

V. ULUSLARARASI
AĞRI DAĞI VE NUH'UN GEMİSİ SEMPOZYUMU
THE FIFTH INTERNATIONAL MOUNT ARARAT AND NOAH'S ARK SYMPOSIUM

Yayını Hazırlayanlar - Editors

Oktay Belli - Abdulhalik Karabulut - Faruk Kaya - İbrahim Özgül - Vedat Evren Belli

V. ULUSLARARASI AĞRI DAĞI VE NUH'UN GEMİSİ SEMPOZYUMU

16-18 EKİM 2019 - AĞRI

THE FIFTH INTERNATIONAL MOUNT ARARAT AND NOAH'S ARK SYMPOSIUM

16th-18th OCTOBER 2019 - AĞRI

YAYINI HAZIRLAYANLAR - EDITORS

Prof. Dr. OKTAY BELLİ

Prof. Dr. ABDULHALİK KARABULUT

Prof. Dr. FARUK KAYA

Dr. İBRAHİM ÖZGÜL

VEDAT EVREN BELLİ (M.A.)

V. ULUSLARARASI
AĞRI DAĞI VE NUH'UN GEMİSİ SEMPOZYUMU
16-18 EKİM 2019 - AĞRI

THE FIFTH INTERNATIONAL
MOUNT ARARAT AND NOAH'S ARK SYMPOSIUM
16th-18th OCTOBER 2019 - AĞRI

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı Valiliği, İbrahim Çeçen Vakfı, Ağrı Belediyesi ve Belli Eğitim Kültür Tarihi ve Arkeoloji Araştırma Merkezi'nin (BEKAM), Organizasyonu ile Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kültür ve Kongre Merkezi'nin Selçuklu ve Anadolu Salonlarında gerçekleştirilmiştir.

Yayın Hakları
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Mizanpaj
Mehmet SEÇER

Ön Kapak Fotoğrafı
Ağrı Dağı

Arka Kapak Fotoğrafı
Ağrı Dağı'nın Eteğinde Hz. Nuh'un Gemisi Olduğuna İnanılan Doğal Kalıntı

Kapak Tasarımı ve Uygulama
Emre YAZICIOĞLU

Sorumlu Editör
Prof. Dr. Oktay BELLİ

Düzelti
Güzin Sühran BELLİ

Baskı ve Cilt
Zafer Medya
Yenikapı Cd. Eski Cezaevi Karşısı, No:l Yakutiye - ERZURUM
Tel: 0442 234 22 85 Fax: 0442 233 69 52 e-posta: zafergrafikofset@hotmail.com

Baskı Tesisleri
1. Organize Sanayi Bölgesi Yönetim Cd. No: 7 Aziziye - ERZURUM
Sertifika No: 17266

İlk Basım, Mart 2020 - ERZURUM

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 33
Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 8

ISBN: 978-605-80220-3-4

Kitapta Yer Alan Makalelerin Her Türlü Bilimsel ve Yasal Sorumluluğu, Yazarlarına Aittir.
Kitapta Yer Alan Görsel Malzemelerin Çok Büyük Bir Kısmı, Yazarları Tarafından Sağlanmıştır.

DÜZENLEME KURULU / ORGANIZATION BOARD

Prof. Dr. Abdulhalik KARABULUT
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Rektörü - Rectorate of Ağrı İbrahim Çeçen University

Süleyman ELBAN
Ağrı Valisi - Governor of Ağrı

Prof. Dr. Oktay BELLİ
Belli Eğitim Kültür Tarihi ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdürü
Director of Belli Education and Cultural History and Archaelogical Research Center

Savcı SAYAN
Ağrı Belediye Başkanı

Prof. Dr. Faruk KAYA
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Rektör Yardımcısı - Deputy Rectorate of Ağrı İbrahim Çeçen University

Dr. İbrahim ÖZGÜL

Vedat Evren BELLİ (M.A.)

DANIŞMA KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Faruk KAYA
Prof. Dr. Önder ŞİMŞEK
Prof. Dr. Adem YERİNDE
Prof. Dr. Gökhan BAYRAKTAR
Prof. Dr. İsmail HACIYEV
Prof. Dr. İsa Habibbeyli AKBAROĞLU
Prof. Dr. Ramazan ŞEŞEN
Prof. Dr. Ali KAFKASYALI

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Oktay BELLİ
(Yayın Kurulu Başkanı - Editör in Chief)
Prof. Dr. Faruk KAYA
Prof. Dr. Nihat FALAY
Prof. Dr. Metin TUNCEL
Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ
Doç. Dr. Yakup KARATAŞ
Doç. Dr. Ömer YALÇINKAYA
Dr. İbrahim ÖZGÜL
Dr. Şahabettin ÖZTÜRK
İsmet ALPASLAN

BİLİM KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR
Prof. Dr. Özdemir ADIZEL
Prof. Dr. Galip AKIN
Prof. Dr. Veli ALİYEV
Prof. Dr. Hakkı ALMA
Prof. Dr. Kenan ARINÇ
Prof. Dr. M. Beşir AŞAN
Prof. Dr. Veli BAKHŞALİYEV
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR
Prof. Dr. Oktay BELLİ
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Prof. Dr. Yüksel BİNGÖL
Prof. Dr. Gönül CANTAY
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN
Prof. Dr. Salim CÖHCE
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM
Prof. Dr. Altan ÇİLİNGİROĞLU
Prof. Dr. Yaşar ÇORUHLU
Prof. Dr. Bahattin DARTMA
Prof. Dr. Orhan DENİZ
Prof. Dr. Şefket DÖNMEZ
Prof. Dr. Neslihan DURAK
Prof. Dr. Çiğdem DÜRÜŞKEN
Prof. Dr. Merabi DZNELADZE
Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ
Prof. Dr. Nihat FALAY
Prof. Dr. Marcella FRANGIPANI
Prof. Dr. Cafer GIYASİ
Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK
Prof. Dr. Uğur GÜLLÜLÜ
Prof. Dr. Eser GÜLTEKİN
Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Prof. Dr. Ali İPEK
Prof. Dr. Gudret İSMAİLZADE
Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ
Prof. Dr. İsmail HACIYEV
Prof. Dr. Barbara HELWING
Prof. Dr. Ali KAFKASYALI
Prof. Dr. Abdulhalik KARABULUT
Prof. Dr. Kerem KARABULUT
Prof. Dr. Nakış KARAMAĞARALI
Prof. Dr. Andreas Müller KARPE
Prof. Dr. Faruk KAYA
Prof. Dr. Zeki KODAY
Prof. Dr. Saliha KODAY
Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Stephan KROLL
Prof. Dr. Vachtang LICHELI
Prof. Dr. Vedat ONAR
Prof. Dr. Ahmet ÖZBEK
Prof. Dr. Antonio SAGONA
Prof. Dr. Elfina SIBGATULLİNA
Prof. Dr. Andreas SCHACHNER
Prof. Dr. Hacıfahreddin SEFERLİ
Prof. Dr. Abbas SEYİDOV
Prof. Dr. Hasbi SOYLU
Prof. Dr. Ramazan ŞEŞEN
Prof. Dr. Metin TUNCEL
Prof. Dr. Selçuk URAL
Prof. Dr. Naile VELİHANLI
Prof. Dr. Hüseyin YALÇIN
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ
Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI
Prof. Dr. İsa YÜCEER
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

PREFACE **11**
ÖNSÖZ **13**

LOWER ERHACI FORTRESS: THE DEFENCE STRUCTURE BELONGING TO THE EARLY IRON AGE AT THE NORTHERN FOOT OF MOUNT ARARAT *16*
AĞRI DAĞI'NIN KUZEY ETEĞİNDE ERKEN DEMİR DEVRİNE AİT SAVUNMA YAPISI: AŞAĞI ERHACI KALESİ **26**
Oktay BELLİ

THE IMPORTANCE OF MOUNT ARARAT AND NOAH'S ARK FOR BELIEF TOURISM *36*
AĞRI DAĞI VE NUH'UN GEMİSİNİN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN ÖNEMİ **38**
Faruk KAYA

THE SIGNIFICANCE OF MOUNT ARARAT IN TERMS OF CULTURAL HISTORY *51*
AĞRI DAĞI'NIN (ARARAT) KÜLTÜR TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ **57**
Oktay BELLİ

THE MOUNT ARARAT REGION IN THE EARLY IRON AGE *63*
ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDA AĞRI DAĞI BÖLGESİ **70**
Vedat Evren BELLİ

A BRIEF ANALYSIS OF THE KURA-ARAXES CULTURAL PERIOD OF THE AĞRI REGION AND ITS SURROUNDINGS *77*
AĞRI YÖRESİ VE ÇEVRESİNİN KURA-ARAS KÜLTÜREL SÜRECİNE DAİR KISA BİR ANALİZ **78**
Umut PARLITI

A STUDY ON PRESERVATION AND RESTORATION WORKS FOR HÜSREV PAŞA SOCIAL COMPLEX'S YARD AND FOUNTAIN WITH WATER TANK *84*
HÜSREV PAŞA KÜLLİYESİ AVLU-ŞADIRVAN KORUMA VE ONARIM ÇALIŞMALARI HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA **85**
Şahabettin ÖZTÜRK - Yaşar SUBAŞI DİREK

STONE ORNAMENTS OF ISHAK PASHA PALACE *97*
İSHAK PAŞA SARAYI TAŞ TEZYİNATI **98**
Yüksel BİNGÖL

"NOAH'S ARK" DOCUMENTARY *109*
"NUH'UN GEMİSİ" BELGESELİ **118**
Cem SERTESEN

TELCEKER LANDSLIDE, GEOPHYSICAL EXPLORATION OF DURUPINAR SITE DOGUBAYAZIT (NOAHS ARK PROJECT 1985-87. AGRI) *128*
TELÇEKER HEYELANI; DURUPINAR SİT ALANI JEOFİZİK ETÜDÜ, DOĞUBAYAZIT (NUH'UN GEMİSİ PROJESİ 1985- 87. AĞRI) **129**
M. Salih BAYRAKTUTAN

TWO GIANTS in NOAH' S SHIP: OG and REEM *134*
NUH'UN GEMİSİNDE İKİ DEV: OG VE REEM **135**
Demet OKUYUCU YILMAZ

NOAH'S DAY AND GIANT UCUBİLİK IN MYTHOLOGICAL NARRATIVES *145*
NUH TUFANI VE MİTOLOJİK ANLATILARDA DEV UCUBİLİK **146**
Hayrettin İVGİN

THE NOAH'S FLOOD MOTIF IN WANDERING MINSTREL AND SUFISM POETRY *154*
ÂŞIK VE TASAVVUF ŞİİRİMİZDE NUH TUFANI MOTİFİ **155**
Nail TAN

AN OPPORTUNITY FOR TESTING TRADITIONS CONCERNING NOAH'S ARK VERSUS THE NATURALISTIC PARADIGM OF THE CURRENT HİSTORICAL SCIENCES BY ESTABLISHING A MULTI-DISCIPLINARY SCIENTIFIC RESEARCH CENTER DEVOTED TO A NEW DISCOVERY *161*
Philip Ernest WILLIAMS

MEDIA'S REACTION TO THE DISCOVERY OF AN ANCIENT WOODEN STRUCTURE ON MT ARARAT *168*
MEDYANIN, ARARAT DAĞI'NDA ESKİ BİR AHŞAP YAPI BULUNMASINA TEPKİSİ **173**
Henri NISSEN

FLOOD IN FOLK NARRATİVES – MYTHS FROM BATMAN REGION *178*
HALK ANLATILARINDA TUFAN-BATMAN YÖRESİ SÖYLENCELERİ **179**
Berivan CAN EMMEZ

NOAH'S ARK IN POLISH CULTURE *188*
Marian MAŁECKI

AN ASSESSMENT ON NOAH AND FLOOD IN THE FRAMEWORK OF IBN KATHIR'S BOOK "AL-BIDAYA WA'L NIHAYA" BY SECTION 'STORY OF NOAH' *193*
İBN KESİR'İN EL-BİDÂYE VE'N-NİHÂYE ESERİNİN 'KISSSATU NUH' BÖLÜMÜ ÇERÇEVESİNDE NÛH (A.S.) VE TUFAN ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER **195**
Rabia Zahide TEMİZ

A PLAN FOR A SCIENTIFIC EXPEDITION TO INVESTIGATE THE 2008 AĞRI DAĞI FIND *203*
2008 AĞRI DAĞI BULUNTUSUNU ARAŞTIRMAK İÇİN BİLİMSEL BİR KEŞİF PLANI **208**
Sam ANDREADES

PROPHET NOAH MINIATURES AND HILYE (HILYA) FROM THE OTTOMAN ERA *213*
OSMANLI MİNYATÜRLERİNDE NUH PEYGAMBER TASVİRLERİ ve HİLYESİ **214**
Zübeyde Cihan ÖZSAYINER

RELIGIOUS ASPECT OF THE STORY OF NOAH AND HIS ARK *219*
Danuta CHMIELOWSKA - Roman PIWIWARCZYK

OUR FORGOTTEN CEREMONY IN NAKHCHIVAN: NUHTABAN *222*
NAHÇIVAN ŞEHRİNDE UNUDULMUŞ MERASİMLERİMİZDEN: NUHTABAN **223**
Asef ORUCOV

ICONOGRAPHY OF THE THEME OF NOAH'S FLOOD IN THE FINE ARTS *228*
GÜZEL SANATDA NUH TUFANI İKONOQRAFİSİ **229**
Sevil KERİMOVA

THE FOUNDING FATHER OF TURKOLOGY IN HUNGARY AT THE FEET OF ARARAT MOUNTAIN: ARMINIUS VÁMBÉRY *234*
Orsolya FALUS

THE HISTORICAL ETYMOLOGY OF THE NAMES "AGRI DAĞI" *241*
AĞRI DAĞI TOPONİMİNİN TARİHİ ETİMOLOJİSİ HAKKINDA **242**
Galibe HACİYEVA - Elbrus VELİYEV

A THEMATIC LANDSCAPE DESIGN PROJECT AĞRI İBRAHIM ÇEÇEN UNIVERSITY -NOAH'S ARK RECREATION AREA *247*
TEMATİK BİR PEYZAJ TASARIM PROJESİ; AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ NUH'UN GEMİSİ REKREASYON ALANI **248**
Hasan YILMAZ

NOAH ANCESTOR AS A UNIVERSAL VALUE *255*
EVRENSEL DEĞER OLARAK NUH ATA **256**
İsa YÜCEER

BAYAZIDI-JALALI-SEZGIN, THREE HISTORIANS OF SCIENCE RAISED IN THE BAYEZID SANJAK *263*
BEYAZID SANCAĞINDA YETİŞEN ÜÇ BİLİM TARİHÇİSİ BEYAZİDİ-CELALİ-SEZGİN **264**
Mehmet Salih GECİT

THE MIGRATION CASE IN AĞRI PROVINCE IN TERMS OF DEMOGRAPHIC RESULTS *272*
DEMOGRAFİK SONUÇLARI AÇISINDAN AĞRI İLİNDE GÖÇ OLGUSU **274**
Faruk KAYA - Mehmet Tuncer RIZVANOĞLU

THE ANALYSE OF SPATIAL DISTRIBUTION OF NATURAL DİSASTERS AT AĞRI AND DOĞUBAYAZIT BASINS *281*
AĞRI VE DOĞUBAYAZIT HAVZALARINDA MEYDANA GELEN DOĞAL AFETLERİN MEKÂNSAL DAĞILIMI VE ANALİZİ **283**
Ahmet TOPRAK - Murat SUNKAR

DISTRIBUTION OFSETTLEMENTS IN THE AĞRI PROVINCE BY LOCATION *291*
AĞRI İLİNDE KURULUŞ YERLERİNE GÖRE YERLEŞMELERİN DAĞILIŞI **292**
Esen DURMUŞ - Ayşe ÇAĞLIYAN

THE REFLECTION OF HZ. NOAH AND THE FLOOD TO THE LITERARY WORK FROM THE BIOGRAPHICAL PERSPECTIVE: EXAMPLE OF GELİBOLULU MUSTAFA ALİ *300*
BİYOGRAFİK AÇIDAN HZ. NUH VE TUFANININ EDEBİ ESERE YANSIMASI: GELİBOLULU MUSTAFA ALİ ÖRNEĞİ **301**
Nazire ERBAY

ACCORDING TO THE NO. 199 AND 265 CADASTRAL RECORD BOOKS PLACE NAME OF BAYEZID SANJAK *307*
199 VE 265 NUMARALI TAPU TAHRİR DEFTERİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞI YER ADLARI **308**
Yelda ARSLAN

THE ACTIVITIES OF THE RUSSIAN CONSULATE BAYEZİD IN THE EARLY 20th CENTURY *311*
XX. YÜZYIL BAŞLARINDA BAYEZİD RUSYA KONSOLOSLUĞUNUN FAALİYETLERİ **312**
Hayrettin PULAT

AYN ALI'S KAVANIN AND HIS REMARKS ON EASTERN AND NORTHERN VILAYETS OF THE OTTOMAN EMPIRE *325*
AYN ALİ EFENDİ'NİN KAVANİN'İ VE OSMANLI DEVLETİNİ'NİN KUZEY VE DOĞU EYALETLERİ HAKKINDA YAZDIKLARI **326**
Géza DÁVID - Douglas A. HOWARD

NOAH'S SHIP AND ABOUT: RELATIONS, REALTERS AND LIBERTY, ARMENIAN HISTORY OF ARMENIAN LIE *330*
NUH'UN GEMİSİ VE AĞRIDAĞI: RİVAYETLER, REALİTELER VE ERMENİ TARİHİNİN YALAN VE TEHRİFİ **331**
Tahir ORUCOV

EASTERN-ANATOLIA IN THE STRUGGLE AXIS OF BETWEEN İLKHANİD AND ALTIN ORDA *336*
İLHANLI-ALTINORDA MÜCADELESİ EKSENİNDE DOĞU ANADOLU **337**
Erol KELEŞ

THE ROLE OF ANCIENT TURKIC TRIBES IN THE FORMATION OF AZERBAIJANI NATION *346*
AZERBAYCAN HALKININ OLUŞUMUNDA ESKİ TÜRK KABİLELERİNİN ROLÜ **347**
Abbas SEYİDOV - Güler KAFKAZLI

TRADITIONAL WEAVING TOOLS AND ORNAMENT CHARACTERISTICS USED IN AGRI (KIRMEN, SPINDLE, KIRKIT, COMB) *351*
AĞRI İLİNDE KULLANILAN GELENEKSEL DOKUMA ARAÇ GEREÇLERİ VE SÜSLEME ÖZELLİKLERİ (KİRMEN, İĞİ, KİRKİT, TARAK) **352**
Cavit POLAT - Nesrin GÜLLÜDAĞ - M. Akif KAPLAN

MILITARY STRATEGIC EVALUATION OF AĞRI REGION *358*
AĞRI BÖLGESİ'NİN ASKERİ STRATEJİK DEĞERLENDİRİLMESİ **359**
Ceyhun DEMİRKOLLU

AN ENGLİSH STORY GIVE US CYPRUS, TAKE BEYAZID *361*
BİR İNGİLİZ OYUNU: "VER KIBRIS'I, AL BAYEZID'İ" **362**
İsmet ALPASLAN

CASES AND SOLUTION PROPOSALS IN ERZURUM VERDICTS REGISTERS TRANSFERRED TO THE CAPITAL FROM BAYEZID SANJAK *365*
ERZURUM AHKÂM DEFTERLERİNDE BAYEZİD SANCAĞINDAN MERKEZE YANSIYAN DAVALAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ **366**
Mehmet Emin ÜNER

A STUDY ON MEN'S CLOTHES IN AĞRI AND PROVINCE IN "ELBİSE-İ OSMANİYYE" *375*
ELBİSE-İ OSMANİYYE'DEKİ AĞRI VE ÇEVRESİ ERKEK GİYİM KUŞAMI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA **376**
Rukiye KAYA - H.Nurgül BEGİÇ

NARRATIVE OF FLOOD IN MYTHS AND SACRED TEXTS IN NOAH'S FLOOD *384*
NUH TUFANI ÖZELİNDE MİTLERDE VE KUTSAL METİNLERDE TUFAN ANLATISI **386**
Yasin İPEK

THE TRANSPORTATION POLICIES ACROSS TURKEY AND AROUND MOUNT ARARAT IN THE EARLY DECADES OF THE REPUBLIC OF TURKEY *394*
CUMHURİYETİN İLK ON YILLARINDA GENEL OLARAK TÜRKİYE'DE VE AĞRI DAĞI ÇEVRESİNDE ULAŞIM POLİTİKALARI **396**
Nihat FALAY

THE COMMERCIAL STRUCTURE OF THE CAUCASUS IN THE MIDDLE AGES AND THE EFFECTS OF THE SELJUKS ON THE DEVELOPMENT OF TRADE *406*
ORTA ÇAĞDA KAFKASYA'NIN TİCARİ YAPISI VE SELÇUKLULARIN TİCARETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ **407**
Yaşar BEDİRHAN

WHAT IS THE IMPACT OF FOREIGN TRADE AND TOURISM ON REGIONAL DEVELOPMENT: PMG-ARDL AND PANEL KANTIL APPROACHES *411*
DIŞ TİCARET VE TURİZMİN BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ NEDİR: PMG-ARDL VE PANEL KANTİL YAKLAŞIMLAR **413**
Kerem KARABULUT - Hikmet AKYOL - Kübra KARAKUŞ

NATIONAL ACCOUNTS PROFILE OF TR LEVELS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC GROWTH: AN EVALUATION FROM REAL INDICATORS *422*
EKONOMİK BÜYÜME BAĞLAMINDA TR DÜZEYLERİNİN ULUSAL HESAPLAR PROFİLİ: REEL GÖSTERGELER ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME **423**
Ömer YALÇINKAYA

AĞRI IN SELIMNAMES (EPISTLES OF SELIM) *433*
SELİMNÂMELERDE AĞRI **434**
Vesile ALBAYRAK SAK

"ÜÇKILISE VILLAGE AT THE ENDS OF XIXTH CENTURY AND ITS IMPORTANCE IN TERMS OF ARMENIAN PROBLEM" *445*
"XIX. YÜZYILIN SONLARINDA ÜÇKİLİSE KÖYÜ VE KÖYÜN ERMENİ SORUNU AÇISINDAN ÖNEMİ" **447**
Yakup KARATAŞ - Rabia ELÇİ

A SUFI PARLIAMENTARIAN IN THE AGRI CULTURAL AND SOCIAL LIFE: SHEİKH QASIM KUFRAVİ *456*
AĞRI'NIN SİYASİ VE TOPLUMSAL HAYATINDA ETKİLİ OLMUŞ MUTASAVVIF BİR PARLAMENTER: ŞEYH KASIM KÜFREVÎ **457**
Abdulcebbar KAVAK

AN ANALYSIS APPROACH TO THE POINTS THAT WRITE ON THE AĞRI MOUNTAIN *463*
AĞRI DAĞI ÜZERİNE YAZILAN ŞİİRLERE HASRET TEMASI BAKIMINDAN TAHLİLCİ BİR YAKLAŞIM **464**
Müzahir KILIÇ

FROM NOAH'S ARK TO KARAKOÇ'S RESURRECTION THOUGHT: BEİNG ON THE ROAD *468*
NUH'UN GEMİSİ'NDEN KARAKOÇ'UN DİRİLİŞ DÜŞÜNCESİNE: YOLDA OLMAK **470**
Erdoğan ERBAY

A STUDY ON AHMED-I HANI AND HIS MATHNAWI TITLED MEM U ZIN *475*
AHMED-I HANİ VE MEM Ü ZİN ADLI MESNEVİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME **477**
Yasin KILIÇ

RELIGIOUS-SUFI VIEWS OF AHMED-I HANÎ IN THE CONTEXT OF WORKS OF ENTITLED HIS "NUBARA BIÇÛKAN, IMAN AKIDESI, DIVAN" *483*
AHMED-İ HANİ'NİN "NUBARA BIÇÛKAN, IMAN AKİDESİ, DİVAN" ADLI ESERLERİ BAĞLAMINDA DİNÎ - TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ **484**
Mehrali CALP

IC İBRAHİM ÇEÇEN FOUNDATION AS AN EXAMPLE OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN AĞRI PROVINCE *494*
AĞRI İLİNDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK ÖRNEĞİ OLARAK IC İBRAHİM ÇEÇEN VAKFI **496**
Meral DİNÇER

TURKİSH PRISONER IN AZERBAIJANI PRESS *506*
AZERBAYCAN BASININDA TÜRK ESİRLERİ **508**
Yücel KARAUZ

PROPHET NOAH'S LINEAGE: THE CASE OF SAYYİDS *519*
HZ. NUH'UN ZÜRRİYETİ SEYYİDLER ÖRNEĞİ **520**
Mahmut BİRİFKANİ

AN INVESTIGATION OF UNIVERSITY STUDENTS' VIEWS ABOUT THE ENVIRONMENTAL IMPACTS OF TOURISM: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN UNIVERSITY SAMPLE *526*
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN TURİZMİN ÇEVRESEL ETKİLERİNE YÖNELİK BAKIŞ AÇILARININ İNCELENMESİ: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ **527**
Ahmet ÇAVUŞ - Selçuk DEMİRTAŞ

DIE MÄRCHEN UND GESCHICHTEN AUS (M)EINER KINDHEIT IN OSTANATOLIEN *535*
BİR AŞKIN FARK ETTİRDİĞİ MASAL VE EFSANELER **536**
Yücel FEYZİOĞLU

REFLECTIONS OF THE ARMENIAN MASSACR INTO LITERATURE *539*
ERMENİLERİN YAPTIĞI KATLİAMLARDAN EDEBİYATA YANSIYANLAR **540**
Zeynelabidin MAKAS

THE DISAPPEARING DISHES IN THE MOUNT ARARAT REGION'S TRADITIONAL CUISINE *545*
AĞRI DAĞI BÖLGESİ GELENEKSEL MUTFAK KÜLTÜRÜNDE UNUTULMAKTA OLAN YEMEKLER **553**
Güzin Sühran BELLİ - Oktay BELLİ

ÂŞHIK BİNALİ KILIÇ FROM AĞRI *561*
AĞRILI AŞIK BİNALİ KILIÇ **562**
Akif ARSLAN, Cüneyt ÇELİK

INVESTIGATION OF ECONOMIC EFFECTS OF AĞRI SPORT TOURISM POTENTIAL *576*
AĞRI'NIN SPOR TURİZM POTANSİYELİNİN EKONOMİK ETKİLERİNİN İNCELENMESİ **578**
Barış KARAMIZRAK

THE IMPORTANCE OF HOT SPRING IN THE DEVELOPMENT OF AĞRI *586*
AĞRI'NIN KALKINMASINDA KAPLICALARIN ROLÜ **587**
Cihan Yavuz ÖRNEK

THE SCHOOLIN PROCESS OF SYRIAN STUDENTS AT PRIMARY AND SECONDARY LEVEL IN VAN *590*
VAN'DAKİ İLK VE ORTA ÖĞRENİM DÜZEYİNDEKİ SURİYELİ ÖĞRENCİLERİN OKULLAŞMA SÜRECİ **591**
Cihat UĞURLU

"ASHIK FAMILY" TERM IN MINSTREL LITERATURE *605*
AŞIK EDEBİYATINDA "AŞIK AİLE" KAVRAMI **606**
Doğan KAYA

MAN`S ASTONISHMENT AT SEEING GOD`S CREATION AND EXPLAINING THE FOLLY OF NOAH`S TRIBE *613*
YARATILIŞIN HAYRETİ VE NUH KAVMİNİN GAFLETİ ÜZERE GERÇEKLİĞİ ANLATIM TEZAHÜRLERİ **615**
Ebülfez EZİMLİ

THE SIMULAR IMAGE OF SPACE IN NAHÇIVAN AND EASTERN ANATOLIAN FOLK POETRY *629*
NAHÇIVAN VE DOĞU ANADOLU HALK ŞİİRİNDE MEKANIN SİMGESEL İMGESELLİĞİ **631**
Elhan YURDOĞLU-MEMMEDOV

THE SITUATION OF ANIMAL HUSBANDRY AND SOLUTION OFFERS OF THE PROBLEMS RELATED TO ANIMAL BREEDING OF AĞRI PROVINCE *649*
AĞRI İLİ BÜYÜKBAŞ HAYVAN VARLIĞININ MEVCUT DURUMU SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ **650**
Esra GÜRSOY, Muhlis MACİT

ARTISTIC EXPRESSION OF RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL CONCEPTS *656*
İLAHİ KAVRAMLARIN SANATSAL İFADESİ **657**
Gülnaz SATTAROVA

REFIK SAYDAM FROM DEPUTY OF DOGUBEYAZIT (AGRI) TO BEING PRIME MINISTER *663*
DOĞUBEYAZIT(AĞRI) MEBUSLUĞUNDAN BAŞBAKANLIĞA GİDEN YOLDA REFİK SAYDAM **664**
Hacer GÖL

HIDDEN GARDENS /SECRET GARDENS; EXAMPLE OF DİYARBAKIR *674*
AVLU BAHÇELERİ/SAKLI BAHÇELER; DİYARBAKIR ÖRNEĞİ **675**
Hasan YILMAZ, Medine ÇELİK

NOAH`S FLOOD AND LAKE VAN *684*
NUH TUFANI VE VAN GÖLÜ **685**
Ilham GADJİMURADOV

THE TRADITION OF GUEST CULTURE AND HOSPITALITY IN AND AROUND THE PROVINCE OF ARARAT IN PARTICULAR, THROUGHOUT THE SOUTHEASTERN AND EASTERN ANADOLU REGION *691*
GÜNEYDOĞU VE DOĞUANADOLU BÖLGESİ GENELİNDE, ÖZELDE AĞRI VE MARDİN İLİ ÇEVRESİNDE MİSAFİR KÜLTÜRÜ VE MİSAFİRPERVERLİK GELENEĞİ VE İNANIŞLARI **692**
Mehmet Ali AVCI, B. Yavuz HATUNOĞLU, Roger AVCI

IMPACT AND IMPORTANCE OF FICTION IN THE PROCESS OF CHILD DEVELOPMENT *697*
ÇOCUĞUN GELİŞİM EVRESİNDE COĞRAFYA ve KÜLTÜRÜN ETKİLERİ ve ÖNEMİ -Ağrı Örneği- **698**
Mehmet Latif BAKIŞ, Ayda KARGAR

THE ARTISTIC LANGUAGE FEATURES OF THE "NOAHPROPHET AND THENOAH STORM" THEME IN THE WORKS OF NAKHCHIVAN LITERARY ENVIRONMENT REPRESENTATIVESIN THE NINETEENTH AND BEGINNING TWENTIETH CENTURY *708*
ON DOKUZUNCU YÜZYIL VE YİRMİNCİ YÜZYILIN BAŞLARINDA NAHÇIVAN EDEBİ ORTAMI TEMSİLCİLERİNİN ESERLERİNDE "NUH VE NUH TUFANI" KONUSUNUN SANATSAL DİL ÖZELLİKLERİ **709**
Mehriban ASADULLAYEVA (GULİYEVA)

PUBLIC INVESTMENTS IN LOCAL AND REGIONAL DEVELOPMENT: AN INVESTIGATION ON AGRI PROVINCE *715*
YEREL VE BÖLGESEL KALKINMADA KAMU YATIRIMLARI: AĞRI İLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME **716**
Nazife Özge BEŞER

THE EFFECTS OF BORDER TRADE ON THE LOCAL ECONOMY: AN INVESTIGATION ON THE GURBULAK BORDER GATE *723*
SINIR TİCARETİNİN YEREL EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: GÜRBULAK SINIR KAPISI ÜZERİNE BİR İNCELEME **724**
Mesut YÜCESAN, Erdal KARHAN

A PERSONALITY IN PAIN HISTORY AHMED-İ HANİ (EHMEDİ XANİ) LIFE AND ISLAMIC PHILOSOPHY *729*
AĞRI TARİHİNDE ÖNEMLİ BİR ŞAHSİYET AHMED-İ HANİ (EHMEDİ XANİ) HAYATI VE İSLÂM FELSEFESİ **730**
Necmettin KOÇ

SPORTS TOURISM IN AĞRI *735*
AĞRI'DA SPOR TURİZMİ **737**
Numan AKTAŞ

SOIL PROPERTIES AND AGRICULTURAL POTENTIAL OF AGRI PROVINCE *742*
AĞRI İLİ'NİN TOPRAK ÖZELLİKLERİ VE TARIMSAL POTANSİYELİ **743**
Sevda KARACA

AN EVALUATION ON THE INDUSTRIAL STRUCTURE OF AĞRI PROVINCE *763*
AĞRI İLİNİN SANAYİ YAPISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME **764**
Şekip YAZGAN, Murat İBİK

DETERMINING THE FAMILY STRUCTURE, FAMILY INTERACTIONS AND PROBLEMS OF FAMILIES IN AĞRI PROVINCE AND PROVIDING SOLUTION SUGGESTIONS *773*
AĞRI İLİNDEKİ AİLELERİN AİLE YAPISINI, AİLE İÇİ ETKİLEŞİMLERİNİ, SORUNLARINI BELİRLEMEK VE BU KONUDA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ SUNMAK **774**
Bedri Yavuz HATUNOĞLU, Erol SANCAR

EVALUATION OF ACTIVITIES OF GUIDANCE AND RESEARCH CENTER WITH IMPORTANT CONTRIBUTIONS TO PAIN EDUCATION AND CULTURE *780*
AĞRI EĞİTİM VE KÜLTÜRÜNE ÖNEMLİ KATKILARI OLAN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ **781**
Yaşar BARUT, Ekrem BÖLEK, Levent DOĞAN, Hüseyin Mert BARUT

PREFACE

5th International Symposium on Mount Ararat and Noah's Ark was hosted by Ağrı İbrahim Çeçen University on 16-18 October 2019 with the contributions from Governorate of Ağrı, Ağrı Municipality and Belli Education, Culture, History and Archeology Research Center (BEKAM).

The opening ceremony of the symposium was held in Ottoman Hall at Culture and Congress Center at Ağrı İbrahim Çeçen University, while the scientific sessions were held in Seljuk Hall, Anatolia Hall and Hall A. A number of scientists, authors and researchers from Turkey, Nakhichevan, Azerbaijan, Turkmenistan, Uzbekistan, Poland, Hungary, Germany, Denmark and the United States participated in the symposium.

With a 5137-meter height, Ararat is a magnificent and the highest mountain of Anatolia. However, the majesty and fame are not only for the height of it, but also for all the holiness it holds that makes Mount Ararat the subject of the legends and religious scriptures. Makes Mount Ararat magnificent and famous is not only its height, but also its sanctity which is remarked in holy books and in legends. In addition to polytheistic religions of Ancient Era, Mount Ararat has been the subject of the sacred books of monotheistic religions like Old Testament and the Bible with the Great Flood event and it has become legendary until today.

Mount Ararat, which is remarked in the Great Flood, is the common heritage of Abrahamic religions and it continues to carry the oldest cultural heritage in the history of humanity to the today's world. Mount Ararat has been the subject of history, archeology, art history, geography, literature, geology, physics, chemistry, economics, tourism, theology, religious narration, ethnography, music, painting, legend, traditional culinary culture and food which have been written by millions of people for centuries.

Mount Ararat combines different cultures from Eastern and Northeastern Anatolia, the Caucasus, Crimea, Russia, Azerbaijan, Iran, Central Asia, Europe and from the Middle East countries and it has a universal identity.

We are grateful to executives of Ağrı İbrahim Çeçen University, Ağrı Governorship, Ağrı Municipality, Belli Education, Culture, History and Archeology Research Center (BEKAM) that brought dozens of scientists, writers and researchers together. In addition, we would like to thank İbrahim Çeçen Foundation (IC) that sponsored generously the symposium and its Director Dr. Meral Dinçer. Also, we would like to thank Serhat Development Agency (SERKA) and its Secretary General Mr. Oktay Güven for undertaking the publication of the Symposium Proceedings Book.

We warmly thank the members of the organizing committee and members in the secretariat Lecturer Vedat Evren Belli, Lecturer Nimetullah Aldemir, Lecturer Mehmet Mehdi Karakoç, Research Assist. Muhammed Tunagür, Research Assist. Oğuz Han Yel and Mehmet Fatih Karaoğlan as the Head of Health, Culture and Sports Department who have great endeavors from the preparation process of the symposium to end.

EDITORS

Prof. Dr. OKTAY BELLİ - Prof. Dr. ABDULHALİK KARABULUT
Prof. Dr. FARUK KAYA - Dr. İBRAHİM ÖZGÜL
VEDAT EVREN BELLİ (M.A.)

V. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu'na katılan bilim insanı ve araştırmacıların toplu hatıra fotoğrafı

ÖNSÖZ

16-18 Ekim 2019 tarihleri arasında, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin ev sahipliğinde, Ağrı Valiliği, Ağrı Belediyesi, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi ***(BEKAM)***'nin katkılarıyla ***"5. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu (5th International Mount Ararat and Noah's Ark Symposium)"*** düzenlenmiştir.

Açılışı Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kültür ve Kongre Merkezi Osmanlı Salonunda gerçekleştirilen sempozyumun, bilimsel oturumları Selçuklu ve Anadolu Salonları ile A Salonu'nda gerçekleştirilmiştir. Sempozyuma, Türkiye, Nahçıvan, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Polonya, Macaristan, Almanya, Danimarka ve Amerika Birleşik Devletleri'nden birçok bilim insanı, yazar ve araştırmacı katılmıştır.

Ağrı Dağı 5137 m yüksekliği ile Anadolu'nun en yüksek ve muhteşem dağıdır. Ağrı Dağı'nı görkemli ve ünlü yapan onun yalnızca yüksekliği değil, dinsel kitaplara ve efsanelere konu olan kutsallığıdır. Ağrı Dağı, Eski Çağ'ın çok tanrılı dinlerinde olduğu gibi, tek tanrılı semavi dinlerin kutsal kitapları olan Tevrat ve İncil'e de ***"Nuh Tufanı"*** olayı ile konu olmuş ve günümüze kadar efsaneleşmiştir.

Semavi dinlerin ortak mirası Nuh Tufan'ına konu olan Ağrı Dağı, insanlık tarihinin en eski kültürel mirasını, Eski Çağ'dan günümüze kadar taşımaya devam etmektedir. Ağrı Dağı, yüzlerce yıldan beri milyonlarca insanın yazmış olduğu tarih, arkeoloji, sanat tarihi, coğrafya, edebiyat, jeoloji, fizik, kimya, iktisat, turizm, teoloji, dinsel anlatı, etnografya, müzik, resim, efsane, geleneksel mutfak kültürü ve yemeklerine konu olmuştur.

Ağrı Dağı, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu, Kafkasya, Kırım, Rusya, Azerbaycan, İran, Orta Asya, Avrupa ve Orta Doğu ülkelerindeki farklı kültürleri birleştiren ve yaşatan bir evrensel kimliğe sahiptir.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin ev sahipliğinde ***5. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu (5th International Mount Ararat and Noah's Ark Symposium)***'nu düzenleyen ve onlarca bilim insanı, yazar ve araştırmacıyı bir araya getiren Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı Valiliği, Ağrı Belediyesi, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi ***(BEKAM)***'nin değerli yöneticilerine çok teşekkür ederiz. Ayrıca sempozyuma sponsor olarak büyük katkı sağlayan İbrahim Çeçen Vakfı (IC)'na ve Vakıf Müdürü Sayın Dr. Meral Dinçer ile Sempozyum Bildirileri Kitabının basımını üstlenen Serhat Kalkınma Ajansı'na ***(SERKA)*** ve Genel Sekreteri Sayın Oktay Güven'e sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Sempozyumun hazırlanmasından, başarılı bir şekilde geçmesine kadar emeği geçen düzenleme kurulu üyelerimize ve özellikle sekretaryada görev alan başta Öğr. Gör. Vedat Evren Belli olmak üzere Öğr. Gör. Nimetullah Aldemir, Öğr. Gör. Mehmet Mehdi Karakoç, Arş. Gör. Muhammed Tunagür, Arş. Gör. Oğuz Han Yel ile Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanı Mehmet Fatih Karaoğlan'a, titiz ve özverili çalışmalarından dolayı en kalbi teşekkürlerimizi sunarız.

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. OKTAY BELLİ - Prof. Dr. ABDULHALİK KARABULUT
Prof. Dr. FARUK KAYA - Dr. İBRAHİM ÖZGÜL
VEDAT EVREN BELLİ (M.A.)

The Mass Resembling Noah's Ark, at the Southern Foot of Mount Ararat (Foto: Ara Güler)
Ağrı Dağı'nın güney eteğinde Nuh'un Gemisi olduğu varsayılan kalıntı (Foto: Ara Güler)

LOWER ERHACI FORTRESS: THE DEFENCE STRUCTURE BELONGING TO THE EARLY IRON AGE AT THE NORTHERN FOOT OF MOUNT ARARAT

Oktay BELLİ*

INTRODUCTION

Lower Erhacı Fortress is approximately 4.5 km to the south of the city of Iğdır[1] (Map1). Covering a wide geographic area, the village settlement has the most fertile agricultural land in the region. Irrigation channels have been opened from the foot of Mount Ararat to the south with a view to meeting the water requirements of the farming areas, and we see that water was brought. However, it is observed that the irrigation channels have been full of sand and earth for a long time due to neglect[2].

The area's most important place of pilgrimage is to be found between the village dwellings and the fortress on top of the rocky hill. 'Erhacı Ziyareti,' immediately at the north-west foot of the fortress, has been sanctified by the local people for centuries, and goats and sheep are sacrificed in return for their wishes being granted or as a debt of gratitude[3]. As yet, because of a lack of written records, we do not know whether this important religious centre was used in antiquity.

LOWER ERHACI FORTRESS

Erhacı Ziyareti is at the north-western foot of the fortress built on Kızıl Kayalıkları (The Red Rocks) and there are village dwellings on the northern foot (Fig.1). From the village settlement area, at the north of the fortress with an elevation of approximately 65-90 m, there is the flat Iğdır plain with very fertile soil[4] (Fig.2). Mount Ararat rising in steps closes the south of the fortress like a wall. In comparison to the Iğdır plain it is evident that, with this geographic location, the fortress was built in a very strategic position in antiquity and the Middle Ages.

The north side of Mount Ararat is less precipitous and uneven in comparison with the other aspects. More importantly, the north face of the mountain is very rich in plant and tree cover. According to valuable information from written sources, even in the Middle Ages there was substantial forest cover on the northern section of Mount Ararat.

The geographer İbn al-Faqih, who wrote

Fig1: *The Red Rocks, West Side*

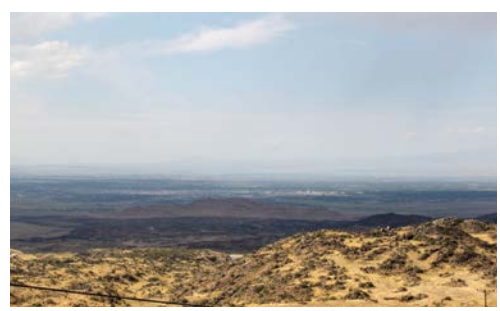

Fig 2: *Iğdır Plain (A. Yardımcıel)*

* *Prof. Oktay BELLİ, Director of Belli Education Cultural History and Archaeology Research Center, İstanbul / TURKEY, e-mail: oktaybelli@gmail.com*

Map: *Early Iron Age Fortresses and Necropolies in East Anatolia and Neighbroing Regions*

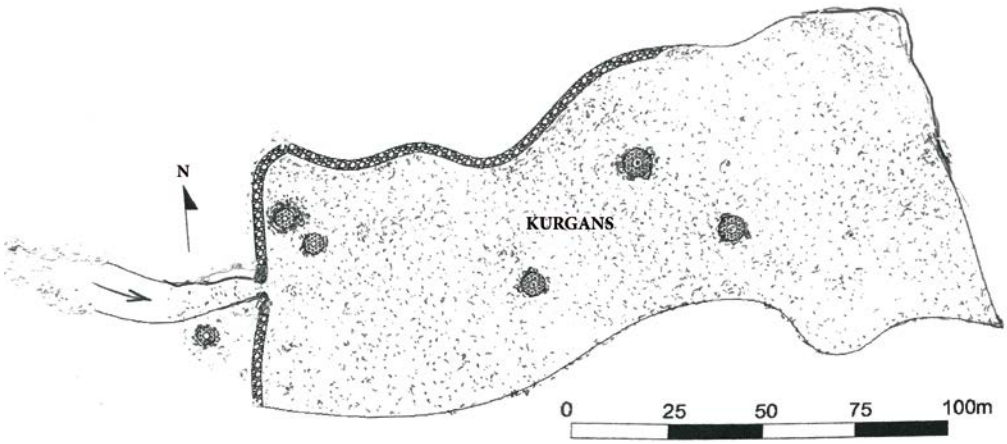

Fig 3: *Plan of Erhacı Fortrees (A. Yardımcıel)*

his work in Arabic in 910, states that there were twenty kinds of trees in the forests in Eastern Anatolia and the timber from the trees was a great commercial source[5]. The Arab geographer Istakhri, writing in the second half of the 10th century, relates that the people of the region obtained their firewood from Great Mount Ararat (Jabal al-Haris)[6]. Istakhri also wrote that Great Ararat had plentiful springs of water and therefore local people hunted game on the lower slopes of the mountain, which was covered by vegetation. Similar information is also found in books written by other Arab geographers[7]. However, there are very few trees left today due to people's excessive need for timber over the centuries.

The lava, erupting from Mount Ararat with its elevation of 5137 m, spread over a very wide area. The extrusive lava that spread as far as Lower Erhacı Village at the northern foot of Mount Ararat is called Kızıl Kayalıklar or Red Rocks by the local people because of its colour. The fortress introduced to the archaeological world for the first time by Dr. Ayhan Yardımcıel is on Kızıl Kayalıklar formed from andesite and joining the Iğdır plain[8].

The Lower Erhacı Fortress, which we will make known in detail to the archaeological world, is of great importance because it sheds light on the monumental rock signs and the quarrying from bedrock and cutting techniques belonging to Mount Ararat's Early Iron Age and the Urartian Kingdom.

The top of the fortress in an east-west direction has a rectangular plan, approximately 170 – 185 m in length and 80 – 90 m in width (Fig.3). Relatively flat and covering an area of roughly two thousand seven hundred square metres, the top of the fortress has been overly ruined both by people excavating illegally and by natural conditions (Fig.4).

The effect of erosion on the fortress and its surroundings has been so great that as well as the stones used in the defence wall and architectural structures being crumbled by difference in temperature, not even the smallest trace of the architecture belonging to the settlement remains. Even the globular grinding stone made from basalt has been broken. The village settlement being right next to the fortress walls and kurgan type graves has had a great impact on their extensive destruction by people.

The most significant characteristic of Lower Erhacı Fortress is the fact that walls were built in the sections that were weak in defence. As is known, the characteristic of defence wall building in the sections of fortresses that were weak in defence is a feature of

Fig 4: *The Top of the Fortress*

Fig 5: *The East of the Wall*

fortresses of the Late Bronze and Early Iron Age in the East and North-eastern Anatolian Regions and the territories of Nahkchivan[9].

Since the north and west sections of Lower Erhacı Fortress ended in steep crags and precipices, no defence walls were built in these parts. However, in the east and south-east sections of the fortress weak in defence, walls were built that could be considered strong in that period. The north of the wall built in the eastern section that was weak in defence is approximately 35 m and 30 m in length in the south section and 2.40 m thick (Fig.5). In the foundations of the wall, in which stones of a medium size were used, only one row of stones has managed to survive to this day (Fig. 6).

In the middle of this wall, there is a gate space 3.10 m wide on average (Fig 7). Since the wall stones have fallen down, it is not clear whether the north and south walls are symmetric. The remains of the old road coming from the south-east and passing over a gentle slope, reaches the inside of the fortress after passing through the east gate[10] (Fig 3).

Although the entrance gates of the Haraba Pazar[11] and Kuzeyhan Fortress[12] belonging to the Early Iron Age reflect a very advanced defence architecture, the entrance gate of Lower Erhacı Fortress has a simpler architectural design. The entrance gate as it is bears a resemblance to the entrance gate of Çiçekli Fortress[13] belonging to the Early Iron Age.

Another section of the fortress weak in defence is the south-east (Fig 8). The defence wall built here is on average 2 m thick and

Fig 6: *One Row of Stones*

Fig 7: *In the Middle of this Wall, there is a Gate Space*

Fig 8: *The South-East of the Wall*

Fig 9: *Due to the Illegally Excavaled Kurgan*

100-110 m long. A very large part of the walls that define the topography of the land have fallen into ruin in places. The crumbled wall's medium-sized, roughly dressed stones have slid down to the bottom.

The foundations of the wall are seen to have come loose on the smoothed bedrock. Only one row of the medium-sized stones of the defence wall in this section too has managed to survive to this day.

The stones used in the walls have more than four corners and they appear to have been dressed, although roughly, at the joins. However, very large cyclopean stones were not encountered in the defence walls. We do not know the height of the walls in the period they were originally built.

KURGANS

On the fortress, in the area surrounded by defence walls and in the north-eastern section outside the defence walls there are six kurgans[14] (Fig. 3). As a result of illegal excavations carried out by the local people, a large part of the kurgans has been destroyed. Due to the illegally excavated kurgans, the top of the fortress looks like mole burrows (Fig 9).

Piling undressed stones of various sizes on top of the burial chamber has turned the top of the tomb into a mound. The surrounds of the tomb chamber have been confined with a row of stones (crepis) one or two rows high in order to prevent the pile of stones sliding down. As such, the grave looks like a stone masonry tomb or a kurgan.

The person or people who have illegally excavated began digging from the top after throwing the stones piled on the burial chamber to one side, and entered the tomb throwing the earth collecting inside to the corners. The burial chamber has become a hole because the inside has been emptied (Fig. 10-11).

A large kurgan in a high place in the southeast corner of the fortress and close to the defence wall has recently been illegally excavated by treasure hunters. The treasure hunters have dug from the top and entered the tomb chamber mercilessly destroying the kurgan. The tomb chamber built roughly in an east-west direction has a rectangular plan approximately 1.80 m x 1.40 m in size (Fig. 12).

Today, the actual depth of the burial chamber varies from 40 to 60 cm. However, due to stone and earth filling, we do not know for certain its real depth. The side walls of the burial chamber are of medium size and generally have been laid with flat stones with great care. However, it is observed that the side walls have not been built with the corbelling technique. In these circumstances, there is the question of how the tomb chamber was clo-

Fig 10: *The Burial Chamber has Become a hole Because the Inside has been Emptied (A. Yardımcıel)*

Fig 11: *A Large Kurgan has Illegally Excavated by Treasure Hunters (A. Yardımcıel)*

sed.

Remains of the large, heavy capstones closing the tomb chamber were not encountered around the other kurgans illegally excavated by treasure hunters either. It appears that the top of the burial chamber was probably closed with timber and stones were piled up in a mound on top of this.

Turned into a mound with the pile of undressed stones on top of the burial chamber in the high rocky area, the kurgans look very impressive. Since the kurgans built together were a sacred site reflecting the 'Ancestor Cult' in antiquity, they were excluded from any kind of human and animal destruction[15].

Like similar tombs, it is thought that these types of tombs were family tombs and more than one burial was performed. However the pottery and metal weapons, various pieces of jewellery and beads have been mercilessly looted. The destruction of the architecture of the burial chamber in the middle of the kurgan and the plundering of the grave goods by the treasure hunters' illegal excavation is a great loss in terms of cultural history.

THE STONE QUARRY AND WORKSHOP

The remains of the stone quarry and workshop on the rocks at the western end of the fortress are very evident. Since the top of the quarry and workshop on the eastern slope of the fortress have been covered in places with a layer of earth, only the empty spaces of the

Fig 12: *A Large Kurgan has Illegally by Treasure Hunters*

Fig 13: *The Stone Quarry and Workshop*

Fig 14: *The Stone Quarry and Workshop*

Fig 15: *The Stone Quarry and Workshop*

stones removed from the bedrock are visible.

The brown-looking stones used in the building of the fortress walls are volcanic Mount Ararat's extrusion and have been extracted from the rocks named Kizıl Kayalıklar by the local people. The stones quarried from Kızıl Kayalıklar have a softer texture in comparison to the black-looking basalt and andesite. For this reason it was slightly easier to quarry and cut the stone.

We understand that the tall large blocks of Kızıl Kayalıklar on which the fortress was built were cut and dressed one by one and the quarried stones were used in the building of the east and south-eastern walls that were weak in defence. In any case, carrying stones to the steep, high cliffs from other places is impossible. Today, the top of the crag on which the fortress was built has been turned into a flat area with the cutting and lifting of the big, tall blocks. However, great care was taken that the blocks of rock that were cut and removed did not weaken defence.

The traditional method used in extracting the stones from the blocks of rock and dressing them is similar to the methods known and applied in the stone quarries and workshops in the Mount Ararat region in antiquity[16]. For example, similar methods were used in the stone quarry and workshop of the fortresses of Lower and Upper Karakoyunlu (*Menuahinili*)[17].

The protrusions on the blocks of rock that were to be cut and removed were roughly smoothed with blows first from a chisel, and then a hammer. In order to remove the piece of rock easily, the front and sides of the bedrock had to be open. The four examples we give below show how the stones were extracted from the bedrock and dressed or how the piece of stone removed was left in place without being transported.

1 - A groove was dug out from end to end to the required measurement with a chisel with the aim of separating the piece of smoothed rock open on three sides from the bedrock. Timber was laid horizontally in the groove which was an average of 4 - 6 cm in width and 9 - 10 cm deep. Pouring water on the wood causes it to swell and widen, and the expanding wood causes the block of rock to split and break from the bedrock. As for the surroundings of the split piece of rock, the smaller pieces of the previously removed and dressed stone remain scattered (Fig. 13).

2 – Another large piece of stone extracted from the bedrock was left in place without being moved. The stones broken off the extracted rock whose corners are roughly smoothed are found scattered around it (Fig. 14).

Fig 16: *The Stone Quarry and Workshop*

Fig 17: *The Monumental Rock Sign (A. Yardımcıel)*

3 – The place of the piece of stone extracted from the bedrock and smoothed is empty. The quarried piece of stone has been moved to be used in walls (Fig. 15).

4 – The adjoining spaces of the stones removed from the bedrock and smoothed in the form of a half-moon are clearly visible. The diameters of the half-moon spaces range from approximately 1.60 m to 2.00 m. The west side of the bedrock is empty and, although a vertical groove was opened on the bedrock with a chisel for the pieces of stone needed to be extracted, the rock was not split and the procedure was unfinished. Smaller pieces broken off the corners of the extracted stones are in piles without being moved (Fig. 16).

THE MONUMENTAL ROCK SIGNS

The most important remains belonging to the Urartian Kingdom (9 – 7th century BCE) in Lower Erhacı Fortress are the monumental rock signs. At the western edge of the fortress a large number of rock signs have been made on the smoothed bedrock. A layer of small stones and earth have covered some of the rock signs.

The very distinct circular rock sign is approximately 1 m in diameter (Fig. 17). The circular rock sign carved on the rock surface with a width of approximately 4 – 5 cm and a depth of 3 – 4 cm has been opened very carefully. Like similar rock signs found in other fortresses belonging to the Urartian Kingdom period, one side of the circular rock sign here has been left open so that the water from snow and rain collecting inside does not harm the carved rock.

The closest in similarity to the circular rock sign in the Mount Ararat region are the signs in the fortresses of Upper Aşık Hüseyin Fortress[18], Ardıç Fortress[19] and Lower and Upper Karakoyunlu (*Menuahinili*)[20].

Some of the more than 166 monumental rock signs we have detected to this day in the range of the Urartian Kingdom are on the burial chambers carved into the rock; some are near irrigation channels and vineyards, and some are near stone quarries and the workshops[21]. Despite there being no cuneiform records on the subject, wine must have offered in the signs in various forms carved very carefully on the rocks[22]. As Urartian painting also shows, this mystical offering of wine to the gods of the underworld and the spirits of the rocks in antiquity was very popular in the religious beliefs of the Urartians[23].

In the early period of the Urartian Kingdom, for instance, the rock signs on the fortresses built in the period of King Menua (810 – 785 BCE), have a monumental appe-

arance with a diameter of 2.5 m[24]. The rock signs in the Urartian fortresses dating to the 7th century BCE however became smaller. We understand, therefore, that the rock sign on Lower Erhacı Fortress was made in the 7th century BCE because of the great number of similar signs.

CONCLUSION

While Kızıl Kayalıklar's places weak in defence were closed with walls and turned into a fortress, a kurgan that was previously there remained outside the rampart and five kurgans stayed within the fortress. In these premises, it is thought that the kurgans were made in the late phase of the Late Bronze Age or in the Early Iron Age.

There is a civil settlement area at the foot of the fortress covered with a thick layer of soil. Sherds of pottery belonging to the Middle Bronze Age were found in the soil dug and thrown to the sides during the digging to open the irrigation channels to agricultural areas and this was published by Dr. A. Yardımcıel[25].

It is evident that Lower Erhacı Fortress was a defence structure where people took shelter with their sheep and goats in case of any danger from enemies. Although no foundations of any architectural structure have been found in the area totalling 2760 m^2 within the fortress, this view is confirmed. As in the other defence fortresses belonging to the Early Iron Age, here too no pottery sherds reflecting continual settlement have been found.

In comparison to the other Early Iron Age fortresses in the Mount Ararat region, the Lower Erhacı Fortress looks very much fallen into ruin. The fortress is thought to have been built in the late phases of the Early Iron Age according to the quarry and workshop and the dressing technique of the medium sized stones used in the defence walls forming the characteristic feature of the fortress.

FOOTNOTES

1 Vedat Evren Belli (M.A.), Dr. Türkan Arık, Assoc. Prof. Zeynelabidin Makas, Abbas Arık (M.A.) and draftsperson, Güzin Sühran Belli took part in the scientific study carried out under my leadership on the fortress in Lower Erhacı Village attached to the city of Iğdır. I thank the members of the team for their selfless work.

2 I am very grateful to my colleague, Dr. Ayhan Yardımcıel for his views on and contributions to our work.

3 I am very grateful to my colleague, Assoc. Prof. Zeynelabidin Makas for his scientific contributions to our work.

4 Saraçoğlu 1956, 340-341.

5 İbn al-Fakih, 125.

6 Istahri, 191.

7 Acar 2009, 248-250.

8 Yardımcıel 2018, 128-129.

9 Belli-Sevin 1999, 17-24.; Belli-Konyar 2003, 6-89.; Belli 2004, 35.

10 Yardımcıel 2018, 128.

11 Belli 2004, 33.

12 Belli-Yardımcıel 2018, 38.

13 Belli, V. E. 2018, 55, 62.

14 Yardımcıel 2018, 128.

15 Belli-Yardımcıel 2018, 30-33.

16 Belli 1982, 115-140.; Belli 2001a, 375-381.

17 Belli-Avcı-Konuralp-Ayman 2005, 142.

18 Belli 2011a, 26-28, 38-39.

19 Belli 2011a, 26, 38.

20 Belli 2011a, 27-28,39-40.

21 Başgelen 1988, 14-17.; Belli 1989, 65-123.; Başgelen 1990, 24-27.; Özkaya 1993, 380- 395.; Kleiss 1993, 379-395.; Belli 2001b, 365-369.; Belli 2008, 38-45.; Belli 2011a, 22-46.; Belli 2011b, 91,112.

22 Belli 2011a, 28-32, 42-44.

23 Işık 1986, 12-19.

24 Belli 1989, 65-123.; Belli 2001b, 365-369.; Belli 2008, 38-45.

25 Yardımcıel 2018, 130.

BIBLIOGRAPHY

Acar, A. 2009 : "According to Islamic Geographers Mount Ararat and its Environment-İslam Coğrafyacılarına Göre Ağrı Dağı ve Çevresi", (ed. Ö. Belli), *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 08-10 Ekim 2008, Doğubayazıt,* Ağrı Valiliği Kültür Yayınları, No:9, İstanbul, 2009, 245-251.

Başgelen, N. 1988: "Kars ve Ağrı İllerinde Bazı Kaleler Hakkında Gözlemler", *Arkeoloji ve Sanat* 40-41, İstanbul, 14-17.

Başgelen, N. 1990: "Atabindi Kaya İşaretleri" *Arkeoloji ve Sanat* 46-49, İstanbul, 24-27.

Belli, O. 1982: "Alniunu ve Taş Atölyesinin Keşfi-Die Entdeckung der Stadt Alniunu und Ihres Steinateliers", *Anadolu Araştırmaları* 8, İstanbul, 115-149.

Belli, O. 1989: "Urartu Kalelerindeki Anıtsal Kaya İşaretleri-Monumentale Felszeichen im

Bereich urartaeischer Festungsanlagen", *Anadolu Araştırmaları* 11, İstanbul, 65-123.

Belli, O. 2001a: "Urartian Stone Quarries and Workshops in the Van Region", (ed. O. Belli), İstanbul University Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000), İstanbul, 375-381.

Belli, O. 2001b: "Survey of Mounmental Urartian Rock Signs in Anatolia", (ed. O. Belli), İstanbul University Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000), İstanbul, 365-369.

Belli, O. 2004: "Doğubayazıt Bölgesi'nde Tunç Çağı Kalelerinin Araştırılması-Research for Bronze Age Fortresses in Doğubayazıt Region", (ed. O. Belli), *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu, 13-14 Eylül 2003 Doğubayazıt*, Doğubayazıt Kaymakamlığı Yayını, No: 1, İstanbul, 27-40.

Belli, O. 2008: "Van Bölgesi'nde Urartu Krallığı'na Ait Anıtsal Kaya İşaretleri", *Dünyada Van*, İstanbul, 38-45.

Belli, O. 2011a: "Ağrı Dağı Bölgesi'nde Urartu Krallığı'na Ait Anıtsal Kaya İşaretleri –Surveys of Monumental Urartian Rock Signs in Ararat Mount Region", (ed. O. Belli), *III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 12-14 Ekim 2010, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı,* İstanbul, 22-46.

Belli, O. 2011b: "Van Gölü Havzası'da Urartu Krallığı'na Ait Anıtsal Kaya İşaretlerinin Araştırılması-Survey of Monumental Urartion Rock Signs in Van Lake Region", (ed. O. Belli), *VI. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 09-11 Haziran 2010 Erçiş*, Erciş Belediyesi Kültür Yayınları, Nr. 1, İstanbul, 91-112.

Belli, O.- V. Sevin 1999: *Nahçıvan'da Arkeolojik Araştırmalar 1998-Archaeological Survey in Nakhichevan 1998*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Belli, O.- E. Konyar 2003: *Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerinin Araştırılması-Early Iron Age Fortresses and Necropolis in Eastern Anatolia,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Belli, O.-C. Avcı-Z. Konuralp-İ. Ayman 2005: "Iğdır Ovası'nda Urartu ve Erken Demir Çağı Kaleleri ile Nekropollerinin Araştırılması-The Research of Urartian and Early Iron Age Fortresses and Necropoleis on Iğdır Plain", (ed. O. Belli- B. B. Kurtel), *60. Yaşında Sinan Genim'e Armağan, Makaleler*, İstanbul, 172-195.

Belli, O.-A. Yardımcıel 2018: "Kuzeyhan Fortress: One of the Oldest Defence Sites in the Mount Ararat Region-Ağrı Dağı Bölgesi'nin En Eski Savunma Tesislerinden Biri: Kuzeyhan Kalesi" (eds. O. Belli-C. Çelik-V. E. Belli), *II. Uluslararası Türk Kültüründe Ağrı Dağı Sempozyumu, 13-14 Mart 2016 Iğdır,* Belli Eğitim Kültür ve Arkeoloji Araştırma Merkezi *(BEKAM)* Yayını, No: 6, İstanbul, 12-43.

Belli, V. E. 2018: "Çiçekli Fortress and Tomb Belonging the Late Bronze and Iron Age, Iğdır-Tuzluca-Son Tunç ve Erken Demir Çağı'na Ait Iğdır-Tuzluca Çiçekli Kalesi ve Mezarı" (eds. O. Belli-C. Çelik-V. E. Belli), *II. Uluslararası Türk Kültüründe Ağrı Dağı Sempozyumu, 13-14 Mart 2016 Iğdır,* Belli Eğitim Kültür ve Arkeoloji Araştırma Merkezi *(BEKAM)* Yayını, No: 6, İstanbul, 54-66.

İbn al-Fakih al Hamadhani: Kitab al Boldan Bibliotheca Geographorum Arabicorum, Lugduni-Batavorum, 1855-125.

Işık, C. 1986: "Neue Beobahctungen zur Darstellungen von Kultszenen auf urartaeischen Rollstempelsiegeln", *Jahrbuch des Deutschen Deutschen Archaelogischen Institut* 101. Berlin, 12-19.

Istahrı (Ebu Ishak İbrahim b. Muhammed el-Farisi): Mesalikü'l-Memalik (Yayınlayan M. J. De Goeje). Beyrut.

Kleiss, W. 1981: "Felszeichen im Bereich urartaeischer Anlagen", *Archhaeologische Mitteilungen aus Iran* 14, Berlin, 23-26.

Özkaya: V. 1993: "Erzurum-Horasan Aliçeyrek Köyü Yüzey Araştırması", *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 379-395.

Saraçoğlu, H. 1956: *Doğu Anadolu* I, İstanbul.

Yardımcıel, A. 2018: "Iğdır'da Bir Orta Tunç Çağı Kompleksi: Aşağı Erhacı Yerleşimi ve Kalesi-A Middle Bronze Age Complex in Iğdır: Aşağı Erhacı Settlement and Castle", *Seleucia 8, Nisan-Mayıs*, İstanbul, 123-137.

AĞRI DAĞI'NIN KUZEY ETEĞİNDE ERKEN DEMİR DEVRİNE AİT SAVUNMA YAPISI: AŞAĞI ERHACI KALESİ

Oktay BELLİ*

GİRİŞ

Aşağı Erhacı Kalesi, Iğdır İli'nin yaklaşık 4.5 km. güneyinde yer almaktadır[1] (Harita1). Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan köy yerleşimi, yörenin en verimli tarım alanlarına sahiptir. Tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamak amacıyla, güneyde Ağrı Dağı eteklerinden sulama kanallarının açılarak, su getirildiği görülmektedir. Ancak çok uzun bir süreden beri, bakımsızlık nedeniyle su kanallarının içinin kum ve toprak ile dolduğu gözlemlenmektedir[2].

Köy konutları ile kayalık tepe üzerinde bulunan kale arasında, bölgenin en önemli ziyareti yer almaktadır. Kalenin hemen kuzeybatı eteğinde bulunan "Erhacı Ziyareti", yüzlerce yıldan beri yöre halkı tarafından kutsanmakta ve isteklerinin olumlu yönde sonuçlanması karşılığında veya şükran borcu amacıyla küçükbaş hayvan kurban edilmektedir[3]. Bu önemli dinsel merkezin, Eski Çağ'da da kullanılıp kullanılmadığını, yazılı belgelerin eksikliği yüzünden şimdilik bilemiyoruz.

AŞAĞI ERHACI KALESİ

Kızıl Kayalıkların üzerine kurulan kalenin kuzeybatı eteğinde Erhacı Ziyareti, kuzey eteğinde de köy konutları bulunmaktadır (Foto.1). Köy yerleşmesinin olduğu alandan ortalama 65-90 m. yüksekliğindeki kalenin kuzeyinde, düz bir şekilde uzanan oldukça verimli topraklara sahip Iğdır Ovası yer almaktadır[4] (Foto.2). Kalenin güneyini, kademeli bir şekilde yükselen Ağrı Dağı, bir duvar gibi kapatmaktadır. Bu coğrafi konumu ile kalenin, Eski Çağ ve Orta Çağ'da Iğdır Ovası'na kıyasla çok stratejik bir mevkiye kurulduğu anlaşılmaktadır.

Ağrı Dağı'nın kuzey tarafı, diğer yönlere kıyasla daha az sarp ve engebesiz bir yapıya sahiptir. Bundan da önemlisi, dağın kuzey tarafı bitki ve ağaç örtüsü bakımından oldukça zengindir. Yazılı kaynakların vermiş olduğu değerli bilgilere göre, Orta Çağ'da bile Ağrı Dağı'nın kuzey bölümünde zengin sayılabilecek bir orman örtüsü bulunmaktaydı.

910 yılında eserini yazan Arap coğrafyacı

Foto 1: *Kızıl Kayalıklar, batıdan*

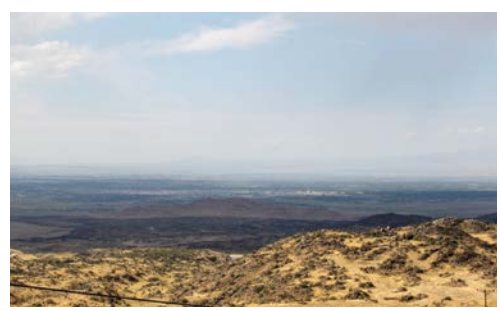

Foto 2: *Iğdır Ovası (A. Yardımcıel)*

* *Prof. Dr. Oktay BELLİ, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdürü, İstanbul / TÜRKİYE e-posta: oktaybelli@gmail.com*

Harita : *Doğu Anadolu ve Yakın Çevresinde Erken Demir Devri Kale ve Nekropolleri*

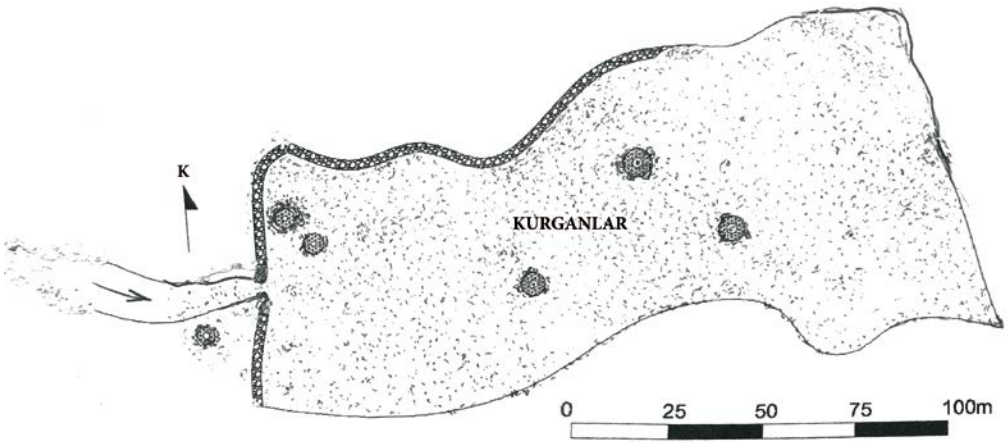

Foto 3: *Erhacı Kalesi'nin Planı (A. Yardımcıel)*

İbn al-Fakih, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki ormanlarda 20 çeşit ağacın bulunduğunu ve kesilen ağaçların önemli bir ticaret kaynağı olduğunu belirtmektedir[5]. 10. yüzyılın ikinci yarısında bilgi veren Arap coğrafyacı el-İstahri, bölge halkının yakacak odun ihtiyacını Büyük Ağrı Dağı'ndan (Cebel-ül Haris) karşıladığını yazmaktadır[6]. Ayrıca, İstahri Büyük Ağrı Dağı'nın bol olan su kaynaklarına sahip olduğunu, bu yüzden bölge halkının bitki topluluğu ile kaplı olan Ağrı Dağı' eteklerinden av hayvanı avladığını belirtmektedir. Benzer bilgilere, diğer Arap coğrafyacıların yazmış olduğu kitaplarda da rastlanılmaktadır[7]. Ancak yüzlerce yıldan beri insanların ağaca duymuş olduğu aşırı ihtiyaçtan dolayı, günümüzde çok az ağaç kalmıştır.

5137 m. yüksekliğindeki Ağrı Dağı'nın volkanik püskürüğü olan lavları, çok geniş bir alana yayılmıştır. Ağrı Dağı'nın kuzey eteklerinde Aşağı Erhacı Köyü'ne kadar yayılan püskürük lavları, renginden dolayı yöre halkı tarafından "Kızıl Kayalıklar" olarak isimlendirilmektedir. Arkeoloji dünyasına ilk kez Dr. Ayhan Yardımcıel tarafından tanıtılan kale, andezitten oluşan ve Iğdır ovası ile birleşen Kızıl Kayalıklar üzerinde bulunmaktadır[8].

Arkeoloji dünyasına ayrıntılı olarak tanıtacağımız Aşağı Erhacı Kalesi, Ağrı Dağı Bölgesi'nin Erken Demir devri ve Urartu Krallığı dönemine ait anıtsal kaya işaretleri ve ana kayadan taş çıkarma ve işleme tekniklerini aydınlattığı için çok büyük bir önem taşımaktadır.

Doğu-batı doğrultusunda bulunan kalenin üstü, ortalama 170-185 m uzunluğunda ve 80-90 m genişliğinde dikdörtgen bir plan göstermektedir (Foto: 3). Yaklaşık 13 dönümlük bir alanı kaplayan ve nispeten düz olan kalenin üstü, gerek kaçak kazı yapan insanlar tarafından, gerekse doğa koşulları yüzünden aşırı bir şekilde tahrip olmuştur (Foto. 3).

Kale üzerinde ve çevresinde erozyonun etkisi o kadar büyük olmuştur ki, savunma duvarı ve mimari yapılarda kullanılan taşlar ısı farkından dolayı parçalandığı gibi, yerleşmeye ait mimari yapılardan en küçük bir iz bile kalmamıştır. Hatta bazalt taşından yapılmış kürevi bir biçime sahip ezgi taşı bile kırılmıştır. Kale duvarlarının ve kurgan türü mezarların insanlar tarafından aşırı bir şekilde tahrip edilmesinde, köy yerleşmesinin hemen yanında olmasının da çok büyük bir etkisi olmuştur.

Aşağı Erhacı Kalesi'nin en önemli ayırtkan özelliği, kayalığın savunma yönünden zayıf olan bölümlerine duvarların yapılmış olmasıdır. Bilindiği gibi, kalelerin savunma yö-

Foto 4: *Kalenin üzeri*

Foto 5: *Kalenin doğu duvar kalıntıları*

nünden zayıf olan kısımlarına savunma duvarı yapılması özelliği, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ile Nahçıvan topraklarında bulunan Son Tunç ve Erken Demir Çağı kalelerinin karakteristik özelliğini oluşturmaktadır[9].

Aşağı Erhacı Kalesi'nin kuzey ve batı bölümleri dik, sarp ve uçurum ile sonuçlandığı için, bu kesimlere herhangi bir savunma duvarı yapılmamıştır. Kalenin savunma yönünden zayıf olan doğu ve güneydoğu bölümlerine ise, o dönemde güçlü sayılabilecek duvarlar inşa edilmiştir. Savunma yönünden zayıf olan doğu bölümüne yapılan duvarın kuzeyi, ortalama 35 m, güney bölümü de 30 m uzunluğunda ve 2.40 m kalınlığındadır (Foto. 4). Orta büyüklükteki taşların kullanıldığı duvarın temellerinde, ancak bir sıra taş dizisi günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir (Foto. 5).

Bu duvarın ortasında ise, ortalama 3.10 m genişliğinde kapı açıklığı bulunmaktadır (Foto. 6). Duvar taşlarının yıkık olması yüzünden, kuzey ve güney duvarlarının simetrik olup olmadığı belli olmamaktadır. Güneydoğu yönünden gelen ve fazla dik olmayan bir rampayı aşan eski yol kalıntısı, doğu kapısını geçtikten sonra kalenin içine ulaşmaktadır[10] (Foto. 3).

Erken Demir devrine ait Haraba Pazar[11] ve Kuzeyhan Kalesi'nin[12] kapı girişleri çok gelişmiş bir savunma mimarisini yansıtmasına karşın, Aşağı Erhacı Kalesi kapı girişi, daha basit bir mimari tasarımı yansıtmaktadır. Kapı girişi bu haliyle, Erken Demir devrine ait Çiçekli Kalesi[13] kapı girişi ile benzerlik göstermektedir.

Kalenin savunma yönünden zayıf olan bir

Foto 6: *Bir sıra varlığını koruyan duvar taşları*

Foto 7: *Kalenin doğu girişi*

Foto 8: *Kalenin güneydoğu duvar kalıntıları*

Foto 9: *Kaçak olarak kazılan kurgan*

başka bölümü, güneydoğusudur (Foto. 7). Buraya yapılan savunma duvarı da, ortalama 2 m kalınlığında ve 100-110 m uzunluğundadır. Arazi topografyasının belirlediği duvarların çok büyük bir kısmı, yer yer tahrip olmuştur. Yıkılan duvarın kabaca işlenmiş orta büyüklükteki taşları, aşağılara kadar sürüklenmiştir.

Duvar temellerinin, düzeltilen ana kaya üzerine açıldığı görülmektedir. Bu bölümdeki savunma duvarının orta büyüklükteki taşları da, ancak bir sıra halinde günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. Duvarlarda kullanılan taşların, dörtten fazla köşeye sahip oldukları ve birleşme yerlerinin kabaca da olsa düzeltildikleri görülmektedir. Ancak, savunma duvarlarında çok iri kyklopik taşların varlığına rastlanılmamıştır. Duvarların ilk yapıldığı dönemdeki yüksekliğinin ne kadar olduğunu bilemiyoruz.

KURGANLAR

Kalenin üzerinde, sur duvarlarının çevrelediği alanda ve sur duvarının dışında kalan kuzeydoğu bölümünde, altı adet kurgan bulunmaktadır[14] (Foto. 3). Halkın yapmış olduğu kaçak kazılar sonucunda, kurganların çok büyük bir kısmı tahrip edilmiştir. Kaçak olarak kazılan kurganlar yüzünden, kalenin üzeri sanki köstebek çukuruna dönüşmüştür (Foto. 8).

Mezar odasının üzerine, çeşitli büyüklükte işlenmemiş taşlar yığılarak, mezarın üstü bir tepeye dönüştürülmüştür. Yığılan taşların akıp gitmesini önlemek amacıyla, mezar odasının çevresi daire biçiminde bir veya iki sıra yüksekliğinde taş dizisi (krepis) ile çevrelenmiştir. Mezar bu haliyle, yığma taş mezar veya kurgan görünümünü almıştır.

Kaçak kazı yapan kişi veya kişiler, mezar odasının üzerine yığılan taşları kenara attıktan sonra, üstten kazıya başlamış ve içerde biriken toprağı da kenarlara atarak, mezar odasının içine girmiştir. Mezar odasının içi boşaltıldığı için, bir çukura dönüşmüştür (Foto. 9-10).

Kalenin güneydoğu köşesinde ve sur duvarına yakın yüksek bir yerde bulunan büyük bir kurgan, yakın bir zamanda defineciler tarafından kaçak olarak kazılmıştır. Üstten kazı yaparak mezar odasının içine giren defineciler, acımasız bir şekilde kurganı tahrip etmiştir. Kabaca doğu batı doğrultusunda yapılan mezar odası, ortalama 1.80 m x 1.40 m büyüklüğünde dikdörtgene yakın bir plan göstermektedir (Foto. 11).

Mezar odasının mevcut derinliği, günümüze 40-60 cm arasında değişmektedir. Ancak taş ve toprak dolgudan dolayı, mezar odasının gerçek derinliğinin ne kadar olduğunu kesin olarak bilemiyoruz. Mezar odasının yan duvarları orta büyüklükte, genellikle yassı

Foto 10: *Kaçak olarak kazılan ve iç kısmı çukura dönüştürülen kurgan (A. Yardımcıel)*

Foto 11: *Kaçak olarak kazılan ve iç kısmı çukura dönüştürülen kurgan (A. Yardımcıel)*

taşlardan büyük bir özenle örülmüştür. Ancak, yan duvarların bindirme tekniği ile inşa edilmediği görülmüştür. Bu durumda, mezar odasının üzerinin nasıl kapatıldığı bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Defineciler tarafından kaçak olarak kazılan diğer kurganların çevresinde de, mezar odasının üzerini kapatan ağır ve büyük kapak taşlarının kalıntılarına rastlanılmamıştır. Olasılıkla, mezar odasının üzerinin ağaçlar ile kapatıldığı ve bunun üzerine de taşların tümsek biçiminde yığıldığı anlaşılmaktadır.

Yüksek kayalık alanda mezar odasının üzerine işlenmemiş taşların yığılması ile bir tepeye dönüştürülen kurganlar, oldukça etkileyici bir görünüme sahiptir. Bir arada yapılan kurganlar, Eski Çağ'da "Ata Kültü"nü yansıtan kutsal bir alan olduğu için, her türlü insan ve hayvan tahribatının dışında bırakılmıştır[15].

Benzer mezarlar gibi, bu tür mezarların da aile mezarı olduğu ve birden fazla gömünün yapıldığı sanılmaktadır. Ancak, mezar odasına ölü armağanı olarak bırakılan çanak çömlekler ile metal silah, çeşitli takı parçası ve boncuklar acımasız bir şekilde yağmalanmıştır. Kurganın ortasında bulunan mezar odasının defineciler tarafından kaçak olarak kazılıp mimarisinin tahrip edilmesi ve ölü armağanlarının yağmalanması, kültür tarihi açısından çok büyük bir kayıptır.

TAŞ OCAĞI VE ATÖLYESİ

Foto 12: *Kaçak olarak kazılan kurgan*

Foto 13: *Taş ocağı ve atölyesi*

Foto 14: *Taş ocağı ve atölyesi*

Foto 15: *Taş ocağı ve atölyesi*

Kalenin batı ucundaki kayalıklar üzerinde bulunan taş ocağı ve atölye kalıntısı, çok belirgin bir durumdadır. Kalenin doğu yamacındaki taş ocağı ve atölyesinin üzeri, yer yer toprak tabakası ile kapandığından, yalnızca ana kayadan çıkarılan taşların boş yerleri görülmektedir.

Kale duvarlarının yapımında kullanılan kahverengi görünümündeki taşlar, volkanik Ağrı Dağı püskürüğü olan ve halk tarafından Kızıl Kayalıklar olarak isimlendirilen kayalıklardan elde edilmiştir. Kızıl Kayalıklardan çıkarılan taşlar, siyah görünümlü bazalt ve andezite kıyasla daha yumuşak bir dokuya sahiptir. Bu yüzden taşları çıkarmak ve işlemek nispeten daha kolay olmuştur.

Kalenin üzerinde kurulduğu Kızıl Kayalıkların yüksek ve büyük bloklarının tek tek kesilerek işlendiği ve çıkarılan taşların, savunma yönünden zayıf olan doğu ve güneydoğudaki duvarların yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zaten başka yerden çıkarılan taşların sarp ve yüksek kayalıklara taşınması, olanaksız bir durumdur. Günümüzde kalenin kurulduğu kayalığın üzeri, büyük ve yüksek blokların kesilerek kaldırılmasıyla, düz bir alana dönüştürülmüştür. Ancak, kesilen ve çıkarılan kaya bloklarının, savunmayı zayıf bir duruma dönüştürmemesine büyük özen gösterilmiştir.

Kaya bloklarından taşların çıkarılması ve işlenmesinde kullanılan geleneksel yöntem, Eski Çağ'da Ağrı Dağı Bölgesi'nde bulunan taş ocağı ve atölyelerinde bilinen ve uygulanan yöntemlerin bir benzeridir[16]. Örneğin Aşağı ve Yukarı Karakoyunlu (*Menuahinili*) kalelerindeki taş ocağı ve atölyesinde, benzer yöntemler uygulanmıştır[17].

Kesilerek çıkarılacak kaya blokunun, üzerindeki çıkıntılar önce murç, keski ve çekiç darbeleriyle kabaca düzeltilmiştir. Kaya parçasını kolay bir şekilde çıkarmak için, ana kayanın ön ve yanlarının açık olması gerekmektedir. Aşağıda vereceğimiz dört örnek, taşların ana kayadan nasıl çıkarıldığını, işlendiğini veya çıkarılan taş parçasının taşınmadan yerinde bırakıldığını göstermektedir.

1- Üzerindeki pürüzleri düzeltilen ve üç tarafı açık olan kaya parçasını ana kayadan ayırmak amacıyla, istenilen ölçüde kaya bloğunun üzerine murç ile boydan boya bir oluk açılmıştır. Ortalama 4-6 cm genişliğinde ve 9-10 cm derinliğinde olan oyuğun içine, yatay olarak ağaç yerleştirilmiştir. Ağacın üzerine su dökülerek şişmesi, genişlemesi ve genişleyen ağacın kaya bloğunu çatlatması ile ana kayadan kopması sağlanmaktadır. Çatlatılan kaya parçasının çevresinde ise, daha önce çıkarılan ve işlenen taşın daha küçük parçaları dağınık olarak durmaktadır (Foto. 12).

Foto 16: *Taş ocağı ve atölyesi*

Foto 17: *Anıtsal kaya işareti (A. Yardımcıel)*

2- Ana kayadan çıkarılan bir başka büyük taş parçası, taşınmadan yerinde bırakılmıştır. Çıkarılan ve kenarları kabaca düzeltilen taşın çevresinde, koparılan taşlar dağınık olarak bulunmaktadır (Foto. 13).

3- Üzerindeki pürüzleri düzeltilen ana kayadan çıkarılan taş parçasının yeri, boş olarak durmaktadır. Çıkarılan taş parçası, duvarlarda kullanılmak üzere taşınmıştır (Foto. 14).

4- Üzerindeki çıkıntıları düzeltilen ana kayalıktan çıkarılan yarım ay biçimindeki taşların yan yana boşlukları, çok belirgin bir şekilde görülmektedir. Yarım ay biçimindeki boşlukların çapları, ortalama 1.60 m ile 2.00 m arasında değişmektedir. Ana kayalığın batısı boştur ve çıkarılmak istenen taş parçası için, ana kaya üzerine murç ile dikey bir oluk açılmışsa da, kaya çatlatılmamış ve işlem yarım bırakılmıştır. Çıkarılan taşların kenarlarından koparılan daha küçük parçalar, taşınmadan kümeler halinde durmaktadır (Foto. 15).

ANITSAL KAYA İŞARETLERİ

Aşağı Erhacı Kalesi'nde, Urartu Krallığı (M.Ö.9-7. yüzyıl) dönemine ait en önemli kalıntı, anıtsal kaya işaretleridir. Kalenin batı ucunda, pürüzleri düzeltilen ana kaya üzerine çok sayıda kaya işareti yapılmıştır. Kaya işaretlerinin bir kısmının üzeri küçük taş ve toprak tabakası ile kapanmıştır.

Çok belirgin olan daire biçimli kaya işareti, ortalama 1 m çapındadır (Foto. 16). Kaya yüzeyine, ortalama 4-5 cm genişliğinde ve 3-4 cm derinliğinde oyulan daire biçimli kaya işareti çok özenli bir şekilde açılmıştır. Urartu Krallığı dönemine ait diğer kalelerde bulunan benzer kaya işaretleri gibi, buradaki daire biçimli kaya işaretinin bir tarafı da, içeride biriken kar ve yağmur sularının oyulan kayaya zarar vermemesi için, açık bırakılmıştır.

Daire biçimli kaya işaretinin Ağrı Dağı Bölgesi'nde en yakın benzerini, Yukarı Aşık Hüseyin Kalesi[18], Ardıç Kalesi[19] ile Aşağı ve Yukarı Karakoyunlu (*Menuahinili*) kalelerindeki[20] işaretler oluşturmaktadır.

Bugüne kadar Urartu Krallığının yayılım alanında saptamış olduğumuz 166'dan fazla anıtsal kaya işaretinin bir kısmı, kayalıklar içine oyularak yapılan oda mezarlarının üzerinde, bir kısmı sulama kanalları ve üzüm bağları yakınında, bir kısmı da taş ocağı ve atölyelerinin yakınında bulunmaktadır[21]. Bu konuda çivi yazılı belge olmamasına karşın, kayalıklar üzerine büyük bir özenle oyularak yapılan çeşitli biçimlerdeki işaretlerin içine şarap sunusu yapılmış olmalıydı[22]. Urartu resim sanatının da gösterdiği gibi, Eski Çağ'da yeraltı tanrı ve kayalıkların ruhuna yapılan bu gizemli şarap sunusu, Urartuların dinsel inancında oldukça yaygındı[23].

Urartu Krallığı'nın erken döneminde, ör-

neğin Kral Menua (M.Ö.810-785) döneminde kurulan kalelerdeki kaya işaretleri, 2.5 m çapında anıtsal bir görünüme sahiptir[24]. M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen Urartu kalelerindeki kaya işaretleri ise küçülmüştür. Bu yüzden, Aşağı Erhacı Kalesi'ndeki Kaya işaretinin de, çok sayıdaki benzerinden dolayı, M.Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Kızıl Kayalıkların savunma yönünden zayıf yerlerinin duvar ile kapatılıp kaleye dönüştürülmesi sırasında, daha önce burada bulunan bir kurgan sur duvarının dışında, beş kurgan da savunma kalesinin içinde kalmıştır. Bu duruma göre, kurganların Son Tunç döneminin geç evresinde veya Erken Demir devrinde yapılmış olduğu sanılmıştır.

Kalenin eteklerinde, üzeri kalın bir toprak tabakası ile örtülü sivil yerleşim alanı bulunmaktadır. Tarım alanlarına su kanalı açılması kazısı sırasında, açılan ve kenarlara atılan toprağın içinde, Orta Tunç devrine ait çanak çömlek parçaları bulunmuş ve Dr. A. Yardımcıel tarafından yayımlanmıştır[25].

Aşağı Erhacı Kalesi'nin, herhangi bir düşman tehlikesi karşısında, insanların besledikleri küçükbaş hayvanları ile birlikte kaleye sığındıkları bir savunma yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Kalenin içinde toplam 13 dönümlük alanda herhangi bir mimari yapı temellerinin bulunmaması da, bu görüşü doğrulamaktadır. Diğer Erken Demir devrine ait savunma kalelerinde olduğu gibi, burada da sürekli bir yerleşimi yansıtan herhangi bir çanak çömlek parçasına rastlanmamıştır.

Ağrı Dağı Bölgesi'nde bulunan diğer Erken Demir devri kalelerine kıyasla, Aşağı Erhacı Kalesi oldukça fazla tahrip olmuş bir görünüme sahiptir. Kalenin ayırtkan özelliğini oluşturan savunma duvarlarında kullanılan orta büyüklükteki taşların işleniş tekniği, taş ocağı ve atölyesine göre, kalenin Erken Demir devrinin geç evrelerinde yapıldığı sanılmaktadır.

DİPNOTLAR

1 Iğdır iline bağlı Aşağı Erhacı Köyü'nde bulunan kale üzerinde başkanlığım altıda yapılan bilimsel çalışmaya, Vedat Evren Belli (M.A.), Dr. Türkan Arık, Doç. Dr. Zeynelabidin Makas, Abbas Arık (M.A.), teknik ressam Güzin Sühran Belli katılmıştır. Ekip üyelerine özverili çalışmalarından dolayı çok teşekkür ederim.
2 Çalışmalarımıza görüş ve katkılarından dolayı, meslektaşım Dr. Ayhan Yardımcıel'e çok teşekkür ederim.
3 Çalışmalarımıza bilimsel katkılarından dolayı meslektaşım Doç. Dr. Zeynelabidin Makas'a çok teşekkür ederim.
4 Saraçoğlu 1956, 340-341.
5 İbn al-Fakih, 125.
6 Istahri, 191.
7 Acar 2009, 248-250.
8 Yardımcıel 2018, 128-129.
9 Belli-Sevin 1999, 17-24.; Belli-Konyar 2003, 6-89.; Belli 2004, 35.
10 Yardımcıel 2018, 128.
11 Belli 2004, 33.
12 Belli-Yardımcıel 2018, 38.
13 Belli, V. E. 2018, 55, 62.
14 Yardımcıel 2018, 128.
15 Belli-Yardımcıel 2018, 30-33.
16 Belli 1982, 115-140.; Belli 2001a, 375-381.
17 Belli-Avcı-Konuralp-Ayman 2005, 142.
18 Belli 2011a, 26-28, 38-39.
19 Belli 2011a, 26, 38.
20 Belli 2011a, 27-28,39-40.
21 Başgelen 1988, 14-17.; Belli 1989, 65-123.; Başgelen 1990, 24-27.; Özkaya 1993, 380- 395.; Kleiss 1993, 379-395.; Belli 2001b, 365-369.; Belli 2008, 38-45.; Belli 2011a, 22-46.; Belli 2011b, 91,112.
22 Belli 2011a, 28-32, 42-44.
23 Işık 1986, 12-19.
24 Belli 1989, 65-123.; Belli 2001b, 365-369.; Belli 2008, 38-45.
25 Yardımcıel 2018, 130.

KAYNAKÇA

Acar, A. 2009 : "According to Islamic Geographers Mount Ararat and its Environment-İslam Coğrafyacılarına Göre Ağrı Dağı ve Çevresi", (ed. O. Belli), *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 08-10 Ekim 2008, Doğubayazıt,* Ağrı Valiliği Kültür Yayınları, No:9, İstanbul, 2009, 245-251.

Başgelen, N. 1988: "Kars ve Ağrı İllerinde Bazı Kaleler Hakkında Gözlemler", *Arkeoloji ve Sanat* 40-41, İstanbul, 14-17.

Başgelen, N. 1990: "Atabindi Kaya İşaretleri" *Arkeoloji ve Sanat* 46-49, İstanbul, 24-27.

Belli, O. 1982: "Alniunu ve Taş Atölyesinin Keşfi-Die Entdeckung der Stadt Alniunu und Ihres Steinateliers", *Anadolu Araştırmaları* 8, İstanbul, 115-149.

Belli, O. 1989: "Urartu Kalelerindeki Anıtsal Kaya İşaretleri-Monumentale Felszeichen im

Bereich urartaeischer Festungsanlagen", *Anadolu Araştırmaları* 11, İstanbul, 65-123.

Belli, O. 2001a: "Urartian Stone Quarries and Workshops in the Van Region", (ed. O. Belli), İstanbul University Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000), İstanbul, 375-381.

Belli, O. 2001b: "Survey of Mounmental Urartian Rock Signs in Anatolia", (ed. O. Belli), İstanbul University Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000), İstanbul, 365-369.

Belli, O. 2004: "Doğubayazıt Bölgesi'nde Tunç Çağı Kalelerinin Araştırılması-Research for Bronze Age Fortresses in Doğubayazıt Region", (ed. O. Belli), *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu, 13-14 Eylül 2003 Doğubayazıt*, Doğubayazıt Kaymakamlığı Yayını, No: 1, İstanbul, 27-40.

Belli, O. 2008: "Van Bölgesi'nde Urartu Krallığı'na Ait Anıtsal Kaya İşaretleri", *Dünyada Van*, İstanbul, 38-45.

Belli, O. 2011a: "Ağrı Dağı Bölgesi'nde Urartu Krallığı'na Ait Anıtsal Kaya İşaretleri –Surveys of Monumental Urartian Rock Signs in Ararat Mount Region", (ed. O. Belli), *III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 12-14 Ekim 2010, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı,* İstanbul, 22-46.

Belli, O. 2011b: "Van Gölü Havzası'da Urartu Krallığı'na Ait Anıtsal Kaya İşaretlerinin Araştırılması-Survey of Monumental Urartion Rock Signs in Van Lake Region", (ed. O. Belli), *VI. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 09-11 Haziran 2010 Erçiş*, Erciş Belediyesi Kültür Yayınları, Nr. 1, İstanbul, 91-112.

Belli, O.- V. Sevin 1999: *Nahçıvan'da Arkeolojik Araştırmalar 1998-Archaeological Survey in Nakhichevan 1998*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Belli, O.- E. Konyar 2003: *Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerinin Araştırılması-Early Iron Age Fortresses and Necropolis in Eastern Anatolia,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Belli, O.-C. Avcı-Z. Konuralp-İ. Ayman 2005: "Iğdır Ovası'nda Urartu ve Erken Demir Çağı Kaleleri ile Nekropollerinin Araştırılması-The Research of Urartian and Early Iron Age Fortresses and Necropoleis on Iğdır Plain", (ed. O. Belli- B. B. Kurtel), *60. Yaşında Sinan Genim'e Armağan, Makaleler*, İstanbul, 172-195.

Belli, O.-A. Yardımcıel 2018: "Kuzeyhan Fortress: One of the Oldest Defence Sites in the Mount Ararat Region-Ağrı Dağı Bölgesi'nin En Eski Savunma Tesislerinden Biri: Kuzeyhan Kalesi" (eds. O. Belli-C. Çelik-V. E. Belli), *II. Uluslararası Türk Kültüründe Ağrı Dağı Sempozyumu, 13-14 Mart 2016 Iğdır,* Belli Eğitim Kültür ve Arkeoloji Araştırma Merkezi *(BEKAM)* Yayını, No: 6, İstanbul, 12-43.

Belli, V. E. 2018: "Çiçekli Fortress and Tomb Belonging the Late Bronze and Iron Age, Iğdır-Tuzluca-Son Tunç ve Erken Demir Çağı'na Ait Iğdır-Tuzluca Çiçekli Kalesi ve Mezarı" (eds. O. Belli-C. Çelik-V. E. Belli), *II. Uluslararası Türk Kültüründe Ağrı Dağı Sempozyumu, 13-14 Mart 2016 Iğdır,* Belli Eğitim Kültür ve Arkeoloji Araştırma Merkezi *(BEKAM)* Yayını, No: 6, İstanbul, 54-66.

İbn al-Fakih al Hamadhani: Kitab al Boldan Bibliotheca Geographorum Arabicorum, Lugduni-Batavorum, 1855-125.

Işık, C. 1986: "Neue Beobahctungen zur Darstellungen von Kultszenen auf urartaeischen Rollstempelsiegeln", *Jahrbuch des Deutschen Deutschen Archaelogischen Institut* 101. Berlin, 12-19.

Istahrı (Ebu Ishak İbrahim b. Muhammed el-Farisi): Mesalikü'l-Memalik (Yayınlayan M. J. De Goeje). Beyrut.

Kleiss, W. 1981: "Felszeichen im Bereich urartaeischer Anlagen", *Archhaeologische Mitteilungen aus Iran* 14, Berlin, 23-26.

Özkaya: V. 1993: "Erzurum-Horasan Aliçeyrek Köyü Yüzey Araştırması", *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 379-395.

Saraçoğlu, H. 1956: *Doğu Anadolu* I, İstanbul.

Yardımcıel, A. 2018: "Iğdır'da Bir Orta Tunç Çağı Kompleksi: Aşağı Erhacı Yerleşimi ve Kalesi-A Middle Bronze Age Complex in Iğdır: Aşağı Erhacı Settlement and Castle", *Seleucia 8, Nisan-Mayıs*, İstanbul, 123-137.

THE IMPORTANCE OF MOUNT ARARAT AND NOAH'S ARK FOR BELIEF TOURISM

Faruk KAYA*

ABSTRACT

Mount Ararat comes into prominence with not only its geological-geomorphological qualities, but also its legendary identity due to the belief that it had hosted Noah's Ark after the Flood. Attracting the attention of travelers, scholars, people and tribes for centuries; Mount Ararat is one of the mountains mentioned in folk songs, legends, researches, cinema, poetry and mythology the most in our country and in the world. Mount Ararat which is the greatest source of power and richness in the Anatolian and Islamic geography also generates a common ground for the intangible cultural heritage. In both the Western and Islamic world, Mount Ararat is probably one of the most important mountains that is known very well and is paid a particular attention. The mountain which is also mentioned in the holy scriptures is called differently in many languages.

Climbs to the Great Mount Ararat are not only aimed at mountaineering, but also science and religion mostly. The **first climb** to this fascinating mountain, which is mentioned in Marco Polo's scripts as a mountain that can never be climbed, was realized by the physician F. Parrot and his team with the special permission of Mehmet Behlul, A Bayazid Pasha on October 9, 1829. Since the first climb, the western countries have had an interest in Mount Ararat.

Mount Ararat is known to be the most spectacular height of Anatolia and also one of the divinest mountains in the world. In the Holy Scripture, Mount Ararat is referred to as "r-r-t" and is called "Hari Ararat". "Hari Ararat" means "Mountainous Ararat". *While the mountain where the ark had grounded at the end of the Flood is mentioned as "Ararat mountains" in the Torah; the Koran indicates that the ark had grounded on Cudi. What is interesting here is that the Koran does not mention Cudi as a mountain. In other words, the Koran relays that the ark had grounded on "Cudi" rather than "Mount Cudi".* Today, Ararat is accepted as Mount Agri in the popular culture. Especially the Christians interpret the expression of "Ararat Mountains" as Mount Agri and believe that the ark is positioned there. Besides the holy scriptures, the Flood is also mentioned in the Sumerian, Babylon, Greek, Indian, Wales, Scandinavian and Chinese legends as an interesting feature, only with different names.

Apart from Mount Ararat; another site that is located within the boundaries of the province of Agri and has recently been depicted as the trace of Noah's Ark by various researchers is a natural monument, which is located between Telceker (Surbehan) and Uzengili (Mesar) villages in the southern part of the Gurbulak Waterspout. This monument is actually ark-shaped. It is 3,5 km distant from the Turkey-Iran highway. It is believed that the ark that had grounded as a result of the Flood and Noah's lost city Naxuan are located in this surrounding. The search for the sacred ark and Noah's lost city Naxuan has continued since 1983. Ron Wyatt and John Larsen *who did profound scanning studies in different times* suggest that the structure around

* *Prof. Faruk KAYA, Agri Ibrahim Cecen University Faculty of Science and Letters Department of Geography, Ağrı/TURKEY, e-mail: fkaya@agri.edu.tr*

Dogubayazit Telceker village, which is also called Durupınar Site, is a human-made arc rather than a natural structure and the arc is the same size with Noah's Arc, which is mentioned in the holy scriptures.

The mysterious and tremendous Mount Ararat, which had been mentioned in countless legends especially due to its satisfying height for mountaineering and its association with the Flood mentioned in the holy scriptures, as well as its visual landscape and high altitude of 5137 m., is among the primary mountains with an important tourism potential in our country. With this study, we aim to attract attention to Mount Ararat and its surroundings that are not appreciated enough despite their high potential in terms of belief tourism one more time, offer suggestions to appreciate the high tourism potential of the mountain, embrace Mount Ararat as one of the primary touristic areas of our country that needs to be introduced and raise awareness on this issue before relevant national, regional and local institutions and organizations.

Key words: *Mount Ararat, Durupınar Site, Noah's Ark, Belief Tourism.*

AĞRI DAĞI ve NUH'UN GEMİSİNİN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Faruk KAYA

GİRİŞ

Turizm, insanların sürekli ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışında, yerleşmemek ve ekonomik anlamda gelir elde etmemek şartıyla, dinlenme, eğlenme, merak, spor, sağlık, kültür, deneyim kazanma, akrabalarını ziyaret etme, kongre ve seminerlere katılma, dini ibadetlerini yerine getirme gibi kişisel nedenlerle, kişisel ya da toplu olarak yaptıkları seyahatlerdir. Bu seyahatlerin turizm faaliyeti sayılabilmesi için, turistlerin gittikleri yerlerde en az bir gece konaklaması ve turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep etmeleri gerekmektedir (Özgüç, 2003: 15). Böyle olmakla birlikte günümüzde turizm trendinde yaşanan değişimler; turistlerin dinlenmek ve tatil geçirmek dışında; eğitim ve bilgi seviyesini arttırmak, dünya görüşünü geliştirmek, yeni yerler keşfetmek ve onların tarihi, yaşam biçimi ve kültürü hakkında bilgi sahibi olmak, dini gereklerini yerine getirmek, dini alanları ziyaret ederek manevi huzur aramak gibi motivasyonlara bağlı olarak güdülendiklerini ortaya koymaktadır (Okuyucu-Somuncu,2013;627-643).

Geçmişten günümüze turizmle inanç arasında yakın bir ilişki olmuştur. Çünkü erken dönemlerden beri inanç, seyahat için güçlü bir motivasyon kaynağı olmuştur (Henderson, 2002). Turizmin gelişmesinde çok sayıda olgu, durum ve koşul etkili olmaktadır. Bu faktörlerin dışında turizm, gelişimini sayısız psiko-sosyal motivasyonlara borçludur ki, bunlar arasında en önemli olanlardan biri dini motivasyonlardır (Vukonic, 1996). Dini mabetler, ritüeller, festivaller, dini törenlerle ilgili olaylar önemli turist çekicilikleri arasında yer almaktadır (Henderson, 2002).

Türkiye; Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlaması açısından stratejik önemi olan bir ülke olmanın yanı sıra on bin yıllık, tarihi ve kültürel birikime, olağanüstü doğal güzelliklere sahip önemli bir ülkedir. Gerçekten de Müslümanlık, Hristiyanlık ve Musevilik gibi üç büyük dinin önemli merkezlerinin bulunduğu, farklı inançları olan insanların asırlardır bir arada yaşadıkları ilgi çeken ülkelerden biridir. Buna rağmen Türkiye'ye son on yılda dini amaçlı gelen ziyaretçilerin, toplam ziyaretçi sayısına olan oranın % 0,6'yı geçmediği gözlemlenmektedir (TÜİK, 2012). Bu oranlar ülkemizde inanç turizminin mevcut potansiyelinin yeterince değerlendirilemediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Dünya Turizm Örgütü'nün verilerine göre dünya genelinde her yıl yaklaşık 300 milyon turist inanç merkezli olarak seyahat etmektedir. Bu seyahatlerle yaklaşık 20 milyar $ büyüklüğünde ekonomik bir pazar oluşmaktadır. Bu istatistiklerle, inanç turizmi alternatif bir turistik ürün olarak ülke gelişimi için gelir potansiyeli oluşturacaktır. Ayrıca Dünya Turizm Örgütü yapılan bu araştırmalarla inanç turizminin de içinde bulunduğu turizm hareketlerinin 2020 yılında %20 artacağını öngörmüştür (Zengin, 2010).

Eski çağlardan günümüze kadar güncelliğini ve gizemini koruyan nadir olaylardan biri de Nuh Tufanı ve Tufan sonucu geminin içindekilerle birlikte nerede karaya oturduğudur. Üç büyük semavi dini temsil eden kutsal

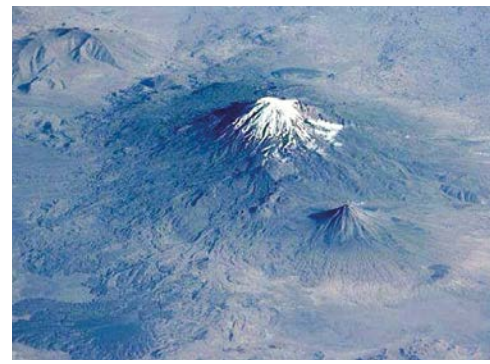
* Prof. Dr. Faruk KAYA, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Ağrı/TÜRKİYE, e-posta: fkaya@agri.edu.tr

kitaplar Tevrat, İncil ve Kuran-ı Kerim'in yanında eski çağlarda yaşamış olan önemli kültürlerin pek çoğunda karşımıza çıkan Büyük Tufan-Nuh Tufanı hakkında antik kaynaklardan modern bilime değin çeşitli görüşler ortaya atılmış ve geminin nerede olduğu konusu ile bulunması için her dönem çok çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Ağrı Dağı pek çok insanın düşüncesinde Nuh'un Gemisi ve tufan ile özdeşleşmiştir. Ayrıca 1959 da keşfedilen ve günümüze değin pek çok araştırmacının ilgisini çeken Doğubayazıt ilçesi Telçeker köyündeki gemi biçimli yapının da Nuh'un Gemisi olduğuna dair iddialar güncelliğini korumaktadır. Bu potansiyel değerlendirildiğinde Ağrı ili inanç turizmi açısından ülkemizin önemli destinasyonlarından biri haline gelebilir ve inanç turizmi için Türkiye gelen yabancı turistlerin sayısı inanılmaz derecede artabilir.

Bu çalışmayla yüksek turizm potansiyeline rağmen hak ettiği ölçüde değerlendirilemeyen Ağrı Dağı'na bir kez daha dikkatleri çekmek, bu dağın yüksek turizm potansiyelinin hak ettiği ölçüde değerlendirilmesine yönelik öneriler geliştirmek, Ağrı Dağı ve Telçeker köyündeki Gemi biçimli nesnenin (Nuh'un Gemisi olduğu iddia edilen yapı) ülkemizin tanıtılması öncelikli dağcılık ve inanç turizmi alanlarından biri olarak ele alınmasını sağlamak, bu konuda ilgili ulusal, bölgesel ve yerel kurum ve kuruluşlar nezdinde farkındalık oluşturmayı amaçlamaktayız.

AĞRI DAĞI

Dünyadaki başlıca turizm kaynaklarından biri olan dağlık alanlarda, turizm hızla gelişen bir olgu olmasına ve ülkemizde bu alanda değerlendirilebilecek birçok dağ bulunmasına rağmen, bu sektörde yeterli gelişmenin sağlanamadığı dikkati çekmektedir. Özellikle dağcılık açısından tatmin edici bir yüksekliğe sahip olması ve kutsal kitaplarda geçen Nuh Tufanı ile ilişkilendirilmesinin yanı sıra, görsel manzarası ve 5137 m. yükseltisi ile yüksek irtifa tutkusunun en iyi yaşandığı, gizemli, heybetli ve sayısız efsanelere konu olmuş Ağrı Dağı ülkemizin önemli turizm potansiyeline sahip dağlarının başında gelmektedir.

Fotoğraf 1: *Serdarbulak Geçidi ile birbirinden ayrılarak iki ayrı dev koni biçiminde, yükselen Büyük ve Küçük Ağrı Dağlarından bir görünüm (http://dag.org.tr/doğa aktiviteleri grubu))*

Ağrı Dağı bütün dünyada kendisi kadar yüksek ve hatta kendinden çok daha yüksek dağlardan daha fazla bilinmektedir. Bunun başlıca üç nedeni vardır. **Birincisi, *heybetli oluşudur***. Ona bu görünümü veren kaidesinden itibaren 4300 m yükselmesi ve ülkemizdeki aynı tarzda oluşan dağların tersine başının sivri olmasıdır. Bu nedenle kimse Ağrı'nın zirve noktasını bulmakta güçlük çekmez. Çünkü yakın çevresinde rakip olacak hiçbir doruğun bulunmaması Ağrı Dağı'na muhteşem bir görüş alanı sağlar

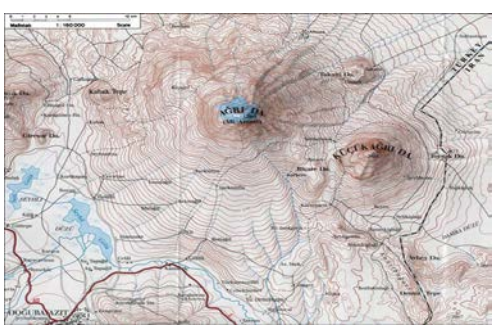
İkincisi, ***dağcılık yönünden tatmin edici olmasıdır***. Dağın çıkılması kolay olan güzergâhları olduğu gibi nitelikli dağcıların aradıkları zor güzergâhlar da mevcuttur. Tırmanış mesafesinin yüksek olması ve çıkışın başladığı yere kadar motorlu araçlarla gidilebilmesi de çok önemli bir avantajdır. Çoğu ülkelerde dağın kaidesine varılabilmesi için günlerce yürümek gerektiği halde, Ağrı Dağı'na ulaşmak Doğubayazıt ve Iğdır şehirlerindeki uygun kara ve hava ulaşımı sebebiyle oldukça kolaydır.

Üçüncüsü ise ***dağcılık yönünden tatmin***

edici olması ve monoteist dinlerde önemli bir yerinin bulunmasıdır. Bundan dolayı batılı bilim insanları bu dağın önemini *Güney Afrika'nın altın ve elması ne kadar kıymetli ise Türkiye'nin Ağrı Dağı'da o kadar değerlidir* şeklinde ifade etmektedirler.

Aslında ülkemizin bu doğa harikası, Küçük Ağrı (Büyük Ağrı'nın güneydoğusunda ve 3896 m.) ve Büyük Ağrı (5137 m.) olmak üzere, iki dev volkan konisi ile temsil edilir (Şekil 1, Fotoğraf 1). Yaklaşık 1200 km²'lik bir kaide üzerine oturmuş olan ve çevrelerinde çok sayıda parazit koniler bulunan her iki dağ kütlesini yaklaşık 3000 metrelerde birbirinden ayıran geniş bir vadi, dağın kuzeydoğusundan güneybatısına uzanan Serdarbulak Geçidi'dir.

Türkiye'nin en yüksek dağı (5137 m.) olan Ağrı Dağı aynı zamanda Avrupa, Kafkaslar ve Ortadoğu'nun da ikinci büyük dağıdır. Böyle olmakla birlikte, Avrupalılar Ağrı'yı Asya anakarası içinde görmeleri nedeniyle, bu dağı Avrupa'nın en yüksek dağı olarak varsaymazlar. Doğu Anadolu bölgesinin simgesi olarak düşünülen bu dağ için değişik kaynaklarda, farklı yüksekliklerden söz edilir. Örneğin 5165, 5123, 5122, 5112 ve 5137 m. gibi. Ancak gerek DİE kaynakları ve gerekse HGK Türkiye haritalarında bu yükselti değeri, 5137 m. olarak verilmektedir. HGK değerlendirme sonuçlarına dayanması nedeniyle en doğru verinin bu olduğu kanısındayız.

Şekil 1: *Büyük ve Küçük Ağrı Dağlarının topoğrafya haritası (http://dag.org.tr/).*

Kaynağı Büyük ve Küçük Ağrı volkan konileri olan lâvlar, Doğubayazıt Ovası ve Gürbulak Oluğu'nun kuzey kenarını yer yer ince tabakalar halinde örter. Birer strato-volkan olan bu dağların parazit konileri, lâv akıntıları, lâv breşleri, lapilli ve tüf yataklarından oluşmaktadır (Ketin,1983:478).. Gürbulak Oluğu'nu kuzeyden sınırlayan volkanitler daha çok bazaltik özelliktedir (Altınlı,1964:25-26). Gürbulak oluğunu güney yönünde sınırlayan dağlık-tepelik alan ise, Mezozoik ve Tersiyer dönemlerine ait formasyonlardan oluşur. Büyük Ağrı Dağı'nın 4000 metre yüksekliğe değin uzanan bölümü çoğunlukla bazalt, daha üst bölümleri ise andezit lavlardan oluşur (Fotoğraf 1-2).

Ağrı Dağı'nın zirvesi tamamen kar ve buzullarla kaplıdır. Bu nedenle dağın zirvesinde merkezi bir kraterin olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Kalıcı kar ve buzullar dağın güney yamacında 4500, kuzey yamacında ise 4000 metreden başlar. Dağın zirvesini takke şeklinde örten buzullar, 4800 metreden itibaren vadi içlerine doğru, bazı yerlerde yaklaşık 3500 metreye kadar sarkarak vadi buzulu şeklini almıştır. Vadi içlerine yerleşen buzulların bir kısmı (Ağrı Dağı zirvesinin hemen güneyindeki buzul vadisinde olduğu gibi) yamaçlardan dökülen kaya ve topraklarla üzerleri örtülerek dip buzulu şeklini almışlardır. Zirvede yaklaşık 10 km² alan kaplayan örtü buzulu, aynı zamanda Türkiye'deki en geniş aktüel buzul alanını oluşturur (Deniz,2007:458).

Dağın doruğunu da içine alan geniş bir alan buzlarla kaplıdır. Takke buzulu olarak bildiğimiz bu buz örtüsü milyonlarca yıllık bir geçmişe sahiptir. Ağrının buzulları 3500 metreden itibaren başlar. Tepe tamamen buzlarla kaplıdır. Takke buzulu kuzeyde 4200 metreye kadar iner. Buzulların kalınlığı yer yer 50 metreyi bulur. Dağın kuzey doğusundaki Ahura vadisinde ve doğu tarafındaki Buzhane mevkiinde takke buzulundan daimi olarak çığlar kopmakta ve dolayısıyla sık sık gürültüler duyulmaktadır.

Ağrı Dağı'nı çekici hale getiren özellikle-

Fotoğraf 2: *Takke buzulu ile örtülü olan ve birer strato–volkan olan bu dağların parazit konileri, lâv akıntıları, lâv breşleri, lapilli ve tüf yataklarından oluşmaktadır (foto:Ali İhsan Öztürk).*

rinden biri de bu buz örtüsüdür. Buzul örtüsü dağın güney yamacında doruktan aşağıya çağlayandan akıyormuş gibi sarkarken, kuzey ve kuzeybatı yamaçlarında kat kat yükselerek görkemli bir görüntü sergiler. Dağın doğusunda buzullar adeta büzülmüşçesine 4900 metre yükseltiye kadar çekilmişken, batısında Küp Gölü bölgesinde 3400 metreye kadar uzanır. Batılı araştırmacılar Nuh'un Gemisi'ni çoğunlukla bu batı buzulunda aramışlardır.

Ağrı Dağı, jeolojik-jeomorfolojik niteliklerinin yanı sıra, tufandan sonra Hz. Nuh'un gemisine ev sahipliği yaptığı inanışı dolayısıyla da efsanevi kimliğiyle ön plâna çıkan bir dağdır. Yüzyıllardır gezginlerin, bilginlerin, kişi ve kavimlerin dikkatinden kaçmayan Ağrı Dağı, ülkemizde ve dünyada türkülere, efsanelere, araştırmaya, sinemaya, şiire ve mitolojiye en çok konu olan dağdır.

Gerçekten Ağrı'da Hz. Nuh'un Gemisinin kalıntıları var mıdır, yoksa batılı bir grup araştırmacının ileri sürdüğü bu gemi söylencesi bir hayal ürünü müdür? Bu sorulara gerçekçi ve bilimsel cevaplar bulabilmek için bu dağdaki devasa buz yapılarını yakından incelemek gerekir. Nitekim bu buz yapıları sürekli hareket halindedirler. Sıcaklık ve mevsim değişikliklerinden dolayı eriyerek ya da yağan karlarla hacim kazanarak etkilenmezler. Aynı zamanda uzama, daralma ve kasılma biçiminde tepkiler de gösterirler. Ancak söz konusu bu hareketlilik buzulun tüm katmanlarında eşit ve sürekli olmaz.

Hareketliliğin buzulun tüm katmanlarında aynı düzeyde olmayışı beraberinde başka bir oluşumu da meydana getirir. Kimi alanlar gevşeyip sarkarken kimi alanlar daralıp daha sık dokular oluşturur. Başka bir ifadeyle bu birbirine zıt gelişmelerin doğal bir sonucu olarak buz kristallerinin sıkıştığı bölgelerde buzul yeşile ya da maviye çalan bir ton alırken, çözülen ya da gevşeyen bölgelerde taze yağmış kar gibi beyaza çalar. Buzlu alanlardaki bu farklı oluşumların zaman zaman yan yana ve iç içe oluşmasıyla, buzulların derinliklerinde öylesine ilginç motifler meydana gelir ki, buzulların bu özelliğini bilmeyen, bu görüntülerden değil Nuh'un Gemisi, daha renkli ve zengin nesneler varmış sonucuna ulaşabilir.

Ülkemizin en yüksek dağı (5137 m.) olan ve adı Ağrı ili ile özdeşleşmiş bulunan Ağrı Dağı, gerek dağa tırmanma (trekking) ve

gerekse kış turizmi açısından yüksek bir potansiyele sahiptir (Fotoğraf 3). Ağrı Dağı salt dağcılar için değil bilim insanları ve araştırmacılar için de bulunmaz bir hazinedir. Büyük Ağrı Dağı'na tırmanışlar sadece dağcılık sporuna yönelik olmayıp, bunların çoğu bilimsel amaçlıdır. Marco Polo'nun yazılarında, hiçbir zaman çıkılamayacak bir dağ diye sözünü ettiği bu etkileyici dağın ilk tırmanışı, 9 Ekim 1829'da F. PARROT ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Parrot dağın batı yüzünden doruğa ulaşmıştır. Bunu 1845'de H. ABİCH, 1848'de M. VAGENER, 1900'de A. OSWALD ve 1955'de M. BLUMENTHAL gibi jeologların, dağın jeolojik yapısını incelemek amacıyla gerçekleştirdikleri tırmanışlar izlemiştir.

İlk tırmanışın ardından batılı ülkelerin Ağrı Dağı'na olan ilgileri günümüze değin sürmektedir. Nitekim 1969'da Ay'a ilk ayak basan dünyalı unvanını kazanan Amerikalı astronot Neil Armstrong bile 1982 Haziran ayında Türkiye'ye gelip Ağrı'ya tırmanmıştı. Yakın geçmişte ise Amerikalı astronot J.T. İRVİN birkaç defa dağa tırmanarak gemiden kalma parçalar bulduğunu iddia etmiştir. Ancak bütün bu iddialara karşı Nuh'un Gemisi'nin kalıntılarının nerede bulunduğuna dair şimdiye kadar gerçekçi bir delil ortaya konulamamış oluşu da ayrıca dikkat çekicidir. Türk dağcıların Ağrı'ya ilk tırmanışları Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Dağın doğusundan, Serdarbulak koyağından gelerek Mıh Tepe rotasını izleyen Binbaşı Cevdet SUNAY 15 subay ve 50 erle birlikte 1937'de Ağrı Dağı'nın zirvesine ulaşmıştır.

FARKLI DİLLERDE VE DİNLERDE AĞRI DAĞI'NIN ADI

Gerek batı ve gerekse İslam dünyasında Ağrı Dağı, çok iyi tanınan ve özel ilgi duyulan dağlardan biri, belki de en önemlisidir. Kutsal kitaplarda da adı geçen bu dağ, birçok dilde farklı adlarla anılmaktadır. Yakutlar Ağr, Selçuklular Eğri Dağ, Ağır Dağ, İranlılar Kuh-i Nuh, Araplar Büyük Ağrı'ya Cebelü'l-Hâris, Küçük Ağrı'ya ise Cebelü'l-Hüveyris isimlerini vermişlerdir. Ermeniler Massis veya Masik derken, batı coğrafyacıları ise Ararat adını kullanmaktadırlar.

İslam coğrafyacılarının kayıtlarında, 'Cebelu'l- Hâris' ve Cebelu'l- Huveyris' olarak adlandırılan Büyük ve Küçük Ağrı dağları ile ilgili bazı yorumlarda yapılmaktadır. Örneğin özellikle büyük Ağrı Dağı'nın etraftaki suların kaynağını oluşturduğunu, el-Hâris dağının çok yüksek, tepesine çıkılmasının imkânsız ve karlı olduğunu, yerleşime uygun olmamakla birlikte, çevre halkı, el-Hâris veya el-Huveyris dağının eteklerindeki ormanların odun ve hayvanlarından istifade ettiklerinden bahsedilmektedir.

Ağrı Dağı, 5137 m yüksekliği ile ülkemizin ve Avrupa'nın en yüksek noktası olması yanında zirvesinde de ülkemizin en büyük buzulu bulunmaktadır. Ağrı Dağı'nın bulunduğu coğrafyada paleolitik çağdan günümüze dek birçok medeniyet yaşamıştır. Hurriler, Urartular, Hun'lar, Araplar, Selçuklular, İlhanlılar, Harzemşahlar, Timuroğulları, Safaviler, Çıldıroğulları, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve sonrasında 1514'de Çaldıran zaferi ile Osmanlılar yerleşmiştir.

NUH'UN GEMİSİ KALINTILARI VE İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN AĞRI DAĞI

Eski çağlardan günümüze kadar güncelliğini ve gizemini koruyan nadir olaylardan biri de Nuh Tufanı ve Tufan sonucu geminin içindekilerle birlikte nerede karaya oturduğudur. Üç büyük semavi dini temsil eden kutsal kitaplar yanı sıra eski çağlarda yaşamış olan önemli kültürlerin pek çoğunda karşımıza çıkan Büyük Tufan-Nuh Tufanı hakkında antik kaynaklardan modern bilime değin çeşitli görüşler ortaya atılmış ve geminin nerede olduğu konusu ile bulunması için her dönem çok

Fotoğraf 3: *Ağrı Dağı'na tırmanan (trekking yapan) dağcılardan bir görünüm (www. turkeytourstravel. com)*

çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Böyle olmakla birlikte özellikle Ağrı Dağı pek çok insanın düşüncesinde Nuh'un Gemisi ve tufan ile özdeşleşmiştir. Ancak yapılan pek çok araştırmaya karşın, bu durumu kanıtlayacak somut bir arkeolojik belgeye henüz ulaşılamamıştır. Sadece bazı jeolojik oluşumların bir kanıt olabileceği ileri sürülmüştür.

Tevrat'ın Tekvin kitabında anlatılanlara göre Tufan, insanların yoldan çıkmalarının neticesinde Allah tarafından takdir edilen bir cezadır. Tufan başladığında yerin kaynaklarından yeryüzüne sular fışkırmış ve göklerden aralıksız bir şekilde yağmur yağmıştır. Zamanla sular iyice yükselmiş ve yeryüzünde yaşayan bütün canlılar yok olarak sadece Nuh'la birlikte gemidekiler sağ kurtulmuştur. Tevrat'ın nakline göre sular yüz elli gün boyunca yeryüzünde kalmıştır. Sonra Tanrı Nuh'u ve gemidekileri kurtarmak için bir rüzgâr estirmiş ve sular alçalmaya başlamıştır. Akabinde de yerden çıkan sular ve gökten yağan yağmurlar kesilerek sular yeryüzünden çekilmeye başlamıştır. Bunun sonucunda gemi Ararat Dağları'na oturmuştur (Tekvin,8;4).

Tevrat'ın bu şekilde naklettiği Tufan kıssası Kur'an'daki anlatılan kıssayla birçok noktada benzerlik göstermektedir. Kur'an'a göre Hz. Nuh, kavminin arasında 950 yıl kalarak tebliğde bulunmuştur (Ankebut, 29:14). Fakat bu uzun süreye rağmen kavmi inatla iman etmeye yanaşmamıştır. Hz. Nuh gece gündüz durmaksızın tebliğe devam edip halkı ikna etmeye çalışmışsa da netice alamamıştır (Nuh,71:5-9). Allah, Hz. Nuh'a insanların inanmayacaklarını bildirmiş ve gemiyi yapmasını emretmiştir (Hud, 11:36-37). Geminin yapımı bittiğinde Allah, hayvanlardan erkek ve dişi birer çift alarak ailesiyle birlikte gemiye binmesini emretmiştir. Ardından da yerden kaynakların fışkırması gökten de aralıksız yağmurların yağmasıyla Tufan meydana gelmiştir.

Tufan'ın, insanların günahları sonucunda bir ceza olarak verilmesi hem Tevrat'ın hem de Kur'an'ın verileriyle örtüşmektedir. Tevrat'a göre gemi, en ince ayrıntısına kadar Tanrı'nın rehberliğiyle yapılmıştır. Bu anlatım, Kur'an'da geminin Allah'ın gözetiminde yapıldığı bilgisiyle uyumludur (Hud,11:37). Diğer taraftan gemiye binenlerin sınırlı sayı-

da olması ve hayvan neslinin devamı için birer çift alınması da ortak hususlardandır. Tufan hadisesinin sadece gökten yağan yağmurla değil yerden çıkan kaynak sularıyla oluştuğu bilgisi de Tevrat ve Kur'an'da aynı şekilde anlatılmaktadır. Tufanın sonunda geminin oturduğu dağ ismi ise Tevrat'ta "Ararat Dağları" olarak geçerken Kur'an, geminin Cudi'ye oturduğunu belirtmektedir. Dikkat çekici olan husus, Kur'an'ın Cudi'den dağ olarak bahsetmemesidir. Bir diğer ifadeyle Kur'an, geminin "Cudi dağına" değil, "Cudi'ye" oturduğunu aktarmaktadır (Meral, 2014:88-101).

Tevrat'ın İbranice metninde Nuh'un gemisinin "Harey Ararat (Ararat Dağları)" üzerine oturduğu belirtilmektedir. Ararat, bugün popüler kültürde Ağrı Dağı olarak kabul edilmektedir. Muhtemelen bölgedeki en yüksek dağın Ağrı Dağı oluşu Tufan sonrası geminin ilk oturacağı mekân olarak düşünülmesinde etkili olmuştur.

Tevrat'ta Ararat olarak geçen isimlendirme Asur kaynaklarında Urartu olarak zikredilmiştir. Bilindiği gibi "*Uruatri*" (*Urartu*) adı, bu topluluğun güneyde can düşmanı olan Assur Krallığı tarafından verilen bir isimdir. Urartu adı bir topluluğun adı değil, "*dağlık ülke anlamında kullanılan coğrafi bir deyimdir*". Dolayısıyla kutsal kitap Tevrat'ta bu bölgeye "Hari Ararat" adının verilmesi bir tesadüf eseri değil, Assur Krallığı'nın çivi yazılı belgelerinde geçen "Urartu" kelimesinden beri süregelen bir deyimdir. Yani Tevrat'ta geçen "r-r-t" adı, M.Ö. IX. ve VI. yüzyıllar arasında başta Doğu Anadolu Bölgesi olmak üzere, Kafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerinde çok güçlü bir krallık kuran Urartu'nun İbranice adıdır (Belli, 2009;55-56).

Tevrat'ın bilinen ilk çevirisi Septuagint'ten başlamak üzere Yahudi kaynakları, Ararat ifadesiyle bugünkü Irak-Suriye-Türkiye sınırındaki dağlık bölgeleri anlamışlardır. Özetle, Yahudi kaynaklarının Tevrat'ta geçen "Ararat Dağları" ifadesinden anladıkları yer ile İslam kaynaklarının Kur'an'da geçen "Cudi" isminden anladıkları yer aynı bölgedir (Meral, 2014:88-101).

Kitab-ı Mukaddes ve Zerdüşt inanışı efsaneleri fikirleri arasında geçen görüşlere göre, Nuh tufanı olayında (muhtemelen Würm buzullaşma devresi sonrası), bu tufan öncesi Hz. Nuh ve beraberindekilerin bindiği gemi, sular çekildikten sonra, Büyük Ağrı'nın bugün buzullar tarafından doldurulmuş ve örtülmüş olan doruk noktasındaki çukura inmiş olduğuna inanılır. Neil Armstrong da dahil bazı dağcılar, Nuh Gemisi kalıntılarına rastlanır umuduyla bu dağa tırmanmışlardır.

Kutsal kitapların yanında tufan, ilginç bir özellik olarak sadece isimler farklı olmak üzere Sümer, Babil, Grek, Hint, Britanya'nın Galler Bölgesi, İskandinav ve Çin Efsaneleri'nde de geçmektedir.

Tufan konusunda yapılan jeolojik, arkeolojik ve tarihi araştırmalar, Büyük Tufan'ın gerçekte Kuran-ı Kerimde anlatıldığı şekilde meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Eski çağın uygarlıklarına ait tabletlerde ve araştırmalarda elde edilen birçok tarihi bulguda tufan olayı kişi ve yer isimleri farklılık göstermese de çok büyük benzerliklerle anlatılmış ve "itaatkâr olmayan sapkın bir kavmin başına gelenler" bir ibret sahnesi olarak çağdaşlarına yansıtılmıştır.

Nuh Tufan'ının gerçekte nerede yaşanmış olabileceği konusunda ise yapılan derin araştırmalar sonucu ortaya konulan arkeolojik veriler, olayın daha çok Mezopotamya'da yaşanmış olduğunu göstermektedir. Bu bölge tarihte bilinen en eski ve en gelişmiş uygarlıkların yeşerdiği bir bölge olmasının yanında Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında yer alması nedeniyle coğrafi konum olarak büyük bir su baskınına uygun bir yapıyı da göstermektedir. Günümüzde de birçok Hristiyan Ağrı Dağı'nın; insanlığın çoğunu yok eden ilahi bir su baskını sırasında, Nuh'u, ailesini ve dünyadaki

her hayvan türünden bir çifti içine alarak selamete ulaştıran, Nuh'un gemisinin son dinlenme yeri olduğuna inanıyor.

Nuh Tufan'ının ve Nuh'un Gemisi'nin nerede olabileceği konusunda antik kaynaklardan günümüze, çok çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler altı başlık altında toplanmaktadır;

a) Ağrı Dağı, b) Nusaybin Cudi Dağı, c) Nemrut Dağı, d) Doğubayazıt Üzengili Köyü-*Durupınar, e) Karadeniz, f) Nuh'un Gemisi'nin* nerede olduğu bilinmiyor (Başaran, C.,vd.,2007:108-113).

Ağrı ili sınırları içinde yer alan ve son dönemlerde çeşitli araştırmacılar tarafından Nuh'un Gemisi'nin izi olarak gösterilen bir diğer alan ise Gürbulak Oluğu'nun güney kesiminde Telçeker (Sürbehan) ile Üzengili (Meşar) köyleri arasında yer alan doğal anıttır (Fotoğraf 4). Aslında bu anıt gemi biçimli bir şekildir. Türkiye-İran transit yoluna 3,5 km mesafededir. Nuh Tufanı sonucunda karaya oturan geminin ve Nuh'un kayıp kenti Naxuan'ın bu çevrede bulunduğu öne sürülmektedir. Kutsal gemi ve Nuh'un kayıp kenti Naxuan'ı arama çalışmaları uzun zamandan beri sürdürülmektedir. Başta ilk astronotlardan J.T.IRVIN olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'nden bir grup araştırmacı söz konusu sahayı uzun yıllardan beri incelemektedirler.

Bu yapı HGK Harita Mühendisi olarak çalışan Yüzbaşı İlhan Durupınar tarafından ilk olarak 11 Eylül 1959'da keşfedildi. Yüzbaşı Durupınar Doğubayazıt ilçesinin haritasını yapmak için Ağrı Dağı bölgesinde çekilen 10.000 hava fotoğraflarını incelerken, Telçeker (Sürbehan) ile Üzengili (Meşar) köyleri arasında çekilen fotoğraflardan birinde daha önce hiç karşılaşmadığı bir gemi şeklini fark etti. Teknik olarak bir türlü adlandıramadığı bu minik kıvrımın harita yapımında kullanılan cihazlarla üç boyutlu görüntülerini ve birebir ölçülerini aldı. Elde edilen veriler bu şeklin toprağa yarı yarıya gömülü bir mavna, ya da büyük bir gemi olduğunu gösteriyordu. Durupınar fotoğraf üzerinde fark edilen gemi şekilli yapının ölçülerini hesapladıktan sonra, bu ölçülerin Tevrat'ta yazılan Nuh'un Gemisi'nin en, boy ve yüksekliğiyle tutarlılık gösterdiğini gördü. Ancak Durupınar bu du-

Fotoğraf 4: *Telçeker (Sürbehan) ile Üzengili (Meşar) köyleri arasında yer alan gemi biçimli yapı.*

ruma temkinli yaklaşarak keşfettiği oluşum için Nuh'un Gemisi demenin çok erken olduğunu, bilimsel çalışmalarla gerçeğin ortaya çıkarılması gerektiği kanısına vardı. Daha sonra kiliseler birliği tarafından görevlendirilen altı kişilik bir heyet İlhan Durupınar başkanlığında 3 Haziran 1960'ta bilimsel çalışmalar yapmak üzere Doğubayazıt'a giderler. Durupınar başkanlığında ki heyetin yaptığı saha gözlemlerinin sonuçları 22 Temmuz 1960 tarihli Hayat Dergisinde Nuh'un Gemisi mi? başlığıyla yayımlanır (Sertesen, 2019:28-30).

Bu çalışmaların ardından, 1961 yılında Hayat Dergisi adına söz konusu bölgeye ünlü fotoğrafçı Ara Güler giderek belirtilen alanda daha önce Durupınar tarafından keşfedilen gemi şeklindeki bu nesneyi çektiği fotoğraflarla tüm dünyaya tanıtır. Hayat Dergisinde yayınlanan haberi okuyan Tennessee'li Ron Wyatt, Durupınar Sitenin daha fazla araştırılması gerektiğine inanan araştırmacılardan biriydi. Bölgeye olan ilgisi devam eden Ron Wyatt, araştırmalara başladı ve 1980'lerde yapıyı yere nüfuz eden radar ve diğer ekipmanlar kullanarak taramayı başardı. Bu araştırmalarını ilk baskısını 1989 yılında yaptığı ***Discovered, Noah's Ark!*** adlı kitapta toplayarak yayınladı. Bu kitap özetle büyük bir geminin yapısını ortaya çıkaran elektronik tarama sonuçlarını ve ilgili yorumları içermektedir.

Bu araştırmada kısaca şu bilgiler yer almaktadır. *Radarın derinlemesine nüfuzu sınırlı olsa da, bu taramalardan elde edilen veriler, Durupınar Site olarak bilinen sahadaki gemi şeklinin iddia edildiği gibi doğal bir yapı olmayıp, gösterdiği simetri ve düzen ile gövde şekli içinde dikey duvar yapılarından da anlaşılacağı üzere insan yapımı bir nesnenin özelliklerini taşıdığını ortaya koymaktadır. Ron Wyatt çalışmalarının sonuçlarını inceledikten sonra, nesnenin İncil'de bahsedilen Nuh'un Gemisi'nin boyutları ile bire bir eşleşen bir geminin kalıntıları olduğunu iddia etmiştir. Ron, topladığı kanıtlardan, bu geminin ilk önce şu anda bulunduğu yamaçtan daha yüksekte olduğunu ve zamanla yamaçtan aşağıya doğru hareket eden bir lav akıntısı tarafından taşındığını ifade etmektedir. Nitekim dağdan aşağıya doğru ilerlemesi, nesnenin sağ tarafını etkilemiş ve büyük bir kaya çıkıntısı tarafından kayması engellenen gemi çamura gömülerek bugünkü yerini almıştır.*

İlk sayılabilecek bu kapsamlı çalışmadan sonra da Nuh'un Gemisini arama çalışmaları özellikle batılı bilim insanları tarafından hız kesmeden devam etmiş ve 2014 yılının sonlarında, Durupınar site olarak bilinen alanda yer alan bu gömülü nesnenin bulunduğu yerin dirençli yer görüntüleme tekniği kullanılarak taranmasına devlet tarafından izin verilmiştir. Bunun üzerine yer altı görüntüleme uzmanı olan Jeofizik ve Coğrafya eğitimli Yeni Zelandalı John Larsen ile Amerika California Üniversitesi bilgisayar ve yazılım mühendisi ve aynı zamanda arkeoloji eğitimli Andrew Jones birlikte yeni bir çalışma başlatmışlardır.

John Larsen, ***Nuh'un Gemisi Yeraltı Görüntüleme Projesi*** adlı araştırmasının sonuçlarını açıkladığı çalışmasında şu ifadelere yer vermektedir. "Gemi kalıntıları, şimdi deniz seviyesinden yaklaşık 2000 metre yükseklikte yer almaktadır. Mercan ve kabuklu deniz hayvanlarının yanı sıra yalnızca Ararat Dağları'nı değil, aynı zamanda tüm dünyayı kaplayan deniz sedimanları da onların cenazesiyle sularına tanıklık ediyor. Doğu Türkiye'nin geleneksel jeolojik haritaları ve bu haritaları açıklayan raporlar, Ararat Dağlarında bulunan tortul kayaçların ve fosillerin Eosen dönemine ait olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı jeolojik raporlardan, sedimanter kayaçların ve fosillerin biriktirilmesinin ardından, bu alandaki deniz seviyesinin erken miyosen dönemine kadar gerilediği ve daha sonra çekilmek suretiyle giderek ortadan kaybolduğu da anlaşılmaktadır. O zamandan beri bu alan bir daha asla sular altında kalmadı. Ancak evrimciler, dünyanın milyarlarca yıllık olduğunu ve Ararat Dağları'nı kaplayan suyun son izinin nihayet

ortadan kaybolduğu Miyosen döneminin sözde 20-24 milyon yıl önce olduğunu iddia ediyorlar. Bu yaş nasıl doğru olabilir? Geminin büyüklüğünde bir geminin Ararat Dağları'na sürüklenip, mevcut deniz seviyesinden 2000 metre yükseklikte su bulunmadan karada koşması fiziksel bir imkânsızlık olurdu. Oysa gemi milyonlarca yıllık değil. Geminin dinlendiği fosiller ve tortular, Gemiyi o alana taşıyan aynı su ile biriktirilmiş olmalıydı. O zaman yapılabilecek tek sonuç, yeryüzünün yaratılışının ve onun su altında kalmasının İncil'de tanımlandığı gibi büyük bir küresel büyüklükte sel olduğu gerçeğidir. Bu, Mukaddes Kitabın öğrettiği ve görülen kanıtlarla eşleştiği üzere, dünyanın gerçek yaşını 6000 yıllara yerleştirir"(Larsen,2019).

Farklı zamanlarda derinlemesine görüntüleme çalışmaları yapan Ron Wyatt ve John Larsen, Durupınar Site olarak da adlandırılan Doğubayazıt Telçeker köyü civarındaki yapının doğal bir yapı olmadığını aksine insan eliyle inşa edilmiş bir gemi olduğunu ve bu gemi ölçülerinin de kutsal kitaplarda belirtilen Hz. Nuh'un Gemisi ile aynı boyutlarda olduğunu ifade etmektedirler. Ancak özellikle ilk kez bu nesneyi üç boyutlu olarak görüntüleyen Larsen bu gemiye Hz. Nuh'un gemisidir demek için oldukça erkendir. Burada bir geminin olduğu kesin ama bu geminin Hz.Nuh'un gemisi olup olmadığının anlaşılması için daha çok bilimsel çalışmaların yapılması gerektiğini ifade etmektedir.

Başbakanlık desteğiyle ilk bilimsel araştırma, keşfedilişinden 26 yıl sonra Atatürk Üniversitesinden Dr. Salih Bayraktutan'ında içinde yer aldığı Amerika'nın en büyük yer ve uzay bilimleri araştırma merkezi olan California Üniversitesi bünyesindeki "Los Alamos Ulusal Laboratuvarı"ndan bilim insanları tarafından ortaklaşa yapıldı. Bu çalışma sonucunda, yer altı radar görüntülerinde "gemi gövdesi" ilk kez tespit edildiğine dair bilimsel bir rapor hazırlandı. Bu raporda, *"Yer altında bulunan bu gövde için 'Gemi gövdesi değildir.' denilemeyecek bulgular elde edildi. Bu yer altındaki kütlenin gemi olma ihtimali yüksektir. Kış gelmeden derinlemesine arkeolojik kazı çalışmalarının bir an önce başlatılması gerekmektedir."* İfadesi kullanıldı (Sertesen,2019;89-115). Hazırlanan raporun ardından daha detaylı çalışmalar yapılmasa da kutsal kitaplardaki ölçülere birebir uyan gemi izinin bulunduğu alan, Dr. Bayraktutan'ın girişimiyle birinci derece SİT alanı ilan edildi. Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu 17.09.1989 tarih ve 3657 sayılı kararı ile gemi kütlesinin korunması gereken taşınmaz kültür tabiat varlığı özelliği gösterdiğini dikkate alarak söz konusu sahayı doğal sit alanı olarak koruma altına almıştır. Bu doğal anıt her yıl çok sayıda yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilmektedir (Kaya, F., Arınç,K.,2003:159-185).

Ağrı Dağı'ndan sonra ilimiz sınırları içinde yer alan ve gemi biçimli bir siluet şeklinde Telçeker bölgesindeki heyelanlı alanda yer alan yapının da gemi olduğuna dair kanıtlar ortaya çıktıkça Nuh'un Gemisi ile ilgilenen araştırmacılar ve bilim insanlarının bu bölgedeki araştırmaları gün geçtikçe daha da artacak ve gerçekler gün yüzüne çıkacaktır. Telçeker köyündeki bu yapının gemi olduğuna dair üç boyutlu radar görüntülerinin son zamanlarda (Kasım 2019) ulusal basında yoğun olarak yer alması gözlerin bir kez daha Ağrı'ya çevrilmesine yol açmıştır. Bu fırsatın mutlaka değerlendirilmesi için ülkemizdeki ilgili kurum ve kuruluşların harekete geçmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Nitekim 1960 yılında bu bölgedeki gemi şeklinin fotoğrafları ilk kez hayat dergisinde yayımlanınca bundan en çok etkilenenlerden biride Amerikalı iş adamı Walt Disney'di. Disneyland'ı. 1955'te California'da hayata geçiren Walt Disney farklı bir tema park için rotasını Doğubayazıt'a çevirerek, Durupınar'a gönderdiği mektubunda bu bölgeye 50 milyon dolar değerinde yatırım yapmak istediğini belirtmişti. Disney, *mektu-*

bunda Nuh Peygamber, bütün dinlerin kabul ettiği bir peygamberdir. Bu nedenle ülkeniz bütün insanlığın ziyaret merkezi olur." diyordu. Fakat o tarihlerde Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal ve sosyal durum nedeniyle Disney'in hayali gerçekleşemedi. Bugün ülkemizin sosyoekonomik durumu ve güçlü devlet yapısı bu hayalleri gerçekleştirecek kudrettedir. Bunun için yeni Walt Disney'leri bulmalı ve Ağrı ilini dolayısıyla Türkiye'yi dünyanın en önemli inanç turizmi merkezlerinden biri haline getirmeliyiz.

Akyayla dağlarının eteklerinde yer alan bu oluşum, meso-tersiyer yaşlı kayaç birimlerinin üzerindedir. Bu kesimin uzun süre tektonik deformasyonlardan etkilenmediği düşünülmektedir. Dolayısıyla en kısa sürede analiz ve yaşlandırma çalışmaları yapılarak kamuoyu aydınlatılmalıdır. Türkiye için büyük bir turistik potansiyel oluşturacak niteliğinin bulunması konuyu güncel ve acil kılmaktadır.

İnanç turizmi açısından büyük bir potansiyele sahip olan Nuh'un Gemisi Ağrı Dağı'nın bir sırrı olarak geçmişte olduğu gibi gelecekte de gizemini korumaya devam edecektir. Günümüzde bu potansiyeli harekete geçirecek ve yöreyi canlandıracak inanç turizmine yönelik alt yapı ve tanıtım çalışmaları hızlandırılmalıdır. Hongkong'ta açılan ve her yıl yüz binlerce turist tarafından ziyaret edilen Nuh'un Gemisi Müzesi'nin benzeri Ağrı'da da yapılmalıdır. Aynı zamanda otel, hayvanat bahçesi, park alanları, sergi ve çeşitli kültürel etkinliklerin yapıldığı salonlara sahip bu tür bir müzenin yapılması Ağrı Dağı ve çevresini inanç turizmi açısından bütün dünyanın ilgi odağı haline getirilebilir. Çünkü inanç turizminin en önemli turistik unsurlarını dini yapılar ve mekânlar oluşturmaktadır (Hussein, A. T., Saç, F., 2008:29).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ağrı ili insanlık tarihinin tartışmasız olarak en önemli destanlarından birine ev sahipliği yaptığı halde, ne yazık ki bu büyük fırsatı ve potansiyeli günümüze kadar gereği gibi kullanamamıştır. Bu yüzden de tahmin edilmeyecek kadar büyük bir ekonomik girdinin kaybını yıllardır göz göre göre uzaktan izliyoruz. Bölge turizmine dolayısıyla ekonomisine ve sonuçta ülkemize çok büyük bir katma değer oluşturacak Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi ile ilgili konularda bu güne dek sürdürülen pasif politikaları artık değiştirme zamanı gelmiştir. Mevcut durum ve gelişen koşullar bu tür bir değişim için gayet uygun ve hatta zorunludur. Buna göre çok daha aktif ve etkileyici projeler hazırlayarak Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi efsanesinin çok daha profesyonelce tanıtılması ve duyurulması bir gereklilik haline gelmiştir. Ayrıca bu bölgeye gelmek isteyen turistlerin karşılaşacağı ağır bürokratik işleyişin kolaylaştırıcı bir şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

İnanç turizmi açısından büyük bir potansiyele sahip olan Nuh'un Gemisi yüce Ağrı Dağı'nın bir sırrı olarak geçmişte olduğu gibi gelecekte de gizemini korumaya devam edecektir. Günümüzde bu potansiyeli harekete geçirecek ve yöreyi canlandıracak inanç turizmine yönelik alt yapı ve tanıtım çalışmaları hızlandırılmalıdır. Öncelikli olarak Hongkong'ta açılan ve her yıl yüz binlerce turist tarafından ziyaret edilen Nuh'un Gemisi Müzesi'nin benzeri, Ağrı'da yapılmalıdır. Aynı zamanda otel, hayvanat bahçesi, park alanları, sergi ve çeşitli kültürel etkinliklerin yapıldığı salonlara sahip bu tür bir müzenin Ağrı'da yapılması, Ağrı Dağı'nı inanç turizmi açısından da bütün dünyanın ilgi odağı haline getirilebilir.

Ancak, turizmin her çeşidinde olduğu gibi, dağlık alanlardaki turizm, plansız bir şekilde gelişir ve sürdürülebilir bir anlayışla yönetilmezse, bunun doğal çevre üzerinde ağır bir bedelinin olması kaçınılmazdır. Bu nedenle gerek Ağrı Dağı ve gerekse Telçeker köyündeki Gemi biçimli yapının öncelikli olarak

koruma altına alınması ve tahrip edilmesinin önlenmesi büyük bir zorunluluk arz etmektedir. Bu çalışmada yapılan değerlendirmeler çerçevesinde sürdürülebilir turizm için ortaya konulabilecek çalışmalar ve alınması gereken önlemler aşağıdaki gibi özetlenebilir ve gelecekte bu konular üzerine projeler geliştirilip, çalışmalar yapılabilir.

Öncelikle yabancı dağcıların izin prosedürlerinin kolaylaştırılması gerekmektedir. Doğubayazıt Kaymakamlığı tarafından izin için gerekli koşullar ve ücret saptanarak koordinasyonun sağlanması, ama ücretsiz ve izinsiz dağa çıkışların kesinlikle önlenmesi,

Başta Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi olmak üzere bölgenin bütün değerlerini tanıtan akademik ve bilimsel tabanı olan bir web sitesinin kurulması ve cep kitaplarının basılması,

Yurtiçi ve yurtdışı fuarlara katılarak, bölgenin doğal ve beşeri kültürel değerlerinin daha iyi tanıtılması,

Bölgede güvenlik imajı düzeltildikten sonra Ağrı Dağı ve İnanç Turizmi kapsamında uluslararası festival ve şenliklerin yapılması,

Nuh'un Gemisi ile Uluslararası inanç turizmi, Ahmed-i Hani ve Bediüzzaman Said Nursi gibi bölgenin ve ülkemizin önemli maneviyat önderlerinin ön plana çıkarılarak ulusal inanç turizminin hareketlendirilmesi, İnanç turizmi alanında tanıtım faaliyetlerinin hızlandırılması.

Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi konulu resim, heykel, anı, obje, vb. her türlü turistik ürün de geliştirilmesi ve pazarlanması sağlanmalıdır. Dünyada çok örneği olduğu gibi, Ağrı Dağı'nın paketlenmiş küçük bir taşını bile anı olarak satın alacak sayısız insan çıkacağı unutmamalıdır.

Ağrı Dağı günümüzde daha çok dağcıların ilgi duyduğu bir yapıya sahiptir. Ancak turizm aktiviteleri için asıl ulaşılması gereken hedef küçük bir grubu kapsayan dağcılarla birlikte, her kesimden geniş kitleler olmalıdır. Altyapı çalışmaları sağlanır ve gerekli tanıtım yapılırsa inanç turizmi açısından da yoğun ilgi duyulacaktır. Bunun için devlet' in yapması gereken en önemli husus, hizmet kalitesini saptayıp kuralları çok açık ve net olarak belirlemek ve bu işleyişi ciddi bir şekilde denetlemek olmalıdır.

Türkiye'yle karşılaştırıldığında Ağrı ilinin turizmden çok düşük bir pay alması ve ilde turizme yapılan kamu yatırımlarının da yetersizliği dikkate alınarak mevcut turizm potansiyeli ile ilgili olarak ileriye yönelik sürdürülebilir rasyonel planlamaların yapılması özellikle inanç turizm hareketliliğini artıracağı gibi bölgenin kalkınmasına da büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR/BIBLIOGRAPHY

Altınlı, İ.E., 1964, 1:500 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası, Van Paftası İzahnamesi, MTA Enstitüsü Yayını, ANKARA, s. 25, 26.

Başaran, C., Tavukçu, A. Y., Keleş, V., 2007, Geçmişten Günümüze Nuh'un Gemisi Araştırmaları. I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu (07-11 Eylül 2005) Bildiri Kitabı, İstanbul, s. 108-113.

Belli,O.,2009, Ararat (Hari Ararat) Adının Kökeni, Türk Kültüründe Ağrı Dağı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını:365,Ankara,s.55-56.

Doğanay,H.,2003, Ağrı Dağı ve Turistik Önemi, Doğu Coğrafya Dergisi Sayı 9.s,171.

Doğru,A.M.,1989, Ağrı Dağı. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Cilt: I, Sayı: I , ANKARA.

Deniz,O.,2007,Ağrı Dağı ve Dağcılık Turizmi Açısından Değerlendirilmesi, I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, İstanbul.s,458.

Güner, Y, 1986, *Nuh'un Gemisi Ağrı Dağı'nda mı?*. Jeomorfoloji Dergisi, Sayı: 14, Ankara,s,98.

Güngör,Y., 2009, How to Climb Ağrı (Mount Ararat). I. International Symposium of Mount Ararat and Noah's Ark. Proceeding p.,447-455.

Henderson, J.C. (2002). Managing Tourism and Islam

in Peninsular Malaysia. Tourism Management 24, pp. 447–456.

Hussein, A. T., Saç, F., 2008, Genel Turizm: Gelişimi ve Geleceği. Siyasal Yay., Ankara, s. 29.

Kaya,F.,1996, Doğubayazıt İlçe Merkezinin Coğrafi Etüdü, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum

Kaya, F. Arınç, K., (2003).Doğubayazıt İlçesi'nin Turizm Potansiyeli. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 31, s:159-185, Erzurum.

Kaya,F.,vd.,2013 Ağrı Dağı Turizm Çalıştayı Sonuç Raporu, Ağrı,s1-12.

Kaya,F.,vd.,2014, Ağrı İlinin Turizm Coğrafyası, Zafer Medya, Erzurum.

Kaya,F.,2016, Ağrı Dağı'nın Turizm Potansiyeli ve Değerlendirme Durumu (Tourism Potential of Mount Ararat and Utilization Process) Marmara Coğrafya Dergisi / Marmara Geographical Review, Yıl/Year: Temmuz/July 2016 • Sayı/Issue: 34 • ss/pp: 230-242 • ISSN: 1303-2429 • E-ISSN: 2147-7825.

Kaya, F.,2017, Ağrı Dağı, Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, AB Ofset LTD. ŞTİ, Ankara.

Ketin, İ., 1983, Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış. İstanbul Teknik Üniv. Kütüphanesi Sayı: 1259, İstanbul.

Larsen, J., 2019, Noahsarkscans.Nz, The Subsurface Imagıng Project Of Noah's Ark, https://noahsarkscans.nz/

Meral, Y., 2014. Yahudi Kaynaklarında Ararat Dağları (Tekvin, 8:4), Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt: 11 Sayı:2, s:83-101.

Okuyucu, A.,Somuncu, M.,2013, Türkiye'de İnanç Turizmi: Bugünkü Durum, Sorunlar ve Gelecek, International Conference on Religious Tourism and Tolerance, 9-12 May 2013, Konya.

Özgüç, N. (2003) Turizm Corafyası Özellikler-Bölgeler, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Palabıyık,H.,2007, Klasik İslam Coğrafyacılarına Göre 'Ağrı ve Cûdî Dağları, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı ; 19, s,175.

Sertesen,C.,2019,Hepimiz Aynı Gemideyiz, Metamorfoz Yayıncılık, İstanbul.

Tikva, S., Frymer, S., David Sperling, "Ararat", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Michael Berenbaum-Fred Skolnik. 2nd ed., Macmillan Reference, Detroit 2007. c. 2, ss. 360-361.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2012a). Turizm İstatistikleri, http://kutuphane.tuik.gov.tr [Erişim Tarihi 10.11.2012].

Uyanık, M. (1947), Dağlarımız, İstanbul.

Ülker,İ.,1992, Dağ Turizmi (Planlama Yöntemleri, Yüksek Dağlarımız, Kayak Merkezleri) T.C. Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara,s.1,

Vukonic, B. (1996). Tourism and Religion. Pergamon Press.

Wyatt,R.,2014, Discovered- Noah's Ark, Treasured Truth Publishing,Şikago,ABD.

Zengin, A. (2010). Eyüp Kentsel Sit alanının İnanç Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi ve Yerleşim Dokusunun Korunması Üzerine Bir Araştırma. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

www. http://dag.org.tr/Harita ve Rotalar | Doğa Aktiviteleri Grubu (DAG) Derneği .

www.kuzeydoga.org/oda/DOG029.pdf, 22 Şubat tarihinde erişilmiştir.

www.nasuhmahruki.com, 02 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

mappery. com/map-of/ Mt-Ararat- Topo-Map, (erişim tarihi 03.03.2016).

THE SIGNIFICANCE OF MOUNT ARARAT IN TERMS OF CULTURAL HISTORY

Oktay BELLİ*

INTRODUCTION

With an elevation of 5137 metres, Mount Ararat is Anatolia's highest and most majestic mountain. It is not just its height that renders Mount Ararat majestic and famous, but its sacredness, mentioned in religious books and legends. For example, as well as in the polytheistic religions of Antiquity, Mount Ararat has also become a legend to this day with the story of Noah's Ark, mentioned in the Koran, Torah and the Bible, the holy scriptures of the monotheistic religions.

Mountain Ararat is regarded as a holy mountain not only in Anatolia, but also in Turkey's neighbouring countries, Georgia, Russia, Armenia, Nahkchivan, Azerbaijan and Iran.

It is impossible to encounter, in other parts of the world, the like of such a magnificent and holy mountain, which has become the subject of the social life, literature, religious beliefs and legends of millions of people living in such a vast geographical area.

The Hurrians, who came from the Caucasus from the third millennium BCE and spread to the entire Eastern Anatolian region, established the 'Cultural Unity' for the first time. Although the Hurrians had mountain gods and considered mountains sacred during the period, we do not know the name of Mount Ararat and the religious ceremonies they held.

The Urartians, the descendants of the Hurrians, established a state in Eastern Anatolia between the 9th and 7th centuries BCE and made Van Fortress (former ***Tushpa***) its capital. Cuneiform script is the main innovation the Urartians brought to Eastern Anatolia, the Southern Caucasus and North-western Iran. Thanks to cuneiform script, we learn of the religious beliefs, cult ceremonies, gods, goddesses and the mountain, road, lake and river gods of the people living in Eastern Anatolia 2830 years ago. In cuneiform records, the Ararat region is mentioned as ***Erikua.*** Although we do not learn the name given to famous Mount Ararat from cuneiform records, we know that '*a bullock and two sheep were sacrificed*' to lofty mountains such as Mount Ararat.

The Scythians, who entered the Urartian lands from the Caucasus and North Western Iran at the end of the seventh century BCE, began to lay waste to and savagely plunder all their fortresses and settlement centres. The people barely escaped this looting and destruction with their personal property and sheep and goats, and started to flee to the high mountains they considered sacred. They fled mostly to Great Mount Ararat. The people lived for many years around Mount Ararat on the uplands with their spring water and abundant pastures, and continued their traditional semi-nomadic lives for a long period.

THE NAMES GIVEN TO MOUNT ARARAT BY DIFFERENT CULTURES

After the fall of the Urartian Kingdom and its withdrawal from the stage of history, the name of the Urartians is mentioned as *'r-r-t'* in the Torah. The name *'r-r-t'* is also

* *Prof. Oktay BELLİ, Director of Belli Education Cultural History and Archaeology Research Center, İstanbul/TURKEY, e-mail: oktaybelli@gmail.com*

Mount Ararat, from the south

identified with the name '*Ararat*.' It is called *'Hari Ararat' (Mountainous Ararat)* in Eastern Anatolia where the Urartians lived. The name Ararat was popularly used by travellers, researchers and geographers in the New Age as well as by writers in Antiquity and the Middle Ages.

It is not incidental that this area was named Hari Ararat in the Torah, it is a phrase from the word Uruatri mentioned in the cuneiform records of the Assyrian Kingdom.

Uruatri (Urartu) is the name given by the Assyrian Kingdom, the mortal enemy of this community in the south. The name *Uruatri* (Urartu) is not the name of a community but *'a geographical term used to mean mountainous country.'* Uruatri, used to mean a mountainous geographical region, is mentioned first in 1274 BCE in the military campaign carried out by the Assyrian King Shalmaneser I. The Urartians, however, always called themselves the *Biani(li)*. The word 'Bian' has changed into today's word 'Van'.

After the fall of the Parthian State in 226 BCE, the Sasanians conquered the whole of Iran and reigned for 200 years. During the Sasanian dynasty, the region of North-eastern Anatolia remained under the control of the Sasanians under the name the *'Province of Ararat*.'

As we have remarked before, the name *Hari Ararat*, or *Mountainous Ararat,* is not related in any way to the Armenian language. As is known, the Armenians call Mount Ararat, *Masis*, namely, *High Mountain.* This misinformation has been used unknowingly for years and has been the reason for misunderstandings.

The Iranians call Mount Ararat *Kuh-i Nuh* meaning *Noah's Mountain.* The Arabs, however, name Great Ararat *Cebel-ül Haris* and Lesser Ararat, *Cebel'ül Huveyris.*

The Turks coming from the east in large convoys and entering Eastern Anatolia by conquering the city of Ani and its citadel in 1064, held Mount Ararat in high esteem and called the great mountain *Ağr Dağ* or *Eğri Dağ*. *Ağr Dağ* or *Ağrı Dağ*ı means *Huge* or *God* in the language of the Yakuts, who had shamanistic beliefs.

Mount Ararat has a very distinctive place in the social, political and cultural history of the Turks who live around Mount Ararat and who have been in the lands of Anatolia for approximately one thousand years. In other words, Mount Ararat forms the essence of the tangible and intangible cultural heritage of the local community.

MOUNT ARARAT: THE MOUNTAIN UNITING CULTURES

Mount Ararat is the most important cultural entity, the subject of poems, stories, verses, elegies, folk songs, legends and religious stories written by millions of people living in a geographical area of ten thousand square kilometres stretching from Europe as far as the interior of Central Asia. Mount Ararat has maintained its holiness from Antiquity to the present day and also has a universal identity that unites and keeps different cultures alive.

Mount Ararat has the most magnificent and highest peak in Anatolia and has been mentioned in legends and holy scripts for hundreds of years. The main feature separating Mount Ararat from other mountains in Anatolia and the world comes from the fact that it has maintained its sacredness to this day, mentioned in the Flood in the Torah and the Bible, the holy scripts of the monotheistic religions, as well as in the polytheistic religions of Antiquity.

Mount Ararat, mentioned in the Flood, the common heritage of the monotheistic religions, continues to carry the oldest legacy of human history from the past to the present day. This feature has enshrined Mount Ararat in the hearts of millions of people.

The religious teachings, stories and legends written about and linked to Mount Ararat and told from generation to generation have been adopted not only in Anatolia but also by millions of people living in Europe, Georgia, Russia, Armenia, Nahkchivan, Azerbaijan, Iran and Central Asia.

The love and respect felt for Mount Ararat in Anatolia is very different from that of people living in other countries. The local people in particular are attached to Mount Ararat, which they regard as the queen of mountains, with all the love and respect they would feel towards a mother.

The fact that the local people, even today, turn to Mount Ararat and make an oath and say, 'if I break my oath may both mountains make me blind,' shows that the communities of the Turkish world have perpetuated the sacredness of Mount Ararat since Antiquity without interruption.

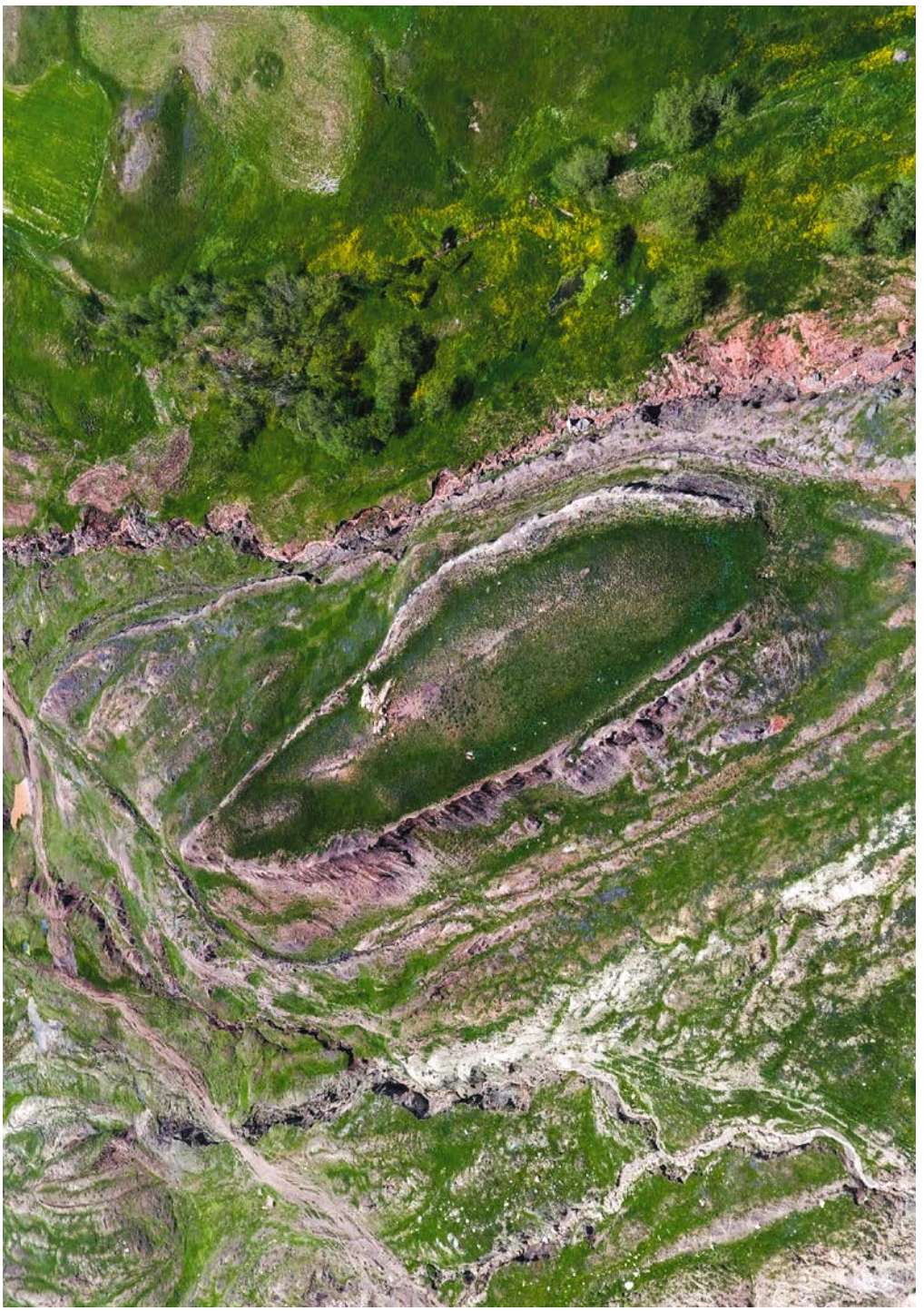

Mount Ararat, from the north

In fact, in his poem *Ağrı* (*Ararat),* the famous minstrel, Ahmet Muhip Dıranas, makes mention that he reaches the foothills of sacred Mount Ararat which rises gradually piercing the sky and prostrates himself.

It is evident that Mount Ararat is the most important factor in forming the cultural history of the North-eastern Anatolian region. Indeed, one can easily understand that Mount Ararat is the most important subject in poems, tales and stories, novels and legends written by people for centuries and told from generation to generation.

THE MASS RESEMBLING NOAH'S ARK AT THE SOUTHERN FOOT OF MOUNT ARARAT

The Mass Resembling Noah's Ark, at the southern foot of Mount Ararat

A localised earthquake occurred in the Mount Ararat region in 1948-49. As a result of the landslide which occurred together with the earthquake, a mass that no one had ever seen before appeared resembling Noah's Ark.

The mass, similar to a boat, extending in a north-south line, is on average eighty metres in length and the hull is sixty metres at the widest point. The mass is curiously shaped, and it is as though Mount Ararat has hidden Noah's Ark within it for centuries and then revealed it for people to see.

In 1959 survey engineer, İlhan Durupınar, employee at the General Directorate of Mapping, photographed the intriguing mass similar to a boat in the work he did on Mount Ararat. This interesting mass is two kilometres east of Üzengili Village and seventeen kilometres at the southern foot of Mount Ararat at the site of Telçeker.

In 1960 in June, a science committee of six including an archaeologist and geophysicist was formed with the aim of examining the mass. They could not arrive at a consensus as to whether the mass was the remains of a boat, nor was the study fully published.

In 1961, the famous photographer, Ara Güler, took photographs of a mass similar to the formation of Noah's Ark at the site of Telçeker in the district of Doğubayazıt in the province of Ağrı and he began to make it known to Turkey and the world.

In 1985 a group of scientists comprising faculty members from Erzurum Atatürk University and the University of California's Space and Earth Research Centre made a detailed study of the Noah's Ark formation mass at the Telçeker site. In the light of the technical work and underground radar images, although the plan of the mass was determined, they could not understand for certain whether it was the remains of a boat.

In 1987 a committee formed from those concerned from the Ministry of Culture, Atatürk University, the Ağrı governorship, Doğubayazıt district governorship, the General Directorate of Mineral Research and Exploration did some research on the mass. As a result of the research done on-site, the mass resembling a boat was registered as '*A First Degree Natural Protected Area*' *'In Commemoration of The Flood and Noah's Ark',* and a report was prepared on the subject of its protection. This report was accepted by the Cultural and Natural Heritage Conservation Board and it was declared a *First Degree Natural Protected Area.*

This mass resembling a boat, a natural wonder in real terms, must be kept outside the agricultural area and the grazing and passage of flocks of animals must be forbidden. Urgent precautions must be taken so that the site is not affected by possible landslides. And more importantly, in order that the shape is not destroyed, no illegal excavation should be carried out and people must not be allowed to break of pieces and take them as souvenirs.

With a view to turning these precautions into reality, this extraordinary mass reminiscent of The Flood and Noah's Ark should be registered and declared a First Degree Archaeological site.

PUTTING MOUNT ARARAT ON UNESCO'S WORLD HERITAGE LIST

Mount Ararat, mentioned in The Flood and legends, looks more beautiful when compared with some other mountains. Due to this unique appearance, it is likened by the people in the region to a beautiful veiled bride.

When Mount Ararat's peak is covered in mist and cloud, the local people believe that this beautiful, coy bride is cross, and that is why she doesn't lift her white veil and show her face to people.

Apart from the legends, Mount Ararat, mentioned in The Flood, the common heritage of monotheistic religions, has gained the interest, love and respect of millions of people. Efforts should be made to develop faith tourism and perfect infrastructure with the aim of making Mount Ararat more popular and to show its significance.

As we have stated above, Mount Ararat is not only a beautiful mountain but also a most important cultural centre for Anatolia, Europe, the Caucasus, Azerbaijan, Iran and the Middle East as a part of legends and religious narratives. In Anatolia and the world, the most famous mountain mentioned in the Torah and the Bible is just Hari Ararat namely Mount Ararat.

Mount Ararat, the universal cultural heritage of humanity, has to be put on the **UNESCO World Heritage** List without fail in order to be better protected and to maintain its cultural values by handing them down to the future.

SELECTED BIBLIOGRAPHY

Alpaslan, İ. 1995: *Her Yönüyle Ağrı*, Ankara

Alpaslan,İ 2010: *Ağrı* Üzerine Şiirler, İzmir.

Alpaslan,İ 2010: *Ağrı Efsaneleri,* İzmir

Belli, O. 2006: "Anadolu ve Dünya'nın En Kutsal Dağı: Ağrı Dağı", *Serhat Kültür*, İstanbul, 2-9

Belli, O. 2007a: "Tarih Boyunca Ağrı Dağı-Mount Ararat Troughout History", (ed. O. Belli), *I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 07-11 Eylül 2005 Doğubayazıt*, Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları, No: 2, İstanbul, 51-73.

Belli, O. 2007b: "Anadolu'nun En Güzel ve Nazlı Gelini: Ağrı Dağı", (ed. O. Belli), *Kars, II. Kent Kurultayı, Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz*, *24-26 Eylül 2004, Kafkas* Üniversitesi, *Kars*, Kars Belediyesi Kültür Yayınları, No: 21, İstanbul, 117-134.

Belli, O. 2011: "Hz. Nuh'un Gemisi'nin Ağrı Dağı Üzerinde Bulunduğu Konusunda Halk Ozanlarının Yazmış Olduğu Şiirler-Poetry About Noah's Ark on Mount Ararat by Folk Poets", (ed. O. Belli), *III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 12-14 Ekim 2010 İbrahim* Çeçen Üniversitesi*, Ağrı*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 6, İstanbul, 47-74.

Belli, O. 2018: "The Origin and Meaning of the Name Ararat-Ararat Adının Kökeni ve Anlamı", (eds. O. Belli-F.Kaya-İ. Özgül-V. E. Belli), *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 18-20 Ekim 2017 Ağrı*, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi (*BEKAM)* Yayını , No: 6, Erzurum, 165-178.

Dranas, A.M. 1990: Şiirler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.

Ekinci, O. 2007: "The Mount that Embraches the Whole World-Dünyayı Kucaklayan Dağ", (ed. O. Belli), *I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 07-11 Eylül 2005 Doğubayazıt*, Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları, No: 2, İstanbul, 38-44.

Sertesen, C.-e. Kösedağ 2018: *Nuh'un Gemisi, Asrın Keşfi-Noah's Ark,* İstanbul.

Sertesen, C. 2019: *Hepimiz Aynı Gemideydik*, İstanbul.

AĞRI DAĞI'NIN (ARARAT) KÜLTÜR TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Oktay BELLİ*

GİRİŞ

5137 m. yüksekliği ile Ağrı Dağı, Anadolu'nun en yüksek ve görkemli Dağı'dır. Ağrı Dağı'nı görkemli ve ünlü kılan onun yalnızca yüksekliği değil, dinsel kitaplara ve söylencelere konu olan kutsallığıdır. Örneğin, Ağrı Dağı, Eski Çağ'ın çok tanrılı dinlerinde olduğu gibi, tek tanrılı semavi dinlerin kutsal kitapları olan Kuran, Tevrat ve İncil'e de "Nuh Tufanı" olayı ile konu olarak, günümüze kadar efsaneleşmiştir.

Ağrı Dağı yalnızca Anadolu'da değil, Türkiye'nin komşusu olan devletlerden Gürcistan, Rusya, Ermenistan, Nahçıvan, Azerbaycan ve İran'da da kutsal dağ olarak kabul edilmektedir.

Bu kadar geniş bir coğrafi bölgede yaşayan milyonlarca insanın sosyal yaşantısı edebiyat, dinsel inanç ve söylencelerine konu olan böylesine görkemli ve kutsal bir dağın benzerine, dünyanın diğer coğrafi bölgelerinde rastlamak mümkün değildir.

M.Ö. 3 binyılından beri Kafkasya'dan gelerek tüm Doğu Anadolu Bölgesi'ne yayılan Hurriler, ilk kez "Kültür Birliği" kurmuştur. Hurriler döneminde dağlar kutsal olarak benimsenmesine ve dağ tanrıları olmasına karşın, Ağrı Dağı'nın adını ve düzenlenen dinsel törenlerini bilemiyoruz.

Hurrilerin torunu olan Urartular, Doğu Anadolu Bölgesi'nde M.Ö. 9. 7. yüzyıllar arasında başkentliğini Van Kalesi'nin (eski ***Tuşpa***) yaptığı bir devlet kurmuşlardır. Urartuların Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerine getirmiş olduğu yeniliklerin başında, çivi yazısı gelmektedir. Çivi yazısı sayesinde, günümüzden 2830 yıl önce Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan insanların dinsel inanç, kült töreni, tanrı, tanrıça, dağ, yol, göl ve ırmakların tanrılarını öğrenmekteyiz. Çivi yazılı belgelerde, Ağrı yöresi *"**Erikua**"* olarak geçmektedir. Çivi yazılı belgelerden ünlü Ağrı Dağı'nın adını öğrenmememize karşın, Ağrı Dağı gibi yüce dağlara *"bir sığır ile iki koyun kurban edilmekteydi"*.

M.Ö. 7.yüzyılın sonunda Kafkasya ve Kuzeybatı İran Bölgesi'nden Urartu topraklarına giren İskitler, tüm kale ve yerleşim merkezlerini yakıp yıkmaya ve vahşice yağmalamaya başlamışlardır. Bu yağma ve yıkımdan taşınabilir eşyası ve küçükbaş hayvanları ile canını zor kurtaran halk, kutsal olarak saydıkları yüksek dağlara kaçmaya başladılar. Halkın en çok kaçtığı dağların başında, büyük Ağrı Dağı gelmektedir. Ağrı Dağı çevresinde kaynak suları ve otlakları bol olan yaylalarda uzun yıllar yaşayan halk, geleneksel yarı göçebe yaşamlarını çok uzun bir süre devam ettirmişlerdir.

FARKLI KÜLTÜRLERİN AĞRI DAĞI'NA VERDİĞİ İSİMLER

Urartu Krallığı'nın yıkılmasından ve tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, kutsal kitap Tevrat'ta Urartuların adı *"r-r-t"* şeklinde geçmektedir. *"r-r-t"* adı, aynı zamanda *"Ararat"* adı ile özdeşleştirilmektedir. Urartuların yaşamış olduğu Doğu Anadolu coğrafyası da, *"Hari Ararat" (Dağlık Ararat)* olarak isimlendirilmektedir. Ararat adı, Eski Çağ ve Orta Çağ yazarlarının yanı sıra, Yeni Çağ'da da seyyah, araştırmacı ve coğrafyacılar tarafından

* *Prof. Dr. Oktay BELLİ, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdürü, İstanbul / TÜRKİYE e-posta: oktaybelli@gmail.com*

Ağrı Dağı, kuzeyden

yaygın olarak kullanılmıştır.

Kutsal kitap Tevrat'ta bu bölgeye "*Hari Ararat*" adının verilmesi bir tesadüf eseri değil, Assur Krallığının çivi yazılı belgelerinde geçen "*Uruatri*" kelimesinden beri süre gelen bir deyimdir.

Uruatri (Urartu) adı, bu topluluğun güneyde can düşmanı olan Assur Krallığı tarafından verilen bir isimdir. *Uruatri* (Urartu) adı bir topluluğun ismi değil, "*dağlık ülke anlamında kullanılan coğrafi bir deyimdir*". Dağlık coğrafi bölge anlamında kullanılan Uruatri adı, ilk kez M.Ö. 1274 yılında Assur Kralı I. Salmanassar'ın Doğu Anadolu'ya yapmış olduğu askeri seferinde geçmektedir. Urartular ise kendilerini her zaman *Biani(li)* olarak adlandırmaktaydı."*Bian*" kelimesi, bugünkü "Van" kelimesine dönüşmüştür.

M.S. 226'da Part Devletinin yıkılmasından sonra, Sasaniler İran'ı tümüyle ele geçirmiş ve 200 yıl boyunca egemenliklerini sürdürmüştür. Sasaniler döneminde, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi "*Ararat Eyaleti*" adı altında Sasanilerin egemenliğinde kalmıştır.

"*Hari Ararat*", yani "*Dağlık Ararat*" adının daha önce de belirttiğimiz gibi, Ermenice ile uzaktan veya yakından bir ilgisi bulunmamaktadır. Bilindiği gibi, Ermeniler Ağrı Dağı'na "*Masis*", yani "*Yüksek Dağ*" demektedir. Bu hatalı bilgi, yıllardan beri bilinçsizce kullanılmış ve yanlış anlaşılmalara neden olmuştur.

İranlılar, Ağrı Dağı'nı "*Nuh'un Dağı*" anlamına gelen "*Kuh-i Nuh*" olarak isimlendirmektedir. Araplar ise Büyük Ağrı'ya "*Cebel*-ül *Haris*", Küçük Ağrı'ya "*Cebel'ül Huveyris*" demektedirler.

Doğudan büyük kafileler halinde gelen ve 1064'de Ani şehri ve kalesini fethederek Doğu Anadolu içlerine giren Türkler, Ağrı Dağı'na hayran olmuş ve ulu dağı "*Ağr Dağ*" ya da "*Eğri Dağ*" olarak adlandırmışlardır. "*Ağr Dağ*" veya "*Ağrı Dağı*", Şamanist inanca sahip olan Yakutların dilinde "*Kocaman*" veya "*Tanrı*" anlamına gelmektedir.

Yaklaşık olarak 1000 yıldan beri Anadolu topraklarında bulunan ve Ağrı Dağı çevresinde yaşayan Türklerin, sosyal, siyasal ve kültürel tarihinde, Ağrı Dağı çok belirleyici bir yere sahiptir. Bir başka deyişle Ağrı Dağı, bölge halkının somut ve somut olmayan kültürel mirasının özünü oluşturmaktadır.

KÜLTÜRLERİ BİRLEŞTİREN DAĞ: AĞRI DAĞI

Avrupa'dan Orta Asya içlerine kadar uzanan 10.000 km²'lik bir coğrafi alanda yaşayan milyonlarca insanın yazmış olduğu şiir, masal, mani, ağıt, türkü, efsane ve dinsel anlatılarına konu olan en önemli kültür varlığı, Ağrı Dağı'dır. Eski Çağ'dan günümüze kadar kutsallı-

ğını sürdüren Ağrı Dağı, aynı zamanda farklı kültürleri birleştiren ve yaşatan bir evrensel kimliğe sahiptir.

Anadolu'nun en görkemli ve yüksek zirvesi olan Ağrı Dağı, yüzlerce yıldan beri anlatılan efsane ve kutsal kitaplara konu olmuştur. Ağrı Dağı'nı, Anadolu ve Dünyadaki diğer dağlardan ayıran en önemli özelliğinin başında, Eski Çağ'ın çok tanrılı dinlerinde olduğu gibi, tek tanrılı semavi dinlerin kutsal kitapları olan Tevrat ve İncil'e de "*Nuh Tufanı*" olayı ile konu olarak, günümüze kadar kutsallığını sürdürmesi gelmektedir.

Semavi dinlerin ortak mirası Nuh Tufanı'na konu olan Ağrı Dağı, insanlı tarihinin en eski mirasını geçmişten günümüze taşımaya devam etmektedir. Bu özelliği ile Ağrı Dağı, milyonlarca insanın gönlünde taht kurmuştur.

Ağrı Dağı ve bununla bağlantılı olarak yazılan ve kuşaktan kuşağa anlatılan dinsel öğreti, masal ve efsaneler, yalnızca Anadolu'da değil, Avrupa ülkeleri, Gürcistan, Rusya, Ermenistan, Nahçıvan, Azerbaycan, İran ve Orta Asya'da yaşayan milyonlarca insan tarafından da benimsenmektedir.

Anadolu'da Ağrı Dağı'na duyulan sevgi ve saygı, diğer ülkelerde yaşayan insanların sevgi ve saygısından çok farklıdır. Özellikle bölge halkı, dağların sultanı olarak kabul ettiği Ağrı Dağı'na, tıpkı bir anneye duymuş olduğu, sevgi ve saygı ile bağlıdır.

Günümüzde bile bölge halkının Ağrı Dağı'na dönerek yemin etmesi ve eğer andımdan dönersem her iki dağ da gözlerimi kör etsin demesi, Eski Çağ'dan beri Türk Dünyası topluluklarının Ağrı Dağı'nın kutsallığını kesintisiz olarak sürdürdüğünü göstermektedir.

Hatta ünlü ozan Ahmet Muhip Dıranas, yazmış olduğu "Ağrı" adlı şiirinde, göğü perde perde delip yükselen kutsal Ağrı Dağı'nın eteğine varıp secdeye kapandığını vurgulamaktadır.

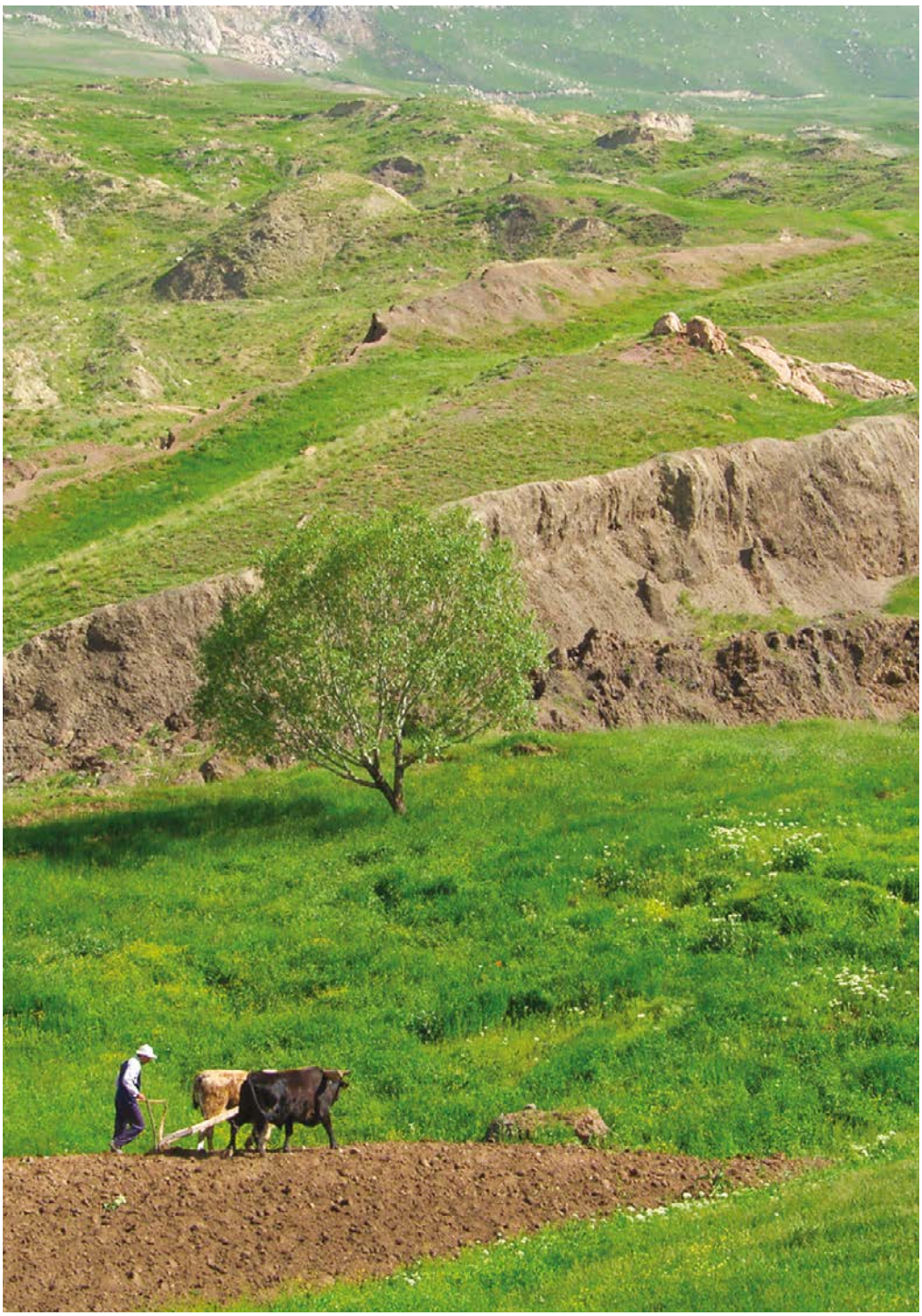
Ağrı Dağı, güneybatıdan

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde kültür tarihinin oluşmasında, en önemli etkenin Ağrı Dağı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yüzlerce yıldan beri insanlar tarafından yazılan ve kuşaktan kuşağa anlatılan şiir, mani, masal, hikaye, roman ve efsanelerde, en önemli konunun Ağrı Dağı olduğu kolayca anlaşılır.

AĞRI DAĞI'NIN GÜNEY ETEĞİNDE NUH'UN GEMİSİ'NE BENZER KÜTLE

1948 - 49 yılında Ağrı Dağı Bölgesi'nde yerel bir deprem meydana gelmiştir. Deprem ile birlikte oluşan heyelan sonucunda, o zamana kadar insanların hiç görmediği "Nuh'un Gemisi" oluşumuna benzer bir kütle ortaya çıkmıştır.

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan gemiye benzer kütle, ortalama 80 m. uzunluğunda ve gövdenin en geniş yeri de 60 m. dir. İlginç biçimi ile kütle, sanki Ağrı Dağı'nın yüzlerce yıldan beri bünyesinde sakladığı

Nuh'un Gemisi olduğu varsayılan kalıntı

Nuh'un Gemisi'ni insanların görmesi için ortaya çıkarmış gibidir.

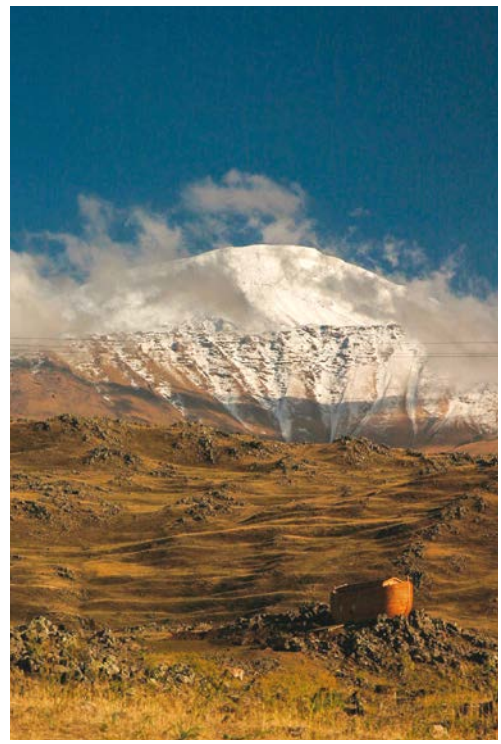
1959 yılında, Harita Genel Müdürlüğünde görevli Harita Mühendisi İlhan Durupınar, Ağrı Dağı'nda yapmış olduğu çalışmada, gemiye benzer ilginç kütleyi fotoğraflamıştır. Bu ilginç kütle, Üzengili Köyü'nün 2 km. doğusunda ve Ağrı Dağı'nın 17 km. güney eteğinde, Telçeker Mevkii'nde yer almaktadır.

1960 yılının Haziran ayında, kütleyi incelemek amacıyla bir arkeolog ve jeofizik mühendisi olmak üzere, altı kişilik bir bilim heyeti meydana getirilmiştir. Yapılan çalışmalar tam olarak yayımlanmadığı gibi, bunun bir gemi kalıntısı olup olmadığı konusunda kesin bir fikir birliğine de varılamamıştır.

1961'de, ünlü fotoğraf sanatçısı Ara Güler, Ağrı ili, Doğubayazıt İlçesi Telçeker Mevkii'nde bulunan "Nuh'un Gemisi" oluşumuna benzer kütlenin fotoğraflarını çekerek, Türkiye ve Dünya'ya tanıtmaya başlamıştır.

1985'de California Üniversitesi Uzay ve Yer Araştırma Merkezi ile Erzurum Atatürk Üniversitesi öğretim üyelerinden oluşan bir grup bilim insanı, Telçeker Mevkii'nde bulunan "Nuh'un Gemisi" oluşumu kütle üzerinde ayrıntılı denilecek bir çalışma yapmıştır. Yapılan teknik çalışma ve yeraltı radar görüntüleri ışığında kütlenin planı çıkarılmışsa da, bunu bir gemiye ait kalıntı olup olmadığı kesin olarak anlaşılamamıştır.

1987'de, T.C. Kültür Bakanlığı, Atatürk Üniversitesi, Ağrı Valiliği, Doğubayazıt Kaymakamlığı, Maden Tetkik ve Araştırma Genel Müdürlüğü ilgililerinden oluşan bir heyet, kütle üzerinde bir araştırma yapmıştır. Yerinde yapılan bu çalışma sonucunda, gemiye benzer kütlenin "*Nuh Tufanı ve Nuh'un Gemisi Anısına*" "*I. Derece Doğal Sit Alanı*" olarak tescil edilmesi ve korunması konusunda bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor, Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından kabul edilerek, "*I. Derece Doğal Sit Alanı*" olarak ilan edilmiştir.

Ağrı Dağı'nın kuzey eteğinde Greean Peace üyelerinin yapmış olduğu sembolik Nuh'un Gemisi

Gerçek anlamda bir doğa harikası olan gemiye benzer bu kütle, tarım alanı dışında tutulmalı, üzerinde hayvan sürülerinin otlatılması ve geçişi yasaklanmalıdır. Oluşan heyelanlardan etkilenmemesi için, acilen önlemler alınmalıdır. Bunlardan da önemlisi, biçiminin bozulmaması için her türlü kaçak kazının yapılmaması ve insanlar tarafından parçaların koparılıp, hatıra olarak alınması yasaklanmalıdır.

Bu önlemlerin gerçek hayata dönüştürülmesi amacıyla, Nuh Tufanı ve Nuh'un Gemisi'ni yansıtan bu olağanüstü kütlenin, "*I. Derece Arkeoloji Sit Alanı*" olarak tescillenip, ilan edilmesi gerekmektedir.

AĞRI DAĞI'NIN "UNESCO DÜNYA MİRASI" LİSTESİNE ALINMASI

Nuh Tufanı ve efsanelere konu olan Ağrı Dağı, diğer dağlardan farklı olarak çok güzel bir görünüme de sahiptir. Bu eşsiz görünümünden dolayı, bölge halkı tarafından, duvağını takmış güzel bir geline de benzetilmektedir.

Ağrı Dağı'nın zirvesi sis ve bulutlar ile kaplı olduğu zaman, bölge halkı bu güzel ve nazlı gelinin insanlara dargın olduğunu, bu yüzden beyaz duvağını açıp yüzünü insanlara göstermediğine inanmaktadır.

Efsanelerin yanı sıra, semavi dinlerin ortak mirası Nuh Tufanı'na konu olan Ağrı Dağı, milyonlarca insanın ilgi, sevgi ve saygısını kazanmıştır. Ağrı Dağı'nın insanlara daha iyi tanıtılması ve değerinin öğretilmesi amacıyla, inanç turizminin geliştirilmesine ve alt yapı tesislerinin mükemmelleştirilmesine çaba harcanmalıdır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Ağrı Dağı yalnızca güzel bir dağ değil, efsane ve dinsel anlatılar kapsamında Anadolu, Avrupa, Kafkasya, Azerbaycan, İran ve Orta Doğu'nun en önemli kültür merkezidir. Anadolu ve Dünya'da kutsal kitaplardan Tevrat ve İncil'e konu olan en ünlü dağ, yalnızca Hari Ararat, yani Ağrı Dağı'dır.

İnsanlığın evrensel kültür mirası olan Ağrı Dağı'nın daha iyi korunması ve sahip olduğu kültürel değerlerin geleceğe aktarılarak sürdürülmesi için, mutlaka "***Unesco Dünya Miras Listesi***" ne alınması gerekmektedir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Alpaslan, İ. 1995: *Her Yönüyle Ağrı*, Ankara

Alpaslan,İ 2010: *Ağrı Üzerine Şiirler,* İzmir.

Alpaslan,İ 2010: *Ağrı Efsaneleri,* İzmir

Belli, O. 2006: "Anadolu ve Dünya'nın En Kutsal Dağı: Ağrı Dağı", *Serhat Kültür*, İstanbul, 2-9

Belli, O. 2007a: "Tarih Boyunca Ağrı Dağı-Mount Ararat Troughout History", (ed. O. Belli), *I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 07-11 Eylül 2005 Doğubayazıt*, Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları, No: 2, İstanbul, 51-73.

Belli, O. 2007b: "Anadolu'nun En Güzel ve Nazlı Gelini: Ağrı Dağı", (ed. O. Belli), *Kars, II. Kent Kurultayı, Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz*, *24-26 Eylül 2004, Kafkas Üniversitesi, Kars*, Kars Belediyesi Kültür Yayınları, No: 21, İstanbul, 117-134.

Belli, O. 2011: "Hz. Nuh'un Gemisi'nin Ağrı Dağı Üzerinde Bulunduğu Konusunda Halk Ozanlarının Yazmış Olduğu Şiirler-Poetry About Noah's Ark on Mount Ararat by Folk Poets", (ed. O. Belli), *III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 12-14 Ekim 2010 İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 6, İstanbul, 47-74.

Belli, O. 2018: "The Origin and Meaning of the Name Ararat-Ararat Adının Kökeni ve Anlamı", (eds. O. Belli-F.Kaya-İ. Özgül-V. E. Belli), *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 18-20 Ekim 2017 Ağrı*, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi (*BEKAM)* Yayını , No: 6, Erzurum, 165-178.

Dranas, A.M. 1990: Şiirler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.

Ekinci, O. 2007: "The Mount that Embraches the Whole World-Dünyayı Kucaklayan Dağ", (ed. O. Belli), *I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 07-11 Eylül 2005 Doğubayazıt*, Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları, No: 2, İstanbul, 38-44.

Sertesen, C.-e. Kösedağ 2018: *Nuh'un Gemisi, Asrın Keşfi-Noah's Ark,* İstanbul.

Sertesen, C. 2019: *Hepimiz Aynı Gemideydik*, İstanbul.

THE MOUNT ARARAT REGION IN THE EARLY IRON AGE

Vedat Evren BELLİ*

INTRODUCTION

It has been embraced by almost all scientists that the hill towns in Eastern Anatolia, Transcaucasia and Northwest Iran began to become deserted from the end of the First Bronze Age.

The people living in the settlement mounds in the Eastern Anatolian region seemed to have abandoned agriculture and begun to migrate to the uplands that have plenty of water and pasture. The favourable conditions offered by the uplands were adopted to such an extent that in the second millennium BCE the semi-nomadic life style based on stock farming became almost characteristic.

A cultural layer belonging to the Early Iron Age has not been encountered in the archaeological excavations pursued in settlement mounds such as Tilkitepe, the Van Castle Mound, Karagündüz, Azat, Sos Mound and Dilkaya in the regions of Eastern and North-eastern Anatolia. This shows that there was no Early Iron Age settlement in the mounds in Eastern and North-eastern Anatolia.

Consequently, the Early Iron Age culture developing in the foothills and uplands of the mountain was manifested by semi-nomadic groups.

People moving away from the mound settlements and agriculture on the plains is connected to there being a drier and similar climate, the beginning of our climate today. The semi-nomadic life style based on stock farming continued in the Early Iron Age without losing any of its importance. Indeed, the rulers of the fortresses built in the Early Iron Age in high places near the uplands with abundant water resources, thick mountain grass and plenty of pasture successfully continued the organisation of a semi-nomadic style of life based on stock farming.

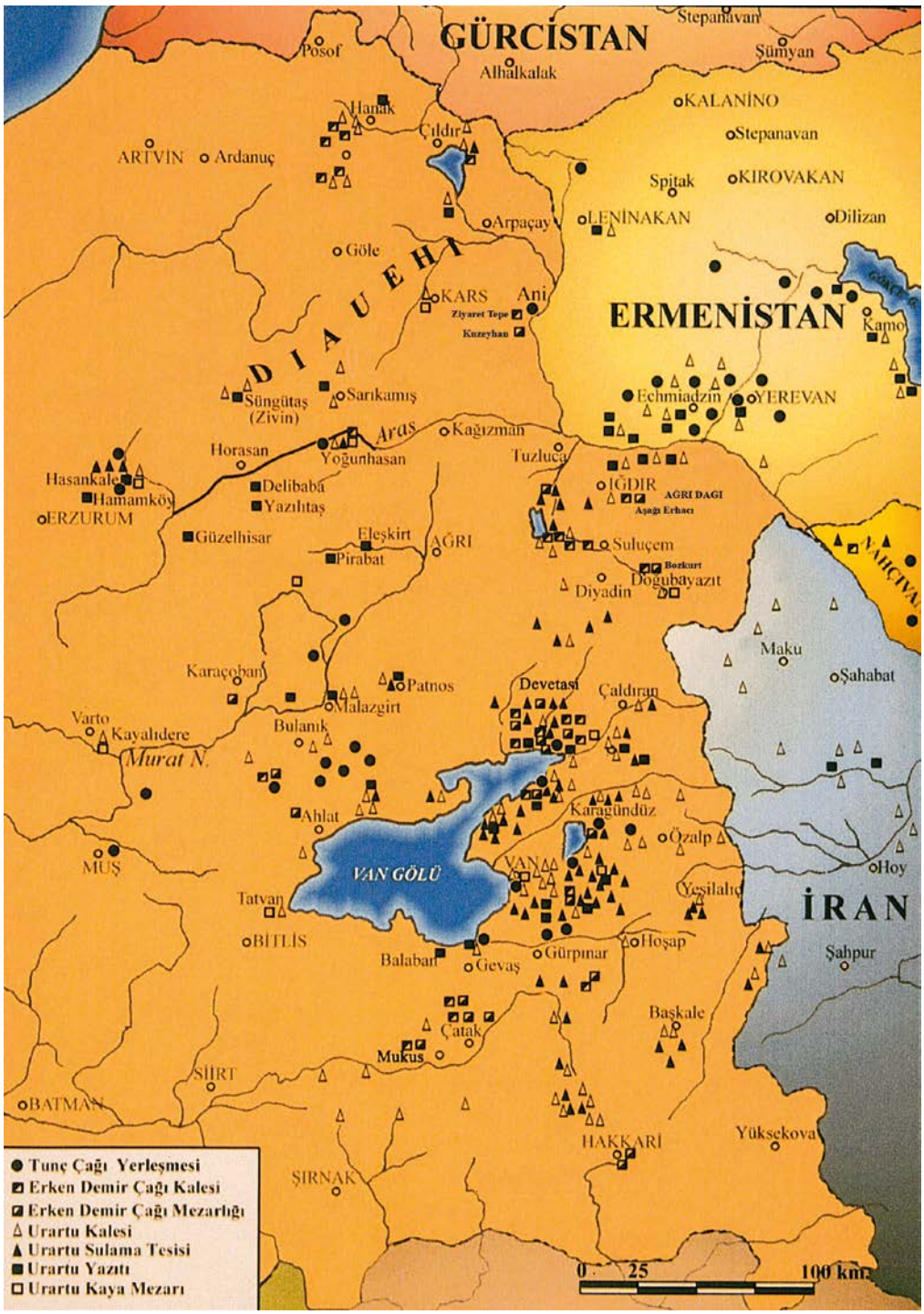
The fortresses, settlement centres and necropoles belonging to the Early Iron Age in the Eastern and North-eastern Anatolian region have been researched from 1998 until this day by a scientific commission established under the chairmanship of Prof. Dr. Oktay Belli. Prof. Belli has not only researched the fortresses, settlement centres and necropoles in Eastern and North-eastern Anatolia, but also the Early Iron Age fortresses and necropoles in Georgia and the Nahkchivan Autonomous Republic, revealing the common and different features of this culture.

The Early Iron Age in the regions of Eastern and North-eastern Anatolia covers the years between BCE 1300 – 900. This date has been accepted by scientists working on the subject in Turkey, Europe, America, Iran and Nakhchivan.

Interestingly enough, ever since the first quarter of the 13th century BCE the Assur sources in cuneiform script have given very important information about the Nairi and Uruatri Principalities forming the proto-history of the Urartu Kingdom in Eastern Anatolia in the Early Iron Age.

For example, in the first year of his reign

* *Vedat Evren BELLİ (M.A.), Education Officer, Bitlis Eren University, Ahlat Vocational High School, Ahlat-Bitlis / TURKEY, e- mail: evrenbelli@gmail.com, evrenbelli@hotmail.com*

Map: *Early Iron Age Fortresses and Necropolies in East Anatolia and Neighbroing Regions*

Mount Ararat

(1274) the Assyrian King Shalmaneser I (1274-1245 BCE) organised a military campaign to Eastern Anatolia and produced interesting information about the Uruatri land. The word Uruatri is not the name of an ethnic community, but a geographical term meaning mountainous area.

In the military campaign organised to the Nairi Lands during the period of Tukulti-Ninurta (1244-1208 BCE) who succeeded Shalmaneser I, it was emphasised that there were 40 kings (beys) and tributes and taxes were taken from them.

During the time of the Assyrian King Tiglat-Pileser I (1115-1077 BCE), however, it is stated that he fought with the 60 kings (beys) of the Nairi lands who held sway in Eastern Anatolia, and from these communities he seized 120 fully-equipped war chariots, and 1200 horses and 2000 cattle were taken as tributes.

From cuneiform records belonging to the periods of Ashur-Bel-Kala (1074-1057BCE) who came to the throne after Tiglat-Pilese I, Adad- nirari II (911-981BCE) and Ashurnasirpal II (883-859 BCE) we learn that military campaigns were carried out against the communities living in the Eastern Anatolian region called Nairi and Uruatri, and booty and taxes were taken.

Indeed, in the archaeological surface surveys which have been continuing for the last 20 years in the regions of Eastern and North-eastern Anatolia, more than fifty fortresses, settlement centres and necropolis areas, possible Beylik centres belonging to the Early Iron Age, have been located. We understand that the information given in the cuneiform Assur records is consistent with the fortress and necropolis areas.

From the important information given by the cuneiform Assur sources, we learn that since the beginning of the 13th century BCE in Eastern and North-eastern Anatolia there was the Principality period formed from various clans and tribes and it had not changed to centralised administration. From the third millennium BCE onwards, these clans and tribes, no doubt, comprised the Hurrians who established a cultural unity in the Eastern and North-eastern Anatolian region for the first time.

The Hurrians spread from the Caucasus to the entire East and South-east of the region

Iron Age grave of Teperiz

Iron Age grave of Teperiz

and architecturally, their dwellings generally have a circular plan. The root of the language of the Hurrians, who use black burnished ware that shines like metal, belongs to the agglutinative Asianic language family. The Asianic language used by the Hurrians is related to the language and grammar of the Abkhazians, Chechens and Ingush living in the Caucasus.

THE MOUNT ARARAT REGION IN THE EARLY IRON AGE

The most prominent upland in the Mount Ararat region is the Sinek Upland which has cold, clean springs, rich pastures and mountain grass. The large number of forts and necropoles on the Sinek Upland, which extends over a very large geographical area to the west of Mount Ararat, shows that it was used intensively in the Early Iron Age. Interestingly enough, this well-known upland has been used from the Iron Age to the present day by semi-nomadic tribes living in the countryside and farming animals, and this traditional way of life is being continued.

As in Eastern and North-eastern Anatolia, the fortresses, civilian settlement areas and necropoles belonging to the Early Iron Age in the vicinity of Mount Ararat are situated off today's main roads, on the slopes of mountains and on uplands.

Today, the most important architectural remains of Early Iron Age culture are the fortresses, the dwellings in civilian settlement areas and graves. As in other Early Iron Age centres in Eastern and North-eastern Anatolia, there are civilian settlement areas and graves at the southern foot of the castles built for defence also in the vicinity of Mount Ararat.

Unlike the Urartu Kingdom, in the Early Iron Age the dwellings and graves in the civilian settlement area are very close to each other. Their being close to each other is a characteristic feature of the Early Iron Age.

Almost all the dwellings in the civilian settlement area at the southern foot of the castles built for defence have been built of stone. The dwellings have no evidence of a definite plan because the walls have fallen down. However, it has been observed that the site rooms designed as adjacent are generally square or rectangular in plan.

FORTRESSES

The sturdy defence walls of the fortresses belonging to the Early Iron Age built from very large stones on high rocky hills, give information on the interesting architecture of this period. The Early Iron Age fortresses' defence walls were built only on the parts that were weak in defence. No defence wall was

Iron Age grave of Yürek Kalesi

Iron Age grave of Pınarcık

built, however, in places ending at the edge of a cliff and where there was no pending danger. This characteristic feature also applies to the Early Iron Age fortresses in the lands of the Nakhchivan Autonomous Republic.

According to the results of the archaeological surface surveys carried out until now in the regions of Eastern and North-eastern Anatolia, the Caucasus, Nahkchivan and Northwest Iran, there has been no sign of any forts belonging to the Middle Bronze Age. It seems, for the time being, that the forts appeared from the Late Bronze Age onwards.

We do not know whether the dozens of forts that began from the Late Bronze Age and reached their peak in the Early Iron Age were built as a result of any danger from enemies. Another point we do not know for the moment is whether the forts were built to protect the water sources, pastures and meadows, the increasing assets and the growing herds of sheep and goats. We believe that these important issues will be solved with the progress of scientific research.

GRAVES

Graves belonging to the Early Iron Age are close together with the dwellings in the civilian settlement centre. Some of the graves belonging to the Early Iron Age are in the shape of an elliptical well, and a great number of them are rectangular.

A layer of earth is heaped over the burial chamber in a conical or pyramid shape. To prevent the earth from sliding away the surround is encircled with one or two rows of stones (crepis). Thus, the burial chamber looks like a small kurgan.

Almost all the burial chambers built in a rectangular shape with the corbelling technique from large stones in a large hole dug in the earth have no front entrance, unlike Urartu graves. The top of the burial chamber has been closed with large, heavy, flat capstones placed crosswise. When a new burial is to be made in the grave, the capstone on the narrow corner is lifted and the burial performed. Unlike the Urartu burial chambers, there is no niche in the side walls in the burial chamber where grave goods are placed and there is no platform where the body is laid.

More than one burial was performed since almost all the burial chambers are family graves. Old skeletons and grave goods are piled up in the bottom corner of the grave. A similar burial tradition is carried out in the Early Iron Age graves in the whole of the Eastern and North-eastern Anatolian region and Nahkchivan.

Regrettably, like the graves in the Eastern and North-eastern Anatolian region, almost

Iron Age grave of Aşık Hüseyin

Iron Age grave of Sinek Yaylası

all the graves belonging to the Early Iron Age in the vicinity of Mount Ararat have been illegally excavated by people wishing to find treasure.

Treasure hunters have entered the grave lifting the heavy large capstones covering the burial chamber and not only have they destroyed the grave's architecture but also the farm and legume produce, various fruits and food left as grave goods in different sized pots.

Since scientific archaeological excavations have not been carried out in graves belonging to the Early Iron Age in the Mount Ararat region, it is difficult to say something certain about the characteristic features of the pottery belonging to this period.

The most intriguing find among the grave goods in Early Iron Age graves are hundreds of bracelets, rings, hair rings, torcs, needles with and without eyes made with great care from forged iron.

In this period, the hundreds of ornaments made from iron, giving the Early Iron Age its name, were far more valuable than the jewellery comprising gold, silver and bronze. In addition, dozens of forged iron mace heads, knives and axes were used more in ceremonies than in battles.

Interestingly enough, the thousands of ornaments and items similar to ceremonial weapons obtained from the grave chambers have not been encountered in the Early Iron Age graves in the Southern Caucasus, Nahkchivan and the region of North-west Iran. This shows that forging technology had reached a very high level in the Early Iron Age in East and North-east Anatolia.

Another valuable find obtained by treasure hunters from the graves consists of thousands of beads made from precious and semi-precious stones including agate, carnelian and alabaster. It is understood that a very large part of the beads made from various stones used with great pleasure by women and girls were imported from the east by trade routes from Afghanistan, India and Iran.

Another interesting find found mixed with the human skeletons in the graves are dog skeletons. The greatest helper of semi-nomadic people who farmed sheep and goats for their economic production are dogs who protect the sheep and goats from predatory animals. This is why people were buried in family graves together with the dogs that helped them.

This interesting tradition of the Early Iron Age is seen not only in Eastern and North-eastern Anatolia, and in the vicinity of Mount Ararat, but also in the Early Iron Age graves in the Southern Caucasus and the Nahkchivan Autonomous Republic.

BIBLIOGRAPHY

Bahşaliyev, V. 2002 : *Nahçıvanın Erken Demir Devri Medeniyyeti*, Bakü.

Belli, O. 2001 : "An Early Iron Age Cemetery in the Van Region: Ernis-Evditepe", İstanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000), İstanbul, 145-149.

Belli, O. E. Konyar 2003 : *Doğu Anadolu'da Erken Demir* Çağı *Kale ve Nekropollerinin Araştırılması – Early Iron Age Fortresses and Necropolis in Eastern Anatolia*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Belli, O. 2005 : "Iğdır Ovası'nda Urartu ve Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerinin Araştırılması–The Research of Urartia and Early Iron Age Fortresses and Necropolies on Iğdır Plain", (ed. O. Belli – B. B. Kurtel), *60. Yaşında Sinan Genim'e Armağan, Makaleler I*, İstanbul, 173-194 (C. Avcı–Z. Konuralp–İ. Ayman ile birlikte).

Belli, O. 2007 : "Iğdır Ovası'nda Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerinin Araştırılması", (ed. G. Umurtak-Ş. Dönmez-A. Yurtsever), *Refik Duru'ya Armağan-Studies in Honour of Refik Duru*, İstanbul, 237-258.

Belli, V. E. 2016: "Ani-Ziyaret Tepe Kalesi Erken Demir Çağı Nekropolü- Ani Ziyaret Hill Fortress Early Iron Age Necropolis", (eds. O. Belli- A. Yardımcıel- V. E. Belli- C. Çelik), *I. Uluslararası Ani-Kars Sempozyumu, 14-16 Ağustos 2014, Kafkas* Üniversitesi, *Kars*, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 5, İstanbul, 66-78

Belli, O. 2007a : "Erken Demir Çağında Ağrı Dağı Bölgesi – The Region of Mount Ararat in the Early Iron Age", (ed. O. Belli), *I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 07 -11 Eylül 2005 Doğubayazıt*, Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları, Nr: 2, İstanbul, 51 – 73.

Belli, O. 2011 : "Erciş Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerinin Araştırılması"-"The Early Iron Age Castle in Erciş County and Survey of the Necropolises", (ed. O. Belli). *VI. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 09.11 Haziran 2010 Erciş*, Erçiş Belediyesi Kültür Yayınları, Nr: 1, İstanbul 2011, 1-28.

Belli, O. –E.Konyar 2003 b : "Ernis- Evditepe: The Largest Early Iron Age Necropolises in Eastern Anatolia", *Tel Aviv* 30, Jerusalem 2003, 167-203.

Belli, V. E. 2013a : "Van Gölü'nün Kuzeyinde Erken Demir Çağı Nekropolü: Şar Pazar"-"Şar Pazar: Early Iron Age Necropolis North of Lake Van", (ed. O. Belli-V. E. Belli), *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 04-07 Ekim 2011-Bitlis*, Bursa, 1-6.

Belli, V. E. 2013b : "Tunç ve Erken Demir Çağı'nda Ahlat Yöresi"-"Ahlat in the Bronze and Early Iron Age", (ed. O. Belli-V.E. Belli), *I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu, 23-25 Ağustos 2012 Ahlat-Bitlis*, Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, No: 4, Atölye Ofset, İstanbul 2013, 17-29.

Belli, O. 2006 : "Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı'na Ait Devetaşı Kalesi ve Nekropolü", (ed. T. Takaoğlu), *Anadolu Arkeolojisine Katkılar, 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar*, İstanbul, 63-74.

Belli, O.- E. Konyar 2001a : "Archaeological Survey on Early Iron Age Fortresses and Necropoleis in Northeast Anatolia", (ed. O. Belli), İstanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932- 2000), İstanbul, 331- 335.

Özfırat, A. 2001: *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Özfırat, A. 2004 : "Ağrı Dağı Arkeolojik Yüzey Araştırması – Archaological Research in the Mount Ararat Region", (ed. O. Belli), *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu 13-14 Eylül 2003 Doğubayazıt*, Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları, Nr: 1, İstanbul, 90 – 10.

Özfırat, A. 2014: "Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı 2007-2013" 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt 2, Gaziantep 2014, s. 209-226.

Sevin, V.-E. Kavaklı 1996: *Bir Erken Demir* Çağı *Nekropolü: Van-Karagündüz-Van- Karagündüz: An Early Iron Age Cemetery*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDA AĞRI DAĞI BÖLGESİ

Vedat Evren BELLİ*

GİRİŞ

Hemen hemen tüm bilim insanlarının da benimsediği gibi, İlk Tunç Çağı'nın sonlarından itibaren Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Kuzetbatı İran bölgelerinde bulunan höyüklerde bir ıssızlaşma başlamıştır.

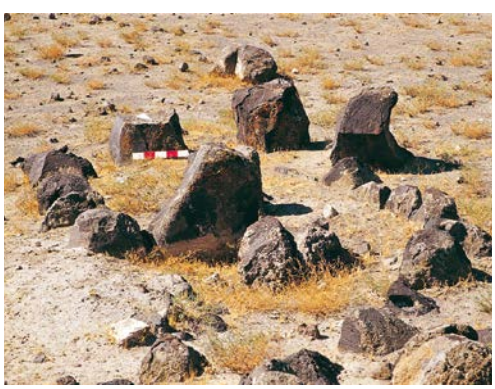
Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki höyüklerde oturan insanlar sanki tarımı terk etmiş, suyu ve otu bol olan yaylalara göç etmeye başlamıştır. Yaylaların sunmuş olduğu bu elverişli koşullar öylesine benimsenmiştir ki, M.Ö. II. binyılında hayvan besiciliğine dayalı yarı göçebe yaşam biçimi neredeyse karakteristik bir duruma dönüşmüştür.

Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Tilkitepe, Van Kalesi Höyüğü, Karagündüz, Azat, Sos Höyük ve Dilkaya gibi höyüklerde sürdürülen arkeolojik kazılarda, Erken Demir Çağı'na ait bir kültür tabakasına rastlanılmamıştır. Bu durum, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'daki höyüklerde Erken Demir Çağı yerleşmesinin olmadığını göstermektedir.

Bu yüzden dağ eteği ve yaylalarda gelişen Erken Demir Çağı kültürü, yarı göçebe topluluklar tarafından ortaya konulmuştur.

İnsanların ovalardaki höyük ve tarımdan uzaklaşmaları, günümüzdeki iklimin başlangıcı olan daha kurak ve benzer bir iklimin varlığına bağlanmaktadır. Hayvan besiciliğine dayalı yarı göçebe yaşam biçimi, Erken Demir Çağı'nda öneminden herhangi bir şey kaybetmeden varlığını sürdürmüştür. Nitekim, Erken Demir Çağı'nda zengin su kaynakları ile gür dağ çayırları ve otlakları bol olan yaylalara yakın olan yüksek yerlerde kurulan kalelerin beyleri, hayvan besiciliğine dayalı yarı göçebe yaşam biçiminin organizasyonunu başarılı bir şekilde sürdürmüştür.

Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Erken Demir Çağı'na ait kale, yerleşim merkezi ve nekropoller, 1998 yılından günümüze kadar Prof. Dr. Oktay Belli başkanlığında kurulan bilimsel heyet tarafından araştırılmaktadır. Prof. Belli yalnızca Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'daki kale, yerleşim mer-

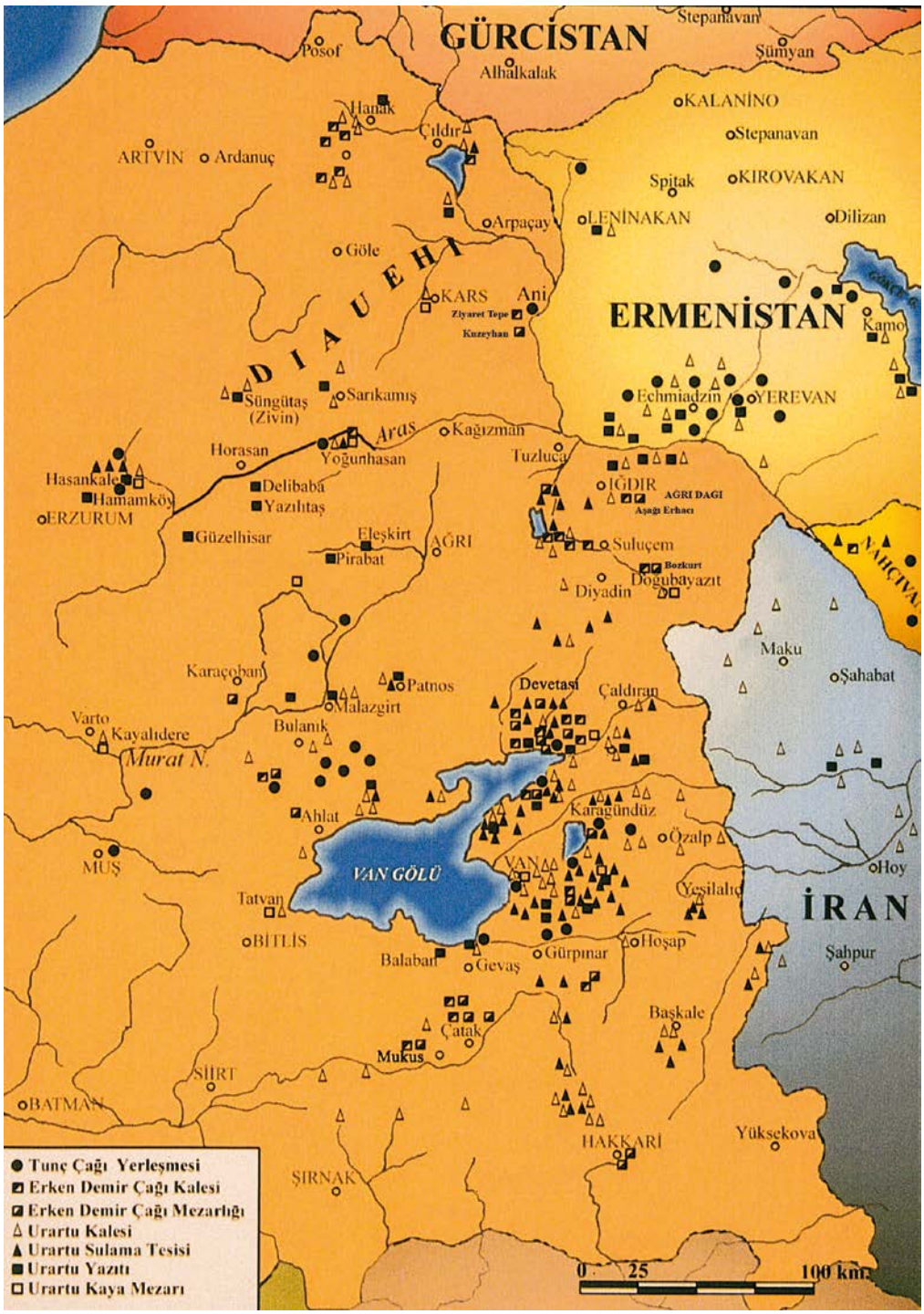

Kasımtığı, taş çevrimli mezar

Kasımtığı, kaçak olarak kazılan mezar, doğudan

* *Vedat Evren BELLİ (M.A.), Öğretim Görevlisi, Bitlis Eren Üniversitesi, Ahlat Meslek Yüksek Okulu, El Sanatları Bölümü, Ahlat-Bitlis / TÜRKİYE e-posta evrenbelli@gmail.com – evrenbelli@hotmail.com*

Harita: *Doğu Anadolu ve Yakın Çevresinde Erken Demir Devri Kale ve Nekropolleri*

kezi ve nekropolleri değil, Gürcistan ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde bulunan Erken Demir Çağı kale ve nekropollerini de araştırarak, bu kültürün ortak ve farklı özelliklerini ortaya koymuştur.

Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Erken Demir Çağı, tarih olarak M.Ö. 1300-900 yıllarını kapsamaktadır. Bu tarih, Türkiye, Avrupa, Amerika, İran ve Nahçıvan'da bu konu üzerinde çalışan bilim insanları tarafından kabul edilmiştir.

İlginçtir ki, M.Ö. 13. yüzyılın ilk çeyreğinden beri çivi yazılı Assur kaynakları, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Krallığı'nın proto tarihini oluşturan Erken Demir Çağı'nda Nairi ve Uruatri Beylikleri hakkında çok önemli bilgiler vermektedir.

Örneğin Assur Kralı I. Salmanassar (M.Ö. 1274-1245), hükümdarlığının 1. yılında (1274) Doğu Anadolu Bölgesi'ne askeri sefer düzenleyerek, Uruatri ülkesi hakkında ilginç bilgiler vermiştir. Uruatri kelimesi, etnik bir topluluğun adı değil, dağlık bölge anlamında kullanılan coğrafi bir deyimdir.

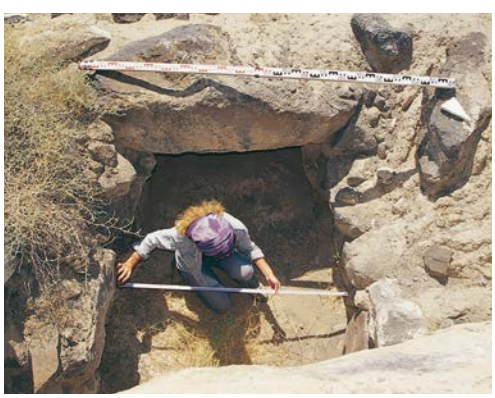
I.Salmanassar'ın ardılı olan I. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 1244-1208) döneminde, Nairi Ülkesi'ne düzenlenen askeri seferde,40 kralın (beyin) olduğu, bunlardan haraç ve vergi alındığı vurgulanmıştır.

Assur Kralı I.Tiglat-Pileser (M.Ö. 1115-1077) döneminde ise, Doğu Anadolu Bölgesi'nde egemenliğini sürdüren Nairi ülkelerinin 60 kralı (beyi) ile çarpıştığını bu topluluklardan tam teçhizatlı 120 savaş arabasının ele geçirdiği, 1200 at ve 2000 sığırın haraç olarak alındığı belirtilmektedir.

I.Tiglat-Pileser'den sonra Assur Krallığı'nın tahtına geçen Assur-Bel-Kala (1074-1057), II.Ad Nirari (M.Ö. 911-981) ve II.Assurnasirpal (M.Ö. 883-859) dönemine ait çivi yazılı belgelerde de, Nairi ve Uruatri olarak isimlendirilen Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan topluluklara askeri seferlerin yapıldığını, ganimet ve haracın alındığı öğrenmekteyiz.

Gerçekten de, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde son 20 yıldan beri sürdürülen arkeolojik yüzey araştırması çalışmalarında, Erken Demir Çağı'na ait 50'den fazla Beylik merkezi olabilecek kale, yerleşim merkezi ve nekropol alanı saptanmıştır. Kale ve nekropol alanlarının, çivi yazılı Assur belgelerinin vermiş olduğu bilgiler ile uyum içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Çivi yazılı Assur kaynaklarının vermiş olduğu bu önemli bilgilerden, M.Ö. 13. yüzyılın başlarından beri Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde çeşitli boy ve budunların oluşturduğu Beylikler Döneminin bulunduğu ve merkezi yönetime geçilmediğini öğrenmekte-

Kaçak olarak kazılan Luhiune (Karakoyunlu) mezarı

Kaçak olarak kazılan Luhiune (Karakoyunlu) mezarı

Küçük ve Büyük Ağrı Dağı

yiz. Hiç kuşkusuz bu boy ve budunlar, M.Ö. III. binyılından itibaren Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde ilk kez kültür birliği kuran Hurrilerden oluşturmaktaydı.

Kafkasya'dan tüm Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'ne yayılan Hurriler, mimaride genellikle yuvarlak planlı konutlara sahiptir. Metal gibi parlayan siyah açkılı çanak çömleği kullanan Hurriler, kök bitişken Asianik dil ailesine aittir. Hurrilerin kullandığı Asianik dil, günümüzde Kafkasya'da yaşayan Abhaz, Çeçen ve İnguşların dili ve grameri ile akrabadır.

ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDA AĞRI DAĞI BÖLGESİ

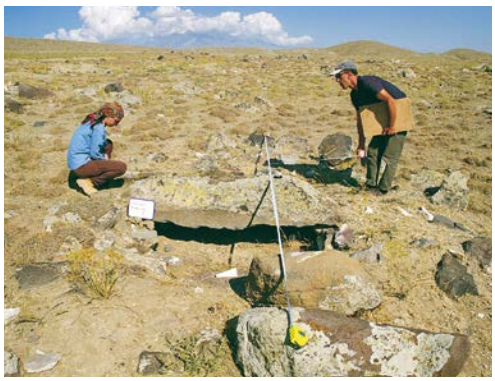
Ağrı Dağı Bölgesi'nin en ünlü yaylasını, soğuk ve temiz su kaynakları ile zengin otlak ve dağ çayırlarına sahip olan Sinek Yaylası oluşturmaktadır. Ağrı Dağı'nın batısında oldukça geniş bir coğrafi alana yayılan Sinek Yaylası'nda bulunan çok sayıdaki savunma kalesi ve nekropol, Erken Demir Çağı'nda yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. İlginçtir ki bu ünlü yayla, Eski Çağ'dan günümüze kadar bölgenin kırsal kesiminde yaşayan ve hayvan besiciliği yapan yarı göçebe topluluklar tarafından kullanılmakta ve geleneksel yaşam devam ettirilmektedir.

Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde olduğu gibi, Ağrı Dağı yöresinde bulunan Erken Demir Çağı'na ait kale, sivil yerleşim alanı ve nekropoller, bugünkü ana yolların dışında, dağ yamacı ve yaylalarda yer almaktadır.

Günümüzde Erken Demir Çağı kültürünün en önemli mimari kalıntısı, kale, sivil yerleşim alanındaki konutlar ile mezarlardır. Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan diğer Erken Demir Çağı merkezlerinde olduğu gibi, Ağrı Dağı yöresinde de savunma amaçlı kurulan kalelerin güney eteğinde sivil yerleşim alanı ve mezarlar bulunmaktadır.

Erken Demir Çağı'nda sivil yerleşim alanındaki konutlar ile mezarlar, Urartu Krallığının aksine, iç içedir. Konutların ve aile mezarlarının iç içe olması, Erken Demir Çağı'nın karakteristik özelliğini oluşturmaktadır.

Savunma amaçlı kurulan kalelerin güney eteğinde yer alan sivil yerleşim alanındaki konutların hemen hepsi, taştan inşa edilmiştir. Konutların taş duvarların yıkıldığı için, belirli bir plan vermekten uzaktır. Ancak birbirine bitişik olarak tasarlanan mekan odalarının, genellikle kare veya dikdörtgen planlı oldukları gözlemlenmiştir.

Kaçak olarak kazılan Şorik Mezarı

Kaçak olarak kazılan Sinek Yaylası Mezarı, kuzeyden

KALELER

Yüksek kayalık tepelerin üzerine oldukça iri taşlardan inşa edilen Erken Demir Çağı'na ait kalelerin güçlü savunma duvarları, bu dönemin ilginç mimarisi konusunda bilgi vermektedir. Erken Demir Çağı'na ait kalelerin yalnızca savunma yönünden zayıf olan kısımlarına, savunma duvarı yapılmıştır. Kayalıkların uçurum ile sonuçlanan ve herhangi bir tehlikenin gelmeyeceği yerlere ise, herhangi bir savunma duvarı yapılmamıştır. Bu karakteristik özellik, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında bulunan Erken Demir Çağı kaleleri için de geçerlidir.

Bugüne kadar yapılan arkeolojik yüzey araştırması sonuçlarına göre, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu, Kafkasya, Nahçıvan ve Kuzeybatı İran bölgelerinde, Orta Tunç Çağı'na ait herhangi bir savunma kalesinin varlığına rastlanılmamıştır. Savunma Kaleleri, şimdilik Son Tunç Çağı'ndan itibaren ortaya çıkmış gibi görünmektedir.

Geç Tunç Çağı'ndan itibaren başlayan ve Erken Demir Çağı'nda doruk noktasına ulaşan onlarca savunma kalesinin, acaba herhangi bir düşman tehlikesi sonucunda mı inşa edildiğini bilemiyoruz. Şimdilik bilemediğimiz bir başka konu da, savunma kaleleri, su kaynakları, çayır ve otlaklar ve çoğalan küçükbaş hayvan sürüleri ile artan mal varlığını korumak için mi inşa edildi. Bu önemli sorunların bilimsel araştırmaların ilerlemesiyle çözümleneceğine inanmaktayız.

MEZARLAR

Erken Demir Çağı'na ait mezarlar, sivil yerleşim merkezindeki konutlar ile iç içedir. Erken Demir Çağı'na ait mezarların bir kısmı elips kuyu şeklinde, çok büyük bir kısmı da, dikdörtgen biçimlidir.

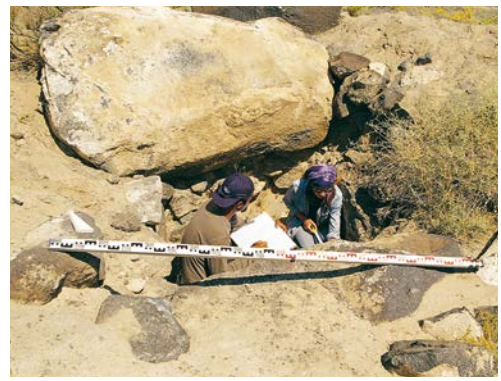
Mezar odasının üzerine, konik veya piramit biçiminde toprak tabakası yığılmaktadır. Toprağın akıp gitmesini önlemek için, çevresi bir veya iki sıra halinde çevrimli taş (krepis) ile çevrelenmektedir. Bu haliyle mezar odası, küçük bir kurgan gibi görünmektedir.

Toprağa açılan büyük bir çukur içine, iri taşlardan bindirme tekniği ile dikdörtgen şeklinde inşa edilen oda mezarların hemen hepsi, Urartu mezarlarının aksine, ön girişsizdir. Mezar odasının üzeri de büyük, ağır ve yassı kapak taşlarıyla enlemesine kapatılmıştır. Mezara yeni bir defin yapılacağı zaman, dar uç kısımdaki kapak taşı kaldırılarak, defin işlemi yapılmaktadır. Mezar odasının içinde, Urartu oda mezarlarının aksine, ölü armağanlarının konulduğu yan duvarlarda niş olmadığı gibi, cesedin üzerine yatırıldığı seki de bulunmamaktadır.

Mezar odalarının hemen hepsi aile mezarı olduğu için, birden fazla defin yapılmıştır.

Kaçak olarak kazılan Luhiune (Karakoyunlu) mezarı

Kaçak olarak kazılan Luhiune (Karakoyunlu) mezarı

Eski iskeletler ve ölü armağanları, mezarın en uçtaki dip kısmına yığılmıştır. Benzer defin geleneği, tüm Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ile Nahçıvan'da bulunan Erken Demir Çağı mezarlarında da uygulanmıştır.

Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan mezarlar gibi, Ağrı Dağı yöresinde bulunan Erken Demir Çağı'na ait mezarların hemen hepsi, ne yazık ki define bulmak isteyen insanlar tarafından kaçak olarak kazılmıştır.

Defineciler, mezar odasının üzerini örten ağır ve büyük kapak taşlarını kaldırarak mezarın içine girmiş, mezarın mimarisini tahrip ettiği gibi, çeşitli büyüklükteki çanak çömlek içine ölü armağanı olarak bırakılan tarım ve bakliyat ürünleri, çeşitli meyve ve yiyecekleri de tahrip etmiştir.

Ağrı Dağı Bölgesi'nde bulunan Erken Demir Çağı'na ait mezarlarda bilimsel arkeolojik kazılar yapılmadığı için, bu döneme ait çanak çömleğin karakteristik özellikleri konusunda kesin bir şey söylemek zordur.

Erken Demir Çağı mezarlarında ölü armağanları arasında en ilginç buluntuyu, büyük bir özenle demirden dövme tekniğiyle yapılmış yüzlerce bilezik, yüzük, saç halkası, boyunluk, gözlü ve gözsüz iğneler oluşturmaktadır.

Bu dönemde, Erken Demir Çağı'na adını veren demirden yapılmış yüzlerce süs eşyası, altın, gümüş ve bronzdan oluşan takılardan çok daha fazla değerlidir. Ayrıca demirden dövme tekniğiyle yapılan onlarca topuz başı, bıçak ve baltalar, savaşlardan çok, törenlerde daha fazla kullanılmıştır.

İlginçtir ki, mezar odalarından ele geçirilen binlerce takı ve törensel silahların benzerine, Güney Kafkasya, Nahçıvan ve Kuzeybatı İran Bölgesi'ndeki Erken Demir Çağı mezarlarında rastlanılmamıştır. Bu durum, Erken Demir Çağı'nda Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde demir işleme teknolojisinin çok yüksek bir seviyeye ulaştığını göstermektedir.

Defineciler mezarlardan ele geçirdiği bir başka değerli buluntuyu, akik, cornealin, alabaster gibi değerli ve yarı değerli taşlardan yapılmış binlerce boncuk oluşturmaktadır. Kadın ve genç kızların büyük bir zevkle kullandığı çeşitli taşlardan yapılmış boncukların çok büyük bir kısmının, doğudan Afganistan, Hindistan ve İran'dan ticaret yolu ile ithal edildiği anlaşılmaktadır.

Mezarlarda, insan iskeletleriyle birlikte karışık olarak bulunan bir başka ilginç buluntu, köpek iskeletleridir. Ekonomik üretimlerinde küçükbaş hayvan besiciliği yapan yarı göçebe insanların en büyük yardımcısı, koyun ve keçileri yırtıcı hayvanlara karşı koruyan köpeklerdir. Bu yüzden insanlar, aile mezarına kendilerine yardımcı olan köpekleriyle birlikte gömülmüşlerdir.

Erken Demir Çağı'ndaki bu ilginç gelenek, yalnızca Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu ile Ağrı Dağı yöresinde değil, Güney Kafkasya ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarındaki Erken Demir Çağı mezarlarında da görülmektedir.

KAYNAKÇA

Bahşaliyev, V. 2002 : *Nahçıvanın Erken Demir Devri Medeniyyeti*, Bakü.

Belli, O. 2001 : "An Early Iron Age Cemetery in the Van Region: Ernis-Evditepe", İstanbul *University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)*, İstanbul, 145-149.

Belli, O. E. Konyar 2003 : *Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerinin Araştırılması – Early Iron Age Fortresses and Necropolis in Eastern Anatolia*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Belli, O. 2005 : "Iğdır Ovası'nda Urartu ve Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerinin Araştırılması–The Research of Urartia and Early Iron Age Fortresses and Necropolies on Iğdır Plain", (ed. O. Belli – B. B. Kurtel), *60. Yaşında Sinan Genim'e Armağan, Makaleler I*, İstanbul, 173-194 (C. Avcı–Z. Konuralp–İ. Ayman ile birlikte).

Belli, O. 2007 : "Iğdır Ovası'nda Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerinin Araştırılması", (ed. G. Umurtak-Ş. Dönmez-A. Yurtsever), *Refik Duru'ya Armağan-Studies in Honour of Refik Duru*, İstanbul, 237-258.

Belli, V. E. 2016: "Ani-Ziyaret Tepe Kalesi Erken Demir Çağı Nekropolü- Ani Ziyaret Hill Fortress Early Iron Age Necropolis", (eds. O. Belli- A. Yardımcıel- V. E. Belli- C. Çelik), *I. Uluslararası Ani-Kars Sempozyumu, 14-16 Ağustos 2014, Kafkas Üniversitesi, Kars*, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 5, İstanbul, 66-78

Belli, O. 2007a : "Erken Demir Çağında Ağrı Dağı Bölgesi – The Region of Mount Ararat in the Early Iron Age", (ed. O. Belli), *I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 07 -11 Eylül 2005 Doğubayazıt*, Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları, Nr: 2, İstanbul, 51 – 73.

Belli, O. 2011 : "Erciş Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerinin Araştırılması"-"The Early Iron Age Castle in Erciş County and Survey of the Necropolises", (ed. O. Belli). *VI. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 09.11 Haziran 2010 Erciş*, Erçiş Belediyesi Kültür Yayınları, Nr: 1, İstanbul 2011, 1-28.

Belli, O. –E.Konyar 2003 b : "Ernis- Evditepe: The Largest Early Iron Age Necropolises in Eastern Anatolia", *Tel Aviv* 30, Jerusalem 2003, 167-203.

Belli, V. E. 2013a : "Van Gölü'nün Kuzeyinde Erken Demir Çağı Nekropolü: Şar Pazar"-"Şar Pazar: Early Iron Age Necropolis North of Lake Van", (ed. O. Belli-V. E. Belli), *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 04-07 Ekim 2011-Bitlis*, Bursa, 1-6.

Belli, V. E. 2013b : "Tunç ve Erken Demir Çağı'nda Ahlat Yöresi"-"Ahlat in the Bronze and Early Iron Age", (ed. O. Belli-V.E. Belli), *I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu, 23-25 Ağustos 2012 Ahlat-Bitlis*, Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, No: 4, Atölye Ofset, İstanbul 2013, 17-29.

Belli, O. 2006 : "Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı'na Ait Devetaşı Kalesi ve Nekropolü", (ed. T. Takaoğlu), *Anadolu Arkeolojisine Katkılar, 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar*, İstanbul, 63-74.

Belli, O.- E. Konyar 2001a : "Archaeological Survey on Early Iron Age Fortresses and Necropoleis in Northeast Anatolia", (ed. O. Belli), İstanbul *University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932- 2000)*, İstanbul, 331- 335.

Özfırat, A. 2001: *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Özfırat, A. 2004 : "Ağrı Dağı Arkeolojik Yüzey Araştırması – Archaological Research in the Mount Ararat Region", (ed. O. Belli), *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu 13-14 Eylül 2003 Doğubayazıt*, Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları, Nr: 1, İstanbul, 90 – 10.

Özfırat, A. 2014: "Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı 2007-2013" 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt 2, Gaziantep 2014, s. 209-226.

Sevin, V.-E. Kavaklı 1996: *Bir Erken Demir Çağı Nekropolü: Van-Karagündüz-Van- Karagündüz: An Early Iron Age Cemetery*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

A BRIEF ANALYSIS OF THE KURA-ARAXES CULTURAL PERIOD OF THE AĞRI REGION AND ITS SURROUNDINGS

Umut PARLITI*

ABSTRACT

While the region of Ağrı and its surroundings should be rich in terms of archaeological finds, the unearthed ones are quite scarce due to the limited number of studies carried out. Excavations carried out in previous years and scientific studies regarding archaeology carried out in recent years show that this region has been alive since Prehistoric ages. These/ These excavations and studies also show that the findings about human life dating back to the Late Chalcolithic Age for the time being can be traced back to the Neolithic Age considering the surrounding regions. Since the Late Chalcolithic Age, the region and its surroundings have served as a bridge between the Caucasian geography and the Upper Euphrates and the North Mesopotamia.

Ağrı region and its surroundings must have experienced the strongest communication network to meet the raw material needs in Kura-Araxes culture p eriod at the earliest. Especially, the increase in the number of settlements in and around Ağrı with the Kura-Araxes II period, which deeply affected the Eastern Anatolia Region, confirms this situation. Parallel to the increase of the settlements with the Kura-Araxes III period, the commencement of the application of the Kurgan type graves with Caucasian influence indicates that the communication continued uninterrupted. In this paper, a limited number of studies carried out in the region were brought together to analyze the possible situation of the region in Kura-Araxes cultural hegemony.

Key words: *Ağrı, the Eastern Anatolia, Caucasia, Kura-Araxes, Communication.*

* *Dr. Umut PARLITI, Atatürk University, Faculty of Literature, Department of Archeology, Erzurum/TURKEY*
e-mail: umutparilti62@gmail.com

AĞRI YÖRESİ ve ÇEVRESİNİN KURA-ARAS KÜLTÜREL SÜRECİNE DAİR KISA BİR ANALİZ

Umut PARLITI*

GİRİŞ

Ağrı yöresinin de içerisinde bulunduğu Dağlık Doğu Anadolu hem Transkafkasya hem de Kuzey Mezopotamya kökenli kültürlerin kaynaştığı önemli geçiş yerlerinden birisi durumundaydı. Özellikle Kura-Aras kültür sürecinde değişimlere yol açacak yeni kültürel öğelerin etkisi bu coğrafyada kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu yenilikler MÖ VI. binyılın son çeyreğinden itibaren bölgelerle sıkı ilişki içerisinde Ağrı yöresi ve çevresinden Erzurum'a ve Elazığ-Malatya coğrafyasına doğru yayılmıştır. MÖ III. binyıl başlarında Doğu Anadolu, Gürcistan, Azerbaycan, Nahcivan, Ermenistan ve Kuzeybatı İran'ı içerisine alan oldukça geniş bir coğrafyada büyük bir kültürel birliktelik yaşanmıştır[1].

MÖ 3.000 yıl boyunca ilişkilerin yoğun biçimde sürmekte olduğunu gösteren kanıtlara ulaşılmıştır. Bölgenin maden kaynakları açısından zengin olması ve yoksun olduğu madeni kaynaklara yakınlığı; ticarette doğal geçitler, suyollarının sağladığı kolaylık ve hız MÖ III. binyıl boyunca yerleşim yeri olarak seçilmesine neden olmuştur. Ticaret kolonileri kurşun, gümüş, arsenikli bakır ve bakırdan işlenmiş, işlenmemiş çeşitli madeni eserler için geniş bir pazar bulmuşlardır. Özellikle Elazığ bölgesinde bazı gümüş, bakır kaynaklarının bölge madencileri tarafından bilindiği zannedilmekte ve ticaretin gelişmesinin en önemli nedenlerinden birinin bu yöredeki yerleşmelerin birer metal işleme merkezi olmalarıdır, şekilde yorumlar yapılmaktadır[2].

AĞRI YÖRESİNDE KURA-ARAS KÜLTÜRÜ

Ağrı yöresi ve çevresi su kaynakları, zengin bitki örtüsü ve bol av hayvanlarının varlığı nedeniyle insan topluluklarının yaşam alanlarından birisi olmuştur. Ayrıca söz konusu bu coğrafya önemli maden kaynaklarına sahiptir. Bu nedenle çevre bölgelerle ticari, sosyal ve kültürel ilişkiler geliştirilmiş, Kalkolitik Çağ'dan itibaren, Transkafkasya ve Fırat Havzası ile yakın ilişkiler geliştirilmiş olunmalıdır. Ağrı yöresinin hemen güneyinde Muş ve Van Ovalarına kadar Mezopotamya kökenli kültürlerin ulaşmış olduğu Halaf seramiklerinden (Geç Neolitik-Erken Kalkolitik) anlaşılmaktadır[3]. Bu ilişkilerin en azından MÖ IV. binyıla kadar uzandığı son yıllarda yürütülen arkeolojik çalışmalarda netlik kazanmıştır. Doğubeyazıt Ovası yakınlarındaki Sağlıksuyu[4], Mollacem/Bozkurt arkeolojik yerleşim alanı; Koruktepe Höyük'te bu döneme ait bulgulara ulaşılmıştır. Yerleşimlerin kırmızı-kahverengi parlak yüzlü kapları ve devetüyü parlak saman yüzlü kapları Geç Kalkolitik Döneme aittir. Sioni türü el yapımı koyu gri renk kaplar bu dönemin diğer bir örneğidir. Ele geçen Geç Kalkolitik Döneme ait kap parçalarının bir kısmı Amik E/F seramik örnekleriyle de eşleştirilmiştir[5]. Yöre daha sonra Kura-Aras hegemonyasına girmiştir.

Kura-Aras kültürünün yayılım coğrafyasının ortasında kalan Ağrı Yöresi ve yakın çevresi hakkındaki bilgilerimiz arkeolojik kazılar yapılmadığı için oldukça sınırlıdır. Yukarı Murat Havzası sınırları içeresinde yer alan

* *Dr. Umut PARLITI, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, Erzurum/TÜRKİYE, e-posta: umutparilti62@gmail.com*

yöre, özellikle konumu açısından kültürün yayılım alanı içeresinde olması gereken bir alandır. Ağrı kuzeyinde Iğdır, güneyinde Muş ve Van Ovalarına kadar çağdaş bir kültürü yaşamıştır[6]. Bölgedeki Kura-Aras kültürünün yayılımına dair ilk verileri C.A.Burney'in 1956 yılındaki çalışmaları sağlar. Bu çalışmada Ağrı il sınırları içerisinde Patnos dışında Karaköse Ovası'nda Kura-Aras kültürüyle çağdaş malzeme veren iki höyüğün tespitini gerçekleştirmiştir[7]. Uzun süre sonra 2001 yılında yapılan araştırmalar bölgenin bu açıdan beklenildiği kadar zengin olduğunu gösterir. Başaran, Keleş, Geissler[8] ve Marro, Özfırat'ın Ağrı ili içerisinde gerçekleştirdikleri yüzey araştırmalarında Kura-Aras kültürüne ait bulgular ele geçmiştir[9]. Doğubeyazıt Ovası'nda Büyük Ağrı Dağı'nın batı tarafında yer alan Arzap/Sağlıksuyu Höyüğünde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Kura-Aras kültürüne ait pişmiş toprak kaplara ulaşılmıştır. Kura-Aras kültürüne işaret eden bu seramikler bilinen özelliğiyle dış yüzü siyah iç yüzü kırmızı-gri tonlara sahiptirler. Ağız kenarları ise daha çok krem, gri veya devetüyü renklere sahiptir. Yoğun açkı görmüş bu seramikler kaba yapılı ve yoğun kum katkılıdır. Bu yerleşimin insanlarından geriye kalan pişmiş toprak kapların yüzeylerine kazıma ve yiv/oluk gibi geometrik bezemeler uygulanmıştır[10]. Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesindeki Çetenli/Teperiz Kalesi[11], Gölyüzü[12] dışında Ağrı dağının batı eteğinde ovanın kuzeydoğu ucundaki yamaç yerleşimi olan Mollacem/Bozkurt[13] ve Kızıltepe'de[14] bu döneme ait bulgulara ulaşılmıştır. El yapımı Kura-Aras seramikleri iki renkli (kahverengi ve kırmızı) açkılı ve form özellikleri aynı olan dış yüzü krem astarlı kaygan yüzeye sahip perdahlı gruplardan oluşmaktadır[15]. Eleşkirt'in 12 km. kuzeybatısında bulunan Yığınıtepe[16], Sadaklı Höyük'te[17], Patnos'taki Hazine Tepe[18], Giriktepe/Değirmentepe (Şekil. Giriktepe)[19], Bağdişan (Şekil. Bağdişan)[20], Zali Höyük[21], Gönlüaçık (Karavet)[22], Gresor[23], Esenbel, Şemse Tepe, Büyük Taştepe, Patnos'un kuzeyindeki Tutak'ta Dorukdibi[24] Taşlıçay'daki Kocadağ Kalesi'nde[25] Kura-Aras kültür dönemiyle çağdaş söz konusu arkeolojik bulgulara ulaşılmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi ile Kafkas dünyası arasında kurgan mezarlar ve bu mezarlarla ilişkilendirilebilecek yerleşim yerleri açısından Ağrı yöresi kilit rol üstlendiğinden kısaca değerlendirmek gerekmektedir. Doğubeyazıt ilçesi, Suluçem Köyü, Korumark Altı Mevkii'de yer alan Suluçem kurganları ve çevresinde yapılan araştırmalarda bu kültüre ait pişmiş toprak kaplara ulaşılmıştır. Bozkurt Kurgan Mezarlığında yürütülen yüzey araştırmalarında Geç Kalkolitik Çağ ve Kura-Aras tipi seramikler toplanmıştır[26]. Doğubeyazıt sınırları içerisinde ilk yerleşimin Geç Kalkolitik döneme tarihlenen Hazine Tepe'de bir dizi kurgan tespit edilmiştir. Ancak yoğun tahribat nedeniyle en erken ne zaman kullanıldıkları tespit edilememiştir[27]. Kurgan türü mezarlıklar dışında Patnos'un kuzeyindeki Dorukdibi yerleşiminin batı yamacında taş sanduka ve taş örgü tipinde mezarlığın bulunduğu belirtilmektedir[28]. Bu mezar tiplerinden şüphesiz en problemli kronoloji kurgan tipi mezarlara aittir. Ağrı ve Iğdır'ın en yakın komşusu olan Azerbaycan ve Nahçıvan içerisinde çok sayıda Erken Tunç Çağına ait kurgan mezarların açılmış olması dikkat çekicidir. Örneğin Aras Vadisi'nin önemli su kaynaklarından Arpaçay Suyu üzerinde Maxta Köyü'nün 7 km kuzeyindeki kuru tepelerde Kura-Aras kültürüne ait benzer kurgan mezarlar tespit edilmiştir[29].

Ağrı yöresindeki Kura-Aras yerleşimlerinde tespit edilen birtakım arkeolojik materyalin benzerleri çevre bölgelerdeki Kura-Aras yerleşimlerinde de tespit edilmiştir. Zali Höyük'te tespit edilen basit bezemeli keskin zıtlıklara sahip örnek kaplar Erzurum Ovası'ndaki Karaz ve Sos Höyük örnekleriyle; Aras Vadisindeki Mokhra Blur ve Shengavit örnekleriyle; Keban Havzasındaki Pulur, Norşuntepe ve Korucutepe örnekleriyle uyuş-

Şekil 1: *Giriktepe, Kura-Aras Kapları*

Şekil 2: *Bağdişan, Kura-Aras Kapları*

mamaktadır. Çünkü söz konusu merkezlerde tespit edilen Kura-Aras kapları zengin bezemeye sahiptirler[30]. Doğubeyazıt Ovasındaki Çetenli'de tespit edilen Kura-Aras seramikleri bu bölgelerde olduğu gibi zengin bezeme anlayışıyla Zali Höyük buluntularından ayrılır[31]. Çetenli'de toplanan çok sayıda MÖ III. binyıl ortalarına tarihlenmesi mümkün siyah veya siyahımsı-gri perdahlı Kura-Aras seramikleri ise Van Gölü Havzasındakilerle benzeştirilebilir. Örneğin Ernis buluntularıyla birlikte diğer benzer örnekler ETÇ II'ye verilebilir. Bezemeli olanlar arasında oluk motifliler, eğik hatlılar, konsantrik dairelilerin paralellerini Mokhra Blur, Shengavit veya Schresh Blur'un MÖ III. binyıl ortalarına tarihlenen seramik örneklerinde görmek mümkündür[32]. Arzap/Sağlıksuyu'nda tespit edilen Kura-Aras seramikleri ise Erzurum Çiğdemli Höyük, Toprakkale, Bulamaç II, Sos Höyük II, Elazığ yerleşimlerindekilerle benzeştirilmiştir[33]. Gönlüaçık, Esenbel, Büyük Taştepe, Şemse Tepe ve Hazine Tepe içerisinde tespit edilen kırmızı-kahverengi Kura-Aras seramiklerinin benzerlerine Çaldıran Ovasındaki Hacı İbrahim, Çubuklu, Küçük Gır, Komtepe Karasu Vadisindeki Mezarlıktepe[34] ve Kalecik'te[35] ulaşılmıştır. Hemen burada belirtmek gerekirse Ağrı ili Doğubeyazıt ilçesi Gölyüzü Köy sınırları içerisinde kayalık tepe üzerinde konumlanan Kura-Aras seramiklerinin ele geçtiği Gölyüzü arkeolojik yerleşim modelinin benzerlerine Van Gölü Havzası içerisinde Ziyaret Kalesi,[36] Çaldıran Ovası'nda Çaldıran Kalesi, Çavuşbaşı, Hacı Hatun, Şehitlik; Erçek Gölü'nün doğu ve kuzey sahilinde Kıratlı, Baklatepe, Aktaş, Kilisetepe, Şehirtepe ve Dilimli Kalesi'nde ulaşılmıştır[37].

Ağrı Yöresinin kuzey devamı olan Iğdır Ovası üzerinde, Iğdır'ın 6 km. doğusundaki Melekli/Kültepe'de P.F. Petrov'un 1914 yılında gerçekleştirdiği sondaj kazıdan sonra 1940'lı yıllarda Kökten'in gerçekleştirdiği yüzey araştırmasında Kura-Aras kültürüne ait buluntulara ulaşılmıştır[38]. 1966 yılına gelindiğinde Balkan, Melekli/Kültepe'de küçük çaplı bir sondaj çalışması yürütür[39]. Son yıllarda Marro ve Özfırat'ın Melekli/Kültepe'de gerçekleştirdiği yüzey araştırmasında tipik dış yüzü siyah iç yüzü kırmızı veya dış yüzü siyah iç yüzü gri renkte el yapımı Kura-Aras kültürüne ait çanak-çömlek parçalarına ulaşmıştır[40]. Bu coğrafyada tespit edilen çanak çömleklerin süslemeleri kazıma ve yiv/oluk tekniğinde çizgiler, ilmek, merdiven, halkalar gibi konsantrik, geometrik motiflerden yapılmıştır. Melekli'nin hemen yakınlarında benzer özelliklere sahip somut bulguların tespit edildiği diğer merkez olan Gökçeli Höyüğü de Kura-Aras (II-III) kültür insanlarına ev sahipliği yapmıştır[41]. Melekli'nin Kura-Aras seramikleriyle benzer özelliklere sahip bulguların tespit edildiği bu merkezde iki kap par-

çasından birinin iç yüzüne diğerinin dış yüzüne kahverengi boyanın uygulanmasıyla sıra dışıdır[42]. Burney'in gerçekleştirdiği ziyarette yerleşimin KAII ve III evrelerinde iskân görmüş olabileceği incelenen pişmiş toprak kaplara dayanılarak belirtilmektedir. Ona göre bu kültürün temsilcileri olan dışa döndürülmüş ağız kenarına sahip kâseler KA II sürecine işaret ediyor olmalı[43]. Kökten'in 1940'lı yıllarda Ağrı ve Iğdır illerini kapsayan yüzey araştırmasında Gökçeli Höyüğünü ziyaret etmiş, Kura-Aras kültürüne ait arkeolojik buluntuların ele geçtiğini raporlamıştır[44]. Son yıllarda Iğdır Ovasının doğusunda Karakoyunlu köyü içerisindeki Gacerdoğanşalı; ovanın kuzeybatısında Yaycı köyündeki Yaycı Höyük'te[45]; Tuzluca'daki Karakoyun Yerleşiminde[46] Kura-Aras kültürüne ait arkeolojik buluntulara ulaşılmıştır

SONUÇ

Burney, Belli ve Özfırat, Marro gibi bilim insanlarının yürüttüğü çalışmalar sayesinde yörenin belirli bir kısmına dair bilgilerimiz mevcuttur. Yörenin Geç Kalkolitik Çağla (MÖ IV. binyıl başı itibariyle) çok sayıda yerleşime ev sahipliği yaptığını görüyoruz. Yörenin Kura-Aras kültürüyle birlikte güçlü bir yerleşim yaşam modeline dönüştüğünü görüyoruz. Bu kültürün Çetenli ve Zali Höyük'te olduğu gibi Kura-Aras yerleşimleri çevrelerine göre oldukça uygun yerlere ve su kaynağına yakın yerlere konumlanmışlardır. Doğal yol oluşturacak vadiler üzerine konumlanmış olmaları ile de dikkat çekmektedirler. Bazı merkezlerin ise dağ eteklerindeki yüksek yerlere kale tipinde konumlandıklarını görüyoruz. Ancak Ağrı yöresi ve çevresindeki ovalar, yaylalar KA Kültürel Kompleksi'nin yayılım alanı içeresinde olmaları gerekirse de araştırmaların yetersizliği nedeniyle bu alanlara dönük kültürün yayılımı net olarak çözüme kavuşturulamamıştır.

Sağlıksuyu, Melekli, Gökçeli gibi yerleşimlerde tespit edilen el yapımı tipik Kura-Aras seramiklerin hamurundaki katkıdan yüzeylerine uygulanan süslemelerdeki ve uygulama tekniğindeki benzerlikler çağdaş yerleşimlere işaret etmektedir. Bu seramikler gerek form gerekse bezeme özellikler açısından KA II ve KA III süreci içerisine dahil edilebilirler. Bunlardan kazıma ve yiv bezemeli olanlar KA III içerisinde değerlendirilmelidir. Nahçıvan Kulp seramikleri ise KA II içerisinde değerlendirmek doğru olacaktır. Ancak bazı seramikler form açısından değerlendirilerek KA I sürecine ait olabilecekleri de ön görülmektedir[47]. Iğdır Ovası'nda bulunan Gökçeli ve Yaycı yerleşim alanlarında tespit edilen seramikler ETÇ I'e kadar uzatılmıştır. KA kültürüne ait seramikler arasında günlük hayatta sevilerek kullanıldığı anlaşılan *Nahcivan Kulplar* kültürün Iğdır-Ağrı yöresindeki yayılımını anlamamızda kilit rol üstlenmektedirler. Ağrı Karaköse Ovası'nda Yığnıtepe ve Musuri yerleşmelerinde de bu kültürü tanımlayan seramiklere ulaşılmıştır[48]. Ele geçen pişmiş toprak seramikler Güney Kafkasya'dan Suriye içlerine kadar ulaşan tipik Kura-Aras özelliği gösterse de yerel özellikler de içermektedir. Bunlar el yapımı siyah-gri açkılı, kahve-kiremit açkılı, çift renkli, krem astarlı seramik gruplarından oluşmaktadırlar. Süsleme olarak kazıma, baskı ve yivlerle oluşturulmuş geometrik süsleme, konsantrik halkalar, spiraller, ip delikli ve ya deliksiz tutamaklar dışında Nahçıvan kulp örnekleri verilebilir[49].

Ağrı il sınırları içerisinde az sayıda merkezde ulaşılan kısır veriler çevre bölgelerde gerçekleştirilen çalışmalarla birlikte değerlendirildiğinde zengin sonuçlara ulaşılacağının ipuçlarını verir. Çünkü yöre Kura-Aras kültürünün belirgin özelliği olan göçebe- yarı göçebe halklar için zengin otlak potansiyeline, yüksek yaylalık kesimlere, düz korunaklı alanlara sahiptir. Şuan için yörede gerçekleştirilen az sayıda araştırma üzerinden değerlendirme yaptığımızda özellikle yüksekte kalan sahaların araştırılması ve tespit edilen yerlerin kazılması gerekmektedir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Işıklı, 2009: 52.
2 Yakar, 1985: 270.
3 Rothman ve Kozbe, 1997: 108, Fig. 3, Table. 1; Parlıtı, 2011: 213-215.
4 Marro ve Özfırat, 2003: 389.
5 Marro ve Özfırat, 2004, 232, Photo. 4, Pl. I: 1-3; Özfırat, 2009b: 238-239, Fig. 13-14; Özfırat, 2015: 158.
6 Kozbe, 1995: 35-45.
7 Burney, 1958: 158-187.
8 Başaran, Keleş ve Geissler, 2008: 77.
9 Marro ve Özfırat, 2003: 390-391. Map. 2.
10 Marro ve Özfırat, 2004: 17-18, Çizim. 6: 1-7.
11 Konyar, 2004: 67; Marro ve Özfırat, 2005: 326; Özfırat, 2008: 198; Özfırat ve Marro, 2008: 6.
12 Ceylan, 2004: 44, Harita.
13 Özfırat, 2015: 158-159, Fig. 1.
14 Özfırat, 2009c: 346.
15 Özfırat, 2009b: 240, Fig. 15-17.
16 Özfırat, 2008: 198.
17 Özfırat, 2008: 198.
18 Özfırat, 2009c: 346.
19 Işık, 2008: 10, 39, Harita. 2, 10, Çizim. 13, Res. 31, 54.
20 Işık, 2008: 10, 22, Har. 2-3, Res. 4, 53.
21 Marro ve Özfırat, 2005: 326; Özfırat ve Marro, 2008: 7; Işık, 2008: 11.
22 Işık, 2008: 24.
23 Özfırat, 2010b: 225, Res. 2
24 Özfırat, 2009a: 211, 215; Özfırat, 2009c: 346.
25 Çetin, 2012: 43; https://kulturportali.gov.tr/turkiye/agri/kulturenvanteri/kocadag-kalesi (12.09.2019).
26 Özfırat, 2010a: 526-527, Fig. 8.
27 Marro ve Özfırat, 2003: 389.
28 Özfırat, 2009a: 211; Özfırat, 2009c: 347.
29 Parker, Ristvet, Baxşeliyev, Aşurov ve Headman, 2011: 192, Table. 1, Figure, 1, 10-12; Parker, 2012: Fig. 1, 8-10.
30 Marro ve Özfırat, 2005: 326; Özfırat ve Marro, 2008, 7.
31 Özfırat ve Marro, 2008: 6.
32 Marro ve Özfırat, 2005: 326, Pl.VI:3-5; VII.V:3; Pl.VIII:4; Pl.VIII:2; Özfırat ve Marro, 2008: 6-7.
33 Başaran, Keleş ve Geissler, 2008: 77.
34 Özfırat, 2009c: 346.
35 Özfırat, 2009a: 215, Fig. 2-3; Özfırat, 2009c: 347, Res. 1.
36 Özfırat, 2010b: 224, Res. 1.
37 Özfırat, 2008: 198-199.
38 Kökten, 1943: 602-603.
39 Mellink, 1967: 165.
40 Özfırat ve Marro, 2004: 93, Res. 4; Özfırat, 2010a: 526.
41 Özfırat ve Marro, 2004: 17-18, Çizim. 5, 1,4,7.
42 Marro ve Özfırat, 2003: 385-391, Pl. VI, 1,7; Özfırat ve Marro, 2004: 18, Çizim. 5: 1,7- 5:1,3- 5: 1,3-6: 1,3.
43 Burney, 1958: 169-172, 187.
44 Kökten, 1943: 602-603.
45 Özfırat, 2010a: 526, Fig. 1.
46 Özfırat, 2013: 293.
47 Özfırat ve Marro, 2004: 17-18, Çizim. 6: 1-3.
48 Tiryaki, 2018: 638.
49 Özfırat, 2008: 199, Çizim. 2-3.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Başaran, C., Keleş, V. ve Geissler, R. 2008: "Mount Ararat Archaeological Survey", *Bible and Spade vol. 21, No. 3,* 70-96.

Burney, C.A. 1958: "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies, 8*, 157–209.

Ceylan, A. 2004: Doğubayazıt'ın Eskiçağ Tarihine Bir Bakış (İlk Tunç Çağından Demir Çağına), *Güneşin Doğduğu Yer Doğubayazıt Sempozyumu*, İstanbul, 41-51

Çetin, Y. 2012: *Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri ile Ağrı*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları No: 008, Ağrı.

Işık, K. 2008: *Patnos ve Çevresinde Erken ve Orta Demir Çağ Yerleşim Dokusu,* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Işıklı, M. 2009: "M.Ö. III. Binyılda Ağrı Dağı Civarı", *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu,* Edt. Oktay Belli, Ağrı Valiliği Kültür Yayınları Nr. 9, İstanbul, 52-57.

Konyar, E. 2004: "Demir Çağında Doğubeyazıt ve Çevresi", *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubeyazıt Sempozyumu,* Çekül Vakfı, İstanbul, 51-72.

Kozbe, G. 1995: "Muş Ovası Yüzey Araştırmalarında Ele Gegen Erken Transkafkasya Çanak Çömleği Işığında Bölgenin Erken Tunç Çağı'nın Yeniden Değerlendirilmesi", *Arkeoloji Dergisi III,* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 35-50.

Kökten, K. 1943: "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", *Belleten, 7,* 601-613.

Marro, C. ve Özfırat, A. 2003: "Pre-Classical Survey in Eastern Turkey. First Preliminary Report: The Ağrı Dağ (Mount Ararat) Region", *Anatolia An-*

tiqua XI, 385-422.

Marro, C. ve Özfırat, A. 2004: "Pre-Classical Survey in Eastern Turkey. Second Preliminary Report: The Erciş Region", *Anatolia Antiqua XII*, 227-265.

Marro, C. ve Özfırat, A. 2005: "Pre-Classical Survey in Eastern Turkey. Third Preliminary Report: Doğubeyazıt and the Eastern Shore of Lake Van", *Anatolia Antiqua XIII*, 319-356.

Mellink, M.J. 1967: "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology 71/2*, 155-174.

Özfırat, A. 2008: "Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2006", *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Ankara, 197-220.

Özfırat, A. 2009a: "Pre-Classical Survey in Eastern Turkey. Sixth Preliminary Report: Lake Van Basin and Mt. Ağrı Region", *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan (Amit), Band 41*, 211-232.

Özfırat, A. 2009b: "Excavation of the Bozkurt Kurgan Cemetery, 2007: First Preliminary Report", *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan (Amit), Band 41*, 233-247.

Özfırat, A. 2009c: "Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2007", *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt,* Ankara, 345-366.

Özfırat, A. 2010a: "Archaeological Investigations in the Mt. Ağrı Region: Bronze and Iron Ages", *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Vol. 2,* Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Özfırat, A. 2010b: "Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2008", *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt,* İsmail Aygül Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti., Ankara, 223-238.

Özfırat, A. 2013: "Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2011", *30. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt,* Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri, Çorum, 2013, 293-302.

Özfırat, A. 2015: "Ağrı Dağı-Bozkurt Son Tunç-Erken Demir Çağ Kalesi", *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II,* Edt. Mehmet Işıklı ve Birol Can, Cambridge Scholars Publishing, 158-170.

Özfırat, A. ve Marro, C. 2004: "2002 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması", *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt,* Ankara, 15-32.

Özfırat, A. ve Marro, C. 2008: "2004 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, Sayı. 7,* İ. Aygül Ofset Matbaacılık San. Ltd. Şti. Ankara, 1-20.

Parker, B. J. 2012: "In the Shadow of Ararat: Preliminary Results from Intensive Surveys in Naxçivan, Azerbaijan," *in 7ICAANE Proceedings of the 7th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East 12-16 April 2010*, The British Museum and UCL, London, 99-117.

Parker, J.P., Ristvet, L., Baxşeliyev, V., Aşurov, S. ve Headman, A. 2011: "In the Shadow of Ararat. Intensive Surveys in the Araxes River Region, Naxçivan, Azerbaijan", *Anatolica XXXVII,* 187-205.

Parlıtı, U. 2011: *Mezopotamya'da Halaf Seramikleri ve Önasya'da Yayılım Alanlarının İncelenmesi,* Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Rothman, M.S. ve Kozbe, G. 1997: "Muş in the Early Bronze Age", *Anatolian Studies*, *Vol. 47,* British Institute at Ankara, Ankara, 105-126.

Tiryaki, S. 2018: "Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu", *TOD, Tarih Okulu Dergisi, Yıl. 11, Sayı. XXXVII,* 621-661.

Yakar, J. 1985: *The Later Prehistory of Anatolia-the Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, Cilt:2, Part I, Oxford.

A STUDY ON PRESERVATION AND RESTORATION WORKS FOR HÜSREV PAŞA SOCIAL COMPLEX'S YARD AND FOUNTAIN WITH WATER TANK

Şahabettin ÖZTÜRK[*]
Yaşar SUBAŞI DİREK[**]

ABSTRACT

A square planned and central dome-shaped mosque has been in the middle of Hüsrev Paşa Social Complex, located at Old City of Van's Orta Kapı Neighbourhood. Other sections of the Social Complex that are surrounding the mosque are: Fountain With Water Tank, Yard, Madrassah, Almshouse, Tomb, Elementary School, Shrine, Fountain, Double-Planned Hammam and Inn Buildings. As written in the Mosque's inscription and foundation charter, the Social Complex has been planned in 975 A.H.-1567 A.D by Mimar Sinan and built by local architects. The fountain with water tank, the yard and other complementary buildings forming an essential part of the Social Complex have been used actively until the year 1915. After the Armenian-Russian collaborative occupaion between years of 1915 and 1918 the Social Complex was subjected to negative impacts of nature and treasure hunters; therefore buildings except the mosque and tomb sections are ruined until ground level. Madrasah, almshouse, fountain with water tank, yard, shrine and fountain sections of the Social Complex were discovered after scientific excavations and scouring works conducted by Van Yüzüncü Yıl University and Van Museum Directorate between the years of 1996 and 2001.

The Social Complex was planned as a "U" formed madrasah on the north. The yard and the fountain with water tank is located in the center of madrasah. Projects are conducted for the buildings alongside the data obtained by scientific excavations on entirely-ruined fountain with water tank and yard. Protective survey, restitution and reconstruction projects are prepared by Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture, Restoration Programme Directorate. The projects for the yard and the fountain with water tank have been approved by Regional Protection Board for Van's Cultural Heritage.

Preservation and restoration works of the yard and the fountain with water tank have been completed by Regional Directorate of Bitlis between the years of 2008-2010. Structures of the mosque, the tomb, the fountain with water tank, the yard, the madrassah and the almshouse which were among the Hüsrev Paşa Social Complex's essential parts, are restorated and dedicated to the locals' service actively. The building complex is used by Van people for many socio-cultural and religious activities beside worship and functions as almost a cultural center of the Van City.

Keywords: *Hüsrev Paşa Social Complex, yard, fountain with water tank, Dome, Preservation, Restoration.*

[*] *Dr. Instructor Şahabettin ÖZTÜRK, Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture, Tuşba-Van/TURKEY, e-mail: sahozturk13@gmail.com*

[**] *Dr. Instructor Yaşar SUBAŞI DİREK, Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture, Tuşba-Van/TURKEY, e-mail:yasarsu2000@gmail.com*

HÜSREV PAŞA KÜLLİYESİ AVLU-ŞADIRVAN KORUMA ve ONARIM ÇALIŞMALARI HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA

Şahabettin ÖZTÜRK*
Yaşar SUBAŞI DİREK**

GİRİŞ

Selçuklu ve Osmanlı yönetimindeki tüm yerleşim alanlarda olduğu gibi, Van Gölü Havzası'ndaki birçok kentte yer alan külliye yapıları dini faaliyetler dışında eğitim, öğretim, sosyal ve kültür üzerinde önemli etkisi bir gerçektir. Bölgedeki külliye yapılarının sayısı ve mimari form ve fonksiyonel özellikleri hakkında yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Çeşitli yazılı kaynak ve belgelerde çok sayıda külliye yapıları farklı dönemlerde inşa edildiği bilinmektedir (*Van Vilayet Salnamesi, 1315*, 1995: 69).

Van şehir merkezde Osmanlı döneminden günümüze kadar varlığını koruyarak sürdüren külliyeli tek yapı, Eski Van şehrindeki Hüsrev Paşa Külliyesi'dir. Hüsrev Paşa Külliyesi'nin yer aldığı Eski Van şehri, tarihi Van Kalesi'nin güneyinde yaklaşık 365.000 m²'lik alan üzerine kurulmuştur (Şekil 1).

Şehrin doğusu, güneyi ve batısı surlarla, kuzeyi ise Van Kalesi ile çevrelenmiştir. Şehrin girişi doğu, güney ve batı surlarda açılan dört ana kapı ile sağlanır (Öztürk ve Mızrak, 2001: 32-34). Eski Van şehri topografik olarak az eğimli bir yapıya sahiptir. Arazinin eşyükselti eğrileri kuzeyden bir uçurum gibi aşağıya doğru inen kayalıkların dibinden, önce doğu-batı yönüne, sonra güneye, kuzeye ve tekrar güneye doğru kıvrılıp genişleyerek devam eder (Şekil 2,3).

Şekil 1: *Van Kalesi-Eski Van Şehir Planı (Ş. Öztürk)*

Şekil 2,3: *Eski Van Şehri Genel Görünüşleri (Ş. Öztürk)*

* *Dr. Öğr. Üyesi Şahabettin ÖZTÜRK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü Tuşba-Van/TÜRKİYE, e-posta: sahozturk13@gmail.com*

** *Dr. Öğr. Üyesi Yaşar SUBAŞI DİREK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü Tuşba-Van/TÜRKİYE, e-posta: yasarsu2000@gmail.com*

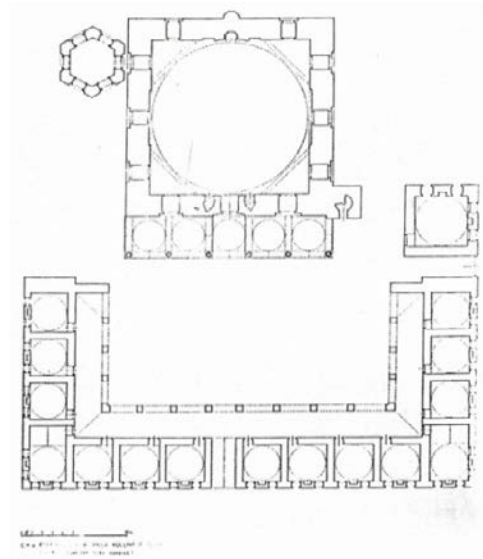
Şehirde Türklerle Ermeniler yan yana, iyi komşuluk ilişkisi içinde yüz yıllarca birlikte kardeşçe yaşamışlardır. Şehrin doğu bölgesinde Ermeniler, kuzeybatı köşesinde Kürtler, orta kısımlarında ise Türkler ağırlıklı olarak yaşamışlardır (Günel, 1993: 41-48). Şehrin nüfusunun büyük bir bölümünü Müslümanlar oluşturmakla birlikte yıllara bağlı olarak nüfusun sürekli değiştiği çeşitli kaynaklarda görülmektedir (Öztürk, 2004: 52-54).

1915-1918 Rus-Ermeni işgali sırasında Eski Van şehri içinde yer alan tüm mimari yapılar yakılıp yıkılarak yok edilmiştir. Bu tarihten 2010 yılına kadar doğanın ve diğer her türlü olumsuz koşulların etkisi altında büyük bir bölümü yıkılan mimari yapılardan biri de Hüsrev Paşa Külliye yapısıdır. Külliyenin merkezinde Osmanlı klasik mimari özelliklerde olan tek kubbeli cami yer alır. Cami çevresinde sıralanan diğer mimari yapılar ise; medrese, avlu, şadırvan, türbe, hazire, çeşme, imaret, dükkânlar, sibyan mektebi, çifte hamam ve han yapılarından oluşmaktadır.

Avlu ve şadırvan yapısına ait in-situ, röle ve, restitüsyon ve rekonstrüksiyon uygulama projeleri, bilimsel kazı ekip mimarı olan, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü öğretim Üyesi Dr. Mimar-Sanat Tarihçisi Şahabettin Öztürk tarafından külliyenin diğer tamamlayıcı mimari yapıları ile birlikte hazırlanmıştır. Hazırlanan mimari, jeoloji, statik ve elektrik, makine tesisat projeler Van Kültür Varlıkları Bölge Müdürlüğü tarafından onaylanmıştır.

Selçuklu ve Osmanlı dini mimari içerisinde yer alan medreselerin mimari plan oluşumuna bağlı kalarak avlu şekillenir. Genellikle dikdörtgen ya da kare planlı olarak avlunun şekillendiği görülmektedir.

Avlu içerisinde yer alan şadırvan mimari yapısı, farklı planlarda geliştiği görülmektedir. Farsça şadurban, şadırvan *(büyük tente, çadır, gölgelik)*, şadrıravan *(ruhu şad olsun)* kelimesinden gelen şadırvan Türkçe 'ye farklı bir anlam kazanarak geçmiştir. Mimari bir terim olarak cami avlularında ortadaki havuzun çevresindeki musluklardan ve ortasındaki fıskiyeden su akan, üzeri kubbeli abdest yerini ifade eder. Yapılan incelemelerde mimari yapıda kullanılan şadırvan dört ayrı sınıfa ayırmak mümkündür (Ödekan,1997: 1719).

Şekil 4: *Hüsrev Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (A.S.Ülgen)*

Bunlar;

1. Bir Havuzdan İbaret Şadırvanlar
2. Üst Örtüsü Havuz Köşelerine Yerleştirilmiş Sütunlarla Taşınan Şadırvanlar
3. Münferit Tipteki Şadırvanlar
4. Baldaken Tarzı Şadırvanlar

Osmanlı devrinde çoğunlukla baldaken tarzı, üstü kapalı, yanları dışa açık şadırvanlar yapılmış ve diğerlerinden farklı olarak geleneksel bir şadırvan formu geliştirilmiştir (Arseven, 1994:1859).

Hüsrev Paşa Külliyesi içeresinde yer alan şadırvan yapısı, *"Baldaken Tarzı Şadırvanlar"* grubu içerisinde yer almaktadır.

2. KONUMU

Hüsrev Paşa Külliyesi'nin cami ile medrese yapısı arasında bulunan avlu, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Avlu yapısının ortasında dokuzgen planlı şadırvan yer almaktadır. Avlunun güneyinde cami, kuzey, doğu ve batısı ise "U" formundaki medrese ile çevrelenmiştir (Şekil 4,5).

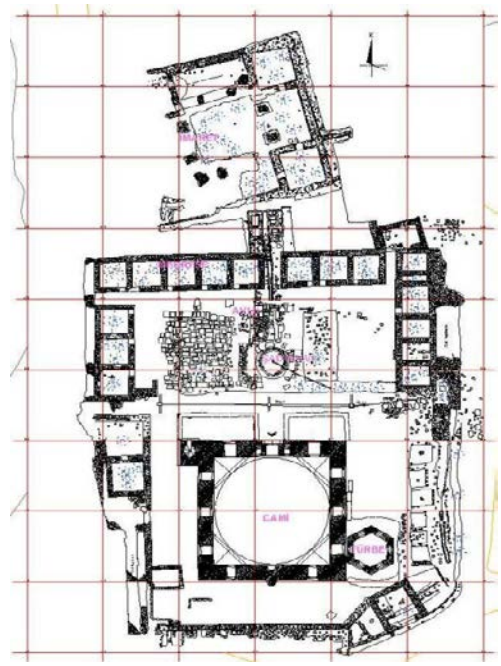
Vakıflar Genel Müdürlüğü Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından külliye onarımı 2008-2010 yılları arasında tamamlanmış, günümüzde aktif olarak sosyal ve kültürel amaçlı faaliyetlerde yöre halkı tarafından kullanılmaktadır (Şekil 4,5).

3.TARİHÇESİ

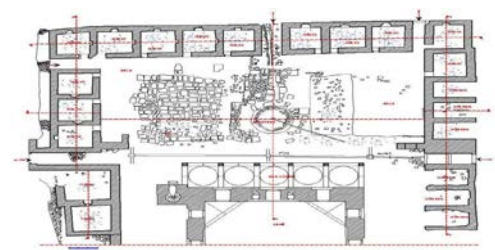
Avlu ve şadırvan yapıları üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Hüsrev Paşa Külliye Vakfiyesi'ndeki yapı topluluğu içerisinde yer alan avlu ve şadırvan, külliyenin diğer yapıları ile birlikte H.975-M.1567 yılında Mimar Sinan tarafından planlandığı ve bölge mimarları tarafından inşa edildiği bilinmektedir (Öztürk, 1996: 14-19).

Yüksek mimar Ali Sami Ülgen'in 1949 yılında hazırladığı Hüsrev Paşa Külliye projesi ile yapılan bilimsel kazı çalışmalarındaki veriler arasında bazı plansal değişiklikler bulunmaktadır (Şekil 4,5). Yapıya ait bilimsel kazı ve temizlik çalışmaları 1996-2002 yılları arasında Van Müze Başkanlığı'nda ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin Sanat Tarihi, Arkeoloji ve Restorasyon bölümleri öğretim elemanlarının katılımı ile yapılarak tamamlanmıştır.

Avlu ve şadırvan kazı ve temizlik çalışmaları sonunda elde edilen tüm veriler doğrultusunda rölöve, restitüsyon ve rekonstrüksiyon projeleri ve koruma raporları, 2008 yılında Van Kültür Varlıkları Bölge Kurul tarafından onaylanmıştır. Avlu ve şadırvan onarım çalışmaları, Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2009-10 yıllarında tamamlanmıştır.

Şekil 5: *Hüsrev Paşa Külliyesi Rölöve Vaziyet Planı (Ş. Öztürk)*

Şekil 6: *Hüsrev Paşa Külliyesi Rölöve Vaziyet Planı (Ş. Öztürk)*

2011 yılında bölgede meydana gelen 7,2 ve 5,6 büyüklüğündeki Van Depremi'nden sonra avlu ve şadırvan hakkında ilgili kurumların yaptığı teknik incelemelerin sonucunda yapının hasarsız olduğu tespit edilmiştir (Öztürk ve Bekiroğlu, 2013: 223).

4. KAZI ÇALIŞMALARI

Hüsrev Paşa Camii'nin kuzeyinde yer alan avlu ve şadırvan yapılan kazı ve temizlik çalışmaları külliyenin diğer yapıları olan cami, medrese, imaret, hazire, sibyan mektebi ve

türbe ile birlikte eş zamanlı olarak yapılmıştır (Şekil 5,6).

Kazılar 1996-2002 yılları arasında, Van Müze Başkanlığı'nda ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin öğretim elemanları katılımıyla gerçekleşmiştir (Uluçam, 2002: 5,6).

Kazı çalışmalarına başlamadan önce avlu ve şadırvan yapısının da içerisinde yer aldığı tüm külliye alanı, optik aletler yardımıyla z,y,z koordinatları ile ölçümü ile mevcut durum in-situ çalışması yapılmıştır. Alanın tümü düşeyde rakamsal, yatayda alfabetik olarak sıralanmış, önce 10.00x10.00 metrelik ve daha sonra 5.00x5.00 metrelik karolojlara ayrılmıştır.

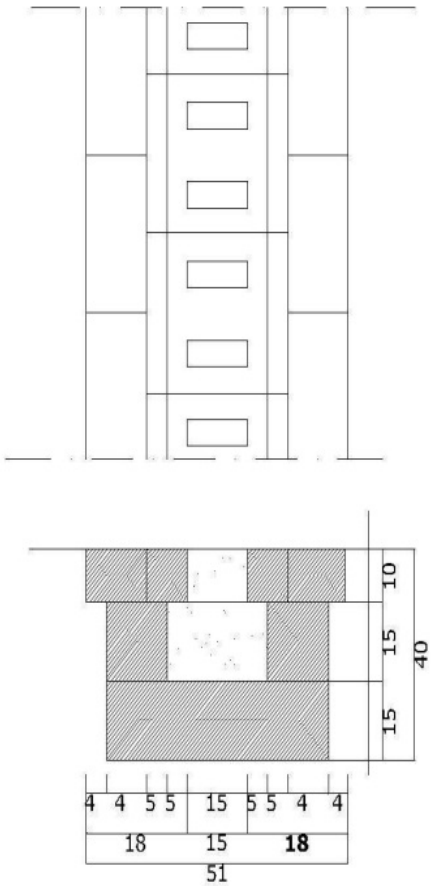

Şekil 7,8: *Avlu ve Şadırvan Temizlik ve Kazı Görünüşleri (Ş. Öztürk)*

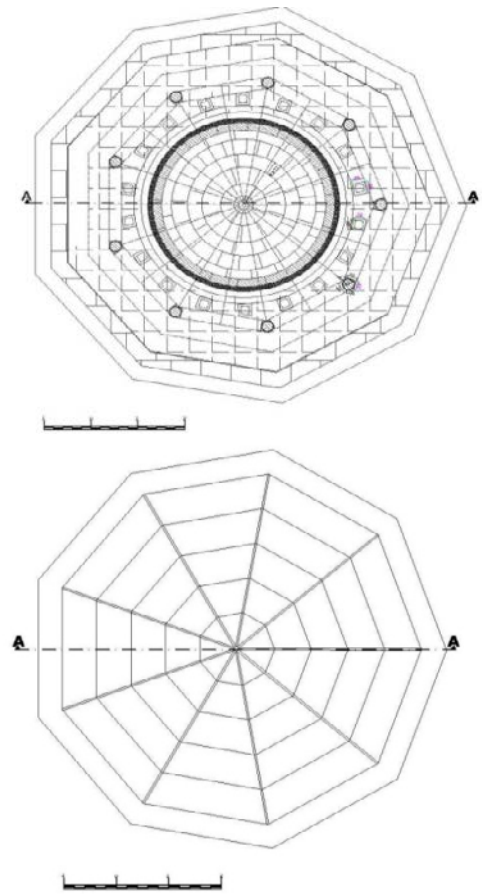

Şekil 9,10: *Avlu ve Şadırvan Temizlik ve Kazı Görünüşleri (Ş. Öztürk)*

Şekil 11,12: *Avlu ve Şadırvan Temizlik ve Kazı Görünüşleri (Ş. Öztürk)*

Şekil 15: *Hüsrev Paşa Külliyesi Avlu Taş Izgara Plan ve Kesiti (Ş. Öztürk)*

Şekil 16,17: *Hüsrev Paşa Külliyesi Şadırvan Planı ve Örtü Planı (Ş. Öztürk)*

Külliyenin devam eden kazı ve temizlik çalışmaları bu sistematik karolaj çalışması içerisinde belli periyodik aralıklar ile yapılarak tamamlanmıştır (Uluçam ve Kavaklı, 2000: 11-16). Kazı ve temizlik çalışmasının ilk aşaması olarak İn-sutü çalışmaları alanında uzman teknik elemanlar yardımıyla yapılmıştır (Şekil 5,6).

5.00x5.00 metrelik karolajlar içerisinde yer alan mevcut mimari yapı elemanların yanı sıra yonu, moloz taşlar ve tuğla malzemeler ayrı ayrı külliye alanı dışında malzeme sınıfına göre ayrılarak sağlam ve kırk, hasarlı parçalı olarak iki grup halinde istiflenerek ayrılmıştır.

Yapılan kazı çalışmaları sistematik olarak düşeyde tabaka tabaka aşağı doğru kazılarak her tabakadaki tüm verilerin ayrı ayrı in-sutüleri ilgili karolajlar içerisine yerleştirilerek projeler hazırlanmıştır (Şekil 5-12). Temizlik ve kazı çalışmaları ile avlu ve şadırvan tüm izleri tespit edilmiştir.

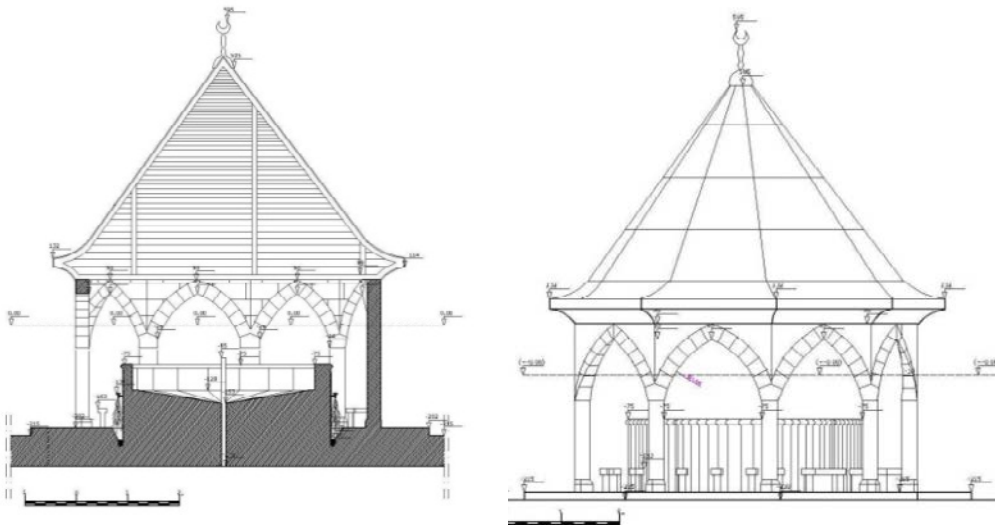
Kazı sonucu ortaya çıkan mimarı veriler, mekanlar ve duvar izleri yardımıyla rölöve, restitüsyon ve rekonstrüksiyon uygulama projeleri 1/100, 1/50, 1/20, 1/10, 1/5, 1/2 ve 1/1 ölçeğinde hazırlanarak ilgili kurum ve birimlere sunulmuştur (Öztürk, 2008: 12-46).

5.YAPININ İNCELENMESİ

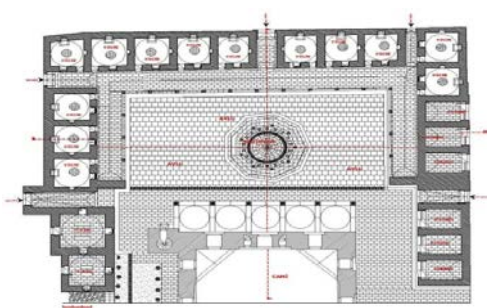
5.1.Plan

Hüsrev Paşa Külliyesi'nin önemli bir bölümünü oluşturan avlu ve şadırvan, caminin kuzeyinde yer alır (Şekil 20). Avlu, 14.15x27.70 m. ölçülerine dikdörtgen bir plandadır. Avludaki kar ve yağmur suları güneyde yer alan cami son cemaat bölümü ile avlu arasında doğu batı yönünde devam eden, taş malzemeden imal edilmiş ızgaralar yardımıyla külliye dışına drene edilmektedir (Şekil 15).

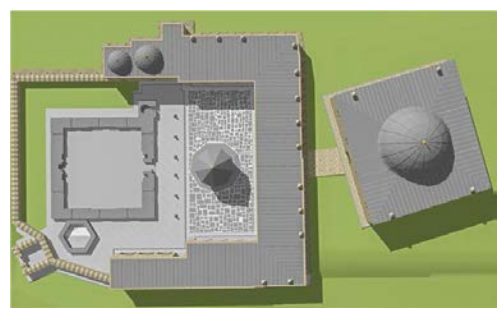
Avlunun ortasında yer alan şadırvan, 9.22x9.22 m. ölçülerindeki kare mekân içerisinde her bir kenarı 3.25 m. uzunluğunda do-

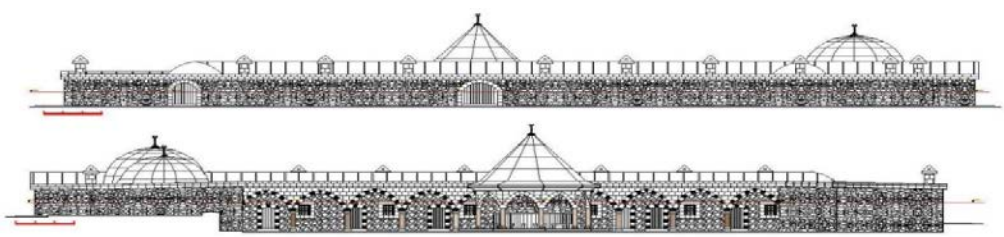
Şekil 18,19: *Hüsrev Paşa Külliyesi Şadırvan Kesit ve Cephesi (Ş. Öztürk)*

Şekil 20: *Medrese, Avlu ve Şadırvan Planı (Ş. Öztürk)*

Şekil 21: *Hüsrev Paşa Külliyesi Vaziyeti (Ş. Öztürk)*

Şekil 22: *Medrese, Avlu ve Şadırvan En Kesiti (Ş. Öztürk)*

kuzgen planlı olarak tasarlanmıştır. Şadırvan plan özellikleri bakımından klasik Osmanlı dini mimarisi baldaken tarzı şadırvanlar grubu içerisinde yer almaktadır (Şekil 16-19).

Avlu zemininden 0.15 m. yüksek olarak tasarlanan şadırvan platformunun dokuz köşesinden bulunan 0.26 m. çapındaki yuvarlak kesitli sütunlar üzerinde yükselen sivri kemerlerden meydana gelir (Şekil 16-20).

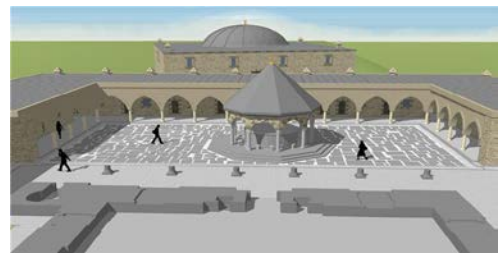
Sivri kemerlerin üst kısmından şadırvan örtüsü 0.50 m. dışa doğru genişleyip, 4.00 m. yükselerek dokuz köşeli piramidal haline dönüşerek alem ile sonuçlanır (Şekil 16-19). Piramidal formundaki şadırvan örtü sistemi ahşap taşıyıcı elemanlar yardımıyla inşa edilmiş, gerekli yalıtım işlemleri yapılarak 1.5 mm. kalınlığındaki kurşun kaplama ile örtülüdür.

Şadırvan orta bölümünde yer alan abdest alma bölümü 3.90 m. çapında yuvarlak planlı bir su haznesi oluşmaktadır. Su haznesini orta kısmına yerleştirilen fıskiye ile özellikle yaz mevsiminde ortamı serinletmektedir. Su haznesinin dış bölümüne yerleştirilen 16 adet dekoratif musluklar ve yekpare taştan imal edilmiş abdest alma yerleri bulunur (Şekil 16-20).

5.2. Malzeme ve Yapım Teknikleri

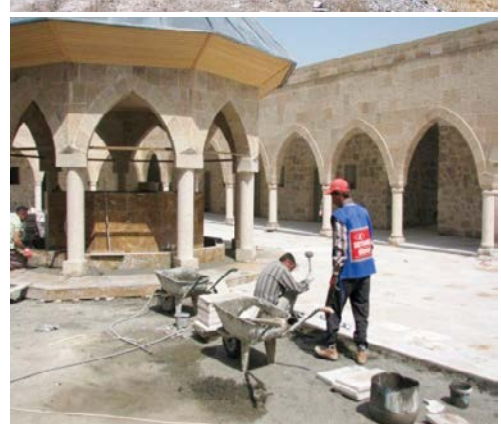
Hüsrev Paşa Külliyesi'nin önemli bir bölümünü oluşturan avlu ve şadırvan inşasında yapım malzeme olarak; yonu taş, ahşap, kurşun ve metal donatı malzeme kullanılmıştır. Yapıda kullanılan taş cinsi ise yöresel traverten ve kalkerdir (Şekil 24).

Yonu taş; Avlu zemin döşeme kaplaması, şadırvan yapımında, Ahşap; Şadırvan üst kaplama yapımında, Kurşun; Şadırvan yapısının üst örtü sisteminde keçe destekli 1.5 mm. kalınlıkta kurşun kaplama kullanılmıştır. Metal Donatı; Şadırvan kemerlerinde gergi çubuğu olarak kullanılmıştır (Şekil 24,25). Yapıda bağlayıcı malzeme olarak kireç harcı kullanılmıştır.

Şekil 23: *Medrese, Avlu ve Şadırvan Vaziyet Planı* (Ş. Öztürk)

Şekil 24,25: *Malzeme ve Zemin Kaplama Yapım Görünüşleri (Ş. Öztürk)*

ONARIM ÇALIŞMALARI

Avlu ve şadırvanın temizlik ve bilimsel kazı çalışmaları 2002 yılında tamamlanarak, yapıya ait tüm mimari veriler elde edilmiştir. Bu mimari veriler sonucunda rölöve, restitüsyon ve rekonstürüksiyon projeleri hazırlanarak Van Kültür Varlıkları Bölge Kurul Müdürlüğü

tarafından onaylanmıştır.

Onaylanan uygulama projeleri Vakıflar Bitlis Bölge Müdürlüğü tarafından 2009 yılında yapım ihalesi yapılmıştır. Avlu ve şadırvanın onarım çalışmaları Vakıflar Bölge Müdürlüğü, yüklenici firmanın teknik kontrol elemanları ve proje müellifinin ortak denetiminde yapılarak tamamlanmıştır.

Yüklenici firma iş programında yer alan çalışma esnasında yapının çevre ile ilişkisini kesmek ve iş güvenliğini sağlamak amacıyla geçiçi koruma çit ile çevreleyerek gerekli önlemler almıştır.

Yapılan bilimsel kazı çalışmaları ile ortaya çıkan avlu ve şadırvan, temel statik raporlardaki bilimsel veriler dikkate alınarak hidrolik kireç harç ile uygun olan donatılı kirişler yardımıyla güçlendirilerek yeniden şadırvan inşa edilerek tamamlanmıştır.

Avlu ve şadırvan yapımında bağlayıcı madde olarak hidrolik katkılı kireç harcı kullanılmıştır. Kimya labaratuvarlarda uzman elemanlar tarafından analizleri yapılan kireç harcının belirlenen birim, oran ve karışımları göre uygulaması yapılmıştır.

Eski Van şehrinin doksan dört yıllık (1915-2009) doğanın ve diğer dış etkilerin olumsuz etkisi altında kalmıştır.

Şekil 26,27: *Avlu Temel Drenaj Görünüşleri (Ş. Öztürk)*

Şekil 28,29: *Şadırvan Temel Drenaj Görünüşleri (Ş. Öztürk)*

Şekil 30,31: *Şadırvan Yapım İnşa Görünüşleri (Ş. Öztürk)*

Şekil 32,33: *Şadırvan Yapım İnşa Görünüşleri (Ş. Öztürk)*

Şekil 34,35: *Şadırvan Yapım İnşa Görünüşleri (Ş. Öztürk)*

Yer altı su kanallarının tahrip olması ve zaman zaman Van Gölü su kotunun yükselmesiyle zemin taban su kotu sürekli yükselmiştir. Bu nedenle tüm külliyede olduğu gibi, avlu ve şadırvan taban suları yapının olumsuz etkilemiştir (Şekil 28-35).

Bu nedenle araştırma kazısı sonucunda kapalı dal drenaj sistemi yapılmıştır. Böylece külliye alanında biriken sular, izola edilmiş kanallar yardımıyla, alan dışındaki daha düşük seviyeye alana drene edilmiştir (Şekil 26,27).

Daha sonra hazırlanan ve bölge kurul müdürlüğü tarafından onaylanan rekonstrüksiyon uygulama projesi yapılarak avlu ve şadırvanın yapımı tamlanmıştır (Şekil 36,39).

SONUÇ

Eski Van şehri ve kalesi konum ve stratejik yapısından dolayı, eski çağlardan günümüze kadar birçok uygarlık tarafından kullanılmıştır. Her uygarlık dini, askeri ve sivil mimarlık eserleri ile kadim olan şehri, adeta mimari yapılar ile donatmıştır. Osmanlı coğrafyasının en doğusunda eski Van kentinin merkezinde yer alan Hüsrev Paşa Külliyesi, Eski Van şehrindeki önemli dini mimari yapılarından biridir.

Temizlik, kazı, proje ve onarım çalışmaları bilimsel disiplin içerisinde yapılan ve günümüzde yöre halkı tarafından aktif olarak kullanılan yapılardan biri Hüsrev Paşa Külli-

Şekil 36,37: *Şadırvan Yapım İnşa Görünüşleri (Ş. Öztürk)*

Şekil 38,39: *Şadırvan Yapım İnşa Görünüşleri (Ş. Öztürk)*

Şekil 40,41: *Medrese, Avlu ve Şadırvan Dini, Sosyal ve Kültürel Aktivite Görünüşleri (Ş. Öztürk)*

Şekil 42,43: *Onarım Sonrası Hüsrev Paşa Külliyesi Genel Görünüşleri (Ş. Öztürk)*

yesi'dir. Onarım sonrası külliyenin önemi gereği Cuma ve önemli diğer kutsal dini günlerde bir çok insan tarafından ziyaret ya da ibadet amaçlı olarak kullanılmaktadır. Külliyenin tamamlayıcı mekanlarından olan, cami, imaret, türbe, avlu, şadırvan ve medresenin onarımı Vakıflar Bitlis Bölge Müdürlüğü tarafından yapılarak yöre halkının hizmetine sunulmuştur (Şekil 41-43).

Külliyenin diğer tamamlayıcı unsurlarından Han, Çifte Hamam ve Sibyan Mektebi gibi mimari yapıların, bilimsel kazı ve uygulama projeleri hazırlanarak ilgili kurul tarafından onaylanmıştır. Projelerin uygulaması önümüzdeki günlerde yapılacak çalışmalar ile külliyenin tüm birimleri tamamlanacaktır.

Klasik Osmanlı dönemi külliye tipinin temsilcisi biri olan Van Hüsrev Paşa Külliyesi, inşa edildiği 1567 yılından 1915 yılına kadar kesintisiz olarak hizmet vermiş, süsleme ve gösterişten uzak mütevazi bir yapıdır.

Osmanlı klasik dönemi Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa ile Mimar Sinan'ın eseri olan külliye yapısının, işlevselliği 1915-2009 yılları arasında kesintiye uğramasına rağmen, günümüzde Osmanlı devletinin Anadolu'nun en doğudaki tapusu olarak ayakta durmaktadır.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Arseven, C. E. (1994). Sanat Ansiklopedisi, İstanbul, c. IV.

Ayla Ödekan, A. (1997). "Şadırvan", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, İstanbul, c. III.

Günel, F. M. (1993). *Eski Van Kent Dokusu Üzerine Bir Deneme.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van.

Uluçam, A. (2002). Van ve Çevresindeki Osmanlı Medreseleri İle Eğitim Öğretimdeki Yerleri, *XII. Türk Tarih Kongresi,* C.III, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Uluçam, A. ve Kavaklı, E. (2010). Eski Van Hüsrev Paşa Külliyesi Kazısı-1999. *IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmalar Sempozyumu Bildirileri (24-27 Nisan 2000 Van).*

Öztürk, Ş.-Mızrak, A. (2001). Eski Van Şehir Surları, *Mimarlık İç Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi*, İstanbul, s. 102.

Öztürk, Ş. (1996). *Van-Ahlat ve Adilcevaz Tarihi Camileri Rölöve Proje Çalışması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van.

Öztürk, Ş. (2004). Mimarlık ve Kent, Turkuaz: Denizin Coğrafyasında Van Eski Van: Şehri, *TMMOB Mimarlık Dergisi,* S. 317.

Öztürk, Ş. (2008). *Van Hüsrev Paşa Külliyesi (Cami, Medrese, İmaret, Türbe, Avlu) Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon ve Rekonstrüksiyon Projeleri Koruma Raporu.*

Öztürk, Ş. ve Bekiroğlu, M. S. (2013). Effects on Structures of 2011 Earthquake in Van, *Dicle Üniversitesi, 2013 Internatıonal Van Earthquake Symposıum,* Van.

Van Vilayet Salnamesi, 1315. (1995) .Van İl Yıllığı.

STONE ORNAMENTS OF ISHAK PASHA PALACE

Yüksel BİNGÖL*

ABSTRACT

The Ishak Pasha Palace is decorated with ornaments of various styles and techniques, which gives it the impression of a lacework. The Palace`s inner walls are decorated with pictures on the coating as well.

A traditional stone ornament was preferred for the decoration of the Ishak Pasha Palace as it is common on Seljukian constructions. The stone ornament compositions include mostly plant-based motifs that vary in style. The plant-based ornaments were used in some places with a naturalist style, in other places they were combined with geometrical motifs or abstracted.

Thus, either the bifurcated plant-based tenons appear alone / singly or they are combined with geometric motifs. On geometrical tenons, bands, square, quadrangle and stars are used. On plant-based motifs, palmate, lotus, therumi motif and the plants and flowers of Caucasia go together and in some parts, they are designed naturalistically in a relief technique.

On the single figured compositions, symbolic meaning motifs such as cypress (tree), tree of life motifs (etz chaim) and fertility motifs are preferred. Motifs and pictures were placed in some parts of the Palace such as on the coating of the mosque dome, main hall and Divan hall as it is common in the 18th Century Ottoman civil architecture. Among these, only some of the landscape pictures on the inner dome of the mosque have survived, the most of it was ruined. The pictures on the dome are land sceneries consisting of trees and exotic plants.

Some of the stone ornaments that were being used in Ishak Pasha Palace are representing the sequel of traditional Turkish-Islamic art; some motifs and compositions are of foreign origin. The Ishak Pasha Palace is a unique construction not only due to its architecture, but also due to its rich decorations and ornaments.

Key words: *Ishak Pasha, Palace, Stone Ornament, Etz Chaim, Tenon.*

* *Prof. Yüksel BİNGÖL, Hasan Kalyoncu University, Gaziantep/TURKEY, e-mail: ybingolart@gmail.com*

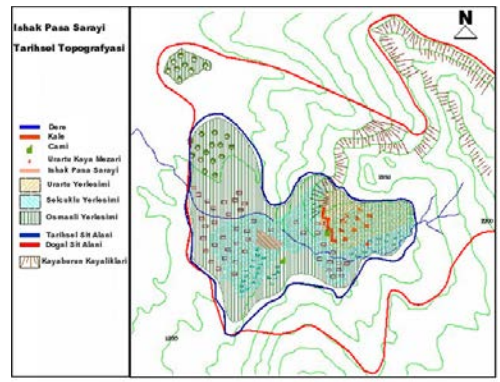
İSHAK PAŞA SARAYI TAŞ TEZYİNATI

Yüksel BİNGÖL*

İshak Paşa Sarayı, Yeni Doğubayazıt şehrinin kurulduğu Sarıova'ya hakim, Karaburun mevkiinde kuzeybatıya meyilli arazide, bir kaya kütlesi üzerine kurulmuştur (Res.1).

Harem Taçkapısı kavarasındaki kitabede İshak Paşa Sarayı'nın yapılış tarihi Hicri 1199, Miladî 1784 olarak verilmektedir.

Sarayın kuzeybatı ve güneyinde Eski Doğubayazıt şehrinin harabeleri, 60 m güneydoğusunda sarayın mezarlığı ve küçük bir mescit, 300 m doğusunda Selçuklular dönemine ait ikinci bir mezarlık bulunmaktadır. Sarayın kuzeydoğusunda Karaburun Tepelerinin yalçın kayaları üzerinde Urartu dönemine kadar uzanan Doğubayazıt kalesi yükselmektedir. Kalenin altında orijinalliği bozulmamış II. Selim Dönemi'ne ait, merkezi kubbeli, tek minareli bir cami, güneybatısında Selçuklu mezarlığı bulunmaktadır. Bu bölgede henüz arkeolojik araştırma yapılmamıştır (Grf.1).

Grf.1: *Arkeolojik Topografya, İshak Paşa Sarayı ve Çevresi (Y.B.Arşivi), 2005*

İSHAK PAŞA SARAYI TEZYİNATI

İshak Paşa Sarayı, adeta bir dantela gibi işlenerek, birbirinden farklı üslup ve teknikte motif ve resimlerle bezenmiştir. Muhtelif zamanlarda yaptığım araştırmalarda birbirinden farklı 192 motif tespit ettim. Yapılan onarımlarda, Harem'in kuzeybatı cephesinde ve bahçedeki çeşmenin orijinal desenli taşları kayboldu.

İshak Paşa Sarayı'nın dekorasyonunda Selçuklu yapılarında olduğu gibi, geleneksel taş tezyinat tercih edilmiştir. Taş tezyinatı oluşturan kompozisyonlarda çoğunlukla bitkisel kökenli motiflerin bazı yerlerde natüralist bir üslupta, bazı yerlerde de soyutlanarak veya geometrik motiflerle kombine edilerek kullanıldığı görülür. Çatallaşan bitkisel geçmeler bazen tek başına bazen de geometrik motiflerin kombinasyonları olarak kullanılmıştır. Geometrik geçmelerde şeritler, kare, daire, dörtgenler ve yıldızlar, bitkisel kökenli motiflerde palmet, lotus, rumi ile Kafkasya bölgesinin bitki ve çiçekleri stilize edilerek kabartma rölyef tekniğinde kompoze edilmiştir. Tek figür veya motiften oluşan kompozisyonlarda, hayat ağacı, servi ağacı gibi sembolik anlamlı motifler tercih edilmiştir.

18. yy. Osmanlı sivil mimarisinde olduğu gibi, sarayın bazı bölümlerinde sıva üstü resimlerin halen izleri vardır. Bu resimlerden sadece caminin iç kubbesinde bulunan manzara resimlerinin bir kısmı kalmış, diğerleri tamamen tahrip olmuştur.

İshak Paşa Sarayı Tezyinatı; geçmeler, sembolik anlamlı motifler ve sıva üstü resimler olarak üç grupta incelenebilir.

GEÇMELER

a. Geometrik geçmeler

* *Prof. Dr. Yüksel BİNGÖL, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep/TÜRKİYE, e-posta: ybingolart@gmail.com*

b. Bitkisel geçmeler
c. Geometrik ve nebati kombinasyonlu geçmeler

SEMBOLİK MOTİFLER

a. Hayat Ağacı motifleri
b. Servi ağcı motifleri

SIVA ÜSTÜ RESİMLER

a. Caminin Kubbesinde yer alan resimler
b. Divan Salonunda bulunan resimler

GEÇMELER

Geçme, geometrik şerit veya bitkisel dalların bir alttan, bir üstten birbirine geçerek oluşturduğu bezeme tekniğidir. Geçmeler, M.Ö. 3.000 yıllarından beri Hitit, Asur ve Ortadoğu kültürlerinde yaygın olarak kullanılmıştır.[1] Geçmeler, Antik dönem mimarisinde alınlık, pencere, kapı sövelerinde ve Roma dönemi mozaiklerinde çok kullanılan bir bezeme öğesidir. Geçme, Ortaçağ'da Bizans ve Kelt yapılarının alınlıklarda, kapılarda, sütun başlık ve kaidelerde de geniş bir uygulama alanı bulmuştur.[2]

Türk-İslam sanatlarında kullanılan geçme motiflerinin antik sanatlardan etkilense de İslam'ın kendi dünya görüşünden kaynaklandığı söylenebilir (Grf.2) .[3]

Geçmeyi oluşturan şeritlerin, birbirinin alt ve üstünden geçerek dönüşümlerle yarattığı sonsuzluk etkisi, İslam felsefesinin görsel anlamda ifadesini yansıtır.[4]

Türk-İslam sanatlarında geçmeler bitkisel, geometrik ve her ikisinin kombinasyonundan oluşan kompozisyonlar olarak kullanılmıştır. Geometrik geçmeler, kare, üçgen, daire ve yıldız motifleri veya bunların kombinasyonlarından oluşur. Bitkisel geçmelerde ise akantus, lotuspalmet, çeşitli bitki ve çiçeklerin sıkça kullanıldığı, bazı örneklerde bu motiflerin soyutlaştırıldığı görülür.

Grf.2: *Bitkisel Geçme, Cami İçinden (Y.B.Arşivi), 2007*

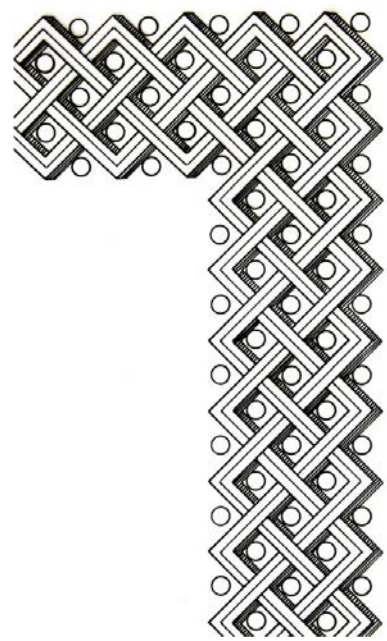
Geometrik ve bitkisel kombinasyonlu geçmelerde, kare, üçgen, daire, yıldız motifleri ile akantus, lotus, palmet ve çiçek motifleri birlikte kompoze edilmiştir. Selçuklulardan beri geçmeler iki farklı grup olarak kullanılmıştır.[5] Birincisi sürekli ve sonsuz geçmeler, ikincisi çatallaşarak yayılan geçmelerdir. Her iki tür geçme de aynı kurala bağlı olarak, bir üstten, bir alttan geçen şerit ve dallar olarak kompozisyonlar oluşturur.[6] Geçmelerin tasarım ve teknik yönden birçok türleri vardır. Bu türlerin bazıları, Anadolu Selçukluları döneminde (11. ve 14. yy.) Suriyeli ustalar tarafından Konya'da İnce Minareli Medrese'nin Taçkapısında (1258) ve Sahip Ata Camii'nde (1258) uygulanmıştır. Kakma denilen düğümlü geçmeler, Suriye menşeli olup Konya Alaaddin Camii'inde (1220), Aksaray Sultan Hanı'nda (1229), Konya Karatay Medresesi'nde değişik örneklerde görülür. İshak Paşa Sarayı'ndaki geçmeler, üslup özellikleri ve teknik bakımından, Anadolu Selçuklu mimarisindeki örneklerle yakın bir benzerlik göstermektedir. Kayseri'de Sahibiye Medresesi (1268), Niğde'de Hudavent Hatun Türbesi'nde(1312) görülen geçme motifleri ile İshak Paşa Sarayı'ndakiler üslup ve teknik bakımdan birbirine çok yakındırlar. İshak Paşa Sarayı'nda olduğu gibi

bu yapılarda kullanılan geçmeler de, kabartma tekniğinde, ortası yivli şeritlerin ve dalların yanlara yaprakları bırakarak bir alttan, bir üstten geçtiği kompozisyonlar oluşturur.

İshak Paşa Sarayı'ndaki geçmeler üç grupta incelenebilir: Geometrik geçmeler, bitkisel geçmeler, geometrik bitkisel kombinasyonlu geçmeler. Geometrik geçmeler daha çok pencere ve niş çevrelerinde kullanılmıştır. Muayede salonunun ve pencere kenarları salt geometrik geçmelerle çevrelenmiştir. Caminin saçağını dolaşan korniş de geometrik bir geçmedir. Bitkisel geçmeler, çeşmenin alınlığında, Anagiriş taçkapısında, Selamlık ve Harem taçkapılarında, muayede salonunun giriş kapısında, caminin güney cephesinde birbirinden güzel ve değişik örneklerde kullanılmıştır. Geometrik bitkisel kombinasyonlu geçmeler, muayede salonunun batı kapısında, Anagiriş Taçkapısının bezemelerinde ve selamlığın güney cephesi pencerelerinde kullanılmıştır.

Grf.3.a: *Geometrik Geçme, Cami Çatı Frizi, (Y.B.Arşivi), 1978*

Grf.3.b: *Geometrik Geçme, Cami Çatı Frizi, (Y.B.Arşivi), 1978*

GEOMETRİK GEÇMELER

Caminin Çatı Frizi

Caminin çatı silmesi 45° içe pahlanarak üzeri kabartma tekniğinde geometrik şeritlerden oluşan geometrik bir geçme bordürle bezenmiştir. Bordür dört şeridin ikişerli, 45° diyagonal, kenarlarda 90° içe dönerek örülmesinden oluşmaktadır. Şeritlerin eşit aralıklarla örülmesiyle ortalarda oluşan karelerin ortalarına, "inciler" bırakılarak bordür tamamlanmıştır. Köşelerde ise içteki şerit en dışa kadar uzatılarak 90° dönüşlerle bordürün kompozisyonu bozulmadan köşe dönüşleri sağlanmıştır. Bu geometrik geçme Selçuklu motiflerini anımsatıyorsa da daha çok antik kökenlidir (Grf.a,b.3).

Muayede Salonu Pencere Söve Bordürü

Muayede salonunda bulunan dört pencere ve onbir sağır pencerenin söveleri üzerinde çerçeve oluşturan bordür, kalkerli taş üzerine kabartma tekniği ile işlenmiştir. Bu geometrik geçme, beş farklı elemandan oluşmaktadır. İki kesintisiz şerit, (1 ve 2 numaralı beyaz ve sarı şeritler) birbirine geçmelerle bağlı "3","4","5" ve "6" numaralı kapalı motifleri alttan ve üstten geçmelerle bordürü dolaşmaktadır. Şeritler dikey yönde simetrik olarak, köşelerde birbirinden farklı dönüşlerle çerçeveyi tamamlar. Şeritlere geçmelerle bağlanan kapalı elemanlar, "3" numaralı paralel kenar, (altıgen) "hexagon", "4" numaralı eşkenar dörtgen, "5" numa-

ralı paralelkenar, (küçük altıgen) "hexagon" ve köşelerde dönüşleri sağlayan "6" numaralı kapalı "pentagon"lardan (beşgenlerden) oluşmaktadır. Bu elemanlar birbiriyle ve köşelerde pentagonlarla geçme tekniğinde birbirine bağlanmaktadır (Grf.4).

Birbirine bağlı kapalı şerit formları "1 ve "2" nolu şeritler simetrik olarak alttan ve üstte geçmelerle örerek geometrik bordürü oluşturur. Büyük "hexagon"lar , köşe dönüşlerine uygun biçimler alarak şeritlerle geçme tekniğinde örülen bordürü kesintisiz devam ettirir.

BİTKİSEL GEÇMELER

Ana Giriş Taçkapısı Cephe Panoları

Taçkapının poligonl yan kanatlarının ön cephelerinde, sütunlar arasında karşılıklı simetrik olarak dörtgen çökertme nişler içinde, kabartma tekniğinde birer madalyon olarak kompoze edilmiştir (Res.2). Madalyon, dikey "A", yatay "B" ve "b" eksenlerinde simetrik olarak geçmelerle tekrarlanan kıvrım dal ve kapalı şeritlerle kompoze edilmiştir (Grf.5).

Madalyon, dikey "A" ve yatay "B" eksenleri doğrultusunda simetrik olarak tekrarlanan üç değişik elemandan oluşmaktadır. Kesintisiz "1" numaralı kıvrım dal, kalp şeklinde "2" numaralı kapalı şekil ve "3" numaralı lotus tomurcuğu motifleri geçmelerle kompoze edilmiştir.

Madalyonun "1" numaralı kesintisiz kıvrım dal en uçta kendisi ile geçme yaparak dikey "A" ekseni doğrultusunda yanlara açılarak kalp biçimi oluşturur. Tekrarlanan geçmelerle önce dışa, sonra içe dönerek "2" numaralı kalp şeklindeki kapalı şekli alttan ve üsten geçerek," b" ekseni doğrultusunda simetrik olarak tekrarlanır.

Dikey "A" ekseni doğrultusunda karşılıklı simetrik olarak tekrarlanan kıvrımdalar, yatay "B" ekseninde yön değiştirerek simetrik madalyonun ikinci bölümünü oluşturur. Kalp şeklinde "2" numaralı kapalı elemanlar madalyonun merkezini oluşturmaktadır.

Kıvrım dal ve "2" numaralı şekillerin birbirine temas eden alt ve üst uçlarından, saplı ve üzerinde göz bulunan palmet-lotus karışımı "3" numaralı motif, kıvrım dalın bıraktığı kalp formundaki boşluğu doldurmaktadır. Kıvrımdalın dış köşelerinde ve iç boşluklarda yatay ve dikey eksenler doğrultusunda değişik varyasyonlarla akantus yaprakları bırakarak kompozisyonu tamamlamaktadır. Bu çift merkezli simetrik madalyon, kalkerli taş üzerine rölyef tekniğinde işlenmiştir. Madalyonu oluşturan kıvrımdalların ortası yivlendirilmiştir. Bu madalyonlar, üzerlerindeki ornamentlerde, karşılıklı kalp formlarının yer alması ve palmetle lotusun üzerine göz motiflerinin kompoze edilmesi, saraydaki muhabbet ve neşenin kem gözlerden korunması için bir nazarlık olarak yorumlanabilir.

Çeşmenin Kemer Karnı Bordürü

Çeşmenin kemer karnını yer alan bu bordür, kalkerli taş üzerine kabartma tekniğinde bitkisel motif ve şeritlerle tasarlanmıştır. Bordür , "1" nolu kalp biçiminde kartuş, dikey "A", yatay "B" ve "b" eksenleri doğrultusunda simetrik olarak tekrarlanan; "2" ve "3" nolu kıvrım dal, "5" kapalı dörtgenden, "4" palmet ve "6" lotus motiflerinden altı farklı elemanlarla geçme tekniği ile kompoze edilmiştir (Grf.6).

Bordür, "1" nolu kalp biçiminde kapalı kartuşla başlar. Kalp biçimde kartuşun içinde aşağı "6" nolu lotosu andıran bir tomurcuk uzanmaktadır. Lotosun ucundan uçları içe spiral yapan "2" nolu kıvrımdal, dikey "A" ve yatay "B" eksenleri doğrultusunda simetrik olarak içe ve dışa kıvrılarak, yatay "b" ekseni doğrultusunda "5" numaralı kapalı kartuşla geçme tekniğinde bağlanarak kesintisiz devam eder.

Yatay "b" eksenin doğrultusunda palmetle

başlayan "3" nolu kıvrım dal, dikey "A" ekseni doğrultusunda simetrik olarak "1" nolu kalp şekline geçmelerle bağlanarak, "2" nolu kıvrım dalla ters yönde, içe ve dışa kavisler çizerek ve boşluklara palmetler bırakarak bordürü kesintisiz dolaşır.

Kıvrım dalların bıraktığı boşluklar, "4" nolu palmetli kıvrımdal yatay ve dikey eksen doğrultusunda tekrarlanarak "2" ve "3" nolu kıvrım dalın bıraktığı boşlukları doldurur.

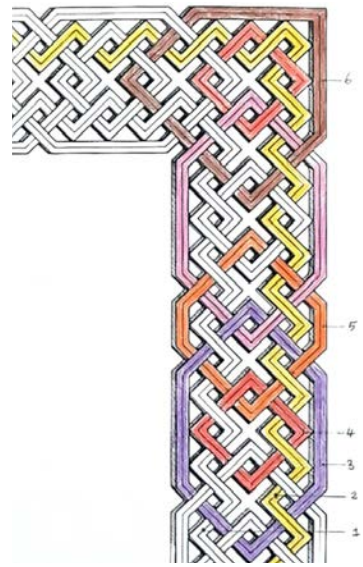
Palmet ve lotuslarla kompoze edilen bu bordür de, Kafkas kökenli olduğu izlenimini vermektedir.

GEOMETRİK VE BİTKİSEL KOMBİNASYONLU GEÇMELER

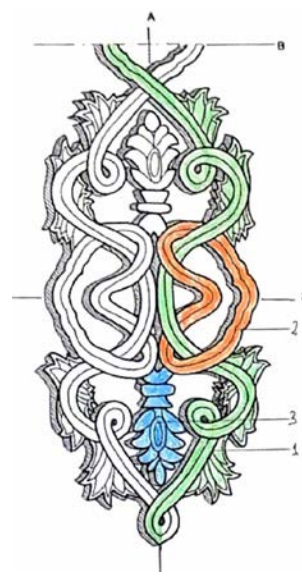
Divan Salonu Pencereleri bordürü

Divan Salonunun ikinci avluya açılan beş penceresinin sövelerini çevreleyen bu bordür, kalkerli kesme taş üzerine kabartma tekniğinde işlenmiştir. Bordür, içe pahlanmış pencere sövelerinde tekrarlanan, ortada sekiz kollu bir yıldız ve onu tamamlayan palmetli kıvrım dallardan kompoze edilmiş motiflerden oluşmaktadır. Yıldızın ortasına diyagonal eksenleri doğrultusunda birbirine geçmelerle bağlanan kıvrım dallar simetrik olarak tasarlanmıştır. Uçları çatallaşarak palmet yaprakları bırakan kıvrım dallar, birbirine bağlanarak sekiz kollu yıldızın içini doldurur. Sekiz kollu yıldızı çevreleyen kıvrımdalar dikey yanlarda doğru köşelerde 45 derce içe dönerek, bir sonraki motifin kıvrım dalları ile geçme tekniğinde bağlanarak, köşelere palmetler bırakır (Grf.7).

Geometrik ve organik elemanlardan oluşan bu motifler yatay "B" ekseni doğrultusunda tekrarlanarak pencere sövelerini çevreleyen bordürleri oluşturur. Sekiz kollu yıldız geleneksel Selçuklu ve Osmanlı tezyini sanatlarında çok kullanılan ve anlam yüklenen bir motiftir. Abartılı barok türü bitkisel motifle kullanılması Divriği Ulu Cami ve Darüşşifa-

Grf.4: *Geometrik Geçme, Muayede Salonu Pencere Bordürü, (Y.B.Arşivi), 1978*

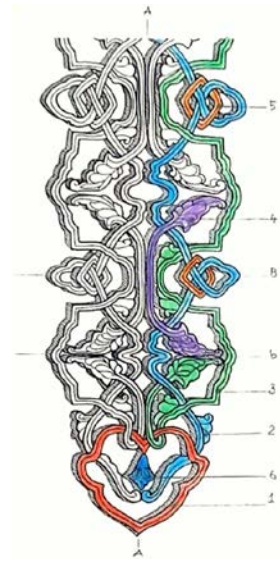
Grf.5 : *Bitkisel Geçme, Anagiriş Taçkapısı, (Y.B.Arşivi), 1978*

sı'nı hatırlatmaktadır.

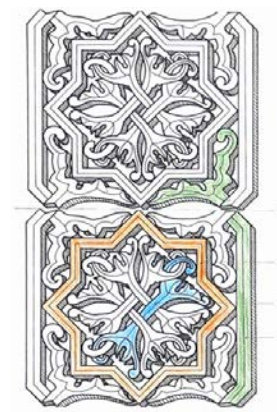
SEMBOLİK MOTİFLER

İshak Paşa Sarayı'nda uygulanan zengin taş tezyinatın bir bölümünü, hayat ağacı motif-

leri oluşturur. Hayat ağacı motifleri natüralist tarzdan soyutlamaya kadar giden değişik varyasyonda kompoze edilmiştir. Harem taçkapısının sağında ve solunda çökertme niş içinde kabarık rölyef tarzda, haremin taçkapısını çevreleyen bordür olarak, türbenin gövdesinde, selamlık taç kapısının lentolarında, caminin içinde ve kubbe içi resimlerinde hayat ağacı motifleri değişik kompozisyonlarda kullanılmıştır. Hayat ağacı motifi eski çağlardan beri birçok kültürde değişik türde uygulama alanı bulmuştur. Hayat ağacı motifinin ilk örnekleri; Mısır, Aşağı Mezopotamya, Sümer, Babil, Hurri, Hitit, Asur, Frig, Mitanni ve Urartu kültürlerinde bezeme ya da tapınma objesi olarak görülmektedir.[7] Hayat ağacı kullanıldığı yere göre, yaşamı, yaşamla evren arasındaki ilişkiyi, ölümü ve ölümsüzlüğü, dirilişi, ebediyeti, cenneti, cennetin bereketini, çoğalmayı, suyu, yağmuru, şifayı, koruyuculuğu, özgürlüğü, barışı, devletin gücünü, soyu, hakimiyeti; Şaman kültüründe, gökyüzü ile yer altını birbirine bağlayan geçiş yolunu sembolize eder.[8] İslam sanatında hayat ağacı motifi ilk defa, al-Khaski al-Mansur (149/766 / Bağdat') Cami'nin mihrabında uygulanmıştır.[9] Mezopotamya'dan Türker'le Anadolu'ya taşınan ve yayılan hayat ağacı motifi, Selçuklu mimarisinde, halı ve kilimlerde çok değişik kompozisyonlarda kullanmıştır.[10] Osmanlı sanatında da geniş bir uygulama alanı bulan hayat ağacı, 18. yy.'da daha çok dekoratif özellik kazanarak, bitkisel motifler ve çiçeklerden değişik kompozisyonlar oluşturulmuştur.

Grf.6 : *Bitkisel Geçme, Birinci Avlu Çeşmesi, Kemer Karnı Bordürü, (Y.B.Arşivi), 1978*

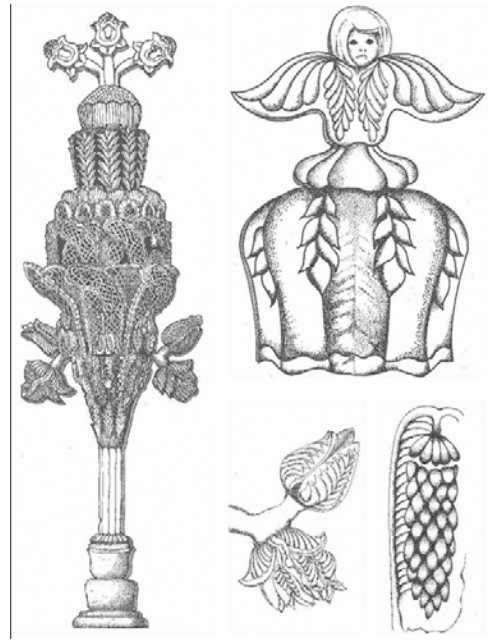
Grf.7 : *Geometrik ve Bitkisel Kombinasyon Geçme, Divan Salonu Pencere Söve Bordürü, (Y.B.Arşivi), 1978*

HAYAT AĞACI MOTİFLERİ

Harem Taçkapısının Yanlarında Bulunan Hayat Ağacı

Taçkapının yanlarına çökertilmiş dörtgen nişler içine rölyef tarzında kompoze edilmiştir Res.3). Bilinen hayat ağacı motiflerinden çok farklı olan bu kompozisyon, daha çok bolluğu ve bereketi sembolize etmektedir. Silindirik gövdeli yuvarlak bir kaide üzerine oturan vazodan, hayat ağacının gövdesi bir demet sap olarak yükselir. Saplardan dışa açılarak, çatallaşan gövdenin ilk sırasında akantus yaprakları, onun üzerinde üzüm salkımını andıran egzotik meyveler yer almaktadır (Grf.8). Çiçeklerle bezenmiş ikinci bölümde, çatallaşan saptan çıkan çiçeklerden, üsttekiler kapalı, alttakiler açmış olarak kompoze edilmiştir. Üçüncü sırada, palmeti andıran yapraklar arasından egzotik meyveler, çiçekler, tomurcuklar

dışa ve yanlara taşmaktadır. Ayrıca, bu sırada, üzüm salkımı benzeri bir meyvenin üzerinde kanatlı bir melek figürü (kuş da olabilir) yer almaktadır. Geçme tekniğinde şeritlerle işlenmiş büyük yapraklarla gövde sarılmaktadır. Dördüncü sırada, geçme tekniğinde işlenmiş yapraklarla kütle devam eder. Beşinci sırada palmet yaprakları, altıncı sırada akantus yapraklarının sardığı gövde yer alır. Yedinci sırada, palmeti anımsatan yaprakların sardığı ayçiçeği benzeri bir göbekten çıkan saplardan, stilize çiçekler üç yöne açılarak kompozisyon tamamlanır. Birbirinden çok farklı bitkisel motiflerin kombinasyonundan, fantastik bir hayat ağacı yaratılmıştır. Bu kompozisyonda kullanılan bitki türlerinin hiçbiri bu bölgede yetişmemektedir. Bu bitkiler, özellikle meyveler daha çok tropikal türleri anımsatmaktadır. Hayat ağacını oluşturan bitkisel motifler ve kompoze ediliş tarzı Kafkas kökenli olduğunu gösteriyor.[11] Bu hayat ağacı motifi gelenekselden çok, farklı barok bir anlayışla tasarlanmıştır. "Cennet meyveleri" (narlar) burada açıkça tanınmamaktadır.

Grf.8 : *Hayat Ağacı Motifi, Harem Taçkapısı, (Y.B.Arşivi), 1978*

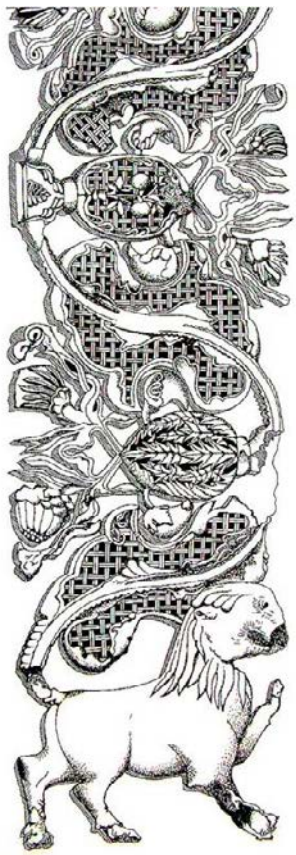
Harem Taçkapısı Hayat Ağacı

Harem Taçkapısı Hayat Ağacı, Taçkapıya karakterini veren ana çerçeve kuşağı üzerine kabartma rölyef tekniğinde bir bordür olarak kompoze edilmiştir (Grf.9, a,b). Taçkapının anaçerçeve kuşağında, ön ayaklarından biri girişe doğru adım atar pozisyonda karşılıklı simetrik olarak tasarlana aslan figürlerinin kuyruklarından bağlanan kıvrım dal, düz ve ters "C" formlar çizerek taçkapının ana çerçeve kuşağını dolaşır. Bu kompozisyonun tümü bir hayat ağacı olarak tanımlansa da, asıl hayat ağaçları "C" kıvrımları oluşturan yarım daireler içine, cennet (nar) meyveleri ile birlikte kompoze edilmiştir. Ters ve doğru "C" kıvrımlar içine şaşırtmalı olarak, birine çatallaşan akantus yaprakları, diğerine nar meyveleri taşıyan hayat ağacı motifi tekrarlanarak ana çerçeve kuşağının bordürü oluşturulmuştur.

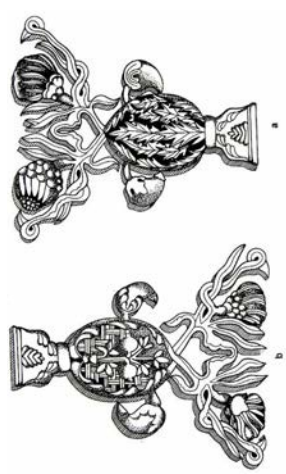
Bordür içinde tekrarlanan hayat ağacı, vazodan çıkan bir dal olarak uzar, sağlı sollu yapraklar ve cennet meyveleri, narlar bırakarak tomurcuklarla sonuçlanır. Hayat ağacını dıştan oval bir formda saran kıvrım dal, yanlarda birer tomurcuk bırakarak tepede birbirini keserek çatallaşarak uçlarında egzotik çiçekler bırakarak kompozisyon tamamlanır. Hayat ağacının kompoze edildiği zemin şerit geçmelerle örülmüştür. Harem kapısında karşılıklı aslan figürleriyle tamamlanan bitkisel motiflerin oluşturduğu bordür, "Zemini arabesk motiflerin oluşturduğu çift figürlü (çift aslanlı) hayat ağacı" olarak tanımlanmıştır.[12]

Servi Ağacı Motifi

Osmanlı sanatında servi ağacı, 16. yy.'dan sonra, özellikle Lale Devri'nde (1718–1730) dekor unsuru olarak çok kullanılmıştır. Servi ağacının sembolik olarak taşıdığı anlam, gizemli koyu yeşil rengi ve biçimsel olarak çeşitli kompozisyonlara uygun olması, bu ağacı resimlerde ve dekorasyonda en çok kullanılan

Grf.9.a : *Hayat Ağacı Motifi, Harem Taçkapısı Anaçerçeve Kuşağı Bordürü, (Y.B.Arşivi), 1978*

Grf.9.b : *Hayat Ağacı Motifi, Ayrıntı, Harem Taçkapısı Anaçerçeve Kuşağı Bordürü, ,(Y.B.Arşivi), 1978*

motif yapmıştır.[13] Servi ağacı, dirilişi ve yaşamın sonsuzluğunu sembolize ettiği kadar, dünyada uzun yaşamı da simgelemektedir. Bu nedenle yeni doğan bir çocuğun uzun ömürlü olması için mezarlığa veya başka bir yere servi ağacı dikilmesi Anadolu'da yaygın bir gelenektir. [14] Anadolu halkı, servi ağacının taşıdığı bu anlam nedeniyle mezarlıklarında bu ağaçların yetiştirilmesine ayrı bir önem vermiştir. Servi ağacı, dekorasyon unsuru olarak, sivil ve dini Osmanlı mimari bezemelerinde, minyatürlerde, çinilerde çok değişik formlarda kullanılmıştır.[15] İznik seramiklerinde servi ağacı motifinin tek başına veya başka bitkilerle birlikte kompoze edildiği çok güzel örnekler vardır. [16] Servi ağacı dekorasyon olarak, mezar taşlarında ve çeşme alınlıklarında rölyef tekniğinde uygulama alanı bulmuştur. İshak Paşa Sarayı'nda servi ağacı, rölyef tarzında üç yerde; caminin kubbesi içinde sıva üstü resimlerde; ikinci taçkapıyı çevreleyen silme üzerinde, haremin taçkapı hücresinin yan yüzeylerinde plastik rölyef tekniğinde simetrik olarak kompoze edilmiştir. Medresenin nişlerinde, caminin güney cephesi pencere tablasında servi ağacı motifleri kullanılmıştır.

İkinci Taçkapıda Bulunan Servi Ağacı

Taçkapının ana çerçeve kuşağı üzerinde karşılıklı simetrik olarak kompoze edilen servi ağacı, yarım konik formda kabartma rölyef tekniğinde tasarlanmıştır (Res.4).

Bir vazodan çıkan düzgün üç dal gövdeye kadar yükselerek, orta dal servinin gövdesine bağlanır (Grf.10). Yanlardaki dallar, kaval silme formunda, tepede üç dilimli kemer oluşturarak servinin gövdesini çevreler. Servinin konik formda yükselen gövdesi, tepede geçmelerle yön değiştiren dışa açılan daldan çıkan lotus motifi ile tamamlanır. Gövdenin alt bölümünden çıkan kıvrım dal "S" formunda kavisler çizerek bütün gövdeyi dolaşır. Kıvrımdaldan sağa sola bırakılan çok değişik türde yaprak, çiçek ve tomurcuk motifleri ile servinin gövdesi bezenmiştir. Vazonun altında,

zemini geçme olan bir kartuşla kompozisyon tamamlanmaktadır. Geleneksel Türk İslam tezyini sanatlarında kullanılan serviden çok farklı bir tasarımdır.

SIVA ÜSTÜ RESİMLER

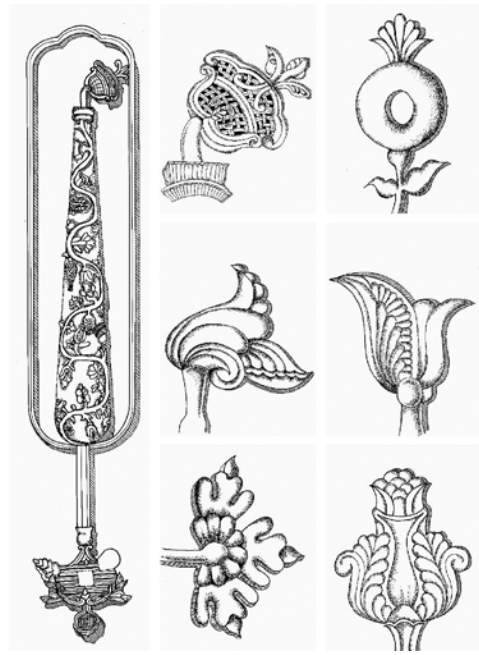
Caminin Kubbe İçi Resimleri

Kubbenin içine sıva üstüne yapılmış resimde; ağaçlar ve bitkiler yer aldığı mevcut fragmanlardan görülmektedir (Res.5). Kubbe içindeki sıvanın bir bölümü tahrip olduğundan resimler bozulmuştur. Mevcut izlerden; kubbenin içinin merkez noktasından sekiz dilime ayrılarak, tekrarlanan manzara resimleri yapıldığı, her bölümde dıştan merkeze doğru servi ve diğer ağaçların bitkisel motiflerle kıvrımlarla birlikte kompoze edildiği görülmektedir. Servi ağacı motifleri arasındaki boşluklar, geçme tekniğinde dokularla doldurularak, kenarları barok tarzı "C" motiflerle tamamlanmıştır. Kenardan kubbenin merkezine doğru uzanan nar ağaçları ve diğer fantastik bitkilerle cennet bahçesinin tasvir edildiği düşünülebilir.

Divan Salonu Sıvaüstü Resimleri

Mevcut yapı izlerinden ve rekonstrüksiyon çalışmalarından divan salonunun duvarları kireçli sıvalı, tavanın da düz çatı ile kapalı ve sıva üstü resimlere bezendiği belirlenmiştir. Seyahatnamelerde bunu doğrulamaktadır:

1830 yılında Sarayı ziyaret eden Ch. Texier; "Ziyaret ettiğim salon (Divan Salonu), seramikler, emayeden yapılmış dekor ve çeşitli çiçek motifleri ile boyanmış renkli panolar, her şeyden önce fantezi kuşların uçtuğu tavan dekoru bende bir sevinç yarattı. Maalesef Rus toplarının ateşi (1828) sonucu tavanın bir bölümü yıkılmıştı. Diğer tonoz örtülü hol ve yan odalar ve büyük kemerli bir kapıdan girilen divanın yan salonu (divan galerisi) orijinal hali ile kalmıştır."[17] demektedir.

Grf.10 : *Selvi Ağacı Motifi, İkinci Taçkapı Anaçerçeve Kuşağı, (Y.B.Arşivi), 1978*

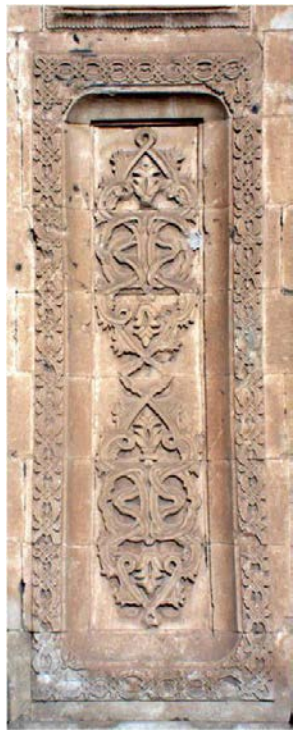

Res. 1: *İshak Paşa Sarayı, Güneydoğudan (Y.B. Arşivi), 1993*

1841 Muayede Salonunu de ziyaret eden M. Wagner, "Duvarları aynalar ve altın yaldızlarla kaplanmış bu ihtişamlı salonu gezerken hayranlığımı gizleyemedim. Şehrin fakirliğine kontrast teşkil eden, salonun ve dekorunun bakımsızlığına rağmen, buradaki ihtişam ve lüks bizi şaşırttı." demektedir.[18]

SONUÇ

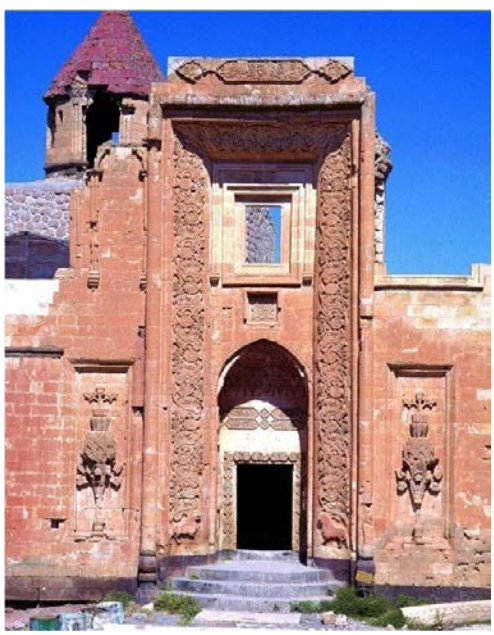
Sarayda uygulanan taş tezyinatta iki

Res. 2: *Bitkisel Geçme, Anagiriş Taçkapısı, (Y.B.Arşivi), 1978*

Res.4: *Selvi Ağacı Motifi, İkinci Taçkapı Anaçerçeve Kuşağı, (Y.B.Arşivi), 1978*

Res. 3: *Harem Taçkapısı, (Y.B.Arşivi), 1978*

Res.5: *Sıvaüstü Resimleri, Caminin Kubbe İçi (Y.B. Arşivi), 1993*

önemli tipolojik grup dikkati çekmektedir. İshak Paşa Sarayı'nda kullanılan taş tezyinatın bazıları geleneksel Türk-İslam sanatının bir devamı, bazı motif ve kompozisyonlar ise yabancı kökenlidir. İshak Paşa Sarayı mimarisi kadar, bezemeleri ile de eşsiz ve eklektik bir yapıdır. Farklı zaman ve bölgelerden alınmış tezyini motifler bir bütün içinde eritilerek kendine özgü bir mimari karakter yaratılmıştır.

İshak Paşa Sarayı'nın mimari tasarımı ve dekorasyonu, geçmişin geleneksel tasarım ve sanat anlayışını 18. yy.'ın barok anlayışında yeniden canlandırma denemesidir. Selçuklu ve Osmanlı mimari elemanlarıyla Güney Kafkasya'dan, özellikle de Gürcü sanatlarından alıntı heterojen motiflerin, 18. yy.'ın anlayışı ile bir potada kaynaşarak kullanılması o dönemin tarihi ve siyasi olaylarının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir!

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Semra Ögel, Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı, Ankara 1966, s. 83; Jones Owen, The Grammar of Ornamentic, London 1856.

2 S. Ögel, a.g.e., s. 83, Kühnel, "Nordische und Islamische Kunst", Welt als Geschichte, Bd. I, 1935, s. 205.

3 S. Ögel, a.g.e., s. 83, Kühnel, "Die Arabeske", Sinn und Wandlung eines Ornamentes, Graz 1977, s. 8; Diercks, "Das arabische Ornament", Vortrag, Leipzig 1983, s. 26.

4 Kühnel, a.g.e., s. 8; A. Riegel, Stilfragen, Grundlegungen zu einer Geschichte der Ornamentik, Berlin 1923, s. 258.

5 S. Ögel; Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı, Ankara 1966. s. 83.

6 S. Ögel, a.g.e., s. 84.

7 O.Belli, "Urartularda Hayat Ağacı İnancı" Anadolu Araştırmaları, Sayı VIII, İstanbul, s. 237-238, Pervin Ergun, Türk Kültüründe Ağaç Kültü, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 12.

8 A. Wünsch, "Die Sagen von Lebensbaummotiv und Lebenswasser", Ex Oriente Lux, c. I, s. 7; Kur'an: S.533, Sure 55, Ayet 68: "İkisinde de her türlü meyveler, hurma ve nar vardır". Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, /86, Ank. 1993, Timur B. Davletov, Hayat Ağacı Bilgeliği http://elsissmila.blogcu.com/hayat-agaci-bilgeligi/3756430 .

9 Sarre, Archaologische Reise III, s. 139-145.

10 Hayat ağacı motifi, Anadolu kilim ve seccadelerinde de çok sık kullanılmıştır. Bakınız; Ö. C. Kerametli, Z. Güvemli, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Ankara 1974,s. 28., G. Lechler, "The Tree of Life in Indo-European and Islamic Cultures", Ars Islamica C. IV, 1973, s. 369- 416, Res. 1.

11 Strzygowski, Asien, Bildende Kuntst in Stichproben, ihr Wesen und ihre Entwicklung, Augsburg 1930, s. 311.

12 Gönül Öney, "Anadolu Selçuk Sanatında Hayat Ağacı Motifi", Belleten C. XXXII, s. 125, Ankara 1968.

13 E. Diez-O.Aslanapa, Türk Sanatı, İstanbul 1955, s. 29.

14 M. Holmberg, Der Baum des Lebens, Helsinki 1922.

15 Diez- Aslanapa, a.g.e., s. 29.

16 J. Zick, "Der Osmanische Dekorationsstil", Bustan, Helf 4, 1964, s. 36, Abb. 25.

17 Ch. Texier, a.g.e., s. 132.

18 M. Wagner, a.g.e., C. 2, s. 299.

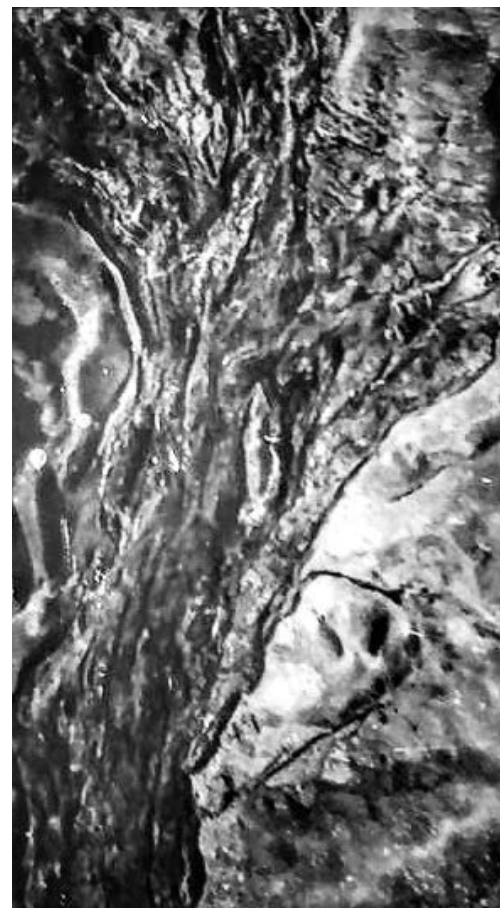
"NOAH'S ARK" DOCUMENTARY

Cem SERTESEN*

Topographical Engineer Captain İlhan Durupınar is working on the map of Eastern Anatolia at the General Directorate of Mapping in Ankara on Friday, September 11, 1959. Among the thousands of mapping films, a very interesting ship-like formation attracts his attention. Because the region is Ağrı Doğubeyazıt, he examines it in detail. Measurements given in the holy books for Noah's Ark. It is situated at the foot of Tendürek Mountain between Doğubeyazıt Üzengili Village and Telçeker Villages, 17 km south of Ağrı Mountain. Did İlhan Durupınar find Noah's Ark which was searched for centuries?

This news spreads within the institution as soon as possible. The next day, journalists come to the General Directorate of Mapping to interview İlhan Durupınar. To the question "Did you find the Noah's Ark?" İlhan Durupınar answers the question of journalists: "It is too early to say that it is the Noah's, nothing can be said without going to that area, conducting on-site investigations, geophysical and archaeological detailed work ". The first news about the discovery was written exactly one week after the discovery on the 18th of September 1959 and published on the front page of Milliyet Newspaper with the headline: "A boat seems to be Noah's ark has been seen".

The second news of the discovery was published in the 43rd issue of Hayat Magazine on the 23rd of October 1956 with the title "Photograph to Engage the World". The map photograph of Noah's Ark and photos of Captain İlhan Durupınar are used for the first time with the permission of the Turkish Armed Forces. Born in Amasra in 1925, 34-year-old Survey Engineer, Captain İlhan Durupınar, is acquainted with this news both in Turkey and the world.

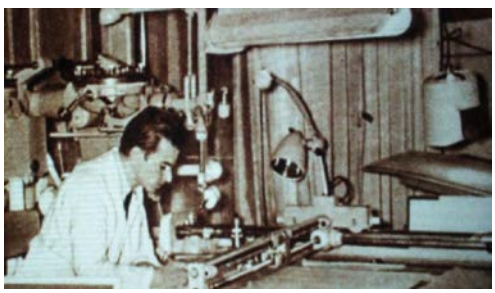

Map picture

The third new of the discovery took place again in Hayat Magazine ten months after the discovery. In its 30th issue dated 22nd of July 1960, the magazine reports on two full pages

* *Cem SERTESEN, Sarıyer-İstanbul/TURKEY, e-mail: cemsertesen@gmail.com*

with the title "Is this the Noah's Ark?" The delegation led by Captain İlhan Durupınar, includes a world-renowned topographical engineer of the time, Professor Arthur Brandenburger from Ohio State University, USA. The news describes the visit of the foreign delegation of six people to the shape of "Noah's Ark" in Doğubeyazıt Telçeker on Monday, June 6, 1960.

Topographical engineer Captain İlhan Durupınar 11.09.1959

Durupınar saw his discovery with the naked eye for the first time that day. A month and a half after this news, which was published by Hayat Magazine, the same news appeared in in Life Magazine of the 5th of September 1960. In an interview for Life Magazine, Professor Brandenburger said, "It is too symmetrical to be a natural formation. I have no doubt that this object is a ship. In all my career I have never seen such an object in stereo photography."

The news of Life Magazine dated September 5, 1960 had a great impact in America and in the world. On those days, one of Turkey's most important archaeologist Professor Ekrem Akurgal, said "In any case, this is an ancient ship and must be protected," for the discovery of Durupınar. The greatest misfortune of those news and discovery was that it coincided with military coup which happened on the 27th of May 1960. Since the agenda was very different in the country, these news have not attracted enough public attention.

After this latest news, letters from İlhan Durupınar started to come from various countries of the world. The most important of these letters came in September 1960. Walt Disney says it is ready to build hotels, roads and airports on a fairly large budget. They wanted to invest in Doğubeyazıt and they asked Durupınar for help to meet with government officials. In this document, they said, this region will soon become the center of visit of all faiths and will be the world's most important tourism center. They were ready to finance the project "Noah's Ark Theme Park" and claimed that it would be a lucrative project for Turkey. However Walt Disney's dream did not come true due to the military coup that happened the same year.

DOĞUBAYAZIT

My documentary adventure started with the following photo frame taken on August 10, 1995 in Doğubeyazıt. 22 years later, my documentary was selected to the finals among 750 films in the 9th TRT Documentary Awards competition in 2017 and was screened to the audience on the 11th and 12th of May during the "TRT Documentary Days". In the first 10 of the 22 years, I spent my time searching for the explorer İlhan Durupınar. I waited for ten years for this story (1995-2005). It was a good thing I had waited because İlhan Durupınar's precious story would remain in his family and be forgotten after a few generations. Explorer İlhan Durupınar passed away on April 23, 2017. May he rest in peace.

ISTANBUL

Until 1961, except a map photograph taken at 4500 meters, this discovery did not have a professional photograph taken to show the shape. In those years, the young Ara Güler, born in Istanbul in 1928, was the photojournalist for the magazines Hayat, Time-Life, Paris-Match and Der

Cem SERTESEN Doğubeyazıt - 10.08.1995 – The moment I decided to make a documentary of this place
Photo: Gürkan SEVİNÇ

Stern. On April 17, 1961, Doğubeyazıt took photographs of this shape in Telçeker from a two-seat propeller military plane that was allocated to him.

This duty was assigned to Ara Güler by the General Staff. The photographs he took show a very clear trail of ships. When I asked him, "How did you feel when you saw the trail of Noah's Ark from the air, what were your feelings at that moment?" He said, If this trail is the trail of Noah's Ark, it's like seeing God down there!"

Der Stern wants to cover the photo of Noah's Ark taken by Ara Güler. But the day before the magazine went into print, Svetlana, Stalin's daughter, sold her father's letters to the magazine. The cover photo also changes before printing. The cover photo was also changed before printing. Although Ara Güler's "Noah's Ark" photo cannot be on the cover of Der Stern, the photographs and news appear in detail in that issue and attracted great attention.

When I interviewed Ara Güler for my documentary on June 16, 2005, which lasted about five hours, when the great master told me; "I have never been interviewed by anyone for so long," I realized that it was the most valuable photo he had taken in his career. If I had asked, I might not have received a clear answer, but it was Ara Güler's most valuable photograph in her career.

THE LAST PHOTO FILM PUT BY ARA GÜLER IN HIS CAMERA

In my documentary "Noah's Ark 2" which I started to prepare in 2017, I wanted to take the great master to Doğubeyazıt where he photographed the area in 1961. My goal was him to take the photo he took 60 years ago again after 60 years with the same camera. The date was 11 November 2017 when he brought the camera from his assistant Fatih Aslan. The location was Istanbul Beyoğlu Ara Cafe. That day I asked him to put a film in the camera and I recorded it with two cameras. With the film in the camera, we were now waiting to go to Doğubeyazıt in the summer of 2018.

He told me something very interesting that

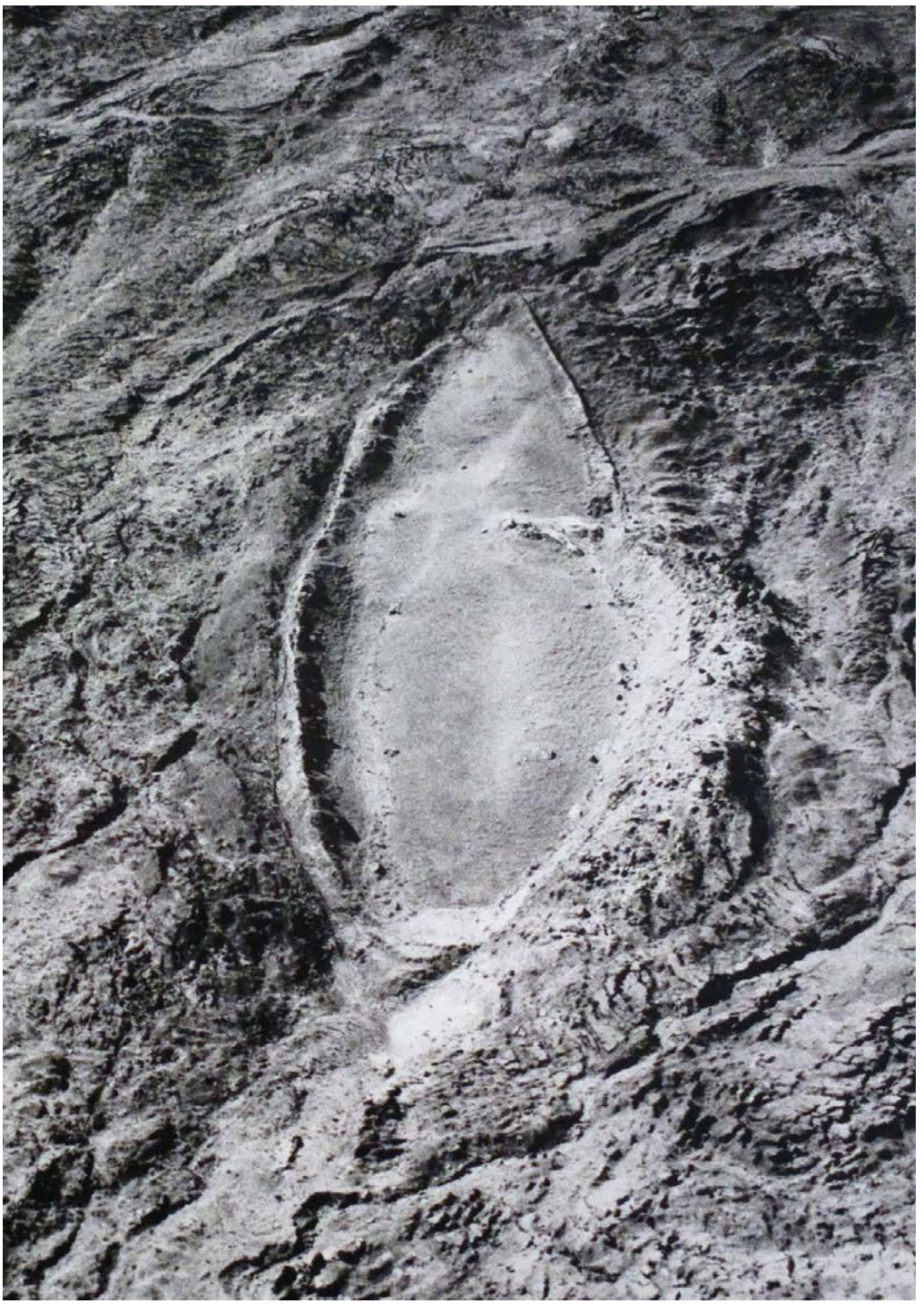

Photo: ARA GÜLER – April 17, 1961 Doğubeyazıt – Source: "Noah's Ark" Documentary 1995 – 2017

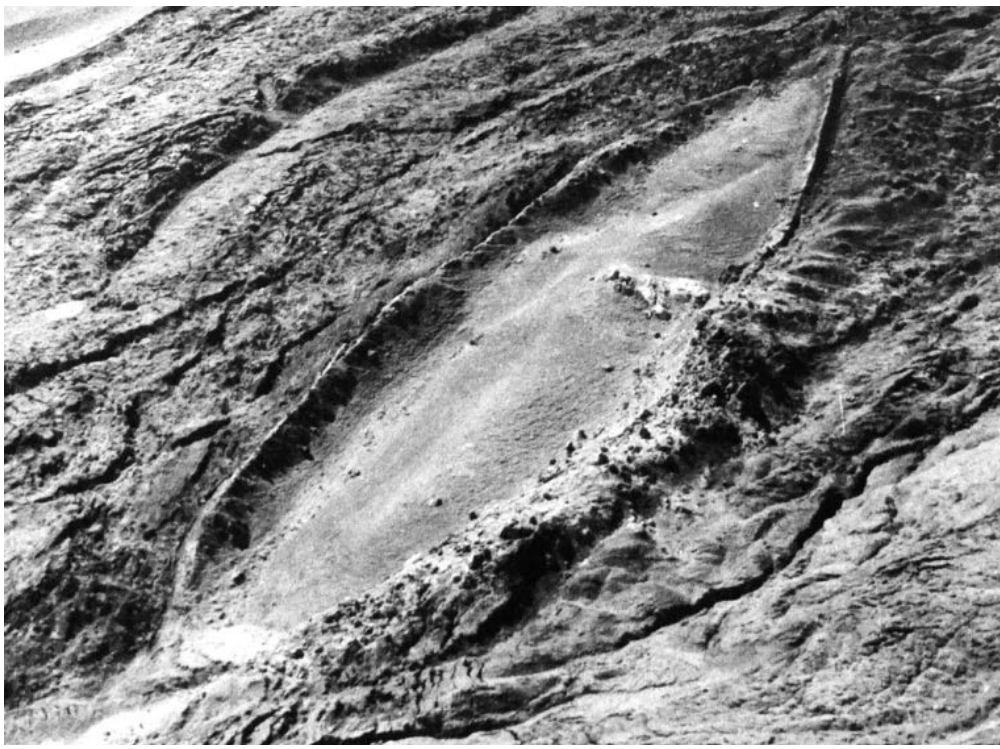

Photo: Ara GÜLER 17.04.1961 – Source: Noah's Ark Documentary 1995 - 2017

day; "This camera is the first camera I've ever had. That is why it is so valuable." The great master gave value not because it was his first camera. With this camera, he photographed maybe all the famous politicians, statesmen and artists on earth. He photographed over a million frames and saw four wars with that camera. They did not matter to the great master.

And continued; "With this camera, I shot the Noah's Ark 60 years ago. I am the first person in the world to see the trail of Noah's Ark with the naked eye. This camera is also the first camera who took the photo of the trail. So this camera is very valuable to me."

In my guess 12 years ago, I knew I wasn't wrong. That was the most precious photo he's ever taken. Unfortunately, Grand Master's health did not allow and we could not go to Doğubeyazıt. He was sent off to eternity on 17 October 2018. May he rest in peace.

The film that Ara Güler had installed on Leica Camera, with the serial number 382418, to shoot Noah's Ark 60 years later, was the last film he had attached to a camera in his career. The story of the 382418 serial numbered Leica camera will be displayed soon at Ara Güler Museum.

Photo: Cem SERTESEN – Ara Güler puts the last film in the camera for the documentary "Noah's Ark – 2" - 11.11.2017

Photo: Mahmut GENÇ -11.11.2017 "Noah's Ark -2"

The moment when Ara Güler said, "That's the camera! The camera he used to photograph the Noah's Ark in Doğubeyazıt Telçeker from a two-seat propeller military plane that was allocated to him.

SCIENTIFIC RESEARCHES MADE IN DOĞUBEYAZIT FOR THE "NOAH'S ARK"

In 1983, there is a state of emergency period in Turkey. In that year, 12 American adventurers were caught by gendarmes while illegally digging and performing radar imaging on Noah's Ark in the village of Dogubayazit Telçeker. Adventurers are arrested and their devices were confiscated.

M.Salih Bayraktutan, a geological engineer who graduated from METU in 1972, has just completed his Ph.D. Upon the letter from the Third Army Command to the rector, Bayraktutan was send to duty to Doğubayazıt. Bayraktutan's task was to report what the adventurers were doing. The Rectorate also forwarded these reports to the Chief of General Staff. After the reports, the adventurers got deported from the country.

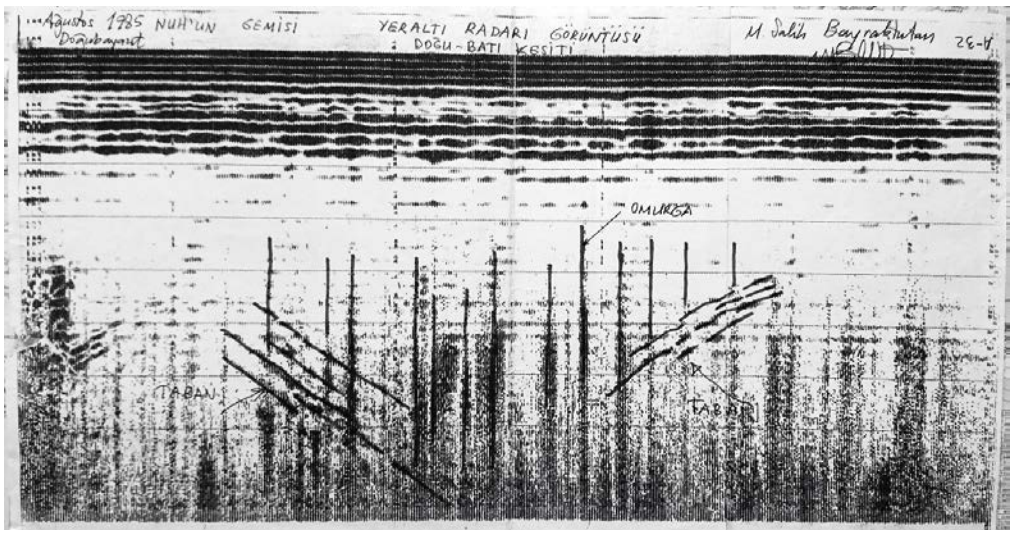
Geological Engineer Dr. M.Salih Bayraktutan accomplished radar imaging studies in the region conducted by a number of independent researchers such as David Fasold, Bill Fry and Ron Wyatt who came from the USA in 1984-1985 with the permission from Turkish authorities.

The first and only formal research conducted on behalf of Turkey was made between 1985-87 and jointly made by the University of California – Los Alamos National Laboratory chaired by John Baum; and Erzurum Atatürk University chaired by Salih Bayraktutan.

At the end of the weeks-long work, the final report given to the authorities on 10 November 1985 is as follows: "This is a trace of ship formation, we have seen the hull. The studies we have done have shown that this is a structure who has two floors in the shape of a ship made by human hand. Although all of these studies are interesting, we think that a very detailed archaeological study should be done."This study was the most comprehensive study in the conditions of those days.

DURUPINAR SITE

Upon all these studies and the final report, a scientific committee consisting of Atatürk University, Yüzüncü Yıl University and MTA examined the region on behalf of the Ministry of Culture. As a result of the investigations carried out by scientists: The Ministry of Culture and Tourism High Council of Immovable Natural and Cultural Properties stated on September 17, 1987, with

An example of the research co-conducted by the University of California – Los Alamos National Laboratory and Erzurum Atatürk Unversity – 1985 Doğubeyazıt Telçeker – Source: Dr.M.Salih BAYRAKTUTAN's archive

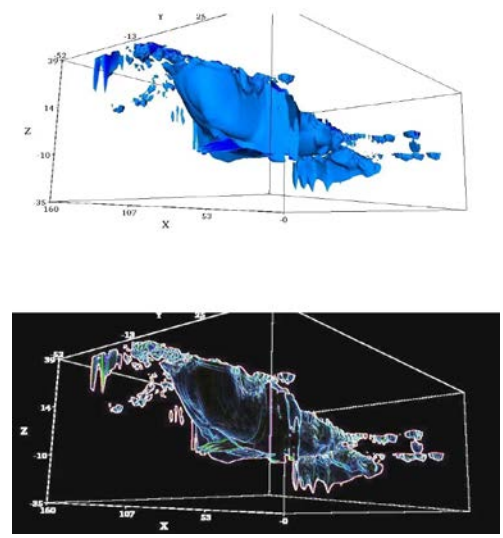
the decision number "3657", that it shows the property of immovable cultural and natural assets that needs to be protected. The name of the explorer was given to the area known as "Durupınar Site".

THREE DIMENSIONAL UNDERGROUND IMAGERY TAKEN

Going beyond the latest surface scanning and underground radar imaging in 2014, the "3D" images of this ship shape were taken for the first time. This was done by John Larsen, a New Zealand geophysic geographer and underground imaging expert, and Andrew Jones, an American Computer Engineer and Archaeologist who was a member of his team.

In my interview for the second part of the Noah's Ark – 2 documentary, Andrew Jones told me that in this two-week study, they detected the hull in three dimensions.

Larsen and Jones shared the photos and videos of their work with me to use in my documentary. The image was very amazing and exciting. Andrew Jones told me, "Any scientist who is an expert on the subject can do this work and can reach this conclusion. It's a ship, yes, but it's too early to say it's the Noah's Ark. We have to do a lot of work. This can only be done with the support of universities and the Turkish State.

Doğubayazıt Telçeker - Underground 3D image of "Noah's Ark" formation – 2014 – (Copyright John Larsen 2017)

RECENT NEWS

On October 17, 2019, the director of the Discovery Channel, came to London to interview me about my documentary and the books I had written in Doğubeyazıt about the Noah's Ark. He asked me, "What is going to happen if the shape here is proved to be the Noah's Ark?" I replied "If after all completed scientific studies, it is proven by scientist that there is a shape of a ship (perhaps the Noah's Ark), it would be like visiting the center of the whole world but also to visit a symbol of world peace located in Doğubeyazıt, the eastern part of Turkey.

I was invited to the International Mount Ararat and Noah's Ark Symposium which was held for the fifth time at Ağrı Ibrahim Çeçen University on 16-18 October 2019. Regarding the region; the Governor of Ağrı Süleyman Elban, the Mayor of Ağrı Savcı Sayan, Ağrı Provincial Culture and Tourism Director; Muhsin Bulut, Rector of Ağrı Ibrahim Çeçen University Prof.Dr. Abdülhalik Karabulut, Vice Rector Dr. Faruk Kaya and Prof. Dr. Oktay Belli had common views. Under the threat of landslide, this shape, which is a gift from God, must be protected by taking the necessary precautions.

NOAH'S ARK DOCUMENTARY (1995-2017)

58 years after the discovery, this documentary tells the story of a discovery occurred in 1959 in Turkey. Today the east of Turkey could have been very different the region of Doğubeyazıt and could have been the humanity's visiting zone. While İlhan Durupınar and Ara Güler were being told their stories, the documentary made a kind of a flashback story to that period. In 1960 Walt Disney was willing to invest in Turkey but neither Turkey nor the other countries did not know. This information was included for the first time in this documentary.

In 1985, a joint effort was made with the scientists of Erzurum Atatürk University and the Los Alamos National Laboratory within the University of California, America's largest space and space science research center. As a result, scientific reports, which are shown for the first time in this documentary, detected in underground through radar images the "Ship hull".

The documentary "Noah's Ark" succeeded in entering the finals of the 9th International TRT Documentary Awards competition in 2017 among the 750 films and entered into the top 10 films. The documentary Turkey and World premiere was made during the TRT Documentary Days in Istanbul during the 11-14th of May 2017 and attracted the attention of the audience and the press.

Due to the great interest in the documentary, on 27 May 2017, NTV Television broadcasted the documentary with a single screening. The documentary director Cem Sertesen compiled the story of the 22-year-long documentary (1995-2017) in two books, "Noah's Ark, The Discovery of The Century" and "We Were on The Same Ark" and were published respectively in 2018 and 2019.

He wrote his first book with Erkan Kösedağ, Deputy Director of Culture and Tourism of Ağrı Province. Also translated into English, Theologian Dr. Amata Dekaroğlu made a contribution for the book with his scientific essay "Noah Flood in Heavenly Religions". The latest book "We Were on The Same Ark" which is sold with the DVD of the documentary, will be translated into English in 2020, will be presented to readers in Turkey and abroad in the same year.

Cem SERTESEN - Doğubayazıt - 11.09.2019

THE REGION GOT A SIGNBOARD 60 YEARS AFTER THE DISCOVERY (11.09.2019)

After my documentary and the two books I wrote about the Noah's Ark, it was very nice to see this signboard, which a summary of my 24 years labor, written in three languages. First of all, I would like to thank Mr. Muhsin Bulut, Governor of Ağrı Culture and Tourism affairs and Mr. Yıldız Acar, Mayor of Doğubeyazıt, and all those who contributed.

The happiness of being able to fulfill the promises I made myself to the explorer İlhan Durupınar and Ara Güler, who both took photographs and introduced them to the world, is priceless.

While taking photos of the region for the first time, those who come to the region will learn who discovered this place and who introduced it to the world.

Nowadays, we live in a world were each value is consumed very quickly, even the most important value is forgotten in the following days. As the late Ara Güler said in my documentary, "We live in a world of bragging and emptying everything."

In a time when such a civilization reigned, I would be glad if I could draw some attention to Ağrı and Doğubeyazıt with my documentary and two books I wrote in two and half years.

I believe that in the near future, millions of tourists will book years in advance to arrive in the region. Then I will be happy to say that I have a finger in the pie.

BIBLIOGRAPHY

Noah's Ark – Documentary (1995-2017) – Producer and Director: Cem Sertesen (2017- TRT 9th International Documentary Awards Finalist)

Noah's Ark, The Discovery of The Century – Book – Writers: Cem Sertesen, Erkan Kösedağ (2018 - Metamorfoz Publishing – Okur Kitaplığı)

We Were on The Same Ark – Book – Writer: Cem Sertesen (2019 – Metamorfoz Publishing – Okur Kitaplığı)

Noah's Ark Dicovery of the Century – Kitabı Yazarlar: Cem Sertesen, Erkan Kösedağ (2019 Metamorfoz Yayıncılık – Okur Kitaplığı – Edited by Andrew Jones)

Noah's Ark 2 – Documentary – Producer and Director: Cem Sertesen (2017 – Shooting continues)

Dr. M. Salih Bayraktutan's archive (1985 – Underground radar image)

3D Underground Images – copyright 2017 John Larsen (John Larsen – Andrew Johns – 'noahsarkscans.nz' The subsurface imaging Project of noah's ark)

Haber Türk Newspaper – 16 / 17 June 2018 – Series of articles – Reporter: İrem Koca (In the footsteps of the Noah's Ark Legend)

Hayat Magazine (Issue: 43 – Date: 23rd of October 1959 – İlhan Durupınar and Map Photo)

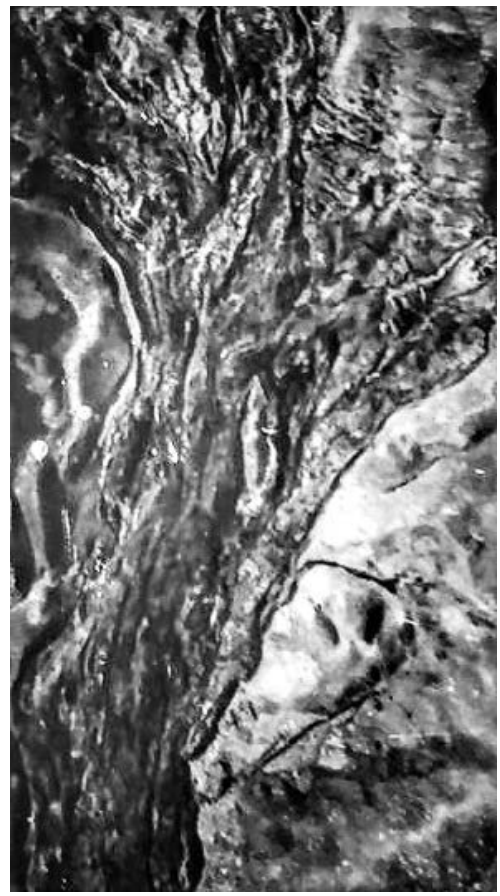
"NUH'UN GEMİSİ" BELGESELİ

Cem SERTESEN*

GİRİŞ

Yirmi iki yılda (1995 – 2017) yapımı biten, "Nuh'un Gemisi" belgeselinde yer alamayan bazı hikayeler ve yayınlandığı yıl, merak konusu olan, yapım sürecinin hikayesi, Okur Kitaplığı Yayınlarından çıkan, "Nuh'un Gemisi Asrın Keşfi" ve "Hepimiz Aynı Gemideydik" kitaplarında ayrıntılı olarak yer aldı. İlk kitap 2018 yılında, ikincisi, 2019 yılında belgeselle beraber (DVD) okuyucuyla buluştu…

Bir belgesel ve iki kitapla sonuçlanan, yirmi dört yıllık bu serüvende ki hedefim, ilginç ve bilinmeyen bir keşif hikayesini insanlara aktarmanın ötesinde, bölgeye dikkatleri çekerek farkındalık yaratmaktı. Yurt dışında çok sayıda belgesel çektiğim için ülkelerin turistik ve kültür değerlerini nasıl sunduğunu bizzat gözlemledim. Bizim bu konularda ne kadar eksik olduğumuzu da görmüş oldum. "Nuh'un Gemisi" belgeselinin, bölgeye dikkatleri çekmesi, farkındalık yaratması, bu konuda çok önemliydi. Belgesel bunu fazlasıyla başardı. Ardından beklentim, yerelden genele, yöneticileri, bilim insanlarını, heyecanlandırmak ve bölgeyle ilgili harekete geçmelerini sağlamaktı. Bu konuda da olumlu gelişmeler oldu. Fakat yakın gelecekte bu gelişmelerin daha da hız kazanması gerekiyor. Nihai beklentim ise; O bölgenin, üç dine mensup dünyanın dört bir yanından gelecek milyonlarca insanın her yıl ziyaret ettiği kutsal bir yer haline gelmesidir. Bu gerçekleştiğinde Türkiye'nin yıldızı dünyada parlayacak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun makus talihi de böylece yenilecektir…

Harita Fotoğrafı

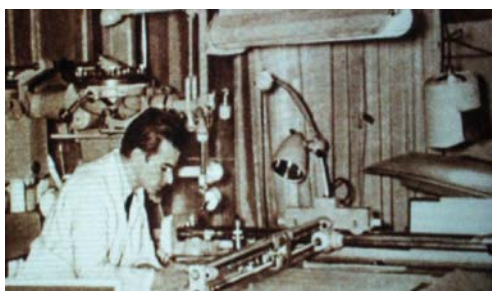
Dünya şunu çok iyi biliyor ki; Üç semavi dinin kutsal kitaplarına göre, Tufan dan kurtulan geminin yeri net kanıtlanmış olamasa da, ülkemiz topraklarındadır… Yani, Hz. Nuh'un Gemisi bu toprakların hikayesidir. Öncelikle bizlerin sahip çıkması gerekir. Her fırsatta bu zenginliği, dünyaya tekrar tekrar, hatırlatmak da bize düşer. Biraz da bu sorumlulukla, Tufan'dan ve Hz. Nuh'un Gemisinden söz et-

* *Yazar& Yönetmen ve Belgesel Yapımcısı, Cem SERTESEN, Sarıyer-İstanbul/TÜRKİYE, e-posta: cemsertesen@gmail.com*

mek, onu yeniden; Çağımızda savaşları alışkanlık haline getirmiş sömürücü dünya uluslarının bilincinde tazelemek ve dünya barışı için, "Nuh'un Gemisi" belgeseli ile "Hepimiz Aynı Gemideydik" demek istedim…

ANKARA

Harita Mühendisi Yüzbaşı İlhan Durupınar, "11 Eylül 1959" Cuma günü, Ankara'da Harita Genel Müdürlüğünde, Doğu Anadolu haritası üzerinde çalışmaktadır. Binlerce harita filmi arasından çok ilginç gemi şeklinde bir oluşum gözüne çarpar. Bölge, Ağrı Doğubayazıt olduğu için, çok detaylı inceler. Çünkü kutsal kitaplarda, Nuh'un Gemisi için verilen ölçülerle uyumlu ve tam simetrik bir şekildir bu. Konumu; Ağrı Dağının kuş uçumu 17 Km. güneyi, Doğubayazıt Üzengili Köyü ile Telçeker Köyleri arasında, Tendürek Dağı eteklerindedir. İlhan Durupınar, asırlardır aranan Nuh'un Gemisi'ni mi bulmuştur?

Harita Mühendisi Yüzbaşı İlhan Durupınar
11.09.1959

Bu haber, kısa sürede kurum içinde yayılır. Ertesi gün gazeteciler, İlhan Durupınar'la röportaj yapmaya Harita Genel Müdürlüğüne gelirler. Durupınar gazetecilerin, ısrarlı "Nuh'un Gemisi'ni bulmuşsunuz! ve benzeri sorularına; "Nuh'un Gemisi demek için çok erken, o bölgeye gitmeden, yerinde incelemeler yapmadan, Jeofiziksel ve arkeolojik çok detaylı çalışmalar yapılmadan net hiçbir şey denilemez" der, Keşifin ilk haberi, keşiften tam bir hafta sonra, "18 Eylül 1959" Tarihinde, küçük de olsa Milliyet gazetesinin birinci sayfasında, "Nuh'un Gemisi olduğu tahmin edilen bir gemi enkazı görüldü" başlığıyla yer alır…

Keşfin ikinci haberi, 23 Ekim 1959 tarihli "Hayat Dergisi"nin 43. Sayısında, "Dünyayı Meşgul Edecek Fotoğraf" başlığıyla çıkar. Nuh'un Gemisinin harita fotoğrafı ve Yzb. İlhan Durupınar'ın fotoğrafları, ilk kez Genel Kurmayın izniyle bu haberde kullanılır. 1925 Amasra doğumlu, 34 yaşındaki, Harita Mühendisi Yüzbaşı İlhan Durupınar'ı, Türk kamuoyu ve dünya bu haberle tanımış olur.

Keşfin üçüncü haberi, keşiften yaklaşık on ay sonra, yine "Hayat Dergisi"nde yer alır. Dergi, haberi 22 Temmuz 1960 tarihli 30. Sayısında, bu defa "Nuh'un Gemisi mi" başlığı ile iki tam sayfa üzerinden verir. Yüzbaşı İlhan Durupınar'ın başkanlığında ki heyetin içinde, zamanın dünyaca ünlü harita mühendisi, ABD'nin Ohio State Üniversitesinden "Prof. Arthur Brandenburger" de bulunmaktadır. Haberde, yurt dışından gelen altı kişilik yabancı heyetin, incelemelerde bulunmak üzere "6 Haziran 1960" Pazartesi günü, Doğubayazıt Telçeker'deki, "Nuh'un Gemisi" oluşumuna yaptıkları inceleme ziyareti anlatılır…

Durupınar, keşfini o gün çıplak gözle ilk defa, heyetle birlikte görmüş olur. Hayat Dergisinin geniş yer verdiği bu haberden bir buçuk ay sonra 5 Eylül 1960 tarihli "Life" Dergisinde de aynı haber detaylı olarak yer alır. Prof. Brandenburger, Life Dergisine verdiği röportajda; " Doğal bir oluşum olamayacak kadar simetrik. Hiç şüphem yok bu nesne bir gemi. Tüm kariyerimde stereo fotoğrafta böyle bir nesne görmedim." der. 5 Eylül 1960 tarihli Life Dergisinin bu haberi Amerika ve dünya da büyük yankı uyandırır. Aynı günlerde Türkiyenin en önemli arkeologlarından "Prof. Ekrem Akurgal" da Durupınar'ın keşfi için; "Her halükarda bu bir gemi, kadim bir gemidir ve mutlaka korunmalıdır." demiştir. Türkiye'de bu son haberlerin ve keşfin en büyük talihsizliği, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi

Cem SERTESEN Doğubayazıt - 10.08.1995 – Bu yerin belgeselini yapmaya karar verdiğim an
Fotoğraf: Gürkan SEVİNÇ

dönemine denk gelmesi olmuştur… Ülkede gündem çok farklı olduğundan, bu haberler kamuoyunun yeterince dikkatini çekememiştir…

Bu son haberin ardından İlhan Durupınar'a dünyanın çeşitli ülkelerinden mektuplar gelmeye başlar. Bu mektuplardan en önemlisi, 1960 yılının Eylül ayında gelmiştir. Bölgeye oteller, yollar ve hava alanı yapmak için oldukça büyük bir bütçeyle hazır olduğunu söyleyen "Walt Disney" dir, bu mektubun sahibi. Doğubayazıt'a yatırım yapmak istemektedir. Durupınar'dan Türk hükümetinden yetkililerle, görüşebilmesi konusunda, yardımını ister. Bölgenin, kısa sürede bütün inançların ziyaret merkezi olacağını ve dünyanın en önemli turizm merkezi haline geleceğini, "Nuh'un Gemisi Tema Parkı" projesinin hazır olduğunu ve Türkiye'nin bundan maddi manevi çok kazançlı çıkacağını yazmıştır, mektubunda. Fakat "Walt Disney", çok istediği bu hayalini gerçekleştiremez. Çünkü o yıllar, Türkiye'nin askeri darbe yaşadığı, çok sıkıntılı yıllarıdır…

DOĞUBAYAZIT

Belgesel serüvenim, 10.08.1995 Tarihinde, Doğubayazıt'da çekilen aşağıdaki fotoğraf karesiyle başladı. 22 Yıl sonra, "2017 Uluslararası 9. TRT Belgesel Ödülleri" Yarışmasında 750 film arasından finale kalarak, en iyi on belgesel arasına giridi. 22 yılın on yılı Kaşif İlhan Durupınar'ı aramakla geçti. Bu hikayeyi aktarabilmek için tam on yıl bekledim. İyi ki beklemişim, yoksa bu değerli hikaye Durupınar ailesi içinde kalacak ve birkaç kuşak sonra da unutulacaktı. İlhan Durupınar, 23 Nisan 2017 de hayata veda etti. Mekanı cennet olsun.

İSTANBUL

1961 yılına kadar, bu keşfin 4500 metreden alınmış harita fotoğrafının haricinde, şekli belirgin gösterecek, profesyonel çekilmiş bir fotoğrafı yoktur. O yıllar, Hayat Dergisi fotoğraf editörlüğünün dışında, Time-Life, Paris-Match ve Der Stern dergilerinin de ya-

Fotoğraf: ARA GÜLER - 17 Nisan 1961 Doğubayazıt - Kaynak: "Nuh'un Gemisi" Belgeseli (1995 – 2017)

Fotoğraf: *Ara GÜLER 17.04.1961 – Kaynak: "Nuh'un Gemisi" Belgeseli (1995 – 2017)*

kın doğu foto muhabiri olan, 1928 İstanbul doğumlu, genç Ara Güler "17 Nisan 1961" yılında, Doğubayazıt Telçeker de bu oluşumun fotoğraflarını, kendisine tahsis edilen iki kişilik bez kanatlı pırpır diye tabir edilen askeri uçaktan çeker.

Bu görev Ara Güler'e Genel Kurmay tarafından verilmiştir. Çektiği fotoğraflarda çok belirgin bir gemi izi görülmektedir. Kendisine Nuh'un Gemisi izini havadan gördüğünüzde ne hissettiniz? O an, Duygularınız neydi? Diye sorduğumda; "Eğer bu şekil Nuh'un Gemisi'nin iziyse, bu aşağıda Allahı görmek gibi bir şey!.." demişti.

Ara Güler'in çekmiş olduğu bu fotoğraflar, dünyanın en saygın dergi ve gazetelerinde yayınlanır. Doğubayazıt Tendürek dağı eteklerinde bulunan Nuh'un Gemisini, dünya bu fotoğraflar sayesinde tanır.

Ara Güler'in çektiği, Nuh'un Gemisi izinin fotoğrafını, "Der Stern" kapak yapmak ister. Fakat dergi baskıya girmeden bir gün önce, Stalin'in kızı Svetlana, babasının mektuplarını dergiye satmıştır. Kapak fotoğrafı da baskı öncesi değişir. Ara Güler'in "Nuh'un Gemisi" fotoğrafı, Der Stern'e kapak olamasa da, fotoğraflar ve haber, detaylı olarak derginin o sayısında yer alır ve büyük ilgi görür. Ara Güler'le yaklaşık beş saat süren "16 Haziran 2005" Tarihinde, belgeselim için yaptığım söyleşi sona erdiğinde, kendisiyle vedalaşırken, Büyük Usta bana; "Bugüne kadar kimseye bu kadar uzun röportaj vermedim."

Dediğinde, meslek hayatında çekmiş olduğu en değerli fotoğraf olduğunu anlamıştım, "Nuh'un Gemisi" fotoğrafının. O an sorsaydım belki net bir cevap alamayacaktım. Fakat o fotoğraf, Ara Güler'in meslek hayatında çektiği en değerli fotoğrafıydı…

ARA GÜLER'İN FOTOĞRAF MAKİNESİNE TAKTIĞI SON FİLM

2017 yılında başlayıp, çalışmalarına henüz devam ettiğim, "Nuh'un Gemisi-2" Belgeselimde büyük ustayı, 1961 yılında fotoğrafını çektiği Doğubayazıt'a götürmek istedim. Amacım, yaklaşık 60 yıl önce çektiği fotoğrafı, 60 yıl sonra tekrar çekmesiydi. Tabii ki 60 yıl önce çekmiş olduğu, fotoğraf makinesiyle. Çok mutlu oldu heyecanlandı. Fotoğraf makinesini asistanı Fatih Aslan'a evinden getirttiğinde tarih 2017 yılının 11 Kasımıydı. Yer, İstanbul Beyoğlu Ara Caffe, o gün makineye film takmasını istedim ve bunu iki kamera ile görüntüledim. Artık makineye film takılmış, 2018 in yaz aylarında Doğubayazıt'a gitmeyi bekliyorduk…

O gün bana çok ilginç bir şey söyledi; "Bu fotoğraf makinesi, hayatımda sahip olduğum ilk makine. O yüzden çok değerlidir…" Büyük

Fotoğraf: *Mahmut GENÇ -11.11.2017*
"Nuh'un Gemisi -2"

Fotoğraf: *Cem SERTESEN - Ara GÜLER in "Nuh'un Gemisi-2" Belgeselinde fotoğraf makinesine taktığı son film - 11.11.2017*

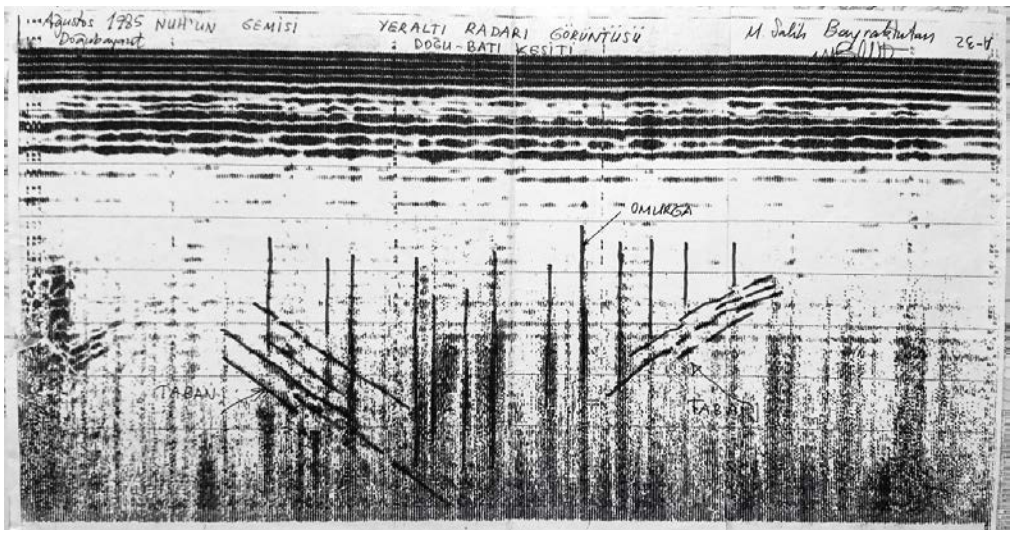
ustanın verdiği bu kıymet, ilk makinesi olmasından değildi. Bu makineyle çağdaşı olup da, yeryüzünde fotoğrafını çekmediği, ünlü politikacı, devlet adamı, sanatçı kalmamıştı. Bir milyon karenin üzerinde fotoğraf çekmiş, dört savaş görmüştü o makineyle. Bunların da önemi yoktu Büyük Usta için.

Ve devam etti; "Ben bu makineyle 60 yıl önce Nuh'un Gemisi'ni çektim. Dünya da Nuh'un Gemisi'nin izini havadan çıplak gözle gören ilk insanım. Bu fotoğraf makinesi 'de o izi çeken ilk makinedir. Bu yüzden bu makine benim için çok değerlidir…"

12 Yıl önce ki tahminimde, yanılmadığımı anlamıştım. Hayatında çektiği en değerli fotoğraftı o. Ne yazık ki Büyük Ustanın sağlığı müsade etmedi ve Doğubayazıt'a gidemedik. 17 Ekim 2018 yılında sonsuzluğa uğurlandı mekanı cennet olsun.

Ara Güler'in 60 yıl sonra Nuh'un Gemisini çekmek için "382418" Seri Numaralı Leica Fotoğraf Makinesine takmış olduğu film, aynı zamanda, meslek hayatında bir fotoğraf makinesine, taktığı son filmdi. "382418" Seri Numaralı Leica Fotoğraf makinesi, Ara Güler Müzesinde bu bilgiler verilerek yakında sergilenecek…

Ara Güler'in, "İşte o Fotoğraf Makinesi bu!." Dediği o an. Doğubayazıt Telçeker'de, Nuh'un Gemisi'ni, "17.04.1961" tarihinde askeri pırpır uçaktan çektiği fotoğraf makinesine, son filmi taktıktan, hemen sonra çekilen

Erzurum Atatürk Üniversitesi ve California Üniversitesi Los Alamos Ulusal Laboratuvarı ortak çalışması olan Yeraltı Radar Görüntülemelirinden bir örnek – 1985 Doğubayazıt Telçeker – Kaynak: Dr.M.Salih BAYRAKTUTAN Arşivi

fotoğraf. "11.11.2017"

DOĞUBAYAZIT "NUH'UN GEMİSİ" İÇİN YAPILAN BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR

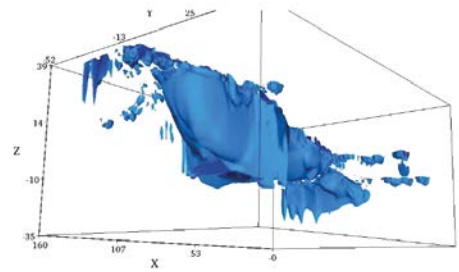
Yıl 1983, Türkiye de olağan üstü hal dönemi vardır. O yıl Amerikalı 12 maceracı Doğubayazıt Telçeker köyünde ki, Nuh'un Gemisi üzerinde kaçak kazı ve radar görüntüleme yaparlarken jandarma tarafından yakalanırlar. Maceracılar tutuklanır ve cihazlarına el konulur. 1972 Odtü mezunu olan Jeoloji Mühendisi M.Salih Bayraktutan, 1983 yılında Odtü de doktorasını yeni bitirmiştir. Üçüncü Ordu Komutanlığından rektörlüğe gelen yazı üzerine Bayraktutan'ı rektörlük Doğubayazıt'a görevli olarak gönderir. Bayraktutan'ın görevi, maceracıların neler yaptığını raporlamaktır. Rektörlük de bu raporları Genel Kurmay Başkanlığına iletecektir. Gerekli raporlamalar yapılır maceracılar sınır dışı edilir.

Jeoloji Mühendisi Dr. M.Salih Bayraktutan, 1984 -1985 yıllarında, Türk makamlarından izin alarak Amerika'dan gelen, David Fasold, Bill Fry ve Ron Wyatt gibi birkaç bağımsız araştırmacının, bölgede yaptıkları radar görüntüleme çalışmalarına eşlik eder. Türkiye adına resmi ilk ve tek bilimsel araştırma ise; 1985- 87 yıllarında California Üniversitesi Los Alamos Ulusal Laboratuvarı'ndan, John Baum Gardner ile Erzurum Atatürk Üniversitesi'nden, Dr.M.Salih Bayraktutan'ın başkanlığında, iki üniversite tarafından ortaklaşa yapılan araştırmadır. Haftalar süren çalışmanın sonunda, yetkililere, 10 Kasım 1985 tarihli verilen Sonuç Raporu şöyledir: "Bu bir gemi oluşum izi, gövdeyi gördük. Bunun insan eliyle yapılmış gemi şeklinde, içinde iki katı olan bir yapı olduğunu, yapmış olduğumuz çalışmalar bize gösterdi. Tüm bu çalışmalarımız her ne kadar ilginç olsa da yine de çok detaylı bir arkeolojik çalışma yapılması gerektiğini düşünüyoruz"… Bu çalışma, o günün şartlarında yapılmış en kapsamlı çalışmadır…

DURUPINAR SİTE

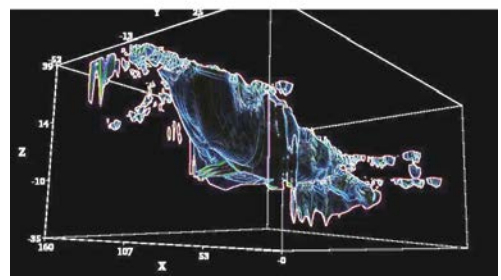
Tüm bu çalışmalar ve sonuç raporu üzerine, Atatürk Üniversitesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi ve MTA dan oluşan bir bilim heyetine, bakanlık bölgeyi inceletir. Bilim insanlarının yaptığı incelemelerin sonucunda: Kültür ve

Turizm Bakanlığı Taşınmaz Tabiat ve Kültür Varlıkları Yüksek Kurulu 17 Eylül 1987 tarih ve "3657" sayılı kararı ile gemi kütlesinin Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlığı özelliğini gösterdiğini belirttiğinden, burası doğal sit alanı ve açık hava müzesi olarak koruma altına alınır. Bu oluşuma kaşifin adı verilir ve kayıtlara Durupınar Site olarak geçer…

ÜÇ BOYUTLU "3D" YERALTI GÖRÜNTÜSÜ ALINDI

2014 yılında, son yapılan yüzey tarama ve yeraltı radar görüntülemelerinin de ötesine gidilerek, ilk defa bu gemi şeklinin yeraltı "3D" (üç boyutlu) görüntüleri alındı… Bu çalışmayı Yeni Zellanda'lı Jeofikçi, Coğrafyacı akademisyen ve aynı zamanda yeraltı görüntüleme uzmanı olan John Larsen ve onun ekibinde yer alan, Amerikalı Bilgisyar Mühendisi ve Arkeolog Andrew Jones yaptı. Çekimlerine devam ettiğim, Nuh'un Gemisi belgeselimin, ikinci bölümü (Nuh'un Gemisi-2) için yaptığım röportaj da, Andrew Jones bana, iki hafta süren bu çalışma ile, yer altında ki gemi gövdesini, üç boyutlu tespit ettiklerini söyledi. Larsen ve Jones Yaptıkları bu çalışmaların fotoğraf ve videolarını belgeselimde kullanmam için benimle paylaştılar. Görüntü çok şaşırtıcı ve heyecan vericiydi. Andrew Jones bana ; "Konunun uzmanı her bilim insanı bu çalışmayı yapabilir ve bizim ulaştığımız bu sonuca ulaşabilir." dedi, devam etti; "Bu yapı evet bir gemi, ama Nuh'un Gemisi diyebilmek için henüz erken. Çok kapsamlı çalışmalar yapmalıyız. Bu da ancak, üniversitelerin ve Türk devletinin desteği ile olabilir…"

Doğubayazıt Telçeker "Nuh'un Gemisi" oluşumunun yer altı 3D görüntüsü 2014 – (Copyright John Larsen 2017)

SON GELİŞMELER

17 Ekim 2019 tarihinde, Doğubayazıt Nuh'un Gemisi bölgesine, belgeselim ve yazmış olduğum kitaplar la ilgili benimle röportaj yapmaya Londra'dan gelen "Discovery Channal"ın yönetmeninin, "Buradaki şeklin Nuh'un Gemisi olduğu ispatlanırsa ne olur?" sorusunu, "Eğer bilimsel bütün çalışmalar bitirilip, bu şeklin binlerce yıl önceden kalan bir gemi, belkide Nuh'un Gemisi, olduğu konusunda bilim insanları tarafından fikir birliğine varılırsa; Öncelikle burası bütün dünyanın ziyaret merkezi olacağı gibi, en önemlisi de, Türkiyenin doğusunda, Ağrı'nın Doğubayazıt'ında bulunan bu yer, dünya barışının simgesi olur…" diye cevapladım.

16-18 Ekim 2019 tarihlerinde, davetli olduğum ve açılışı, belgeselim Nuh'un Gemisi ile yapılan, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde, beşincisi düzenlenen, "Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu"

nda bölgeyle ilgili; Ağrı Valisi Sn.Süleyman Elban'ın, Ağrı Belediye Başkanı Sn.Savcı Sayan'ın , Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürü Sn. Muhsin Bulut ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin Rektörü Prof. Dr. Sn.Abdulhalik Karabulut, Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Sn.Faruk Kaya ve Prof Dr. Sn.Oktay Belli hocaların ortak görüşleri: "Heyelan tehtidi altında ki, Tanrının hediyesi olan bu oluşumun, öncelikli olarak şeklinin bozulmaması konusunda, gerekli tedbirlerin alınıp korunması." Yönünde oldu…

NUH'UN GEMİSİ BELGESELİ (1995-2017)

Keşfinden 58 yıl sonra yapılan bu belgesel, Türkiye'de 1959 yılında yaşanmış bir keşif hikayesini anlatmaktadır. Bugün Türkiyenin doğusu çok farklı olabilir ve Doğubayazıt, insanlığın ziyaret merkezine dönüşebilirdi. Belgesel, İlhan Durupınar ve Ara Güler'den bu ilginç hikayeyi aktarırken, o günlerin Türkiye'sine geri dönüşler yapar. Walt Disney'in 1960 yılında, Türkiyeye yatırım yapmak istediğini yalnız Türkiye değil dünya da bilmiyordu. Bu bilgiler, birinci ağızdan, ilk kez bu belgeselde yer alır.

1985 yılında, Erzurum Atatürk Üniversitesi ve Amerika'nın en büyük yer ve uzay bilimleri araştırma merkezi olan, Kaliforniya Üniversitesi bünyesinde ki, Los Alamos Ulusal Laboratuvarı bilim insanları ile yapılan ortak çalışma sonucunda, yer altı radar görüntülerinde tespit edilen, "Gemi gövdesi" ve bilimsel raporlar ilk kez gün ışığına bu belgeselle çıkar…

Nuh'un Gemisi Belgeseli, 2017 yılında 9.Uluslararası Trt Belgesel Ödülleri yarışmasında, 750 film arasından finale kalarak, en iyi 10 film içine girme başarısını gösterir. Türkiye ve Dünya prömiyerini, 11-14 Mayıs 2017 tarihlerinde, Trt Belgesel Günleri kapsamında, İstanbul'da yapan film, izleyenlerin ve basının büyük ilgisini çeker.Belgeselin gördüğü büyük ilgi üzerine, 27 Mayıs 2017 Tarihinde NTV Televizyonu, tek gösterim hakkıyla belgeseli yayınlar. Yapım süresi 22 yıl süren belgeselin (1995-2017) , kamuoyunda merak uyandıran hikayesini, belgeselin yönetmeni Cem Sertesen, 2018 ve 2019 yıllarında yazdığı, "Nuh'un Gemisi Asrın Keşfi ve Hepimiz Aynı Gemideydik" adlı iki kitapta toplar ve okuyucuyla buluşturur. İlk kitabı, Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdür Yardımcısı Erkan Kösedağ ile beraber kaleme alırlar. İngilizceye de çevrilen Bu kitaba ayrıca İlahiyatçı Dr. Ahmet Bekaroğlu'da, semavi dinlerde Nuh Tufanı, başlıklı bilimsel makalesiyle, katkıda bulunur… Belgeselin Dvd si ile satışa sunulan son kitap "Hepimiz Aynı Gemideydik" 2020 yılında İngilizceye çevrilecek, aynı yıl yurt içi ve yurt dışında okuyucuyla buluşacaktır…

KEŞFİNİN 60. YILDÖNÜMÜNDE BÖLGE TABELASINA KAVUŞTU (11.09.2019)

Nuh'un Gemisi belgeselim ve üzerine yazdığım iki kitap sonunda, 24 yıllık emeğimin karşılığını bölgeye konulan, üç dilde yazılmış bu tabela da görmek çok güzeldi. Başta, Ağrı Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Muhsin Bulut ve Doğubayazıt Belediye Başkanı Sayın Yıldız Acar'a ve tüm emeği geçenlere teşekkür ediyorum. Her ikisi de hayatta olmayan, Kaşif İlhan Durupınar'a ve fotoğraflarını çekip dünyaya tanıtan Ara Güler'e kendi kendime vermiş olduğum sözleri yerine getirebilmiş olmamın da mutluluğu paha biçilemez. Bölgeye gelenler, bu yeri kimin keşfettiğini ve ilk kez fotoğraflarını çekerek, dünyaya kimin tanıttığını, bu tabeladan detaylarıyla öğrenmiş olacaklar. Her değerin çok hızlı tüketildiği, en önemlisinin bile iki gün sonra unutulduğu, rahmetli Ara Güler'in, belgeselim "Nuh'un Gemisi" nde dediği gibi; "…Palavra üzerine kurulu her şeyin içinin boşaltıldığı bir dünyada yaşıyoruz…" Böylesi bir medeniyetin hüküm sürdüğü bir zaman diliminde, iki buçuk senedir, belgeselim ve yazdığım iki kitapla

Cem SERTESEN - Doğubayazıt - 11.09.2019

Ağrı'ya ve Doğubayazıt'a biraz da olsa dikkatleri çekebildimse ne mutlu bana.

İnanıyorum ki yakın gelecekte, milyonlarca turist bölgeye gelebilmek için, yıllar önceden rezervasyon yaptıracaklar. O zaman, bu çorbada benim de biraz tuzum var diyebilmenin mutluluğu ise en büyük kazancım olacak…

KAYNAKÇA

Nuh'un Gemisi – Belgeseli (1995-2017) – YapımYönetim: Cem Sertesen (2017- TRT 9. Uluslararası Belgesel Ödülleri Finalisti)

Nuh'un Gemisi Asrın Keşfi – Kitabı – Yazalar: Cem Sertesen, Erkan Kösedağ (2018 - Metamorfoz Yayıncılık – Okur Kitaplığı)

Hepimiz Aynı Gemideydik – Kitabı – Yazar: Cem Sertesen (2019 – Metamorfoz Yayıncılık – Okur Kitaplığı)

Noah's Ark Dicovery of the Century – Kitabı Yazarlar: Cem Sertesen, Erkan Kösedağ (2019 Metamorfoz Yayıncılık – Okur Kitaplığı – Edited by Andrew Jones)

Nuh'un Gemisi 2 – Belgeseli – Yapım Yönetim: Cem Sertesen (2017 – Çekimleri devam ediyor)

Dr. M. Salih Bayraktutan arşivi (1985 – Yer altı radar görüntüsü)

Üçboyutlu 3D Yeraltı görüntüsü – copyright 2017 John Larsen (John Larsen – Andrew Johns – 'noahsarkscans.nz'The subsurface imaging Project of noah's ark)

Haber Türk Gazetesi – 16/17 Haziran 2018 – Yazı dizisi – Muhabir: İrem Koca (Nuh'un Gemisi Efsanesinin İzinde)

Hayat Dergisi (Sayı:43 – Tarih: 23 Ekim1959 – İlhan Durupınar ve Harita Fotoğrafı)

TELCEKER LANDSLIDE, GEOPHYSICAL EXPLORATION OF DURUPINAR SITE DOGUBAYAZIT (NOAHS ARK PROJECT 1985-87. AGRI)

M. Salih BAYRAKTUTAN*

ABSTRACT

This was an Ataturk-Los Alamos joint geophysical project performed on Noahs Ark surface, uplifted in Telceker Landslide. Western margin of the Valley defined by NNE striking left slip oblique Masher Fault. Three epiodes of landslides with different ages recognized and mapped along the valley. At the centre, currently acting Mud Flow continues through narrow channel-like corridore, leaving ark-shaped mass behind, at the entrance of 350 m wide and apprx. 1,3 km long channel. Ark-shaped debris segment uplifted during a local Earthquake (August 1949, MMS 5,0-5,5) triggered recent landslide. Long axis oriented parallel to the flow direction. Length 160m, approx 50m wide and hight varying in 13-15m. Material comprised of Fe-Mg rich clayey matrix, with randomly distributed dominantly ultrabasic rock fragments. A kalkshist outcrop 10m x 20m dimension exists at west-central margin. A burried rock block exits about 15 m NE of the big outcrop at surface. Geophysical data proved that rock outcrop was floating together with ark shaped mass. First (oldest) and second debris flows deposited loads at foot (toe), after crossing Dogubayazit Fault Scarp. Three stages of landslide activity recongized particularly at the NE end of valley and toe area, based on textureal difference in topography, morphology and degree of consolidation. Active Mud Flow material when reached to DB Fault Plane, make sharp turn eastward, due to right lateral character of current displacement.

Four different geophysical survey performed on Noahs Ark surface. Including GPR, Proton Magnetometer, Eng. Seismograph and veS resistivity. Target area had been scanned by SIR2 GPR with 200 MHz / 400 MHz antenna, along E-W transvers profiles at 2m intervals. Seismic reflection profiles produced at the same pattern. Geophysical data revealed two parallel interfaces with circa 2,5 m interval,reflecting bottom surface. Many vertical features obtained at about 3,20-3,30 m intervals, are claimed to represent seperating openings in the Ark. Radar vertical reflections are either from fractures with relatively higher moiture or clayey infilled surfaces. Further and more sophysticated *3D Subsurface Radar and Shallow Geophysic* techniques will be performed at dense grits, through the next Project, 2020-21.

***Key words*:** *Masher, Mud Flow, Durupınar, GPR, Shallow Geophysics.*

* *Dr. M. Salih BAYRAKTUTAN, Iğdır University, Faculty Eng., Suveren Campus, Iğdır/TURKEY, e-mail: mehmet.salih.bayraktutan@igdir.edu.tr*

TELÇEKER HEYELANI; DURUPINAR SİT ALANI JEOFİZİK ETÜDÜ, DOĞUBAYAZIT (NUH'UN GEMİSİ PROJESİ 1985- 87. AĞRI)

M. Salih BAYRAKTUTAN*

Bu proje 1985-87 yılları arasında, Ağrı Valiliği, Başbakanlık Dış İlişkiler Başkanlığı ve Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü arasındaki işbirliği, desteği ve denetimi altında gerçekleştirilmiştir. Atatürk Üniversitesinden Dr. M. Salih Bayraktutan başkanlığında, ABD Kaliforniya Üni.Los Alamos National Laboratu varından Dr. John Baumgardner'in (Şekil 1) yer aldığı ortak projedir. Projede amaç Telçeker Heyelanı içerisinde, 1949 da meydana gelen deprem sonucu ortaya çıkmış Gemi Biçimli kütlenin iç yapısını ortaya çıkarmaktır.

Jeoloji araştırma kapsamında Heyelanın oluşum mekanizması, malzemesi, jeomorfolojisi, morfotektonik unsurlar ve zaman içinde gösterdiği kayma/gelişme aşamaları çalışılmıştır. Jeofizik araştırma kapsamında ise gemi biçimli (Nuh'un Gemisi) kütlenin ve yakın çevresinin iç yapısı, her hangi bir insan yapımı iç düzenin olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla aşağıdaki yöntemler uygulandı.

1. GPR (yer altı radarı). GSSI SIR2 model. 200 MHz ve 400 MHz antenlerle

2m aralıklı doğu/batı uzanımlı profiller boyunca tarandı (Şekil 2, 3).

2. Ayrıca jeofizik etüdler olarak manyetik alan kuvvet (nanotesla) haritası .

3. Atatürk Üniv. ekibi tarafından sismik yansıma (müh. sismografi, 24 kanallı),

4. MTA Gen. Müd. ekibi tarafından Elektrik Özdirenç etüdü yapılmıştır.

Bu proje Türkiye'de yapılmış ilk GPR uygulamasıdır.

JEOFİZİK ARAŞTIRMA

GPR kayıtlarının tümünde üç yapı gözlendi. Tabanda (yaklaşık,13-15m) birbir lerine paralel, aralarında 2,5-3.0m mesafeli V-biçimli arayüzeyler (interface). Yüzeyde sathın 1,0-1,5m altında bir arayüzey ve düşey doğrultuda çok sayıda birbirlerine paralel (3,20-3,30m aralıklı) koyu yansımalar. Tabandaki V-biçimli yapı, topografik düzeltme yapıldıktan sonra, düşük eğimli iki yönde simetrik taban yüzeyini yansıtmaktadır. Yaklaşık eşit aralıklı düşey kayıtlar iki nedeni olabilir. Kütle içinde malzemesi aynı fakat su muhtevası yüksek kırık (çatlak) yüzeyleri. Veya kırık/çatlak yüzeyleri kırmızı kilce daha zengin (hematit) dolgu malzemesinin varlığı (Şekil 5, Şekil 6).

Manyetik alan kuvveti haritasında (Şekil.2) demir oksit dağılımını yansıtan kayıt alınmadı. Çıkan verilerde kütle orta/batı kenarında yüzeydeki kaya mostrası negatif anomali ye sahiptir. Daha küçük boyutlarda ikinci bir kaya bloku da Şekil 7 de görülen yerde ve gömülü olarak bulunduğu tespit edildi.

Mühendislik Sismolojisi (yansıma) etüdü sadece iki farklı hız katmanı elde edildi. Bunlar Gemi biçimli kırmız çamurca zengin kuru malzeme, ve altta daha yaşlı moloz ve su muhtevası yüksek heyelan malzemesi.

Elektrik rezistivite çalışmasından anlamlı sağlıklı sonuçlar elde edilemedi.

* *Dr. M. Salih BAYRAKTUTAN, Iğdır Üniversitesi, Müh. Fakültesi, Suveren Kampusu, Iğdır/TÜRKİYE e-posta: mehmet.salih.bayraktutan@igdir.edu.tr*

JEOLOJİK ARAŞTIRMA

Bu heyelan, bölgede Doğubayazıt Fayı üzerinde Ağustos 1949 da meydana gelmiş (kesin olmamakla birlikte yaklaşık MMS; 5.0-5.5 büyüklükte) Telçeker Depremi sırasında oluşmuştur. Doğubayazıt Fayı KB-GD uzanımlı, sağ atımlı oblik faydır. Kuzey blok (Doğubayazıt havzası) çökmüş, güney blok yükselmiştir. Bölgedeki kırılma mekanizması (aktif tektonik) kuzey/güney basınçdır. Yükselen güney blok üzerinde çok sayıda birbirlerine paralel fay denetimli vadiler oluşmuştur. Bunlardan birisi Melikşah köyünde, diğer ikisi Üzengili köyü (Maşer) batı ve doğusunda oluşmuştur (Şekil-1). Genel uzanımları yaklaşık K30-40 dur. Bu doğrultudaki çok sayıda vadi, DB Fayını geçmeden önce bir yükselti ile tıkanmışlardı. Güzeyde geride göller oluşmuştu. Son deprem vadilerin önündeki yükseltileri yıktı, heyelanlar fayların kuzeyine geçmiştir. Maşer vadisinde topografya çok derin yarılmış, bu kütle yükselmiştir.

Bu vadi 1949 depreminden önce de, heyelanlı topoğrafyaya sahipti. Güneyde Iran sınırında başlayan en az iki önemli Moloz Akıntısı, vadi boyunca hareket ederek, DB faylarını geçmiş, havza tabanında birikmiştir. Halen aktif olan üçüncü heyalan, çamur akıntısı niteliğindedir. Deprem ile birlikte ortaya çıkan, gemi biçimli kütle ile birlikte 300m genişlik ve 1200 m uzunlukta, dar uzun bir kanal içinde akmış, DB faylarını geçmiş, bir süre önceki heyelan topuğu üzerinde hareket ederek, birikmiştir. DB faylarının sağ yanal atımlı olması, bu çamur akıntısının hareketini etkilemiş ve keskin bir biçimde doğuya yöneltmiştir. Günümüzde bu hareket devam etmektedir. Faylar ve Çamur Akıntısı aktiftir.

SONUÇ

Gemi biçimli kütle (NG) aşağıdaki özellikleri nedeniyle normal jeolojik erozyonla ortaya çıkması olağan üstü kabul edilmesi gereken, biçim, boyut, simetri, konum, vb unsurlara sahiptir (Şekil 3).

Şekil 1. Durupınar N.Gemisi üzerinde ilk çalışmaları yapan David Pasold. (erzurum da Otel önünde) İlk Jeofizik Etüd yapan Dr.John Baumgardner

1. 160 m boy, 50m en ve 10-13 m derinlik (kutsal kitap boyutlarına yakın)

2. Orta çizgi boyunca, batı ve doğuya doğru çok net simetriye sahip olması

3. Akışkan mekaniği prensiplerine uygun geometrisi

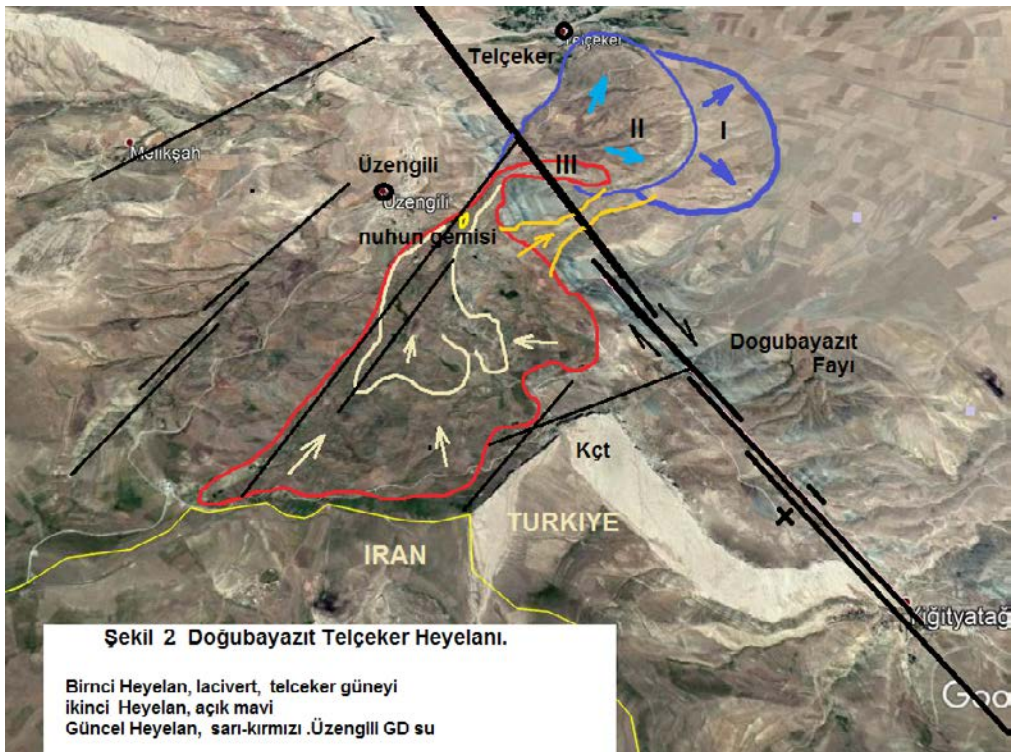
4. Yüzen kaya bokunun Çamur Akıntısının gelme yönünde kafa da(baş,güney uç) değil, ortada olması (Şekil 2, Şekil 3).

5. Bulundugu konum, çamur akıntısı kanalının girişinde durmuş olması (Şekil 1)

6. Malzemenin içinde yüzdüğü genel heyelan malzemeye kıyasla daha sert (izafi olarak yüksek kohezyonlu, kompakt) olması

7. İçerisinde GPR kayıtlarından eşit aralıklı elemanların mevcudiyeti (Şekil 5,6).

gibi farklı sıra dışı özellikleriyle, yer yüzünde mevcut insan yapısı cisimler içinde en yakın gemi izi (veya kalıbı) olarak değerlendirilmiştir. Sonradan 1988 yılında yaptığımız 4 sondajdan, sağlıklı karot örnekleri alınamadığından (özellikle ince taneli fraksiyondan) burada gemiye ait somut örnek alma imkanı olmadı. Ancak, bilinen bu sıra dışı özellikleri nedeniyle, NUH TUFANI ve NUHUN GEMISI anısına, korunmasında fayda olduğu kararlaştırıldı. Sit alanı ilan edildi.

Ayrıca Heyelanın kendisi de Jeomorfoloji ve Tektonik bilim dalları için müze özellikleri taşımaktadır. Jeolojik Miras olarak 1nci derecede korunmaya alınması hem yerbilimleri hem de inanç turizmi için eşi bulunmaz bir yapı, heykel dir.

Bu kütle, yakın çevresi ile birlikte, zaman içinde erozyondan hızla tahrip olmaktadır. Doğu duvarı kısmen yıkılmaya başlamıştır.

Acilen korumaya alınması gerekiyor. Sit alanı ilan etmek korumaya yetmez. Yukarı kodlardan, sadece su değil, kilce zengin malzeme kuzeye eğim aşağı devamlı hareket halindedir. NG çevresini kuru tutacak ve heyelanı durduracak Geoteknik Projemiz (NUHUN GEMİSİ KURTARMA PROJESİ) destek bulunması halinde Ağrı İÇ Üniversitesi ve Igdır Universitesinin bilimsel teknik denetimi altında uygulanmayı beklemektedir.

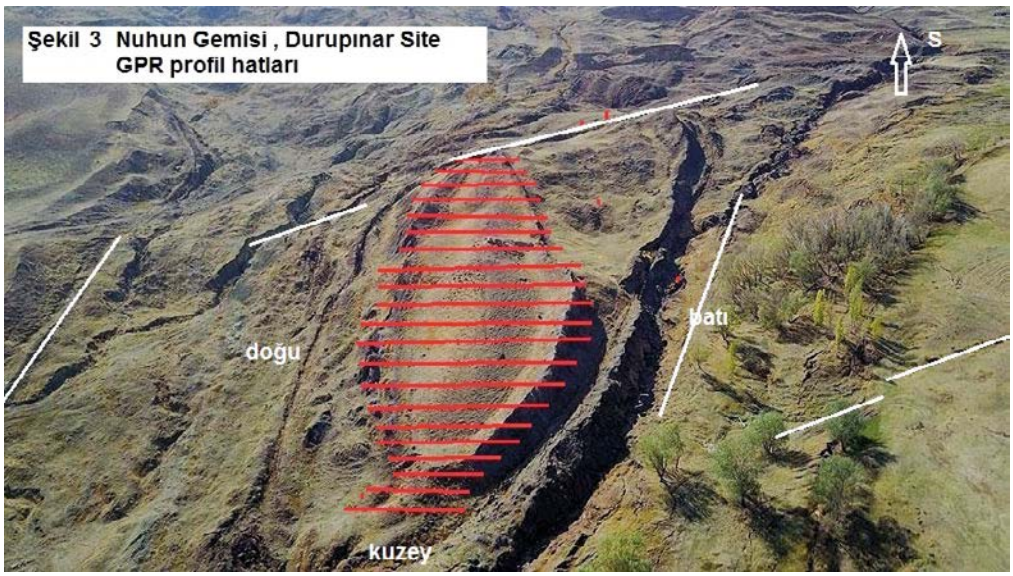
TEŞEKKÜR

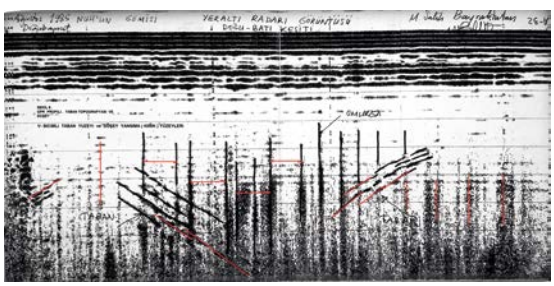
Projenin gerçekleşmesinde desteği ve izni veren kuruluşlara, Ağrı Valisi Kutlu Aktaş, Atatürk Univ.Rektörü Prof Dr Hurşit Ertugrul, Genel Kurmay Başkanlığı ve Başbakanlık Dış İlişkiler Başkanlığına teşekkür etmeyi borç biliyorum.

KAYNAKLAR/BIBLIOGRAPHY

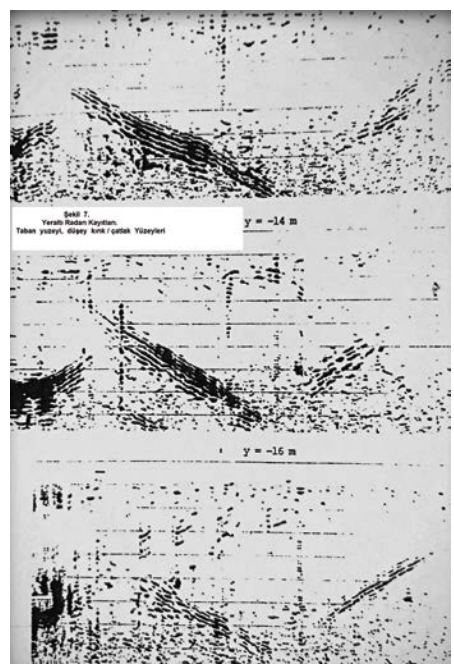
Baumgardner J. & Bayratutan M.S., 1987. Geophysical Investigation of Noah's Ark Site. Ataturk Univ. California Uni. Los Alamos N. Lab.November. Erzurum

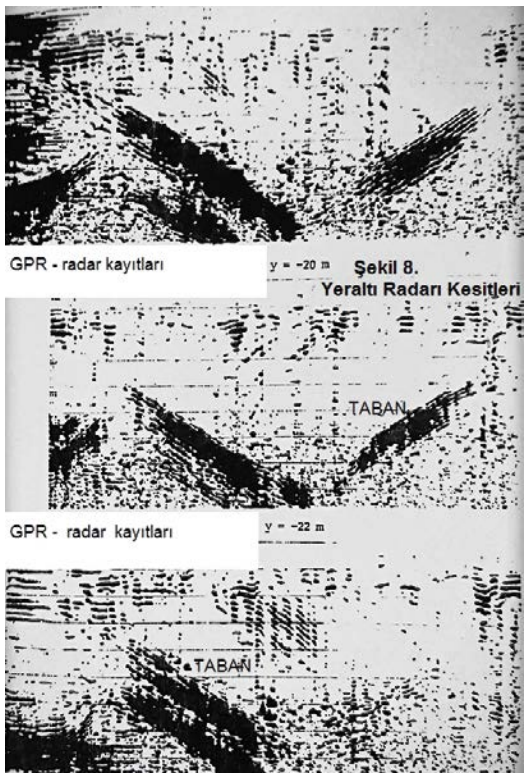
Türkiye Jeoloji Haritaları J51 & J52 paftaları, 1/100.000. Raporu, 2007. Ankara

Şekil 3 Nuhun Gemisi , Durupınar Site
GPR profil hatları
S
doğu
batı
kuzey

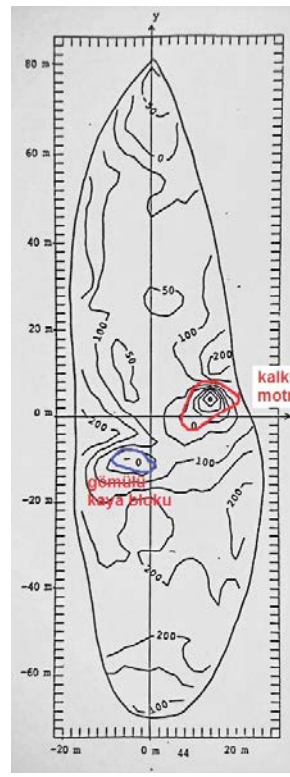

Şekil 5.
Nuhun Gemisi'ne kuzeyden bakış.
Masher Vadisi içinde .
GUNEY
HEYELAN
DOĞU
BATI

Şekil 7.
Yeraltı Radarı Kayıtları.
Taban yüzeyi, düşey kırık / çatlak Yüzeyleri
y = -14 m
y = -16 m

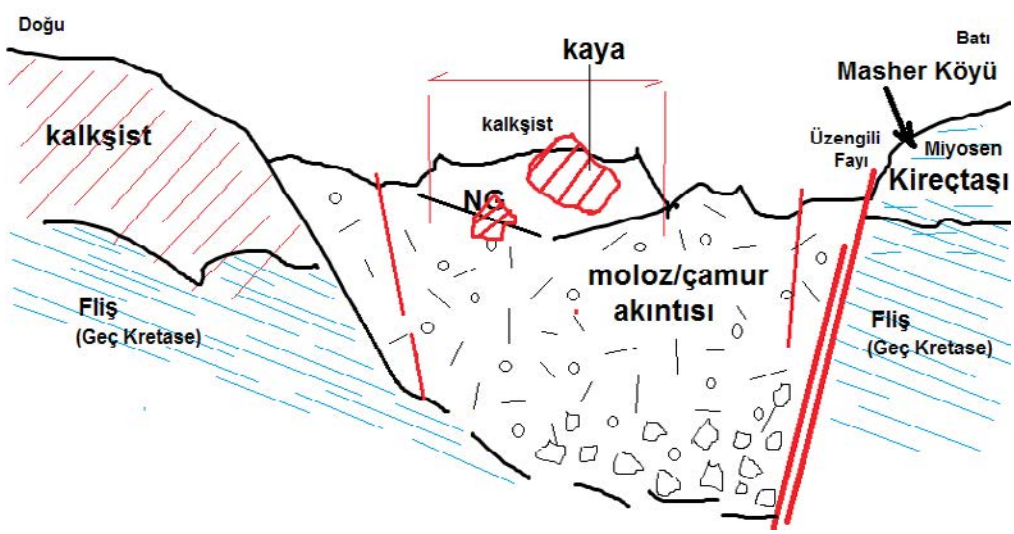

Şekil 8.
Yeraltı Radarı Kesitleri

Şekil 9
Proton Magnetometre manyetik alan kuvveti dağılımı haritası
(nanotesla biriminde)

Şekil.10 **Telçeker Heyelanı Enine Kesiti (şematik)**

TWO GIANTS in NOAH' S SHIP: OG and REEM

Demet OKUYUCU YILMAZ*

ABSTRACT

In the Torah book of creation, the fifth chapter tells about the descendants of Adam until Prophet Noah. According to the Old Testament, Noah-son of Lamech- (comfort) was sent to relieve the torments suffered by the land cursed by the Lord. After 500 years of life, Noah had three sons; Ham, Sam, and Japheth.

The Flood, one of the most important events in the history of mankind, its reasons, and the assignment of Noah to build a ship, the construction of the ship, the realization of the flood, the termination and the agreement of God with Noah are given in detail in the Torah. In Creation 6: 18-20 and 7: 2-3, it is determined who will board the ship. Accordingly, Noah and his family and each living species, one male and one female, each pair was ordered to ship.

Looking at the Rabbinic sources for the Flood together with the Torah, there are two giant creatures named Reem and Og among those who boarded the ship. Og (Zevachim 113b, B. Niddah 61a) was the son of Hiya and Ham and was included in the ship at the request of his mother. Reem did not fit in the ship because he was a very large giant, and leaned his nose on the ship and finished his journey by swimming after the ship. Og, attached to the ship with a rope and ladder by declaring his devotion to Noah, managed to keep his head above the water, and after the Flood, he returned to his promises to Noah and continued to do evil. Reem (Job39: 9-10; Repetition 33:17; Numbers33: 17-23: 22-24: 8; Psalms92: 10-22: 21), which is the subject of the declaration about two giants, is a giant called a single or double horned wild ox.

In this study, Reem and Og's place in Hebrew faith and Noah Flood and its reflection on painting will be discussed by an iconographic approach.

Key words: *Noah, Flood, Giant, Reem, Og.*

* *Asst. Prof. Demet OKUYUCU YILMAZ, Ataturk University, Faculty of Letters, Departmant of Art History, Erzurum/TURKEY, e-mail: demet@atauni.edu.tr*

NUH'UN GEMİSİNDE İKİ DEV: OG ve REEM

Demet OKUYUCU YILMAZ*

GİRİŞ

Tevrat'ın yaratılış kitabında, beşinci bap Hz. Adem'in Nuh peygambere[16] gel[7]ene kad[8]a[249]rki soy[5]unda[17]n bahsetmektedir. Lemek'in oğlu olan Nuh (rahatlık) Eski Ahit'e göre Rabbin lanetlediği toprak yüzünden çekilen eziyetleri rahatlatmak için gönderilmiştir. Nuh'un, 500 yıl yaşadıktan sonra, Ham, Sam ve Yafet adında üç oğlu olmuştur.

Yeryüzünde insanların, haksızlıkların ve ahlaksızlıkların çoğalması sonucu tanrı bu kötü gidişata müdahale etmiştir. *"Rab baktı, yeryüzünde insanın yaptığı kötülük çok, aklı fikri hep kötülükte. İnsanı yarattığına pişman oldu. Yüreği sızladı. 'Yarattığım insanları, hayvanları, sürüngenleri, kuşları yeryüzünden silip atacağım' dedi, 'Çünkü onları yarattığıma pişman oldum. Ama Nuh Rabbin gözünde lütuf buldu*" (Yaratılış, 6:5-8).

Hz. Nuh tanrının yolundan ayrılmayan, çağdaşlarına kıyasla kusursuz kabul edilen ve bu özelliklerinden olayı peygamberlik verilen bir şahsiyettir. Öncelikle ailesine ettiği tebliğe eşi, oğulları ve gelinleri iman etmişler fakat toplumun kalan kısmı bunu kabul etmeyerek çeşitli sapkınlıklarına devam etmişlerdir. Tanrı, peygamberin çabalarının kitleler tarafından reddedilmesi, ahlaksızlığın kabullenilmesi ve iyiliklerin kötü, kötülüklerin ise iyi görülmesi üzerine Nuh un kavmine tufan şeklinde büyük bir ceza vereceğini duyurmuştur (Atik, 2018:23).

Sözlük anlamı "sel getiren şiddetli yağmur, su baskını, her yeri kaplayan su" olan tufan İbrânîce'de *mabul*, Akkadca'da *abubu*, Latince'de *diluvium ifadeleri ile karışlanmakta olup hepsi de "yağmur fırtınası, sel, her şeyi kuşatan su baskını" manasındadır. Sadece su ile değil ateş, deprem, kan, kar gibi unsurlarla meydana gelen felâketlerin de adı tufan olmakla birlikte genelde su ile gelen felâket anlamı ön planda olup bu yönüyle tarihte pek çok örneğine rastlanmaktadır. Tufan, özellikle Hz. Nuh zamanında meydana gelen ve her şeyi su altında bırakan büyük felâketi ifade etmektedir* (Harman, 2012:319).

Yaratılış Kitabı 6: 13-22'de tanrı Nuh'a gofer ağacından, 300x50x30 arşın (204x34x20,4 metre) boyutlarında, üç güverteli, 1 arşın (68 cm) yükseklikte pencereleri ve girişi yandan olan bir gemi yapmasını emretmiştir. Yeryüzüne gönderilecek olan tufan her canlıyı öldürecek bir güçte olacaktır. Tanrı, Hz. Nuh ile yaptığı anlaşma neticesinde gemiye Nuh, oğulları, eşi ve gelinleri ile birlikte sağ kalabilmeleri için her canlı türünden bir erkek ve bir dişi olmak üzere birer çift almasını buyurmuştur. Yine yaratılış kitabı 7:1-3 'te tekrardan bu kuşak içerisinde sadece kendisini temiz gördüğü Nuh peygambere bütün ailesi ile birlikte gemiye binmesini, yeryüzünde soyları tünmesin diye yanına temiz sayılan hayvanlardan yedişer çift, kirli sayılan hayvanlardan birer çift, kuşlardan yedişer çift almasını istemiştir[1].

Yahudi kutsal metinleri geniş bir koleksiyon olup yazılı kutsal metinler (Tanah) ve onların yorumu olan sözlü kutsal metinler (Talmut) şeklinde iki sınıfa ayrılmaktadır (Tümer vd, 2011:311-312).

Rabbinik kaynaklar vermiş oldukları bilgi ve detaylar bakımından Tevrat olaylarına detaylar katabilmiştir. Bu kaynaklar Nuh'un gemisine alınan canlılara farklı türden ilaveler yapmaktadır. "*Dolaşan ruhların bir kısmı da gemiye bindi ve hayatlarını bu şekilde kurtardılar*"

* *Dr. Öğr. Üyesi Demet OKUYUCU YILMAZ, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fak.Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, e-posta: demet@atauni.edu.tr*

(Graves-Patai: 2013, 164). Yaratılış kitabı 6. bapta ***1***. *Yeryüzünde insanlar çoğalmaya başladı, kızlar doğdu.* ***2***. *İlahi varlıklar insan kızlarının güzelliğini görünce beğendikleriyle evlendiler.* ***3***. *RAB, "Ruhum insanda sonsuza dek kalmayacak, çünkü o ölümlüdür" dedi, "İnsanın ömrü yüz yirmi yıl olacak."* ***4***.*İlahi varlıkların insan kızlarıyla evlenip çocuk sahibi oldukları günlerde ve daha sonra yeryüzünde Nefiller vardı. Bunlar eski çağ kahramanları, ünlü kişilerdi."* ayetleri ile ilahi varlıklarla insan kızlarının evlendiklerini ve çocuk sahipleri olduklarını belirtmektedir. Tevrat'a göre burada bahsi geçen ilahi varlıkların İbranice tanrı oğulları olarak adlandırılan melekler veya Şit'in oyundan gelen insanlar oldukları sanılmaktadır. Devamında bahsi geçen yeryüzündeki nefiller İbranice de "düşmüş kişiler" septuagintte (6:2-5)[2] ise devler olarak çevrilmiştir. Nefillerden Çölde Sayım 13:31-33'te de bahsedilmektedir. "***31.*** *Ne var ki, kendisiyle oraya giden adamlar, "Bu halka saldıramayız, onlar bizden daha güçlü" dediler.* ***32.*** *Araştırdıkları ülke hakkında İsrailliler arasında kötü haber yayarak, "Boydan boya araştırdığımız ülke, içinde yaşayanları yiyip bitiren bir ülkedir" dediler, "Üstelik orada gördüğümüz herkes uzun boyluydu.* ***33.*** *Nefiller'i, Nefiller'in soyundan gelen Anaklılar'ı gördük. Onların yanında kendimizi çekirge gibi hissettik, onlara da öyle göründük."*

Enok Kitabı düşmüş melekler ile insanların birlikteliklerinden meydana gelen 135 metre boyları olan devlerin varlığından bahsetmektedir. Bu anlamda Tanah ile farklılıklar arz etmektedir (Peygamber Enok Kitabı, 7).

Rabbinik kaynaklara göre tufandan kurtulmak için gemiye alınanlardan biri dev Og'dur (Niddah 61a, Zevachim 113b, Pseudo-Jonathan Genesis 14:13, Kosman, 2002:157-190). Og, Hiya ile o zamanlarda eşi olan Ham'in birlikteliklerinden doğmuş, annesinin ricası üzerine gemiye bir ip-merdivenle bağlanmış, kafasını suyun üzerinde tutarak tufandan kurtulanlardan olmuştur (Zevachim 113b, Graves-Patai:2013,164). Niddah 61a'ya göre ise Og Ahijah ve Shamhazai'nin çocukları olup Sihon'nun da kardeşidir. Efsaneye göre tufanın suları dev Og'un sadece ayak bileklerine kadar yükselmiştir. Başka bir anlatıya göre ise tufanın vurmadığı Filistin'e kaçarak hayatta kalabilmiştir. Og, hayatta kaldığı için Nuh ve oğullarına köle olma sözü vermiş[3], beslenmesi ise geminin yanında yer alan bir hol vasıtasıyla her gün sağlanmıştır (Lauterbach, 1906:388) .

Og, Lut'un esir alındığı haberini İbrahim'e vermiştir. Böylece İbrahim Lut'u kurtarmak için büyük krallarla savaşırken ölecek Og ise onun güzel eşi Sara ile evlenecektir. İbrahim'in, İshak'ın sütten kesilmesi üzerine verdiği ziyafette Og da bulunmaktır. Og sürekli İbrahim'in çocuğu olmayacağını söylediğinden (Midrash Rabbah, LIII, 14) misafirler ona alaycı bir şekilde önceki sözlerini sorarak İbrahim'in İshak'ın babası olduğunu söylemişlerdir. Og İshak'ı tek bir parmağı ile öldürebileceği içim onun İbrahim'in gerçek soyu olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine yine bir efsaneye göre dev Og İbrahim'in yüzbinlerce torununu görmek ve ona karşı açılan bir savaşta öldürülmek için yaşamak ile cezalandırılmıştır (Lauterbach, 1906:388).

Yakup firavunun yanına gidip onu kutsadığı zaman Og da orada bulunmuştur. Firavun ona torunları olmayacağını söylediği İbrahim'in soyundan yetmiş kişinin orada olduğunu söylemiş, bunun üzerine Og kem gözünü İsrail oğullarının üzerine dikmiştir. Tanrı önceden İsrail oğullarına Og'un onların eline düşeceğini bildirmiştir (Lauterbach, 1906:388) . Og, Hz. Musa tarafından Edrei'de yapılan savaşta ortadan kaldırılmıştır... 33 *Bundan sonra dönüp Başan'a doğru ilerlediler. Başan Kralı Og'la ordusu onlarla savaşmak için Edrei'de karşılarına çıktı.34 Rab Musa'ya, "Ondan korkma!" dedi, "Çünkü onu da ordusuyla ülkesini de senin eline teslim ettim. Amorlular'ın Heşbon'da yaşayan Kralı Sihon'a yaptığının aynısını ona da yapacaksın."35Böylece İsrail halkı*

kimseyi sağ bırakmadan Og'la oğullarını ve ordusunu yok etti, ülkeyi ele geçirdi. (Çölde Sayım 21:33-35).

Resim sanatı açısından bakıldığında, Nuh'un hikayesi, Tanrı'nın mahvolmakta olan dünyada inanan ve dürüst insanlar aracılığı ile insanlığa kurtuluş vereceğinin ümidi sebebiyle, beğenilen ve sıklıkla resmedilen olaylardan birisi olmuştur (Yalçın, 2007:171). Geniş bir anlatımı olan Nuh ile alakalı en sık işlenen temalar geminin inşa edilmesi, hayvanların gemiye binişleri, tufan, tufan sonrası güvercinin gönderilmesi, gemiden iniş, Nuh'un kurbanı, tanrı ile antlaşması, şarap yapması, sarhoşluğu ve Babil Kulesi'dir (Tükel-Arsal, 2014:24-27). Nuh ve tufan ile ilgili betimlemeler Erken Hristiyanlık döneminde, 3.yüzyıl sonlarına doğru, Roma katakompları ve lahitlerde görülmeye başlanır (Yalçın, 2007:175).

Hıristiyan ikonografisinde gemiye binen insanlar (nuh, eşi, oğulları ve gelinleri olmak üzere sekiz kişi) ve hayvanlar Tevrat öğretisine bağlı kalınarak resimlenmiştir. (Bahadır, 2013:231-236). Örneğin, Monreale Katedrali mozaiklerinde görülen bu iki sahne (hayvanların gemiye binmesi ve tufan sonrası Nuh'un gönderdiği güvercinin ağzında zeytin dalı ile geri dönmesi) gemi ahalisini göstermektedir.

Tevrat'ın Kanonik metni gemi ahalisini bildirirken bunlardan birisi olarak Og'dan bahsetmemiştir. Bu sebeple kilise veya genel anlamda Hristiyan dini resimlerinde Og'un tekil olarak veya gemi ile alakalı sahnelerde herhangi bir betimine rastlanmamıştır. Bununla birlikte Çölde Sayım 21:33, Mezmurlar 135:11; 136:20 bölümlerinde Başan Kralı olarak zikredilen Og'un Yasanın Tekrarı 3:11'de demirden yatağından (Lındquıst,2011:81) bahsedilmiştir. "Refalılar'dan yalnız Başan Kralı Og sağ kalmıştı. Og'un Ammonlular'ın Rabba Kenti'ndeki yatağı demirdendi. O gün kullanılan arşın ölçüsüne göre uzunluğu dokuz, eni dört arşındı". *Yatak yaklaşık olarak 6,12x2,72 m. boyutlarındadır. Alman ressam ve gravür sanatçısı Johann Balthasar Probst tarafından 1770 yılında yapılan bir gravürde devin demirden yatağı betimlenmiştir (Şekil 1*). Yüksek ve geniş bir salon içerisine yerleştirilen demir yatak dört aslan ayağı üzerine oturmakta olup gösterişli bir yatak başı ile sağlam ve güçlü bir izlenim sunmaktadır. Yatağın etrafında bulunan ve hareketlerinden hayret ve belki de dehşete düştükleri anlaşılan insanlar hem Og'un devasa gücünün hem de yatağının boyutlarını hakkındaki bilgilerimizi pekiştirmektedirler.

Şekil 1: *Johann Balthasar Probst, Og'un Yatağı*[4]*, 1770, Gravür*

Eski Ahit'in kanonik metninde ve Rabbinik kaynakarda bahsi geçen dev Og İslami kaynaklarda da Uc b. Unuk şeklinde rivayet edilmiştir (Bozkurt, 2012: 34-35). Kuran-ı Kerim'de geçmeyen Başhan kralı Uc'un boyu dokuz eni ise dört arşındır (And, 2015:167-168). Söylenceye göre denizler yükseldiğinde ancak topuklarına kadar çıkar, yürüdüğü zaman toprak titrer, ağladığında gözlerinden

akan yaşlar bir nehir oluşturur, günde iki iri fil, başka bir ifadeye göre 1000 sığır yer, denize elini uzatarak yakaladığı balıkları güneşe tutarak kızartı, susadığında ağzını dayadığı nehrin akıntısını keser veya 1000 litre su içer, yılda sadece iki defa uyur (Bozkurt, 2012: 34-35).

Şekil 2: *Acaibu'l-Mahlukat ve Garaibu'l-Mevcudat, Bibliothèque de Bordeaux, ms 1130: f.126. Uc iki elinde birer balıkla*

Çeşitlemeleri çok olan Uc'un öyküsünün betimlemeleri İslam ikonografisinde özellikle İran minyatürlerinde çokça görülmektedir. Uc minyatürlerde genellikle boynuna geçmiş olan kaya ile veya kayayı kaldırmış fırlatmak üzere iken, elindeki balığı güneşe doğru tutup kızartırken veya Hz. Musa ile beraber resmedilmiştir. Kaya üzerine çoğunlukla onu oyan hüdhüd kuşu konmuş olarak gösterilmiştir (And, 2015:168) (Şekil 2).

Uc bu minyatürlerde çoğunlukla yarı çıplak resmedilmiş olup, iki veya tek eli ile tuttuğu balıkları kızartmak için güneşe tutarken tasvir edilmiştir. Dağların, tepelerin ve ağaçların onun etrafında küçük kalması, kolunu kaldırdığında güneşin yakınına ulaşabilmesi gibi vurgulamalar devin bulunduğu ortam içerisindeki boyutları ve onun dev olduğunu göstermek üzere kullanılmıştır[6].

Hz. Nuh'a gemi yapımında yardım ettiği için gemiye binenler dışında tufandan kurtulanlardan olduğu, annesini öldürmek için İblis'in attığı taşı havada yakalaması neticesinde annesinin onu uzun ömür ve güçle ödüllendirdiği Uc ile alakalı rivayetlerdendir. Hz. İbrahim'in hizmetçisi iken yaptığı hizmetler karşılığında azat edilerek kral olmuş, bu esnada altmış şehir kurmuştur. Hz. Lut'un kaçırılacağını haber vermesi ancak bunun altında yatan sebebin Hz. İbrahim'in eşi Sare'yi elde etmek olması Tevrat ile örtüşen bilgilerdendir (Bozkurt, 2012: 34-35).

Uc, İsrail Oğullarını yok etmek için 3 fersah boyundaki bir dağı yerinden söküp başı üzerine koymuş, onlara yaklaştığında karıncalar veya hüdhüd kuşu dağı delerek onun boynuna geçirmiştir (Şekil 3). Dev bunu boynundan çıkarmak istemiş fakat iki yandan çıkan dişleri buna engel olmuştur.

Hz. Musa elindeki on arşın uzunluğundaki asası ile on arşın sıçrayarak Uc'un ancak topuğuna ulaşabilmiş ve onu vurmuştur. Yine başka bir anlatıya göre ise elinde bir balta ile zıplayıp onun ayak bileğine vurarak öldürmüştür. Cesedi Nil üzerinde köprü olan devin 3000 yıl yaşadığı da söylenenler arasındadır (Bozkurt, 2012: 34-35) (Şekil 4).

Uc yetmiş ekmekçinin pişirdiği ekmekleri bir günde yer fakat doymaz. Hz. Musa Uc'a onu yedi lokma ile doyuracağını söylemesi üzerine dev Hz. Musaya yedi lokmayı burnuna koysa aksırmayacağını söyleyerek cevap vermiştir. Hz. Musa yedi lokmalık çanağı verir ve uc hepsini yiyemez. Bunun üzerine dev Uc açlık veya tokluğun yiyeceklerin sayısından

Şekil 3: *Falname, 17. Yüzyıl.(Babürlü), Christie's. Uc Boynunda Kaya ile*

Şekil 4: *Tārīkhnāma, Vol1, Freer Gallery, F1957.16. Musa ve Harun Uc'u Vururken*[8]

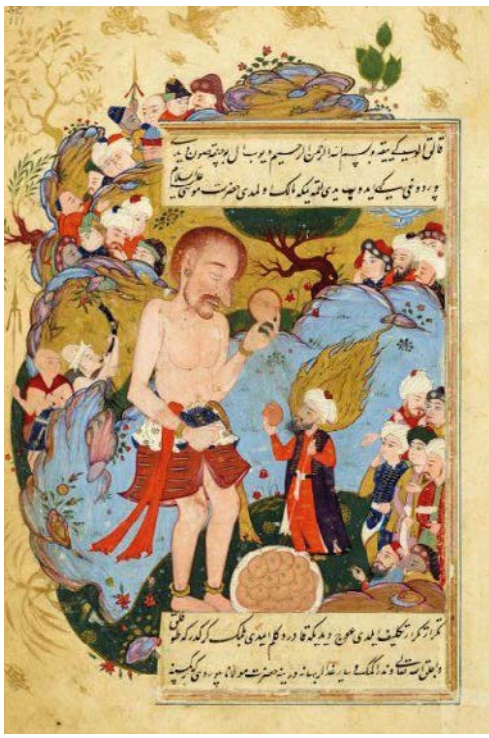
ziyade Allah'tan geldiğini kabul eder. Minyatürlerde karşımıza çıkan bu sahnede karşılıklı duran Hz. Musa ile dev Uc'un bir diyalog içerisinde, Hz. Musa Uc'a ekmeği uzatırken veya Uc ekmek elindeyken resmedilir (Şekil 5).

Tevrat'ın yazılı ve sonradan yazıya aktarılan metinlerinde çok sayıda dev insandan, deniz, kara ve hava yaratıklarından bahsedilmektedir. Dev insanların en bilineni, refaimlerin bir bakiyesi olduğuna inanılan ve dev cüssesi ile tanınan Golyat'tır Golyat'ın boyu İbranice Eski Ahit'e göre 6 arşın 1 karış (2,93 m) (I Samuel, 17: 4), Eski Ahit'in yunanca tercümesine ve yahudi tarihçisi F. Josephus'a göre ise 4 arşın 1 karıştır (2,03 m.). Kuşandığı zırhın ağırlığı 5000 şekel tunç (yaklaşık 57,5 kg.), mızrağının ucundaki demirin ağırlığı ise 600 şekeldir (6,9 kg.) (I Samuel, 17: 5-7) (Küçük, 1993:37).

Golyat dev cüssesi ile meydan okuduğu Filist ordusundan karşısına savaşacak cesarette birini bulamaz. Fakat genç yaştaki Davut ona meydan okuyarak sapanla attığı taş ile alnından vurduğu Golyat'ı başını keserek öldürür. İsrailliyyat'da önemli bir yeri olan bu mücadele bir noktada tanrıya olan inanç ve itaatin her zaman zafer ve kazanım sağlayacağının bir ifadesi olarak değerlendirilmiştir.

İsrâiloğulları'nın gözlerinde büyüttükleri düşmanlarının zamanla dev masallarına dönüştüğünün (Bozkurt, 2012:35) önemli örnekleri olarak Golyat ve Og verilebilir. Golyat Hıristiyan resim sanatında erken dönemlerden itibaren gerek resim sanatında gerekse mimari plastikte sıklıkla ele alınarak betimlenmiştir (Öney, 1989:22-24; Aydeniz, 1999:40-41). Fakat Og bu anlamda Hıristiyan sanatından ziyade İslam minyatürlerine konu

edilebilmiştir.

Şekil 5: *Sevakıb-ı Menakıb, The Morgan Lib. And Museum, MS M.466, fols. 110v–111r*[9].

Rabbinik kaynaklara göre Nuh'un gemisine alınan ve tufandan kurtulan devlerden bir diğeri ise "reem" adı verilen devdir. Reem, oldukça kuvvetli ve vahşi devasa bir yaban öküzüdür. Bu dev hayvanlardan dişi ve erkek olmak üzere sadece bir çift aynı anda ve yeryüzünün iki ucunda yaşamaktaydılar. Yetmiş yılda bir bir araya gelip çiftleştikten sonra dişi olan ölümcül bir ısırıkla erkeği öldürür, dişi ve erkek buzağıya gebe kalıp on bir yıllık süre sonunda karnı ikiye yarılarak buzağıları doğurur ve dişi ölür. Doğumdan sonra küçük buzağılardan erkek olan doğuya, dişi olan batıya yol alır ve yetmiş yıl sonra buluşmak üzere ayrılırlar (Graves-Patai:2013,90).

Hz. Davut, çocukken babasının koyunlarını, bir dağ sandığı ve o sırada uyumakta olan bu hayvanlardan birinin üzerine otlatmak için getirmiştir. Biranda uyanarak ayakları üzerine kalkarak gökyüzüne ulaşan hayvanın sağ boynuzuna tutunarak hayatta kalmayı başaran Davut tanrıya "Evrenin efendisi, bana yardım et ve hayatımı bağışla. "Yeryüzüne sağ salim indiğimde, bu öküzün boynuzlarına benzeyen yüz fersah eninde bir tapınak[10] *inşa edeceğim." Tanrı Davut'a merhamet ederek yeryüzüne hayvanların kralı aslanı göndermiştir. Öküz, karşısında aslanı gördüğünde saygı ile önünde eğilmiş ve Davut bu şekilde hayatını kurtarmıştır. Sonrasında Davut aslandan korkunca tanrı aslanı kovalaması için bir geyik göndermiş ve Davut öküzün boynundan aşağı kayarak kendini kurtartmıştır* (Graves-Patai:2013,90-91).

Henüz bir günlük bir buzağının boynunun üç yüz fersah, başının dayandığı yerin bir buçuk fersah olduğu rivayet edilmiştir (Rabba bar Bar-Hanna). Buzağı bu haliyle dört fersah yüksekliğindeki Tabor Dağından daha büyük olarak tanımlanmıştır. Hayvanın Ürdün nehrine düşen dışkısı Ürdün'ü mahvetmiş, büyük bir su taşkınına sebep olmuştur. *"Rabba şöyle dedi: Tabor Dağı kadar büyük bir günlük antilop [urzila] gördüm. Tabor Dağı ne kadar büyük? Dört fersah. Boynunun uzunluğu üç fersah, başının dayandığı yer ise bir buçuk fersah idi. Dışkı attı [kufta] ve böylece Ürdün'ü mahvetti".* (B.Baba Bathra 73b[11], Zevachim113b[12]).

Yeni doğan bir buzağı İsrail'e gelmiş ve ülkedeki bütün ağaçları kökünden sökerek yerle bir etmiştir. Rabbi hiya tanrıya dua ederek ülkeyi kurtarmasını istemiş, tanrı ölmek üzere olan anneyi çölden getirerek buzağının onun peşinden gitmesini sağlamış ve böylece İsrail kurtulmuştur (Graves-Patai:2013,91).

Rabbinik kaynaklar Nuh tufanında gemiye alınan ve tufanda helak olmaktan kurtulan varlıklardan birisi olarak da reem adı verilen bu dev öküzden bahsetmektedir. Eğer Nuh onlardan iki yavruyu gemiye alıp kurtarmamış olsaydı tufanda onlar da yok olup gideceklerdi. Onlar için gemisinde yeterli yer bulamayan

Nuh, hayvanların boynuzlarını geminin kıç bölümüne bağlayıp nefes alabilmeleri için de burun deliklerinin güvertede kalmasını sağlamış; gemi önde, dev hayvanlar ise vücutlarının yarısı suda olmak üzere yolculuklarına devam etmişlerdir (Zevachim 113b[13], Graves-Patai:2013,91).

Tıpkı Og gibi gövdesi su içerisinde kalan Reem'in tufandaki kaynar su içerisinde nasıl hayatta kalabildikleri sorusuna yine Zevachim 113b de tanrının onlara merhamet ederek geminin yan tarafındaki suları soğuttuğu ifadeleri ile cevap alınmaktadır.

Tevrat'ın kanonik metninde Çölde Sayım 23:22, 24:8, Yasanın Tekrarı 33:17, Eyüp 39:9-10, Mezmurlar 22:21, 29:6, 92:10 ve Yeşaya 34:7 olmak üzere sekiz yerde Reem'den, yaban öküzü olarak, bahsedilmektedir. Bu güçlü hayvan, özellikle kitabı mukaddesin erken dönem Hristiyan çevirilerine göre, efsanevi yaratıklardan olan "unicorn" yani tek boynuzlu hayvanlarla özdeşleştirilmiştir.

Unicorn, antik dönemde ortaya çıkan, gövdesi ve başı at, arka ayakları antilop, kuyruğu aslan kuyruğuna benzeyen, başının ortasında spiral şekilde tek ve büyük bir boynuz bulunan efsanevi bir yaratıktır. Ortaçağ'da unicorn, güçlü ve korkusuz bir yaratık olarak, Tevrat'ta adı geçen Reem ile bağdaştırılmış, Tevrat'ın sonradan yapılan çevirilerinde ise Reem vahşi öküz (iki boynuzlu hayvan) olarak isimlendirilmiştir (Phıllıps:1911, 581).

12. yüzyılın başlarında (yaklaşık olarak 1100), üretilen "Yaratılış Halısı" veya " Girona Halısı[14]" olarak da bilinen örme eserde yaratılış öyküsü, kozmik elementler ve kutsal haç ile ilgili sahneler canlandırılmıştır. Günümüze ulaşan haliyle 3,65x4,7 m. boyutlarındaki eserin merkezinde dikdörtgen alan içerisinde daire formlu çerçeve içerisinde yaratılış teması işlenmiştir. Merkezde yer alan İsa'nın etrafında yaratılışın yedi günlük öyküsü betimlenmiştir. Hz. Adem'in hayvanlara isimlerini verdiği sahnede bir unicorn da yer almaktadır. Bu tanımlama ile unicorn efsanevi olmaktan öte ilahi yaratışın bir canlısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Venedikli ressam Jacobo Tintoretto'nun "Hayvanların Yaratılışı" isimli eserinde, Raffaello'nun Vatikan'daki Papalık Sarayına yaptığı "Hayvanların Yaratılışı" freskosunda, Alman sanatçı Hans Baldung Grien'in "İnsanların ve Hayvanların Yaratılışı" tablosunda yaratılan hayvanlar içerisinde de bir unicorn görülmektedir.

Şekil 6: *Samuel Bochart'ın "Hierozoycon" Gravür, 1663 Reem.*

İtalya, Ravenna'da bulunan San Giovanni Evangelista (5.yy) kilisenin 1213 tarihli zemin mozaiklerinden bir parçada tek boynuzlu bu hayvan reem tanımlamasına örnek verilebilir. Samuel Bochart'ın "*Hierozoycon*" isimli eserinde yer alan 1663 tarihli gravürde betimlenen tek boynuzlu hayvanlar reem olarak adlandırılmıştır (Şekil 6). Reem'in tek boynuzlu bir hayvan olarak resmedildiği bir başka eser ise "Handelene van de Natuere" adlı Yaşlı Plinius'un "Doğa Tarihi[15]" adlı eserinin 1644 tarihli Almanca çevirisidir. Bu eserde tek boynuzlu olarak resimlenen bu hayvan Tevrat'taki Reem ile bağlantılıdır.

Şekil 7: *Getrude Landa, Jewish Fairy Tales and Legends, 1919, s.30*

Unicorn'un Tufan öncesi gemiye binen hayvanlar içerisinde resmedildiği örnekler de Avrupa resim sanatında mevcuttur. Flaman resminin bir temsilcisi olan Yaşlı Jan Brueghel'in Cennet Bahçesi ve Hayvanların Nuh'un Gemisine Binmesi" isimli eserinde uzakta görülen geminin yakınında bir çift unicorn gemiye yönelmişken görülmektedir. Yine flaman barok ressamı Hans Jordaens I'in "Nuh'un Gemisine Biniş" isimli eserinde beyaz bir unicorn gemiye doğru tırmanmaktadır. Aynı ekolden Lambert de Hondt I'in "Nuh'un Gemisine Yolculuk" isimli eserinde uzaktan görülen ve dirilen İsa'yı sembolize eden (Beal:2019, 154-188) beyaz bir unicorn gemiye doğru ilerlemektedir. Unicorn, Ortaçağ ve Rönesans'ta Bakire Meryem'in ve İsa'nın alegorisi olarak da kabul görmüş bir semboldür (Beal:2019, 154-188). 1.yüzyıl Yahudi tarihçisi Flavius Josephus'in "Yahudi Savaşları Tarihi" adlı eserinin sonradan Thomas de la Ruelle tarafından yapılan basımında yer alan bir gravürde yine gemiye binmek üzere orada bulunan bir unicorn eserde yer almıştır.

Reem ve Og'un tufan sırasında geminin ardında oldukları nadir bir gösterim Getrude Landa'nın "Yahudi Masalları ve Efsaneleri (Jewish Fairy Tales and Legends)" isimli eserinin 1919 yılı baskısında bir gravür olarak karşımıza çıkmaktadır. Gravürde Og, tek boynuzu iri halatlarla gemiye bağlanan Reem'in üzerinde son derece keyiflidir. Suların yükseldiği, geminin sular üzerinde olduğu ve bu iki devin tufandan kurtulduğu bu şekilde ifade edilmiştir (Şekil 7).

SONUÇ

Musevilikte sanata bakış tasvir ve put yapımını yasaklayan bir anlayış çerçevesinde belirlenmiştir. Bu anlayış ve gelenek doğrultusunda gerek Tevrat gerekse sonradan yazıya aktarılan sözlü geleneğin kişi ve olayları resim veya kabartma yolu ile betimlenmemiştir (Başak: 2016, 79). Buna karşın Hıristiyan inanç ve geleneğinde bir figürün veya kutsal metinlerde geçen olayların resimlenmesi açısından herhangi bir kısıtlama veya engel yoktur.

313 yılındaki Milano Fermanı ile Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak tanımıştır (Ostrogorsky,2006:41). Çoğunluğunu okuma yazma bilmeyenlerin oluşturduğu kilise üyelerinin eğitimi ve paralel olarak Hristiyan inananlarının bu yeni inancı anlama, kavrama ve dini gereksinimlerinin karşılanmasında ve öğretinin yayılması amacı ile görsellikten yararlanılmıştır (Gombrıch, 1997:133,135).

Hıristiyanlıkta kutsal kitap olarak eski ve yeni ahit kabul edilmektedir. Bu iki döneme ait kutsal metinlerin koleksiyonu ise "Kitabı-ı Mukaddes" olarak kabul adlandırılmıştır (Küçük,Tümer,Küçük: 2011, 375). Kutsal metinlerde bahsi geçen anlatılar Hristiyan resim sanatının her aşamasında betimlenebilmiştir.

Nuh peygamber, Hz. Adem'in asli günah sonucu suçlu sayılması sonrasında insanlığın

tekrar atası olarak tufandan sonra insan soyunun devamını sağlamıştır. Bu denli önemli bir şahsiyet ve onunla özdeşleşen tufan Hristiyan resim sanatında erken dönemden itibaren görülmeye başlanır (Yalçın, 2007:175) .

Nuh'un gemisine binmeye layık görülerek tufandan kurtulan kişiler peygamberin kendisi, ailesi ve seçilen bazı hayvanlardır. Yahudi kutsal metinlerinde ve İbrani mitlerinde gemiye bindiği ifade edilen iki canlı da dev Og ve dev bir yaban öküzü olan Reem'dir.

Yapılan araştırmalar neticesinde Og ve Reem Hıristiyan resim sanatında Nuh'un Gemisi betimlemelerinde yer bulamamışladır. Bununla birlikte tekil olarak resmedildikleri bir örnek de mevcut değildir. Og, İslam minyatürlerinde Hz. Musa ve İsrailoğulları ile olan mücadelesinde çeşitli kesitlerde ele alınarak resmedilmiştir. Avrupa resim sanatında ise demirden yatağını gösteren gravür üniktir. Reem ise yaban öküzünden ziyade mitolojik bir yaratık olan bir unicorn yani tek boynuzlu bir hayvan olarak hayal edilmiştir. Bu hali ile hem yaratılış sahnelerinde hem de gemiye binen hayvanlar içerisinde resmedildiği örnekleri tespit edilmiştir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Hayvan çiftlerinin sayıları hakkındaki değişen ifadelerin değerlendirilmesi ve detaylı bilgi için bakınız, Harman, 2012:24

2 http://www.ecmarsh.com/lxx/Genesis/index.htm

3 Hz. Nuh'un ailesi dışında gemiye binen diğer bir kişi ona yalvararak köle olma sözü veren Başan Kralı Og'dur.

4 https://web.archive.org/web/20031116201302/http://lombardmaps.com/cat/judaica/cccxxiv.jpg

5 http://www.manuscrits-medievaux.fr/zoom.aspx?i=285048&n=1256 (Erişim Tarihi 13.09.2019)

6 Bu sahneyi gösteren benzer minyatür örnekleri için bakınız

https://web.archive.org/web/20031116201302/http://lombardmaps.com/cat/judaica/cccxxiv.jpg

http://www.manuscrits-medievaux.fr/zoom.aspx?i=285048&n=1256 (Erişim Tarihi 13.09.2019)

Sadi Bayram, "Sislile-Nameler ve İrlanda-Dublin, Chester Beatty Library'de Bulunan 1598 Tarihli Zübdetü't Tevarih", Vakıflar Dergisi, Sayı 24, Ankara, 1994, 51-116; Zübdetü't Tevarih, Dublin Nüshası, 1598.

7 https://www.christies.com/lotfinder/Lot/illustration-to-a-falnamahmughal-17th-century-4092577-details.aspx (Erişim Tarihi 12.09.2019)

8 http://collections.si.edu/search/detail/edanmdm:fsg_F1957.16?date.slider=&q=Tarikhnama&dsort=&record=2&hlterm=Tarikhnama&inline=true (Erişim Tarihi 12.09.2019)

Benzer örnekler, The London Qazwīnī. Acaibu'I-Mahlukat ve Garaibu'I-Mevcudat, undated. ff.135; Eserin Adı?, Rashid Ad-din?, Cincinati Müzesi, 1947.501; Ashmolean Museum, Yousef Jameel Centre for Islamic and Asian Art. 16. yy. 2. Yarısı, İran (Kazvin); Acaibu'I-Mahlukat, Fars Milli Kütüphanesi, Sayı:653562.

9 https://www.themorgan.org/search/site/MS%20M.466%2C%20fols.%20110v%E2%80%93111r. (Erişim Tarihi 08,10,2019)

Benzer örnekler, Sevakıb-ı Menakıb, TSM R.1479; Falname, 1703, TSM H.

10 Hz. Davut'un tanrıya yapımı için söz verdiği tapınak Hz. Süleyman tarafından inşa edilmiştir. 1.Krallar, 5:3.

11 https://www.sefaria.org/Bava_Batra.73b.2?lang=bi (Erişim Tarihi 02.10.2019)

12 https://www.sefaria.org/Zevachim.113b?lang=bi (Erişim Tarihi 02.10.2019)

13 https://www.sefaria.org/Zevachim.113b?lang=bi (Erişim Tarihi 02.10.2019)

14 http://medieval.webcon.net.au/extant_girona_creation_tapestry.html (Erişim Tarihi, 13.11.2019)

15 Gaius Plinius Secundus, Doğa Tarihi (I. ve II. Kitap), (Çev. İnanç Pastırmacı), Say Yayınları, Ankara, 2017.

16 https://fr.wikipedia.org/wiki/Re%27em (Erişim Tarihi, 25.11.2019)

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

And, Metin (2015). Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası. *İstanbul: YKY*.

Arsal Yüzgüller, S.-Tükel, U. (2014). Sözden İmgeye Batı Sanatında İkonografi. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Aydeniz, F. (1999). Bizans Tasvir Sanatında Tevrat Öyküleri. *(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tez*i). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İzmir.

Bahadır, Ü.(2013). Hristiyan İkonografisinde Nuh Tufanı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.

Başak, Rasim (2016). Musevilikte Sanat ve Estetik Anlayışı, İdil Dergisi, C5, S21, s.477-490.

Bayram, Sadi (1994). Sislile-Nameler ve İrlanda-Dublin, Chester Beatty Library'de Bulunan 1598 Tarihli Zübdetü't Tevarih, Vakıflar Dergisi, Sayı 24, Ankara, s.51-116.

Beal, J.(2019). The Unicorn as a Symbol for Christ in the Middle Ages, *Illuminating Jesus in the Middle Ages*. Jean Beal (Ed.), Boston, s.154-188.

Bozkurt, N.(2012). Uc b. Unuk, TDVİA, Cilt42, İstanbul, s.34-35.

Gaius Plinius Secundus, (2017). Doğa Tarihi (I. v*e II. Kitap)*. İnanç Pastırmacı (Çev.). Ankara: Say Yayınları.

Gombrıch, E.H. (1997). Sanatın Öyküsü. Erol Erduran, Ömer Erduran (Çev.). İstanbul: Remzi Kitapevi.

Graves, R.-Patai, R. (2013). İbrani Mitleri. *Uğur Akpur* (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Harman, Ö.F.(2012). Tufan, TDVİA, Cilt41, İstanbul, s.319-322.

Kosman, A. (2002). The Story of a Giant Story: The Winding Way f Og King of Bashan in the Jewish Haggadic Tradition, Hebrew Union College Annual, Vol.73, s.157-190.

Küçük, A. (1993). Calut, TDVİA, Cilt 7, İstanbul, s.37.

Küçük, A., Tümer, G., Küçük, M.A. (2011). *Dinler Tarihi, Ankara: Berikan Yayınevi.*

Lauterbach, J.Z. (1906). Og, *The Jewish Encyclopedia*, C9, USA, s.388.

Lındquıst, M. (2011). King Og's Iron Bed, *The Catholic Biblical Quarterly*, Vol. 73, No. 3, s.477-492.

Midrash Rabbah, (1961). H.Freedman- M.Simon (Çev.). London: The Soncino Press.

Ostrogorsky, G. (2006). *Bizans Devleti Tarihi*, Fikret Işıltan (Çev.). Ankara: TTK.

Öney, G. (1989). *Akdamar Kilisesi, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.*

Peygamber Enok Kitabı (2019). Günyüz Keskin. (Çev.). İstanbul: Hermes Yayınları.

Phıllıps, C.B. (1910-1911). Unicorn, The Encyclopedıa Brıtannıca, Volume 27, Cambridge University Press, s.581-582.

Yalçın, A-B (2007). "Erken Hıristiyanlık ve Bizans'ta Nuh ve Gemisi: Sembol ve İkonografi", I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, Doğubayazıt (7-11 Eylül 2005), İstanbul, s.170-184.

NOAH'S DAY AND GIANT UCUBİLİK IN MYTHOLOGICAL NARRATIveS

Hayrettin İVGİN*

ABSTRACT

Ucubilik motif is found in mythological narratives. In the narratives such as fairy tale, legend, saga; ucubilik is shown as a giant creature. In the narratives Ucubilik are huge beings in human form. These creatures are called Ucubuluk in Nakhchivan; Ucubilix, Ucugulu, Ochibinih in Azerbaijan; Uc b. El-Anak, Övc Ibn Unug in Arabia; Ucubilik, Ucumuluh (Sivas), Mucmuluh (Susehri), Ucmuluh (Elazig) In Turkey and so on.

We have many narratives about Ucubilik. In addition, it can be found information about the Ucubilik in the old written sources.

The important part of Ucubilik, as explained in this narrative and references, is: Ucubilik was a giant creature that helped to build the ship before the flood and it brought trees, timber and wood to the ship when Noah began to build it.

After Noah finished the ship, Ucubilik was not put on this ship. It is even explained that it did not board the ship with his own consent.

In this paper; The legends and narratives about Ucubilik will be included and its relationship with the ship for the deluge will be expressed.

These narratives (myths) are narrations that have formed in Turkish geography. Based on these narratives, we aim to give new information to the fact of Noah's Day.

***Key words*:** *Noah's Day, Prophet Noah, Ucubilik (a kind of giant creature), giant creatures, myths.*

* *Hayrettin İVGİN, The Presidency of Word Specch Akademy. Ankara/TURKEY, e-mail: hayrettinivgin@gmail.com*

NUH TUFANI ve MİTOLOJİK ANLATILARDA DEV UCUBİLİK

Hayrettin İVGİN*

Ucubilik motifine, gerek Türk dünyası gerekse Azerbaycan mitolojik metinlerinde rastlanmaktadır.

Büyük işler yapan birtakım kahramanlar hakkında; merak ve korku uyandırmak veya güçlü göstermek amacıyla bedenleri olağanüstü büyütülenler olmuştur. Olağanüstü büyüklükteki masal, mitoloji, efsane ve destan kahramanlarına "dev" adı verildiğini biliyoruz.

Dünya ve Türk anlatılarında (mitoloji, masal, efsane, destan vb.) önemli bir yer tutan devler; iri yarı, kuvvetli, insan azmanı yaratıklar biçiminde düşünülegelmiştir. Bunların yaşayışları insanlar gibidir. Erkeği ve dişisi vardır. Evlenirler, çocukları olur. Türk anlatılarında bunların ülkeleri Kaf Dağı'nın ardındadır. Genellikle saf yaratılışlıdırlar. İnsan yiyen devler de vardır. Türk anlatılarında öldürülmeleri mümkündür.

Yunan mitolojisinde devler, toprağı (Gaia) çok bereketli yapan Uranos'un kanından doğdular. Bunlar yenilmez bir güce sahiptir. Ölümsüz değillerdir ama öldürülmeleri için bir tanrı ile insanın işbirliği yapması gerekir.

Yakın Doğu anlatılarında, özellikle Zerdüşt dinindeki anlatmalarda devlerin sayısı pek çoktur. Ehriman'ın yönetiminde olan yeryüzündeki bu devler çeşitli günahları temsil eder. Çeşitli destanlarda ve efsanelerde kahramanlarla devler arasında pek çok çarpışmalardan söz edilir. Mesela; hükümdar Keykâvus Ak Dev ile hükümdar Tahmuraş Siyah Dev ile, Zaloğlu Rüstem Akvan ve Arzhan adındaki devlerle savaşırlar.

Türk ve Yakın Doğu anlatılarında bu devlerin ve kahramanların büyüklükleri de tanımlanmaktadır.

Saka Türklerinin kahramanlarından Alp Er Tunga, Semerkant Kalesi'nde otururken ayaklarını Zerefşan Deresi'nde yıkardı. Sümer kahramanı Gılgamış'ın boyu on arşın idi. Yakın Doğu milletlerinin mitolojilerinden gelen bir efsanede Deccal, çok iri ve uzun bir adamdır. Başı bulutlardan dışarı çıkar, denizler topuğuna kadar gelirdi.

Bunlar yalnızca Türk mitolojisinde değil, her milletin mitolojisinde de çokça görülmektedir.

Bu yazımızın konusu olan Ucubilik motifi, mitolojik çağlardaki insan biçimindeki kocaman varlıkların günümüze gelen kalıntısıdır.

Ucubilik motifi; Nahçıvan'da Ucubuluk, Azerbaycan'da Ucubılıx, Şerur'da Ucugulu, Azerbaycan hikâyelerinde Ocıbınıh Padişah, Arap mitolojisinde Uc b. El-A'nak, bazı efsanelerde Övc İbn Unug, Sivas'ta Ucumuluh / Mucmuluh, Yakın Doğu mitoloji anlatmalarında Uc Bin Unk gibi çeşitli biçimlerde ve adlarla anılmaktadır. Halk Bilimi Araştırmacısı-Eczacı Müjgan Üçer Sivas'ta çok yemek yiyenlere "Mucmuluk…" Divriği'de ise "Öjmürük" dendiğini bir mektubunda bana bildirmişti. Nahçıvan'da bazı kesimlerde Ucubılıx, bazı kesimlerde Ucugulu olarak adlandırıldığı da ifade edilir. Ağstafa rayonunda derlenmiş bazı metinlerde adı Uğuz olarak geçmektedir.

İslam yazarlarının (Taberî, Sa'alebî, Kisâî vb.) kitaplarında adı Araplaştırılarak Uc ya da Ac biçimine sokulmuştur. Tevrat'taki adı

* *Hayrettin İVGİN, Dünya Söz Akademisi Başkanı. Ankara/TÜRKİYE, e-posta: hayrettinivgin@gmail.com*

Og'dur.

Ucubılık anlatması her coğrafyada değişik şekildedir: Efsanevî ve uydurma bir kişiliktir. Asıl adı Uc İbn Unuk imiş. Ad kavminin hükümdarı olan Şeddad'ın adamlarındanmış, Adem Ata'nın oğullarından sayılırmış. Çok uzun boylu ve iri cüsseliymiş. Çok uca (yüksek) boylu neheh (iri) bir adammış. O keder yeke (büyük ve iri) , azmandı ki, ancak onun ayaklarını görmek mümkün olur. O kadar büyük idi ki, başı Deccal'ın başı gibi bulutlardan çıkarmış. Ancak dizlerine kadar gelebilen denizlerde yürürmüş. Normal insanların boyu, onun ancak topuğuna kadar gelirmiş.

Nahçıvan toprakları da bir zamanlar büyük bir deniz imiş. Elinceçay'daki İlanlı (Yılanlı) ve Genni Dağları da birer ada imiş. Ucubilik, ayaklarının birini İlanlı Dağı'na, diğerini de Genni Dağı'na koyarmış. Eğilip denizden balık tutar, güneşe tutup o tarafa bu tarafa çevirerek pişirirmiş.

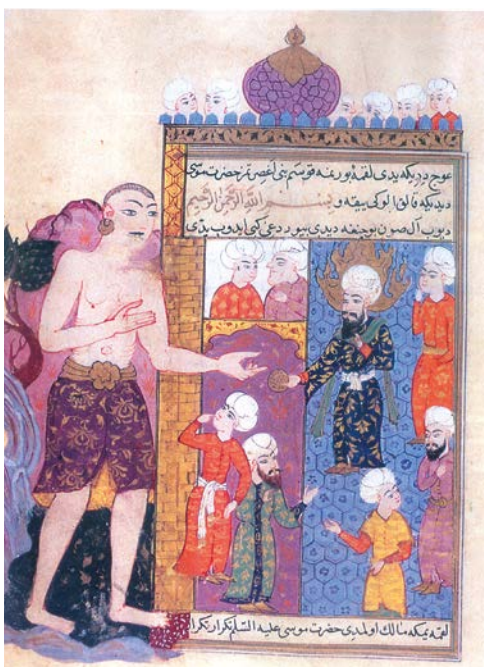

Foto 1: *Topkapı Sarayı Müzesinin Revan Kütüphanesinin 1479 no'da kayıtlı Sevâkıb-ı Menâkıb adlı eserdeki minyatür. Uc ile Hz. Musa.*

Normal insanların boyu onun ancak topuğuna kadar gelirmiş. Onun bir kemiğinden büyük bir köprü yapılabilirmiş. Hatta Azrail'in bile onun canını almaya gücü yetmezmiş. Azrail'i gördüğü an bir-iki adım geri çekilirmiş ve Azrail ne kadar yol alırsa alsın, ona yetişemezmiş. Ayrıca çok da güçlüymüş.

Ucubilik'in bir âdeti vardı. Sakinliği ve sessizliği severdi. Sakin bir zamanda ayda yılda bir defa, daha doğrusu yazın etraf sakin ise gelirdi. Orada elini derin ırmağın dibine uzatırdı. Derenin dibindeki kapağı acar, o anda ırmakların, bulakların suyu artar ve yağış başlardı. Yok eğer sessizlik yoksa, Ucubilik küser giderdi ve o yıl kuraklık olurdu. Bet-bereket göğe çekilirdi.

Ucubilik, balığı denizden alır, güneşe tutarak kızartır yerdi.

Suyu bulutlardan içermiş. Hattâ, bulutları sıkıştırır ve su hâline getirirmiş. Yakaladığı balinaları güneşte pişirirmiş.

Denizin dibinden balıkları tutar, güneşte kızartır ve yermiş.

Evi barkı yokmuş. Unu suda yoğurup hamur yapar, güneşe tutup pişirirmiş.

Tüm hayatı boyunca kendisine bir ev yapmak için uğraşmış. Ancak sonunda topuğuna kadar ulaşabilen derme çatma bir kulübe yapabilmiş. Ölmesine yakın bir zaman kala; "Bilseydim ki dünyanın vefası budur, hiç bu kulübeyi yapmazdım." demiş.

Nûh peygamber gemi yapımı için ona yemek karşılığı ağaç taşıtmıştır. Tûfân esnasında sular en yüksek dağların doruğunu 40 karış aştığı zaman Uc'un ancak dizine gelebilmiş. Musâ peygamber ile savaşa girişmiş ve kocaman taştan bir dağı Musa'nın ordusu üzerine atmak üzereyken bir kuş bu taşın ortasını un etmiş ve koca dağ Uc'un boynuna geçmiş ve adı bu yüzden Uc ibn Unuk kalmış. (Unuk,

"boyun' demektir) Musa Peygamber sıçrayıp asası ile topuğuna vurmuş ve onu öldürmüştür. Kisrâlar devrinde Uc'un bir kaburga kemiğinden Fırat üzerine köprü yapılmış ve tam bir asır kullanıldıktan sonra insan kemiğidir, diye kaldırılmıştır.

Nuh Tufanı zamanında su onun ancak dizlerine kadar çıkabilmişti. Tufan'da Ucubilik boğulmamıştır. Nedeni ise Nuh Peygambere gemi yapımında yardım ettiği için Allah onun boğulmasını önlemiştir.

Hz. Nûh onu gemisinden kovduğu halde tûfânda boğulmamış, çünkü sular ancak dizlerine kadar gelebilmiş, üç bin yıl yaşamış, Hz. Mûsâ onu ancak Hüdhüd (Kur'an'da da adı geçen Hz. Süleyman'ın ünlü kuşu) kuşunun yardımıyla öldürebilmiş, yılda iki kez uyur ve bir yemekte iki fil yermiş.

Tevrat'a göre Başan'ın dev kralıdır. Ama Kur'an'da adı geçmez. Halk inanışlarına konu olan İsrâilîyât'ta 23333 arşın boyunda olduğu, Hz. Musa'nın onu öldürmek için on arşın boyundaki asâsıyla on arşın da sıçramak zorunda kalarak onun ancak topuğuna vurabildiği, devrilen cesedinin Nil nehri üzerinde köprü olduğu anlatılır.

Ucubilik ya da Uc'un, Kur'an'da adı geçmez ama Tevrat'ta iki yerde Og adıyla anılır. Tevrat'ta Başan ülkesinin kralıdır Og. Yatağı demirdendi ve çok büyük bir devdi. Boyunun dokuz arşın, eninin ise dört arşın olduğu Tevrat'ta yazılıdır. Og'un yok edilişi Hz. Musa ile gerçekleştirilmiştir. Hatta Hz. Musa, Tevrat'a göre Og'un tüm kavmini ortadan kaldırmıştır. Uc'un boyunun uzunluğu ile ilgili Tevrat'ta çelişkiler vardır. Ama boyu ile ilgili şu bir ölçü olabilir bize. Boyu on arşın olan Hz. Musa, on arşın uzunluğundaki âsasıyla yukarı doğru on arşın sıçradı. Hz. Musa, Uc'un ancak topuğuna vurabildi. ve Uc öldü. Uc'un ölüsü Nil Nehri'nin üzerine köprü oldu. Uc, anlatılara göre 3000 yıl yaşamıştı. Hz. Musa neden Uc'u öldürmüştür? Anlatılara göre Uc, İsrailoğullarını yok etmek için dağdan kocaman bir kaya koparır. Allah da Hüdhüd kuşunu gönderir. Kuş, bir kaya parçasını gagasıyla deler, bu kaya parçası Uc'un üzerine düşer ve bir gerdanlık gibi boynuna geçer. İşte o sırada Hz. Musa Uc'un topuğuna vurur, yere düşürür ve Uc'u öldürür. Böylece İsrailoğulları yok olmaktan kurtulur.

Hz. Nuh, Uc'u gemisinden kovmuştur. Oysaki, Hz. Nuh'un gemisinin ağaçlarını ve kerestelerini ormandan Uc temin etmiştir. Eğer Uc'u gemiye bindirseydi gemi tufana dayanamazdı. O sebeple Uc'u gemiye bindirmedi. Ama buna rağmen Tufan olayında sular, Uc'un ancak diz kapağına kadar çıkabildi. Yine anlatılara göre Uc, ağladığında gözlerinden gelen yaşlar nehirler gibi akardı. Bir yemekte iki fil yer, yine doymazdı. Yılda iki defa uyurdu.

Başka bir anlatıda, İblis, Uc'un annesini öldürmek istemiş, bir kaya fırlatmış ama Uc o kayayı havada yakalamış. Bunun üzerine annesi Uc'a uzun bir ömür ve büyük güçler vermiş. Hz. Musa ile yaptığı kavga sırasında dağdan kopardığı kaya parçasını Hüdhüd kuşu değil, karıncalar delerek Uc'un boğazına geçmesini sağlamış. Uc, yetmiş ekmekçinin pişirdiği ekmekleri bir günde yer, bitirir, ama yine de doymazmış. Hz. Musa ona rastladığında Uc'a, onu yedi lokma ile doyuracağını söyler. Uc, yedi lokmayı burnuna koysa bundan aksırmayacağını söyler. Hz. Musa, yedi lokmalık çanağı Uc'a verir. Uc, yedi lokmayı bile yiyemez. Uc anlar ki, açlığın ve tokluğun, yiyeceklerin niceliği ile değil niteliği ile ilgili olduğunu ve bunun da Allah'tan geldiğini öğrenir.

"Ucubilik" motifi, mitolojik çağlarda insan biçimli kocaman varlıkların bir kalıntısıdır. Bu tip varlıkların hetonik özellikte olmaları, onları kaosla biçimlendirme imkânı da verir. Acıklı ruh çizgileri de aynı başlangıçtan gelebilir. Arkaik zamanlarda, Araz kadar büyük ırmakların bir ayağını bir kıyısına, diğer ayığını

da öbür kıyasına koyup atlayacak kadar büyük insanların yaşadığına inanılırdı. "Ucubilik" motifi de bu inanışların bir ürünüdür.

Eski zamanlarda yaşayan "Uzuhlar"ın da çok büyük vücutları olduğu ve daha sonra yok olup gittikleri hakkındaki düşünceler, Türk halkları arasında birçok mitolojik metinde korunmuştur. Bu mitolojik karakter hakkındaki bilgilerin çok az olması ve Türk etnik-kültürel geleneğinde bu adla bir mitolojik karakterin bulunmaması, bu adın başka kültürlerden alınma olduğu görüşünü güçlendiriyor. Bazı araştırmacılara göre bu ad, doğudaki bazı efsanelerin bir karakterinden gelir. Bu efsanevî karakterin adı "Övc ibn Unug"dur. Böylece "Ucubilik" motifiyle ilgili Azerbaycan mitolojik metinlerindeki bilgiler, kaynağını Doğu efsanelerinden alır. Bu motif, etnik-kültürel geleneğin yapısına ters gelmediği için alınmıştır. Nuh tufanında dünyayı basan su, onun ancak dizine kadar çıkabilmiş.

Ucubilik'in mitolojik anlatmalarıyla ilgili olarak Nahçıvan'da bir anlatı var. Bu anlatıyı yazmak istiyorum:

"*Ucubuluklar, çok yer, çok da çalışırlarmış. Onlara yemek yetiştirilemezmiş. Rivayet ederler ki; bir zaman gelir, aşırı sıcaklar meydana çıkar, deniz kaybolup gider.*

Yaşlı biri, ekin ekiyormuş. Ucubuluklardan birine giderek ona:

– Gidelim benim tarlayı sür, der.

Aralarında şu konuşma geçer:

Ucubuluk:

– Önce yemek yerim, sonra toprağı sürerim, akşam iş bitince de yevmiyemi (gündeliğimi) alırım.

Yaşlı adam:

– Tamam, ancak yemek yemeden önce üç defa yere, üç defa göğe yemin edeceksin.

Ucubuluk, ne kadar diretirse de yaşlı adam vazgeçmez ve sonunda yemin eder.

Yaşlı:

– Evet, şimdi oldu, ekmeğini ye.

Ucubuluk, her zaman yediğinden daha az yedi, hemen doyup sofradan kalktı. Kendi de bu işe şaşırdı. Yaşlı adama merakla sordu:

– Ey ihtiyar, ne yaptın da hemen doydum?

Yaşlı:

– Ekmek, yerin göğün bereketidir. Ona itaat etmelisin.

Diyorlar ki, bu olaydan sonra Ucubuluk nesli küçülüp normal insanlar gibi oldu. Yere, göğe yemin ettiler ancak eskisi gibi çalışamadılar."

Bu miti biz, Meherrem Caferli'nin kitabından aldık. Meherrem Caferli, bu anlatıyı Azerbaycan Millî İlimler Akademisinin 1994 yılında Bakü'de yayımladığı Naxçıvan Folkloru / Azerbaycan Folkloru Antologiyası'nın I. cildinin 34.-35. sayfalarından kitabına aktarmış.

Buna benzer bir Anadolu anlatısını Sivas'ta derleyen Kutlu Özen'in "Sivas Efsaneleri" adlı kitabının 369.-371. sayfalarından aynen aşağıya yazıyoruz. Bu iki anlatı arasında büyük benzerliklerin olduğu görülecektir.

"Bir ihtiyar, anasından doğduğu günden beri karnı doymayan Ucmuluh'a:

– Eğer bana bir şelek ağaç getirirsen karnını doyururum, der.

Ucmuluh, ihtiyardan duyduğu bu sözlere sevinerek ormana ağaç getirmeye gider. Ağaçları kökünden koparark büyük bir şelek yapar. Birer ikişer tane de koltuğunun altına sıkıştırarak ihtiyarın evinin yolunu tutar.

Ucmuluh'a yolda bir şeytan rast gelir:

– Bu ağaçları kime götürüyorsun, diye sorar.

Ucmuluh, ihtiyara götürdüğünü; karşılığında

ihtiyarın kendisinin karnını doyuracağını söyler.

Şeytan:

- Bir ihtiyar, bu devin karnını nasıl doyuracak,

diye düşünürken, sonunda gidip ihtiyara sormayı akıl eder.

İhtiyar:

- Ona Besmele-i Şerifi çektireceğim, sonra da şu pilavı yedireceğim.

diyerek hazırladığı küçük bir tencere içindeki pilavı gösterir.

Ucmuluh'un Besmele çekmesini istemeyen Kör Şeytan, onun yanına giderek:

- O ihtiyar seni kandırıyor. Ben biraz önce evine gittim. Küçük bir tencere içinde sana bir avuç pilav yapmış. O pilavla kesinlikle karnın doymaz. Sana büyülü sözler söylettirdikten sonra yemeğin başına oturmanı isteyecek. Sakın o sözleri söyleme; çünkü doymadığın hâlde kendini doymuş zannedersin, diyerek Ucmuluh'u kandırır.

Kör Şeytan'a kanan Ucmuluh, sırtındaki ağaçları hırsla indirerek, doğruca ihtiyarın evine gider.

- Çabuk yemeğimi getir. Karnımı doyurup daha sonra ağaçlarını getireceğim, der,

Ucmuluh'un çok sinirli olduğunu gören ihtiyar, hiçbir şey söylemeden pilavı getirir. Ucmuluh ihtiyara, o kadar pilavla doymayacağını söyler. İhtiyar, Besmele çekerse doyacağını söyler. Besmeleyi sihirli söz zanneden Ucmuluh, her ne yaparsa yapsın Besmele çekmeyeceğini söyler.

İhtiyar, güç bela ile Ucmuluh'a Besmele çektirir. Sonra ona pilavı yemesini söyler. Ucmuluh, üç gün boyunca pilavı kaşıklar ama bir türlü bitiremez. Hayatında ilk kez sofradan tok kalkar.

Karnı doyan Ucmuluh, ormana giderek bir şelek ağaç getirir. Getirdiği ağaçlardan ihtiyarın bir kışlık odun ihtayıcı karşılandığı gibi kerestelik ağaçlarla büyük bir cami yaptırır."

Foto 2: *Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Bölümünde 1703 no ile kayıtlı Kalender Paşa'nın Falnâme adlı yazmasında bulunan minyatür. Uc'un boynuna kaya geçmiş. Yanında Hz. Musa.*

Kutlu Özen bu efsaneyi Zekeriya Metin'in Elazığ'da 1994 yılında yayımladığı Şarkışla Efsanesi adlı kitabın 92. sayfasından alarak kitabına aktarmış. Kutlu Özen, bu efsaneyi anlatmadan önce; Şarkışla ve çevresinde aşırı obur çocuklara "Ucmuluh" dendiğini, Ucmuluh'un efsaneye göre dev olduğunu, halkın bunların büyüklüğünü tarif için "Anasının karnından çıkarmak için üç ebe üç gün uğraşmış" dendiğini izah etmektedir.

Ucubilik'le ilgili Arap mitolojisinde de iki ayrı rivayet bulunmaktadır. Arap mitolojisine göre, Ucubilik Nuh Peygamber ile Musa Peygamberin dönemleri arasında 3600, yıl yaşamış zalim bir mitolojik kişiliktir. Adı "Uç bin el-A'nak" veya "Uc b. El-Ûk" biçimindedir.

Arap rivayetlerinden birisi şöyledir:

"Uc b. El-A'nâk'ın annesi yeryüzünde zinayı yaygınlaştıran ilk kadındır. Başka kardeşi yoktur. Uc b. El A'nâk'ın vücudu çirkin görünümlü ve iki başlı bir yapıya sahipti. Her iki elinde on parmak, her parmağında ise ikişer tırnak bulunmaktaydı. Tufandan önce yaşamış olan bu dev adam, Nûh peygamber bunun sebebini sorduğunda: "Gemiyi batırmak gibi kötü bir niyetim yoktu. Sular içinde yürürken dağlar ayağıma dolanmasın diye sadece ona tutunmak istemiştim." diye cevaplamıştır. Boyunun çok uzun olması sebebiyle Tufan vakti her tarafı kaplayan su onun ancak dizlerine ulaşmış, gökyüzündeki bulutları elleriyle kavrayıp onların suyunu çıkararak susuzluğunu gidermiş, denizden elleriyle yakaladığı balina büyüklüğündeki balıkları gökyüzüne fırlatarak güneşte pişirmişti. Zalim bir kral olan Uc b. "A'nâk, bir şehre kızdığında oraya idrarını yapar ve şehir halkı onun idrarında boğulurmuş. Günümüz Fas topraklarında bulunan Yeznâs kabilesinin bulunduğu Foughâl (Fevgal) Dağı'nda ikâmet eden bu zalim kral, susadığında dere suyunun tamamını içermiş. Boyu o kadar uzunmuş ki; ölüm döşeğinde yatarken ayaklarını ısırarak parçalamaya çalışan aç kurtları sinek zannederek, sinekleri ayaklarımın ucundan kovun diye bağırırmış."

Mes'udî'nin bu rivayeti el-Kısaî'nin Kısasu'l-Enbiyâ adlı eserde (s. 233) yazılıdır.

Arap mitolojisinde başka bir rivayet de şöyle anlatılır. Bu rivayet, el-Keremî'nin Câmi Nevâdir ve Esâtîr ve Emeli'l Arap adlı eserde (s. 286-287) de bulunmaktadır.

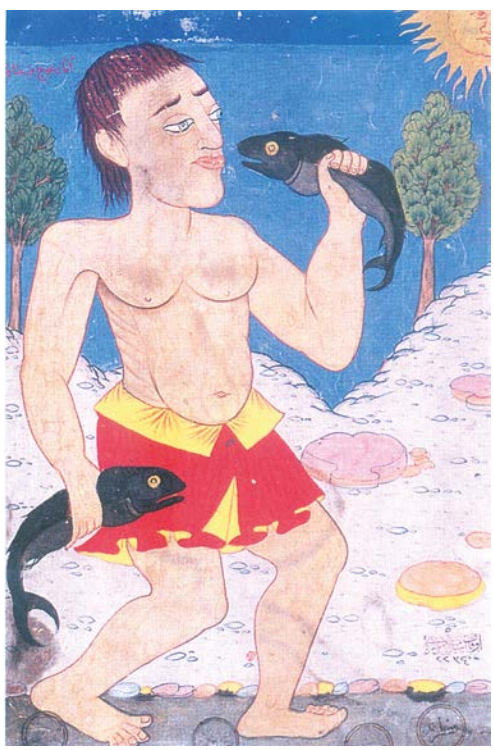

Foto 3: *İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesinde 1973 no'da kayıtlı Lokman Aşurî'nin Zübdetü't-Teravih adlı yazma eserde yer alan minyatür. Uc, iki elinde büyük balıkla görülüyor.*

"Beni İsrail kavmi, Amâlika denilen dev cüsseli insanlardan oluşan kavmi imana çağırmak için yedi kişilik bir heyet göndermiş. Bu heyeti uzaktan gören Amâlika'dan birisi, onların yakasına yapışarak kralları Uc b. A'nâk'a götürmüş. Yaka paça kralın huzuruna çıkarılan elçiler, krala geliş amaçlarını açıkladıklarında, herkes onlarla alay etmeye başlamış. Bu sırada kral Uc b. A'nâk, elçilerin yaptıkları bu davet onuruna dokunduğundan onlara çok kızmış ve içerlemiş. Kral daha sonra elçilere kavimleri ve topraklarının büyüklüğü hakkında sorular sorarken, diğer taraftan da karşıdaki dağdan insan büyüklüğünden bir kaya parçası koparark, elleriyle başının üzerinde bekletmeye ve bu kayayı elçilerin üzerine atarak onları yok etmeyi düşünüyormuş. Bu durumu sezen Musa Peygamber ise Allah'a dua ederek onlara yardım etmesini dilemiş. Bu duaya icabet eden Allah bir kuş göndererek Uc b. A'nâk'ın elleri üzerine tuttuğu kocaman kaya parçasını gagasıyla parçalamış ve kaya Uc b. A'nâk'ın kafasına düşerek, âdeta boyna takılan bir gerdanlık şeklinde boğazına geçmişti. Kral boynuna geçen bu taşı kırarak çıkarmaya çalışırken, 10 zira (6 metre) boyunda olan Musa Peygamber, kendi uzunluğu kadar olan asasıyla zıplayarak, zalim kral Uc b. A'nâk'ın topuğuna kuvvetli bir şekilde vurarak

yere düşürmüştür. Yere düşen kral, kafasındaki gerdanlık şeklindeki taşı çıkarmadığı için aslanların saldırısına uğramış ve bu şekilde ölmüştür."

Prof. Meherrem Caferli, kitabında Hz. Nuh'la ilgili bir Tufan efsanesi vermektedir. Bu efsanede adı geçen Aç / Ac pehlivan, Ucubilik'ten başkası değildir. Bu efsane ile yukarda son verdiğimiz iki efsane arasındaki büyük benzerliğe dikkatlerinizi çekmek istiyorum.

Bu efsane şöyledir:

"Denilenlere göre; Hz. Nuh büyük bir tufan olacağını ve dünyanın tamamen suyla kaplanacağını biliyormuş. Bu nedenle büyük bir gemi yapmaya karar verir. Gün batımı yönünde büyük bir ormanlık varmış. Güneş batıya yönelince ormanın gölgesi doğuyu kaplarmış. Buradaki ağaçlar o kadar büyükmüş ki, gövdesinin kalınlığını ölçmeye kırk arşın-kendir ip bile kâfi gelmezmiş.

Bu ormanda Aç / Ac adlı bir pehlivan yaşıyormuş ve bir boğa kadar güçlüymüş. Bütün işi gücü halkın yılkısına, ineğine-öküzüne zarar vermekmiş. Her öğünde bir öküz yer, üstüne de üç tulum su içer yine de doymazmış.

Hz. Nuh, pehlivanı yanına çağırıp söyle der:

- Sana doyuncaya kadar yemek vereceğim. Batıdaki ormandan bir hayli ağaç kesmeni istiyorum.

Pehlivan on gün içinde ormandan çokça ağaç kesip devirir. Hz. Nuh da karşılığında karnını doyurur ve haram yolla yaşamasına izin vermez. Hz. Nuh gemiyi yaptırır ve eşine üç aylık azık hazırlamasını tembihler. Hz. Nuh, kendi ailesi ile gemiye biner ve her canlıdan bir çift alır. Oğullarından birisi gemiye binmeyip yüksek bir dağın zirvesine çıkmaya karar verir. Kırk gün kırk gece öyle bir sağanak yağar ki, dünya yaratılalı böylesi görülmemiştir. Sular, dünyanın yüzeyini kaplar, gemi yüzmeye başlar. Yüksek dağlar bile görünmez olur. Sonu olmayan bir deniz meydana gelir. Dünya üzerinde ne kadar canlı varsa hepsi telef olur.

Gemi, doğudan batıya doğru ilerler. Günler, haftalar geçer ve bir gün geminin altı bir yere çarpar ve gemi güçlü bir şekilde sarsılır. Hz. Nuh, geminin bir dağa çarptığını anlar ve şöyle der:

- Peh! Ne kadar da ağır bir dağmış. Başından hiç kar eksik olmasın!

O günden beri dağın adı Ağrı olarak kaldı ve başından hiç kar eksik olmadı.

Bir hafta daha geçer. Gemi yine sarsılır. Hz. Nuh, gemidekilere:

- Bu da İlan (Yılan) Dağı'dır, der.

Bu dağın adı da İlan Dağı olur, zirvesi de geminin darbesinden ikiye ayrılır.

Gemi, yoluna devam eder. Biraz gittikten sonra tekrar sarsılır. Bunun üzerine Hz. Nuh:

- Bu dağ, diğer dağdan hiç de eksik değil (kemki değil)! der.

Dağın adı Kemki olur. Gemi buradan uzaklaşır. Tufanın şiddeti azalır.

Bir gün fare (sıçan) geminin tabanını deler ve gemi su almaya başlar. Nuh Peygamber geminin batacağını anlar ve gemidekilere der ki;

- Kim yapabilirse bu deliği kapatsın, der.

Yılan:

- Ben bunu yaparsam karşılığında bana ne vereceksin? der.

Hz. Nuh:

- Ne istiyorsun? diye sorar.

Yılan:

- Dünyada tatlı (şirin) olan ne ise onu istiyorum, der.

Hz. Nuh, yılanın isteğini kabul eder ve yılan kuyruğuyla deliği kapatır ve oraya kıvrılıp yatar.

Gemi bir dağa yanaşıp hafifçe kayaya dokunur. Hz. Nuh buraya Gemikaya adını verir.

Gemideki tüm canlılar burada karaya çıkarlar."

Bu efsaneyi Prof. Caferli, Bakü'de AMEA'nın 1994'te yayımladığı "Nahçıvan Folkloru / Azerbaycan Folkloru Antologiyası"nın I. cildinin 66-68. sayfalarından kitabına aktarmıştır.

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nin 2013 yılında Bakü'de yayımladığı "Borçalı Folklor Örnekleri" adlı II. Kitab'ta Efsaneler Başlığı altında Ucubilik'le ilgili iki efsane bulunuyor. 121. sayfadaki "Ucubiq" başlıklı efsane şöyledir:

"Dünyada çok ucaboylu insanlar yaşarmış. Ucubınıq'da bunlardan biri imiş. Onun ayağı yerde, başı bulutlarda imiş. Bir gün Ucubınıq bunlardan birine rast gelir, eline götürüb baxır başa düşe bilmir ki, bu ne meqluqdu, itmesin deye çekmesinin boğazına salıb eve anasına göstermeye aparır.

Ucubınığın anası deyir ki, bunların bele balacalığına baxma, a bala dünyanın bunlar tutacaq.

Bu balaca mexluq menim atıma cilov vura bilse, senin dediyin sözlere inanaram. Ucubınığın atı ele böyük imiş ki, başı buludlardan çok yukarıda dururmuş.

Ucubınıq yüyeni insana verib deyir:

Bu atı yüyenle insan yüyeni güçle sürüye sürüye atın yanına gedir, atın başını göre bilmir. Arpanı yere tökübşaqqıldadır. Arpanın qoxusunu alan at başını eyir ki, arpadan yesin, insan bu fırsatdan istifade edip cilovu onun başına keçirir."

Aşağıda vereceğim ikinci efsane Borçalı'dan (Gürcistan) Rahmetli Prof. Dr.Valeh Hacılar ile Doç. Dr. Elxan Mehmetli derlemiştir. "Ucubinıqin Ölümü" başlığı taşıyan diğer efsane kitabın 122. sayfasında şöyledir.

"Uzun ve neheng adamlar artıq dünyadan köçmüşdüler. Axırıncı Ucubınıq qalmışdı ki, onun da ecel vakti çoktan keçmişti. Elini uzatıb denizden balıq tutan, güneşte bişirib yeyan Ucubınıqın qalmasına sebeb de bu idi ki, Azrail onun canını almağa gelende duyuq düşer, özünü ele vermezmiş. Azraili gündoğanda görende günbatana, günbatanda görende gündoğana hoppanıb qaçarmış.

Cırtdan insanlar ise dünyada artıq çoğalmıştı. Azrail bu kiçik adamlardan Ucubınıqı öldürmek üçün kömek isteyir. Boyu balaca insan deyir.

Gündoğan terefde bir qebir qaz, özün de qoca kişi qiyafesinde gözle. Ucubınıq gelib oradan keçende de ki, bir adam ölüb, qebrini qazmışam, amma ölçü götürmemişem. Qorxuram kiçik qazmış olam, ölen adam ise ele sen boyda olar, gel bu qebre uzan bakxım, görüm ölçü düz gelirmi.

Beli, Ucubınıq işten xebersiz idi. Qebre uzanır. Azrail bir göz qırpımında onun canın alır. Şelel Ucubınıqa cırtdan insanlardan toxunur."

Ucubuluk'la ilgili olarak Nahçıvan'da ilk defa Rafiq Babayev çalışmıştır. Araştırmalarını Bakü'de 2008 yılında yayımlanan "Naxçıvan Folkloru: Beşerilik, Türklük, Regionallık" adlı kitabında yayımlamıştır.

Sonuç olarak; Nuh Tufanı anlatıları etrafında oluşan pek çok rivayetler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de Ucubilik ile ilgilidir. Dikkat edilirse bu anlatı; Türk coğrafyası içinde teşekkül etmiş bir rivayet olarak görülmektedir.

THE NOAH'S FLOOD MOTIF IN WANDERING MINSTREL AND SUFISM POETRY

Nail TAN*

ABSTRACT

Prophet Noah and The Noah's Flood which is mentioned with him, is a motif frequently used among Turkish minstrels and religious Sufi literature / lodge literature poets.

As The Noah's Flood was primarily related to mythological and religious literature, it became the center of attention of poets belonging to Religious Sufism / Tekke Literature and took place in devriyes (The poems describing the period ftom the absolute being to the human being and from the human to the original return are called "devriye".) and prophets' epics.

In our minstrel literature, it can be said that it is generally used as an element of analogy. While the flood represents the tears of the minstrel, Prophet Noah represents the minstrel who tried to drown in these tears. In religious mystical literature, Noah's ship represents the sharia, Prophet Noah points to the master and people who get on board get rid of extinction and find peace.

In our minstrel literature, the "Noah's Flood" motif is used by the minstrels who lived geography and the environs of Ararat Mount. Ashiq Şenlik is the minstrel who used this motif the most. In religious and mystical literature, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal and Sıdki Baba are at the forefront.

In the paper, will be given the examples of nearly 25 folk poets' poems.

***Key words*:** *Prophet Noah, Noah's Flood, Mount Ararat, devriye (a kind of poem in lodge literature), Ashiq Şenlik, Yunus Emre.*

* *Nail TAN, Ministry of Culture and Tourism, Retired General Manager, R. HAGEM General Manager, Folklorist, Ankara/TURKEY, e-mail: nailtantdk@gmail.com*

ÂŞIK ve TASAVVUF ŞİİRİMİZDE NUH TUFANI MOTİFİ

Nail TAN*

GİRİŞ

Hz. Nuh Peygamber ve onun adıyla birlikte anılan Nuh Tufanı Türk âşık edebiyatıyla dinî tasavvufi edebiyat/tekke edebiyatı şairlerinin oldukça sık kullandıkları bir motif, mazmundur.

Nuh Tufanı'ndan, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere kutsal kitaplarda söz edildiğinden, özellikle dinî tasavvufi edebiyat şairlerinin dikkatini çekmiş, şiirlerinde işlemelerine vesile olmuştur denilebilir. Dergâh, tekke ve zaviyelerde, medreselerde ders veren şeyh, dede, baba ve mürşidler başta Hz. Muhammed olmak üzere peygamberler tarihine ve onlarla ilgili rivayetlere geniş yer verdiklerinden Nuh Tufanı'nın şiire yansıması da kolaylaşmıştır. Kur'an'a göre Hz. Nuh 950 yıl yaşamıştır. Dinî tasavvufi edebiyat şairleri, mutasavvıflar genellikle Nuh'un gemisini şeriata, hayatı ummana ve Hz. Nuh'u da bir mürşide benzetip yorumlamışlardır. Tehlikelerle dolu hayatta huzur bulmak için, bir mürşidin dümenini kullandığı şeriat gemisine binilmesi gerektiğine inanılmıştır. Gemiye binen boğulmaktan kurtulur (Artun 2014:386).

Nuh'un gemisi; sefine, keştî olarak da eski Türkçe metinlerde karşımıza çıkmaktadır.

Âşık edebiyatımızda tufan; sevdiğine kavuşamayan âşığın gözyaşlarını, Hz. Nuh ise bu gözyaşlarında boğulmamaya çalışan âşığı temsil etmektedir (Artun 2014:386). Kırgızistan'daki ünlü Issık Göl'le ilgili bir efsanede, yaz kış suları ılık olan gölün oluşumu, sevdiğine kavuşamadığı için intihar eden âşığın mâşuğunun döktüğü gözyaşlarının bir çukurda birikmesiyle açıklanmaktadır.

Nuh Tufanı motifi, dinî tasavvufi Türk edebiyatında daha çok devriye ve peygamberlerle ilgili destanlarda karşımıza çıkarken, âşık edebiyatımızda ise Ağrı Dağı'nı gören coğrafya ve çevresine mensup halk şairleriyle şehirli halk şairlerinin her türden şiirlerinde yer almıştır. Âşık edebiyatımızda ne yazık ki sadece Nuh Tufanı'nı anlatan bir destana, şiire rastlanmamıştır.

Bu bildiride, yaklaşık on beş yıldan beri "Bir gün makale veya bildiriye konu olabilir." düşüncesiyle taradığımız kaynaklardan not aldığımız Nuh Tufanı kullanımlarını değerlendirmeye çalışacağız. Şunu peşinen belirtelim ki, vereceğimiz örnekler, şairlerin bütün kullanımlarını kapsamamaktadır. Ayrıca, söz konusu motifi kullanan şairler de bunlardan ibaret değildir.

TÜRK ÂŞIK ŞİİRİNDE NUH TUFANI MOTİFİ ÖRNEKLERİ

a. Karaca Oğlan (1606-1679):

Nûh'un gemisine bühtan edenler
Yelken açıp yel kadrini ne bilir?
O Süleyman kuş dilini bilirdi
Her Süleyman dil kadrini ne bilir?
(Sakaoğlu, 2004: 611)

b. Erzurumlu Emrah (?-1861):

Gitti Âdem sâfi, devretti devrân
Günden güne arttı evlâd-ı insan
Yapıldı sefine, emroldı Tufan
Nûh ile beraber Tûfan'da idim.
(Karadağ, 1996: 97)

* *Nail TAN, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Emekli Genel Müdür, E. HAGEM Genel Müdürü, Halk bilimci, Ankara/TURKEY, e-posta: nailtantdk@gmail.com*

c. Develili Seyrânî (1805-1866):

Seyrânî, feleğin olsa edebi
Düşünür katmazdı şekere şebi
Sen de Nûh Nebî'nin gemisi gibi
Azap tûfanına dolduğun yeter.
(Uyguner, 1991: 111)

d. Çıldırlı Âşık Şenlik (1863-1912):

Tespitlerimize göre, şiirlerinde ve tasnif ettiği üç hikâyede en çok Nuh Tufanı motifini kullanan halk şairi Çıldırlı Âşık Şenlik'tir. Bu sonucun ortaya çıkmasında Ağrı Dağı'nı daha sık görmesinin ve tufan efsanelerini, söylencelerini daha çok işitmesinin rolü olduğu düşünülebilir. Çıldır Belediyesinin 2006 yılında yayımladığı divanda (Alptekin-Coşkun), tespitlerimize göre 16 şiir parçasında Nuh Tufanı motifinin kullanıldığı görülmektedir ki, başlı başına bu durum bir bildiri veya makale oluşturabilir. Biz sadece altı örnek vermekle yetineceğiz:

Hicran alayları doymaz ganımnan
Gören ibret alır Nûh Tûfanı'nan
Cellat gibi lutuf giribanımdan
Ne alır canımı ne de el çeker.
(Alptekin-Coşkun, 2006: 79)

Mene böyleymiş tahdirin işi
Gafil gettim zalım düşmana garşı
Görüm Ahıska'nın toprağı daşı
Belend olsun Nûh Tûfanı'a ağlasın.
(Alptekin-Coşkun, 2006: 235)

Terif desem hoş yaraşır desdana
Bu cenk ile Nûh Tûfânı sesdene
Nâmerd gullar mihnet ile islene
Zulumkârlar gazabınnan vay çeker.
(Alptekin-Coşkun, 2006: 242)

Tutar getti takat galdı perişan
Garka gider Nûh Tûfan'a erişen
Mâhi gamer şemsi kimi ürüşan
Mâhıtabı münevveri galmadı.
(Alptekin-Coşkun, 2006: 295)

Ağdev'i zir-dest eyleyif hicr-i gama beledi
Salsal'ı yeksan eyleyif şehr-i Zal'ı taladı
Hayber'in cengi, sanki Nûh Tûfan zelzeledi
Entere zevâl yerişdi Zülfikâr'dan iptidâ
(Alptekin-Coşkun, 2006: 101, Hz. Ali'ye övgü)

Şenlik der, bu gahpe pire meni saldı Nûh Tûfan'a
İsterem bir arze yazam göndereni âdil divâna.
(Alptekin-Coşkun, 2006: 286, Pire Sicillemesi'nden)

e. Kağızmanlı Hıfzî (1893-1918):

Ferman Hüdâ'nındır, emrolsa ondan
Nûh-ı Nebiyullah çıkar tûfandan
Açılır deryanın yolu bir yandan
Görünür bir kenar böyle de kalmaz.
(Küçük, 2007: 62)

Belalı başımdan taş eksik değil
Gözlerimden kanlı yaş eksik değil
Ağrı Dağı gibi kış eksik değil
Bu fani dünyaya geldim geleli.
(Küçük, 2007: 57)

Bu dörtlükte Ağrı Dağı benzetmesi kullanılmıştır.

Gürler Alman topu, oynar felekler
Yerde insan ağlar, gökte melekler
Havada kuşlar, suda semekler
Koptu Nûh Tûfanı dumandır bugün.
(Küçük, 2007: 90)

Âdem Peygamber'den Nûh'a varınca
İnsanlar kaynak misli karınca
Âbâdı hoş görür, kendin karınca
Harap etti o mekânı bu dünya.

Orda gitti insanların hayâsı
Nûh'a bakmadılar oldular âsi
Suya gark eyledi o kadar nâsı
Anda oldu Nûh Tûfanı bu dünya.

Hep su aldı kara yerin yüzünü
Deresini tepesini düzünü

Kimisinin Hakk kurtardı özünü
Andan artıp oldu sâni bu dünya.
(Küçük, 2007: 93-94)

f. Kağızmanlı Cemal Hoca (1882-1957):

İdris ile Şitâ kılmadı dünya
Bak ki Nûh Nebî'ye ne kıldı derya
Bir kez sonun düşün, iyi kıl hülya
Her gelen kimyayı yer yedi yedi
(Aslan, 1978: 119)

Hani Âdem ile Havva o cennetten çıkıp geçti
Hazreti Nûh sefinede umman ile akıp geçti
Şit ile Sâlih, İbrahim, hem İsmail, Yakup geçti
Hâsılı her nebî mürsel bu dünyaya bakıp geçti.
(Köktürk, 2007: 294)

g. Bayburtlu Celali (1850-1915):

Bulak başlarını bekledim durdum
Ben Halilullah'ın nârını gördüm
Nûh ile beraber Tûfan'a girdim
Musa Kelimullah Tûr'unda idim.
(Kurnaz-Tatcı, 2000: 150)

Aşkım cûşa geldi tuttu ekvânı
Dalga darplı geldi, çekme kervânı
Nûh çağıdır Celâli'nin devrânı
Yol uğratma katar Tûfan'a seni.
(Kurnaz-Tatcı, 2000: 168)

O dem sefer etti Cebel-i Billâh
Okudu kâmiller fazl-ı bismillâh
Halayık çığrışır el-aman Allah
Sanki Nûh devridir, Tûfan'a getti.
(Kurnaz-Tatcı, 2000: 240,
Tortum depremiyle ilgili destandan)

h. Narmanlı Sümmanî (1861-1915):

Nûh'un gemisine bühtan edenler
Yelken açıp yel kadrini ne bilir
Süleyman ki kuş dilini bilirdi
Her Süleyman kuş dilini ne bilir.
(Erkal, 2012: 320)

Sümmanî'nin değil, Karaca Oğlan'ındır. Sümmanî'nin şiirlerine pek çok şairin şiiri mahlası değiştirilerek alınmıştır. Bu konudaki makalemize bakılmalıdır (Tan, 2014:169-181).

i. Posoflu Müdamî (1918-1968):

Tuz misali her yemeğe ekildim
Elekten elendim, kaba döküldüm
Nûh Nebi'nin haddesinden çekildim
Baba ocağından etti dur beni.
(Aslan, 1978: 193)

DİNÎ TASAVVUFİ TÜRK ŞİİRİNDE NUH TUFANI ÖRNEKLERİ:

a. Yunus Emre (1240-1320)

Nûh oldum Tûfân için, çok dürişdüm dîn için
Dînüme dönmeyeni suya gark idüp geldüm.
(Tatcı, 1990: 202/7)

Ben bu yiri yaradıcak, yir üstine gök turıcak
Ulu deniz mevc urıcak, Nûh'a tûfân viren benem.
(Tatcı, 1990: 207/2)

Geh dönem bir şems olam, zerreme yüz bin arş ola
Geh yine tuğyan olam, âlemlere tûfân olam.
(Tatcı, 1990: 218/44)

Bin yıl cefâ çekmeyince Nûh gibi
Tûfân'ında gemiye bindürmeye
(Tatcı, 1990: 332/4)

Yunus'ıla balık beni çekdi deme yutdı beni
Zekeriyyâ'yıla kaçdum Nûh'ıla tûfândayıdum.
(Tatcı, 1990: 175/6)

b. Kaygusuz Abdal (14-15. Yüzyıl):

Tasavvuf şairleri içinde Hz. Nuh ve Nuh Tufanı motiflerini en çok kullanan şair Kaygusuz Abdal'dır.

Örnekler:

Mülkine bâkî kalmadı Süleymân
Ne fâ'idedir Nûh'a uzun yaş.
(Güzel, 2010: 151)

Küllî kâinat gark oldı bu ışık denizinde
Eseri belürmez
Nûh Nebî'nün maksûdı nedir bu sıfâtda
Tufân-ı necât ne.
(Güzel, 2010:156)

Musa'nın su'bânı kalmaz, İsmâil'ün rif'atı
Gemi sınur, gark olur Nûh-ı necât Tûfan geçer.
(Güzel, 2010: 195)

Bu ilm ü kitâb Nûh Tufânı, insan içündür
Özini bilen Nûh dahı tûfândan âzâdur.
(Güzel, 2010:203)

Ne alemle beyân oldum ne bendeyem nihân oldum
Ne Nûh'am ne tûfân oldum, ne mûram ne Süleyman.
(Güzel, 2010: 241)

Vuslât şarâbın iç sâkî, sen vahdet elinden
Nûh ile biliş, keştîye gir korkma Tûfân'dan.
(Güzel, 2010: 266)

Cümleyle ki bir insân-ı kâmile iresin
Bilişdünise Nûh'ıla hiç korkma Tûfân'dan.
(Güzel, 2010: 272)

Kazımın kanadı selki
Dişi koyun emmiş tilki
Nuh Nebî'den kalmış belki
Kırk gün oldı kaynatıram kaynamaz.
(Güzel, 2010: 377)

Hz. Nûh'ın uzun yaşadığına (700-1000 arası) telmih var.

c. Kul Nesimî (17. Yüzyıl):

Hz. İbrahim'ı attılar nâra
Eyyub'a kurt düştü, başladı zâra
Zekeriyya nice çekildi dâra
Nûh Peygamber'in Tufân'ı nic'oldu.
(Öztelli, 1969: 38)

d. Hamdullah-ı Şirî (?-1762):

Devriye'den

Âdem'in sulbünden Şît olup geldim
Nûh ile bir olup tûfana girdim
Bir zaman bu mülke İbrahim oldum
Yaptım Beytullah'ı taş taşıdım ben.
(Kocatürk, 1968: 421)

e. Erzurumlu Noksanî Baba (18. Yüzyıl):

Gâh celalim bahriyle gark eylerim bu âlemi
Zahir eylersen cemalin, Nûh-ı necât mendedir.
(Atalay, 1995: 32)

Nûh-ı Nebî ile gemiyi çatan
Kimini gark idüp kimine yeten
Mağribden top atup maşrıktan tutan
Lût kavmine hışmı yol iden meded!.
(Atalay, 1995: 97)

f. Çankırılı Zahmî (?-1866):

Her sıfatta sıfatım
Nûh'ta gizli necatım
Hızır'a verdim hayatım
Zulumattır otağım.
(Onay, 1932: 186)

g. Kalecikli Mir'atî (1809-1884):

Ol demden biridir bunca enbiyâ
Geldi bu âleme hem günâ günâ
Nûh kavmine gazap eyledi Mevlâ
Gark-ı deryâ kıldı verdi tûfânı.
(İvgin-Bozyiğit, 2004: 27)

h. Ahmet Edip Harabî (1853-1917):

Âdem'le Havva'dan geldi çok insan
Nebîler velîler oldu nümayan
Yüz bin kere doldu boşaldı cihan
Nûh Neciyullâh'a tûfan eyledik.
(Kocatürk, 1968: 550)

Âdem safiyullah oldum bir zaman
Musa kelimullah oldum bir zaman
İsâ-yı ruhullah oldum bir zaman
Şimdi Nuh'um gelin necât bendedir.
(Koca-Gümüşoğlu, 2003: 218)

Ey Harabî, sen nasıl bir Arabî beyansın
Neciyullahta ki dehşetli bir tûfânsın.
(Koca-Gümüşoğlu, 2003: 249)

i. Yeniceli Sıdkî Baba (1863-1928)

Bu fâni cihanda çok yeldim gezdim
Akıbet milletin yüzünden bezdim
Nûh oldum heman dem bir gemi düzdüm
Gelecek tûfâna seyrân idim ben.
(Altınok, 2013: 215)

Erince cihana hışm-i girdigâr
Sefine-i Hakk'a olduk biz süvar
Tûfâna gark oldu yer gök her diyar
Çok şükür Tûfân'dan âsan idim ben.
(Altınok, 2013: 216)

Yedullâha eren âşık-ı sâdık
Bunlardan oldular bu yola layık
Aşkın deryâsında yürütse kayık
Sefine-i Nûh'tur umman sayılır.
(Altınok, 2013:302)

Sıdkî'nin Hz.Nûh'un sadece adını saydığı "Peygamberler Destanı" da vardır (Altınok, 2013: 326).

j. Erbaalı Sûzî (1879-1944):

Kurtulayım dersen Nûh Tûfanı'ndan
Kur'an'ın yolunu seçmeyince olmaz.
(Erdin, 1976: 51)

k. Bayburtlu Hicranî (1908-1969):

Hazreti Nûh ile coşanda Tûfan
Semek-i Yunus'a oldum ben mihman
Ol rem bahçesine Halil'ul Rahman
Girende Nemrud'un nârında idim.
(San, 1987: 72)

Çağlamış gönlümüz Nûh Tûfanı'yan
Kesilmez dumanın Ağrı Dağı'yan
Hicran kalemiyem, katl evrakıyem
Yol verip el ayak üşütenler var.
(San, 1987: 133)

Bu dörtlük, taradığımız bini aşkın şiir içinde hem Nuh Tufanı hem de Ağrı Dağı'na birlikte yer veren tek şiir parçasıdır.

l. Sungurlulu İrfânî (1920-1968):

Çorum Sungurlu'nun Kemallı köyünden Bektaşi şair İrfânî (Gazi Sarısakal)'nin *Nuh'un Gemisi* adlı beş dörtlük bir şiiri vardır. "Gel gir Nuh'un gemisine" redif mısrayla dörtlükler sona ermektedir. Şaire göre, Nuh'un gemisine girenler; yani Ehl-i Beyt'in, 12 imamın, Hz. Nuh'un evlatlarının yolunu seçenler huzura, saadete kavuşacaklardır (Ulusoy, 2013: 267). İrfânî'yle ilgili kitabı hazırlayan Ali Nail Ulusoy'un yayın sınırlaması dolayısıyla ne yazık ki bu şiiri yayımlayamıyoruz.

SONUÇ

Nuh Tufanı motifi, görüldüğü gibi hem âşık edebiyatı hem de dinî tasavvufi Türk edebiyatı şairlerince ele alınmıştır. Âşık edebiyatı şairleri, motife aşk, sevgi penceresinden bakarken, mutasavvıf şairler ise Nuh'un gemisini bir kurtuluş, Allah'ın yoluna dönüş olarak yorumlamışlardır.

Tasavvuf şairleri içinde Hz. Nuh ve Nuh Tufanı'nı en çok işleyen şairler Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal'dır.

Ağrı Dağı'nı gören veya çevresindeki coğrafyaya mensup halk şairlerinin Nuh Tufanı motifine şiirlerinde daha çok yer verdikleri gerçeğine de tanık oluyoruz. Çıldırlı Âşık Şenlik, Nuh Tufanı'na en çok ilgi gösteren şairdir. Diğer taraftan, XX. yüzyılda yetişen halk şairlerinin ise Nuh Tufanı'na genellikle ilgisiz kaldıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Alptekin, Ali Berat-Coşkun M. Nizameddin: Çıldırlı Âşık Şenlik Divanı, Çıldır Belediyesi Yayını, Ankara 2006.

Artun, Erman: *Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü*, Karahan Yayınevi, Adana 2014.

Altınok, Baki Yaşa: *Sıdkî Baba Divânı*, Ankara 2013.

Atalay, Âdil Ali: *Noksanî Baba*, Can Yayınları, 2.bs., İstanbul 1995.

Çobanoğlu, Özkul: Âşık Tarzı Kültür Geleceği ve Destan Türü, Akçağ Yayını, Ankara 2000.

Erdin, M. Ali: *Suzî Divanı,* İzmir 1976.

Erkal, Abdulkadir: Âşık *Sümmânî Divanı*, Birleşik

Dağıtım, Ankara 2012.

Güzel, Abdurrahman: *Kaygusuz Abdâl Divânı*, MEB Yayınları: 4710, Ankara 2010.

İvgin, Hayrettin-Bozyiğit Ali Esat: *Kalecikli Âşık Mir'atî*, Kültür Ajans Yayınları: 11, Ankara 2004.

Karadağ, Metin: *Erzurumlu Emrah/Yaşamı Sanatı Şiirleri*, Ayyıldız Yayınları: 23, 2. bs., Ankara 1996.

Kocatürk, Vasfi Mahir: *Tekke Şiiri Antolojisi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1968.

Koca, Şevki-Gümüşoğlu Dursun: *Ahmed Edip Harabi Divanı*, Can Yayınları: 182, İstanbul 2003.

Köktürk, Şahin: *Geçiş Sürecinde Bir Âşık/Kağızmanlı Cemal Hoca*, Ankara 2007.

Kurnaz Cemal-Tatcı Mustafa: *Bayburtlu Celâlî ve Şiir Dünyası*, MEB Yayınları: 3466, Ankara 2000.

Küçük, Sait: *Kağızmanlı Hıfzı/Hayatı Sanatı Şiirleri*, Ürün Yayınları, Ankara 2007.

Onay, Ahmet Talat: Çankırı Şairleri/2, Çankırı 1932.

Öztelli, Cahit: *Kul Nesimî*, Türk Etnografya Folklor ve Turizm Derneği Yayınları: 3, Ankara 1969.

Sakaoğlu, Saim: *Karaca Oğlan*, Akçağ Yayınları: 632, Ankara 2004.

San, Sabri Özcan: Âşık *Hicranî*, KTB Yayınları: 715, Ankara 1987.

Tan, Nail 2014: "Âşık Sümmânî'ye Mal Edilip Haksız Yere Onu Töhmet Altında Bırakan Bazı Şiirler", Öz Köz Söz, Ankara, 272-280.

Tatcı, Mustafa: *Yunus Emre Dîvânı II/Tenkitli Metin*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1281, Ankara 2005.

Ulusoy, Ali Nail: *Ali Raif Ulusoy ile Âşık* İrfanî, Ankara 2013.

Uyguner, Muzaffer: *Seyranî/Yaşamı, Sanatı, Şiirlerinden Seçmeler*, Bilgi Yayınları: 306, Ankara 1991.

AN OPPORTUNITY FOR TESTING TRADITIONS CONCERNING NOAH'S ARK veRSUS THE NATURALISTIC PARADIGM OF THE CURRENT HİSTORICAL SCIENCES BY ESTABLISHING A MULTI-DISCIPLINARY SCIENTIFIC RESEARCH CENTER DEVOTED TO A NEW DISCOveRY

Philip Ernest WILLIAMS*

On November 9, 2014, I visited an impressive ancient wooden structure buried under a glacier of volcanic rock and ice near the top of Agri Dagh, also known as Mount Ararat (see Figure 1 below, hereafter referred to as the AWS). My aim was to seek archaeological interest and sponsorship in America for the extensive and expensive task of investigating this discovery in partnership with Turkish authorities, archaeologists, and the people of this mountain and region.

Figure 1: *the AWS buried under a glacier near the top of Mount Ararat (photo by author*

My interest in this widely reported 2008 discovery was in spite of my disinterest in Ark Searching. I share the cynicism of archaeologists concerning claims for Noah's Ark, seeing most such claims as based on excessive imagination, on misplaced confidence in searching technologies, or on actual hoax. I dislike the tendency of many Ark Searchers to ignore local laws; to disparage the natives of the region; and to avoid or glibly dismiss professional archaeological involvement. But the discoverer of this site, a native of the mountain, was not only willing to take me to the site. He was also seeking archaeological involvement with what the people of the mountain and region have always believed to be the remains of Noah's Ark.

Rather, my interest in the 2008 discovery was based on *archaeological searching*. I wondered whether this discovery might be connected to a prehistoric migration spreading throughout the Levant and Ancient Near East more than four thousand years ago, one having features very different from previous cultures and, most interestingly, which begins in the region of this mountain. Might there be ceramics or other artifacts found inside this ancient wooden structure discovered in 2008 that match those of the new migration? If so, the once inhabitants of this ancient wooden structure might indeed have been responsible for the numerous and widespread reports of a family saved from a world destroying Flood.

Because the modern naturalistic understandings of the earth and the history of ancient man preclude the possibility of a worldwide Flood, likely few archaeologists have considered how such an unexpected discovery should be investigated. Those who

* *Philip Ernest WILLIAMS, a former telecommunications entrepreneur is currently Chairman of the Council of Advisors to the Mount Ararat Discovery Foundation/USA, e-mail: philip@araratdiscovery.org*

recognize the apparent antiquity of the AWS see it as a potentially important pilgrimage site and perhaps responsible for the numerous reports dating from antiquity about Noah's Ark being on a mountain in this region. But how can we believe that a ship floated to the top of a mountain in excess of 5,000 meters if we have no evidence of a worldwide flood that might have lifted it to such height?

I had however systematically investigated whether there exist such evidence and if so what might be its extent. To my surprise, I found plentiful archaeological evidence of the Flood in worldwide prehistoric sites, currently misinterpreted as religious burials. I had also traced a secondary worldwide migration of mankind from the Middle Bronze era of the Ancient Near East. I had just completed this twenty-year investigation when in April of 2010, I heard of this discovery.[1]

After three decades of investigating the scientific problems such as how the seed stock of all the human races along with the current species of land animals and birds might have originated from such a site and identifying the source of water sufficient to cover the earth's mountains, I found solutions that shed far more light on mankind's origins, on the past and current distribution of land animals, and on our earth's recent geological past than do the current historical sciences. This paradigm transforms what is currently a fragmented muddle of ever changing theories concerning prehistoric times to a straightforward and integrated historical understanding. In the light of this new paradigm what is now taught as prehistoric archaeology becomes clearly understood historical archaeology.[2]

Notwithstanding my considerable confidence in this new paradigm, I understand how improbable the historicity of this most extraordinary event must seem to those who understand the origins of ancient mankind from the current scientific view of the past. Thus, I have given some thought as to how an investigation of the AWS should take place so as to be seen by everyone of fair mind as being an honest and proper investigation. This will require that it be conducted in such a way to satisfy not only the concerns of skeptics but also those who might hope this to be Noah's Ark. Otherwise, those involved in this investigation will be accused either of having conducted an investigation so as to confirm religious beliefs, or else in way that precludes the very possibility of the AWS being the Noah's Ark of the holy books.

Because archaeological excavations are inherently destructive of evidence, the survey and excavation of the site must be conducted from the very beginning in such a way as to answer the essential questions required of both possibilities: (1) whether the AWS was built on the mountain, or (2) whether it somehow floated there. Thus, truly objective and thorough investigation should first seek to:

1. Determine the dimensions, design, and apparent purpose of the AWS as well as the era in which it was built, together with evidence of subsequent pilgrimages.

2. Determine whether there exist evidence – roads, construction sites, materials or waste – of the AWS having been constructed or assembled on the mountain.

3. Identify micro-lithic minerals and microscopic organic remains such as hair, feathers, fragments of hoofs, antlers, or horns, as well as pollen, tiny seeds, or fibers that might be found within or associated with the AWS.

4. Conduct tests for determining the geographic origins and dates of the wooden structure, its ceramics, mineral and organic artifacts as well as such food, animal, or vegetation remains that might be found associated with the AWS.

Should the results of the above investigations point to the AWS having been constructed on the mountain for whatever purpose rather than having actually floated there, interest in this site and its wider implications will continue, but the scope of the investigation will be more that of ordinary archaeological projects.

If however (1) there is no clear evidence of the AWS having been actually built on the mountain; (2) the AWS is determined to have been constructed earlier than about four thousand years ago; (3) the dimensions and design of the structure remarkably reflect those for building Noah's Ark: a great barge about 46 meters long, 23 meters wide, 14 meters high, and 3 floors of about 4.6 meters height; a roof and opening near the roof; compartments suitable for a variety of animals and birds; and a coating of bitumen on the walls of what appears a seaworthy ship; and (4) evidence from deposits in the AWS indicate that the AWS did once contain a variety of animals and birds, an investigation of far greater scope and will be warranted.

It will also require an investigation of far greater expense. Because the public has difficulty understanding their significance, most archaeological excavations have difficulty obtaining the needed funding. But an investigation of what might possibly be Noah's Ark will have no such problem. Because reasonable minds will acknowledge that these four criteria are a very high bar, few should doubt the sensation or the world changing potential should the investigation clear that bar.

Significantly, such testability as the prediction of such specific results but what appear according to currently accepted theory as very unlikely results– is the chief criterion that demarks science from pseudo-science.[3] Ironically, such a methodology benefitting from the most advanced technologies used in the historical sciences will be employed to simultaneously test the naturalistic paradigm behind the current historical sciences as well as one of the most extraordinary events ever reported.

This isn't to suggest that the results of a single expedition and the tests that follow will be sufficient to answer in the minds of all the investigators the question of whether the AWS was built or floated to the mountain. New questions will arise from the initial and subsequent expeditions and studies. Such a project would continue for many years, many expeditions, and many new kinds of studies pertaining to the AWS and its associated artifacts and samples. But likely the direction in which the results are pointing would soon be known and with that the level of public interest.

Though the contestants are different paradigms instead of prophets and priests and those anxiously awaiting the results are truth seekers from every nation on earth, there will have never been such a test of a supernatural event since Elijah confronted the prophets of Baal. The expected media coverage of activities in Turkey's Agri Region might be compared to what happened in Dayton, Tennessee during the famous Scopes Trial over the teaching of evolution. Either naturalistic science completes what began at the Scopes Trial, or else a new chapter begins in the relationship between religion and science. Whatever the result, the one certain winner will be the scientific and business communities of Eastern Turkey.

Here, I can only touch on some of the consequences of determining that the AWS floated to the mountain. It would mean that this region of Turkey will become the home to the world's foremost center of research pertaining to all the historical sciences: archaeology, historical zoology, philology, the history of nations, historical genetics,

the history of the arts, etc. It would initiate a paradigm shift in the historical sciences more profound than the seventeenth century Scientific Revolution and the Enlightenment secular mindset stemming from that, which a revolution in worldview resulting from this discovery must stand on head.

Consider first, its significance for the skeptical and minimalist approach of secularist scholars to history recorded in the sacred texts. While archaeological discoveries in the ancient lands of the Bible have often vindicated mankind's history as recorded in these texts, the apparent lack of evidence for the narratives pertaining to man's earliest history have caused skeptical scholars to insist that the account of Noah's Flood was based on borrowed Ancient Near Eastern myth.

Indeed, the earliest surviving witnesses of the sacred text date from the late first millennium BC, while the Ancient Near Eastern parallels to Noah's Flood date from perhaps the late third millennium BC. How might mythical parallels so close in time to this event get so many things wrong while the sacred text alone provides such details as might be discovered in the investigation? Such accurate details are possible only if the sacred text were based on written records from the time of Noah that have been reliably preserved. If the investigation confirms these details, the better conclusion is that all these Ancient Near Eastern accounts as well as the many accounts remembered by various nations are based on the same historical event. If the high bar is cleared, that would explain why I discovered these sacred texts to be such a powerful light for understanding prehistoric archaeological remains and leads to replacing the wild guesses of prehistory with a detailed history of the close relationships between all nations, languages, and races.

When mankind's ancient history was based on the sacred texts, all mankind were understood as members of the family of Noah who lived less than five thousand years ago. In the case of the Jewish/Gentile, Christian/Heathen, or Muslim/Dhimmi understanding of nations, religious minorities had rights and those of the true faith had an obligation to protect these rights because all mankind were created in God's image and distant relatives from Noah's family. But plantation owners, merchants, and European governments who hoped to get rich by establishing colonies in far away nations didn't like to be reminded of these obligations, which conflicted with profits. Thus, they preferred to embrace what is now called the Enlightenment. They preferred to see the history in the sacred Scriptures as outdated and sought to return to the racist views of the ancient Greeks and Romans.

When such recent common ancestry of mankind was rejected as a result of the Enlightenment, Europeans replaced the Christian/Heathen understanding with a scientific anthropology based on white/colored biological racism.[4] Enlightenment thinkers such as David Hume, Voltaire, and Immanuel Kant taught that the red race of America wasn't capable of civilization, that the black races were created for slavery, and that all the colored races were inferior to white Europeans. Making racism the basis for slavery was most convenient since religious conversion could not change the color of peoples' skin. Supplementing this was a no-less-racist anthropology based on the superiority of certain languages. Then in the latter nineteenth century, Darwin's theory of evolution taught that superior races eliminated inferior ones in a struggle for existence. Following the end of colonialism and the Civil Rights movement, these scientific theories of the races were rejected.[5] Nonetheless, these racist teachings remain embedded in the very foundations of the paradigm still informing scientific anthropology and archaeological prehistory!

Considering how often imperialism, civil conflicts and wars have been inspired by these racist teachings, there is good reason to believe that an archaeological and scientific project in Eastern Turkey will not just result in a better scientific and historical understanding of mankind, but also inspire harmony between nations, ethnic groups, and races. Investigating this region of Eastern Turkey as the possible homeland of all the families of man will not be just a scientific project but also one that promotes peace based on understanding the close kinship between all nations.

The impact of such a discovery doesn't just concern the history of man but also natural history, for example, whether climate change is man-made, naturally occurring, or in some cases an act of God. It was prehistoric burials beneath "Ice Age" burins in America's Upper Midwest that first suggested to me that the geological evidence of the Flood might be the same as currently interpreted as an Ice Age.[6] Indeed, what is called the Pleistocene, now interpreted as the deposits of a long Ice Age, was originally explained by the founders of historical geology – men like Switzerland's Jean Deluc, France's Georges Cuvier, and Oxford University's William Buckland – as the *diluvium*.[7] The diluvium are the unstratified deposits lying near the surface of the earth, which these men could only explain as the deposits of a worldwide Flood occurring in the recent past.

Young earth Creationists give as a reason for rejecting Mount Ararat as the resting place of Noah's Ark the fact that deposits which they attribute to Noah's Flood lie beneath Mount Ararat.[8] Accordingly, they believe this mountain to be a post-Flood volcano. There is no such problem when we understand that the diluvium, now called the Pleistocene, and not the deeper geological strata where fossils are mostly fish, is the true geological evidence of the Flood that may have floated the AWS to the top of Mount Ararat. Instead of fossil fish, the Pleistocene contains deposits of land animals and birds as should be expected of the Flood described in Genesis.

Very important, it was due to Darwin's mentor Charles Lyell re-interpreting these deposits as occurring over hundreds of thousands rather than a single year that led to belief in the antiquity of man.[9] But if these Pleistocene deposits are from a single flood, as believed by the geologists who first identified them, it may be determined through further scientific investigation that mankind has only been on the earth for only a few thousand years prior to the Flood that created these deposits.

Though scientific dating methods such as radiocarbon may seem to have confirmed man's great antiquity, such dates as are currently accepted can be no better than the proper understanding of that which the scientific methods aim to date. There are many conditions such as the presence of old carbon that may be responsible for early dates, while the desire to find the earliest evidence of human progress biases archaeologists to use uncertain results in order to obtain the good fortune of finding ever earlier dates for important milestones in man's rise to civilization. Prehistoric relative chronologies aren't based on strata as ordinarily supposed, but on typologies tied to progress according to racist-based anthropologies. Obtaining a better understanding of mankind's earliest history will be key to developing methodologies that will also give us greater confidence in scientific dating.

These same Pleistocene deposits also explain the mysterious disappearance of the mega-fauna at the end of what is now believed to be an Ice Age. The larger size of animals in the Pleistocene deposits point to the earth being not warmer but colder in the days before the Flood. Such an understanding points to a

needed revolution in historical biology. Aside from a few evolutionary zoologists, few in our modern world are aware that the Carl Linnaeus's influential binomial classification of species was based on the work of earlier naturalists who calculated the species that can be housed and fed in a ship with the biblical dimensions of Noah's Ark.

Due to identifying species according to an evolutionary paradigm together with concerns for wildlife preservation, the classification of species, genus, sub-species and the like have become plastic and uncertain. Not only does this uncertain and changing classification of species create conflicts between conservationists and those wishing to use or develop land, but also between conservationists devoted to the preservation of different species. When we understand how rapidly new sub-species develop simply due to the geographic isolation of populations, we can understand how those who have actually studied the matter have not found problems with the physical capacity of the Ark to host for an entire year the seed stock for all existing land species. Studies of species based on the kinds found in the Mount Ararat region may prove to be key to solving disputes between wildlife conservation, farming, and land development in every region of the world.

What this means is not just the study of the deposits within the AWS, but also wildlife in the surrounding region will be key to solving wildlife questions the world over. The archaeological and scientific questions that need to be answered concerning the possibility that this Ancient Wooden Structure once held the seed stock for the entire human family, all the world's land animals, birds, and even many plant domesticates involves entire categories of questions, including determining:

5. The wild fauna currently inhabiting the region of the mountain and evidence of wild fauna that may have inhabited the region in ancient times.
6. Domesticates, both flora and fauna, that currently exist in the region of the mountain and evidence of domesticates in this region from ancient times?
7. The type of traditional crafts, domestic industries, farming and herding tools have been preserved by the people of the mountain and region and what evidence exists of different traditional crafts, domestic industries, farming and herding tools in this region from more ancient times.
8. The type of cuisines, architectural styles, and styles pertaining to textiles, ceramics, leather, bone, or wood artifacts currently exist in the region and what evidence exists of different cuisines, architecture, and domestic styles existing in this region from more ancient times.

The extensive archaeological and scientific tasks for determining many of these questions must be conducted at the site of the AWS on the mountain. But even more of these investigations involve archaeological sites, geological strata, soils, flora, and animal habitats along with studies of the people currently living in the region surrounding the mountain, together with their material and spiritual culture.

Though archaeologists, scientists, scholars, laboratories, and libraries the world will likely wish to be involved with these studies, a devoted facility for coordinating such a multi-disciplinary project which might become the genesis of a revolution in the historical sciences needs to be established. Though theoretically such a facility could be established anywhere in the world, it will be far more economical, efficient, effective, and practical to build it by the mountain near the site of the discovery.

FOOTNOTES

1 Philip Williams, *The Archaeological Evidence of Noah's Flood (2011),* CLS Press

2 Philip Williams, 'The Archaeological Evidence of Noah's Flood,' *The Fifth Annual Mount Ararat and Noah's Ark Symposium* (2019)

3 Karl Popper, *The Logic of Scientific Discovery* (1934)

4 c.f. Benjamin Isaac, *The Invention of Racism in Classical Antiquity* (2004), Princeton University Press; Emmanuel Chukwidi Eze, Editor, *Race and the Enlightenment* (1997), Blackwell Publishing; Sara Eigen and Mark Larrimore, Editors, *The German Invention of Race* (2006), SUNY

5 Colin Renfrew, *Before Civilization: The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe* (1973), Alfred A. Knoph

6 Dean Snow, *The Archaeology of North America* (1976), Viking Press, p.39

7 A. Hallam, *Great Geological Controversies* (1983), Oxford University Press, Chapter 4, 'The Ice Age'

8 c.f. Andrew Snelling, "Is Noah's Ark on Mount Ararat?," *Answers Magazine,* Vol 12, No. 3, May-June, 2017

9 Martin J.S. Rudwick, *Earth's Deep History* (2014), University of Chicago Press

MEDIA'S REACTION TO THE DISCOveRY OF AN ANCIENT WOODEN STRUCTURE ON MT ARARAT

Henri NISSEN*

Noah's Ark is not only a matter in religion and some sacred books. There seems to be so much reality in the story of the newest discovery that it should be reasonable to expect much more enthusiasm by the universities and the public media to investigate the matter.

Why does the media not write much more about this discovery?

Why have documentary television series not been made about the discovery?

As a journalist myself I see the reason of lacking interest from the media because of the following reasons.

1. There has been some fake stories and unreasonable claims by some ark-hunters in the last century.

When you keep on shouting, "the Wulff is coming" and it doesn't show up, in the end people will not be impressed by new claims. Even though these claims might be serious.

This *could* be a reason that the press and the public have not shown interest in the newest findings of the possible ark on Mt. Ararat.

But - usually a discovery like this would be considered a very interesting press story. It would attract media and television-documentaries would be made.

2. Does the story not meet the usual news criteria of the free press?

If we evaluate the possible discovery of Noah's Ark in relation to some general news criteria[1] such as those below, we see that it is actually a "good news".

2.1. ***Is it current/timely?*** - Yes, or it was at least, when it was made known in May 2010.

2.2. ***Is it important/does it have impact?*** - Yes, if Noah's Ark is found, there was some kind of a Flood in historic og pre-historic time, and the evolutionary history of the world might have to be rewritten.

2.3. ***Can readers identify with the story, even if it does not directly impact them?*** – Yes. They can identify with the people in the search team, who found it. Besides, the Ark-story is common knowledge for most children. It's part of our culture. It's common religion even for the non-religious.

2.4. ***Is the story sensational — that is, it has a dramatic or unexpected twist?*** – Yes, it is indeed sensational. The boat is at least 4-5.000 years old. Few thought it still existed – or that it had ever existed.

2.5. ***Does the story treat a conflict?*** – Yes, the existence of the Ark is in open conflict with most of the established science, which claims that there wasn't an Ark or a deluge. (Besides, there are conflicts between the Chinese/Kurdish investigators and different American ark investigators, between Kurds and Turkish groups, between different Kurdish clans, between Turkey and Armenia, between Muslims and Christians, etc.)

Even though most of the news criteria seems to be met, the media are remarkable silent and most universities don't engage themselves

* *Dr. Henri NISSEN, RE (of Religious Studies), Christiansfeld/DENMARK, e mail: HenriNissen@live.dk*

in any investigation of this strange discovery.

Could there be another reason?

3. In the western world – especially in Europe – religion is considered as a private matter.

In society religion has become taboo for many years. This change began with the reformation.

The reformer Martin Luther divided society into two "regiments". The secular and the spiritual regiments. He did this primarily because he wanted to keep the kings and princes out of the church's internal affairs. The pattern of the Catholic Church had for centuries been to mix the secular and ecclesiastical power. Martin Luther broke with this pattern because he saw that the secular influence threatened to destroy the purity of the church.

To stay free and independent of the secular power interference in the church, Luther made a tacit agreement with the princes and kings of northern Europe that "we do not take part in your worldly matters if you do not interfere with the church's spiritual matters."

It was perhaps a good solution for the church at the time, but in the long run it placed the church outside influence. It made the church a restricted club of the pious believers. Society began to develop without religious ties and values.

The universities, which was previously an integral part of Christianity, usually continued with the theological faculties now connected to the new Lutheran churches, but it was the non-ecclesiastical studies that eventually dominated.

One consequence of this development was that matters concerning Christianity and the Bible was considered less professional, less serious, less credible.

This negative attitude toward religion and Christianity also influences the "free press" that developed through the 19th and 20th. Where Gutenberg's printing press originally became a tool to spread the gospel and make the Bible public property, the media of today are almost cleared of religion in Europe, that is except when one talks about religion as the cause of conflict and other problems in "the real world".

Seen on this political and public background it might be more understandable that the news about the possible discovery of the ancient Ark of Noah mostly has been treated as a curiosity. It was just another religious matter that didn't have to be taken serious in the "real world". Unlike for instance a discovery of an old Viking boat from 1.000 after Christ, that use to attract lots of interest in the media and among archaeologists.[2] Not to speak about the enormous interest the latest discoveries of a "mixing link" in the evolutionary theory usually get – in spite of how small and speculative it might be.

Let's now once again look at the news criteria, but now seen from a more critical point of view.

4. The news media are selective in terms of political correctness and other hidden criteria.

The Norwegian scholar Johann Galtung together with Ruge described already in 1965 a different set of 12 news criteria, that they found in the western press. [3]

1. **Frequency***: An event that unfolds within a publication cycle of the news medium is more likely to be selected than a one that takes place over a long period of time.*
2. **Threshold***: Events have to pass a threshold before being recorded at all; the greater the intensity (the more gruesome the murder or the more casualties in an accident), the gre-*

ater the impact and the more likely it is to be selected.

3. **Unambiguity***: The more clearly an event can be understood and interpreted without multiple meanings, the more likely it is to be selected.*

4. **Meaningfulness***: The culturally familiar is more likely to be selected.*

5. **Consonance***: The news selector may be able to predict (due to experience) events that will be newsworthy, thus forming a "pre-image" of an event, which in turn increases its chances of becoming news.*

6. **Unexpectedness***: Among events meaningful and/or consonant, the unexpected or rare event is more likely to be selected.*

7. **Continuity***: An event already in the news has a good chance of remaining in the news (even if its impact has been reduced) because it has become familiar and easier to interpret.*

8. **Composition***: An event may be included as news less because of its intrinsic news value than because it fits into the overall composition or balance of a newspaper or news broadcast.*

9. **Reference to elite nations***: The actions of elite nations are seen as more consequential than the actions of other nations.*

10. **Reference to elite people***: Again, the actions of elite people, likely to be famous, may be seen by news selectors as having more consequence than others, and news audiences may identify with them.*

11. **Reference to persons***: News that can be presented in terms of individual people rather than abstractions is likely to be selected.*

12. **Reference to something negative***: Bad events are generally unambiguous and newsworthy.*

Johan Galtung was known for his leftist views on the capitalistic society and his atheist views on the church. His 12 alternative news criteria were used by himself and his political allies as a critique of the Western "free press".

Let's see if some of his 12 alternative news values *also* can give an explanation to why the possible discovery of the Ark didn't make big news.

Re 1. Frequency: This is a news, which takes place over a longer period. But it was an event on a specific date, when it was presented at press conferences in Hong Kong, Beejiing and Zeist. But the news was already out when it was presented to the European and American press in Zeist in the Netherlands. Many media had already told the news in small notices, but usually in the curious and entertaining form. Now the media had to decide whether they would investigate it. And the news was obviously not considered serious enough or important enough that the international news agencies and major news media would spend time and resources to investigate it. Few news media showed up at the press conference in Zeist. Less than I China.

Re 2. Threshold: There was no-one killed or injured in this story, except that the bible story is about the entire earth's population being wiped out - except for one family - but it was 4-5.000 years ago.

Re 3. Unambiguity: The event could not be interpreted unambiguously. If the ark really was found, did it mean that the world history should be rewritten? Was it good or bad? The media probably didn't know how to perceive the great news. They chose to wait, doubting, skeptical. Bible archaeologist Randall Price's and other Christians creationists rejection of the authenticity, gave the media an excuse to let the news die without investigating it further.

Re 4. Meaningfulness: The news met the

criterion of being culturally familiar as the story of Noah's Ark is part of the Western Judeo-Christian culture, and even mentioned in the Koran and numerous subcultures. But it did perhaps not fit into the modern, secular culture where God, Bible stories and Christianity are not counted as politically correct to mention seriously.

Re 5. Consonance: This criterion says that the news must fit into the "pre-image" of the journalists of what usually is good news. Although - as mentioned above – it actually was a "good news" seen with the traditional news criteria, this news obviously did not fit into journalists pre-image of what should be distributed as big news.

Re 6. unexpectedness: The news of Noah's Ark certainly lives up to the criterion of unexpectedness. Yet it was largely not treated as such.

Re 7. Continuity: The news of Noah's Ark could have been developed into many more stories. But some of these stories would challenge the media to take it seriously and ask fundamental questions, for example to the theory of evolution.

Re 8. Composition: This criteria mentions, that an event can included as news less because of its intrinsic news value than because fits into the overall composition or balance of a newspaper or news broadcast. Here we are perhaps at the crux of the problem. This news met many of the traditional criteria that create good news, but it did not fit into "the overall composition or balance of a newspaper or news broadcast".

It was not a typical "political news" that would get the usual publicity, almost no matter how trivial it was. Neither was it about business or crime. Although the news largely related to our culture, it was not perceived as a cultural news. It did not fit into the usual boxes. Usually the media also like to tell about archaeological discoveries. But here it was not presented by famous archaeologists, but by a group of Chinese believers and a Muslim Kurd. Even so, the possible discovery of the world's oldest ship, Noah's Ark, in 4an altitude of 4,200 meters on the Mt. Ararat should launch several documentaries and books.

Re 9. Reference two elite nations: This criterion suggest that the news from the US and Europe in general is seen as more important than what happens in the rest of the world. - In this case it was not Americans or Europeans who "found the Ark", but a group of unknown Chinese from Hong Kong and Kurds from Turkey. This could also be a reasons why Western media ignored the news.

Re 10. Reference two elite people: Neither the Chinese nor the Kurds could be described as elite people.

Re 11. Reference to person: None of the Chinese group of six ark searchers was known in the West. The leader of the NAMI group spoke no English. The same applied to the Kurd. But among the group was also a young woman who spoke well English. A person like her would usually be "usable" and where pictures were used from the press conferences, she was often portrayed.

Re 12. Reference to something negative: Bad news make good headlines. This was not a "bad" events. The only negative part that hit the news was that a bible-archaeologist, Price, doubted the news.

CONCLUSION

My conclusion is, that even though the news about the possible discovery of the Ark of Noah seems to fulfill plenty of the traditional criteria of the press as well at Galtung's "negative criteria" that tries to explain how the press realy works, most of the press have ignored the possible discovery.

With a quote from Galtung's 8th criterion, it did not fit into "the overall composition or balance of a newspaper or news broadcast".

The most obvious reason for this is the changed attitude in media / society concerning religion.

The new attitude of the press and society is that religion does not fit into the "real" political and financial world. Religion – at least the traditional religions – are looked at as not serious, but curious stuff.

FOOTNOTES

1 http://www.frankwbaker.com/NoseForNews1a.pdf

2 http://worldnewsdailyreport.com/usa-viking-ship-discovered-near-mississipi-river/

3 Galtung and Rouge 1965 cited in O'Neill and Harcup, 2009,pp.164-165

MEDYANIN, ARARAT DAĞI'NDA ESKİ BİR AHŞAP YAPI BULUNMASINA TEPKİSİ

Henri NISSEN*

Nuh'un Gemisi yalnızca dinde ve birtakım kutsal kitaplarda geçen bir konu değildir. En güncel keşfe göre öykünün gerçekçi yönü o kadar büyüktür ki üniversitelerin ve kamu basınının konuyu araştırmak adına daha hevesli olmasını beklemek hata olmaz.

Medya neden böylesi bir keşif hakkında daha fazla şey yazmaz?

Neden belgesel dizileri böylesi bir keşif üzerine çekilmez?

Kendim bir gazeteci olarak böylesi bir durum için medyanın neden ilgisiz olduğunu aşağıdaki nedenlerle görebiliyorum.

1. Geçtiğimiz yüzyılda Nuh'un Gemisi konusunu çok irdeleyen kişiler tarafından birtakım yalan yanlış öyküler ve mantıksız iddialar ortaya atılmıştır.

"Wulff geliyor" diye bağırmaya devam ederseniz ve gelmezse sonunda her ne kadar ciddi olsa da insanlar yeni iddialar ortaya attığınızda etkilenmeyecektir.

İşte bu da Ağrı Dağı'ndaki Nuh'un Gemisine ilişkin olabilecek en güncel bulgulara basın ve medyanın ilgi göstermemesinin nedeni olabilir.

Ancak genellikle bu türden bir keşif oldukça ilginç bir basın öyküsü olarak değerlendirilmektedir. Bu tür konular medyanın dikkatini çekmekte ve hakkında televizyon belgeselleri çekilmesini sağlayabilmektedir.

2. Söz konusu öykü ücretsiz basının genel haber kıstaslarını karşılıyor mu?

Nuh'un Gemisine ilişkin olası keşfi aşağıda verilenler gibi birtakım genel haber kıstaslarına[1] ilişkin olarak değerlendirirsek söz konusu keşfin aslında "iyi bir haber" olduğunu görebiliriz.

2.1. ***Haber güncel mi?*** – Evet, ya da en azından haberin yapıldığı tarih Mayıs 2010 olarak bilinmektedir.

2.2. ***Önemli bir haber mi/bir etkisi var mı?*** - Evet, eğer Nuh'un Gemisi bulunduysa bu geçmişte ya da tarih öncesinde Tufanın gerçekleştiğini göstermektedir ve bu durum da dünyanın evrimsel tarihinin yeniden yazılmasına yol açabilir.

2.3. ***Her ne kadar onları doğrudan etkilemese de okuyucular öykü ile özdeşleşebiliyor mu?*** – Evet. Bu haberler onları keşfeden araştırma ekibindeki kişiler ile özdeşleşmektedir. Bunun yanı sıra Nuh'un Gemisi öyküsü birçok çocuk için yaygın olarak bilinen bir bilgidir. Kültürümüzün bir parçasıdır. Herhangi bir dine inanmayan kesim için bile ortak bir inanıştır.

2.4. ***Söz konusu öykü dramatik ya da beklenmeyen bir gelişmeye sahip olan sansasyonel bir yapıya sahip mi?*** – Evet, bu öykü oldukça sansasyonel bir yapıya sahiptir. Söz konusu gemi en azından 4-5.000 yaşındadır. Çok az insan onun hala ya da bir zamanlar var olduğuna inanmaktadır.

2.5. ***Söz konusu öykü uyuşmazlığı mı işlemektedir?*** – Evet. Nuh'un gemisinin varlığı herhangi bir geminin ya da tufanın hiç var olmadığını iddia eden yerleşik bilim düzeninin büyük bir çoğunluğu için açık bir uyuşmazlıktır (Bunun yanı sıra, bu konuda örneğin Çinliler/Kürt araştırma-

* *Dr. Henri NISSEN, Araştırmacı, Christiansfeld/DENMARK, e posta: HenriNissen@live.dk*

cılar ve farklı Amerikalı gemi araştırmacıları arasında, Kürt ve Türk grupları arasında, Kürt toplulukları arasında, Türkiye ve Ermenistan arasında ve Müslüman ve Hıristiyanlar arasında da uyuşmazlıklar bulunmaktadır).

Her ne kadar haber kıstaslarının büyük bir çoğunluğu karşılanmış olsa da yayın organları bu konuda oldukça sessiz kalmaktadır ve birçok üniversite böylesi ilginç bir keşfin incelenmesi konusunda kendisini işin içine katmamaktadır. Bunun başka bir nedeni olabilir mi?

3. Batı dünyasında – özellikle Avrupa'da – din özel bir konu olarak değerlendirilmektedir.

Toplum içinde din olgusu uzun zamandır bir tabu haline gelmiştir. Bu türden değişim reform hareketleri ile başlamıştır.

Reformcu Martin Luther toplumu iki "grup" olarak bölmüştür: Seküler grup ve maneviyatçı grup. Kendisi bunu öncelikli olarak gerçekleştirmiştir, çünkü kralları ve prensleri kilisenin iç işlerinden uzak tutmak istemiştir. Katolik Kilisesi yapısı yüzyıllardır seküler ve dini gücü karışık olarak bünyesinde barındırmaktadır. Martin Luther bu yapıyı bozmuştur, çünkü seküler etkinin kilisenin saflığına zarar verdiğini görmüştür.

Kilisede seküler gücün müdahalesinden uzak ve bağımsız kalmak için Luther Kuzey Avrupa prens ve kralları ile "kilisenin ruhani konularına karışmadığınız sürece sizin dünyevi konularınızda yer almayacağız" ifadesini taşıyan zımni sözleşme yapmıştır.

Bu durum söz konusu zaman için iyi bir çözüm olsa da uzun vadede kiliseyi etki alanı dışında bırakmıştır. Sonuç olarak kilise dini bütün inananlara ait kısıtlı bir kulüp haline gelmiştir. Toplum da dini bağlar ve değerler olmadan gelişmeye başlamıştır.

Bir zamanlar Hıristiyanlığın ayrılmaz bir parçası olan üniversiteler şu anda genellikle Luther kiliselerine bağlı teolojik fakültelerde varlığını sürdürse de baskın olan çalışmalar kiliseye bağlı olmayan çalışmalardır.

Bu türden bir gelişmenin bir sonucu olarak da Hıristiyanlığa ilişkin konular ve İncil daha az profesyonel, daha az ciddi ve daha az güvenilir olarak görülmüştür.

Dine ve Hıristiyanlığa karşı bu olumsuz tutum aynı zamanda 19. ve 20. yüzyılda geliştirilen "özgür" basın kavramını da etkilemiştir.

Gutenberg'ün yazılı basını aslında Hıristiyanlığın esaslarını yaymak ve İncil'i kamu malı haline getirmek için bir araç olarak kullanılmaktayken günümüz basını, birisinin "gerçek dünya" daki uyuşmazlıkların ve diğer sorunların nedeni olarak din hakkında konuşması haricinde Avrupa'da neredeyse dinden tamamen arınmış durumdadır.

Dini bu biçimde medya ve politikadan soyutlama Avrupa'da Amerika Birleşik Devletleri'nden daha barizdir. ve Müslüman dünyasından oldukça farklı durumdadır.

Böylesi bir politik ve kamusal arka planın anlaşılması ile antik Nuh'un Gemisinin olası bir keşfine ilişkin haberlerin bir merak olarak görülmesi de anlaşılabilmektedir. Bu konu da "gerçek dünya" da ciddiye alınmak zorunda olmayan dini konulardan birisiydi. Bu konu, örneğin medyanın ve arkeolojistlerin[2] çokça ilgisini çekmiş olan M.S. 1.000 yılına ait eski bir Viking gemisinin keşfi kadar dikkat çekmemiştir. Küçüklüğüne ve spekülatif yönüne rağmen evrim teorisi kapsamında genel olarak çok büyük bir dikkati üzerine çeken "karma bağlantı" nın son keşfinden söz etmeye bile gerek yok. Aşağıda yine, bu sefer daha eleştirel bir bakış açısından haberlere ilişkin kıstasları inceleyelim.

4. Haber basını politik doğruluk ve diğer saklı kıstaslara yönelik seçicidir.

Norveçli bilin insanları Johann Galtung ve Ruge batı basınında ortaya çıkardıkları 12 farklı haber kriterini 1965 yılında tanımlamıştır[3]:

Johann Galtung kapitalist toplum içindeki solcu ve kilise içindeki ateist görüşleri ile bilinmekteydi. Kendisinin ortaya koyduğu 12 alternatif haber kıstası kendisi ve politik müttefikleri tarafından Batılı "özgür basını" eleştirme amaçlı kullanılmıştır. Aşağıda kendisi tarafından geliştirilen 12 alternatif haber değerinin aynı zamanda neden Nuh'un Gemisinin keşfinin büyük bir haber kaynağı olarak görülmediğini açıklayıp açıklamadığını inceleyelim:

1. **Frekans:** *Bir gazetenin yayın döngüsü içinde gerçekleşen bir olayın seçilme olasılığı çok uzun bir sürede gerçekleşen bir olayın seçilme olasılığından daha yüksektir.*

   Bu haber daha uzun sürede gerçekleşen bir olaya ilişkindir. Ancak olay aynı zamanda Hong Kong, Pekin ve Zeist'te yürütülen basın konferanslarında sunulduğunda belirli bir zamana ait bir olaydı. Ancak haber, Hollanda'da Zeist'te Avrupa ve Amerika basınına sunulduğunda zaten yayılmıştı. Birçok medya organı haberi küçük bildirimler olarak yaymıştır, ancak daha çok merak uyandırıcı ve eğlendirici bir biçim kullanmıştır. Bu noktada medyanın bu konuda araştırma yapıp yapmama konusunda karar vermesi gerekmektedir. ve söz konusu haber uluslararası haber kuruluşları ve büyük haber yayın organları tarafından konuyu araştırmak üzere zaman ve kaynak harcayacak kadar ciddi ve önemli bulmamıştır. Çok az medya organı Zeist'teki basın konferansında yer almıştı, sayıları Çin'dekinden de azdı.

2. **Eşik:** *Olayların kayda alınmadan önce geçmesi gereken bir eşik bulunmaktadır. Haber ne kadar yoğunsa (daha ürkütücü bir cinayet ya da bir kazadaki daha çok kazazede) o kadar etkili ve bu nedenle de seçilmeye daha eğilimli olacaktır.*

   İncil'deki bir öyküde tüm dünya nüfusunun yok olması haricinde bu öyküde hiç kimse öldürülmemiş ya da yaralanmamıştır, ancak bu olay 4-5.000 yıl önce gerçekleşmiştir.

3. **Belirsizlikten Uzak Olma:** *Bir olay ne kadar açık bir biçimde anlaşılıyor ve yorumlanıyorsa seçilme olasılığı o kadar yüksektir.*

   Söz konusu olayın belirsizlikten uzak (basit) bir biçimde yorumlanması mümkün olmayabilir. Eğer Nuh'un Gemisi gerçekten bulunduysa bu dünya tarihinin yeniden yazılması gerektiği anlamına mı gelmektedir? Bu iyi bir şey mi yok sa kötü bir şey mi? Basın büyük olasılıkla büyük haberleri nasıl algılaması gerektiğini bilmiyordu. Bunun yerine beklemeyi, şüphe duymayı ve kuşkucu yaklaşmayı tercih ettiler. İncil arkeoloğu RandallPrice ve diğer Hıristiyan yaradılışçısının bu haberin gerçekliğini reddetmesi basına herhangi bir ek araştırma yapmaksızın haberin ölmesine izin vermesi için bahane sağlamıştır.

4. **Anlamlılık:** *Kültürel olarak tanıdık olan olayların seçilme olasılıkları daha yüksektir.*

   Aslında söz konusu olay, Nuh'un Gemisi Batı Yahudi-Hıristiyan kültürünün bir parçası olduğu için kültürel olarak tanıdıktır ve hatta bu olaya Kuran'da ve birçok diğer alt kültürde de yer verilmektedir. Ancak bu öykü belki de Tanrı'nın, İncil öykülerinin ve Hıristiyanlığın dile getirilmesi politik olarak doğru olmayan çağdaş ve seküler kültüre uymamaktadır.

5. **Uygunluk:** *Bu kıstasa göre bir haberin gazeteciler tarafından belirlenen genel olarak*

güzel haberlere ilişkin "ön görüntü" ye uyması gerekmektedir.

Geleneksel haber kıstaslarında "iyi haber" olsa da, söz konusu olay gazeteciler tarafından büyük haber olarak yayılacak haberler için geliştirilen ön görüntü kıstasına uymamaktadır.

6. **Beklenmezlik:** *Beklenmedik ya da daha nadir gerçekleşen olayların seçilme olasılığı daha yüksektir.*

   Nuh'un Gemisine ilişkin haberler açıkça beklenmezlik kıstasının beklentilerini karşılamaktadır. Ancak bu habere bu kıstasa uygun bir biçimde yaklaşılmamaktadır.

7. **Süreklilik:** *Hâlihazırda haberler arasına giren bir olay (her ne kadar etkisi azalsa da) varlığını sürdürme konusunda iyi bir şansa sahiptir, çünkü artık tanıdıktır ve yorumlaması daha kolaydır.*

   Nuh'un Gemisine ilişkin haberlerden birçok öykü üretilebilirdi. Ancak, bu öykülerin kimisi konuyu ciddiye alma konusunda ve örneğin evrim teorisine ilişkin temel sorular sorma konusunda basını güçlüğe sokardı.

8. **Düzen:** *Kimi zaman bir olay haber niteliğinden çok söz konusu gazetenin ya da haber yayınının genel düzenine uyum sağladığı için dahil edilebilmektedir.*

   Bu konu söz konusu sorunun düğüm noktasını oluşturmaktadır. Bu haber iyi haber oluşturmaya ilişkin geleneksel kıstasların birçoğunu karşılamaktadır, ancak "söz konusu gazetenin ya da haber yayınının genel düzenine uyum sağlama" kıstasına uymamaktadır. Haber her ne kadar sıradan olsa da genel ilanı yapılan tipik bir "politik haber" değildir. Herhangi bir işe ya da suça ilişkin değildir. Her ne kadar söz konusu haber büyük çoğunlukla kültürümüzle ilişkiliyse de kültürel bir haber olarak algılanmamaktadır. Haber sıradan kutular içine sığmamaktadır. Basın genellikle arkeolojik keşiflere yer vermeyi sevmektedir. Ancak, bu haber ünlü arkeologlar tarafından değil, Çinli inanlar ve Müslüman Kürtlerden oluşan bir grup tarafından sunulmaktadır. Bu durumda bile; rakımı 4,200 metre olan bir noktada, Ağrı Dağı'nda dünyanın en eski gemisinin, Nuh'un Gemisinin keşfi birçok belgeselde ve kitapta ele alınmalıdır.

9. **Elit Uluslara Referans:** *Galtung'a göre elit ulusların eylemleri diğer ulusların eylemlerinden daha önemli görülmektedir.*

   Bu kıstasa göre ABD ve Avrupa'dan gelen haberler dünyanın geri kalanından gelen haberlerden daha önemlidir. Böylesi bir durumda da "Nuh'un Gemisini bulan" kişiler Amerikalılar ya da Avrupalılar değil, Hong Kong'dan gelmiş bilinmeyen Çinliler ve Türkiye'de yaşayan Kürtlerdir. Bu da Batı medyasının haberi dikkate almamasının bir nedeni olabilir.

10. **Elit Kişilere Referans:** *Galtung'a göre ünlü olma eğilimi olan elit kişilerin eylemleri haber seçiciler için diğerlerinin yanında daha önemli görülebilmekte ve haberlerin kitlesi kendilerini bunlarda özdeşleştirebilmektedir.*

    Bu durumda ne Çinliler ne de Kürtler elit kişiler olarak tanımlanabilmektedir.

11. **Kişilere Referans:** *Galtung'un bildirdiği üzere soyutlamalardan çok kişiler açısından sunulabilen haberlerin seçilme olasılığı daha yüksektir.*

    Çinli gruptaki altı araştırmacıdan hiçbirisi Batı tarafından bilinen araştırmacılardan değildi. NAMI grubunun lideri İngilizce konuşmuyordu. Aynı durum Kürtler için de geçerliydi. Ancak grup içinde çok iyi İngilizce konuşan bir kadın vardı. Kendisi gibi bir kişi genel olarak "kullanılabilir" ni-

teliktedir ve basın konferansında kullanılan resimlerin olduğu her yerde bu kadın portrelenmişti.

12. **Olumsuz Bir Şeye Referans:** *Kötü olaylar genellikle belirsizlikten uzak ve haber değeri olan olaylardır.*

    Bu habere ilişkin tek olumsuz nokta İncil arkeoloğu olan Price'ın söz konusu haberden şüphe etmesiydi. ve bu durum manşetlere yerleşmiştir.

SONUÇ

Ulaşmış olduğum sonuca göre, her ne kadar Nuh'un Gemisine ilişkin olası keşfe ait haber geleneksel haber kıstaslarının ve Galtung tarafından belirlenen "olumsuz kıstasların" birçoğunu karşılasa da basının büyük bir çoğunluğu söz konusu keşfi önemsememiştir.

Galtung'un 8. kıstasından alıntılanan bilgiye göre haber "söz konusu gazetenin ya da haber yayınının genel düzenine uyum sağlama" kıstasına uymamaktadır.

Bunun en açık nedeni medyanın ve dini topluluğun değişen tutumudur. Basın ve toplumun yeni tutumuna göre din "gerçek" politik ve finansal dünyaya uyum sağlamamaktadır. Dinler – en azından geleneksel dinler – ciddi olmayan ve meraka yönelik şeyler olarak görülmektedir. Batı medyasındaki bu yeni ateist tutum nedeniyle Ağrı Dağı'ndaki antik tahta yapının büyük keşfi son on yıldır önemsenmemektedir. Artık bu keşfe belki de tüm zamanların en büyük arkeolojik keşfi olarak bakmanın zamanı gelmiştir.

DİPNOTLAR

1 http://www.frankwbaker.com/NoseForNews1a.pdf

2 http://worldnewsdailyreport.com/usa-viking-ship-discovered-near-mississipi-river/

3 Galtung and Rouge 1965 cited in O'Neill and Harcup, 2009,pp.164-165

FLOOD IN FOLK NARRATİveS – MYTHS FROM BATMAN REGION

Berivan CAN EMMEZ*

ABSTRACT

Batman is located in the geographical region called Upper Mesopotamia which is known as one of the first settlements in human history. Due to its location in the geography of ancient civilizations, it has a wide cultural diversity. In parallel to this, various myths about the flood have been transferred from generation to generation and reached to present day in Batman region. According to a rumor quoted in the Batman region, another flood took place except the Noah's flood and a hole was drilled during the flood so the vessel was receiving water. A black serpent was promised that he would not be harmed in case of closing the hole with its tail on the ship. Thus, this snake, along with other creatures on board, saved the human lineage from extinction. However, when the flood was over, the snake was burned and killed by failing to keep the promise made by those on board. As a result of this betrayal of the mankind the ashes of the snake turned into fleas which will always haunt mankind.

According to another narrative known in the Batman region, during the flood, the ship crashes to a mountain called Mount Mereto. It is believed that this mountain has a power among the people, fear of wrath is taken, and oaths are made on this mountain. There are various myths on this mountain, including those related to shepherds. Every year in the last week of July, the people of the region climb this mountain which is called Maratug in the local language and light candles in the church of the Virgin Mary, which was on the top of the mountain and was used by the monks for retreat.

In this study which relies on a fieldwork among the peoples living in Batman region, some of the myths transmitted to the present had been discussed. Some symbols such as serpent and water draw attention in these myths. There are various opinions on these symbols in the literature. In this study, an analysis on *Tawusî Melek* (one of the leading symbols of Ezidi culture) is made in the context of Noah and Flood.

***Key words*:** *Noah, Tammuz, David, flood, Yezidi, Peacock Angel, serpent symbolism, myth*

* *Dr. Berivan CAN EMMEZ, Batman University Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Folklore Chair, Batman/TURKEY, e-mail: berivancan@gmail.com*

HALK ANLATILARINDA TUFAN-BATMAN YÖRESİ SÖYLENCELERİ

Berivan CAN EMMEZ*

GİRİŞ

Tufanla ilgili en eski yazılı kaynakların Sümer ve Babil tabletleri olduğu bilinmektedir. Değerli Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ'ın aktardığına göre (2016: 64-65), bu tabletlerde Tanrıların bir tufan yapmaya karar verdikleri, fakat Bilgelik Tanrısı'nın durumu gizlice Nuh'a (Sümerce Zinusudra, Babilce Utnapiştim) bildirmesi üzerine bir gemi inşa ederek içine akrabalarını ve hayvanları bindirdiği, tufanın sonunda geminin bir dağa oturduğu yazılıdır. Yine aynı eserde Babil kaynaklarında Nizir dağı olarak anılan dağın, Tevrat'ta Ararat dağı olarak geçtiği, hikâyenin Kur'an'da yedi sure içerisinde yirmi kadar ayette yüzeysel olarak aktarıldığı söylenmektedir. Görüldüğü üzere birbirinden biraz farklı Tufan anlatılarının yer aldığı yazılı kaynaklar günümüze ulaşmıştır. Bununla birlikte Tufanla ilgili söylenceler halk tarafından sözlü olarak da farklı şekillerde anlatılmaya devam etmiştir. Bu çalışmada Batman il merkezi, Beşiri ilçesi ve Ezidi köylerinde, 2013-2015 tarihleri arasında, "*Awazé Tawus: Aşk ve Yas-Batman Ezidilerinin Sözlü Kültürü Üzerine Etnografik Yaklaşımlar*" (Can Emmez, 2018) başlıklı doktora tezi için gerçekleştirilen alan araştırması sırasında derlenen Tufan ile ilgili söylenceler ele alınmaktadır.

Batman, insanlık tarihinin ilk yerleşim merkezlerinden biri olan ve Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan coğrafi bölgede bulunmaktadır. Konumu açısından kadim medeniyetler coğrafyasında bulunması dolayısıyla geniş bir kültürel çeşitlilik barındırmaktadır. Günümüzde bölge sakinlerinin çoğu Kürtler ve Araplardan oluşmakla birlikte; Ermeniler, Yakubiler, Süryaniler ve Ezidiler gibi sayıları pek az kalmış kültürlerin yakın tarihe kadar Batman ve çevresinde var oldukları bilinmektedir. Türklerin büyük bir bölümü memuriyet görevlerini yerine getirmek için şehir ve köylerde bulunmaktadır.

Batman ilinin sınır komşuları batıda Diyarbakır, güneyde Mardin, doğuda Siirt ve Bitlis, kuzeyde ise Muş'tur. Batman'ın batı sınırını Batman ve Sorkan çayları, doğu sınırını ise Yanarsu (Garzan) çayı çizmektedir. Bu çaylar daha sonra Dicle nehrine dökülmektedirler. Batman, 1990 yılına kadar Beşiri (Qubîn) ile birlikte Siirt'e bağlı bir ilçe iken petrolün bulunmasına (1940) paralel olarak ekonomik anlamda hızlı bir büyüme göstermiştir. 2016 yılının TÜİK verilerine[1] göre Batman'ın nüfusu 576.899'dir ve Mardin, Şırnak ve Siirt ile beraber işsizlik oranı en yüksek illerden biri Batman'dır[2]. Nüfusun büyük çoğunluğu geçimlik tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Mevcut sanayi fabrikaları küçük ölçeklidir. Okuma yazma bilmeyen (on beş yaş ve üzeri) oranı yüzde dokuzdur.[3] Köylerin çoğunda ilkokul seviyesinden sonrası bulunmadığından eğitim küçük köylerden daha büyük köylere, ilçe veya il merkezine taşımalı sistem ile sağlanır.

Garzan Çayı vadisinin genişlediği yere Beşiri Ovası denir. Bu ova Mereto ve Raman dağları ile çevrilidir. Batman Çayı'nın döküldüğü Dicle Nehri ile Yanarsu (*Garzan*) Çayı arasında kalan coğrafyada bulunan Beşiri (*Qubîn*) ilçesi ve ona bağlı köy ve mezralarda Ezidiler yaşarlar. Günümüzde Ezidilerin yaşadığı köyler Yolveren (Çinêra), Üçkuyular

* *Dr. Berivan CAN EMMEZ, Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Halkbilim Anabilim Dalı, Batman/TÜRKİYE, e-posta: berivancan@gmail.com*

(*Feqîra*), Oğuz (Şimsê), Onbaşı (Şahsim), Kumgeçit (*Bazîvan*), Kurukavak (*Hamdûna*), Uğrak (*Taharî*) ve Uğurca (*Qorixê*)'dır.

BATMAN'DA TUFANLA İLGİLİ SÖYLENCELER

Batman yöresinde anlatılan Tufanla ilgili bir Ezidi efsanesine göre Nuh tufanı dışında bir tufan daha gerçekleşmiş ve tufan sırasında gemide bir delik açılmıştır. Bu delik yüzünden gemi su almaktadır. Gemide bulunan bir karayılan kuyruğuyla deliği kapaması karşılığında kendisine zarar verilmeyeceğinin sözünü almıştır. Böylece bu yılan gemide bulunan diğer canlılarla birlikte insan soyunu da yok olmaktan kurtarmıştır. Ne var ki tufan sona erdiğinde gemide bulunanlar tarafından verilen söz tutulmayarak yılan yakılarak öldürülür. İnsanoğlunun bu ihanetinin bedeli olarak yılanın küllerinden meydana gelen pireler insanoğluna her daim musallat olacaktır.

Ayrıca dünyanın yaratılışıyla ilgili bir Ezidi ilahisinde bu olay şöyle anlatılmaktadır:

"Rabbimiz bir gemi yaptı
İnsanları, hayvanları ve her türden kuşları
İkişer ikişer gemiye yerleştirdi.
Rabbimiz geminin başında
Kendisi dört bir tarafta dolanır
Gemi delindi, su girdi içeri
Yılan kendini toplayıp deliği kapattı" (Kreyenbroek ve Reşow, 2011: 123).

Batman bölgesinde bilinen başka bir söylence Tufan sırasında geminin bir dağa çarparak delindiğini, bu dağın Mereto Dağı olduğunu anlatır. Halk arasında bu dağın bir gücü olduğuna inanılmakta, gazabından korkulmakta, yeminler bu dağ üzerine yapılmaktadır. Bu dağ üzerine çobanlarla ilgili olanlar da dâhil çeşitli söylenceler bulunmaktadır (Çiftçi, 2017). Her sene Temmuz ayının son haftasında bu bölgede yaşayan veya Avrupa'dan gelen Ermeniler, *Maratug* olarak adlandırdıkları dağa tırmanarak dağın zirvesinde bulunan ve eskiden keşişler tarafından inzivaya çekilmek amacıyla kullanılan Meryem Ana kilisesinde mum yakmaktadırlar.

BATMAN YÖRESİ TUFAN SÖYLENCELERİNDE YILAN VE SU SİMGELERİNİN ANLAMLARI ÜZERİNE

Ezidilerin kutsal kitabı olarak bilinen *Mishefa Reş*'te anlatıldığına göre Tanrı, ilk önce beyaz bir inci yaratmış, ardından kırk bin yıl boyunca onu Anfar adlı bir kuşun sırtında tutmuş, ondan sonra da yedi melek yaratarak diğer adı Azazil olan *Tawusî Melek*'i bütün meleklerin sorumlusu yapmıştır. Ezidilerin diğer kutsal kitabı olarak bilinen Kitab-ı Cilwe de *Tawusî Melek*'in Ezidi dininin sembolü olduğuna işaret eder. Bu inanca göre *Tawusî Melek* ve diğer altı melek, gelecek yılların kaderini belirlemekle sorumlu oldukları gibi, insanlara yeni kurallar bildirerek hükmetmek üzere her bin yılda bir (bir kutsal kişinin bedeninde) dünyaya iner, görevleri tamamlanınca da tekrar cennete yükselirler. Melekler ve onların ruhlarının kendilerinde vücut bulduğuna inanılan şeyhler, Ezidiler için Tanrıya yakınlaşmalarını sağlayan birer aracıdırlar; ancak kuşkusuz ki bu inancın en önemli figürlerinden birisi *Tawusî Melek*'tir; çünkü o diğer meleklerin başı, yeryüzündeki her şeyin sorumlusudur (Açıkyıldız, 2010: 73). *Qewlê Tawusî Melek* (*Tawusî Melek* İlahisi), onun "ebedi yaratan, ezelden beri kadim olan, ışığın kaynağında duran, kendisine dua edilerek şefaat dilenen; gök ve yerin, insan ve cinin, ayın ve güneşin, kâinattaki bütün güçlerin meleği" (Kreyenbroek, 2014: 237-241) olduğunu söyler. *Tawusî Melek*, yaratılışta ve Âdem'in dünyaya gönderilmesinde aktif rol almıştır. Anlatıya göre, Âdem yaratıldıktan sonra dünyaya gönderilmesi görevi büyük yaratıcı olan Tanrı tarafından *Tawusî Melek*'e verilir; *Tawusî Melek*'e, gidip Âdem'i yeryüzüne indirmesi emredilir. *Tawusî Melek* Âdem'e, kendisine daha önceden yasaklanmış olan tahılı yemesini söyler. Âdem buğdayı yer; ancak

yediklerinin çıkacağı herhangi bir yer olmadığı için karnı şişer. Tanrı tarafından gönderilen bir kuş Âdem'i gagalayarak bir çıkış açar ve böylece onu rahatlatır (Joseph, 1919: 38-9); fakat Âdem artık cennetten kovulmuştur, çünkü dışkılamak gibi kişisel ihtiyaçları yüzünden cenneti kirletmemelidir. *Tawusî Melek* onun üzerindeki hırkayı[4] ve alnındaki Melek Şeyh Sin'in ruhundan olan ilahi ışığı, yani sırrı[5] alır. Gizem ve hırka gidince Âdem insan olur (Spät, 2009: 95-6).

Ezidi mitolojisinde Âdem'i cennetten yeryüzüne indirmesi ile sonuçlanan faaliyeti *Tawusî Melek*'in, üç büyük Semavi dinde Âdem'e secde etmeyerek Tanrı'ya karşı gelen ve sonunda yasak meyveyi türlü hilelerle yedirerek onun cennetten kovulmasına sebep olan Şeytan olarak algılanmasına neden olmuştur. Kimi süsleme sanatları ve yazı resimlerinde cennetten kovuluş temasını temsilen bir horoz veya tavus kuşu figürünün bulunması[6]; bunun yanında İslam geleneğinde eski adı Azazil olan Şeytan için "O, meleklerin tavusudur" (Ahmed Teymûr Paşa, 2008: 67) şeklinde bazı kıssa ve tefsirlerin bilinmesi de araştırmacılar tarafından bu fikri destekler bir kanıt olarak görülmektedir. Şeyh Adi bin Musafir'in Hallac[7] ve diğer bazı İslam mistikleri gibi, Şeytan Allah'tan başkasına secde etmediği için takdire layık olduğu (Ahmed Teymûr Paşa, 2008: 64-5) ve Yezid bin Muaviye de imam oğlu imam olduğu için (Ahmed Teymûr Paşa, 2008: 61) her ikisinin de lanetlenmemeleri konusundaki bilinen görüşleri eklendiğinde tablo tamamlanmakta, Şeyh Adi'nin ölümünden sonra şeyhlerine aşırı bağlılıkları ile ün yapan tarikat mensuplarının bölgedeki pagan inançların da etkisiyle İslam'dan koparak dinden saptıkları savunulmaktadır. Örneğin Frank (1911: 105), Ezidi inancında, Gnostik bir karakter sergileyen İran düalizminin Hıristiyan kefaret[8] düşüncesi ile birleştiğini; Şeyh Adi'nin ilahi kudretin olumlu, yapıcı gücünü temsil ettiğini, *Tawusî Melek*'in ise Yahudi ve eski Hıristiyan inançlarındaki düşmüş melek imajı ile aynı rolü oynayan kötülük prensibini temsil ettiğini savunmaktadır. *Tawusî Melek* ve Şeyh Adi'nin Ezidi dininin farklı unsurları olduğunu, ikisinin aynı kişi olduğunu söylemenin yapay bir ilişki yaratmak olduğunu vurgulamaktadır. Daha da ötesi, bu önemli melek Şeytan'la eşdeğer tutulduğu için, *Tawusî Melek*'in, iyiliğin temsilcisi Ahura Mazda/Hürmüz'ün karşıtı olan kötülük timsali Angra Mainyu/Ahriman olduğu görüşü öne sürülmüştür. Ahura Mazda ışık, hayat ve doğru ve güzel olan bütün şeyleri simgelerken Angra Mainyu karanlık, kötülük, ölüm ve bütün diğer kötü, düzensiz ve aldatıcı olanı temsil etmektedir (Açıkyıldız, 2010: 74). Ne var ki, Ezidi inancında diğer dinlerdeki gibi düşmüş bir melek anlayışı olmadığı; *Tawusî Melek*, dünyanın yaratılışı ve Âdem'in cennetten kovulması ile ilgili Ezidi anlatılarının ise iyi ve kötünün savaşını barındıran düalist bir yapıya sahip olmadığı, hele hele Âdem ve onun soyuna karşı kötülük yapmak şöyle dursun, *Tawusî Melek*'in Ezidilerin koruyucusu olduğu ve dahi Âdem'in cennetten kovuluşunun, ilahi bir emrin parçası olduğu gözden kaçırılmaktadır. Mishaf'ta, yabancıların kutsal kitaplarının ancak Ezidi yasalarına uygun olduğu sürece kabul görebileceği açıkça belirtilmiştir. Ayrıca, dinin takipçilerine, yabancıların yakıştırdığı adların ağza alınmaması gerektiği vurgulanır. Bu sebeple Ezidiler için Şeytan kelimesini kullanmak büyük bir yasaktır. Bu, onların gözünde büyük koruyucuları *Tawusî Melek*'i aşağılayan bir kelimedir. Onların yanında Şeytandan bahsetmek de aşağılayıcı bir durumdur (Yalkut, 2002: 46-7). Ezidiler, onun harika bir adı varken ona kötü bir adla hitap etmenin adilane bir davranış olmadığını vurgularlar (Guest, 2012: 375). Onlar, *Tawusî Melek*'e atfedilen bu onursuz olduğunu düşündükleri ismi kullanmaz kendi dinlerini Şerfedîn[9] olarak tanımlarlar.

Izady ise modern adıyla Anzu olan Tavus kuşu Meleği heykelinin antik kuş tanrı Anzul/Anzal olduğunu, Sümer ve Asur geleneklerinde yaşadığı yer olarak Kürt dağlarının

verildiğini, Tawûs geran (Tawus'un dolaştırılması) denilen ritüelde Suriye, Zozan (Sason/Anadolu), Sincar, Şeyhan, Tebriz ve Moskova bölgelerinde olmak üzere, qewwallar eşliğinde köy köy dolaştırılan sancaq (sancak) olarak bilinen heykellerin farklı Ezidi topluluklarını temsil ettiğini belirtir. Ezidiler tarafından, tanrının bir kuş şeklindeki temsilinin kutsanması ve horozun kutsal sayılmasının iyi bilinen örneklerden yalnızca ikisi olduğunu, daha az bilinenin ise Laleş türbesine elli km mesafede bulunan Şanidar-Zawi Çemi arkeolojik bölgesinde türbe kalıntıları ile yaklaşık olarak on bin sekiz yüz yaşında büyük toy kuşu kanatlarının bulunması olduğunu vurgular. Izady'e göre kanat benzeri süslemelerin din adamı kostümlerinde kullanılması birçok kültürde oldukça sık rastlanan bir durum olmakla beraber tanrının kanatlı bir kuşta temsili, Ezidiliğe özgü bir durumdur. Ne var ki Melek Tawus veya Tavus kuşu Meleği, Laleş'teki ikonun her zaman tavus kuşu olarak tanımlanmasından kaynaklanan yanlış bir yorumun sonucudur[10]. Tavus kuşu, Mezopotamya'da doğal olarak bulunan bir kuş olmadığından, mantıksal olarak toy kuşu Ezidiliğin bu antik geleneğine daha uygun düşmektedir. Hatta Izady'e göre meleğin adı olan Tawus, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde Alevilik ve Yaresanilikte (Ehl-i Hak) korunan Nawus[11], yani Nuh isminin bozulmuş halidir. Ezidilikte Nuh, birinci avatardır. Nawus ise, Ezidiliğin baş meleği antik Anzu ikonunu özdeşleştirmek ve her ikisine de kuş karakteri vermek amacıyla Tawus'a dönüştürülmüştür (Izady 2004: 276-8).

Mezopotamya ikonografisinde tavus kuşu ile simgelenen ve adındaki benzerlikten dolayı *Tawusî Melek*'le ilişkilendirilen bir başka Ortadoğu ilahı Temmuz'dur. *Tawusî Melek*'in, Enki/Ea'nın oğlu ve İnanna/İştar'ın sevgilisi bereket Tanrısı Temmuz olabileceği ileri sürülmüştür (Lidzbarski, 1897: 598'den akt. Joseph, 1919: 149; Kreyenbroek, 2014: 8). Bu düşüncenin çıkış noktası Arapça olan Ta'us kelimesini Kürtlerin yanlış telaffuz etmiş olabileceğidir.[12] Böylece bu ada benzer bir adı olan eski Babil tanrısı Temmuz'un, Tawus olabileceği sonucuna varılır. Buna Tawus onuruna Temmuz ayı ortalarında kutlanan bir bayramın olduğu bilgisini de eklemek gerekir. Ortadoğu kültürlerinin neredeyse tamamına yayılmış olduğu bilinen Temmuz, Sümer dilinde Dumuzı veya Damuzı şeklinde yer almakta (Bender, 2007: 193) ve oğul, güvenilir anlamlarına gelmekte, bereket tanrısı veya çoban tanrı olarak bilinmektedir (Karakurt, 2012: 700). Bruinessen, Ehl-i Hak inananlarınca domuzun Kürtçe (Guranî) karşılığı olan warâz değil de Türkî bir kelime olan dungiz[13] kelimesinin kullanılmasına dikkat çeker. Eski Ehl-i Hak metinlerinin İslam öncesi Türk dinlerindeki sembol ve inanışlarla belirgin ortak özellikler gösterdiğini, bunun da Aleviliğin öncülleri olan Türk(leşmiş) senkretistik topluluklarla girilen karşılıklı ilişkilere işaret edebileceğini vurgular.[14] Joseph (1919: 149-50), esasında bir güneş tanrı olan Temmuz'un Babil efsanelerinde sivri dişli bir domuz tarafından bir kış mevsiminde öldürüldükten sonra Tanrıça İştar tarafından uzun süre yası tutulan bir çoban olduğunu aktarır. Filistin, Kıbrıs ve Yunanistan'a yayılan genç ve yakışıklı güneş tanrısı Temmuz, yeşerdikten sonra yazın kavurucu sıcaklığıyla yok edilen baharı ifade eden bir sembol haline gelmiştir. Bu sebeple onun ölüm yortusu Babil'de Haziran ayına, Filistin'de ise bundan iki ay sonrasına denk gelmektedir. Temmuz, ülkeden ülkeye yayılırken karakteri değişikliğe uğramış, ama ölü tanrı imajı ve bir çeşit ölüler bayramı ya da ruhların günü olarak tasavvur edilmesi, inancın sürdüğü coğrafyalarda değişmeden korunmuştur. Joseph'e göre buna benzer bir imge ise Ezidi Tawus inancında bulunmamaktadır, aksine ona isnat edilen bayram neşe içerisinde kutlanılmaktadır[15]. Joseph'e göre asıl soru *Tawusî Melek*'in kim olduğu değil, neden bir kuşla sembolize edildiğidir. Bu sorunun eski inançlarda var olan kuş tapımında cevap bu-

labileceğini belirtir. Kutsal kuşların Babil ve Asur inançlarına ait olduğunu ve Zerdüştlükte insanlar üzerinde kendilerine özgü etkileri olan güneş tanrısı sembollerine benzediğini söyler. Bu tanrıların altından yapılmış imgelerinin Babil krallarına ait saraylarda bulunduğunu ve büyüyle ilgili olabileceğini ekler. İran'da iyi bilinen ve Zerdüşt inancının simgelerinden biri olan *Faravahar*, kanatlı bir güneş diskinin oluşturduğu bir gövdeden ve iki kartal bacağından meydana gelmektedir. İki dağın arasında yükselen güneş diskinin, güneş tanrısı *Şamaş*'a ait olduğu da bilinmektedir (Black ve Green 2003: 123). Bender (2007: 187), bu diskin iki yanında çoğu zaman açılmış iki kanat ve bazen de bir kuyrukla betimlenmesinin güneş tanrısının gün boyu gökyüzünde uçup duruyormuş gibi tahayyül edildiğinden ileri geldiğini belirtmektedir. Bronz çağına ait mühürlerde bulunan ve yönetici gücü simgeleyen kanatlı güneş diskine, Yeni-Asurlular döneminde antropomorfik tanrı figürü eklenmiştir. Bu sembol, Zerdüşt inancında kendilerine inananları koruyan ve onlara yardım eden melekler olan *Fravaşi*'yi temsil etmektedir. Aynı zamanda atalar/ölüler kültü ile de ilintilidir; çünkü *Fravaşi*'ler, sonradan her insanın modelinin yeryüzünde oluştuğu, semavi biçimde giyinmiş ruhların ilk örneği olarak kabul edilmektedir. Her insanın gövdesi kendi özel fiziksel, akılcı, ahlaki ve ruhi yeterliliğiyle *Fravaşi*'nin sunduğu her has modelden sonra biçimlenmiş ve olmuştur. Bu inanca göre Ahura Mazda'nın kendisi de dâhil her varlık bütün sonsuzluk boyunca var olan bir *Fravaşi*'ye sahiptir (Taraporewala, 2002: 25). Ayrıca, *Tawusî Melek*'in, kuş figürü ile simgeleniyor olmasının yanı sıra, *Faravahar*/*Zerdeşte* kal ve *Şamaş* ile önemli bir ortak özelliği de ışıklı, ışığa benzer, parıldayan bir varlık olmasını da bu bilgilere eklemek gerekir. Tav, Kürtçede güneş, gün ışığı, güneşin yaydığı ısı ve ışık (Farqînî, 2011: 648), ay veya yıldız ışığı (Malmîsanij, 2012: 273) anlamlarına gelmektedir. Bu kelimeden türemiş başka kelimeler olan *tavoşk* veya tavgeh evlerin güneşten faydalanmak için kullanılan kısımlarını ifade eder (Aksoy, 2013: 78, 100). *Qewl*lerde ayın ve güneşin meleği olarak nitelenen[16] *Tawusî Melek*, güneş ışıklarından/ışıklarıyla gelen, parıldayan ve dolayısıyla göksel bir ilahı simgeleyen kanatlı bir meleği ifade etmektedir. Kanatlarındaki ihtişam ve kuyruk kısmında bulunan gözlerle[17] tavus kuşu şeklinde betimlenmektedir. Dolayısıyla, *Tawusî Melek*'in sembolü olan kuş figürünün kaynağının Ezidilerin kendileri tarafından da işaret edildiği için, "kadim Mezopotamya kültür yatağında" (Mungan, 2014: 19) aranması makul görünmektedir. Bununla birlikte Ezidilerin *Tawusî Melek* algısında kötülükle ilgili bir tasavvur olmadığının altını da bir kez daha çizmek gerekmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki, önceleri sayıları oldukça fazla olan eski İran tanrıları arasında Ahura Mazda bir üstün tanrı olarak Zerdüşt inancında öne çıkmaya başladıktan sonra bu durum kimi eski tanrıların şeytanlara dönüşmesine (insanlar tarafından öyle tasavvur edilmelerine) varan bir ayrılığa sebep olmuştur (Taraporewala, 2002: 19). Ezidi inancında ise bu durum söz konusu değildir. Kutsallar hiyerarşisinin en tepesinde tek ve kusursuz olan, saf nurdan ve iyilikten teşekkül eden göksel yaratıcı *Xwedê*'den sonra gelen ve onun kendi nurundan yaratılmış olan, onun başvekili ve bir numaralı icracısı, diğer meleklerin de lideri olarak *Tawusî Melek*, tanrının tamamı olumlu niteliklerden oluşan tüm vasıflarını paylaşmakta, vekili olarak yeryüzüne dair tüm kararları almaktadır. *Xwedê*, kendisine inananlardan iyi işler yapmalarını beklemektedir:

> "Ey Âdem, yeryüzünde her zaman imanlı ol!
> Tanrı bizi tufandan kurtardı
> Müridler işlerini yapsınlar
> Yukarıdan bize kudretin kutsaması geldi
> Yer ve gök iyi şeyler bağışladı
> Siz de iyi şeyler yapan insanlar olun
> Bunu hiç unutmayın!"[18]

Yılan simgesiyle ilgili olarak da Ezidi sözlü geleneğinde birçok anlatı bulunmaktadır. Bu anlatılardan biri yukarıda aktarıldığı üzere tufanla ilgilidir. Eliade (2009: 172), tufanın yalnızca yıpranmış ve tükenmiş biçimleri yok ettiğine, ardından her zaman bir insan soyu ve yeni bir tarih doğduğuna dikkat çeker. Tufanın ayın üç günlük yok olma ve sonra yeniden ortaya çıkma dönemine denk gelmesinin altını çizer. Tufanla ilgili mitlerin çoğu, tufanın sonucunda nasıl tek bir insanın (ya da insan çiftinin) kaldığından ve onun nasıl yeniden türediğinden söz etmektedir. Tufan, tıpkı ayın dönemsel olarak ölüp yeniden doğduğu gibi, kesin bir felaket olmaktan çok bir yenilenme işaretidir.

Başka bir anlatı ise Şeyh Adi'nin Laleş tapınağına gelişi ile ilgilidir. Şeyh tapınağa yerleşmeden önce buranın bir manastır olduğu söylenmektedir. Şeyh Adi'nin tapınağa geleceğini öğrenen manastır keşişleri Henna ve Mar Henna yılan kılığına girer ve tapınağa yerleşmesini engellemek amacıyla Şeyhi korkutmak isterler. Şeyh ise bunu önceden bildiğinden Henna ve Mar Henna'nın eski efendisinin kılığına girerek karşılarına çıkar. Efendilerini hemen tanıyan Henna ve Mar Henna oracıkta Şeyhin üstünlüğünü kabul ve tövbe ederek manastırdan ayrılırlar. Şeyh Adi bunun karşılığı olarak tapınağın yakınında bir mağarada barınmalarına müsaade eder ve ağız yaralarının iyileşmesini sağlayan bir tozu onlara verir. Tövbe eden bu keşişlere siyah giydirilir. Siyah giyen feqîrlerin bu keşişlerin soyundan geldiklerine inanılmaktadır[19].

Qewlê Keniya Mara (Yılanların Gülme Kavli) adlı ilahide ise (Kreyenbroek ve Reşow, 2011: 678-90) Şeyh Adi, Şêxsîn ve Şêşims'in yolda yürürlerken bir yılan ile karşılaşmalarını anlatılır. Yılan, bu üç kutsal adama yaklaşır ama her üçü de yılanla karşı karşıya gelmekten imtina ederek geri çekilirler. Bunun üzerine yılan gülerek üçünün de ellerini öpmek istediğini; ancak üçünün de ona izin vermediklerini söyler. Böylece kutsal adamlar yılana yanlarına yaklaşıp ellerini öpmesine izin vermeyecek şekilde davranmalarının nedeninin, insanların yılana yönelik saygı ve korkunun ilelebet var olmasını sağlamak olduğunu söylerler. Ezidilerin yılanlara –özellikle kara[20] yılanlara- zarar vermemesinin nedeni bu şekilde anlatılır.

Yukarıda aktarılan birbirinden farklı anlatıları Mara Reş dikkate şayan bir şekilde simgelemektedir. Kendinden önce bir manastırken burayı kendinden önceki altyapısı ve mirası ile devralarak Ezidi kültürüne aktaran Şeyh Adi, Henna ve Mar Henna'ya yakınlarda bir mağarada barınma izni vermiştir. Mara Reş burada bu tapınağın bekçileri olan Henna ve Mar Hennaya dair anlatıyla birlikte Şeyhin yılana üstünlüğü dolayısıyla onun ilahi kudretini kendi bünyesinde bir araya getirerek vurgulamaktadır. Şeyhin asasını vurarak çıkardığı kutsal suyun bekçiliğini de yapmaktadır[21]. Bilindiği üzere Ezidi çocukları bu kutsal su ile mühürlenmektedirler (mor kirin). Tapınağın bekçiliğini yapan yılan figürü, mührün ve mühürlenmiş nesnenin düşmanlardan korunmasını da simgelemektedir. Kutsallara el uzatmak isteyenler bu şekilde zehirli yılanla korkutulmaktır.

SONUÇ

Yukarıda Batman yöresi söylencelerinde göze çarpan simgeler olan su ve yılan, tufan bağlamında ele alınmıştır. Tufan, insan için bir felaketten çok yenilenme anlamı taşımaktadır. Bu anlatıda insan soyunu kurtaran yılan miti, yılanın bu kültürdeki dokunulmazlığının temel sebebi olarak göze çarpmaktadır. Yakılan yılanın küllerinden doğan pireler hem onun ölümsüzlüğünün göstergesidir hem de yılana zarar verme yasağının çiğnenmesi halinde insanın başına gelmesi muhtemel kötü hadiselerin ifadesidir. Bütün bunlarla birlikte kutsal mekân ve su kaynaklarında bulunan bir figür olan yılan; kutsal su kaynağının, yani yaşam, ölümsüzlük ve sağlık kaynağının bekçisi, ko-

ruyucusu olarak beliren önemli bir simge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte Batman yöresi söylenceleri, yukarıda da yer verilen ilgili literatürde tartışılmakta olan Temmuz, Nuh ve *Tawusî Melek* ilişkisine ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, ülkemizin sözlü anlatılar açısından zengin bir birikime sahip olduğu bir kez daha vurgulanmalıdır. Üniversitelerin ilgili bölümlerinde ülkemizin farklı yörelerindeki Tufan anlatıları konusunda yapılacak ayrıntılı ve karşılaştırmalı çalışmalara ihtiyaç vardır.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr

2 Bu oran %28 olarak verilmiştir, bkz. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24635

3 MEB 2015 verilerine göre, bkz. http://okuma-yazma.meb.gov.tr/harita/

4 din adamlarının giydiği bir çeşit siyah, uzun giysi.

5 sır, ilahi ışık ve gizemli güç. Ezidi geleneğinde kutsal varlıkların gizemli doğası için kullanılır, bkz. Kreyenbroek, 2014: 55.

6 bkz. Açıkyıldız, 2014b: 15-6; Harman, 2014.

7 Hallac, Kitabü't-Tavasin adlı eserinin on birinci bölümünde İblis'in gökte meleklere, yerde insanlara dâîlik (Allah'a ve Allah'ın yoluna davet eden) yapmakta olduğunu; meleklere iyilik ve güzellikleri, insanlara çirkinlik ve kötülükleri gösterdiğini; adının sonradan Azazil olarak değiştirildiğini söylemektedir. Hallac, Azazil kelimesindeki ayn harfinin iblisin gayesinin ululuğuna, za harfinin himmetindeki değerin artışının fazlalığına, elif harfinin ülfetinin büyüklüğüne, ikinci za harfinin makamı için gösterdiği zühde, ya harfinin kendi ululuk ve yüksekliğine sığınmasına, lam harfinin ise ıstırap ve imtihanındaki mücadelesine işaret olduğunu savunmaktadır (Öztürk, 2012: 235).

8 İşlediği günahın bedelini ödeyerek kurtuluşa erme.

9 Şerefe'd-din: dinlerin şereflisi

10 Esasında, sancaklarda bulunan heykelin tavus kuşundan çok horoza, güvercine veya ördeğe benzediği başka araştırmacılar tarafından da ifade edilmiştir, örneğin bkz. Açıkyıldız, 2010: 234 dipnot 192; Bender, 1992: 87; Lescot, 2009: 66; Sever, 2006: 103. Ayrıca Beyta Cindî (Cindinin Beyti)'de (Kreyenbroek, 2014: 227) Ezidi halkını uyanmaya, çalışmaya, divana çağıran horozun arş-ı ala'daki ebedi meleğin yanından öttüğü belirtilmektedir. Anter (2013: 22), köy köy gezen Kürt ozanlarının yılbaşında güzel bir horozu bağlayarak köy ağalarının odalarına gelip ağanın kucağına o horozu bıraktıktan sonra ağanın horozları güzel bir bahşişle iade ettiği eski bir gelenekten bahseder. Bu geleneğin *Tawusî Melek* inancından kaynaklandığını; ancak gariban ozanlar tavus kuşu bulamadıkları için Kürtlerce yine makbul bir hayvan olan horozun vekâleten gezdirildiğini anlatır.

11 Yaresanî (Ehl-i Hak) Melek Tawus inancının, şeytanla (olmayan) özdeşlikleri bağlamında Ezidilikte olduğundan daha açık bir hal aldığı söylenebilir. Bruinessen (2014), çoğunlukla dünya üzerinde erk sahibi olan kişiler olarak tecelli eden bu kutsal güce yüklenen pozitif anlamın, başka araştırmacılar tarafından ifade edildiği şekilde, Ezidilerle girilen bir etkileşime isnat edilecek kadar basit olmadığını savunur. Eziditiğin aksine Yaresanilikte Şeytan daha rahat telaffuz edilmektedir ve sözlü gelenekleri ve kutsal metinlerinde, Ezidilerin *Tawusî Melek*'inden oldukça farklıdır. Yaresanların çok azının Şeytan'ı Melek Tawus adıyla bilmesi de dikkat çekicidir. Kutsal metinlerinde Şeytan, Melek Tawus adıyla yer almamaktadır. Bruinessen'in aktardığı metinde Nuh ve Melek Tawus ise şu şekilde geçmektedir: "Nâwaš Nâwûs bî, Zâta Šâh Xôšîn nâwaš Nâwûs bî; `Alî Mortazâ ham Kay Kâwûs bî, Xâja `Alâ'adîn Malak Tâwûs bî (Ona Nawus adı verildi, Şah Hoşin'in özü Nawus olarak adlandırıldı; İmam Ali aynı zamanda Keykavus oldu, ve Hoca Alaaddin Melek Tavus oldu). Bruinessen, sözlü ve yazılı anlatımlardan, Dokkân-e Dâwûd (Davut'un dükkânı) adlı hala kutsal sayılan bir mekân olan arkeolojik kalıntılardan, domuzun Davut'la olan ilişkisinden (Yaresanlar için domuz eti yemek yasak değildir ve domuza "barra-y Dâwûd" yani Davut'un [kurbanlık] kuzusu demektedirler) yola çıkarak Yaresan inancında izini sürdüğü Melek Tawus'un, yedi kutsal meleksi varlığın tecelli ettiği kişilerden biri olan Dawud olduğu sonucuna varmaktadır.

12 Oryantalist olarak yorumlanabilecek benzer bir yaklaşım Lescot tarafından da dile getirilmiştir. Lescot (2009: 66), sancaklardaki kuş figürünün tavus kuşu olması gerekirken daha çok bir ördeğe veya horoza benzemesinin sanatçının beceriksizliği olduğunu ileri sürmüştür.

13 bkz. "toŋuz" (Clauson, 1972: 527). Clauson, Eski Türkçede "lağzın" olarak geçen sözcüğün, on ikin-

ci yüzyıl çevrelerinde yerini "toŋuz"a bıraktığını söylemektedir.

14 Temmuz, Davut ve Tavus arasındaki ilişki hiç de hafife alınmaması gereken bir konudur. Ehl-i Hak inancında "Davut'un kuzusu" tabirinin kullanılmasına benzer şekilde, Ezidiler de kendilerini *Tawusî Melek*'in kuzusu (Berxê *Tawusî Melek*) olarak görürler. Ezidi çocukları sünnet edilirken "Ez berxê Siltan Êzîd im (ben Sultan Êzi'nin kuzusuyum)" der. Mezar taşlarının çoğunda da "Berxê *Tawusî Melek* (*Tawusî Melek*'in kuzusu)" sözleri bulunmaktadır. Bu, *Tawusî Melek*'in halkını ve ona inananları ifade ettiği kadar, aynı zamanda onun yolunda kurban olmayı da ifade etmektedir.

15 And (2012: 38) Asur takviminde Tammuz (Temmuz) ayının tanrı için ağlama ve yas tutma günü olduğunu belirterek bu ayın ikinci gününde yitirilen yeşilliğin geri gelmesi için güneş tanrıya armağanlar adandığını vurgular. İslam coğrafyasında Muharrem orucu kapsamında gerçekleştirilen bu ritüelin kırk günlük yaz döneminin bitimine rastlayan gündönümüyle bağlantısının altını çizer. And'a göre Muharrem ve Aşure, güneş takvimindeki gerçek yerine oturtulduğunda yılsonu törenleri oldukları anlaşılmakta ve dolayısıyla bununla ilgili ritüeller yas, acı çekme, dövünme, ağlayıp inleme, oruç tutma gibi davranışlar içermektedir. Bununla birlikte, bazı bölgelerde daha neşeli gösteriler de sergilenebilmektedir. Örneğin Tahtacılar her yıl Muharrem'in ilk on gününü yasla geçirirlerken bir yandan da yaz kurbanı denilen bir kutlama gerçekleştirirler. Ezidilerde de ruhban sınıfı tarafından tutulan ve "çilê zivistanê" (kışın kırkı) ve "çilê havînê" (yazın kırkı) olarak bilinen oruçlar bulunmaktadır, ayrıntılı bilgi için bkz. Kreyenbroek, 2014: 150, 156-7. Eliade (2012: 87-8) ise Gılgamış'ta Tammuz için her yıl ağıtlar yakılması kararını İştar'ın verdiğinin hatırlatıldığını, genç tanrının yeraltına inişine ağlanırken onun altı ay sonra yeniden yukarı çıkacağının bilindiğini vurgular. Neticede dünyanın yeniden yaratılabilmesi için ilk önce yok olması gerekmektedir. Onu temsil eden ve dolayısıyla kaderini paylaşan krallar, her yıl dünyanın yeniden yaratılışını kutlamaktadırlar. Ölüm/hayat, kaos/kozmos, kısırlık/bereket şeklindeki iki kozmik varoluş biçimi aynı sürecin iki farklı anını oluşturmaktadır. Tarımın keşfinden sonra kavranan bu gizem (mysteria) dünyanın, hayatın ve insan varoluşunun bütüncül açıklamasının temel ilkelerinden biri haline gelmiştir.

16 bkz. *Qewlê Tawûsî Melek* (Tavusi Melek'in İlahisi), Kreyenbroek 2014: 236. Ayrıca Stêrka Sibehê/Sabahyıldızı'nın (Merkür) Tawûsî Melek'in mülkü ve simgesi olduğu söylenir (Reşîd, 2010: 99, 189).

17 Ezidi inancında Tanrı, bin gözü olan ve her şeyi gören olarak tasavvur edilir. Gök cisimleri ise tanrının gözleri olarak betimlenir. Örneğin *Qewl*ê Zebûnî Meksûr/Düşmüş Zavallının İlahisi'nde (Kreyenbroek ve Reşow, 2011: 108), güneş ve ayın tanrının gözleri olarak gökyüzünde döndükleri ima edilmektedir.

18 bkz. *Qewl*ê Afirîna Dinyayê/Dünyanın Yaratılış İlahisi (Kreyenbroek, 2014: 191; Kreyenbroek ve Reşow, 2011: 123-124).

19 bkz. Kreyenbroek, 2014: 43-4, 117; Kreyenbroek ve Reşow, 2011: 492. Ayrıca yılan simgesinin Ezidiliğin oluşumunun erken zamanlarında Mesih inancının Gnostik bir yorumunu içermiş olabileceğini; fakat simgenin taşıdığı bu anlamın sonradan unutularak Mesih'e atfedilen özelliklerin *Tawusî Melek*'e yüklenmiş olabileceğini vurgulayan, böylelikle yılan simgesinin anlamının daralarak günümüze sadece yılana gösterilen saygının kaldığını savunan bir çalışma için bkz. Nicolaus, 2011.

20 Kara/Siyah renk başka birçok kültürde olduğunun tersine Kürt kültüründe olumlu anlamlarla yüklü, övgü bildiren bir kavramdır. Gökalp (2011: 43), Kürtlerin Kurmance Reş (Kara Kürt) ve Kurmance Gewr (Ak Kürt) olarak ikiye ayrıldığı örneğini verir. Ezidi kutsal kitabının "kara" olarak nitelenmesi, diğer yılanlardan daha fazla saygı gösterilen yılanın kara olması da yine bu sebeple şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte sözü edilen coğrafyada karayılanlar zehri en kuvvetli olanlardır. Yılanlar, Schmidt (2006)'in Taş Çağı'na tarihlediği Göbekli Tepe tapınağından itibaren bu coğrafyadaki maddi kültür ürünlerinde sıklıkla rastlanan motifler arasındadır.

21 Laleş'te bulunan kutsal suyu (Kanîya Spî/Beyaz Pınar), şeyh Adi'nin "Gel Zemzem gel" diyerek ve asasıyla vurarak yeraltından çıkardığına inanılmaktadır, bkz. *Qewl*ê Şêxadî û Mêra (Şeyh Adi ve Kutsal Adamların Kavli), Kreyenbroek, 2014: 286-7. Bu suyun Kâbe yakınlarındaki Zemzem kuyusundan geldiğine inanıldığından Kanîya Zimzim da denilmektedir

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Açıkyıldız, B. (2010). *The Yezidis, The History of a Community, Culture and Religion*. NY: I.B.Taurus.

_____ (2014). Êzidîlik Dininde Melek Tavus İnancı ve İkonografisi. *Kürt Tarihi Dergisi Êzidiler Özel Sayısı*. İstanbul: Doğan Ofset, S.15, ss.10-7.

Allison, C. (2007). *Yezidi Sözlü Kültürü*. İstanbul: Avesta.

Ahmed Teymûr Paşa (2008). *Arap Kaynaklarına Göre Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu*. (çev. Eyüp Tanrıverdi, ed. Ahmet Taşğın), İstanbul: Ataç.

Aksoy, R. (2013). *Barbülün Taş Bülbülleri- Ezidilik, Yaşam, Mimari*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Diyarbakır Şubesi.

And, M. (2012). *Ritüelden Drama: Kerbela-Muharrem-Ta'ziye*. İstanbul:YKY.

Anter, M. (2013). *Hatıralarım*. Diyarbakır: Aram.

Bender, C. (2007). *Kürt Mitolojisi*. İstanbul: Berfin.

Black, J. ve Green, A. (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü-Tanrılar, İfritler, Semboller*. İstanbul: Aram.

van Bruinessen, M. (2014). Veneration of Satan Among the Ahl-e Haqq of the Gûrân Region. *Fritillaria Kurdica Bulletin of Kurdish Studies*, No.3,4, Krakow, s. 6-41.

Can Emmez, B. (2018). *Awazé Tawus: Aşk ve Yas-Batman Ezidilerinin Sözlü Kültürü Üzerine Etnografik Yaklaşımlar.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Clauson, G. (1972). *An Etyhmological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: The Clarendon.

Çığ, M. İ. (2016). *Ortadoğu Uygarlık Mirası-1.* İstanbul: Kaynak.

Çiftçi, B. (2017, 3 Mart). Mereto Dağı Efsaneleri.

http://www.sasun.org/kultur/mereto-dagi-efsaneleri-h788.html [06.08.2017]

Eliade, M. (2009). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kabalcı.

_____ (2012). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*. İstanbul: Kabalcı.

Farqînî, Z. (2011). *Ferheng.* İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî Ya Stenbolê.

Frank, R. (1911). *Scheich 'Adî: der Grosse Heilige der Jezidis*. Berlin: Yayın evi yok.

Gökalp, Z. (2011). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*. İstanbul: Kaynak.

Guest, J. S. (2012). *Yezidilerin Tarihi Melekê Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde*. İbrahim Bingöl (Çev.). İstanbul: Avesta.

Harman, M. (2014). İnsan-ı Kamil Yazı Resimlerinin İkonografik ve Sembolik Anlamlarına Dair Bir Çözümleme. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 70, s. 97-119.

Izady, M. R. (2004). *Kürtler, Bir El Kitabı*. Cemal Atila (Çev.). İstanbul: Doz.

Joseph, I. (1919). *Devil Worship: The Sacred Books and Traditions of the Yezidiz*. Boston: The Gorham Press.

Karakurt, Deniz (2012). *Türk Mitoloji Ansiklopedisi*.

https://turandursunkutuphanesi.files.wordpress.com/2013/04/turk-mitoloji-ansiklopedisi-deniz-karakurt.pdf [28.07.2015]

Kreyenbroek, P. G. (2014). *Ezidilik- Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Kreyenbroek, P. G. ve Reşow, X. C. (2011). *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur-Yezidi Tarihinden Kutsal Şiirler ve Dinsel Anlatılar.* İbrahim Bingöl (Çev.). İstanbul: Avesta.

Lescot, R. (2009). *Yezidiler –Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel-Sincar ve Suriye Yezidileri*. Ayşe Meral (Çev.). İstanbul: Avesta.

Malmîsanij, M. (haz.) (2012). *Ji Bo Rastnivîsînê Ferhenga Kurdî- Tirkî, Doğru Yazım İçin Kürtçe-Türkçe Sözlük.* İstanbul: Rupel.

Mungan, M. (2014). Sunuş: Dara Mirada. *Ezidiler: Kara Kitap, Kara Talih*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Nicolaus, P. (2011). The Serpent Symbolism in the Yezidi Religious Tradition and the Snake in Yerevan. *Iran and the Caucasus*. S. 15, s. 49-72.

Öztürk, Y. N. (2012). *Hallac-ı Mansur: Enel Hak İsyanı (Darağacında Miraç).* İstanbul: Yeni Boyut.

Reşîd, T. (2010). Êzdıyatî: Oleke Hê jî Nenaskırî (Halen Bilinmeyen Bir Din: Ezidilik). İstanbul: Lîs.

Spät, E. (2009). *Late Antique Motifs in Yezidi Oral Tradition*. (PhD Thesis). Central European University/Department of Medieval Studies.

Taraporewala, I. J. I. (2011). *Zerdüşt Dini.* Nice Damar (Çev.). İstanbul: Avesta.

Yalkut, S. B. (2002). *Melek Tavus'un Halkı Yezidiler*. İstanbul: Metis.

NOAH'S ARK IN POLISH CULTURE

Marian MAŁECKI*

Noah's Ark concept in Polish literature, genealogy, sport and art

The theme of Noah's Ark is a motif known in the world and Polish art, but Poland [for example Cracow] is in 2321 km from Ararat. Is one of the archetypes of the origins of humanity around the world. The beginnings of this art date back to the creation of Polish statehood, i.e. the 10th century, which was conditioned by the introduction of Christianity in Poland[1].

Although Bible was translated into Polish by a priest Jakub Wujek in 1599- when he officially published the translation, the implantation of the story of the Flood took place in the 10th and 11th century mainly due to presence of Western Europe clergy in Poland[2]. In medieval Poland, the Ark motif was imaged as and referred to the salvation of the chosen, God-fearing people.

During the Renaissance period, the Wawel tapestries, founded by the Polish king Sigismund II Augustus, referred to the biblical flood[3]. They were bought in Brussels, which in the 16th century was the centre of European weaving. 19 large tapestries depicting biblical scenes have been preserved out of which nine depicts the history of Noah and his Ark. The Ark is presented following the biblical description as a kind of a multi-story living compartment of a construction resembling a wooden house[4].

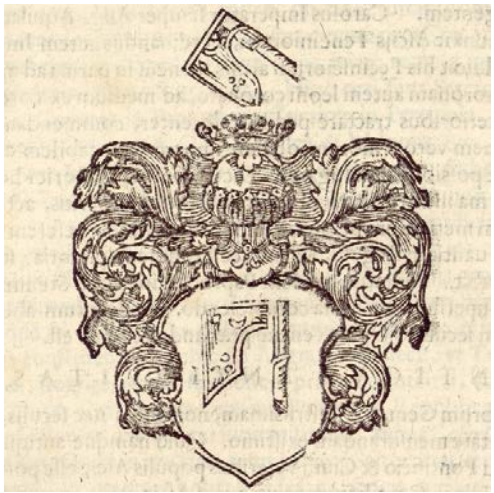
Construction of Noah's Ark, Wawel Carpit (XVI century - Cracow) -foto public domain

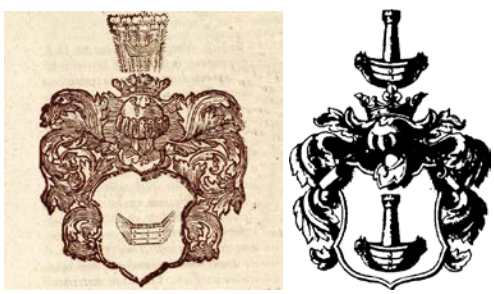
Noah's Ark and flood, Wawel Carpit (XVI century - Cracow) - foto public domain

The Ark concept was used in the Polish heraldry of the Middle Ages and modern times, while the coat of arms is sometimes called arka (ark), "Łodzia" (boat) or korab (vessel) - archaic old Polish words referring to ships and coart of arm "Topór"[5]. Also, few legends refer to the idea of Noah's ark while in modern times the Polish football club "Arka Gdynia" referred to its motif[6].

* *Prof. Marian MAŁECKI, Jagielloń Üniversitesi, Krakow/POLAND, e-mail: malecki.marian@interia.pl*

Coat of arms "Axe" - "Topór" ("Orbis Polonus" Szymon Okolski, Kraków 1641 - 1645)

Coat of arms "Boat" - Łodzia" ("Orbis Polonus" Szymon Okolski, Kraków 1641 - 1645)

Coat of arms "Vessel" - "Korab" (foto public domain)

The motif of the Flood and Noah's ark was also used by the greatest Polish poet of the Renaissance period, Jan Kochanowski (1530 - 1584). According to him, the ark, called korab, was built under the influence of Divine inspiration and the biblical motif was related to the idea of natural disaster[7]. Kochanowski, mentioning flooded mountains, emphasized the image of fish swimming over the mountain tops, thus highlighting the conquest of space as the kingdom of birds by fish- the element of water. So the world was flooded both by the sea and sky, in the form of rain. Everything ends in accordance with the biblical description - with the covenant between God and mankind represented by Noah. This 16th-century song was provided with a drawing by Stanisław Szarfenberger from 1570 where the imaginary ark resembles rather a residential house with a tightly built-in roof than a ship[8].

Ark theme in Polish Renaissance literature (Jan Kochanowski "Pieśń o Potopie" - "Song of the Flood" ed. Stanisław Szarfenberger Cracow 1570)

When the Polish-Lithuanian Commonwealth collapsed, the greatest Polish romantic poet Adam Mickiewicz (1798-1855) referred to Noah's Ark motif. Mickiewicz was also associated with Turkey, as before his death in Istanbul he formed a Polish military unit directed to the war with Tsarist Russia.

In his national epic "Pan Tadeusz: or, The Last Foray in Lithuania"- written in 12 books and published in 1834 in Paris, Mickiewicz compares the local inn from the story to Noah's Ark[9].

Korab, istna Noego czworogranna skrzynia,
Znany dziś pod prostackim nazwiskiem stodoły;
Tam różne są zwierzęta: konie, krowy, woły,
Kozy brodate; w górze zaś ptastwa gromady
I płazów choć po parze, są też i owady.
The tavern was in front like an ark, behind like a temple; the ark was Noah's genuine oblong chest,
known to-day under the simple name of a stable; in it, there were various beasts, horses, cows, oxen, bearded goats; and above flocks of birds; and a pair each of various sorts of reptiles and likewise insects.
(George Rapall Noyes, Pan Tadeusz, or the Last Foray in Lithuania. A Story of Life among Polish Gentlefolk, London & Toronto, New York 1917)

In that sense, Noah's Ark is a kind of quadrangular crate and the front of the described inn still resembles a ship while the back of it resembles a temple.

The well-known Polish traveller and poet Wincenty Pol in his "Song of Our Land" compared the Tatras, the largest Polish mountains, to a congealed flood[10].

Jak potopu świata fale
Zamrożone w swoim biegu,
Stoją nagie Tatry w śniegu,
Like worldly waves of flood
Frozen in its run,
Naked Tatras peaks in snow,
(translation mine)[11]

One of the winners of the Nobel Prize in Literature - Polish writer Henryk Sienkiewicz (1846 - 1916), devoted the second volume of his trilogy about seventeenth-century Poland to the war of the Commonwealth with Sweden. He called it the "The Deluge" while the monastery of the Pauline Order in Częstochowa was depicted as an ark that resisted Swedish storming and marked a victorious turn in the fight against the invader[12].

Antoni Słonimski (1896 - 1975) presented the idea of the ark and Noah very personally. He claimed that water falling from the sky would wash away all the evil represented by some animals and people evoking negative feelings in the author. Noah's ark itself is only a background in the discussion of the man moral condition. The motif of a dove released on Ararat plays a greater role as it represents a human longing for freedom.

A representative of the "fin de siecle" period (in Poland called "Young Poland") Stanisław Wyspiański in his masterpiece drama "The Wedding", in the eighteenth scene, compared lit wedding house to Noah's ark[13].

a chałupa rozświecona,
z daleka, jak arka w powodzi,
błoto naokoło, potopy,
hukają pijane chłopy;
ta chałupa rozświecona,
grająca muzyką w noc ciemną,
wydała mi się arcyprzyjemną,
jako arka, na kształt czarów łodzi,
and the cottage is enlightened,
from afar, like an ark in a flood,
mud around, deluges,
drunken men roar;
that cottage lighted up,
playing music on a dark night,
it seemed very pleasant to me,
as an ark, in the shape of a boat of spells,
(translation mine)

In a less pompous manner, Włodzimierz Zagórski in his poem "The History of Patriarch Noah" from 1882 referred to the ark as a place of relaxation for Noah, who loved wine and often abused it[14].

Nasz praszczur Noe świętym był i chadzał wciąż przed Panem,
Jak ognia tak się wody bał,
A wino pijał dzbanem;
Za to go też miłował Pan, w wszelkiej strzegł przygodzie,
I gdy potopu nadszedł czas,
Nie dał mu zginąć w wodzie.
Our ancestor Noah was a saint and still walked before the Lord,
He was scared stiff of water,
And he drank wine with the jar;
For this, the Lord loved him and saved in all adventures,
And when the flood came,
He didn't let him die in the water.
(translation mine)

It also should be mentioned of Polish anti-communist organization NSZZ "Solidarność" and its bard Jacek Kaczmarski (1957-2004), who, in his poem "The Noah's Ark" depicted it referring to the aforementioned Wawel tapestries[15].

W pełnym słońcu w środku lata
Wśród łagodnych fal zieleni
Wre zapamiętała praca
Stawiam łódź na suchej ziemi
Owad w pąku drży kwitnącym
Chłop po barki brodzi w życie
Ja pracując w dzień i w nocy
Mam już burty i poszycie
Budujcie Arkę przed potopem
Dobądźcie na to swych wszystkich sił!
Budujcie Arkę przed potopem
Choćby tłum z waszej pracy kpił!
Ocalić trzeba co najdroższe
A przecież tyle już tego jest!
Budujcie Arkę przed potopem
Odrzućcie dziś każdy zbędny gest
Muszę taką łódź zbudować
By w niej całe życie zmieścić
Nikt nie wierzy w moje słowa
Wszyscy mają ważne wieści
Ktoś się o majątek kłóci
Albo łatwy węszy żer
Zanim się ze snu obudzi
Będę miał już maszt i ster!
Budujcie Arkę przed potopem
Niech was nie mami głupców chór!
Budujcie Arkę przed potopem
In bright sun, in mid of summer
Among gentle waves of greenery
fervent work is in its full swing;
I am building a boat on dry ground
An insect shivers inside the blossoming flower bud
A peasant wades through shoulder-high rye
And I, working day and night,
am already done with broadsides and planking
Build the ark before the flood!
Summon all your strength to do it!
Build the ark before the flood!
Even if the crowd will mock your work!
What's most precious, needs to be salvaged
And after all, there is so much of it already...
Build the ark before the flood!
Turn down any unnecessary gesture today
I have to build such a boat
That will fit whole life inside it
No one believes my words
Everybody has important news
Somebody's arguing about their wealth
Other smells out an easy prey
Before he wakes up from his dream
I'll have built the mast and helm
Build the ark before the flood!
Don't be beguiled by a choir of fools!
Build the ark before the flood!
(lyricstranslate.com)

Janusz Wiśniewski in the performance "Noah's Ark. A New End of Europe" from 2009 presented the drama of dying values of Western civilization, as we rejected our primeval values[16].

In naive art, the sculpture "Noah's Ark" by Władysław Chajec (1904 - 1985) gained much recognition. It presents Noah's ark in a

primitive yet original folk version.

In the field of music, in 1999, a children's Christian band named "Noah's Ark" was formed. They performed in Canada, the USA and Peru playing and singing Christian music in the form of the children's choir.

In Pławna, the artist Dariusz Miliński made the design of Noah's Ark. It is 40 m long, 10 m high, 15 m wide, and inside there is a collection of copies of Christian sacred objects like the Shroud of Turin, Holy Grail or Ark of the Covenant, as well as religious objects of Christian, Buddhist and Jewish tradition, medieval scapulars, collection of holy medals, reliquaries etc.

All in all, Noah's ark concept and the biblical flood is known in Poland in every field of art - painting, sculpture, weaving, literature, as well as in the consciousness of every Pole. It is a memento for generations, it is a reference point to the origins of humanity and the punishment for sins committed by people, but it is also the hope, given by God Himself to Noah, that the mankind will not be punished that way again.

FOOTNOTES

1 Tomasz Jasiński "P*oczątki Polski w nowym świetle", The beginnings of Poland in a new light* [in:] „Nauka. Kwartalnik", Warsaw 2007, number 4, p. 7–18.

2 Oryginal this text : http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=9662&from=&dirids=1

3 Maria Hennel Bernasikowa "Arrasy Zygmunta Augusta" [The Tapestries of Sigismund Augustus], Kraków 1998

4 Marian Morelowski "Arasy wawelskie Zygmunta Augusta, ich wartość i znaczenie w dziejach sztuki", [Wawel Aras of Zygmunt August, their value and importance in the history of art], [in:] "Sztuki Piękne", 1, 1924/1925, p. 293-338.

5 "Od potopu, herb Topór drudzy kładą jeszcze, gdy Noe Korab stawiał na śmiertelne deszcze" [Since the Flood, others have been explaining the creation of the "Topór" coat of arms, when fatal rain has risen] Wacław Potocki "Poczet herbów szlachty Korony Polskiey y Wielkiego Księstwa Litewskiego, Gniazdo y perspektywa..." [Set of coats of arms of the nobility of the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania. Nest and perspective , Cracov, 1696, p. 51.

6 Maciej Witczak "Żółto - niebiescy" [Yellow - blue], Gdynia 2002.

7 https://polona.pl/item/piesn-o-potopie,MTE3MjM1NA/

8 Ibidem.

9 Adam Mickiewicz "Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie" [Pan Tadeusz, or the Last Foray in Lithuania] http://www.lektury.waw.pl/70/71/pan-tadeusz

10 Wincenty Pol "Pieśń o ziemi naszej", [A song about our land], Warszawa - Lublin - Łódź - Poznań - Kraków 1919, p. 41.

11 Ibidem.

12 Mor on this topic: Henryk Sienkiewicz "Potop" [The Flood] , Cracow 20016, vol. 2.

13 http://www.lektury.waw.pl/45/46/wesele

14 https://pl.wikisource.org/wiki/Historya_patryarchy_Noego

15 https://www.tekstowo.pl/piosenka,jacek_kaczmarski,arka_noego.html

16 Rec. "Arka płynie", [in:] "Polityka" 21/2009, p. 53.

AN ASSESSMENT ON NOAH AND FLOOD IN THE FRAMEWORK OF IBN KATHIR'S BOOK "AL-BIDAYA WA'L NIHAYA" BY SECTION 'STORY OF NOAH'

Rabia Zahide TEMİZ*

ABSTRACT

Ibn Kathir is a specialized İslamic scholar in the field of hadith, fiqh, commentary and history that lived in the hijri 7th century. He was born in the Busra region of Damascus, and after his father's death, he settled in centre of Damascus and began his scientific life there. Ibn Kathir, who had lessons from the important scholars of the his time, was known for his superior understanding and the strength of his memory. Ibn Kathir, who left dozens of important works, is best known for his Qur'an exegesis called 'Tafsir al-Qur'an al-azim' and the huge book of tabakat and history 'al-Bidaya wal-nihaya'.

İn this book Ibn Kathir narrates creation of the universe, the history of the prophets and previous nations and the Islamic history. One of the first parts of the work is the story of Prophet Noah and his people as one of the generations after Prophet Adam.

According to the information given by Ibn Kathir, Noah's full name is Noah b. Lamech b. Methuselah b. Enoch b. Idris b. Yared b. Mahalalel b. Kenan b. Enos b. Seth b. Adam. His birth is 126 years after the death of Adam. His people are called Benu Rasib (Generation of Rasib). It was disputed how old Noah was when he became a prophet. There were those who say that he became prophet when he was fifty years old, three hundred and fifty years old or four hundred and eighty years old.

Ibn Kathir says Noah's people build statues of righteous men who lived among, then began to worship them. Noah invited people to worship Allah, the One. But they did not accept it, insulted Noah and those who believed in him. Noah built an ark according to the command of God and embarked on this ark with his believers. Those who do not respond to Noah's invitation perished in the flood. One of them, son of Noah was Yam.

There are various rumors about the size of the ark and how many people ride with it. It is described that the ark has three floors. Domestic and wild animals was on the bottom floor, people on the middle floor and birds on the top floor.

When the construction of the ark was finished. The flood began and when the earth covered by the waters, there was no one left but the Noah's community who believed in God.

Ibn Kathir says after the flood, the ark settled on Mount Judi in Jazira (between Tigris and Euphrates).

Another narrative from Ibn Abbas told us that there were eighty people on the ship with

* *Dr. Rabia Zahide TEMİZ, Giresun University, Faculty of Divinity, Department of Hadith, Giresun/TURKEY e-mail: rabia.zahide@giresun.edu.tr*

Noah, Traveling on the ship for fifty days, then God guided the ark to the Kaaba, and that he returned around it during forty days then the ark went to Judi.

Ibn Kathir says that the next generations are descended from the survivors because there is no one else on earth due to the flood. According to him all humanity living on earth today are the children of Noah's sons, Shem, Ham and Japheth.

According to narration, Noah sent a raven through the window of the ark and when he did not return, he sent a pigeon in this time. But the pigeon could not find a place to perch and returned. After seven days when he sent the pigeon again, he came back with an olive branch in his mouth. thus Noah understood that the water is drawn. Noah built a village when he got off the ark and named it "eighty". In the narration, when they woke up one morning, that people spoke eighty different languages, one of which is Arabic, they did not understand each other, and Noah interpret among them.

In a narration, when the Prophet Muhammad met a group of Jews they were fasting. he asked about that fasting. they said it was the day of Ashura that Allah saved Moses and that day saved the sons of Israel from drowning and ark of Noah settle on Mount Judi and he fast as an expression of praise. Prophet Muhammad said "I am more than worthy to following Moses and fasting that day" he commanded his companions fasting Muharram.

In this book, Ibn Kathir narrations Noah's generation, his age, invitation of the people to the monotheism, pre-flood preparation, settlement of the ark to the mountain in the light of Quranic verses, prophetic narration and Judaic studies (İsrailiyat). Some of the prophetic narrations that he included are analyzed and criticized in terms of the text. Ibn Kathir criticized them and he rejected some of them.

Key words: *Noah, Ibn Kathir, al-Bidaya wa'l-nihaya, Flood, Narration.*

İBN KESİR'İN EL-BİDÂYE ve'N-NİHÂYE ESERİNİN 'KISSSATU NÛH' BÖLÜMÜ ÇERÇEveSİNDE NÛH (A.S.) ve TUFAN ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Rabia Zahide TEMİZ*

GİRİŞ

Yaratılışın başlangıcı, ilk insanın varlığı dinin yada mitolojinin tarihinde çeşitli mesellerle konu edilmiştir. İlahi dinlere ait kaynaklarda da ilk insan ve Yaratıcının ilk elçisi olan Adem *(a.s.)* ile onun ardından gelen diğer nesillerin çeşitli sınavlara ve ilahi ihtarlara muhatap oluşları anlatılmaktadır. Bu çalışmada Adem *(a.s.)*'in neslinden Nûh peygamberin, insanlığa gönderilişi, onların Nûh *(a.s.)*'un davetine nasıl karşılık verdikleri ve inanmayanlara Yüce Yaratıcının layık gördüğü ceza olan tufan hakkında Tarihçi İbn Kesîr'in *(ö. 774/1373) "El-Bidâye ve'n-Nihâye" adlı eserinde 'Kıssatu Nûh' başlığı altında aktardığı bilgiler değerlendirilecektir. Öncelikle müellif hakkında bazı bilgiler verilecektir.*

İBN KESÎR'İN HAYATI

Tam adı *"Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî"* olup hicrî 700 yılında Şam'ın Busrâ bölgesinde dünyaya gelmiştir. İbn Kesîr, İsmaîl adını babasının *"eş-Şâmiyyetü'l-Berrâniyye"* medresesinin çatısından düşerek vefat eden en büyük abisinin adı olduğu için verdiğini söylemektedir. Kendisi de ilim ehli, hâtib bir insan olan babası Ömer b. Kesîr, önceleri hanefi mezhebi üzerine ilim tahsil etmiş, Nahiv, arap lügatı ve arap şiiri üzerine ihtisaslaşmış, ardından Busra'ya gelip burada Şafiî mezhebine dahil olmuştur. Şafiî mezhebinin önemli isimlerinden hadis alimi ve fakih Nevevî *(ö. 676/1277)* ile fakih Fezârî *(ö. 729/1329)*'den ilim tahsil etmiştir.

'EL-BİDÂYE VE'N-NİHÂYE' ADLI ESERİNDE NÛH KISSASI

İbn Kesîr genel tarih türünün bir örneği olan eserine kâinatın yaratılışıyla başlamaktadır. Peygamberlerin ve önceki milletlerin tarihleri, Câhiliye dönemi, Hz. Peygamber'in nesebi, doğumu, gençliği, ilk evliliği, bi'set ve sonrasında yaşananlar ve hicreti işledikten sonra hicri 767 yılına kadar olan olayları kronolojik sıraya göre anlatır. Eserin ilk bölümlerinden birisi de Âdem *(a.s.)* dan sonra yaşayan nesillerden biri olarak Nûh *(a.s)* ve kavminin kıssasıdır.[1]

İbn Kesîr'in verdiği bilgilere göre Nûh *(a.s)*'ın adı Nûh b. Lâmek b. Mettûşelah b. Hanûh İdris b. Yerd b. Mehlâyîl b. Kaynan b. Enûş b. Şît b. Âdem olup doğumu, insanlığın atası Âdem'in vefatından 126 yıl sonradır. Mütekaddim ehl-i kitap eserlerinde Nûh'un doğumu ve Âdem'in vefatı arası 146 yıldır. Ebu Hâtim b. Hibbân'ın *Sahîh eserinde verdiği* Ebû Ümâme rivayetinde bir adam Allah Resulüne Adem *(a.s.)*'in bir nebi olup olmadığını sormakta Efendimizin 'evet' cevabı üzerine bu kez Nûh ile aralarının kaç yıl olduğunu sormakta, Hz. Peygamber 'on asırdır' diye cevap vermektedir.[2] İbn Kesîr, Buhârî'de İbn Abbas'tan gelen bir rivayetin olduğunu ve 'on asırdır ve hepsi de İslam üzere idiler' buyurulduğunu ekler.[3]

Bu on asır ifadesi İbn Kesîr için istifham oluşturmuş gözükmektedir. Nitekim herkesin bildiği üzere asır yüz yıl demektir ve on asır yukarıda verdiğimiz yüzlü rakamlarla uyuşmayacak kadar uzun bir süredir. Ebû Ümâme

* *Dr. Öğr. Üy. Rabia Zahide TEMİZ, Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Bilim Dalı, Giresun/TÜRKİYE, e-posta: rabia.zahide@giresun.edu.tr*

rivayetinde 'hepsi İslam üzere idiler' ifadesinin olmaması sebebiyle İbn Kesîr'in rivayetler arasında tercihte bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ehl-i Kitap'ın ve diğer bazı tarihçilerin belirttiği üzere Kâbil ve onun oğlu ateşe tapan kimselerdir. Bu durumda rivayette geçen ve asır olarak çevirdiğimiz 'القَرن' lafzı 'asır' yerine 'nesil' diye çevrildiğinde daha doğru olacaktır. Nitekim bir çok ayette [4] lafzın 'nesil, kuşak, soy' anlamında kullanıldığı görülecektir. Ayrıca Hz. Peygamber'in 'En hayırlı nesil, benim içinde olduğum nesildir' sözleri de bunun bir örneğidir. İbn Kesîr'e göre rivayette belirtilen Âdem ve Nûh *(a.s.)* arasında bin yılların olması, Nûh öncesi kavimlerin 'muammerun' yani uzun yaşayanlar olmalarından dolayıdır. Cenab-ı Hakk Nûh *(a.s.)*'u insanlar putlara tapınıp, dalalet ve küfür ile aralarında hüküm vermeye başladıklarında göndermiştir. Nûh *(a.s.)* yeryüzüne gönderilen ilk resuldür. Bunu kıyamet günü 'ehl-i mevkıf'in, yani bekleme anındaki insanların ona seslenişinin betimlendiği hadis rivayetlerinden öğrenmekteyiz. İbn Cübeyr ve diğerlerinin naklettiğine göre Nûh *(a.s.)*'un kavmine 'Benû Râsib' denilmektedir.[5]

Allah'u Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de, A'râf, Yunûs, Hûd, Enbiyâ, Mü'minûn, Şuarâ, Ankebût, Saffât surelerinde bir çok yerde, ayrıca müstakilen ismini bu peygamberden verdiği Nûh suresinde Nûh *(a.s.)*'un kıssasını, kavmine neler olduğunu, tufan ile küfür ehli olanların başına nasıl bir azab geldiğini, gemi halkının nasıl kurtulduğunu bizlere anlatmaktadır.[6]

KÜFRÜN BAŞLANGICI

Peki inkar ne zaman başladı? İbn Kesîr *"…ve sakın Tanrılarınızı terk etmeyin. Özellikle Vedd'i, Süva'ı, Yegûs'u, Yeûk'u ve Nesr'i bırakmayın dediler." (Hûd 71/23)* ayetinde geçen Vedd, Süva, Yegûs, Yeûk ve Nesr'in Nûh'un gönderildiği kavimde önceleri yaşamış salih kimseler olduğunu söylemektedir. Bu kişiler öldükten sonra şeytan halkı kandırmış ve onlar yaşarken oturdukları yerlere anıtlar dikerek ve ölen insanların adlarını vermişlerdir. Bu kişiler yaşarken puta tapınma diye bir anlayış yokken onların ölümünün ardından puta tapıcılık başlamıştır.[7]

İbn Abbas'tan gelen bir rivayette, Nûh kavminin inşa ettiği bu putların, daha sonra Arapların tapındığı putlar olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla peygamberlerin tarih boyunca, Hz. Peygamber'in cahiliyede mücadele ettiği puta tapıcılığın kaynağı Nûh *(a.s.)*'un gönderildiği bu putperest kavimdir. Bu bilgi ayrıca İkrime, Dahhâk, Katade ve Muhammed b. İshâk'tan da gelmektedir.

İbn Kesîr, İbn ebî Hâtim'den de şöyle aktarmaktadır: *"Vedd, Yegûs, Yeûk, Süva ve Nesr Âdem'in çocukları idi. Vedd aralarında en büyük olan ve en dürüstleri idi. Kavmi tarafından da çok seviliyordu. Öldüğü zaman insanlar kabrinin başından ayrılmadılar ve yas tuttular. Şeytan onların bu yaslı hallerini görünce insan kılığına bürünerek onlara teselli verip Vedd'in tasvirini yapma teklifinde bulundu. Böylelikle meclislerine bu tasviri koyabilecekler ve onu hatırlayabileceklerdi. Halk bu teklifi kabul etti ve onlar için Vedd'in aynısı bir tasvir yaptı. Onlarda bu tasviri evlerine koydular ve sürekli onu andılar, hatırladılar. Ardından şeytan halkın teveccühünü görünce her birinin evine bu temsillerden yapmayı teklif etti. Onlar da sevinçle kabul ettiler. O da her birinin evine aynısını yaptı. Bundan sonra gelen evlatları atalarının ne yaptığını gördüler. Nesilleri çoğaldı. Gelen nesiller bu durumu gözlemlediler ve etkisinde kaldılar. Ta ki o temsilleri, putları ilah edinip, tapınmaya; Allah'tan başkasını ma'bud edinmeye başladılar. Böylelikle Vedd Allah'tan gayrı tapınılan bir put oldu."*

Bu anlatılanlar göstermektedir ki insanlığın sonradan tapındığı tüm putlar bu ilk Vedd putundan türemiştir. Zaman ilerledikçe, devir değiştikçe bu tasvirler temsil bulmuş, cismanileşmiş ve Allah'tan başka tapınılan varlıklara dönüşmüşlerdir. İbn Kesîr bu tapınmanın çeşitli şekilleri, yöntemlerine dikkat çekmektedir.[8]

Sahihân'da geçen bir rivayete göre Ümmü Seleme ve Ümmü Habîbe Habeşistan'da gördükleri Mâriye isimli bir kilisenin güzelliğini, içinde yer alan resimleri anlattıklarında Hz. Peygamber'in *"o içlerinde yaşamış ve ölmüş salih bir kişiden sonra kabri üzerine inşa edilmiş bir ibadet yeridir. Sonra orayı böyle tasvirlerle doldurdular. İşte o kimseler Allah katında en şerlilerdir"*[9] buyurduğu naklolunmuştur.

İbn Kesîr, Nûh *(a.s.)*'un insanlara davette bulunduğunda onlardan eşi ve benzeri olmayan, Bir olan Allah'a kulluk etmelerini; O'na bir başka put, timsâl ya da tağutu ortak koşmamalarını; kendinden sonra neslinden gelen tüm resullerin yaptığı gibi Allah'ın varlığı ve birliğine teslim olmalarını istediğini anlatır.[10]

İbn Kesîr bir insanın peygamber oluşunun onları şaşırttığını söylemektedir. Bu sebeple de ona tabii olanlardan uzaklaşmış ve onları 'أَرَاذِل' aşağılıklar olarak isimlendirmişlerdir. Kendileri halkın önde gelenleriyken, inananlar toplumun çaresizlerinden oluşuyordu. İbn Kesîr bu noktada Heraklius'un sözlerini anımsar. Çünkü zayıf kimselerin, Hakk'a tabii olmalarının önünde bir engel yoktur. Bu teslimiyet göstermiş kişileri 'بَادِيَ الرَّأْيِ' sığ görüşlüler olarak nitelendirmeleri de Nûh'un davetini düşünüp tartmadan hemen kabul ettiklerini zannettiklerindendir. Bu sebeple kendileriyle de böyle övünmektedirler. Oysa Hakk, düşünmeye fikir belirtmeye ihtiyaç duyulmayan bir şeydir. Aksine ona teslim olunur ve görüldüğü anda takip edilir.

GEMİNİN İNŞASI

İbn Kesîr şöyle anlatır: Allah, çağrısına uyup gemiyi inşa edebilmek için ağaç dikmesini emrettiğinde, Nûh denileni yaptı ve tam yüz yıl bekledi. Sonra bir sonraki yüzyılda o ağaçları kesti. Bu sürenin kırk yıl olduğu da söylenmiştir. İbn Kesîr Tevrat'ta bu ağacın 'tik' ya da sanavber çamı olarak geçtiğini söylemektedir.[11] Rivayette geminin boyunun seksen, genişliğinin elli zira' olarak emredildiği, içinin ve dışının katran ile sıvanmasının istendiği, ön tarafına meyilli bir pruva yapılarak böylelikle suyu kolaylıkla yarmasının amaçlandığı anlatılmaktadır.

Katade *(ö.117/735)*'den gelen rivayette geminin uzunluğu üç yüz, genişliği elli zira'; Hasan el-Basrî *(ö.100/728)* rivayetinde uzunluğu altı yüz, genişliği üç yüz zira'; İbn Abbas *(ö.68/687)* rivayetinde ise uzunluğu bin iki yüz, genişliği altı yüz zira' olarak belirtilmiştir. Uzunluğu bin; genişliği yüz zira' diyenler de olmuştur. Hepsi yüksekliğinin otuz zira' olduğunu ve her bir katın on zira' olan üç tabakadan oluştuğunu söylemişlerdir. En alt kat evcil ve yabani hayvanlara, orta kat insanlara, en üst kat ise kuş cinsine ayrılmıştır. Girişi zeminden olup, üzerinde bir örtü örtülmüştür.[12]

Nûh *(a.s.) "Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!"* diyerek yakarınca *"Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre o gemiyi yap"* diye vahyedildi. *"Bizim emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca, (sular coşup taştığında Nûh'a) dedik ki: "*Her cins canlıdan *(erkekli dişili)* birer çift, bir de kendileri aleyhinde daha önce hüküm verilmiş olanlar dışında aileni gemiye al ve zulmeden kimseler hakkında bana hiç yalvarma! Şüphesiz onlar suda boğulacaklardır." *(Mü'minûn 23:26-27)*

GEMİYE BİNENLER HAKKINDA GELENLER

İbn Kesîr, gemiye her hayvan cinsinden bir çift alması; daha sonra neslin idamesini sağlamak için canlı yenilebilecek diğer şeyleri alması ve gemiye ailesiyle taşınması emrinin geldiğini, yalnızca hakkında karar vaki olmuş olan, yani küfür üzere olanların bundan istisna tutulduğunu anlatmaktadır. Nûh *(a.s.)*'un daveti karşılıksız bırakılınca, Allah'ın taktir ettiği büyük azap ayân olduğunda, onlara dönüp bakmaması emredilmiştir.

İbn Kesîr Hûd suresi 40. ayette geçen 'حتى إذا جاء أمرنا و فار التنور' fırın, tandır anlamına

gelen kelimenin cumhur ulema tarafından yeryüzü olarak anlaşıldığını söylemektedir. Yeryüzünün her yanından sular fışkırmaya başlamıştır ki bu ateşte olan tandırın coşması, kaynaması gibidir. İbn Abbas tennûrun hind diyarında bir kaynak olduğunu; Şa'bî *(ö. 104/722)* Kûfe'de olduğunu; Katâde ise Arap yarımadasında olduğunu söylemektedir. Ali b. Ebî Tâlib *(ö. 40/661)*'ten ise tennûrun fecrin doğuşu, yani aydınlanıp ışığa boğulması olduğu yorumu gelmiştir. İbn Kesîr bu son görüşe katılmaz ve suyun coşması manasına hamleder.

İbn Kesîr, çiftlerin gemiye taşınmasında Ehl-i Kitâb'a göre yenilebilenlerden yedi çift, yenilmeyenlerden bir çiftin alınmasının emredildiğini söyler. Bu bizim kitabımızda bir çift olarak sâdır olan mefhumdan başka birşeydir. İbn Kesîr ayetteki iki kelimesini çiftlere vurgu olarak anladığımızda menfi bir durum oluşmayacağını belirtir.[13]İbn Abbas'tan gelen bir rivayette gemiye ilk alınan hayvanın papağan, son binenin ise eşek olduğu ifade edilmektedir. İblis de eşeğin kuyruğuna tutunarak binmiştir.

İbn ebî Hâtim'de yer alan bir rivayette Allah Resulü'nden şöyle aktarılmaktadır: *"Nûh her çiftten gemiye taşıdığında insanlar 'gemide yanımızda aslan ver iken nasıl güvende olacağız?' dediler. Bunun üzerine Allah aslana humma hastalığı gönderdi. Yeryüzündeki ilk humma bu oldu. Sonra fareden şikayetçi oldular. 'Bu sıçan yemeklerimize ve eşyalarımıza musallat oluyor' dediler. Bunun üzerine Allah aslana vahyetti o da hapşırdı. İçinden bir kedi çıktı. Fare de bunun üzerine kediden korkup saklandı."*[14]

Nûh'la beraber gemiye binenlerin kaç kişi olduğu hususu da ihtilaflıdır. İbn Abbas bu kişilerin sayısının eşleriyle birlikte seksen olduğunu söylemektedir. Ka'b el-Ahbâr rivayetinde yetmiş iki kişi oldukları geçmektedir. Yedi kişi olduklarını söyleyenler olduğu gibi 'On kişi idiler' diyenler de olmuştur. Nûh, üç oğlu ve boğulan Yâm'ın da eşi ile dört gelini ile olduğu da rivayet edilmiştir. Fakat İbn Kesîr'e göre bu, ayete muhaliftir. Nitekim 'وَنَجِّنِي وَمَن مَعِيَ من الْمُؤْمِنِين' Beni ve benimle birlikte olan mü'minleri kurtar." (Şuarâ 26:118) ayetinde ailesinin dışında inanan bir grubun da gemiye bindiği haber verilmektedir.

TUFANIN BAŞLAMASI VE GEMİNİN KARAYA YERLEŞMESİ

*"Sen ve beraberindeki kimseler, gemiye bindiğiniz zaman: "*Bizi zalim kavmin elinden kurtaran Allah'a hamd olsun*" de. Yine de ki: "*Ey Rabbim! Beni bereketli bir yere kondur. Sen, konuk edenlerin en hayırlısısın." *(Mü'minûn 23:28-29)*

Cenâb-ı Hakk, gemi ile ona ve inananlara lütfettiği kurtuluş için Nûh'un hamd etmesini istemekte ve davetine karşı çıkan ve onu yalanlayanlara karşı teselli vermektedir. Çünkü *"O, bütün çiftleri yaratan, üzerlerine kurulmaları, sonra Rabblerinin nimetini hatırlayıp "*Bunu hizmetimize veren Allah'ın şanı yücedir. Bunlara bizim gücümüz yetmezdi. Şüphesiz biz Rabbimize döneceğiz*" demeleri için bindikleri gemileri ve hayvanları yaratandır***."*** *(Zuhrûf 43:12-14)* Böylelikle işlerin hayır ve bereket üzere olması ve akıbetinin de övülmesi için en başında dua etmesini emretmiştir. Aynı şekilde efendimizin de hicret sırasında *"De ki, Rabbim! (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver." (İsrâ 17: 80)* şeklinde dua etmesini istemiştir.[15]

Ardından yağmur başladı ki bu yağmur ne daha önce ne de daha sonrasında eşi benzeri olmayan İbn Kesîr'in ifadesiyle 'kırbanın ağzından boşalırcasına' bir yağmur idi ve yine yeryüzünün bütün kaynaklarından patika ve vadilerinden sular fışkırdı. Gemi dağlar gibi dalgalar arasında onları taşıdı. *(Hûd 11:42)* Nitekim ayette de **"Biz de göğün kapılarını dökülürcesine yağan bir yağmurla açtık. Yeryüzünü pınar pınar fışkırttık. Derken**

sular takdir edilmiş bir iş için birleşti. *Biz Nûh'u çivilerle perçinli levhalardan oluşan gemiye bindirdik***." (Kamer 54:11-13)** buyurulmaktadır.İbn Cerîr ve diğer bazı İslam alimleri tufanın Kıbti'lerin hesabına göre Ağustos ayının on üçünde olduğunu söylemektedirler.

İbn Kesîr müfessirlerden kimilerinin, tufan sırasında suların yeryüzünün en yüksek dağından on beş zira' daha yukarısına; kimileri de seksen zira' daha yukarısına çıktığını söylemediklerini haber verir. Sular yeryüzünün tüm arzını, vadilerini, ovalarını, tepelerini, çöllerini kaplamıştır ve geriye yaşayan tek bir kimse kalmamıştır. İbn Kesîr, İmam Malik'den bu yönde bir görüş de nakleder.

Yeryüzünde gemide olan ve Allah'a inanan Nûh ümmetinden başka hiç kimse kalmadığında, Allah yeryüzüne suyu yutmasını, göğe de suyu tutmasını emretti. *(Hûd 11:44)* Sular çekildi ve emir yerine geldi. Böylelikle Allah'ın inanmayanlar için vadetmiş olduğu azab; inananlara sunduğu necât gerçekleşmiş oldu.[16]

İbn Kesîr'in yer verdiği bir rivayette Allah Resulünden şöyle aktarılmaktadır: *"Nûh, kavminin yanında bin yıldan elli yıl az, yani dokuz yüz elli sene kaldı. Yüzyıl boyunca ağaç dikti. Bu ağaçlar büyüdüler, serpildiler. Sonra onları kesti ve binecekleri gemiyi inşa etmeye başladı. Onu görenler 'karada gemi mi yapıyorsun? nerede yüzecek bu?' diyerek alay ettiler. O ise 'öğreneceksiniz' demekle yetindi. İşini tamamladığında sular yükseldi. Tufan başladığında inanmayanlardan emzikli bir anne korkuya kapıldı. Bebeğini gerçekten çok seviyordu. Sular yükselirken dağa koştu. Sular dağa ulaşınca, bu kez zirvesine tırmandı. Sel suları boynuna eriştiğinde kollarını kaldırarak bebeğini su üstünde tutmaya çalıştı. Ardından ikisi de boğuldular. Allah Nûh kavminden inanmayan birine merhamet edecek olsaydı, bebeğin annesine merhamet ederdi."*[17]

İbn Kesîr bu rivayetin garip olduğunu söylemektedir. Ka'bu'l- Ahbâr, Mücahid ve bir çoklarından bu metnin benzerleri rivayet edilmiştir. İbn Kesîr bu metnin Resulullah'ın değil, aktarıcısı olan sahabinin sözü yani mevkûf olduğunu düşündüğünü söylemektedir.[18]

İbn Kesîr bazı tefsirlerde ismi 'Uvec b. Unuk' ya da 'Uvec b. Anâk' olan Nûh'tan önce de var olup Musa zamanına kadar yaşadığı söylenen isyankâr, zalim, küfür ehli bir kimseden bahsedildiğini anlatmaktadır. Adem'in neslinden gayrı meşru doğduğu aktarılan bu kişinin, boyunun uzunluğuyla denizin dibinden balık yakalayıp, güneşin ışığıyla pişirdiği söylenmektedir. Uvec gemiye bindiğinde istihza ederek 'bu teknecik de ne böyle' demiştir. Bu adamın boyunun üç bin üç yüz otuz üç zira' olduğu iddia edilmektedir. İbn Kesîr'e göre tefsirlerde anlatıla gelse de bu söylenenler hezeyandan ibarettir. Hikâyeye kusurları ve zayıflığı sebebiyle itiraz eder. Çünkü ma'kûl ve menkûle yani akla ve daha önce nakledilenlere muhaliftir. Nasıl olur da Allah Nûh'un, bir peygamberin ailesi olan oğlunu, bir bebeği ve annesini inanmadıkları için helak eder de böylesi inatçı, kafir, zalim, şeytan bir adamı yaşatmış olabilir? Bu akla aykırı olandır. Nakle aykırılığa gelince Allah'ın **"Sonra geride kalanları boğduk"** *(Şuarâ 26:66)* buyruğu ve Nûh'un **"Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma" (Nûh 26:71) duasıdır. Ayrıca adamın boyu için verilen uzunluk da abartıdır ve hadise muhaliftir. Allah Resulünün 'Allah Adem'i altmış zira'** *boyunda yarattı. Ardından insanoğlunun boyu günümüze kadar giderek kısaldı' buyurduğu rivayet olunmaktadır. Bu da göstermektedir ki Âdem'in neslinde ondan daha uzunu olmamıştır. Bu rivayet dururken* Ka'bu'l-Ahbâr'ın Ehl-i Kitap'tan nakli olduğu anlaşılan bir söze inanmak nasıl mümkün olabilir?[19] Tüm bu delillerin ışığında İbn Kesîr Uvec b. Anâk hakkında gelen rivayetin uydurma olduğuna hükmeder.

İbn Kesîr sular çekildiğinde gelen emrin neticesinde geminin Cezîre'de *(Dicle ile Fırat arasında)* Cudî dağına[20] yerleşmiş olduğunu

söylemektedir.

İbn Kesîr'e göre tufan tüm yeryüzünü kaplayan bir imtihan olmuş ve ayette *"Onun neslini yeryüzünde kalanlar kıldık" (Saffât 37:77)* şeklinde belirtildiği üzere sonraki nesiller bu gemi ile kurtulanlardan türemiştir. O'na göre bugün yeryüzünde yaşayan tüm insanlık Nûh'un oğulları Sâm, Hâm ve Yâfes'in çocuklarıdır. Ahmed b. Hanbel *(ö.241/855)* ve Tirmizi *(ö.271/892)*'nin zikrettiği merfû bir rivayette *"Sâm, Arapların, Hâm Habeşlilerin, Yâfes Rumların atasıdır"* denilmektedir.[21] Sâid b. el-Müseyyeb *(ö. 94/713)*'in bir sözünde ise *"Her üçünden üçer nesil gelmiştir. Sâm, Arap, Fars ve Rumların; Yâfes, Türkler, Slavlar ve Yecüc- Mecüc'ün; Hâm ise Kıptiler, Sudanlılar ve Berberilerin atasıdır"* denilmektedir.[22]

Ehl-i Kitap rivayetlerinde Nûh'un oğullarının tufandan sonra doğduklarının söylendiğine işaret eden İbn Kesîr bu bilgiyi doğru bulmaz. Gemi'de Kenan yani Yâm hariç oğulları, gelinleri ve eşi bulunmaktadır. Ayrıca İbn Kesîr'in ifadesine göre Tevrat'ta Yâm'ın eşine Nûh'un çirkin evlat doğurması için beddua ettiği, onun da siyahî çocuk doğurduğu ve Sudanlıların atası olduğu anlatılmaktadır. İbn Abbas'dan gelen bir diğer rivayette de gemide Nûh *(a.s.)* ile birlikte seksen kişinin olduğu, yüzelli gün boyunca gemide seyahat ettikleri, Allah'ın gemiyi Kabe'ye yönlendirdi ve onun etrafında kırk gün döndükleri, ardından geminin Cûdî'ye yöneldiği, Nûh'un önce kuzgunu ardından güvercini haber getirmesi için gönderdiği anlatılmaktadır. Nûh *(a.s.)* gemiden inince bir köy inşa etmiş ve adını seksen koymuştur. Bir sabah uyandıklarında bu kişiler birisi Arapça olmak üzere seksen farklı dil konuştuklarını gördüler. Kimse kimseyi anlamıyor, Nûh *(a.s.)* aralarında tercümanlık yapıyordu. Muhammed b. İshâk şöyle aktarır: *"Allah tufanı neticelendirmek istediğinde yeryüzüne bir rüzgâr gönderdi. Yağmur bitti, kaynaklar dindi. Sular çekilmeye başladı. Tevrat'ın bilgisine göre yedinci ayın on yedinci gecesi gemiye yerleşildi. Onuncu aydan bir gün önce de dağın tepesi gözüktü. Kırk gün daha geçince Nûh (a.s.) geminin penceresinden kuzgunu dışarı gönderdi. O geri dönmeyince bu kez güvercini gönderdi. Fakat güvercin konacak bir yer bulamadı ve geri döndü. Yedi gün geçti ve güvercini yeniden gönderdi. Bu kez ağzında bir zeytin dalı ile geri geldi. Nûh (a.s.) suların çekildiğini anladı ve yedi gün daha bekledi. Güvercini yeniden gönderdiğinde güvercin bu kez geri dönmedi. Nûh (a.s.) da yeryüzünün ortaya çıktığına kânî oldu."* Katade ise şöyle söylemektedir: Gemiye Recep ayının onuncu günü bindiler. Yüz elli günün ardından Cûdî'ye oturması bir ay sürdü. Gemiden Muharrem ayında aşure gününde indiler[23] ve bugünlerini oruçlu geçirdiler.

İbn Kesîr gemiden inenlerin yanlarında bulunan erzaktan kalan hububatı öğütüp gemide uzun sure karanlıkta kaldıktan sonra güneş ışığından dolayı zarar gören gözleri için sürme yaptıkları yönündeki bilgileri cahilce bulur ve rivayetlerin sıhhatli olmadığını belirtir.

GEMİDEN İNİŞ

İbn Kesîr'in anlatımında Ehl-i Kitab'a göre Allah Nûh ile konuşmuş ve ona gemiden inmesini söylemiştir. Nûh gemiden inince bir mezbaha inşa etmiş ve helal evcil hayvanların ve helal kuşların hepsini Allah için kurban etmiştir. Allah da ona tufanı yeryüzüne tekrar göndermeyeceğinin sözünü vermiştir. Bu sözünün bir işareti olarak da bulutların üzerinden gök kuşağını hatırlatıcı kılmıştır. Gök kuşağının kirişi olmayan bir yay gibi duruşu onlara yağmurun tufana dönmeyeceğinin işareti olmuştur.[24]

Bir rivayete göre Allah resulü uğradıkları bir vadinin adını Ebubekir *(r.ah)*'e sormuş, 'Usfân' vadisi cevabını alınca *"bu vadi Nûh, Hud ve İbrahim'in kızıl hayvanlar üzerinde uğradığı bir vadidir. Lif yularlarıyla bağlı bu hayvanların üzerinde, ridaları siyah beyaz çizgili, izarları abâ olarak Beytü'l-Atîk'i tavaf ettiler"*

buyurmuştur.[25]

İbn Kesîr'in verdiği bilgiye göre Ehl-i Kitap Nûh'un gemiye bindiğinde altıyüz yaşında olduğunu kabul etmektedir. İbn Abbas'tan gelen benzer bir rivayet de böyledir ve tufandan sonra da üçyüz elli yıl daha yaşadığı söylenmektedir. Bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. İbn Kesîr, Kuran'ın işaret ettiği ile araları birleştirilmediği sürece bunun hatalı bir rivayet olduğunu söyler. Çünkü Kuran Nûh *(a.s.)*'un kavminin yanında dokuz yüz elli yıl kaldığını ardından tufanın gerçekleştiğini bildirir. *(Ankebût 29:14)* İbn Abbas'tan gelen bir rivayette Nûh'un dört yüz seksen yaşında iken peygamber olarak seçildiği; tufandan sonra da üç yüz elli yıl daha yaşadığı anlatılır ki bu durumda bin yedi yüz elli yıl yaşadığı anlaşılmaktadır. 'Fakat doğrusunu yalnızca Allah bilir' diyen İbn Kesîr Nûh kıssası bölümünü neticelendirir.[26]

SONUÇ

İbn Kesir *el-Bidâye ve'n-Nihâye eserinin 'Kıssatu Nûh' bölümünde Nûh (as) ın nesli, yaşı, halkını tevhid inancına davetini, tufan gazabı öncesinde hazırlığını, tufanı ve neticesinde geminin dağa yerleşmesi ve insanların yeryüzüne dağılmaları konularını, kuran ayetlerinin yanısıra* merfû, mevkûf ve de maktû' rivayetlerden çeşitli deliller getirerek nakletmektedir. Yer verdiği kimi merfû, mevkûf ya da maktû' rivayetleri metin bakımından tahlil ve tenkide tabi tuttuğu görülmektedir. Bununla birlikte İsrailiyat bilgilere, Tevrat anlatımı ifadelere ve ehl-i Kitab'ın sözlerine de yer veren İbn Kesir'in bu kaynaklardan eriştiği bilgileri İslamî delillere arz ederek tenkide tabi tuttuğu ve kimilerini reddettiği görülmektedir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Abdülkerim Özaydın, 'el-Bidâye ve'n-Nihâye', Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 6:131.

2 Bk. İbn Balabân, el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân, 7:85. İbn Kesîr bu rivayetin Müslim'in şartlarına uyduğunu ama kitabına almadığını söylemektedir. Bk. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:113.

3 Bahsi geçen rivayeti Buhârî'de bulamadık. Bununla birlikte Hâkim en-Nisâbûrî Müstedrek eserinde 'Hepsi hak şeriat üzere idiler' ifadesinin bulunduğu bir rivayete yer vermiş, Buhârî'nin şartlarına uyduğu halde eserine almadığını ifade etmiştir. İbn kesîr'in bu anlmada bir yanılgıya düştüğü anlaşılmaktadır. Bkz. *Müstedrek ale's-Sahihân*, 2: 480.

4 "Nûh'tan sonra nice nesilleri yok ettik" (İsrâ 17:17), "Sonra onların ardından başka nesiller meydana getirdik." (Mü'minûn 23:31), "Bunların arasında birçok nesilleri de yerle bir ettik."Furkân (25:38)

5 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:114.

6 İbn Kesîr şu ayetlere yer verir: A'râf 7: 59-64, Yunus 10:71-73, Hûd 11:25-49, Enbiya 21:76-77, Mü'minûn 23:23-30, Şuarâ 26:105-122, Ankebut 29:14-15, Saffât 37:75-82, Kamer 54: 9-17, Nûh 71:1-28, Nisa 4:163-165, En'âm 6: 83-87, Tevbe 9:70, İbrahim 14:9, Isra 17:3,17, Ahzâb 33:7, Sâd 38:12-14, Mü'min 40:5-6, Şûrâ 42:13, Kâf 50:12-14, Zâriyât 51:46, Necm 53:52, Hadîd 57:26, Tahrîm 66:10

7 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:118.

8 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:119.

9 Buhârî, "Salât", 48 ; Müslim, "Mesâcîd", 16.

10 İbn Kesîr konuyla ilgili olarak şu ayetlere yer verir: Saffât 37:77, Hadîd 57:26, Nahl, 16:36, Zuhruf, 43:45, Enbiyâ 21:25, A'râf 7:59, Hûd 11:26, A'râf 7:65, Nûh 71:2-14

11 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:124.

12 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:125.

13 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:125.

14 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:126.

15 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:127.

16 Konuyla ilgili ayetler için bk. A'râf 7:64, Yunûs 10:73, Enbiyâ 21: 77, Şuarâ 26:66, 119-122, Ankebût 29:15, Kamer 54:15-17, Nûh 71:25-27.

17 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:128.

18 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:129.

19 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:129.

20 Cûdî, Cezîre'de (Dicle ile Fırat arasında) Musul yakınlarında bulunan ve bugün Türkiye sınırları içinde yer alan dağdır. Bk. Hikmet Tanyu, "Cûdî Dağı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 8:79-80.

21 Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 38; Ahmed b. Hanbel,

Müsned, 33:293; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 1:130.

[22] İbn Kesîr Bezzâr'ın Müsned'inden merfu bir rivayet vermektedir. Yukarıdakilere ek olarak Sâm'ın nesli en hayırlıları olarak gösterilirken, Yâfes'in neslinde bir hayrın olmadığı ifade edilmektedir. Bk. Bezzâr, *Müsned, 14:245. İbn Kesîr, rivayetin teferrüdüne ve başka merfû halinin bilinmediğine işa*ret eder. Bk.İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:131.

[23] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:132.

[24] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:133.

[25] Benzer bir rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'inde de yer almaktadır. Bk.3:495.* İbn İbn Kesîr bu rivayeti garip bulmaktadır. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:135.

[26] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1:137.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Ahmed b. Hanbel, *Müsned, thk: Şuayb el-Arnavût, Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1999.*

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdulhâlik el-Atekî. *Bâhru'z-Zehhâr bi Müsnedi'l-Bezzâr*, Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 2006.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîh, Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 2002.*

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî, *Sünen, thk: Şuayb el-Arnavût, Beyrut: Dâru Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.*

Ebu't-Tayyîb el-Mekkî, Takiyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali. *Zeylü't-Takyîd*, Câmiatü ümmü'l-Kurâ, 1998.

Hâkim en- Nisâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Müstedrek ale's-Sahihân*, thk: Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2002.

İbn Balabân, Alauddîn el-Fârisî. *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, Kahire: Dâru't-te'sil, 2014.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fıdâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrût: Mektebetü Maârif, 1990.

İbnŞühbe, Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed, Tabakatü'ş-Şafiiyye, Haydarabâd, 1979.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. Şezeratü'z-zeheb fî ahbari men zeheb, Beyrût: DâruİbnKesîr, 1986.

Karabulut, Ahmet Turân. Mu'cemu târihi turâsi'l-İslâm*î fi mektebât,'l-âlem*, Kayseri: Dâru'l-Ukbe, t.y.

Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Huseyn el-Kureşî, *Sahîhi Müslim*, Daru taybe, 2006.

Nüveyhid, Âdil. Mu'cemu'l-Müfessirîn min sadri'l-İslâm hattâ'l-asrı'l-hâdır, Müessesetü Nüveyhîd es-Sikâfiyye, 1988.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani. el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi', Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-İslamî, t.y.

Tanyu, Hikmet. *"Cûdî Dağı"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 8:79-80.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsa, *Sünen, Beyrût: Dâru Garbi'l-İslamî, 1996.*

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretü'l-Huffâz*, thk: Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Dâiretu maârifi Osmaniyye, t.s.

Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm*, Beyrut :Dârü'l-İlmli'l-Melayin, 2002.

A PLAN FOR A SCIENTIFIC EXPEDITION TO INVESTIGATE THE 2008 AĞRI DAĞI FIND

Sam ANDREADES*

INTRODUCTION

A 2008 survey performed by Dakut rescue climber Ahmet Ertuğrul uncovered parts of a large structure buried on Mt. Ararat (NAMI, 2011). The find includes three separate sites, identified as sites A (16,175 feet above sea level), B and C (at 13,800 feet above sea level), far above the mountain's highest inhabitable region, buried beneath frozen eluvium to a depth of 2 to 40 feet. The structure parts consist of varying sized compartments and multiple floors. Some walls have an inward slope. So far, the only material of construction found is wood. Initial reports say that pottery and organic remains are present inside the structure compartments. These reports and materials indicate large dimensions and an ancient age.

These extraordinary finds cry out for further investigation to determine the structure's date, origin, purpose and use, as well as how it could exist far above the mountain's highest inhabitable region and snowline. Fortunately, the nature of the finds provides significant data and multiple avenues of dating to make these determinations.

This paper presents ten scientific questions that should be asked about the find and explains what would be needed in a multi-disciplinary expedition to answer them. Answering the questions requires methods in geophysical surveying, geomorphology, glaciology, dendrochronology, archaeology, archaeobotany, archaeozoology, and civil engineering, as well as videography. This paper outlines these methods, technical obstacles, and some legal requirements that arise.

Ten Questions an Expedition Should Answer

The following questions will need to be answered to determine the nature and identity of the structure. Each question is its own research project, and yet each one is necessary. Fortunately, they can be carried out simultaneously, so a fruitful expedition will take a multi-disciplinary team. After we list the questions, we will treat each one, explaining the challenges of answering it and sketching the way forward.

What is the extent of the structure wreckage below the surface (at Sites C, B & A)?

1. What are the area, dimensions and relationships of the interior of the intact, accessible rooms?
2. What is the history of structure's movements with the mountain's movements?
3. What is the date of the structure's wood?
4. Of what kind of wood is the structure constructed?
5. Can we document undisturbed artifacts *in situ* before they are safely removed?
6. What are the types, dates, composition, and archaeological family of select artifacts that are removed?
7. Can we identify botanical remains within the structure?

* *Dr. Sam ANDREADES, The Interdisciplinary Scientific Research Firm, USA, e-mail: samandreades@gmail.com*

8. Can we identify zoological remains within the structure?

9. How can the structure be physically protected on a large scale from environmental degradation, looting and vandalism?

EXPEDITION DETAIL

The motivated group of researchers is now in a unique position to bring this historic find to light. A credible expedition presents unique challenges. But if fully realized, such an expedition will allow confirmation of critical details and afford a high degree of confidence of just what the structure on Ağrı Dağı is.

1. Extent of structure sub-surface

The dimensions and shape of the different structure parts will go a long way to explaining what it is and what it was used for. Informal visual surveys report a large size and multiple floors. Therefore geophysical prospecting methods are an essential part of the needed investigation. But the organic nature of the structure (wood as opposed to metal), as well as the unstable ground in which it resides, provide particular challenges in using and interpreting geophysical data. Various survey methods could be used, but the most promising ones would be the following, listed in order of a balance between ease of doing and yield of most promising results:

a. Magnetometry-A magnetometer measures the contrast in magnetic field with depth. It can penetrate from ten feet to hundreds of feet down and is a relatively easy data set to gather. Even if there are no nails or no metal in the structure, magnetometry could pick up a difference between the wood and open spaces or the wood and the surrounding rock. The area of Ağrı Dağı is composed of calc-alkaline volcanic rocks ranging from andesite to dacite and rhyolite (Innocenti, Mazzuoli, Pasquare', Radicati Di Brozolo & Villari, 1976, pp.106-108). The main body of the mountain is andesitic rock: hypersthene andesite, leuco andesite and amphibole andesite, whereas the peaks are olivine basalt dominated (Güngör and Şahin, 2007, p. 97). Many basaltic rocks have high magnetism. A simple test would take only a few hours.

b. Gravitometry-There are hollow spaces in the structure so a high resolution gravimeter could help. This compact instrument would register the difference between the wood and the voids, but the test takes longer to perform. The machine also needs to be leveled which will be harder on the unstable terrain.

c. Electroresistivity and Electroconductivity. An EM machine uses low frequency oscillating current to measure changes in resistivity and conductivity in the ground. As it is similarly relatively easy to do, it should definitely be tried as well.

d. After these, if there is time and space, one can try ground penetrating radar and shallow seismic discontinuity measurements. These are least likely to yield an informative map. Seismic instruments today can give higher resolution, but still remain most effective over a larger scale (kilometers). Contrast of wood and rock is clear, but the ground needs to be flat, though not necessarily level, for the instrument to operate.

The best chance at an informative map will come from bringing up multiple instruments and trying each of them as is feasible. Note that Ağrı Dağı is a military second class restricted zone, so use of instruments is a sensitive issue. Any geophysical prospecting would require an excavation permit from the Turkish government. Any excavation effort should be sure to acquire this permit through

the proper channels at least three months ahead of time.

2. Interior dimensions of accessible rooms

Initial surveys have revealed rooms of varying sizes and shapes. These interior compartments are a crucial source of information to answer the question of the structure's use. Lidar (laser scanning) can give precise measurement of size, position and relationships of enclosed spaces. Rooms that have already been opened have accumulated a layer of ice which will interfere with the mapping but can be corrected for. This technology can give us an unprecedented view of the opened spaces. Note also, this measurement requires an excavation permit.

3. Recent history of mountain (last 5,000 years) and structure

Ağrı Dağı is a stratovolcano, thus showing a long history of change. In the tectonic model, the mountain lies, along with Lake Van, just above the rising Arabian plate colliding into the Eurasian plate, driving apart the Anatolian micro-plate (west) and the Iranian micro-plate (east) (Innocenti et. al., 1976, p. 104). This complex collision and subduction is responsible for the volcanic activity that created the calc-alkaline mountain in the Quaternary period or 500,000 years ago, according to traditional dating (Innocenti et. al., 1976, p. 104). The model also explains the orientation of the mountain running NW-SE (Avci, Sunkar, & Toprak, 2017, pp. 124-132). The complex interaction of the plates continues to cause activity in the region.

Continued geomorphic movement characterizes the mountain, including known seismic activity recorded at times from 2,300BC to the 19th century AD. The mountain's steep upper angle of ascent, reaching 75 near the summit, also creates periodic landslides (Avci et. al., 2017, pp. 124-132). The lower site now seems to be in a glacial deposit field. It is possible, then, that the different sites' structures originally comprised one unit. A geomorphologist and glaciologist, working to reconstruct the history of movement of the south side of the mountain, could show the relationship of the sites and possibly provide a venue of dating.

4. Date of the wood

Dendrochronology, or tree-ring matching, is a reliable dating method using overlapping samples gathered which stretch back thousands of years. If done right, it can afford a strong testimony to the structure's age. In this case, dating the structures are feasible on account of the quantity of wood available to sample, which can provide several hundred rings to match with the existing record.

Matching overlapping tree ring signatures will yield best results from multiple samples containing a few hundred rings drawn from each site. Researchers have previously arranged a record of the trees of Turkey that reaches back four to five thousand years. If the provenance of the wood turns out to be from outside of Turkey, samples can be compared with sequences from other areas.

As Turkey does not have a dendrochronology lab, the best place to do the analysis is at the University of Arizona in the U.S.A. The transfer of samples will require a scientific research permit from the Turkish government and collaboration between a Turkish University and that university. Carbon-14 dating can also be performed in conjunction with this tree ring analysis at the same time. While an early Carbon-14 date (2800BC) was informally obtained on the largest piece of wood so far removed, the collection and testing process was not stringently performed nor well-documented.

Samples should be carefully collected from all three sites, dusted for dirt, wrapped in plastic and stored out of the sun. Tested by

both methods in the University of Arizona's dendrochronology lab will yield two separate determinations of the age of the structure.

5. Species of wood

Molecular analysis, done in conjunction with the dendrochronology, can easily tell the type of wood in a couple hours. Molecular analysis of wood samples will greatly inform the key question of the structure's provenance. This is an especially critical question since there has not been wood anywhere on Ağrı Dağı for several hundred years. The Turkish Ministry of Forestry has preliminarily identified the wood as cypress. If this were confirmed by documented molecular analysis, it would have far-reaching implications for the structure's provenance, given the quantity of cypress required and the absence of cypress in the vicinity. Also significant would be the concordance of the wood species from the three different sites. Again, this can be performed as part of the dendrochronology work.

6. Documenting and safely removing artifacts

Earlier surveys have reported a large assortment of artifacts in the structure at sites B and A. For archeologists to respect the antiquity of the artifacts coming out of the structure, they need to be documented by a trained field researcher in place before they are removed, and protected once they are removed. The recently funded research center on Ağrı Dağı is a tremendous help in furthering this effort.

An important part of any expedition will be a skillful videographer (or video team). This line of evidence is instrumental for showing the validity of many of these tests, but especially in giving credence to the ceramics and other products that emerge.

7. Dating and detailing artifacts from the structures

For experienced archeologists, pottery is more definitive for dating than radiometry. Amazingly, ceramics are present in the structure. Although an artifact's history could be independent of the structure's, it could also provide valuable information about the structure. Initial indications of pots and utensils of ancient origin beg for detailed and careful study. A wide array of experts may be needed to establish the family of ceramics, since archaeologists tend to narrowly specialize in eras and locales. Especially important are those familiar with the bronze age and medieval periods.

8. Study of botanical remains

Straw and other botanical remains present fascinating areas of study for an experienced archaeobotanist. What seem to be fossilized peas are scattered on one of the floors. One source tentatively identified the seeds as peas, perhaps chickpeas (Rusishvili, 2015). Again, this needs further study to confirm, specifically more samples that include a distinct hilum for analysis. In any event, these provide additional avenues of dating the find. Mineralization of organics can be swift, but still indicate age.

9. Study of zoological remains

There is evidence of feces in areas of one of the structures. This invites further search for hair or other animal remains by an archaeozoologist. These remains and the botanical work further emphasize the need for a multidisciplinary approach.

10. Protection of the structure

Two dangers now threaten the sites and their preservation: 1) degradation from water on account of recent higher temperatures and 2) looting or vandalism once the location is more widely known. Part of a conservative mission should to provide for large scale measures to protect the structure. This requires

creative solutions of a civil engineer.

11. Conclusion

The conditions of this extraordinary find make an expedition formidable. The demands are great.

Only a multidisciplinary expedition will be able to provide a credible account that will stand up to the inevitable controversy that will meet any promotion of this find. A multidisciplinary approach such as suggested above will provide at least five avenues of dating. It will also allow experts to speak independently to their own fields.

Travel to the sites is itself physically difficult, given the altitude and terrain. Furthermore visiting is limited by season and weather. Winter is too cold. Summer is too hot, as melting water creates treacherous conditions for climbing and working. During the possible expedition seasons, Spring (March-April) or Fall (September-November), temperatures at site B can go down to around 10^0F in the daytime, and down to -10^0F at night. At the higher Site A, of course, it is worse, going down to -13^0F to -22^0F, perhaps even -30^0F. Strong winds, of up to 150 miles/hour, can encase the mountain. From Eli Village in Doğubeyazıt, at 5,000 feet, hiking to a 10,500 foot base camp will take 6-10 hours. From that base camp to another 14,000 foot camp will take another 4-6 hours. Site A at 16,000 feet will take another 4-6 hours to get to, not counting return time.

At lower altitudes, one must hazard poisonous snakes, bears, wild dogs and wolves. At higher altitudes, low levels of oxygen and hidden crevasses threaten the climber. The mountain is true to its name: "Mountain of Pain."

But to those able to meet the legal, technical and physical challenges, the answers await to one of the most intriguing and significant mysteries of our time.

REFERENCES

Avci, A., Sunkar, M., & Toprak, A. Ağrı Dağı'nın (Ararat) Morfometrik Analizleri. In O. Belli, F. Kaya, İ Özgül, & V.E. Belli (Eds.). (2017). *The Fourth International Mount Ararat and Noah's Ark Symposium* (pp. 124-132). Ağrı, Turkey: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, Belli Eğitim Kültür ve Arkeoloji Araştırma Merkesi Yayını, Ağrı Valiliği Yayını.

Güngör, Y, Şahin, S.Y. Ağrı Dağı'nın Litolojik Ozellikleri. In O. Belli (Ed.). (2007). *I. International Symposium of Mount Ararat and Noah's Ark* (pp. 97-102). İstanbul, Turkey: Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları.

Innocenti, F., Mazzuoli, R., Pasquare', G., Radicati, Di Brozolo, F., & Villari, L. (1976). Evolution of the Volcanism in the Area of Interaction Between the Arabian, Anatolian and Iranian Plates (Lake Van, Eastern Turkey). *Journal of Volcanology and Geothermal Research,* 1(1976), 103-112.

Noah's Ark Ministries International (NAMI). New Evidence Emerges in the Search for Noah's Ark –Ancient Wood Structure Discovered on Mount Ararat. In O. Belli (Ed.). (2011). *The Third International Symposium of Mount Ararat and Noah's Ark* (pp. 483-489). İstanbul, Turkey: İbrahim Çeçen Üniversitesi.

Rusishvili, N. Georgian National Museum lecture, 2015.

2008 AĞRI DAĞI BULUNTUSUNU ARAŞTIRMAK İÇİN BİLİMSEL BİR KEŞİF PLANI

Sam ANDREADES*

GİRİŞ

Dakut kurtarma tırmanıcısı Ahmet Ertuğrul tarafından 2008 yılında yapılan bir incelemede, Ağrı Dağ'ında gömülü büyük bir yapının parçaları ortaya çıkarıldı. (NAMI, 2011). Buluntu, üç ayrı bölge içermektedir, Buralar : A -deniz seviyesinden 16,175 feet (4.930 metre) yükseklikte, B ve C -deniz seviyesinden 13,800 feet (4.206 metre) yükseklikte, dağın en yüksek yaşanabilir bölgesinin çok üstünde, donmuş eluvyumun altına gömülmüş, 2 ila 40 feet (yarım metre ile 12 metre) arasında bir derinliğe sahip olan bölgelerdir. Yapı parçaları çeşitli büyüklükteki odalardan ve çoklu katlardan oluşmaktadır. Bazı duvarların içe doğru eğimi vardır. Şimdiye kadar, bulunan tek inşaat malzemesi ahşaptır. İlk raporlar, seramik ve organik kalıntıların yapı bölümlerinde bulunduğunu söylemektedir. Bu raporlar ve materyaller büyük boyutları ve eski çağları göstermektedir.

Bu olağanüstü bulgular, yapının tarihini, kökenini, amacını ve kullanımını, ayrıca dağın yaşanabilir bölge ve kar çizgisinin çok üstünde nasıl var olabileceğini belirlemek için ileri araştırmalar için haykırmaktadır. Neyse ki, buluntuların niteliği, bu belirlemeleri yapmak için önemli veriler ve tarihleme için birçok yol sunmaktadır.

Bu makale buluntu ile ilgili sorulması gereken on bilimsel soruyu sunmakta ve çok disiplinli bir keşif gezisinde neye ihtiyaç duyulacağını açıklamakta ve cevaplamaktadır. Soruları cevaplamak için jeofizik yüzey araştırması, jeomorfoloji, glaciyoloji, dendrokronoloji, arkeoloji, arkeobotanik, arkeozooloji ve inşaat mühendisliği ile videografide yöntemler gereklidir. Bu makale, bu yöntemleri, teknik engelleri ve ortaya çıkan bazı yasal gereklilikleri özetlemektedir.

BİR SEFERİN CEVAPLAMASI GEREKEN ON SORU

Yapının niteliği ve kimliğini belirlemek için aşağıdaki soruların cevaplanması gerekecektir. Her soru kendi araştırma projesidir ve her biri zorunludur, bu yüzden en verimli keşif çok disiplinli bir takımı gerektirecektir. Soruları listeledikten sonra, her birini ele alacak, ileriye dönük yolu çizmenin ve cevaplamanın zorluklarını açıklayacağız.

1. Yapının yüzeyin altındaki enkazın ölçüsü nedir (C, B ve A sahalarında)?

2. Sağlam, erişilebilir odaların iç alanı, boyutları ve ilişkileri nelerdir?

3. Yapının dağ hareketleriyle kendi hareketlerinin tarihi nedir?

4. Yapının ahşabın tarihi nedir?

5. Yapı ne tür ahşaptan yapılmıştır?

6. Bozulmayan eserleri, güvenli bir şekilde sökülmeden önce yerinde belgeleyebilir miyiz?

7. Kaldırılan belirli eserlerin türleri, tarihleri, kompozisyonları ve arkeolojik aileleri nelerdir?

8. Yapının içindeki botanik kalıntıları belirleyebilir miyiz?

9. Yapı içindeki zoolojik kalıntıları tanımlayabilir miyiz?

10. Yapı, büyük ölçüde çevresel bozulma, yağma ve vandalizme karşı nasıl korunabilir?

* *Dr. Sam ANDREADES, The Interdisciplinary Scientific Research Firm, USA, e-postA: samandreades@gmail.com*

SEFER DETAYI

Motive olmuş araştırmacılar grubu bu tarihi bulguyu gün ışığına çıkarmak için şimdi eşsiz bir konumda. Güvenilir bir sefer benzersiz zorluklar sunar. Ancak, tam olarak gerçekleşirse, böyle bir keşif kritik ayrıntıların doğrulanmasına izin verecek ve Ağrı Dağı'ndaki yapının ne olduğuna dair yüksek bir güven derecesi sağlayacaktır.

1. Alt yüzey yapısının kapsamı

Farklı yapı parçalarının boyutları ve şekli ne olduğunu ve ne için kullanıldığını açıklamak için uzun bir yol kat edecektir. Gayriresmi görsel araştırmalar, büyük ve çok sayıda kat olduğunu bildirmektedir. Bu nedenle jeofizik araştırma yöntemleri gerekli araştırmanın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ancak yapının organik doğası (metale yerine ahşap) ve içinde bulunduğu dengesiz zemin, jeofizik verilerin kullanımı ve yorumlanmasında özel zorluklar göstermektedir. Çeşitli anket yöntemleri kullanılabilir, ancak en ümit verici olanlar, yapma kolaylığı ile en fazla ümit verici sonuçların verimi arasındaki denge sırasına göre sıralanan aşağıdakilerdir:

a. Magnetometri Bir manyetometre manyetik alandaki kontrastı derinlikli olarak ölçer. On fitten yüzlerce fit aşağıya nüfuz edebilir ve toplanması nispeten kolay bir veridir. Yapıda çivi veya metal olmasa bile manyetometri, odun ve açık alanlar veya odun ve çevresindeki kaya arasında bir farkı yakalayabilir. Ağrı Dağı bölgesi andezitten dasit ve riyolite kadar değişen kals-alkali volkanik kayalardan oluşmaktadır (Innocenti, Mazzuoli, Pasquare', Radicati Di Brozolo & Villari, 1976, pp.106-108). Dağın doruklar olivin bazalt ağırlıklıyken, ana gövdesi andezitik kayadır: hipersten andezit, lökosit andezit ve amfibol andesit (Güngör and Şahin, 2007, p. 97). Bazaltik kayaların çoğu yüksek manyetizmaya sahiptir. Basit bir test sadece birkaç saat sürer.

b. Gravitometri-Yapıda boşluklar vardır, bu nedenle yüksek çözünürlüklü gravimeter yardımcı olabilir. Bu kompakt cihaz ahşap ve boşluklar arasındaki farkı kaydeder, ancak testin yapılması daha uzun sürer. Makinenin her zaman, dağın dengesiz arazisinde, düzenli bir şekilde olması gereklidir ve bu da zor olmaktadır.

c. Elektriksel direnç ve Elektriksel iletkenlik. Bir EM makinesi, topraktaki direnç ve iletkenlikteki değişiklikleri ölçmek için düşük frekanslı salınım akımı kullanır. Benzer şekilde yapılması kolay olduğu için kesinlikle denenmelidir.

d. Bundan sonra, eğer zaman ve mekan varsa, zemine nüfuz eden radar ve sığ sismik süreksizlik ölçümlerini deneyebilirsiniz. Bunların bilgilendirici bir harita vermesi en az olasıdır. Günümüzde sismik araçlar daha yüksek çözünürlük sağlayabilir, ancak daha büyük bir ölçekte (kilometrelerde) hala en etkili kalır. Ahşabın ve kayanın kontrastı açıktır, ancak aletin çalışması için zeminin mutlaka düz olmasa da düze yakın bir seviyede olması gerekir.

Bilgilendirici bir haritadaki en iyi olasılık, birden fazla enstrüman getirmek ve her birini mümkün olduğu kadar denemek te olacaktır. Ağrı Dağı'nın askeri sınıfın ikinci derece yasak bir bölgesi olduğunu ve bu nedenle araçların kullanılmasının hassas bir konu olduğunu unutmayın. Herhangi bir jeofiziksel araştırma, Türk hükümetinden bir kazı izni gerektirir. Herhangi bir kazı çabası, bu izni en az üç ay önce uygun kanallardan aldığınızdan emin olmalıdır.

2. Erişilebilir odaların iç boyutları

İlk araştırmalar çeşitli büyüklük ve şekillerde odalar ortaya çıkardı. Bu iç bölmeler, yapının kullanım sorusunu cevaplamak için çok önemli bir bilgi kaynağıdır. Lidar (lazer

tarama) kapalı alanların büyüklük, pozisyon ve ilişkilerini hassas bir şekilde ölçebilir. Önceden açılmış olan odalar, haritalamayı engelleyebilecek, ancak düzeltilebilecek bir buz tabakası biriktirdi. Bu teknoloji bize açılan alanlara eşi görülmemiş bir görünüm verebilir. Ayrıca, bu ölçümün bir kazı izni gerektirdiğini unutmayın.

3. Son dağ tarihi (son 5.000 yıl) ve yapısı

Ağrı Dağı bir stratovolkandır, bu nedenle uzun bir değişim tarihi gösterir. Tektonik modelde dağ, Van Gölü ile birlikte, yükselen Arap plakasının hemen üstünde, Avrasya plakasına çarparak Anadolu mikro plakasını (batı) ve İran mikro plakasını hareket ettirdiği yerde görünür (doğu) (Innocenti et al., 1976, p. 104). Kuaterner döneminde veya 500.000 yıl önce kalsiyum alkalin dağı oluşturan volkanik faaliyetten, bu karmaşık çarpışma ve yitim, geleneksel tarihlendirmeye göre sorumludur (Innocenti et. al., 1976, 104). Model ayrıca, Kuzeybatı-Güneydoğu'dan geçen dağın oryantasyonunu da açıklamaktadır (Avcı, Sunkar & Toprak, 2017, pp. 124-132). Plakaların karmaşık etkileşimi bölgede aktiviteye neden olmaya devam etmektedir.

Devam eden jeomorfolojik hareket, M.Ö. 2.300'den 19. YY'a kadar kaydedilen bilinen sismik faaliyetler de dahil olmak üzere, dağları karakterize etmektedir. Dağın, tepesinin dik üst açısı, zirvenin yakınına doğru 75' dereceye ulaşması, periyodik toprak kaymaları da yaratmaktadır. (Avci et. al., 2017, pp. 124-132). Alt kısım şimdi buzul birikintisi alanında gözüküyor. Öyleyse, farklı sitelerin yapılarının başlangıçta bir birim içermesi mümkündür. Dağın güney tarafının hareket tarihini yeniden inşa etmeye çalışan bir jeomorfolog ve glasiyolog, sitelerin ilişkilerini gösterebilir ve mümkün olarak bir tarih bulma yöntemi sağlayabilir.

4. Ahşabının tarihi

Dendrokronoloji veya ağaç-halka eşleştirme, binlerce yıl geriye uzanan toplanmış üst üste binen örnekleri kullanan güvenilir bir tarihlendirme yöntemidir. Doğru yapılırsa, yapının yaşına dair güçlü bir tanıklık verebilir. Bu durumda, yapıların tarihlendirilmesi, mevcut kayıtla eşleşmesi için yüzlerce halka sağlayabilen, örneklemede mevcut odun miktarı nedeniyle mümkündür.

Üst üste gelen ağaç halka işaretlerinin eşleştirilmesi, her bölgeden çizilen birkaç yüz halka içeren çoklu numunelerden en iyi sonuçları verecektir. Araştırmacılar daha önce, dört ila beş bin yıl öncesine ulaşan Türkiye ağaçlarının bir kaydını hazırladılar. Ahşabın kanıtı Türkiye dışından çıkarsa, örnekler diğer alanlardan gelen sekanslarla karşılaştırılabilir.

Türkiye'nin bir dendrokronoloji laboratuarı bulunmadığından, analiz yapmak için en iyi yer ABD'deki Arizona Üniversitesi'ndedir. Karbon-14 tarihlendirmesi, aynı zamanda bu ağaç halka analizi ile birlikte de yapılabilir. Bugüne kadar çıkarılan en büyük odun parçası üzerinde erken bir Karbon-14 tarihi (Tarihten önce 2800) gayrı resmi olarak elde edilirken, toplama ve test süreci sıkı bir şekilde gerçekleştirilmedi ve iyi belgelenmedi.

Numuneler, her üç bölgeden de dikkatlice toplanmalı, kirleri temizlenip, plastikle sarılmalı ve güneşten saklanmalıdır. Arizona Üniversitesi'ndeki dendrokronoloji laboratuarında her iki yöntemle test edilen yapının yaşına ilişkin iki ayrı belirleme olacaktır.

5. Odun Türleri

Dendrokronoloji ile birlikte yapılan moleküler analizler birkaç saat içinde ahşabın tipini kolayca söyleyebilir. Ahşap numunelerin moleküler analizi, yapının kanıtı hakkındaki önemli soruyu büyük ölçüde bilgilendirecektir. Ağrı Dağı'nda yüzlerce yıldır hiçbir yerde ahşap olmadığı için bu çok kritik bir sorudur. Türkiye Orman Bakanlığı, ahşabı ilk olarak selvi olarak tanımlamıştır. Bunun belgelenmiş moleküler analizle doğrulanması halinde,

gerekli selvi miktarı ve çevrede selvi bulunmaması durumunda yapının kanıtı için geniş kapsamlı etkileri olacaktır. Ayrıca ağaç türlerinin üç farklı alandaki uyumu da önemli olacaktır. Yine, bu dendrokronoloji çalışmasının bir parçası olarak yapılabilir.

6. Eserleri belgelemek ve güvenle kaldırmak

Daha önce yapılan araştırmalar, B ve A'daki yapılarda geniş bir çeşitlilikte eserler olduğunu bildirmiştir. Arkeologların yapıdan çıkan eserlerin antikliğine saygı duymaları için, sökülmeden önce yerinde eğitilmiş bir saha araştırmacısı tarafından belgelenmeleri gerekmekte ve çıkarıldıktan sonra korunmalıdırlar. Ağrı Dağı'nda yakın zamanda finanse edilen araştırma merkezi, bu çabanın ilerletilmesinde büyük bir yardımdır.

Herhangi bir seferin önemli bir kısmı yetenekli bir kameraman (veya video ekibi) olacaktır. Bu kanıt dizisi, bu testlerin çoğunun geçerliliğini göstermede, ancak özellikle ortaya çıkan seramiklere ve diğer ürünlere güven vermede etkilidir.

7. Yapıların eserlerinin tarihlendirilmesi ve detaylandırılması

Tecrübeli arkeologlar için çanak çömlek, tarihleme için radyometriden daha kesindir. Şaşırtıcı bir şekilde, seramik yapı içinde mevcut. Bir eserin tarihi, yapıdan bağımsız olsa da, yapı hakkında değerli bilgiler de sağlayabilir. Antik kökenli kap ve kapların ilk belirtileri detaylı ve dikkatli bir çalışma için yalvarmaktadır. Arkeologlar, dönemler ve mahallerde dar bir şekilde uzmanlaşma eğiliminde olduklarından, seramik ailesini kurmak için çok çeşitli uzmanlara ihtiyaç duyulabilir. Özellikle önemli olanlar, bronz çağa ve orta çağ dönemlerine aşina olanlar.

8. Botanik kalıntıların incelenmesi

Saman ve diğer botanik kalıntılar deneyimli bir arkeobotanlog için büyüleyici çalışma alanları sunar. Fosilleşmiş görünen bezelyeler katlardan birine dağılmış durumda. Kaynaklardan biri geçici olarak bezelye, belki nohut (Rusishvili, 2015). Olarak tanımlandı, ancak, bunun analiz için ayrı bir hilum içeren numuneyi onaylamak için daha fazla çalışmaya ihtiyacı var. Her durumda, bunlar tarihleme için ek yollar sağlamaktadır. Organiklerin mineralizasyonu hızlı olabilir, ancak yine de yaşı gösterir.

9. Hayvanat bahçesi kalıntılarının incelenmesi

Yapılardan birinin alanlarında dışkı kanıtı var. Bu, bir arkeozoolog tarafından saç veya diğer hayvan kalıntıları için daha fazla araştırma yapmaya davet eder. Bu kalıntılar ve botanik çalışmalar ayrıca çoklu disipliner bir yaklaşıma olan ihtiyacı vurgulamaktadır.

10. Yapının korunması

İki tehlike, bölgeleri ve korunma alanlarını tehdit ediyor:

1) Son zamanlardaki sıcaklıklar nedeniyle suyun düşme oranı

2) konum daha yaygın olarak bilindiğinde yağma veya vandalizm.

Muhafazakar bir misyonun bir kısmı, yapıyı korumak için geniş çaplı önlemler almalıdır. Bu, inşaat mühendisinin yaratıcı çözümlerini gerektirir.

SONUÇ

Bu olağanüstü bulgunun şartları zorlu bir keşif gezisi yapmaktadır. Gereksinimler büyük.

Sadece çok disiplinli bir keşif bu bulgunun herhangi bir tanıtımını karşılayacak, kaçınılmaz tartışmalara dayanabilecek güvenilir bir hesap sunabilecek. Yukarıda önerildiği gibi çok disiplinli bir yaklaşım, en az beş tarih belirleme yolu sağlayacaktır. Ayrıca uzmanların

kendi alanlarıyla bağımsız olarak konuşmalarını sağlayacaktır.

Bu bölgelere seyahat irtifa ve arazi koşullarından ötürü fiziksel olarak zordur. Aynı zamanda mevsim ve hava ile sınırlıdır. Kışları çok soğuk. Yazları çok sıcak, çünkü eriyen su tırmanma ve çalışma için tehlikeli koşullar yaramaktadır. Mümkün keşif seferi sezonlarında, Bahar (Mart-Nisan) veya Güz (Eylül-Kasım), B sahasındaki sıcaklıklar gündüz saatlerinde yaklaşık 10^0F'ye (-12^0C) ve gece -10^0F'ye (-23^0C) kadar düşebilmektedir. Daha yüksek A Bölgesi'nde, elbette, daha kötü, -13^0F'den (-25^0C) -22^0F'ye (-30^0C) , hatta belki -30^0F'ye (-35^0C) düştüğü bilinmektedir. 150 mil / saate kadar kuvvetli rüzgarlar, dağları çevreleyebilmektedir. Doğubeyazıt'taki 5.000 feet (1524 metre) Eli Köyünden, 10.500 feet (3200 metre)'deki kampa yürüyüş 6-10 saat sürecektir. Bu ana kamptan diğer kampa 14.000 feet (4267 metre), 4-6 saat daha sürecek. 16.000 feet'teki (4876 metre) A Alanı, geri dönüş süresini saymadan 4-6 saat daha alacaktır.

Düşük rakımlarda ise zehirli yılanlar,ayılar, vahşi köpekler ve kurtların tehlikesi mevcut olabilmektedir. Yüksek rakımlarda düşük oksijen seviyeleri ve gizli yarıklar dağcıyı tehdit etmektedir. Dağ,adına ilişkin kalmış ve "Ağrı Dağı" nı hak etmiştir.

Ancak yasal, teknik ve fiziksel zorluklarla başa çıkabilecekler için, cevaplar; zamanımızın en ilgi çekici ve önemli gizemlerinden birini bekliyor.

KAYNAKÇA

Avci, A., Sunkar, M., & Toprak, A. Ağrı Dağı'nın (Ararat) Morfometrik Analizleri. In O. Belli, F. Kaya, İ Özgül, & V.E. Belli (Eds.). (2017). *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu* (pp. 124-132). Ağrı, Turkey: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, Belli Eğitim Kültür ve Arkeoloji Araştırma Merkesi Yayını, Ağrı Valiliği Yayını.

Güngör, Y, Şahin, S.Y. Ağrı Dağı'nın Litolojik Ozellikleri. In O. Belli (Ed.). (2007). *I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu* (pp. 97-102). İstanbul, Turkey: Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları.

Innocenti, F., Mazzuoli, R., Pasquare', G., Radicati, Di Brozolo, F., & Villari, L. (1976). Evolution of the Volcanism in the Area of Interaction Between the Arabian, Anatolian and Iranian Plates (Lake Van, Eastern Turkey). *Journal of Volcanology and Geothermal Research,* 1(1976), 103-112.

Noah's Ark Ministries International (NAMI). New Evidence Emerges in the Search for Noah's Ark –Ancient Wood Structure Discovered on Mount Ararat. In O. Belli (Ed.). (2011). *III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu* (pp. 483-489). İstanbul, Turkey: İbrahim Çeçen Üniversitesi.

Rusishvili, N. Gürcü Ulusal Müzesi Ders, 2015.

PROPHET NOAH MINIATURES AND HILYE (HILYA) FROM THE OTTOMAN ERA

Zübeyde Cihan ÖZSAYINER*

ABSTRACT

This paper will discuss the existence of Prophet Noah's Hilye which is located in the Ottoman prayer journal of the 19thcentury in the section of Arabic Manuscripts at Yale University.

In this context, Prophet Noah miniatures which are located in the manuscripts in the Archive of Ankara Directorate General of Foundations, İstanbul Topkapı Palace Museum, Museum of Turkish and Islamic Arts, İstanbul Süleymaniye Manuscripts Library Collections will be examined.

Key Words: *Prophet Noah, Hilye (Hilya), Miniatures.*

* *Dr. Zübeyde Cihan ÖZSAYINER, İstanbul Foundations 1st. Regional Directorate, Director of Museums, İstanbul/TURKEY, e-mail: zcozsayiner@gmail.com*

OSMANLI MİNYATÜRLERİNDE NUH PEYGAMBER TASVİRLERİ ve HİLYESİ

Zübeyde Cihan ÖZSAYINER*

Osmanlı Minyatür Sanatında Hazret-i Nuh konusu ile ilgili olarak çok sınırlı çalışmalar yapılmıştır. Araştırmaların çoğunda; "Nuh Tufanı", "Nuh'un gemisi", "Nuh'un oğullarının olay anındaki tepkisine" ağırlık verilmiştir.[1]

Bunun dışında; Silsilename[2] ve Zübdetü't Tevarih[3] isimli yazma eserlerin minyatürleri genel olarak incelenmiş ancak, Osmanlı minyatürlerinde betimlenen Nuh Peygamber tasvirleri üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışmada; Hazret-i Nuh'un Hilyesinde yer alan tasvir metinleri ile minyatürlerde resmedilen tasvirler mukayese edilerek irdelenmiştir. Böylece bu konudaki mevcut olan boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

Hilye, Hâlu ve veya Hâliye "tatlı olmak" fiilinden türemiş bir kelimedir. Hilye; süs, zînet, cevher, dekorasyon, güzel yüz, güzel sıfatlar ve güzellikler manzûmesi anlamlarına da gelmektedir. "Hilye: İnsanın medâr-ı temâyüzü olan evsâf-ı hâriciyesi" olarak tanımlanmıştır. Edebîyat metinlerinde hilye, genel anlamıyla peygamberler ile dört büyük halifenin maddi ve manevi özellikleri ile örnek davranışlarını anlatan eserlere denildiği gibi, Hz. Peygamber'in vasıflarını anlatan eserlere de Hilye denilmektedir. Ayrıca, muhtevası hilye tarzında hüsn-i hatla yazılmış levhalara da "hilye" denilmiştir. "Hilye" kelimesi terim anlamını içerdiğinde; "Hilye-i Şerîf, Hilye-i Saâdet, Hilye-i Nebevî, Hilye-i Nebî " olarakta kullanılmaktadır.[4]

Mevlevi Ahmed Dede'nin (mahlası: Neşati) *Hilye-i Enbiya* isimli eserinde Hazret-i Muhammed'den başka peygamberlerin hilyelerine de yer verilmiştir. Hazret-i Nuh ile ilgili bölümde: " *Hazret-i Nuh Aleyhisselam*ın *mübarek benzi ak ve saçları kıvırcık ve gözleri kızıl ve sakalı hub* ü *dıraz idi."* şeklinde tasvir edilmektedir.

Bakayi, Abdülbaki bin Molla Dursun bin Murad'ın, *Risale fi Hakkı'l- Enbiya Aleyhimi's Selam ve Adadihim yahud Hilyetü'l Enbiya ve* Çehar*-Yar-i Güzin ve Risale fi Ahvali'l- Enbiya ve'l Hulefa*" isimli eserinde Nuh Peygamber: "*Beyaz benizli ve sakalı uzun ve kıvırcığın güzeli idi, huyı hışm idi, büyük başlı idi aleyhisselam*" şeklinde tarif edilmektedir.

Vahdi İbrahim bin Mustafa'nın T*uhfetü'l Elbab fi Hiyeti'l Enbiya ve'l-Ashab* isimli eserinde Nuh Peygamber:" *Nuh,* İdris*'ten sonra Allah tarafından peygamberlik payesi verilmiş ilk peygamberdir. O sanki bir neccar tarafından oyulmuşçasına ince yüzlü idi. Başı uzun ve heybetli, gözleri kesif, kollarıyla bacakları ince, kalçası çok etli, göbeği kocaman, sakalı uzun ve geniş, görünüşü boylu ve iri idi. Kızgın ve haşin bir duruşu vardı. Ellinci yılında gönderilmiştir*" olarak tasvir edilmektedir.

Rare Book and Manuscript Library, Yale University, Arabic MSS Suppl. 584 numarasına kayıtlı olan, 19. yüzyıla ait olan Osmanlı dua mecmuasının içinde; Hazret-i Nuh Hilyesi bulunmaktadır. (Resim.1) Hilyenin en üstünde: " H*ilye-i Hazret-i Nuh Aleyhisselam*" yazılıdır. Arapça olan Hilye metninde:" *Nuh Aleyhisselam, parlak beyaz tenli, heybetli başlı, güzel yüzlü, uzun sakallı, uzun boylu idi ve* ömrü *dokuz yüz elli (sene) idi*" yazılıdır.[5]

* *Dr. Zübeyde Cihan ÖZSAYINER, İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü, Müzeler Şube Müdürü, İstanbul/TÜRKİYE, e-posta: zcozsayiner@gmail.com*

Hilye metinlerinde yer alan Nuh Peygamber tasvirlerinin ışığında, İstanbul kütüphane (İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi)ve müzelerindeki (İstanbul Topkapı Sarayı, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzeleri) yazma eserlerde yer alan minyatürlerde Nuh Peygamber portrelerini sanat tarihi metodolojisi içinde mukayeseli olarak inceleyelim.

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesin de; Hamidiye 980 numaralı, " *Kısas*-ül *Enbiya* " isimli Farsça yazma eser, 173 yaprak olup, 366x 240 mm ebadındadır. Eserin 16.b yaprağında, "Nuh Tufanı ve Nuhun Gemisi" isimli minyatür yer almaktadır. (Resim.2)

Nuh Peygamber, mavi renkli kaftan giymiş olup, beyaz renkli kavuğunun etrafında, kahverengi ile boyanmış peygamberlik nişanesi olan halesi bulunmaktadır. Siyah renkli sakal ve bıyığı olan Nuh Peygamber, elinde beyaz bir güvercin tutmaktadır.

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesin de; Damat İbrahim Paşa 906 sayılı Hicri 933 tarihli, 358x 245 mm. ebadında olan " *Ravzatü's Safa Fi Siret'il Enbiya Ve'l Mulük Va'l Hulefa* " isimli yazma eserin içinde; "Nuhun Gemisi ve Tufanda Boğulanlar" konulu minyatür yer almaktadır. (Resim.3)

Nuh Peygamber, mavi renkli kaftan giymiş olup, beyaz renkli kavuğunun etrafında kahverengi ile boyanmış peygamberlik nişanesi olan halesi bulunmaktadır. Sakal ve bıyığı ağarmış olan Nuh Peygamberin, iki eli açık vaziyettedir.

İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan, 1583 tarihinde Seyyid Lokman tarafından yazılan, H. 1321 numaralı, 40x 26,2 cm ebadındaki Zübdetü't Tevarih isimli yazmanın y. 20b sayfasında Nuh Peygamber minyatürü yer almaktadır. (Resim.4)

Nuh Peygamber, yeşil renkli kaftan giymiş olup, beyaz renkli kavuğunun etrafında, fıstık rengi ile boyanmış peygamberlik nişanesi olan halesi bulunmaktadır. Sakal ve bıyığı siyah renkli olan olan Nuh Peygamberin, bir eli havada, diğer eli ile kürek tutar vaziyettedir.

İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan, 1583 tarihinde yazılmış, H. 1321 numaralı Zübdetü't Tevarih isimli yazmanın, y. 21b sayfasında Nuh Peygamber yer almaktadır. (Resim.5)

Nuh Peygamber, yeşil renkli kaftan giymiş olup, beyaz renkli kavuğunun etrafında sarı renk ile boyanmış peygamberlik nişanesi olan halesi bulunmaktadır. Sakal ve bıyığı siyah renkli olan Nuh Peygamberin, bir eli havada, diğer eli ile kürek tutar vaziyettedir.

İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan, H. 1223 numaralı, 36,6x27 cm. ebadındaki " Siyer-i Nebi" isimli eserin 6. cildinin, y. 125b sayfasında Nuh Peygamber minyatürü yer almaktadır. (Resim.6)

Nuh Peygamber, yeşil renkli kaftan giymiş olup, beyaz renkli kavuğunun etrafında altın renk ile boyanmış peygamberlik nişanesi olan halesi bulunmaktadır. Sakal ve bıyığı ak renkli olan Nuh Peygamberin, iki eli açık vaziyettedir.

İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesin de; E.N. 1973 numaralı, Hicri 1583 tarihli "Zübdetü't Tevarih" isimli yazma eserin içinde "Nuhun Gemisi minyatürü" yer almaktadır. (Resim.7)

Nuh Peygamber, çivit mavisi renginde kaftan giymiş olup, beyaz renkli kavuğunun etrafında altın renginde boyanmış halesi bulunmaktadır. Sakal ve bıyığı siyah renkli olan Nuh Peygamberin, bir eli cebinde olup, diğer eli ise diğer eli ile kürek tutar vaziyettedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinin, 1872 demirbaş numarasına kayıtlı, "Haza Kitabu Silsilename" isimli yazma eser, Musavvir Hüseyin tarafından yapılmıştır. Eser, Hicri 1094/1682 Miladi tarihli olup, 172 x 282 mm. ebatlarındadır. Yazmanın Y. 10a sayfasında

küçük ölçekli madalyon içine Nuh peygamber minyatürü yerleştirilmiştir.

Nuh peygamber ak saç ve sakalı, giyim kuşamı ile daha önce incelenen minyatürler ile aynı üslupta resmedilmiştir. Farklı olarak elleri görünmemekte, gömleğinin içine saklanmıştır.(Resim.8)

Hilye metnindeki tasvirler ile minyatürlerdeki betimlemeler birbiri ile örtüşmektedirler. Yüz ve vücut anatomisi, saç ve sakal tarzı, giyim ve kuşam stili, Osmanlı döneminin tarzını yansıtmaktadır.

Hilye metinlerinde ömrünün dokuz yüz elli (sene) olduğu geçen Nuh Peygamberin bazı minyatürlerdeki saç ve sakal rengi, beyaz renkli olarak betimlenmiştir. Saçları kıvırcık olarak tarif edilen Nuh Peygamberin başında kavuğu olduğu için, saç detayları görülememektedir. Başının büyük olduğu ifade edilen Nuh Peygamberin kavununun üstünde peygamberlik nişanesi olan halesi ile heybetli bir duruşu olduğu gözlemlenmektedir. Elleri bazen açık vaziyette, bazen güvercin veya bazen de kürek tutar vaziyette resmedilmiştir.

İstanbul kütüphane ve müzelerindeki yazma eserler içinde yer alan Osmanlı minyatürlerindeki Nuh Peygamber portreleri, Osmanlı döneminde yapılmış olan Silsilenamelerde de görülmekte olup, bunlar küçük ölçekli madalyonlar içine yerleştirilmiştir. Bu konuda sınırlı sayıda da olsa araştırma yapılmış olup, daha geniş kapsamlı ve detaylı bir çalışma yapılması gerektiğini düşündüğümüzden daha sonraki çalışmalarımızda bu konuya yer verilmesi düşünülmektedir.

Osmanlı yazma eserlerinde yer alan Hazreti-i Nuh minyatürlerinin sanattarihi açısından daha detaylı olarak incelenerek, gelecek nesillere orijinal olarak aktarılması en büyük dileğimizdir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Ali Nihat Kundak, Osmanlı Minyatürlerinde Nuh'un Gemisi ve Tufan / Noah's Ark and the Deluge in Ottoman Miniatures", I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuhun Gemisi Sempozyumu – I. International Symposium of Mount Ararat and Noah's Ark, İstanbul 2007, 303-310.

2 Sadi Bayram, "Ankara Etnografya Müzesi'nde Bulunan Silsile-nâme", Vakıflar Dergisi, S:28, Ankara 2004, s: 315-363, Sadi Bayram, "Musavvir Hüseyin tarafından Minyatürleri Yapılan ve Halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Muhafaza Edilen Silsile-nâme" , *Vakıflar Dergisi*, S.XIII, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 253-338.

3 Günsel Renda, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'n deki Zübdetü't Tevarih Minyatürleri, Sanat Dergisi, S: 6, İstanbul Haziran 1977, s.58-67

4 Zübeyde Cihan Özsayıner, "Hilye", Doğumunun 1444. yılında Hazret-i Peygamber Aşk-ı Nebi, İstanbul Nisan 2015, s:13.

5 Irwin Cemil Shick, Nuh Aleyhisselam Hilyeleri, Nuh Kitabı, İstanbul 2013, s:234- 235.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Bayram, Sadi, "Ankara Etnografya Müzesi'nde Bulunan Silsile-nâme", *Vakıflar Dergisi*, S:28, Ankara 2004, s: 315-363,

Bayram, Sadi, "Musavvir Hüseyin tarafından Minyatürleri Yapılan ve Halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Muhafaza Edilen Silsile-nâme" , *Vakıflar Dergisi*, S.XIII, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 253-338.

Kundak, Ali Nihat, "Osmanlı Minyatürlerinde Nuh'un Gemisi ve Tufan / Noah's Ark and the Deluge in Ottoman Miniatures", *I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuhun Gemisi Sempozyumu – I. International Symposium of Mount Ararat and Noah's Ark*, İstanbul 2007, 303-310.

Renda, Günsel, "İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'n deki Zübdetü't Tevarih Minyatürleri", *Sanat Dergisi*, S: 6, İstanbul Haziran 1977, s.58-67.

Shick, Irwin Cemil, "Nuh Aleyhisselam Hilyeleri", *Nuh Kitabı*, İstanbul 2013, s:234- 235.

Özsayıner, Zübeyde Cihan, "Hilye", *Doğumunun 1444. yılında Hazret-i Peygamber Aşk-ı Nebi*, İstanbul Nisan 2015, s:13

Resim 1: *Yale University, Nuh Peygamber Hilyesi.*

Resim 2: *İstanbul Süleymaniye Kütüphanesin de, "Kısas-ül Enbiya".*

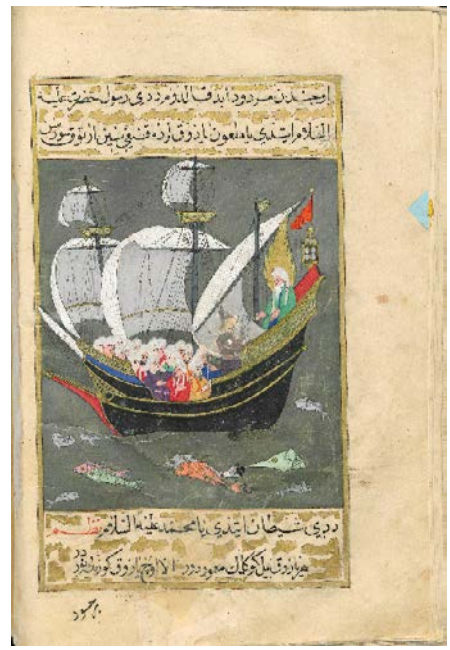
Resim 3: İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, "Ravzatüs Safa Fi Siret'il Enbiya Ve'l Mulük Va'l Hulefa"

Resim 4: *İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, "Zübdetü't Tevarih". Y. 20 b*

Resim 5: *İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, "Zübdetü't Tevarih". Y. 21 b*

Resim 6: *İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, " Siyer-i Nebi"*

Resim 7: *İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, "Zübdetü't Tevarih"*

Resim 8: *Vakıflar Genel Müdürlüğü, Silsilename, Nuh minyatürü, y. 10 a*

RELIGIOUS ASPECT OF THE STORY OF NOAH AND HIS ARK

Danuta CHMIELOWSKA*
Roman PIWIWARCZYK**

Trying to bring out the religious dimension of the story of Noah and his Ark, I hope that we can show that thanks to this dimension this story becomes more understandable and meaningful. It is in the religious dimension that we can clearly see the origin and purpose of this unique story.

In the history of Noah and the Flood, we can see many issues and questions that clearly overwhelm both human cognitive and causative capabilities, as well as the laws of nature to which we are accustomed. Let us list at least a few such issues:

1. If the Flood is a real fact, what was its final meaning?
2. Did we really deal with a global flood?
3. If it was a global flood, where did so much water come from?
4. Why was Noah and not someone else chosen by God?
5. Can we naturally understand the history of mankind after the Flood?
6. Can we naturally understand the history of the Ark being discovered to this day?

Regarding the first point there are many arguments supporting the reality of the Flood on earth. And these are rational arguments. There are hundreds of descriptions of the Flood found in almost every culture on our planet. However, when it comes to the meaning of the Flood, unfortunately, it does not become apparent through traces left by the flood itself. It is only by referring to the biblical description or other religious sources that we can see there that all this reality begins to complete and acquire a special meaning, certainly a meaning that is also important to us in the 21st century.

Let us note that in the entire history of mankind we have never heard, before or after about such a cataclysm. The Bible leaves no doubt here, clearly specifying that the Flood was planned by God and revealed to Noah as a form of punishment for a morally and religiously lost humanity.

It was not a sudden, chaotic or senseless flood. God had planned it and explained to Noah and his family its meaning. (See Genesis, chapters 6-10.)

There is no other reason for the Flood in the Bible. (Gen 6,7). The form and course of the Flood further testify to this: God specifies twice that he will bring the Flood to earth; it is not the earth's waters that will be accumulated by the forces of nature but there will be extraterrestrial waters as well as waters from within the earth that will sink the earth. So let us notice that unless we assume this religious explanation as real and true, we will never understand where so much water came from in such a short time, from two different sources simultaneously to cover all mountains of the earth and "execute" this tragic plan.

The start time and duration of the Flood were entirely planned by God. The waters rose for 150 days and for 150 days they

* *Prof. Danuta CHMIELOWSKA, Warsaw University, POLAND, e-mail:dchmielowska@uw.edu.pl*
** *Dr. Roman PIWIWARCZYK, Warsaw Catholic Uniwersity, POLAND, e mail: roman_pk@op.pl*

fell. The time of entering the Ark was also synchronized with the time of the beginning of the Flood. The time between entering the Ark and the beginning of the Flood was 7 days which is as much as the creation of the world took according to the Bible.

In addition, Noah received precise information from God about how to build the Ark (dimensions, type of wood, structure of the Ark). We, the people of the 21st century, are proud of our scientific achievements, though we are not used to this type of intervention or this type of earthly event. And yet this kind of divine activity should not be impossible for believers, since we believe that God created the universe by directing it and remaining almighty to it.

All the Christians, Jews, Muslims and followers of other religions still profess these truths of faith about the omnipotence and God's providence. (For example, in Christians the profession of faith Creed: I believe in God the Almighty Father .... In Jews: Iz, 40, 12,31; in Muslim: Koran, The book Al-Baquarah 30).

We also find three statements in the New Testament on the reality of the Flood: two by Jesus and one by Saint Peter, the first Pope (2P 2.5). In the Gospel according to Saint Matthew we read: „And as it was in the days of Noah, so it will be with the coming of the Son of Man. **38** For as in the time before the Flood they ate and drank, and married until the day when Noah entered the Ark, **39** and they did not notice until the Flood came and consumed everyone, so it will be alike with the coming of the Son of Man." Mt 24, 37-39 See also Lk, 17.27.

Regarding the second point we can say : It is the Bible that tells us that it was indeed a global Flood (Gen 6:19), the waters were much higher than the highest mountains of the earth. Only after closing the sources of the Great Abyss did it stop raining and the waters began to fall. This precise water fall would also be incomprehensible if we rejected God's omnipotence. The global flood is simply incomprehensible and unscientific to ordinary scientists far removed from God.

Can we regard now the third point. Where did so much water come from? Let's answer that current scientists do not have a rational answer even to the question of where there is so much water on our planet now : two-thirds of the earth's surface is covered with water. Even this issue is unsolvable for modern scientists if they reject God's creative activity. The Bible, on the other hand, makes it clear to us that the Flood waters came from two places: from the sources of the Great Abyss from within the earth and from outside the planet: the sky vent.

Today, however, we have several scientists who confirm that these biblical explanations make sense and that they could be true and realistic[1]. Some scientists have convinced us in recent years that there is a greater amount of water inside the earth than the entire amount of water in the seas and oceans.[2]

Let us try to answer to the fifth question. Why was just Noah chosen by God? Noah was, according to the Bible, a flawless person, who was friend with God. That is why God gave him kindness. However, all humanity has gone astray by sinning and devoting itself to the cult of Satan. (Gen 6.8) Noah, as the greatest German mystic Anne Katherine Emmerich from the 18th century tells us, was a pious person and often offered thanks to God; his grandfather Henoch did the same.

This goes back to the time of Noah, dating back to the history of the famous chalice (Grail) which was used for the first time, celebrating the first Mass by Jesus Himself before his death in the Upper Room in Jerusalem in 33 AD.

This cup was to be received by Noah during the construction of the Ark from three secret figures. According to Anne Katherine, there were wheat seeds in the chalice and a sprig of grapevine (the announcement of the Eucharist). Noah also built an altar in the Ark and he offered thanksgiving to God during the Flood.

On this altar was to be a small wooden box with several of Adam's bones in it. There are many indications that this cup has survived to our days and that it is now in the Spanish cathedral in Valencia[3].

Referring to the point nr 5. we must say : If we assume that the Flood followed the biblical description, then there are several very important consequences:

a. Human history has two origins: from Adam and from the sons of Noah.

b. History from Noah's sons is not counted in millions of years but is less than 10,000 years old, and the Bible is a much more realistic book.

c. If all animals were extinct during the Flood, it means that all currently existing animals are derived from animals from Noah's Ark.

d. If the Flood was of global scope, then its traces should be present everywhere on earth.

e. What was the configuration of lands on earth just after the Flood?

f. Were the sea level and mountain height at that time similar to the current one?

By asking these and other similar questions we can clearly see that modern school curricula in biology, archeology, geology or history, practically do not take into account these issues at all.

These programs are often based on atheist principles and if only such content is passed on to teaching, it is not surprising that it is so difficult for people today to speak or hear about Noah, his Ark or the Flood.

Point nr 6. It seems that only a believer can assume as a true assertion, that there really is a wooden construction on Mount Ararat of Noah's Ark, which is a witness to the world before the Flood, which survived the Flood and which is a kind of link between that world and our world.

For non-believers this truth is simply too shocking, it is truth that forces them to make huge changes in their heads and souls. Many people directly conclude that since almost nothing is said about this Ark in the media and schools, it certainly cannot be very real.

I hope that the symposium in Agri on this subject, run at the moment, will break down at least part of these walls of distrust and ignorance.

FOOTNOTES

1 https://www.topsecret.fr/decouverte-dun-immense-reservoir-deau-dans-lespace-lointain/

2 http://www.maxisciences.com/ocean/un-ocean-gigantesque-a-700-km-sous-la-surface-de-la-terre_art32834.html

3 http://www.catedraldevalencia.es/recorrido-por-la-catedral02.php

OUR FORGOTTEN CEREMONY IN NAKHCHIVAN: NUHTABAN

Asef ORUCOV*

ABSTRACT

The most widely celebrated holiday of the Azerbaijani people is Novruz, which is celebrated in connection with the spring. Novruz holiday, which is rooted in the distant past of the culture of the Azerbaijani people, has taken a special, eternal and unforgettable place in the life of our people since ancient times. Novruz is the celebration of creation of the world and man. This holiday is connected with all aspects of the national existence of our people. On the eve of Novruz holiday many ceremonies are being held in Nakhchivan. One of them was the ceremony "Nuhtaban" or "Hazaranpir".

The ceremony used to be held around the tomb of the Prophet Noah in Nakhchivan. The ceremony, as a rule, lasted three days. According to the belief among the people there is a holy stone in Alinja Castle (Alinja-a magnificent castle in Julfa District of Nakhchivan). The Prophet Noah wrote the name of Turk on this stone. During the ceremony, the holy stone with the name of "Turk " written by Prophet Noah was brought from Alinja Castle to Nuhtaban, that is, the place where Noah's tomb was located. The holy stone was brought to Nakhchivan by akhund, reliable men, scholars and teachers. The ceremony used to begin with the laying of the stone on the Tomb of Noah.

At this ceremony, they used to be held folk festivities and games. They used to wrestle. Mainly horse races were organized. They sacrificied rams, gave funeral repast and parties to those who visited here. Here they used to serve sherbet, cold ayran, food and sweets. This ceremony was also known as "Scholen" among the people. Those who knew the meaning of the word called the boys born during this ceremony the name of Shulan. Therefore, the name "Shulan" belongs only to Nakhchivan.

The meaning of the word "Nuhbatan" is " shining" in the tomb of Noah. The expression "Hezaranpir" has an important semantic meaning. "Hezar" means a thousand. "Hezaran" is used in the meaning of thousands. "Hezaran" means "thousands years old."

This ceremony was ended after Tsarist Russia occupied Nakhchivan. Such ceremonies were forbidden to our people.

Key words: *Nakhchivan, Ceremony, Noah, Noahtaban, Stone.*

* *Assoc.Prof. Asef ORUCOV, Azerbaijan National Academy of Sciences, Department of Nakhchivan/AZERBAYCAN, e-mail: aseforucov@yahoo.com.tr*

NAHÇIVAN ŞEHRİNDE UNUDULMUŞ MERASİMLERİMİZDEN: NUHTABAN

Asef ORUCOV*

Dünyanın bir çok halkları arasında Nuh peygamber ve Dünya tufanı ilə bağlı birçok deyimler, efsaneler, inanç sistemleri mevcut olmuş və olmaktadır. Ancak bu deyimlerin ve efsanelerin en geniş yaygın olduğu bölgeler Ağrı ve Naxçıvan civarı bölgeleridir ki, zaten bu bölgelerde dağ kültü, tanrı inancı, yiyeler meselesi aynı kökə sahip olduğundan onların farklı coğrafi bölgelerde bile benzerlik göstermesi bu bakımdan oldukça doğaldır. Şöyle ki, Nahçıvanda Nuhla bağlı rivayet ve efsanelerde, halk deyimlerinde bile Ağrı dağının adı geçmektedir. Nahçıvanda halk arasında konuşulan rivayetlerde geminin böyük güce sahip olduğu bilinmektedir. Geniş yayılmış rivayetlerin birində anlatılan üzere, gemi hareket ederek suyun altında kalmış bir dağa çarpıyor ve olay Nuh peygamberin dilinden şu şekilde ifade ediliyor: ne ağır bir dağdır. Böylece rivayet üzerine Dağın adı Ağırdağ (Ağrıdağ) olarak kalıyor. Rivayetde anlatılan üzere daha sonra harekete devam edererk başka bir dağa daha çarpıyor və Nuh peygamber şöyle söyler:" İnan ki dağdır (şimdiki Haça dağ)" ve böylece rivayet üzerine Dağın adı Yılandağ olarak kalır. Sonradan sular çekilir ve dağın hakikaten de haça (yani orta kısmı yarık) olduğunu gören insanlar bu dağa Haça dağ diye hitab ederler. Gemi bir az daha ilerledikten sonra Aras nehrinin güneyinde bir dağa daha çarpar ve Nuh peygamber şöyle der: "Kemkikaya" yani, bu bir kaya, bu dağ diğerinden kem değil yani büyüklükdü ve sertlikden diğerinden geri kalmamakta şeklinde ifade eder. Bundan sonra gemi kuzeye doğru harekete devam eder ve sonunda bugün Gemikaya adlanan yerde kayalara takılarak kalır. Çünki sular azalmış ve artık gemi hareket edememektedir. Bu rivayet gemi ile beraber oluşan Tufan, onun Nahçıvanla bağlılığından haber vermektedir (Qədirzadə, 2008: 78).

Bundan başka Nahçıvanda Nuh peygamber ve Nuh tufanı olayı ile bağlı birçok toponimlere de rastlamak mümkündür. Şöyle ki, bölgede Nuhtaban, Nuhecir (Nehecir), Nuhram (Nehrem) gibi kadim yerleşim yerleri ile alakadar toponimlerin, ayrıca Nebi yurdu, Karankuş yaylağı, Hazar obası, Naharbaşı camisi (Ordubat) gibi yer adlarının, Peygamber ayağı Pirinin mevcut olması ve günümüzedek yaşaması burada Nuh tufanı olaylarının derin izler bıraktığından haber vermektedir. Bütün bunların yanısıra Nuhtaban merasimi 1920 yıllara, yani sovyetleşmeye kadar Nahçıvan şehrinde yapılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu merasim halk tarafından yapılması yasaklanmıştır. Merasimle bağlı ilk defa Letif Hüseyinzade bilgi vermiş, sonraki dönemlerde ise onun torunu Ekrem Hüseyinzade bununla bağlı geniş makaleler yayınlamıştır. (3).

"Nuhtaban" merasimi Nevruz bayramı zamanı yapılmaktadır. Bildiyimiz üzere Azerbaycanın birçok bölgelerinde olduğu gibi Nahçıvan bölgesinde de Nevruz bayramı (mart ayının 20-21) çok geniş bir şekilde kutlanmaktadır. Hatta bu bayrama Nevruz öncesi çarşambalardan bile daha önce hazırlık görülür. Halk arasında olan inanca göre Nahçıvanda Köhne kale adlanan yerde Nuhun mezarı vardır. Bu kale Nahçıvan şehrinde yerleşmektedir. Merasim bir kural olarak Köhne kalenin yanında yani Nuh peygamberin mezarının yanında yapılmaktaydı. Nuh peygamberin mezarı ile bağlı bir meseleni özellikle vurgulamamız lazım. Nahçıvanda yapılan arkeolojik

* *Doç.Dr. Asef ORUCOV, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahcıvan Bölümü, Nahcivan/AZERBAYCAN, e-posta: aseforucov@yahoo.com.tr*

kazılar ve araştırmalar zamanı tarihi kaynaklarda ve halk arasında "Nuh türbesi" adlanan arazide Nuhun türbesinin yeri tam olarak kesinleşti. Bu türbede içerisinde Nuhun mezarının olduğu da söylenilmektedir. K.A.Nikitinin «Nahçıvan şehri ve Nahçıvan kazası» adlı makalesinde Hazreti Nuh Peygamberin buradaki mezarı ve türbesi hakkında şu şekilde tasvirde bulunmuşlardır: "Nuhun mezarı Nahçıvan şehrinin güney tarafında, kadim kalenin yakınlığında yerleşmektedir" (Никитин К, 1882: 132). Bir hususu da özellikle belirtelim ki 2008 yılında tam orjinal hali ve milli mimarlık üslubu korunarak Nuhun mezarüstü türbesi yeniden restorasyon yapılarak eski haline dönüştürülmüştür. Restorasyonu tam olarak tamamlandıktan sonra ister yerli ahali, isterse de turistler tarafından bu türbe ziyaret edilmektedir.

Halk arasında söylenen deyime göre Nuh Peygamber yaşadığı Köhne kale "Nuhtaban" yani ışıksaçan anlamında kullanılmaktadır. "Nuhtaban" merasimi bir kural olarak üç gün devam etmekteydi. Halk arasında olan inanca görə Alıncak kalesinde (Alıncak-Nahçıvanın Culfa ilçesinde muhteşem bir kale) kutsal bir taş vardır. Bu taşa Nuh peygamber oğlu Türkün ismini kazımışdır. Bazı kaynaklarda Türkün Yafesin oğlu, yani Nuhun torunu olduğu görülmektedir. Merasim zamanı Nuh Peygamberin "Türk" adını kazıyarak yazdığı kutsal taşı Alıncak kalesinden Nahçıvan şehrine, Nuhun türbesinin yerleşdiyi yere getirilirdi. Kutsal taşı getirmeye Nahçıvan şeherinin imamı, muteber insanları, ülemaları, alimleri, öğretmenleri getirirdiler. Getirilen bu taşın Nuhun mezarı üzerine koyulması ile başlayan bu merasimde el şenliklerinin yanısıra halk oyunları da yapılmaktaydı. Buraya ziyarete gelenlere koç kurbanları keser, ehsanlar, ziyafetler verilirdi. Burada şerbetler, serin ayranlar, yiyecekler, tatlılar ikram edilirdi. Merasim bitdikten sonra bu kutsal taş yeniden Elince kalesine aynı şekilde ulemaların ve muteber insanların eşliğinde götürülüp yerine koyulurdu.

Prof.doktor Adil Bağırov "Elince" (Alıncak) adını Nuh Peygamberin torunu Alınca hanın adı ilə kıyaslamış ve özellikle vurgulamıştır ki bu söz uzun zaman dilllerde konuşularak zamanla Elince" şekline dönüşmüştür. "Oğuz dastanı"nda da Alınca han Nuhun yedinci oğlu olarak yazılmaktadır. O, Yafesin ve Türkün neslindendir. Ebülqazi Bahadur hanın kaleme aldığı "Türklerin soy ağacı"nda – "Şecereyi-Türk"de iki defa onun adı geçmektedir. Halkımızın hayatını, adet-ananelerini, geleneklerini, kültürünü ve yüzlerle yer adlarını özünde ihtiva eden en eski yazılı kitabemiz olan "Kitabi-Dede Korkut" destanlarında "Elince" adı çoğu defa geçmektedir. Destandaki "Uşun qoca oğlu Səgrək boyu"nda Əgrəyin Elincekalede esir düşmesi ve kardeşi Segreyin onu kurtarması gösterilmektedir. Elince "Dede Korkut"da kale olarak bilinmektedir. Nahçıvanda Elince" sözü Elincekalede, Elince nehrinde ve köy adında da kullanılmaktadır. Bu kutsal taşın Elincə dağında olması da kadim zamanlardan insanların dağ kültüne tapınması ile ilişkili olduğu aşikardır. Şöyle ki, Nahçıvanda, aynı zamanda Azerbaycanın diger bölgelerinde ve Anadolu, Sibir, Altay-Sayan bölgelerinde bir sıra kutsal dağlar var ki halk aynı şekilde bu dağlarda tapınım yapmaktadırlar. Genel olarak dağ inancının kökü çok eski zamanlara dayanmaktadır. «Bilkamıs» destanından bilindiği üzere şumerlerde zor ve sıkıntılı zamanlarda insanlar dağdan yardım dilemekteydi. Dağ kültü ile bağlı olarak «Bilkamıs», «Dede Korkut» ve Şumerlerden kalma dağ inancının günümüzde de bir sıra türk halklarında hala yaşadıldığı görülmektedir. Aynı inançlar genetik olarak benzerlik göstermektedirler. Kadim türkler Tanrı dağları -Tyan-Şanı kutsal kabul etmişler. Kadim türklerde her boyun, her elin kendine has kutsal kabul etdikleri dağ inancı vard. N.A.Alekseyevin yazdığı üzere, Altayda öyle dağlar vardır ki ancak ayrı-ayrı nesillerin (boyların) kutsal tapınım ve ibadet yerleridir. Aynı za-

manda öyle dağlar da vardır ki, onlar bütün boylar üçün kutsal içerik taşımaktadır (9). Elince handan sonra gelen türk kağanlarının atabeylerinin hazineleri orada bulunmuştur. Onlar da bu tarihi taşı koruyub saklamış ve muhafaza etmişler. İslamiyyet zamanı Elince kalesinin alt tarafındaki mescit bölgenin ruhani taraftarlarının himayesine verilmişdir. Hakkında sözügeçen bu kutsal taş da 1917 yılına kadar orada olmuştur.

Araştırmacılar "Nuh"un "Yafes"e yağmur duası öğrettiğini ve "ona İsmi Azan"ı bellettiğini, "Yafes" in de bunu bir taşa kazdırdıktan sonra muska gibi boynuna asarak "Ceyhun" havalisine gelip oturduğunu ve Oğuzlar arasında bu yağmur taşı elde etmek için çatışmalar olduğunu, "Yafes"in vefatı müteakip çocukları arasında çekilen kur'ada "yada taş", "Türk"e isabet ettiği bildirilir (Hikmet, 1968: 50).

Nuh'un "yağmur yağdırmaya yarayan Yada taşı Yafes'e vererek" onu misk kokulu ırmak boylarına gönderdiği yazılmaktadır. Böylece Yada taşının tarihi, Nuh'tan başlatılıp Yafes'e, oradan da Türklere ulaştırılmaktadır (Hikmet, 1968: 60). Bütün bu araştırmalardan yola çıkarak çunu söyleyebiliriz ki bu taş yağmur taşıdır. Nuh peygamberin zamanından kalma bir taşdır. Tarihte ve günümüzde, taşın toplumlar üzerinde etkili oldugu bilinmektedir.Tarihe var olmuş bir çok toplulukta oldugu gibi, günumüzde yaşayan pek çok toplumda da taşlarla ilgili inançlara ve "Taş kültli"ne rastlanınaktadır. Bu tür halk inançlarının, örf ve adetlerin temeli çok eski zamanlara, uzak cografyalara, unutulmuş törelere, eski din ya da inanç sistemlerine dayanır (Alaattin, 2003: 164).

Nahçıvan bölgesində halk arasından toplanmış bilgilere göre siyah taşa inanç varolmuştur. Şöyle ki, Nahçıvanda Eshabi-Kehf adlı ziyaretkahda taş inancına geniş şekildə rastlanmaktadır. Bu ziyaretkahda yürürken yol boyu taş biriktirmek, "Kıtmirin kabri" denilen yerə taş koymak, düşmanın taşını atmak, "Yedi uyurun uyuduğu kısıma taş yapıştırmak, Düldülün ayak izlerine taş atmak, Siyah taşı ziyaret etmek, "Damcıhane" ve "Cennet bağı" adlanan kısımlarda niyyet edip taşları üst-üste koymak ve nihayet bazı insanların niyyet edederek buradan küçük bir taş alarak eve götürmesi ve niyyeti kabul oldukdan sonra kurbanla birlikte aynı taşı yenidən "Eshabi-Kehf"e geri getirmesi inancı da vardır.

Buradakı Siyah taşla bağlı bir sıra rivayetler de mevcuttur. Rivayetlerin birinde şu şekilde bahsedilmektedir, Ocaktepe Pirinde büyük bir siyah taş vardır. "Eshabi-Kehf"de de o taşdan biraz daha küçük bir taş var. Bunlar kardeşdirler. Anlatılan üzere Perşembe günü "Eshabi-Kehf"deki siyah taş Ocaktepedeye gelerek büyük kardeşini ziyaret eder ve geri döner.

Elde edilmiş materialler esasında, Nahçıvanda «Eshabi-Kehf» ile beraber bir sıra ziyaretkahlarda da siyah taşların mövcut olduğu görülmektedir. Cehri köyü arazisinde İsfendiyar veya Kaş piri adıverilen ziyaretkah mağara tiplidir. Girişi dar olsa da, bir kaç metre ilerledikten sonra salonun ortasında karşımıza böyük bir siyah taş çıkar. İnsanlar bu ziyaretkahda niyyetlerin dile getirerek Allaha dualar ederler.

Şerur ilçesine bağlı Şahtahtı, Culfa ilçesine bağlı Beneniyar köylerindeki pir ve ziyaretkahlarda da aynı siyah taşlardan bulunmaktadır. Kim niyyet edip siyah taşı kaldırırsa, demek ki o adamın niyyeti kabul olacağı anlamına gelir. Taşı kaldıran adam şu sözleri söyler: «Taş, bana kuş gibi (yani hafif) geldi».

İnsanlar arasında şöyle bir inanç vardır ki her kesin kendisine özgü bir taşı vardır. «Taşımı başına salma», «Benim taşım ağırdır», «Ben taşdan yaranmışım», «Öz taşı öz başına düşsün» ve s. deyimlerle ifade edilmektedir.

Dünya türkleri için karakterik olan inança göre, insan taşa çevrilə bilir. Nahçıvanda taşa

çevrilmiş insanlarla bağlı birçok rivayetlər mevcuttur. Bütün bunlar kadim türklerde taşa tapınma adeti ile alakadardır.

Nahçıvanda yapılan Nuhtaban merasimi halk arasında aynı zamanda "Şölen" gibi de bilinirmiş. Bu kelimenin anlamını bilenler bu merasim zamanı doğulan erkek çocuklarına Şulan ismini koyarlardı. Bu nedenle, "Şulan" ismi sadece Nahçıvan'daki isimlere özgüdür. Bu isim muhtemelen sadece Nahçıvan'da verilmektedir. Ekrem Hüseyinzadə bunu şu şekilde açıklamaktadır: Nuhtaban merasimi zamanı bayatı da söylenmektedir: Bayatı şöyledir.

Azizim ozan ağlar,
Taşları yazan ağlar,
Şurda Nuhum ölüptür,
Mezarın kazan ağlar.

"Nuhtaban" sözünün anlamı halk arasında Nuhun mezarına "İşık saçan" anlamındadır. Araştırmacılar taban sözcüğünün anlamını farscadan tercümede işık saçan olarak tanımlamaktadırlar. Bu araştırmalardan yola çıkarak Nuhtaban yani Nuhun işık saçdığı yer anlamını taşıdığı görülmektedir. "Taban" sözü, mesken, mekan anlamında kullanılan bir sözdür. Nuhun tabanının deydiği yer, mekan gibi de ifade edilmektedir. Kadim kale Nuhun ilk meskeni olduğundan bu merasime Nuhtaban adı verilmiştir (Hüseynzade, 2016: 94).

Ordubat ilçesinde (halk arasında Nuhun gemisinin sular çekildikten sonra bu ilçe arazisinde karaya oturduğu ve Nuhun ilk defa gemiden bu yerlere indiyi bilinmektedir) halk arasında konuşulan rivayetler içerisinde de Nuhtaban rivayeti yeralmaktadır. Rivayete göre, Nuhun gemisi Ordubat ilçesinde Gemikaya dağına çarparak karaya oturur. Nuhun oğlanları bir gün etraflarındaki yüksek dağların alev tutarak yandığını görürler. Hatta geminin oturduğu dağın da dumansız aleve bürünerek yandığını ve kendilerinin de yanan alevin içinde olduğunu görürler. Bu durum karşısında korkudan neyapacaklarını bilemezler. İmdat çığlıkları içerisinde - Aman Tanrım! Günahımız nedir ki, önce tufan, şimdi ise yanar alev içerisine düşdük diyerek yakarışlar ederler. Tabi bu korku fazla sürmez ve yanar alevin içerisinde olduklarına rağmen yanmdadıklarınıı ve ateşin onlara zarar vermediklerini görürler. Hatta alevler etrafdaki yemyeşil otlara, çiçeklere zarar vermemektedir. Bu nasıl bir iştir diye kendi kendilerine düşünürler. Yngın devam etmektedir ve onlar bu durumu babaları Nuh aleyhisselamın yanına gelerek sorarlar. Nuh peygamber soruya şu şekilde cevap verir: - Gördüğünüz alev sıradan bir ateşe benzemez. Bu mucizeli bir ateşdir. Bu ateş toprağın mayası, özü olan ateşden yoğrulmuştur. Burada gördüğünüz etrafda olan her şey ateş ve alevden can alarak yaratılmıştır. Yanan dağların biri Gemikaya, biri Yılandağ, diğeri ise Ağrı dağıdır. Bu yerlerde yurt edinin. Söylediğim üç dağ sizə kuvvet, bereket verecektir. Sizleri her türlü bela ve müsibetlerden koruyacak olan da bu gösterdiğim üç dağdır diyerek Nuh peygamber sözünü bitirir. Durduğu yerdən bir adım atdı ve ayağını toprağa koyduğunda tabanının deydiği kısımda oğulları yurt, mesken yaparak "Nuhtaban" ismini verdiler (Azərbaycan folkloru antologiyası, 1994: 62).

Bir hususu da özellikle vurgulayalım ki halk arasında bu merasime hem de "Hezaranpir" merasimi denilmektedir. "Hezaranpir" deyimi önemli bir semantik anlama sahiptir. "Hezar" bin rakamını ifadə etmektedir. "Hezaran" ise binlər anlamında kullanılır. "Hezaran" – yani "bin yaşlıların bin yaşlısı" demektir. "Pir" Koca, yaşlı mürşit, rehber ve Peygamber anlamlarına gelir. Hezaranpir yani 1000 yaşlıların 1000 yaşlısı olan Nuh Peygambere ithaf edilir. Kurani Kerimde Allah Şu şekilde buyurur: "Biz Nuhu kendi tayfasına Peygamber olarak gönderdik. Nuh onların arasında 1000 yıldan elli-eksik, (950) yıl yaşadı" (Ankebut surəsi 29 aye 14).

Ülkemizde Sovetler döneminin başlaması

ile bir çok milli-manevi değerlerimiz gibi Nuh peygember, Dünya Tufanı ilə bağlı inançların yanısıra diğer inançlarımıza da gölge düşürülmeğe çalışılmış ve neredeyse yok edilme tehlikesi yaşanmıştır. Ancak bütün bu etkilere rağmen halkımız zorlu mücadeleler vererek ister gelenek ve göreneklerin, istersede inanç ve rituallerin yok olmasına engel olmuş ve gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olmuşlar. Bağımsızlığımızın elde edilmesinden sonra bu mesele devlet seviyyesinde yeniden müzakere edilerek eski adet ve anenelerin, milli ve manevi değerlerimizin yaşadılmasına destek verilmiş ve yeni araştırmalar ışığında gelecek nesillere aktarılmasına zemin yaratmıştır. Önemli olan, bu tür folklorik malzemelerin nedenini araştırmaktan ziyade, unutulmasını önlemektir. Kültürümözü korumak ve geliştirmek de bu yolla mümkündür.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Alaattin U (2003). *Kaybolmuş folklorik deyerlerimizdən biri: "Delik taş"* // Türkiyyat Araştırmaları Enstitüsü dergisi, Erzurum, sayı 21, s. 163-167

Azərbaycan folkloru antologiyası 1994), I cild. Naxçıvan Folkloru. Bakı: Elm,

Hüseynzadə Ə (2016). *Naxçıvan folklor mətnlərində yaşayan tarix*, Bakı: Elm və təhsil.

Hüseynzadə Ə. *Novruz bayramının unudulmuş* mərasimi: Nuhtaban. Şərq qapısı qəzeti. 2017, 18 mart

Hikmet T (1968). *Türklerde taşla ilgili inanclar*. Ankara: Ankara Universitesi basım evi

*Kitabi-Dədə Korkut destanı (1998)***.** Bakı: Yazıçı,

Qədirzadə Q (2008). *Nuh peyğəmbər, Dünya Tufanı və Naxçıvan.* Naxçıvan: "Qızıldağ" MMC

Никитин К. (1882). Город Нахичевань и Нахичеванский уезд. СМОМПК. Тифлис,

http://ashabikahf.nakhchivan.az/dagkultu.html.

ICONOGRAPHY OF THE THEME OF NOAH'S FLOOD IN THE FINE ARTS

Sevil KERİMOVA*

ABSTRACT

Since the Middle Ages, the issue of Noah's Flood has been one of the most important subjects in world art history. Its universal nature, the frequency of occurrence in Western and Eastern cultures, has led to different descriptions of interpretations. First, the story of Noah, who was involved in the book miniatures, was of historical importance, and in this context, the formalist realist was definitely preferred.This tradition is observed in both Eastern and Western book paintings.

At this stage, the main description of Noah consists of iconographic systems. Usually they are divided into several groups. European art is often approached by christian positions and interpretation the scenes of Noah's Arc planting; The voyage of the Noah family and animals; Noah flying the dove; The ship is based on Ağrı Mountain; İmmolation of Noah; The fact that Noah's sons saw him drunk, in rare cases, depicts Noah's death. In the same period, Islamic art prefers the journey of the sea, the Arc and the animals there. In the next stage, Noah is spreading on the mosaics and icons and frescoes. The Renaissance of Europe reveals Noah in semantic terms.

His image might have resembled a boat where souls had gone to the afterlife according to ancient Greek mythology; In the Christian iconography, the Ship symbolized the idea of the Resurrection. In this respect, the ship's iconography has changed over the centuries. In the Roman catacombs the ship was portrayed as a crate, in the Middle Ages the ship looked like a floating boat, a real boat in the Renaissance (and later). Jan Brueghel (1568 - 1625) In the painting «Introducing animals to the ship» (1613), the ship is presented in the form of a large wooden bilding. Noah's theme is presented in the Michelangelo Buonarroti sculptures of Uccello and Benozzo Gozzoli, Lorenzo Ghiberti and Andrea Pisano; Bassano in Rubens' paintings.The Noah's Flood revived in the end of XIX-XX. İt took place in the works of mehşur râssam of the time. M.Shaqal, Vereþaqin, Azerbaijan's first professional painter Behruz Kengerli, Salvador Dali, Turkish painter Nuri Abaç created the series of paintings on Noah.

***Key words*:** *Iconography, Noah's flood, fine arts, Azerbaijan's painting.*

* *Dr. Sevil KERİMOVA, Azerbaijan State University of Culture and Fine Arts, Faculty of Painting, Dept. of Art History and Theory, Bakü/AZERBAYCAN, e-mail: sevil.kerimova@mail.ru*

GÜZEL SANATDA NUH TUFANI İKONOQRAFİSİ

Sevil KERİMOVA*

Tasviri sanat açısında uluslararası konuların sabit ölçülerde sunulması eski geleneğe dayanarak, ikonografi metodunun sanat tarihinin yönetici kısmında oluşması için temel oluşturmuştur. İlk aşamalarda sırf din konularının asırlar boyunca değişmeyen tarzda verilmesi, olay ve imgelerin netliği, ölçü, renk, eserde yerleşme uzun süre sanat tarihinin araştırma objesi olarak, çağdaş aşamada yeni imkanlar elde etmiştir. Çağdaş ikonografsinin empirik deposu geniş alanları kapsıyor, araştırma tarzını kendine çekme gücüne sahiptir.

Nuh peygamber ve Nuh Tufanı ile ilgili ikonografi temalar tasviri sanatta çok erken aşamada oluşmaya başlamıştır. Tarihi dönemleşme açısından Eski dönem kısmında belirlenen xronoloji aşama, yani çelik dönemi, yazı kültürü ve genel olarak bugünkü evrenin sırf o süreci kapsıyor. Nuh`un tarihi aşamaları doğrudan onun tasviri, görsel tarihi ile aynı zamanda oluşmuştur. Belirtilen dönemde konu erken bir dönemde geniş kültürel alanı kapsayan Mezopotomiya`dan Nil çayının havzasındaki birçok halkların mitolojisinde yer almıştır ve tarihi- kültürel, siyasi, sosyal duruma bağlı olarak edebi interpretator yapılıyordu (Fraser R. 1990: 186). İlginç ki, Nuh`la ilgili mitolojik kompleks farklı ölçülerde dünya folklorunda yer alsa da, bazı yerlerde onun izleri sezgilenmiyor. Böyle ki, Merkezi ve Kuzey Afrika Okeania, bazı nomad kültürlerde dünya tarihinin dönüm noktasının başlangıcında Tufanın ve onunla bağlı kültürel birleşimin olması belirlenmiyor. Bu açıdan Nuh Tufanı konusunun bazı alanlarla ilgili olması, sonralar ise bazı edebi sistemlerde yer alması gerçek görünmektedir. Bu açıdan, yani tasviri sanatta Nuh imgesinin doğrudan ortamla ilişkilendirilmesi uygun tasviri ölçünün oluşturulması son yıllar bilimsel araşdırmaların konusu olmuştur. Sanat tarihinde Nuh konusuna dair bilimsel araştırmalar çok sayıdakı süreç oluşturuyor. Konu ile ilgili ciddi ilgi XX asrın ikinci yarısına tesadüf ediyor, ki burada hem Türkiye alanında geminin yerleşme gerçeğini belirlenmesi hem sosyal alanın konuya ilişkisinin artması farklı yaklaşımlara yol açmıştır. Postmodern kültüründe Nuh Kasırgası yeniden değerlendiriliyor, dünya ideyası ile değerlendiriliyor.

Bilimin farklı alanlarında konuya olan ilgi, Nuh Tufanı`nı Doğu ve Batı ikilemi, anikonik ve ikonik sanat kavramları teolojik yaklaşımlar ve sonuçta sosyal formasyon (tarım, endüstürel ve ve postendüstürel) açısından değerlendirildi.

Konunun ilk tasviri konspetler Yahudi topluluğunda oluşuyor ve anikonik, yani figuratif olmaması ile değerlendirilmektedir. Tevrat`ın anlatımı diline dayanarak, uslup açısından sırf bu aşamada net görsel tasvirler olmasa da, esas ikonografik şemaların çizgileri geniş şekilde açıklanılıyor. Geminin ölçüleri, imgelerin sayısı, detayları geniş şekilde gösteriliyor (Eski Ahıt 6:15).

Hristiyanlığın oluşması ile durum değişiyor. İncil Nuh konusunu İsa peygamberin kurtarıcı misyonu ile ilişkilendiriyor, onun prefigurasyonu kısmında kabul ediyor ve belirli sembol sistemi oluşturuyor. "Bibliya"yı öncü saymak erken hristiyan ve daha kapsamlı Batı kültürü bir taraflı olarak Nuh`u ancaq Hristiyanların ulu ecdadı ve peygemberi kimi

* *Dr. Sevil KERİMOVA, Azerbaycan Devlet Medeniyet ve İncesanat Üniversitesi, Ressamlık Fakültesi, Tasviri Sanat Tarihi ve Teorisi Bölümü, Bakü/AZERBAYCAN, e-posta: sevil.kerimova@mail.ru*

kaleme verse de, erken Orta asırlarda Nuh Tufanı ilk olarak folklorda kozmopolit format alıyor. Okuma-yazma bilmeyen erken hristiyan toplumu için ikonografik şemalar aynı zamanda alfabe görevini yerine getiriyordu. Fakat onu da belirtelim ki, bu aşamada Nuh peygamberin tasviri imgesi sonraki dönemlerde daha sınırlıydı. Erken hristiyan mabedlerinde Nuh genelde iki şemada sunuluyor: Gemiyi yaptıran ve kasırgadan sonra, Gemiden güvercin uçurduyorken Duvar resimlerinde tempera ile çalışılan bu tarz resimler realistik tarzda çalışılsa da, ifade dili belli oluyor. Gemi genel ölçüde biraz küçük kutu tarzında sunuluyor. Burada erkən Hristiyanlığın daha eski edebi tecrübelere, örneğin, Antik Yunan mitolojisine, ahirete ruhları aktaran sandallar başvuru belli oluyor. Onu da belirtelim ki, alanın mitolojisinde yer alan Dünya Tufanı versyonları (Gilgamış Destanı), iç hatlarla Nuh anlamlarının çok yakın olmasına rağmen, hrsitiyan edebiyatında hatırlanmıyor. İlk aşamadan başlayarak Nuh Tufanı Hristiyanlığın Yeni dünyası, gelişme bağlamında sunuluyordu. Katakakomb tasvirlerinde açı problemi açık şekilde belli oluyor. Adeten gemi sandık tarzı ve insan figürlerine kıyasta küçük aksediliyor. Erkən Orta asırlarda realistik eğilimlerin yükselmesi izleniyor ve bu alanda Gemi daha çok yüzen eve benzemeye başlıyor. Belirtilen tipolojik grup Bizans ressamlığı anıtlar için önem taşımaktadır. Rönesans döneminden başlayarak Geminin ikonografisi muhtemeşdir, o büyük, misyonuna uygun kurgu olarak çalışılmıştır.

"Kadifemsi" Yan Breygel`in "Hayvanların Nuh`un Gemisi`ne Binmesi" (1596) eserinde ağaçtan hazırlanmış çok katlı Gemi tasvir olunmuştur. Benzer tipolojik çözüm yolu sonraki aşamalarda netleşiyor ve gitgide Geminin teknik özellikleri vurgulanıyor. Sixtina Kapellasında Nuh Kasırgası konusunda üç büyük kompozisyon oluşturan Michelangelo Buonarroti freskinde Gemi büyük üçkatlı, mükemmel çalışılan ev şeklinde sunulmuştur. 60 figürlü bu eserde geminin aşağı kısmı tam bağlı hermetik olarak çözümlenmiştir, yukarı katları rustasiya detayları ile bölümlenmiştir. İlginç olan o ki, Michelangelo Rönesans sanatının esas belirtilerinden biri olan Altın kesim kuralını Geminin açısında uygulamıştır.

Aynı zamanda ressam sonraki aşamalarda kaynaklarda belirtilen tasvirlerde anlatılmıştır. İncilden sonra oluşan kaynaklarda Geminin aydınlanması için Nuh`a verilen "Büyük Taş" belirtiliyor. "Taş büyük olduğu için Nuh onu geminin üzerinde özel olarak inşa ettiği yere koymuştur" (7).

İçeriklerin ikonografik şemaları Orta asırlar sürecinde ciddi değişimler yaşamamıştır. Sabit formatlar oluşan olayları devamlı olarak tasvir etmeye meyilliler. Artık XII asrdan başlayarak Nuh Tufanının belirtilen açıları beliritliyordu: Geminin yapılması, dalgalar üzerinde üzmesi, Nuh`un güvercini uçurtması, Nuh`un kurban getirmesi ve Kasırgadan sonraki olayların kendine has yorumlaması: Nuh`un yüzümcülük ile uğraşması, sarhoşluk sahnesi, Ham`ın lanetlenmesi, Nuh`un defni. Örneklerden Venedik`in San-Marko mabedinde yer alan mozaik zinciridir. 4 000 kv.m. alanı kapsayan alanda Bizans ressamları tarafından kullanılmış mozaik eserler her bir ikonografik sahneni canlandırmayı başlamışlar. Fakat İncil`in görsel temsilleri uygun tasviri kanun, "Kanon" çerçevesinde oluşuyordu ve Avrupa Rönesansı dönemindeki sırf Kilise tarafından belirlenmiş ikonografik şemalar aracılığı ile yöneltiliyordu. Belirtilen açıdan ikona sanatı özellikle vurgulanıyor.

Bizansın sanatsal etkisi ile oluşan ve XII yüzyıldan başlayarak yerli geleneğini oluşturan rus ikona sanatında Nuh peygamberin klasik ikonografiyası uzun süre, XIX asra kadar devam etmiştir. İkonalarda Nuh peygamber geleneği olarak yaşlı, bilge büyük olarak anlatılıyordu, elinde tuttuğu Geminin küçük maketi ise esas detaydı Novgorod Spas İlyin kilisesinde Feofan Grek tarafından 1338 yı-

lında oluşturulan şeffaf, açık renklerle belirtilen ikonografik tipe aittir.

İntibah dönemi Nuh Kasırgasının konusunu yeni konseptte çözmüştür. Tasvirde gerçek manzaralar, mimarlıq abideleri, geniş mekanlar sunuluyor. Aynı zamanda konunun çalışılmasında ressamlar özgür yorumlara yer vermeye meyilliler. Ressamlıkla birlikte Rönesans ve sonraki dönemlerde Nuh konusu heykeltraşlık, grafik sanatında kullanılıyor. İlginç örnekler kısminda Andrea Pizano, Lorenzo Ghibertin`in (Floransa, Cennet Kapıları, 1452) eserleri geçiyor.

Özgür yorumlamalar sonrakı aşamada gittikçe artıyor. Yeni dönem Avrupa sanatında oluşan usluplar Nuh Kasırgası konusuna kıyasla daha az başvurulsa da, onun iknografisinde ciddi değişimler yapmıyor. Yapılan eserlerin edebi değerlendirilmesinde duygusal durumlar daha da netleştiriliyor, sembolik başlangıç gittikçe artıyor. XIX eserden başlayarak ikonografik şemalarda esas karakterler (Nuh ve ailesi), manzara kavramları (dağ, gökkuşağı, deniz), ev ve animalistik motifler (onu da belirtleim ki, güvercin tasviri istisna hayvanların tasvirinde ressamların seçimi bağımsız olmuştur) kıyasla sınırlandırıyor. Nuh kelime anlamı XIX asrın sonu – XX asrın başlarında oluşan sosyal-siyasi durumun aksi kısmında da anlaşılıyordu, buhranı aksettiriyordu. Sırf bu açıdan onun Rusya sembolizm, daha sonralar ise modernizm akımınlarında saygınlığı artıyor. Yeni yaklaşımlardan İsaak Bruni`nin "Nuh Tufanı" eserini belirtmek mümkündür. Ressam sanat genişliğini farklı açılardan yaklaşarak, eseri tiyatro dekarosyonuna yakın uslupda hallederek sembolik anlamda çağdaş dünyanın sonucunu aşırı sahne kısmında aksettirmeyi başarmıştır. XX asrda Modermizm akımları bağlamında konuya başvurma kıyasla azdır. Esas neden Batı kültüründe sekülarizmnin artması, dini kavramların ve toplumda dini fealiyyetlerin zaiflemesini açıklanılıyor. Dönemin konusuna dair en parlak örnek olarak Mark Şagal`ın 1930-1960`lu yıllarda yarattığı ve onun Nitsa`daki ev muzesinde bulunan "Nuh" silsilesidir. Yağlı boya ile çalışılan eserdir. Yağlı boya ile çalışılan tablolarda primitivizm yaklaşarak Sagal, geleneksel ikonografik içeriklerle birlikte (Nuh ve Gökkuşağı, 1963; Nuh Gemisinin penceresinden güvercini uçuruyor, 1931; Kasırgadan sonra Nuh kurban kesiyor) nadir, bazense tamamen yenu kişisel eserler oluşturmuştur (Nuh ve Melek). XX əsrin başlarında Sovet sisteminden uzaqlaşan Şagalın konuya Eski Ahıt bağlamında, uslupca primivizm konseptte yaklaşımı özüne dönüş olarak anlaşılıyor. Ressamın bilinen bağımsız tasvir tarzı onun edebi arayışları ile ilgiliydi. Bu açıdan Salvador Dali`nin 1964 yılında yarattığı "Kasərga Büyük Sel" eseri ilgi çekiyor.

Batı sanatından farklı olarak Doğu kültürüne ait sabit ikonografik yaklaşım Nuh Kasırgası konusunun çözümünde de aksolunmuştur. İlk başvurular Orta asırlara ait ediliyor ve burada Nuh peygamberin görsel çözümü İslam yönetimindeki yeri ve önemi ile belirleniyor.

Geleneksel yasaya uygun temalı minyatürlerde peygamberlerin yüzünün saklanması ve ya nur ile (minyatür uslubunda nur, ışık kutsal alev, ateş kısmında sunuluyordu ve adeten altın ve ya beyaz rənglerlr işlenirdi) kıyaslanması farklı miniatür ecollarında tatbiq edilirdi. Tebriz mektebinin rehberi Sultan Muhammed`in "Meraç" minyatürü "Hamse" 1539-1543) bu kanonun güzel numunesudir. (3, 118).

Miniatürların (Hafiz-I abru,Tarihler Toplusu, yaklaşık,1425; Zubdat-al Tavarikh, 1583; Siyer-i Nebi, Ravzatü's-Safa, Kısasü'l-Enbiya) tahlili belirtiyor ki, Osrat asırlarda Doğu minyatür okullarında voğrafiyaya bağlı olmaksızın Nuh konusunun tasvir yasası artık XIII-XVI asırlarda oluşmuştur (9). İçeriklerin çalışılmasında esas kaynak kısmında kutsal kitabın metinlerinin uygulanması net ikonografiyi belirliyordu. Mevcut olan az sayılı örnekler izin veriyor ki, ikonografik yasalara esasen onların

bölümlenmesi üç grupla taktim edilsin. Birinci ve daha çok sayılı münyatürler Kasırga zamanı Nuh`un ailesi ile birlikte gemide dalgalar üzerinde tasvir olunuyor. Burada sabit uslubu değerler gibi Gemi ve insanların dalga gibi değerlerin sunumu, renk bağlamı mühim sembolik öneme sahiptir. İkinci grup şeytanın gemiye girme çabası tasviri ile ilgilidir. Nihayet üçüncü grup Geminin Ağrı (ve ya Cudi) dağına yan alması sanhesi aksediliyor. Bu tip minyatürlerin en iyi örneği "Kısasü'l-Enbiya" elyazısında sun ulan eserdir. İslam sanatının edebi mekan ve edebi zaman sorunu geleneksel şarti dil ile sunulan bu minyatürlerde manzara (fonda dağ) ve mimarlık elementlerini, kişileri kadın ve kişi olarak çalışması özellikle vurgulanmıştır.

Azerbaycan tasviri sanatıda Nuh Peygamerin karakter sistemi genel özelliklidir. Milli folklorda geniş yere sahip olan Nuh ve onunla ilgili edebi eserlerin tahlili belirliyor ki, Azerbaycan`da Nuh-Nebi bağlamı derin edebi kökenlere sahiptir (2, 14). Karakterin görselleşmesi ise Doğu kültürü bağlamında Orta asırlara tesadüf ediyor. Fakat, onu da belirtmemiz gerek ki, Klasik ressamlıq Nuh karakterinin tasviri XIX sonunda sunulsa da, Azerbaycan`dabu konu sanatın farklı alanlarında aksolunmuştur. Coğrafi lokalizasyon geleneksel olarak tarihi Azerbaycan alanlarını Nuh`la bağlıyor, ülkenin farklı alanlarında Geminin dağa dayanması mitolojisi mevcuttur (4, 87). Lakin son yıllarda konuya artan ilgi, Nuh kültürel metininin Nahçivan`la ilişkilendirilmesi için zemin oluşturuyor. Azerbaycan tarihinin en ilgi çekici bu alanına dair araştırmaların az olmasının esas nedenleri son iki yüz yılda Rusya`da, sonraysa Sovyetlerin açısından yaklaşarak uyguladıkları birtərəfli elmi doktrinalardır. Tarihimizi aks ettiren şahıslar ve anıtlarla savaş sonucu Azıh mağarasının, Kobustan`ın, Gemikaya`nın, Qazma`nın, Damcılı vs. ilk yerleşik alanlarımızın ne kadar önemli sosyal kültürel statüye sahip olduklarını tarihinde gittikçe güncelliğini artırmasını basıt "kapatma" tecrübesi yardımı ile yöneltiyordu. Bugün sahip olduğu anıtlara dayanarak Azerbaycan`ın en eski insan yerleşim yerlerinden biri olduğunu dünyaya kanıtlamaya kadirdir.

Belirtilen açıda eski Nahçivan toprağı özel yere sahiptir. Nahçivan tarihinin ilgi çekici özelliği – onun tarihi gelişim için uygun olan devamlılık, siyasal, sosyal boşlukların azlığı etnografik toponimlerin uygunluğudur ki, bu da bugün önemli polemiklerde önemli yere sahiptir.

Aynı zamanda, Nahçivan`ın kültür açısından tahlili ciddi bilimsel arayışların objesi olmaktadır. Bölgenin edebiyatı, edebi kültür örneklerine dair araştırmalar daha bir ilgi çeken alanda Nahçivan öğrenmeye mecbur ediyor. Son onyılda kültür açısında şehir kültürüne, onun özelliklerine aynı zamanda net şehirlerin dünya kültürel soyunda yorumlama sorununa dair yeni açıdan – imaloji bilim aracılığı ile araştırılıyor. Bu yönün gelişimi direk "mitoloji ve mitoloji oluşturma" kültürü kavramları ile ilişkilendiriliyor. Örneğin, milli kültürümüzde Tebriz`le ilgili değer kavramı asırlar boyu oluşmuştur. Eski başkentin ayrılık, hasret sembölü olarak sunulan semboller – Araz, akar su, keder, köprü ise umut, arzu sembolleridir ve kültürel metnin yaratıcı faktörü kısmında bulunmaktalar.

Belirtilen bağlamda Nahçivan kozmopolit, uluslararası değerleri aksettiren kültürel mekan olarak sunulan merkezdir. Onun kültürel metninin oluşması ve çeşitli alanlarda anlamları ne kadar zor ve tartışmalı süreç olsa da o kadar da doğal ve sadedir. Çünkü şehrin imgesi bu topraklarda yaşayan ve çağdaş gelişimi oluşturan, dünyanın en eski sembolü olan Nuh Peygamberdir. Nahçivanın toponiminden başlayarak (Nuhçivan, Nahçubun, Nuhtaban) Nahçivan bu sembolle ilgilidir (5, 120). Nahçivan`ın anlamında ve onun kültürel kodlarında önemli yeri birliği oluşturan doğa ve mimarlık anıtları sırf Nuh açısından aksolunuyor. Konunun uluslararası oluşu ile ilgili ise, dini ve etnik inanışlarına bağlı olmaksızın onun sınır tanımadan yayılmasına zemin oluş-

turmaktadır.

Kültürel değerlerin farklı açılarından yaklaşarak "Nahçivan – Nuh" kültürel metni Tuzdağı, Gemikaya rezimlerinin kodlarını, Ashab-ı Kehf`i, Ağrıdağı, Nuh peygamberin mezarını, onun akrabalarının mezarlarını, Şumer – Akkat, Türk kültürel ilişkilerini, uygun rivayetler sistemini, tasviri değerleri, tek kültürel bağlam olarak açıklanmaktadır.

Bununla birlikte, Nuh ve Dünya Tufanı konusu dünya tarihinde yeni sürecin, "Adem`-den sonra ikinci oluşumu" (5, 120) – tunç döneminin, yazılı kültürün, ilk büyük göçün ve nihayet ideolojinin oluşmasının sembolüdür. Nahçivan metninde bu detaylar devamlı olarak bulunmuştur: Gemikaya resimleri piktografik yazı olarak petroglif tekniyinde sert kayalar üzerinde sırf tunç aletle cizile bilirdi, Nuh`un ve onun neslinin tuz madenlerini kullanması, tuz yapımı ile uğraşması alanda ticari ilişkileri geliştiriyor ve alanın kültürel dünyanın genişlendirmeye yardım etmiştir.

Belirtilen detaylar alanın kültürde ve özellikle dekorotaif uygulama sanatında yüzyıllarca izler bırakmıştır. Nahçivan`da oluşan halılarda Gemikaya sembolü, gemi motifleri de çalışılmıştır. Nahçivan efsanelerinde Nuh imgesi ikonografik yasaya uygun bilge, dindar yaşlı karakterinde çalışılmıştır. Nuh Peygamberin gerçekcilik tarzına başvurma Azerbaycan`ın ilk profosyonel ressamı, Behruz Kengerli`nin sanatında mevcut olmuştur. Onların en parlak örnekleri Nahçivan müzesinde ve Azerbaycan Milli Sanat Müzesi`nde Bihruz Kengerli`nin 1916-1921. yıllarda altı çalışmadan biri olan "Nuh Peygamberin Mezarı" serisidir (1, 154). Ressam Orta asırlardan başlayarak yerli ahali arasında "Nuhtaban" denilen yerde türbe parçalarına benzer mezarı orjinalden dört akvarel ve iki yağlı boya tarzında çalışılmıştır. Kengerli`nin uslubunu belirleyen canlılık, ince hassaslığı, renklerin detayları ile manzaranın detaylı çalışılması bu zincir için geçerlidir.

Ağrı dağının fonunda tasvir olunan ve eskiden türbe olduğu ihtimal edilen anıt Azerbaycan Rönesansı`nın ve Mimar Acemi değerlerinin ve onun yardımı ile yayılan Selcuk türbelerinin benzersiz tipi,- Nahçivan mimarlık ekolünün geleneksel özelliklerini aksettiriyor. Akvarel ile çalışılmış eserlerde mezarın türbenin alt kısmı - serdaba benzemesi belli şekilde belli oluyor. Kengerli`nin eserleri yardımı ile çağdaş Nahçivan`da 2009 senesinde Nuh`un türbesi yapılmıştır. Behruz Kengerli`nin daha bir eseri uzun süre Nuh Peygamberle ilişkilendirilse de, ünlü Azerbaycan sanat bilimcisi Z.Aliyev tarafından atribusiyon edilmiştir ve "Peygamber" (1915) olarak kaynaklarda belirtilmiştir (1,106).

Çağdaş dönemde tasviri sanatta sezgilenen postmodernist yaklaşım Nuh konusuna istisna güncellik kazandırmıştır. Nuh Tufanının yeni tarihi, yeni çağın başlangıcı olarak kabul edilmesi onunla bağlı medeni olayların ve fenomenlerin yeniden değerlendirilmesine ciddi yardımlar etmiştir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Əliyev Z., Alıyev N. Bəhruz bəy Kəngərli taleyi. Naxçıvan, Əcəmi Nəşriyyat Poliqrafiya birliyi, 2017

Fərzəli Ə. Gəmiqaya-Qobustan əlifbası, 2003

Kərimov K. Soltan Məhəmməd və onun məktəbi, Bakı, 1996

Kərimova S. Qusar və Qusarlılar ensiklopedik toplu. Bakı. 2011, s. 87

İsmayıl M.R. Naxcivan əfsanələri, Elm, Bakı, 2008, s120

Deliduman C., Sezer A., Resim sanatında Nuh Tufanı, İdil, 5,19, 2016, s 105-120

Фрэзер Д Д. Фольклор в ветхом завете. lib.ru

Fraser R. The Making of «The Golden Bough». London, 1990

https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/567325

THE FOUNDING FATHER OF TURKOLOGY IN HUNGARY AT THE FEET OF ARARAT MOUNTAIN: ARMINIUS VÁMBÉRY

Orsolya FALUS*

I. ABOUT HUNGARIAN TURANISM

Hungarian Turanism is a phenomenon that revolves around an identification or association of Hungarian history and people with the histories and peoples of Central Asia, Inner Asia or the Ural region. It was most lively in the second half of the 19th century and in the first half of the 20th century. It is related to the concept of Turanism. Hungarian nobiliary historical tradition considered the Turkish peoples the closest relatives of Hungarians.[1] This tradition was preserved in medieval chronicles, such as Gesta Hungarorum[2] and Gesta Hunnorum et Hungarorum[3], the Chronicon Pictum[4], and Chronica Hungarorum by Johannes de Thurocz[5] as early as the 13th century. According to Chronica Hungarorum, the Hungarians are descendants of the Huns, who came from the Asian parts of Scythia, and Turks share this Scythian origin with them. Before the Hungarian conquest of the Carpathian Basin, the Hungarians were semi-nomadic[6] and their culture was similar to other steppe peoples. Most scientists presume a Uralic homeland for the ancient Hungarian conquerors mainly on genealogical linguistic grounds, and on the basis of genetic research carried out on a limited number of ancient skeletons found in graves from the age of the conquest.[7] The proto-Hungarian tribes lived in the Eurasian forest steppe zone, and so these ancient ancestors of Hungarians and their relationship with other equestrian nomadic peoples has been and still is a topic for research.

As a scientific movement, Turanism, was concerned with research into Asian cultures in the context of Hungarian history and culture. It was embodied and represented by many scholars who had shared premises (i.e. the Asian origin of the Hungarians, and their kinship with Asian peoples), and who arrived at the same or very similar conclusions. Turanism was a driving force in the development of Hungarian social sciences, especially linguistics, archaeology and Orientalism.

Friedrich Max Müller (1823-1900), the German Orientalist and philologist, published and proposed a new grouping of the non-Aryanand non-Semitic Asian languages in 1855. In his work „The languages of the seat of war in the East. With a survey of the three families of language, Semitic, Arian, and Turanian"[8] he called these languages „Turanian". Müller divided this group into two subgroups: the Southern Division, and the Northern Division. Hungarian language was classed by him as a member of the Northern Division, in the Finnic Class, in the Ugric Branch, with the Voguls and Ugro-Ostiakes as closest relatives. In the long run, his evolutionist theory about languages' structural development, tying growing grammatical refinement to socio-economic development, and grouping languages into certain developmental stages proved unsound, but his Northern Division was renamed and re-classed as the Ural-Altaic languages.[9] His theory was well known and widely discussed in international scientific circles, and was known to Hungarian scientists as well.

* *Orsolya FALUS, The author is a law historian: head of Departmnet of Management and Business Sciences, associate professor of the University of Dunaújváros, HUNGARY, e-mail: dr.falus.orsolya@gmail.com; faluso@uniduna.hu*

Müller was invited to Budapest, the Hungarian capital, by Arminius Vámbéry, the Orientalist and Turkologist, in 1874, and become an associate member of the Hungarian Aceademy of Sciences.[10] His public lectures received wide attention, and his terms (originally borrowed by him from Persian texts like the Shahnameh which used the term „Turan" to denote the territories of Turkestan, north of Amu Darya river, inhabited by nomadic warriors) „Turan" and „Turanian" become denizens in Hungarian language as „Turán" and „turáni". The meaning of these terms was never defined officially. Vámbéry himself used „Turan" to denote the areas of Eastern Balkan, Central and Inner Asia inhabited by Turkish peoples, and used „Turanian" to denote those Turkish peoples and languages (and he meant the Finno-Ugric peoples and languages as the members of this group), which lived in or originated from this „Turan" area.

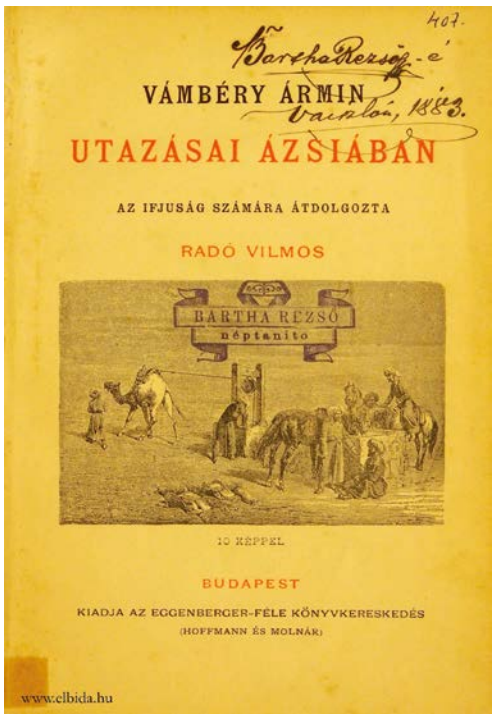
Hungarian scientists shared Müller's definition. Arminius Vámbéry had the same motivation for his travels to Asia and the Ottoman Empire: „[...] from this came my hope, that with the help of comparative linguistics I could find a ray of light in Central Asia, which dispels the gloom over the dark corners of Hungarian prehistory."[11]

II. ARMINIUS VÁMBÉRY, THE FOUNDING FATHER OF TURKOLOGY IN HUNGARY

Arminius (in Hungarian: Ármin) Vámbéry (1832-1913) was born as Hermann Wamberger in Szentgyörgy, Kingdom of Hungary (now: Svätý Jur, Slovakia), into a poor Jewish family. Vámbéry was one year old when his father died and the family moved to Dunaszerdahely (now: Dunajská Streda in Slovakia). He attended the local school until the age of 12 and shown a remarkable aptitude for learning languages. He was forced to walk with crutches because of a congenital disorder and eventually had to leave school due to difficult financial circumstances. He worked briefly as a tailor's assistant, but after becoming tutor to the son of the village innkeeper, he was enabled by his friends to enter the „untergymnasium" of Szentgyörgy. By the age of sixteen, he had a good knowledge of Hungarian, Hebrew, Latin, French, and German. He was also rapidly acquiring English, the Scandinavian languages, Russian, Serbian, and naturally other Slavic languages. In 1846, he went to Pozsony (today: Bratislava), where he stayed for three years. Later he studied at Vienna, Kecskemét, and Budapest.[12]

In part I. of his autobiography written in English language[13] he describes his early years as follows:

„When my father died in 1832 I was but a few months old. My mother was poor, very poor indeed. By marrying again, however, she fondly hoped she might be enabled to give her helpless and fatherless orphans a better bringing up. But in this expectation she was sadly mistaken. Our stepfather, although a very excellent man, did but very little towards relieving the pressing needs of our small household. In due time, too, our family circle got fresh additions ; the number of the little ones who stood in need of food and clothing was increasing. The consequence was that our parents, in their solicitude for the welfare of the smaller children, turned the older ones adrift to seek the best way they could their own livelihood as soon as they were supposed to have attained an age ripe enough to take care of themselves."

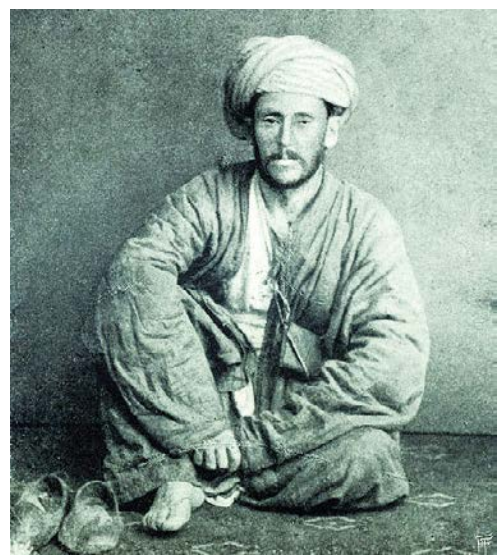

The cover of his autobiography in Hungarian translated by Vilmos Radó[14]

At the age of twenty he had obtained sufficient knowledge of Turkish to lead him to go to Istanbul (Constantinople), where he set up as teacher of European languages, and shortly afterwards became a tutor in the house of Pasha Hussein Daim. Under the influence of his friend and instructor, the Molla Ahmed Efendi , he became a full Osmanli, and entering the Turkish service, was afterwards secretary to Fuad Pasha. Having spent years in Istanbul (Constantinople), learning over 20 Turkish dialects and studying the Quran and Muslim customs, Arminius Vámbéry was well respected in the Ottoman Empire. In part III. of his autobiography he recalls this period as follows:

„In the year 1860, I was, perhaps, the only European who had an easy and uninterrupted access to all classes of Turkish society, and, probably, saw at that time more of genuine Stambul life than any one before me. And, surely, no one will find fault with me, if I recall now, in the midst of my European life, with undisguised pleasure, the generous hospitality I have met with, at the hands of the noblest Turks, in their own houses."[15]

After spending six years in Istanbul (Constantinople), where he published a Turkish-German Dictionary and various linguistic works, he visited Tehran; and then, disguised as a dervish, joined a band of pilgrims from Mecca, and spent several months with them in rough and squalid travel through the deserts of Asia.

Arminius Vámbéry in dervish dress in the 1860s (CC-PD, from Wikimedia Commons)[16]

He succeeded in maintaining his disguise, and on arriving at Khiva went safely through two audiences of the khan. Passing Bokhara, they reached Samarkand, where the emir, whose suspicions were aroused, kept him in audience for a full half-hour; but he stood the test so well that the emir was not only pleased with "Reşid (or Reshid) Efendi" (Vámbéry's assumed name), but gave him presents as well. He then reluctantly turned back by way of

Herat, where he took leave of the dervishes, and returned with a caravan to Tehran, and subsequently, in March 1864, through Trebizond and Erzerúm to Istanbul (Constantinople).

Map of the travels of Arminius Vambery in Central Asia (Image by Lepeltier.ludovic. CC-BY-SA, from Wikimedia Commons)[17]

III. ARMINIUS VÁMBÉRY, AS TURANIST

After his second journey into Asia with the approval and monetary help of the Hungarian Academy of Sciences and its president, Emil Dessewffy, Vámbéry arrived at Pest in May 1864. In June this year he went to London to arrange the English language publication of his book about the travels. „Travels in Central Asia" and its Hungarian counterpart „Közép-ázsiai utazás" were published in 1865. In connexion with this work it must be remembered that Vámbéry could write down but a few furtive notes while with the dervishes, and dared not take a single sketch, but the weird scenes, with their misery and suffering, were so strongly impressed on his memory that his book is convincing by its simplicity, directness and evidence of heroic endurance. Vámbéry also called the attention of politicians to the movements of Russia in Central Asia, and aroused much general interest in that question.[18]

Thanks to his travels Vámbéry became an internationally renowned writer and celebrity. He became acquainted with members of British social elite. The Ambassador of Austria in London gave him a letter of recommendation to the Emperor, who received him in an audience and rewarded Vámbéry's international success by granting him professorship in the Royal University of Pest and honorary membership of the Hungarian Academy of Sciences although he never had a university degree.[19]

Mihály Kovács. Portrait of Arminius Vámbéry. 1861 (CC-PD, from Wikimedia Commons)[20]

Vámbéry was a key figure in the development of Turanism, and in the development of the „scientific consciousness" of the general public. He was a talented writer: he presented serious scientific matters in an interesting, readable manner. His enjoyable books and other writings, presenting customs, traditions and culture of far-flung peoples and faraway places were key in raising wide public interest in ethnography, ethnology and history. In fact, the power of his books, coupled with the widespread disillusionment about the political elite turned public attention to the lower classes and peasantry, as better heirs and keepers of real Hungarian legacy.

Vámbéry's later work, entitled „Magyar és török-tatár szóegyezések." („Hungarian and Turkish-Mongol Word Matches")[21] and published in 1869-70, was the „casus belli" of the „Ugric-Turk War", which started as a scien-

tific dispute, but quickly turned into a two decades long conflict. In this work Vámbéry tried to prove with the help of word comparisons, that as a result of intermingling of the early Hungarians with Turkish peoples, the Hungarian language got a distinct dual (Ugric AND Turkish) character, although it is basically Ugric in origin, so he presented a variant of linguistic contact theory: „[...]the Hungarian language is Ugric in its origin, but because the nations later contact and historical transformation it is equally Ugric and Turkish in character."[22]

In his work titled „Vámbéry Arminius: A magyarok eredete. Ethnologiai tanulmány. („The Origin of the Hungarians. Ethnological Study")" and published in 1882, Vámbéry went a step further, and presented a newer version of his theory, in which he claimed that Hungarian nation and language are basically Turkish in origin, and the Finn-Ugric element in them is a result of later contact and intermingling. In his paper Vámbéry stated: „I see a compound people in Hungarians, in which not the Finn-Ugric, but the Turkish-Mongol component gives the true core."[23]

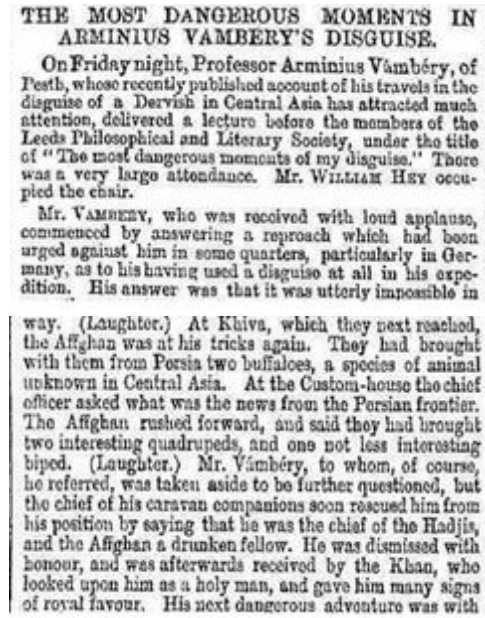
IV. THE MOST IMPORTANT PUBLICATIONS OF ARMINIUS VÁMBÉRY

After his first visit to London in 1864 Vámbéry became one of the best-known, most influential and enduring Hungarian personalities in Great Britain for the next fifty years.[24] The British King Edward VII. appointed him an Honorary Commander of the Royal Victorian Order, his house order,[25] followed by a letter where Vámbéry was appreciated as "so good and constant a friend to England".[26]

His reputation in Great Britain rested on his major

A) ethnographic works:

- Travels in Central Asia (1864)

THE MOST DANGEROUS MOMENTS IN ARMINIUS VAMBERY'S DISGUISE.

On Friday night, Professor Arminius Vámbéry, of Pesth, whose recently published account of his travels in the disguise of a Dervish in Central Asia has attracted much attention, delivered a lecture before the members of the Leeds Philosophical and Literary Society, under the title of "The most dangerous moments of my disguise." There was a very large attendance. Mr. WILLIAM HEY occupied the chair.

Mr. VAMBERY, who was received with loud applause, commenced by answering a reproach which had been urged against him in some quarters, particularly in Germany, as to his having used a disguise at all in his expedition. His answer was that it was utterly impossible in

way. (Laughter.) At Khiva, which they next reached, the Affghan was at his tricks again. They had brought with them from Persia two buffaloes, a species of animal unknown in Central Asia. At the Custom-house the chief officer asked what was the news from the Persian frontier. The Affghan rushed forward, and said they had brought two interesting quadrupeds, and one not less interesting biped. (Laughter.) Mr. Vámbéry, to whom, of course, he referred, was taken aside to be further questioned, but the chief of his caravan companions soon rescued him from his position by saying that he was the chief of the Hadjis, and the Affghan a drunken fellow. He was dismissed with honour, and was afterwards received by the Khan, who looked upon him as a holy man, and gave him many signs of royal favour. His next dangerous adventure was with

Two extracts from an report about one of Vámbéry's lectures, The Leeds Mercury, 19 March 1866, p. 3 (from the British Newspaper Archive)[27]

- Sketches of Central Asia (1868);

B) political books:

- Central Asia and the Anglo-Russian Frontier Question (1874)

- The Coming Struggle for India (1885)

- Western Culture in Eastern Lands (1906);

C) autobiographical writings:

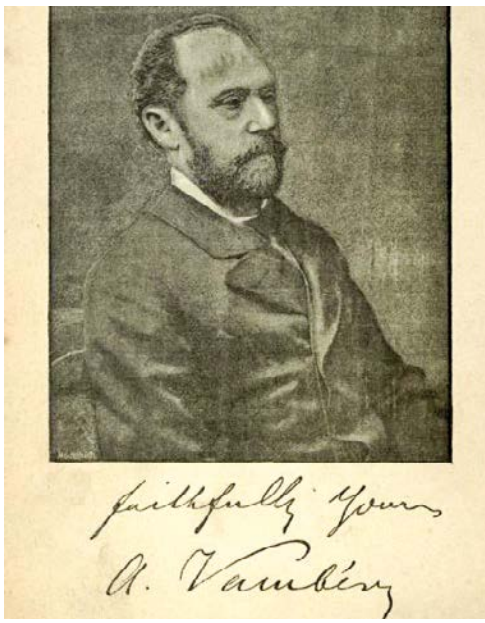
- Arminius Vambéry: His Life and Adventures (1883)

- The Story of my Struggles (1904); and

D) historical works:

- History of Bokhara (1873)

- Hungary in Ancient, Mediaeval, and Modern Times (1886).

Vámbéry's inscription[28]

In addition to the books listed above, from 1864 to 1913 more than one hundred English language articles were written by him and published in British Journals, such as the Proceedings of the Royal Geographical Society, The Nineteenth Century, Cosmopolis: An International Monthly Review, The London Times, The Athenaeum and The Asiatic Quarterly Review.[29]

Few know, but it is a fact is that he became acquainted with Bram Stoker during a stay in London and acted as a consultant[30] on Stoker's best-known work, the "Dracula."[31]

Upon his death in 1913, the Geographic Journal's obituary characterized him as a "distinguished orientalist and traveller" whose name, "to an earlier generation […] was a household name in connection with Central Asian matters.[32]

V. ARMINIUS VÁMBÉRY AT THE FEET OF ARARAT

During his first great adventure in the Middle East he visited Mount Ararat. In part VI. „From the Persian Border to Tebriz" of his autobiography Arminius Vámbéry remembers and describes Mount Ararat this way:

„IZIL-DIZE is the name of the first village on Persian soil. Leaving it we came to the base of Ararat. Mount Ararat, whose tapering head is covered with snow even in summer, was at that season clad in its wintry garb to more than half its height. The inhabitants of the surrounding country all insist that the remains of Noah's Ark may still be seen on its top, and many a vartabet (priest), rich in grace, boasts of having seen with his own eyes the precious relics of the holy Ark in the waters, clear as crystal, of a lake on the top of the Mountain. Others, again, produce chips from the remains of the Ark, and recommend it highly against pain in the stomach, sore eyes, and other maladies […]"[33]

Mount Ararat in the 19th century[34]

Arminius Vámbéry was the first Hungarian academic ever visited and wrote about Mount Ararat. The importance of it is increased by the fact that he was the founding father of Turkology in Hungary, and he was the first to claim that Hungarian nation and language are basically Turkish in origin.

FOOTNOTES

1 Farkas, 2013
2 Anonymus
3 Kézai
4 A medieval illustrated chronicle from the Kingdom of Hungary from the 14th century: Képes Krónika.
5 de Thurocz, 1985-1988

6 Győrffy, 1983, p. 252.
7 Hajdú, 1976, p. 134.
8 Müller, 1855
9 Müller, 1855
10 Stephen and Lee, 2004
11 Vámbéry, 1904, p. 62.
12 Mandler, 2016, pp. 1-2.
13 Vámbéry, 1886
14 Vámbéry, 1883
15 Vámbéry, 1886
16 Wollner, 2016
17 Wollner, 2016
18 Chisholm, 1911, p. 876.
19 Vámbéry, 1904
20 Wollner, 2016
21 Vámbéry, 1869, pp. 109-189.
22 Vámbéry, 1869, p.120.
23 Vámbéry, 1882
24 Mandler, 2016, pp. 1-2.
25 „No. 27430". The London Gazette, 1902, p. 2933.
26 „Court Circular". The Times (36722), 1902, p. 12.
27 Wollner, 2016
28 https://archive.org/details/arminiusvambery-00vambiala/page/n6
29 Wollner, 2016
30 Murray, 2004, p. 11.
31 Stoker, 1897
32 Obituary: Arminius Vambéry, The Geographical Journal, 1913, pp. 500-501.
33 Vámbéry, 1886
34 Vámbéry, 1886

BIBLIYOGRAPHY

Anonymus: *Gesta Hungarorum*. http://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.htm (accessed: 03.08.2019.)

Chisholm, Hugh: "Vámbéry, Arminius". *Encyclopædia Britannica*. 27 (11th ed.). Cambridge University Press, Cambridge, 1911, p. 876.

Farkas, Ildikó: *A magyar turanizmus török kapcsolatai* ("The Turkish connections of Hungarian Turanism")", 2013. www.valosagonline.hu [Valóság (2013 I.-IV)] (accessed: 03.08.2019.)

Obituary: Arminius Vambéry. *The Geographical Journal*, 1913, 42(5), 500-501. http://www.jstor.org/stable/1778748 (accessed: 03.08.2019.)

Győrffy, György: István király és műve („King Stephen and his Work"). Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983., p. 252.

Hajdú, Péter (1976): Ancient culture of the Uralian peoples, Corvina, Budapest, 1976, p. 134.

Képes Krónika. A magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről, növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról ("Picture Chronicle. About the Hungarians' old and recent deeds, their origins, their growth, their triumphs and their courage") 1358, translated from Latin to Hungarian by Geréb, László, Magyar Helikon–Európa Kiadó, Budapest, 1971

Kézai Simon mester Magyar krónikája („The Hungarian chronicle of Master Simon Kézai"). http://mek.oszk.hu/02200/02249/02249.htm (accessed: 03.08.2019.)

"No. 27430". *The London Gazette*. 2 May 1902. p. 2933. https://www.thegazette.co.uk/London/issue/27430/page/2933 (accessed: 04.08.2019.)

Mandler, David: *Arminius Vambéry and the British Empire. Between East and West*. Lexington Books, New York-London, 2016, pp. 1-2.

Murray, Paul: *From the Shadow of Dracula: A Life of Bram Stoker*. Random House, New York, 2004, p. 11.

Müller, Friedrich Max: *The languages of the seat of war in the East. With a survey of the three families of language, Semitic, Arian and Turanian*, Williams and Norgate, London, 1855

Stephen, Leslie and Lee, Sidney Lee *The dictionary of national biography. (DNB*) Supplement, Volume 3., Oxford, 2004. https://archive.org/stream/p3dictionaryofna01leesuoft#page/156/mode/2up p. 156. (accessed: 03.08.2019.)

Stoker, Bram: *Dracula*. Archibald Constable and Company, London, 1897

de Thurocz, Johannes: *Chronica Hungarorum*, 1-3. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985-1988

"Court Circular". *The Times* (36722). London. 22 March 1902. p. 12.

Vámbéry, Arminius: *Magyar és török-tatár szóegyezések*. („Hungarian and Turkish-Mongol Word Matches") In: Nyelvtudományi közlemények 1869/VIII., pp. 109-189.

Vámbéry, Arminius: *A magyarok eredete. Etnológiai tanulmány.* („The Origin of the Hungarians. Ethnological Study"). 1882, http://real-eod.mtak.hu/1197/1/amagyarokeredet00vmgoog.pdf Preface (accessed: 04.08.2019.)

Vámbéry, Arminius Utazásai Ázsiában. Az ifjúság számára átdolgozta Radó Vilmos. („Arminius Vambéry's Travels in Asia. Edited for youngsters by Vilmos Radó") Eggenberger-féle Könyvereskedés, Budapest, 1883. Source: http://www.elbida.hu/2017/08/vambery-Arminius-utazasai-azsiaban.html (accessed: 31.07.2019.)

Vámbéry, Arminius: *His Life and Adventures*, T. FISHER UNWIN, London, 1886

Vámbéry, Arminius: *The Story of my Struggles*. T. F. Unwin, London, 1904, p. 62.

Wollner, Ildi: *Dervish or spy?* British Library, 06. April 2016. https://blogs.bl.uk/european/2016/04/dervish-or-spy-a-hungarian-in-central-asia.html (accessed: 03.08.2019.

THE HISTORICAL ETYMOLOGY OF THE NAMES "AGRI DAĞI"

Galibe HACİYEVA*
Elbrus veLİYEV**

ABSTRACT

The place names are an integral part of the history of every nation. The registration of geographical names, origin of the investigation,their meaning and spelling and distribution of science that deals with the study is called the toponymic. Many ancient place names are listed in the Urartu, Akkadian, Assyrian inscription and on the old persian languages, in the works of ancient greek and latin authors, the georgian armenian, arabic and turkish sources reflect, that epigraphic monuments, geography in travel notes of travelers, and many russian-speaking origins. The names of ethnogenesis of our people, participated in some of these sources, and some of the later merged with other nations and tribes from the stage of history reflects the names. One of the oldest historical Turkic toponymy in the name of peace, which is the name of the mountain tribes of Argu representing millennia of history. For the first time the name Argu (Agrı) is found in the works M.Kaşğarl's "Divanü-lüğat-it-Turk" and was noted in the Seljuk period Egri and of the Ararat in the Armenian language. The historical-etymological analysis shows to the ancient language of the word Argu, the Turkish language belongs to "ar" and "gu". In many parts of the world and in Central Asia has many names associated with the name of Argu. The ancient sources shows that at the mountain Agrı the historical territories of the first settlement the tribes of Argu.The other geographical locations attracted with the attention in the parallel these names residence of the turkic peoples. The people of this place to reflect the old names Argu is found in the North Caucasus, in Chechnya, East Kazakhstan, Georgia, the mountains Altai and Russia.Some historical sources reflect is explained in different ways of the origin this place. But these names confirm of the behalf the ancient Turkish tribes Argu's the historical sources data.

Key words: *Argu, Agrı, toponyms, Turkey, etymological histori, M.Kaşğarlı, "Divanü lüğat-it Turkic".*

* *Assoc. Prof. Galibe HACIYEVA, Nahçıvan State University, e-mail: oguz.haciyev@gmail.com*

** *Assoc. Prof. Elbrus veLİYEV, Nahçıvan State University, e-mail: elbrusveliyev79@gmail.com*

AĞRI DAĞI TOPONİMİNİN TARİHİ ETİMOLOJİSİ HAKKINDA

Galibe HACİYEVA*
Elbrus veLİYEV**

Türk tarihinin en eski katmanlarından haber veren kaynaklardan birisi de toponimlerdir. Toponimler az değişen ve uzun ömürlü olduğundan araşdırmacılar için en değerli kaynaktır. Halkın teşekkülü ve onun tarihsel gelişimini öğrenmekte, eski dil özelliklerini belirlemekte toponimler çok zengin bilgi veriyor. Akkad, Assur, Urartu ve eski Fars dilindeki kitabelerde, Yunan ve Latın yazarlarının eserlerinde, Gürcü, Ermeni, Arap ve Türk dillerinde olan kaynaklarda, epigrafik abidelerde, coğrafiyaçı seyyahların yol kayıtlarında, XIX. yüzyıla ait birçok Rusça kaynaklarda en eski dönemlerin tarihi izini yaşatan çok büyük miktarda toponimler hakkında bilgi verilmektedir. Bu kaynaklarda belirtilen tarihsel toponimlerin bir kısmı Türk dilindeki eski coğrafi terimlerden oluşmuşsa, diğerleri ise halkımızın etnogenezinde yer almış, sonradan bir çok halklara karışarak ortadan çıkmış eski Türk boylarının adını yansıtmaktadır. Araştırmalar göstermektedir ki, Türkiye topraklarındaki eski coğrafi adların pek çoğu Roma ve Bizans dönemlerinden bir hayli öncesine, milattan önceki bin yıllarda şekillenmiş olan Türk menşeli toponimler sırasına dahildirler. Bu toponimler sırasında etnotoponimlerin rolü daha büyüktür.

Türk toponomiyasındaki en eski etnoponilerden biri, yüzyıllardır Türkiye coğrafyasında mevcut en eski Türk kabilelerinin adını yansıtan Ağrı ili, aynı zamanda Ağrı dağının adıdır. Türkiye'nin doğusunda yerleşen ve Selçuklular döneminde Eğri, ermeni dilinde Ararat adıyla kayıta alınan Ağrı (Argu) adına en eski Türk kaynaklarından M. Kaşgarlı'nın "Divanu-lugat-it-Türk" ve Türk halklarının en eski sözlü abidesi "Kitabi Dede Korkut" destanlarında rastlıyoruz.

"Kitabi Dede Korkut" destanlarında *"Argu beli, Ala tağı avlıyuban-guşlıyuban, Argu beli, Ala tağı dünin aşdın"* (1, s.88-89) toponim gibi kayıta alınan "Arqu" sözü M. Kaşgarlı'nın "Divanu-lugat-it-Türk" eserinde hem həm etnonim, həm də toponim gibi geçiyor. M. Kaşgarlı Argu kabilelerinin etnografiyasından ve dillerinin temel özelliklerinden bahs ederek Argu'ların Türk yapısına sahip olduklarını ve Talas ile Balasagh arasındaki alana da "Argu" dendiğini gösteriyor (2, s.127).

Birçok kaynaklarda bu toponimin menşeyinin farklı şekilde açıklanmasına rağmen, tarihi kaynaklardan sağlanan bilgilere dayanarak bu toponimin eski Türk kavimleri Argu'ların adından yarandığını kanıtlıyor. Bu toponimin Türk halklarının yaşadığı farklı bölgelerindeki mevcut paralelleri de bunun kanıtıdır.

İ.Babaşoğlu bu bu kabilden olan coğrafi adların alanını dikkata alarak bir çok araştırmacıların Argu adıyla ilgili toponimlerin şahıs veya etnik kökenle ilgili olduklarını belirtmiş olsa da, Azerbaycanın Gobustan bölgesinde adı geçen "Ağ Argun" toponimindeki "Argun" kelimesini Türk dilinde "yargan, dere" şeklinde açıklamıştır (3, s.311). S.Aliyeva, eski Türk abidelerinde yerleşim türlerini belirten çok sayıda kelime (arkuy, balık, kərəkü) kullanıldığını Güney Kafkasya'nın Türk toponimiyasında Argu'ların izlerinin korunduğunu belirtmiş

* *Doç. Dr. Galibe HACIYEVA, Nahçıvan Devlet Üniversitesi, e-posta: oguz.haciyev@gmail.com*

** *Doç. Dr. Elbrus veLİYEV, Nahçıvan Devlet Üniversitesi, e-posta: elbrusveliyev79@gmail.com*

olsa da, o da İ.Babaşoğlu gibi "Argu" sözünün "vadelerle dallanmış" anlamında açıklamıştır (4, s.124). Arkuy sözüne Tonyukuk'un anısına yazılmış bir anıtta da rastlanıyoruz. H.N Orkun bu sözcüğü "istihkam" şeklinde tercüme etmiştir (5, s. 764). A. Şukurlu, Arkıy'ın bir toponim gibi kayıta alındığını da gösteriyor (6, s.253).

C.Caferov ise "Argu" sözünün etimolojisini çeşitli anlamlarla açıklayarak M.Kaşğarlı "Divan"ındaki Büyük ve Küçük Ağrı dağının adını bu sözdeki "g" ve "r" seslerinin yerdeğişmesi sonucunda Argu sözünün Ağrı şeklinde ortaya çıktığını göstermiştir (7, s.29).

Tarihi kaynaklar üzerine yürütülen toponimik araştırmalar göstermektedir ki, Argu etnosunun adıyla meydana gelmiş coğrafi adlar yalnız Türkiye'de erazisindeki Ağrı adıyla sınırlı değil, Türk halklarının yerleştiği diğer bölgelerde de geniş işlenme alanına sahip olup, tarihte büyük iz bırakmıştır. Tarihi kaynaklarda Argular//Argınlar'ın tarihen Kazakistan, Cezqazqan, Qaraqandin, Selinoqrad ve diger bölgelerde iskan etmesi hakkında bilgiler verilmektedir (3, s.314). Bu faktör eski Argu kavimlerinin geniş bir coğrafiyada iskan ettiğini açık şekilde göstermektedir. Bunu çağdaş devride Türk toplumlarının yaşadığı çeşitli bölgelerde Argu'ların adını yaşatan tarihi toponimler kanıtlıyor.

Bu toponimlerden Kuzey Kafkasya, Gürcistan ve Çeçenistan'daki ***Argun*** nehrinin kolu; Aragvi – Gürcüstan'ın Doğusunda ırmak; ***Argut*** - Kazakistan'ın doğusundaki Altay Dağları'ndaki Katun Nehri'nin kolu; Arq - Tacikistan'da ırmak; ***Argazi*** - Rusya'da Göl; ***Arga-Sala*** - Yakutistan'da ırmak kolu; ***Argun***-Altay Dağları'nda Amur Nehri'nin kolu. Eski Hint-Avrupa halklarının mitolojik düşüncesine göre, Hint-Avrupa dillerinin ağızlarında ***Argun*** sözünde «ruh - yürek - insan - hayvan tanrısı» anlamında düzenli bir etimolojik bağlantı mevcuttur.

"Kitabi Dede Korkut" destanlarında Argubel şeklinde adı geçen bu toponim çağdaş devirde Azerbaycan'ın Gubadlı-Zengilan bölgesinde hidronim olarak tarihi izlerini yaşatmaktadır. Azerbaycan'ın Gubadlı-Zengilan bölgesinde, Hekeri nehrinin üst kesimlerindeki vadilerde akan nehir şimdi de ***Argu*** ırmağı adlanmaktadır. Güney Altay'da ***Argu*** Nehrinin varlığı hakkında da bir çok araştırmalarda bilgilere raslıyoruz (8, s. 21). C.Caferov M. Kaşğarlı "Divan"daki Argu kelimesinin bir kaç anlamlarını nehir, göl adlarından alıntı yaparak Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı dağ isimlerinin kökenini bu sözle bağlı olması fikri üzerinde dayanmaktadır (7, s.29).

Birçok kaynaklarda Argu toponiminin menşeyinin farklı şekilde açıklamasına rağmen, tarihi kaynakların verdiği bilgilere dayanarak bu toponimin eski Türk Argular'ın adını yansıttığını kanıtlıyor. Arqu toponiminin menşeyinden söz açarken her şeyden önce bu sözcükteki *"ar"* ve *"qu//ku//ku//ku//kuy"* hisselerini tanımlamak ve ileri sürülen bilimsel hükümlere dikkat etmenin yanı sıra, eski Türk dilinin söz varlığına bilimsel bir şekilde de dikkat etmek gerekir.

Argu toponiminin menşeyinden söz ederken her şeyden önce, Türk halkalarının yaşadığı çeşitli coğrafyalarda "*ar//er//ır//ir//ur//ür*" sözleri ile yaranmış çok saylı toponimlerin Türk halklarının yaşadığı bölgelerde olduğu kadar Azerbaycan›da da yaygın olduğu belirtilmelidir. Bazı Batılı ve Rus araştırmacıları "*ar//er//ır//ir//ur//ür*" terkibli toponimlerin etimolojisi hakkında konuşurken, ne yazık ki, bu coğrafi adların İran dilli veya Fars kökenli olduklarını kanıtlamaya çalışıyorlar. Rus bilim adamı D.Yeremeyev hiç bir sağlam ve bilimsel temele dayanmadan "*ar//er*" sözünü Hint-Avrupa ve İran dillerine ait olduğunu ifade eder (9, s.133). "*ar//er*" sözünü menşeyinden söz açarken V.K.Klemakov bu sözcüğü Türk dillerinden ayırmaya çalışan araştırmacılara tutarlı bir cevap veriyor ve Türk menşeli olduğunu kanıtlıyor (10, s.126).

İster "Kitabi Dede Korkut" destanları, isterse de M.Kaşğarlı'nın "Divanu-luğat-it-Türk" eserində Arguların dili, etnografiyası iskan ettikleri coğrafi alan hakkında verdiği bilgilerle yanaşı, çağdaş devirde Argu terkibli toponimlərin işlenme arealı, aynı zamanda bu yöndeki bilimsel-teorik ve etimolojik analizler de bu kelimenin tamamen Türk kökenli olduğunu doğrulamaktadır. Birçok antik kaynaklarda hem etnonim, hem de toponim gibi kayıta alınan "Argu" adı çağdaş devirde Türk onomastikasında hem de antroponim (Argunşah, Erkut//Ərqut – şahıs adı) gibi öz tarihi ulusal varlığını koruyor.

Ar– Başgırdıstan'da Tanıp nehrinin sol kolu; ***Arag*** – Dağıstan'da ırmak kolu; ***Aragvi*** – Gürcüstan'ın doğusunda ırmak; ***Aral*** – Amu-Derya'ın nehrinde deniz; Aran – Gürcüstan'daırmak; Arasan – Kazakistan'da ırmak ; ***Arg*** – Tacikistan'da ırmak ; ***Argazi*** – Rusiya'da göl; ***Arga-Sala*** – Yakutiya'da ırmak kolu; ***Argun*** – Altay dağlarında, Amur ırmağının kolu; ***Argun*** –Kuzey Kafkasiya'da, Gürcüstan'la Çeçenistan erazisinde ırmak kolu; ***Argut*** –Doğu Kazakistan'da, Altay dağlarında, Katun ırmağının kolu; ***Ergus*** –Kuzey Uralda ırmak ve b. Tüm bu analoji faktörler Türk toponimiyasında Arqu toponiminin öz tarihsel izlerini yaşatmasının tesadüf olmadığını göstermektedir.

Hayla V.K.Klemakov'dan öncə C.Mikloş, V.V.Radlov, L.Budaqov ve başka bilim adamları da "*ar//ər//ır//ir//ur//ür*" sözünü Türk menşeli saymışlar. Türk dillerinde *ar//ər*-i Tatar, Başkurt ve Azerbaycan Türkləri *"kişi, igid"*, Garapapaklar//Karakalpaklar *"kişi"* anlamında kullanmaktadırlar. Çağdaş Türk dillerindən tutmuş en eski Türk yazıtaları "Kültigin", "Tonyukuk", "Kitabi Dede Korkut", M.Kaşğarlı'nın "Divanü lüğat-it Türk" eserinde *ar//ər//ır//ir//ur//ür*-ün *"kişi, igid"* anlamında işlenmesine dair istenilen kadar örnək göstermek mümkündür: "Er iştan kızğutlandı" (2, s.271).

G.Geybullayev de tarihi araştırmalarında *"kişi, igid"* anlamında kullanılan *ar//ər* sözünün birkaç Alban çarının da adında iştirak etdiğini gösteriyor Aran – I. asrın ortalarında Alban çarı, Aratan- asırda yaşamış Alban çarı) (11, s.23).

A.A. Abdurrahmanov Kazakistan'daki toponimlerin etimolojisinden söz açarken eski Çin kaynakları üzerinde araştırma yapan Bernştam'ın görüşlerini onaylayarak, *ar//ər* sözünün Türk kökenli olduğunu bilimsel bir şekilde kanıtlandığını ve Kazakistan'daki mevcut Arıs, Takır toponimlerinin de bu sözle bağlılığını gösteriyor (12, s.46-53). Azerbaycan Türklerinin soykökünden, eski tarihinden haber veren "Kitabi Dede Korkut" destanlarında da "ar" sözüyle toponim (Ar+gu+bel) ve antroponim (Ar+uz) adına raslıyoruz (1, s.199). Onomastik kaynaklarda daha çok toponim olarak kayıta alınan *"ar//er"* komponentli çeşitli fonetik varyantları çağdaş Türk halklarının antroponimik sisteminde de bulunmaktadır. M.Seyidov *"ar//er//ır//ir//ur//ür"* komponentinin Türk dillerinide Kacar, Suvar, Avar, Hızır gibi birçok kabile, etnos ve insan adlarında raslandığını gösteriyor (13, s.45).

Türk halklarının yaşadığı çeşitli bölgelerde kişi adları gibi kayıta alınmış *"ar//or//ur"*-sözcüklü kişi adlarının değişik fonovaryantları Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Özerk Cümhuriyeti'nde Eruz, Türkmenistan'da Oraz ve Türkiye'deki Uras şeklinde mevcuttur.

Argu (ar+gu) sözünün ikinci komponenti *"qu"* sözünü tarihi etimolojok açıdan açıklamak için önce Türk dilinin eski tarihi kaynaklarına ve tarihi dil faktörlerine istinad etmek gerekiyor. M.Seyidov *"qu"* sözünün etimologiyasından söz açarken M.Kağankatlı'ya istinad ederek Hun tanrısının adının "Guar" şeklinde açıklandığını gösteriyor (14, s.211). "Guar" sözünün "gu" ve "ar" gibi iki sözün birleşmesinden yarandığını gösteren M.Seyidov "gu"nun gu//ku//kü//küy-ün birçok Türk dillerinde genel olarak *"yanmak", "ses", "bağırtı",*

"gürültü", "şarkı söylemek", "konuşmak" anlamlarında kullanıldığını göstermektedir. Altaylılar, uğultuya, gürültüye, yüksek sesle söylenen şarkıya *"kuu"*, Kazaklar, Tatarlar ise gürleyen sese, şarkıya *"küy"* diyorlar (14, s.212).

M.Seyidov "Kitabi ded Korkut" destanlarında "gu" sözünün iki anlamda: *"söz-sov", "haber" ve "söz gezdirmek", "dedikodu yapmak"* şeklinde kullanıldığını göstermiştir (13, s.213). *"Gu//küy"* sözü çağdaş Azerbaycan ağızlarında da *"ses", "çığlık"* şeklinde öz ilkin anlamını korumaktadır. Örn: Nahçıvan ağızlarında *"Gu vursan kulak tutular"* şeklinde kullanılan bu söz *"çığlık, bağırtı"* anlamında kullanılmaktadır. Çağdaş Özbek Türkçesinde de "kuy//küy"ün "şarkı", "şarkı söylemek" anlamlarında kullanılmaktadır (15, s. 221). Uygur dilinde de "küy"le bağlı sözlere rastlıyoruz (16, s.107).

Böylece, sonuç olarak söyleye biliriz ki, şimdiki Ağrı coğrafi adı eski Türk kökenli Arguların adıyla bağlı olup Ar+gu (*ar-kişi, yiğit; gu-ses, çığlık*) sözlerinin birleşmesinden yaranmış tarihi etnotoponimdir.

Araştırmalardan anlaşıldığına göre şimdiki Ağrı Dağı ve Ağrı ilinin tarihi M.Ö. çok eski çağlara dayanmaktadır. Ağrı'nın tarihinin araştırılması eski Türk tarihinin ve Türk dilinin tarihi durumunu ortaya çıkarmakla beraber, Türk halkının etnogenezi, eki mitoloji inançları ile ilgili bir çok konuların aydınlaştırılması, aynı zamanda bir çok siyasi problemlerin çözümü için çok büyük önem taşımaktadır.

Eski Türk kökenli Argu etnosunun adını yaşatan Ağrı toponiminin tamamen Türk kökenli olduğunu kanıtlayan çeşitli kaynakların ve bilimsel araştırmaların olmasına rağmen, günümüzde Ağrı birçok milletlerin sahiplendiği bölge olarak siyasi tartışmaların konusu olmaktadır. Azerbaycan'ın Naxçıvan Özerk Cumhuriyeti, İran, Türkiye ve Batı Azerbaycan'ın (şimdiki Ermenistan'ın) sınır hattında bulunan Ağrı dağı tamamen eski Türk kökenli toplumun ilk iskan ettiği bölge olarak, bu gün de Türkiye'nin sınırları içinde olsa da, XX.yüzyılın başlangıcında 1920'de Rusiya'nın desteğiyle Azerbaycan'ın tarihi topraklarında, tarihi İrevan Hanlığı bölgesinde kendine yeni bir devlet inşa etmiş Ermeniler Türkiye'den yeni toprak koparmak nedeniyle Ağrı dağını kendi tarihleri ile bağlamağa çalışıyorlar. Ağrı dağı sadece ermenilerin değil, uzun zaman bir çok dünya siyasilerinin de dikkatinde olmuş tarihi bölgelerden biridir. Siyasetçi Makro Palo bu dağı "hiç zaman ulaşılamayacak dağ" adlandırıb. Nuh'un gemisinin bu dağın zirvesinde olduğu iddia edilen Ağrı dağı 1828-1918'lu yıllarda Ruslar'ın tabeliyinde olmuştur. Dini edebiyatta, Nuh'un gemisinin saya oturduğu ilk toprak bu dağın zirvesi olmuştur. Tarihi kaynaklarda Ağrı dağının çeşitli dillerde "Kuh-i Nuh", "Cebel-ül Haris" gibi adlarına da rastlıyoruz.

10 sene Ruslar'ın tabeliyinde olan Ağrı dağı 1918'li yıllardan sonra Brest-Litovski anlaşmasıyla ermenilere verilmiş ve 3 yıl ermenilerin elində kalan Ağrı dağı 1921. yılda Kars anlaşmasından sonra yeniden Türkiye'ye gaytarılmıştır. Araştırmalardan aydın olur ki, Ermenilerin sembol olarak kullandığı Ağrı dağı ilk defa Tiflis Guberniyası'nın armasında olmuştur. 1952. yıl eylül ayının 3'də Ağrı dağının zirvesine ilk defa Türkiyə Cumhuriyeti'nin bayrağı asılmıştır.Verilen bilgilere göre, Ermeniler ilk defa Ağrı Dağı'nı sembol olarak 1918'de oluşturulan Ermeni-Taşnak hükümeti ambleminde kullandılar. Daha sonra Ağrı dağı bir sembol olarak 1922'de Sovyet Sosyalist Transkafkasya Cumhuriyeti arması, 1937'de Ermeni SSR'sinin arması ve son olarak da SSCB'nin çöküşünden sonra Ermenistan SSR armasında yer almıştır. Türk hükümeti buna karşı çıkarak öz itirazını bildirerek "Ağrı Dağı Ermeni topraklarında değil. Öyleyse bu dağ neden Ermeni bayrağına yansıyor? " SSCB Dışişleri Bakanı Ciçerin de Ermenileri savunarak Türklere şunları söyledi: "Türk bayrağı aynı zamanda hilal şeklinde.

Ay, bildiğim kadarıyla Türkiye'nin bir parçası değil" **17.**

Azerbaycan'ın eski tarihi topraklarında Sovyetlerin Ermeniler için yaratmış olduğu şimdiki Ermenistan'ın batısındaki Nuh'un Gemisi Ağrı Dağı'nda tasvir edilmiştir. Her zaman Türk tarihinden ve kültüründen yararlanan ve bu kültürü sahiplenmeğe çalışan Ermeniler hiçbir tarihi belgeye dayanmadan kendilerini Nuh'un türevleri olarak görüyorlar. Ancak, dünya bilim adamları tarafından ne Nuh'un ne de Ağrı Dağının, ne de Ararat adının Ermenilerle hiç bir ilgisi olmadığı defalarca kanıtlanmıştır. Rus tarihçisi A. Novoseltsev'e göre bu kelime Farsçadır. Ayrıca, Masis adı Ermenilere ait değildir. Bazı tarihi kaynaklarda bu adın kökeni farklı şekilde izah edilmesine rağmen tarihi kaynakların verdiği bilgilere, aynı zamanda eski tarihi dil faktörlerine dayanarak bu adın tarihi etimolojik tahlili bu toponimin Türklerden başka hiçbir halkla ilgisi olmadığını ve eski Türk boyları Argula'rın adından oluştuğunu kanıtlıyor.

KAYNAKLAR/BIBLIOGRAPHY

Kitabi Dede Korkut. Bakü: 1988.

Kaşgarlı Mahmud. Divanu-lugat-it-Türk. Çeviren Besim Atalay. Ankara: TDKY, 2013.

Babaşoğlu İ. Mahmud Kaşgarlının "Divan"ında Arğu adı ve onun etimologiyası. Rize Üniversitesi Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu. Rize 2008.

Aliyeva S. Orhon-Yenisey abidelerinde toponimler. Bakü: 2003.

Orkun H.N. Eski türk Yazıtları Ankara: TDKY, 1994.

Şükürlü A. Gadim Türk yazılı abidelerinin dili. Bakü: 1993.

Caferov C.İ. Bazı damğa ve işaretlerin etimoloji izahı. Türk dillerine dair etimoloji ve tarihi-morfoloji tatkikler. Bakü: ADU, 1988.

Potapov L.P. Etniçeskiy sostav i proisxojdenie altayçev. Leningrad: 1969. (Altaylıların (kökeni) menşeyi ve etnik terkibi).

Eremeev .Y. K semantike tyurkskoy etnonimı. Sb. Statey "Etnonim", Moskva: 1970. (Türk etnonimlerinin semantikası).

Klemakov. V.K. Proisxojdenie pervıx upominaniy etnonim avar. Sb. Statey "Etnonim", Moskva: 1970.

Geybullayev G. Gadim Türkler ve Ermenistan. Bakü:1992.

Abdurrahmanov. A.A. Voprosı toponimiki. Kazakistan. Sb. Statey. Moskva: 1962.

Syidov M. Azerbaycan halkının soykökünü düşünerken. Bakü: 1989.

Syidov M. Mifik tefekkürün kaynakları. Bakü:1983.

Uzbeksko-russkiy slıvar (Özbek-rus sözlüğü). Moskva:1956.

Uygursko-russkiy slıvar (Uygur-rus sözlüğü). Alma-Ata, 1961.

(http://qafqaznews.az/2016/04/lavrov-erm-nistandan-agri-daginin-s-klini-niy-c-kdi-foto).

A THEMATIC LANDSCAPE DESIGN PROJECT AĞRI İBRAHIM ÇEÇEN UNIveRSITY -NOAH'S ARK RECREATION AREA

Hasan YILMAZ*

ABSTRACT

Studies on protecting and increasing the green structures within the more livable urban space investigations have great importance for today's World. There are many ecological, economical, sociological and psychological benefits of open-green spaces in where people's active and passive recreation needs are met. Recreation areas to be built in university campuses fulfill all of these functions in addition to their demonstration purposes.

Thematic landscape design and implementation projects are very important in terms of keeping historical and cultural heritage alive. Upon this idea, this recreation project within the campus of İbrahim Çeçen University referring to the Mount Ararat, in where is thought to be Noah's Ark. In this paper, the project will be presented within the scope of the landscape design process. It is aimed to draw attention to the subject by giving structural and plant applications with visual material.

Key words: *Noah's Ark Recreation Area, landscape design, recreation, Ağrı*

* *Prof. Hasan YILMAZ, Atatürk University Faculty of Architecture & Design Department of Landscape Architecture, Erzurum/TURKEY, e-mail: hyilmaz@atauni.edu.tr*

TEMATİK BİR PEYZAJ TASARIM PROJESİ; AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİveRSİTESİ NUH'UN GEMİSİ REKREASYON ALANI

Hasan YILMAZ*

GİRİŞ

Kentsel fiziki dokudaki hızla gelişmeler, beraberinde bir dizi çevre sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu süreçte özellikle kentsel açık-yeşil alanlar dönüşmekte, işlevlerini yerine getirememekte (Cox et al., 2017) ve kent insanının rekreasyonel taleplerini yerine getirecek donatılardan uzaklaşmaktadır. Yaşanabilir kentsel mekânlar açsından kent bileşenlerinde açık-yeşil alanların varlığı ve doğal ortamlar sunmasının önemli rolü vardır (Taylor, et al., 2018;Yılmaz, 2018). Bir başka ifade ile bir kentin yaşanabilir kriterlerini yerine getirmesinde sahip olduğu açık-yeşil alanların yeterliliği belirleyici rol oynamaktadır.

Üniversite yerleşkeleri planlaması son yıllarda önem kazanmaya başlamış, yerleşkelerin fiziki dokusu, öğrencilere ve kullanıcıların sunmuş olduğu fırsatları doğrudan öğrenci tercihlerine etki etmektedir. Yılmaz ve Irmak (2012)'a göre yerleşkelerde yapısal planlar kadar, açık-yeşil alan planlaması da önemlidir. Öğrenciler ve akademisyen ile çalışanlar tarafından kolay erişebilen, konforlu, güvenli, değişik rekreasyonel eylemlere fırsat tanıyan yerleşkeler tercih edilmede bir adım öne çıkmaktadır(Yılmaz, 2019). İyi planlanmış üniversite yerleşkelerinde geniş açık-yeşil alanlar ve ağaçlar yükseköğrenimin sembolünü oluşturmaktadır (Dober, 2000).

Yeşil örtünün öne çıktığı yerleşkelerin o mekanı kullanan öğrencilerin sosyalleşmesi başta olmak üzere, stres atma, zihinsel yorgunluğunu azaltma, okuma performansını geliştirme gibi bir çok avantajları bulunmaktadır (Hipp et al., 2016;Liu and Sullivan, 2016; Hajrasouliha, 2017; Hodson, 2017).

Üniversite yerleşkelerinde yapılacak rekreasyon alanları bu işlevleri yerine getirmesi yanısıra aynı zamanda demonstrasyon görevi de üstlenmektedir. Tematik peyzaj tasarım ve uygulama projeleri tarihi ve kültürel mirasın yaşatılması ve canlı tutulması açısından oldukça önemlidir. Bu fikirden yola çıkılarak, Nuh'un Gemisinin olduğu düşünülen Ağrı Dağı'na atıfta bulunmak üzere İbrahim Çeçen Üniversitesi yerleşkesi içinde bir rekreasyon projesi hazırlanmıştır. Bu bildiride hazırlanan projenin tanıtımı peyzaj tasarım sürecinde ele alınmıştır. Yapısal ve bitkisel uygulamalar görsel materyal eşliğinde verilerek, konuya dikkat çekilmesi hedeflenmektedir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın ana materyalini Ağrı İbrahim Çeçen Üniversite merkez yerleşkesindeki peyzaj tasarım alanı oluşturmaktadır. Bu alan yaklaşık 100 dönüm olup, eğitim dokusu yanında yer almaktadır.

Çalışma yöntemi sorun tanımlama, mevcut durum alan analizi, talepleri belirlemeye yönelik veri toplama, analiz, konsept belirleme ve alternatif tasarımların geliştirilmesi ve sentez (peyzaj tasarımı) aşamalarından oluşmaktadır. Yöntemin belirlenmesinde Özkan vd., (1993), Yılmaz ve Yılmaz (2000) ile Yılmaz (2019) çalışmalarından yararlanılmıştır.

* *Prof. Dr. Hasan YILMAZ, Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Peyzaj Mim. Böl. Erzurum/TÜRKİYE, e-posta: hyilmaz@atauni.edu.tr*

Çalışmanın ilk aşamasında bu konuda yapılan literatür incelenmiş, yurt içi ve yurt dışındaki bazı üniversite yerleşkeleri değerlendirilmiştir. İkinci aşmada tasarım yapılacak alanda sörvey çalışmalarında bulunulmuştur. Yerinde yapılan incelemeler sonucu alan içi ve yakın çevresi alan kullanım değerlendirilmesi yapılmıştır. Mevcut durum analizi ve üniversite üst yönetiminden alınan talepler doğrultusunda proje konsepti belirlenmiş, buna yönelik alternatifler geliştirilmiş ve leke ile avan projeler oluşturulmuştur. Alan için yapılan analiz sonuçlarına göre kesin peyzaj tasarım projesine karar verilerek, yapısal ve bitkisel tasarımlar görseller eşliğinde ortaya konmuştur.

BULGULAR VE TARTIŞMA

PEYZAJ TASARIM SÜRECİ

Sürdürülebilir yerleşke planlaması ve tasarımında bir çok faktör peyzaj tasarım sürecinde ele alınması gereklidir (Dober, 2000; Önder ve Polat, 2001; Matloob et al., 2017; WEB, 2017). Öğrenci isteklerinin neler olduğu tasarımın kullanıcı memnuniyetleri açısından oldukça önemlidir (Öztürk vd, 2016; Rumao, 2016; Hajrasouliha, 2017; Yılmaz, 2019). Öncelikle konu ile ilgili yapılan araştırmalar, örnek yerleşke planlamaları, öğrencilerin taleplerinin neler olabileceği gibi temel analizler yapılmıştır. Daha sonra Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi yerleşkesinde yapılan

Şekil 1: *Tasarım alanın sörvey analizi*

tasarım öncesi alan içi ve yakın çevresi analizlerinde bulunulmuştur.

Tasarım yapılacak alanın iklim yapısı, toprak yapısı, bitki örtüsü, eğim, yerleşke fiziki dokusu ilişkisi, alan kullanımı, sosyo-kültürel yapı, kullanıcı istekleri belirlenmiştir.

Tasarım alanı üniversite yerleşkesinin batı üst kısmında düze yakın eğimi olup, 100 dönüm büyüklüğündedir. İçerisinde otsu doğal vejetasyon dışında odunsu bitki bulunmamaktadır. Ağrı ili ekstrem iklim şartlarına sahip, uzun ve sert geçen bir iklim yapısına sahiptir. Soğuk iklim kenti özelliği taşıyan alan hakim rüzgarın olumsuz etkisi altındadır. Gece gündüz sıcaklık farklılıklarının fazla olması, donma çözülme olaylarının fazlalığı, yağışın düzensizliği ve yaz aylalarında yetersizliği ve düşük nem, kışın oldukça set geçmesi yapısal ve bitkisel tasarımları etkileyecek özellik taşımaktadır. Toprak yapısı bakımından uzun yıllardan bu yana yakınındaki Şeker fabrikasının su deşarj alanı olduğundan oldukça ağır ve bitki kullanımı için uygun fiziki yapıda değildir. Alanın mevcut kullanımında içerisinde büyük 4 adet su toplama göleti mevcuttur.

Alan çevresinde rektörlük konutu, üniversite cami ve lojmanı, şeker fabrikası ve batı kısmında tarımsal alanlar bulunmaktadır. Üniversite ring sisteminin kuzey batıdaki kısmında ana ulaşım aksı bu alanda son bulmaktadır (Şekil 1).

PEYZAJ TASARIM PROJESİ/KESİN PROJE

Alanda yapılan analiz, sorun tanımlama ve değerlendirme sonucu hazırlanan leke ve avan proje geliştirilerek peyzaj tasarım projesi oluşturulmuştur.

Alanda mevcut gölet alanları tasarıma yön vermiştir. Fazla kazı dolgu işlemi yapmadan alandaki göletler şekillendirilerek geniş su yüzeylerine yer verilmesi üzerinde durulmuştur (Şekil 2). Bataklığa dönüşmüş alanlar su yüzeyleri olarak tasarlanması hedeflenmiştir. Üniversite yönetiminin mevcut yeşil alanları sulamak amacı ile tasarım alanında yapılacak göletlerden yararlanmak istemeleri de alanda su kullanımı belirlemiştir.

Alan için değişik tasarım senaryoları üzerinde durularak, rektörlük üst yönetimi ile leke çalışmaları değerlendirilerek konsept kesin projeye karar verilmiştir (Şekil 4). Ağrı kent merkezinde yeterince rekreatif fırsatlar yer almadığından bu alanın aynı zamanda kente yapısal ve bitkisel açıdan model oluşturması ve öğrencilerin yanısıra halkın kontrollü olarak kullanımına yönelik donatılar içermesine de dikkat edilmiştir.

Şekil 2: *Peyzaj tasarımı sürecinde leke çalışması*

Şekil 3: *Alan için hazırlanan peyzaj tasarım projesi*

PEYZAJ TASARIM PROJESİNDEKİ TASARIM İLKELERİ AŞAĞIDA VERİLMİŞTİR.

* Tematik bir proje ortaya konulması, bu amaçla Nuh'un gemisi konsepti ile kültürel peyzaja vurgu yapılması

* Ağrı ilinin tarihi, mimari ve kültürel yapısını yansıtan tarih duvarı oluşturulması

* Nuh'un gemisi ile özdeşleşen geniş su yüzeylerine yer verilerek tarihi konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.

* Su yüzeylerinde akustik, yansıma, serinlik sağlama, dinginlik gibi görsel katkısı yanısıra, yerleşkenin sulanmasına kaynak oluşturma, yazın su sporları (kano, su bisikleti vb.) ,kışın ise buz pateni pisti olarak fonksiyonel kullanılması

* Geniş çim tepeleri oluşturarak, alanın monotonluğunun kırılması, rüzgârın olumsuz etkisinin azaltılması, konut dokusu ile mahremiyetin sağlanması ve sürprizli mekânların elde edilmesi

* Geniş çim yüzeylerine yer verilerek algıda vurgu ile güvenli mekânların oluşturulması

* Soğuk iklim bitki türlerinin kullanılarak, doğadan esinlenmiş bitkisel tasarımlarla bölge için model oluşturulması

* Özgün yapısal ünitelerin kent ve bölgeye model oluşturması

* Öğrencilerin ve akademik ile idari personelin yaz ve kış rekreasyonel dış mekân kullanımına yönelik yapısal uygulamalar

* Sürdürülebilirlik ve ekonomik olması açısından yürüme yollarında doğal zemin kaplamalarına yer verilmiştir.

* Bisiklet, yürüme ve koşu fırsatlarını sunan sürprizli yollar ile peyzajın algılanması sağlanmıştır.

* Üniversitenin yeni fiziki engelli bayrak almasına katkı sağlayacak her yaş ve fiziki engelliler için erişilebilir tasarımlarına yer verilmiştir.

* Üniversiteye prestij kazandırılması, öğrenci ve personelin aidiyet duygusunun gelişimine katkı sağlaması

YAPISAL TASARIMLAR

Yapısal elamanlar olarak; Nuh'un gemisi ve hayvan figürleri, kafeterya (2 adet), su yüzeyleri, gözetleme kulesi, çim tepeleri, otoparklar, ana ulaşım yolu, anfi, tarih duvarı, piknik alanı (kameriyeler), pergola/gölgeli mekânlar (3 adet) ile diğer donatılara (köprü, bank, çöp kutusu, çit, yönlendirme levhaları vb.) yer verilmiştir.

Projenin ana temasını Nuh'un Gemisi oluşturmaktadır. Değişik kaynaklara göre Hz. Nuh'un Gemisinin Ağrı Dağı'ında olduğu düşünülmektedir. Bu olaya vurgu yapılması ve tarihin canlı tutulması açısından proje alanında her taraftan görülebilecek şekilde yüksek bir tepe üzerinde Nuh'un gemisine yer verilmiştir. Gemi tasarımı değişik eslek grupları tarafından yeniden ele alınarak alana uygulanacak kesin projeye karar verilecektir. Geminin kayalara çarparak bir kısmının parçalanmış olabileceğinden yola çıkılmıştır. Gemiden Hz. Nuh'un yanında gemiye aldığı evcil hayvanları vurgu yapılması açısından hayvan figürlerinin heykellerine yer verilmiştir (Şekil 4).

Peyzaj tasarımında 10 dönümlük bir alanda informal su yüzeylerine yer verilmiştir. Gölet şeklinde tasarlanan alanda köprüler, su kıyısı yürüme ve koşu yolları, anfi, kafeterya, gözetleme kulesi, pergolalar kullanılmıştır. Su hem estetik amaçlı dinlendirici özelliğinden dolayı (Rumao, 2016), hem de yerleşkenin sulanmasına kaynak oluşturmaktadır. Suya hareketlilik vermesi açısından fıskiye sistemleri ile gece görüntüsün yönelik su içi aydınlatması düşünülmüştür. Kış aylarında buz pateni yapılması için fıskiye sayıları fazla tutulmamıştır. Su yüzeyleri arasında yükseklikleri 10m'ye varan çim tepeleri ile sürprizli mekânlar oluş-

turulmuştur. Bu mekânlar içinde tarih duvarı ve çim üzeri anfilere yer verilmiştir. Bu alanda özgün olarak pergolalar tasarlanmıştır. Üniversite sakinlerinin diğer rekreasyonel taleplerini karşılamak üzere alanın kuzeybatısında bir piknik alanı tasarlanmıştır. Bu alanda çim tepelerine saklanmış Wc ile özgün oturma birimleri kullanılmıştır (Şekil 5). Ring sistemi yoluna uygun olarak ana ulaşım yolu tasarlanmış ve otoparkla desteklenmiştir.

Şekil 4: *Alanda Hz Nuh'un Gemisi yüksek bir tepeye konumlandırılmıştır.*

Şekil 5: *Yapısal tasarım örnekleri*

BİTKİSEL TASARIMLAR

Bitkisel tasarımda daha çok bitkiler gruplar halinde kullanılarak, güvenlik algısına artırılmasına yönelik geniş çim yüzeylere yer verilmiştir (Şekil 6). Yoğun bitkilendirme korku ve istenmeyen olayların ortaya çıkmasına neden olabileceğinden (Donovan and Prestemon, 2012) kaçınılmıştır. Çim tepelerinde az bitki kullanılarak bu alanların kış aylarında kızak kullanımına hizmet vermesi amaçlanıştır. Bitkiler insanların kendilerini daha iyi hissetmelerine yardımcı olduğundan (Virginia et al., 2018; Elsadek et al., 2019)), tasarım ilkeleri ışığı altında bitkisel kompozisyonlar oluşturulmuştur. Doğal görünümler elde edilmesi amacı ile bitkiler alanda ekolojik istekleri göz önüne alınarak birbiri ile yapacakları kontrast ve uygun etkiye göre tasarlanmıştır. Bitkilerin dört mevsim etkisi göz önüne alınmış, bazı alanlarda süprüzü kuvvetlendirmek için yoğun bitki kullanılmıştır. Rüzgârın olumsuz etkisini azaltmak amacı ile alanın batı kısmında yüksek boylu ağaçlar kullanılmıştır. Alanın bitkisel tasarımında bölgenin ekolojik şartlarına ve özellikle sert iklime uygun bitki türlerinin kullanılmasına dikkat edilmiştir. Alanın Ağrı kenti ve bölge için bir model oluşturması hedeflendiğinden bitki seçimlerinde estetik kaygı yanısıra bölge şartlarına uyum gösterebilecek türlerin seçimine özen gösterilmiştir.

Alanda kış görünümleri için iğne yapraklı bitki türlerinden Sarıçam (*Pinus slyvestris*) ile Mavi ladin (*Picea pungens* 'Glauca')'lere yer verilmiştir. Çiçek özelikleri için korunmuş alanlarda süs elması (*Malus hybrida), yalancı akasya (Robinia pseudoacacia*), Mürver (*Sambucus nigra), bölgenin karaktaeristik ağacı olan huş bitkisi (Betula verrucosa) yoğun olarak kullanılmıştır. Kısa sürede* rüzgâr perdesi oluşturması ve arazi sınırlarını kısa zamanda belirgin duruma getirmesi amacı ile akkavak (*Populus alba*) ve dişbudak (*Fraxinus americana*) batı kısmında tercih edilmiştir. Su kıyısında görsel etki artırmak ve vurgu yapmak amacı ile salkım söğütler (*Salix babylonica) kullanılmıştır.*

Çalılardan ise yoğun olarak süs kızılcığı (Cornus alba 'Sibirica'), kartopu (Viburnum opulus), keçisakalı (Spirea wanhouthei), leylak (*Syringa vulgaris*), berberis (*Berberis thunbergia 'Atropurpurea'), değişik türde ardıç*lar (*Juniperus sp.), yabani iğdeler (Hippophae rhamnoides*), frenk üzümleri (*Ribes aureum) tercih edilmiştir.*

Şekil 6: *Bitkisel tasarımda geniş çim yüzeylere yer verilmiştir.*

SONUÇ

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi merkez yerleşkesinde tasarlanan Nuh'un Gemisi rekreasyon alanı peyzaj tasarım sürecinde ele alınmıştır. Tematik bir konu olarak ele alanına proje alanında gerekli sörvey ve kullanıcı talepleri alınarak, tasarımda doğal ve kültürel kaynak değerleri göz önünde tutulmuştur. Yerleşke içinde 100 dönümlük bir alanda tasarım gerçekleştirilmiştir.

Tasarımın Nuh'un gemisi teması üzerine odaklanmış olup, gemi ve su bir arada düşünülmüş, tasarım diğer yapısal ve bitkisel donatılarla desteklenmiştir. Peyzaj tasarımı rektörlük üst yönetimi ile paylaşılarak, kesin projeye karar verilmiştir. Tasarımlarda fonksiyonellik, ekonomik, estetik, iklim şartlarına dayanıklılık ile alana fazla yapısal yük getirmeyen, konforlu ve güvenli mekânlar oluşturulması üzerinde durulmuştur.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi kuruluşundan itibaren fiziki yapılaşmasını hızla tamamlama sürecine girmiş, açık-yeşil alan düzenlemeleri ve fiziki dokusu ile dikkat çeken bir duruma gelmiştir. Yerleşkede düzenlemesi yapılmayan birkaç alandan birisi durumunda olan tasarım alanı için hazırlanan projenin uygulanması ile birçok yararlar elde edileceği düşünülmektedir. Öğrenciler, akademisyenler, çalışanlar ve ziyaretçiler için yaz ve kış değişik rekreatif fırsatlar sağlaması beklenmektedir. Özellikle öğrenciler için serbest zamanlarını değerlendirebilecekleri konforlu, güvenli ve dinlendirici mekânlar sağlayacak alanın aynı zamanda öğrencilerin aidiyat duygusunu artıracağı beklenmektedir. Alan Ağrı havaalanına yakınlığı dolayısı ile kente gelen ve giden yolcuların uçak içerisinden alanı göreceğinden üniversitenin prestjine ve tanınırlığına olumlu etki edeceği düşünülmektedir. Nuh'un Gemisinin Ağrı Dağında olduğu fikrine atıfta bulunacak, alanı görmeye dışardan da insanların gelmesi beklenmektedir.

Sonuç olarak üniversite yerleşkeleri sahip olduğu dış mekân fiziki donanımları öğrencileri ve diğer kullanıcıları doğrudan etkilemekte, yerleşke planlaması iyi olan üniversiteler tercih edilmede ve öğrenci memnuniyetlerinde öne çıkmaktadır. Tematik bir proje olarak ortaya çıkan sonuç peyzaj tasarım ürünü kültürel peyzajın tanınması ve sürdürülebilirliğine katkı sağlayabilecek özgünlük içermektedir.

TEŞEKKÜR

Nuh'un Gemisi rekreasyon projesinin 3 boyutlu ve hareketli görsellerini hazırlayan **Arş. Gör. Emral Mutlu**'ya çok teşekkür ederim.

KAYNAKLAR/BIBLIOGRAPHY

Cox, DTC, Hudson, HL Shanahan,DF, Fuller, RA, Gaston KJ, 2017.The rarity of direct experiences of nature in an urban population. Landscape and Urban Planning., 160 :79-84

Dober, RP, 2000. Campus landscape;Functions, form, features. John Willey and Sons, Inc. New York.

Donovan ,GH, Prestemon, JP, 2012. The effects of trees on crime in Portland ., Oregon. Environment and Behavior, 44:13-30.

Elsadek, M, Liu, B, Lian, Z, 2019. Green façades: Their contribution to stress recovery and well-being in high-density cities. Urban Forestry and Urban Greening, 14 (İn press).

Hajrasouliha, A, 2017. Campus score:Measuring university campus qualities. Landscape and Urban Planning. 158:166-176.

Hipp, JA, Gulvadi, GB, Alves, S, Sequerria, S, 2016. The relationship between perceived greness and perceived retorativenes of universty campus and student reported quality of life. Environment and Behavior, 48(10):1292-1300.

Hodson, CB, Sander, HA, 2017. Green urban landscapes and school-level academia performance. Landscape and Urban Planning, 160:16-27.

Liu, D, Sullivan, WC, 2016. Impact of view to school landscapes on recovery from stress and mental fatigue. Landscape and Urban Planning,148:149-158.

Matloob, FA, Sulaiman, AB; Turki, HA, Shamsuddin, S, Mardyya, WN, 2014. Sustaining campuses through physical character-The role of landscape Procedia-Social and Behavioral Sciences, 140:282-290.

Önder, S, Polat, AT, 2001. Konya Büyükşehir Belediyesi Park ve Bahçeler Müdürlüğü açık alan tasarımı üzerine bir araştırma. SÜ Ziraat Fak. Derg., 15(28):153-167.

Özkan, MB, Küçükerbaş, EV, Kaplan, A, Aslan, N, 1993. Ülkemizde peyzaj düzenleme çalışmalarında tasarım süreci açısından gözlenen sonuçların Bademler Mahmut Türkmenoğlu Parkı örneğinde çözümü üzerine araştırmalar. EÜ, Ziraat Fak. Yayın 29s.

Öztürk, M, Gökyer, E, Çorbacı, ÖL, 2016. Evaluation of student perception on landscape planning and design of university campuses around the case of Ağdacı campus. İnönü Üniv. Journal of Art and Design 6 (13):49-55.

Rumao, GS; 2016. Assessing user's perceptions of campus landscape learning from the university of Texas at Arlington. Degree of Master of Landscape Architecture. https//uta-ir.tdl.org

Taylor, L, Hahs, AK, Hochuli, DF, 2018. Wellbeing and urban living: nurtured by nature. Urban Ecosystem. 21: 197-208,

Virginia, H, Kendal, D, hahs, AK, Threlfoll, CG, 2018. Green space context and vegetation compiexity shape people's preferences for urbn public parks and residental gardens. Landscape Research 43(1);150-162

WEB, 2017. Campus master planning process. Senata. illinois.edu/master.pdf.Erişim tarihi;29.03.2019

Yılmaz, H, 2018. Yaşanabilir kentler/Yaşanabilir kent bileşenleri. 2. Uluslararası Mimarlık ve Tasarım Kongresi, Çanakkale,

Yılmaz, H, 2019.Atatürk Üniversitesi merkez yerleşkesi açık-yeşil alan avlusu peyzaj tasarımı ve uygulama süreci. Akademik Ziraat Derg, 8(1):127-134.

Yılmaz, H, Irmak, MA, 2012. Yerleşke planlamasında bitkisel tasarım ilkeleri; Atatürk Üniversitesi yerleşkesi örneği. Atatürk Üniv. Yayın No:1011. 192s.

Yılmaz, H, Yılmaz, S, 2000. Peyzaj mimarlığında tasarım süreci ve proje örnekleri, 106s, Erzurum.

NOAH ANCESTOR AS A UNIveRSAL VALUE

İsa YÜCEER*

ABSTRACT

Noah reality is a common value for all of the world. He is a important character. He made a history and tried for the favour of the humanity. everyone has a vommon opinion for that he is a precious one. He is a prophet, as a sensitive and conscious human he tried and actually he became second ancestor of the humanity. Being an ancestor and prophet. He fullfill his responsibilities completely. Every geography accepted him, everyone loved and adopt him. He is one of rare person which is loved by everybody extremely.

People interested in him naturally. Although people lived his time escaped and conflicted him, he was at ease. After centuries scientists and researchers which are experts of different area, recognize him and believe him. accept his ideas and civilization. they lived his time, listened his speech, helped him to building ship, embarked and express him their commitment. Althought there are centuries, they value him as a figth with him. he deserve much more then this value. Because he tried to save humanity, move with sensitive and conscious. However, some immune people disobeyed to him. he invited to civilization. However, they choosen to be bedu. Whereas the calling is for the benefit of humanity.

In the past a few people realized that, moved consciously and get the messagethen arraneged their way. Actually it is wrong that to object to information, get the revelation and to use brain. it not easy that to present information to unwilling person. to finish darkness, move with science, and arrange their way from wrong way to right way was not easy. Continously calling is neccessary for that. Building ship and trying hard for this way is an admirable behaviour. Value of him will be assessed by sensitive people. he is a common value.

***Key words*:** *Divine message, nebi, deluge, punishment and salvation, values, lesson and example.*

* *Prof. İsa YÜCEER, BEÜ İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, Bitlis/TURKEY, e-mail: myyuceer@yahoo.com*

EVRENSEL DEĞER OLARAK NUH ATA

İsa YÜCEER*

GİRİŞ

Nuh gerçeği, yeryüzünde insanların üzerinde birleştiği ortak değerdir. O büyük şahsiyettir. Tarihe mal olmuş ve insanlığın iyiliği için çaba vermiş ender kimselerden olduğunda ittifak edilmiştir. O nebi, resul, peygamber duyarlı ve bilinçli insan olarak gayret sarf etmiş gerçekten insanlığın 2. Atası olmuştur. Ata ve peygamber olmanın gereklerini noksansız olarak yerine getirmede kusur etmemiştir. Her coğrafya ona mekan olmuş, herkes onu sevmiş, benimsemiş, özümsemiş ve gönlünü açmıştır. Bu düzeye ulaşabilen ve bu derece gönüllerde yer eden ender şahsiyetlerden birisidir.

Biz buradan ona hitapla diyoruz ki, her ne kadar senin zamanının insanları, hatta akrabaların sana karşı çıksalar da sen müsterih ol. Bizler bilim insanları ve farklı alanların yetişmiş ilim yolcuları olarak seni imkanlarımız dahilinde tanıyor, sana inanıyor, getirdiğin değerleri ve bütünüyle bir medeniyeti kabul ediyoruz. Senin döneminde yaşamış, sohbetlerinden istifade etmiş, gemi yapımında sana yardım etmiş, seninle birlikte gemiye binmiş ve kurtuluştan pay almışçasına sana gönülden bağlılığımızı ifade ediyoruz. Arada asırların bulunması, senin tarihte yaşamış olmana önem vermeksizin, adeta seninle birlikte olmuş ve mücadelene katılmış gibi sana değer veriyoruz. Senin verilen değerlerin çok daha fazlasına layık olduğunun bilincindeyiz. Çünkü sen insanlığın kurtuluşu için emek verdin, Hassasiyet gösterdin. Şuurlu hareket ettin. Fakat duyarsız insanlar ve çıkar çevreleri senin çağrına kulak tıkadı. Sen medeni olmaya çağırdığın halde onlar bedevi olmayı seçti ve cezalarını gördüler.

Bir avuç insan ise farkındalık gösterdi. Bilinçli hareket etti. Yolunu düzelterek senin mesajını aldı. Aslında bilgiye, bilgilenmeye, vahiy bilgisini almaya ve aklını kullanma çağrısına karşı çıkılmamalıydı. Fakat buna isteği olmayanlara bilgi sunmak da kolay değildi. Cehalete son verilmesi, bilimin ışığında hareket etmek ve yanlış inançlara son verip yolu düzeltmek kolay olmamış ve bu durum sürekli çağrı yapmayı gerektirmiştir. Gemi yapmak ve bu yolda imkanlarını seferber etmek, alay edilecek değil, takdir edilecek, yardımda bulunulacak, desteklerin esirgenmemesi gereken bir girişim olduğu halde medeni olmaktan nasipsizler Nuh'la istihza etmişlerdir. Onun değeri duyarlı insanlarca takdir edilecektir.

1- İNSANLIĞIN GEÇMİŞİNDEN DERS VE İBRETLER

Kavimlerin akıbeti ilahi kitaplarda verilmiştir. Geçmişte yaşamış kavimler hakkında kapsamlı olarak sundukları bilgiler vardır. Onların inançları, din anlayışları, yaşantıları, ahlak ve tutumları hakkında bilgi sunmaktadır. Onlar da diğer insanlar gibi yaşamış ve dünya hayatlarında bir şekilde ömür sürmüşlerdir. Yapılan tespitler helak olan kavimlerin çok yönlü yanlışlar içinde olduğunu, bu batıl işlerini yaygın hale getirmek çabası içinde olduklarını ortaya koymaktadır. Allah'ın verdiği aklı kötü yolda kullanmamaları gerekirken, akıl nimetini yanlış işlerde kullanmışlar ve birtakım kötü durumların içinde olmuşlardır. Onlardan beklenen özellikle peygamberlerin yaptığı uyarılardan yararlanmalarıydı. Çünkü peygamber bu ikazlarını aldığı vahye dayalı olarak yapıyordu. Yüce yaratıcı kulları hakkındaki hükmünü onlar aracılığıyla indiriyordu. Bunların hayatta genel geçerli hale getirilme-

* *Prof. Dr. İsa YÜCEER, BEÜ İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, Bitlis/TÜRKİYE, e-posta: myyuceer@yahoo.com*

sini istiyordu. İnsanlar ise kendi arzularına uyuyor ve peygamberleri önemsemiyorsa, burada ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Yanlışın devamından yana tavır alanları, uyarıları dikkate almadıklarında cezalandırmak gerekmiştir. Peygamberlerin kavimleriyle olan ilişkilerinde bu durum açık olarak görülmektedir.

Peygamberler Allah tarafından görevlendirilmiş kimselerdir. Görevlerini yerine getirmekle yükümlüdürler. Verilen emirler doğrultusunda hareket etmek durumundadırlar. Emri uygulamada kusur etmezler. Gönderildikleri kavmin içinden bir kimse olmaları nedeniyle o kavmin dilini konuşur, onların anladığı dille hitap ederler. Muhataplarını yolun doğrusuna çağırırlar ve yanlıştan sakındırırlar. Genel beklenti kavmin ıslah ve irşat olması, durumunu düzeltmesine yöneliktir. Bu gerçekleşmeyince ceza gelmektedir. Peygamberi dinlemeyen kavim asilikte ileri gitmekte, yanlışlıklarını sürdürmekte, batıllarını devam ettirmekte ısrarlı olmaktadır. Çoğu kez ahiret inancına sahip olmadıkları için korkutuldukları azaptan da korkmamakta ve onun gelmesini istemektedir.

Zulüm, haksızlık, insan hakları ihlali gibi konularda artık adaletli, dürüst, hukuka riayet eden, hakkı gözeten kimseler olmaları, kötü ahlakı bırakıp güzel olanı almaları gerekecekti. İleri gelenler despotluk ve diktatörlük yapamayacak, iyi insanlar olacaklardı.[1] Fakat halkı yönlendiren kesimin bunu kabul etmeye isteği yoktu. Onlar kendi arzularına göre uygulamalarını devam ettirecek ve çıkarlarını koruyacaklardı!

Halk peygamberinin çağrısında sınıflara ve katmanlara ayrılamazdı. Allah'ın kulları eşitti. Allah'ın emrini duyuran peygambere uyma yükümlülükleri vardı. Bu sorumluluğa peygamberde dâhildi. İleri gelenler ise halkı bölmüş, kendilerini ileri gelenler, yöneten öncü, reis, itaat edilen sınıfına almıştı. Diğer insanları ise aşağılamış, ezmiş ve dışlamışlardır. Bu anlayış peygamberin getirdikleri ile bağdaşmıyordu. Bu durumda geneliyle eski ve yeni, lider ve peygamber ihtilafında halkın liderlerden ayrı hareket etme şansı bulunmuyordu. Yanlış yaklaşımın sonu helak olmuştur.

Artık onlara iyilik adına yapılabilecek bir şey kalmadığında değersiz varlıklar olarak ceza görmüşlerdir. Buna rağmen sağduyulu, selim akıl sahibi, basiretli, akıllı hareket eden, bilinçli ve gelişmelerin farkında olan kimseler ortaya çıkmış, sayıları azda olsa onlar peygamberle birlikte olmuş, onun mücadelesine destek vermiş ve dost olmuştur. Sonuçta kurtulanlar onlardır. Peygamber karşıtlığı, inanç hasımlığı göstermek, yanlışı sürdürmek ise çözüm ve çare olmamıştır. Geminin ise sıradan bir gemi olmayıp kapsamlı, kapasiteli, dayanıklı ve büyük olduğu anlaşılmaktadır. Onun o dönemde gemi yapması, medeniyet yolunda önemli bir adım ve yol gösterici bir girişimdir.

Bu gelişme insanlar için hayati öneme sahiptir. Canlılar onun bulunduğu mekanlarda yaşamış, medeniyetler onun mekanında kurulmuştur. Doğal denge bozulduğunda su faydalı olma değil, felaket getirmektedir. Nuh kavminde de bu durum yaşanmıştır. Dengesizlik, aşırı yağış ve felaketi beraberinde getirmiştir. İnkarcının sonu hüsran olmuştur. Yeni ortamda su verimliliğin, üretimin, temizliğin ve faydalı işlerin sembolü olmuştur.

2- REHBER ŞAHSİYET VE ÇEVRESİ

İnkârcılar kendilerine kendi reis ve liderlerini örnek seçmiş, o kimseler de halkı helake götürmüştür. Nuh'la birlikte olanlar ise güzel faaliyetlerini Nuh'un rehberlik ve kaptanlığında yürütmüş ve başarıya ulaşmışlardır. Onlar vahyin ve aklın ışığında hareket etmişlerdir. Kötü sona gidenler azgınlık ve taşkınlık yolunda gitmişlerdir. Gemicilikten, ulaşıma, gıda sektöründen, tarım ve hayvan varlığına tüm faaliyetlerde o öncü peygamber olmuştur. İnsan eğitiminin gerçekleşmesi ve toplumda işlerin eğitilmiş kimselerin elinde olması sağlanmıştır. Birlik ve beraberlik sağlandığında onun huzur ortamı oluşmaktadır. İnanç ve sevgi bağı ile insanlar başlarındaki şahsiyet itaat ettiklerinde barış, güven ve istikrar sağlanmaktadır. Yıpratıcı faaliyetler önlenmekte

ve doğrular hakim olmaktadır.

İnsanlar samimi, iyi niyetli, içten ve dürüst olunca, onlar arasındaki bu güzellik hayvanlarla olan irtibatlarına da yansımakta, onlarla birliktelik sağlanabilmekte, aynı mekan ve araç paylaşılabilmektedir. İnsanlar arasında sağlanan itimat insanla diğer canlılar arasındaki irtibata da yansımaktadır. Şüphesiz peygamberle birlikte olmanın sağladığı kazanımlar vardır. Bunun en belirgini ise vahşi hayvanların onun elinde uysal hale getirilmesidir. Doğal ortamda birbirine zarar veren vahşiler, Nuh'la birlikte olunca uysallaşmış ve zararsız olmuştur. Tek gemide bunca varlık bir arada yolculuk yapmış ve vukuatsız olarak karaya ulaşma gerçekleşmiştir.[2]

3- NUH'UN HAYAT'TA KALMA MÜCADELESİ

Canlılar arasında fark gözetmeksizin her birinden bir erkek bir dişi almak üzere gemiye alınması, hayatın devam etmesini sağlamaya yöneliktir. Bu girişimle türün tükenmesi önlenmiştir. Gemi inşa edilmesi ve bu yolla canlıları kurtarma girişimi gerçekleşmiştir. Varlıkların bir arada barınması ve farklı unsurların birlikte yakınlık yapması için imkan sağlanmıştır. Geminin ev, yuva ve in oluşu, insan ve diğer canlıların barınabileceği ortamın sağlanması yoluna gidilmiştir. Bunlar arasındaki hasımlığın önlenmesi bir peygamberin çabasıyla gerçekleşmiştir. Geminin detayı içine alınan canlıların ihtiyaçlarını görecek kapasitededir. Zira gemidekilerin ölümü ile ilgili bir bilgiye rastlamıyoruz. Gemi yolcularını karaya ulaştırdığı için ihtiyaçlara cevap verdiği anlaşılmıştır. Gemi yapımı, kullanılan malzeme, işçilik ve geminin kapasiteli olması, Nuh ve beraberindekilerin bilgi, beceri ve ustalık seviyesini göstermektedir. Mimarı tasarım ve geminin tamamlanmasına kadar her şeyin düzenli gitmesi bir bilgi gücünün göstergesidir. Tufan fikri sanat eserlerinde işlenmiş ve kalıcılığını korumuştur. Bunda insanı yanlışlık yapmaktan sakındırma ve dürüst olmaya çağrı vardır. Bu yolla insanlar doğru, iyi ve güzel işlere yönlendirilmiş, Nuh kavminin uğradığı akıbete uğramaktan sakındırılmıştır.

Kur'an ve diğer dinsel metinlerde Nuh'un faaliyetleri anlatılmış özellikle ayetler konuyu kapsamlı olarak tasvir etmiştir. Gemi yapımında gereken malzemenin temini şüphesiz müminlerin çabalarıyla olmuştur. Ölçülü, biçili, kullanım ise onların teknik düzeylerini ve sahip oldukları bilgi seviyesini göstermektedir. O muhalefete tahammül göstermiş, herkese eşit muamele ve eşit çağrı yapmıştır. Helakin ve cezanın süratle gelmesini isteyen bir topluma karşı müsamahalı davranma, onların derin düşünmesi, akıl erdirmesi ve gerçekleri kavraması için fırsat verme ve imkan tanıma sağlanmıştır. Nuh'un gemisi alt katta hayvanlar, üst katta insanların barınmasıyla, tavanda kuşuyla Anadolu kırsal kesimi evlerine örnek teşkil etmiştir. Alt katları hayvanları, üst katlarının ise insanlar için tasarlandığı bir konut yapıları, en basit şekliyle yakın zamana kadar kırsal alanlarımızda yaşamaktaydı.[3] Yahudi ve Hristiyan sanatındaki yansımalarıyla Nuh'un gemisi semavi din mensuplarınca da yoğun biçimde işlenmiştir. Gemi mevzusu ve Nuh'un gemisi her asırda sanatkarların tasvir ettiği tema olmuştur. Gemi yapımı bir yönüyle doğramacılık, diğer yönüyle sanatkarlığı, maharet ve ustalığı gerektirmektedir. Bilgiler Hz. Nuh'a melek Cebrail tarafından öğretilmiş, insanlar bu bilgi ışığında geniş tecrübe kazanmıştır. Geminin hareketinde rüzgar ve hava sahaları önemlidir. 10 Muharrem kurtuluş günü olarak anılmıştır. Allah'ın Nuh'u gemisine kaptan kılması nedeniyle onun gemicilerin piri kabul edildiği bilinmektedir. Müslümanların tufana geniş yer vermesi ibret almaya yöneliktir. Tennur'un feveran etmesi, tandır kaynamasıdır (Müminun 23/27). Konu ayette ifade edilmiştir.[4]

O veliyullahtır sırdaş ve kurtulandır. Peygamber kıssalarını anlatan kaynaklar, Nuh ve onun tufanına geniş yer vermiştir. Bunda bir felaketten ders alma ve benzer hadiselerin tek-

rar yaşanmaması hedeflenmiştir. Eleştiri edebi verilerde yeterince ele alındığı söylenmemektedir. Hz. Nuh'la ilgili munzam bölümler ya çok kısadır. Ya da onun bütün hayatını ayrıntılarıyla anlatmaktan uzaktır.[5] Bir kıyaslama yapıldığında Hz. Yusuf'un kıssası ve Hz. Musa'nın hadisesi Tur-i Sına'daki tecelli ile kıyaslandığında Nuh tufanının trajedisi alemde kötülüğün tekrar yaygınlık göstermemesi için felaket örneği olmuştur. Nuh imarın ve yeniden insanın temsilcisidir. Tufanla harap olan yerler, onun gemiyle taşıdığı kimselerin elinde tekrar imar edilmiştir. O korkusuzluğun temsilcisidir. Onun gemisindeki din duygusuyla boğulmaktan kurtulmuş ve tevhit inancını sürdürmüşlerdir. O sadece gemicilerin değil, marangozlarında piridir.[6] Harap olan diyar imar edilmiştir. Konu tüm dünyayı ilgilendirmektedir. Din, güzel sanatlar, edebiyat, tarih gibi çok sayıda alanlar Nuh ve tufanı ile yakından ilgilidir. Her dinden insan buna ilgi duymak durumundadır.

4- NUH'UN BIRAKTIĞI MİRAS

O köşk ve saraylar yapıp insanlığa bunları bırakabilirdi, bunu yapmamıştır. Vefat ettiğinde ondan geriye kalanlar onun yetiştirdiği iyi insanlar, iyi ortam ve gemisiydi. Onun şefkat ve merhameti sadece insanları değil, diğer canlıları da kapsamıştır. Helak etmek onun işi değildi. Fakat insanlar bu kötü sonu istemiş ve onunla buluşmuşlardır. İnsanların cezalandırılmasından dolayı en çok üzülen Nuh'tu. Çünkü o onları kurtarmak istemiş, fakat onun yakınları dahi yapılan kurtuluş çağrısına olumsuz cevap vermişlerdir. Nuh sabrın, sebatın, azmin irade ve kararlılığın temsilcisi olmuştur. Onun yolu güç kullanma değil, doğru yöntemler ve hikmetle çağrı yapmak, kurtuluş yoluna davet etme yoludur. İnsanlara öğüt verme, iyilik yolunu gösterme ve yaygın hale gelen yanlış işlerle baş başa bırakmamış, insanlığın yayılma tehlikesi gösteren yanlış inanç, batıl din, puta tapıcılık ve sağlam temeli bulunmayan insanların ortaya koyduğu asılsız din anlayışına karşı mücadele vermiştir.

İnsanın uydurduğu asılsız din anlayışına karşı mücadele vermiştir. Kurduğu iletişim yoluyla Allah'ın gönderdiği dini insanlara ulaştıran elçi olmuş ve bu görevini kusursuz olarak yerine getirmiştir. O yıkmanın değil ıslah, irşat ve imarın insanı olmuştur. İnsan yetiştirme, insana yatırım yapma ve onu bilgiyle donatma yoluna gitmiştir. O insanlara kimliğini ortaya koyma, yanlış yoldakilere karşı çıkma ve muhalefet etmeyi öğretmiştir. Bu muhalefet hareketiyle onun insanlığa demokrasiyi getiren ikinci ata olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü ilk ata ve oğlunun muhalif hareketlerine ilk katlanan Hz. Âdem'dir.

Hz. Nuh gönül insanıydı. Çağındakiler onun kıymetini bilmeseler de dünya üzerindeki milletlerden pek çoğu ona gönül vermiş, tarihinden edebiyatına, etnik kökeninden gemisinin karaya çıktığı mekana kadar kendi dünyasında ona yer vermiştir. Bir peygamber için en büyük mutluluk budur. Kıymeti vefatından sonra anlaşılan öldükten sonra takdir edilenlerin başında gelmektedir. Bir insanın öneminin iyi anlaşılabilmesi için ölmesi mi gerekmektedir? Sorusu akla gelmektedir. Onun sözleri, fikirleri, dine davet yöntemi, insanlara ışık tutma girişimi ve örnek oluşu takdirle anılacaktır.[7]

İletişimi sağlıklı kurma, çevresindekilerin anlayacağı dili kullanma, mesajını açık ve anlaşılır yolla ortaya koyma, onun faaliyetlerinden net olarak anlaşılmaktadır. Kötü işlere ve fenalıklara göz yumma değil, onları düzeltme yolunu seçmiştir. Hak ve batıl, doğru ile yanlış, iyi ile kötü onun elinde açık olarak gösterilmiş ve insanlar doğru olana çağrılmıştır. Fakat çıkarını gözeterek halka zulmeden lider kesimi, onun çağrılarına muhalefet etmekle kalmamış, onu önleme ve tehdit etme yoluna gitmişlerdir. Nuh ise insanların doğrularla buluşması yolunda engel tanımamış, halkı zalimlerin yanlış yolundan kurtarmak için mücadele etmiştir. Ona göre halk kötü yöneticilerin olmayan insafına bırakılmayacak kadar değerliydi. Halkın onların baskısından kurtarılması gerekiyordu. Bu gerçekleşmeyince, hiç değilse

kurtarılması mümkün olanı kurtarma, ama mutlaka kurtarma yoluna gitmiştir. Geminin gücü ve imkanları ihtiyaca cevap vermesi ile ilgili olarak söylenenler bir tarafa, Nuh'un gözetiminde yolcusunu alıp dalgalara dayanarak onları karadan alıp tekrar karaya çıkaran bir gemi söz konusudur. O bıraktığı maddi ve manevi tüm mirasıyla örnek şahsiyettir.

5- NUH'UN MESAJI

Hz. Nuh'un kıssasında sunulan mesaj insanlığın çok erken döneminden bir kesitin aktarılmasıdır. Ders ve ibadetler içermektedir. Bu yolla insanlara yönlendirme yapılmış ve tefekkür öğütlenmiştir. Geçmişte bir kavmin inanç sapması göstermesi, batıl bir dini tercih etmesi yanında ıslah olmamasının cezası korkunç olmuştur. Sosyal hayatta kötü yönetim, hak-hukuk tanımama, zulmetme, azgınlık ve taşkınlık yapma, uyarıları da dikkate almamanın cezasını görmüşler ve ilahi adalet gerçekleşmiştir. Haksızlık yapan, hem Allah'ın hem de kulların hakkını ihlal edenler, yollarını düzeltmeyince yok olmayı hak etmişlerdir. Allah'ın yeryüzünde insanın yaptığı istenmeyen işlere müdahalesi olmuş ve bunu peygamber göndererek gerçekleştirmiştir. Sunulanları almamakta inatlaşanlar, tanınan zaman içinde de düzeltme göstermemiş ve suçlarının karşılığını görmüşler, inananlar da özel surette kurtarılmıştır. Onların ıslah olması için alınan tedbirler yarar sağlamamıştır.

Peygamberin fonksiyonları vardır. Görevini yapma ve vahyi insanlara iletmek durumundadır.[8] İnsanlık tarihinden bir kesit belirli bir zaman birimi kahramanları ve farklı kesimleriyle ayrıntılı olarak sunulmuş, bu yolla insanların benzer sebeplerin benzer sonuçlara götüreceği kuralını dikkate almaları için imkan sağlamıştır. Yanlış işlerini sürdüren, hatalarından vazgeçmeyen, kendisinin yanlış yolda olduğunu kabul etmeyen bir toplum, hak ettiği cezayı görmüştür. Kavramların ters anlaşıldığı, hiçbir hatayı düzeltmenin imkanının kalmadığı toplumda insanlar yanlış yolda inatlaşıp ısrarlı olunca, onlara daha fazla mühlet vermenin de bir anlamı kalmamıştır. Allah inancının yerini puta inanma ve kulluğu puta yapmanın yanında sosyal hayatta, kötü muamele, ahlaki çöküntü, tümüyle bozulmuşluk yaygın hale gelince, öğüt vermek de etki etmez duruma gelmiştir.

İnsanlığı ayakta tutan değerlerdir. Bir toplumda değerler yitirilip faziletler kaybolunca, yerini kötülükler almakta ve bunlar genel geçerli hale gelmektedir. Toplumlara peygamber göndermek suretiyle orada olumlu gelişme olmasının yolu açılmış, insanların ondan azami derecede yararlanmasına fırsat verilmiştir. Peygamber örneğini insanların kendilerine numune almaları sağlanmıştır. Peygamberin yanlış iş yapma ihtimali bulunmamaktadır. Çünkü o aldığı vahye göre çağrı yapmıştır. O en güzel davet yöntemlerini uygulamış ve tebliğde bulunmuştur. Doğru iletişim kurmuş, etkili yolları takip etmiş, onların Allah'ın gönderdiği din hakkında kapsamlı, doğru ve yeterli bilgi almalarını sağlamıştır. Vaka sıradan bir günah değil, muhtevalı şekilde sunulması gereken beşer tarihinin en belirgin vakalarındandır. Olayın her bir ayrıntısında insanı düşünmeye teşvik eden hususlar vardır.

Olayda varlıklar arasında iletişim örneği sunulmuştur. Tehlike umumi olarak geldiğinde ayrım yapmadan tüm canlıları kapsamaktadır. Tehlike anında insan peygamberin yolunda giderse, kurtla kuzu, kartalla serçe, aslanlar kaplanlar, vahşilerle tavşanlar aynı gemide yer alarak kurtulabilmekte, kurtulmanın yolunu bunda bulmaktadır. Çareyi peygamberin getirdiği ilahi vahiyde bulmaktadır. Manen ve fiziki olarak hayatta kalmanın yolu peygambere tabi olmaktır. İnsan arzularına, isteğine, şeytana ve şerli varlıklara uymakla kötü sona gitmektedir. Peygamberin yoluna gelmeyen kimsenin peygamberle akrabalık bağının olması da bir yarar sağlamamaktadır. Peygamberin safında yer alanlar kurtulurken, inkarcıların arasında yer alan peygamberin oğlu da helak olmakta, soy ve yakınlık bağı kurtaramamak-

tadır. Hayatı kilitleyen, düşünce özgürlüğü tanımayan, vicdana baskı yapanlar insanlık suçu işlemekte ve cezalandırılmaktadır.

Peygambere saygı göstermek insanların temel görevidir. Buna uymayanlar hangi coğrafyada ülke ve çağda yaşarsa yaşasın suçludur. Bir peygamberin şahsına hakaret etmekle asırlarca sonra bir peygamberi küçük düşürücü karikatür, film, makale ve kitap yazma arasında fark bulunmamaktadır. Değerleri hiçe saymak inananların inancına hakaret etmektir. Yanlış bilgilerin hâkim olduğu toplumlarda yanlışı ortadan kaldırıp yerine doğruları yerleştirmek kolay olmamaktadır. Peygamber dahi yanlışı düzeltmede kolaylıkla olumlu sonuç alamamakta, yanlışlar vahiyle düzeltilse dahi insanın gerçekleri kabul etmesi zaman almaktadır. Peygambere karşı durma, dine muhalefet etmek ve inanç düşmanlığı yapmak insanın kötü sonunu hazırlamaktadır. Peygambere düşman olup da iflah olmuş kimse yoktur. Peygamberler sabırlıdırlar. Fakat onların dua ve bedduaları kabul olur. Kolaylıkla aleyhte dua etmezler. Bu onların hayat hikayesinde en son başvurdukları yöntemdir. Bu durumda da ceza umumi gelmekte, bir toplum toplu halde helak olmakta ve müminler kurtulmaktadır.[9]

İnsani ilişkiler ana meseledir. Peygamberler insanlarla kurdukları münasebetlerde onların ikna olması ve yolun doğrusunu kabul etmeleri için en güzel metodu izlemiş, vahye uyarak faaliyet gösterdikleri için yanlışlardan korunmuşlardır. Onların yolunda gidenler, yolun doğrusuna kavuşmuşlardır. İnsanlar peygamber olduğu kesin delillerle belli olan kimsenin peygamberliğini kabul etmemek suretiyle kötü akıbete gitmektedirler. Onun getirdiklerini almayıp ona karşı olumsuz tavır almak hiçbir soruna çözüm üretmemektedir. Hakkı kabul etmemek ve cezayı hak etmek baştan belli olan bir durumdu. Fakat insan gaflet halini sürdürerek ceza görmektedir.

6- BİR TUFANIN ANALİZİ

a)Helake Giderken: Allah yarattığı kuluna niçin çok ağır ceza versin? Demek ki burada çok büyük suç veya suçlar vardır. Çünkü suç ile ceza arasında uyum olur. Allah'ın gazabına sebep olan merhamet etmesinin önünde engel teşkil eden büyük suç nedeniyle bu cezaya çarptırılmışlardır. Bilgilerimize göre insanlık tarihinde ilk puta tapanlar onlardı. Bu nedenle gelecek nesillere ilk kötü örnek oluyorlardı. Bundan sonrada batıl inançların ve asılsız dinin önüne geçmek mümkün olmazdı. Kötü yönetim, yanlış yönlendirme ve toplu günah gibi genele yaygın hale gelen suçlar, Allah'ın azap etmesine sebep olmaktadır. Bir suçu ilk başlatan, ilk öncü ve rehber olmak önemlidir. Onlar bunu inat ve ısrarla sürdürüyorlardı. Kendilerinden sonra gelen nesiller bunun kendilerine atalarından miras kaldığını, onlardan böyle gördüklerini, onların yolunu bırakmalarının mümkün olmadığını iddia edecek ve sürdüreceklerdi. Suçun kalıcı olması yanlışların ve kötülüklerin silinmez hale gelmesini önlemek için helak gerekmiştir.

Allah bazı kullarını kahrolmaya bazı kullarını da kurtulmaya layık bulmuş ve bu durum gerçekleşmiştir. Bir Peygamberin mağlup olması söz konusu olmaz. Zulme uğrar, haksızlık ve hakaretler görür. Kötülükler ve istenmeyen durumlarla karşılaşır. Başına felaketler gelebilir ama sonunda gelip ve üstün gelen odur. Onunla birlikte olanlar kurtulurlar. Allah'ın peygamberi haksız ve inkarcıları haklı konumunda asla olmaz. Aleme ibret olmayı din önemli bulur. En çarpıcı yönleri, en dikkati çeken hususları belirgin şekilde ortaya koymuş ve beşeri, geçmişin hatalarını tekrarlamaktan sakındırmıştır.

b) Nuh Tufanında Su Faktörü: Su medeniyette önemli bir faktördür. Farklı mekânlarda çeşitli vesilelerle kullanılmıştır. Hz Nuh döneminde önceden var olmayan çok aşırı su olayı ortaya çıkmıştır. Bu da yerden su fışkırması ve sürekli yağmur yağmasıyla görülmüştür. Bunun sonunda tufan oluşmuştur. Bunun bir

benzeri Hz Musa döneminde denizin yarılarak yol oluşturmasıyla müminlerin kurtuluşu ve inkârcıların ise boğularak helak edilişi gerçekleşmiştir. Bu iki olayda da su faktörü kullanılarak inananların kurtuluşu ve inkârcıların cezalandırılışı gerçekleşmiştir. Her peygamberin çağrısında olduğu gibi Nuh da insanları Allah'a ortak koşmaktan sakındırmış ve doğru inanca çağırmıştır. Faaliyetlerini peygamberin uyarıları doğrultusunda düzenleyeceklerdir.10 Onun tavsiyeleri sonuç vermeyince, azabın gelişi için dua etmiş ve suçlular bir şekilde su altında kalmıştır. Ancak su üzerinde gemide hayatta kalmak gemidekiler için mümkün olmuştur. Su burada hem afet hem de kurtuluş vesilesi olmuştur. Fırtınaya dayanıklı gemi yapılmış, gemi dalgalara dayanmış ve salimen karaya çıkmıştır.

SONUÇ

Nuh nebi insanların ortak atası konumundadır. Onun yaşadığı ortam Nuh Kavmi olarak anılmıştır. Toplum sapma göstermiş, gelen peygamberi kabul etmemiş ve sonu hüsran olmuştur. Kurtarılanlar eliyle insanlık devam etmiş ve batıl yollar önlenmiştir. Bu vakada insanlara sunulan önemli mesajlar bulunmaktadır. Yaşananlar ders ve ibretler içermektedir. İzlenecek yol gösterilmiştir. Yanlışta inatlaşma ve ısrar etmekten bir hayır gelmemektedir.

Bilimsel olarak Nuh'un gemi yapımı, taşımacılık, gıda temini, varlıkların bütünlüğü gibi birçok alanda sundukları doğru alınıp sürdürülseydi, insanlık için önemli bir kazanım olacaktı. Kavimlerin helaki geleceğe ışık tutmak için önemlidir. Hayat doğruluk, ahlak ve erdemle devam edecektir. Ne var ki bir zaman sonra insan geçmişi unutmakta ve benzer yanlışları tekrarlamaktadır. Sapmaların sonunun ne olduğu bilindiği halde insan batıl yolları sürdürmektedir. Yüce yaratıcı insana değer vermiş ve ona yol göstermiştir. İzlenecek yol bellidir. Buna rağmen aklın şerre kullanılması kötü sona götürmektedir.

Peygamber eliyle yeni toplumda güzellikler hakim olacak ve yanlış işler önlenecektir. İnsanın görevi sunulan güzelliklerin alınıp hayata yansıtılmasıdır. İnsanın fıtrat ve tabiatındaki selim kalbe uygun hareket etmesi ve aklı iyi yolda kullanması ondan beklenen tutumdur. Bir daha felaketlerin ve tufanların yaşanmaması temel beklentidir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Zemahşeri, Muhammed b. Ömer, Tefsiru'l-Keşşaf, Daru'l-İhya, Beyrut 1997, II, 269.

2 İbn Sad, Ebu Abdullah, Tabakatu'l-Kübra, Beyrut 1985, I, 42.

3 Gönül Cantay, "Nuh'un Gemisi'nin İnsani Tasvirleri" Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, İstanbul 2007, s. 357.

4 Mesudi, Ebu'l-Hasan, Ali b. Hüseyin, Murucü'z-Zehep, Kahire 1964, I, 40.

5 Zehra Çakmaktepe, Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisinin işlenişi, I. Uluslararası *Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu* İstanbul, 2005, s. 312.

6 Çakmaktepe, *a.g.m.*, 315.

7 Taberi, Ebu Cafer, Muhammed b. Cerir, *Tefsiru't-Taberi, Camiu'l-Beyan fi Tevili'l-Kuran,* Daru'l-Fikr, Beyrut 1995, XII, 47. XXI, 352.

8 Cadu'l-Mevla, Muhammed Ahmet ve arkadaşları, Kısasu'l-Kur'an, Mektebetu't-Yicariye, Kahire 1969, 17-8.

9 Ayetler için bk., Abdülbaki, Muhammed Fuat, Mucemu'l-Müfehres, Daru'l-Hadis, Kahire 2001, s. 815.

10 Bk. Zeki Şen, Kuran-ı Kerim ve *Su Bilimi, su vakfı yay.*, İst., 2006, s. 211.

BAYAZIDI-JALALI-SEZGIN, THREE HISTORIANS OF SCIENCE RAISED IN THE BAYEZID SANJAK

Mehmet Salih GECİT*

ABSTRACT

In this paper, we will discuss the three great historians of science raised in the Bayezid Sanjak, which is one of the most significant eastern sanjak beyliks of the Ottoman Empire. One of these was Mullah Mahmud Bayazidi, who continued the tradition of Ahmad Khani, another one was Mullah Musa al-Jalali and the other one was Dr. Fuat SEZGİN. All three of them enabled the introduction of the books from several sciences and a great scientific, cultural, artistic and civilizational heritage, and their transfer to future generations as a result of their passion for science and efforts in this field.

Mullah Mahmud Bayazidi prevented the works related to the Kurdish history and literature from being lost and helped many works he copied to survive. Mullah Musa al-Jalali summarized or elaborately explained a lot of books taught in madrasah education by our past scientific and cultural heritage, and he used annotations and ta'lik for most of them. Consequently, he enabled the madrasah curriculum to be understood in a better way.

Prof. Dr. Fuat Sezgin, however, studied on the universal aspect rather than the regional expect of this issue, and he conducted studies which would not help him deserve to be recognized as the most important world scholar of history of science. In this paper, we will generally discuss the studies of these three people regarding the history of science, and therefore, the books they put under protection.

Keywords: *Bayezid Sanjak, Science, History of Science, Scholars of Bayezid, Prof. Dr. Fuat Sezgin.*

* *Assoc. Prof. Dr. Mehmet Salih GECİT, University of Ağrı İbrahim Çeçen, Faculty of Islamic Sciences, Theological and Religious Islamic Sects, Ağrı/TURKEY, e-mail: msgecit@agri.edu.tr*

BEYAZID SANCAĞINDA YETİŞEN ÜÇ BİLİM TARİHÇİSİ BEYAZİDİ-CELALİ-SEZGİN

Mehmet Salih GECİT*

BİR BİLİM MERKEZİ VE MEDENİYET OCAĞI OLARAK BAYEZİD

Bayezid Sancağı Osmanlı Döneminin doğudaki en önemli merkezlerindendir. Burası idârî ve siyâsî açıdan önemli bir vizyon ve misyon icra ettiği gibi, ilmî açıdan da bölgenin en önemli merkezlerinden sayılmaktadır.[1] Osmanlı Döneminde önemli bir serhat şehri ve hudud bölgesi olduğu için buraya sadece askerî ve idarî açıdan değil, aynı zamanda ilmî, kültürel, sosyal ve bilimsel alan açısından da büyük değer verilmiş, bu çerçevede buraya âlim ve seyyid aileleri davet edilerek yerleştirilmiş, özel medreseler ve okullar açılmıştır. Bu nedenle Bayezid Sancağında müstakil ekoller ve büyük ilim adamları çıkmıştır. Bu çerçevede Ahmed-i Hânî ile başlayan ve tebliğimizin konusunu teşkil eden üç bilim insanı ile devam eden süreç, bizlere bilim tarihi adına hem geçmiş İslâm Kültür ve Medeniyetinin özetini sunma, hem de onun belirli yapı taşları mesabesindeki âlim ve kitaplarını tanıtma açısından büyük katkılar sunmuştur. Ahmed-i Hânî, İsmail-i Beyâzidî, Muradhan-ı Beyâzidî, Molla Mahmûd-i Beyâzidî, Molla Muhammed-i Celâlî, Molla Yusuf Beyâzidî (Topçu) Molla Musa el-Celâlî (Geçit) bizlere muazzam bir bilim ve kültür mirasını geçmişten süzerek sunmuşlardır. Bunlardan üçü olarak Molla Mahmûd-i Beyâzidî, Molla Musa Celâlî ve Prof. Dr. Fuad Sezgin sadece kitap yazmakla yetinmemiş, kendisinden önceki kültür ve medeniyetin tanıtımı çerçevesinde birçok âlim ve kitabın tanıtımını da yaparak "*Bilim Tarihine*" *önemli katkılarda bulunmuşlardır. Biz bu tebliğimizde bu üç şahsın tanıttığı âlimleri ve kitapları ele alacağız.*

1. MOLLA MAHMÛD-İ BEYÂZİDÎ VE BİLİM TARİHİNE KATKILARI

Doğubeyazıt'ın yetiştirdiği en önemli bilim tarihçisi olarak Molla Mahmûd-i Beyâzid bölgede mevcut birçok el yazması değerli bilimsel kitabı toplayarak nüshalarını çıkarmış, Alexsander Jaba'nın da desteğiyle bazı Rus Kütüphanelerinde koruma altına alınmasını sağlamıştır. Onun sayesinde bugün bizler birçok bilim adamını ve onların yazdığı kitapları tanıma imkânını bulmaktayız. Araştırmacıların son yıllarda dünyanın değişik kütüphanelerinde ele geçirip edisyon kritiğini yaparak bilim dünyasına sundukları birçok kitap Beyâzidî'nin gayret ve emekleri sonucunda bizlere ulaşmıştır. Molla Mahmûd tarafından birçok eser te'lîf edilmiştir. Kendisi hem bir müellif olarak kitap yazmış, hem önemli kitapları tercüme etmiş, edebî, lügâvî, tarihî, etnografik konularda çok önemli çalışmalara imza atmıştır.[2] Bu gayretler neticesinde araştırmacıların günümüz itibarıyla rastlayabildikleri şu eserler meydana gelmiştir:

1.1. Şerefname Tercümesi: Şeref Han tarafından Farsça yazılan ilk Kürt Tarihi kitabı Molla Mahmud tarafından "*Tevarih-i Kadim-i Kurdistan*" adıyla 1858-59 yılında Kürtçe'ye tercüme edilmiştir.[3] Kürtçe'ye tercüme edilişi ise Jaba'nın isteği üzere gerçekleşmiştir. Bu eser, Jaba tarafından 1868 yılında Rusya'ya, Petersburg'daki Rus Dili ve Edebiyatı Akademisi'ne gönderildi ve hâlihazırda Leningrad Halk Kütüphanesinde bulunmak-

* *Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Bilim Dalı Öğretim Üyesi, Ağrı/TÜRKİYE, e-posta: msgecit@agri.edu.tr*

tadır. Moskova'da 1986 yılında bastırılmıştır.[4] Bu eserin başına Beyâzidî'nin yazdığı Kürtçe Mukaddime bölümü Jaba tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir.[5]

1.2. Tarihu Kurdistân el-Cedîd: Molla Mahmud, Şeref Han'ın yazmış olduğu tarihten yaşadığı zamana kadarki aralığı tamamlamak amacıyla bu eseri yazmıştır. Ancak Can Dost'un dediği gibi bu kitap hakkında henüz elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır.[6]

1.3. Adât û Rusûmatnâmeé Ekrâdiyye: Bu eser de Jaba'nın talebi üzerine yazılmıştır. Eser'de Kürtlerin örf ve adetleri, dinî ve millî gelenekleri, resmî protokolleri ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu açıdan söz konusu eser son derece önemlidir. Hatta Kürt örf ve adetlerinden bahseden ve Kürtçe yazılmış ilk etnografik kitap olarak değerlendirilmektedir.[7] Eser, Beyâzidî tarafından 1274/1858-59 yılında yazılmıştır. Bu kitap müellifin el yazması nüshası halinde tek bir nüsha olarak Rusya'da Petersburg şehrinde devlete bağlı Saltykov-Soedrin Devlet halk Kütüphanesi'nde[8] muhafaza altına alınmıştır. Kitap, Maregeret Rudengo tarafından tahkik edilerek bazı ilaveler ve açıklamalarla birlikte Rusça'ya çevrilip 1963 yılında Moskova'da bastırılmıştır.[9] Can Dost'un araştırma ve eklemeleri ile birlikte Nubihar Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.[10]

1.4. Câmié Risâleyân u Hikâyetân: Bu eser de Jaba'nın talebi üzere yazılmış olup onun katkıları ile gün yüzüne çıkmıştır. Jaba, bu eser üzerinde 111 sayfalık uzun bir değerlendirme ve araştırma yazısı yazıp, söz konusu yazısında, Kürtler'den ve Kürtçe tarihî ve edebî eserlerden, Kürt edîp ve şairlerden bahseder, Molla Mahmud-i Beyazidî ile ilgili bilgiler verir, onunla beraber yaptığı çalışmalardan bahseder. Söz konusu eseri, kendi eklemeleriyle birlikte 1860 yılında St. Petersburg'da bastırır.[11]

1.5. Kürtçe-Fransızca Kamus: Molla Mahmûd bu eserini Jaba ile birlikte yazmıştır. Can Dost'un verdiği bilgiye göre, 15 000 sözcüğü ihtiva etmektedir. Bu sözlük de Molla Mahmud ve Jaba'nın ölümlerinden sonra 1879 yılında bastırılmıştır.[12]

1.6. Tuhfetu'l-Hullânfi'l-Lugati'l-Kurdiyye: Kürt dili ve edebiyatı ile ilgili yazmış olduğu bir eserdir. Dr. Ma'ruf Xûzendâr'ın Mahtutât Ferîde ve Matbûât Nâdire adlı eserinde bu eserden bahsedilmiştir.[13] Yapılan tavsiflere göre bu kitabın Kürtçe'nin Sarf İlmi (Morfoloji) kısmıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

1.7. Risâletu Tuhfeti'n-Nehlân Fi'z-Zebâni Kurdân: Sûrikî ,Beyâzidî'nin eserlerinden bahsederken bu adı taşıyan kitabı yazdığını ifade etmektedir. Ona göre bu kitap, Kürt Dilinin kural ve inceliklerinden -muhtemelen Nahiv (Dilbilgisi) kısmından- bahsetmektedir. Yine bu kitabın yanında, Kürtçe Dil ve Edebiyatının fiil çekimini konu alan ikinci bir kitabı yazdığını da söylemektedir.[14]

1.8. Ali Teremâxî'nin Sarf Kitabı Üzerine Şerh ve Haşiye: Bu eserinde Ali Teremâxî'nin Kürtçe yazdığı sarf kitabı üzerine açıklayıcı notlar eklenmiş, Kürt Dili ve Edebiyatı ile ilgili önemli bilgiler yazılmış ve Kürt cami ve medreselerinde sürdürülen eğitim sistemi konusunda bazı bilgiler sunulmuş ve öneriler yapılmıştır. Molla Mahmud'un bu eserinden yine Dr. Ma'ruf Huzendâr ve Can Dost'un Mem u Zîn'e yazdığı şerhine Takdim Yazısı yazan Hâdi el-Alevî aracılığıyla haberdar olmaktayız.[15]

1.9. Leylâ ve Mecnûn: Beyâzidî meşhur Leylâ ve Mecnûn kıssasını da nesir halinde 1858 yılında Erzurum'da yazmıştır. Böylece Arap, Fars ve Türk kültür ve edebiyatında mevcut ve meşhur olan hikâyeyi Kürt diline de çevirerek[16] bölge halkları arasında müşterek bir kültürün te'sisine önemli bir katkı sunmuştur. Margeret Rudenko, Beyâzidî'nin bu eserini yine başka bir Kürt şairi olan Haris el-Bedlisî'nin "*Leylâ u Mecnûn*" *adlı eseriyle*

birlikte mukayeseli bir şekilde araştırmış, bir takım bilimsel araştırma yöntemleri kullanarak karşılaştırmalara tabi tutmuş ve neticede ikisinin aynı mahiyette olduğunu, Beyâzidî'nin bu çalışmasının Bedlisî'nin söz konusu çalışmasının tekrarı ve onun şiirsel halinin nesire dönüştürülmüş şekli olduğunu belirtmiştir.[17]

Molla Mahmûd-i Beyâzidî sadece eser te'lif ve tercümesi ile iştigal etmemiş, bunların yanında bir de diğer Kürt yazarları tarafından yazılmış eserleri istinsah ederek kaybolmaktan kurtarmıştır. Konuyla ilgili kayıtlardan anlaşıldığına göre şu eserleri istinsah etmiştir: Ahmed-i Hânî'nin "*Mem u Zin*" adlı eseri, Ahmed-i Hânî'nin "*Nûbihâr*" adlı eseri, Feqiye Teyrân'ın "Şehy *Sen'ân*" adlı eseri. Ayrıca bu eserlerin değerinde olan birçok eser daha istinsah etmiştir.[18]

Böylece sonuç olarak şunu anlamaktayız ki, Molla Mahmûd-i Beyâzidî sadece bir yazar, mütercim, müstensih olarak değil, aynı zamanda bir "*Bilim Tarihçisi" olarak geçmişten gelen şifahî ve yazılı kültürü derleme, toplama, gelecek nesillere aktarma konusunda önemli bir görev eda etmiştir.*

2. MÜDERRİS MOLLA MUSA CELÂLÎ (GEÇİT) HOCA

Şeyh Ahmed-i Hânî çığırının devamcısı sayılan Molla Mahmûd-i Beyâzidî, Molla Muhammed-i Celâlî, Halife Yusuf Topçu'dan sonra Doğubeyazıt'ta köklü bir medrese eğitimi veren ve binlerce talebe yetiştiren, talebelerine klasik medrese programının yanında Ahmed-i Hânî'nin "*Mem u Zîn*", *Nubihar*", "*Ekîda İmanê*" eserlerini okutan ve şerh eden, bunlarla birlikte Molla Mehmed-i Bateyî'nin "*Mevlid*", Molla Halil-i Siirdî'nin "*Nehcü'l-Enâm*" adlı eserlerini şerh ve haşiyelerle Arapça'ya tercüme edip açıklayan âlim, Molla Musa Celâlî'dir. Müellifin eserleri şunlardır:

2.1. Mecmuatu'l-Ulum: Eski medreseler ile çağdaş dini okul ve fakültelerce okutulan Sarf, Nahiv, Mantık İlmi, Vadı İlmi, Akaid ve Kelâm İlmi, Tasavvuf, Fıkıh Usulü, Tefsir Usulü, Hadis Usulü, Tecvid, Aruz İlmi, Belağat, Beyan, Münazara, Meani, Bedi İlimleri gibi 15 adet temel ilmin kısa ve öz bir şekilde ele alındığı ansiklopedik bir eserdir. "İslami İlimlere Giriş" niteliğinde toplu ve yeterli bilgilerin talebeye hazır bir şekilde sunulmasını hedef almaktadır.[19]

2.2. Mecmuatu'l-Fevaid: Günümüzde yaşayan bir dinî ilimler talebesinin bilmesi gereken klasik ve modern konulardaki bilgilerin toplu bir şekilde ele alındığı "Faydalı Bilgiler Ansiklopedisi" niteliğindedir.[20]

2.3. Mecmuatu'l-Kasaid: Arap cahiliyyesi döneminde en meşhur Muallakat-ı Seb'a (Kabe'ye asılan yedi adet kaside) şiirleri ile İslam Tarihinde çok meşhur olan Arapça edebi kasideleri şerh eden bir eserdir. İslam Tarihi boyunca Arap Dili ve Edebiyatında en meşhur kaside ve divanların da ele alındığı eser, türünün ilki ve en toparlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Hz. Ali ile İmam Şafii'nin divanları da eserde şerh edilmektedir. [21]

2.4. Mecmuatu'l-Fetava: Şafii, Hanefi, Maliki, Hanbelî ve Caferî Mezheplerine ait fetvalar ile çağdaş konularla ilgili fetvaların toplu olarak özetle ele alındığı eser, klasik ve çağdaş sorunların her ikisine de cevap vermektedir. Eserde dinî ve fıkhî meseleler hakkında eski ve yeni en önemli İslam hukukçularının görüş ve içtihatları derlenerek ele alınmaktadır.[22]

2.5. Mecmuatu'l-Makasıd: Buharî, Müslim, en-Nihâye, el-Camiu's-Sağîr gibi meşhur hadis kitaplarında geçen Mücmel ve Müşkil hadislerin haşiye ve şerhlerle açıklığa kavuşturulduğu eserde, ayrıca vaaz ile ilgili bir risale de bulunmaktadır.[23]

2.6. Haşiye Ala İşarati'l-İ'caz: Bediuzzaman Said-i Nursi'nin Kur'an'ın belağat ve i'cazı ile ilgili olarak yazdığı tefsir mukaddi-

mesindeki zor ve anlaşılması müşkil olan ibarelerin açıklığa kavuşturulduğu bir eserdir.[24]

2.7. Mevlit ve Divan: Doğu bölgesinde asırlardır okunan ve eski dil üzere yazılmış olan Mevlid kitabının sadeleştirilerek yeni bir üslup ile Celâlî Kürtçesiyle yazıldığı eserde ayrıca müellifin muhtelif yıllarda yazdığı dinî ve tasavvufî şiirleri toplanmıştır.[25]

2.8. Şerhu Kasaid-i İbn Fariz: Meşhur Arap edebiyatçısı ve şairi İbn Fariz'in şiirlerinin şerh edildiği bir eserdir.[26]

2.9. Şerhu Ebyati Tarihi'l-Hulefa: İmam Suyuti'nin "*Tarihu'l-Hulefa*" adlı tarih kitabında geçen ve anlaşılması zor olan şiirlerin şerh edildiği bir eserdir.

2.10. Şerhu Ebyati Nuri'l-Ebsar: Hz. Muhammed ve on iki Ehl-i Beyt imamının hayatının ele alındığı meşhur "*Nûru'l-Ebsâr*" adlı kitapta geçen ve anlaşılması zor şiirlerin şerh edildiği bir eserdir. Sembol Yayınları arasında basılmıştır.

2.11. Bazı Şüphelere Cevaplar: Günümüz ilahiyat âlimleri arasında tartışılan bazı konuların ele alındığı bu risale Arapça'dan Türkçe'ye tercüme edilen eser 1997 yılında İstanbul'da basılmıştır.

2.12. Kızıl İcaz Şerhi: Mantık İlmi ile ilgili olarak Arapça yazılmış olan ve Bediuzzaman Said-i Nursi'nin de talikatlarının bulunduğu meşhur kitaptaki zor ibare ve konuların açıklığa kavuşturulduğu eserdir.[27]

2.13. Tefsiru'l-Muhmel Üzerine Haşiye: Arapça yazılmış ve tamamıyla noktasız harflerin kullanıldığı meşhur "*Tefsiru'l-Mühmel" adlı Kur'an tefsiri kitabının zor yerlerinin ve anlaşılmaz bölümlerinin açıklığa kavuşturulduğu eseridir. Birinci baskısı İstanbul'da yapılan bu eser müellifi tarafından tekrar genişletilmiş bir halde 2 cilt olarak Ravza Yayınları tarafından basılmıştır*.

2.14. İhsan Süreyya Sırma'ya Reddiye: Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma'nın "*Hilafetten Saltanata" isimli eserinde bulunan bazı iddialarının red ve tenkit edildiği bir reddiye kitabıdır. Türkçe yazılmıştır. El yazma nüshası kendisinde bulunmakta olup henüz basılmamıştır.*

2.15. Ta'lîkât Ala Haşiyeti'l-Kızılcı Ala Tasrifi'l-Eşnevî: Adından da anlaşıldığı gibi Eşnevî'nin Sarf ilminde yazdığı kitabının üzerinde yazılmış bulunan Kızılcı Haşiyesinin müşkil ve zor yerlerini açıklayarak talebelere ve ilim adamlarının kitabı daha kolay anlamalarını sağlayacak ta'liklerin yazıldığı bir eserdir. O da Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

2.16. Mecmuatu'r-Resâil: Bu kitap, dört risaleden oluşmuştur. Bu risalelerde özellikle günümüz İslâm dünyasında tartışılan sünnetin hücciyeti, recm, riddet, sigara, sigorta, organ nakli, Mehdi'nin gelişi, Hz. Hızır konusu, kabir azabı, şefaat gibi itikadî ve fıkhî konuları ele alınmıştır. Söz konusu kitap da Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

2.17. Er-Risaletu'd-Daiyye İla Mahabbati Muaviye: Bu eser, günümüzde Hz. Muâviye'yi ta'n etmek üzere yazılmış olan bir takım kitap ve makaleler karşısında geleneksel Ehl-i sünnet ulemasının kaynak eserlerine dayalı bir şekilde Hz. Muaviye savunusu yapılmaktadır. Eser diğerleri gibi Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

2.18. Nefyu'l-Ciheti Ve'l-Hululi ve'l-İttihadi ve'l-Mekân Anil'llâhi'l-Vahidi'l-Kahhâri'r-Rahmân: Bu eserde, İslâm akaidinin ulûhiyet bahsinde Mücessime, Müşebbihe, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile mezhepleri arasında tartışılan hulul, ittihad, cihet ve mekân konuları ilgili ayetlerin ışığında hadisler yardımıyla ve selef ile halef ulemasının izahatları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu eser de Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

2.19. Ta'lîkât Alâ'l-Kitâbi'l-Lezi Yebhasu Ani'l-lâh: Said Havva tarafından yazı-

lan "*Allah*" *isimli Arapça kitabın zor yerlerinin anlaşılmasını sağlayan ta'liklerin bulunduğu bir kitaptır. Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.*

2.20. Senau's-Sakaleyn Fî Menâkıb-i'ş-Şeyheyn Ebî Bekir Es-Sıddîk ve Ömer El-Farûk: Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer ile ilgili olarak temel İslam Tarihi kaynaklarından nakil ve istifadeyle yazılmış olan bir eserdir. Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

2.21. Celâu'l-Ayneyn Fî Menâkıb-i'l-Hateneyn Usmân Zî'n-Nureyn ve Alî Ebî's-Sıbteyn: Hz. Osman ve Hz. Ali ile ilgili olarak temel İslam Tarihi kaynaklarından istifadeyle yazılmış olan bir eserdir. Diğer eserler gibi İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından bastırılmıştır.

2.22. El-Envâru's-Satıa Fi'l-Ecvibeti Ani'l-İ'tirâdâti'l-Vârideti Alâ'l-Hulefâi'l-Erbaati: Dört halife ile ilgili ileri sürülen bir takım itirazlara karşı onları savunan ve bu konudaki şüphe ve itirazlara cevap veren bu eser de Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

2.23. Nuru'l-Basar Fî Menâkıbi'l-Eimmeti'l-İsney Aşer: Ehl-i beytin on iki imamının hayatları, şahsiyetleri, menkıbeleri ve İslâm tarihindeki yeri ile Ehl-i sünnet tarafından kendilerine verilen değer ve hürmeti anlatan bir eserdir. Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

2.24. Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdî Şerhu'l-Mevlidi'l-Kurdî: Molla Muhammed-i Bateé tarafından yazılan ve Kürt bölgelerinde bir kaç asırdır Mevlid kandillerinde ve muhtelif vesilelerle merasim şeklinde okutulan Mevlidi Şerif'i Arapça'ya tercüme ettikten sonra bir de şerh eden bir kitaptır. Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

2.25. Feyzu'l-Kadiri'l-Allâm Şerhu Nehci'l-Enâm: Molla Halil Siirdî tarafından yazılan "*Nehcu'l-Enâm*" isimli Akaid ve Kelâm manzumesini Arapça'ya tercüme edip yine Arapça Şerheden bu kitap da Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

2.26. Feyzu'l-Kadîri'r-Rahmân Şerhu Newbihârâ Biçûkân: Bu eser, Şeyh Ahmed-i Hânî'nin meşhur eseri "*Nevbihar*" *adlı eseri Arapça'ya tercüme edip Arapça açıklayan bir şerh kitabıdır. Sembol yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.*

2.27. Feyzu'l-Kadiri'l-Mennân Şerhu Aqîdeti'l-Îmân: Yine Şeyh Ahmed-i Hânî tarafından yazılan "*Akîda İmânê*" isimli eserin Arapça'ya tercüme ve şerh edildiği bir eserdir. Sembol Yayınları tarafından İstanbul'da bastırılmıştır.

2.28. Mecmuatu'l-Fuyûzât: Bu eser de son dört eserin, yani Mevlid, Nehcu'l-Enâm, Nevbihar ve Aqide eserleri üzerinde yazılmış olan şerh kitaplarının yoğun talep üzerine birleştirilerek tek cilt ve aynı mecmua halinde bastırıldığı bir kitaptır. İhvân Neşriyât tarafından 2012 yılında İstanbul'da bastırılmıştır.

2.29. Şerhu Tefsîri'n-Nesefî: Nesefi tefsiri diye meşhur olan "*Medâriku't-Tenzîl ve Hekâiku't-Te'vîl" adlı tefsîr kitabı üzerinde yazılan bu eser,* bölgedeki bazı âlimlerin ve üniversite hocalarının talebi üzerine söz konusu tefsîr kitabının müşkil ve zor taraflarının anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla ele alınmıştır. Ravza Yayınları tarafından 2018 yılında İstanbul'da altı cilt olarak yayınlanmıştır.

2.30. Tuhfetu'l-Habîb: Bu kitap üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısmı Ehl-i sünnet ve'l-cemaat fırkasının itikadî esaslarını ihtiva etmektedir. İkinci bölümü bazı fıkhî meseleleri Şafiî ve Hanefî Mezheplerine göre açıklamaktadır. Üçüncü bölümü de tasavvuf konularını muhtasar bir şekilde açıklamaktadır. Eser 227 sayfa olup yayın evi ve tarih belirtilmeksizin Molla Muhyettin el-Cezerî tarafından bastırılmıştır. Takriben 2017 yılında yayınlanmıştır.

2.31. Hediyyetu'l-Fakîr Fî Beyâni Ezkâri'l-Kadîr: Bu eser dua kitabı olarak hazırlanmıştır. Kur'an ve Sünnette geçen duaları esas alarak bir Müslümanın hayatında daima tekrar etmesi gerekli duaları bir araya getirmiştir. Eser 2018 yılında müellifin bazı dostları tarafından özel olarak belli sayıda bastırılmıştır. Ancak bu baskıda yayın evi ismi ve yayınlandığı yer zikredilmemiştir.

2.32. Beyzavî Tefsiri Haşiyesi: Hâlihazırda (2019 yılı itibarıyla) te'lif edilmeye devam etmektedir. Nesefî Tefsiri haşiyesi üslup ve metoduna uygun bir şekilde yazılmaktadır. Yazılan kısımları müellifin el yazması nüshası halinde kendi arşivinde saklanmaktadır. Eserin takriben altı ciltten oluşması beklenmektedir.

Molla Musa Celâlî, 45 cildi aşkın eserlerinde İslâm ilim tarihinin genel bir özet ve hulasasını bir araya getirmiş, İslâmî ilimlerin oluşum aşamasından günümüze kadar temayüz etmiş ilim dalları ve âlimlerden en önemli olanlarından nakil ve iktibaslarda bulunarak bir ilim talebesinin ve müderris/âlimin bilmesi gereken İslâmî Genel Kültür konusunda ansiklopedik bilgiler vermiştir.

3. PROF. DR. FUAD SEZGİN VE BİLİM TARİHİNE HİZMETLERİ

Doğubayazıt'ta doğmamış olmakla birlikte babası Hafız Mehmet Mirza Sezgin'in Doğubayazıt müftüsü olması münasebetiyle çocukluk ve gençliğini burada geçiren, ilkokulu Doğubayazıt'ta, ortaokulu ve liseyi Erzurum'da, Üniversite eğitimini de İstanbul'da sürdüren Fuat Sezgin, buradaki ilim ve irfan anlayışından etkilenmiş bir şahsiyet olarak değerlendirilmelidir. Nitekim giriştiği işin zeminini sağlayan ansiklopedik ilim anlayışı ve bilim tarihçiliği kimliğini kendisinden önce Şeyh Ahmed-i Hânî, Molla Mahmud-i Beyazidî, Halife Yusuf Topçu gibi âlimlerin yetiştiği ilim çevresinde bulmuştur. Özellikle kendisi gibi hem Doğubeyazıt, hem de Erzurum'da bulunan ve her iki beldenin ilim çevrelerini tanıma fırsatı tanıyan Molla Mahmud-i Beyâzidî ile birçok ortak noktaları bulunmaktadır.

3.1. Geschichtedes Arabischen Schrifttums (GAS): İslâm bilim kültür ve medeniyet tarihi ile ilgili olarak 60 yılı aşkın bir süre boyunca yaklaşık 300 bin yazma eseri yerinde inceleyerek oluşturduğu 13 ciltlik baş eseridir. Zengin bir içeriğe sahip olan bu dev eser Arapça'ya ***"Târîḫu't-Türâṯi'l-ʿArabî" adıyla tercüme edilmiştir.***

3.2. Zeitschriftfür Geschichte der arabisch-islamischenWissenschaften (Arap-İslâm Bilim Tarihi Dergisi): 1984 yılından beri yayınlanmaktadır.

3.3. Coğrafya, Avrupalı seyyahların Seyahatnameleri, Matematik ve Astronomi, Tıp, Felsefe, Müzik, Nümizmatik, Tarih yazımcılığı ve bilimler tasnifi ve diğer konularda yazılmış orijinal eserlerin tıpkıbasımlarını ve bu konuda araştırmalar yapmış olan batılı bilim adamlarının çalışmalarının yeniden basımlarını içeren seriler halinde 1300 cilt civarındaki yayınları,

3.4. Enstitü Müzesi'nin objelerinin tanıtımını ve İslam kültür çevresindeki bilimsel geliştirmeyi göstermek için hazırladığı Wissenschaftund Technik im Islam (İslam'da Bilim ve Teknoloji) adlı katalog çalışması.[28]

SONUÇ

Buraya kadar belirttiklerimizden anlaşıldığı gibi tarihî ve ilmî bir merkez olan Beyazid Sancağı, medeniyetler geçidi, ilimler ocağı ve âlimler diyarı vasfıyla yetiştirdiği alimlere bölgesel vizyondan çok evrensel bir vizyon veren bir ortama sahiptir. Bu ortam içinde doğan âlimler sürekli olarak geçmişin ilim, kültür, medeniyet ve sanat mirasını kendilerinden sonra gelen talebelerine aktarmaktadırlar. Bu da zamanla Bayezid Uleması üzerinde "Bilim Tarihçiliği" şeklinde adlandırılabilecek bir tecrübe oluşturmuştur.

Osmanlı Döneminden kalma Bâyezid Sancağı, tarihten aldığı bilimsel zihniyet gereği bu bölgede yetişen ulemaya geçmiş ile gelecek, dün ile yarın, kadim tarih ile müstakbel günler arasında köprü kurma şuurunu uyandıran bir özelliğe sahiptir. Bu da bu yörede yetişen ulemanın Molla Mahmud-i Bayezidî, Molla Musa Celâlî ve Prof. Dr. Fuat Sezgin gibi hayatlarını ilme feda eden, bir ömür boyu tahsil, tedris, te'lif, tasnif, ihtisar ve istinsah ile meşgul olup "beşikten mezara kadar" süren ilim yolculuklarını "*ezelden ebede*" kadar sürecek bir davaya çevirmeyi amaç edinen "ilim emektarları" olmalarını sağlamıştır. Bölgemiz, içinde bulunduğu kritik zamanları ve çatışma esaslı şartları aşıp kısır ideolojik ve siyasal tartışmaların merkezi olmaktan kurtulur, bir gün gelir de yeniden ilim, kültür, sanat, felsefe, din, irfan, ahlak, teknoloji ve insaniyet merkezine dönüştürülebilirse, içinde saklı cevherlerin gün yüzüne çıkacağını şimdiden tahmin etmek zor olmayacaktır! Bu vesileyle şunu söylemek bir vazife halini almıştır: Bölgemizde kurulan üniversitelerin, kurulum aşamalarını bitirdikten sonra, mahallî potansiyeli harekete geçirecek ilim adamlarını sahiplenme ve yetiştirme sürecinin başarılı bir şekilde takip edilmesi durumunda yeni yeni Fuat Sezginler yetiştireceğine dair inancımız burhan derecesindedir. Geçmişimiz köklü ve derin olduğu gibi, beklentilerimiz büyük ve heyecan vericidir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Metin Tuncel, "Doğubayazıt", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yay., 2010), 9/492-494.

2 Sûrikî, *Mu'cemu A'lâmi'l-Kurd*, s. 686.

3 Sûrikî, *Mu'cemu A'lâmi'l-Kurd*, s. 689.

4 Hâdî el-Alevî- Can Dost, Durru's-Semîn Takdim Yazısı, s. 74.

5 Sûrikî, *Mu'cemu A'lâmi'l-Kurd*, s. 689.

6 Hâdî el-Alevî- Can Dost, Durru's-Semîn Takdim Yazısı, s. 74.

7 Sûrikî, *Mu'cemu A'lâmi'l-Kurd,* s. 688.

8 Aynı şehirde St. Petersburg Halk Kütüphanesi (Millî Kütüphane) de bulunmaktadır. Bu kütüphanede 2.300.000 cilt eser bulunmaktadır. Bkz. G. Fonotov, *"Son Elli Yılda Sovyet Rusya Kütüphaneleri"*, Bitlis Salnameleri Kitabı, s. 187-189. *Unesco Bulletinfor Libraries*, Çeviren: Hilmi ' Çelik, XXI, 5 (Sept, - Oct. 1967), 240 - 248'den naklen.

9 Sûrikî, *Mu'cemu A'lâmi'l-Kurd*, s. 688.

10 Bazidî, Molla Mahmûd, *Adat û Rusûmatnameé Ekradiyye, Tahk. Can Dost, (İstanbul: Nubihar Yay., 2010*).

11 Jaba, *Recuil*, s. 1-111.

12 Hâdî el-Alevî- Can Dost, Durru's-Semîn Takdim Yazısı, s. 74.

13 Hâdî el-Alevî- Can Dost, Durru's-Semîn Takdim Yazısı, s. 75.

14 Sûrikî, *Mu'cemu A'lâmi'l-Kurd*, s. 688.

15 Bkz. Hâdî el-Alevî- Can Dost, Durru's-Semîn Takdim Yazısı, s. 75; Sûrikî, *Mu'cemu A'lâmi'l-Kurd*, s. 689.

16 Sûrikî, *Mu'cemu A'lâmi'l-Kurd*, s. 688.

17 Sûrikî, *Mu'cemu A'lâmi'l-Kurd*, s. 689.

18 Sûrikî, *Mu'cemu A'lâmi'l-Kurd*, s. 689.

19 Celâlî, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Ulum, (İstanbul: Sembol Yay., 2003).*

20 Celâlî, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Fevâid, (İstanbul: Şefkat Yayınları, 2004).*

21 Celâlî, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Kasaid, (İstanbul, Sembol Yay., 2005).*

22 Celâlî, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Fetâvâ, (İstanbul: Sembol Yay., 2006).*

23 Celâlî, Molla Musa, Mecmuatu'l-Makasıd, (İstanbul: Sembol Yay., 2006).

24 Celâlî, Molla Musa, Haşiye Ala İşarati'l-İcâz, (İstanbul: Sembol Yay., 2008).

25 Celâlî, Molla Musa, *Mevlid ve Divan, (İstanbul: Sembol Yay., 2007).*

26 Celâlî, Molla Musa, Şerhu Kasaidi İbn Fariz, (İstanbul: Sembol Yay., 2008).

27 Celâlî, Molla Musa, Şerhu Kızıl İcâz, (İstanbul: Sembol Yay., 2009).

28 http://www.ibttm.gov.tr/TR-84344/prof-dr-fuat-sezgin.html

https://islamansiklopedisi.org.tr/geschichte-des-arabischen-schrifttums

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Baliç, İsmail**,** *"GeschıchteDesArabıschenSchrıfitums"* Tdv İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yay., 1996, 14/37-38.

Beyâzidî, Molla Mahmûd, *Adat û Rusûmatnameé Ekradiyye*. Tahk. Can Dost, İstanbul: Nubihar Yay., 2010.

Beyâzidî, Molla Mahmûd, *Camieyé Risâleyân ve Hikâyetân*. Neşr. Aleksander d. Jaba, St. Petersbourg: Dâru Tibâeti Akademiyâ İmparatoré, 1860.

Can Dost, *ed-Durru's-Semîn fî Şerhi Mem u Zîn, Duhok:* Dâru Sipirez, 2006.

Can Dost, *Péşgotin (Takdim Yazısı),* Adatu Rusûmâtnâmeé Ekrâdiyye. İstanbul:, Nubihar Yay., 2010.

Celâlî, Molla Musa, Haşiye Ala İşarati'l-İcâz. İstanbul: Sembol Yay, 2008.

Celâlî, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Fetâvâ. İstanbul:* Sembol Yay., 2006.

Celâlî, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Fevâid. İstanbul: Şefkat Yayınları*, 2004.

Celâlî, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Kasaid. İstanbul: Sembol Yay*., 2005.

Celâlî, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Makasıd. İstanbul: Sembol Yay*., 2006.

Celâlî, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Ulum. İstanbul: Sembol Yay*., 2003.

Celâlî, Molla Musa, *Mevlid ve Divan. İstanbul: Sembol Yay.*, 2007.

Celâlî, Molla Musa, Şerhu *Kasaidi İbn Fariz, Sembol Yay., İst., 2008.*

Celâlî, Molla Musa, Şerhu Kızıl İcâz. *İstanbul:* Sembol Yay., 2009.

G. Fonotov, *"Son Elli Yılda Sovyet Rusya Kütüphaneleri"*, Bitlis Salnameleri Kitabı, s. 187-189. (Unesco Bulletinfor Libraries, XXI, 5 (Sept, - Oct. 1967), 240 - 248'den -Çeviren: Hilmi Çelik.)

Jaba, Alexander d.,Recueıl De Notices Et Récits *Kourdes*. St. Petersbourg: 1860.

Nargül, Veysel, "Aras Havzasında Yaşayan Bir Din Âlimi Prototipi Olarak Molla Musa: Hayatı, Eserlerinin Tanıtımı ve Değerlendirmesi", II. Uluslararası Havzası Sempozyumu, Editör: Oktay Belli, 13-15 Aralık 2011, Iğdır, s. 505-515.

Sezgin, Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri. İstanbul: Timaş Yay.*, 2018.

Sezgin, Fuat, Buhari'nin Kaynakları. İstanbul: Otto Yay., 2015.

Sûrikî, Muhammed Alî, *Mu'cemu A'lâmi'l-Kurd*. Süleymaniye: Bengeyé Jîn Yay., 2006.

http://www.ibttm.gov.tr/TR-84344/prof-dr-fuat-sezgin.html

https://islamansiklopedisi.org.tr/geschichte-des-arabischen-schrifttums

THE MIGRATION CASE IN AĞRI PROVINCE IN TERMS OF DEMOGRAPHIC RESULTS

Faruk KAYA*
Mehmet Tuncer RIZVANOĞLU**

ABSTRACT

Immigration of people from one place to another is a very important geographic phenomenon. Immigration causes the population to be distributed again and more unevenly in a place. Immigrations that have taken place throughout the history of mankind can be a result of the desire to make more use of the unevenly distributed economic resources in the place, as well as the difficulties arising from the natural environment or the exiles, compulsory settlements and wars which were brought forward by the state authority.

The process of globalization, which has gained momentum with the development and incorporation of technology into our daily lives, has given a different qualification to immigration by connecting human communities, cultures, economies and other structures in different countries and regions of the world with each other. The immigration phenomenon, which shows the change in the settlement area as inevitable, is also an activity with demographic consequences.

It is possible to assess the basic rationales for immigration in today's world often in the economic-political context. When we assess the immigration phenomenon in Turkey in this context, the need for cheaper labor force as a product of usually the neoliberal economic policies especially applied after 1980 and specifically of the export-oriented industrialization strategy, has increased. Reaching this need to peak and the increase in excess cheap labor force in the agricultural sector in the eastern regions caused a sharp migration wave from the east to the west of the country as of the second half of the 1980s. Immigration, which is a social phenomenon, has deep and multifaceted effects on the social, cultural and economic structure of the country.

Immigrations in our country from the rural regions to the city until the 1970s have been directed from relatively underdeveloped cities towards the more developed cities after 1980. For the last two decades, there has been a massive and compulsory migration wave towards the western part of the country because of the security concerns, due to the terrorist attacks that occur mainly in our eastern Anatolia and southeastern Anatolia regions of our country and creates a security gap. This wave is not only directed towards the western regions, but also takes place in the form of a displacement movement that takes place from the rural regions to the cities of the territory where terrorist attacks are seen. There is also another aspect of migratory movements that have occurred in developing countries such as Turkey, which leads to poor and unplanned urbanization.

* *Prof. Faruk KAYA, Agri Ibrahim Cecen University Faculty of Science and Letters Department of Geography, Ağrı/TURKEY, e-mail: fkaya@agri.edu.tr*

** *Dr. Mehmet Tuncer RIZVANOĞLU, Atatürk University, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum/TURKEY, e-mail: m.rizvanoglu@atauni.edu.tr*

Particularly after 1990, there is no doubt that Ağrı province was one of the places where gradual migration occurred intensively. In addition to the climate and topography conditions that severely limit economic activities throughout that province, social and cultural backwardness is also effective for the migration of rapidly increasing population. As a matter of fact, migrations in Ağrı are more intense in rural areas where agriculture-based production is conducted in restricted areas and conditions. Migrations in Ağrı can be towards to the big cities in Turkey as well as from the rural regions to the towns in cities and also to abroad.

In addition to economic and natural problems resulting from rapid population growth, social events such as blood revenges and security problems arising from terrorism and inadequacy of socio-cultural facilities have directed the population movements in the towns of Ağrı province. As a result, immigrations from rural regions where the crude birth rate and the natural increase of population are high, towards the towns inside and outside the city, have taken place.

As a matter of fact, the population growth rate in towns in Ağrı province has increased by 50%. This situation has led to many problems such as unplanned urbanization, poverty, unemployment and housing shortage in cities (such as Ağrı, Doğubayazıt, Patnos and Diyadin) that have not been socio-culturally and economically developed and also lacks planning. Thus, the effects of the population movements that started in the rural regions were reflected in infrastructure services and economic fields, especially training and health services in the cities in a short time, and these fields soon encountered the same problems as that of the rural region. This was the main reason for the start of migration from the towns in the cities to the outside the cities.

***Key words*:** *Ağrı Province, Immigration, Rural Population, Urban Population, Place.*

DEMOGRAFİK SONUÇLARI AÇISINDAN AĞRI İLİNDE GÖÇ OLGUSU

Faruk KAYA*
Mehmet Tuncer RIZVANOĞLU**

1. GİRİŞ

Uygarlıklar kuran ve uygarlıklar yıkan bir insan hareketi olan olarak tanımlanan göç, bireylerin veya grupların sembolik, coğrafi veya siyasi sınırların ötesine, yeni yaşam alanlarına ve topluluklara doğru olan hareketlerini ifade etmek için de kullanılan bir terimdir (Marshall, 1999:685). Teknolojinin gelişmesi ve günlük hayatımıza girmesi ile daha da hızlanan küreselleşme süreci, dünyanın farklı ülkelerinde ve bölgelerindeki insan topluluklarını, kültürlerini, ekonomilerini ve diğer yapılarını birbirine bağlaması ile göç olgusuna farklı bir boyut kazandırmıştır. Göç olgusunun temelinde yatan faktörler iki ana başlık altında toplanabilir; İtici faktörler ve çekici faktörler (Marshall, 1999:685). İtici faktörlerin başında göç edenin kökeninin bağlı olduğu mekândaki yüksek işsizlik oranları ve güvenlik ihtiyacı gelirken, çekici faktörlerin başında ise gidilen şehir veya bölgedeki ekonomik ve sosyal refahın yanı sıra işgücüne duyulan ihtiyaç gelmektedir.

Toplumları çok yönlü olarak etkileyen ve çeşitli sonuçlara yol açan göç hareketi, sosyo-ekonomik faktörlere bağlı olarak gelişen bir olgudur. Göç olgusunun gelişimini tek taraflı olarak incelemek yanlış olur. Dolayısıyla gerek göç alan, gerekse de göç veren yerleşmelerin nitel ve nicel özelliklerinin belirlenmesi ve karakteristik özellikleri ile birlikte analiz edilmesi daha rasyonel sonuçlar doğuracaktır.

İnsanoğlu yaratıldığı günden beri sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi, doğal afet vb. sebeplerden dolayı daima yer değiştirme gereği duymuştur. Bu yer değiştirme hadisesi, aynı ülke veya aynı bölge içinde vuku bulduğu gibi kıtalar arasında da meydana gelebilmektedir. Bireylerin veya toplulukların ekonomik, sosyal ve siyasi nedenlerle bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine, bir ülkeden başka bir ülkeye gitme işlemi olarak tanımlanan göç olgusu; sözü edilen nedenlerden dolayı bir yerden başka bir yere gerçekleşen kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik, sosyal ve kültürel bir yer değiştirme hareketi olarak da tanımlanabilir (Yalçın, 2004:13).

Göçün günümüz dünyasındaki temel gerekçelerini daha çok ekonomi-politik çerçevede değerlendirmek mümkündür. Bu çerçeveden hareketle Türkiye'de yaşanan göç olgusuna baktığımızda özellikle 1980 sonrası uygulamaya konulan genelde neoliberal ekonomi politikaları özelde ise ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin bir ürünü olarak ucuz işgücüne olan ihtiyaç artmıştır. Bu ihtiyacın doruk noktalara ulaşması ve doğu bölgelerinde tarım alanında fazlalık durumdaki ucuz işgücündeki artış 1980'lerin ikinci yarısından itibaren ülkenin doğusundan batısına yoğun bir göç dalgasına neden olmuştur. Bu göç dalgasını 1990'lardan sonra politik sebeplerle yaşanan ikinci göç dalgası izlemiş ve nüfusun büyük bir bölümü ülkemizin batısındaki iş ve aş imkânı olan şehirlere çoğunlukla da İstanbul'a göç etmiştir. Toplumsal bir olgu

* *Prof. Dr. Faruk KAYA, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Ağrı/TÜRKİYE, e-posta: fkkaya@agri.edu.tr*

** *Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Tuncer RIZVANOĞLU, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum/TÜRKİYE, e-posta: m.rizvanoglu@atauni.edu.tr*

olan göçün, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı üzerinde çok yönlü ve derin etkiler meydana getirdiği ise yadsınamaz bir gerçekliktir.

Türkiye'de 1970'lere kadar hareket yönü kırdan kente yönelik olan göçler, 1980'den sonra nispeten az gelişmiş şehirlerden daha gelişmiş şehirlere doğru gerçekleşmiştir (Gişi, 2007:15). Son yirmi yıldır ağırlıklı olarak ülkemizin doğu ve güneydoğu bölgelerinde meydana gelen ve güvenlik zaafı yaratan terör faaliyetleri sonucu, ülkenin batı bölgelerine doğru güvenlik endişesinden kaynaklı yoğun ve zorunlu bir göç dalgası yaşanmaktadır. Bu dalga sadece batı bölgelerine doğru olmayıp, terörün yaşandığı bölgelerin kırsalından şehirlerine doğru olan bir göç şeklinde de vuku bulmaktadır. Türkiye'deki göç hareketlerinin sağlıksız ve çarpık kentleşmeye yol açan başka bir boyutu da bulunmaktadır.

Ağrı ili özellikle 1990 yılından sonra kademeli göç olgusunun yoğun olarak yaşandığı illerden biri olmuştur. İl genelinde ekonomik faaliyetleri önemli ölçüde kısıtlayan iklim ve topografya koşulları yanında sosyal ve kültürel geri kalmışlık hızla artan nüfusun göç etmesinde etkili olmaktadır. Nitekim il genelindeki göçler, sınırlı alanda ve şartlarda tarıma dayalı üretimin yürütüldüğü kırsal alanlarda daha yoğun olarak gerçekleşmektedir. İldeki göçler büyük oranda Türkiye'deki büyük kentlere yönelik vuku bulmakla birlikte kırsal kesimlerden il içindeki kent yerleşmelerine ve yurt dışına yönelik de meydana gelmektedir.

İnsanların bir yerden diğerine göçleri çok önemli bir coğrafi olgu olmakla birlikte nüfusun mekanda yeniden dağılımına da yol açmaktadır. (Tümertekin & Özgüç, 1997: 282). İnsanlık tarihi boyunca yaşanan göçler, mekânda eşitsiz biçimde dağıtılmış ekonomik kaynaklardan yararlanma arzusunun bir sonucu olabildiği gibi, doğal çevreden kaynaklanan zorunluluklar ya da devlet otoritesinin gündeme getirdiği sürgünler, mecburi iskânlar ve savaşlar sebebiyle de ortaya çıkabilmektedir. Türkiye'de iç göçlerin temel nedeni; bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farkının varlığı ve bu varlığın uzun yıllar boyunca devam etmesidir. Türkiye'de kırsaldan kentlere yönelmiş olan iç göçler, kentlerin plansız büyümesine, beraberinde birçok sosyal ve ekonomik problemin meydana gelmesine ve kentlere niteliksiz nüfus kitlelerinin yığılmasına yol açmıştır. Bu çalışmada Ağrı ilinde bir çok sosyoekonomik problemin ortaya çıkmasına yola açan iç göçler analiz edilecek ve özellikle iç göçlerin nüfusun eğitim durumu üzerindeki yansımaları ele alınacaktır.

2. AĞRI İLİNİN NÜFUS DEĞİŞİMİ VE GÖÇ OLGUSU

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat–Van Bölümü sınırları içerisinde yer alan Ağrı ili 11.099 km² yüzölçümüne sahiptir. İlde bulunan 8 ilçede 2018 yılı ADNKS sonuçlarına göre toplam 539,657 nüfus ikamet etmektedir. Ağrı bu nüfus büyüklüğü ile 81 il arasında 39. sırada yer almaktadır.

İllerin insani gelişmişlik endeksi sıralaması (2013) verilerine göre, Ağrı ili 81. sırada (eğitim de 81, sağlıkta, gelirde 79. sırada) yer almaktadır. Birçok farklı kurum ve kuruluş tarafından gerçekleştirilen rekabetçilik sıralamalarında da ise (16.809 endeks skoruyla) yetmiş sekizinci sırada yer alan Ağrı, TÜİK'in 2015 yılı İllerde Yaşam Endeksi'ne göre, (0,2975 endeks değeri ile) ise yetmiş dokuzuncu sırada yer almaktadır. Üzülerek belirtmek gerekirse Ağrı sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında (yaşanabilirlik, eğitim, sağlık, rekabetçilik vb.) hep son üç il arasında yer almaktadır. Göç bu olumsuz tablonun hem sebebi hem de sonucudur.

Ağrı ili nüfus yapısının incelenmesinde dikkate alınması gereken hususlardan biri de, ilin aldığı ve verdiği göç miktarıdır. Bu durum kır-kent nüfus miktarını önemli ölçüde etkilemektedir. Ağrı'dan gerçekleşen göçler

ile Ağrı'ya yönelen göçler hakkında sayısal bir değerlendirme yapmak üzere 1990-2000 yılları arasındaki göçlerle (Tablo 1), son durumu ortaya koymak üzere 2000-2018 yılları arasında gerçekleşen göçler analiz edilmiştir.

Tablo 1: *Ağrı İlinde Net Göç Hızı (‰) ve Miktarı (1975-2000).*

Yıllar	Net Göç miktarı	Net Göç Hızı (‰)
1975-1980	-24.986	-80.5
1980-1985	-19.005	-53.5
1985-1990	-37.312	-95.4
1990-2000	-26.213	-56.4

Kaynak: *(DPT, 2000 & DİE ve TÜİK, 2000)*

Şekil 1: *Ağrı İlinde Göç Hızının Seyri (1975-2000).*

Ağrı ilinden 1975-1980 döneminde gerçekleşen net göç miktarı -24.986, net göç hızı da ‰ – 80.5, yani Ağrı ilinin bu dönemde aldığı göç 9.786 kişi verdiği göç ise 34.784 kişi kadardı. Bir sonraki sayım devresi olan 1980-1985 döneminde gerek net göç miktarı (-19.005) ve gerekse net göç hızı (‰-53.5) bir hayli düşüş göstermiştir. Ancak bütün sayım dönemleri içinde en fazla göç 1985–1990 yılları arasında olmuştur. Bu devrede Ağrı'nın net göç miktarı -37.312, net göç hızı da ‰-95.4 olarak gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu dönem hem Türkiye'de hem de Ağrı ilinde kentleşmenin en hızlı gerçekleştiği dönemdir. Nitekim bu devrede Ağrı ili kentsel nüfus miktarı 158.758'e ulaşmıştır.

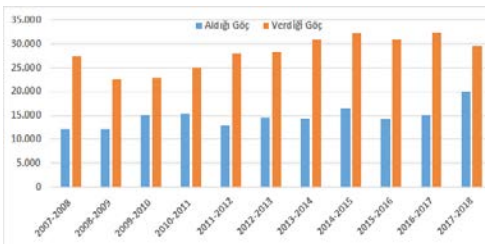
Ağrı ilinde 1990-2000 yılları arasındaki 10 yıllık süreyi kapsayan dönemde ilden göç eden nüfus miktarı 61.968 ve ile göçen nüfus miktarı 35.758 kişidir. Ağrı'nın bu dönemdeki net göç miktarı bir önceki döneme göre (1985-1990) azalarak -26.213'e, net göç hızı da ‰-56,4'e gerilemiştir. Bununla birlikte bu dönem Ağrı ili kentsel nüfusu büyük bir artışla 252.309 kişiye ulaşmıştır. Bu da on yıl içinde Ağrı'nın kentsel nüfusuna 93.551 kişinin

Tablo 2: *Ağrı İlinde Net Göç Hızı (‰) ve Miktarı (2007-2018)*

Yıllar	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç Miktarı	Net Göç Hızı (‰)
2007-2008	12.195	27.450	-15.255	-28,26
2008-2009	12.115	22.613	-10.498	-19,34
2009-2010	14.950	22.966	-8.016	-14,68
2010-2011	15.508	25.182	-9.674	-17,27
2011-2012	12.856	27.984	-15.128	-27,02
2012-2013	14.725	28.477	-13.752	-24,64
2013-2014	14.480	30.995	-16.515	-29,61
2014-2015	16.597	32.174	-15.577	-28,07
2015-2016	14.306	30.811	-16.505	-29,98
2016-2017	15,088	32.479	-17,391	-31,58
2017-2018	20,091	29,482	-9,391	17,05
Toplam	**162,911**	**310,616**	**147,702**	**-26,31**

Kaynak: *TUİK 2007-2018 verilerinden hesaplanmıştır.*

daha eklendiği anlamına gelmektedir.

Şekil 2: *Ağrı İlinin Aldığı Göç, Verdiği Göç ve Net Göç Miktarı (2007-2018)*

Ancak, 2007 yılı ADNKS sonuçlarına göre kentsel nüfusu barındıran il ve ilçe merkezlerinin aldığı göç miktarı bir önceki sayım dönemine (2000 yılı) göre azalmakla birlikte yine de önemli sayılacak miktarda artış göstermiştir. Nitekim bu dönemde Ağrı ilinin kentsel nüfusu 282.361 kişiye yükselerek yedi yıllık sürede 30.052 kişi kadar artış göstermiştir. Diğer taraftan Ağrı ilinin kırsal alanları belirtilen dönemde göç vermeye devam etmiş ve kırsal nüfus 548.518' e gerilemiştir. Yani bir önceki sayım dönemine (2000 yılı) göre kırsal nüfus doğal artışa rağmen 27.917 kişilik bir azalma göstermiştir. Kademeli göçün yaşandığı Ağrı'dan dışarıya yönelik iç göçler de bu süreçte devam etmiştir

TÜİK tarafından açıklanan 2008 yılı ADNKS sonuçlarına göre 2007-2008 yılları arasında Ağrı ilinin aldığı göç 12.195 kişi, verdiği göç miktarı ise 27.450 kişi kadardır. Dolayısıyla ilin net göç miktarı -15.255, net göç hızı ise ‰-28.26 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlar 2000 yılı genel nüfus sayım sonuçlarına göre Ağrı ilinde gerek net göç miktarının ve gerekse net göç hızının önemli ölçüde azaldığını göstermektedir. Göç verilen iller incelendiğinde ise ilk sırada İstanbul'un yer aldığı onu sırasıyla İzmir, Ankara, Bursa ve Kocaeli'nin izlediği görülmektedir. İlden dışarıya devam eden iç göçün özellikle ülkemizin sanayi merkezlerine doğru yönelmesi, Ağrı'nın en önemli sorunları arasında istihdam eksikliğinin olduğunun göstergesidir.

Ağrı'nın 2010-2018 yılları arası verdiği göç miktarı, aldığı göç miktarından hep fazla olmuştur. Nitekim en son yapılan 2018 yılı ADNKS sonuçlarına göre 2017-2018 yılları arası verdiği göç 29.482 kişi, aldığı göç ise 20.091 kişidir. Bu dönem içindeki net göç miktarı -9.391 kişi, net göç hızı ise ‰ 17.05 olup 2011 yılı sonrasındaki en düşük oranda gerçekleşmiştir. Bu dönemde göç oranının azalmasında güvenliğin sağlanması ile birlikte huzur ortamının oluşması ve tekstil alanında açılan atölyelerin istihdam oluşturmasının etkili olduğu söylenebilir. Son zamanlarda hizmet ve sanayi sektörlerinde artışın olduğu ve tarımdaki payın azaldığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak, kırsaldan şehirlere doğru göçün devam etmesi, şehirlerde yaşayanların çoğunlukla hizmet veya sanayi sektöründe istihdam edilebilmesi, hizmet ve sanayi sektörlerinde gelir akışının daha hızlı olması, devlet teşviklerinin öncelikle sanayi olmak üzere hizmet sektörü üzerinde olumlu etkiye yol açması, sanayide gerçekleşen yatırımların marjinal etkisinin daha yüksek olması ve tarım dışı sektörlerin daha fazla mali kayıt altına alınması şeklinde ifade edilebilir.

İlden dışarıya olan göçlerin büyük kısmı Türkiye'nin en fazla sanayileşmiş ve sosyoekonomik olarak en gelişmiş İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Kocaeli gibi illerine olmaktadır. Daha sonraki sırayı ise Ağrı'ya yakın ve istihdam imkânlarının nispeten daha fazla olduğu Van, Erzurum ve Iğdır gibi iller almaktadır. Ağrı'ya olan göçlerin bir kısmını memur veya işçiler oluştururken diğer bir kısmı ise büyük kentlerde ikamet eden fakat Ağrı kökenli olan kişilerden oluşmaktadır

Görüldüğü üzere; Cumhuriyet dönemi boyunca Ağrı il nüfusunun kır-kent nüfus oranlarının değişmesinde birçok faktörün etkinliği söz konusudur. Kır-kent nüfus oranlarının değişiminde ön plana çıkan faktörlerin başında iş ve istihdam alanlarının dağılımı ile bu dağılıma bağlı şekillenen göç hareketleri etkili olmuştur. Özellikle il merkezi ve diğer büyük kentlerde yoğunlaşan istihdam alanları dağılımı ve son 25–30 yıllık dönemde hız kazanan göç hareketlerinin, il çapında nüfusun kır-kent dağılımı üzerinde birinci derecede etkili olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim göç daha iyi yaşam beklentisi nedeniyle bireyler ya

da toplulukların yaşadıkları ortamları bırakıp geçici veya sürekli olarak yeni yerleşim yerlerine gitmeye karar verme eylemidir. Göç olayı yer değiştirme eylemi ile sınırlı değildir. Yani, birey veya toplulukların mekân değişikliği ile göç kavram olarak gerçekleşmekte ise de, göçün sebep olduğu sosyal ve ekonomik sonuçlar göz ardı edilmemelidir. Birey ya da topluluklar nüfus problemleri, ekonomik problemler, çevre şartlarındaki bozulmalar, siyasi problemler ve terör gibi nedenler ile göç etmektedirler.

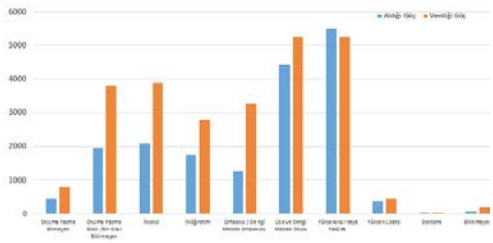
Bu bağlamda Ağrı'dan dışarıya yoğun olarak gerçekleşen göçlerin ana nedeni ekonomik olmakla birlikte son dönemlerde etkili olan bir diğer önemli problem de 1983 sonrası bölge genelinde devam eden ve zaman zaman huzur ortamını bozan bölücü terör faaliyetleridir. Terör ve bağlantılı faaliyetlerin etkili olduğu dönemlerde Ağrı'dan dışarıya göçlerin arttığı gözlenmektedir. Sanayinin gelişmediği ve istihdam yetersizliğinin yaşandığı Ağrı'da güvenlik endişesinin yaşanması göçü tetiklemekte ve maalesef net göç oranı açısından ülkemizin en çok göç veren illerinin başında yer almasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Ağrı'nın gelişmesi için öncelikle güvenlik endişesinin giderilmesi gerekir. Çünkü güvenlik endişesinin olduğu yerde sermaye durmaz, sermayenin ürkek olduğu bir yerde istihdam oluşturmak ve göçü engellemek imkânsızlaşır. Sonuç olarak gerek Türkiye'de ve gerekse Ağrı ilinde insanların doğdukları toprakları bırakıp yeni yerlere göç etmesinde sosyoekonomik faktörlerin önemli ölçüde rol oynadığını söylemek mümkündür.

3. GÖÇÜN EĞİTİM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Gerek iç göçler ver gerekse dış göçlerin tümü eğitim ve eğitim planlamalarını etkiler. Nüfus hareketlerinin sonucunda oluşan nüfus artışı veya azalışının ortaya çıkaracağı eğitim ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı temel sorun alanı olarak görülür. Göçlerin, hem yetişkinler hem de çocuklar üzerinde önemli etkileri görülmektedir. Özellikle çocuklar üzerindeki etkileri, kayıp kuşaklara yol açabilmektedir.

Ağrı ili ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılından günümüze geçen süreçte gerek nüfusun okuryazarlık oranında gerekse her kademedeki eğitim düzeyinde önemli gelişmeler sağlamıştır. Ağrı ilindeki nüfusun eğitim durumu üzerinde etkili olan hususlardan biride hiç kuşkusuz ki aldığı ve verdiği göç miktarıdır. Bu durum nüfusun hem eğitim yapısı üzerinde hem de okuryazar oranları üzerinde önemli ölçüde etkili olmaktadır. Nitekim Ağrı ilinden 2018 ADNKS sonuçlarına göre 6 yaş ve üzeri göç eden toplam nüfusun % 3,1'ini okuma yazma bilmeyen nüfus oluştururken, %96,9'unu okuryazar olan nüfus oluşturmaktadır. Ayrıca göç eden nüfus içinde en yüksek oranı yüksekokul veya fakülte mezunlarının oluşturduğu da dikkate alınırsa göçün nüfusun eğitim yapısı üzerinde nasıl olumsuz bir etki oluşturduğu da açıkça anlaşılacaktır (Tablo 3).

Ağrı'nın 2017-2018 döneminde aldığı ve verdiği göçün bitirilen eğitim düzeyine göre düzenlenmiş hali tablo 3.de görülmektedir. Bitirilen eğitim düzeyine göre alınan (%30.7) ve verilen (%20,4'i) göçte en yüksek oranı yüksekokul veya fakülte mezunları oluşturmaktadır. Bu oranın hemen ardından %18,9 ile lise ve dengi meslek okulu mezunları gelmektedir. En az göç alınan ve en az göç verilen grup ise doktora mezunları grubudur. Bunun nedeni doktora derecesine sahip nüfusun Ağrı nüfusunda yüksekokul veya fakülte mezunlarına göre düşük oranda kalmasından kaynaklanmaktadır. Göç eden nüfusun % 96,9'nun okuryazar nüfustan oluşması ve özellikle istihdam imkânlarının yetersizliğinden kaynaklanan yüksek düzeyli eğitimli kişilerin bu göçü Ağrı ilindeki okuryazar oranı (%90,5) ile eğitim düzey ve kalitesinin Türkiye ortalamasının (%95,8) altında gerçekleşmesinin en önemli nedenlerinden biridir.

Şekil 3: *Göç Eden Nüfusun Öğrenim Durumu (2018).*

Ağrı ili çoğunlukla eğitim kurumlarının, öğrenci ve öğretmenlerin nitel ve nicel durumları açısından ülke ortalamalarının altında kalmaktadır. Bu duruma gerek Osmanlı Devleti gerekse Cumhuriyet döneminde bazı genel ve bölgesel durumlar neden olmuştur. Bugün olduğu gibi cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1938) da Ağrı ilinin eğitim durumundaki yetersizlikte, doğal ve beşeri coğrafi faktörler ile sosyoekonomik ve sosyokültürel yapının etkisi büyük olmuştur. Gerek devlet tarafından sunulan eğitim hizmetleri ve gerekse özel eğitim kurumlarının yetersizliği eğitimden kaynaklanan göçlerin yoğunlaşmasında etkili olmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNE RİLER

Ağrı ilinin cumhuriyet dönemindeki (1927-2018) kır-kent nüfus değişiminde önemli değişimler ve gelişmeler olduğunu ifade etmek mümkündür. Her geçen dönem, kır nüfusunun aleyhine ve kent nüfusunun lehine gelişmeler meydana gelmiştir. İlk sayım yılı olarak kabul ettiğimiz 1927 sayımı ile %10'lar (%10.70) düzeyinde olan kent nüfusu, 2018 sayımı ile % 50'lerin (% 56.43) üzerine çıkmıştır.

Hızlı nüfus artışı sonucu ortaya çıkan ekonomik ve doğal sorunların yanında kan davaları ve terörden kaynaklanan güvenlik sorunu gibi sosyal olaylar ile sosyokültürel imkânların yetersizliği, ildeki nüfus hareketlerine yön vermiştir. Böylece kaba doğum oranı ve doğal nüfus artışının yüksek olduğu kırsal kesimlerden il dâhilindeki ve dışındaki kentlere göçler meydana gelmiştir.

Ağrı ili nüfusunun en yüksek orana ulaştığı ADNKS 2012 verilerine göre, Ağrı ilinde ikamet eden 552.404 kişinin 43.886'sı başka il doğumlulardan oluşmaktadır. Diğer taraftan, Ağrı doğumlu ve Ağrı ili nüfusuna kayıtlı 501.484 kişi gibi çok önemli bir nüfus kitlesi de diğer illerde ikamet etmektedir. Başka bir

Tablo 3: *Göç Eden Nüfusun Öğrenim Durumu (2018).*

	Aldığı Göç		Verdiği Göç	
Bitirilen Eğitim Düzeyi	**T**	**%**	**T**	**%**
Okuma Yazma Bilmeyen	465	2,5	797	3,1
Okuma Yazma Bilen /Bir Okul Bitirmeyen	1.956	10,9	3.794	14,7
İlkokul	2.105	11,7	3.879	15,1
İlköğretim	1.767	9,8	2.807	10,9
Ortaokul / Dengi Meslek Ortaokulu	1.275	7,1	3.278	12,7
Lise ve Dengi Meslek Okulu	4.449	24,7	5.262	20,4
Yüksekokul veya Fakülte	5.514	30,7	5.262	20,4
Yüksek Lisans	373	2,1	455	1,8
Doktora	27	0,1	45	0,2
Bilinmeyen	79	0,4	193	0,7
Toplam	18.010	100.0	25.772	100.0

Kaynak: *2018 TUİK istatistiklerinden hazırlanmıştır.*

anlatımla, Ağrı'nın ülke içindeki diğer illerden aldığı göç 43.886 kişi iken verdiği göç 501.484 kişi gibi oldukça yüksek bir sayıdır. Yani Ağrı ili iç göçlerle aldığı nüfusun yaklaşık 12 katı kadar bir nüfusu diğer illere göç yoluyla vermiştir. Ağrı doğumlu olup diğer illerde yaşayanların bir kısmını, o illerde doğan nüfus oluşturuyor olsa bile, yine de Ağrı'dan dışarıya yönelik çok büyük bir göç söz konusudur.

İstihdam imkânları başta olmak üzere, nüfusu yerinde tutacak şartların uygun olması halinde Ağrı ilindeki kentsel nüfusun sayısı ve dolayısıyla oranının bugünkünden çok daha yüksek olabileceğini düşünmek mümkündür. Çünkü Ağrı'dan dışarıya yönelik göçlerin büyük bir kısmı ekonomik kökenlidir. Bu göçleri engellemek ildeki potansiyelleri (turizm ve hayvancılık gibi) harekete geçirerek istihdamı arttırmakla mümkündür. İstihdamın artması ise öncelikle Ağrı'daki mevcut turizm potansiyelinin harekete geçirilmesine, ilin temel ekonomik kaynağı olan tarımsal yapının, özellikle hayvancılığın iyileştirilmesine ve tarıma dayalı sanayi tesislerinin kurulmasına bağlıdır. Belirtilen gelişmeler sağlanırsa; Ağrı ilinden göç yoluyla dışarıya gitmek zorunda da kalan nüfus kitleleri bulundukları yerde geçimlerini ve diğer sosyokültürel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri için sorun yerinde çözülmüş ve göç olayı da en aza indirgenmiş olacaktır.

Sonuç olarak, Ağrı ili nüfusunun demografik yapısında, sosyal ve ekonomik niteliklerinde önemli farklılıkların varlığı, ilin sosyal, kültürel ve doğal yapısının yansımaları olarak görülebilir. Bölgenin ve dolayısıyla da Ağrı ilinin; sosyal, kültürel ve ekonomik yönden değişmesi ve özellikle ekonomisinin iyileşmesi durumunda, istihdam alanlarının artacağı, bu durumun da kentlerin dışarı olan göçünü yavaşlatacağı ve kırsaldan olan göçü ildeki kentlere doğru çekeceği öngörülebilir.

Ağrı ilindeki mevcut durumun böyle devam etmesi halinde yeni göç dalgalarının yaşanabileceği göz önünde bulundurulmalı ve göçü önlemeye yönelik gerçekçi politikalar üretilmelidir. Devletin, merkezi yönetimin ve yerel idarecilerin Ağrı ili ile ilgili bugüne kadar sürdürdükleri tutumlarını, faaliyetlerini ve politikalarını sorgulayıp, yeni göç dalgalarının önüne geçecek planlamalar yapmaları zaruret arz etmektedir. Net göç oranını azaltmak için yapılacak en önemli iş bölge halkının sosyoekonomik refah seviyesini yükseltmeye yönelik çalışmalar yapmaktır. Aksi takdirde göçü önlemek imkânsız gibi görülmektedir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

DİE (1935-1975) Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş. Ankara:

DİE(1980-2000) Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri. Ankara.

DİE (2004) İl Göstergeleri 1980-2003=Provincial İndicators. Ankara:

Doğanay, H. (1997) Türkiye Beşeri Coğrafyası, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

DPT (2004) İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004). Ankara.

GİŞİ, İ., (2007). Göksun İlçesinde Yaşanan Göç Hareketlerinin Sosyo- Ekonomik Analizi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi S.B.E.

KAYA, F.,2001, Ağrı Ovası ve Çevresini Coğrafi Etüdü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

KAYA,F.,2013, Ağrı İlinin 1927-2012 Sayım Dönemleri Kır-Kent Nüfus Hareketleri, The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science Volume 6 Issue 4, p. 535-559,

KAYA,F.,2016, Ağrı İlinin Eğitim Coğrafyası, Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Doğuş Ofset Matbaacılık, Kayseri.

KAYA ,F., 2016, Ağrı İli Nüfusunun 1928-2015 Dönemi Okuryazarlık Durum Analizi, The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science, Number 52,p,29-42 Winter I,2016.

MARSHALL, G., (1999). Sosyoloji Sözlüğü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara.

SERKA, 2013, TRA2'de Göç Olgusu: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma

TÜİK (Türkiye İstatistik Enstitüsü) (2007-2018 ADNKS sonuçları). http://www.tuik.gov.tr

TÜMERTEKİN, E. (1968) Türkiye'de İç Göçler- İ.Ü, Yay. No: 1371, İstanbul.

TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., (1997) Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekan, Çantay Kitabevi, İstanbul.

YALÇIN, C., (2004)., "Göç Sosyolojisi", Anı Yayınları, Ankara.

THE ANALYSE OF SPATIAL DISTRIBUTION OF NATURAL DISASTERS AT AĞRI AND DOĞUBAYAZIT BASINS

Ahmet TOPRAK[*]
Murat SUNKAR[**]

ABSTRACT

In this study, the analyse of spatial distribution of natural disasters at agri province Ağrı and Doğubayazıt basins situated in the East of Turkey, is resolved. Natural disasters are the physical incidents, that can give substantial damages to natural and human environment. The province of Agrı and Doğubayazıt basins roughly limited within the borders of the following; on the north by a part of Mount Taşkom which is a part of Aras Güneyi Mountains, on the South by Mount Çakmak and Tendürek Mountains, on the East Mount Agrı and on the West the continuation of Karasu Aras Mountains.

Across the Agrı and Doğubayazıt basins geologic, geomorphologic and climate based natural disasters such as earthquakes, landslides, rock falls, flood-torrent, avalanche and erosion are seen frequently. At the borders of Agrı and Doğubayazıt basins earthquakes has taken place throughout the fault zones of Eleskirt, Tutak, Balıkgolu and Dogubayazıt. Starting with fault zones, the mountainside slopes on the north and settlements of Tezeren, Mollaosman, Yığıntaş (Eleşkirt), Toprakkale, Kaya Yolu, Gözaydın, Dalkılıç Üzengili (Doğubayazıt), landslides are condensed. Along with landslides the rock falls are effecting Yiğityatağı (Doğubayazıt), Kayayolu (Eleşkirt), Palandöken (Tutak) and Delihasan (Diyadin) settlements.

Due to climate, geologic and geomorphologic specifications there are many flood and cataract incidents at the Province. Effective at city centre and all districts, floods and torrent are the first primary natural disasters for Agrı. With flood and torrent at the sloped fields natural balance is corrupted by anthropogenic agents, round the Goncalı, Toprakkale, Akyumak and Dedemmaksut regions soil erosion is experienced. In recent years these disasters which their frequency is increasing lead to many losses of lives and big losses of property. Analyse of spatial distribution of natural disasters provides a big advantage for fighting and planning against these events.

Natural disasters data used in this study acquired from 3 different databases. The first one of these databases are international origin of Em-Data, the second one is the data of Afet ve Acil Yönetim Başkanlığı (Presidency of Natural Disasters and Emergency Management), the third one is Meteorology based natural disasters belonging to Meteoroloji Genel Müdürlüğü (general directorate of meteorology) database.

According to these three databases between the years of 1955-2018 at Agrı and Doğubayazıt

[*] *Research Assistant Ahmet TOPRAK, Firat Üniversity, Elazığ/TURKEY, e-mail: atoprak@firat.edu.tr*

[**] *Professor Murat SUNKAR, Firat Üniversity, Elazığ/TURKEY, e-mail: msunkar@firat.edu.tr*

basins 1025 natural based disasters are experienced. 151 out of this number is landslide, 40 out of this number are rock falls, 547 out of these number are flood and torrent, 23 out of this number is avalanche, 123 out of this number is earthquake and 141 out of this number is of other disaster causes.

In these natural disasters 5.709 people are recorded as natural disaster victims. Between the years of 2010-2017 the increase of intensity of all nature-based disasters are stands out. Across the Agrı and Doğubayazıt basins the seen natural disasters are disintegrated spatial by using geographic information systems.

By acquired results, it is seen that at the crossing points of rivers, areas with excess declivity slopes, areas with lithologic constructions are impermeable and fault zones, the intensity of natural disasters are increased. Making of spatial distribution of natural disasters are shown to be very important in terms of planning and appropriate selection of sites previous of disasters, during disasters and after disasters.

Key words: *Agrı and Doğubayazıt Basins, Natural Disasters, Spatial Distribution, Flood and Torrent.*

AĞRI ve DOĞUBAYAZIT HAVZALARINDA MEYDANA GELEN DOĞAL AFETLERİN MEKÂNSAL DAĞILIMI ve ANALİZİ

Ahmet TOPRAK[*]
Murat SUNKAR[**]

GİRİŞ

Günümüzde tarih boyunca birçok ülke coğrafi konumu, jeolojik-jeomorfolojik ve yerleşme özellikleri nedeniyle deprem, heyelan, sel, taşkın, tsunami, kaya düşmesi, çığ gibi ekonomik kayıplar yaratan doğa kökenli afetlere karşı zarar görebilir durumdadır (Nino ve diğerleri, 2015). Doğal afetler, insanların yaşamını yitirmesine, çevresel ve sosyal etkiler bırakarak büyük maddi hasarlara neden olmaktadır. Ayrıca afetlerde doğal ve beşeri faktörler; afetlerin sıklığını, yoğunluğunu, mekânsal dağılımını ve süresini etkilemektedir. Türkiye doğa kökenli afetlerin sıkça yaşandığı ve bu afetlerin oluşturduğu ekonomik kayıplar bakımından dünyada önde gelen ülkeler arasındadır. Bu ülkede yaşayan insanlar tarih boyunca hemen her dönem afetlerden etkilenmiş hatta söz konusu afetler uygarlıkların yok olmasına ve yerleşim yerlerinin terk edilmesine yol açmıştır. Hemen her kutsal kitapta bahsedilmiş olan iyi güzel ve doğruya çağrılan toplumların duyarsızlıkları karşısında bir cezalandırma olarak ifade edilen doğal afetler bu manada somut olmayan kültürel-dini manaları da bulunmaktadır (Çelik, 2016).

Afet veri tabanlarının son 20 yıllık verilerine göre afet sayısı ve ekonomik zarar bakımından klimatik kökenli afetlerin daha fazla olduğu görülmektedir. Afetler değerlendirilir iken, insan ile mekân arasındaki ilişkilerin çok iyi yorumlanması gereklidir. Çünkü insan ve onun yapıtlarının olmadığı alanlarda meydana gelen doğal olayların afet olarak fazla bir önemi yoktur. Doğa kökenli afetlerin 1900-1999 yılları arasındaki Dünyadaki mekânsal dağılımına göre toplam sayının % 42'si Asya'da gerçekleşirken, % 27'si Amerika'da, %13'ü Avrupa'da, %8'i Okyanusya'da %10'u ise Afrika'da gerçekleşmiştir (EM-DAT database; Alcántara-Ayala, 2002). Doğal afetlerin en çok Asya'da olması jeoloji ve jeomorfolojik özelliklerin etkisinin daha fazla olduğunu açıkça göstermektedir. Ancak Dünyada 1998 ve 2017 yılları arasında kaydedilen 7.225 olayın % 91'ini klimatik kökenli afetler oluşturmuştur. Bu verilerde kaydedilen toplam afet olaylarının içerisinde % 43 gibi yüksek bir sayısal oranda sel ve taşkın en sık görülen afet türü olmuştur. Sel ve taşkınlar 2 miyar dolar ekonomik kayıp ile birinci sırada yer almaktadır. İkinci sıradaki en büyük afeti kuraklık oluşturmaktadır. Afet türlerine göre ise, en fazla can kaybı depremlerde yaşanmıştır (Em-Data, 2017; Tablo 1).

Türkiye'nin de içinde yer aldığı Akdeniz ülkelerinde doğal afetler hızlı ve yavaş gelişen olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bunlar, 6 adet afet tipi ile hızlı gelişen 3 adet afet tipi ile yavaş gelişen olmak üzere toplam 9 adet afet gruplandırması yapılmıştır. Önem sırasına göre ilk sırada taşkın, ikinci sırada fırtına ve üçüncü sırada deprem yer almaktadır. Yaşanan afetler hem doğal, hem de beşeri nedenlere bağlı olarak sınıflandırılmıştır. (DeParatesi, 1989; Şen ve diğ., 1999). Türkiye'de meydana gelen afet sayıları incelendiğinde yukarıda açıklanan kriterlere uygun olarak ilk sırada taşkınlar, ikinci sırada fırtına afetinin yaşandığı görülmektedir (Şekil 1).

[*] *Araştırma Görevlisi Ahmet TOPRAK, Fırat Üniversitesi, Elazığ/TÜRKİYE, e-posta: atoprak@firat.edu.tr*

[**] *Prof. Dr. Murat SUNKAR, Fırat Üniversitesi, Elazığ/TÜRKİYE, e-posta: msunkar@firat.edu.tr*

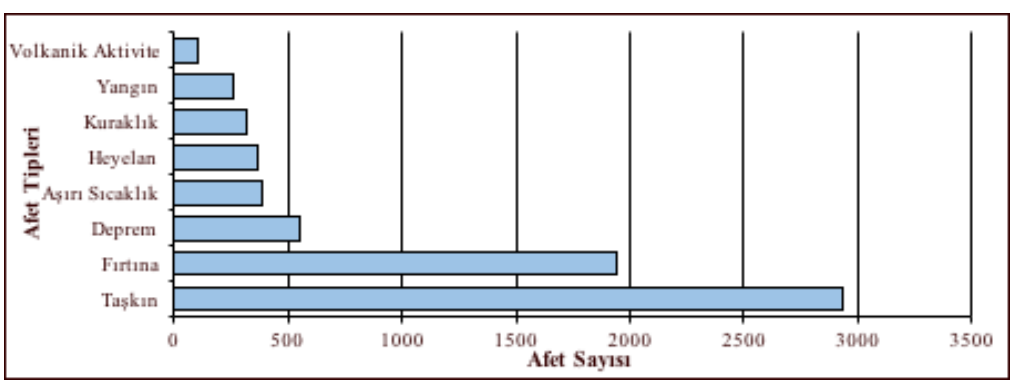
Türkiye genelindeki doğal afetler dikkate alındığında Doğu Anadolu Bölgesi'nin ön plana çıktığı görülmektedir. Bölge içerisinde de Ağrı ve Doğubayazıt havzaları afet sayısı bakımından dikkat çektiği için bu çalışmada, Türkiye'nin doğusunda yer alan Ağrı ve Doğubayazıt havzalarında meydana gelen doğal afetlerin mekânsal dağılımı ve analizi yapılmıştır.

Tablo 1: *Dünya Genelinde Meydana Gelen Afetlerin Sayısı, Can ve Ekonomik Kayıplar (1998-2017).*

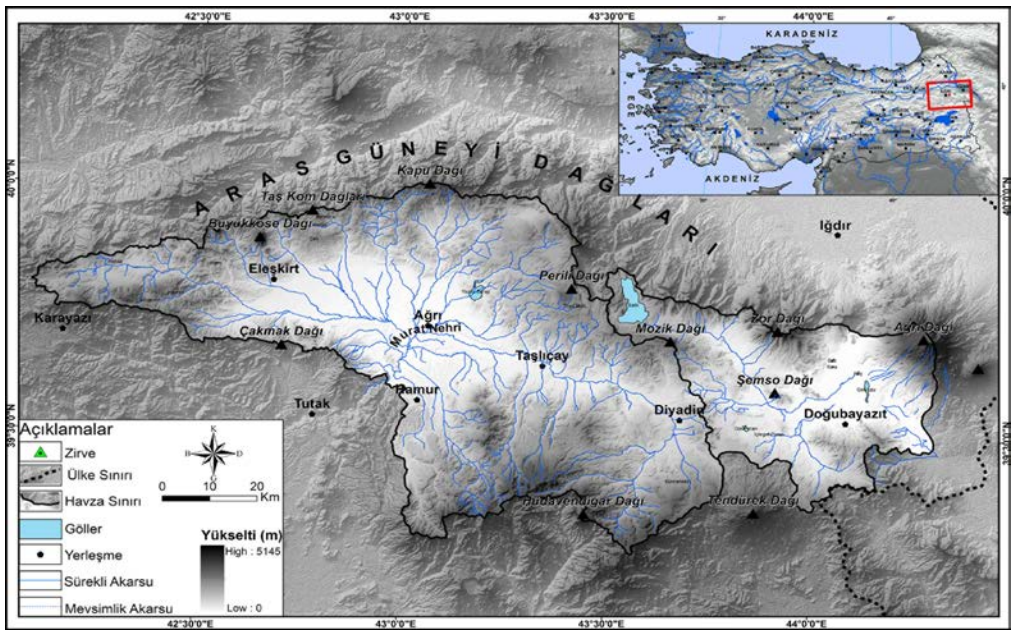
Afet Tipi	Afet Sayısı	Can Kaybı Sayısı	Ekonomik Kayıp ($ Dolar)
Taşkınlar	3148	142.088	2.000.000.000
Kuraklık	347	21.563	1.500.000.000
Fırtına	2049	232.680	726.000.000
Deprem	563	747.234	125.000.000
Ekstrem Sıcaklıklar	405	166.346	97.000.000
Yangın	254	2.398	62.000.000
Volkan Patlaması	99	2.398	62.000.000
Kaya Düşmesi	12	2.398	62.000.000
Heyelan	378	18.414	48.000.000
Toplam	7.255	1.335.519	4.682.000.000

Not: *Yangın, volkan patlaması ve kaya düşmesi afet zararları, veri tabanında ayrılmadığından hepsi için aynı değer yazılmıştır (Veriler Em-Data 2017 yılına ait veri tabanından alınmıştır).*

Murat Nehri Havzası'na dâhil olan Ağrı Havzası, kuzey ve doğuda Aras Güneyi Dağları (Taşkom Dağları), batıda Kösedağ ve Çakmak Dağı, güneyde Kılıç ve Aladağlar ile sınırlandırılmıştır. Aras Nehri Havzası'na dâhil olan Doğubayazıt Havzası, kuzey ve doğuda Ağrı Dağı, batıda Aras Güneyi Dağları'nın uzantıları, güneyden Tendürek Dağı ile sınırlandırılmış olup İran'a açılan bir havzadır (Şekil 2). Ağrı Havzası, D-B doğrultusunda ve kabaca elips şeklinde olup doğuda Doğubayazıt Havzası'ndan az yüksek eşikle ayrılmaktadır. Ağrı Havzası'nın büyük bölümünü oluşturan havza tabanı Ağrı-Eleşkirt Ovası'na karşılık gelmektedir. Ova kuzeyden güneye doğru hafif eğimli olup 1650-1750 m yükseltileri arasında yer almaktadır (Girgin 1991; Kaya, 2001). Ağrı Havzası'nın doğusunda yer alan Doğubayazıt Havzası, kuzeyde Zor ve Ağrı Dağı, güneyde Tendürek Dağı ve doğu devamındaki zirvelerle sınırlandırılmıştır. Havzanın oluşumunda Balık Gölü ve Doğubayazıt fayları etkili olup son dönemde çıkan lav akıntıları ile havza alanı daralmıştır. Havza genelinde eğim düşük ve drenaj çok zayıf olduğu için çok sayıda sulak alan oluşmuştur. Her iki havza genelinde iklim, jeolojik ve jeomorfolojik özellikler nedeniyle yerleşmelerin sel ve taşkın riski yüksektir. Özellikle geçmişte sınırda yer alan Doğubayazıt, güvenlik nedeniyle daha iç kısımlara taşınmıştır. Bu

Şekil 1: *Türkiye'de meydana gelen afetlerin sayısal dağılımı*
(CRED: Centre for Research on the Epidemiology of Disasters, 2019).

Şekil 2: *Ağrı ve Doğubayazıt havzalarının lokasyon haritası.*

taşınmada doğal riskler dikkate alınmadığı için yerleşme sel ve taşkın riski yüksek olan yelpazeler üzerine kurulmuştur. Ağrı ve Doğubayazıt yerleşmeleri dışında iki havzada yer alan kırsal yerleşmelerin de büyük bölümü sel ve taşkın riski yüksek vadi tabanlarına kurulduğu görülmüştür. Kızıloğlu ve diğerlerinin (2006) belirttiği gibi Türkiye'de kırsal yerleşmelerin büyük bölümünde plansızlık hâkim olup bu alanlarda doğal afetlerin her an etkisini gösterebileceği, bunun sonucunda can ve mal kayıplarının görülmesinin kaçınılmaz olduğu ortaya konulmuştur. Her iki havzada bulunan yerleşmelerin plansız olarak genişlemesi sonrasında başta sel ve taşkınlar olmak üzere birçok doğal kökenli afet yaşanmaktadır. İki havzada sel ve taşkın durumunu değerlendirmek amacıyla mekânsal dağılış çalışması yapılmıştır.

Ağrı ve Doğubayazıt havzalarında afetlerin mekânsal dağılışını yapabilmek amacıyla 3 farklı afet veri tabanına ait veriler kullanılmıştır. Çünkü afet sayıları ve zararları hakkındaki veriler diğer bilimsel alanlara oranla daha azdır. İster ulusal, ister uluslararası olsun bütün veri tabanları ortak bir sınıflandırma ile standart hale getirilmelidir (Koç ve Thieken, 2016). Her üç veri tabanına göre son 10 yılda bütün doğa kökenli afetlerde artış dikkat çekmektedir. Veri tabanlarına ait veriler Coğrafi Bilgi Sistemleri kullanılarak mekânsal dağılışı yapılmıştır. Mekânsal dağılış durumuna göre dağlık alanlardan ovaya geçişte ve vadi tabanlarında kurulan yerleşmelerde ve fay zonlarında afet yoğunluğunun arttığı görülmüştür.

Afetlerin mekânsal dağılımlarının yapılması afet öncesi, afet anı ve afet sonrası için planlama ve uygun yer seçimi bakımından önemlidir. Afete neden olan doğal olayları önlemek mümkün olmasa da geçmişte meydana gelen afetlerin mekânsal dağılışları kullanılarak geleceğe yönelik öngörü ve planlamalar yapılabilmektedir. Bu şekilde afet planlaması ve yeni stratejilerin geliştirilmesi mümkün olmaktadır.

AMAÇ

Bu çalışmada, Türkiye'nin doğusunda yer alan Ağrı ve Doğubayazıt havzalarında meydana gelen doğa kökenli afetlerin mekânsal dağılımı ve analizi amaçlanmıştır. Her iki havzada afetlerin nerelerde meydan geldiği ve afet riskinin mekansallaştırılması amaçlanarak dağılış haritaları üretilmiştir. Coğrafi çalışmalarda sık kullanılan mekânsal analizler; afetlerin oluşum nedenleri, bu afetlerin gözlenmesi, değerlendirilmesi sonuçları ve planlamasını ortaya koymada sayısal olarak kolaylık sağlamaktadır. Jeolojik-jeomorfolojik farklılıklar, iklim değişikliğinin tahmin edilenden fazla olması, sıcaklıkların son yüzyılda 8 °C'ye kadar yükselebilir olması, antropojenik etkilerin doğaya olan etkisinin hızı gibi nedenlerle doğa kökenli afetlerin sayısı ve meydana getirdiği ekonomik kayıplar artmıştır. Bu nedenle afetlerin her mekânda farklılık arz etmesi, afet sayısının nerede ne sıklıkta meydana geldiğinin bilinmemesi bu şekilde bir mekânsal analiz yapılmasına temel etkendir.

METOT VE MALZEME

İki havzaya ait afet verileri üç farklı veri tabanından (Em-Data, Afet ve Acil Yönetim Başkanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü) alınmıştır. Veritabanlarından alınan veriler kendi içerisinde gruplandırılarak karşılaştırma yapılmıştır. Bu işlem sonucunda hatalı veriler düzeltilerek sayısal formda tablolaştırılmıştır. Bu veriler Coğrafi Bilgi Sistemleri ile hazırlanan sayısal altlıklardaki yerleşme merkezleri ile çakıştırılarak mekânsal dağılış haritaları üretilmiştir.

BULGULAR

AĞRI VE DOĞUBAYAZIT HAVZALARINDA MEYDANA GELEN DOĞA KÖKENLİ AFETLERİN MEKÂNSAL DAĞILIŞI

Türkiye genelindeki afetler değerlendirildiğinde farklı bölgelerde, farklı doğal afet tiplerinin yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Toplam doğal afet sayısına göre Doğu Anadolu Bölgesi birinci sırada yer almaktadır. İkinci en fazla afetin görüldüğü bölge ise Karadeniz Bölgesi'dir (Tablo 2). Doğu Anadolu Bölgesi jeolojik, jeomorfolojik, iklim ve hidrografik özellikleri nedeniyle doğal afet riskinin yüksek olduğu bir bölgedir. Bu bölge başta depremler olmak üzere, su baskınları, çığ, heyelanlar, erozyon, kaya ve çığ düşmeleri gibi afetler yoğun ve sıklıkla görüldüğü bir coğrafyadır.

Ağrı isminin geçtiği her yerde afet bakımından ilk gelen konu başta Hz Nuh Tufanı olmak üzere adeta Ağrı ve Doğubayazıt havzaları afetle özdeşleşmiş bir yerdir. Bu düşünceden hareketle yörenin büyük bölümünü kapsayan iki havzada yaşanan afetlerin mekânsal dağılımının ortaya konması önem arz etmektedir. Ağrı, il genelinde 1955-2018

Tablo 2: *Türkiye'de Meydana Gelen Afetlerin Bölgelere Göre Dağılış (1955-2018).*

No	Bölge Adı	Heyelan	Kaya Düşmesi	Su Baskını	Çığ	Deprem	Diğer Afet	Toplam
1	Doğu Anadolu Bölgesi	3988	1301	2258	1142	4952	502	14143
2	Karadeniz Bölgesi	8834	890	1214	207	758	656	12559
3	**İç Anadolu Bölgesi**	1731	1337	1223	40	202	287	4820
4	Akdeniz Bölgesi	1245	475	675	40	560	119	3114
5	Marmara Bölgesi	977	61	172	4	916	47	2177
6	Güneydoğu Anadolu Böl.	657	503	372	99	304	79	2014
7	Ege Bölgesi	681	288	253	4	692	91	2009

Kaynak: *Afet İşleri Genel Müdürlüğü, (2008).*

Tablo 3: *Ağrı'da Meydana Gelen Doğa Kökenli Afetlerin İlçelere Göre Dağılışı*

İlçeler	Afet Sayısı
Merkez	188
Doğubayazıt	285
Diyadin	191
Taşlıçay	70
Patnos	15
Eleşkirt	153
Hamur	67
Tutak	56
Toplam	1025

Tablo 4: *Ağrı'da Meydana Gelen Doğa Kökenli Afetlerin* Afet Tiplerine Göre Yer Değiştirme Sayıları

Afet Tipi	Afet Sayısı	Etkili Nakil (Yer değiştirmeye Uygun Görülmüş)
Heyelan	151	566
Kaya Düşmesi	40	121
Su Baskını	547	3671
Çığ	23	11
Deprem	123	1590
Diğer Afet	141	645
Toplam	1025	6604

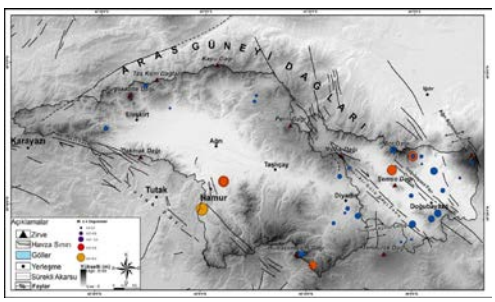
yılları arasında toplam 1025 afetin yaşandığı bu nedenle afet riski yüksek olan bir il olması özelliği ile öne çıkmıştır. İdari sınırlara göre bu afetlerin 188'i merkezde, 285'i Doğubayazıt'ta, 191'i Diyadin, 70'i Taşlıçay, 15'i Patnos 153'ü Eleşkirt ve 67'i Hamur ilçesinde ve 56'si Tutak'ta yaşanmıştır (Tablo 3).

Ağrı il genelinde yaşanan afetlerin neredeyse tamamı Ağrı ve Doğubayazıt havzalarında gerçekleşmiştir. Bu durumu 1955-2018 yılları arasında yaşanan toplam 1025 adet afetin 151'i heyelan, 40'ı kaya düşmesi, 547'si su baskını, 23'ü çığ, 123'ü deprem ve 141 diğer afetler oluşturmaktadır. Su baskınları olarak kaydedilen sel ve taşkın olayları tüm afetlerin % 50'den fazlasını oluşturmaktadır (Tablo 4).

Ağrı ve Doğubayazıt havzaları Anadolu levhasının dışında doğuda yer almaktadır. Ağrı, Van ve Iğdır üçgeninde sağ yanal doğrultu atımlı faylar bulunmaktadır. Bu faylardan inceleme alanı içerisinde yer alan Ağrı ve Doğubayazıt havzalarını sınırlandıran Tutak, Balıkgölü, Doğubayazıt fay zonları KB-GD doğrultulu, sağ yanal doğrultu atımlı faylardır. Bu faylar birkaç yüz metre ile 8 km'ye varan genişlikte, birkaç paralel ve yarı paralel fay segmentlerinden oluşan makaslama zonları şeklindedir (Tapan, ve diğ., 2005). Bu fayların dışında Çaldıran ve Eleşkirt fayları inceleme alanını etkileyen diğer tektonik yapılardır.

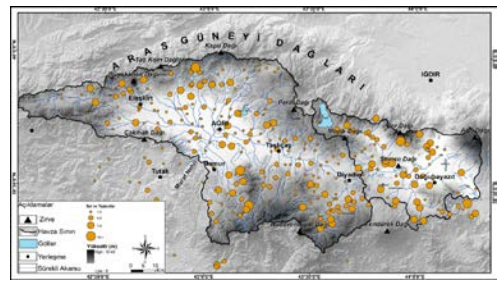
Ağrı ve Doğubayazıt havzaları bu tektonik özellikleri nedeniyle depremlerin sık yaşandığı bir alandır. Ancak buna rağmen çok şiddetli depremler görülmemiştir. Eleşkirt Ovası çevresi başta olmak üzere, havzaların çevrelerinde andezit ve aglomeralar geniş alanlarda yüzeylenmektedir Bu tip volkanitlerden oluşan zeminlerde depremin etkisi belirgin bir şekilde azalmaktadır (Girgin, 1991). İnceleme alanın büyük çoğunluğu her ne kadar son deprem tehlike haritasında, tehlike derecesi azalmış görülse de aktif fayların varlığı riski artırmaktadır. Ağrı ve Doğubayazıt havzaları ikinci derece deprem bölgesi içerisinde kalmaktadır (Kalafat ve diğerler, 2008). Ağrı ve Doğubayazıt'ta tarihsel dönemde 4 adet orta şiddetli deprem görülmüştür. Bu dönem depremlerine göre şiddetli depremler Ağrı'nın güneyinde Tutak Fayı üzerinde gerçekleşmiştir. Buna karşın deprem sayısı yoğunluğu bakımından Doğubayazıt, birinci sırada yer almaktadır (Şekil 3). Bölgede, tarihsel dönemde 1647 depremi, Doğubayazıt ile Muradiye arasında meydana gelmiştir. Aletsel dönemde ise 1935'de 6.2 büyüklüğünde, 1976 yılında da Van'ın Muradiye İlçesinde 7.5 büyüklüğünde depremler olmuştur. Bu depremler Doğubayazıt başta olmak üzere yakın çevrede etkili olmuştur. Özellikle 2004 yılında Doğubayazıt'ta yaşanan 5.0 şiddetindeki bir depremde ciddi kayıplar yaşanmıştır. Orta şiddetli bir

depremde yaşanan bu kayıpların özellikle kırsal yerleşmelerde görülmesine bağlı olarak deprem ile yapı malzemesi ve yapı tarzı arasındaki ilişkinin sorgulanması açısından oldukça önemli bir sonuçtur.

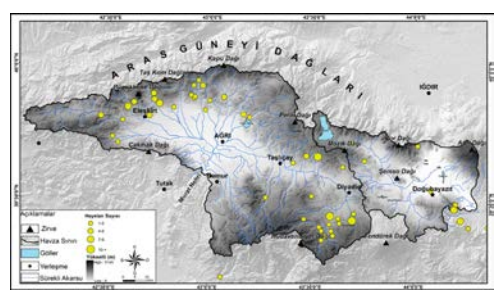
Şekil 3: *Ağrı ve Doğubayazıt havzalarında meydana gelen depremlerin mekânsal dağılışı.*

Ağrı ve Doğubayazıt havzalarında her bahar mevsiminde şiddetli yağışlar ve kar erimelerine bağlı olarak sel ve taşkınlar yaşanmaktadır. İklim dışında litolojik ve jeomorfolojik özellikler ile beşeri faktörlere bağlı olarak bu olaylar afete dönüşmektedir. Ağrı ve Doğubayazıt'ta 1955-2018 yılları arasında toplamda 547 adet sel ve taşkın olayı yaşanmıştır. İki havzada da sel ve taşkınlar diğer afetlerden fazla sayıdadır. Ağrı ve Doğubayazıt'ta en fazla su baskını 131 adet ile Taşlıçay ve Diyadin ilçelerini kapsayan Murat Nehri Vadisi Havzası'nda görülmüştür. İdari sınırlar bakımından en fazla sel ve taşkın afeti 285 adet ile Doğubayazıt'ta yaşanmıştır. Doğubayazıt'ta sel ve taşkınların sık yaşanmasında yerleşmenin kuruluş yerinin jeomorfolojik özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Mekânsal dağılış haritasına göre sel ve taşkınlarda yüksek frekans dağlık alanlardan ovaya ve vadi tabanına bağlanan alanlarda görülmektedir (Şekil 4). Bu yönü ile iki havzadaki taşkınların büyük bölümü dağlık alan taşkınları grubunda kalmaktadır.

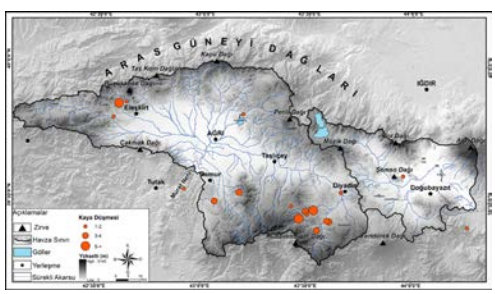
Şekil 4: *Ağrı ve Doğubayazıt havzalarında meydana gelen sel ve taşkınların mekânsal dağılışı.*

Afet veri tabanlarına göre Ağrı ve Doğubayazıt havzalarında toplamda 151 adet heyelan olayı yaşanmıştır. Heyelanlar her iki havzadaki afet türleri içinde, ikinci en fazla afet türüdür. Ağrı ve Doğubayazıt alt havzalar bakımından değerlendirildiğinde en fazla heyelan 56 adet ile yine Taşlıçay ve Diyadin ilçelerini kapsayan Murat Nehri Vadisi Havzası'nda yaşanmıştır. Havzaların genelinde heyelan çoğunlukla % 30-40 eğime sahip yamaçlarda yoğunlaşmaktadır (Şekil 5). Havzaları çevreleyen dağlık alanların jeolojik, jeomorfolojik ve klimatolojik özellikleri heyelan oluşumunda etkili olmuştur. Doğubayazıt havzası içerisinde kalan Yığınçal, Dostali (1984), Üzengili (1989), Gürbulak (1998), Göller (1983) ve Seslitaş köyleri heyelan tehlikesi nedeniyle Bakanlar Kurulu Kararıyla *"Afete Maruz Bölgeler"* ilan edilmiştir (Tercan, 2008). Ağrı havzasında ise, Kösedağı'ın yamaçlarındaki köylerde ve Diyadin'in güneyindeki yamaçlarda heyelan yoğunluğu görülmektedir.

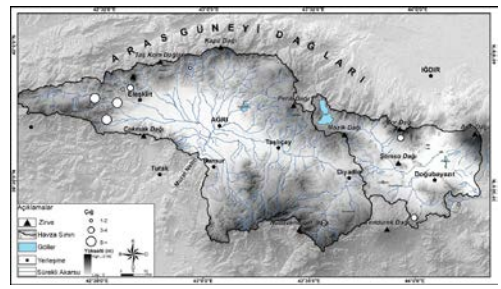
Şekil 5: *Ağrı ve Doğubayazıt havzalarında meydana gelen heyelanların mekânsal dağılışı.*

Kaya düşmeleri Ağrı Havzası'nda Diyadin güneyi ve Eleşkirt çevresinde yoğunluk kazanmaktadır. Doğubayazıt Havzası'nda ise, kaya düşmeleri Ağrı Havzasına göre daha az yoğunlukta görülmektedir (Şekil 6). Özellikle Güneykaya, Dalkılıç, Ramazan ve Kayayolu gibi köylerde toprak kayması ve kaya düşmeleri şeklinde afet yaşanmıştır. Söz konusu köylerin dik yamaçların eteklerinde kurulması ve yamaç eğimlerinin fazlalığı ile tabakalı yapı özellikleri kaya düşmelerini tetiklemektedir. İki havzada toplamda 40 adet kaya düşmesi olayları resmi kayıtlara geçmiştir. İnceleme alanında Çetinsu, Sarıköy, Somkaya, Gedik köyleri çığ afetinin sık yaşandığı yerleşmelerdir. Bu yerleşmelerin eğimli yamaçların önünde kurulmuş olması ve aşırı kar yağışı çığ afetinin oluşumuna neden olmaktadır. Çığların yerleşmeleri etkilemesi dışında ulaşım yollarını kapatarak merkezle ulaşıma engel olmaktadır. İncelenen alanda çığların Eleşkirt çevresinde eğimli yamaçlarda yoğunluk kazandığı görülmektedir (Şekil 7). Uzun dönemde toplam 23 adet çığ afetinin yaşanmış olması bu afet türünün de riskli olduğunu göstermektedir. Havzalarda yapılan gezi ve gözlemlerde resmi kayıtlara geçen çığ olaylarından daha fazlasının yaşandığı tespit edilmiştir.

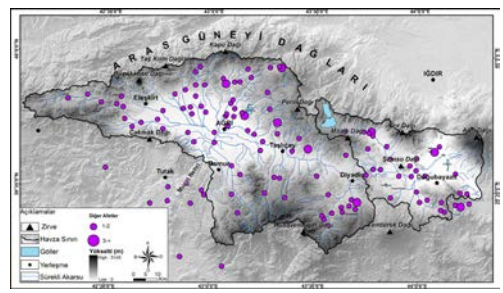

Şekil 6: *Ağrı ve Doğubayazıt havzalarında meydana gelen kaya düşmesinin mekânsal dağılış.*

Yangın, şiddetli yağış, hortum, jeomedikal afet, sonradan afet kapsamından çıkarılsa da mağara çökmesi olayları diğer afet gurubunda yer almaktadır. İki havzada bu afet tiplerinden toplamda 141 adet afet olayı yaşanmıştır. Bu afetler iki havza genelinde nispeten dengeli dağılmış olup yerleşmelerin dağılışı ile paralellik göstermektedir (Şekil 8). Yerleşmelerin seyrekleştiği veya olmadığı dağlık alanlarda diğer afetlerin gerçekleşmediği görülmektedir.

Şekil 7: *Ağrı ve Doğubayazıt havzalarında meydana gelen çığların mekânsal dağılış.*

Şekil 8: *Ağrı ve Doğubayazıt havzalarında meydana gelen diğer afetlerin mekânsal dağılışı.*

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ağrı ve Doğubayazıt havzalarını etkileyen afetler çoğunlukla sel ve taşkın, deprem, heyelan ve kütle hareketleridir. Havzaların jeolojik-jeomorfolojik ve iklim özellikleri nedeniyle afet yoğunluğu yüksek çıkmıştır. Sel ve taşkınların her iki havzada daha fazla olmasının nedenleri arasında şiddetli sağanak yağışların görülmesi ve yaz başlarında ani sıcaklık değişimlerine bağlı kar erimeleri olmasıdır.

İki havzadaki kırsal yerleşmelerin büyük bölümü, afet açısından yüksek riskli alanlara kurulmuştur. Son yıllarda hayvancılık faaliyetindeki artış nedeniyle ülke genelinin aksine, bu havzalardaki kırsal yerleşmelerde büyüme eğilimi gözlenmiştir. Kırsal yerleşmelerin yerleşmeye uygun olmayan alanlarda büyümesi

afetlere zemin hazırlamıştır. Ayrıca Doğubayazıt'ın yer değiştirmesi sonucunda sel ve taşkın riski yüksek bir alana kurulmuştur. Yerleşmelerin bu özellikleri nedeniyle her geçen yıl afet sayılarında artış görülmektedir. Özellikle 2010 yılından sonra iki havzada afet sayılarında anormal kabul edilecek artışların varlığı acil çözülmesi gereken sorunu oluşturmaktadır. Son yıllarda afet sayılarının yükselmesi yerleşmelerdeki plansız gelişme ile birlikte afet sayılarının düzenli tutulması ile açıklanabilir. Bu amaçla afet verilerinin tek merkezde titiz ve sağlıklı veri tabanına aktarılması afet riski analizinde önemli bir değerlendirme aracıdır.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Afet İşleri Genel Müdürlüğü (AFAD), (2008). *Türkiye Ulusal Afet Arşiv Sistemi-TUAAS*. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü, 1999, Çığ El Kitabı, Ankara

Afet İşleri Genel Müdürlüğü (AFAD), (2009). *T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Resmi İnternet Sayfası*, http://www.afad.gov.tr/TR/Index.aspx

Alcántara-Ayala, I. (2002). *Geomorphology, natural hazards, vulnerability and prevention of natural disasters in developing countries.* Geomorphology, 47(2–4), 107–124. https://doi.org/10.1016/S0169-555X(02)00083-1

Çelik, S. (2016). *Kutsal Kitap Anlatılarında Kavimleri Yıkan Doğal Afetler,* Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, Kemer/Antalya.

DeParatesi, S. R. G., (1989). *Hazards and Disasters: Concepts and Challenges*. In Remote Sensing for Hazard Monitoring and Disaster Assessment."

EM-DAT, (2017). *The OFDA/CRED International Disaster database-www.em-dat.net Economic Losses, Poverty &Dısasters (1998-2017)*. Centre For Reserch on the Epidemiology of Disasters (CRED) UNISDR

EM-DAT: The OFDA/CRED International Disaster Database. At http://www.cred.be/emdat. Universite´ Catholique de Louvain. Brussels, Belgium.

Girgin, M., (1991). *Eleşkirt Ovası ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Tezi

Kaya, F., (2001). *Ağrı Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Tezi

Kızıloğlu, F. M., Okuroğlu, M., Örüng, İ., (2006). *Kırsal Yerleşmeler ve Doğal Afetler*, G O Ü, Ziraat Dergisi, Sayı: 23, C,lt: 2, Sayfa: 53-58

Koç, G., & Thieken, A. H. (2016). *Societal and economic impacts of flood hazards in Turkey-an overview.* In *E3S Web of Conferences* (Vol. 7).EDP Sciences. https://doi.org/10.1051/e3sconf/20160705012

CRED (Centre for Research on the Epidemiology of Disasters), (2019). *Natural Disasters in 2014.* CRUNCH Issue No. 37 "Disaster Data: A Balanced Perspective"

Niño, M., Jaimes, M. A., & Reinoso, E. (2015). *A risk index due to natural hazards based on the expected annual loss. Natural Hazards,* https://doi.org/10.1007/s11069-015-1837-0

Tapan, T., Özvan, A, Şengül, A., (2005). *Temmuz 2004 Doğubayazıt Depremi Yer – Yapı İlişkisi ve Yaşanan Kayıplar.* Deprem Sempozyumu Kocaeli 23-25 Mart 2005

Tercan, B., (2008). *Afet Bölgelerinde Yeniden Yerleştirme ve İskân Politikaları: Doğubayazıt Afetzede Yerleşim Alanları Uygulama Örneği* Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı

Şen, Z., Kadıoğlu, M., **Diğ. (1999).** *Meteoroloji Karakterli Doğal Afetler ve Meteorolojik Önlemler* TMMOB Meteoroloji Mühendisleri Odası Meteoroloji Karakterli Doğal Afetler Komisyonu Raporu Ankara – 1999.

DISTRIBUTION OFSETTLEMENTS IN THE AĞRI PROVINCE BY LOCATION

Esen DURMUŞ*
Ayşe ÇAĞLIYAN**

ABSTRACT

This study, which aimed to determine the distribution of settlements in the Ağrı province by location, tried to emphasize the morphological unit-settlement relationship. The factors such as establishment of the settlements, whether they are improved, the way of using the location, the type and style of settlement and the distribution of the settlements are generally predominantly influenced by the physical geography conditions. Without revealing the mutual relationship between the nature and human beings, we cannot obtain certain conclusions about the formation and solution of settlement problems. People's desire to live together or their actions towards it are prevented or supported by natural environmental conditions. It is possible to see the effect of natural environmental factors on settlements in all rural settlements except in exceptional cases. Natural environment factors may be effective in the establishment of villages. The elevation, climate, slope degree of the settlement units are effective in using that place as permanent or temporary settlement. The importance of climate, aspect, lithology and morphological structure is very high. Furthermore, natural environment factors are categorically effective on the shape, duration and yield of the economic activity which indirectly determines the life span of the settlement location and causes population activities to occur. In the settlement geography studies, it is possible to classify the settlements on the basis of different criteria such as their locations, elevations, textures, dominant economic functions and populations. However, no matter which criterion is taken as a basis, the classification to be made will not signify any certainty and will not go beyond being a general classification. Within this classification, classification by location is the most reliable one. By their locations, villages are divided into two; settlements established on flat surfaces and slopes in relation to morphological features or topographic situation. The province of Ağrı, which is the subject of this study, is located in the Upper Murat Department in the Eastern Anatolia Region. The territory of the province is located in the geographical units of "Eleşkirt-Ağrı" and "Doğubayazıt" regions. The province of Ağrı covers approximately 1.4% of our country's land with a surface area of 11.376 km^2 and ranks 26th in terms of surface area. The province of Ağrı, as of 2018, 58% of the population (314.429 people) lived in urban areas and 42% (225.228 people) lived in rural areas. In Ağrı province, there are 12 urban areas, 7 district centers and 4 towns, and 562 village settlements. When the distribution of village settlements in Ağrı is examined, 156 of the village settlements were established in the plain, 110 on mountainous units, 133 on slopes, 34 throughout valley, 29 by the roadside and 48 on waterfront. The mountainous units located in the easternmost part of Turkey, lowland areas (Ağrı, Patnos and Tutak plains), created by the Murat River valley areas are the main morphological units. The Mount Ararat, Turkey's highest area, confronts us as the most distinctive mass of volcanic unit in the field of study.

Key words: *The Ağrı province, place of establishment, settlement, morphological unit.*

* *Assoc. Prof. Esen DURMUŞ, Fırat University,Faculty of Education, Department of Turkish Language Education and Social Sciences, Elazığ/TURKEY, e-mail: esendurmus@firat.edu.tr*

** *Assoc. Prof. Ayşe ÇAĞLIYAN, Fırat University , Faculty of Humanity and Social Sciences, Department of Geography, Elazığ/TURKEY, e-mail: acaglayan@firat.edu.tr*

AĞRI İLİNDE KURULUŞ YERLERİNE GÖRE YERLEŞMELERİN DAĞILIŞI

Esen DURMUŞ*
Ayşe ÇAĞLIYAN**

1. GİRİŞ

Yerleşme tiplerinin sınıflandırılmalarında yerleşmenin barındırdığı nüfus miktarı, fonksiyonel özellikleri, doku özellikleri gibi birçok sınıflandırma kriteri bulunmakla birlikte bu kriterlerden hangisine göre ayrım yapılacağı konusunda bir uzlaşı yoktur. Hatta yerleşmelerin sınıflandırılmasında tek başına nüfus kriterinin dikkate alındığını düşünsek bile yerleşmelerin tiplerinin ayrımında nüfus ölçeğinin ne olması gerektiği konusunda da bir birliktelik bulunmamaktadır. Doğal olarak bu durum özellikle yerleşme konusunda çalışan araştırmacılar için birtakım sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Türkan, 2016: 414).

Yerleşmelerin ayrımı ve sınıflandırılmaları konusunda dokusal özelliğine göre "dağınık", "toplu" ve "yarı dağınık" ya da "planlı yerleşmeler" ve "plansız yerleşmeler" den söz edilebileceği gibi üzerinde yer aldıkları jeomorfolojik üniteye göre "ova", "dağ eteği", "sırt", "vadi içi" gibi sınıflandırmalar da yapılabilmektedir (Özçağlar, 2006: 77-80). Yerleşmeler, fiziki ve beşeri coğrafya özelliklerine göre bulundukları konumlar değerlendirilerek de sınıflandırılır. Bütün yerleşme tiplerinde olduğu gibi özellikle de kırsal yerleşmelerin bulundukları fiziki konum ile o yerleşmelerdeki ekonomik faaliyetler arasında doğrudan bir bağ bulunabilmektedir (Doğanay, 1997: 267). İzbırak'a göre köy yerleşmeleri ova, plato, dağlık saha, orman içi ve kıyılarda kurulan yerleşmeler olarak ayrılmaktadır. Köylerin kuruluş yerleri taşıdıkları fiziki coğrafya özellikleri hayat tarzını belirleyen temel unsurlardır (İzbırak, 1996: 535-537).

Farklı jeomorfolojik birimlerin bulunduğu alanlarda kurulmuş olan yerleşmelerin, yükseltiye bağlı olarak sayı ve tipleri yanında şekil ve dokuları da değişmektedir. Bunların yanında yükselti faktörü ile birlikte eğim şartlarının da yerleşmelerin dağılışında etkili olduğu söylenebilir. Eğimin fazla olduğu ve her türlü ekonomik faaliyetin gerçekleşemeyeceği yerlerde yerleşmeler, zorunlu olarak daha düşük yükseltilerde yer alırlar (Tunçdilek, 1967: 31, Doğanay 2016: 282). Türkiye'de nüfusun dağılışı, nüfus yoğunluğu ile kır ve şehir yerleşmelerinin dağılışı, büyük oranda yükseltiye bağlıdır ve farklı doğal şartların gelişimine etki eden yükselti, farklı ekonomik faaliyetlerin oluşumuna etki ettiği gibi yerleşme şekillerinin de değişiklik göstermesine neden olmuştur (Günal, 1993: 144). Yerleşme yeri seçilirken öncelikle iklim, toprak, hidrografya ve jeomorfoloji gibi fiziki coğrafya faktörleri yanında ulaşım ve savunma gibi ekonomik ve sosyal faktörleri de göz önünde bulundurmuşlardır (Türkan, 2016: 415)

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Ağrı İli'nde de yerleşmeler genel anlamda ova, plato, vadi ve dağlık ünite gibi ana yer şekilleri esas alınarak sınıflandırılmış ve yükselti unsuruna göre bariz dağılışlar görülmüştür. Yerleşmeler Murat Nehri'nin ve kollarının baskın unsur olması sonucu en fazla vadi boylarında kurulmuştur. Yükseltinin fazla olması hayat tarzını bu yönde belirlemiştir.

* *Doç. Dr. Esen DURMUŞ, Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Elazığ/TÜRKİYE, e-posta: esendurmus@firat.edu.tr*

** *Doç.Dr. Ayşe ÇAĞLIYAN, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ/TÜRKİYE, e-posta: acaglayan@firat.edu.tr*

1.1. ARAŞTIRMA ALANININ YERİ, SINIRLARI VE BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

Türkiye'nin en doğusunda yer alan Ağrı ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat Bölümü'nde yer almaktadır. Ağrı ili, Eleşkirt-Ağrı yöresi ve Doğubayazıt yöresi olmak üzere iki farklı yöre karakteri göstermektedir. Anadolu'nun İran ile bağlantısını sağlayan yolun üzerinde bulunması ile önemi artan ilin doğusunda İran, batısında Muş ve Erzurum, kuzeyinde Kars, güneyinde Van ve Bitlis ile kuzeydoğusunda Iğdır ili bulunmaktadır. Topraklarının % 46'sını dağlık alanlar, % 29'unu ovalar, % 25'ini alçak ve yüksek platolar oluşturmaktadır. Belirgin olarak Karasu-Aras sıradağları volkanik dağlık kütlelerden Ağrı, Aladağ ve Tendürek Dağları ve Ağrı-Eleşkirt ovaları, Doğubayazıt, Patnos, Tutak ovaları ile Yukarı Murat plato sahaları belirgin morfolojik ünitelerdir (Şekil 1). (Alan ile ilgili detaylı fiziki coğrafya bilgileri için bakınız Arınç, 2011, Kaya, 2001 ve Kaya, 2013).

Şekil 1: *Ağrı İli ve Çevresinin Lokasyon Haritası*

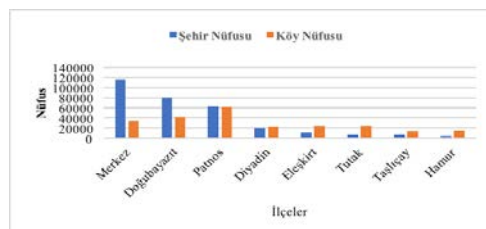
1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Türkiye'nin en yüksek alanına sahip Ağrı dağı volkanik kütlesi araştırma sahasında en belirleyici ünite olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerleşme ve morfolojik ünite ilişkisini belirlemek açısından Ağrı iline ait Harita Genel Müdürlüğünün 1/100.000 ölçekli topografya haritaları taranarak yerleşmelerin kuruluş yerleri ve bu doğrultuda TÜİK'in nüfus istatistikleri incelenerek kırsal nüfus ve yükselti-morfolojik ünite ilişkisi ele alınmıştır. Daha sonra ArcGIS programından yararlanılarak elde edilen veriler kartografik yöntemlerle desteklenerek yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada doküman analizi ve saha çalışmaları yürütülerek Ağrı İli'nde yer alan köy yerleşmelerinin kuruluş yeri ve etkili olan faktörler belirlenmiştir.

1.3. YERLEŞME VE NÜFUS ÖZELLİKLERİ

Eski bir tarihe sahip olan ve birçok medeniyete ev sahipliği yapan Ağrı ili, Orta Asya'dan gelen kavimlerin Anadolu'ya girişleri sırasında, bir geçiş özelliği göstermektedir. Dolayısıyla bu özelliğinin bir sonucu olarak birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bölge sırasıyla Hititler, Urartular, Kimerler ve Perslerin egemenliği altında kalmıştır. Daha sonra Abbasiler, Bizans ve 1701'den itibaren Türk hakimiyeti görülmektedir. 1514'te de Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı döneminde Şorbulak olarak anılan ilin adı Ermeniler zamanında *Karakilise olarak değiştirilmiştir. Kâzım Karabekir Paşa zamanında ise Karakilise ismi değiştirilerek Karaköse* olarak adlandırılmıştır. Nuh Tufanı ile ilgisinden dolayı Tevrat'ta adı geçen Ararat Dağı ve ülkesinin, Ağrı ve çevresinin olduğu sanılmasından dolayı Ağrı'ya batılılar tarafından *Ararat* da denilmektedir.

Ağrı ili 2018 yılı nüfusu toplam 539.657 kişidir. Nüfusun % 56'sı (304.543 kişi) şehir, % 44'ü (235.114 kişi) kırsal nüfustan oluşmaktadır. Ağrı merkez ilçe, Doğubayazıt ve Patnos ilçelerinde şehirsel nüfus, kırsal nüfustan fazla iken, Diyadin, Tutak, Taşlıçay ve Hamur ilçelerinde kısal nüfus şehirsel nüfustan fazladır (Şekil 2).

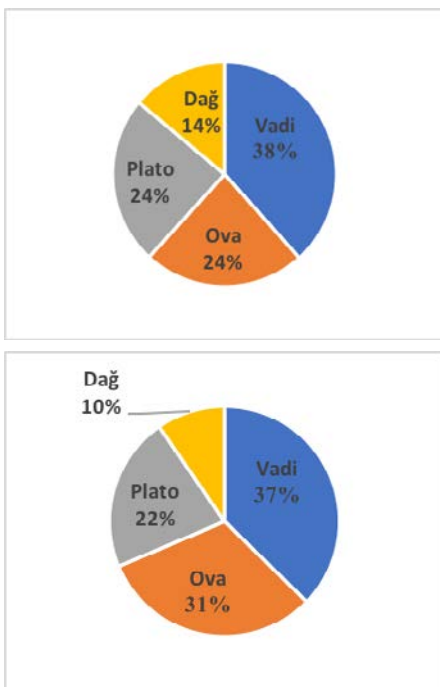

Şekil 2: *Ağrı İli'nde İlçelere Göre Kır ve Şehir Nüfusunun Dağılımı*

2. KURULUŞ YERLERİNE GÖRE KÖY YERLEŞMELERİ

2.1. AĞRI İLİ'NDE VADİ BOYUNCA KURULAN YERLEŞMELER

Ağrı İli'nde yerleşmelerin ana morfolojik ünitelere göre dağılımı incelendiğinde Murat Nehri ve kollarının yerleşmelerin kuruluşunda belirleyici unsur olduğu görülmektedir. Doğubayazıt, Eleşkirt, Hamur, Taşlıçay ilçe merkezleri Murat Nehrinin oluşturduğu ovalık ünite üzerinde kurulmuştur. Kırsal yerleşmeler açısından incelendiğinde 218 köy yerleşmesinin benzer şekilde hidrografya unsuruna göre kurulduğu görülmektedir. Belirgin morfolojik üniteler içerisinde vadi yerleşmeleri % 38'lik oranla (218 köy) ilk sırada yer almaktadır. Benzer şekilde vadi boyları nüfusun da (% 37- 87.763 kişi) kümelendiği bir alana karşılık gelmektedir (Şekil 3). Vadi yerleşmeleri genellikle sel ve taşkın riskine maruz kalmaktadır.

Şekil 3: *Ağrı İli'nde Kırsal Nüfus ve Köy Yerleşmelerin Morfolojik Ünitelere Göre Dağılımı*

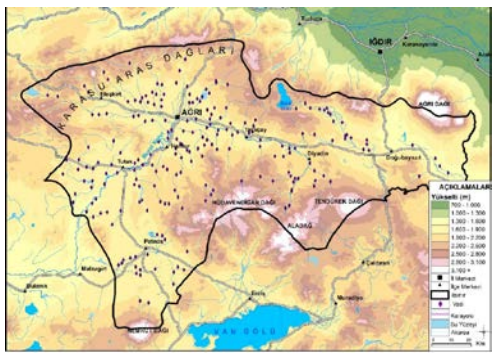
Ağrı İli'nde vadi yerleşmeleri farklı eğim ve yükseltilerde yer almaktadır. Genel anlamda Murat Nehri ve yan kolları tarafından parçalanan saha aynı zamanda köy yerleşmelerinin de kurulduğu ünitelere karşılık gelmektedir. İlçelere göre değerlendirildiğinde Diyadin İlçesinde kurulan vadi yerleşmeleri 1800-2400 m yükseltiler arasında değişmektedir. İlçede yer alan köylerin 27'si Murat Vadisi boyunca kurulan yerleşmelere karşılık gelmektedir. Bu yerleşmelerin toplam nüfusları 11.574 kişidir. Köylerin ortalama nüfusu 380 kişiden oluşurken Ulukent (1.312 kişi) ve Hacıhalit (1.011 kişi) en fazla nüfusa sahip vadi yerleşmeleridir.

Doğubayazıt ilçesinde vadi boyunca toplam 23 köy yerleşmesi kurulmuştur. Bu yerleşmelerin toplam nüfusu 10.383 kişidir. Vadi yerleşmeleri 1450 m-2100 m'ler arasında kurulmuştur. Kurulan köy yerleşmeleri içerisinde Tutak (1.076 kişi), Dalbahçe (955 kişi) ve Yaygınyurt (827 kişi) en fazla nüfusa sahip köylerdir (Şekil 4). Eleşkirt ilçesinde vadi boyunca 18 köy yerleşmesi ve 5.873 kırsal nüfus yer almaktadır. Eleşkirt'te kurulan yerleşmeler, kaynağını Köse dağından alan Çat çayı vadisinde kurulmuştur. Kurulan yerleşmelerin yer aldığı yükseltiler 1650-2100 m'ler arasında değişmektedir.

Hamur ilçesi, Hamur Boğazı olarak da bilinen ve Yukarı Murat platolarına geçiş sahası üzerinde yer almaktadır. Vadi boyunca kurulan 27 köy yerleşmesi ve bu yerleşmelerde 10.141 nüfus bulunmaktadır. Mandalık Deresi çevresinde kurulmuş olan yerleşmeler içinde, Kaçmaz (823 kişi) ve Süleymankümbet (792 kişi) köyleri nüfusun en fazla yoğunlaştığı yerleşmelerdir.

Merkez ilçede Ağrı şehri, Ağrı ovası üzerinde kurulmasına rağmen bu alan birçok akarsuyun toplandığı bir çanak şeklindedir. Dolayısıyla vadi boyunca 49 köy yerleşmesi kurulmuştur. Bu yerleşmelerde 18.663 kişi yaşamaktadır. Vadi yerleşmeleri 1600-2100 metreler arasında farklı yükseltilerde kurulmuştur. Kurulan köyler arasında Yukarıküp-

kıran (1.224 kişi), Ballıbostan (1.207 kişi) ve Yakınca (973 kişi) en fazla nüfusa sahip yerleşmelerdir. Patnos'un 23 köyü, Karakaya deresi ve Murat nehrinin yan kolları boyunca kurulmuştur. Yerleşmelerin yükseltileri 1600-1900 metreler arasında değişmektedir. Bu köy yerleşmelerinde toplam 15.914 nüfus bulunmaktadır. Çakırbey (1.180 kişi) ve Eskikonak (1.158 kişi) köyleri nüfus açısından en önemli yerleşmelerdir.

Şekil 4: *Ağrı İli'nde Vadi Üzerinde Kurulan Köy Yerleşmeleri*

Taşlıçay ilçesinde kurulan vadi yerleşmelerinin yükseltileri 1700-2500 metreler arasında değişmektedir. Toplam 11 köy yerleşmesi ve 4.329 nüfus yer almaktadır. Bu yerleşmeler içerisinde en fazla nüfusa sahip yerleşme Kumluca (1.495 kişi) köyüdür. Tutak ilçesinde vadi boyunca kurulan yerleşmelerin yükseltileri 1500-1900 metreler arasındadır. 39 köy yerleşmesi ve 10.588 kırsal nüfus bulunmaktadır. Bu alanda kurulan yerleşmelerin ortalama nüfusu 270 kişi civarındadır. Murat Nehri ve kolları yerleşmelerin kurulmasında başlıca etkendir.

2.2. AĞRI İLİ'NDE OVADA KURULAN YERLEŞMELER

Yerleşmelerin kurulduğu ikinci önemli ünite ova tabanlarına karşılık gelmektedir. Ağrı İli'nde ovalık alanlar fazla geniş değildir. Ağrı'da ovalık alanlar toplam arazinin % 29'unu kaplar. Ovalar genellikle tektonik hareketler sonucu oluşurken faylarla sınırlandırılmıştır. Ağrı ve Tendürek volkanik arazisinin varlığı tektono-volkanik bir dizi ovanın oluşumunu sağlamıştır. Önemli ovalar Eleşkirt, Karaköse, Doğubayazıt, Tutak ve Patnos ovalarıdır. Ağrı ovasında kurulan yerleşmeler genellikle taban suyunun yüksekliğinden dolayı yamaçlara doğru çekilmişlerdir.

Düzlüklerde kurulmuş olan köylerin sayısı, eğimli yüzeylerde kurulanlardan sayıca daha fazladır. Bu durumun ortaya çıkması temelde sahanın morfolojik özelliklerinden kaynaklanır. Nitekim Ağrı merkez ilçesinin yaklaşık % 25'i düz arazilerinden ve % 75'i ise dağlık alanlardan oluşmuştur. Nispeten geniş bir yüzölçümüne sahip ve verimli tarım alanı olan ovada yerleşmelerin yoğunlaştığını görmekteyiz (Kaya, 2013: 304).

Ağrı İli'nde köy yerleşmelerinin % 24'ü (133 köy) ova tabanlarında kurulmuştur. Bu alanda kurulan yerleşmelerin kırsal nüfusu % 31'dir (73.556 kişi). Ağrı İli'nde toplam 5 ilçe ovalık alanda kurulmuş olup Ağrı ovası, Eleşkirt, Doğubayazıt ve Patnos ovaları köy yerleşmelerinin kurulduğu önemli morfolojik üniteye karşılık gelmektedir. Murat boyu depresyonlar yöresi içerisinde yer alan Patnos ovasının yükseltisi 1650 m olup 400 km2'lik yüzölçümüne sahiptir. Karakaya Çayı ve kolları (Bağdişan ve Sarısu) tarafından toplanarak Murat Irmağına boşaltılan Patnos ovası Kuvaterner alüvyonlarıyla kaplı geniş ve verimli düzlük niteliğindedir. Patnos ovasında ortalama sıcaklık 7°C civarında olup, yıllık ortalama yağış tutarı ise 429 mm'dir. Ovada 147 gün don olayları görülürken yağışların maksimumu ilkbahar aylarına rastlamaktadır. Sıcaklık artışı, ilkbahar mevsiminin erken başlaması ve Aladağlardan inen akarsuların varlığı tarım faaliyetleri için uygun bir ortam sağlamaktadır. Patnos'un ova tabanında kurulması dolayısıyla Van-Erzurum-Muş arasında işleyen ulaşım yollarının kavşak noktasında bulunması ilçenin gelişimi için oldukça önemlidir. Patnos ilçesinde toplam 35 köy yerleşmesi

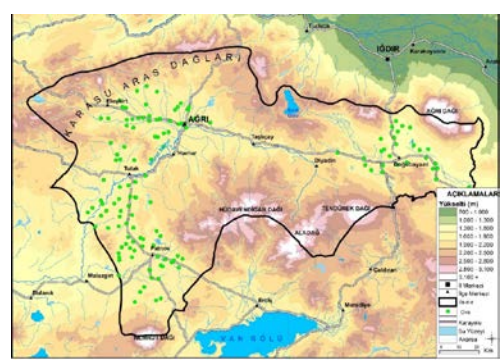
ve 28.004 kırsal nüfus yer almaktadır. Ovada kurulan köyler hem alan hem de nüfus olarak büyüktür. Doğansu (5.254 kişi), Değirmendüzü (2.799 kişi), Kazanbey (2.129 kişi), Yukarıgöçmez (2.040 kişi), Yalçınkaya (1.595 kişi), Özdemir (1.515 kişi), Gençali (1.038 kişi) ve Suluca (1.031 kişi) köyleri yoğun nüfus barındıran yerleşmelerdir (Şekil 5).

Doğubayazıt yöresinde taban düzlüklerini oluşturan 280 km²'lik Doğubayazıt ovası ve Sarısu oluğu ilçede önemli morfolojik ünitelere karşılık gelmektedir. Ovada yıllık yağış miktarının azlığı ve yağışın derinlere sızması sonucunda tarım toprakları çoraklaşmakta ve tarımsal faaliyetler ulaşım ve turizm faaliyetlerinden sonra gelmektedir. Yörede volkanizmadan dolayı hayvancılık da istenilen ölçüde yapılmamaktadır. Doğubayazıt ülkemizin tarihi dönemler içerisinde en önemli yerleşmelerinden birini oluştururken geçmişten günümüze Trabzon'dan başlayıp Erzurum'dan geçerek Tebriz'e varan büyük ticaret yollarının Türkiye topraklarındaki son durağını oluşturmuştur. Aynı zamanda dışarıdan Anadolu'ya sokulmak isteyen istilacı ordulara karşı da ilk hedefi teşkil eden bir kale halindedir. Kırsal yerleşmeler açısından değerlendirildiğinde Türkiye-İran sınırına en yakın olan Gürbulak Köyü aynı zamanda Gürbulak Gümrük kapısının kurulduğu Türkiye-İran ve Türkiye-Orta Asya Türk Devletleri arasında en sağlıklı ulaşım bağlantısı durumundadır.

Doğubayazıt'ta ova tabanında 31 köy yerleşmesi bulunurken, 18.825 kırsal nüfus barındırmaktadır. Gürbulak köyünden başka Telçeker (1840 kişi), Karabulak (1.824 kişi), Yılanlı (1.639 kişi), Bardaklı (1.563 kişi), Çiftlik (1.558 kişi), Sağdıç ve Ortadirek köyleri bin kişi üzerinde nüfus barındıran büyük yerleşmelerdir. Eleşkirt, Ağrı yöresine dahil olan bir havza özelliği taşımaktadır. Çok köklü bir yerleşme özelliğine sahip olup M.Ö. 1000'li yıllara kadar Eleşkirt ovası üzerinde kurulan toplam 17 köy yerleşmesi ve 7660 kırsal nüfus yer almaktadır. Nüfus açısından en önemli yerleşmeler Toprakkale (1.399 kişi), Goncalı (1.179 kişi), Ergözü (984 kişi) ve Mollasüleyman (829 kişi) köyleridir.

Ağrı ovasının esas merkezi Ağrı şehridir. Ovanın doğu kenarına yakın kesimlerinde dağlık sahalardan inen akarsuların birleştiği bir konumda kurulmuştur. Aynı zamanda şehir Erzurum- Doğubayazıt ve Yukarı Murat Havzalarına giden yolların düğümlendiği bir noktadır. 580 km2'lik büyük ölçüde volkanik arazilerden oluşmuş ovada, toplamda 20 köy yerleşmesi kurulmuş olup, 7705 kırsal nüfus bulunmaktadır. Bu yerleşmelerin ortalama yükseltileri 1600-1700 m arasındadır. Bu yerleşmeler içerisinde Aşkale (1.209 kişi), Baloluk (1.024 kişi) ve Eliaçık (918 kişi) nüfus yoğunluğu açısından büyük yerleşmelere karşılık gelmektedir.

Tutak ovası, Murat Nehrin tarafından ikiye bölünmüş olup, batı kısmına Antep, doğu kısmına ise Göl Ovası denilmektedir. Göl Ovası, Antep ovasına göre daha çok düzlüklerden oluşmaktadır. Toplam 31 köy yerleşmesi ve 11.202 kırsal nüfus yer almaktadır. Ovada nüfus yoğunluğu açısından Aşağıköşk (1.118 kişi), Dorukdibi (1.173 kişi), Oğlaksuyu (1.289 kişi) ve Bintosun (927 kişi) köyleri önemlidir.

Şekil 5: *Ağrı İli'nde Ova Üzerinde Kurulan Köy Yerleşmeleri*

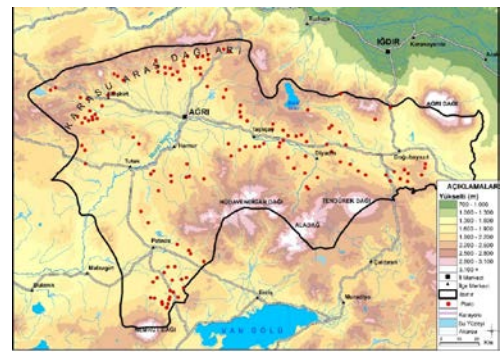
2.3. AĞRI İLİ'NDE PLATODA KURULAN YERLEŞMELER

Yukarı Murat Bölümü büyük bir kısmı lavlarla kaplı olan platolar sahası olarak nitelendirilebilir. Hâkim morfolojik unsur arasında yer alan platolar geniş bir aşınım yüzeyi meydana getirirken, yüksekliği genellikle 2000-2200 m arasındadır. Murat Nehri ve kolları tarafından yarılan volkanik platolar yarılma düzeyleri fazla olmadığı gibi vadiler geniş tabanlı ve basık yamaçlıdır. Platolar arasında yer yer yüksek dağlar ve depresyonlar göze çarpar (Arınç, 2011: 136).

Ağrı İli'nde alçak ve yüksek plato alanı tüm arazinin % 25'ine karşılık gelmektedir. Yüksek plato sahası % 7'lik bir oran kaplamakta olup daha çok yaylacılık faaliyetleri için kullanılmaktadır. Plato sahasına karşılık gelen alanlarda köy yerleşmelerinin % 24'ü (138 köy) ve kırsal nüfusun da % 22'si (51.187 kişi) bulunmaktadır (Şekil 6). Ağrı ovası çevresinde yer alan dağlık üniteler birebir eğimli alanlardan oluşmayıp yüksek düzlüklere karşılık gelmektedir. Merkez ilçede plato sahası üzerinde toplam 29 köy yerleşmesi ve 5.503 kırsal nüfus yer almaktadır. Bu alanda kurulan köylerin nüfusları 500 kişinin altında olup genellikle az nüfus barındıran yerleşmelerdir. Sadece Mollaali Köyü (476 kişi) kalabalık sayılabilecek bir nüfusa sahiptir. Merkez ilçede plato sahasında kurulan köy yerleşmelerinin ortalama yükseltileri 1800-2000 m arasında değişmektedir.

Patnos ilçesinde plato sahasında kurulan 26 köy yerleşmesi ve 14.910 kırsal nüfus bulunmaktadır. Merkez ilçenin aksine Patnos ilçesinde ulaşım güzergahlarına bağlı olarak yerleşmelerin nüfusları daha fazladır. Çimenli (1.586 kişi), Keçelbaba (1.475 kişi), Akdilek (1.468 kişi), Andaçlı (1.095 kişi) Zirekli (1.088 kişi) köyleri 1.000 kişinin üzerinde nüfusa sahip olup büyük yerleşmelerdir. Patnos ilçesinde plato sahasında kurulan yerleşmelerin yükselti basamakları 1700-1900 metreler arasıdır.

Doğubayazıt ilçesinde plato sahasında toplamda 20 köy yerleşmesi ve 8.103 kırsal nüfus bulunmaktadır. Bu yerleşmeler içerisinde İncesu (1.755 kişi), Aktuğlu (1.123 kişi) ve Esnemez (808 kişi) köyleri yoğun nüfus bulunduran yerleşmelere karşılık gelmektedir. İlçede plato sahası üzerinde yer alan köylerin ortalama yükseltisi 1700-2000 m arasındadır.

Şekil 6: *Ağrı İli'nde Plato Üzerinde Kurulan Köy Yerleşmeleri*

Eleşkirt ilçesi Eleşkirt Dağları olarak da bilinen alanda plato sahalarına karşılık gelmektedir. Burada kurulan yerleşmeler 1700-2000 m yükseltileri arasında yer almaktadır. Toplamda 19 köy yerleşmesi, 8.824 kırsal nüfus bulunmaktadır. Burada kurulan yerleşmeler içerisinde Kokulupınar (2.604 kişi) ve Hasanpınarı (2.081 kişi) 2.000 kişinin üzerinde nüfus barındıran köylerdir.

Diyadin'de plato sahasında kurulan yerleşmelerin uzandığı yükselti kuşağı diğer alanlara göre değişiklik göstermekte olup 1900-2300 metreler arasındadır. Bu sahada toplam 14 köy yerleşmesi ve 4.897 kırsal nüfus bulunmaktadır. Aşağıtütek (911 kişi), Yukarıdalören (813 kişi) ve Yıldırım (825 kişi) köyleri plato sahasında en fazla nüfus barındıran yerleşmelerdir. Taşlıçay'da plato sahasında kurulan yerleşmelerin karşılık geldiği yükselti basamağı 1700-2000 m arasındadır. Toplamda 13 köy yerleşmesi yer alıp 4.895 kırsal nüfus bulunmaktadır. Bu yerleşmeler içerisinde Dilekyazı (986 kişi), Yukarıdumanlı (783 kişi), Yardım-

cılar (684 kişi) köyleri en fazla nüfusa sahip yerleşmelerdir.

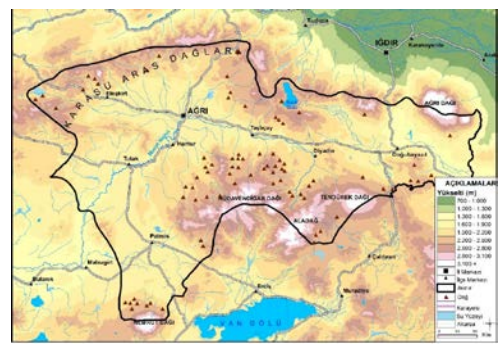
Tutak ilçesinde plato sahası üzerinde kurulan yerleşmelerin ortalama yükseltileri 1700-2000 metreler arasında olup toplamda 10 köy yerleşmesi ve 1.968 kırsal nüfus yer almaktadır. Plato alanında kurulan köylerin nüfusları genellikle 500 kişinin altında olup az nüfus barındıran yerleşmelerdir. Sadece İpekkuşak Köyü 509 kişilik bir nüfus barındırmaktadır. Hamur ilçesinde plato sahasında kurulan yerleşmelerin ortalama yükseltileri 1800-2000 m arasında olup toplamda 6 köy yerleşmesi bulunmaktadır. Bu alanlarda kırsal nüfus 2087 kişi olup sadece Yukariye Köyü 574 kişilik nüfus barındırmaktadır.

2.4. AĞRI İLİ'NDE DAĞLIK KÜTLE ÜZERİNDE KURULAN YERLEŞMELER

Yukarı Murat Havzasına karşılı gelen bölümde Karasu-Aras sıradağları Ağrı, Tendürek, ve Aladağ volkanik kütleleri yer almaktadır. Aras güneyi olarak da bilinen dağlık kütlelerde birçok dağ dizisi yer almaktadır. Eleşkirt ve Ağrı oluğu ile Doğubayazıt-Gürbulak olukları kıvrımlı ve volkanik dağlar tarafından çevrelenmiştir. Bu dağlık kütleler artık yerleşmelerin seyrekleştiği ve nüfusun da azaldığı ünitelere karşılık gelmektedir. Söz konusu dağlık üniteler aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin de azaldığı ve yaylacılık ekonomisinin ön plana çıktığı sahalardır. Daimi yerleşmelerin 2733 m ile son bulduğu Ağrı İli'nde, gerek iklim gerekse morfolojik üniteler hayat tarzını değiştirmektedir.

Ağrı İli'nde dağlık üniteler tüm arazinin % 46'sını oluştururken yerleşmelerin yükselti ve eğim şartlarına bağlı olarak seyrekleştiği ve en az dağılım gösterdiği morfolojik ünitedir. Köy yerleşmelerinin % 14'ü (79 köy) ve kırsal nüfusun da % 10'nu (22.608 kişi) bu alandadır.

Diyadin ilçesinde dağlık sahada kurulan yerleşmelerin ortalama yükseltileri 2100-2700 m arasında değişmektedir. Karataş köyü, Ağrı İli'nde en yüksek köy yerleşmesi olup toplamda 71 kişilik bir nüfus barındırmaktadır. Toplam 22 köy yerleşmesi ve 5462 kırsal nüfusa sahip olan ilçe, Sürmelik (603 kişi), Mutlu (665 kişi), Kuşburnu (714 kişi) köyleri en fazla nüfusa sahip yerleşmelerdir. Doğubayazıt ilçesinde dağlık ünitede yer alan yerleşmelerin ortalama yükseltisi 1950-2650 metreler arasında değişmektedir. Aktarla Köyü 2644 m yükseltide olup 136 nüfusa sahiptir. İlçede bu sahada 12 köy yerleşmesi yer alıp 4.459 kırsal nüfus bulunmaktadır. Doğubayazıt ilçesindeki kırsal yerleşmeler içerisinde Kızılkaya (666 kişi), Somkaya (710 kişi) ve Güngören (968 kişi) fazla nüfuslu yerleşmelerdir (Şekil 7).

Şekil 7: *Ağrı İli'nde Dağlık Ünite Üzerinde Kurulan Köy Yerleşmeleri*

Hamur ilçesinde dağlık ünitedeki yerleşmeler 1900-2400 metreler arasında yükseltilere sahipken 11 köy yerleşmesi ve 3.271 kırsal nüfus bulunmaktadır. Karlıca (625 kişi) ve Özdirek (645 kişi) yerleşmeleri en fazla nüfuslu alanlardır. Taşlıçay ilçesinde dağlık ünitede toplam 15 köy yerleşmesi bulunup, bu yerleşmeler 4.497 kırsal nüfusa sahiptir. Bu alanda kurulan kırsal yerleşmelerin yükseltileri 1900-2500 metreler arasında değişmektedir. Yerleşmeler içerisinde Yukarıdüzen (759 kişi), Alakoçlu (597 kişi) ve Tanyolu (588 kişi) gibi yerleşmeler 500 kişinin üzerinde nüfusa sahip yerleşmelerdir.

Patnos ilçesinde dağlık sahada kurulan

yerleşmelerin yükseltileri 2100-2350 metreler arasında olup toplam 10 köy yerleşmesi ve 1.899 kişilik bir nüfus bulunmaktadır. İlçenin bu alanda kurulan yerleşmelerinin nüfusları 300 kişinin altındadır. Merkez ilçede köy yerleşmeleri dağlık ünitede tamamen seyrekleşmekte olup aynı şekilde nüfus da düşmüştür. 8 köy yerleşmesinde 1.734 kişi bulunmaktadır. Köylerin nüfus büyüklüğü 300 kişinin altında bulunmaktadır. Son olarak Eleşkirt ilçesinde yükseltileri 2000-2350 m arasında değişen 5 köy yerleşmesinde 1286 kişi bulunmaktadır. Yerleşmelerin topografik ve iklim faktörlerine bağlı olarak sayıca ve nüfus bakımından azaldığı görülmektedir.

SONUÇ

Yukarı Murat Bölümü'nde yer alan ve Ağrı-Eleşkirt ve Doğubayazıt yöresi olarak iki farklı alandan oluşan Ağrı ili ülkemizin en yüksek alanıdır. Yükselti, hidrografya ve iklim gibi fiziki coğrafya faktörleri köy yerleşmelerinin kuruluş yeri seçiminde tayin edici rol oynamaktadır. Murat nehri ve kolları yerleşmelerin yer seçimini etkileyen en önemli unsur olarak görülürken hem yerleşme birimlerinin hem de kırsal nüfusun yoğunlaştığı üniteye karşılık gelmektedir.

Türkiye-İran sınırında yer alan Ağrı ili gerek ulaşım gerekse de ticari rolüyle sürekli önemli bir kavşak noktasında yer almasının yanı sıra tarihin her döneminde farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması kültürel açıdan da konum özelliklerini ön plana çıkarmıştır. Hemen her ilçesinde tarihin ilk dönemlerinden beri yerleşmeye sahne olan Ağrı ili taşıdığı farklı morfolojik birimlere göre farklı hayat tarzlarının yürütüldüğü yerleşmelere sahne olmuştur.

Ova tabanlarının yerleşme birimi açısından yoğunluğun en fazla olduğu morfolojik ünite olması gerekirken iklim, sel taşkınları ve deprem risklerinden dolayı yoğunluk görülmemektedir. Ova tabanlarında kurulan yerleşmeler 1600-1800 metreler arasında sınırlı kalmıştır. İklim, yer şekillerinin oluşum süreci ve yükselti gibi faktörler Ağrı'da ekonomik aktiviteleri sınırlandıran temel unsurlardır. Ülkemizin batı yarısında 1500 m yükseltiden sonra geçici yerleşmelere dahi rastlanılmazken Ağrı'da köy yerleşmelerinin en alt basamağı 1400 m en üst basamağı ise 2700 m'ye kadar çıkmaktadır.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Ardos, M. (1984). Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi (cilt 1), İstanbul Üniv.Yay No: 3263, Edebiyat Fak.Yay. No: 3199, İstanbul.

Arınç, K. (2011). Türkiye'nin İç Bölgeleri, Coğrafya Araştırmaları Serisi No: 101, Eser Ofset Matbacılık, Erzurum.

Doğanay, H. (1997). Türkiye Beşeri Coğrafyası. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları No: 2982, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 877, Milli Eğitim Basımevi.

Doğanay, H. (2016). Türkiye Beşeri Coğrafyası, Ankara: Pegem Akademi No:14749,(5. Basım), Ankara.

Erinç, S. (1953). Doğu Anadolu Coğrafyası. İ.Ü.Coğr. Ent.Yay. No:15, İstanbul.

Günal, N. (1993). *Marmara ve Ege Bölgeleri'nde Kır Yerleşmelerinin Yükselti Kademelerine Göre Dağılışı. Türk Coğrafya Dergisi, 28, 143- 154*

Kaya, F. (2001). Ağrı Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü, Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst. Coğrafya Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.

Kaya, F. (2013). Ağrı Merkez İlçede Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Şartlarla İlişkisi, International Journal of Social Science Volume 6 Issue 8, p. 297-328. Doi number:http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1957.

Özçağlar, A. (2006). Coğrafyaya Giriş, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.

Tunçdilek, N. (1967). Türkiye İskan Coğrafyası, Kır İskanı (Köy-Altı İskan Şekilleri). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

Tümertekin, E. Özgüç, N. (2015). Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekan, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Türkan, O. (2016). Çankırı İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı. Ankara: TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu (International Geography Symposium). Bildiri kitabı içinde (s.414-429).

THE REFLECTION OF HZ. NOAH AND THE FLOOD TO THE LITERARY WORK FROM THE BIOGRAPHICAL PERSPECTIve: EXAMPLE OF GELİBOLULU MUSTAFA ALİ

Nazire ERBAY*

ABSTRACT

Literary genres reflect the cultural level of the society in which it emerges with its existence and diversity. Considering the existence of all branches of art with inspiration from human and human emotions, it is seen that the genre of biography is based on a completely human axis. Although biography, as a literary genre, is based on ancient cultures, it took time to mature.

Tezkires, which are the equivalent of biography in classical Turkish poetry, and in particular, şuara tezkires, are important cultural centered texts in terms of recognizing people, art, artist and social sciences.

In addition to its artistic aspects, the semantic dimension between the artist and the work from the periods in which he appeared in each work should be read together. This reading facilitates the understanding of the message in the artwork. Certainly, in all open or closed art works, the link between the artist and the work is presented through different messages and references. Although classical Turkish poetry is a period of literature based on traditional discourse, it is possible to establish interest among the artists and their works. Obviously, classical poets, in their poems based on tradition, revealed their individual preferences in terms of theme, verse shape / genre, mazmun, symbol and metaphor as well as language and style differences. In addition, especially poets; the Quran, hadith, Hz. the life of the prophet and the life stories of all the prophets benefited from common sources of nutrition such as history, mythology and philosophy. Gelibolulu Mustafa Ali one of the important personalities of Ottoman culture and art life as a creative artist. He is a versatile statesman, historian, poet, with tezkire, researcher, who is also available. This artist, who met with the prominent figures of the state, has a very active and colorful life. He has rivalry and competition with different people in his life. In parallel with his education, art understanding and life story like any other classic artist, his works have different preferences for different events, situations and personalities. He can be seen as one of the artists who expresses his experiences in symbols and metaphors. It is important for the poet to evaluate the injustices he has suffered throughout his life and those who deal with him in his works, in parallel with the struggles in the prophets, under the influence of the subconscious.

In this study, the couplets in the Turkish Divan of Gelibolulu Ali, who lived in the late 16th and early 17th centuries, had a higher rate than Hz. Noah and the flood is explained. In addition to this, the problems, ups and downs in the life story of Ali Gelibolulu are explained by the information in the tezkires. It is questioned whether Noah and his flood influenced the remarkable involvement of his poems.

***Key words*:** *biography, tezkire, classical poetry, Noah, flood, Gelibolulu Ali.*

* *Assoc. Dr. Nazire ERBAY, Atatürk University, Faculty of Letters, Turkish Language and Literature, Erzurum/TURKEY, e-mail: nazire.erbay@atauni.edu.tr*

BİYOGRAFİK AÇIDAN HZ. NUH ve TUFANININ EDEBİ ESERE YANSIMASI: GELİBOLULU MUSTAFA ALİ ÖRNEĞİ

Nazire ERBAY*

GİRİŞ

Edebi eder ortaya koymak kadar, bu eserlerle ilgili değerlendirme yapmak da kültürü okuma ve anlama açısından önem arz etmektedir. Bunun yanında edebi eserden yola çıkarak sanatkârın hayatı hakkında çıkarımlarda bulunmak her dönem için tartışmalı konulardan biri olmuştur. Fakat, doğrudan bilgi alma imkânının az olmasına rağmen klasik Türk edebiyatında tezkireler başta olmak üzere divan dibaceleri, tarihler, mecmualar, menkıbevi metinler veya salnameler biyografi açısından mühim kaynaklardandır. Genel anlamda edebi eserle ilgili çok yönlü değerlendirme yapmak için; sanatkârın ailesi, hayatı, eğitimi, sosyal ilişkileri, bağlı bulunduğu inanç sistemi, yaşadığı coğrafya, ülkesinin ekonomik konum ve durumu, yine yaşadığı toplumsal yapının din, ahlak, hukuk ve siyasal yapısını vd. incelemede fayda olduğu da konu ile alakalı araştırmacıların vardığı ortak kanaatler arasındadır. Bütün bunların toplamında metin temel unsurdur. "Sanatkârı edebiyat tarihi içinde yalnız hâl tercümesi ve eserlerinin listesi ile belirtmek, hiçbir şey ifade etmez. Sanatkâr eserinin arkasından gelir. O, ya bir avuç toprak olmuş veya olacaktır. Yaşayan eserdir, metindir. Bütün ilmi faaliyetin temerküz ettiği nokta metindir" diyerek sanatçıyı tanımanın yolunun metinden geçtiğini söyler." (Tarlan, 1992: 11) Yakın döneme ait eserleri şekil, muhteva yahut sanatkâr açısından değerlendirmek daha kolaydır. Bunun yanında klasik eserlerin dönemleri ve yazarları hakkında bugünden bakılarak isabetli kararlar vermek bilhassa belge eksikliği dolayısıyla daha bulanık veya güçtür. Temelde biyografi yazma geleneği ise Türk İslam kültüründe başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün peygamberlerin hayatını yazma ile başlamıştır.

Bütün sanat eserlerinde olduğu gibi edebi metne sanatkârın hayat hikâyesinde yaşadıklarının ve dini/ahlaki kuralların etkisi söz konusudur. Biyografinin klasik Türk şiirinde karşılığı olan tezkireler ve özelde şuara tezkireleri de insanı, sanatı, sanatçıyı ve içtimaiyatı tanıma açısından ehemmiyet arz eden kültür merkezli metinlerdir. Fakat, Osmanlı'da neredeyse her türlü kültür faaliyetinin temeli olan şiir üstadları ve onların hayatlarıyla ilgili bilgi ya yoktur ya kısıtlı ya da detaylara rastlanmaz. Bunun yerine tezkireler de dâhil olmak üzere kalıplaşarak değişmeyen bilgiler, kaynaklarda daha çok yer alır. Klasik şiirdeki geleneksel söyleyiş özelliği içinde sanatkârların biyografik bilgilerine, özel tercihlerinin yanında dil ve anlatıma dair uygulamaları da kaynaklık edebilmektedir. Çünkü sanatsal yönlerinin yanında, her eserde sanatçı ve eser arasındaki anlamsal boyut beraber okunmalıdır. Bu sayede de sanat ve hayat arasındaki bağlantı daha rahat kurulabilmektedir. Klasik şairler geleneğe dayalı şiirlerinde dil ve üslup farklılıklarının yanında konu, tema, nazım şekli/ türü, mazmun, sembol, metafor seçimlerinde bireysel tercihlerini ortaya koymuşlardır. Bunun yanında bilhassa şairler; Kur'an-ı Kerim, hadis, Hz. Peygamberin hayatı ve diğer peygamberlerin hayat hikâyeleri, tarih, mitoloji ve felsefe gibi ortak beslenme kaynaklarından farklı oranlarda faydalanmışlardır.

Gelibolulu Mustafa Ali, klasik edebiyatın

* *Doç. Dr. Nazire ERBAY, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Erzurum/TÜRKİYE, e-posta: nazire.erbay@atauni.edu.tr*

16. asırdaki velut sanatkârlarındandır. Gelibolulu Ali çok yönlüdür. Devlet adamı, tarihçi, şair, tezkireci, araştırmacı, münekkittir. Ali, şair olmasının yanında, Osmanlı kültür-sanat hayatının da mühim şahsiyetlerinden biridir. Bu bağlamda Ali, hayatı hakkında en çok bilgi sahibi olunan sanatkârlardandır. Hayatında farklı insanlarla çekişme ve rekabetleri olan Gelibolulu Ali'nin hayatının her döneminde oldukça hareketli ve renkli zamanları olmuştur. Sanatkârın geleneksel söyleyişin içinde eserlerinde aldığı eğitim, sanat anlayışı ve hayat hikâyesindeki iniş çıkışlar, hırsları ve hedefleriyle paralel olarak değişik olay, durum ve şahsiyetlerle ilgili tercihleri söz konusudur. Sanatkârların şiirlerinde kelime ve kavram seçimlerinde, alışılageldiği gibi vezin ve ahenk unsurlarının yanında, hayata bakışları ve yaşayışlarıyla ilgili her türlü unvan, isim, kelime ve kavram seçtikleri rahatlıkla düşünülebilir. Bu bağlamda Gelibolulu Ali de geleneksel anlatımı içinde Nuh Peygamber ve tufanına şiirlerinde, geleneksellik içinde, diğer şairlere göre en çok yer veren şairlerdendir. Esasında hayat hikâyesi ve şahsiyeti ile sanatkârın eserindekiler arasında doğrudan ilgi kurmak oldukça sakıncalıdır. Klasik edebiyat nazım şekli ve türlerinde olduğu gibi hayal, metafor ve mecazın daha çok olduğu ürünlerde bu ilgiye daha temkinli yaklaşılmaktadır. Zaten, sanatçıların hayat hikâyeleri ile ilgili muhtelif kaynaklardaki mevcut kesin bilgilere bile ihtilaflı yaklaşımlar söz konusudur. Fakat, şair ve eseri hakkında değerlendirme yaparken eser göz önünde bulundurulacaksa eserdeki kelime ve kavramlarla ilgili belli dikkatler tekraren ele alınmalıdır. Bu çalışmadaki maksat, klasik şairler arasında hayat macerası hakkında en çok malumat bulunan Gelibolulu Ali'nin eserlerinde, bilhassa Türkçe Divan'ında, yer alan şiirlerindeki Nuh ve tufanına yönelik seçiminin diğer şairlere göre dikkat çekici oranda fazlalılığı göz önüne sermektir.

Bilinir ki, Gelibolulu Ali mecaz ve metaforlarla da olsa "Şiirlerinde pek çok konuyu işler. Bir yandan görevlerinden azledilmesinden doğan üzüntülerini, bir yandan devletteki olumsuz gelişmelerden duyduğu endişeleri şiirlerinde yansıtır. Bunun yanında şairin psikolojik sıkıntılarını yansıttığı hasbihâl tarzı şiirleri de vardır." (Aksoyak, 2018: 25) Şair hakkındaki bahsedilen bu kanaatler belirtilen geleneksel anlatımdan çıkanlarla yapılmıştır. Dolayısıyla Gelibolulu Ali'nin ya da başka şairlerin şiirlerinde yaptığı şekil ve muhteva tercihleri, kelime seçimleri ve kullanım sıklığı hayatını olmasa da, en azından, bazı köşe başlarını oluşturan olay ve durum, iniş çıkış ve çalkantılarla alakalı olabileceğini düşündürmektir. Bilinir ki, insan için madde kadar mana da ehemmiyet arz eder. İlaveten, "Şiirin sunulduğu kişinin sosyal statüsü, şairin mesleki konumu ve şairin mensup olduğu inanç sistemi, şiirde ses devamlılığı ve iç ahenk, mesajın iletilme meselesi." (Solmaz, 2004: 51) gibi mühim etkenler kelime seçimlerinde kuşkusuz etkilidir. Çünkü klasik edebiyat geleneğinde de eseri müessirden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu sebeple, Gelibolulu Ali ya da diğer klasik edebiyat sanatkârları hakkında farklı yöntemlerle araştırma ve inceleme yapılarak biyografileri hakkında belli kanaatlere varılabilir veya mevcut olanlar desteklenebilir. Ali'nin biyografisindeki hıza ve çalkantıya destek veren Nuh ve tufanının geçtiği beyitlerden örnekler şu şekildedir:

Gelibolulu Ali, bir beytinde klasik şiirin mühim tiplerinden zahide hitap eder. Şair, karşısına çıkacak bütün sıkıntılara göğüs gereceği mesajını etkili söyleyişle iletir. Makam-mevki anlamında hayatı boyunca mücadeleler veren hırçınlıklar yapan Ali, Nuh ve tufanını da tesadüfen eserlerinde kullanmadığını ispatlarcasına içinde mücadeleye dayanan bir beyit yazar. "Kaynakların Mustafa Ali hakkında ittifakla belirttikleri nokta onun, gururlu, layık olduğu makama bir türlü ulaşamayan hakkı yendiğine inandığı için de herkese karşı hırçın tavırlar takınmaktan çekinmeyen, hatta bunu çoğu zaman geçimsizliğe kadar götüren birisi olduğudur. Bu yüzden çok iyi bir öğrenim görmüş, bilhassa bidayette iyi vazifeler yapmış olmasına rağmen daima halinden şikâyet etmiş ve en ciddi eserlerine bile kendi şahsına

ve değerinin bilinmediğine yahut haksızlığa uğradığına dair bölümler ve satırlar eklemekten çekinmemiştir." (İsen, 1998: 6) Nuh tufanı karşısında direncini karşılaştığı irili ufaklı sıkıntılarla anlatan Gelibolulu Ali bunun için geçmişini delil olarak gösterir. Beyitte geçtiği gibi derya ile mücadele eden büyük bu tufandan korkmayacaktır:

Berîyüz zahidâ tûfân-ı Nûh'un korkusından biz
Niçe gözyaşı dökdük niçe deryâya basup geldük (Gelibolulu Ali, 707/4)

Gelibolulu Ali, tufan olgusunun insandaki mücadeleye ve ardından yine insandaki bitişe dair durum hakkında değerlendirme yapar. "Ali'nin meslek hayatı, özellikle yüksek sayılacak görevlerde oldukça hareketli ve hadiseli geçmiştir. Artık yükselişini tamamlayıp duraklama devrine girmiş Osmanlı devletinin bilim, idare ve siyaset adamlarının çoğunun hayatında görülen ve devrin sosyal, siyasi ve idari gidişatındaki düzensizliklerin bir yankısı olan tayinler, terfiler, görevden uzaklaştırmalar Ali'nin hayatını da dolduran olaylardır." (İsen, 1988: 5) Şair de insan hayatının çeşitli dönemlerinde verilen mücadelelerin kalıcı hasarlara yol açtığını Hz. Nuh üzerinden anlatır:

Dimen kim hazret-i Nûh olmadı tûfândan gark-âb
Bana sor oldı her uzvında yüz bin mâ-cerâ peyda (Gelibolulu Ali, 6/3)

Gelibolulu Mustafa Ali, altı yaşında okula başlamıştır. İlk zamanlarda dersleri çabuk kavrayamadığı için öğretmenden çok dayak yediği bilinmektedir. Gelibolulu Ali de şiirlerinde psikolojik durumunu sıklıkla ortaya koyan beyitlerinde içinde bulunduğu sıkıntılı durumu ve gözyaşlarını Nuh tufanı ile anlatarak belirtir. Çünkü bu yaşlar romantik aşk duygularından akmadığı için şair de tufana benzer sert söyleyişler içinde gözyaşını anlatmasında fayda görmüştür:

Gözlerüm yaşı beni garka virürdi bulsa
Gerçi kim Nûha olan âfete tûfân ağlar
(Gelibolulu Ali, 407/3)

Klasik şiir geleneğindeki metafor veya imgeli anlatım, şairlerin hayatları ve eserleri hakkında kalıplaşmış yorumlar yapılmasına sebep olmuştur. Oysa sanatkârların hayatlarına dair, belli kanaatlere varılırken eserlerinde kullandıkları sesten, edebi sanat tercihine kadar her türlü şiirsel unsur dikkate alınabilir. Gelibolu Ali, hayatı ve eserleri ile ilgili en çok bilgi sahibi olunanlar arasındadır. Dolayısıyla sanatkârın kişiliği ve psikolojisiyle ilgili belli çıkarımlar beyitleri yoluyla desteklenebilir. "Mustafa Ali'nin mağrur ve kendini herkesten farklı gören psikolojiye bürünmesine, kabiliyetli oluşu ve erken yaşlarda şiire başlayıp eser vermesinden başka, şehzâde kâtipliği gibi kendine has dokunulmazlığı olan bir vazifede bulunması müessir olmuştur." (İsen, 1998: 7) Dolayısıyla Gelibolulu Ali'nin hayattaki duruşu ve yaşadığı sıkıntılar karşısında direncini Nuh ve tufanı kadar sert ve dirençli olmalıydı. Şair bir beytinde sıkıntı ve fırtınalar karşısında bedenini bir kayığa benzetirken gözyaşlarının bu kayığı batıramayacağından bahseder. Çünkü, Nuh'un gemisi de yeryüzünü alt üst eden büyük tufandan dolayı batmamıştır:

Zevrak-ı cismümi tûfân-ı sirişk itmez gark
Keştî-i Nûh'a cihân tolsa dahı su girmez
(Gelibolulu Ali, 536/3)

Gelibolulu Ali, klasik şiirin gelenekselleşen anlatımı içinde kaderinden şikâyetlerini dile getirir. Şair hayatında yolunda giden bazı hal ve durumlarda, birden bire olumsuz yönde seyreden şeyleri anlatmak için felekle konuşur. Şair, "Doğuştan başında bulduğu ve gönülden hizmet ettiği devletin yapısında barındırdığı çelişkileri uzlaştırmaya zayıflıkları belirlemeye çalışır." (Fleıscher, 1996: 7) Burada da Nuh tufanının var olan güzellikleri nasıl yok ettiğinden bahseder. Çünkü o tufanın bir damlası bile hayal kırıklığı hatta yok edici boyuttadır. Ayrıca şair, felekle hasbihal ederken bir taraftan da İskender ve Dara gibi nice liderin gün gelip yerle bir olduğunu belirtir:

Garka virdün Nûh tûfânı gibi ezhârı heb
Katresin zehr eyleyen bârâna döndün ey felek (Gelibolulu Ali, 738/7)

Nûh tûfânın geçürmiş bahr-ı zâhirdür felek
Niçe bin gark-âbı var İskender ü Dârâ gibi (Gelibolulu Ali, K 15/19)

Gelibolulu Ali'nin yaşadığı dönem, Osmanlı'nın siyasi ve sosyal anlamda çalkantıların başladığı bir dönemidir. İnsanların iktidar, maddiyat ve güç karşısında nefislerini ortaya koyup çıkar peşinde koşarak davranmaları Gelibolulu Ali'yi rahatsız eder. "Ali zenginlik, şan şöhret ve siyasette yükselme uğruna alçakgönüllü ve dine bağlı tutumlarını terk eden ulemaya şiddetle karşı çıkıyordu." (Fleıscher: 1996: 275) Şair hem riyazet ehlinde olması gereken hal'i anlatır hem de, ihtimaldir ki, bu yoldan âri olanlara örnek olan bir beyit kaleme alır. Dolayısıyla Nuh peygamberin yaşadıklarını ve tufanı sabra, metanete delil olarak da şiirlerinde kullanır. Dünya ile irtibatını kesen ehl-i dil ölüm anı geldiğinde tıpkı hazreti Nuh gibi davranacaktır. Çünkü onlar ruhlarını teslim etmeye hazırlıklılardır. Yapılması gereken gönlü ve ruhu İlahi olan ummana teslim etmektir:

Ehl-i riyâzet çü sebük-rûh olur
Çaglasa tûfân-ı ecel Nûh olur (Riyazü's-salikîn, 1604)

Nûhveş vâsıl-ı ummân olalum
Dimezüz garka-i tûfân olalum (Tuhfetü'l-Uşşâk, 2391)

Gelibolulu Ali devlet büyükleri ile yazışmalarını, onlardan arzularını ve şikâyetlerini şiirlerine de yansıtan bir şairdir. "Ali, geniş kültürü ve edebî kudreti dolayısıyla pek çok eser vermiş olmasına rağmen mevki ve servet hırsı, kibir ve gururu, kimseyi beğenmemedeki ifratı yüzünden devrinde sevilmemiş ve istekleri geri çevrilmiştir. Bu da onu çevresine karşı küskün ve mütecaviz yapmıştır. Mevki için ölçüsüz dalkavukluklara başvurmuş, menfaat bekleyip göklere çıkardığı bir kimseyi -istediğini yerine getirmediği için- düşkünlüğünde ağır bir dille yermekten çekinmemiştir." (Kütükoğlu, 1989: 1) Şair bir dönem, Zeyrek Ağa'ya mağduriyetlerini anlatan bir mektup yazar. Devlet bu sıkıntılarını halleder. Ardından şair, sevincini, minnetini padişaha iletmek için de bir gazel yazar. Ali'nin bu ifadelerinde padişahın ömrünün Nuh peygamber gibi uzun olması, iktidarına bu dünyada yokluğun ya da bitişin söz konusu olmayacağı duygusu belirtilir:

Cihân turdukça tur Nûh ömri sür kim cân-ı âlemsin
Fenâ tûfânı düşmez sana sen bir şâh-ı ekremsin (Gelibolulu Ali, 1074/1)

Gelibolulu Ali, Nuh tufanını hep sıkıntı ve olumsuzluklar için kullanmaz. Şair bazen de mısralarında dünyanın bir imtihan yeri olduğunu düşünerek gelecek acı ve üzüntüleri hoş karşılanması gerektiğini vurgular. Zaten rind yaradılışlı olan insan için keder, ruhu şenlendiren olması gereken bir detaydır.

Bezm-i şevkum Nûh tûfânı mükedder kılmadı
Görmedüm mugber meyi şeffâf câm-ı bî-gaşum (Gelibolulu Ali, 904/5)

Tahta oturan her padişahtan ya da sadrazamdan farklı beklentileri olan Gelibolulu Ali, ilmi yönünü her durum ve halde geliştirmeyi de hedeflemiştir. Çoğu zaman hedefine nail olamamıştır. Örneğin, "Yeni padişah III. Mehmed'ten, telifine başladığı Künhü'l-ahbâr için bol kitap bulacağını umduğu Mısır defterdarlığına tayinini istedi. Fakat haremin nüfuzlu ağaları buna engel olduklarından Amasya sancak beyliği ve Rum defterdarlığı ile yetinmek zorunda kalır." (Kütükoğlu, 1986: 1) Bu ve bunun gibi durumlar, Gelibolulu Ali'nin Nuh ve tufanını geleneksel söyleyiş içinde sevgiliye yönelik mübalağalı söyleyişlerle bile olsa neden çok tercih ettiğine açıklama olabilir:

Nâr-ı kahrundur tenûr-ı sînesin germ eyleyüp
Çeşm-i dür-pâşına Nûh'un bahr-ı tûfân yagduran (Gelibolulu Ali, 1054/3)

Klasik şiir anlatımlarındaki mübalağalı söyleyişte sel, fırtına, suların coşup taşması, Nuh ve tufanı üzerinden bilhassa gözyaşları-

nın tasvirinde sıklıkla anlatılır. Gelibolu Ali de insanın 'âşığın' yaşadıklarından dolayı akıttığı gözyaşlarını Nuh tufanı üzerinden aktarır:

Yine gözyaşı tûfânına nisbet katrece yokdur
Ne yüzden arza kılsa Nûh'a kendin cûşiş-i deryâ (Gelibolulu Ali, 26/2)

Nûh gibi bin yıl yaşar âşık yaşın bahr eylese
Sanasın tûfân olur hîz-âb-ı deryâ binde bir (Gelibolulu Ali, 236/2)

Yaşumı yâd idicek katrece havf itmez idün
Eylesen iki gözüm Nûh ile tûfân seyrin
(Gelibolulu Ali, 1058/7)

Ömr-i Nûh'u bana bahş eylese Âli Yezdân
Işk ile şöhre-i şehr itse beni eşk-i revân
Günde bin mâh-ruhun mihrine olsam nâlân
Bir nefes ışka cüdâ olmasa cismümdeki cân
Mâ-hasal ışk ile rüsvâ-yı cihân olsa gönül
Cân-feşân na'ra-zenân câme-derân olsa gönül (M 6/5)

Hayatı boyunca, "gözü daima yüksekte idi ve devamlı olarak halinden şikâyet eden" (Kütükoğlu, 1989: 1) biri olarak anlatılan Gelibolulu Ali'nin çevresiyle olduğu kadar nefsiyle verdiği mücadele de hayatının her döneminde eylemleriyle varlığını hissettirir. Şair bu mücadeleyi beyitlerinde yine tufan ile anlatır:

Rûhuna iklîm-i ışk içinde bir yir bulıgör
Kûhsâr-ı çerhe pervâz itmedin tûfân-ı nefs
İ'tikâdun fülkini hıfz it sakın zâhid sakın
On sekiz bin âlemi gark-âb ider tûfân-ı nefs (581/4- 5)

Şiir yazmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren iddiasını ve rekabetini ortaya koyan Gelibolulu Ali, devlet işlerinde çoğu zaman umduğu ile bulduğu arasında farkları eserlerine yansıtır. Örneğin, "Medrese tahsili gördükten sonra yazdığı şiirlerle dikkati çekerek ilk eseri Mihr ü Mâh'ı sunduğu Şehzade Selim'e (II. Selim) divan kâtibi oldu. Mevki hırsından dolayı ne şehzade ne de İstanbul'a giderek başvurduğu Kanuni Süleyman onun müderrislik veya kadılık isteğini kabul ettiler. Bunun dışında Heft Meclis'i Sokullu Mehmed Paşa'ya sunduktan sonra umduğu zeâmet yerine kendisine Bosna beylerbeyi Ferhad Paşa'nın divan kâtipliği verilmesi, III. Murad'ın padişah olması üzerine İstanbul'a gitti ve ona bazı kasidelerle birlikte Zübdetü't-tevârîh'i sunması fakat karşılığında bir memuriyet alamadığı için tekrar Bosna'ya dönmek zorunda kalması, bir ara Mustafa Paşa vasıtası ile defterdarlık isteğinde de bulundu, fakat yine bir netice alamadı; nişancılık verilmesi hakkında bizzat padişaha müracaatı da kabul edilmedi." (Kütükoğlu, 1989: 1) gibi detaylar onun şiirlerindeki teşbih, imge veya metaforların uygulanışını da şekillendirmiştir. Dolayısıyla bahsedilen örneklerin dışında Gelibolulu Ali, Nuh ve tufanını değişik vesileler ya da özel bir tercihle beyitlerinde yer vererek çalkantılarla yoğrulmuş ruh halini ortaya koyar:

Hudâ ziyâd ide her rūz ilm ile amelin
Dıraht-ı ömri ola ömr-i Nûh gibi uzun
(Gelibolulu Ali, K 14/ 32)

Dilümden cûşa geldi feyz bahrı Âliyâ nâgeh
Anun her katresinden zâhir oldı Nûh tûfânı (Gelibolulu Ali, K 16/26)

Nûh-ı nebî Ebu'l-beşer-i sânî kim anı
Gark-âb-ı rahmet eyledi tûfân-ı igtisâm
(Gelibolulu Ali, K 18/18)

Zî-şân u âb-ı rûy-ı hıdîvân-ı bahr u ber
Dürr-i necîb-nisbet ü Nûh-ı necî-neseb
(Gelibolulu Ali, K 28/11)

Gelmedi keştîyi îcâd ideli Nûh-ı nebî
Böyle şâhâne kayık böyle emîrâne kayık
(Gelibolulu Ali, K 33/14)

Ömr-i Nûh ile budur ol şehe târîh-i du'â
Eskide izzet ile öylece bin dâne kayık
(Gelibolulu Ali, K 33/24)

Tûfân-ı hâdisâta ne gam rûzgârda
Gird-âb-ı dil necâtı yolın rûh-ı yeg bilür
Mellâh-ı akl u bahr-ı hazîne sefîne mülk
Keştî neyile kullanılur Nûh yeg bilür
(Kıt'a, 170/1, 2)

SONUÇ

Klasik Türk şiirini teknik olarak anlama ve açıklama bugünün şerh usullerinde tartışmalı bir mevzu haline gelmiştir. Bunun yanında şairlerin hayatlarıyla bağlantı kurarak klasik şiir hakkında yorum yapma da geleneksel anlatımından dolayı oldukça ihtilaflıdır. Oysa şairlerin söz, ahenk ve anlamla ilgili tercihleri titiz bir incelemeye tabi tutulduğunda yüzyıllara ve şairlere göre farklılıklar ortaya çıkacaktır. Bahsedilen tercihler, şairlerin sanat anlayışlarını yansıtmanın yanında biyografileriyle veya ruh halleriyle ilgili de bilgi toplamaya yardımcı olabilir. Bu duruma mecazlı, metaforlu ya da dolaylı anlatım engel değildir.

Klasik Türk edebiyatı sanatkârlarından Gelibolulu Ali, irtibatlı olduğu kişiler veya bağlı bulunduğu devlet kurumları dolayısıyla hayatı hakkında edebiyat tarihlerine en çok malumat kaydedilen âlim şairlerdendir. Hayatı oldukça hareketli, çekişmeli ve sıkıntılı geçen şairin eserlerine dikkat çekici oranda olaylar, insanlar ve hayata dair detaylar yansımıştır. Bu durum şairin eserlerindeki kelime ve kavram seçme tercihlerine de yansımıştır. Şair ikbal kaygısı, en iyi sanat eserini ortaya koyma mücadelesini toplumla ve özelde etrafındakilerle çekişme içinde olan ruh halini seçtiği mazmun ve metaforlarla göstermiştir. Şairin inişli çıkışlı, çalkantılı yaşam hikâyesini, diğer klasik şairlere oranla, dikkat çekecek şekilde Nuh ve tufanı ile anlatması onunla ilgili yorum yapmada kullanılabilecek mühim bir hususdur. Çünkü Hazreti Nuh'un diğer peygamberler gibi sıkıntılı ve kendi içinde kaos yaşayan halka; Hakk'ı tebliğ için verdiği mücadelesinin yanında, Allah tarafından kendisine yaklaşmakta olan tufana karşı gemi hazırlığı, evlatlarını ve halkı yaptığı gemiye daveti ve nihayet yaşanan tufan, tabiatla verilen büyük mücadeleleri de içinde barındırır. İçinde büyük acı ve zorluğu barındıran bir çeşit savaş, şairin ruh halini anlatma açısından oldukça elverişlidir. Dolayısıyla Gelibolulu Ali, başta Türkçe Divanı olmak üzere, ruh halini düşünceye, teslimiyete, mücadeleye ve beşer hissiyatına yönelik sezdirmeye dayalı anlatımını Nuh ve tufanından sıklıkla bahsederek ortaya koyar.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Aksoyak, İ. H. (2018). Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0

Aksoyak, İ. H. (2018). Tuhfetü'l-Uşşâk, Ankara: Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57634,gelibolulu-mustafa-ali-tuhfetu39l-ussakpdf.pdf?0

Aksoyak, İ. H., Aslan, M. (2018). Riyazü's-salikîn, Ankara: Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57125,gelibolulu-mustafa-ali---riyazu39s-salikinpdf.pdf?0

Fleıscher, H, C. (1996). Tarihçi Mustafa Ali, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 37.

İsen, M. (1998). Gelibolulu Mustafa Ali, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 929.

Kütükoğlu, B. (1989). "Âlî Mustafa Efendi", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-mustafa-efendi#1 (14.09.2019).

Solmaz, S. (2004). "Divan Şiirinde Kelime Seçimini Etkileyen Faktörler", Konya Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 15.

Tarlan, A. N. (1992). Necatî Beg Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları.

ACCORDING TO THE NO. 199 AND 265 CADASTRAL RECORD BOOKS PLACE NAME OF BAYEZID SANJAK

Yelda ARSLAN[**]

ABSTRACT

Throughout history, human have given names to their geography and settlements according to their own culture. It cannot be denied that these names serve as an important bridge between past and future in terms of carrying the cultures and socio-economic structures of the local people to the future.

The field of science which is among the auxiliary sciences and examines the place names is called toponomy. The science of toponomy, which has an important place among the auxiliary sciences in history, makes a very important contribution to the science of history in terms of place names which can be considered as one of the most important cultural transfers of societies.

The Turks who came from Central Asia and settled in Anatolia gave names to the places where they lived according to the physical characteristics of the geography and climate conditions. It is seen that the names of Ağrı and Bayezit sanjak, which have been on an important transit route throughout history and have hosted many important cultures, have been used until today.

The banner of Bayezid changed hands between the Ottoman Empire and the Safavid State several times and served as a buffer zone between these two states. After the expedition of Kanuni Sultan Süleyman to Irakeyn It came under the rule of the Ottoman Empire.

In the region under which the Ottoman Empire took over, primarily within the framework of the existing administrative structure in the region, within the framework of order and organization, as a necessity of the grooming order, it would impose for the purpose of determining the sources of income.

In these places, information about the settlements such as cities, villages, towns, hamlets, mills, farms in the Ottoman Empire, the type and quantity of products placed in these places, occupational groups, communities and tribes were recorded.

In the light of this information, the present study has been made by taking into account the names of the Bayezit sanjak place names in the light of two irrational books I have taken from the archives of the General Directorate of Land Registry and Cadastre.

Key words: *Toponymy, Agri, Palace Names.*

* *Yelda ARSLAN, Manisa Celal Bayar University's Department of History, Master Degree Student, Manisa/TURKEY, e-mail: yeldahatice.tunc@gmail.com*

199 ve 265 NUMARALI TAPU TAHRİR DEFTERİNE GÖRE BAYEZİD SANCAĞI YER ADLARI

Yelda ARSLAN*

GİRİŞ

Yer ve insan adlarını inceleyen bilim dalı'nın genel adı onomastiktir, aynı şekil yer adlarını inceleyen bilim dalına Toponomi adı verilmektedir. Tarihe yardımcı bilimler arasında en önde gelen bilim dalları arasında olan Toponomi bilimi, insanların yaşayış tarzı ve geleneklerinin yansıması olan yer adlarını incelemektedir. Bir bölgenin siyasi ekonomik ve sosyolojik yapısı hakkında bilgi edinmek istiyorsak o bölgede kullanılan yer adlarını da incelememiz gerekir. İnsanoğlunun yaşadığı bölgelere verdikleri yer isimleri kesinlikle rastlantı olmadığı gibi Kültürlerinin de bir yansıması niteliğindedir.

Özellikle Anadolu'yu yurt edinmeye karar veren Türkler Anadolu'ya açılan kapı statüsünde olan, şimdiki adı Doğubayazıt, Osmanlı döneminde sancak merkezi olan Bayezid Sancağı, gelen Türk nüfusunun yerleştiği ilk bölgelerden olmuştur. Ağrı dağı gibi heybetli bir dağ eteklerinde kurulmuş olan sancak merkezi, her ne kadar Osmanlı devleti ve Safevi devleti arasında sık sık el değiştirmiş ise uzun yıllar Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalmış bir bölgedir. Uğruna şiir ve destanların yazıldığı Ağrı dağı her üç semavi dinde de kabul ve önem arz eden Nuh tufanının bittiği yer Nuh'un gemisinin bulunduğu bölge olması ile de bu üç din bakımından kutsal sayılabilecek bir konumdadır.

Türkler göç yolu ile geldikleri bölgelere, daha önce yaşamış oldukları bölgelerdeki isimleri vermiş bir nevi kültürlerini bu bölgelere taşımışlardır. Bu gün baktığımızda Anadolu'da birçok yere verdikleri isimlerin birebir aynısını bu gün ki Orta Asya'daki şehirlerde görebiliriz. İnsanoğlu yaşadığı coğrafyaya bölgenin; fiziki ve jeopolitik özellikleri yanı sıra kişi ve o bölgede yaşayan topluluk isimlerini de verdikleri görülmektedir.

Bu çalışmada Bayezid Sancağı yer isimleri incelenmiştir. Kuvvetle muhtemel ihtimalle III. Murat dönemine ait olan 199 ve 265 numaralı tapu tahrir defterlerinden yararlanılarak elde edilen veriler ışığında yer isimleri ele alınmıştır. Osmanlı devleti ve Safevi devleti arasında tampon bölge niteliği taşıyan bölge Osmanlı devleti döneminde farklı tarihlerde önce Van daha sonra Erzurum eyaletine bağlanmıştır.

Kale-i Bayezid adı ile sancak statüsünde 1578 yılında Van Eyaletine bağlanmış,1845 yılında Erzurum Eyaleti ve 1865 yılında Erzurum Vilayetine bağlamıştır. 1925 yılında Bayezid Vilayeti olarak il statüsüne alınmış daha sonra 1927'de Karakilise il merkezi olmuş ve buraya bağlanmıştır, en son olarak 1938 yılında Karakilise adı değiştirilerek Ağrı adı verilmiş bu yılda da Doğubayazıt adı ile ağrı iline bağlı bir kaza merkezi olmuştur.

BAYEZİD SANCAĞI YER ADLARI

Bayezid sancağı III. Murat döneminde yapılan 199 numaralı tahrire göre Bayezid Sancağı toplamda 7 livadan oluşmaktadır.

Bunlar;

* *Yelda ARSLAN, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, Manisa/TÜRKİYE, e-posta: yeldahatice.tunc@gmail.com*

Bayezid Sancağı Liva İsimleri	
1	Eleşkirt Livası
2	Şelve Livası
3	Ovacık livası
4	Diyadin Livası
5	Bayezid Livası
6	Urut Livası
7	İskender Kalesi

Bu livalar arasında ki tüm isimler tanıdık gelmektedir örneği Ovacık ismi en göze çarpanıdır bu gün Anadolu'da bu isimle onlarca yer sayabiliriz. Buna benzer olarak Eleşkirt livasına bağlı Porsuklu, Seyran, Mecidli gibi isimler de göze çarpmaktadır. Bu isimlerin en önemli ortak noktası Türkçe olmasıdır.

GÜNÜMÜZE KADAR GELEN YERLEŞİM YERİ İSİMLERİ

Bu gün dahi var olan yerleşim yerleri ve isimleri değişmeden gelen köyler vardır. Yapılan onca savaş ve iklim koşulları düşünüldüğünde çok az değişmeler ile varlığını günümüze değin sürdüren yerleşim yerleri vardır.

Anadolu'da yaşayan cemaatlerin kendi aşiret ve cemaat isimlerini bulundukları yerlere verme geleneği Anadolu'da oldukça yaygındır.[1] Bu günümüzde devam devam eden bir gelenektir, geçmişten günümüze bir bütünlük arz eden bu isimler aynı şekilde devam eder.

1	Eleşkirt
2	Amad
3	Toprakkale
4	Diyadin

Ayrıca bunlar dışında Bayezid sancağına bağlı livalara bağlı yer isimleri incelendiğinde bu isimlerin bulundukları bölgelerin coğrafi ve orada yaşayan toplulukların isim ve özelliklerini taşıdıkları gözlenmiştir.

Eleşkirt Livası,	
1	Gölet Nahiyesi
2	Dülbendlü Nahiyesi
3	Kumluca Nahiyesi
4	Şoşek (Şoşik) Nahiyesi
5	Yunus Nahiyesi
6	Karkin Nahiyesi

Ovacık Livası	
1	Ovacık nahiyesi

Bayezid Livası	
1	Bayezid Kalesi
2	Aruç nahiyesi

Urut Livası	
1	Urut Nahiyesi
2	Kiği Nahiyesi
3	Zengezor Nahiyesi

İskender Kalesi	
1	Kekeberde Nahiyesi
2	Kehram Nahiyesi
3	Eğreşçi Nahiyesi
4	Kehram Sahibi Nahiyesi
5	Masıri Nahiyesi
6	Yagaberd Nahiyesi
7	Ma'deniş Nahiyesi
8	Acnan Nahiyesi
9	Kulaberd Nahiyesi
10	Çavundur Nahiyesi
11	Emlak Nahiyesi
12	Hanazor Nahiyesi
13	Mencivan Nahiyesi
14	Perekşad Nahiyesi
15	Kehpare Nahiyesi

İncelenen nahiye isimleri arasında İskender kalesine bağlı yerlerin yer isimlerinin Türkçe ve Farsçadan oluştuğu göze çarpmaktadır bunun sebepleri arasında bölgenin İran sınırında olması ve her iki devlet arasında sık sık el değiştirmiş olması gösterilebilir. Bu bölgenin bu gün İran sınırları dahilinde bir yerleşim yeri olduğunu biliyoruz. Bunun için Bkz.[2]

SONUÇ

Yeryüzünde yaşan her topluluk gibi Türklerde yaşadıkları yerlere izlerini bırakmışlardır. Dünya üzerinde ve dünya tarihinde çok önemli bir yeri olan Türk milleti yaşadığı geçtiği yerlere izlerini bırakmış ve kurdukları büyük devletlerle dünya tarihinin en başat aktörleri olmuşlardır.

Bu başarı ve destan dolu tarihinde Türk milleti yaşadığı yerleşim yerlerine kendilerinden izler bırakmışlardır. Kültür ve yaşayış tarzlarının izlerini kurdukları yerleşim yerlerine verdikleri isimlerden de anlamak mümkündür.

Türk milletinin kurduğu en büyük devletlerin başında Osmanlı İmparatorluğu gelmektedir. Osmanlı imparatorluğu sahip olduğu geniş sınırlarda, en uç bölgelerde ekonomik, askeri ve idari yapıyı şekillendirmek için bölgede tahrirler yaptırırdı. Osmanlı tarihi açısından önemli bir yere sahip olan tahrir kayıtlarından yararlanılarak Bayezid sancağı yer isimlerinin değerlendirilmeye çalışıldığı bu çalışmada, köy ve mezra isimlerine çok değinilmemiştir. Oldukça geniş ve uzun bir konu olacağından başka bir çalışma konusu olarak düşünülmektedir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Enver Çakar, "Halep Sancağında Türkçe Yer Adları" Otam; S.11 Ankara 2000, s.90

2 Hakan Kaya,"Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848)", Doktora Tezi, Ankara 2018

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Bayezid Sancağı ve Tevâbi'hâ Mufassal Tahrir Defteri, No. 199, (TKG. KK. TTd. 199)

Bayezid Sancağı ve Tevâbi'hâ İcmal Defteri, (TKG. KK. TTd. 265)

Çakar E., "Halep Sancağında Türkçe Yer Adları" OTAM; S.11 Ankara 2000

KAYA H., Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848), Doktora Tezi, Ankara 2018

Ustaoğlu Z., XVI. Yüzyıl Kayıtlarına Göre Tire Kazası Toponomisi", Tire Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Cilt 2,Tire 2015

THE ACTIVITIES OF THE RUSSIAN CONSULATE BAYEZİD IN THE EARLY 20th CENTURY

Hayrettin PULAT*

ABSTRACT

The main purpose of this study is to examine the activities of the Russian consulate of Bayezid, which is a tool for establishing the influence of Russia in the Eastern Anatolia of the Ottoman Empire. The documents obtained by scanning the Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Fonu constitute the basis of the study prepared on the activities of the Russian consul Bayezid in the early 20th century.

Since the beginning of the history of Russia Tsarism has had diplomatic relations with the Ottoman Empire. The expansion of the borders of Russia and the fact that it was limited with the Ottoman Empire brought about some changes in the quality of the relations between the two states.Russia, which became stronger in the historical process, had to struggle with the Ottoman Empire in order to land in the high seas and developed policies. In this direction, during the 19th century, he wanted to realize this aim by developing policies devoted from the previous centuries and by creating alliances alone and by forming international alliances. In this framework, Russia has waged war against the Ottoman Empire by making every crisis an opportunity and has achieved considerable gains. In order to realize this aim, the borders of Russia, which had been under duress from the Ottomans on two fronts - the Balkans and the Caucasus - reached Anatolia in the first half of the 19th century - on the Caucasus front.

In order to realize its stated aims, Russia has tried to establish influence not only by war but also by establishing diplomatic contacts in the regions where it is border, making contacts with local administrators and the public and developed policies to be permanent in the regions where it comes from. With the agreement of Küçük Kaynarca (1774), Russia has obtained the right to open consulates wherever they wish, and has opened consulates in the province centers and sanjaks of the Ottoman Empire in the East. In this way, Russia, establishing a consulate network in the region, has the character of being the most influential great power of Ottoman Eastern Anatolia. Under these circumstances, the Russian consulate of Bayezid, which was the subject of our study, was established at the beginning of the 20th century and carried out some activities both inside and outside Bayezid. These activities can generally be classified as cultural / scientific, diplomatic, military trips and contacts. The most important of these trips is to visit Russia's border troops and negotiate with the military men there. In the same vein, the Russian military man at the border visited the consul. This situation caused disturbed on senior government levels, especially the local administrators, and some measures were foreseen to be taken in this direction. Apart from the mentioned contacts, it is seen that there are some studies for non-Muslim minorities through religious officials. Particularly in some Orthodox settlements, it was tried to influence non-Muslim subjects through religious officials. In addition, the consulate had activities aimed at protecting the rights of non-Muslims, their Russian subjects. In this context, it wanted to be involved in some events and reported the developments to the Russian Embassy.

Key words: *Bayezid, Russia, Consulate, Military, Diplomacy.*

* *Research Assistant Hayrettin PULAT, Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Ağrı/TURKEY, e-mail: hpulat@agri.edu.tr*

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA BAYEZİD RUSYA KONSOLOSLUĞUNUN FAALİYETLERİ

Hayrettin PULAT*

OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ VE XIX. YÜZYIL OSMANLI-RUS SAVAŞLARINDA BAYEZİD

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkiler XV. yüzyılın sonlarından itibaren Kırım hanı Mengli Giray/Mengligerey'in iki devlet arasında aracılık yapması üzerine başlamıştır. Osmanlı Devleti uzun bir müddet kuzeyinde yeni kurulan Rusya ile ilgilenmemiş, dış politikasını İran ve Avrupa coğrafyaları ekseninde geliştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin aksine Rusya, Osmanlı Devleti ile diplomatik temaslarda bulunmuş ve 1497'de İstanbul'a ilk elçisini göndermiştir.[1] Sonraki süreçte de iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler artarak devam etmiştir. IV. İvan Moskova Knezliği'nin başına geçtikten sonra 1552'de Kazan Hanlığı'nı, 1556'da Astarhan Hanlığı'nı topraklarına katarak sınırlarını genişleterek Kafkasya'ya kadar ilerlemiş ve Osmanlı Devleti ile hemhudut olmuştur.[2] Rusya, sonraki devirlerde Osmanlı Devleti'nin aleyhine sınırlarını genişletme siyasetini devam ettirmiş ve bunda başarılı da olmuştur. XVII. yüzyıla gelindiğinde Rusya himayesinde olan Kazaklar Karadeniz'de Osmanlı Devleti'ne ait bazı limanlara –bilhassa Azak Kalesi ve limanına- saldırmışlardır. 1637'de Kazakların eline geçen Azak Kalesi, Çar'ın emri ile 5 yıl sonra boşaltılmıştır.[3] Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkasya'daki faaliyetlerin yanı sıra Rusya, Doğu Avrupa'da da genişleme siyasetini benimsemiştir. 1654 yılında Lehistan topraklarına saldırmaya başlamış ve verimli sahaları işgal ederek sınırlarını genişletmiştir.[4] Rusya'nın bu faaliyetleri üzerine Osmanlı Devleti duruma müdahale etme ihtiyacı hissetmiş ve neticede 1678'de iki devlet arasında cereyan eden savaşta Rusya yenilerek Kırım hanının aracılığıyla barış istemek zorunda kalmıştır. Böylece Bahçesaray'da iki devlet arasında 20 yıl geçerli olacak bir antlaşma imzalanmıştır(1681).[5]

II. Viyana Kuşatmasının yenilgiyle sonuçlanmasında sonra Avusturya, Venedik ve Lehistan tarafından Osmanlı Devleti'nin aleyhine kurulan Kutsal İttifak'a Leh Kralının ısrarı sonucunda Rusya da dâhil olmuştur. Rusya, böylece tarihinde ilk defa Osmanlı Devleti'ne karşı kurulan bir ittifakın içerisinde yer almıştır. Kırım'a yapılan iki seferde Hıristiyan devletlerle müşterek hareket edilmişse de başarılı olunamamıştır.[6] 1697'de Azak Kalesi Rusya tarafından işgal edilmiştir. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan 1700 tarihli İstanbul Antlaşmasıyla Azak Kalesi ve çevresi el değiştirerek Rusların eline geçmiştir. Böylece Ruslar, Karadeniz'e çıkmak için önemli bir mahreç elde etmişlerdir.[7]

Karlofça Antlaşmasını(1699) takip eden süreçte Osmanlı Devleti Rusya'nın tazyiki altına girmeye başlamıştır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında[8] Rusya ile yapılan savaşlarda Osmanlı Devleti galip gelmiş ise de 1768-1774 yılları arasında yapılan ve Küçük Kaynarca Antlaşması ile neticelenen uzun harp döneminden Osmanlı Devleti mağlup olarak ayrılmıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti ciddi oranda toprak kaybına uğramış ve antlaşmaya, Rusya'ya sonraki süreçte Osmanlının içişlerine karışma hakkı tanıyan bazı maddeler konulmuştur.[9] Tedrici bir işgal politikası izleyen Rusya, Kırım'a bağımsızlık verilmesinden sonra meydana ge-

* *Araştırma Görevlisi Hayrettin PULAT, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ağrı/TÜRKİYE, e-posta: hpulat@agri.ed.tr*

len iç mücadelelerden istifadeyle Kırım işgal etmiştir.[10] Kırım'ın geri alınması ve Osmanlı Devleti aleyhine oluşan ittifakın parçalanması için Osmanlı Devleti Rusya'ya 1787'de savaş açmıştır. Ancak umulduğu gibi başarılar elde edilememiş ve iki devlet arasında 1792'de imzalanan Yaş Antlaşması ile Osmanlı Devleti yeni topraklar kaybetmiştir.[11]

XIX. yüzyıla gelindiğinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik politikasında belirgin bir değişiklik olmamakla birlikte uluslararası ilişkilerde diplomasinin önem kazandığı görülmektedir. Esasen bu yönüyle bu hal eski askerî kudretinde olmayan Osmanlı Devleti'nin işine gelen bir durumdu. Rusya, XIX. yüzyılın tamamı ve XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ne yönelik amaçlarını gerçekleştirmek için –birbirinin mütemmimi niteliğinde- başlıca üç yol takip etmiştir. Bu yollardan ilki güç kullanmak, ikincisi Büyük Güçlerle diplomatik ilişkiler kurmak, üçüncüsü ise bizzat Babıâli ile diplomatik temaslarda bulunmak şeklinde özetlenebilir.[12]

Rusya, yukarıda belirtilen politikaların birincisi çerçevesinde Osmanlı Devleti ile bir dizi savaşlar yapmıştır. Bu savaşlar kısaca şu şekilde belirtilebilir: 1806-1812, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşları, 1853-1856 Kırım Savaşı –bu savaş her ne kadar Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlandıysa da müttefik güçlerin rolünü ve Rusya'nın tek başına Osmanlı Devleti üzerinde tazyik kurmak istediğini unutmamak gerekmektedir.- ve 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı. İkinci politika çerçevesinde Rusya, başta İngiltere olmak üzere, Fransa ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğuyla birlikte hareket etmek istemiş ve/veya zorunda kalmış/bırakılmıştır. Bu bağlamda Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesinin akabinde Osmanlı Devletiyle İngiltere ve Rusya arasında bir diplomasi hareketliliği başlamış, iki devletle anlaşmalar yapılarak Fransa'nın Mısır'dan çekilmesi sağlanmıştır. Bu politika bağlamında –önemli örneklerden biri- 1827'de gerçekleşen Navarin Baskınıdır. Fransa, İngiltere ve Rusya beraber hareket ederek Osmanlı Devleti'nin donanmasını yakmışlardır. Bu politikaya bir diğer örnek ise Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanından sonra 1841 yılında imzalan Londra Boğazlar sözleşmesinde Büyük Güçler müşterek hareket etmişlerdir. Bu politikaya verilebilecek en yerinde örneklerden birisi de 93. Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonrasında imzalanan Ayestefanos Antlaşmasının geçersiz bırakılmasının akabinde imzalanan Berlin Antlaşmasında yine Büyük Güçlerle müştereken hareket edildiği görülmektedir. Üçüncü politikanın esas ve nihai amacı Rusya'nın tek başına Osmanlı Devleti üzerinde bir nüfuz kurma gayret ve çabasıdır. Bu çerçevede 24 Eylül 1805'te Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 9 yıl sürmesi öngörülen bir savunma ittifakı yapılmıştır. Belirtilen politikayı desteklemek için vereceğimiz diğer örnek 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Antlaşmasıdır. Osmanlı Devleti ile Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa arasında süren çatışmalarda Paşa'nın ordusu galip gelmiş ve İstanbul yönüne hareket etmiştir. Bu durum karşısında fazla seçeneği kalmayan Sultan II. Mahmud Rusya'nın ittifak teklifini kabul etmiştir. Bu antlaşma savunma ağırlıklıdır ve 8 yıl yürürlükte kalması öngörülmüştür. Ayrıca Rusya, Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu artırmış, "tekil" bir nüfuz kurmuştur. Rusya'nın bu "tekil" nüfuzu 8 yıllık antlaşmanın süresinin hemen bitiminde sona ermiştir. Osmanlı Devleti üzerinde Rusya'nın tekrar tekil bir nüfuz kurmasına mahal vermemek için İngiltere'nin girişimi ile 1841'de Londra Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sayede Osmanlı Devleti ve Boğazlar üzerinde –yaklaşık olarak yarım asrı aşan bir süre zarfında- "çoğul/çoklu" bir nüfuz kurulmuştur. Böylece Büyük Güçler, Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda birbirlerini denetlemişlerdir.[13]

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında XIX.

yüzyıl boyunca 4 büyük savaş meydana gelmiştir. 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı hariç diğer üç savaşta[14] Rusya, Bayezid Sancağını işgal etmiştir. Rusya, bölgeyi işgal etmekle kalmamış, bölgenin demografik, ekonomik ve idari yapısında değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmuştur.

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında, Rus kuvvetleri Bayezid Kalesini işgal etmek için iki tabur, üç piyade birliği, iki yüz Kazak, dört yüz milis ve altı toptan müteşekkil kuvvetlerle kaleye hücum etmiş ve 28 Ağustos 1828'de şehri zapt etmişlerdir.[15] İşgal esnasında Bayezid Sancağında büyük bir tahribat meydana gelmiş, ciddi bir nüfus hareketliliği yaşanmıştır. Bayezid Mutasarrıfı Behlül Paşa'nın Babıâli'ye göndermiş olduğu bir mektupta bölgenin durumu izah edilmiş ve yerleşim yerlerinin boşaldığına işaret edilmiştir. Bu çerçevede, Bayezid'in merkezinde takribi olarak 250 hanenin kaldığı, Eleşkirt'te 120 hane dışında kimsenin kalmadığı, aynı şekilde Şelve'nin de boşaldığı, Diyadin'in sadece 5-10 haneden mürekkep olduğu ve Bayezid çukurunun ise tamamen terk edildiği bilgisi verilmiştir.[16] Benzer bilgiler, bölgeye sonradan gelen bir seyyah tarafından da verilmektedir. 1833-1843 yılları arasında Anadolu'nun neredeyse tamamını gezen Charles Texier, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Rusların Bayezid'i işgal edip, kale etrafındaki mahalleleri tahrip ettiğinden bahsetmektedir.[17]

Rusya, bölgeyi derinden etkileyecek tahribatın yanı sıra Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'sunda aşiret reislerini ve önde gelen kesimini de etkileyip kendi tarafına çekmek istemiştir. Bu bağlamda Prens Paskeviç'in önemli bir rolü olmuştur. Özellikle Sultan II. Mahmud'un merkezileşme ve Batılılaşma politikasından rahatsız olan kesim, başka bir deyişle çıkarları zedelenen yerel idareciler ve aşiret reisleri, ya Rusya tarafına geçmiş ya da Rusya lehine tarafsız kalmayı seçmişlerdir. Örneğin bu minvalde zikredilmeye değer olaylardan biri Erivan havalisinin nüfuzlu kişilerinden Zilan Aşireti reisi Hüseyin Ağa'nın tutumudur.[18] Jwaideh'e göre kendisine bağlı 3000 süvari ile Rusya tarafında fiilen savaşmasının yanı sıra diğer aşiret liderleri üzerinde de etkili olan Hüseyin Ağa, Muş Paşa'sının emrindeki 12.000 kişilik süvari alayının da savaşa katılmasına mani olarak savaşın –Doğu cephesi açısından- gidişatında etkili olmuştur.[19] Ayrıca Sipki Aşireti Reisi olan Süleyman Ağa'ya da Eçmiyazin Kilisesi Katogikos'u tarafından mektup gönderilerek Rusya tarafına geçmesi hususunda bazı telkin, teşvik ve tehditlerde bulunulmuştur.[20] Bayezid Sancağı Mutasarrıfı Behlül Paşa'nın da 1828-1829 savaşının başlangıcında Rusya tarafına geçmeye meyilli olduğu, ancak Osmanlı Devleti'nin savaş başlarında Ruslara yönelik yapılan saldırılarda başarılar elde etmesi ve Prens Paskeviç'in Behlül Paşa'nın teklifine mesafeli oluşu dolayısıyla Paşa'nın taraf değiştirmediği nispeten muahhar olan bir kaynakta dile getirilmiştir.[21]

1829 ilkbaharından itibaren Ruslar'ın Bayezid'teki durumu peyderpey zayıflamaya başlamış, Van ve Hakkâri sancaklarından gelen birlikler Bayezid ve havalisindeki Rus ordusunda saldırmaya başlamışlardı. Bu sırada Bayezid'de baş gösteren veba salgını da Rusların Sancak'taki kuvvetlerinin zayıflamasına neden olmuştur. Eylül 1829'dan itibaren Rus kuvvetleri tedrici bir şekilde Osmanlı topraklarından ayrılmışlardır.[22] Savaşın neticesinde Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Kafkasya sınırında Anapa, Poti, Ahıska ve Ahilkelek Ruslarda kalacak; Erzurum, Kars ve Bayezid Osmanlı Devleti'ne iade edilecektir.[23] 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra da Rusya bölgedeki varlığını hissettirmiş, Osmanlı hudutlarına tecavüzlerini devam ettirmiştir.[24]

Fransa ile Rusya arasındaki Kutsal Yerler anlaşmazlığının kendi lehine çözülmesini isteyen Rusya, Osmanlı Devleti'nden bazı isteklerde bulunmuş, isteklerin kabul edil-

memesi üzerine diplomatik ilişkiler kesilmiş Rusya'nın savaş ilan etmeksizin Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesi üzerine Kırım Savaşı başlamıştır.[25] Kırım Savaşı da önceki Osmanlı-Rus savaşları iki cephede gerçekleşmiştir.[26] Savaşın Doğu cephesinde Osmanlı Devleti'nin savunma hatlarından birinin merkezi Bayezid Sancağı'dır. Bu çerçevede Bayezid'e gelen Hakkâri Valisi mülki işleri uhdesine almış, Bayezid kaymakamı Edhem Paşa'nın geçici olarak Van'a gitmesine mani olarak kendisine yardımcı olmasını istemiştir.[27] 1853 yılının sonlarına doğru Bayezid havalisinde Ruslarla ilk çatışmalar vuku bulmuştur. Bu çatışmalar esnasında 800 civarında aşiret süvarisine liderlik eden Hatunoğlu İshak Bey, 15 Rus askerini öldürüp 40-50 civarında askeri de yaralamıştır. Buna mukabil 6 Osmanlı askeri yaralanmış ve 15-20 civarında hayvan kaybedilmiştir. Savaşta yararlık edip, baş getirenlere 120, dil getirenlere 200 kuruş atiye verilmiştir. Bunun yanı sıra savaştan dönenlere hilatler giydirilmiş, bu sayede askerin şevk ve gayreti artırılmak istenmiştir.[28] Bayezid ve havalisinde yapılan uzun muharebelerden sonra Ruslar Sancak ve mülhakatını ele geçirmiştir. Bu konuda detaylı bilgiler veren Averyanov Bayezid ve çevresinde meydana gelen olayları Erivan cephesinin bir parçası olarak ele almıştır. "Çengel" mevkiinde vukua gelen savaşta Ruslar galip gelmiş ve Bayezid Rusya'nın eline geçmiştir.[29]

1828-1289 Osmanlı-Rus savaşında olduğu gibi bu savaşta da işgal dolayısıyla ciddi bir nüfus hareketliliği yaşanmış ve bazı aşiretler Rusya tarafına geçip Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmışlardır. 1854 yılının Aralık ayından itibaren Osmanlı Devleti'nin aldığı bazı askerî tedbirler sonucunda Rusların bölgeyi tedricen terk ettiği görülmektedir. Ruslar çekilirken Bayezid'e bağlı Karabulak, Erzab ve Musun köylerini zapt ettikten sonra Bayezid merkezinden birkaç haneyi de yanlarına alarak Revan taraflarına gitmişlerdir. Ruslar bölgeden çekilirken yerleşim yerlerini de tahrip etmişlerdir. Rus işgalinin akabinde bölgede meydana gelen tahribatın izâlesi ve ahalinin temel ihtiyaçlarının temin edilmesi hususunda devlet, gereken hassasiyeti göstermeye gayret etmiş, göçebe aşiretlerin kış şartlarından etkilenmemesi için vilayet dâhilinde uygun yerlere sevk ve iskân edilerek güvenliklerinin sağlanmasına da dikkat etmiştir.[30] Kırım Savaşı, Paris Barış Antlaşması(1856) ile son bulmuştur. Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin doğu sınırı savaştan önceki konumda kalacaktır. Ancak bölge ahalisinin menfaatleri doğrultusunda ve çıkacak anlaşmazlıkları önlemek maksadıyla bir komisyon kurulacaktır. Bu komisyonda 2 Osmanlı, 2 Rus, 1 İngiliz ve 1 Fransız delegesi bulunacak, komisyon 8 ay içerisinde hududa dair işlemleri bitirecektir.[31]

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda Rusya ile yaptığı son büyük savaş, 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşıdır. Bu savaş da önceki savaşlar gibi Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanmış, büyük toprak kayıpları yaşanmış, iktisadi vaziyeti pek de iyi olmayan Osmanlı ekonomisinin durumu daha da kötüleşmiştir.

Balkanlardaki karışıklığın giderilmesini ve bölgede ıslahat yapılmasını öngören Londra Protokolünün Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi üzerine 1877 Nisan'ının sonlarında Rusya, diplomatik ilişkilerini kesip Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır.[32] Ruslar önceki savaşlarda olduğu gibi iki cephede Osmanlı Devleti'ne taarruzda bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti Doğu cephesinde Ruslara karşı koyabilmek için 55 bin kişilik kuvvetten müteşekkil bir savunma hattı oluşturmuştur. Bu kuvvetlerin 3 tümeni Kars'a, 1 Tümeni Ardahan'a, 1 tümeni Eleşkirt'e, 1 tümeni de Van ve Bayezid'e konuşlandırılmıştır. Buna mukabil Ruslar 120.000 kişiden oluşan bir orduyla Osmanlı hudutlarına saldırmaya başlamış ve Bayezid Sancağı Ruslar tarafından işgal edilmiştir.[33] Bayezid'in işgalinden sonra Tergukasof komutasındaki Rus ordusu ileri harekâta

başlayarak kısa bir süre içerisinde Bayezid Sancağına bağlı Diyadin, Kara Kilise ve Eleşkirt kazalarını da alarak Erzurum yönüne doğru ilerlemiştir. Ancak Ahmet Muhtar Paşa'nın karşı taarruzunda çok sayıda kayıp verilmiş ve genel bir çekilme başlamıştır. Tergukasof, geri çekilme esnasında Kara Kilise civarında yaşanan çarpışmalarda zayiat vermiş ve 4 Haziran'da Iğdır'a çekilmiştir. Tergukasof buradan takviye kuvvetler alarak Bayezid'de muhasara altında bulunan Rus kuvvetlerini kurtarmak için bir girişimde bulunmuş ve başarılı olmuştur. Ruslar Bayezid merkezinden ayrılırlarken kenti tahrip etmişlerdir.[34]

Savaş neticesinde imzalanan Ayestefanos Antlaşmasına (3 Mart 1878) göre Osmanlı Devleti hem Balkanlar'da hem de Doğu'da ciddi toprak kaybına uğramıştır. Bunun yanı sıra siyasi ve iktisadi açıdan da oldukça zor bir duruma düşmüştür.[35] Ancak antlaşmadan rahatsız olan başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa devletleri duruma müdahale ederek Berlin'de yeni bir kongrenin toplanmasını sağlamışlardır. Kongre neticesinde imzalanan Berlin Antlaşmasına (13 Temmuz 1878) göre Bayezid Sancağı ve Eleşkirt vadisi tekrar Osmanlı Devleti'nin denetimine girmiştir.[36]

BAYEZİD RUSYA KONSOLOSLUĞU VE FAALİYETLERİ

Rusya 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde istediği yerlerde konsolosluk açma hakkı elde etmiştir.[37] Bu çerçevede XIX. yüzyıl boyunca Rusya, Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'sunda geniş bir konsolos ağı kurmayı başarmıştır. Erzurum başkonsolosluğunun yanı sıra Musul, Bitlis, Bayezid, İmadiye ve Van'da konsolosluk ve yardımcı konsolosluklar ihdas etmiştir. Rusya, aynı şekilde Osmanlı-İran sınırında bulunan İran'ın Kürtlerle meskûn Kirmanşah, Urmiye, Hoy, Maku ve Mahabat kentlerinde de konsolosluklar kurmuştur. Konsoloslukların kurulma amacı elbette örtük olarak kendi devletleri lehine istihbarat sağlamaktı. Bu çerçevede bölgede yaşayan gayrimüslim azınlıklarla temaslar kurarak buraları istikrarsızlaştırmak ve müdahale etmek için meşruî bir zemin hazırlama gayretlerini de Rusya'nın amaçları arasına eklemek gerekmektedir.[38]

Belirtilen amaçlar çerçevesinde kurulan Bayezid Rus konsolosluğunun[39] tam olarak ne zaman teşkil edildiğine dair elimizde somut bir bilgi yoktur. Ancak Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz belgeler ve yararlandığımız telif eserlerden konsolosluğun en erken 1901/1902 yılında kurulduğu istihracını yapabiliriz.[40]

Konsolosluğun kurulmasından sonra icra edilen resmî açılış töreninde Osmanlı yerel idarecileri ile merkez idarecileri arasında Rusya'nın resmî törenin yapılması esnasındaki bazı talepleri tartışma konusu olmuş, taşra ile merkez arasında bir muhabere trafiği başlamıştır. Rusya, törende mülkî ve askerî memurların üniformalı bir şekilde törende hazır bulunmaları hususunda temennide bulunduktan sonra, konsolosluğa mahsus bir sancağın göndere çekilmesi esnasında askerî saygıyı ifade için bir müfreze askerin yürüyüş yapması, mızıka çalınması, top atılması ve resmî selam verilmesi ile törenin ifa edileceğini kendi sefareti kanalıyla Osmanlı idarecilerine aktarmıştır.[41] Osmanlı Devleti ise top atılması dışında diğer taleplerin karşılanmasının gelenek olduğunu dile getirerek merasimin icra edilmesinde herhangi bir sakınca görülmediğini yerel idarecilere bildirmiştir.[42] Ancak Rusya, top atılması hususunda ısrarcı olmuş ve Suriye vilayetinin Yafa kentinde açılan İran konsolosluğunun açılış merasiminde top atıldığını örnek göstererek aynı şekilde Bayezid'te de top atılması gerektiğini dile getirmiştir.[43] Osmanlı Devleti ise Yafa kentinde tören esnasında top atışının yapılmadığına dair 1869 tarihli Suriye vilayetine yazılan emrin suretini yerel idarecilere göndermiştir.[44] Ayrıca Osmanlı Devleti, Rusya'nın bu isteğine set çekmek için Bayezid

Kalesinin resmî bir kale olmadığına, eski devirlerden kalma bir Kürt beyinin kışlak olarak seçtiğine, bölgenin asayişi için içerisinde asker ve askerî mühimmat bulundurulduğuna vurgu yapmıştır.[45] Muhabereye konu olan bir diğer husus ise Ermeni murahhas vekili Emanuel Efendi'nin tören esnasında dua etme talebinde bulunmasıdır. Ancak durum ile alakalı Rusya sefaretinden herhangi bir talep alınmamış olmakla birlikte hükümet-i seniyye tarafından törenin ruhani yönünü ilgilendiren dua meselesi için ruhsat verilmesi gerektiğine işaret edilmiş ve bu husus Adliye Nezaretine havale edilmiştir.[46] Adliye Nezareti ise böyle bir talep söz konusu olduğundan patrikhane tarafından emir verdirilmesi ve gerekenin yapılması hususunda görüş bildirmiştir.[47] Törenin akabinde mülkî ve askerî erkân tarafından ziyafet verilip verilmeyeceği de Payitahta sorulmuştur.[48] Verilen cevapta ziyafetin verilmesinin veya verilmemesinin de caiz olduğu, ancak 4. Ordu Müşirliğinden alınacak cevaba göre hareket edilmesi gerektiği dile getirilmiştir.[49] 1 Kanun-ı Sani 1318 (14 Ocak 1903) tarihli bir belgede konsolosluğun töreninin icrasına dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Şöyle ki *"31 Kanun-ı Evvel sene 318 elyevm saat altı buçuk raddelerinde büyük üniforma ile Rusya devlet-i fehimesinin Bayezid konsoloshanesine gidilerek ve konsoloshane pişgâhında mükemmel bir müfreze-i askeriye bulundurularak Bayezid murahhas vekili tarafından merasim-i ruhaniye bil-icra bandıra çekildiği anda kışladan dahi sancak keşide ve top endaht edilerek bu suretle resm-i tebrikin muamele-i ihtiramkarane ile emruferman-ı hükümet beyan-ı âli dairesinde mükemmelen ifa kılındığı ve bu akşam suret-i mahsusada konsoloshaneden vuku bulan davete de icabet edildiği Bayezid Kumandanlığından cevaben ba-telgrafname işar kılındığının mübarek hak-i pa-yı aliye yüzüm sürerek kemal-i tazim ile arzına cüret olunur."* bilgisi verilmiştir.[50]

Rusya'nın Bayezid konsolosu göreve geldikten sonra Sancak dâhilinde bazı kültürel/bilimsel geziler yapmak istemiştir. Bu çerçevede ilk geziyi, 1903 Nisan'ında eski yazıları okumak için yanına ehl-i vukuf birini ve refakatçi olarak Hamidiye Alayları Nizamiye Yüzbaşılarından Bekir Ağa'yı alarak yapmak istemiştir. 4. Ordu Müşirliğine gönderilen telgrafta seyahat edilecek bölgenin Hamidiye Alayları mıntıkasında bulunmasından dolayı herhangi bir refakatçiye bile ihtiyaç duyulmadığı da belirtilmiştir. Ayrıca seyahat süresince konsolosun faaliyetlerinin tarassut altında tutulacağına da vurgu yapılmıştır.[51] İstenilen müsaadenin verilip verilmediğine dair elimizde bir kayıt yoktur. Tekrar aynı doğrultuda gezi icra etmek isteyen konsolosun isteği 4. Ordu Müşirliği tarafından 23 Mayıs 1903'te Hariciye Nezareti'ne intikal ettirilmiştir. Konsolos liva dâhilinde eski paraları incelemek ve okumak için daha önce de refakatçi olarak yanında bulunmasını istediği Bekir Ağa ile Bayezid Mutasarrıflığından izin istemiştir. Ancak yapılacak kültürel/bilimsel seyahatin resmî izninin olmaması dolayısıyla Hariciye Nezareti'nden bu hususta bilgi istenmiştir.[52] Konu ile alakalı 2 Haziran 1903'te Sadarete yazılan bir arizada konsolosun bölgede herhangi bir hafriyatta bulunamayacağı, ancak bazı incelemeler yapabileceği ve istediği refakatçiyle gezebileceği hususunda izin verilebileceği dile getirilmiştir.[53] Bu durum ile alakalı yapılan yazışmaların nihayetinde 4 Haziran 1903'te Hariciye Nezareti'nden alınan cevapta konsolosların kendi memuriyetleri dairesinde basit geziler için resmî izin almalarına mecburiyetleri olmadığı, ancak bir gün içerisinde araştırma ve hafriyat yapabileceklerinden söz edilmiştir. Ayrıca refakat için Bekir Ağa'ya da müsaade verilmiştir.[54]

Bayezid Rusya konsolosu 1902-1911 yılları arasında Liva haricine çıkmak suretiyle bazı temaslarda bulunmuştur. Bu temaslar ağırlıklı olarak sınırdaki Rus askerî ve mülkî erkânını ziyaret etmek şeklinde gerçekleşmiştir. Söz konusu temaslar esnasında konsolosun sınırdaki geçişleri tarassut altına alınmış ve Erzurum Vilayeti ile 4. Ordu Müşirliğine ra-

por edilmiştir. Bu çerçevede arşiv belgelerine yansıyan ilk ziyaret Eylül 1902 tarihlidir. Bu belgede Bayezid konsolosunun döndüğüne dair bir malumat verilmiş, ancak nereden döndüğüne dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.[55] Yine aynı doğrultuda 16 Mayıs 1903'te konsolosun Iğdır'dan döndüğüne dair Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf gönderilmiştir.[56] 1905 yılının Aralık ayında konsolos izin almak suretiyle Rusya'ya gitmiş ve bu durum Erzurum Vilayeti vasıtasıyla Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.[57] Dâhiliye Nezareti de yaklaşık bir hafta sonra bu durumu Sadarete iletmiştir.[58]

Liva dâhilinde de bazı temas ve tahkikatta bulunmak isteyen konsolos, Bayezid Mutasarrıflığına bizzat müracaatta bulunmak suretiyle İran sınırındaki Bulakbaşı ve Kazlıgöl taraflarına giderek, burada Osmanlı Devleti'nin askeri müfrezelerinin olup olmadığının araştırılması emrini Elçilikten aldığını, bu araştırma gezisi için de refakatine bir jandarmanın verilmesini şifahen talep etmiştir. Konsolosa herhangi bir izin ve malumat verilmeksizin durum Erzurum Vilayetine bildirilmiş ve nasıl davranılması gerektiği hususunda malumat istenmiştir. Ayrıca belgede Rusya'nın İran'a dair bazı siyasi emeller beslediğinden de söz edilerek Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne ait müfrezelerin sınırdaki varlığı hakkında inceleme yapma hakkına sahip olmadığı da dermeyan edilmiştir. Erzurum Vilayeti ise jandarma isteği ve buna dair soru sorulursa cevap verilmemesini Bayezid Mutasarrıflığına bildirerek konuyu Dâhiliye Nezaretine intikal ettirmiştir.[59] Dâhiliye Nezareti ise durumu Hariciye Nezaretine bildirmiş ve ne yapılacağı hakkında Sadaretten bilgi istemiştir.[60] Sadrazamlık ise Erzurum Vilayetinin Bayezid Mutasarrıflığına verdiği cevabın maslahata uygun olduğu hususunda görüş bildirmiştir.[61] Liva dâhilinde yapılması planlanan bir diğer temas Kürt eşrafından ve bölgenin nüfuzlu kişilerinden biri olan Hamidiye Hafif Süvari Alayları Miralayı ve Haydaranlı Aşireti Reisi Hüseyin Ağa iledir. Bu çerçevede konsolos, 22 Eylül 1902'de Diyadin yoluyla Kara Kilise ve Tutak Kazalarına giderek Hüseyin Ağa ile görüşmek istemiştir. Erzurum Vilayeti ise konsolosun gözetim altında tutulması hususunu Bayezid Mutasarrıflığına telkin ve tavsiye ettikten sonra durumu Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir.[62] Konuyla alakalı Erzurum Vilayetine gönderilen nihai emirde Hüseyin Paşa ve diğer aşiret reislerinin konsoloslarla dostça ilişkilerde bulunmasının yasak olduğuna, Hamidiye Hafif Süvari Alayları zabitlerinin sadakatten ayrılmamasının gerekliliğine değinildikten sonra Hüseyin Paşa'nın da Bayezid Rusya konsolosuyla görüşmediğine ve herhangi bir münasebetinin de olmadığına değinilmiştir.[63] Bu temastan netice alamayan konsolos 29 Eylül 1902'de tekrar Bayezid'e dönmüştür.[64]

Konsolosun Liva dâhilinde ve haricinde yaptığı temasların yanı sıra –özelikle Liva dışından olmak suretiyle- konsolosla bazı temaslarda bulunmak için Rusya'nın sınırdaki askerî ve mülkî memurları konsolosluğu ziyaret etmişlerdir. Söz konusu temaslar 1904-1912 yılları arasında gerçekleşmiştir. Temasların içeriğine dair elimizde herhangi bir bilgi yoktur. Ancak gelenlerin sıkı bir gözetime tabi tutuldukları elimizdeki belgelerden anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda ilk ziyaret Temmuz 1904'te gerçekleştirilmek istenmişse de bazı engellemeler söz konusu olmuştur. Karabulak Kordonuna gelen iki Rus yüzbaşısının Bayezid Mutasarrıflığının verdiği müsaadeyle Bayezid'e gelecekleri, ancak bu durumun sürekli bir hal alması durumunda mahzurların oluşacağı, dolayısıyla bu ziyaretin men edilmesinin gerekliliği 4. Ordu Müşirliğine bildirilmiştir.[65] 18 Ağustos 1904 tarihli bir belgede de bahsi geçen yüzbaşıların Bayezid'e geldikleri anlaşılmaktadır.[66] Bu çerçevede gerçekleşen bir diğer ziyaret 1904 Ekim'inin sonlarında gerçekleşmiştir. Bir Rus yüzbaşısı ile Hukovoklu Hüseyin isminde birinin Bayezid konsolosluğuna gelerek bir gece misafir oldukları bilgisi Erzurum Vilayetine, buradan da ilgili birimlere gönderilmiştir.[67] Yine aynı çerçevede Kasım

1904'te Rusya'nın Iğdır ve Orgof'ta bulunan binbaşılarından iki kişinin konsolosluğa davetli olarak gelecekleri, yolculuk esnasında kendilerine herhangi bir engel oluşturulmaması Karabulak müfrezesi zabitine tebliğ edilmiştir.[68] 5 Aralık 1904'te de Iğdır Rus askerî kaymakamı Mösyö Avla konsolos ile görüşmek için Bayezid'e gelmiştir.[69] Konsolosla görüşmek için gerçekleşen ziyaretlerden biri de Mayıs 1907 yılında gerçekleşmiştir. Konsolosun davetlisi olarak Orgof Kazak kumandanı Bayezid'e gelmiş ve bir gece konsoloslukta kalmıştır.[70] Kumandanın hal ve hareketleri gözetlenmiş, daimi şüpheye mahal bir durumun olmadığı, çarşıdan çay ve benzeri eşya aldığı bilgisi verilmiştir.[71] Bu ziyaretler esnasında bazı memurların izin almadan pasaportsuz gelmesi yerel idarecileri huzursuz etmiş ve nasıl davranılması gerektiğinin Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerine sorulmasına neden olmuştur.[72] Diğer bazı yazışmalarda haber verilmeksizin ve resmî izin almaksızın Rus memurlarının Osmanlı sınırını geçmelerinin caiz olmadığı yerel idarecilere bildirilmiş söz konusu durumun da Rusya Sefaretine tebliğ edileceğine değinilmiştir.[73] Rusya'nın Iğdır askerî erkânından olan Yüzbaşı Köleşe de Bayezid konsolosuyla görüşmek için izin almaksızın Temmuz 1907'de Bayezid'e gelmiştir.[74] Bunun üzerine *"evvelce de arz ve beyan kılındığı üzere her ne sebeple olur ise olsun böyle ecnebi memurların ikide birde hodbehod hududu geçmeleri asla caiz olmayacağı"*na değinilerek, bu şekilde hareket eden Rus memurlarına müsamaha gösterilmemesi gerektiği dile getirilmiştir.[75] Bu çerçevede –elde ettiğimiz arşiv kayıtlarına göre- gerçekleşen son görüşme Mart 1912'de gerçekleşmiştir. Rusya'nın Orgof rüsumat memuru ile müfreze kumandanı yanlarına birer Kazak askeri alarak Bayezid Rusya konsolosuyla görüşmek ve bazı eşya satın almak için iki günlük pasaportla 24 Mart 1912'de Bayezid'e gelerek bir gece kalmışlardır.[76]

Rus konsolosluğu, Osmanlı sınırları içerisindeki Rus tebaası ile de ilgilenmiştir. Bu çerçevede Diyadin'e bağlı Üç Kilise köyü civarında Rus tebaasından bir Ermeni'nin ölmesi üzerine Bayezid konsolosluğu harekete geçmiş ve olay hakkında tahkikat yapmak istemiştir. Ancak Mutasarrıflık tarafından buna izin verilmemiştir. Mıgırdiç ve arkadaşının Osmanlı sınırını taciz ettikleri ve Diyadin hapishanesinde işkenceden birisinin öldüğü bilgisi üzerine olayın etraflıca incelenmesi ve muvafık-ı adl bir biçimde soruşturmanın yürütülmesi hakkında Erzurum Vilayetine emir gönderilmiştir.[77] Ayrıca Mutasarrıflık tarafından otopsi yapılmak istenmişse de bu durum konsolosluk tarafından kabul edilmemiştir.[78]

Rusya, Osmanlı sınırları içerisindeki Ermenileri kendine meyletme ve Osmanlı Devleti aleyhinde kışkırtmak için de çalışmalar yapmıştır. Erzurum'a bağlı Molla Süleyman köyüne 1903'te gelen Papaz Hurukiyan, Ermenilerde fikir birliği oluşturmak maksadıyla vaazlar verdiği, maddi ve manevi olarak fedakârlıkların yapılması gerektiği yönünde çalışmalar yapmıştır. Bundan dolayı Müslüman ahalinin tahkir edilip aleyhlerinde toplantılar düzenlendiği bilgisine de yer verilmiştir. Bayezid konsolosluğu papazı da konsolosluk ile Hurukiyan arasında mektuplaşmaya aracılık etmiştir.[79]

Bayezid Rusya konsolosluğuna dair tespit ettiğimiz bir belgede Osmanlı-Rus sınırında meydana gelen olayların çözümü için iki devlet tarafından birer komiserlik ihdas edildiği bilgisi vardır. Ancak Rusya tarafından herhangi bir komiser atanmadığı, gelişen olayların önemine göre bazı memurların sorunun çözümü için geldiği hususunda bilgi mevcuttur. Bayezid Mutasarrıf vekili Atıf Bey'e gönderilen şifreli bir telgrafta konsolosun sınırda meydana olaylara kesinlikle müdahil edilmemesi gerektiği vurgulanmış, Rusya'nın komiser ataması yapması lüzumuna değinilmiştir.[80]

Rusya imparatorunun isim günü dolayısıyla Aralık 1902'de bazı merasimler icra edilmiştir. Söz konusu merasim esnasında sancakların göndere çekilmesi gerekirken Cuma

günü münasebetiyle sancak göndere çekilmediği gibi indirilmiştir. Bu durumu kastî olarak yorumlayan konsolos, vaziyeti Rus elçiliğine rapor etmiştir. Elçilik ise Mutasarrıf ve Binbaşı Yusuf Efendinin derhal azledilmesini talep etmiştir.[81] Bu şikâyet üzerine Mutasarrıf azledilmiştir. Mutasarrıflığa en kısa sürede vekâleten birinin atanması ve böyle bir olaya neden sebep verildiğinin derhal bildirilmesi emri Erzurum Vilayetine gönderilen bir emirden anlaşılmıştır.[82] Erzurum Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine yazılan cevabî yazıda, kasten bir saygısızlık yapılmadığı, sabah saatlerinde bayrağın göndere çekildiği, ancak rüzgârdan dolayı bayrak direğinin kırıldığı ve daha sonra yeniden bayrağın asıldığı bilgisi verilmiştir.[83] Biraz etraflıca inceleme yapılınca Mutasarrıfın azledilmesinde sadece bu şikâyetin etkili olmadığı da görülmektedir. Daha önce Dersim'de Mutasarrıflık yapan Mahmud Arif Paşa burada başarılı yönetim sergilemesi üzerine Bayezid Sancağına atanmıştır. Dersim'de sergilediği başarılı yönetimi yeni geldiği yerde sergileyemeyince görev süresi yaklaşık olarak 5 ay sürmüştür. Yerel meclis azalarına iyi davranmadığı, toplantı esnasında Şükrü Bey'i darp ettiği, ahaliye de çeşitli şekillerde zulmettiği hususunda şikâyetler vuku bulmuştur. Bu şikâyetlere Rus konsolosunun da şikâyeti eklenince azledilmesi kaçınılmaz olmuştur.[84]

SONUÇ

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki uzun soluklu münasebetlerin büyük bir bölümünü savaşlar oluşturmaktadır. Askerî güç bakımından tarihi süreç içerisinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne aleyhine gelişme göstermesinden sonra Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Kafkasya sınırlarında hatırı sayılı bir küçülme olmuştur. Rusya, bu bağlamda, XIX. yüzyılın hemen başlarında bir serhad sancağı olan Bayezid'e komşu olmuştur. XIX. yüzyıl boyunca meydana gelen Osmanlı-Rus savaşlarının üçünde -1828-1829, 1853-1856, 1877-1878- Bayezid Ruslar tarafından işgal edilmiş, ancak savaş neticesinde imzalanan antlaşmalarda Bayezid tekrar Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmiştir. Bu savaşlar esnasında Bayezid ve havalisinde siyasal, iktisadi ve demografik tahribat yaşanmıştır. Esasen bu durum, Rusya'nın izlemiş olduğu tedrici işgal politikasının tezahüründen başka bir şey değildir. İşgal yoluyla bölgede kalıcı olamayacağını anlayan Rusya, alternatif yollarla bölgede nüfuz kurmak istemiştir. Bu bağlamda bölgenin önde gelen idarecileri ve aşiret reislerini kendilerine meyletmeye yönelik politikalar geliştirmişlerdir. Söz konusu politika nispeten de olsa başarıya ulaşmıştır. Ayrıca Rusya, bölgede bir konsolosluk ağı kurmuş ve konsolosluklar aracılığıyla hedeflerini gerçekleştirmek yolunu da tercih etmiştir.

Bayezid Rus konsolosluğu kurulduğu tarihten itibaren konsolosun yaptığı gezi ve temaslar sürekli olarak Osmanlı yöneticilerinin şüphelerini celp etmiştir. Nitekim konsolosun sınırdaki Rus birliklerinin kumandanları ile gerek Liva dâhilinde gerekse Liva haricinde görüşmeler gerçekleştirmesi sıkı bir tarassuda tabi tutulmasına neden olmuştur. Konsolos, bölgenin demografik yapısını iyi bildiğinden yerel idarecileri ziyaret etmek istemiş, ancak bu ziyaretlerden istediği gibi olumlu sonuçlar alamamıştır. Osmanlı-İran sınırındaki askerî birlikler hakkında malumat alıp araştırmalar yapmak, Liva dâhilinde eski yazıları okumak ve incelemelerde bulunmak istemesi belirtilen amaçlarla örtüşecek istekler olmadığı, bugünden geriye bakıldığında daha iyi bir şekilde anlaşılmaktadır. Nitekim sınırdaki Rus askerî erkânı ile yakın münasebetlerin varlığı, karşılıklı ziyaretlerde bulunulması istihbarî anlamda bilgi aktarımına zemin hazırlamış olması kuvvetle muhtemeldir. I. Dünya Savaşı arifesinde ve savaşa giden süreç bağlamında düşündüğümüzde Bayezid Rus konsolosunun faaliyetlerinin mahiyeti daha iyi bir şekilde tebellür edecektir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü 1569", Belleten, C. XII, S. 46, 1948 Nisan, s.353-354; Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s.117-119; Yücel Öztürk, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış Politikası ve Türkiye Moskova İlişkileri (16. ve 17. yüzyıllar)", Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi 2, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkube Yayınları, İstanbul, 2010, s.222-223.

2 Kurat, a.g.e., s.152-157.

3 Besim Özcan, Rus Donamasının Sinop Baskını (30 Kasım 1853), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1990, s.11-12.

4 Kurat, a.g.e., s.230-231.

5 Özcan, a.g.t., s.12.

6 Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s.11.

7 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.12-13; Özcan, a.g.t., s.13.

8 Kurat, a.g.e., s.19-20; Özcan, a.g.t., s.13. Sultan III. Ahmed zamanında meydana gelen Prut Savaşı ile Sultan I. Mahmud döneminde meydana gelen 1736-1739 savaşı bu çerçevede düşünülebilir.

9 Midhat Sertoğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, C. V, s.2608; Özcan, a.g.t., s.14.

10 Sertoğlu, a.g.e., s.2621-2622.

11 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri 1789-1856, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, C. V, s.14-21.

12 Alan Bodger, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler, Ed. Marian Kent, Çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, s. 126. -

13 Besim Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış Politikası (19.yy. ve 20. yy. Başı)", Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi 2, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkube Yayınları, İstanbul, 2010, s.309-346.

14 Bu savaşlardan ilki 1828-1829'de, ikincisi 1853-1856'de –ki Kırım Savaşı olarak harc-ı âlem olmuştur-, üçüncü ve son savaş ise 1877-1878'de –nam-ı diğer 93 Harbi- gerçekleşmiştir.

15 Pytor İvanoviç Averyanov, Osmanlı Rus İran Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl), Çev. İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul 2010, s. 58-59.

16 Yakup Karataş, Bayezid Sancağı ve İdarecileri (1700-1914), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 84-87. Averyanov da bu bilgiyi doğrular nitelikte bazı bilgiler vermektedir. Şöyle ki 1829 ilkbaharında Ruslar, kalabalık Osmanlı kuvvetleri ile karşılaşmaları halinde Diyadin ve Toprakkale kalelerini tahrip etmeleri ve Bayezid'te savunma durumuna geçmeleri emrini almışlardı. Bkz. Averyanov, a.g.e., s.73.

17 Aktaran Hakan Kaya, Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018, s.173.

18 Zilan Aşireti reisi Hüseyin Ağa'ya hem Üçkilise Katogikos'u hem de Rus generali Pankratyev tarafından yazılan mektuplarda Ağa'nın meziyetlerinden söz edilerek taraf değiştirmesi gerektiği dile getirilmiştir. Bu bağlamda Rusların mutlak surette Osmanlılara galip geleceği ve Ağa'nın taraf değiştirmesinin kendisinin faydasına olacağından bahsedilerek daha önce yaptığı zorbalıkların da unutulacağına vurgu yapılmıştır. Mektuplardaki vaat ve tehditlerin tamamı için bkz. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA), HAT. 1032/42881-A; HAT. 1032/42881-D. Esasen Rusya, 1804'te Rus-İran ve 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşında da Hüseyin Ağa ile ilişki kurmuştur. Zilan aşiretinin yayıldığı geniş coğrafyanın da farkında olan Rusya, Hüseyin Ağa'nın nüfuzu sayesinde Bayezid, Kars, Erivan ve bir ölçüde de Muş'ta yayılma amacını gütmüştür. Averyanov, a.g.e., s. 30; Halfin, XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler, Komal Yayınları, İstanbul, 1992, s.37.

19 Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi, Çev. İsmail Çeken ve Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.232-233. Bu hususta tam aksi yönde bilgiler de mevcuttur. Mehmet Demirtaş, Hüseyin ve Süleyman Ağa ile Emin Paşa'nın Rusların tüm ısrarlarına rağmen taraf değiştirmedikleri kaydını düşmektedir. Mehmet Demirtaş, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kürtler", Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu, Ed. Orhan Kılıç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, C.2, s.46. Averyanov ise bu hususta şu bilgileri vermektedir: "Başlangıçta Kürtlerle kurulan bu temaslar hiç de sonuçsuz kalmadı: Ocak ayında en önemli Kürt aşiret reisleri Süleyman Ağa ve Hüseyin Ağa (Muş Paşalığının Bulanlı(Bulanık olması kuvvetle muhtemel H.P.) Sancağında yaşayan Zilanlı aşireti) bizim önerilerimizle neredeyse uzlaşmışlardı; Muş Paşası Emin'in tavrı da en az o ölçüde elverişli ve uygundu, Tiflis'te tutsak bulunan Kars ve Beyazıt Paşaları da bizim tarafımızdaydı ve

Kürtlerle olan görüşmelerimizin başarılı olması için çok şey yapmışlardı." Averyanov, a.g.e., s.65. İran'da konsolosluk yaptığı esnada Kürtleri tahkik ve tahlil etme fırsatı bulan Bazil Nikitin de Averyanov'u destekler mahiyette bazı bilgiler vermektedir. Nikitin, "Bayazitli Kürt Behlül Paşa Ruslarla birleşmeye çalıştı, ama başaramadı. Muş'taki Emir(?) Paşa(Emin Paşa olması kuvvetle muhtemel H.P.) Türk bağımlılığından kurtulmaya uğraştı." demektedir. Bazil Nikitin, Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme, Çev. Hüseyin Demirhan ve Cemal Süreya, Deng Yayınları, İstanbul, 2013, s. 331. Bütün bu çelişkili verilerden hareketle somut bir sonuca ulaşmamız pek mümkün gözükmemektedir. Ancak şu yorum yapılabilir: Kürt aşiret reisleri ve yerel idareciler, değişen şartlara, yapılan vaat, verilen maddi yardım ve unvanlara göre iki tarafı da idare etme eğiliminde olmuş olmakla birlikte pek çok nedenden dolayı ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti'ni seçmişlerdir. Halfin, a.g.e., s.40.

20 Yakup Karataş, "Üçkilise Ermenilerinin Dâhili İdaresinde Osmanlı Devletinin Rolü", Dil, Tarih ve Coğrafya Alanında Güncel Çalışmalar, Ed. Murat Yılmaz ve Mehmet Nuri Çınarcı, Lambert Acamedic Publishing, Mauritius, 2019, s.304-305. Sipki Aşireti reisi Süleyman Ağa'ya yazılan mektubun metni için bkz. Karataş, a.g.m., s.314.

21 Averyanov, a.g.e., s. 56-58; Halfin, a.g.e., s.39.

22 Averyanov, a.g.e., s.74-75.

23 Sertoğlu, a.g.e., s.2913. Prens Paskeviç, Bayezid Sancağı ve mülhakatının Rusya'da kalması gerektiğini ısrarla savunmuştur. Çünkü O'na göre daha sonra yapılacak ileri harekâtta sancağın hem stratejik konumundan hem de yöre ahalisinden fayda elde edilebilirdi. Aksi takdirde böyle bir avantaj karşı tarafın eline geçerdi. Averyanov, a.g.e., s. 77; Halfin, a.g.e., s.41-42.

24 BOA, HAT. 1039/43022; İ.HR. 61/2931; İ. DH. 207/11935; HR. SYS. 1335/45.

25 Sertoğlu, a.g.e., C.VI, s. 3017-3025.

26 Esasen İngiltere ve Fransa gibi devletlerin savaşa dâhil olmasıyla bir üçüncü cephe daha açılmıştır. Bu cephenin nihai amacı Rus donanmasının imhası ve Rusya'nın Osmanlı Devleti, Karadeniz ve Boğazlar üzerindeki nüfuzunun bertaraf edilmesidir. Nitekim savaşın yoğun olduğu bu cephede Osmanlı Devleti ve müttefikleri muzaffer olmuş ve hedeflerine ulaşmışlardır.

27 Karataş, Bayezid Sancağı ve İdarecileri, s.139.

28 Karataş, a.g.e., s.140-144.

29 Averyanov, a.g.e., s.92-94.

30 Karataş, a.g.e., s.143-147.

31 Sertoğlu, a.g.e., C.VI, s. 3082.

32 Sertoğlu, a.g.e., C.VI, s. 3298.

33 Sertoğlu, a.g.e., C.VI, s. 3306-3307. Averyanov a.g.e., s.154'te 20 Nisan'da; Sertoğlu 30 Nisan'da Bayezid'in işgal edildiğini bilgisini vermektedir. Bu tarihlerin haricinde Zafer Esin, "XIX. Yüzyıl Osmanlı-Rus Savaşları Sonrasında Ağrı Bölgesinde Yaşanan Olaylar", II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildirileri, Ed. Oktay Belli, İstanbul, 2009, s. 310'da Bayezid'in 10 Mayıs'ta Ruslar tarafından işgal edildiği bilgisini vermektedir. Halfin ise Mayıs ayında işgalin gerçekleştiğini söylemekle iktifa etmiş ve herhangi bir tarih vermemiştir. Halfin, a.g.e., s.74.

34 Sertoğlu, a.g.e., C.VI, s.3307-3308. 93 Harbinin Bayezid ve havalisinde meydana gelen olayların detaylı bilgisi için bkz. Besim Özcan, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde Bayezid", Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu, Ed. Oktay Belli, İstanbul, 2004, s. 199-204.

35 Feroze A. K. Yasmee, Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888, Çev. Yusuf Selman İnanç, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018, s. 81-82. Yasmee, Ayestefanos anlaşması ile Rusya'nın büyük bir üstünlük kurduğunu şöyle ifade etmektedir: "Büyük stratejik üstünlük sağlayan Rusya Ayestefanos Antlaşmasına koyduğu şartlarla durumu kalıcı hale getirmek niyetinde olduğunu göstermişti. Kars, Ardahan, Doğu Beyazıt ve Batum limanını geri iade etmeye yanaşmıyor, Kotur'dan vazgeçilmesini talep ediyor, üzerinde hamilik hakkı istediği Ermenilerin durumunu iyileştirmek üzere reform yapılmasını, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın daha geniş topraklar verilerek bağımsızlıklarının tanınmasını istiyordu. Beserabya ve Dobruca'yı da kendi topraklarına katıyordu. Bunların hepsi nispeten daha küçük toprak kayıplarıydı. Asıl mesele Rusya'nın sınırları Karadeniz'den Makedonya'ya ve Tuna'dan Ege'ye ulaşan bir Bulgar Prensliği kurarak, Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarıyla kara irtibatını yok etmek istemesiydi. Bu prenslik kâğıt üzerinde Osmanlı'ya bağlı gözükecek olsa da askeri ve siyasi olarak bağımsız olacak, hükümeti ve ordusu da Rusya'nın himayesinde olacaktı öte taraftan Osmanlı elinde kalan bir avuç Balkan toprağında da geniş reformlar yapacak, Bosna ve Hersek'e özerklik verecekti. Son olarak da savaş tazminatı için Osmanlı'nın asla ödeyemeyeceği bir rakam, 40,000,000 Lira isteniyordu."

36 Karataş, a.g.e., s.184-185.

37 Sertoğlu, a.g.e., C. V, s.2608

38 Zafer Karademir, Osmanlı'nın Son Yüzyılında Kürtler: Modernleşme, Merkeziyetçilik ve İsyan, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2017, s.21-22.

39 Bazı belgelerde konsolosluk diğer bazı belgelerde de vis-konsolosluk olarak söz edilmektedir. Karmaşaya mahal vermemek adına –orijinal alıntının dışındaki tüm kullanımlarda- konsolosluk olarak tabirini kullanacağız.

40 Karataş, a.g.e., s.215; BOA, BEO. 1880/140928/2.

41 BOA, İ.HR. 382/4/2.

42 BOA, İ. HR. 382/4/3.

43 BOA, Y.PRK. ASK. 189/50/2-3.

44 BOA, İ.HR. 382/4/1.

45 BOA, Y.PRK. ASK. 189/50/2.

46 BOA, BEO. 1975/148062/2.

47 BOA, BEO. 1975/148062/1.

48 BOA, BEO. 1859/139358.

49 BOA, BEO. 1882/141106/1.

50 BOA, Y.PRK. ASK. 189/50/1.

51 BOA, Y.PRK. ASK. 193/43.

52 BOA, BEO. 2075/155596.

53 BOA, BEO. 2085/156361/2.

54 BOA, BEO. 2085/156361/1.

55 BOA, DH. ŞFR. 293/101.

56 BOA, DH. TMIK. M. 144/21.

57 BOA, DH. TMIK. M. 212/35/1.

58 BOA, DH. TMIK. M. 212/35/2.

59 BOA, BEO. 3927/294484/3.

60 BOA, BEO. 3927/294484/2.

61 BOA, BEO. 3927/294484/1.

62 BOA, DH. ŞFR. 293/20.

63 BOA, DH. TMIK. M. 133/9/5.

64 BOA, DH. TMIK. M. 133/9/2.

65 BOA, BEO. 2374/177986.

66 BOA, DH. TMIK. M. 181/37/1.

67 BOA, DH. TMIK. M. 185/37.

68 BOA, Y.MTV. 267/143/2.

69 BOA, DH. TMIK. M. 187/38.

70 BOA, DH. ŞFR. 378/95.

71 BOA, DH. TMIK. M. 243/4/5; DH. ŞFR. 380/27/1-2.

72 BOA, DH. TMIK. M. 203/51/1-2.

73 BOA, BEO. 3075/230569.

74 BOA, DH. ŞFR. 385/25.

75 BOA, DH. TMIK. M. 247/5/5; HR. SYS. 1343/59/2.

76 BOA, HR. SYS. 1344/32.

77 BOA, A.MKT. MHM. 643/37/1.

78 BOA, A.MKT. MHM. 643/37/4.

79 BOA, A.MKT. MHM. 699/13/3.

80 BOA, DH. ŞFR. 289/21.

81 BOA, DH. TMIK. M. 136/62/1.

82 BOA, DH. TMIK. M. 136/62/2; İ. HUS. 101/30.

83 BOA, DH. ŞFR. 299/30.

84 Karataş, a.g.e., s.214-215.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

BOA, A.MKT. MHM. 643/37/1, 4; 699/13/3.

BOA, BEO. 1859/139358; 1882/141106/1; 1975/148062/1-2; 2075/155596; 2085/156361/1-2; 2374/177986; 3075/230569; 3927/294484/1-3.

BOA, DH. ŞFR. 289/21; 293/101; 293/20; 299/30; 378/95; 380/27/1-2; 385/25.

BOA, DH. TMIK. M. 133/9/2, 5; 136/62/1-2; 144/21; 181/37/1; 185/37; 187/38; 203/51/1-2; 212/35/1-2; 243/4/5; 247/5/5.

BOA, HAT. 1032/42881-A; 1032/42881-D; 1039/43022.

BOA, HR. SYS. 1335/45; 1343/59/2; 1344/32.

BOA, İ. DH. 207/11935.

BOA, İ. HUS. 101/30.

BOA, İ.HR. 382/4/1-3; 61/2931.

BOA, Y.MTV. 267/143/2.

BOA, Y.PRK. ASK. 189/50/1-3; 193/43.

AveRYANOV, P. İ. (2010). *Osmanlı Rus İran Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)*, Çev. İbrahim Kale, İstanbul: Avesta Yayınları.

BODGER, A. (2013)." Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Ed. Marian Kent, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Alfa Yayınları.

DEMİRTAŞ, M. (2014). "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kürtler", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, Ed. Orhan Kılıç, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara C.2.

ESİN, Z. (2009). "XIX. Yüzyıl Osmanlı-Rus Savaşları Sonrasında Ağrı Bölgesinde Yaşanan Olaylar", *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Oktay Belli, İstanbul.

HALFİN, (1992). *XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, İstanbul: Komal Yayınları.

İNALCIK, H. (1948). "*Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü 1569*", Belleten, C. XII.

JWAİDEH, W. (2009). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi:*

Kökenleri ve Gelişimi, Çev. İsmail Çeken ve Alper Duman, İstanbul: İletişim Yayınları.

KARADEMİR, Z. (2017). *Osmanlı'nın Son Yüzyılında Kürtler: Modernleşme, Merkeziyetçilik ve İsyan*, İstanbul: Nûbihar Yayınları.

KARAL, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri 1789-1856*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. V.

KARATAŞ, Y. (2014). *Bayezid Sancağı ve İdarecileri (1700-1914)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

KARATAŞ, Y. (2019). "Üçkilise Ermenilerinin Dâhili İdaresinde Osmanlı Devletinin Rolü", *Dil, Tarih ve Coğrafya Alanında Güncel Çalışmalar*, Ed. Murat Yılmaz ve Mehmet Nuri Çınarcı, Lambert Acamedic Publishing, Mauritius,

KAYA, H. (2018). *Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

KURAT, A. N. (1987). *Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KURAT, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

NİKİTİN, B. (2013). *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, Çev. Hüseyin Demirhan ve Cemal Süreya, İstanbul: Deng Yayınları.

ÖZCAN B. (1990). *Rus Donamasının Sinop Baskını (30 Kasım 1853)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

ÖZCAN, B. (2004). "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde Bayezid", *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu*, Ed. Oktay Belli, İstanbul.

ÖZCAN, B. (2010). "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış Politikası (19.yy. ve 20. yy. Başı)", *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi 2*, Ed. Mustafa Bıyıklı, İstanbul: Gökkube Yayınları.

ÖZTÜRK, Y. (2010). "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış Politikası ve Türkiye Moskova İlişkileri (16. ve 17. yüzyıllar)", *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi 2*, Ed. Mustafa Bıyıklı, İstanbul: Gökkube Yayınları.

SERTOĞLU, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. V-VI.

YASMEE, F. A. K. (2018). *Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, Çev. Yusuf Selman İnanç, İstanbul: Timaş Yayınları.

AYN ALI'S KAVANIN AND HIS REMARKS ON EASTERN AND NORTHERN VILAYETS OF THE OTTOMAN EMPIRE

Géza DÁVID*
Douglas A. HOWARD**

ABSTRACT

One of the best known and most often cited Ottoman treatises is Ayn Ali's so-called law-book. This work was published at the end of the 19th century. At came out again with a preface by Tayyip Gölbilgin. However, it remains unknown which manuscript was used for this edition. Nobody investigated how far the data and the notes come from Ayn Ali's own study. This is regrettable since several additions have nothing to do with the original; these were collected by the 19th century publisher. Ahmet Akgündüz used four manuscripts in his publication of Ottoma law-books but he failed to work systematically and did not call attention to the mistakes in the printed version.

In our research with Doug Howard on Ayn Ali's work in question we used – out of more than 40 copies examined – the earliest dated manuscript to be found in Istanbul which probably escaped Akgündüz's attention. Comparing the text in this codex with later variants, two main groups could be identified. One of them gives exact figures for the yearly revenues of provincial and district governors, while the rest furnishes rounded figures. Several data in the first category match with those detectable in 16th-century Ottoman documents (mainly timar and ruznamçe defters).

Further, it can also be established which sources Ayn Ali used when specifying the number of timar holders and their retainers.

Ayn Ali probably did not know the Eastern territories of the Empire very well, later copyists of the work even less. Consequently sometimes it is not easy to tell which region was meant by certain sancak names.

***Key words*:** *Ayn Ali, mirror of princes, Ottoman Empire, timar-system, toponymy.*

* *Prof. Géza DÁVID, Loránd Eötvös University, Budapest, Faculty of Humanities, Department of Turkology, HUNGARY, e-mail: davidgeza@hotmail.com*

** *Prof. Douglas A. HOWARD, Calvin College, Grand Rapids, Michigan, History Department, USA, e-mail: dhoward@calvin.edu.tr*

AYN ALİ EFENDİ'NİN KAVANİN'İ ve OSMANLI DEVLETİNİ'NİN KUZEY ve DOĞU EYALETLERİ HAKKINDA YAZDIKLARI

Géza DÁVID*
Douglas A. HOWARD**

Ayn Ali'nin (?–1611) başta Osmanlı kamu yönetiminin kimi konuları ve tımar düzeninin kendi zamanında güncel sorunları hakkında keleme aldığı eseri geniş ölçüde faydalanılan çalışmalardandır. Bununla birlikte bu risalenin çağcıl bir edisyonu yoktur. ve el yazmalarına bakmadan hemen hemen herkes, ilk defa 1863 yılında[1] ve daha sonra Tayyib Gökbilgin önsüzüyle tekrar yayımlanan[2] ve şu ana kadar belli olmayan kaynaklara dayanan, gereksiz eklemeler ve orijinalde hiç bulunmayan cümle ve yerler içeren matbu versiyonunu kullanmaktadır. Layihanın Tischendorf tarafından hazırlanan ve en az hangi yazmalara baktığını beyan eden neşrinden çok az araştırmacının haberi vardır.[3] Aynı şekilde metni Fransızcaya çeviren (kısmen özetleyen) Bélin'in makalesi de dikkate alınmıyor.[4] Ama ister Almanca ister Fransızca çeviri de 1863 neşrinden büyük ölçüde faydalandıklarını da bilmeliyiz. Demek ki Türkiye dışında gerçekleştirilen bu girişimler de yeterli ölçüde güvenilir değildir. Ahmet Akgündüz'ün dizisinde yer alan varyant evvelkilerden biraz daha iyidir fakat ara sıra 100 yıl önceki ve elindeki malzemeyi birbirine karıştırıyor, çeviriyazıda ise yanlışlar da bulunuyor. Olumlu bir şey de söyleyelim: tıpkıbasım için kullandığı nüshanın en iyi olanların biri olduğunu pekiştirebiliriz, ne yazık ki öteki ciltlerdeki kaliteli fotolar bu sefer pek çok yerde okunaklı değildir. Aynı zamanda temel olarak Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1937 numaralı el yazmayı aldığı zaman neden İstanbul Üniversitesi 786 numaralı nüshayı bastırdığını anlamak güç.[5] Akgündüz'ün neşrinden üç yıl önce A. Seyhan Apaydın yüksek lisans tezinde Ayn Ali'nin üzerinde durduğumuz eserinden Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi nüshasını ele aldı, fakat giriş kısmından sonra bir transkripsiyonla o da yetindi.[6]

Eserin başlığı ile ilgili olarak küçük bir not yapmamız lâzım. Bu genellikle *Kavanin-i Ali-i Osman der hulasa-i mezamin-i defter-i divan* şeklinde iktibas ediliduruyor sanki söz konusu çalışmada bu şekilde geçmiş ola. Oysa risalenin yazılış nedeni anlatıldığında böyle bir ibare hiç kullanılmıyor (bunu başkaları da farkettiler). Metinde *kavanin* kelimesi bir tek kez geçiyor *hulasa-i mezamin-i defter-i divan* terkibini ise boşuna arıyoruz. Bu doğru ise de, uzunca adı – ikinci eserinde görüldüğü gibi – Ayn Ali kendisi verdi, fakat der hulasa yerine ve hulasa kullandı.[7] (Buna rağmen *Keşfü'n-zünun* adlı derlemesinde Kâtip Çelebi yalnız Kanunname diyor.[8]) Bugünkü gözümüzle bu adlandırma yazının içeriğini tam anlamında yansıtmıyor. Metinde "kanun" niteliği taşıyan bölümler tabiî ki vardır fakat uzun sayfalarca ümera gelirleri ve ziamet ve tımar sahipleri sayısı sıralanmaktadır ki yasalarla fazla alâkası yoktur. Bunun üstünde resmî metinlerin dışında yazarın kendü görüşlerine de bol miktarda yer veriliyor. Bu nedenle "hükümdar aynası" denilen literatür türüne[9] daha yakın olduğu öne sürülebilir veya bir çeşit memleket tasviri olarak da nitelenebilir.

* *Prof. Dr. Géza DÁVID, Budapeşte Loránd Eötvös Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Anabilim Dalı, MACARİSTAN, e-posta: davidgeza@hotmail.com*

** *Prof. Dr. Douglas A. HOWARD, Calvin College, Grand Rapids, Michigan, Tarih Bölümü, ABD, e-posta: dhoward@calvin.edu.tr*

Başlıktaki belirsizliğin dışında kaleme alınış yılı olarak genellikle verilen 1607 senesi ise büyük ihtimalle yanlıştır. Neden? Erhan Afyoncu'ya göre Ayn Ali 6 Mayıs 1606 ile 27 Ekim 1609 arasında defter eminliği görevinde bulunmuştur. Layihasında kendisinden sabıka defter-i hakanî emini olarak konuştuğu için onu demin anılan ikinci tarihten önce bitiremedi. 6 Nisan 1610'da ise baş mukabeleci olarak zikredildi,[10] ancak bu görevinden yazısında bahsetmediği için onu bu tarihten evvel sona erdirmesi lâzım. Demek ki eser 1609 ikinci yarısı ve 1610 ilk ayları arasında hazırlandı (tabiî malzeme toplamasına daha önce başlayabilmiştir). Afyoncu bu ayrıntıları gayet güzel bir araya getirmesine karşın yazılış tarihi olarak önceden önerilen 1607 yılını kuşkuya düşmeden yine kabul etti.[11]

Eserle ilgili başka bir kalıplaşmış formül, onun Murad paşanın emriyle kaleme alınmış olmasıdır. Gördüğümüz nüshalarda bunun da hiç izi yok, Ayn Ali kendi girişimden bahseder.

Şimdi biz hangi bakımdan yenilikler getirebiliyoruz? Aramızdan Douglas A. Howard uzun zamandan beri Ayn Ali'nin işbu layihasının nüshalarını bulmaya çalıştı. Şu an 50'den fazla el yazması hakkında bilgimiz vardır. Hepsini göremedik fakat 25–30 kadarını şu veya bu şekilde inceleyebildik.

İlâve edebildiklerimiz şunlardan ibarettir.

1. Eserin iyice bilinenin dışında başka bir biçimi de var. Bunu Ömer Lütfi Barkan'dan[12] gayri Rhoads Murphey bir notunda *Kavavin* ile kısa bir karşılaştırma yaparak anıyor.[13] Biz bu varyantı da elde ederek baştan sonuna kadar okuduk ve iki versiyon arasında oldukça büyük farklar tespit edebildik. Demek ki, bu herhalde daha önce kaleme alınan ve daha kısa metin, sonradan yalnız genişletilen bir taslak olmayıp paralel bir eserdir. Sözün tam anlamında ayrı bir risale değildir fakat tek başına da durabilirdi. Yazılışı son derece güzel ve titizdir, otograf olması imkânlar dışında değildir. Yine de bu metin hiç kimseye sunulamamış çünkü metinde derkanarlar da vardır, bunlar biraz sonraki ilâveler de olabilir. Bu eklemeleri ikinci versiyonda ancak birkaç kez görebiliyoruz, ki yazarın en iyi formülleri bulmaktaki kuşkularına ve özenle çalışmasına ışık tutar. Aynı zamanda yazmanın tarihsiz oluşu düşündürücüdür ve Ayn Ali'nin kendi elinden çıktığı savını zedeleyebilir. Yine de bu varyantın başka bir nüshasına henüz rastlayamadık.

2. Daha önceki yayınlara karşın biz en eski el yazmasını saptamaya çalışıyoruz. Maalesef bilinen nüshaların çoğu tarihsizdir. Üzerinde tarih bulunan dört–beş metin vardır. Bunların bir kısmı oldukça geç, bazıları ise nispeten erken kaleme alınmıştır. Son kararımızı henüz alamadık, ilk yazma herhangi koleksiyondan çıkabilir.

(Parantez içinde şuna de değinelim: bizi ilgilendiren yazmaları bulmak ara sıra güçtür. Mesela bir kaç yıl önce hem Türkiye'de hem Macaristan'da çıkan ve başlıca olarak tarihçi olmayan İsmail Parlatır tarafından bir araya getirilen Macar Bilimler Akademisi Doğu Kütüphanesi yazmaları katalogunda oradaki her iki nüsha yanlış tanıtıldı: birinin yazılış tarihi II. Mahmud dönemi olarak saptandı ve *Kanunname muhtasarı* olarak adlandırıldı, öbürünün başlığı ise kapakta görünen Nizam defteri olarak verildi, ve yüzlerce sayfa sonraki bir yere konuldu. Halbuki ikisinin biri birini izleyerek sıralanması gerekirdi. Hocamız eserin mahiyetini kestiremediği için başka yazmaların tasvirinde mevcut yayın ve çevirilere de değinmedi ve başka nüshalardan da yalnız ikisini andı.[14])

3. Demin söylediğimiz gibi önceki 5–6 tane yerine biz 25–30 kadar nüsha karşılaştırdık. Bu çalışmanın neticesinde birbirine yakın yazmalar daha net bir şekilde saptanabilir. En önemli ayırt edici unsur ümera gelirleri sıralanmasında izlenen metottur: birinci gruba düşen nüshalarda hep yuvarlak rakamlar görülmekte, ikinci grupta ise kimi durumlarda son üç rakam sıfırdan başkadır. Hangisin gerçeklerle alâkası olduğu konusuna az sonra döneceğiz. İkinci özellik, Van vilayetinde bulunan, ardarda yazılan ve büyük ihtimalle müstensihlerin çoğuna yabancı iki sancağın üç gruba düşen adıdır. Biri Dere Elger (ve bunun

varyantları), öbürü Körlavik. Bu iki sancak hakkında yalnız Google Çeviri yardımıyla takip edebildiğimiz bir Ermenice kaleme alınan makale hariç[15] hiç bir yerde bilgi bulamadık. İkinci grupta Körlavik yerine üç nüshada Körerek yazıldı. Üçüncü kategoride ise iki isim yer değiştiriyor ve Körlavik Körlavad'a dönüşüyor. Şu ayrıntı, bazen ne kadar beklenmedik yerden ayırt edici verilere rastlanabileceğine ışık tuttuğu için anıldı.

4. Demin dile getirdiğimiz ve gerçekten çok önemli soruya dönünce: Ayn Ali'nin rakamsal verilerini başka kaynaklardan kontrol edebilir miyiz acaba? Bu konuya Barkan kısaca değinmişse de[16] eserin kaynak değeri açısından mühim olan bu nokta kanaatimize göre yeterince incelenmedi. Bu meseleyi en ayrıntılı şekilde – oradan en fazla teferruata sahip olduğumuz için – Buda/Budin vilayetinde inceleyebildik. Anlaşıldı ki Ayn Ali'nin sıraladığı on altı sancağın onunda müellifimizin verdiği rakam, kullandığımız arşiv kaynaklarında tamı tamına aynıdır ve bu durum daha dakik sayılar verildiği zaman da geçerlidir. Bu olgu, Ayn Ali'nin orijinal metninde vaziyete göre herhalde yuvarlak rakamlar değil, daha dakik sayılar mevcut olduğuna işaret eder. Temesvár/Temeşvar eyaletinde altı sancaktan ikisinde rakamlar birbirine denktir ayrıca bir kez ufak bir farkla aynıdır. Bütün memalik-i mahruse çapında yalnız Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kâmil Kepeci tasnifi 262 numaralı defterine dayanarak bir mukayese yaptık. Bunun neticesi umulandan daha kötüdür, bu listeyi Ayn Ali kesinlikle kullanmadı, oysa bilebilirdi zira pozisyonu buna müsaitti.

Şimdiye kadar toplayabildiğimiz örneklerden haraket ederek diyebiliriz ki, yazar malzemesini çoğunlukla 1580'li yıllardan, ara sıra bundan önceki ve nadiren ondan sonraki, yani 1590'lı yıllardan bir araya getirdi. Başlıca olarak pek çok andığı ve problemlerine değindiği tımar ruznamçe defterlerini[17] kullandığı öne sürülebilir. Bunların dışında icmal defterlerin verilerine de herhalde baktı.

Sunduğu malumatın neden daha geç dönemden kaynaklanmadığının sebebi ne olabilir acaba? Bunun ana nedeni, ümara haslarının ilgili defterlerde zamanla gösterilmediğidir. Demek ki icmalli haslar uygulanmaya başlandıktan sonra bu meblağlar nadiren değişti ve bunun için kaydedilmeleri önem taşımadı: ne kadar olduğunu ilgililer bilmişler. Eğer bir kişinin yıllık maaşı bu icmalli haslardan daha düşük veya daha yüksekti, ona göre değişikler yapılmış, herhalde, ama bunun izi pek kalmadı. Her vilayet ve sancak ayrı ayrı ele alındığı zaman Ayn Ali'nin müracaat ettiği belgelerin (en az bunların bir kısmının) saptanabileceği umulabilir. Şunu da vurgulayabiliriz: şimdiye kadarki izlenimlerimizin sayesinde eserin oldukça güvenilir olması denilebilir, fakat zannedilenden biraz daha önceki dönem için.

5. Tımar ve ziamet sahipleri ile cebelileri hakkında verilen rakamların da menşeini bulmaya çaba gösterdik. Bu konuda biraz daha çalışmamız gerekecek, fakat kimi işaretler umut vericidir. Öyle görünüyor ki onlarla ilgili sayıları, bazı tımar defterlerinden hareket edip Ayn Ali kendisi saptayarak eserine aktardı.

6. Bir başka yenilik, metinde karşılaşılan tüm yer adlarının tespitine özen verdiğimizdir. Bize göre bu önemlidir, zira bayağı geniş sahalar söz konusudur ve sıradan bir okuyucu hepsini herhalde bilmiyor (araştırmacılar için de bunun geçerli olduğunu sanıyoruz; buna rağmen önceki neşriyatlarda yer adları olduğu gibi gösterildi). Maalesef doğu bölgelerde durum bazen ümitsiz gibidir. Zira bu mıntıkalarda sancaklar ara sıra sonraki yüzyıllarda eriyen veya önemini yitiren göçebe gruplarının veya oymakların adınını taşıyormuş. Çözemediğimiz isimler en büyük sayıda Şehrizol vilayetinde bulunuyor. Doğuda yönetimsel birimlerin ne kadar sıkça yeniden düzenlenmesi, yeni vilayetlerin kurulması ve sancakları bir ilden başka birisine aktarılması bizim için biraz sürprizdi, Batıda idarî üniteler bundan daha sabitti.

7. Ayn Ali'nin ne kadar sistematik çalıştığı da araştırılmalı. Rakamlar vermesinde titiz olmaya ehemmiyet verdiğini demin dile getirdik. Başka açılardan bu kadar itinalı davrandığı söylenemez. Çeşitli listelerinde bazı tutarsızlıklar vardır, özellikle ümera gelirlerini ve sancakların askerî gücünü biraz sistemsiz ele

aldı. Bu, eserin olumsuz özelliğidir, buna rağmen değerini yalnız küçük ölçüde azaltıyor.

8. Nihayet sözlü bölümlerin değerlendirmesi de yapılmalı. Metin hiç de kolay değil. Yazarının neyi kastettiğini ara sıra ancak tımar rejiminin en ufak ayrıntılarını, özellikle tımar ruznamçe defterlerinin nasıl tutulduğunu bildiğimiz zaman anlayabiliriz. Diyebiliriz ki çabalarımızın neticesinde karanlıkta yalnız bir iki cümle ve tabir kaldı. (Örneğin *taht–i radde* ne olabilir?)

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Ayn Ali efendinin Kavanin risalesi. 1018 sene. İstanbul, 1280/1863, 82–102.

2 Ayn-ı Ali efendi, Kavânîn-i Âl-i Osman der hülâsa-i mezâmin-i defter-i Dîvân. Önsöz M. Tayyib Gökbilgin. İstanbul, 1979.

3 Paul Andreas von Tischendorf, Das Lehwesen in den moslemischen Staaten insbesondere im Osmanischen Reiche. Mit dem Gesetzbuche der Lehen unter Sultan Ahmed I. Berlin, 19822.

4 [François-Alphonse] Belin, Du régime des fiefs militaires dans l'islamisme et principalement en Tuquie. Journal Asiatique 6. série, 15 (1870) 187–301. Başlıca olarak 238–289.

5 Ahmed Akgündüz, Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 9. I. Ahmed devri kanunnâmeleri. II. Osman devri kanunnâmeleri. İstanbul, 1996, 25–86.

6 A. Seyhan Apaydın, Ayn Ali efendinin "Kavanin-i Al-i Osman der hulasa-i mezamin-i defter-i Divan"ı. Yüksek lisans tezi. Kayseri, 1993. (Müellifimiz hakkında hazırladığı ansiklopedi maddesinde Mehmet İpşirli (Ayn Ali efendi. Türkiye Diyanet Vakfı islâm ansiklopedisi 4. İstanbul, 1991, 259) yazarı Şemsettin Özdemir olan ancak göremediğimiz bir başka tez de anar.)

7 Krş. Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, YZ 26/2, y. 57/b.

8 Gustavus Fluegel, Lexicon bibliographicum et encyclopædicum a Mustafa ben Abdallah Katib Jelebi dicto et nomine Haji Khalfa celebrato compositum. IV. London, 1845, 502–503.

9 Krş. Pál Fodor, State and Society, Crisis and Reform, in the 15th–17th Century Ottoman Mirror for Princes. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 40 (1986) 217–240; Douglas A. Howard, Ottoman Historiography and the Literature of "Decline" of the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Journal of Asian History 22/1 (1988), 52–77.

10 Erhan Afyoncu, Ayn Ali hakkında yeni bilgiler. Defterology. Studies in Honor of Heath Lowry. Journal of Turkish Studies/Defteroloji. Heath Lowry armağanı. Türklük Bilgisi Araştırmaları 39 (2013), 99, 100.

11 Afyoncu, a. g. m., 95.

12 Ömer Lûtfi Barkan. Timar. İslâm ansiklopedisi. 12/1. İstanbul, 1979, 319.

13 Rhoads Murphey, The Veliyuddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings. Belleten 43/171, 566, not 23.

14 Catalogue of the Turkish Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences. (Oriental Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, 2. Ed. by Éva Apor). Composed by İsmail Parlatır, György Hazai, Barbara Kellner-Heinkele. Budapest, 2007, 21–22, No. 10, 465, No. 635.

15 Գեղամ Բադալյան, ՎԱՆԻ ԷՅԱԼԵԹԻ ՎԱՐՉԱՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ (1548–1555 թթ.) İngilizce özet: Gegham Mihran Badalyan, The preliminary administrative division of the Eyalet of Van (1548–1555). Պատմություն և մշակույթ 2018, 96–114, özellikle 106–107. http://publications.ysu.am/wp-content/uploads/2018/12/Badalyan.pdf.

16 Barkan, a. g. m., 290.

17 Bu defter türü hakkında bkz. Douglas Howard, The BBA Ruznamçe Tasnifi: a New Resource for the Study of the Ottoman Timar System. The Turkish Studies Association Bulletin, 10/1, 1986, 11–19; Géza Dávid, Osmanlı Macaristan'ı örneğinde tımar ruznamçe defterlerinin önemi. Osmanlı coğrafyası kültürel arşiv mirasının yönetimi ve tapu arşivlerinin rolü uluslararası kongresi. 21–23 Kasım 2012. Bildiriler. II. Ankara, 2013, 371–378.

NOAH'S SHIP AND ABOUT: RELATIONS, REALTERS AND LIBERTY, ARMENIAN HISTORY OF ARMENIAN LIE

Tahir ORUCOV*

ABSTRACT

Noah is one of the 25 prophets mentioned in the Quran. Noah is the second ancestor of the human race. All of the prophets, except Adam and Idris, are the descendants of Noah. More than a hundred of these people are referred to as Noah's Second Prophet. Noah's noble name is different from the variety of legends.

Noah lived in the mountains until 460 years of the Prophet's life and worshiped God. At this age, the messenger of Allah Cebrail came to him. He gave him the good news that he had reached the status of prophethood by passing the word of God to him. Noah went inside the church to meet the divine emirates and delivered God's commandments to them. But the community didn't hear it. Accordingly, God instructed him to fix the ship. Noah prophesied that the family would be ready to build a giant ship in the ships and those who believed in it. The rain thundered with horrible rain. The whole earth, deserts, deserts and forests were filled with water. Noah, his family, and those who believed in him were saved.

These are also mentioned in Mekale, from the Armenian genocide, the lies of the Armenians and the chauvinism of the Armenians. It is emphasized that for many years the Armenians, our bedarmed comrades, were armed with an ideology. They are making groundless claims against Azerbaijan, as well as Nakhchivan, Georgia, and Kardashia, and they are making poems and insults against them. Armenian chauvinists are trying to make their way to the "great Armenian" state, which is what they want to create for the world.

***Key words*:** *Noah the Prophet, the Mountain of Pain, Azerbaijan, Nahchivan, Turkey, Armenia, Armenian the şovinizm.*

* *Dr. Tahir ORUCOV, ANAS Folklore Institute, the doctor of Philosophy on philology, Baku/AZERBAİJAN, e-mail: tahiroruclu@gmail.com*

NUH'UN GEMİSİ ve AĞRIDAĞI: RİVAYETLER, REALİTELER ve ERMENİ TARİHİNİN YALAN ve TEHRİFİ

Tahir ORUCOV*

Nuh peygamber Yüce Allah tarafından Yeryüzüne gönderilen birçok peyğembelerdendir ve onun adı kutsal dini kitabımız olan "Kuran" da geçen 25 peygamberden biridir. (1, 104). Nuh peygamber şimdiki insan soyunun ikinci babası sayılır. Allah Teala "Kuran"ın Hud Suresi'nde şöyle buyuruyor: "Şüphesiz, biz Nuh'u kendi kavmine gönderdik." (2, 189). Bu yüzden de bazen Nuh peygamber "İkinci Adem" de adlandırılır. Nuh'un asıl adı çeşitli rivayetlerde farklı verilmiştir. Bazı rivayetlerde onun adının "Abdulmuttalib'in Qeffar", bazılarında "Abdül-Melik", diğerlerinde ise "Abdül-Mükemmel" olduğu belirtilir. Ancak bir takım rivayetlerde aşırı ağladığına göre onun "Nuh" diye çağrıldığı belirtiliyor. (3)

Nuh peygamberin yaşı konusunda fikirler çeşitli olsa da, Yequbi ve onun gibi bir çok tarihçiler ve ilahiyatçılar Nuh'un ömrünü "Kuran"ın Ankebut suresinde olduğu gibi, cemaatın arasında kalma süresinin 950 yıl olduğunu ifade etti. (2, 389) Nuh peygamber ömrünün 460 yılına kadar hale dağlarda yaşıyor ve Allah'a ibadet ediyordu. Bu yaşında Allah'ın elçisi Cebrail onun yanına geldi. O, Allah'ın selamını ona ulaştırıp peygamberlik makamına yetişdiyini ona müjde verdi. Cebrail ona Emure ile evlenmeyi emretti. Çünkü o, ilk kişi idi ki, Nuh peygambere inanmıştı. Böylece, yer yüzünde bozgunculuğu tuğyan ettiği ve putlara secde edildiği bir dönemde Yüce Allah kulu ve resulu Nuh'u Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan sadece O'na ibadet etmeye ve sivil tanrılara ibadeti yasaklamak için peygamber olarak gönderdi. Bu dönemde Nuh'un kavmi putperestlikle meşguldu ve putlara secde edirdi. (4, 22)

Nuh ilahi emirlere uymak için cemaatin içerisine girdi. Nuh'un gelişi cemaatin bayram gününe denk gelmektedir. O gün de onlar kendi putlarının etrafına yığışmışdılar. Nuh onların arasına girerek "La ilahe illallah" sesini yükseltdi. Şu anda oradaki bütün putlar titremeye başladılar, yanan alevler söndü ve cemaat dehşetli korkuya kapıldı. Başkanlar ve kumandanlar "Bu kişi kimdir?" diye sordular. Nuh onlara: "Ben Allah'ın kuluyum. Allah Teala beni sizleri onun azabından korkutmak için gönderdi." Ancak dini tebliğ etmesi karşılığında cemaat Nuh'a çok eziyetler veriyorlardı. Onu, deli, sapık ve cinvurmuş diye çağırır ve çeşitli fiziksel zulümler veriyorlardı. Nuh ise onlara: "Ey kavmim! Ben hiç de yolumu azmamışam. Ben sadece âlemlerin rabbi tarafından gönderilmiş Resulam... Allah'a kulluk edin, O'ndan korkun ve bana itaat edin..." (2, 131-132). Fakat adamlar Nuh peygambere inanmadılar ve onun taraftarları gittikçe azalmaya başladı. Allah Nuh'a haber verdi ki, bir kaç kişinin dışında daha kimse sana inanmayacak. Bunun ardından Allah ona gemi yapmayı emretti.

Nuh büyük irade ile gemiyi düzetmeye başladı. O, her taraftan tahta ve çivi toplayarak onları birbirine birleştirdi. Nihayet, gemi tamamen düzelip hazır oldu. Bu zaman Allah'ın emri geldi: "Herbirinden erkek ve dişi olmak üzere birer çift, aynı zamanda daha önce ölüm hükmü verilmiş olanlar dışında, aileni ve iman edenleri gemiye bindir." (4, 22) "Çocuk Bib-

* *Dr. Tahir ORUCOV, AMEA Folklor Enstitüsü, Filoloji üzre felsefe doktoru, Bakü/AZERBAYCAN e-posta: tahiroruclu@gmail.com*

liyası" nda ise bu husus şöyle verilir: "Allah söyledi: Temiz hayvanlardan yeddişer erkek, yeddişer dişi al, temiz olmayan hayvanlardan ikişer erkek, ikişer dişi al. Gök kuşlarından da yeddişer erkek, yeddişer dişi al, Yeryüzünden nesilleri kesilmesin. Nuh Allah'ın buyurduğu gibi hareket etti."(8, 26) Rivayetlerde ve hadislerde verilen bilgilere göre geminin üç mertebesi vardı. Nuh peygamber birinci katta büyük ve vahşi hayvanları, ikincisinde dördayaqlıları (deve, sığır, koyun vb.), üçüncü katta ise insanları ve onlara tüm gereken yemeli, içmeli şeyleri yerleştirmişti. (3)

Axund Ebdüssalam Axundzadenin "Kutsal peygamberler tarihi" ve Elabbas Münzibin "Muhtasar Enbiya ve islam tarihi" kitaplarında da kayd ediliyor ki, Tanrı Nuh peygambere büyük taşkınlar hakkında önceden vahiy gönderiyor. Nuh peygamber büyük taşkınlar için büyük gemi hazırlayıp ailesini ve ona inananları, bir de her hayvandan bir çift alıp gemiye bindi. Gök guruldayıb dehşetli yağmur yağdı. Birazdan bütün yeryüzü, çöller, sahralar, ormanlar su ile doldu. Ancak gemide bulunan Nuh, ailesi ve inananlar kurtuluş buldular. İmansızlar ise taşkına gark olarak yok oldular. (5, 15); (6, 7)

Büyük tufandan sonra Nuh peygamberin kaç yıl yaşadığı hakkında fikir ayrılığı vardır. Bazıları bu rakamın 60 yıl, Yequbi kendi eserinde 360 yıl, Taberi ise 348 yıl olduğunu yazıyor. İmamlardan gelen birkaç hadiste ise bu rakamın 500 yıl olduğu söyleniyor. Görüldüğü gibi, Nuh, Nuh'un gemisi, Nuh tufanı ve onlarla ilgili bir takım başka hususlar hakkında verilen fikirler hiç de anlamlı olarak birbiri ile örtüşmüyor. Bu arada, Azerbaycan mitolojisinde de Nuh, Nuh'un gemisi, Nuh tufanı hakkında çeşitli efsaneler, rivayetler mevcuttur. (7, 306); (9, 248-250);(9, 256). Halk arasında yayılan rivayete göre, binlerce yıl önce meydana gelen küresel tufanı sırasında Nuh peygamber ve ona iman edenlerin bindiği dev gemi, ilk kez Azerbaycanda-Nahçıvan'da karaya çıkmış ve gemidekiler ilk kez burada mesken düşürmüştür. Böylece, yeni nesil buradan türeyerek artmıştır. Halk arasında yayılmış ve bugün de mevcut olan güvene göre, Nahçıvan şehrinin güneyinde Nuh peygamberin kabri var.

Nahçıvan'ın Ordubad bölgesi arazisinde Gemiqaya tesvirlerinde Nuh tufanı da tarif ediliyor. Bu konuda yazılmış yazılara göre, tufan kopan zaman Nuh'un gemisi deryada dolanarken bir dağa çarpıyor. Nuh'un gemisi birkaç kez ayrı ayrı kayalara değenden sonra, Gemiqayaya yan alır. Rivayete göre, Nuh'un gemisi Gemiqayada kalıp daşlaşıb. Efsanenin doğruluğuna inananlar Ağrı Dağı'nda ve Gemiqayada Nuh gemisinin kalıntılarını aramaya gayret etmişlerdir. Nahçıvan, Nehecir, Nehrem toponimlerinin Nuh peygamberle bağlı olduğunu iddia edenler de var. Ayrıca, halk arasında böyle rivayetler dolaşıyor ki, Gemiqaya çizimlerini Nuh gemisinden inen ilk insanlar çekip ve Nuh'un kabri işte Nahçıvan bölgesindedir. Başka bir rivayete göre, Nahçıvan'ın adı da öyle "Nuh çıkan" kelimesinden meydana gelmiştir.

Azerbaycan'da, öylece Nahçıvan'da yaygın olan "Nuh tufanı" efsanesinde gösteriliyor ki, Nuh peygamber yeryüzünü su basacağı konusunda Tanrı'dan haber alarak bir gemi hazırlamış, kendi ailesini ve her cinsten bir çift alıp gemiye doldurmuştur. Aynı efsanede söz konusu mekanlar geminin geçtiği yerler Nahçıvan'ın doğusundaki İlandağ (efsaneye göre, İnandağ), Ordubaddakı Elengez Dağı ve Aras Nehri kıyısındaki Kemki dağlarıdır. Gemi bu yerlerden geçerek Gemiqaya adlı yerde karaya oturmuştur. Nuh geminin dokunduğu dağlara isim vermiştir. Efsaneye göre, geminin kalıntıları şimdi de buradaki "Ayı çukuru" adlı yerde kalmaktadır. Bu eski efsanede, ayrıca, "Ashab-Kef" (9, 248-250), "Nuhdabanı" (9, 256), ve s. bu gibi efsane ve rivayetlerde anlatılan olayların gerçekleştiği mekan da esas itibariyle Nahçıvan'a uyumludur. Nahçıvan'da en eski insanların yaşaması ile ilgili sonsuz sayıda deliller var. Böyle

önemli olgulardan biri de uzun yıllardan beri tüm araştırmacı bilim adamlarının dikkatini çeken Nuh adı ile ilgili yer adları ve anıtlar olmuştur. Araştırmacılar bu konuyu ileri sürerken bir çok benzersiz anıtlar örnek getirirler. Aynı abidelere Ordubad rayonu arazisinde, milattan önce IV-I binyıla ait Gemiqaya tasvirlerini, Nebi yurdunu, Nahçıvan, Nehrem, Nehecir, Nuhdabanı, Nuhgedik, Peyğemberayağı gibi yer isimlerini örnek çekmek olur. Bu bölgede yaşayışın milattan çok önceleri ortaya çıktığını gösteren ve bu günümüzedek kalan iki dev anıtı Nuh Peygamber'in mezarı ve "Eshab-ı Kehf" Mağarasını söylenilenlere kanıtlamak gibi gösterilebilir. Yapılan araştırmalar sonucunda Nuh Nahçıvan kentindeki mezarüstü türbesinin yeri de kesinlik kazanmış, anıtın kalıntıları tespit edilmiş ve bu anıt yeniden düzenlenmiştir. Nuh peygamberin defn edildiği bu türbe Nahçıvan bölgesindeki Köhneqalada arkeolojik kazılar sırasında bulundu. Yapılan arkeolojik kazılarda türbenin temeli, nakış öğeleri bulunarak restorasyon çalışmalarına başlandı. Türbe 3 bölümden serdabeden, yüzey meqbereden ve konusvari örtükden ibarettir. Restorasyon zamanı türbenin önceki görkeminin olduğu gibi, deqiklikle restovre edilmesine ciddi dikkat yetirilmiştir.

Vaktiyle tanınmış Azerbaycan ressamı Behruz Kengerli yağlı boya ile "Nuh'un kabri" resmini çekti. Eser şu anda Azerbaycan Devlet Sanat Müzesi'nde bulundurulmaktadır. Ortaçağ'da halk arasında Nuh peygamberin mezarı olarak ziyaret edilen yerde sonraları türbe inşa edilmiştir. Nahçıvan'da Nuhdaban adlı eski köyün yıkıntıları, Nehecir (âlimlere göre, Nuhecir) dağı ve köyü şimdi de kalmaktadır. İlginçtir ki, Ermeni tarihçisi M.Çamçıyan bile, kendi araştırmalarında Nuh'un gemisinin ve kabrinin Nahçıvan'da olduğunu kaydetmiştir.

Nahçıvan adının ve şehrinin Nuh peygamberle bağlı olduğunu Yahudi âlimi Josef Flavia (M.Ö. I. yüzyıl), Yunan bilgini Klavdi Ptolomey (M.S. II yüzyıl), Arap bilgini El Eşref (XVI yüzyıl), Fransız gezginleri Can Batista Tavernye ve Dyübüa De Manpere, (XVII yüzyıl), Rus araştırmacıları V.Qriqoryev, İ.Şopen, K.A.Nikitin (XIX yüzyıl), V.M.Sısoyev, İ.M.Dyakonov, K.N.Smirnov (XX yüzyıl) ve başkaları bazı ilginç bilgiler vermişlerdir. Öyle ki, b.e.e. I. yüzyılda yaşamış Yahudi âlimi Josef Flaviyin geldiği sonucuna göre Nahçıvan toprağı Nuh'un gemisinin durduğu ilk arazidir. Eski Yunan bilgini Klavdiy Ptolomey M.S. II asrda ilk kez Nuh peygamberin yaşadığı yer gibi Naxçıvani hatırlattı. XVI yüzyılın görkemli Arap alimi, coğrafiyaşünas El Şerif'i ise sadece Nuh'un Naxçıvandakı mezarı hakkında değil, hem de onun gemisinin buradaki kalıntıların hakkında detaylı bilgiler verdi.

XIX yüzyılın ikinci yarısında Nahçıvan okulunda çalışmış maarifçi K.A,Nikitin "Nahçıvan kenti ve Nahçıvan ilçesi" adlı eserinde Nuh'un ve ablasının mezarının Nahçıvan'da, Nuh'un karısı Nuhqarın mezarının ise Merendde olduğu hakkında şöyle yazıyor: "O, kendi ailesi ile burada karar aldı. ve gelecek kentin temelini koydu. Kentin ilk yerleşim yeri anlamına bildiren adı da buradan doğmuştur ". 1934 yılında Nahçıvan'da olmuş Rus araştırmacısı K.N.Smirnov da Nuh'un mezarının Nahçıvan'da olduğunu kaydetti ve onu net yeri hakkında bilgi verdi. Azerbaycan'da yayılmış Nuh tufanı hakkında efsane eski Sümer ve Yahudi efsanelerile bu ve başka derecede anımsatıyor. Araştırmacı R.Sultanovun göre, Ağrı Dağı'nda volkan püskürmesi ile ilgili Dicle ve Fırat nehirlerinin taşması sonucu tufan olmuştur. Görünen o ki, Ağrı Dağı'na yakın olan Aras nehrinde, daha doğrusu, Nahçıvan'ın kendisinde de güçlü taşkın olmuştur. "Ağrı Dağı ise Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Van gölünden kuzeyde, Ermenistan yaylasının orta bölümünde dağ silsilesidir. Uzunluğu 200 km olup, volkanik kayalardan oluşur." (12,111) E.Hüseyni ise Gemiqayada Nuh peygamberle ilgili eski yazı olduğunu kaydetmiştir. Genelde Nuh efsanesi M.Ö. II binyılın ortalarında Sümerler tara-

fından ilk kez yazıya alınmıştır. Bazı tarihçi ve coğrafiyaşünasların göre, bu, Nahçıvan şehrinin salındığı tarihle (e.e.1539) aynı döneme tesadüf edir.(10)

Dünyada sahtekar Ermeni alimlerinin heyasızcasına tarihi abidelerimize sahip çıktığı bir noktada gösterdiğimiz tüm bu olgular şimdiki zamanda daha fazla gündeme gelir. Bütün bunları dikkate alarak Azerbaycan'ın eski köşelerinden biri olan, Nahçıvan'ın eski, tarihi kültürünün araştırılması ve tebliği meselesine özel önem veriliyor. Son zamanlarda araştırmalar daha da genişlemiş, "Nahçıvan anıtları ansiklopedisi" hazırlanarak yayımlanmıştır. Bu motifler Nahçıvan şehrinin modern atributlarında da yer alıyor. Nahçıvan'ın armasında üstte Nuh'un gemisi, aşağıda ise Elince kalesinin ana giriş kapısı, Azerbaycan bayrağının sembolleri hilal ve sekiz köşeli yıldız, kılıç resmedilmiştir.

Son yıllarda Nahçıvan, onun eski tarihi ile ilgili yazılan kitaplar, makaleler, internet sitelerindeki özel sayfalar da Aerbaycanın, ayrıca bölge aydınlarının, bilim adamlarının bu alana özel dikkat yetirdiklerinden haber verir. Bir kaç yıl önce Nahçıvan'da "Nuh peygamber, dünya tufanı ve Nahçıvan" konulu uluslararası Sempozyum yapılmıştı. Nuh peygambere ithaf olunan bu Uluslararası Sempozyumda Azerbaycan'la birlikte, yerli ve yabancı bilim adamları Türkiye, İran ve Mısır'dan oryantalist akademisyenler ve filoloqlar katıldılar. Sempozyum az sonra "Acemi" Yayınevi'nde uluslararası sempozyumun materyalleri ayrıca kitap olarak yayınlandı. Kitapta Nuhla ilgili makaleler: "Nuh peygamber ve dünya tufanı","Nuh peygamber ve Gemiqaya görüntüleri", "Dünya tufanı ve Nahçıvan anıtları" bölümlerinde yer alır. AMEA Nahçıvan Bölümünün Başkanı, akademik İsmail Hacıyev makalesinde Nahçıvan'ın beşer medeniyetinin beşiklerinden biri olarak şöhret bulduğunu vurguluyor. Yazar kaydeder ki, Nahçıvan'ın tarihini anlatan Yunan, Arap, Fars, Türk kaynaklarında, ortaçağ dönemine ait salnamelerde de Nahçıvan'ın "Nuhçıxan", "Nuhcahan", "Nuh şehri" adlandırılması hakkında bilgilere çok fazla rastlanıyor: "Yeryüzünde diğer bir arazi yoktur ki, orada Naxçıvandakı kadar Nuh adı ile ilgili adları olsun."(14)

Kitapta ayrıca Nahçıvan Devlet Üniversitesi Rektörü, akademik İsa Hebibbeylinin, AMEA'nın Tarih Enstitüsü'nden, AMEA'nın muhabir üyesi Yakup Mahmudovun, Azerbaycan Atatürk Merkezi Başkanı Nizami Ceferovun, Türkiye'den Türk Dili Kurumu Başkanı Nail Tan'ın, Dr.Yaşar Kalafat'ın ve diğer bilim adamlarının makaleleri yayımlandı. Aynı zamanda, sempozyum malzemelerinde yıllardan beri tarihi sahte ve yalan kampanyasını sürdüren mekrli Ermenilerin Nahçıvan'a ve onun tarihi abidelerine olan tüm iddialarının geçersizliği bir daha tutarlı bilimsel delillerle ispat edildi. (11)

Malumdur ki, dünyada çok az halk bulunur ki, o, bu ve başka derecede Ermeni hilesinden, Ermeni şovinizminden ve nihayet, Ermeni teröründen eziyet çekmesin. Öyle ki, uzun yıllardır, bednam, üzdeniraq komşularımız olan Ermeniler sersem bir ideolojiyle silahlanmışlar. Onlar Azerbaycan'a, ayrıca Nahçıvana, Gürcistana ve kardeş Türkiye'ye karşı asılsız toprak iddiaları ileri sürüyor, onlara karşı şer ve iftiralarla çıkış yapıyor, özlerinemexsus menfur politikalar belirliyorlar. Ermeni şovinistleri bütün iğrenç araçları ve teknikleri kullanarak dünya halklarını kendilerinin yaratmak istedikleri denizdendenize (Karadeniz'den Hazar Denizi'ne gibi) "Büyük Ermenistan" "devleti" ne taraf çıkmasına çalışıyorlar.

Buna göre de son iki yüzyılda, Ermeni milliyetçileri ve taşnakları, Azerbaycan halkına farklı yıllarda soykırım ve sınırdışı etme politikası gerçekleştirmiştir. Ancak, maalasef, bu cinayetlerle ilgili materyaller arşivlerde uzun süre gizli tutuldu. Azerbaycan bağımsızlığını kazanınca Azeri aydınları asl tarihsel gerçekleri keşfetti ve halkımızın tarihsel geçmişinin objektif bir resmini yarattı. Böylece yıllarca gizli tutulan bir çok olaylar öz gerçek değerini aldı. Öte yandan, bu veya başka nedenlerle daha önce yayınlanmamış birçok eserler de yayınlandı ve bu

alanda ciddi araştırma çalışmaları yazıldı.

"Büyük Ermenistan" yaratma hayalinden ilham alan Ermeni işgalciler, 1905-1906'da Azerbaycanlılara karşı geniş çaplı kanlı kampanyalar yürüttüler. Bakü'den başlayan Ermeni acımasızlıkları, şu anki Ermenistanda olan Azerbaycan topraklarında, o sıradan Karabağ ve Azerbaycanın diger köylerini kapsıyordu. Yüzlerce azerbaycanl köyleri yıkıldı, binlerce azerbaycanlı acımasızca öldürüldü. Tarihi kaynaklardan belli oluyor ki, 1905 yılında yaklaşık 158 Azerbaycanlı köyü dağıdıldı. Kaynaklarda yaklaşık10 bin kişinin öldüğü bilinmektedir. Binlerce kişinin kanının tökülmesine rağmen Rusiya Çarlığı savaşı durdurmak için praktik olarak herhangi bir çaba göstermedi.(13)

Şaşkınlık doğuracak ve benzeri olmayan bir konuyu da söylemek yerinde olur. Öyle ki, dünyada öyle bir dövet, öyle bir cumhuriyet yoktur ki, onun armasında bulunan yerler o ülkenin kendi topraklarında değil, diğer bir devletin erazisinde olsun. Bu, ne kadar garip olsa da, Ermenistan Cumhuriyetinin armasının üzerinde tarif edilenlerin hepsi vardır. Bunu kanıtlamak için Ermenistan Cumhuriyeti'nin dövet armasına ve onun üzerinde olan görüntülere dikkat edelim: Öyle ki, armanın merkezinde Ararat dağı (Ağrı Dağı), bu dağın eteklerinden akan Aras Nehri ve en nihayet, söz konusu olan Ağrı dağın zirvesinde Nuh'un gemisi apaçık görünüyor. Bundan da şöyle bir sonuç çıkar ki, gerçekte kendisini her zaman "ezabkeş", "çifakeş", "zavallı", olarak gösteren, aslında ise "vahşet", "cehalet" ve "gaddarlık" simgesine dönüşmüş Ermeniler Ağrı dağını, Aras nehrini ve Nuh'un gemisini her zaman olduğu gibi, "özününküleşdiribler."

İş hatta o yere ulaştı ki, Ermenistan eks Cumhurbaşkanı S.Sarkisyan birkaç yıl önce Ermeni gençleri ile görüşmesinde dedi ki, bizim nesil siz gençler için Dağlık Karabağ sorununu çözdü. Siz gençlerin önünde ise Ağrıdağı, onun etrafındaki toprakları azat etmek görevi duruyor. Görüldüğü gibi, bu, artık heyasızlaşmış bir devletinin başkanı düzeyinde verilmiş nifaqsalıcı ve sersem bir beyanatır. Ancak bizler, Azeriler inanıyoruz ki, ne kadar ki, Ulu Mustafa Kemal Atatürk'ün yarattığı ve çok büyük, şanlı dövetçilik gelenekleri olan güçlü Türkiye Cumhuriyeti var, ne kadar ki, şanlı Türk Ordusu ve onun yenilmez "Mehmetçik" leri var, Ermenistanın eks Cumhurbaşkanı'nın bu sersem arzusu öyle arzu olarak kalacak ve hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir!

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Peyğembere 40 soru. Ankara: Bilgi Toplumu Yayıncılık, 1996

Quran./Ereb dilinden tercüme edenler: Ziya Bünyadov, Vasim Memmedeliyev. Bakü: Azerneşr, 1992

İnternet sitesi: htt / / az.wikisource. org

Hamid A. Allah'ın elçileri. İstanbul: Kalem, 2009

Axundzade Axund E. Kutsal peygamberler tarihi. Bakü: Azerbaycan Devlet Yayıncılık, 1993

Münzib E. Muhtasar Enbiya ve islam tarihi. Bakü: Gençlik, 1993

Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi: 10 cildde, VII c. Bakü: 1983.

Çocuk Bibliyası. Stokholm: Bibliya Çeviri Enstitüsü, 1995

Azerbaycan folkloru antolojisi: 2 kitapta, II kitap. / Tertip edeni E.Axundov. Bakı: Azerbaycan EA Yayıncılık, 1968, 289 s.

İnternet sitesi: http://www.milli.az/news

Beylerli T. Nuh peygamber, dünya tufanı ve Nahçıvan. Kültür. 2010, 9 Haziran, s. 7. 12. Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi: 10 cildde n, I c. Bakü: 1983.

İnternet sitesi: https://az.wikipedia.org/.../Ermany-Azerbaij_March

Nuh peygamber, Dünya Tufanı ve Nahçıvan: Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 24-25 Nisan 2009, Nahçıvan: Ecemi NPB, 2010. - 300 s.

EASTERN-ANATOLIA IN THE STRUGGLE AXIS OF BETWEEN İLKHANİD AND ALTIN ORDA

Erol KELEŞ*

ABSTRACT

Batu Han who invaded the Azarbaijan lands with the first Mogolian invasion, was collecting the taxes of Tebriz, Meraga and Hamedan's goverments with the help of tax officers regularly. But with the arrival of Hülegü's Persian and in a short time making Azarbaijan as a center, sparked the struggle between two countries which will long for a long time. This didn't satisfy the Hülegü and he gived the tax officers of the Altın Orda goverment and this increased the tension more.

However Altın Orda goverment didn't give up his rights and targets region, this increased the importance of the Caucasian, especially Eastern Anatolia in the eyes of Ilkhanids saw inevitable to invade the the Eastern Anatolia for he protection of both northern states and southhern state's lands. But from Arz-ı Rum to Salmas, from Arran to Khlat established a big state with te center of Van State, deployed a division of soldier in Khlat fort he purpose of security.

On the closure of the North road by Altın Orda, became inevitable further South Tebriz-Ani-Erzurum and Tebriz-Bargiri-Erciş-Khlat-Erzurum roads became more impotant. Region cities which became place of resort of trade caravans developed economically. So the cities like Khlat, Erciş, Van, Ani, Erzurum, Avnik, Oltu which rise to certain position in Ilkhanid financial system established a lot of mints which print Money in the name of Ilkhanid rulers. In the middle of XIV. century Eastern Anatolia which continue ıts strategic and commercial importance until the fall of Ilkhanids goverment dragged into political instability furmoil which emerging with the last rulers of Ilkhanids emporers.

Key words: *Ilkhanid, Altın Orda, Eastern Anatolia, Azarbaijan, Khlat.*

* *Dr. Erol KELEŞ, İnönü University Faculty of Arts Sciences Department of History, Malatya/TURKEY, e-mail: erlkls44@hotmail.com*

İLHANLI-ALTINORDA MÜCADELESİ EKSENİNDE DOĞU ANADOLU

Erol KELEŞ*

İlhanlı devletinin kurulduğu başka bir ifadeyle Hülegü'nün İran'a geldiği dönemde, Büyük Moğol İmparatorluğu'nun kuzeydeki temsilcisi Altın Orda tahtında Berke Han (1257-1266) vardı. Bu dönemde Altın Orda devleti büyük bir siyasi güç haline gelmişti. Berke Han kendi ülkesinde şehirleşme faaliyetlerini başarıyla yürütmüş ve özellikle Doğu Avrupa ile ticari faaliyetlerini de genişletmişti. Diğer taraftan İlhanlılarla yoğun bir mücadeleye girişen Berke, İlhanlı-Memlüklu rekabetinden de faydalanmak için Mısır ile yoğun diplomatik ilişkiler içerisine girmişti.

Hülegü ise kısa zamanda geniş topraklar elde etmişti. Bu topraklar içerisinde Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan gibi Kafkasya toprakları da vardı. Dolayısıyla son derece zengin ve mamur topraklara sahipti. Hülegü açısından özellikle Azerbaycan'ın önemli bir yeri vardı. Tebriz şehri devletin merkezi yapılmış, Mugan'ı kışlak ve Aladağlar ile çevresi ise yaylak olarak kullanılmaktaydı. Hâlbuki Hülegü İran'a geldiğinde ordusunda bulunan Cuci Ulusu (Altın Orda) askerlerine Tebriz ve Meraga ikta olarak verilmiş ve bahsi geçen şehirlerin gelirleri Cuci Ulusu sultanlarına verilmekteydi.[1] Bu sebeple Berke Han, Çingiz Yasası'na[2] göre Azerbaycan topraklarının kendisine bırakılması gerektiğini iddia ediyordu. Bu konudaki tüm müzakerelere rağmen herhangi bir müsbet sonuç elde edilememiş[3] yaklaşık bir asır kanlı savaşlar yaşanmıştır.[4] Netice itibariyle iki devlet arasında Derbent (Demirkapı) sınır kapısı olmaya devam edecektir.[5] Bu mücadeleye doğuda Çağataylar da dâhil olunca İlhanlılar çember içerisinde kalmışlar ve dolayısıyla Çingizoğulları arasındaki bu savaşlar Moğol istila harekâtının durmasına sebep olmuştur.[6]

Yukarıda bahsi geçen İlhanlı-Altın Orda mücadeleleri bölgenin ticari-ekonomik faaliyetlerinin istikbalini de belirlemiştir. Zira Anadolu üzerinde kurulan İlhanlı hâkimiyeti Memlüklülerin insan kaynakları ile olan bağını koparmış ve aynı zamanda Altın Orda ile Memlükleri aynı hedefte birleştirmişti. Altın Orda-Memlük ilişkilerinin gelişmesi üzerine Memlüklere kuzeyden gönderilen ve köle-asker olarak kullanılan tutsakların boğazlar yoluyla ulaştırılması Anadolu ticaretine büyük bir darbe vurmuştur.[7]

Trabzon limanına ulaşan Tebriz-Tiflis güzergâhı sözü edilen yoğun çatışma sebebiyle İlhanlılar tarafından artık kullanılamaz hale geldiğinden, daha güneyden Trabzon limanına ulaşan Tebriz-Ahlat- Trabzon kervan yolu büyük önem kazanacaktır.[8] Buna rağmen Avrupalı tüccarların bölgede ticaret yapmak için farklı güzergâhları denemekten geri durmadıkları da görülmektedir. Nitekim Marco Polo, seyehati sırasında Hazar Denizi'nde, kısa süre önce gelmiş olan Ceneviz gemilerini gördüğünü söyler.[9]

1260- 1345 yılları arasında İran, Azerbaycan, Kafkasya ve Anadolu'nun büyük bölümünde hâkimiyet tesis eden İlhanlılar zamanında, Doğu'dan Batı'ya uzanan ve Çin, Hind ve İran mallarını, ipeklilerini ve baharatını Akdeniz'e ulaştıran asıl ticaret yollarının kuzeyde Tana veya Kefe limanlarına, güneyde ise Tebriz veya Sultaniye üzerinden Trabzon, Samsun, Ayas, Antalya ve Efes gibi Anadolu limanlarına kaydığı görülmekte-

* *Dr. Erol KELEŞ, İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Malatya/TÜRKİYE, e-mail: erlkls44@hotmail.com*

dir.[10] Bu cümleden İlhanlı payitahtı tebriz ile Trabzon limanı arasındaki kervan yolları da önem kazanmıştır.[11] Bu yollardan biri Trabzon'dan İran'a doğru güneydoğuya ayrılan Erzurum-Kars-Ani-Tebriz[12] iken diğeri de Erzurum-Ahlat- Tebriz güzergahı idi. Bilhassa 1291'de Akka'nın Müslümanlar tarafından alınmasıyla Suriye ve Mısır yolunun kendilerine kapandığını gören Avrupalılar, XIII. yüzyılın sonundan itibaren Karadeniz yoluna ağırlık verdiler. Esasen Çin'den Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş sahada hâkimiyet tesis eden Moğollar, ticaretin gelişmesi maksadıyla her türlü tedbiri almaktan da geri durmamışlardır.[13]

Karadeniz üzerinden deniz yoluyla sağlanan bu yeni güzergâhta ulaşım, İtalya ve Fransa'nın güneyindeki limanlardan başlayarak İstanbul'a ve oradan Trabzon'a kadar denizden, Trabzon-Tebriz arasında ise karadan sağlanıyordu.[14] Trabzon ile Tebriz arasındaki bu kara irtibatını sağlayan güzergahlardan biri ise yukarıda bahsi geçtiği üzere Erzurum-Hınıs-Malazgirt-Ahlat-Tebriz kervan yolu idi. Bu kervan yollarının ticaretteki devamını ve güvenliğini sağlamak için ribatlar yapılmış, yollar ve köprüler tamir edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda özellikle Erzurum-Ahlat-Tebriz ticaret yoluna işlerlik kazandırmak üzere İlhanlı ümerasından Emir Çoban Sulduz tarafından hem kervansaray hem de köprü vazifesi gören Çoban Dede köprüsü inşa ettirilmiştir.[15]Yine aynı güzergâh üzerinde bulunan Hasan Kale ise aynı amaç doğrultusunda Sutay Noyan'ın torunu Şeyh Hasan tarafından yaptırılmış ve ismini de O'ndan almıştır.[16]

Hülegü'den itibaren İlhanlılar, bölgeye ayrı bir değer verdiler. Bu bağlamda Hülegü, Azerbaycan ile Arran yöresini kendisine kışlak, Aladağları da yaylak yaparak Cuci Oğullarının bölge üzerindeki hak iddialarını da bertaraf etmiş oluyordu.[17] Diğer taraftan bu bölge, hem kuzeyindeki hem de güneyindeki arazinin müdafaası için büyük önem arz etmekteydi.[18] O sebeple bölgede çok sayıda Moğol tümeni güvenliği sağlamak maksadıyla hazır beklemekteydi. Nitekim Erzurum'dan Salmas'a, Arran'dan Ahlat'a kadar olan bölgeyi bir ünite içerisine alacak şekilde tesis edilmiş olan Van Eyaleti'nin idari merkezi olan Ahlat'ta bir tümenin bu vazifeyi üstlenmiş olduğu görülmektedir.[19]

Anadolu'nun doğu ve orta kesimlerinin devlet kontrolü altında olmasına özen gösteren İlhanlı hükümdarları, bilhassa bu bölgelere Moğol ve Türk aşiretlerini iskân etmişlerdir. Bu vesileyle İlhanlılar tarafından Anadolu'nun idare işlerine tayin olunan noyan ve beyler görevlendirildikleri bölgelere oymağı ile geliyor ve kendilerine tahsis edilen yerleri yurt tutuyorlardı.[20] Doğu Anadolu, hayvancılıkla uğraşan ve konar-göçer hayat tarzını sürdüren Türk-Moğol aşiretleri açısından da uygun şartları ihtiva etmekteydi. Bu dönemlerde (1270'lerin başı) bölgeden geçen Marco Polo, bölgenin en büyük şehirleri arasında Erciş'i göstererek, yazın güzel otlaklara sahip olduğunu ve bu yüzden Tatarların büyük hayvan sürüleriyle yaz boyunca burada kaldıklarını, kış mevsiminde ise daha güneye göç ettiklerini kaydeder.[21]

Marco Polo'dan bir süre sonra yani XIII. yüzyılın sonlarına doğru Tebriz'e giden Dominikan keşiş Ricoldus, yolu üzerinde bizzat gördüğü Aladağ ve çevresinin nimetlerinin bol, havasının nezih, şifalı birtakım taşları olan bir yer olduğunu ifade etmektedir.[22] Nitekim XIV. yüzyılda Hoşap kalesinden bahseden Ebu'l-Fida çevrede mera ve çayırların geniş yer kapladığını ifade ederken bölgenin Tatar kabilelerine konaklık vazifesi gördüğünü de belirtmektedir.[23]

Babası Hülegü döneminin siyasi ve ekonomik ilişkilerini devraldığı gibi devam ettiren Abaka, başlangıçta Berke Han'ın isteklerini kabul etmişti. Bu bağlamda Tebriz halkını kendi yanına çekmek için şehirde bir cami ve Breke için kumaş imalathanesi yapıl-

masına rıza göstermişti. Ancak mücadelenin başlayıp, Altın Orda 'nın üstünlük kurmasıyla sözü edilen imalathane hemen yıkılmıştır.[24] Diğer taraftan İlhanlılar için hayati önem taşıyan Azerbaycan ve Kafkaslar'dan Aladağlara kadar olan sahanın korunması için Abaka kardeşi Yeşmut'u görevlendirdiği gibi[25] bizzat ordunun başında Altın Orda üzerine sefer düzenlemiş ve Derbent'in güneyinde hâkimiyetini pekiştirmeyi başarmıştır.[26]

İlhanlıların Anadolu'yu artık doğrudan idare etmeye karar vermeleri ve bu arada güneyde Memlüklülerin sürekli Anadolu'da çıkan Moğol karşıtı ayaklanmaları körüklemeleri, devletin merkezi Tebriz ile ülkenin batı ve güney bölgelerini birbirine bağlayan geçiş noktalarının daha iyi muhafaza edilmesinin gerekliliğini elzem kılmıştır. Aynı zamanda kuzeyde Altın Orda 'nın devamlı Mısır ile birlikte hareket ederek Azerbaycan'a doğru yayılma siyaseti de buna ilave edilirse durumun ciddiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Bu bağlamda sözü edilen üç coğrafyaya -Kafkasya, Anadolu, Suriye- aşagı yukarı eşit mesafede olan Doğu Anadolu'nun önemi bir kez daha görülmektedir. Nitekim bu bölge üzerinden büyük orduların en kısa mesafede doğudan-batıya ya da kuzeyden-güneye sevki mümkün olabilmekteydi. Bu sebeple Aladağ, hem İlhanlı hükümdarları ve ailelerinin yazı geçirdiği ve geniş toprakları buradan idare ettiği hem de kalabalık ordu mensupları ile çok sayıda Türk-Moğol kabilelerinin yaylağı olma vasfını sürdürmüştür.[27] Hülegü döneminde saray inşa edilip yazlık karargâh haline getirilen Aladağ yaylağı,[28] Abaka zamanında da bu statüsünü korudu. Keza Abaka'nın da yazları burada geçirdiği, önemli kurultayları topladığı ve kararlar aldığı görülmektedir.[29] Babası döneminde yapılmış olan sarayın yanında kendisinin de bir saray yaptırdığı ve bunun Timurluların bölgedeki hâkimiyeti sırasında da varlığını koruduğu ve Abaka Sarayı diye ifade edildiği tespit edilmektedir.[30]

Gazan Han zamanına kadar Altın Orda Devleti'nin İlhanlı toprakları konusundaki hedefleri değişmeden devam etmiştir. Buna rağmen Altın Orda tahtına Tokta'nın geçişiyle birlikte bir yumuşama döneminin yaşandığı ve bilhassa uzun yıllar kapalı kalan Kafkasya yolunun tekrar canlandığına bakılacak olursa, iki Moğol devleti arasında savaş sürecinin yerini daha evvel iyi ilişkilere bıraktığı söylenebilir. Nitekim 1290 yılında Tokta tahta geçtiğinde İlhanlı tahtında Geyhatu vardı. 1312'ye kadar da Altın Orda tahtında kaldı. Vassaf, bu dönemde iki devlet arasında karşılıklı elçilerin gönderildiğini, mektupların yazıldığını, tüccarlar için yolların açıldığını ve yolcuların güvenliğinin sağlandığını dile getirir ki bunun sonucunda bilhassa Arran yöresinin araba ve çadırlarla, at ve koyun sürüleriyle dolmuş ve bu memleketlerin ürünleri çok rağbet görmüştür.[31]

Tokta döneminde başlayan bu ilişkilerin çok uzun sürmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Gazan'ın İlhanlı tahtını ele geçirmesiyle gerginliğin yeniden canlandığı, Altın Orda 'nun Azerbaycan üzerindeki hak iddiaları konusunda ısrar ettiği gözlenmektedir. Bu bağlamda Altın Ordu hükümdarı Tokta'nın üç yüz kişilik bir süvari birliği ile desteklenen elçilik heyeti Gazan Han'ın huzuruna gelerek Azerbaycan konusundaki iddialarını dile getirmişlerdir. Gazan Han tarafından iyi karşılanan bu heyet yine eliboş dönmek durumunda kalmıştır.[32] Hatta Gazan Han elçilik heyetinin bu kadar kalabalık olmasıyla alay etmiş ve İlhanlı ülkesini ele geçirmek için daha büyük bir orduyla gelmeleri gerektiğini belirtmiştir. Elçilik heyetinin tüm taleplerini kısa açık bir dille reddeden Gazan Han, "Tokta bilir ki bir tavuk çok tane yer. Av kuşu güvercinlerin çok sayıda olmasına sevinir. Kurt ise bu sürünün kalabalık oluşundan haz duyar" sözleriyle Altın Orda devletinin isteklerine boyun eğmeyeceğini dile getirmiştir.[33]

İki devlet arasında stratejik öneme haiz

Doğu Anadolu, İlhanlılar açısından sadece askeri ve siyasi bakımdan değil aynı zamanda iktisadi manada da önemli bir noktaya ulaşmıştı. Nitekim para politikasının bir sonucu olarak ülke topraklarını üç idari kısma taksim eden Gazan Han, Doğu Anadolu bölgesinin de içerisinde bulunduğu geniş sahayı, Kuzeybatı bölümü içerisine almıştı ki burası doğuda Nahcivan ile batıda Erzincan arasında kalan bölgeyi kapsıyordu. Merkezi Erzurum olan bu bölgede Ani, Kars ve Ahlat şehirlerinde faaliyet gösteren darbhanelerde basılan tek tip gümüş sikkeler piyasaya sürülmekteydi.[34]

1301 yılından itibaren Erzurum şehri, bu bölgesel birliğin merkezi olma niteliğini kaybetmeye başlarken özellikle Ahlat, Erciş, Ani ve Van şehirleri devletin iktisadi politikalarında önemli bir konuma yükseldiler. Bu süreçte Ahlat ve Erciş'te kurulan darbhanelerde çok sayıda çift dirhem gümüş ve bakır paralar bastırılmıştır.[35] Bölgenin İlhanlı iktisadi sistemindeki bu yükselişi 1301 yılında Van şehrini, bölgede toplanan vergilerin muhafaza edildiği bir merkez haline getirmiştir. Uzun sürmediği anlaşılan Van şehrinin bu imtiyazı bir süre sonra Ani'ye verilmiştir. 1303'ten itibaren bölgede yalnızca Erciş darbhanesinin faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır ki esasen kısa zaman sonra yani 1304'ten itibaren bölgede bir ekonomik durgunluk baş gösterecektir.[36] Öte yandan Altın Ordu Devleti ise, XIV. yüzyılın başından itibaren ticari sebepleri de göz önünde tutarak İlhanlıları Karadeniz geçidinden uzak tutmayı düşünmüş ve bunda da başarılı olmuştu.[37]

İki devletin Kafkaslar ve Doğu Anadolu bölgesindeki bu kıyasıya mücadelesi, zaman zaman istikrarsızlıklara yol açmış, bölgedeki nüfusun çevreye dağılmasına sebep olmuştur. Yukarıda sözü edildiği üzere başta Aras vadileri, Van Gölü Havzası ve Muş olmak üzere Doğu Anadolu'nun yaylalarını tercih eden, göçebe hayat süren ve hayvancılığa dayalı bir iktisadi hayata sahip Moğol ve Türkmen boyları, daha ziyade Memluk sahasına yani Suriye ve Mısır'a iltica ederken[38] bir kısmı da Orta ve Batı Anadolu'ya göç etmiştir. Bu mücadeleye Tebriz'e gönderilen vergiler, İlhanlı sivil ve askeri memurlarının ağır masrafları ile ödenen rüşvetlerde eklenince Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yurt tutmuş olan bir kısım Türkmen aşiretleri Orta ve Batı Anadolu'ya çekilmeye başlamıştır.[39]

XIV. yüzyılın başlarına yani İlhanlı devletinin zayıflamasına kadar geçen zamanda Doğu Anadolu, Karadeniz üzerinden İran, Çin ve Hindistan'a ulaşan ticari yolun en önemli noktalarından biri olmaya devam etmiştir. Özellikle Aladağ ile Van eyaletinin idari merkezi olan Ahlat ile bölgenin diğer şehirleri İlhanlı devletinin siyasi ve iktisadi teşkilatı içerisinde ehemmiyetini muhafaza etmeyi sürdürmüştür. Nitekim Olcaytu ve Ebu Said döneminde aralarında Ahlat, Erciş, Ani, Avnik ve Oltu'nun da bulunduğu şehirlerde hükümdar adına çok sayıda bakır ve gümüş sikke basıldığı görülmektedir.[40]

1335'te son İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in geride erkek evlat bırakmadan ölümü bir anarşi ortamını da beraberinde getirdi.[41] Bu karışıklıklar Trabzon-Tebriz kervan yolunu güvenli olmaktan çıkardı. 1290 yılından 1340'lara kadar ticarette merkez rolü üstlenmiş olan Tebriz şehri İlhanlı devletinin dağılmasıyla ve özellikle de XIV. yüzyılın sonlarına doğru uluslararası ticaretteki merkezi niteliğini büyük ölçüde kaybetti.[42] Venedik ve Cenevizli tüccarlar bu istikrarsız siyasi ortam sebebiyle sözü edilen güzergâhı kullanma konusunda endişe duydular.[43] İlhanlı devletinin dağılmasıyla ortaya çıkan bu anarşi ortamının yanı sıra doğuda başlayan yabancı düşmanlığı da buna eklenince bu ticaret yolları daha da önem kaybetti.[44] Diğer taraftan Güney Çin'de ortaya çıkan ve Moğol savaşçıları tarafından batıya yayılan veba hastalığı da doğu-batı ticaretine büyük darbe vurmuştu. Nitekim İlhanlı ve Altın Orda iktidarı, Çin ve Moğolistan ile

olan ticaretine kısıtlamalar getirmişti.[45] Bunun sonucunda Doğu Anadolu ve Batı İran iktisadi anlamda büyük kan kaybetti.[46]

XIV. Yüzyılın ortalarında kaleme alındığı tahmin edilen ve o dönemlerde Ortadoğu'nun mali durumunu resmi devlet bütçesi olarak yansıtan "Risale-i Felekiyye" adlı eser Doğu Anadolu'daki bazı şehirleri yani Bargiri, Ahlat, Erciş, Bitlis, Malazgirt, Hınıs'ı "Vilayet-i Ermen" olarak adlandırarak toplam gelirlerinin 540 000 dinara tekabül ettiğini belirtmektedir.[47] Bu durum aslında bölge şehirlerinin sahip olduğu refahın daha uzun sürdüğünü göstermektedir. Aslında Trabzon-Tebriz kervan yolunun önemi Venedik ve Ceneviz tüccarlarının Tebriz şehrinden çıkarılmasına yani 1338 yılına kadar devam etmiştir.[48]

SONUÇ

Hülegü'nün İran'a gelip, İlhanlı devletini tesis etmesiyle başlayan İki kardeş Moğol devleti arasında Kafkasya ve Azerbaycan toprakları üzerindeki hak iddiaları ve bunun neticesinde meydana gelen çetin mücadeleler hemen hemen bir asrı aşkın devam etmiştir. Hülegü'nün daha bölgeye gelir gelmez merkez olarak Tebriz'i seçmesi, Azerbaycan üzerinde hâkimiyet kurma konusunda kararlı olduğunu göstermesi, Altın Orda'nın bölge üzerindeki isteklerini hiçe saydığının da bir öiçüde ilanıydı. Esasında Hülegü, komuta ettiği büyük ordusu için Arran ve Mugan'ın kışlak, Doğu Anadolu ve bilhassa Aladağların da yaylak olarak hayati önem taşıdığının farkındaydı. Diğer taraftan Kafkasya, Karadeniz ve Akdeniz arasında bir koridor niteliği taşıyan bu yaylaların, her iki devlet açısından stratejik bir anlam taşıdığı aşikârdı.

Öte yandan Papa'nın Memluklara uyguladığı ambargo siyaseti üzerine canlanan kuzey yolları her iki devlet arasındaki rekabeti daha da artırmış ve sonuçta meydana gelen muharebeler ve bilhassa İlhanlı devletinin dağılması üzerine başgösteren siyasi istikrarsızlık başta Doğu Anadolu bölgesini olmak üzere güvenli olmaktan çıkarmıştır. Bu da bölge nüfusunun çevreye dağılmasına sebep olduğu gibi ticari ehemmiyetini de baltalamıştır.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Bkz. Şehabeddin b.Fazlullah el-Ömeri, *Mesaliku'l Ebsar fi Memalik'il-Emsar* (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım), (nşr. Ahsen Batur), İstanbul 2014, s.125. Bu durum Gazan Han zamanına kadar devam edecektir. Bkz Reşidüddin Fazlullah, *Tarih-i Mübarek Gazani, Geschichte der İlhane Abaga bis Gaihatu*, (nşr. Karl Jahn), Prag 1941, s.143; Z. Velidi Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası I*, İstanbul 1931, s.39.

2 Cengiz Yasası hakkında geniş bilgi için bkz. Sadri Maksudi Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, Ankara 2014, s.163-170; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Methal, Ankara 1998, s.251vd; Ali Bademci, Cengiz ve Yasası, Timur ve Tüzükatı, İstanbul 2012, s.110vd.

3 İlhanlı-Altınorda rekabetinin diğer bir sebebi ise Mengü Han'ın ölümünden sonra yeni kağanın kim olacağı tartışmasıydı. Berke bu süreçte Arık Boğayı desteklerken Hülegü ise Kubilay'ın yanında olmuştur. [Bkz., A. Yuvalı, İlhanlılar Tarihi I, Kayseri 1996, s.95vd; Bertold Spuler, İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri), (nşr. Cemal Köprülü), Ankara 2011, s.72; İ. Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, İstanbul 2003, s.40vd.] Jean Paul Roux'a göre iki Moğol ulusu arasındaki rekabetin asıl sebebi ticaret yollarının kontrolü meselesiydi. Bkz. Jean-Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, İstanbul 2001, s.358.

4 Bkz. Ötemiş Hacı, Çengiz-Name, (nşr. İlyas Kamalov), Ankara 2014, s.43vd; A. Yu. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, Ankara 2000, s.40vd. Terek Savaşı için bkz. Reşidüddin Fazlullah, Camiü't- Tevarih (İlhanlılar kısmı), (nşr. İsmail Aka vd.), Ankara 2013, s.68vd; Hamdullah Kazvini Müstevfi, Tarih-i Güzide, (Farsça trc. Abdullah Hüseyin Nevai), Tahran 1944, s.590; Mirhand, Tarih-i Ravzatü's Safa Fi Siret'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa V, Tahran 1339, s.267vd; Hondmir, Habib's-Siyer fi Ahbar-i Efrad-i Beşer III, (nşr. Muhammed Debir Siyaki), Tahran 1983, s.102vd; Genceli Kiragos, Vekayiname, (nşr. Gürsoy Solmaz), Ankara 2002, s.11vd; Stephanos Orbelian, Histoire de la Siounie, (nşr. Marie F. Brosset), Saint-Petersburg 1864, s.233.

5 Bkz. Ebu'l-Fida, Takvimü'l-Büldan, (nşr. Ramazan Şeşen), İstanbul 2017, s.322.

6 Rene Grousset, Bozkır İmparatorluğu, (Attila, Cegiz Han, Timur), (nşr. Reşat Uzmen), İstanbul 2010, s.404.

7 C. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, (nşr. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2011, s.313; O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 2010, s.519vd. Bu konuda ayrıca bkz. İlyas Kamalov, Avrasya Fatihi Tatarlar, İstanbul 2007, s.81vd.

8 Mustafa Safran, "XIII ve XIV. Yüzyılda Karadeniz Limanlarının Ticari ve Tarihi Önemi", I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986), Samsun 1988, s.460vd.

9 Bkz. Marco Polo, Dünya'nın Hikâye Edilişi, (nşr. Işık Ergüden), İstanbul 2003, s.82.

10 W. Heyd, Yakındoğu Ticaret Tarihi, (nşr. E. Ziya Karal), Ankara 2000, s.542. Ayrıca bkz., Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, (nşr. Halil Berktay), İstanbul 2000, s.372; S. Runcıman, Haçlı Seferleri Tarihi III, (nşr. Fikret Işıltan), Ankara 2008, s.305vd; Claude Cahen, Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı, (nşr. Mustafa Daş), İstanbul 2016, s.308.

11 Bkz. O. Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 2009, s.50. Macaristan'dan Kore'ye kadar geniş topraklar üzerinde hâkimiyet tesis eden Moğol İmparatorluğu kara yolu ticaretini daha güvenli hale getirmiştir. Böylece kara yolu güzergâhlarının ticari hacmi oldukça artmıştır. Bkz., Tom Standage İnsanlığın Yeme Tarihi, (nşr. Gencer Çakır), İstanbul 2016, s.107vd.

12 Bkz. İbn Havkal, İslam Coğrafyası, (nşr. Ramazan Şeşen), İstanbul 2014, s.267vd; Jean-Paul Roux, Orta Asya Tarih ve Uygarlık, (nşr. Lale Arslan), İstanbul 2006, s.35; V. Minorsky, Studies in Caucasian History (The Shaddadis of Ani), London 1953, s.105. Bu güzergâh aslında X. Yüzyıldan itibaren önem kazanmıştı. Konumu sebebiyle Kars ve Ani, eski Roma ticaret kafilelerinin İran'a geçişlerine yol veriyor, aynı zamanda Ani, Kars ve Erzen üzerinden Karadeniz'de Trabzon ile İslam hilafeti arasında irtibatı sağlıyordu. Bu durum Kars şehrinin iktisadi anlamda gelişmesinin de önünü açmış ve bir şehir durumuna getirmiştir. Nitekim Kars şehri X. Asra kadar bir kale görüntüsündeydi. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Ali İpek, "Kars'ın Ortaçağ Ticaretindeki Yerine Bir Bakış (IX-X. Asırlar)", Erdoğan Merçil'e Armağan, İstanbul 2013, s.285-298.

13 Cengiz Han'ın kurmuş olduğu imparatorluk büyük bozkır coğrafyalarını tek çatı altında birleştirmişti. Büyük İpek yolunun güvenliği Moğol İmparatorluğu'nun himayesi altına alınmışt Batı tüccarlarına tanınan bu güvenlik, Batı ticaretini kontrol altına almak isteyen İslam devletlerinin gerisinde Papaz Jan'ın hüküm sürdüğü efsanesinin Avrupa'da yayılmasına yol açacak ve Hıristiyanları Yakındoğu Ticaret yollarını kendilerine açmaları için Moğolları yardıma çağırmaya itecektir. [Bkz. Baykan Sezer, Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları, İstanbul 2011, s.108vd.] Diğer taraftan Cengiz Han'ın Batı seferine bile kendi tüccar kafilesinin Harzemşahlar tarafından katledilmesi sebep olmuştu. Bkz. Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihangüşa I, (nşr. Mürsel Öztürk), Ankara 1998, s.116vd; İ. Kafesoğlu, Harezmşahlar Devleti Tarihi, Ankara 2000, s.236-246; J. Paul Roux, İmparatorluğu Tarihi, s.174vd; R. Grousset, Bozkır İmparatorluğu, s.269vd; B. Spuler, a.g.e, s.31vd.

14 Şerafettin Turan, Türkiye- İtalya İlişkileri I (Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine), Ankara 2000, s.57vd.

15 Bkz. C. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s.313; A. Şerif Beygu, Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri, İstanbul 1936, 210vd; A. Çay vd, Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, Ankara 1986, s.222.

16 Bu kale daha sonra ortaya çıkan kargaşa döneminde Çobanlı Şeyh Hasan tarafından tahrip edilmiştir. Bkz. Hamd-Allah Mustawfi Kazwini, Nuzhat- Al- Qulub, (nşr. G.Le Strange), London 1919, s.96.

17 Fazlullah b. Abdullah eş- Şirazi, Tahrir-i Tarih-i Vassaf I, (nşr. Abdu'l Muhammed Ayeti), Tahran 1994, s.27.

18 Bkz. George Vernadsky, Moğollar ve Ruslar, (nşr. E. Bengi Özbilen), İstanbul 2015, s.166. İlhanlılar, Kafkasya'yı ellerinde tutmakla 16. ve 18. Yüzyıllarda Safeviler Hanedanlığının bir bakıma yaptığını icra etmekteydi. Aynı şekilde 19. Asırda ise Rusya, bu dağlık araziyi ele geçirmek için uğraş veriyordu. Bkz. B. Spuler a.g.e, s.70.

19 Bkz. Nuzhet el- Qulub, s.100.

20 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Z. Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, s.236vd.

21 Bkz. Marco Polo, s.77vd. Evliya Çelebi, XVII. Asırda Van Gölü'nün kuzeyindeki dağların bölgedeki konar-göçer Türkmen aşiretlerinin sürüleriy-

le sürekli yayladıkları alanlar olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz. Evliya Çelebi, Seyahatname, I/4, (S. Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 2010, s.207.

22 Bkz. Ricoldus De Monte Crucis, Doğu Seyahatnamesi (Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu), (nşr. A. Deniz Altunbaş), İstanbul 2018, s.63.

23 Bkz. Ebu'l-Fida, s.324. XV. yüzyılda bölgeyi gören Clavijo da aynı özelliklere dikkat çekmektedir ki bu Aladağların daha sonraları da önemini koruduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bkz. Ruy Gonzales de Clavijo, Anadolu, Orta Asya ve Timur, (nşr. Ö. Rıza Doğrul), İstanbul 1993, s.90.

24 A. Yu. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküş, (nşr. Hasan Eren), Ankara 2000, s.42.

25 Bkz. Camiü't- Tevarih, s.79; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, Müsameretü'l-Ahbar, (nşr. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s..60; Ravzatu's-Safa V, s.276vd; Tarih-i Güzide (Farsça trc.), s.593.Habibü's-Siyer III, s.107.

26 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Camiü't- Tevarih, s.80vd. Aslında Abaka'nın ilk dönemlerinde ilişkiler olumlu idi. Hatta Altınorda Tebriz ve Meragadan bir takım gelirler dahi elde etmişti. Bununla yetinmeyen Berke Han Tebriz'de bir cami yaptırdı ve kendi isminin konmasını sağladığı gibi burada bir de kumaş imalathanesi kurdurdu. Ancak Berke karşısında alınan yenilgi bu durumun sonunu getirdi. Bkz., A. Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.41vd.

27 Marco Polo, s.77vd.

28 Bkz. Camiü't- Tevarih, s.71; Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", (nşr. Hrand D. Andreasyan), İÜEFY, Tarih Semineri Dergisi I/2, İstanbul 1937, s.233; Vardan Arewelts'i, Compilation of History, (nşr. Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey 2007, s.92; W. Barthold, "Hulagu", İA V/1, s.582.

29 Bkz. Camiü't-Tevarih, s.114; Müsameretü'l-Ahbar, s.90; Yazıcızade Ali, Tevarih-i Al-i Selçuk, (nşr. Abdullah Bakır), İstanbul 2009, s.820; **Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Camiü'd-Düvel II, (nşr. Ali Öngül), İzmir 2000,** s.117; Mesaliku'l Ebsar, s.402; Tarih-i Güzide (Farsça trc.), s.592; King Hetum, History of the Tatars (The Flower of Histories of the East), (nşr. Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey 2004, chapter 34.

30 Bkz. Habibü's-Siyer III, s.561.

31 Bkz. A. Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.50.

32 Tarih-i Mübarek Gazani, s.143; Z. Velidi Togan, "a.g.m", s.39.

33 Bkz.,Tarih-i Vassaf III, s.221vd.] Ayrıca bkz., İlyas Kamalov, a.g.e, s.78vd; Osman G. Özkuzugüdenli, Gazan Han ve Reformları (1295-1304), (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 2000, s.163.

34 J. Kolbas, The Mongols in İran (Çingiz Khan to Uljaytu 1220-1309), New York 2006, s.338.

35 Bkz., Tuncay Aykut, "Sikkeler (The Coins)", Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Mongol And İlkhanid Coins), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1992, s.139, 141,153. 1930'lu yıllarda Ahlat'a gelmiş olan Abdurrahim Şerif, Taht-ı Süleyman civarında Sökmenlilerden kalma bir darbhaneyi gördüğünü, temelden iki metre kalan kesme taşlarla örülü duvarlarının olduğunu belirtmektedir ki bu darbhane daha sonraki dönemlerde de faaliyet göstermiş olabilir. Bkz. A. Şerif Beygu, Ahlat Kitabeleri, İstanbul 1932, s.67.

36 Bkz., J. Kolbas, a.g.e, s.339.

37 B. Spuler, a.g.e, s.70.

38 Bkz. Camiü't-Tevarih, s.254vd; Tarih-i Mübarek Gazani, s.97; İbni Tagrıberdi, s.85; Ebu'l-Farac II, s.659. Ayrıca bkz. C. Kanat, " Gazan Han Zamanında Memluk Devletine İltica Eden Uyratlar", s.108vd;

39 A. Yuvalı, "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli", XI. Türk Tarih Kongresi II, (5-9 Eylül 1990), Ankara 1994, s.600; Abdulhaluk Çay vd, a.g.e, s.36.

40 Bu paraların özellikleri hakkında bilgi için bkz., Tuncay Aykut, "a.g.m", s.154,159, 160,162,179, 188.

41 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Habibü's-Siyer III, s.221vd; B. Spuler, a.g.e, s.144-154; F. Sümer, "a.g.m", s.95-143, F. Sümer, Kara Koyunlular, Ankara 1992, s.33vd.

42 Bkz. Nicola di Cosmo, "Mongols and Merchants on the Black Sea Frontier in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Convergences and Conflicts", Mongols, Turks and Others, (Edit. Reuven Amitai and Michel Brain), Brill- Leiden-Boston 2005, s.403.

43 Münir Atalar, "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Karadeniz Ticaretinde Trabzon'un Yeri ve Önemi", Trabzon Tarih Sempozyumu (6-8 Kasım 1998), Trabzon 1999, s.133.

44 H. Heaton, Avrupa İktisat Tarihi I, (nşr. M. Ali Kılıçbay-Osman Aydoğuş), Ankara 1985, s.153;

A. Tabakoğlu, Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul 2008, s.134.

[45] Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Jack Weatherford, Cengiz Han, (nşr. Sermin Karakale), İstanbul 2018, s.317vd.

[46] Bkz., A. Tabakoğlu, a.g.e, s.109vd.

[47] Abdullah İbn. Muhammad İbn Kiya al Mazandarani, Risale-i Felekiyye, (nşr. Walther Hinz), Weisbaden 1952, s.162 (93a-b); Z. Velidi Togan, "a.g.m", s.32vd.

[48] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Tezcan, Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya, s.36vd. Timur ile Toktamış arasında XIV. yüzyılın sonunda meydana gelen savaşlar ve bunu izleyen 1395 yılında Tana, Astrahan ve Saray gibi diğer mühim ticaret merkezlerinin Timur tarafından kasıtlı olarak tahrip edilmesi, Karadeniz ticaretini İtalyanlar için güvenli olmaktan çıkardı. Timur'un bu tahribat hareketiyle, ham ipek kaynaklarını Tebriz'e çekmek ve burayı yeniden ipekli dokuma ticaretinin merkezi haline getirmeyi düşünmüştü. Bkz. H. İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, (nşr. Halil Berktay), İstanbul 2000, s.274; M. Tezcan, Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya, Trabzon 2012, s.37.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Alaaddin Ata Melik Cüveyni: *Tarih-i Cihangüşa I,* (nşr. Mürsel Öztürk), Ankara 1998.

Arsal, Sadri Maksudi: *Türk Tarihi ve Hukuk*, Ankara 2014.

Aykut, Tuncay. 1992: "Sikkeler (The Coins)", *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri* (Mongol And İlkhanid Coins), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.41-120.

Bademci, Ali, *Cengiz ve Yasası, Timur ve Tüzükatı*, İstanbul 2012.

Barthold, W. 1987: "Hulagu", *İA V/1*, s.581-582.

Baykara, Tuncer. 1976: "Doğu Anadolu= Türkmenia" (Türkmen Ülkesi)", *Atsız Armağanı*, İstanbul, s.61-66.

Beygu, A. Şerif: *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul 1932.

Beygu, A. Şerif: *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936.

C. Claude: *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, (nşr. Mustafa Daş), İstanbul 2016.

Cahen, C.: *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (nşr. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2011.

Cosmo, Nicola di. 2005: "Mongols and Merchants on the Black Sea Frontier in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Convergences and Conflicts", *Mongols, Turks and Others*, (Edit. Reuven Amitai and Michel Brain), Brill- Leiden-Boston, s. 391-424.

Çay, A. vd.: **T***ürk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Ankara 1986.

Ebu'l-Fida: *Takvimü'l-Büldan*, (nşr. Ramazan Şeşen), İstanbul 2017.

Evliya Çelebi: *Seyahatname,* I/4, (S. Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 2010.

Fazlullah b. Abdullah eş- Şirazi: *Tahrir-i Tarih-i Vassaf I***,** (nşr. Abdu'l Muhammed Ayeti), Tahran 1994.

Galstyan, G: Ermeni *Kaynaklarına Göre Moğollar*, İstanbul 2005.

Genceli Kiragos: *Vekayiname*, (nşr. Gürsoy Solmaz), Ankara 2002.

Grousset, Rene: *Bozkır İmparatorluğu, (Attila, Cegiz Han, Timur),* (nşr. Reşat Uzmen), İstanbul 2010.

Hamd-Allah Mustawfi Kazwini: *Nuzhat- Al- Qulub*, (nşr. G.Le Strange), London 1919.

Hamdullah Kazvini Müstevfi: *Tarih-i Güzide*, (Farsça trc. Abdullah Hüseyin Nevai), Tahran 1944.

Heyd , W.: *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, (nşr. E. Ziya Karal), Ankara 2000.

Hondmir: *Habib's-Siyer fi Ahbar-i Efrad-i Beşer III,* (nşr. Muhammed Debir Siyaki), Tahran 19833.

İbn Havkal: *İslam Coğrafyası***,** (nşr. Ramazan Şeşen), İstanbul 2014.

İnalcık, H.: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, (nşr. Halil Berktay), İstanbul 2000.

İnalcık, Halil: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, (nşr. Halil Berktay), İstanbul 2000.

İpek, Ali. 2013: "Kars'ın Ortaçağ Ticaretindeki Yerine Bir Bakış (IX-X. Asırlar)", *Erdoğan Merçil'e Armağan*, İstanbul.

Kafesoğlu, İ.: *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 2000.

Kamalov, İ.: *Moğolların Kafkasya Politikası*, İstanbul 2003.

Kamalov, İlyas: *Avrasya Fatihi Tatarlar*, İstanbul 2007.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi: *Müsameretü'l-Ahbar,* (nşr. Mürsel Öztürk), Ankara 2000.

King Hetum: *History of the Tatars (The Flower of Histories of the East)*, (nşr. Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey 2004.

Kolbas, J.: *The Mongols in İran (Çingiz Khan to Uljaytu 1220-1309)*, New York 2006.

Marco Polo: *Dünya'nın Hikâye Edilişi*, (nşr. Işık Ergüden), İstanbul 2003.

Minorsky, V.: *Studies in Caucasian History (The Shaddadis of Ani)*, London 1953.

Mirhand: *Tarih-i Ravzatü's Safa Fi Siret'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa V*, Tahran 1339,

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah: *Camiü'd- Düvel II*, (nşr. Ali Öngül), İzmir 2000.

Müverrih Vardan. 1937: "Türk Fütühatı Tarihi", (nşr. Hrand D. Andreasyan), İÜEFY, *Tarih Semineri Dergisi I/2,* İstanbul, s.154-244.

Orbelian, Stepanos: *Histoire de la Siounie*, (nşr. Marie F. Brosset), Saint-Petersburg 1864.

Ötemiş Hacı: *Çengiz-Name*, (nşr. İlyas Kamalov), Ankara 2014.

Reşidüddin Fazlullah: *Camiü't- Tevarih (İlhanlılar kısmı)*, (nşr. İsmail Aka vd.), Ankara 2013.

Özkuzugüdenli, Osman G.: *Gazan Han ve Reformları (1295-1304),* (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 2000.

Reşidüddin Fazlullah: *Tarih-i Mübarek Gazani, Geschichte der İlhane Abaga bis Gaihatu***,** (nşr. Karl Jahn), Prag 1941.

Ricoldus De Monte Crucis: *Doğu Seyahatnamesi (Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu),* (nşr. A. Deniz Altunbaş), İstanbul 2018.

Roux, Jean-Paul: *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul 2001.

Roux, Jean-Paul: *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (nşr. Lale Arslan), İstanbul 2006.

Runcıman, S.: *Haçlı Seferleri Tarihi III*, (nşr. Fikret Işıltan), Ankara 2008.

Ruy Gonzales de Clavijo: *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, (nşr. Ö. Rıza Doğrul), İstanbul 1993.

Safran, Mustafa. 1988: "XIII ve XIV. Yüzyılda Karadeniz Limanlarının Ticari ve Tarihi Önemi", *I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* (13-17 Ekim 1986), Samsun , s.460vd.

Sezer, Baykan: *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları,* İstanbul 2011.

Spuler, Bertold: *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri)*, (nşr. Cemal Köprülü), Ankara 2011.

Standage, Tom: İnsanlığın *Yeme Tarihi*, (nşr. Gencer Çakır), İstanbul 2016.

Sümer, F.: 1970: "Anadolu'da Moğollar", *SAD I*, Ankara, s.1-147.

Sümer, F.: *Kara Koyunlular*, Ankara 1992.

Şehabeddin b.Fazlullah el-Ömeri: *Mesaliku'l Ebsar fi Memalik'il-Emsar (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, (nşr. Ahsen Batur), İstanbul 2014.

Tezcan , M.: *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon 2012.

Togan, Z. Velidi. 1931: "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası I*, İstanbul 1931.

Togan, Z. Velidi: *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.

Turan, O.: *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2009.

Turan, Osman: *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2010.

Turan, Şerafettin: *Türkiye- İtalya İlişkileri I (Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine)*, Ankara 2000.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Methal*, Ankara 1998.

Vardan Arewelts'i, *Compilation of History*: (nşr. Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey 2007.

Vernadsky, George, *Moğollar ve Ruslar*, (nşr. E. Bengi Özbilen), İstanbul 2015

Yakubovskiy, A. Yu.: *Altın Ordu ve Çöküş*, (nşr. Hasan Eren), Ankara 2000.

Yazıcızade Ali: *Tevarih-i Al-i Selçuk*, (nşr. Abdullah Bakır), İstanbul 2009.

Yuvalı, A. 1994: "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli", *XI. Türk Tarih Kongresi II*, (5-9 Eylül 1990), Ankara, s.600vd.

Yuvalı, A.: *İlhanlılar Tarihi I*, Kayseri 1996.

THE ROLE OF ANCIENT TURKIC TRIBES IN THE FORMATION OF AZERBAIJANI NATION

Abbas SEYİDOV[*]
Güler KAFKAZLI[**]

ABSTRACT

Archaeological, mythological, linguistic, somatological and other facts prove that the history of the initial formation of the Turkic should be sought in the Southern Caucasus, Eastern Anatolia, Western Asia and the whole territory of Azerbaijan.

History of Azerbaijan cannot be isolated from the history of the whole Turkic. During the Soviet period, the residents of the country were named "Azerbaijani" to avoid the word "Turkic".

We mix up the name of the land, homeland with the name of the nation. Armenians, who are enemies to us, call us "Turkic". The Persians for 200 years call the people living in South Azerbaijan as they are – "Turkic".

In the 18. century, French Montesquieu wrote about Turkic naming them "Tatars": "Of all the nations of the world… none has excelled that of the Tatars in the splendour and magnitude of its conquests… What are the conquests of Alexander compared with those of Genghis Khan? Nothing is wanting to this victorious nation except historians to celebrate its achievements. What immortal deeds have been buried in oblivion! Of how many empires founded by them is the origin unknown to us! This warlike nation, occupied exclusively with its immediate glory, and certain of conquest in every age, gave no thought to the commemoration of its fame."

The study of paleoanthropological and anthropological (somatological) two skull residues from Gobustan, dated to 10-15 thousand years ago, proves that the population of Nakhchivan-Urmia-Eastern Anatolia and Western Azerbaijan (present-day Armenian Republic) have been mainly formed of the "Kaspi" type that represents the anthropological type of proto-Turkic.

***Key words*:** *Azerbaijani people, Ancient Turkish Tribes, Archeology, Anthropology, Mifology*

[*] *Prof. Abbas SEYİDOV, Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Bakü/AZERBAYCAN, e-mail: abbas.seyidov@gmail.com.*

[**] *Dr. Güler KAFKAZLI, Institute of Oriental Studies, on behalf of the Academy of Sciences of Azerbaijan, Bakü/AZERBAYCAN, e-mail: akad.Z.M.Bünyadov. ggafgazli@yahoo.com*

AZERBAYCAN HALKININ OLUŞUMUNDA ESKİ TÜRK KABİLELERİNİN ROLÜ

Abbas SEYİDOV[*]
Güler KAFKAZLI[**]

Dünyanın kadim insan ve kültür merkezlerinden biri olarak Azerbaycan topraklarının bol sulu nehirleri, ormanları, dağlık ve dağ etekleri ilkel insanların eski çağlardan bu yerlerde yerleşmesine iyi bir ortam hazırlamıştır. Amacımız söz konusu arazinin eski sakinleri olmuş Prototürkler`in ilk teşekkülü, soy kökümüzün temeli olmuş Türk topluluklarının yayılma alanının kaynağının ve Azerbaycan Türklerinin etnogenezinin belirlenmesidir.

Azerbaycan`ın tarihi genel Türk tarihinden ayrı olarak öğrenilemez. Sovyetler İmparatorluğu zamanında yürütülen politika, Azerbaycan tarihi ile ilgili Türkler hariç her şeyi konuşa bilirsin gibi bilinmekteydi. Türklerin ismi geçtiğinde ise, onlar bu arazilere "sonradan gelmiş", "kültürsüz" bir halk olarak anlatılmışlardır. Artık böyle yasaklar kaldırılmış. Azerbaycan tarihini doğru, temelli, bilimsel açıdan öğrenmek için Türk edatlarımızın eski çağlardan günümüze dek geçmiş olduğu yolu belirlememiz gerekmektedir.

Azerbaycan eski dönemlerden sayısız etnosların yaşamış olduğu arazi olmuş. Bazı etnoslar milattan çok önceler, bazıları ise milattın ilk çağlarında bu topraklara göç etmişlerdi. Örneğin; Tatların – İran dilli ahalinin Güney Kafkasya, özellikle Azerbaycan`ın Şirvan ve kuzey-batı bölgesine sürülmesi İlk Orta Çağlara – Sasani dönemine aittir. Arap dilli ahali Azerbaycan arazisine az daha geç – VII. – IX. yüzyıllarda göçmüşlerdir. Göçebe Türk kabilelerinin kuzeyden devamlı saldırılarının önlenmesi amaçlı adı geçen etnoslar Kafkasya`ya yerleştirilmişlerdi. Bazı araştırmacılar Türkler buralara XI.-XII. yüzyılda gelmişler gibi yazıyorlardı. Soruluyor: - eğer bu arazinin sakinleri Türkler olmadıysa bile, kuzeyden saldıran Türkler ile zaten savaşacaklardı. Bu araziye diğer halkı sürmeye ne gerek vardı ki?... Oysa, işbu toprakların ahalisi temelden Türkler olduğu için, Sasani ve Arap İmparatorlukları onların kuzeyden gelen Türkler ile birleşmesinden korkmuş ve araziye uygun aileleri yerleştirmişlerdi.

Azerbaycan`ın kuzey-doğu bölgesinde Şah dağ grubu halklarından Hınalık (hunalık – Hun Türklerine ait ilk bilgilere M.Ö. 1764`e gelen Çin kaynaklarında rastlanmaktadır (Qumilyov, 1960:23), Griz, Buduklar vardır. Azerbaycan`a M.Ö. gelmiş en eski ahaliden biri Guba etrafında Kulgat kasabasında yaşamış Yahudiler – "cuhud"lardır. Adı geçen bölgenin Karaçı köyünün ahalisi zamanında Hindistan`dan gelmiş Sindlerdir. Azerbaycan`ın kuzey-batısında, Alazan nehri vadisinde İngiloylar (Geller) yaşamaktalar. Fakat bu halklar etnik olarak belirleyici faktöre dönüşemedi ve yerel Türk dilli nüfus arasında her zaman azlığı oluşturmuş oldu.

Azerbaycan arazisinin aborigen sakinleri Türklerin (Azerbaycan Türklerinin) ismini kullanmama amaçlı İmparatorluk politikasının devamı olarak işbu ülkenin sakinlerinin adı – "Azerbaycanlı" oldu. Nitekim Azerbay-

[*] *Prof. Dr. Abbas SEYİDOV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), Bakü/AZERBAYCAN, e-posta: abbas.seyidov@gmail.com*

[**] *Dr. Güler KAFKAZLI, Azerbaycan Bilimler Akademisi akad.Z.M.Bünyadov adına Şarkiyat Enstitüsü, Bakü/AZERBAYCAN, e-posta: ggafgazli@yahoo.com*

can halkını Azerbaycanlılar oluşturmaktalar. O zaman Azerbaycanlılar kim?.. Bu toprakların sakinleri. İşbu toprağın vatandaşı olan her kes... Söz konusu arazide vatandaşlık hakkına sahip her kes için Vatan Azerbaycan`dır. Ama Gürcistan`da yaşayan halk "Güristanlı" değil de, Gürcü'dür, Ermenistan`da yaşayan halk "Ermenistanlı" değil de ermeni olarak bilinmektedir. Rusya devleti Ruslar`ın Vatanıdır. "Azerbaycan halkı" kelimesi ise tüm ismi geçen ve geçmeyen, Azerbaycan`da yaşamakta olan halkları kapsamaktadır.

Bazen bu kelimeleri kullanıyoruz: - "Ermenistanlı Azerbaycanlı", "Gürcistanlı Azerbaycanlı" vs. Toprağımızda yaşayan halklar ise kendi adları ile isimlendirilmekteler. Neden toprağın, Vatan`ın adı ile milletin adını karıştırıyoruz?!.. Neden bize düşman olan ermeniler adımıza "Türk" diye sesleniyor, Farslar kuzey-batı İran`ı (Güney Azerbaycan) Azerbaycan biliyor ve ahalisine "Türk" diyorlar?!

Ali bey Hüseyinzade 100 yıl önce "Hayat" gazetesinde yazıyordu: "Kafkasya valisi Vorontsov-Daşkov 20 Temmuz 1905 tarihinde gazetenin kapatılmasını önermiş ve belgeye şu sözleri not atmış: "Çok acil, "Hayat"ın manşetindeki "Türk" sözü kaldırılsın, "Tatar" yazılsın".

XVIII yüzyılda yaşamış Fransız fikir adamı Monteskye yazıyordu: "Dünyada hiç bir halk fatihlik yapmak şöhreti ve ihtişamı konusunda Türkler ile rekabet edemez. Cengizhan`ın fetihleri İskender`in (Aleksandr`ın) zaferleri ile karşılaştırılamaz ki?.. Maalesef bu muzaffer halkın akıl almaz zaferlerinin ününü yayabilecek tarihçisi yeterince değilmiş. Sayısız ölümsüz işler ebediyen gömülmüş. Türkler tarihlerini bilmediğimiz kaç devletin temelini atmışlardır. İşte bu şövalye halk günlük şöhreti ile ilgilenmiş, ebediyen yenilmezliğine inanmış ve kazanmış olduğu zaferlerin ebedi olarak kalması için hiç uğraşmamışlar" (Hüseynzade, 1997:34-40). Gerçekten Türkler tüm güçlerini yüzyıllarca tarih yapmaya harcamışlar ve yapmışlar. Ama yazmamışlar. İşte bu yüzden Türk`ün tarihini yazmış olan kimse kendisini yenmiş bir halkla ilgili iyi bir şey yazar mı?..

Arkeolojik araştırmalar sonucu Kobustan Kayaüstü yazılarının (Petrogliflerinin) yaranma tarihi Mezolit Çağı – 10-15 bin yıl önceye denkgeldiğini belirtmektedir. Gemikaya Kayaüstü Petrogliflerinin tarihi ise 4-5 bin yılı kapsamakta. Kobustan ve Gemikaya resimlerinde yazı örneklerinin oluşu büyük başarıdır. Günümüzdeki araştırmacılar alfabesinin yaratıcısı olarak Mısırlı`yı, Fenikeli`yi, Minoylar`ı biliyorlardı. Özellikle, Fenike alfabesine dayanan bilginler, Doğu`da söz konusu alfabe bünyesinde ilk olarak Arami yazısının (sağdan sola) yarandığının kanaatindeler. Hatta Milan Üniversitesi`nden Professör Radivoye Peşiç Dunay nehri kıyısında, kendisine göre, 48 işaretten oluşan dünyanın en kadim alfabesini keşfetmiş ve bunları Etrüsk yazı işaretlerine benzetmiştir.

Azerbaycanlı araştırmacı Ejder Ferzeli Gemikaya ve Kobustan`da bulunan taşlar üzerinde 32 harften (9 ünlü ve 21 ünsüz) oluşan ilk Azerbaycan (Türk) alfabesini keşfetmiş ve 400`ün üstü sözü okumuştur (Ferzali, 2003; Ferzali, 2005:250).

Dünyanın bilginleri halkları alfabeli ve alfabesiz olarak sınıflandırmaktalar. Azerbaycan halkı alfabesiz halk niteliğinde imiş. İşbu araştırmalar temelinde dünyaya "Azerbaycan (Türk) halkı kaç yıllar önce dünya halklarının çoğuna "alfabe dersi" öğretmiş" gibi kanıtlaya biliriz. Acaba, kayaların üstüne basılmış olan bu yazılar yazılı kaynak değil midir? Görünen tarafı şu ki, bazı "araştırmacılar" için çağdaş mürekkeple yazılı makaleler daha gerekli. Kendilerince, dedelerimizin taşlara, kayalara yazmış oldukları tarihi açıdan önemli bu yazılar, yazı değilmiş... Kobustan ve Gemikaya Petroglifleri Azerbaycan Türkü`nün yaratmış olduğu en eski yazılı kaynaktır.

Etnogenez konusunun netleşmesi için eski insan fosillerinin araştırılması çok önemlidir.

10-15 bin yıl önce Kobustan`da bulunmuş iki kelle fosillerinin paleontolojik ve antropolojik (somatolojik) olarak görsel gözlem ile öğrenilmesi ve eski dönem kabilelerin genezisini belirleyen malzemelerin oluşumu, Azerbaycan Türkü`nün ana bünyesini oluşturan "kaspi" tipi Avrupa ırkı Güney kolunun yerel seçeneği timsali en eski çağlar benzeri, Eneolit Çağı`nda da (M.Ö. VI.-V. bin yıllıklar) güney-doğu Kafkasya`da yaygınlaşmış olmasını kanıtlamaktadır. Böyle tipin temsilcisi ahalinin Güney Kafkasya`ya sonradan gelmiş olması konusunda kanıt bulunmamaktadır. Erken Tunç Çağı`nda (M.Ö. IV-III bin yıllıklar) işbu kültürün varoluş ocağı bildiğimiz Nahçıvan – Urmiya – Doğu Anadolu – Batı Azerbaycan (çağdaş Ermenistan Cumhuriyeti) bölgesinin ahalisi genellikle Prototürkler`in ve çağdaş Azerbaycan Türklerinin Antropoloji tipini oluşturan "kaspi" tipini kapsamaktadır. Arkeolojik buluntular adı geçen kültürlerin özellikle eski Türk kabileleri tarafından yaratılmış olduğunu kanıtlıyor. ***İşbu tipe*** ait olanlar bu arazinin yerel sakinleri timsali günümüzde de Azerbaycan Türklerinin Antropolojik tipini temsil etmekteler (Kasımova)

Yazılı kaynaklar Azerbaycan arazisinde var olmuş en kadim devlet (Aratta hariç) Kuti devleti olduğunu kanıtlamaktadır. F.Ağasıoğlu yazıyor: "Kadim Akkat ve Elam yazılarında Kutiler ülkesi 70 boy olarak savaşmışlardır, diye gösterilmekte". Tabii ki, bu boyların hepsinin ismi "Kuti" değilmiş. Kaynaklar, bazı yazılarda "Kuti" ismi o dönemde adı geçen arazilerde yaşamış Subar, Turuk (Türk), Kuman, Bars, Börü, Karkar, Azer, Zengi vs. Türk boylarının genel ismi olarak kullanmış olduğunu yazıyor. Araştırmacı eski Proto – Azer kabilelerinden biri Kutiler`in M.Ö. 2200-2019 yıllarında iki nehir arası arazileri ele geçirmeleri, 91 yıl hakimiyet de bulunmaları ve Assur kaynaklarında "Gökyüzündeki yıldızların sayısı kadar çok olan Kutiler" hakkında bilgi vermektedir (Ağasioğlu, 2000:149-155).

Diğer kaynaklarda hem M.Ö. Üçüncü binyılın II. yarısında Urmi Gölü`nün güneyinde bulunan eski Türk kabileleri içinde Kuti ve Lullubeğler ile ilgili bilgiler geçmektedir (Oğuz, 2002:17-19). Araştırmacılar "Lullubi (Lullubeğler – müel.) Azerbaycan`ın Prototürk ahalisine verilmiş olan kenar bir isim" gibi kaydetmekteler (Azerbaycan tarihi, 1994:79).

Yazılı kaynaklarda eski Türk kabilelerinin isimlerinin geçmesi de çok ilginçtir. M.Ö.II. binyıla dayanan Akkad Mihi yazılarında "Türükkü" (Türk) kabilelerinin adı geçiyor ve Urmiya Gölü`nün güneyinde yaşayan işbu kabileler o dönemde (4-5 binyıl öncesi) bölgede baş göstermiş olan siyasi süreçte önemli rol almışlardır (Azerbaycan tarihi, 1994:.78-80).

M.Ö. VII. yüzyıl başlarından M.Ö. VI yüzyıl başlarına dek olan dönemde Azerbaycan arazisinde Türk dilli kabilelerin kurmuş olduğu Kimmer-Skit-Sak krallığının mevcutluğu bilinmektedir. Rum İmparatorluğu`nun ünlü saray şairi P.O.Nazo yazıyor: "Çağın başlarında Kara Deniz`in doğu kıyısından Hazar Denizi`ne kadar büyük bir alanda Skitler-Türkdilli kabileler yaşamışlardır". Bu tespiti Herodot (M.Ö. V. yüzyıl), Miletli Hekatey (M.Ö. V.-IV. yüzyıl) ve diğerlerinin eserleri de kanıtlamaktadır. Güney Kafkasya'da Gürcü, Ermeni ve Alban yazılarından daha önce Türk yazıları var olmuş, Alban alfabesi eski Türk alfabesi temelinde düzenlenmiştir (Esedov).

Yazar, etnograf, Türkolog Murat Acı yazmaktadır: "Ermenistan`da ermeni grafiği ile fakat Türkçe yazılı eski kutsal kitaplar bulunmaktadır". Madem ki, eski Ermenistan`da dualar Türkçe yazılmış, o zaman eski Ermeniler ibadetlerini Süryanice değil, Türkçe yapmışlardır. Ermeniler için ilk mabetleri kimler yaptı? Sorunun cevabı eski ermeni mabetlerinin duvarlarında bulunabilir – orada Türk damgaları basılmıştır. Yapanların damgaları farklı kiliselerin duvarlarında 23 benzeri damgalar bulunmakta. Zvartnots, Kotavank, Dvin, Çvari ve diğer yerleşim birimlerinde run (Türk) yazıları bulunmuştur... Ermeniler

söz konusu yazılara bakıyor, onları basıyor ve işbu yazıların Türkçe olduğunu anlamıyorlar" (Murad Aci, 2001:168).

Azerbaycan arkeologlarının yaptığı kazılar sonucunda Türk dilli halkların Güney Kafkasya`da M.Ö. V.-II. binyılda ve Milad başlarında yaşamış olduklarını kanıtlayan maddi deliller bulunmaktadır. Sırtı üstünde uzatılmış iskeletler, taşla karışık toprak höyükler, türlü cenaze gelenekleri, Türk komutanlarının kendi atları ile beraber veya atlarının gömüldüğü mezarlar ve diğer arkeolojik gerçekler söz konusu delilleri kapsamaktadır (Nerimanov, 1987; Seyidov, 2003).

VII. yüzyıl Arap tarihçi Cürcuma, Azerbaycan`ın çok eski dönemlerde Türklerin Vatanı olduğunu kesinlikle göstermektedir. Halife Muaviye tarihçi Abid ibn Şoriye`ye sormuş: "Türkler ve Azerbaycan ne demek?" Abid cevaplamış: "Azerbaycan eski çağlardan buralarda yerleşmiş Türklerin ülkesidir". 1126 yılında Fars tarihinden bir kaynak yazıyor: "Azerbaycan – eski çağlardan Türklerin elinde olmuş bir ülkedir..." (Qumilyov, 1993:6-7).

Araştırmalar Türk dilli halkların soy kökü "düşman değirmenine su veren" bazı tarihçilerin söylediklerinin tam tersini belirlemektedir. G. Gaybullayev yazılı ve maddi-kültürel örneklerine dayanarak Etnotopnimlerle ilgili değerli, gerçek kanıtlar ortaya koymaktadır. Kendisi eski Türk dillerinin bölüşümü ve oluşumu dönemini M.Ö. II. binyılın sonu ve M.Ö. I. binyıl başlarına tesadüf ettiğini gösteriyor (Qeybullayev, 1991:498).

Genellikle, Azerbaycan halkının İslam`a kadarki kökeni, soykökü ve gelişimini E.Alibeyzade 3 aşama olarak göstermektedir:

- Şumer-Türk aşaması (M.O. III.-II.binyıl);

- Turan-İskit (Skif) Türk aşaması;

- Türk aşaması (Alibeyzade, 1998:8).

Sonuç olarak söyleyebiliriz: Azerbaycan Türkleri Tam Azerbaycan`ın eski sakinleri olmuş, onun soyu topluluk döneminden, ilk konuşma kültürününün varoluşu döneminden günümüzedek devamlı olarak arazideki diğer azsaylı etnoslarla beraber yaşamış, çoğunluğu kapsamış, dilini ve arazisini kaybetmemiş, zengin ve uygar kültüre sahip olmuştur.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

1. Гумилев Л. Хунны. Москва: 1960.
2. Hüseynzadə Ə. Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir. Bakı: 1997.
3. Fərzəli Ə. Gəmiqaya-Qobustan əlifbası, Bakı: 2003.
4. Фарзали А. Ноев Ковчег и Гямигая-Гобустанский алфавит. Баку: 2005.
5. Qasımova R.M. Azərbaycan xalqının etnogenezisi paleoantropoloji və antropoloji(somatoloji) materiallar əsasında. Elmlər doktoru dissert. avtoreferatı, Bakı: 1997.
6. FiridunAğasıoğlu. Azər xalqı. Bakı: 2000.
7. Yunus Oğuz. Qədim Anadolu və Azərbaycan türkləri. Bakı: 2002.
8. Azərbaycan tarixi (Z.Bünyadov və Y.Yusifovun redaktəsi ilə), Bakı:1994.
9. История Азербайджана (под редакцией И.Алиева), Баку: 1995.
10. Əsədov V. Qafqaz Albaniyasında yazının yaranması və inkişafı.«Azərbaycan» qəzeti, 25 avqust, 2005.
11. Мурад Аджи. Европа, тюрки, великая степь. Москва: 2001.
12. Nərimanov İ. Azərbaycanın əkinçi-maldarlıq tayfalarının mədəniyyəti. Bakı: Elm, 1987.
13. Seyidov A.Q. Naxçıvan e.ə. VII-II minilliklərdə, Bakı: Elm, 2003.
14. Qumilyov L. Qədimtürklər.Bakı: 1993.
15. Гейбуллаев Г. Этногенез Азербайджанцев. Баку: Элм, 1991.
16. Əlibəyzadə E. Azərbaycan xalqının mənəvi mədəniyyət tarixi. Bakı: 1998.

TRADITIONAL WEAVING TOOLS AND ORNAMENT CHARACTERISTICS USED IN AGRI (KIRMEN, SPINDLE, KIRKIT, COMB)

Cavit POLAT[*]
Nesrin GÜLLÜDAĞ[**]
M. Akif KAPLAN[***]

ABSTRACT

Weaving culture, which is one of the important accumulations of human beings, is one of the accessories of clothing and home living spaces. The findings of the introduction of weaving into human life provide information about the history of societies. It is as important as the methods used in weaving as well as the preparation stage for weaving and the tools used during weaving.

Weaving is one of the richnesses of Ottoman culture. Motifs and shapes which are used in the tools in weaving activities by traditional methods such as carpet and kilim have been one of the most important elements in touching the soul of the goods. One of the centers of this effort is Ağrı. The artists living in Ağrı and the surrounding area have looked at the tools and materials used in weaving as a kind of auxiliary element and saw it as a part of a person's value. Concerns about the expression of eye beauty have earned meaning by processing tastes, pleasures, longings, joy into tools and materials by the masters.

The aim of the study is to evaluate the hand tools such as kirmen, spindle, comb, kirkit used in carpet kilim weaving in Ağrı with their functionality, shape, color and ornamental elements.

***Key words*:** *Ağrı, weaving, crafts, weaving tools*

* *Assoc. Prof. Cavit POLAT, Iğdır Universty Faculty of Fine Arts, Iğdır/TURKEY, e-mail: polat46polat@gmail.com*
** *Assoc. Prof. Nesrin GÜLLÜDAĞ, Iğdır Universty Faculty of Science Literature, Iğdır/TURKEY, e-mail: nesrin_kars@hotmail.com*
*** *Dr. M. Akif KAPLAN, Kahramanmaraş Sütçü İmam Universty, Faculty of Fine Arts, Kahramanmaraş/TURKEY, e-mail: makifkaplan78@gmail.com*

AĞRI İLİNDE KULLANILAN GELENEKSEL DOKUMA ARAÇ GEREÇLERİ ve SÜSLEME ÖZELLİKLERİ (KİRMEN, İĞİ, KİRKİT, TARAK)

Cavit POLAT[*]
Nesrin GÜLLÜDAĞ[**]
M. Akif KAPLAN[***]

GİRİŞ

Ağrı, Osmanlı Devletinden günümüze Doğu Anadolu da köklü dokumacılık tarihine sahip olan önemli illerimizden biridir. Ağrı ve çevresinde hayvancılığın yoğun olması dolayısıyla dokuma kültürünü de beraberinde getirmiştir. Yaylalarda kullanılan kıl çadırlar, evlerde yer sergileri, halı ve kilimler, yastıklar dokuma ürünlerinin başında gelmektedir.

Bölgede hayvancılığın en önemli unsurlarından biri olan yaylacılık nedeniyle sürekli bir hareket olması kullanılan eşyaların doğadan emek gerektirmeden elde edilmesini de doğurmuştur. Bu özelliği halı ve kilim dokumalarında kullanılan ürünlerde görmek mümkündür. Ağrı ili ve çevresinde kullanılan kirkit, tarak, iğği ve kirmen gibi el aletleri abartılı süslemelerden uzak, ahşap kullanılarak yapılan araçlardır.

Dokuma unsurları içerisinde değerlendirilen iğği; pamuk, yün, iplik eğirmekte kullanılan, ortası şişkin, iki ucu sivri ve çengelli olan, ağaçtan yapılmış araç, eğirmen (https://sozluk.gov.tr/) olarak tanımlamak mümkündür. Herkesin rahatlıkla yapacağı ustalık gerektirmeyen basit görünümlü olan bu alet, bölgede daha çok kadınlar tarafından kullanılmaktadır. Diğer bir dokuma unsuru olan kirkit; halı kilim dokumakta kullanılan ağaç ya da maden araç (TDK:XII-4560), şeklinde tanımlanır. Kirkitler, dokumayı sıkılaştırmak için kullanılır. Kirmen; kavramı ise felek kelimesinden yola çıkılarak, Arapça'da "kirmen ağırsağı (yün iğği başı), tepe, mehter takımının çalgı aletlerinden yarım küre şeklindeki zil gibi" yuvarlak nesnelere verilen bir ad olup, aslı Sümerce (yuvarlak olma ve kendi etrafında dönmek) kökünden türetilen bala(g), Akkadça'da pilakku (kirmen, iğ) şeklindedir (Kutluer, 1995:303). Türkçe sözlükte ise elde yün eğirmeye yarayan tahtadan yapılmış araç (https://sozluk.gov.tr/) anlamındadır. Kirmen, Anadolu'da el, diz bazen de diş yardımıyla kullanılan bir alettir. Yapılan bazı kazılarda elde edilen sonuçlar da bunu doğrulamaktadır. Anadolu Ajansı'nın haberine göre "**Doç. Dr. Halil Tekin**, Pazarcık ilçesine bağlı Kelibişler Mahallesi yakınlarındaki höyükte8 bin yıllık kadınların yün eğirmekte kullandığı kirmen bulduklarını ifade ederek, arkeolojide "ağırşak" olarak tanımladıkları bu nesnelerin bazen taştan, bazen pişmiş topraktan ya da kilden yapıldığını bildirmektedir. O döneme ait kadın kafatası bulamadıklarını, bulmaları halinde muhtemelen kadınların üst ve alt çenelerindeki dişlerinde aşınma izi olacağını dile getiren Tekin, "Çünkü Anadolu kadını yün eğirirken dişini üçüncü bir el olarak kullanır ve bir aşınma meydana gelir. Bu da dişin çok yoğun bir şekilde ip üretiminde kullanıldığını ve kadınların bu işte ustalaştığını gösterir.» (https://www.aa.com.tr/tr/kul-

[*] *Doç. Dr. Cavit POLAT, Iğdır Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Iğdır/TÜRKİYE, e-posta: polat46polat@gmail.com*
[**] *Doç. Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ, Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Iğdır/TÜRKİYE, e-posta: nesrin_kars@hotmail.com*
[***] *Dr. M. Akif KAPLAN, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, K. Maraş/TÜRKİYE, e-posta: makifkaplan78@gmail.com*

tur-sanat/domuztepe) şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Görüldüğü gibi Anadolu kirmeni binlerce yıl günümüzdeki aynı yöntemlerle kullanmıştır. Dokuma öncesinde kullanılan diğer bir el aleti de taraktır. Tarak; yünü işlenebilir hale getirmeye yarayan bir alettir (Eröz,1991: 175). Yünün taraktan geçirmek için tahta üzerine sabitlenen zeminden bitişe doğru incelen çivilerin kullanıldığı bir alettir. Tarama işi iki el arasına alınan yünün çubuklar arasına sağa ve sola hareket ettirilmesi ile gerçekleşmektedir.

Zengin bir kültürün ürünleri olan geleneksel dokuma unsuru araçlar her bölgeye göre farklı şekil ve süsleme özellikleri göstermiş olsa da işlevsel olarak hepsi aynı işi yapmaktadır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada görsel olarak kullanılan dokuma araç gereçleri Ağrı ilinde bulunan ve ailelerinden hatıra olarak bulunduran kişilerden ve ticarethanelerden elde edilmiştir. Çalışmada materyal inceleme ve derinlemesine arşiv taraması yöntemlerinden yararlanılmıştır. Kirkit, tarak, iğ, kirmen gibi aletlerin form ve bezeme özellikleri ile ön plana çıkan örnekleri ele alınmıştır.

BULGULAR

Dokuma kültürünün araç ve gereçlerini oluşturan kirmen, iğ tarak ve kirkit gibi ürünler Anadolu'da zengin bir çeşitlilik oluşturmaktadır. Özellikle dokuma öncesi ve dokuma sırasında kullanılan temel dokuma araçları bölge ve yöreye göre işlevsel olarak aynı olsa da kullanılan malzeme, işleme tekniği gibi alanlarda farklılıklar göstermektedir.

Osmanlıda basit tezgahlarda yapılan dokumaya yardımcı unsurlar geleneksel el sanatlarının önemli bir alanını oluşturmaktaydı. Yapımında özel araç gereçler gerektirmeyen kirkit, iğ, kirmen gibi bu araçlar Ağrı ilinde küçükbaş hayvancılığın yaygın olması nedeniyle yünün kolay bulunmasına bağlı olarak hemen her evde bulunmaktaydı. Ağrı ilinin kırsal alanlarında yapılan saha çalışmasında elde edilen geleneksel dokuma araç gereçlerinden farklı özelliklere sahip Ağrı il merkezi ve bazı köylerde bulunan ev ve turistik mekanlarda bulunan dokuma araçlarından 10 adet iğ, kirkit, tarak, kirmen teknik ve süsleme özellikleri bakımından görseller verilerek değerlendirilmiş, geleneksel kültür içerisindeki yerleri ortaya konulmuştur.

Ürün Adı- Fotoğraf No:	
1. Kirmen	
	
Malzeme:	Ahşap
Ölçüleri:	25x25 cm
İnceleme Tarihi:	2019
Bulunduğu Yer:	Özel Ticarethane
Dönemi:	Geç Osmanlı Dönemi
Form ve Süsleme Özellikleri	
20 cm. uzunluğunda 3cm eninde iki adet ahşap çubuğun "+" şeklindeki görünümünden oluşmaktadır. El aletinin dört kollu kanat gövdesi ve kanatların birleşme noktasında oluşturulan delik bulunmaktadır. Kanatlar üzerine yapılan süslemenin motif anlayışından ziyade bir tür sahiplik belirtisi "belikleme", işaretlemenin unsuru olarak yapıldığı düşünülmektedir. İskeletin her kolunun uç bölümünde ikişer adet çarpı işaretinin birleşmesiyle baklava motifi oluşturulmuştur.	

Ürün Adı- Fotoğraf No:	
2. Kirmen	
	
Malzeme:	Ahşap
Ölçüleri:	18x18
İnceleme Tarihi:	2019
Bulunduğu Yer:	Özel Ticarethane
Dönemi:	Geç Osmanlı Dönemi
Form ve Süsleme Özellikleri	
18 cm. uzunluğunda 3cm. eninde iki adet ahşap çubuktan oluşmaktadır. "+" şeklindeki dört kollu kanat gövde ve kanatların birleşme noktasında yakma tekniğiyle delik yapılmıştır. Kanatlarda süsleme bulunmamaktadır.	

Ürün Adı- Fotoğraf No:	
3. Kirmen	
	
Malzeme:	Ahşap
Ölçüleri:	20x20 cm
İnceleme Tarihi:	2019
Bulunduğu Yer:	Özel Ticarethane
Dönemi:	Geç Osmanlı Dönemi
Form ve Süsleme Özellikleri	
20 cm. uzunluğunda 4 cm eninde iki adet ahşap çubukluktan oluşmaktadır. "+" şeklindeki dört kollu kanat gövde ile işlevseldir. Dört kollu kanat yüzeyi kazıma tekniği kullanılarak boydan boya çapraz çizgilerle baklava motifiyle süslenmiştir.	

Ürün Adı- Fotoğraf No:	
İği-4	
	
Malzeme:	Ahşap
Ölçüleri:	7 cm
İnceleme Tarihi:	2019
Bulunduğu Yer:	Özel Ticarethane
Dönemi:	Geç Osmanlı Dönemi
Form ve Süsleme Özellikleri	
7 cm. çapında çember taş ve taşın ortasına oluşturulmuş delikten geçirilen ahşap çubuktan oluşmaktadır. Taş gövde üzerinde süs bulunmamaktadır.	

Ürün Adı- Fotoğraf No:	
İği-5	
	
Malzeme:	Ahşap
Ölçüleri:	8x35
İnceleme Tarihi:	2019

Bulunduğu Yer:	Özel Ticarethane
Dönemi:	Geç Osmanlı Dönemi
Form ve Süsleme Özellikleri	
Baş ve çubuk olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. 35 cm. uzunluğunda ahşap çubuğun baş kısmına geçirilen ahşap başlık dönme kuvvetini sağlayan unsurdur. Çubuk gövdeye birleşme noktasından başlayarak yukardan aşağıya doğru incelmektedir. Gövde iskelette süsleme bulunmamaktadır.	

Ürün Adı- Fotoğraf No:

İği-6.

Malzeme:	Ahşap
Ölçüleri:	20x40
İnceleme Tarihi:	2019
Bulunduğu Yer:	Özel Ticarethane
Dönemi:	Geç Osmanlı Dönemi
Form ve Süsleme Özellikleri	
Piramit şeklinde başlık ve başlık ortasından geçirilen çubuktan oluşmaktadır. Birleşme noktasında oluşturulan delikten geçirilen 40 cm. uzunluğuna çubuk eğrilen ipin yumak halinde sarıldığı yerdir. Kazıma tekniği kullanılarak başlık bölümünde zirveye doğru tarama yapılmıştır. Bölgesel Ağrı dağının işlenildiği düşünülmektedir. Çapraz motiflerden oluşturulmuş ikişer adetlik süsleme bulunmaktadır.	

Ürün Adı- Fotoğraf No:

İği-7.

Malzeme:	Ahşap
Ölçüleri:	15x12
İnceleme Tarihi:	2019
Bulunduğu Yer:	Özel Ticarethane
Dönemi:	Geç Osmanlı Dönemi
Form ve Süsleme Özellikleri	
10 cm çapında tepeden aşağı doğru 6 adet etek şeklinde açılan bölümün oluşturduğu başlıktan oluşmaktadır. Göçebe bir yaşam süren bölge halkının kullandığı çadır şeklindedir. Baş gövde bölümüne kazıma tekniği kullanılarak 42 adet göz motifi konulmuştur.	

Ürün Adı- Fotoğraf No:

Kirkit-8

Malzeme:	Ahşap
Ölçüleri:	20x45
İnceleme Tarihi:	2019
Bulunduğu Yer:	Özel Ticarethane
Dönemi:	Geç Osmanlı Dönemi
Form ve Süsleme Özellikleri	

Tutacak ve tarak bölümlerinden oluşmaktadır. Kirkitin tutacak kısmında hafif bir çıkıntı oluşturulmuştur. El aletinin tarak bölümü ön yüzeyinde ve arka yüzeyinde süsleme kullanılmamıştır. 11 adet diş oluşturulmuştur.

Ürün Adı- Fotoğraf No:	
Kirkit-9.	
	
Malzeme:	Metal
Ölçüleri:	17 cm
İnceleme Tarihi:	2019
Bulunduğu Yer:	Özel Ticarethane
Dönemi:	Geç Osmanlı Dönemi
Form ve Süsleme Özellikleri	
17 cm. uzunluğunda ağız genişliği 6 cm. olan demir kirkit 7 dişlidir. Metal kirkit üzerinde süsleme bulunmamaktadır. Tutacak ve tarak bölümlerinden meydana gelen kirkitin birleşme noktasında hafif bir eğim bulunmaktadır.	

Ürün Adı- Fotoğraf No:	
Tarak-10.	
	
Malzeme:	Ahşap-demir
Ölçüleri:	16x45
İnceleme Tarihi:	2019
Bulunduğu Yer:	Özel Ticarethane
Dönemi:	Geç Osmanlı Dönemi
Form ve Süsleme Özellikleri	
Düz bir tahta üzerine 16 cm uzunluğunda ucu sivri diklemesine tahtaya geçirilmiş metallerden oluşmaktadır. Sivri metallerin birleşme noktasında bulunan zemin metal üzerinde "x" şeklinde çarpı motifi bulunmaktadır.	

Ürün Adı- Fotoğraf No:	
Tarak-11.	
	
Malzeme:	Ahşap-Metal
Ölçüleri:	14x30 cm
İnceleme Tarihi:	2019
Bulunduğu Yer:	Özel Ticarethane
Dönemi:	Geç Osmanlı Dönemi
Form ve Süsleme Özellikleri	
Düz bir tahta üzerine 14 cm. uzunluğunda ucu sivri diklemesine tahtaya geçirilmiş metallerden oluşmaktadır. Sivri metallerin birleşme noktası metalle kapatılmıştır. Motifi bulunmamaktadır.	

SONUÇ

Toplumların yaşam kültürünü oluşturan en önemli unsurlardan biriside işlevsel amaçlı kullanılan geleneksel içerikli görsel malzemelerdir. Geçmişten günümüze insanın yaşam mücadelesindeki gereksinimlerini kolaylaştırma yolunda yörelere ve bölgelere göre ihtiyaçlar değişiklik göstermektedir. Özellikle uğraş alanları bu ihtiyaçların ortaya çıkmasında belirleyici etkendir. Bu bölgelerden biriside Ağrı ilidir. Ağrı küçükbaş hayvancılığın önemli

merkezlerinden birisi olması nedeniyle dokuma ve yan unsurları alanında zengin bir kültüre sahiptir.

Ağrı ilinde halı ve kilim dokumalarında kullanılan bazı araçlar üzerine yapılan araştırma neticesinde, hammaddesi ahşaba ve yüne bağlı birçok geleneksel el sanatının faaliyetinin geçmişte yoğun olarak yapıldığı görülse de günümüzde bu el sanatlarının kaybolmaya yüz tuttuğu tespit edilmiştir. Teknolojik imkanlar, değişen/gelişen yaşam algısı bu olumsuzluğun temel nedenidir. Elde edilen sonuçlar neticesinde Ağrı'da dokuma araçlarında süsleme unsurlarının basit ve sade yapıldığı görülmüştür. Ürünlerin estetik görselliğinden ziyade işlevsel yönüne ağırlık verilmiştir. Süsleme unsuru en çok kirmenlerde ve iğilerde görülmüştür. Taraklarda ahşap ve metal buluşması son derece basit ve ilkeldir. İşleme özelliğinin kolay olması nedeniyle ahşap ürünlerde süslemeler metallere nazaran daha fazladır. Elde edilen ürünlerde bitkisel motifli süslemelere rastlanmamıştır. En çok kullanılan motif baklava dilimi motifidir.

Kirkit, kirmen, ve iğ üzerine yapılan bu çalışmanın temel amacı daha sonraki yapılacak kapsamlı çalışmalara öncülük etmesi ve geleneksel dokumacılık sanatında kullanılan dokuma aletlerinin kaybolmasının önüne geçilerek, gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sağlamaktır. Diğer taraftan günümüzde el dokuması ürünlerin geleceğe aktarılması konusunda gösterilen gayretlerin dokuma kültürüne ait araç ve gereçlerde de gösterilmesi gerekmektedir. Geleneksel yöntem ve süslemelerle yapımı olmayan dokuma unsurlarının kimliksel özelliklerinin tüm Anadolu'da tespit edilmesi, bu ürünlerin gelecekte tanınmasına imkân verecektir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Eröz, M. (1991). Yörükler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay. İstanbul

Kutluer, İ. (1995) "Felek", TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C.12, s.303-304, İstanbul

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, (1993) C. 12, TDK Yay. Ankara.

https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/domuztepe (erişim tarihi.10.10.2019)

https://sozluk.gov.tr/ (erişim tarihi.10.10.2019)

MILITARY STRATEGIC EVALUATION OF AĞRI REGION

Ceyhun DEMİRKOLLU*

ABSTRACT

In general terms, geographical necessity serves only as a basis for the political and military interpretation of terra faults. Earth faults determine the fate of the human population, but can also be a cause of economic superiority or weakness.

Also in terms of national power, mere geographical failures allow the determination of the forms of military operations. According to this view, geographic elements (also in terms of geopolitics) are directly or indirectly a primary instrument of politics.

With a simpler approach; naturally, mere geographical elements have surely a primary effect on military strategy. This definition also points another narrow meaning of military geostrategy which seems unchanging.

However, there is another area of the geography that is dynamic and can be scaled. To these areas; the quality and quantity of the population-technology and industrial-social political and psychological elements should be articulated to that region-geography. These elements reveal a three-dimensional definition up to the dynamic side of geography. We call this briefly geopolitical.

Therefore, geographical superiority and weakness can affect the military strategy at the rate of geopolitical mutation. On the other hand, all activities that turn into national power contain a primary structure as tension by directing positive-negative to the political attitudes of the decision-makers.

Naturally, considering the general strategic meaning of the definitions made so far; it can be inevitable that local strategic situations adhere closely to the overall strategy. This study aims to examine the interaction of Ağrı region in terms of population, economic, social-political and psychological factors. The martial strategic importance of the geographical distance of the Ağrı region will be practiced to be updated. It is known that all these data include a direct or indirect structure on a country basis. Again, we find it useful to remind that this structure is constantly open to three-dimensional external developments.

We hope that this study will help other research on the geography of Ağrı region. This study can, of course, be fed and updated with further detailed data.

Key words*: *Ağrı, geography, geopolitics, national power.

** *Dr. Ceyhun DEMİRKOLLU, National Defense University, Manisa/TURKEY, e-mail: ceyhundemirkollu@hotmail.com*

AĞRI BÖLGESİ'NİN ASKERİ STRATEJİK DEĞERLENDİRİLMESİ

Ceyhun DEMİRKOLLU*

GİRİŞ

Günümüzdeki uluslararası gelişmeler saçaklı ve karmaşık görünse de temel yaklaşım ve kuralların yok sayılabileceği bir aşamaya henüz ulaşmamış görünmektedir.

Baş döndürücü gelişmelere tanıklık ettiğimiz dış ve iç gelişmeler doğum sancısı niteliğindedir. Uluslararası gelişmeler; enerji, yapay zeka, genetik ve uzay çalışmalarının son süratle evrildiği bir aşamayı işaret etmektedir. Öte yandan olumsuz bir aşama ise, gerçek ve sayısal/siber terörizm, göç patlaması, uyuşturucu, insan kaçakçılığı, yoksulluk ve yoksunluk, çevre felaketleri, iklim değişikliği vb. şeklinde gözlemlenmektedir. Kilit ülkeler bu durumdan en çok etkilenen topluluklar olarak hazırlıksız durumda çare üretmeye yönelmişlerdir. Türkiye yukarıdaki gelişmelerin olumsuz sonuçları ile çok yönlü bir sarmal içerisine itilmiş görünmektedir. Türkiye özelinde Ağrı bölgesi bu türden etkilerin yoğun gözlemlendiği bir bölge niteliğindedir.

Ağrı'nın siyasal coğrafyasını incelemeden önce bu tanıma kısaca bir göz atmakta yarar vardır.

Siyasal coğrafya tanımı siyasi yaklaşımların arazi ile veya sınırların avantaj-dezavantajlarını coğrafi bakımdan ele alır. Jeopolitik tanımı siyasal coğrafyanın daha dinamik ve pratik sonuçları ile ilgilenir.[1]

Esasen siyasal coğrafya, devletlerin sınırları içindeki doğal arızalarının getirileri ile ilgilenir. Jeopolitik, ülke sınırları içerisindeki insan potansiyelinin yetkinliklerine değin değerlendirmeleri ele alır. Bir anlamda jeopolitik, siyasal coğrafya verilerinin üzerine insan faktörünü de eklemler.

Jeopolitik ile siyasal coğrafya dış politikanın en doğal aktörleridir. Coğrafi etmenler siyasetin elinde yüksek seviyede birincil koz olarak kullanılır. Siyasi coğrafyanın teorisyenleri insan faktörünün bu statik hale ilave edilmesinden yanadırlar.[2]

Siyasi coğrafyanın jeopolitiğe dönüşümü son dönemdeki uluslararası ilişkiler ve yüksek teknolojideki baş döndüren gelişmeler sebebiyle hız kazanmıştır.[3]

Bu yüzden Ağrı bölgesinin özel jeopolitik konumu Türkiye siyasal coğrafyasından bağımsız olmayacaktır.

AĞRI'NIN YERİ VE ÖNEMİ

Ağrı bölgesi, Anadolu'nun geçit kapısı olarak klasik tanımlamaların ötesine taşacak bir yeni tanımlamayı hak etmektedir.[4] Ağrı'nın siyasal coğrafyası jeopolitik kimliğinin gerisine (sanılanın aksine) hızla düşmektedir. Buradan şunu anlıyoruz; siyasal coğrafi merkezler jeopolitik kazanımlar sayesinde hızla alan kazanmaktadır. Ağrı bölgesi Urartu döneminin ihtişamını tekrarlamaya başlamış olabilir.

Doğubeyazıt, Eleşkirt, Hamur, Patnos, Taşlıçay ve Tutak uzanımı hattı savunana büyük kolaylık sağlamakla birlikte kural dışı savaş konseptine elverir.

Ağrı; Kars ve Iğdır, Erzurum, Muş, Bitlis ve Van, İran sınırı ile çevrelenmiş şekilde siyasal-idari taksimata sahiptir. Bu yapılanma dağların "sıradağ" tanımlamasına denk düşer.

* *Dr. Ceyhun DEMİRKOLLU, Milli Savunma Üniversitesi, Manisa/TÜRKİYE, e-posta: ceyhundemirkollu@hotmail.com*

Karasal iklim toprağı tarıma karşı sınırlar. Öte yandan hayvancılık için zemin oluşturur.

AĞRI'NIN JEOPOLİTİK GELİŞİMİ

Ağrı bölgesi, 1921 yılında yapılan Kars Antlaşması'na kadar çeşitli kavimlerin geçişi sebebiyle zengin bir toplumsal yapıyı içselleştirme şansı bulmuştur. Bu durum mutfağa ve el sanatlarına da yansımıştır.

Yukarıdaki "şerh" doğrusal bir yaklaşımla küçük ve özgün yanılsamaları da içinde barındırmakla birlikte ana hatları bakımından tutarlı bulunmaktadır.

Bölge göç ile değişime uğrasa da uzunca bir süre tekdüze olmayan nüfus birikimine her zaman maruz kalacak gibi görünmektedir.[5]

Küresel ölçekte sayısal ve ekonomik değişimin Ağrı özelindeki yansıması; toplumsal ölçekteki iyileşmeye dönüşmesi zaman alacak gibi görünmektedir. Ağrı bölgesinin toplumsal siyasal psikolojik çapta homojen duruşu Türkiye ortalamasının üzerindedir.

ASKERİ DEĞERLENDİRME

Kırım Savaşı deneyimini de göz önüne alırsak, Kafkaslar ve İran[6] üzerinden Türkiye'ye yürütülecek operatif taarruzi bir harekât; Murat Havzası'nda Eleşkirt-Ağrı mihverine çatacaktır.[7]

Askeri uzmanlar: "Kars yaylası belkemiğimizdir. Kırdırtmayız!" Derler. Ağrı için ise; "Ağrı yumuşak karnımızdır. Tekmeletmeyiz!" Demek uygun düşecektir.

Bu sonuçlara özellikle 1828-1921 tarihleri arasındaki Türk-Kafkas sınırındaki savaşlar ile ulaşmaktayız.[8]

SONUÇ

Yukarıdaki çalışma kuramsal boyuttaki kavramların Ağrı özelindeki iz düşümüne ilişkindir. Doğaldır ki farklı türden bakış açıları bu çalışmanın ana retoriğine katkı sağlayacaktır. Bu çalışma ile siyasal coğrafi tanımlamaların jeopolitik derinlikteki bağlantısı Ağrı özelinde ortaya konulmak istenmiştir.

Vardığımız sonuç Siyasal coğrafi sıkışmışlıkların olumsuzluğunun jeopolitik ögelerin iktifa ettirilmesi ile aşılabileceğine değindir. Ne varki bu bakış açısı insan faktörünün elinde yön bulacağından pratik bulamayabilir. Bu sebeple nüfusun niteliksel gelişimi teknoloji ile harmanlandığında, siyasal ve psikolojik ögelerin mecrasına yüksek oranda katkı sağlayabilmektedir.

Esasen bu bakış evrensel ölçekte anlam kazanmaya her zaman taraftar bulabilir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Sibel Turan, (1992): Türkiye'nin Coğrafi Konumunun Dış Politikasına Etkisi, Yayınlanmamış doktora tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uls. İlş. Böl. İstanbul: s. 3-7

2 Suat İlhan, (1998): Jeopolitik Duyarlılık, TTK Yayınları, VII dizi, Ankara: s.7-11

3 Ali Faik Demir, (2000): "Jeopolitiğe Günümüzden Bir Bakış", (ed. A.F. Demir), Harp Akademileri Bülteni, İstanbul: s. 109-120

4 Bahattin Ögel ve diğerleri, (1986): Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 56,4-A17, Ankara, s. 58-62

5 Muzaffer Erendil, (1998): Tarihte Strateji (Askeri Stratejiden Milli Stratejiye) Genelkurmay ATASE Yayımları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 147-161

6 Genelkurmay Yayımları, (1976): Tarihte Türk-İran İlişkileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 4-7

7 Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, (1986): Osmanlı Devri, Osmanlı-Rus Kırım Harbi, Ankara, s. 24-29

8 W.E.D. Allen, ve Paul Muratoff, (1966): 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Genelkurmay ATASE Yayımları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 40-44

An English Story
GIve US CYPRUS, TAKE BEYAZID

İsmet ALPASLAN*

ABSTRACT

One of the wars that caused great loss of land and people in the history of the world was the 1877-1878 Ottoman-Russian war. in this most devastated war of Türkish history the Russians progressing over Romania and Bulgaria arrived around Yeşilköy, İstanbul. Not only they seized the entire Caucasia in the East but also invaded Batumi, Ardahan, Kars, Erzurum and Bayezid, and advanced to Bitlis. This war, also known as the 93- War ((Rumi 1293), resulted in numerous loss and migration of the Ottoman Empire both in the Balkans and in the Caucasus and Eastern Anatolia. The Ottoman Empire, which was in a difficult situation, had to agree with Russia on 3 March 1878 with the Treaty of san stefano. As a result of this agreement, as the Turks were liquidated from Europe, 245 million gold war reparations would be paid to

Russia; Batumi, Artvin, Ardahan, Kars and Bayezid (Agri) were to be abandoned to Russia. This situation disturbed the Ottoman Sultan Abdulhamid II and England. Because, Russia's settlement in Southeast Anatolia, the oil regions and hot seas, on the other hand, approaching the Bosphorus, would harm the imperial purposes of England, and would harm their interests. In addition, the passing of the Sanjak of Bayezid from the Ottoman Empire to Russia meant that the Silk Road came under Russian control. At the time, Britain was in control of most of the Mediterranean, as it was influential all over the world thanks to its colonies. The Strait of Gibraltar, the Island of Malta, the Suez Canal... were in the hands of England. Taking advantage of the defeat and weakness of the Ottoman Empire, it set his sights on Cyprus. England, which convinced the Ottoman Sultan by secret talks and agreement, stated that: By violating the Yeşilköy agreement(Treaty of san stefano), we are prepared to have Russia and other European states sign a new agreement. You deliver Cyprus to us, we will give you the Sanjak of Bayezid in return and reduce the compensation you will pay.

Well, that's what it is. With the Yeşilköy Interview, the Ottoman-Russian southern border continues from the Tendürek Mountain - Aladağ ridges south of Bayezid to Kılıç Mountain to the west towards the Karayazı district of Ezurum; this border was taken to the north of the Bayezid - Ağrı - Eleşkirt plains with the Berlin Treaty dated 13.07.18, that is, the ridge of Kösedağ - Aras Güney Mountains - Great and Small Ağrı peaks. This area is as large as the island of Cyprus (9,251km2). Britain was able to success to get the seven major European states.-Germany, France, Austria,Hungary, Italy and Turkey sign the Treaty of Berlin,

As a result of its political and diplomatic success, Britain shot two birds in one stone;

1. Taking the island of Cyprus (temporarily, paying a little tax) from the Ottoman Empire and seizing dominance over the entire Mediterranean;

2. By returning the Sanjak of Bayezid from Russia to the Ottoman Empire, it prevented Russia from approaching further south and the oil regions, and it saved the trade route that connects Asia to Europe from the control of one of its biggest rivals, Russia.

Key words: *Cyprus, Beyazid, English Story.*

* *Researcher-Writter İsmet ALPASLAN, İzmir/TURKEY, e-mail: alpaslan_ismet@hotmail.com*

Bir İngiliz Oyunu: "VER KIBRIS'I, AL BAYEZID'İ"

İsmet ALPASLAN*

GİRİŞ

Dünya tarihinde büyük toprak ve insan kaybına sebep olan savaşlardan biri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'dir. Türk tarihinin de en büyük felâketlerinden olan bu savaşta, Rus orduları Romanya ve Bulgaristan üzerinden ilerleyerek İstanbul Yeşilköy'e kadar gelmiş; Doğu'da Kafkasya'nın tamamını ele geçirdiği gibi, Batum, Ardahan, Kars, Erzurum ve Bayezıd'i de işgal edip Bitlis'e dayanmıştı. "Doksanüç Harbi" (Rumi 1293) olarak da bilinen bu savaş, Osmanlı Devleti'nin hem Balkanlar'da, hem de Kafkasya ve Doğu Anadolu'da sayısız insan kaybı ve göçüyle sonuçlanmış, yenildiğimiz için çok ağır şartlar taşıyan anlaşmaların imzalanmasını sağlamıştır. Zor durumda olan Osmanlı Devleti, 03 Mart 1878'de Rusya ile Ayastafanos (Yeşilköy) mutabakatıyla anlaşmak zorunda kalmıştır. Bu anlaşma sonucu Türkler Avrupa'dan tasfiye edildiği gibi, Rusya'ya 245 milyon altın savaş tazminatı ödenecek; Batum, Artvin, Ardahan, Kars ve Bayezid (Ağrı) illeri Rusya'ya terk edilecekti.

Bu durum, Osmanlı Padişahı II. Abdulhamid'i ve İngiltere'yi rahatsız etmişti. Çünkü Rusya'nın Güneydoğu Anadolu'ya yerleşmesi, yani petrol bölgeleri ile sıcak denizlere, öte yandan İstanbul Boğazı'na yaklaşması, İngiltere'nin emperyal amaçlarına zarar verecek, çıkarlarını zedeleyecekti. Ayrıca, Bayezid (Ağrı) Sancağı'nın Osmanlı'dan Rusya'ya geçmesi, İpek Yolunun da Rus kontrolüne girmesi demekti.

İngiltere o tarihte, sömürgeleri sayesinde dünyanın her tarafında etkili olduğu gibi, Akdeniz'in de çoğunu kontrolünde tutmaktadır. Cebelitarık Boğazı, Malta Adası, Süveyş Kanalı… İngiltere'nin elindedir. Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve zayıflığından faydalanarak Kıbrıs'a göz koymuştur. Gizli görüşmeler ve anlaşmayla Osmanlı Padişahını ikna ederek İngiltere şunu belirtmiştir:

Yeşilköy Antlaşmasını bozmak suretiyle, Rusya ve diğer Avrupa devletlerini yeni bir anlaşma imzalatmaya hazırız. Siz Kıbrıs'ı bize verin biz de BAYEZID SANCAĞI'nı size kazandıralım ve ödeyeceğiniz tazminatı düşürelim…

Nitekim öyle de olmuştur. Yeşilköy Antlaşması ile Osmanlı- Rusya güney sınırı Bayezid'in güneyindeki Tendürek Dağı- Aladağ sırtlarından Kılıç Dağı üzeri batıya Erzurum'un Karayazı ilçesine doğru devam ederken; bu sınır 13.07.1878 tarihli Berlin Antlaşmasıyla Bayezid-Ağrı-Eleşkirt ovalarının kuzeyine, yani Kösedağ-Aras Güneyi Dağları sırtları- Büyük ve Küçük Ağrı zirveleri hizasına çekilmiştir. Bu alan, Kıbrıs adası (9.251 km2) genişliğindedir. İngiltere, Berlin Antlaşmasını Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Türkiye gibi Avrupa'nın yedi büyük devletine imzalatma başarısını göstermiştir.

İngiltere gerçekleştirdiği siyasi ve diplomatik başarısı sonucu bir taşla iki kuş vurmuştur.

1. Kıbrıs adasını (geçici adıyla, biraz vergi ödeyip) Osmanlı'dan alarak Akdeniz'in tamamında hakimiyeti ele geçirmiş;
2. Bayezid Sancağı'nı Rusya'dan Osmanlı'ya geri verdirmekle hem Rus-

* *Eğitimci-Yazar İsmet ALPASLAN, İzmir/TÜRKİYE, e-posta: alpaslan_ismet@hotmail.com*

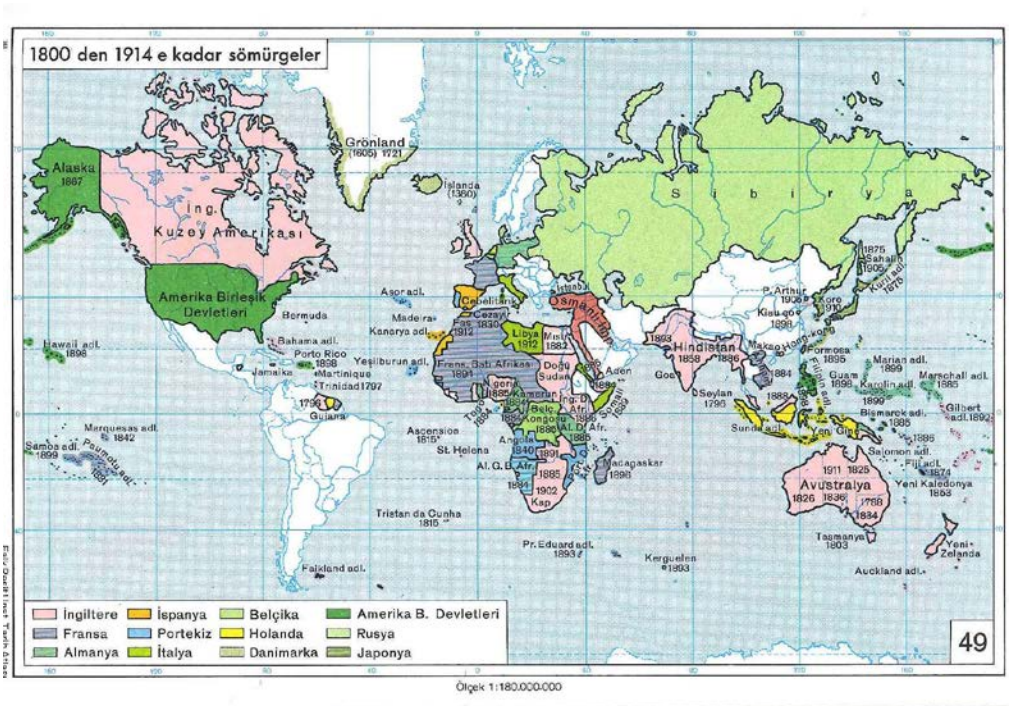
ya'nın daha güneye, petrol bölgelerine yaklaşmasını engellemiş, hem de Asya'yı Avrupa'ya bağlayan ticaret yolunu, en büyük rakiplerinden biri olan Rusya'nın kontrolünden kurtarmıştır.

KIBRIS'IN ELDEN ÇIKIŞI

Coğrafi bakımdan Anadolu'nun bir parçası olan Kıbrıs, 1571'de Lala Mustafa Paşa tarafından fethedildi. O tarihte adada Venedikliler her şeye hakimdi ve Ortodoks halka kötü muamele yapıyor, mezhep baskısı kuruyorlardı. Bunu önlemek için Osmanlı Devleti, fetih sonrası, Ege'den, Güney Anadolu'dan binlerce Yörük Türkmeni yerleştirdi. Kıbrıs Adası, Osmanlı Devletinin bir sancağı oldu ve 307 yıl Osmanlı Yönetiminde kaldı.

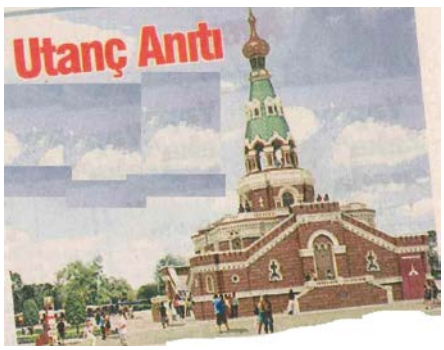
Yeşilköy Anlaşması imzalandığı yıllarda, İngiltere, Akdenizde de kontrolü elinde tutmaktadır. Akdeniz'in batısındaki Cebelitarık Boğazı İngiltere'de denizin ortasındaki kontrol merkezi sayılan Malta Adası İngiltere'de Süveyş Kanalı'nın ticari, askeri ve asayiş işleri zaten İngiltere'de… Sadece Doğu Akdeniz'de zayıftır. Çünkü Kıbrıs adası Osmanlı Devletinin elindedir.

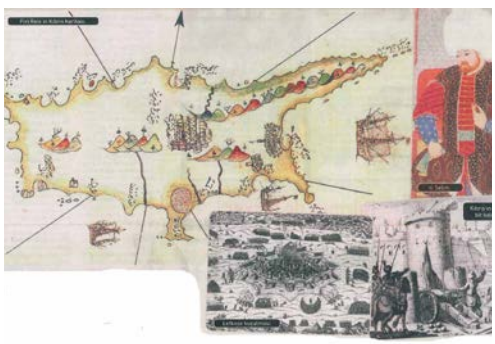
1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ında Osmanlı Devletinin yenilmesi, Rusya'nın elini güçlendirip çok önemli avantajlar sağladığı gibi, İngiltere'yi de harekete geçirmiştir. İngiltere, Osmanlı yöneticilerini ikna edip Kıbrıs'ı ele geçirme planları yapmaktadır. Zira, Osmanlı Devleti hem maddi hem de siyasi yönden çok zor durumdadır. Balkanlarda ve Doğu Anadolu'da büyük toprak kayıpları, İstanbul'un işgal edilme tehlikesi ve ödenemeyecek miktardaki "savaş tazminatı", İngiltere için bulunmaz bir kozdur. Rus Ordusunun Osmanlı Başkenti İstanbul'a Yeşilköy'e kadar ilerlemesi İstanbul'un Ruslar tarafından işgal edilme tehlikesi, Osmanlı yöneticileri kadar başta İngiltere olmak üzere Fransa, Alman-

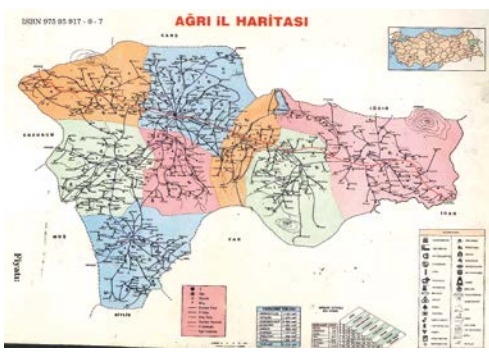
18. yy' da Sömürgeler ve Osmanlı Devleti yönetimindeki bölgeler (Kırmızı renkte olan yerler)

ya, Avusturya-Macaristan gibi büyük Avrupa devletlerini de endişelendirmiştir. İstanbul gibi stratejik, tarihi ve boğaza hakim önemli bir şehrin, Rusya'nın eline geçmesini bu devletler istememektedirler. İstanbul, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının Rusya yerine Osmanlı'nın elinde olması tercih edilmektedir. Rusya'nın güneye, sıcak denizlere ulaşması, İngiltere ve Batılı devletlerin çıkarlarına aykırıdır. Onlara göre, zamanla belki bu stratejik boğazlar Türklerden alınabilir ama Rusya buraya yerleşti mi asla terk etmez . Dikkat edilirse, Birinci Dünya Harbi(1914-1918) başladığında, Almanya ile savaşan Rusya'ya silah yardımı yapmak bahanesiyle İngiltere ve Fransa müttefikleri Rusya'dan önce davranıp Çanakkale daha sonra da İstanbul'u işgal etmek için Çanakkale Boğazı'na saldırmışlardı.

CASES AND SOLUTION PROPOSALS IN ERZURUM veRDICTS REGISTERS TRANSFERRED TO THE CAPITAL FROM BAYEZID SANJAK

Mehmet Emin ÜNER*

ABSTRACT

In the Ottoman Classical period, the law cases were generally handled by the kadis in sharia courts. However, the cases that could not be solved in the local courts or the cases where the justice could not be provided would be transferred to the high court in the capital, the *Divan-ı Humayun*. The complainant would either apply in person or send a petition. A copy of the cases tried here would be recorded in *muhimme* registers. However, as of 1742, each county was assigned a separate verdicts register book. The main source of this article consists of Erzurum verdicts register books numbered from 1 to 10. The first of these registers begins in the year 1155/1742 and ends in 1162/1748 like every other verdicts register. The last of the registers used as a source for this article, the register numbered 10, starts in the year 1220/1805 and ends in 1224/1810. The cases examined in this article were selected from the time period between 1155/1742 and 1224/1810. All of these register books are in hardcover and paper marbling. The typography is in *kırma diwani* style. Some of these register books were reviewed and some of them were reviewed with a special technique. However, it is noteworthy that the number of cases transferred from the Sanjak of Bayezid to the capital is very few in the books that were reviewed either way. How should one interpret this? Is it an indicator the the majority of the cases occurring in the city were resolved in the local courts or that there were not any cases at all. Is it possible that the distance of the sanjak to the capital played a role in this? Is it the effects of the sanjak's governing with the *yurtluk-ocaklık* system? This article seeks to answer these questions as well as providing example cases. In addition to this, other complaints that were transferred to the capital as a result of a failure in resolving it in the local courts or dissatisfaction with the verdicts are detected. In these cases, it is seen that that some nomadic tribes whose names are mentioned in the verdicts are involved in some banditry incidents. However it is seen in the transferred cases that banditry incidents and highway robberies were not specific to nomadic tribes and some members settled tribes were also involved in these incidents. The incidents of ehli orf collecting unlawful taxes, prisoning the villagers, staying in the villager long periods of time for meeting their own and their animals' needs were of great burden for the villagers that they filed complaints about these cases. It is also seen that the reaya who move to other villages were not willing to pay taxes and raised difficulties to the tax collectors. The villagers who move were wanted to relocated in their original villages since they bring damage to their environment. Another unresolved case concerns assets and liabilities. The non-Muslim Ottomans also applied to the higher court when their cases concerning assets and liabilities were not resolved in the local courts. The common practice was a verdict addressed to the kadi would be written for a resolution of the case. This study examines these and similar cases as examples and attempts to draw conclusions.

Key words: *Bayezid, Sanjak, Verdicts, Erzurum*

* *Assoc. Prof. Mehmet Emin ÜNER, Harran University Fakulty of Art and Sciences History Department Osmanbey Campus Şanlıurfa/TURKEY, e-mail: meuner@gmail.com*

ERZURUM AHKÂM DEFTERLERİNDE BAYEZİD SANCAĞINDAN MERKEZE YANSIYAN DAVALAR ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Mehmet Emin ÜNER*

I- GİRİŞ

Osmanlı Devleti bir beldeyi fethettiği zaman oraya ilk önce asayişi sağlamak için subaşı ve yargı işlerine bakmak üzere kadı tayin ederdi. Kadının başında bulunduğu mahkemelere ise şer'i mahkeme denilmekteydi. Toplumda fertler arasında anlaşmazlıklar meydana geldiğinde başvurdukları merci bu mahkemeler idi. Buraya intikal eden davaların büyük çoğunluğu burada çözüme kavuşturulur ve olaylar "şer'iyye sicili" ya da "kadı sicili" denilen defterlere kaydedilirdi. Kadı mahkemeleri de denilen bu şer'i mahkemede kadı tarafından çözüme kavuşturulamayan davalar da oluyordu. Bunun yanında kadının verdiği hükümden memnun kalmayan taraflar da olabiliyordu. Bu her iki grup için de adalet arayabilecekleri başka bir kapı daha vardı, o da kuruluş yıllarında bizzat padişahın daha sonraları ise sadrazamın başkanlık yaptığı "Divân-ı Hümâyûn" idi[1].

Divân-ı Hümâyûn'a toplumsal konumu ne olursa olsun, herkes doğrudan doğruya başvurabilirdi. Yani Divân-ı Hümâyûn, hangi din ve millete mensup olursa olsun ve hangi sınıf ve tabakadan bulunursa bulunsun, kadın erkek herkese açıktı. Siyasî, idarî, askerî, örfî, şer'î, adlî ve malî işler, şikayet ve davalar görüşülüp karara bağlanırdı. Memleketin herhangi bir yerinde haksızlığa uğrayan, zulüm gören veya mahallî kadılarca haklarında yanlış hüküm verilmiş olanlar, valilerden, askerî sınıflardan şikayeti bulunanlar, vakıf mütevellilerinin haksız muamelelerine uğrayanlar, ağır vergi yükü yüklenenler, vergi toplanmasındaki yolsuzluklara maruz kalanlar, eşkıyalık olaylarında muzdarip olanlar vesair davacılar için divân kapısı açıktı[2].

"Devletin en önemli işlevi adaletin sağlanması olduğundan, Divân-ı Hümâyûn herşeyden önce yüce bir mahkemeydi; divanın aynı zamanda bütün devlet işleri ve atamalar hakkında tartışan ve karar alan bir hükümet işlevi de vardı. Bu alanda Divân-ı Hümâyûn'da verilen kararlar, padişah hükmü şeklinde çıkar ve fermanlar mühimme denilen ana divan defterlerine kaydolunurdu"[3]. Divân-ı Hümâyûn'da mühimme defterlerin dışında daha birçok defter tutulmakta idi. Bunların içinde en önemlileri ahkâm, tahvil, rüûs, nâme, ahidnâme gibi defterler idi[4]. Divanda mali işlerle ilgili görülen dava hükümleri de Maliye Ahkâm Defterleri'ne kaydedilirdi[5]. Diğer defterleri bu konuda yapılmış çalışmalara[6] havale edip, kaynaklarımızı oluşturan Ahkâm Defterleri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

II-AHKÂM DEFTERLERİ

Ahkâm kelime olarak Arapça "hükm"ün çoğulu olup anlamı kesin emir ve karardır. Osmanlı Devleti'nde herhangi bir konu, iş ve görev için padişah tarafından verilen yazılı emre "hükm-i hümâyûn" adı verilmektedir. Buna aynı zamanda ferman da denilmektedir. Fermanlar, ait olduğu olaya göre Divân-ı hümâyûn kalemlerinden birinde yazılırdı[7].

Divân-ı hümâyûn devlet işleriyle ilgili olayları re'sen görüşmesi, yani hükümet fonksiyonunu yerine getirmesinden başka "yüksek

* *Doç. Dr. Mehmet Emin ÜNER, Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, Osmanbey Kampüsü Şanlıurfa/TÜRKİYE, e-posta: meuner@gmail.com*

mahkeme" olarak da görev yaptığından ilk devir Mühimme Defterleri'ndeki kayıtlarda her iki mahiyetteki hükümler de yer alırdı. Bu hükümler Avrupa ortalarından İran'a, Kırımdan Kuzey Afrika'ya ve Arabistan'a kadar uzanan sınırlar içindeki Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatının idarî yapısı ve bürokrasisi, devlet ile teb'a ve devlet esnaf ilişkileri, imar, iskân ve ekonomi politikaları, iç ve dış politika, isyanlar ve bastırılma şekilleri, askerî tarih, strateji ve yabancı devletlerle olan ilişkilerle gibi çok çeşitli olayları içeriyordu. 1649 yılına kadar Divân-ı hümâyûndan çıkan bütün kararlar padişahın onayından sonra bu defterlere kaydedilirdi[8]. Bu tarihten itibaren Mühimme Defterleri'nin yanında yeni bir defter serisi, Şikâyet Defterleri tutulmaya başlandı. Devlet işleyişiyle ilgili kararlar yine eskisi gibi Mühimme Defterleri'ne kaydedilirken, şahısları ilgilendiren davalara taalluk eden ferman, berat ve buna benzer kayıtlar bu yeni defterlere, Şikâyet Defterleri'ne kaydedilmeye başlandı. Ancak bu defterler de Mühimme Defterleri'nin hazırlandığı Beylikçi Kalemi tarafından hazırlanıyorlardı ve ebat, tür ve kayıtların tutulma düzeni bakımından Mühimme Defterleri ile aynı idiler; tek ayırt edici özellikleri içerikleri idi[9]. Bu defterlere kaydedilen hükümlerde bölgeler arasında bir ayırım yapılmamış, farklı eyaletlerden gelenler olaylar aynı deftere kaydedilmiştir[10].

XVIII. yüzyılda Divan'a gelen şikayetlerin artması ve bunlara daha pratik bir çözüm yolu bulunması için, devrin reisülküttabı Ragıb Efendi tarafından Divân bürokrasisinde yeni bir uygulama olarak getirmiştir[11]. Eyaletlerden gelen davalar ayrı ayrı defterlere kaydedilmiş ve bu defterlere de "Ahkâm Defterleri" adı verilmiştir. Muhteva olarak Şikayet Defterlerinin devamı olan bu defterlerin tutulmasına titizlik gösterilmiş ve sürekli bir müracaat kaynağı olmuştur. Eskiden meydana gelmiş bir olay söz konusu olduğu zaman bu defterlere bakılır ona göre işlem yapılırdı[12]. Ahkâm defterleriyle birlikte Şikayet Defterleri de tutulmaya devam etmiştir. Bu durum, Ahkâm Defterleri olmayan bölgelerin şikayetlerinin bu defterlere yazıldığı şeklinde izah edilmektedir[13].

Ahkâm Defterleri, muhteva olarak Şikayet Defterleri'nin devamı olduklarından dolayı benzer birçok vasfa sahip oldukları gibi, fiziksel olarak farklı yanları da vardır. Ahkâm Defterleri, Şikayet Defterleri'ne göre şekil olarak şer'iyye sicilleri gibi dar ve uzundurlar. Şikayet Defterleri'nin ön yüzündeki kapakta Şikayet Defterleri ibaresi kullanılırken, Ahkâm Defterleri'nin kapak kısmında defterin nereye ait olduğu yazılmaktadır. Bu ve benzeri farklılıklar yanında, benzer yönleri de vardır. Her iki defterin kapağında da defterin içerisindeki onlu sisteme göre ay ve yıl belirtilmek kaydıyla ne zamana ait olduğu gösterilmiştir. Yine bu defterlerin dış kapakları ebru baskılı motifler yer almaktadır [14].

Ahkâm Defterleri'nde kullanılan yazı türü divâni'dir. Ancak burada kullanılan yazı tam divânî olmayıp, "kırma" veya "hurda" denilen şekillerdir[15].

Ahkâm Defteri tutulan eyaletler: Muhteva itibariyle Şikayet Defterleri'nin devamı olan bu defterler eyaletlere göre tutulmuşlardır. Tarih olarak Şikayet Defterleri'nden 104 yıl sonra (Mora Ahkâm Defteri hariç) hepsi 1742 tarihinden başlayıp, II. Meşrutiyet dönemine kadar devam etmektedir. Eyaletlere göre şu şekilde tertip edilmiştir. Adana, Anadolu, Bosna, Cezair ve Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Halep, İstanbul, Karaman, Maraş, Mora, Özi ve Silistre, Rumeli, Sivas Şam-ı Şerif ve Trabzon[16].

Ahkâm Defterleri'nde yer alan her hüküm üç bölümden meydana gelmektedir.

1-Birinci bölümde mahallin şer'i yetkilisine -ki genellikle kadı olmaktadır- veya örfî amire -bu çoğunlukla beylerbeyi/vali,- ya da hem şer'i hem de örfî yetkiliye hitap ile başlar. Örneğin; Erzurum valisine ve Bayezid kadısı-

na hüküm ki.

2-Hükmün asıl kısmını oluşturan ikinci bölümde şikayeti yapan kişi ya da kişilerin isimleri, şikayetin konusu özetlenir.

3-Son bölümde ise sorunun nasıl çözüleceği belirtildikten sonra, hüküm, "şer'le görülmek yazılmıştır", "ihkâk-ı hak olunmak bâbında", "emr-i şerifim yazılmıştır", "mahallinde i'lâm olunmak bâbında", "kanun üzre amel olunmak bâbında" gibi ifadelerle hüküm hitama ermektedir.

Defterlerdeki şikayet konularına gelince, şikayet için "arz" veya "arz-ı hal" gönderilmesi ilgili kişi ya da kişilerin bir zararını veya uğradığı bir haksızlığı gidermek içindi. Zarar gören taraf şahıs olabileceği gibi, bir kurum da olabilir. Haksız ve zararlı durum eşkıyanın veya mahalli yetkililerinin soygunculuğu, bir mahkeme kararını tanımama, borcunu ödemekten kaçınma veya inkâr etme, genellikle kanunlara aykırı hareketlerden doğma olabilir. Bir yöre halkının yıkık bir köprünün tamiri için başvurmaları da aynı kategoride sayılır. Köylünün toprak anlaşmazlıkları veya bir tımar-erinin köylüden alamadığı vergiler de bir şikayet konusudur. Esnaf, nizamlara aykırı hareket edenleri şikayetle "arz"da bulunabilir. Bütün bu hallerde söz konusu olan şey, özel zararlardır; kamu zararı değildir[17].

Hükümlerin hazırlanmasının temel sebebini İnalcık şöyle açıklamaktadır: "Padişah, şahıslar arasındaki haksızlıkları ve kendi otoritesini temsil edenlerin bu otoriteyi kötüye kullanarak yaptıkları haksızlıkları önlemek veya düzeltmek için şikayet mekanizmasından yararlanmaktadır. Başka deyimle, şikayet ve padişahın emrini isteme, yüksek idare otoritesiyle idare edilenler arasında doğrudan doğruya ilişki kuran, komünikasyonu sağlayan bir mekanizma oluşturmaktadır"[18].

Osmanlı döneminde şehrin sosyal, ekonomik ve hukuki hayatını içeren çalışmalarda şer'iyye sicillerinin önemi tartışılmaz[19]. Ahkâm Defterleri de şer'iyye sicilleri gibi şehrin sosyal ve hukuki hayatını yakından ilgilendiren mahkeme kayıtları tarihimizin temel kaynaklarından olup yerel tarih açısından çok büyük öneme sahiptirler. Bu defterlerde ait olduğu bölgenin sosyal, ekonomik durumunu ortaya koyduğu gibi, idarecilerle halk yahut idarecilerin kendi aralarındaki problemleri ortaya koymada ve anlamada önemli kaynaklardır[20]. Özellikle yangın, işgal ve çeşitli sebeplerden dolayı günümüze ulaşmayan şer'iyye sicillerinin yerini Ahkâm Defterleri alabilmekte, onların boşluğunu dolduracak kıymete haizdirler. Şer'iyye sicillerinde mülkler, yer adları, mimari yapılar, vakıflar, davalı ve davacı da ayrıntılı tarif edilirken Ahkâm Defterleri'nde bu ayrıntılar yoktur. Kişilerin ikamet ettiği mahalleden çok nahiye, kaza ya da sancak gibi idarî birimler zikrediliyor.

ERZURUM AHKÂM DEFTERLERİ VE BAYEZİD SANCAĞI İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Başbakanlık Osmanlı arşivinde A.DVNS. AHK.ER.d koduyla 19 adet Erzurum Ahkâm Defteri bulunmaktadır. Çalışmamızın temel kaynaklarını Erzurum Ahkâm Defterleri serisinin 1 nolu defterden 10 nolu deftere kadar oluşturmaktadır. Bu defterlerin ilki bütün ahkâm defterlerinde olduğu gibi, 1155/1742 tarihinde başlıyor ve 1162/1748 tarihinde sona eriyor. Kullandığımız defterlerin sonuncusu, 10 nolu defter ise 1220/1805 tarihinde başlıyor ve 1224/1810 tarihinde sona eriyor. İncelediğimiz olaylar 1155/1742 tarihi ile 1224/1810 tarihleri arasında geçen zaman diliminden seçilmiştir. Defterlerin tamamı ciltli ve ebru kaplıdır. Yazıları da kırma divanidir. Bu defterlerin bazılarının tamamı taranmış bazıları da sondaj usulü taranmıştır. Ancak Bayezid sancağı ile ilgili çok az hükme tesadüf edilmiştir. Tespit ettiğimiz davalara gelince; aşiret mensuplarının eşkıyalık olayları, ehl-i örfün eşkıya ile işbirliği ile yaptıkları eşkıyalıklar, vergi meseleleri, alacak verecek davaları,

yerlerini terk eden bazı köy ahalisinin tekrar eski yerlerine geri getirilmesi, yol kesme ile birlikte yaşanan katl olaylarıdır. Aşağıda bu konularla ilgili dava ve çözüm yollarıyla ilgili örnekler verilecektir.

Bölgeden merkeze intikal eden davalar arasında eşkıyalık ile ilgili davalar ön sıralarda yer almaktadır. Sosyal bir olay olan eşkıyalık, tarihin ilk devirlerinden itibaren insanlığın devamlı birlikte yaşamak zorunda kaldığı toplumsal bir olgudur. Zor kullanarak kişilerin mallarına el koyma, hayatlarına kastetme, onlara maddi ve manevi zarar verme ve bu işi özel bir teşkilat haline getirme eğilimine denir. Bu işleyişe bozuk siyasi ve ekonomik şartların hüküm sürdüğü yerlerde oldukça sık rastlanır. Batı'da olduğu gibi Doğu dünyasında da bu tür faaliyetler görülmektedir. Genel olarak soygun yapıp halkın malına ve canına kasteden, etrafı haraca kesen gruplar için İslam tarihinde "yol kesen" anlamında harrâbe veya kuttau't-tarik tabirleri kullanılmıştır. Osmanlılarda ise ikinci tabire rastlanmakla birlikte bu tip faaliyetlerde bulunanlara daha ziyade "şaki" ve bunun çoğulu olarak "eşkıya" denmiştir. Osmanlı kaynaklarında ayrıca "celâli", "eşirrâ", "harâmi", "haramzâde", "türedi", "haydut" kelimeleri de eşkıya karşılığı olarak kullanılmıştır. Eşkıyalık olayları çok çeşitlidir, daha doğrusu bu olaylara karışanlar toplumun farklı katmanlarında yer almaktadır. Ehl-i örf denilen yerel idareciler, yerleşik hayata olan köy halkı ve konar-göçer aşiretleri mensup kişileri eşkıyalık olaylarını gerçekleştirenler arasında görmek mümkündür. Aşağıdan bu tür olaylardan örnek davalar incelenecektir. Önce aşiret mensuplarının karıştığı bir eşkıyalık davası.

1750 tarihinde Erzurum valisine ve Bayezid ve Kars ve Kağızman ve kadılarına yazılan bir hükümde belgenin diliyle "Kabail-i Ekrâd'dan Dilukanlı ve Hamakanlı ve Zilanlı ve Keskanlı ve Milli ve Badıllı ve aşayir-i sairenin bazı perakende haneleri Bayezid ve Kars ve Kağızman havalilerinde vaki' yaylaklarda müctemi' ve ikamet" edenlerden bazıları Bayezid sancağı çevresinde yolları kesip gelip geçen tüccarın mallarını gasp etmektedirler. Bu duruma bir çözüm getirilmesi için yazılan hükümde özellikle vezir payesini taşıyan beylerbeyine hitap etmektedir. "Sen ki vezir-i müşarülileyhsin tarafına ihbar ve inha olunup lakin def'i ta'addi ve gaileleri emr-i şerifim sudûruna muhtaç olmağla aşayir-i mezkûrenin" eşkıyalık hareketlerinin bir an önce önlenmesi belgenin diliyle "mazarratları ibadullah üzerlerinden men' u def" edilmesi için verilen emirlerin uygulanması istenmektedir. "ecilden vech-i meşruh üzre şer'le görülmek içün yazılmıştır"[21].

Bir başka eykıyalık olayı da 1759 tarihinde merkeze yapılan şikayetten anlaşılmaktadır. Bayezid sancağı sakinlerinden zımmi Dilo'nun yine aynı kaza sakinlerinden ismi bilinen ancak hükümde yazılmayan bir zımmi grubu tarafından soyulması ve kılıç ile ellerini yaralayıp parmaklarını kesmesi olayıdır. Olayın çözümü için yazılan hükümde olayın mahallinde şer'le görülmesi emredilmiştir[22].

Eşkıyalık olaylarında eşkıyalar bazen de ölümlere de sebep olabiliyorlardı. Aşağıda verilen örnek de bunlardan biridir.

1766 tarihinde "Bitlis sakinlerinden tüccar taifesinden Yusuf ve Abdurrahman nam kimesneler Südde-i sa'adetime arzuhal edip" ticaret amacıyla Van taraflarına giderlerken Tatvan civarında Bayezid sakinlerinden Çekvanlı aşiretinden yezidi Kürdlerinden Mecdi, Emun, Keleş, Mezlan, Süleyman, Kızılkaba ve Haydar elli kişilik bir grupla yollarını kesip arkadaşlarından Ahmed ve Mehmed adında iki kişiyi "hilâf-ı şer'i şerif ve bi-gayr-i hak katl" ve yanlarında mevcud bin iki yüz zulte ve yüz batman kahve ve üç yük bez vesair eşya ile on beş kise akçe değerinde malları ile beraber at ve merkeplerini de gasp etmişlerdir. Erzurum valisine ve Bayezid kadısına hitaben yazılan hükümde "zimmetlerinde sabit ve zahir olan emval ve eşya ve hayvanatların

kendilerden tahsil ve alıverilip" kendilerine iade edilmesi emredilmiştir. "husus-ı mezbûr mahallinde şer'le görülüp sabit ve zahir olan hakları ba'de's-sübut alıverilip ihkâk-ı hak olunmak için emr-i şerif yazılmıştır"[23].

Ehl-i örf hakkında da merkeze yansıyan davalar görülmektedir. Olaya geçmeden önce ehl-i örfü tanımlamak isabetli olacaktır. Osmanlı toplumu genel olarak yöneten ve yönetilenler olarak iki gruba ayrılıyordu. Yönetenler de yetişmeleri ve yaptıkları işe göre ehl-i şer' ve ehl-i örf diye ikiye ayrılıyorlardı. "Ehl-i şer', müslüman aile menşeli olan ve genellikle medreselerde okuyarak icâzet aldıktan sonra kazâ, eğitim ve din alanlarında görevlendirilen ulemâ zümresini; "seyfiye ricâli" de denilen ehl-i örf ise daha çok kul menşeli olan ve Enderun veya Acemi Oğlanları Mektebi'nden yetişerek sipahilikten asesbaşılığa, kethüdâlığa ve sadrazamlığa kadar yükselebilen yöneticileri teşkil ediyordu"[24]. Ehl-i örf denilen yerel yöneticilerin zaman zaman halkı rencide ettikleri, eşkıya gruplarıyla işbirliği yaptıkları da görülmektedir. Aşağıda bu tür olaylarla ilgili örnek bir dava ve çözüm yolları incelenecektir.

1751 tarihinde "Erzurum valisine Bayezid ve Eleşgird ve Diyadin kadılarına hüküm ki" diye başlayan hükümde belgenin diliyle başlamak gerekirse,"hâlâ Bayezid mutasarrıfı olup Bayezid'de sakin Mahmud Paşa ve Eleşgird sancağıbeyi Abdulfettah Bey ve Diyadin sancağıbeyi bin yüz altmış ( ) senesinde birbirleriyle yekdil ve erâzil ve kat'ı tariki başlarına cem'" eden bu kişiler köylere varıp köyde bulunan hayvanları talan edip samanları ve evlerini yaktıklarından başka halkın namusuna da el atmışlardır. "reaya ve berayanın ırzların payimal ve bilcümle emval ve eşyaların gasb ve garet" etmeleriyle kalmamışlar çevrede bulunan kasaba ileri gelenleri, ulema her kim varsa rencide etmişlerdir. Bundan başka anbarlarda bulunan zahireleri, emval ve eşyalarını da talan etmişlerdir. Hükmün gidişatından öyle anlaşılıyor ki bu yazılanlar yapılanların bir kısmı gibi duruyor, olayların daha vahim olduğu izlenimi veriyor. Bunların yaptıklarının yüzünden halk perişan durumdadır. Yazılan hükümde davanın mahallinde şer'le görülmesi emredilmiştir. "mahallinde şer'le görülüp icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak babında fermân-ı alişanım sâdır olmuşdur buyurdum ki"[25].

Merkeze en çok yansıyan şikayet konularından biri de vergi meseleleridir. Şikayet davalarına geçmeden önce Osmanlı'da vergi hakkında çok kısa bilgi vermek yerinde olacaktır. İslam devletlerinde vergiler "şer'i vergiler" ve "olağanüstü vergiler" olmak üzere ikiye ayrılırdı. Şer'i hükümlere dayanan ve fıkıh kitaplarında sınırları belirlenmiş vergiye şer 'i vergiler, bunların haricinde devlet tarafından konulan vergilere olağanüstü vergiler denilmektedir. Olağanüstü vergiler de "tekâlif-i örfiyye" ve "tekâlif-i şâkka" diye iki kısma ayrılırdı. Örfi vergiler genellikle savaş gibi olağanüstü durumlarda toplanan vergilerdir. Şeriatın örfi vergilere cevaz verdiği genellikle kabul edilmiştir. Bu tür vergilerde hakkaniyet ve adalet olduğu varsayılır. Şâkka türü vergiler ise ağır vergiler olup haklarında şer'i cevaz bulunmayan ve genellikle haksız kabul edilen vergilerdir. "Güç yetirilemeyecek kadar ağır vergiler" olarak tanımlanmaktadır. Genellikle yerel idarecilerin halktan topladıkları izinsiz vergilerdir. Adaletnâmeler ve fermanlarla yasaklanmışlardır. Bu vergiler teftiş akçesi, devir, harç-ı bâb, masarıf-ı sancak, saray tamiri, esb-baha, hilat-baha, kaftan-baha, nal-baha, zahire-baha, öşr-i diyet gibi isimler taşımaktadır[26].

Vergi söz konusu olunca ahalinin daha çok şikayetçi olduğu görülür. Merkeze intikal eden davaların büyük çoğunluğu da bununla ilgilidir. Ancak bazen de vergi toplamakla sorumlu kişiler de şikayetçi oluyorlardı. Buradaki dava vergi mükelleflerinin vergilerini zamanında ödemedikleri hakkındadır.

1758 tarihinde malikâne sahibi Hüseyin sahip olduğu köylerde geçici olarak ikamet

edenlerden vergi tahsil edemediği için merkeze bir arzuhal göndermiştir. Bunlar defterde kayıtlı olmalarına rağmen vergi vermek istemiyorlar. "kanun ve defter mucebince talep eyledikde hilâf-ı kanun ve defter vermekde ta'allül ve muhalefet üzre oldukların" bildirmiştir. Erzurum valisine Erzurum kadısına Bayezid kadısına hitaben yazılan hükümde olayın çözülmesi için "kanun ve defter mucebince resm-i raiyyetlerin alıverilip hilâf-ı kanun ve defter ta'allül ve niza' ettirilmemek babında hükm-ı hümayunum rica eyledikde ecilden kanun üzre amel olunmak için yazılmıştır"[27].

Son örneğimiz alacak verecek davası ile ilgilidir. Alacak verecek olaylarına her dönemde rastlamak mümkündür. Aşağıdaki hükümde böyle bir olayla ilgilidir.

1759 tarihinde Bayezid sakinlerinden Balad adlı zımmi İstanbul'a gidip Bedel adlı zımmiden hem kendisinin hem de Karaköse, Bedros ve Karabid adlı zımmilerin alacağı olduğunu ancak adı geçen Bedel Acem diyarında öldüğünü belirtiyor. Bunun üzerine bu hem kendi adına hem de diğer alacaklılar adına gidip alacaklarına karşılık adamın mallarına el koymuştur. Ancak Acem hanlarından Azad Han Acem diyarında ölenlerin terekesinin verilmeyeceğini üstelik kendisini ve beraberinde giden oğlunu darp edip yaralamışlardır. Emval ve eşyayı da kendisinden geri almışlardır. bunlar neredeyse çırılçıplak Bayezid'e dönebilmişlerdir. Buna rağmen diğer alacaklılar Acem Hanı'nın cebren el koyduğu emval ve eşyayı kendisinden talep etmişlerdir. Yanlarına başkalarına alıp zorla ondan beş kese akçe almışlardır. Erzurum valisi vezire ve Bayezid kadısına hitaben yazılan hükümde "mesfûrların hilâf-ı şer'i şerif ve bi-gayr-i hak ahz eyledikleri olmikdar kise akçe alıverilip ta'allül ve niza' ettirilmeyip icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak babında hükm-ı hümayunum rica eylediği ecilden sen ki Erzurum valisi vezirim müşarülileyhsin marifetinle şer'le görülmek emrim olmuştur"[28].

Bir başka alacak verecek davası da "Mirimiran-ı kiramdan Bayezid sancağı mutasarrıfı Mahmud"un kardeşi Mir İbrahim'den dört bir kuruş alacak davasıdır. Kardeşine verdiği parayı geri alamayınca o da çareyi merkeze başvurmakta bulmuştur[29].

Sonuç olarak; Gerek tamamı taranan defterlerde gerekse sondaj usulü taranan defterlerde Bayezid sancağından merkeze yansıyan dava sayısının azlığı dikkati çekmektedir. Şehirde meydana gelen olayların büyük ekseriyeti mahalli mahkemelerde çözüm bulduğu söylenebilir. Sancağın merkeze olan uzaklığı ve ulaşım şartlarının zorluğu da bunda rol oynamış olmalıdır. Ancak bölgede nüfusun azlığı merkeze yansıyan olayların az olması için temel sebep teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Sancağın "yurtluk ocaklık" sistemi ile yönetilmesi rolünü de hesaba katmak gerekir. Bu şartlarla birlikte mütalaa edildiğinde merkeze giden dava sayısının azlığı normal karşılanmalıdır. Ancak zor şartlara rağmen İstanbul'a Divan-ı Hümayun'a ulaşabilenler-tabir yerindeyse- eli boş dönmüyorlardı. Mahalli mahkemede çözülmeyen davaları çözülüyor, genellikle hak yerini buluyordu.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Geniş bilgi için bkz. Ahmet Mumcu, Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 13; Halil İnacık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 96.

3 İnacık, Klasik Çağ, s. 99.

4 Uzunçarşılı, a. g. e, s. 79.

5 Maliye Ahkâm Defterleri hakkında geniş bilgi için bakınız, Rıfat Günalan, Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2010, s. 101 ve diğerleri.

6 Bilgin Aydın, XVI. Yüzyılda Divân-ı Hümâyun ve Defter Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017; Feridun Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, III/ 5 (2005), s. 101.

7 Mithat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lûgatı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 111.

8 Mübahat Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, c. 31, s.520.

9 Nahide Şimşir, "Ahkâm Defterleri'nin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir ile İlgili Hükümler", Tarih İncelemeleri Dergisi, Sy 9 (1994) s. 359

10 Ramazan Günay, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sy 17 (2013), s. 15

11 Emecen, a.g.m. s. 125.

12 Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları İstanbul 1993, c. 1 s. 30

13 Şimşir, a.g.m., s. 361

14 Meryem Aydın, "Osmanlı Divan Teşkilatı ve 1281-1296/1864-1879 Tarihli 19 Numaralı Erzurum Vilayet Ahkâm Defteri'nin Tarihi Kıymeti, Current Research in Social Sciences, Sy 3, (2015), s. 73; Abdelbassat Mekki, Ahkâm Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Cezayir'in İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2016, s.18

15 Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 62-63

16 Başbakanlık Arşivi Rehberi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, İstanbul 2000, s. 25

17 Halil İnalcık, Doğu Batı Makaleler II, Ankara 2009, s. 172.

18 İnalcık, Doğu Batı s. 176.

19 Geniş bilgi için bakınız: Yasin Taş, Osmanlı Döneminde Urfa'da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900), Hiper Yayınları, Ankara 2019.

20 Emecen, a.g.m. s. 125.

21 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafi Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Erzurum Ahkâm Defterleri (A.DVNS.AHK.ER.d), nr.3, 44/2.

22 BOA, A.DVNS.AHK.ER.d, nr. 4, 60/2.

23 BOA, A.DVNS.AHK.ER.d, nr. 5, 64/5.

24 Geniş bilgi için bakınız; Mehmet İpşirli, "Ehl-i örf", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1994, c. 10. 519-520.

25 BOA, A.DVNS.AHK.ER.d, nr. 3, 84/1.

26 Geniş bilgi için bakınız, Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlif", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2011, c. 40, s. 336-337

27 BOA, A.DVNS.AHK.ER.d, nr. 4, 22/3.

28 BOA, A.DVNS.AHK.ER.d, nr. 4, 91/3

29 BOA, A.DVNS.AHK.ER.d, nr. 10, 15/2.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Aydın, Bilgin, XVI. Yüzyılda Divân-ı Hümâyun ve Defter Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

Aydın, Meryem, "Osmanlı Divan Teşkilatı ve 1281-1296/1864-1879 Tarihli 19 Numaralı Erzurum Vilayet Ahkâm Defteri'nin Tarihi Kıymeti, Current Research in Social Sciences, Sy 3, (2015), ss.69-83.

Başbakanlık Arşivi Rehberi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, İstanbul 2000

BOA, Bab-ı Asafi Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Erzurum Ahkâm Defterleri (A.DVNS.AHK.ER.d), no. 1-4-2-3-4-5-6-7-8-9-10.

Darkot, Besim, "Kemah", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977, c. 6.

Emecen, Feridun, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, III/ 5 (2005), ss. 107-139.

Günalan, Rıfat, Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2010.

Günay, Ramazan, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sy 17 (2013), ss. 9-29.

İnacık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

İnalcık, Halil, Doğu Batı Makaleler II, Ankara 2009.

İpşirli, Mehmet, "Ehl-i örf", İslâm Ansiklopedisi,

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, c. 10.

Kütükoğlu, Mübahat S., Osmanlı Belgelerinin Dili, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018

Kütükoğlu, Mübahat, "Mühimme Defteri", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, c. 31.

Mekkı, Abdelbassat, Ahkâm Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Cezayir'in İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2016.

Mumcu, Ahmet, Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976.

Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları İstanbul 1993.

Sertoğlu, Mithat, Osmanlı Tarih Lûgatı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

Şahin, İlhan, "Kemah", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, c. 25.

Şimşir, Nahide, "Ahkâm Defterleri'nin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir ile İlgili Hükümler", Tarih İncelemeleri Dergisi, Sy 9 (1994) ss. 357-371.

Tabakoğlu, Ahmet, "Tekâlif", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, c. 40.

Taş, Yasin, Osmanlı Döneminde Urfa'da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900), Hiper Yayınları, Ankara 2019.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

EKLER

BOA, Bab-ı Asafi Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Erzurum Ahkâm Defterleri (A.DVNS. AHK.ER.d), no. 5-64/5.

Erzurum valisine ve Bâyezid kadısına hüküm ki

Bitlis sâkinlerinden tüccar tâifesinden Yusuf ve Abdurrahman nâm kimesneler Südde-i sa'adetime arzuhal edub bunlar kendi hallerinde ticaret tarikiyle Van taraflarına giderlerken Tatvan civarında Bâyezid sakinlerinden Çekvanlı aşiretinden yezidi Kürdlerinden Mecdi ve Emun ve Keleş ve Mezlan şeyhanesi Süleyman ve Kızılkaba şeyhanesi ve Haydar demekle ma'rûf kimesneler kendi hallerinde olmayub bin yüz yetmiş sekiz senesinde hevâlarına tabi' elli nefer refikalarıyla bunların yollarına inip refiklerinden Ahmed ve Mehmed nâm kimesneleri hilâf-ı şer'i şerif ve bi-gayr-i hak katl ve yanlarında mevcûd bin iki yüz zulte ve yüz batman kahve ve üç yük bez vesâir eşya ile on beş kise akçelik emvâllerin tehib ve garet ve beş re'es bargir ve on re'es merkeblerin gasben ahz ve ziyâde gadr ve ta'addi eylediklerin bildirub ahar husus içün ta'yin olunan mübâşir ma'rifetiyle şer'le görülüp zimmetlerinde sabit ve zâhir olan emvâl ve eşya ve hayvanatların kendulerden tahsil ve alıverilip icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında emr-i şerifim ricâ eylediklerin ecilden sen ki vezir-i müşârülileyhsin ma'rifetinle ve ahar husus içün ta'yin olunan mübâşir ma'rifetiyle husus-ı mezbûr mahallinde şer'le görülüp sabit ve zâhir olan hakları ba'de's-sübût alıverilip ihkâk-ı hak olunmak içün emr-i şerif yazılmıştır.

Fî evâsıt-ı M sene 1179

BOA, Bab-ı Asafi Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Erzurum Ahkâm Defterleri (A.DVNS. AHK.ER.d), no. 5-64/5.

A.{DVNS.AHK.ER.d.00005

A STUDY ON MEN'S CLOTHES IN AĞRI AND PROVINCE IN "ELBİSE-İ OSMANİYYE"

Rukiye KAYA*
H.Nurgül BEGİÇ**

ABSTRACT

Ağrı, which is one of the settlements at the extreme points of Anatolia, which has hosted many civilizations, has been located on the Silk Road and has caused many cultural influences to be reflected in the region. The lifestyle that provides this rich cultural unity and the clothing that is a part of this life, especially the traditional clothes of men is remarkable.

One of the basic needs of human beings; dressing needs is one of our cultural heritage with its reflection of social beliefs, climatic conditions, environmental factors, age, gender, social status, material opportunities and the traditional features of the lived era and locality. Unlike women's clothing in the region, it was found that men's clothing was not stored. As in Anatolia, in the region, in virtue of dispensing the clothes to those in need after death or burning them up, there were not enough resources and studies related to the clothing of men.

In the sourcebook called Elbise-İ Osmaniyye by Osman Hamdi Bey and Marıe de Launay in1873, the visuals and expressions of the clothes of different cultures which belong to the era within the boundaries of the Ottoman Empire is important in terms of shedding lights to the past and to introducing the clothes. The clothes and accessories worn in Ağrı and its vicinity were separated as Muslim wear and non-Muslim wear and introduced.

In this study: Men 's clothing worn in Ağrı and its vicinity taking part in the book named Elbise-İ Osmaniyye will be examined.

***Key words*:** *Ağrı, traditional, menswear, Elbise-i Osmaniyye*

* *Lecturer Rukiye KAYA, Dicle University, Vocational School of Technical Sciences, Diyarbakır/TURKEY.*
** *Assoc. Prof. H.Nurgül BEGİÇ, İzmir Demokrasi University, Faculty of Fine Arts, İzmir/TURKEY.*

ELBİSE-İ OSMANİYYE'DEKİ AĞRI ve ÇEVRESİ ERKEK GİYİM KUŞAMI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Rukiye KAYA*
H.Nurgül BEGİÇ**

1- GİRİŞ

Giyim ve kuşam kavramı insanlık tarihi ile birlikte gelişme göstermiştir. Toplumlar kıyafetleriyle kültürlerini ve ait oldukları kimliklerini dışa vurmuşlardır. Giyim kavramının o dönemde ülkeleri birbirinden ayırmada kullanılan ve kültürleri hakkında bilgiler veren bir özelliğe de sahip olduğu anlaşılmaktadır (Begiç, 2017:259).

İnsanoğlu vücudunu olumsuz hava şartlarından korumak ve örtünmek dışında giyim kuşama farklı işlevler de yüklemiştir. Anadolu coğrafyası pek çok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Gelenek ve göreneklere bağlı olarak etnik kimlik ve inançlardaki çeşitlilik giyim kuşam zenginliğine de sebep olmuştur.

Giyim bir kültür ürünüdür ve doğrudan insan ile ilgili olduğundan yaşam biçiminin göstergesidir. Giyim tarihi incelendiğinde Anadolu'da yaşamış olan pek çok topluluktan ve uygarlıktan esintiler görülmektedir. Anadolu'ya gelen her medeniyet bir öncekinden etkilenmiş ve kendi kültürüne ekleyerek gelişmeyi sağlamıştır. Bu şekilde oluşan kültürler ortak değerlere sahip olmuştur (Sürür, 1983: 78). Bu bağlamda Anadolu coğrafyasında giyim kuşam etnik kimliğe özgü pek çok farklılıklara sahip olmuştur.

Anadolu'da halkın giyim kuşam özelliği yöreden yöreye değişiklik göstermektedir. Anadolu halkının etnik durumu, coğrafi yapısı, iklim şartları, gelenek, görenek ve töreleri pek çok konuda olduğu gibi giyim kuşam ve donatılarında da etkili olmuştur. Giyim kuşam kültürünün ve tarihinin her döneminde kendini yenilemiş bir önceki kuşaktan/dönemden aldığı kültürel birikimi, döneminin izleriyle bir sonraki kuşağa bırakırken tüm giyim unsurları gibi erkek giyimi de sosyo kültürel ve toplumsal etmenlerle sürekli şekillenmiştir. Bu noktada erkeklerin giyiminde rahat edebilecekleri, dış koşullara uygun, soğuk ve sıcaktan koruyabilecek nitelikler aranmasının yanında aidiyet ve statü göstergesi olma özelliği de taşımıştır.

Anadolu coğrafyası pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Buna bağlı olarak halkın giyim kuşamı sosyo kültürel ve sosyo ekonomik hayata şekil vermiştir. Giyinmek yaşamın başlangıcında vücudu dış etkenlere karşı koruma ve örtünme amaçlı olsa da yaşamsal ihtiyaçlar ve toplumsal işlevleri yüklenerek kültürel bir öğe olarak gelişim göstermiştir. Türk Giyim kuşamı ile ilgili tarihsel süreç incelendiğinde saray giysileri dışında Anadolu halkına has giyim unsurlarına çok az rastlanmaktadır. Günümüze ulaşan erkek kadın ile çocuk iç ve dış giyimine ait pek çok örnek dışında minyatürler, yabancı ressamların resim, gravür gibi eserleri, "seyahatnâmeler" ve "ehl-i hiref" defterleri bu konuda bilgi vermektedir. Engin bir tarihî geçmişi ve bölgesel çeşitlemeleri bulunan Türk giyiminin resmî ve sivil, günlük ve özel günler için hazırlanmış pek çok parçadan oluşan çeşitlemeleri vardır. (Barışta, 1996:491). Anadolu'da kadınlar özel günlerinde kullandığı giyim kuşamını genellikle sandıklarında saklamışlardır. Erkek giyim kuşamı için aynı şey söylenemez. Erkek

* *Öğr. Gör. Rukiye KAYA, Dicle Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Diyarbakır/TÜRKİYE.*
** *Doç. Dr. H.Nurgül BEGİÇ, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İzmir/TÜRKİYE.*

giysilerinin sürekli kullanılmasına bağlı olarak yıpranması ya da çocukları için yeniden giysi olarak kullanıma kazandırılması ve diğer bir tespit ise bölgenin inanç yapısına bağlı olarak ölen erkeğe ait giyim kuşamı ve diğer eşyaları ihtiyaç sahiplerine verilmesi ya da yakılması nedeniyle günümüze ulaşamamıştır. Bu bağlamda yöredeki erkek giyim kuşamı hakkında yeterli kaynaklara ulaşılamamıştır.

Toplumların gelenek ve görenekleri bağlamında giyim kuşam kültürü, yaşanılan zamanın, mekânın özelliklerini, geleneksel unsurları ve yaşanılan dönemin düşünce yapısını yansıtıcı özelliği, maddî değerinin olması, insan emeğine ve yaratıcılığına dayalı olma özelliği gibi nedenlerden dolayı sembolik anlamlar kazanmaktadır. Somut gösterge olarak nitelendirilen giyim-kuşam unsurları belirli değerler, olaylar ve durumlarla birleşerek sözsüz yapının çok anlamlı değer aktarıcıları hâline gelmektedir (Çetinkaya, 2015:84). Bölgenin inanç yapısı ölen erkeğe ait giyim kuşamı ve diğer eşyalarının ihtiyaç sahiplerine verilmesi ya da yakılması nedeniyle günümüze ulaşamamıştır. Buna bağlı olarak yöredeki erkek giyim kuşamı daha önce yeterince araştırılmamış ve görseller ile yazılı kaynaklara ulaşılamamıştır.

Osman Hamdi Bey ve Marie de Launay'ın "1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri Elbise-i Osmaniyye" adlı kitabı Osmanlı İmparatorluğundaki halkların çok renkli ve ayrıntılı fotoğraflarla zenginleştirilmiş giyim kuşamı hakkında önemli bir belge niteliğindedir. 1867 Paris Fuarı'ndan sonra yapılan en önemli fuar 1873 yılı Viyana Fuarı'dır. Osmanlı Devleti yedi cihan devleti olarak tarihe geçmiştir. Bu kadar geniş bir coğrafyada yaşayan halkların giyim ve kuşam zenginliği devletin en önemli göstergesidir. Özellikle yerel halk giysileri ve takım elbise tanımlamalarındaki ifadeler çarpıcıdır. Yerel giysi, bir diğer deyişle yerel kılık kıyafet ile takım elbise arasındaki esastan gelen farklılıklara dikkat etmenin gerekli olduğuna inanıyoruz. İkisinin de kullanım alanı aynıdır. Giyenlerin örtünme gereksinimlerini karşılamak, ancak ikinci tür giysinin, yani takım elbisenin hiçbir özelliği, yöreye uyumu ve karakteristik niteliği yoktur. (Osman Hamdi Bey, Launay,1999:7). Bu giysiler içinde kent soylu erkek ve kadınlar, Avrupa modasına uyan resmi görevliler, erkek, kadın, çocuk, işçi, çoban, meslek erbabı kişilerin yanı sıra etnik kökeni ve dini farklı kesimden insanların giyim çeşitliğini içeren giysilere yer verilmiştir. Eski Ağrı ve çevresindeki erkek giyim kuşamı "1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri Elbise-i Osmaniyye" isimli Osman Hamdi Bey'in kitabından yola çıkılarak Elbise-i Osmaniye'deki Ağrı ve çevresindeki erkek giyim kuşamı üzerine bir araştırma niteliğindedir. Anadolu'daki dönem giysilerine halkın sosyo kültürel, sosyo ekonomik ve etnik kökenlere bağlı olarak erkek giyim kuşamı incelenmiştir. Kitapta yer alan Ağrı ve çevresinde giyilen erkek giysileri dış koşullara uygun, soğuk ve sıcaktan koruyabilecek ve onların çalışmalarında rahat hareket edebileceği niteliklerin aranmasının yanında aidiyet ve statü göstergesi taşımaktadır.

2-AĞRI YÖRESİ ERKEK GİYİM KUŞAMI

Ağrı ili topraklarında doğu-batı doğrultusunda uzanan çöküntü ovaları, tarihsel süreç içinde Doğu Anadolu'nun dağlık yapısı içinde kolay geçilir doğal bir koridor olarak kullanılmıştır. Bu nedenle il toprakları tarihte Anadolu'ya varmadan önceki son durak ve ticarî açıdan önemli bir faaliyet alanı olmuştur. Bununla birlikte göç yolları üzerinde yer alan Ağrı ili toprakları; barış dönemlerinde kültürel etkileşimin yoğun olarak gerçekleşme alanı olmuş, savaş dönemlerinde ise işgal ve istila hareketleriyle karşı karşıya kalmıştır (Kaya, Karataş, 2014:160). Buraya akınların başlamasıyla birlikte bölgede Türk kültürü de yayılmaya başlamış var olan kültürel zenginlikle beraber gelişimini sürdürmüş ve ileri alanlara taşımıştır.

Ağrı'nın il olana kadar ki tarihi sürecine baktığımızda Bölgenin Osmanlı Devleti tarafından 1578'de kesin olarak fethedilmesinin ardından Bayezid aynı tarihte tahrire tabi tutularak sancak haline getirilip Van Eyaletine bağlandı.(Gül, 2011:158). 1608, 1631 ve 1653 yıllarına ait tevcihat kayıtlarına göre, Bayezid Kalesi Sancağı adıyla yine Van Eyaleti sınırları içerisindedir.(Karataş, Kul, 2012:344) Ancak Osmanlı idarî teşkilâtında ilerleyen süreçlerde Erzurum eyaletine bağlanmıştır(-Tuncel, 1994:493). XIX. yüzyılın başlarında Erzurum eyaletinin bir sancağına merkez olan Bayezid, Tanzimat'ın ilanından sonra eyalet sisteminden vilâyet sistemine geçildiğinde de Erzurum vilâyetine bağlı sancaklardan birinin merkezi oldu (Tuncel, 1994:494). XVII. yüzyılın sonarından itibaren Erzurum Eyaleti'ne bağlanan Bayezid Sancağı, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar bu statüsünü korumuştur (Karataş, Kul, 2012:344). Erzurum sancağının içinde yer alan Ağrı ve çevresindeki erkek giyim kuşamı bu sancağın içindeki topraklarda benzerlik göstermektedir.

Ağrı'nın tarihi zenginliği, kültürel dokusu, göç yolları üzerinde olup sürekli hareketliliğin olmasıyla açıklanabileceği gibi farklı etnik grupların varlığı ile de açıklanabilir. Bölge halkı aşiretlerden oluştuğu bilinmektedir (Halaçoğlu, 1991:9). Aşiretler ve diğer etnik gruplar toplum içinde giyim kuşamlarındaki detaylar ile sosyo ekonomik ve kültürel statülerini ifade etmişlerdir.

Bölgedeki erkek giyimi birbirine benzer özellikler taşımaktadır. Yörede yaşayan Azeri erkeklerin giyim tarzı İranlıların giyim tarzına çok benzemektedir. Durumu iyi olanlar başlarına kalpak koyar (kalpak almaya gücü yetmeyenler başlarına keçe koymaktadır), arkası büzmeli İran tarzı ceketler, paltolar, pantolon ve şalvar giyerler. Fakir olanlar ise bacaklarına don giyer, ceketleri üzerine kuşak bağlar, başına keçe örter, saçlarını uzatır ve kendilerine has bir şekilde keserler (Kaya, Karataş, 2014:166). Bölgede giyim kuşamın yanı sıra saç ve giyim donatılarında da farklılıklar görülmektedir.

Aşiretlerin giyim ve kuşamı kendi örf ve adetlerine göreydi. Örnek olarak Zilan aşiretinin serpuşları Celaliler gibi kısa keçelidir, üzerlerine giydikleri paltoları Çerkez giyim tarzıydı ve ayaklarına kadar uzanmaktaydı. Maddi durumu iyi olanlar böyle giyinirdi (Kars, 2011:249). Eleşkirt bölgesindeki Kürtler koyu renk Çerkez kostümleri ve kalpaklarındaki armalarla ayırt edilmekteydi (Klein, 2014:75). Bayezid sancağında yaşayanlar başlarına dört metre tül beyaz keçeden üretilen külahlar ve yünden dokunmuş keçi derilerine benzeyen gayet kıllı ve kısa ceketlerle geniş pantolonlar giymektedirler. Köylerin tamamında öküz, inek, manda derilerinden üretilen çarıklar ve yünden üretilen çoraplar kullanılmaktadır. Kış yazdan daha uzun sürdüğünden dolayı, elbiseler yazlık ve kışlık olarak ikiye ayrılmaz, kışın giyilen elbise yazın da kullanılabilmektedir. Güneşin şiddetine göre ceketler, paltolar geçici olarak çıkarılabilir (Şerif Bey, 2011:87). Etnik guruplar ve farklı toplumsal yapılar bölgenin iklim şartlarına göre kıyafetlerini şekillendirmiş ve fonksiyonelliğini artırmıştır.

Celali aşireti bellerinden aşağı kısmı bozmalı kuyruk ceket ve elbise giyerler. Evde giyilen bol elbisenin etekleri diz kapaklarına kadardır. Başlarını kısa keçe külahlar, keçeler üzerinde uçları dökümlü mendil iplikli veya yün parçalarla sararlardı (Yıldırım, 2018:57). Bölgenin önde gelen toplumsal gruplarının da giyim kuşamında farklılıklar vardır.

Ademanlı'ların giyim tarzları Celalilerden farklıdır. Başlarını örttükleri külahları keçeden yapılmış olup 30-35 cm uzunluğunda ve üstleri tablalıdır. Bu külahların üzerine bu aşiret mensupları da sarık bağlarlar. Şalvarları çok geniştir. Yörede imal edilen ceketleri ise kısa olup bellerine kadar inmekte ve elbise tarzında giyilmektedir. Zilan aşiretinin kü-

lahları Celaliler gibi kısa keçeli olup üzerine sarık sararlar. Üzerlerine giydikleri paltoları çerkez-kâri ve ayaklarına kadar uzundur. Bu giyim tarzı özellikle varlıklı kişilere mahsustur. Varlıklı kişiler veya aileler sadece başlarında külah kalmak üzere, diğer elbiselerini Kafkas ve Türk tarzında giymeyi tercih ederlerdi. Özellikle aşiret reisleri ve aşiretin diğer ileri gelenleri mümkün olduğu kadar kendilerini aşiretin diğer fertlerinden farklı giyim tarzları ile ayırmaya çalışırlardı. Aşiretin reisleri ve ileri gelenleri hariç bütün aşiret mensuplarının yaklaşık %95'i saçlarının ön cephedeki kısmını kesmekte, yanları ve arka kısmını ise uzatmaktadırlar. Uzanan bu saçları külahlarının yanlarından kulaklarını örtecek şekilde çıkarmaktadırlar (Yıldırım, 2018:58). Bölgedeki sosyal gruplar hiyerarşik düzen içinde giyim kuşam olarak şekillenmiş, baştaki idareciden diğer ileri gelenlere ve en küçük toplumsal yapıda bireylerin kıyafetleri statü ve ekonomik düzeye göre yapılanmıştır. Giyim farklılıkları bir taraftan aynı gruptaki bireyler arasındaki sosyal statüyü belirlerken diğer taraftan toplumsal yaşamda bireylerin grup aidiyetleri hakkında grup dışı bireylere mesajlar veren bir işlev yüklendiği görülmektedir.

3- AĞRI VE ÇEVRESİNDE GİYİLEN ERKEK KIYAFETLERİ

Bir dönemin halk, yönetici ve asker giysilerini toplu halde veren yazılı kaynaklara "kıyafet kitapları" denilmektedir. Bu kitaplardan birisi de dönem giysilerini ele alan Osman Hamdi Bey'in Marie de Launay ile birlikte hazırlamış oldukları "1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri Elbise-i Osmaniyye"dir. Bu kitapta yer alan görseller çizim değil, fotoğraflı bir incelemedir. Eser 1873 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun başkenti Viyana'da düzenlenen Uluslararası Fuar dolayısıyla Osmanlı Devleti'nce hazırlanması öngörülen iki kitaptan biridir. İdari olarak Ağrı ili bu dönemde ocaklık olarak kabul edilmiş ve Erzurum vilayetine bağlanarak yönetilmiştir. 1873 yılında Erzurum vilayeti merkez sancağının dışında Kars, Çıldır, Erzincan, Bayezıd, Van ve Muş sancaklarını kapsıyordu (Osman Hamdi Bey, Launay, 1873:13). Kitapta bulunan Erzurum vilayetindeki erkek kıyafetleri iki ayrı fotoğrafta dört örnek üzerinde incelenecektir. Dönemde kullanılan erkek giyim kuşamı, bölgede bulunan ve diğer illerin genelinde benzerlik gösterdiği görülmektedir. Türkiye'de Halk Giysileri kaynak kitabında Erzurum vilayetine bağlı Ağrı ilinin erkek giyimi;

Erzurum yöresi çiftçi kıyafeti: Başlarına uzun beyaz keçeden bir külah giyerler. Bu külahın etrafına mavi veya yeşil sarık sararlar. Gregoire'ın kilisesine bağlı olanların sarıkları mavi, İslamiyet'e bağlı olanların sarıkları yeşildir. Çiftçinin beyaz yünlüden dar bir şeritle kenarları zırhlanmış ve kırmızı kaba bir çuha'dan yapılmış yelek ve bir ucu madeni kordonlarla göğüs üstünde kapatılan kolu ve yakası açık siyah bir kazak giyilmiştir. Erzurum yöresi çiftçisinin kırmızı yünlü bir şeritle yakası süslenmiş ve üzerine bütün dikiş yerlerini sağlamlaştıran beyaz bir zırh geçirilmiş kazağın kolları tıpkı bir paltonun kolu gibi dar ve tamamıyla kapalıdır. Göğsün her iki köşesine yerleştirilmiş cepler zırhlarla bir arma gibi belirtilmiştir. Kazağın etek ucu gibi, çoğu zaman asılmış ve düğümlenmiş kordonlar yardımıyla kapatılırlar. Kazak belin çok üstünde biten çok kısa bir giysidir. Kazağın hemen altında kadifemsi ve çok kalın beyaz yünlü bir kumaştan, oldukça ve hacimli bir kuşak beli sımsıkı sarar. Bu kuşak, Bursa'nın pamuklu havlularıyla genelde kayık ve arabaların içlerini döşemekte kullanılan ihram'ın birleştirilmesinden oluşan özel bir kumaş türüdür. Kalça kısmı geniş, bacaklara doğru inildikçe Kazakların pantolonları gibi daralan dikiş yerlerine kırmızı bir zırh geçirilen, derin ve sert pilileri olan siyah kaba çuhadan bir şalvar, ayaklara kadar iner. Çiftçinin ayaklarında külrengi griye çalan çoraplar ve üstüne, koyun derisinden yapılmış çarıklar giyerler. Osman Hamdi Beyin burada tanımladığı kazağı Erzurum vilayetine özgü bir giysi

Foto 1: *Erzurum Yöresi Çiftçi*

Foto 2: *Çölemerikli Kürt Piyade*

Foto 3: *Ahtamarlı Ermeni Rahip Kıyafeti*

Foto 4: *Çölemerikli Kürt Süvari*

olarak anlatmaktadır: Göğüs üstünde düğmesiz, kordonlarla kapanmaktadır. Yeleğin üstüne giyilen en üst giysidir, kısa bir ceket gibidir ve abadandır. Yakası kırmızı bir yünlü şeritle, dikiş yerleri beyaz bir zırhla çevrilmiştir. Kolları dar ve kapalıdır şeklinde tanımlamaktadır. (Osman Hamdi Bey, Launay, 1873:17-18).

Yukarıda yer verilen bilgiler ışığında Erzurum Yöresi Çiftçi Kıyafeti incelendiğinde; Başta beyaz keçe külah, külahın etrafında renkli sarık vardır. Müslümanlarda keçe külah etrafına yeşil sarık gayri Müslimlerde ise mavi sarık sarılarak etnik farklılık ifade edilmiştir.

Bedende kruvaze kapanmış bir iç yelek ve yeleğin ön ortasındaki kenar bezemesinde ince bir nakış görünmektedir. Yeleğin üzerinde yörede kazak olarak tabir edilen bel hattının biraz üzerinde geniş kesimli kısa bir ceket/kazak vardır. Ceket 'U' yakalı olup ön kapaması ön ortasına tutturulmuş kordonların düğümlenmesiyle sağlanmıştır. Ön ortasından yan dikişlere doğru açık renkli malzeme ile kordon tutturma/biye yapılmıştır. Ceketin sağ ve sol bedeninde yanlarda iki adet cep ve ceplerin üzerinde bezeme detayları bulunmakta olup, cep kenarlarında da biye/ kordon tutturma ve ceplerin kenar detaylarında kordonlar aşağıya doğru sarkmaktadır. Ceketin/kazağın bedene rahat kesimli olduğu görülürken, kollar bedene oturmuş, kol boyu bilektedir. Kol ucunda herhangi bir kol ucu temizleme detayı görülmemektedir.

Alt beden giyiminde oldukça geniş şalvar giyilmiştir. Şalvarın paçaları bel ile diz arasındaki genişliğe oranla dar olup, boyu ayak bileklerindedir. Yelek ve şalvarın üzerine sarılan kuşak, açık renkte olup göğüsten göbek altına kadar bedene sarılmıştır. Ayaklarda renkli yün çorap üzerinde çarık giyilmiştir.

Bölgeye ait ikinci fotoğrafta yer alan Çölemerikli Kürt Piyade kıyafeti: Yürüyüşte süvarileri takip edebilmek için hafif giysiler giymek zorunda olan Kürt piyadesi, papatya çiçeği şeklinde iki sıra düğmeyle süslenmiş, siyah ipekliden, vücuda yapışan bir yelek giyer. Küçük düz yakalı bu yelek mavi kol yırtmaç-

ları ve aynı renkte şeritlerle süslenmiştir. Yelek yarısı siyah yarısı beyaz ipekliden ve ayak bileklerine kadar dümdüz inen şalvar'a, içine bir tabanca bir altın işlemeli fişek kesesi ve kıvrık bir hançerin konduğu silahlık la bağlanır. Elinde kalkan vardır. Üzerinde siyah uzun kılların kapladığı kol uçları ve siyah ipekliden kenar şeritleri olan, beyaz keçeden bir cins ceket diyebileceğimiz bir kısa aba, sırtın bir bölümünü kaplar ve yeleğin, bilek hizasında üç noktada kesilerek şekillendirilmiş dar kolları bu kısa abadan görülebilir. Çölemerikli Kürt Piyadesinin başlığı, etrafına çok sayıda yemeni mendilinin sarıldığı, sivri bir keçe külahtan oluşur, yemenilerin sayısı her yıl artar. Ayağına, canlı çeşitli renklerde örülmüş yün çoraplar ve beyaz, kalın yün sicimlerle dikilip sağlamca bağlanmış örülü beyaz keçeden bantları olan çarıklar giyer (Osman Hamdi Bey, Launay,1873:323).

Yukarıda yer verilen bilgiler ışığında Çölemerikli Kürt Piyade kıyafeti incelendiğinde; Başta beyaz, sivri, keçe külah ve bu külahın etrafında oyalı tülbent sarılıdır.

Üst bedende dik yakalı, önü çift sıra düğmeli uzun kollu gömlek görülmektedir. Gömleğin kol ucu üçgen formludur ve kol ucunun kenarları ince bir bezeme ile temizlenmiştir. Gömlek düz dokuma tek renk bir kumaştandır. Gömleğin üzerinde boyu bel hizasında olan yarım kol ceketin kolları koyu renk kürklüdür. Omuzdan robaya kadar siyah şerit inmiş bu siyah şerit kol evine L şeklinde birkaç sıra olarak döndürülerek roba görüntüsü verilmiştir. Kalın çizgili/ yollu kumaş kullanılan ceketin ön ortasında herhangi bir kapanma detayı görünmemektedir. Elinde kalkan tutan piyadenin belinde işlemeli bir fişek kesesi ve hançerini tutan silahlık vardır. Geniş kesimli şalvarın boyu ayak bileklerinde olup geniş paçalıdır. Ayakta örnekli/nakışlı çorap, ayakkabı olarak keçe çarık görünmektedir.

Bölgeye ait üçüncü fotoğrafta yer alan Ahtamarlı Ermeni Rahip kıyafeti: Rahibin giysisi bütün itibariyle ve kesim olarak, Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki diğer Ermeni rahiplerinin giysisine benzer. Başına, kartondan yapılmış alçak bir silindirden oluşan bir kalpak giyer. Bu kalpağın üst bölümü biraz daha geniştir ve üzerine geniş bir takke konulmuştur. Rahibin üzerindeki geniş kollu kestane rengi "şali"den dikilmiş cübbenin dikkatsizce kapatılmış aralıklarından görülen parlak mavi ipekliden entarinin ve bürümcük gömleğin tatlı renkleriyle uyum içindedir. Ayaklarına beyaz yünlü çoraplar ve siyah kunduralar giyer(Osman Hamdi Bey, Launay,1873:321).

Yukarıda yer verilen bilgiler ışığında Ahtamarlı Ermeni Rahip kıyafeti incelendiğinde: Rahibin başında koyu renkli başlık bulunmaktadır. Üst bedende rahibin üzerinde üç kat giysi görünmektedir. Bu kıyafetler incelendiğinde, en altta açık renk kruvaze kapama iç gömlek onun üzerinde kruvaze kapama bir kat giysi ve en üstte kruvaze kapama bir cübbe görünmektedir. Ayaklarda açık renk yün çorap ve koyu renk kundura görünmektedir.

Bölgeye ait dördüncü fotoğrafta yer alan Çölemerikli Kürt Süvari: Kürt süvarisinin zengin bir giysisi vardır. Her ne kadar altın ve gümüş bezemeler az ise de, süslemeler muhteşemdir. Cübbe'sinin altına ilk önce papatya şeklinde siyah düğmeleri olan bir yelek, daha sonra kısa ve geniş kollu bir ceket olan içlik ve en sonunda, sarkık ve açık kollu bir cepken giyer. Bunların hepsi kırmızı renkli çuha'dan dikilmiştir ve çuha'nın bu tek renkli fonu üzerinde, cüppenin eteğinden başlayıp cepkenin yakasında biten, siyah ipekliden olağanüstü güzel bir seri nakış görülür. Bu nakışların her köşesinde, Manisa lalesi biçiminde, bir dingilden çıkan sekiz ispitli iki tekerlek motifi vardır ve bunların üst tarafı bir yay gibi yuvarlaklaşır. Bu yaydan, bir çiçek soğanı oluşturacak şekilde ustaca düzenlenmiş dalcıkların çizildiği dış eğriler fışkırır. Soğan motifinden de, giysi boyunca uzanan üç dal üstüne cesurca çizilmiş yapraklar ve çiçekler ortaya çıkar. Geniş

bir bant bu süslemeyi çevreler ve bu banttan ana motife doğru, her yönde üst üste konmuş ağaç dalı şeklindeki nakışlar süslemenin boşluklarını doldurarak göze çarpar. Aynı motif, giysinin her parçasında, bu parçanın büyüklüğü ile orantılı olarak değişime uğramış biçimde, hatlarındaki aynı temizlik ve aynı ince işçilikle yinelenir. Üzerine kırmızı karelerin serpiştirildiği, beyaz ponponlu bir kenar süsü olan beyaz pamuklu kumaştan yumuşak bir kuşak, altın yaldızlı şeritlerle süslenmiş ve kenarları çentikli kırmızı meşinden bir silahlık'a destek görevi üstlenir. Silahlığın katları arasına, haznesi altından çiçeklerle süslü, gümüş dipçikli tabancalar konur. Altın nakışlı diğer silahlar ve onların aksesuarları ince kayışlara bağlanmıştır. Erzurum'un en iyi imalathanelerinden çıkan ve yapan ustanın adının gururlu bir şekilde altın harflerle üzerine yazıldığı, ucu kıvrık ve keskin bir kılıç, Kürt süvarisinin kalçası üzerinde, gümüş işlemelerle süslü siyah marokenden kını içinde sallanır. Kılıcın kesici bölümü, baş kısmı yakut olan çivilerle tutturulmuş, gümüşten bir muhafaza içindeki yeşim bir sapa gömülmüştür. Kürt süvarisi başına, bir sarıktan çok bir taca benzeyen, oya şeklindeki çiçeklerle süslenmiş beyaz mendiller ve yemeniler altında tamamen kaybolan yumuşak bir fes giyer (Osman Hamdi Bey, Launay,1873:322).

Yukarıda yer verilen bilgiler ışığında Çölemerikli Kürt Süvari kıyafeti incelendiğinde; Süvarinin başında oyalı tülbent sarılı fes vardır. Üst bedende, içinde yakasız düğmeli iç gömleği, iç gömleğinin üzerinde, yakasız, kol boyu uzun, beden boyu bileklere kadar gelen cübbe vardır. Cübbenin üzerinde yakasız, beden boyu bele kadar, kolları dirsek ile kol bileği arasında bir cepken giyilmiştir. Cüppenin üzerinde cepkenin altında ekose bir kuşak ve bunun üzerinde deri silahlık ve silahlığa takılı fişeklik vardır. Sol yanında hançer tuttuğu görülmektedir. Cübbenin ve Cepkenin nakışlarında, stilize bitkisel bezemeler oldukça yoğun bir kompozisyonla kordan tutturma tekniğiyle işlenmiştir. Cübbe'nin ve cepken'in ön ortası, kol uçları, etek ucunda siyah şerit geçirilerek kontur oluşturulmuştur. Cepken de omuz başından kup çizgisine de aynı kontur geçilmiştir. Süvarinin ayağında körüklü deri çizme vardır.

4-SONUÇ

Anadolu coğrafyasının uç noktalarında ve İpek yolu geçiş güzergahında konumlu olması nedeniyle Ağrı ve çevresi, pek çok kültürel etkinin yansıdığı bir bölgedir. Bölgede erkek kıyafetlerini tarihsel süreçte gelenek, görenek, ihtiyaçlar, iklim koşulları ve ekonomik şartların şekillendirdiği görülür. Ancak, erkek kıyafetlerinin genellikle ihtiyaç sahiplerine dağıtılması, kişi vefat ettikten sonra yakılması ya da yakınlara verilmesi gibi nedenlerle saklanmadığından pek çoğu günümüze ulaşamamıştır. Diğer taraftan bölgenin iklim şartları kışlık kıyafetlerin uzun süre giyilmesine ve yaz aylarında sadece kuşağın çıkarılması ile yaz aylarını geçirmek için yeterli olmuş, ekonomik durumlarından dolayı da insanlar birbirlerinin kıyafetlerini kullanmak durumunda kalmışlardır. Bu ve benzeri nedenlerle günümüze çok fazla kıyafet ulaşmamıştır. Erkek giyimine ait çok fazla örneğin kalmadığı günümüzde bu alandaki araştırmalar için fotoğraflı bir kıyafet kitabının olması dönemin kıyafetine ışık tutması açısından önemlidir.

Osman Hamdi Bey ve Marie de Launay yapılacak bir uluslararası etkinlik için hazırlanan Osmanlı egemenliğindeki topraklarda yaşayan etnik grupların kıyafetlerini fotoğraflayarak hazırladıkları bu çalışma dönemin giyim kuşam kültürü açısından önemli bir kaynaktır. Osman Hamdi Bey ve Marie de Launay'ın halk giysileri kitabında fotoğrafların yanı sıra tüm kıyafetlerin detaylı bir şekilde incelenip anlatılması giyim kuşam kültürünü hem görsel hem yazınsal olarak gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamıştır. Sadece görsellerden analiz yapmak kıyafetin ana hatla-

rıyla yorumlanmasını sağlayabilse bile kumaş, renk ve ürün özelliklerine ve fotoğraflarda görünmeyen alanların detaylarına ulaşmamızı sağlamaktadır. "1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri Elbise-i Osmaniyye" kitabı Osmanlı devletinde farklı ekonomik ve sosyal statü de olan halkın tüm etnik yapılarını içine alarak herhangi bir ayrım olmaksızın doğudan batıya kuzeyden güneye tüm sosyal topluluklara ait kalıcı veriler sunmaktadır. Giyim kuşam kültürümüzün devamlılığını sağlayarak fotoğraf netliğinde geçmişin izlerini gelecek kuşaklara aktarmıştır.

Erkek giyimine ait giyim kuşam ve donatıları ile nakış bezemeleri, kumaş, renk ve kalıp detayları kültürel mirasımızın zengin kaynakları ile beslenmiş Ağrı ve çevresindeki erkek giyim kuşamına da yansımıştır. Tüm etnik gruplar ve en küçük sosyal topluluklardan başlayarak tüm bölgede bu kültürel zenginlik kendini göstermektedir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Barışta, H. Ö.: Burdur Çeltikçi Arvallı'dan Damat Giyim, Erdem, 1996.

Begiç, H.N.:Türk Keçecilik Sanatı,Atatürk Kültür Merkezi Yayını,2017,259.

Çetinkaya, G.: "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kültürel Belleğin Söylem Haritası Olarak Giyim-Kuşam ve Yeme-İçme Sembolleri",Millî Folklor, 107-2015,84.

Doktor Şerif Bey Erzurum: Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası,(Haz. Murat Küçükuğurlu), Serander Yayınları, Trabzon, 2011.

Gül, A.: "Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Genel Bir Bakış", III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2011,157-170.

Halaçoğlu, Y.: "Aşiret", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 4, Ankara,1991.

Karataş, Y. Kul, E.:"XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağı'ndaki Aşiretler ve İskân Politikası", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 48, Erzurum, 2012,343-364.

Kars, Z.:"Cumhuriyetin İlk Yıllarından 1940 Yılına kadar Bayezid ve Ağrı İllerinin Eğitim, Sağlık, Bayındırlık, İktisat ve Sosyal Durumu Üstüne", III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, İstanbul, 2011,238-257.

Kaya, F., Karataş Y.: "Bayezid (Ağrı) Vilayeti Sıhhî ve İçtimaî Coğrafyası", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,Samsun,30-2014,160.

Kaya, F., Karataş, Y., Özgül, İ.: "erzurum Vilayeti Bayezid-Diyadin-Karakilise Tutak ve Eleşkirt Kasabalarının 1913yılı Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,Samsun,30-2014,166.

Klein, J.:"Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri", İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Osman Hamdi Bey., Launay, M.: 1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri Elbise-i Osmaniyye, Levant Tımes&Shıppıng Gazette Basımevi, İstanbul,1873.

Sürür, A.: Ege Kadın Kıyafetleri, Türk Süsleme Sanatları, Ak Yayınları, 1983,78.

Tuncel, M.: "Doğubayazıt", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 9, Ankara 1994, 492-494.

Yıldırım, M.: "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bayezid Sancağı (1908-1918) " Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ağrı,2018.

NARRATIve OF FLOOD IN MYTHS AND SACRED TEXTS IN NOAH'S FLOOD

Yasin İPEK*

ABSTRACT

Throughout history, human beings have created their own sanctity under different forms and have endeavored to make their life more systematic with the rules on which this holy is based. These holy rules are sometimes passed down through the generations, sometimes verbally and sometimes in writing, as a guide for those who follow. The best known of these narratives are myths. These myths were transformed into sacred texts through the adoption of new belief systems or the adoption of new forms of belief in time. The narratives of the flood and the eschatology that developed due to it, which are the main subject of our study, have been frequently mentioned in both myths and sacred texts.

Based on the story of creation, which one starts from himself and expands to the universe he lives in, myths emerged with the formation of other beings in nature, adorned with supernatural events in the historical process. Some of the narratives in these myths are surprisingly similar to the events in the sacred texts of religions, which are described as heavenly, although time and space differ. The Flood myths, which include the ending and a new beginning The great flaws and mistakes made against the sacred believed since the formation of societies have resulted in the divine punishment of many civilizations through water. are among the most well-known of the above-mentioned common subjects. Water swallowed the guilty people and purified humanity from its mistakes and became the main object of the story for the next generations.

According to the current data, the narratives of Sumerian tablets, which are considered to be the oldest written source we have in relation to flood myths, are Turkish, Greek, Indian, Chinese, Palestinian, Sumerian, Babylonian, Hittite, Greek, Assyrian, Welsh, Philippine, Peru, Mexico, Iran, Aztec, America, Australia, Tibet, Malaysia, Lithuania ... In many different myths, from cultural narratives such as the main theme, similar topics are encountered.

The concept of religion, which we can briefly describe as the experience of the sacred, has been classified by taking certain criteria into consideration. Religions classified as Primitive Tribal Religions, National Religions and Universal Religions as they are generally accepted are classified as Right and Superstition in Islamic references. Both the primitive tribal religions and national religions and the universally accepted religions of Judaism, Christianity and Islamic beliefs are mentioned in the sacred texts of the flood event. In the divine texts in the Bible and the Holy Quran, societies have been punished with the flood, which is called the natural catastrophe, for the great flaw inflicted upon the creator or the ambassador he sent.

When we look at myths and sacred texts in general, the deluge phenomena; Even if the characteristics of person, time and space are different, they bear great similarities in terms of their causes and consequences. Although it seems different, the savior people, who are the main personalities of these narratives, which are parallel to each other both in terms of their

* *Dr. Yasin İPEK, Ministry of Education, Kayseri/TURKEY, e-mail: yipek75@hotmail.com*

emergence, life and consequences, have lived in different times and places, even though their names are different. the role they have assumed and the task they have fulfilled have always been the same.

In addition to its punitive feature, water became the main object of the deluge narratives which were intended as a sign for later generations. The cult of water, which is considered sacred in many different cultures, has become a destructive character in the floods and at the same time it has been a means of purification by preventing it from making the same mistakes in later generations. Therefore, in mythology, the flood symbolizes death and symbolizes life and renewal. Water, which is the main element of life and creation, has become differentiated from the sins and punishes the sinners by taking on different meanings with the flood.

In our communique titled "Narrative of Flood in Myths and Sacred Texts in Noah's Flood" the myths related to the Flood incident and the narratives in the sacred texts will be discussed and the similarities between them will be expressed.

***Key words*:** *Myth, Sacred Text, Flood, Noah.*

NUH TUFANI ÖZELİNDE MİTLERDE ve KUTSAL METİNLERDE TUFAN ANLATISI

Yasin İPEK*

TUFAN

Özelde "sel getiren şiddetli yağmur, su baskını, her yeri kaplayan su" anlamına gelen tufan kavramı; ateş, deprem, kar gibi unsurlarla meydana gelen felâketlerin geneline verilen ad olup[1] bazı araştırmacılara göre Nuh Tufanına atfen "tuğyan" kelimesinden türetilmiş ve suyun taşması anlamında kullanılmıştır.[2]

Kozmik felaketlerle ilişkilendirilen anlatıların birçoğunun ana konusu tufanlardır. Sümer, Babil, Asur, Hitit, Hint, Galler, Filipin, Peru, Yunan, Filistin, Amerika, Avustralya, Tibet, Malezya, Litvanya ve Çin gibi farklı coğrafya ve kültürde olduğu gibi benzer tufan anlatılarına Kitabı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim gibi kutsal metinlerde de rastlanılmaktadır. Farklı kültürlerle ilişkilendirilen bu anlatıların genelinde inanılan yüce gücü kızdıran insanoğlunun işlediği kabahatlerden dolayı başına gelen büyük felaketlerden ve tümden yok oluştan bahsedilmektir.[3]

Bu farklı kültürlerde tufan hadisesi; Sümerlerde Ziusudra veya Utnapiştim, Babilde Atrahasis, Hindistan'da Manu, Yunanlılarda Deucalion, İran'da Yima, Türklerde Ülgen veya Nama, Kutsal Metinlerde Nuh gibi şahısların başrolde olduğu büyük felaketler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

A) MİTLERDE TUFAN

Kozmik bilgilerin sembolleşmiş kaynağı şeklinde kısaca ifade edebileceğimiz[4] mitoloji, ait olduğu toplumun var oluştan yok oluşa kadarki kültürel birikimini, inanç biçimini ve ritüellerini hikâyemsi tarzda gelecek nesillere aktaran bir bilgi türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Evrenin ve hayatın sonunu konu edinen eskatoloji ise mitler içinde önemli bir yer tutmaktadır. Eskatolojik mitlerin en yaygın olanı, işlediği suçlardan dolayı yaratıcısı tarafından büyük bir sel neticesinde yok edilen toplumların başına gelenleri konu edinen tufan mitleridir.[5]

Tufanla ilgili olarak, konuları itibarıyla evrensel dinlerin kutsal metinleriyle benzerlik taşıyan en eski anlatılar Sümer, Babil ve Asur uygarlıklarına aittir. Bunlardan ilki Sümerlerden kalma çivi yazısı kalıntılardır. Günümüzde Nuh Tufanıyla alakalı olarak Sümerler dönemine ait şiir ve Gılgamış gibi destanların yazılı olduğu metinler mevcuttur.[6] Tufana dair elimizdeki en eski belge, 1914'te Arno Poebel tarafından University Museum'un Nippur koleksiyonunda bulunan Sümerce yazılmış M.Ö. 3000'lere ait olduğu varsayılan altı sütunlu ve üst kısmı kırık bir kil tablettir. Sümerler tufanı insanlığın karşılaştığı en büyük felaket olarak nitelemektedirler. Anlatılara göre Tanrılar Meclisi, Yer Tanrısı An ve Gök Tanrısı Enlil liderliğinde toplanarak tüm insanları yok etme kararı alırlar. Fakat İnanna adındaki tanrı, Kral Ziusudra'yı halkından inançlı olanları bu büyük felaket konusunda uyarması ve bir gemi yapması için haberdar eder. Ziusudra bu haberi alınca hemen gemiyi yapmaya başlar. Geminin inşasının tamamlanmasının ardından tufan başlar. Yedi gün ve gece yağan yağmurun sebep olduğu tufan neticesinde her şey yıkılır. Gemidekiler haricinde kimse hayatta kalmaz. Tufanın sona ermesinin ardından Ziusudra şükrünü ifade etmek için baş tanrılara kurban keser. Tanrı An ve Enlil'de ona ölümsüzlük bahşederler.[7]

Tufan ile ilişkilendirilen en önemli vesi-

* *Dr. Yasin İPEK, Milli Eğitim Bakanlığı, Kayseri/TÜRKİYE. e-posta: yipek75@hotmail.com*

kalardan biri temeli Sümerlilere dayandırılan Gılgamış destanında yer almaktadır.[8] 1853 yılında Ninova'daki Kral Asurbanibal Kütüphanesinde yapılan kazılarda bulunan ve on iki tabletten oluşan bu destanın on birincisinde tufandan bahsedilmektedir.[9] M.Ö. 2700 lerde yaşadığı ve yüz yirmi altı yıl hükümdarlık yaptığından bahsedilen Kral Gılgamış[10], yakın arkadaşlarından birinin ölümü üzerine ölümsüzlüğün sırrını aramaya koyulur. Bu esnada Kral Utnapiştim ile tanışır. Bu kişinin tufandan kurtulup ölümsüzlüğe ulaştığına inanılmaktadır. O da Gılgamış'a halkının gürültüsünden rahatsız olan Tanrı Enlil'in insanları cezalandırmak için tufan gönderdiğinden ve Tanrı An (Ea)'ın önceden kendisine haber verip bir gemi yapmasını istediğinden bahseder. Utnapiştim'in yaptığı gemiye ailesini, değerli eşyalarını ve hayvanları almasının ardından tufan başlar. Yedi gün süren bu felaketin ardından gemi Nissir dağının tepesinde kalır. Tanrı Enlil'in bu olup bitene çok sinirlendiğini gören Tanrı An, ona masumlara dokunmayıp sadece suçlu olan insanları cezalandırması gerektiğini söyler. Hatasını anlayan Enlil, Utnapiştim ve eşini ölümsüz kılarak onlara istedikleri yerde yaşama hakkı verir. Gılgamış'ta ölümsüzlüğü sırrını ararken bu vaat edilmiş yerde Utnapiştim'i bulur ve ondan tufan olayını öğrenir.[11]

Babil dönemine ait Atrahasis Destanın da tufan hadisesinden bahsedilmektedir. Tarihi M.Ö. 1800 lere kadar uzanan bu destanda Gılgamış Destanında olduğu gibi Sümer kaynaklarına dayandırılmaktadır. Bu destana göre tanrılar insanların gürültü yapmalarından rahatsız olurlar ve insanları yok etmek için tufan yapmaya karar verirler. Bu esnada Tanrı Enki tufanın haberini Atrahasis'e verir ve ondan bir gemi inşa ederek hazırlık yapmasını ister. Yedi gün ve gece süren tufan neticesinde Atrahasis ve beraberindekiler dışında her şey yok olur. Bu tufan o kadar şiddetli olmuştur ki tanrılar dahi tedirgin olmuşlardır.[12]

Bu anlatıların bir başkası da Kral Xisouthros'a ait olanıdır. O da gerçekleşecek tufan ve ondan korunmak için gemi yapması gerektiği noktasında tanrılardan biri tarafından uyarılmıştır. Xisouthros, yaptığı gemiye ailesini, dostlarını, kuşları ve dört ayaklı hayvanların tamamını alarak üç gün süren tufandan kurtulmuştur.[13]

Sümerlerde doğrudan tufan hadisesine ait olmamakla birlikte hikâyenin içinde tufanın geçtiği iki metin daha vardır. Bunlardan biri Numun bitkisinin oluşumunu anlatan şiir ikincisi ise Lagas şehrinde yaşanan olayları anlatan metindir.[14]

Hintlilere ait anlatılarda Waiwasta adından birinin tufandan korunmak için yaptığı gemiden, büyük sel sonrasında sadece bu gemide bulunanların hayatta kaldıklarından, tufan sonrasında geminin Himalaya Dağlarının tepesine oturduğundan ve suların çekilmesinden sonra insanların bu bölgeye yerleşerek yeniden hayata döndüklerinden bahsedilmektedir. Diğer bir Hint anlatısına göreyse; Tanrı Brahmana insanlığı karşılaşacağı büyük afet hakkında Manu'yu haberdar eder. Oda eşiyle birlikte bir gemi yapar. Tufanın başlamasıyla gemiye binerler ve gemi Himalaya Dağlarına ulaştığında tufan sona erer. Gemiden indiklerinde kendileri dışında hiçbir canlının hayatta kalmadığını görürler.[15]

Yunan mitolojisinde Tanrı Zeus, insanların her geçen gün daha da günahkâr olması üzerine tufan ile onları yok etmeye karar verir. Bunu öğrenen Prometheus, oğlu Deucalion'a tekne yapmayı öğretir. O da karısıyla birlikte bir tekne yaparak dokuz güren süren bu tufandan kurtularak Parnassos Dağına iner. Orada Zeus'a bir kurban keserek onun gazabından kurtulur.[16]

Filipinlere ait bir anlatıda ise, yeryüzünde yaşayacak yer kalmaması üzerine Tanrı Wigon bir tufan yapar. Bu tufandan sal yapmayı beceren iki kişi dışında kimse kurtulamaz.

Onlarda tufanın sona ermesinden sonra bir dağın zirvesine çıkarak yeryüzünün kurumasın beklerler.[17]

İran mitolojisinde kışın sonunda karların erimesiyle ortaya çıkan sel neticesinde tufan meydana gelmiştir. Tanrı Ahura Mazda, Kral Yima'ya bir kaleye sığınmasını söyler. O da yanına iyi insanları ve her hayvan türünden bir çifti alarak tanrının emrine uyar. Bu sayede tufandan kurtulurlar.[18]

Perululara ait bir efsanede ise, Tanrı Virakoşa emrine uymayan insanlara kızar ve okyanusları taşırır. Yeryüzündeki ovalar deniz, dağlar ise adaya dönüşür. Sadece Virakoşa'nın emrine uyanlar hayatta kalırlar.[19]

Avustralyalılara ait anlatılarda yeryüzündeki tüm suları yutan bir kurbağadan bahsedilmektedir. Susuz kalan diğer hayvanlar bu kurbağayı güldürmeye karar verirler. Fakat kurbağayı o kadar çok güldürürler ki o da gülmekten çatlar. Bu esnada kurbağanın yuttuğu sular fışkırır ve tufana sebep olur.[20]

Güney Amerika'da ise yüce biri yere o denli sert bir vurur ki yeraltındaki sular yeryüzüne fışkırır ve tufan olur.[21]

Çin mitolojisinde meydana gelen tufandan Fahhe ve eşi yaptıkları tekne sayesinde kurtulurlar. Tufandan sonra sadece onlar hayatta kalırlar. Onlarında üç oğlu olur ve o üçü sayesinde de insanlık yeniden çoğalır. Buna benzer bir tufan hadisesi de Meksikalılara aittir. Bu bölgede bulunan Azteklere ait kalıntılardan Cipaletli ve eşinin yaptıkları bir tekne sayesinde tufandan kurtuldukları anlatılmaktadır.[22]

Tufan mitolojilerine ait anlatıların genelinde büyük bir felaket ve ondan kurtulan iki kişi/ kişiler sayesinde yeryüzünde hayatın devam ettiği ve onlar vesilesi ile insanların yeniden türediğinden bahsedilmektedir.

TÜRKLERDE TUFAN

Kadim bir kültüre sahip olan Türklerde de tufan anlatısına rastlanılmaktadır. Buna birkaç örnek verecek olursak:

Altay Türkleri dünyanın yaratıldığı günden beri her biri biner yıl süren üç evreye (Üç Aygul) şahit olduğuna inanmaktadırlar. Bu evrelerden ilkinde yeryüzünün ateşle kaplandığına, ikincisinde şiddetli fırtınaların her şeyi yok ettiğine ve sonuncusunda ise kırk gün süren selin tüm dünyayı yuttuğuna inanmaktadırlar.[23]

Altaylılar "çayık" adını verdikleri tufan hadisesini şu şekilde aktarmışlardır: Demirden boynuzlu "Gök Teke" yedi gün boyunca tüm yeryüzünü dolaşarak yaklaşmakta olan tufanın haberini duyurmaya çalışıp acı acı meler. Ardından yedi gün deprem olur, yedi gün dağlardan ateş fışkırır, yedi gün yağmur yağar, yedi gün fırtına olur, yedi günde kar yağar. Bu esnada aralarında Tanrı Ülgen ve Erlik'in de olduğu yedi ulu kardeş bir gemi yaparak bu gemiye her hayvan türünden bir çift alırlar. Kırk gün süren tufan bitip de sular çekildiğinde Tanrı Ülgen önce bir horoz ardından bir kaz son olarak ta bir kuzgunu gemiden salıverir. Bunlar geri gelmeyince kardeşler gemiden ayrılırlar.[24]

Yine Altaylılara ait benzer bir tufan efsanesi ise şu şekildedir; Tanrı Ülgen, Kral Nama'yı yakında olacak tufan konusunda uyararak kendisine tabii olan insanları ve hayvanları kurtarması için bir gemi yapmasını emreder. Nama'da gözleri iyi görmediği için üç oğluna bir dağın başına giderek Tanrı Ülgen'in istediği şekilde bir gemi yapmaları talimatını verir. Geminin tamamlanmasının ardından insanlar ve hayvanlar gemiye alınır. Bu işlem bittiği anda birden ortalık kararır ve yerden sular fışkırmaya gökten de şiddetli şekilde yağmur yağmaya başlar. Yeryüzü tamamen sularla kaplanır. Birkaç gün sonra sular çekilmeye başlayınca gemi Çomgoday ve Tuluttu dağlarında karaya oturur. Nama suyun derinliğini öğrenmek için sırasıyla kuzgun, karga ve saksağan gönderir. Bunlardan hiçbiri geri dönmeyince bu defada güvercin gönderir. O

da gagasında bir dal ile geri döner ve bunun üzerine gemiden ayrılarak normal hayatlarına tekrar dönerler.[25]

Aynı coğrafyaya ait diğer bir tufan anlatısında ise çok eski dönemlerde dünyanın düz olduğundan ve aniden başlayan şiddetli bir selden bahsedilmektedir. Bu felaket esnasında insanlar nasıl kurtulacaklarına dair çözüm ararlarken o toplumdaki yaşlılar tarafından; tanrıların hoşnutluğunu yeniden kazanmak için masum sarışın bir kız çocuğun kurban edilmesi gerektiği fikri ileri sürülür. Bu özelliklerde bir çocuğun kurban edilmesinin ardından da sel sona erer.[26]

Türklere ait başka bir tufan mitinde Altay Şamanizm'inin ana şahsiyetlerinden olan Ulu Burhan, yaklaşan sel felaketi hakkında birisini uyararak büyük bir gemi yapmasını emreder. Bu kişi ormana gider ve günlerce gemiyi yapmaya uğraşır. Durumdan şüphelenen eşi, kocasının ne yaptığını bir türlü anlayamadığı gibi sorduğunda da ondan hiçbir bilgi alamaz. Durumdan iyice şüphelenen kadının yanına bir gün Shitkur adlı şeytan gelir ve kocasının onu kandırdığını, ormanda bir gemi yaptığını söyler. Yaptığı bu iyiliğe karşılık ondan gemiye binmemesini ister. Şayet kocası onu zorlarsa kendisinin de onlarla beraber gemiye bineceğini söyler. Bu olaydan kısa bir süre sonra sel başlar ve adam ailesini gemiye davet eder. Kadın da Shitkur'un dediklerini hatırlar ve gemiye binmek istemez fakat kocası ısrar edince onun isteğine uyar. Bu esnada Shitkur'da kadınla ile birlikte gemiye biner ve hemen fareye dönüşür. Burhan fareyi yakalaması için bir kedi yaratır. Bu esnada tufan başlar ve gemidekiler hariç tüm canlılar boğularak ölürler. Bu tufan kıssasına benzer bir anlatıda Sagaylara aittir. Noj adında birine Tanrı tarafından büyük bir gemi yapması emredilir. O da gece gündüz ormanda çalışmaya başlar. Bu durumdan şüphelenen eşi onu takip eder ve kocasının gündüz yaptığını gece gizlice giderek tahrip eder. Geminin yapımı bu sebeple bir türlü tamamlanamaz ama bu esnada büyük bir sel başlar. Tanrıda demirden bir gemi göndererek ailesiyle birlikte Noj'u ve gemideki hayvanları kurtarır.[27]

Yine bu coğrafyaya ait başka bir tufan öyküsünde de: Yedi gün ve gece durmaksızın yağan şiddetli yağmur neticesinde sular yükselir. İnsanlar ve hayvanlar etraflarındaki ağaç parçalarına tutunarak hayatta kalmaya çalışırlar. Bu esnada çıkan bir fırtına ile değişik yerlere dağılırlar ve böylece çeşitli milletler ve dinler meydana gelir.[28]

Asya menşeli diğer bir anlatıya göre yedi köklü ve yedi kollu bir kayın ağacı varmış ve insanlar kurbanları sunmak için sık sık oraya gelirlermiş. Zaman içerisinde bu ağacın kökleri çürür ve ağaç devrilir. Bu andan itibaren ağacın köklerinden kan akmaya başlar. Akan kan zaman içerisinde önce ateşe sonra da kutsal bir suya dönüşerek büyük bir sele sebep olur. Bu selden kurtulmak isteyen yöre halkı sallar yaparak yanlarına her hayvan türünden birer çift alırlar ve bu tufandan kurtulurlar.[29]

Tuba (Uryanha) efsanesine göreyse yeryüzü bir kurbağanın üzerinde bulunmaktadır. Bu kurbağa ne zaman hareket etse tufana sebep olur. Yine kurbağanın kımıldadığı bir zamanda denizler dalgalanır ve tufan başlar. Bu felaketi önceden hisseden bir ihtiyar, demirden çivilerle bir sal inşa eder ve insanlarla hayvanları kurtarır.[30]

B) KUTSAL METİNLERDE TUFAN VE NUH TUFANI

Tufan hadisesine farklı kültürlere ait mitlerde yer verildiği gibi kutsal metinlerde de değinilmiştir. Çalışmamızın bu kısmında dinler tarihi kaynaklarında ilahi veya evrensel dinler başlığı altında tasnif edilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet dinlerine ait kutsal metinlerdeki tufan hadiselerine öncesi ve sonrasıyla ana hatlarıyla değineceğiz.

ESKİ AHİT'TE TUFAN

Eski Ahit'te Tevrat'ın Tekvin (Yaradılış) bölümünün altıncı, yedinci ve sekizinci kısımlarında Nuh Tufanından bahsedilmektedir. Tevrat'ın M.Ö. 10. ve 9. yüzyıllarında kaleme alınan Yahvist metinlerinde ve M.Ö. 5. yüzyılda Babil esaretinde yazılan Ruhban metinlerinde tufandan bahsedilmektedir. Bahse konu olan olaylar benzer olmakla birlikte tufanı hazırlayan sebepler, tufanın süresi ve gemiye alınan hayvanların sayısı gibi konularda farklık arz etmektedir.[31]

Yahvist kaynaklı altıncı bölümdeki metinde tufan öncesi yaşananlar ve tufanın sebepleri, yedinci bölümde tufan hadisesinin gerçekleşmesi, sekizinci bölümde ise tufan sonrası yaşananlar hakkında bilgi verilmektedir.[32] Ruhban kaynaklı metinde ise altıncı bölümde tufana sebep olan olaylar ve gemini yapılışı, yedinci bölümde tufanın evreleri, sekizinci bölümde de tufan sonrası durum anlatılmıştır.[33]

Yahvist ve Ruhban metinlerde geçen tufan anlatılarını birbirleriyle kıyasladığımızda şu ana konuları tespit etmekteyiz:

Her iki metinde de insanoğlunun yaptığı kötülüklerden dolayı cezalandırılması ve evrensel bir yok oluştan bahsedilmektedir[34], Nuh peygamber gemiye karısı ve çocuklarıyla birlikte binmiştir.[35]

Ruhban metinde gemiye her hayvan türünden dişi ve erkek olmak üzere bir çift alındığı belirtilmişken, Yahvist metninde hayvanların temiz olanlarından yedişer çift, diğerlerinden ise her türden bir çift alındığı vurgulanmıştır.[36]

Ruhban metinde tufana sebep olan suların yerden ve gökten farklı kaynaklardan geldiği ifade edilirken Yahvist metinde tufana sebep olarak yağmur sularından bahsedilmiştir.[37]

Ruhban metninde tufanın süresi bir yıl, Yahvist metninde ise kırk gün olarak ifade edilmiştir.[38]

Ruhban metninde geminin özelliklerinden bahsedilmekteyken Yahvist metinlerde buna dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.[39]

Ruhban metinde Nuh peygamberin tufan olduğu dönemdeki yaşı belirtilmiş iken Yahvist metinde buna dair bir bilgi yoktur.[40]

Ruhban metininde tufan sularının yüksekliğinden bahsedilirken Yahvist metinde buna dair bilgi yoktur.[41]

Ruhban metninde geminin tufan sonunda Ararat Dağına oturduğundan bahsedilmekteyken Yahvist metinde buna dair bilgi yoktur.[42]

Yahvist metinde tufanın bitmesinin ardından dört ayaklı temiz hayvanlardan ve kuşlardan kurban sunduğu anlatılırken Ruhban metinlerde bu konuya değinilmemiştir.[43]

Tevrat'a göre Tanrı Yahve tufan sonrasında Nuh ve oğullarını kutsayarak, bundan sonra yeryüzünde bir daha tufan yaşanmayacağını ve hiçbir canlıyı helak etmeyeceğini ifade ederek bu konuyu kapatır.[44]

YENİ AHİT'TE TUFAN

Yeni Ahit'te tufanla ilgili fazla bilgi olmayıp sadece birkaç yerde bu hadiseye değinilmektedir. Bu kısımlarda da doğrudan tufan hadisesine değinilmemiş olup anlatılan olayları pekiştirmek için tufan hadisesine dair motiflerden faydalanılmıştır.[45]

İncil'de tufan olayı hakkında daha çok Tevrat'ta anlatılanlara atıf vardır, dolayısıyla Hıristiyanlar Tevrat'ta nakledilenleri kabul ederler. Ahd-i Atîk'te gemide Nûh ile birlikte yedi kişinin bulunduğundan[46], Nuh'a Tanrı tarafından tufanın önceden haber verildiğinden[47], Nuh'un hane halkını tufandan korumak için gemi yaptığından[48], tufanın evrensel boyutlu olduğundan[49] bahsedilmektedir.

KUR'AN-I KERİM'DE TUFAN

Kur'an-ı Kerim'de tufan kavramı iki yerde geçmektedir. İlkinde Firavun ve Mısır halkına[50] diğerinde ise Nuh kavmine[51] gelen sel felâketi anlatılmaktadır. Kur'an'da Nuh peygamberin tebliğ faaliyetinden, kavmine yaptığı çağrıdan, kendisine yapılan muamele ve yapmış olduğu daveti inkâr etmeleri sebebiyle kavmine vaat edilen tufandan, Allah'ın emri doğrultusunda inşa edilen gemiden, tufanın meydana gelişi ve neticesinde sadece gemidekilerin kurtulup geride kalanların helak olduklarından bahsedilmiştir. Geminin fiziki özelliklerinden, içindekilerin kim ve kaç kişi olduklarından, tufanın ne zaman- nerede olduğu ve ne kadar sürdüğü konularına değinilmemiştir.[52] Nuh Tufanına ait ana hatlarıyla belirttiğimiz bu konular Kur'an-ı Kerim'de Hûd, Â'raf, Nûh, Kamer ve Mü'minûn Sureleri'nde geçmektedir.[53]

Hem sosyal hem de inanç bakımından uç noktalarda yaşanılan bir hayata sahip olan Nuh peygamberin kavmi, onun kendilerine yaptığı uyarıları dikkate almamıştır. Bu durumda kendisini çaresiz hisseden Nuh'un Allah'a dua etmesi ve ondan yardım talep etmesi ise tufanın başlangıç noktası olmuştur.[54]

Elçisini kavminin azgınlığından dolayı kaygılanmaması hususunda uyaran Allah[55], çevresindeki insanlar kendisiyle alay edecek olsalar bile Nuh'a bir gemi yapmasını emreder.[56] Bu geminin nasıl olacağı Allah tarafından özel olarak Nuh'a bildirilmiştir.[57] Geminin inşası bittiğinde Nuh'a eşini, oğullarını ve onların eşlerini, inananları, her çeşit hayvan türünden bir çifti ve gemide bulunulduğu sürede kendilerine yetecek kadar erzakı yanına alması talimatını verir.[58] Ayetler ışığında gemide az sayıda insan olduğu bilinmektedir.[59]

Gemiye binme işleminin tamamlanmasının ardından yerden fışkıran, gökten ise bardaktan boşalırcasına yağan suyla tufan başlar.[60] Tufanın ne kadar sürdüğüne dair Kur'an'da net bir bilgi verilmemiştir. Tufanın sona ermesinin ardından gemi Cudi'ye oturur.[61] Burada bahsi geçen Cudi'nin dağ manasında mı kullanıldığı yoksa özel bir isim mi olduğu, burasının hangi coğrafyada bulunduğu konularında farklı rivayetler mevcuttur. Tufan sonrasına dair gemide bulunanların sağ salim karaya ulaştıkları dışında Kur'an-ı Kerim'de detaylı bilgi verilmemiştir.[62]

SONUÇ

Mitlerde ve kutsal metinlerde Tanrı/ların farklı zaman ve mekânlarda insanoğlu tarafından kızdırılması ya da yaptıkları büyük kabahatler neticesinde cezalandırılmasın en yaygın biçimlerinden biri olarak seller ve tufanlar karşımıza çıkmaktadır. Tanrı/ların cezayı uygulamadan önce seçtikleri aracı vasıtasıyla iyi insanları uyarması ve yapılması talimatını verdiği bir gemi sayesinde onları felaketten kurtarmasıyla Tanrı/ların azabı kadar adaletli oluşu ve merhameti de vurgulanmaktadır. Gemide seçilmiş kişi ile birlikte eşi, masum insanlar ve hayvanlar sürekli olmuştur. Tufanın süresi genellikle yedi veya kırk gün sürmüştür. Tufanın sona ermesinin ardından gemi herhangi bir kara parçasına değil dağın zirvesine oturmuştur. Tufandan gemidekiler dışında kimse kurtulamamış hepsi helak olmuşlardır. Tufandan kurtulanlar hayatta kaldıkları için Tanrı/lara kurban sunmuşlardır.

Son olarak tüm mit ve kutsal metinlerde tufanın evrensel boyutta olduğu vurgulanmaktadır. Fakat tufanın evrensel mi yerel mi olduğu konusu kaynaklara göre farklılık arz etmektedir. Sadece Nuh ile ona inananların kurtulduğu ve diğer bütün canlıların öldüğü, Nuh'un insanlığın ikinci atası sayıldığı inancı dikkate alınırsa hemen hemen bütün dünyada yaygın olan tufan rivayetlerinin menşeinin bir olduğu ve oradan bütün dünyaya yayıldığı düşünülebilir. Bu düşünenin aksine toplumların kendi yaşadıkları topraklar dışındaki yerleşim yerlerinden habersiz olmaları sebebiyle ya-

şadıkları coğrafyayı merkeze koymalarından dolayı tufanın yerel olarak yaşanmış olmasına rağmen evrensel olduğu şeklinde algılanmış olması da muhtemeldir. Bu düşüncede olanların diğer bir savı da yaratıcının zalimlerin kabahatlerinden dolayı suçsuz olanları cezalandırmayacak kadar adil ve merhametli oluşu sebebiyle tufanın evrensel olamayacağı yönündedir. Tarihin çok eski dönemlerinden beri süregelen tufan hadiselerin neredeyse tümünde görülen bu benzerlikler birbirinden farklı kaynakların anlatılarının aynı olay hakkında olduğunu düşündürmektedir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Ömer Faruk Harman, "Tufan", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 319.
2 Bilal Aksoy, Nuh'un Gemisi ve Tufan, İnsanlık Yolu Yayınları, Ankara 1987, s. 8.
3 *Mümin Köksoy, Nuh Tufanı ve Sümerlerin Kökeni, Berikan Yayınları, Ankara 2002, s. 67.*
4 Fuzuli Bayat, Mitolojiye Giriş, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 12.
5 Onur Alp Kayabaşı "Türk Mitolojisinde Eskatoloji Mitleri", Folklor Edebiyat, C. 22, S. 86, İstanbul 2016, s. 169.
6 Muazzez İlmiye Çığ, Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 50.
7 Bilal Aksoy, Nuh'un Gemisi ve Tufan, İnsanlık Yolu Yayınları, Ankara 1987, s.47.
8 *Samuel Noah Kramer, Sümer Mitolojisi, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1999, s. 128.*
9 Muazzez İlmiye Çığ, Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 77-78.
10 *Samuel Noah Kramer, Sümer Mitolojisi, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1999, s. 427.*
11 N. K. Sanders, Gılgamış Destanı, (Ter. Sevin Kutlu- Teoman Duralı), Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 25.
12 William Ryan, Walter Pitman, Nuh Tufanı, Arkadaş Yayınları, Ankara 2003, s. 82.
13 Ömer Faruk Harman, "Tufan", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 322.
14 Muazzez İlmiye Çığ, Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 51.
15 Bilal Aksoy, Nuh'un Gemisi ve Tufan, İnsanlık Yolu Yayınları, Ankara 1987, s. 26
16 Bilal Aksoy, Nuh'un Gemisi ve Tufan, İnsanlık Yolu Yayınları, Ankara 1987, s. 26
17 Bilal Aksoy, Nuh'un Gemisi ve Tufan, İnsanlık Yolu Yayınları, Ankara 1987, s. 29
18 Ömer Faruk Harman, "Kitab-ı Mukaddes ve Diğer Dinlere Göre Hz. Nuh ve Tufan", Hz. *Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, İstanbul 1999, s. 15
19 Bilal Aksoy, Nuh'un Gemisi ve Tufan, İnsanlık Yolu Yayınları, Ankara 1987, s. 28
20 Ömer Faruk Harman, "Kitab-ı Mukaddes ve Diğer Dinlere Göre Hz. Nuh ve Tufan", Hz. *Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, İstanbul 1999, s. 15
21 Ömer Faruk Harman, "Kitab-ı Mukaddes ve Diğer Dinlere Göre Hz. Nuh ve Tufan", Hz. *Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, İstanbul 1999, s. 15
22 Bilal Aksoy, Nuh'un Gemisi ve Tufan, İnsanlık Yolu Yayınları, Ankara 1987, s. 26
23 İbrahim Dilek, Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Ankara 2014, s. 193.
24 İbrahim Dilek, Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Ankara 2014, s. 175; Abdulkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1954, s. 23
25 Abdulkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1954, s. 22
26 Onur Alp Kayabaşı, "Türk Mitolojisinde Eskotoloji İzleri", Folklor Edebiyat, C. 22, S. 86, İstanbul 2016, s. 177.
27 Turan Ahsen, "Türk Kültüründe Tufanla İlgili Anlatılar", Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ankara 2006, s. 165-166.
28 Sedat Veyis Örnek, 100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Bilgesu Yayınları, İstanbul 1995, s. 207.
29 Sedat Veyis Örnek, 100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Bilgesu Yayınları, İstanbul 1995, s. 209-210.
30 Abdulkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1954, s. 22
31 Ömer Faruk Harman, "Kitab-ı Mukaddes ve Diğer Dinlere Göre Hz. Nuh ve Tufan", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, İstanbul 1999, s. 16.
32 Yaratılış 6/5,8; 7/1,5,7-10,12,16,17,22-23; 8/2-3,6,13-20.
33 Yaratılış 6/9,22; 7/6-13,16-18,21,24;8/1-5-13-19.

34 Yaratılış 6/5,7-13.
35 Yaratılış 7/7-13.
36 Yaratılış 6/19-20; 7/2-3.
37 Yaratılış 7/4-11.
38 Yaratılış 7/12-17; 8/6.
39 Yaratılış 6/14-16.
40 Yaratılış 7/6-11.
41 Yaratılış 7/20.
42 Yaratılış 8/4.
43 Yaratılış 8/20.
44 Yaratılış 9/11.
45 Matta 24/37-39; Luka 17/26-27; İbraniler 11/7; I. Petrus 3/20; II. Petrus 3/20.
46 I. Petrus, 3/20-21
47 İbraniler 11/7.
48 İbraniler 11/17.
49 İbraniler 11/17; II. Petrus 2/5; Matta 24/37-39; Luka 17/26-27.
50 Arâf 7/133
51 Ankebût 29/14
52 *Kur'an-ı Kerim'de Nuh Kıssasından bahseden ayetler şunlardır: Arâf 59-64,69-70, Hûd 25-29 ve Nûh 1-28. Bunun dışında Âl-i İmrân 33-34, Nisâ 163, En'am 84, Yûnus 71-74, İbrahim 9, Enbiyâ 76-77, Hac 42, Ahzâb 7, Sâffât 75-83, Sâd 12-14, Mü'min 5,30-31, Şûrâ 13, Şu'arâ 105-121, Kâf 12, Zâriyât 46, Necm 52, Mü'minûn 23-42, Yâsîn 41-44, İsrâ 2-3,17, Hadîd 26, Tahrîm 10, Meryem 58, Kamer 11-17, Ankebût 14-15 ve Hâkka 11-12'de Nuh kıssası ile ilgili ayetler bulunmaktadır.*
53 Hud 25-36; Nuh 3-9,21-28; Mü'minûn 23-26,32-40; Arâf 59-64.
54 Hûd 27,29,30; Nûh 7,21,24,27; Zâriyât 46; Necm 52; Mü'minûn 24-25.
55 Hûd 36.
56 Hûd 38-39.
57 Hûd 37;Kamer 13
58 Hûd 38-44.
59 Hud 40
60 Kamer 11-14.
61 Hud 44.
62 Hud 48

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Ahsen, T. (2006). Türk Kültüründe Tufanla İlgili Anlatılar. *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 165-166.

Aksoy, B. (1987). *Nuh'un Gemisi ve Tufan*, Ankara: İnsanlık Yolu.

Bayat, F. (2007). *Mitolojiye Giriş*, İstanbul: Ötüken.

Çığ, M. İ. (2005). *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, İstanbul: Kaynak.

Dilek, İ. (2014). *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: Türk Dünyası Vakfı.

Harman, Ö. F. (1999). Kitab-ı Mukaddes ve Diğer Dinlere Göre Hz. Nuh ve Tufan. *Hz Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu.*

Harman, Ö. F. (2012). Tufan. *TDV İslâm Ansiklopedisi.* C. 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 319,322.

İnan, A. (1954). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu. M. Sait Özervarlı (Ed). İstanbul, 15-16.

Kayabaşı O. A. (2016). Türk Mitolojisinde Eskatoloji Mitleri, *Folklor Edebiyat*, C. 22, S. 86, İstanbul, 169.

Kramer S. N. (1999). Sümer Mitolojisi, İstanbul: Kabalcı.

Kutsal Kitap (2002). İstanbul: Yeni Yaşam.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali (1991). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Mümin, K. (2002). Nuh Tufanı ve Sümerlerin Kökeni, Ankara: Berikan.

Örnek, S. V. (1995). *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul: Bilgesu.

Ryan, W.; Walter P. (2003), *Nuh Tufanı,* Ankara: Arkadaş.

Sanders, N. K. (1973). *Gılgamış Destanı*. Sevin Kutlu-Teoman Duralı (Ter). İstanbul: Hürriyet.

THE TRANSPORTATION POLICIES ACROSS TURKEY AND AROUND MOUNT ARARAT IN THE EARLY DECADES OF THE REPUBLIC OF TURKEY

Nihat FALAY*

ABSTRACT

This paper will focus on the transportation problems and efforts to solve them across Turkey and around Mount Ararat in the early years of the Republic. The transportation system not only meets the specific needs of the people, but also affects the functioning of all economic activities from production to consumption. Since 1923, the governments of the Republic have concentrated on mainly the field of railways in the transport system. This preference aims to connect the remote areas of the country to the center and the economic process. However, due to the lack of a road network complementing them, the effectiveness of the railways was prevented. This also was due to various inadequacies and weakness of the financial power of the state in this period.

From 1933 to the start of World War II in 1939, the statist economy policy was intensively implemented in economics. In the establishment of the Republic, the length of railways, which being taken over from the Ottoman Empire and 4,138 km reached 5,639 km in 1930. Between 1933 and 1939, the length of the highway reached 40.9 thousand km, while the railways increased from 6,639 km in 1933 to 7,381 km in 1940.

In 1923, the railways were held by foreign companies. The staff of the Republic did not have enough personnel and knowledge to operate these lines. The obligation to build and operate railways on the basis of foreign capital and credit lasts until 1933. The fact remains that, the words of the applicant İsmet Pasha on August 30, 1930 and the words of Mustafa Kemal in 1924 were the same: When they asked me what the main policy would be in the chemindefer, 'I said a hand span chemindefer more.

In 1930, the target of the railway policy is to connect to Istanbul, Trakya and Edirne border and Izmir port; in the west, to the Russian and Iranian borders In the east, and to extend to the Syrian and Iraqi borders. In particular, it was stated that the eastern lines had military, political and economic importance. Already in the 1924-25 government programs, the completion of the railways to be built from the Black Sea to the eastern provinces was emphasized as a task.

Trabzon port has served as a secure gate for Iran transit route for years. The governments of the Republic built the Trabzon-Erzurum-Karaköse-Diyadin-Iran land transit road and established a straight and serial bus service.

In the first (ten) years of the Republic, the number of roadways was 13.885 km, whereas in the late thirties, it reached 16.044 km. Considering that the roads constructed within five years, in Ağrı, the obstacles tying wheeled vehicles traffic up were eliminated by working on the

* *Prof. Nihat FALAY, İstanbul University, Faculty of Economics, Department of Public Finance (Retered), İstanbul/TURKEY, e-mail: nfalay@istanbul.edu.tr*

Karaköse-Kagızman, Karaköse-Van and Doğubeyazıt-Kars roads.

In 1935-36. Besides roads works directly commissioned by the Ministry of Nafia, especially the construction of the Trabzon-Iran road and the extension was repaired. The total length of this road is 642 km. As of 1937, the debt of the Treasury arising from the nationalization amounted to TL 62,897 thousand consisting of TL 36,204 thousand for the Anatolian line and TL 6,000 for the Oriental railways. In 1938, in the program of Trabzon-Iran transit road construction, as the first target, 512 km road from Trabzon to Karaköse is considered suitable. Upon completion of this section, the connection routes of that were vital necessities for the provinces of Trabzon, Gümüşhane, Erzurum and Ağrı were provided and the transportation of Kars and Van circle also directly benefited from that.

Key words: *Republic of Turkey, railway, transportation, Ağrı.*

CUMHURİYETİN İLK ON YILLARINDA GENEL OLARAK TÜRKİYE'DE ve AĞRI DAĞI ÇEVRESİNDE ULAŞIM POLİTİKALARI

Nihat FALAY*

GİRİŞ

Her ülkenin kendi doğal yapısının, ülkenin ekonomisi üzerinde hem derin hem de geniş etkileri vardır. Oysa bu doğal yapı bazen gözardı edilerek, ulusal yapı sadece hukuki ve siyasal rejim rejim gibi sosyal etkenlerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu nedenledir ki iktisadi yaşamın, doğal yapının sürekli izlerini taşıdığı gözardı edilmemelidir. Doğal çevreyi gözönünde bulundurmadan hiçbir ülkenin iktisadi yapısını yeteri kadar kavramak mümkün değildir. Zaten zamanın ve uygarlıkların ilerlemesiyle ancak bu alanda büyük başarılar elde edilegelmiştir (Sarç.1964. I-3).

Öte yandan herkesçe kabul edilir ki, ulaştırma sistemi, her toplumda üretimden tüketime kadar tüm iktisadi faaliyetlerin işleyişini etkilemektedir. Bu sistem ile iktisadi hareket ve faaliyetlerin sürmesi ve iktisadi gelişmenin ülkelerin farklı bölgeleri arasında dağılışı arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu bağlamda, ulaştırma hizmetleri açısından devletin belirleyici ve hakim rol oynamasının başlıca üç nedeni vardır: Bunlardan birincisi, bu hizmetin devlet tarafından daha etkin ve yaygın biçimde görülebilmesi olanağına kavuşabilmesidir; ikincisi, sadece özel sektöre bırakılırsa bu hizmetin bu yolla kolaylıkla tekelleşmesinin önlenebilmesidir; üçüncüsü de ulaştırma altyapısının ve birimlerinin yaygın dışsal tasarruf (external economy) ve sosyal fayda (fringe benefit) yaratmalarıdır.(Due. 1969. 343; Yaşa. 1980. 265).

Tarihte, karayollarında uzun zaman katır ve benzeri hayvanlar kullanılarak süregiden karasal ulaştırma süreci, önce tekerleğin ve arabanın icadıyla ve sonra da son yüzyılların icatlarıyla karada trenle demiryolu ve otomobille karayolu, tüm uygarlıklarda bir dönüm noktası yaratacak hale getirmiştir.

Ülkemiz özellikle Asya ile Avrupa arasında bir geçit fonksiyonunu yerine getirdiğinden, bu topraklarda belirli ulaşım yolları oluşturmuştur.

Eski Yunanlılar, Sard-Ankara-Kayseri-Sivas-Malatya-Musul yoluyla Mezopotamya bağlantısını sağlamıştır.

İstanbul-Ankara üzerinden aynı yol Bizans'ın Mezopotamya, İran ve Hindistan'a yönelik ticaretine hizmet etmiştir.

Fenikeliler de Baalbek-Şam-Halep-Urfa-Nusaybin ve Doğu Anadolu üzerinden Kafkas bölgesiyle bağlantı kurmuşlardır (Bayındırlık B.lığı.1938. 41).

Doğu Anadolu'nun doğal yapısı da bu nedenle, ulaşım hizmetlerinin belirli hatlar boyunca toplanmasına aracı olmuştur. Bu bölgede doğu-batı ve kuzey-güney yönlerindeki yollar şöyledir (Arıkan. 1973. 51) : Bunlardan Sivas-Erzincan-Erzurum-Ağrı-Doğu Bayazıt yönünde olanı Doğu bölgesini Orta Anadolu'ya yatay olarak bağlamaktadır. Ne var ki bu yollar her mevsimde açık bulunan nitelikte değildir. Kars-Ağrı-Van-Hakkari yönünde olanı ise Doğu bölgesini kuzey-güney yönünde ve dikey olarak geçen yoldur, ne var ki bu

* *Prof. Dr. Nihat FALAY, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü (Emekli), İstanbul/TÜRKİYE, e-posta: nfalay@istanbul.edu.tr*

yol da yine her zaman emniyetle ulaşıma geçit verir nitelikte değildir.

Öte yandan Trabzon-Tebriz yolu bizim açımızdan önemlidir, çünkü bu yol milattan önceki zamanlardan itibaren son zamanlara kadar Kuzey İran'ın ve Hindistan'ın Karadeniz ve Avrupa ile ticari ilişkilerine hizmet eden önemli bir yön olarak ortaya çıkmıştır.

Demiryolları açısından bakılırsa; ülkemizde Nafia Vekaleti (Bayındırlık Bakanlığı)nın bugüne kadar en çok faaliyet gösterdiği alan, demiryolu inşaatıdır.

Avrupa'da 1825 yılı demiryolculuğun ilk kurulduğu yıl olarak kabul edilir. Demiryolunun Avrupa'da hızlı gelişimi karşısında Osmanlı devleti bu açıdan çok geri kalmıştır. Osmanlı'da bu yeni ulaşım aracının kurulması fikri, önce yine yabancı devlet ve şirketler tarafından ve kendi özel çıkarları gözetilerek ortaya atılmıştır. Bu bağlamda 1854 yılındaki Kırım Savaşı'na kadar ülkede bu konuda pek kararlı olunamamış, fakat bu dönemde demiryolunun gereği ve faydası anlaşılmıştır. Tanzimat'tan sonra ilk olarak 1856'da Anadolu'da İzmir'den Aydın'a demiryolu yapımı imtiyazı (ayrıcalığı) İngilizlere verilmiştir.

1869'da Avrupa Türkiyesi'nde yalnız 224 km. uzunluğunda Rusçuk-Varna demiryolu yapılmıştı. Anadolu insanı, ilk trenden beri (1860) demiryolu işletmeciliğinden uzak tutulmuş, demiryoluna bir anlamda seyirci kalmıştır (Kıvırcık. 2008.159). Çünkü yabancı devletler ve şirketler hep "Türkler demiryolu istemez" fikrini ileri sürmüşlerdir.

Osmanlı'nın dış ödemelerini ertelediği 1875 yılı ile Düyun-u Umumiye'nin kurulduğu 1881 yılları arasında, demiryolu imtiyaz talepleri kesintiye uğramıştır. Çünkü batılı devlet ve şirketler, alacaklarını tahsil etmekte sıkıntı yaratacağı düşüncesiyle, taleplerini askıya almışlardı. Ama yabancı şirketler 1881'de Düyun-u Umumiye'nin kurulmasıyla yeni proje teklifleriyle Bab-ı Ali'ye başvurmuşlardır (Dervişoğlu. 2007. 21).

Osmanlı devletinin tüm olanaklarını seferber ederek bağladığı en büyük proje ise Hicaz Demiryolu hattının yapımı olmuştur. Bu hattın asıl önemi, Türk demiryolculuğu tarihinde okul görevi yapması ve bizim mühendislere demiryolculuk deneyimini kazandırmasıdır. Çünkü Osmanlı devletinin son yıllarındaki uygulamalar Bayındırlık ve Nafia hizmetlerinde büyük müteahhitlik firmalarına ortam ve olanak hazırlamıştır.

Devletin o zamanki mali gücü demiryolu ulaştırması için mümkün ve uygun değildir. Bu gibi girişimler ancak Avrupalılara verilen imtiyazlarda sağlanabiliyordu.

Saltanat döneminde ise demiryollarımızın I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde üç temel özellik görülür (Bayındırlık B. lığı. 1938): Birinci, Osmanlı devletinin demiryolu yapımı girişimlerine karşı Avrupalı devletlerin birbirine zıt çıkarlarının olması ve bu devletlerin olumlu ve olumsuz etkilerinin bulunması; ikincisi, yabancı şirketlerin demiryollarımızı çok ağır şartlarla yapması ve işletmesi; üçüncüsü de dönem hükümetinin demiryolu yapmaya ve işletmeye yönelik birkaç deneme ile başarı kazanamayarak yetersizlik göstermesidir.

Bu dönemde Doğu Anadolu bölgesi I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Ruslar ve Ermeniler tarafından yakılıp-yıkılmış, harabeye dönüştürülmüş idi. Ayrıca SSCB'nin Doğu Anadolu toprakları üzerinde iddia ve istekleri de gündemde tutulmakta idi (Bilge. 1992. 100).

I. Dünya Savaşı sırasında Almanlar, Bağdat hattı için faaliyete devam ederken, T. C. hükümeti de doğrudan Ankara-Erzurum ve Samsun-Sivas hattını yapmaya başlamıştı. Doğu'da Ruslardan kalma Erzurum-Sarıkamış ve uzantısı demiryollarını işletmek üzere Sarıkamış Demiryolları adlı bir idare kurulmuştu. Böylece I. Dünya Savaşı'nda Harbiye

Nezareti (Savunma Bakanlığı)ne bağlı Askerî Demiryolları ve Limanlar Müdüriyeti Umumiyesi Ankara-Erzurum ve Samsun-Sivas hatları yapılmasına devam etmiş ve bu birim daha sonra mütarekeyi (silah bırakışması) izleyen Milli Hükümet'in oluşması üzerine sonradan lağvedilerek inşaat örgütü Nafia Vekaleti'ne devredilmiştir (Bayındırlık B. lığı. 1938. 48). İstiklal Savaşı sonunda az tamirle kentler ve kasabalar arasında trafiğe açılabilecek pek az yol vardı. Esaslı tamire muhtaç şoselerin uzunluğu 13.885 km.'yi aşıyordu. Toprak tesviyesi (düzeltimi) niteliğinde olan yolların uzunluğu 4.500 km. kadardı. Karayollarında ulaşım kendi başına bir sorun idi.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ YÖNETİMİ VE ULAŞIM POLİTİKASI

İstiklal Savaşı sırasında Mustafa Kemal 1921'de ulaşım yollarını ıslah etmek zorunluluğu üzerinde durmuş ve 1922'de izlenecek kalkınma programını ve bayındırlık işlerinin önemini vurgulamıştır. Cumhuriyet'in ilanından ve özellikle 1924'den sonra bayındırlık işlerine geniş ödenekler ayrılmıştır (Ergin. 1977. 27-28). Lozan Antlaşması'ndan sonra, doğal şartların çetin olması nedeniyle, dağlık arazi hizmetlerin gerekli yerlere ve zamanında götürülmesindeki engellerin başında gelmiştir (Aşgın. 2000. 102).

Cumhuriyet Hükümeti tereddütsüzce ve yabancı sermaye ve girişimin konuya ilişkin önerilerini irdelemiş, oyalanmadan demiryolu yapımcılığına hızla devam ederken, dışarıdan gelen önerileri de göz önüne almıştır.

Nafia Vekaleti'nce Temmuz-1920'de bu konuda iki kez rapor hazırlanmıştır. Buna göre:, orduya cephelere taşıması beklenen demiryollarının durumu şöyledir: Fransızlar Çiftlihan-Pozantı arasında 4-5 km.'lik hattın malzemesini söküp götürmüşlerdir. Bu hattın, temel merkezler olan Haydarpaşa ve Halep ile bağlantıları tümüyle kesilmişti.

Bu nedenlerledir ki, ulusal bir demiryolu ülkü ve öyküsünde öne çıkan kahramanlardan biri, kara trenlerin yönetimi Mustafa Kemal tarafından ellerine teslim ve emanet ettiği kişi Behiç Erkin'dir. B. Erkin göreve başlar başlamaz kritik bir sorun ile karşılaşmıştır. Şöyle ki; demiryolu işletmelerindeki görevlilerin tümü gayrimüslim idi. Tüm Anadolu Hattı görevlilerinin 1.598'i müslüman idi, ama işletme işlerinde hiçbir Müslüman yoktu. İşletme görevlilerinin 459'u Rum, 403'ü Ermeni, 6'sı Yahudi idi. Türk olanlar ise sadece ray döşeme, tamir yapma gibi, işletimin dışındaki işlerde kullanılıyordu (Kıvırcık, 2008. 160-162).

Mustafa Kemal, kalkınmanın temel kavramlarını kullanarak 1923'de şu belirlemede bulunmuştur: "Memleketimizi demiryolları ile üzerinde otomobiller çalışır karayolları ile örerek birbirine bağlamak zorundayız. Çünkü Batı'nın… kullandığı araçlar bunlar oldukça… bunlara karşı… yarışmaya çalışmanın imkanı yoktur."

Çünkü Atatürk ve yakın arkadaşları Kurtuluşu Savaşı yıllarında ulaştırma olanaklarının ilkelliği ve yokluğu nedeniyle ülkenin ve askerlerin çektiği sıkıntıları ve kaybettikleri insanları düşünerek, devletin ulaştırma yatırımlarına öncelik vermesini sağlamak istemişlerdir (Tokgöz. 2009.63 ve 95).

Önce, yabancıların elinde olan demiryolu yapım ve işletmeciliği imtiyazının devlet tekeli altına alınması hazırlıkları yapıldı. Çünkü 1923'de Fethi Okyar'ın başkanlığı dönemindeki hükümet programında "Anadolu'da 4 bin küsur km. tulünde (uzunluğunda) demiryolu inşası için… bir Amerikalı kumpanyaya imtiyaz verilmiş" idi. I. Mart 1924'de devlet demiryollarının inşasına başlamış (Ergin. 1978.230) ve sonra 22. Nisan. 1924 tarih ve 506 sayılı yasayla mevcut hatların devletleştirilmesine gidilmiştir. Bu yolla yabancı şirket ve azınlıkların "Türkler'in demiryolu işletmeciliğini başaramayacaklarına dair" görüşlerini boşa çıkaran sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

O dönemde 1932 yılına kadar İstanbul-İzmit arasında bile karayolu yoktu. Bu nedenle demiryolu ulaşım ağının büyük iller arasında kurulmasına girişildi ve bunun adı Şimendifer Politikası idi. (Tokgöz. 2009.95). 1924-1925'de Ali Fethi Okyar hükümetinin programı; "Karadeniz'den Şark Vilayetlerimize doğru yapılacak demiryollarının inşasını temin edecek tedabire (önlemlere) tevessül etmek (girişmek) vazifemizdir" şeklinde bir ifadeyi taşır (Kırbaşlı.1973.78).

Kurulan 1923 Cumhuriyet Türkiyesi'nde demiryolu, "yabancı şirketlerin elindeki hatlar" demek idi. Yeni cumhuriyet kadroları bu hatların yabancı şirketlerin elinde olduğu bir tablodan işe başlamak zorundaydı. Yeni devletin demiryolu işletmeciliği için hazır birikimi yoktu. Bu nedenle İsmet Paşa 1924'de "Türkiye, bütün hudutlarından istilaya uğramıştır. Şimendiferlerimizin başı ve nihayeti kalmamıştır." demiştir (Kuruç. 2011.340-342). Yani sorun, yabancı sermayenin kurmuş olduğu hatların işletilmesiydi. Bu da, bağımsızlık savaşının bitip ekonominin kendi ilkeleri ve yapısıyla işlemesi demekti. Bağımsızlık savaşından sonra kurulan T. C. Devleti'nin bölgelerini birbirine bağlayan ulaştırma olanakları yok gibiydi. Öyle ki Ankara hükümetinin Moskova'ya yolladığı Yusuf Kemal Tengirşek başkanlığındaki diplomat heyet bile Rusya sınırına ancak öküz arabasıyla ve haftalarca süren yolculuktan sonra varabilmiştir (Yenal.2001.12). Bu ve benzeri güçlüklerin uzantısında, Mustafa Kemal daha sonra bir Malatya konuşmasında demiryolu ulaşımının "tüfekten ve toptan daha bir güvenlik silahı" olduğundan bahsetmişti (Yenal.2001.61). Ayrıca "refah ve umran (medeniyet) yolu" dediği demiryolu artık ana damarlarıyla ortaya çıkmış idi. (Kuruç. 2011.349).

Ulaştırma Vekili Ali Çetinkaya'nın "yabancı sermaye ve kredi esaslarıyla… demiryolu yapmak ve işletmek" diye nitelendirdiği dönem 1926-1927'den sonra 1933'e kadar sürmüştür (Kuruç. 2011. 242).

ULAŞTIRMA POLİTİKASINDA İKİNCİ AŞAMA

Cumhuriyet Hükümeti'nin Ankara-Kayseri ve Samsun-Sivas hattında kazandığı başarıdan sonra demiryolu inşaatı hız kazanmıştır. 1927'den sonra halkın genel yaşamı düzeyinde bir canlılık görülmüş, devlet bütçesi dengeli olmuş ve kamu gelirlerinde artışlar sağlanmıştır.

1927'de devlet, iki önemli hattın yapımına karar verirken, yeniden üç büyük hattın da yapımına fiilen başlamış durumda idi. Bunlar; Ankara-Sivas-Samsun-Sivas ve Fevzipaşa-Diyarbakır hatlarıdır. Böylece 1927-1930 arasında yeniden 651 km. hat döşenmiş ve şebekeye eklenmiş bulunuyordu (Bayındırlık B. lığı. 1938.54).

1928'e kadar şoselerin ve toprak düzeltmesi ile yapılan yolların uzunluğu 27.850 km.'ye çıkarıldı. Ülkede çok az motorlu taşıtı vardı. Bu nedenle yönetim, demiryolu inşaatına önem verdi. "Anayurt demir ağlarla örülürken" karayolları yapımı hemen hemen durmuştu (Ergin.1977. 28-29). Öte yandan Cumhuriyet'in kuruluşundan 1930'lu yıllara kadar büyük müteahhit(yüklenici) firmaların ortaya çıkmasının nedeni, hükümetin bayındırlık yatırımlarını finansmanını iç kaynaklardan sağlamada bir ilerleme kaydedememesidir. Yine de Cumhuriyet'in "bir karış daha fazla demiryolu" başlığıyla belirttiği demiryolu politikası, artık Türk sermayesi ve yüklenicisi ile ifade edilmeye başlanmıştır (Dervişoğlu. 2007.86).

Haziran-1930'da Başvekil Recep Peker'in hükümet programında, demiryolları için "Hedef garpte İstanbul, Trakya ve Edirne hududuna ve İzmir limanına şarkta Rus, İran hudutlarına kadar bağlamak…olacaktır" diye vurgulanır (Kuruç. 2011. 345).

1930'lu yıllardan itibaren yeni bir sanayileşme stratejisi ve devletçilik uygulaması ola-

rak tüm ülke ve Doğu Anadolu'da özellikle askeri ve stratejik amaçlı kamu harcamaları gerçekleştirilmeye başlandı (Aşgın. 2000. 107; Çavdar. 1955).

1923-1933 döneminde Cumhuriyet hükümetlerinin ulaştırma sisteminde daha çok demiryolları alanında yoğunlaşması, yurdun uzak yerlerini merkeze bağlamayı amaçlaması, karayollarının ilkel ve yetersiz durumda kalmalarına neden olmuş, demiryollarının da onları tamamlayan bir karayolu ağı olmadığı için, ekonominin gelişmesinde etkinliğin sağlanmasını engellemiştir.

1923'de (askeri olanlar hariç) 7.153 olan motorlu kara ulaşım araçları ileride 1938'de ancak 9.499'a ulaşacaktır (D. İ.E..1973.162).

1931'de İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey, yoklukların en ciddisinin "milli ellerde" sermaya birikimi yokluğu olduğunu vurgulamış ve "Bu memlekette bir vakitler şimendiferler, bankalar, hatta tarlalar ve emlak Türklerin değil ecnebilerin elinde idi" demiştir (Kuruç. 2011. 299).

Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen sonra ülkenin siyasal birliğini pekleştirmek ve savunmasını kolaylaştırmak amacıyla uyguladığı bir demiryolu politikasında iki ana ilke vardır: Birincisi, ülkenin uzak şehirlerinin yeni hatlarla merkeze bağlanması; ikincisi, yabancıların varolan imtiyazlı hatlarının devletleştirilmesi,

İmtiyazlı demiryollarının millileştirilmesi hızlı bir şekilde yürütülmüş ve Cumhuriyet'in kuruluşunda 4.133 km. olan toplam demiryolları uzunluğu 1930'da 5.639, 1935'de de 6.689 km.'ye ulaşmıştır. (D.İ.E. 1973.407).

Yabancı şirketlere ait demiryollarının millileştirilmesi, satınalma yoluyla sağlanmıştır. Ancak mali olanakların yetersizliği nedeniyle bu satınalmalar borçlanılarak gerçekleştirilebilmiştir.

1937-Nisan'da Başbakan İsmet İnönü "Anadolu hattı için devletler Türkiye'nin eline geçmesin diye…zorluklar çıkarmıştır. Nihayet Şark hattı kalmıştı…bunu da tahakkuk ettirmiş bulunuyoruz." demiştir.

Hatırlanmalı ki kağnı ve katır taşımacılığıyla sürdürülen I. Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün bizzat yaşadıkları deneyimlerdir. Yeni cumhuriyette yol yapımları ve özellikle demiryolu yapımları Türkiye'de birçok Türk işadamı ve büyük ihaleleri alan yabancı firmaların taşeronları önemli sonuçlar sağladı. Yani iç piyasanın ölçeğini genişleterek Türkiye'deki kapitalist birikimi hızlandırdı (Altun.2008.91-93).

Yine de müteahhitler yabancılar idi ve kredi bulmak onların işidir. Bu alana yeni giren taşeronlar ise Türklerdir. Bu taşeronların başlıcaları Nuri Demirağ, Emin Sazak, Sümeryol grubu ve Abdurrahman Naci'dir. (Kuruç. 2011. 242).

Bu gelişimin habercisi olarak, Osmanlı döneminde yabancı şirket ve devletler Anadolu'nun ulaştırma işini Avrupa ile Ortadoğu'yu bağlayacak bir köprü olmaktan ibaret görmüşlerdir. Oysa Cumhuriyet'in demiryoluna bakışı ise değişiktir. Herşeyden önce doğuyu batıya, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan bir demiryolu ağı "bir milli mesele" halinde ve savunma ile ekonomi ülke çapında birleştirebilen tek projedir. Çünkü demiryolu ekonomik ve siyasal coğrafyayı kontrol etmeyi sağlar (Kuruç. 2011. 340).

Önce uçak ulaşımına girmiş olan taşeron Nuri Demirağ tarafından yapılan demiryolları 1924-1933 itibariyle şunlardır:

Hattın adı	km.
Samsun-Kavak	7
Kavak-Havza	38
Havza-Amasya	47
Amasya-Zile	83
Zile-Kunduz	61
Kunduz-Yıldız	96
Afyon-Karakuyu	113
Bozanönü-Isparta	13
Baladız-Burdur	24

Kaynak: *Dervişoğlu. 2007. 86.*

1924-1933 döneminde üretilen demiryolları kronolojisi ise kısaca şöyledir (Ergin.1978.230-235):

1924 Devlet demiryolları inşasına başlaması

1929 Mersin-Adana demiryollarının satınalınması

1930 Ankara-Sivas hattı

1932 Kütahya-Balıkesir hattı

1933 Antalya, Adana-Fevzipaşa, Zonguldak, Ergani, Sivas-Erzurum, Ulukışla, Kayseri'ye ilişkin hatlar.

Bu bağlamda daha sonra 1933'deki 10. Yıl Marşı'nda;

"Çıktık açık alınla on yılda her savaştan
Demir ağlarla ördük Anayurdu dört baştan." dizeleri ortaya çıkmıştır.

Demiryolu yapımına ilişkin daha sonraki girişimlere bakılırsa; Erzurum hattı için yerli yüklenicilerle temaslarda bulunuldu ve fiyatı açısından indirimlere Amerikan şirketi ile iki Türk yüklenici grubu katılıdı ve en uygun fiyat teklif eden Türk grubuna bu hat ihale edildi. Türk şirketinin bu ihaleyi kazanması Türkiye demiryolu tarihinde ilk olay idi. Cumhuriyet hükümeti 15.yılında (1938) ülkenin demiryolu şebekesine 2.975 km. ilavede bulunmuştur.

Her ne kadar Cumhuriyet'in ilanından sonra bölgeye ilişkin bazı raporlar hazırlanmış (Hüsnü. 2016) ise de bu konuya doğrudan değinilmemiştir.

1933'den sonra 1935'de İsmet İnönü'nün hazırladığı ve Atatürk'e sunduğu Kürt Raporu'nda (Öztürk.2008) ; Doğu'da Kızıldize'ye veya Gürbulak'a kadar olan transit kara yolunun biran önce yapılması gereği vurgulanıyor.

Bu raporda; sebze ve meyvenin Kızıldize'den sonra Bayazıt, oradan da Gürbulak'a ve İran sınırına geldiği belirtiliyor. Ayrıca araç yokluğundan Iğdır'dan yararlanılamadığı, İran sınırından Karaköse'ye kadar Rusların daha önce yapmış olduğu 1.07 m genişliğindeki demiryolunun raylarının kalkmış, istasyonlarının ise terkedilmiş olduğu belirtiliyor (Öztürk. 2008. 39-40).

İ. İnönü'nün bu raporunda karayolları, demiryolları ve limanlara da yer veriliyor. Birçok ilin demiryolları projeleri bu rapordan sonra ele alınıp gerçekleştirilmiştir. Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in raporunda belirtildiğine göre de, sağlam bir yönetimin kurulması için yola gereksinim vardır. Gerçi yaz mevsiminde bölgenin her kazasına tekerlekli araçlarla ulaşım mümkün ise de, yağmur mevsiminden sonra Diyarbakır'dan ileriye ulaşım yapılamaması ile karşılaşılmaktadır.

Rapordaki ifadeyle "…askeri bir zaruret emniyet, asayiş, kültür gibi manevî lüzumlar ve temsil adımları bile yolla gitmek ıztırarındadır (gerektirir)…İşte bu yolların inşası maddî, manevî her gûna ilerleme çarelerinin…girmesini temin edecek ve bu bölgeyi ana vatana daima sağlam bir halde bağlayacaktır." (Öztürk. 2008.124).

Karayollarındaki yetersizlikler Osmanlı'dan devralınan bilançonun bir sonucu idi. Çünkü Osmanlı'da ulaşım, birkaç demiryolu hattı hariç, genellikle hayvan sırtında veya

kağnı ve arabalarla yapılırdı. Deve, at, öküz vs. lerin sırtında yolcu ve eşya nakledilirdi. Eskiden İstanbul-Diyarbakır arası 60, İstanbul-Ankara arası 20, İstanbul-Konya arası 30 günde alınırdı, dolayısıyla eşya yükleme ve aktarımı yorucu bir süreçti.

Osmanlı yöneticileri zamanla yabancı vapurların limanlarımıza gelmesine ve taşıma yapmasına izin verdiler. Bu sayede Trabzon limanında ve Trabzon-İran transit yolunda faaliyet başladı. Mayıs 1936'da da Trabzon-İran sınırı arasında bir otobüs ve kamyon servisi kuruldu, işletmesi de Devlet Demir Yollarına verildi. Haziran 1937'de Trabzon-İran Transit Yolu Devlet Otobüs ve Kamyon İşletmesi faaliyete geçti. Trabzon limanına gelip-giden vapurlara rastlaması amacıyla, varolan transit yolunda birisi sınıra, birisi Karaköse'ye, birisi de Erzurum'a olmak üzere Trabzon'dan haftada (üç) düzenli otobüs ve kamyon seferleri yapılmakta idi. Aksi yönde, sınırla Karaköse arasında (bir), Karaköse ile Erzurum arasında (iki) ve Erzurum-Trabzon arasında haftada (üç) sefer yapılmaktadır (Bayındırlık B. lığı. 1938. 116).

Bu dönemde zaten doğrudan Nafia Vekaleti tarafından yaptırılan yollar karayolu açısından 1935-1936 yılında, İstanbul-Edirne, Trabzon-İran, Balya-Çanakkale, Hopa-Borçka ve Ankara-Çubuk arasında gerçekleştirilmiştir (Bayındırlık B. lığı. 1936.43).

Bunlardan Trabzon-İran transit yolu, Trabzon-Gümüşhane-Erzurum-Ağrı vilayetlerini geçerek İran sınırı ile Gürcübulak civarında birleşirler. Bu yol, Ağrı ilinde 197 km. olmak üzere toplam 642 km. uzunluğunda ulusal şoselerdendir..Dağ yamaçlarında ve sert akışlı çay ve nehir kenarlarında bulunan bu yol bakanlıkça ilk önce yaptırılacak şoseler programına alınmıştır. 1931'den itibaren Trabzon'dan Karaköse'ye kadar 513 km.'lik yolun otomobil geçişine uygun bir hale getirilmesine çalışılmıştır. İlk üç yıl içinde 3 milyon lira harcanarak 150 km. kadar şose yapılmıştır.

Ayrıca 449. km.'de Tahirköy, 478. km.'de Eleşkirt, 488. km.'de Çelikköy'de karayolu ekip binaları yapılmış ve postaları oluşturulmuştur (Bayındırlık B. lığı. 1936. 43-53).

Trabzon-İran Yolu İşletmesi'nce 1977 yılı sonuna kadar yapılan ulaştırma hizmetleri ve elde edilen gelirler şöyledir:

Otobüs seferleri adedi	264
Kamyon seferleri adedi	875
Nakledilen yolcu adedi	3.881
Nakledilen bagaj tonu	85. 024
Nakledilen eşya geliri	23.057 TL
Nakledilen yolcu geliri	17.181 TL
Gelir tutarı	40.238 TL

Kaynak: *Bayındırlık B.lığı. 1938.117*

Cumhuriyet hükümeti Trabzon-Erzurum-Karaköse-Diyadin-İran kara transit yolunu yaptırmış ve bu yol üzerinde düzgün bir otobüs servisi kurmuştur. Trabzon-İran transit yolu yapımında ilk hedef olarak Trabzon'dan Karaköse'ye kadar olan kısmın tamamlanmasıyla Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Ağrı illerinin yaşamsal gereksinimleri olan bağlantı yolları sağlanmıştır. Yolun Karaköse'ye kadar tamamlanması sonucu, aradaki 132 km.'nin yaptırılmasına da girişilmiş, Şehbab Köyü'ne kadar 80 km.'lik kısım 780 bin lira bedelle yükleniciye ihale edilmiştir.

Sözleşme kayıtlarına göre, 1931-1933 arasında Trabzon-Karaköse yolu için yapılan ödemeler şöyledir:

Yıllar	Ödemeler (TL)
1931	336.408
1932	1.561.339
1933	1.335.874

Kaynak: *Bayındırlık B. lığı. 1938. 538*

Bu ulaştırma politikasının devamı olarak 1937 yılı itibariyle, Hazinenin demiryolu millileştirmelerinden doğan borç tutarı ise şöyle-

dir:

Demiryolu hattı	Devlet borcu (bin TL.)
Anadolu hattı	36.204
Mersin-Tarsus-Adana hattı	279
İzmir-Kasaba hattı	9.085
Aydın	11.329
Şark Demiryolları	6.000
Toplam	62.897

Kaynak: *Akalın.2008.105.*

Zaten 1937-1938'de Celal Bayar'ın başkanlığındaki Vekiller Heyeti programında; "Sivas, Erzurum ve Diyarbakır-Irak ve İran Demiryollarının inşasını temin edecek tedabire tevessül etmek (önlemlere girişmek) vazifemizdir" ifadesi bu konudaki kararlılığı gösterir. (Kırbaşlı.1973.90)

Bunun uzantısı olarak 1939'da Ulaştırma Bakanı Ali Çetinkaya demiryoluna ilişkin olarak "…şirketlerden satın aldıklarımız ve inşa ettiklerimizle birlikte bugün 7.000 km.'ye varmıştır. Devletin en iyi işleyen müessesesi haline gelmiştir." demiştir (Kuruç. 2011. 349).

Anlaşılacağı üzere 1933'den, 2. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılına kadarki süre devletçilik politikasının uygulandığı bir dönemdir. Bu dönemde; 37.4 bin km. olan karayolları uzunluğu 1939'da 40.9 bin km.'ye ulaşmıştır. Karayollarının yetersizliği, demiryollarını tamamlayan ve sosyal maliyetleri düşüren bir sistemden mahrum bırakmış ve verimliliklerin düşük ve gelişmenin sınırlı kalmasına neden olmuştur. Demiryollarının yapımı ise hızla devam ettirilmiştir. 1933'de 6.639 km.'ye yakın olan toplam demiryolu uzunluğu 1940'da 7.381 km.'ye ulaşmıştır. Demiryollarının finansmanında hem iç borçlanma hem de vergi gelirleri kullanılmıştır. Aynı dönemde yabancı şirketlere ait demiryollarının millileştirilmesi ve işletmelerinin devlete devri işlemleri de sürdürülmüştür (Yaşa.1980.278-280).

Özet olarak belirtirsek, 1929-1940 döneminde demiryolu şebekesinin ve karayollarının uzunluğu şöyledir:

Yıllar	Demiryolları uzunluğu (km.)	Karayolları uzunluğu (km.)
1929	3.756	18.335
1930	5.639	29.636
1935	6.639	39.583
1940	7.381	41.582

Kaynak: *DİE.1973.407-412.*

Demiryollarının yapımında en önemli gelişmelerin Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu ve 1940'dan sonra ise bu şebekede önemli artışlar görülmediği söylenebilir. Bunda demiryolu işletme, yönetim ve örgütlenmesinde modernizasyonun ihmal edilmesi söz konusudur. Cumhuriyet öncesinde Doğu Anadolu'ya ve Ağrı çevresine genel olarak bakıldığında, birçok yerleşim merkezinde doğru-dürüst tekerlekli araç yoktur. At, merkep ve ester ulaşımda kullanılan hayvan gücüydü. Çoğu yerde kağnı bile lüks sayılıyordu. Kazaların ticaret ve zanaat yaşamı ancak yerel ilkel gereksinimleri karşılayabilecek düzeyde idi ve yaşam hayvancılıkla sürdürülüyordu.

Doğu sorununun somut bir kanıtı olarak, Osmanlı bu coğrafyanın doğal yapısına ilişememiş, var olan yapıyı kabullenerek ve kendi içine dönük bir düzenle birlikte yaşamıştır. Oysa Cumhuriyet yönetimi bu yapıyı dönüştürmeyi esas almış ve amaçlamıştır (Toprak.2011.ix-xi). Bunun uzantısı olarak da ulaşımın ekonomik ve sosyal-siyasal gelişimin temel etkeni ve sürükleyicisi olduğu anlaşılmıştır.

1940'LI YILLARDA AĞRI MERKEZİ VE ÇEVRESİNİN ULAŞIM DURUMU

Ağrı'nın en büyük gereksinimi Vali Vekili

İ.T. Kutlar'a göre, tarım aletleri ve makinalardır (Kutlar. 1948.73). Ağrı kasabasına gidebilmek için bir şose ile 187 km. uzaklıktaki Erzurum istasyonundan ve 324 km. uzaklıktaki Trabzon limanından yararlanılmaktadır. Trabzon-İran transit yolu üzerinde bulunması buraya özel bir önem kazandırmıştır. Kasabanın 1.825 m parke ve 780 m adi kaldırımı vardır. Belediyeye kayıtlı araçlar; (51) özel otomobil ve (11) kamyondur (İller Bankası. 1949. c.1. 61-64).

Diyadin Kaymakamı B. Ünsay'a göre; ilçenin bayındırlık açısından en önemli gereksinimi yoldur. Çünkü ilçe 1938'de tamamlanan Trabzon-İran transit yolunun 7 km. içerisinde kaldığından, bu durum iktisadi gelişimine engel olmaktadır (Ünsay. 1948.164). Yaz aylarında ilçe ile Erzurum arasında otomobil işlemektedir, kış aylarında ise ulaşım aracı at kızağıdır. Belediyeye ait (iki) kamyon vardır ama genel ulaşım tesisi ve aracı yoktur (İller Bankası. 1949. c.1. 647-648).

Eleşkirt'te Erzurum ve Horasan istasyonlarından yararlanılmaktadır. Trabzon-İran transit yolu kasabadan geçmekte ve D.D.Y. otobüs ve kamyonları düzenli seferler yapmaktadır. Kasabada sadece (1) kamyon vardır ve belediyenin inşaat işlerinde kullanılmakta olup, il merkezi ve civarı arasında yolcu taşımaktadır (İller Bankası. 1949. c.1. 109-110).

Patnos; Ağrı, Van, Ahlat, Bitlis ve Muş'a giden yolların kavşağında olup, burada taşıma işleri yaz aylarında kamyonlarla, kışın ise kızaklar, araba ve hayvanlarla yapılmaktadır. Belediyenin yollarının uzunluğu sadece 2 km. olup ham yoldur. Kasaba içinden geçen çay üzerinde 1938'de 25 m uzunluğunda bir köprü kurulmuştur (İller Bankası. 1950. c.3. 109-110).

Tutak kasabasının diğer merkezlerle olan bağlantısı motorlu taşıtlarla yaz aylarında bile güçlükle sağlanmakta olup, en elverişli araç öküz arabaları ile diğer hayvanlardır. Belediye yollarının sadece (1) km.'si adi kaldırımdır. Murat Suyu üzerinde 1942'de yapılmış ahşap bir köprü vardır (İller Bankası. 1950. c.3. 610-611).

Karaköse ve çevresini o yıllarda gezen İ. Habib "Akşam basarken Karaköse'ye vardık. İçinde Kor suyu, altında Murad nehri, yanında Eleşkirt ırmağı, yeri güzel, fakat şu altı-yedi bin nüfuslu vilayet merkezinin adına bak: Hem kara, hem köse, eskiden ismi de cismi de…uygunmuş…Fakat şimdi…cadde, meydan…otel…hastane…kışla…mektep, orada… bunlar devletin "artık bu yerler benimdir" diye mührünü basmasıdır." demiştir (Habib. 1943.300).

SONUÇ

Türkiye'de bölgelerin günümüzde gelişmişlik oranları arasındaki farkın Doğu Anadolu aleyhine çok yüksek olması gözardı edilemez ve bunun nedenleri; gelir dağılımındaki eşitsizlik, istihdamın düşüklüğü dolayısıyla da işsizlik ve yoksulluktur (Kılıç ve Demir. 2019).

Doğu Anadolu bölgesi ülke ortalamasının altında bir sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyinde kalmıştır. Bölgenin 2000'lerde sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, (100) üzerinden aşağıdaki gibidir:

Kentler	Gelişmişlik düzeyi (100 itibarıyle)
Erzincan	64.6
Van	43.5
Kars	39.1
Ağrı	29.9

Kaynak: *Kılıç ve Demir. 2019. Aşgın. 2000. 105.*

Doğu illerine yapılan toplam kamu harcamalarının, nüfuslarına oranla düşük kaldığı, yine de bu illerde oralardan elde edilen kamu gelirlerinin üzerinde bir kamu harcaması ve hizmetler yöneltildiği görülür.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Akalın, Güneri (2008) : Atatürk Dönemi Maliye Politikaları. Ankara Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.

Altun, Şafak (2008) : Atatürk, İnönü Bayar'ın İktisat Kavgası. İstanbul Hayal /et Kitap

Arıkan, Osman (1973) : Doğu Bölgesinin Sanayileşmesi. Ankara. Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi

Aşgın, Sait (2000) : Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1950). Ankara. Atatürk Araştırma Merkezi.

Bilge, A. Suat (1992) : Güç Komşuluk-Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964), Ankara.

Çavdar, Tevfik (1955) : Türkiye'nin Demokrasi Tarihi Tarihi (1839-1950). Ankara.

Dervişoğlu, Fatih (2007) : Nuri Demirağ-Türkiye'nin Havacılık Efsanesi. İstanbul. Ötüken Neşriyat.

D. İ. E. (1973) : Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı. Ankara. DİE Matbaası.

Due, John F. (1968) : Government Finance : Economics of the Public Sector. Homewood, Illinois.

Ekmekçi, Tuba ve Muazzez Pervan (Der.) (2011) : Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951). İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ergin, Feridun (1977) : Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi. (yer yok). Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını.

Ergin, Feridun (1978) : K. Atatürk. (yer yok). Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını.

Habib, İsmail (1943) : Yurddan Yazılar. İstanbul. Cumhuriyet Matbaası.

Hüsnü, Derviş Hüseyin (2016) : Cumhuriyet'in İlk Kürt Raporu-1924. İstanbul. Derin Tarih Kültür Yayınları.

İller Bankası (1949) : Belediyeler Yıllığı. Cilt I. ve Cilt 3. Ankara . Güney Matbaacılık.

Kılıç, Giray ve Ergün Demir (2019) : "Yolsulluğun haritası". Cumhuriyet Gazetesi. 22.Mart.

Kırbaşlı, Faik (1973) : 1920-1972 Döneminde Kalkınma Öncelikli Yörelere İlişkin Hükümet Politikaları. Ankara. Devlet Planlama Teşkilatı.

Kıvırcık, Emir (2008) : Cepheye Giden Yol. İstanbul. GOA Basım Yayın.

Kuruç, Bilsay (2011) : Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi-Büyük Devletler ve Türkiye. İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kutlar, İbrahim Tevfik (1948): "Ağrı'ya dair bazı görüşler. "Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951). (Der: T. Ekmekçi ve M. Pervan). İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Öztürk, Saygı (2008) : İsmet Paşa'nın Kürt Raporu. İstanbul . Doğan Kitap.

Sarç, Ömer Celal (1964) : Türkiye Ekonomisinin Esasları. İstanbul.

Tokgöz, Erdinç (2009) : Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1919-2009). Ankara. İmaj Yayınevi.

Toprak, Zafer (2011) : "Cumhuriyet bürokrasisi ve Doğu'nun makus talihi". Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951). (Der: T. Ekmekçi ve M. Pervan). İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ünsay, Burhan (1948) : Diyadin kazasına dair bazı görüşler. "Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951) (Der : T. Ekmekçi ve M. Pervan). İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yaşa, Memduh (Ed.) (1980) : Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978. İstanbul. Akbank Kültür Yayını.

THE COMMERCIAL STRUCTURE OF THE CAUCASUS IN THE MIDDLE AGES AND THE EFFECTS OF THE SELJUKS ON THE DEveLOPMENT OF TRADE

Yaşar BEDİRHAN*

ABSTRACT

Even in the earliest periods of history, it was not possible for the regions that were economically dependent and dependent to keep their independence in the political sense for a long time. Their economic situation has forced them to form a political unity, thus ensuring regional cooperation with international economic balances. From this perspective, the Caucasus region is a classic example of this issue in every period of history.

The Caucasus, which is a very fertile and fertile region, was at the intersection and haunt of major and major trade routes. A significant part of the trade routes between the east and west (Northern Silk Road, Fur Road) have been passing through here since the early ages of history. As a result, large cities and towns and cities were formed in the region. The major cities such as Berde, Tbilisi, Babü biril-Ebvab (Derbent), as well as political and military centers, have started to print coins for trade development and have become commercial centers. XI. And XII. The century Arab geographers recorded the importance of the Caucasus trade in this period and reported that the most distant Russia, Sweden, Norway, Germany and the trade with the east were through trade routes passing through the Caucasus. The Caucasus, which has extended from the West to the shores of the Black Sea and is adjacent to the pre-Asian civilizations from the South, and united with the stepless steppes of the east from the north to the east from the ancient caravans, had been included in the world trade routes network for hundreds of years and constituted one of the most important phases of the world trade. Other places of ancient Anatolia, Babylon, Assyria, Phoenician, Classical Helleda, Ancient Greece, Iran and the Asia Minor and other parts of the Mediterranean basin would send their goods to the Caucasus, sell it here, and send the rest to the next country.

The products and raw materials of the northern and eastern countries, which came through the Caucasus, were also exported to the countries mentioned above by the Caucasus. Excavations within the ancient Biarmia, in which the mythical Hiperborea was found, in the Itila (Volga), in the Caucasus, in the Ural and in Greek mythology, revealed the existence of commercial relations between the Caucasus and the Asian and European countries even in the oldest times. There is no possibility that the changes in the situation in the neighboring countries of the Caucasus, or changes in the situation due to the invasion of any enemy directly directed towards the Caucasus trade life. In such cases, either the direction of the trade routes would change, or the trade relations for a certain period would have been reduced. With the resumption of the peace process or the restoring of staticon, the discontinued trade relations began again and thus the old commercial significance of the Caucasus would come alive again.

Key words: *Caucasus, Seljuks, Trade, Trade Ways.*

* *Assoc. Prof. Yaşar BEDİRHAN, Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Ağrı/TURKEY, e mail: caturalp@hotmail.com*

ORTA ÇAĞDA KAFKASYA'NIN TİCARİ YAPISI ve SELÇUKLULARIN TİCARETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ

Yaşar BEDİRHAN*

KAFKASYA'NIN ESKİ TİCARET YOLLARI

Bilindiği gibi dünya ticaretinde önemli rol oynayan kara ticareti, deniz ve nehir ticaretinden daha önce başlamıştır. Milletlerarası ticari münasebetlerin ne zaman başladığı tam olarak bilinmese de, bilinen bir gerçek vardır ki o da, milletlerarası ticari münasebetler, tarihin en eski çağlarından itibaren kara yoluyla yapılıyordu. Bunun en büyük delili dünyanın en eski ve en uzun karayolu olma özelliğine sahip olan İpek Yolu, bilinen en eski dönemden itibaren insanlığın hizmetine girme özelliğini taşımaktadır.

Kaynakların bize kadar gelen kayıtlarından anlaşıldığına göre; Kafkaslarda kara, nehir ve deniz yolları gibi ticari ilişkilerin hepsi en eski devirlerden itibaren mevcut bulunmaktaydı. Genellikle her üç yoldan da ticari faaliyetler için faydalanılmaktaydı. En başat ticaret yolu yine kara yolu olarak kalmıştır.

İbn Hurdadbih'in bize kadar ulaşan eserinde verilen malumata göre; "Batı Avrupa (İspanya ve Fransa)'dan hareket eden bir seyyahın veya ticaret kervanını götüren bir tüccarın Almanya ve Slav memleketlerinden geçerek Hazarlar Devleti'nin başkenti İdil'e, buradan Hazar Denizi yoluyla Maverâü'n-Nehir bölgesinde bulunan Belh şehrine ve oradan da Orta Asya'da Tokuz Oğuzlar (Uygurlar) memleketinden Çin'e kadar her zaman gidebileceği bildirilmektedir.

İbn Hurdadbih'in sözünü ettiği bu yolu Gök Türkler zamanında Türk elçilik heyeti Bizans'a giderken de kullanmışlardır. Bizans İmparatoruna, Sasani İran'a karşı anlaşma yapmak amacıyla Gök Türk hakanı Bumin Kağan tarafından bir elçilik heyeti gönderilmiş, heyet İstanbul'a gitmek için bu yolu kullanmıştı.

Kaynaklarda adından sıkça zikredilen yollardan bir diğeri ve en çok kullanılanı ise, Avrupa'dan Hindistan'a kadar giden ana hattır. Bu yol, Karadeniz'den gelen Yunan gemilerinin Kafkasya'ya yaklaştığı Rion nehri mansıbından başlardı. Oradan ticaret malları kayıklarla Rion ve Kvirli nehirleri yoluyla Şarapana'ya sevk olunurdu. Yunan coğrafya bilgini Strabon'un rivayetine göre, Şarapana o zamanlar hem şehir hem de müstahkem kale durumunda idi ve mallar kara yoluyla Kura nehrine kadar buradan aktarılmakta idi. Hatta Strabon, Suran dağlarından aşan bu kara yolundan Kura nehrine beş günde gidildiğini bildiriyor. Kura nehrinden kayıklarla Hazar Denizi'ne aktarılan mallar, oradan da Oxus (Amuderya ve Bakterya (Belh) yoluyla Hindistan'a ulaştırılırdı.

Ayrıca Uzakdoğu ve Çin'e giden bir kolunun daha gördüğümüz bu Hindistan yolu, yalnız Avrupa'dan değil, Asya'dan da Avrupa'ya mal ihraç edilmesine yarıyordu.

Bu iki temel dış ticaret yolları, Kafkasya içerisinde tali yollarla birbirlerine bağlanmakta ve Kafkasya'yı kuzeyden güneye ve doğudan batıya doğru bağlayan kara ticaret yollarıyla tamamlanmaktaydı. Bu dış ticaret yollarından biri büyük Kafkas silsilesi ortasındaki "Daryal

* *Doç. Dr. Yaşar BEDİRHAN, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ağrı/TÜRKİYE, e-posta: caturalp@hotmail.com*

Geçidi"nden, diğeri de Hazar Denizi sahili boyunca Derbent'den geçerdi. Karadeniz sahili dağlık ve karadan geçilmesi zor olduğu için önemli bir rol oynamıyordu. Güneyden kuzeye giden bu ana hat, Kafkasya'nın en eski kara ticaret yollarını teşkil ediyordu.

Batılı tüccarların Kafkaslarda görünmeye başlamasıyla birlikte, bu kara ticaret yolları özel bir önem kazanmıştır. Bu da, kervancılığın doğululara mahsus olup özellikle Araplar tarafından ihdas edilmiş olmasıyla açıklanabilir. Bunun içindir ki, Kafkasya'daki kervan yolları hakkındaki en mükemmel tasvirleri Arap tarihçilerinin eserlerinde bulabiliriz. Hazar Denizi kıyılarını izleyen Arap tüccarları, Hazar Devleti'nin o zamanki başkenti olan ve Volga sahilinde bulunan İtil şehrine ve oradan da Volga sahili ile Türk-Bulgar Devleti'nin topraklarına kadar giderdi. Bu tüccarlar aynı yolu takip ederek Karadeniz'e, Dnyeper nehrine, hatta Baltık Denizi'ne ve oradan da İskandinavya'ya kadar ulaşırlardı. İskandinavya'da bilhassa İsveç'te İslami ticaretin en gelişmiş devri olarak bilinen VII. Yüzyılın sonlarından XI. Yüzyılın başlarına kadar olan devreye ait üzerinde Abbasi Halifelerine ait yazı ve işaretler bulunan binlerce Müslümanlara ait sikkeler bulunmuştur. Volga boyunda bulunan sikkeler, İslam İmparatorluğu ile Baltık bölgesi arasında Hazar Denizi, Kafkasya ve Rusya'dan geçerek geniş ticari münasebetlerin bulunduğunu zikreden yazılı kaynakları teyit etmektedir.

SELÇUKLULARIN KAFKASYA TİCARETİNE ETKİSİ

Genellikle Göktürklerin ortaya çıkışı, bütün Kafkasya ticaretinin canlanmasında bir başlangıç teşkil ediyordu. Nitekim, o zamandan itibaren Güneyde İran'la Bizans arasında asırlarca sürecek olan İpek Yolu'na hakimiyet mücadelesi başlamış ve Güney Kafkasya bölgesi bu savaşların en yoğun yapıldığı alan olmuştur. Sonu gelmeyen muharebeler ve düşman ordularının istilası, nüfusun azalmasına, ticaret yollarının tahrip edilmesine sebep oldu. Göktürk devletlerinin yıkılmasıyla, Asya'nın derinliklerinden kopup gelen ve birbirini takip eden göç dalgalarının baskısı altında kalan Kuzey Kafkasya da aynı duruma düşecektir.

Bu durum Müslüman Arap fatihlerin Kafkasya bölgesinde görülmesine kadar devam etmiştir. Müslüman Araplar Ön Asya'da siyasi hakimiyetlerini sağlamlaştırdıktan sonra özellikle Hz. Ömer zamanından itibaren bölgenin birkaç asır da olsa siyasi istikrarını temin etmişlerdir. Abbasiler devrinde ticaret sistemiyle o zamanki dünyayı kendi çevresine almış olan hilafet, en yüksek payesini bulmuştu. Kafkasya dahi aynı manzumeye girecek dünya ticaretinin en önemli unsurlarından biri haline gelecektir.

Kafkasya'daki Arap hakimiyetinin sona ermesi Arap imparatorluğunun daha X. Asırda başlamış olan çöküş sebebinin tabii bir sonucu idi. Halifenin dünyevi hakimiyetini sınırlayan Selçuklu İmparatorluğu'nun XI. Asırda Bağdat'ın hakim olduğu bölgelere hakim olmasıyla bu çöküşte son noktasına varmış oldu. Abbasi İmparatorluğu'nun çöküşü sırasında ortaya çıkan bir çok problemlerin yanı sıra, İmparatorluğun enkazı üzerinde yükselen ve bir diğeriyle mücadele halinde bulunan bir çok yarı ve tam bağımsız devletlerin meydana gelmesi Kafkasya bölgesindeki ticari vaziyeti daha kötü bir hale getirmiştir.

İşte bu devirde Güney Kafkasya'nın doğu kısmı, Selçuk Türklerinin eline, batı kısmı ise Gürcü Kralı III. David'in eline geçmişti. Fakat coğrafi vaziyet Gürcistan'ı Kafkasya'nın güney sınırında olup biten olaylar dairesine girmeye mecbur ediyordu. İslam alemine vazgeçilmez bağlarla bağlı bulunan Kuzey Kafkasya'nın Müslüman kısmı dahi, pek tabii olarak bu olaylara iştirak edecekti. Bütün bu olaylar, şüphesiz Kafkasya ticareti üzerinde olumlu bir tesir bırakamazdı.

Selçukluların bölgeye hakimiyeti, siyasi istikrar sağlamakla birlikte ticari faaliyetlerin canlanmasını beraberinde getirdi. Devletin kurulmasından itibaren, hem askeri ve hem de diplomatik gelişmelerin bir arada sistemli bir şekilde yürütülmüş olması, çok önceden Selçuklu sultanlarının belirlenmiş amaçları olduğu konusunda kuşkuya mahal bırakmıyor. Fetihlerle birlikte Horasan bölgesi ve Kafkaslar da ele geçirildiği gibi, İran üzerinden geçen ve bir yandan hac yeri olan Mekke'ye, bir yandan da oldukça önem taşıyan Kafkaslara; Ermenistan, Gürcistan ve oradan da İskandinav ülkeleri ve Avrupa'ya kadar uzanan ticaret yolları hakimiyet altına alınıyordu.

Selçuklu Devleti'nin sağladığı huzur ortamı Kafkasya'yı yeniden milletlerarası yolların kavşağı haline getirecektir. Filhakika Sultan Melikşah zamanında doğu-batı, güney-kuzey istikametinde Avrupa ile Asya ve İslam dünyası ile İskandinav ülkeleri arasında işleyen başlıca yollar Kafkasya'dan geçiyordu. Çin'den Avrupa'ya uzanan "Kuzey İpek Yolu" sayesinde Çin'in ipeği Avrupa pazarlarına ulaşıyor, Rus bozkırlarından getirilen ve özellikle Kafkas pazarlarında satılan Slav köle ve cariyeler de İslam dünyasında büyük rağbet görüyordu.

Kafkasya'da milletlerarası ticaretin yoğunlaşmasıyla meydana çıkan beynelmilel yıllık pazarlar da ticari ve iktisadi faaliyetin birer canlı merkezleri idi. Çin'den Avrupa'ya ve İslam dünyasına her milletten Müslüman ya da Hıristiyan, her memleketten gelen tacirler, buralarda toplanıp ticari faaliyette bulunuyorlardı. Bu paralar, genellikle Tebriz, Ahlat, Nahcivan, Bakü, Şirvan, Tiflis gibi büyük şehirlerin yakınlarında, yani büyük kervan yollarının üzerinde kuruluyorlardı. Bu pazarlara dünyanın her tarafından tüccarlar geliyor; beraberinde getirdikleri köle, cariye, cins at ve katırları, her memlekete ait kumaş işlemeleri, Çin ipekleri, bal mumu, kıymetli taşları ve çeşitli kürkleri ya satıyorlar veya satın alıyorlardı.

Selçuklu Türkleri, hakimiyetleri altında bulunan topraklardan geçen ticaret yollarının güvenliğini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bu yollar üzerinde "Darü'z-zayafe" adı ile bilinen ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'da inşa ettiği misafirhaneleri veya kervansarayları da yapmışlardır.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

CAFEROĞLU, Ahmet, "Azerbaycan Tarihine Umumi Bir Bakış", ***Azerbaycan Yurt Bilgisi***, Sayı, I, İstanbul 1932.

AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud, **Müsâmeretü'l-Ahbar ve Müsâyeretü'l-Ahyar,** (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000.

BEDİRHAN, Yaşar, **Orta Çağda İpek Yolu Hakimiyeti ve Türk Yurtları,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**,** Konya 1994.

BEDİRHAN, Yaşar, **Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkasya Politikası,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya 1999.

BEDİRHAN, Yaşar, **Selçuklular ve Kafkasya,** Ankara 2015.

BOSWORT, C. E, "Saldjûkids; Administirative, Social and Economic History, in Anatolia" **The Encylopaedia of İslam,** Leiden 1995 C.VIII (NewEdition) BUNİYATOV, Musa Ziya, "12.-13. Yüzyıllarda Azerbaycan'la Küçük Asya Arasında Karşılıklı İlişkilerin Öğrenilmesinde Kafkasya'da Bulunan Anadolu Selçukluları Sikkelerinin Bir Kaynak Olarak Önemi" **X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri,** C. III (Ankara 22-26 Eylül 1986), Ankara 1991.

CANBEK, Ahmet, **Kafkasya'nın Ticaret Tarihi (Eski Çağlardan XVII. Yüzyıla Kadar),** Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardım Derneği yayınları, İstanbul 1978.

DEMİRKENT, Işın, "1101 Yılı Haçlı Seferleri Ordularının Anadolu'da Takip Ettiği Yollar Hakkında" **Uluslar Arası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997),** TTK. Yayınları, Ankara 1999.

EBU'L-FEREC, Gregory (Bar Hebraeus), **Ebu'l-Ferec Tarihi,** C.I-II. **(**çev. Omer Rıza Doğrul), TTK. Yayınları, Ankara 1950.

EBU'L-FEREC-İbnü'1-İbri, **Tarih-i Muhtasarü'd-Düvel, (**çev. Şerafeddin Yaltkaya), İstanbul 1940.

el-GIRNATÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Abdirrahmân b. Süleyman el-Mazinî, **Tuhfetu'l el-Bab, (**nşr. Gabriel Ferrand) **Journal Asiatique Juillet**, Septembre 1925.

HEYD, W. **Yakın Doğu Ticaret Tarihi, (**çev. E. Ziya Karal), TTK. Yayınları, Ankara 2000.

HUSEYINOV, R. A. "XI-XII. Yüzyıllar Azerbaycan'ında Şehir Yaşamı ve Emtea-Para İlişkileri Üzerine" **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi** (İstanbul 21-25 Mayıs) Bildirileri, Ankara 1990.

İBN BİBİ, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi, **el-Evamirü'I-Ala'iye fi'1-Umuri'l Ala'iye (Selçukname), C. I-II, (**çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

İBNÜ›L-ESİR, Ebi'l Hasan İzzeddin Ali; **el-Kamil fi't-Tarih,** C. X-XII, **(**çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1987.

KÖYMEN, Mehmet Altay, **Tuğrul Bey ve Zamanı,** İstanbul 1976.

KÖYMEN, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri,** C. I TTK. Yayınları, Ankara 1993.

KÖYMEN, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı),** C. III, TTK. Yayınları, Ankara 2001.

KÖYMEN, Mehmet Altay, **İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri, C. V,** Ankara, TTK. Yayınları, 1991.

KÖYMEN, Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi, TTK. Yayınları,** Ankara 1998.

KÖYMEN, Mehmet Altay, "Türkiye Selçukluları Devletinin Ekonomik Politikası",

Belleten, S. CIIC, C. L. Ankara 1986.

KÖYMEN, Mehmet Altay, "Selçukluların Kendilerine Mahsus İktisadî Siyasetleri Var Mıydı?" **Milli Kültür,** C.I S. XIII, Ankara 1979.

MÜveRRİH VARDAN, "Türk Fütuhatı Tarihi" **Tarih Semineri Dergisi (889-1269),** C.II, (çev. Hrant D. Andreasyan), İstanbul 1937.

PİRENNE, Henry, **Ortaçağ Kentleri, (**çev. Şadan Karadeniz), İstanbul 2000.

RASONYİ, L. **Tarihte Türklük,** Ankara 1996.

RAveNDİ, Muhammed b. Ali b. Süleyman, **Râhat-üs-Sudur ve Ayet-üs-Sürûr,** C.I—II. (çev. Ahmet Ateş), Ankara 1999.

SELEN, Hamit Sadi, **Ticaret Tarihi,** İstanbul 1960.

STRANGE, G. Le, **The Lands of the Eastern Caliphate,** London 1966.

SÜMER, Faruk, "Yabanlu Pazarı" **Türk Dünyası Araştırmaları,** S. XXXVII, İstanbul 1985.

SÜMER, Faruk, "Selçuklular Devrinde Ticaret", **Türk Dünyası Araştırmaları,** S. LXXXIII, İstanbul 1993.

SÜRYANÎ PATRİK MİHAİL, **Vekayinâme, II. Kısım (1042-1195), (**çev. H. D. Andreasyan), (basılmamış nüsha, T.T.K. kitaplığı numara: 44).

TURAN, Osman, **Selçuklular ve İslamiyet,** İstanbul 1993.

TURAN, Osman, **Tarihî Akışı İçinde Din ve Medeniyet,** İstanbul 1998.

TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,** İstanbul 1998.

TURAN, Osman, "Selçuk Türkiyesi ve Dünya Ticareti", **Türk Yurdu,** C.L, S.10, İstanbul 1960.

VRYONİS, Speros; **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minör and Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century,** Berkeley 1971 (University California of Press).

WHAT IS THE IMPACT OF FOREIGN TRADE AND TOURISM ON REGIONAL DEveLOPMENT: PMG-ARDL AND PANEL KANTIL APPROACHES

Kerem KARABULUT*
Hikmet AKYOL**
Kübra KARAKUŞ**

ABSTRACT

It is an important problem that regional development disparities are experienced in developing countries and especially the socio-economic structure of some regions is lagging behind compared to other regions.However, tourism activities and foreign trade in these countries are seen as important tools for the realization of regional development.Developing economic relations with the outside world has significantly increased the trade of regional and local sectors with the outside world.The increasing number of destinations and the increase in foreign exchange resources due to tourism income have turned tourism into an important sector.Foreign trade and tourism of Turkey, when empirical studies showing the relationship between regional development are analyzed, such a study has not been observed.Therefore, in this study, foreign trade and tourism in Turkey and with the economic development in 26 regions were examined as to what the long-term relationship.For this purpose, Kao (1999), Pedroni (1999, 2004) and Johansen-Fisher Cointegration tests were analyzed for the total number of tourists coming to 26 sub-regions and the econometric relationship between the net export level and economic growth of these regions.Kao cointegration test proposed by Kao (1999) and Pedroni tests developed by Pedroni (1999, 2004) are residue based tests. Among these tests, Kao (1999) was a reliable test in terms of balanced panel data sets, while Pedroni (1999, 2004), which consisted of five parametric and two non-parametric tests, was highly reliable in terms of unbalanced panel data sets.The Johansen-Fisher cointegration test is the generalized version of the Engle-Granger test in multiple equations.According to the panel cointegration test findings applied in the research, there is a cointegration relationship between tourism and foreign trade economic development (growth) in the long run.Long-term coefficients of cointegrated series were analyzed with PMG-ARDL and Fixed Effect Panel Quantum approaches in order to reveal the long-term relationship between variables more clearly.The Pooled Mean Group estimator (PMG-ARDL) approach was developed by Pesaran, Shin and Smith (1999). Another method of estimating long-term coefficients in research is the panel quantiles approaches developed by Koenker and Bassett (1978). This method is robust in Outliers and heavy distributions and does not take into account unobserved heterogeneity in unit size. The conditional expectations of variables described by quantiles approaches are not analyzed in a simple way, but their conditional distributions are defined in a more complex way. According to the PMG-ARDL test findings, there is a positive and statistically significant

* *Prof. Kerem KARABULUT, Atatürk Univerity İktisat Politikası ABD, Erzurum/TURKEY, e-mail: kerem@atauni.edu.tr*

** *Öğr. Gör. Hikmet AKYOL, Gümüşhane University, Gümüşhane/TURKEY, e-mail: hikmetakyol76@gmail.com*

*** *Öğr. Gör. Kübra KARAKUŞ, Muş Alparslan University, Muş/TURKEY, e-mail: k.karakus@alparslan.edu.tr*

relationship between the number of long-term tourists (total tourists overnight in municipal or tourist establishments) and economic growth / development.Therefore, it has a more flexible structure compared to classical regression model approaches. According to the PMG-ARDL test findings, there is a positive and statistically significant relationship between the number of long-term tourists (total tourists overnight in municipal or tourist establishments) and economic growth / development. In other words, 26 sub-tourism activities in the region in Turkey in general have a positive impact on local development and socio among other developed regions has contributed to the closure of this region's economic deficit.In this respect, it is very important to realize projects and applications that will improve local and regional tourism activities. At the same time, local and national policy makers should support such projects and practices.Another finding of the study is that there is a negative and statistically significant relationship between the net foreign trade volume of the regions and economic growth in the long run. Accordingly, the effect of net foreign trade volume (net export level) on regional economic development level in the long run is negative. The fact that the net trade volumes of these regions are negative, in other words, the fact that the import levels are higher than the export levels, has an important effect on the emergence of this finding.The impact of tourism and foreign trade on economic growth in 26 sub-regions differs in the short term. For example, both tourism and net foreign trade volume, which are long-term cointegration relationships in Ağrı, Ardahan, Iğdır and Kars regions, have a positive and statistically significant effect on economic growth in the short term. Accordingly, supporting tourism activities and trade with the outside world in this region will provide significant support to the economic development of the region.On the other hand, according to the long-term relationship between tourism, foreign trade and economic growth in Van, Muş, Bitlis and Hakkâri regions, both net foreign trade volume and tourism activities negatively affect economic growth.According to the results of panel quantitative regression analyzes, while the number of tourists coming from all the cantilets positively affected the economic growth, the net foreign trade volume had a negative effect.

***Key words*:** *Regional Development, Foreign Trade, Tourism, Panel Data Analysis.*

DIŞ TİCARET ve TURİZMİN BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ NEDİR: PMG-ARDL ve PANEL KANTİL YAKLAŞIMLAR

Kerem KARABULUT*
Hikmet AKYOL**
Kübra KARAKUŞ***

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerde bölgesel kalkınma farklılıklarının yaşanması ve özellikle kimi bölgelerin sosyo-ekonomik yapısının diğer bölgelere kıyasla daha geri kalması önemli bir sorundur. Bununla birlikte, bu ülkelerde bölgesel çapta turizm faaliyetlerinin artması ve dış ticaretin gelişmesi, bölgesel kalkınmanın arttırılması adına önemlidir. Dış dünya ile gelişen ekonomik ilişkiler bölgesel ve yerel kesimlerin dış dünya ile ticaretini önemli ölçüde arttırmıştır. Bunun yanında, her geçen gün artan destinasyon sayısı ve turizm gelirine bağlı olarak döviz kaynağının artması ise turizmi önemli bir sektöre dönüştürmüştür.

Turizm, iş gezileri, dinlenme, aile/ arkadaş ziyareti, tıbbi destek ve dini nedenler ile bilgi arama gibi çeşitli sebeplerden dolayı, bir yıldan fazla olmamak suretiyle insanların gezisini ve ziyaretini içeren (her zamanki ortamlarının dışına) bir endüstri koludur (ILO, 2013:3, Meyer ve Meyer, 2016:466). Dış ticaret ise, uluslararası sınırlar ve bölgeler arasında yapılan mal ve hizmet ticaretidir (Vikipedi, 2019). Bölgesel kalkınma ya da bölgesel ekonomik kalkınma, hükümet, iş ve sivil toplum sektör ortaklarının ekonomik büyüme ve istihdam yaratma konusunda, daha iyi koşullar üretmek için iş birliği içinde çalıştıkları bir süreçtir (Swinburn vd., 2006:1).1950'li yıllardan beri ulaşım sistemleri ve yolların iyileştirilmesi, turizmin önemli ölçüde gelişmesine yol açmış, bunun sonucunda birçok turizm destinasyonu gelişmiştir (Pedrana, 2013:91). Turizmin hızlı gelişen bir endüstri kolu olarak görülmesi, ekonomik açıdan dezavantajlı bölgelerin canlandırılması için onun potansiyel rolünü arttırmıştır (Jones ve Munday, 2001:2). Dış ticaretin bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi incelenirken, ithalat ve ihracatın bölgesel kalkınma ile olan ilişkisi üzerine eğilmek gerekir. Ekonomik teoride, dış ticaretin ekonomik büyüme (kalkınma) ile olan ilişkisi incelenirken, kimi teoriler ihracatın ekonomik büyümeye neden olduğu ileri sürülürken, bir kısım teorilerde ithalatın ekonomik büyümeye neden olduğunu savunmuştur (Uçan ve Koçak, 2016:52). Bununla birlikte, bölgesel dış ticaretin artması bölgesel sanayi kollarının gelişmesi ve istihdam oranlarının artması konusunda önemli araç olarak görülmektedir.

Türkiye için dış ticaret, turizm ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi gösteren ampirik çalışmalar incelendiğinde, bu tür bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu araştırmada Türkiye'de ve 26 alt bölgede dış ticaret ve turizmin iktisadi kalkınma ile uzun dönem ilişkisinin ne olduğu incelenmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Turizmin bölgesel kalkınma ile ilişkisini inceleyen çalışmalar ele alındığında, çalışmaların büyük bölümünün turizmin bölgesel kalkınmayı olumlu yönde etkilediği sonucunu

* *Prof. Dr. Kerem KARABULUT, Atatürk Üniversitesi İktisat Politikası ABD, Erzurum/TÜRKİYE, e-posta: kerem@atauni.edu.tr*

** *Öğr. Gör. Hikmet AKYOL, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/TÜRKİYE, e-posta: hikmetakyol76@gmail.com*

*** *Öğr. Gör. Kübra KARAKUŞ, Muş Alparslan Üniversitesi, Muş/TÜRKİYE, e-posta: k.karakus@alparslan.edu.tr*

elde ettiği dikkat çekmektedir. Jones ve Munday (2001), 1996 yılı verilerini kullanarak Galler'de yapılan üç farklı turizm faaliyetinin bölgesel kalkınmaya etkisini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgu yapılan turizm faaliyetlerinin bölgesel kalkınmanın sağlanmasında önemli rol oynadığını göstermiştir. Çeken (2008), Türkiye'de yapılan turizm faaliyetlerinin bölgesel kalkınmaya etkisini teorik şekilde araştırmıştır. Yazar çalışmasında, turizm faaliyetlerinin bölgesel kalkınmaya katkıda bulunduğunu belirterek, bu faaliyetlerin gelir dağılımındaki adaletsizlik, işsizlik, göç, altyapı sorunlarının çözümünde de etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sevinç ve Azgün (2012), Van İli Akdamar ilçesinde yapılan inanç turizmi faaliyetlerinin bölge ekonomisine etkisini 2009-2011 aylık verilerini kullanılarak araştırmışlardır. Çalışmada elde edilen bulgular, turizm faaliyetlerinin bölgesel kalkınmayı sağlamada önemli rol oynadığını göstermiştir. Dana vd. (2014), Fransa'da yapılan girişimcilik ve turizm faaliyetlerinin bölgesel kalkınmaya etkisini araştırmıştır. Gerçekleştirilen inceleme sonucunda, Kırsal alanlarda yapılan turizm faaliyetlerinin bölgesel kalkınmanın gelişimine katkı sağlayarak girişimcilik faaliyetlerini arttırdığını göstermiştir. Künü vd. (2015), Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yapılan turizm faaliyetleri ile bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi teorik şekilde incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, bölgede gerçekleşen turizm faaliyetlerinin bölgesel kalkınmaya katkıda bulunduğunu, ancak bölgesel kalkınmaya istenilen düzeyde etki etmediği sonucuna ulaşılmıştır. Andrei vd. (2016), Romanya'da bölgesel kalkınma ve turizm arasındaki ilişkiyi teorik şekilde incelemişlerdir. Çalışmada Turizm faaliyetlerinin bölgesel kalkınmayı arttırmada öncelikli alan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Baykul ve Maden (2017), TR61 Bölgesinde yapılan turizm faaliyetleri ve bölge ekonomisine etkisini araştırmışlardır. Yazarlar, bölgede görülen doğal güzellikler, ulaşım, iklim, sağlık ve spor koşullarının, turizm faaliyetlerinin bölgesel kalkınmaya etkisinde belirleyici olduğunu ileri sürmüşlerdir. Meyer ve Meyer (2016), Güney Afrika'da yapılan turizm faaliyetlerinin bölgesel kalkınmaya etkisini 2001-2014 verilerini kullanılarak panel veri analizi ile araştırmışlardır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, Turizm faaliyetlerinin ülkenin daralan sektörlerinin yerine geçerek bölgesel ekonomik kalkınmaya katkıda bulunduğunu göstermiştir. Çakır ve Sandalcılar (2018), Rize Ayder Bölgesinde yapılan turizm faaliyetleri ile bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi 200 katılımcıya yapılan anket ile araştırmışlardır. Çalışma sonucunda bölgenin kalkınmasında turizm faaliyetlerinin önemli olduğu ifade edilmiştir.

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar arasında:

Sun ve Hensmati (2010), Çin'in 31 ili için dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisini 2002-2007 dönemi verilerini kullanarak panel veri analizi ile araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda, yapılan ileri teknoloji ihracatının büyümeyi ve kalkınmayı olumlu yönde etkilediği vurgulanmıştır. Aytaç vd. (2012), Türkiye'de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2001-2011 dönemi çeyreklik veriler kullanarak Granger nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Johansen eşbütünleşme testi ve VAR analizi ile uzun dönemli ilişki araştırılmıştır. Yapılan analizlere göre ithalattan, ihracata ve GSYH'ye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu, uzun dönemde ise; GSYH'den ithalata ve ihracata tek yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ogbokor ve Meyer (2017), Güney Afrika'da dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1995-2001 dönemi çeyreklik verilerini kullanılarak VAR analizi ile araştırmışlardır. Analizler sonucunda ihracatın ekonomik büyümeyi döviz kurlarına göre daha fazla arttırdığı, Granger nedensellik testine göre ise ekonomik büyüme ve ihracat arasında tek yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Arvas ve Torusdağ

(2016), ihracat-ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye için 1987-2015 dönemi verilerini kullanılarak En Küçük Kareler Yöntemi ile araştırmışlardır. İncelemeler sonucunda, ithalat ve büyüme arasında tek yönlü bir ilişki olduğu, ihracatın ise büyümeye katkısının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Şahin (2017), dış ticaret ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi TR81 bölgesi için 2010-2016 dönemi verilerini kullanılarak araştırmıştır. Çalışma sonucunda ihracatta meydana gelen artışın bölgesel kalkınmayı arttıracağı ifade edilmiştir. Tunç ve Kaya (2017), Batı Akdeniz Bölgesi'nde dış ticaretin bölgesel kalkınmadaki rolü ve sorunları 55 Firma yöneticisi ile anket yapılarak araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda, uluslararası olumsuz siyasi gelişmeler, yüksek maliyetler, uluslararası reklam eksikliği ve döviz kurundaki hareketlilik ihracatı olumsuz etkileyen değişkenler olarak sıralanmıştır. Ayrıca yazarlar, firmalarda görülen marka eksikliğinin ve üretim kaynaklı sorunların bulunmasının ihracatı olumsuz yönde etkilemediğini belirtmişlerdir. Akcan ve Metin (2018), Türkiye'de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 2008 krizi öncesi (2000-2008) ve kriz sonrası (2009-2017) olmak üzere çeyreklik veriler ile araştırmışlardır. Çalışma sonucunda 2008 yılına kadar ihracata yönelik sanayileşme modeli sayesinde ihracat tabanlı bir büyüme kriz sonrasında ise büyümenin kaynağının ihracata bağlı olmadığı ifade edilmiştir. Özel (2018), Türkiye'de ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi 2000-2017 dönemi çeyreklik verileri kullanılarak araştırılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, Türkiye'nin ithalata bağlı olarak büyüdüğü, ithalatta meydana gelen bir artışın büyümeyi ihracatta meydana gelen artışa göre daha fala artırdığını göstermiştir.

YÖNTEM VE VERİ SETİ

Bu araştırmada Türkiye'nin coğrafi ve ekonomik yapısı göz önünde bulundurularak ayrılmış 26 alt bölgesindeki dış ticaret ve tu-

Tablo 1: *Araştırma Değişkenleri*

Değişken	Açıklaması	Türü	Kaynak
LN(GT)	Turizm ve belediye işletme belgeli tesislerde geceleyen turist sayısı	Geceleyen toplam turist sayısının logaritması alınmıştır.	**TUİK**
LN(GSYH)	Kişi başına düşen reel GSYH (2009 bazlı, ABD Doları)	Logaritması alınmıştır.	**TUİK**
NX	Net İhracat (ABD Doları)	İhracat ile ithalat miktarı arasındaki fark alınmıştır.	**TUİK**

Tablo 2: *Tanımlayıcı İstatistikler*

	LN (GSYH)	LN (GT)	NX
Ortalama	8.930432	14.35315	-1661585.
Ortanca	8.943565	14.04337	29734.00
Max.	9.939144	18.20983	2369815.
Min.	7.668094	12.26277	-65417092
Std. Sap.	0.436532	1.280862	8553169.
Gözlem	364	364	364

rizm faaliyetlerinin bölgesel kalkınmaya olan etkisi incelenmiştir. Başka bir ifadeyle, araştırma bölgelerindeki turizm faaliyetlerinin ve dış dünya ile olan ticari ilişkilerin (ihracat-ithalat), bu bölgelerin iktisadi kalkınmasına ve bölgesel refah düzeyinin artmasına herhangi bir etkisi olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, 2004-2017 dönemi panel veri analizi yaklaşımlarından, Johansen (1988), Pedroni (1999, 2000) ve Kao (1999), eşbütünleşme testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Aynı zamanda, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkine ait uzun ve kısa dönem katsayıları PMG-ARDL ve Sabit Etkili Panel Kantil yaklaşımları kullanılarak ölçülmüştür. Havuzlanmış Ortalama Grup tahmincisi (PMG-ARDL) yaklaşımı Pesaran, Shin ve Smith (1999), tarafından geliştirilmiştir. Bu araştırmada, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisine bağlı olarak uzun dönem katsayıların tahmin edildiği bir diğer yöntem ise Koenker ve Bassett (1978), tarafından geliştirilmiş panel kantil yaklaşımlardır. Bu yöntem aykırı ve ağırlıklandırılmış dağılımlar konusunda sağlamdır (güvenilir) ve birim boyutunda gözlenmemiş heterojenliği hesaba katmaz (Chen ve Lei, 2018:4). Kantil yaklaşımlar ile açıklanan değişkenlerin koşullu beklentileri basit bir şekilde analiz edilmeyip, koşullu dağılımları daha karmaşık bir şekilde tanımlanmaktadır (Yan vd., 2019:1215).

Araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin veriler ve bu verilerin tanımı ile kaynağı Tablo 1'de verilmiştir.

Araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 2'de verilmiştir.

ANALİZ VE BULGULAR

Araştırma kapsamında ilk olarak değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermedikleri Pesaran (2004), CD testi ile analiz edilmiştir. Pesaran (2004), CD testi gözlem boyutunun (N), zaman boyutundan (t) büyük olduğu analizler için kullanışlı bir test olarak görülmektedir. Test sonuçlarına göre, her üç değişken de yatay kesit bağımlılığı problemi bulunmuştur. Bu bakımdan, değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olup olmadıkları (birim kök) yatay kesit bağımlılığını ya da başka bir ifadeyle, birimler arası korelasyon sorununu göz önünde bulunduran ikinci kuşak panel birim kök testlerinden yatay kesit genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin (CIPS) testleri ile sınanmıştır. Tablo 3'de verilen test sonuçlarına göre, değişkenler düzey seviyelerinde birim kök içermektedir. Ancak, birinci farkları alındığında değişkenlerin durağanlaştıkları görülmüştür.

Tablo 3: *Yatay Kesit Bağımlılığı ve Panel Birim* Kök Testleri

Değişken	CADF	Pesaran (2004), CD
LN(GT)	-2.031	52.66 [0.000]
ΔLN(GT)	-3.089***	
LN(GSYH)	-2.041	65.90 [0.000]
ΔLN(GSYH)	-3.513***	
NX	-1.934	5.12 [0.000]
ΔNX	-3.218***	

*"Δ", işareti değişkenlerin birinci farkını temsil etmektedir. ***, ** ve *, sırasıyla; p<=0.01, p<=0.05 ve p<=0.10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.*

Düzey seviyelerinde birim kök içeren, ancak birinci farkları alındığında durağanlaşan seriler arasındaki uzun dönem ilişkisini Johansen (1998), Kao (1999) ve Pedroni (1999, 2000), eşbütünleşme testleri kullanarak analiz etmek mümkündür. Tablo 4'te söz konusu eşbütünleşme testlerine ilişkin bulgular verilmiştir. Johansen (1998), eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, değişkenler arasında en az iki eşbütünleşme ilişkisi vardır. Kao (1999) ve Pedroni (1999,2000), eşbütünleşme testleri, aynı biçimde LN(GT), NX ve LN(GSYH) arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu doğrulamıştır. Buna göre, LN (GT) ve NX

Tablo 4: *Johansen (1998), Kao (1999) ve Pedroni (1999,2000), Eşbütünleşme Testi*

Kao (1999)	**t-İstatistik**	**Prob.**		
ADF Testi	-4.127	0.000***		
Residual Varyansı	0.0136			
HAC Varyansı	0.0135			
Johansen (1998)	**Fisher İstatistik (İz İstatistik)**	**Prob.**	**Fisher İstatistik (Max-Eiegen)**	**Prob.**
Hiçbiri	246.1	0.0000***	189.2	0.0000***
En az 1	113.0	0.0000***	79.61	0.0082***
En az 2	120.3	0.0000***	120.3	0.0000***
Pedroni (1999, 2000)	**İstatistik**	**Prob.**	**Ağır. İstatistik**	**Prob.**
Panel v-İstatistik	1.354	0.087*	1.683	0.046**
Panel rho-İstatistik	-0.428	0.334	-0.611	0.270
Panel PP-İstatistik	-4.911	0.0000***	-4.839	0.0000***
Panel ADF-İstatistik	-4.602	0.0000***	-4.410	0.0000***
Grup rho-İstatistik	1.335	0.909		
Grup PP-İstatistik	-6.101	0.0000***		
Grup ADF-İstatistik	-5.358	0.0000***		

****, ** ve *, sırasıyla; p<=0.01, p<=0.05 ve p<=0.10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.*

Tablo 5: *ARDL-PMG Uygun Gecikme Uzunluğunun Tespit Edilmesi*

Gecikme Sayısı	**Akaike B. Kriteri**	**Schwarz B. Kriteri**	**Hannan-Quinn B.K.**	**Jarque-Bera N.**
1a	-1.737	-0.602	-1.286	0.311
2	-1.618	0.351	-0.835	0.045
3	-3.607	-0.802	-2.492	0.0000

a; Uygun gecikme uzunluğunu temsil etmektedir.

açıklayıcı değişkenlerinin uzun dönemde LN (GSYH) üzerinde anlamlı etkisi olduğu söylenebilir.

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisine ait katsayılar ise ARDL-PMG yaklaşımı ile tahmin edilmiştir. Ancak, ARDL-PMG yaklaşımı uygulanmadan önce modelin uygulanacağı uygun gecikme uzunluğu tahmin edilmiştir. Bunun için Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterleri ile Jarque-Bera normallik testine ilişkin veriler kıstas alınmıştır. Buna göre, en düşük bilgi kriterine sahip ve normallik probleminin bulunmadığı gecikme uzunluğu modelin tahmini için uygun gecikme uzunluğu olarak belirlenmektedir. Tablo 5 incelendiğinde, üç farklı gecikme uzunluğu içerisinde en uygun gecikme uzunluğunun birinci gecikme olduğu görülmüştür.

Uygun gecikme uzunluğu tespit edildikten sonra değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisine ait katsayılar tahmin edilmiştir. Tablo 6'daki ARDL-PMG tahmin sonuçlarına göre, uzun dönemde LN(GT) değişkeninin bağımlı değişken olan LN(GSYH) üzerinde

Tablo 6: *ARDL-PMG Tahmini*

Değişken	**Katsayısı**	**Std. Hatası**	**t-İstatistik**	**Prob.**
LN(GSYH) bağımlı değişkendir.	**Uzun Dönem Eşitliği**			
LN(GT)	0.264322	0.039377	6.712580	0.0000***
NX	-5.59E-09	2.68E-09	-2.082148	0.0383**
	Kısa Dönem Eşitliği			
Ψ (ECT)	-0.480553	0.022977	-20.91437	0.0000***
ΔLN(GT)	0.019514	0.034922	0.558795	0.5768
ΔNX	9.17E-08	8.10E-08	1.131536	0.2589
C (SABİT)	2.498794	0.118566	21.07513	0.0000***

****, ** ve *, sırasıyla; p<=0.01, p<=0.05 ve p<=0.10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.*
Ψ (ECT), uzun dönem katsayısını temsil etmektedir.

Tablo 7: *ARDL-PMG Tahmini Kısa Dönem Katsayıların Birimlere Göre Değişimi*

Bölge	**Ψ**	**ΔLN (GT)**	**ΔNX**	**C**
İstanbul	-0.639*** (0.031)	0.0003 (0.020)	-1.79*** (3.44)	3.28** (0.880)
Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	-0.460*** (0.019)	0.413*** (0.032)	-3.75*** (9.64)	2,609** (0.616)
Balıkesir, Çanakkale	-0.615*** (0.015)	-0.063*** (0.012)	-5.40*** (5.24)	3.173*** (0.387)
İzmir	-0.591*** (0.031)	0.003 (0.010)	-1.50*** (1.21)	3.143** (0.864)
Aydın, Denizli, Muğla	-0.516*** (0.007)	0.005 (0.007)	4.15*** (7.50)	2.406*** (0.229)
Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	-0.536*** (0.020)	0.238** (0.064)	-3.67*** (2.00)	2.747*** (0.527)
Bursa, Eskişehir, Bilecik	-0.587*** (0.025)	-0.121 (0.068)	8.99*** (1.29)	3.242** (0.776)
Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	-0.427*** (0.025)	0.155** (0.035)	5.43*** (6.63)	2.420** (0.782)
Ankara	-0.594*** (0.027)	-0.122 (0.056)	8.59*** (5.02)	3.379** (0.922)
Konya, Karaman	-0.454*** (0.016)	-0.041 (0.030)	3.70*** (4.52)	2.455*** (0.460)
Antalya, Isparta, Burdur	-0.567*** (0.028)	0.218*** (0.035)	2.87*** (2.72)	2.613** (0.672)
Adana, Mersin	-.359*** (0.018)	0.070*** (0.012)	-9.48*** (4.11)	1.855** (0.483)

Hatay, Kahraman Maraş, Osmaniye	-0.636*** (0.029)	-0.087*** (0.009)	-1.09*** (1.28)	3.23*** (0.679)
Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	-0.502*** (0.0176)	-0.018 (0.009)	-8.29*** (3.11)	2.528*** (0.398)
Kayseri, Sivas, Yozgat	-0.550*** (0.019)	0.238*** (0.011)	1.11*** (2.03)	2.941*** (0.514)
Zonguldak, Karabük, Bartın	-0.317*** (0.0139)	0.392*** (0.029)	-6.62*** (3.10)	1.684** (0.384)
Kastamonu, Çankırı, Sinop	-0.378*** (0.026)	0.046 (0.020)	6.78*** (7.26)	2.086* (0.757)
Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	-0.364*** (0.014)	-.346*** (0.023)	-1.17*** (2.22)	1.931*** (0.400)
Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	-.386*** (0.013)	-0.138*** (0.013)	2.56*** (8.33)	1.980*** (0.336)
Erzurum, Erzincan, Bayburt	-0.282*** (0.007)	-0.091 (0.043)	1.41*** (8.30)	1.506*** (0.219)
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	-0.236*** (0.011)	0.174*** (0.037)	6.81*** (3.63)	1.188** (0.290)
Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	-0.525*** (0.011)	-0.176*** (0.022)	4.54*** (4.03)	2.787*** (0.319)
Van, Muş, Bitlis, Hakkari	-0.391*** (0.008)	-0.136*** (0.003)	-2.57*** (5.81)	1.905*** (0.225)
Gaziantep, Adıyaman, Kilis	-0.460*** (0.0198)	-.0187 (0.017)	-2.26*** (3.27)	2.414*** (0.506)
Şanlı Urfa, Diyarbakır	-0.661*** (0.0322)	-0.110*** (0.014)	1.81*** (1.11)	3.167*** (0.655)
Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	-0.449*** (0.018)	0.023* (0.008)	6.84*** (8.71)	2.280*** (0.441)

****, ** ve *, sırasıyla; p<=0.01, p<=0.05 ve p<=0.10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.*

pozitif yönlü etkiye sahiptir. NX değişkenin ise LN(GSYH) üzerinde negatif yönlü etkisi vardır. Kısa dönemde ise hem LN (GT) hem de NX değişkenlerinin LN (GSYH) üzerindeki etkisi pozitif yönlüdür.

ARDL-PMG analizi sonucunda elde edilen kısa dönem katsayıların birimlere göre değişimi Tablo 7'de verilmiştir.

Araştırma kapsamında son olarak değişkenler arasındaki ilişkinin boyutu sabit etkili panel kantil yöntemler kullanarak incelenmiştir. Tablo 8 incelendiğinde, bütün kantil seviyelerinde LN (GT) değişkeninin LN (GSYH) üzerindeki etkisi pozitif yönlüdür. Buna karşın, belli bir seviyeye kadar (τ= 0.50) NX değişkeni LN (GSYH) üzerinde negatif yönlü etkiye sahipken, kantil seviyesi arttıkça bu değişkeninin LN(GSYH) üzerindeki etkisi anlamsızlaşmıştır.

Tablo 8: *Panel Kantil Bulguları*

Kantil (τ)	LN (GT)	NX	C
τ=0.05	0.236*** (0.0113)	-1.43*** (9.34)	4.984*** (0.182)
τ=0.10	0.212*** (0.109)	-1.40*** (1.01)	5.44*** (0.169)
τ=0.25	0.196*** (0.010)	-1.14*** (1.10)	5.88*** (0.159)
τ=0.50	0.198*** (0.033)	-8.70*** (2.16)	6.067*** (0.465)
τ=0.75	0.234*** (0.040)	-3.51 (2.51)	5.763*** (0.566)
τ=0.80	0.244*** (0.044)	-2.09 (2.75)	5.677*** (0.622)
τ=0.95	0.326*** (0.067)	5.17 (3.29)	4.777*** (0.950)

****, ** ve *, sırasıyla; p<=0.01, p<=0.05 ve p<=0.10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.*

SONUÇ

Bu araştırmada Türkiye'nin coğrafi ve ekonomik yapısı göz önünde bulundurularak ayrılmış 26 alt bölgesindeki dış ticaret ve turizm faaliyetlerinin bölgesel kalkınmaya olan etkisi incelenmiştir. Başka bir ifadeyle, araştırma bölgelerindeki turizm faaliyetlerinin ve dış dünya ile olan ticari ilişkilerin (ihracat-ithalat), bu bölgelerin iktisadi kalkınmasına ve bölgesel refah düzeyinin artmasına herhangi bir etkisi olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda uygulanan Johansen (1998), Kao (1999) ve Pedroni (1999,2000), testlerine göre, turizm faaliyetleri ve bölgesel dış ticaret, bu bölgelerin iktisadi büyümesiyle uzun dönemde eşbütünleşme içerisindedir. Bu doğrultuda, söz konusu eşbütünleşme (uzun dönem) ilişkisinin niteliği ARDL-PMG analizleri ile sorgulanmıştır. Buna göre, uzun dönemde araştırma bölgelerine gelen turist sayısı iktisadi büyümeyi arttırmıştır. Buna karşın dış dünya ile yapılan net dış ticaret miktarı iktisadi büyümeyi olumsuz etkilemiştir. Kısa dönemde ise bölgeler arasında farklılıklar görülmesine rağmen genel anlamda hem turizm faaliyetleri hem de dış ticaret, iktisadi büyümeyi pozitif yönlü etkilemiştir. Çalışmada ayrıca turizm faaliyetleri ve dış ticaret ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki Sabit Etkili Panel Kantil yaklaşımlar ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, bölgelere gelen turist sayısının iktisadi büyüme üzerindeki etkisi kantil oranları arttıkça pozitif yönlü ve anlamlı kalmaya devam etmiştir. Ancak, bölgesel dış ticaret miktarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisi kantil oranları arttıkça negatif yönlü etkiden anlamsız etkiye evrilmiştir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Akcan, A.T. ve Metin, İ. (2018). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi Türkiye Örneği. *Economics, Finance and Politics*, 13(14), 1-14. doi: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13138

Andrei, D.R., Gogonea, R.M., Chırıtescu, V. ve Ratiu M. R. (2016). Issues Of Regıonal Patterns In Sustaınable Development Of Tourısm. *Romanian Economic and Business Review* – Special Issue, 7-16. Url: http://www.rebe.rau.ro/RePEc/rau/journl/WI16S/REBE-WI16S-A1.pdf

Arvas, M. A. ve Torusdağ, M. (2016). İthalat ve Ihracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *International Journal of Engineering & Applied Sciences*, 1(2), 1-18. Url: http://iibfdergi.igdir.edu.tr/DergiPdfDetay.aspx?ID=31

Aytaç, A. ve Akduğan, U. (2012), Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: 2001-2011 Türkiye Örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2): 55-70. Url: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/321482

Baykul, A. ve Maden, S. I. (2017). Bölgesel Kalkınma ve Turizm İlişkisi: TR61 Bölgesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 66-73. Url: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/389361

Chen, W. ve Lei, Y. (2019). The Impacts Of Renewable Energy and Technological Innovation on Environment-Energy-Growth Nexus: New Evidence From A Panel Quantile Regression. Renewable Energy 123, 1-14. Doi: https://doi.org/10.1016/j.renene.2018.02.026

Yan, D. ve Diğerleri (2018). The Determinants of Urban Sustainability in Chinese Resource-Based Cities: A Panel Quantile Regression Approach. Science of The Total Environment, 686, 1210-1219. Doi: https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.05.386

Çakır, R.A. ve Sandalcılar, A.R. (2018). Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Rize Ayder Turizm Bölgesi Örneği. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8: 342-360. Url: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/605194

Çeken, H. (2008). Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(2), 293-306. Url: http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423866891.pdf

Dana, L. P., Gurau, C. ve Lasch, F. (2014). Entrepreneurship, Tourism and Regional Development: a Tale of Two Villages. *Entrepreneurship and Regional Development*, 26(3- 4): 357-374. Doi: https://doi.org/10.1080/08985626.2014.918182

International Labour Organization. (2013). *Toolkit on Poverty Reduction through Tourism*. Geneva: Author. Url: https://www.ilo.org/sector/Resources/training-materials/WCMS_162289/lang--en/index.htm

Johansen, S. (1988). Statistical Analysis Of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.

Jones, C. ve Munday, M. (2001). Tourism and Local Economic Development: Three Case Studies. *Welsh Economy Research Unit-Cardiff Business School*, 1-16. Url: https://core.ac.uk/download/pdf/7046765.pdf

Kao, C. (1999). Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data. *Journal of Econometrics*, 90, 1-44.

Koenker, B. R. ve Bassett, G. (1978). *Regression Quantiles. Econometrica*, 46(1), 33-50.

Koenker, B.R. (2004). Quantile Regression for Longitudinal Data. *Journal of Multivariate Analysis,* 91, 74 – 89.

Künü, S., Hopoğlu, S., Sökmen Gürçam, Ö., ve Güneş, Ç. (2015). Turizm ve Bölgesel Kalkınma Arasındaki İlişki: Doğu Karadeniz Bölgesi Üzerine Bir İnceleme. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (*7), 71-93. Url: http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/631264583_05_Kunu_(71-93).pdf

Meyer, D.F. ve Meyer, N. (2016). The Relationship between the Tourism Sector and Local Economic Development (LED): The Case of the Vaal Triangle Region, South Africa. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 7(3), 466-472. Doi: DOI: http://dx.doi.org/10.14505/jemt.v7.3(15).12

Ogbokor, C.A. ve Meyer, D.F. (2017). An Assessment Of The Relatıonshıp Between Foreıgn Trade And Economıc Performance: Empırıcal Evıdence From South Afrıca. *Internatıonal Journal of Economıcs and Fınance Studıes*, 9(1), 162-176. Url: http://www.sobiad.org/ejournals/journal_IJEF/archieves/IJEF_2017_1/c-ogbokor.pdf

Özel, H. A. (2018). Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği. *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 2(1), 73-82. Doi: https://doi.org/10.29329/ijiasos.2018.142.3

Pedrana, M. (2013). Local Economic Development Policies and Tourism An Approach to Sustainability and Culture. *Regional Science Inquiry Journal*, (1), 2013, 91-99. Url: http://www.rsijournal.eu/ARTICLES/June_2013/5.pdf

Pedroni, P. (1999). Criticalvalues for Cointegratıon Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors. Oxford Bulletin of Economıcs and Statistics, Specıal Issue, 0305-9049

Pedroni, P. (2000). Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels. In Nonstationary Panels. *Panel Cointegration, and Dynamic Panels.* 93-130. Doi: http://dx.doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15004-2

Pesaran, M., H., Shin, Y. ve Smith, R., P. (1999). Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94:446, 621-634. Doi: https://doi.org/10.1080/01621459.1999.10474156

Sevinç, H., ve Azgün, S. (2012). Bölgesel Kalkınma ve İnanç Turizmi Bağlamında Akdamar Kilisesi Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2 (2), 17-21. Url: http://www.ijses.org/index.php/ijses/article/download/80/85

Sun, P. ve Heshmati, A. (2010). International Trade and its Effects on Economic Growth in China. *The Institute for the Study of Labor IZA*, Discussion Paper, No. 5151. Url: http://ftp.iza.org/dp5151.pdf

Swinburn, G.; Goga, S. and Murphy, F. (2006). *Local Economic Development: A Primer Developing and Implementing Local Economic Development Strategies and Action Plans*, Washington, D.C.: World Bank. Url: http://documents.worldbank.org/curated/en/763491468313739403/Local-economic-development-a-primer-developing-and-implementing-local-economic-development-strategies-and-action-plans

Şahin, D. (2017). Bölgesel Kalkınmada Dış Ticaretin Rolü: TR81 Bölgesi Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 55-67. Doi: http://dx.doi.org/10.17130/ijmeb.2017ICMEB1735436

Tunç, H. ve Kaya, M. (2017). Bölgesel Kalkınmada Dış Ticaret Sektörünün Rolü ve Sorunları: Batı Akdeniz Bölgesi Örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(627), 59-70. Url: http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/152820006585_4.pdf

Uçan, O. ve Koçak, E. (2014). Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 51-60.

NATIONAL ACCOUNTS PROFILE OF TR LEveLS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC GROWTH: AN EVALUATION FROM REAL INDICATORS

Ömer YALÇINKAYA*

ABSTRACT

In this study, it is aimed to examine the current status of Turkey's (TR) sub-levels determined as TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB and TRC according to the Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS) and in terms of economic growth performances and welfare levels in the period 1992-2018 and to evaluate their position within the TR level. In the study for this purpose, the current status of the TR sub-levels in terms of economic growth performance and welfare level in the period of 1992-2018 and their positions within the TR level are analyzed in a descriptive and comparative perspective through various real national account indicators.

As a result of the study, it was determined that the economic growth performances and welfare levels of all sub-levels of the TR during the review period, measured on real national account indicators, were in a development trend and their position within the TR level remained significantly unchanged. In the study, however, it was determined that the current status of TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8 and TR9 levels in terms of economic growth performances and welfare levels measured on real national account indicators during the review period and their position within the TR level were higher than TRA, TRB and TRC levels, which have different characteristics from socio-economic and socio-cultural aspects.

These results point to the necessity of developing regional economic policies by policy makers improve the current status of the TRA, TRB and TRC levels in terms of economic growth performances and welfare levels and their positions within the TR level.

***Key words*:** *Economic Growth, Real National Account Indicators, NUTS, TR Levels.*

* *Assoc. Dr. Ömer YALÇINKAYA, Ağrı İbrahim Çeçen University Faculty of Economics and Administrative Sciences/Department of Economics, Ağrı/TURKEY, e-mail: oyalcinkaya@agri.edu.tr*

EKONOMİK BÜYÜME BAĞLAMINDA TR DÜZEYLERİNİN ULUSAL HESAPLAR PROFİLİ: REEL GÖSTERGELER ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Ömer YALÇINKAYA*

I. GİRİŞ

İktisadi düşüncenin evriminde ve iktisadi ekollerin her birinde önemli bir yer tutan ekonomik büyüme kavramı, iktisadi hayatın hemen her döneminde en çok tartışılan ve araştırılan konuları arasında bulunmaktadır. Bu doğrultuda, geçmişten günümüze ekonomik büyümenin sağlanması gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun hemen her ülkenin üzerinde önemle durduğu ve ekonomi idareleri tarafından yakalanmaya çalışılan temel makroekonomik hedeflerin başında gelmektedir (Yalçınkaya ve Kaya, 2017:12).

En genel ifadesiyle ekonomik büyüme, bir ekonomin ulusal gelir (hâsıla) düzeyinde, bir önceki döneme göre meydana gelen nispi artışları belirtmekte ve belli bir zaman dilimi içerisinde (genellikle bir yılda) mal ve hizmet (çıktı) üretme kapasitesindeki artışları göstermektedir (Hanson, 1986: 117; Eğilmez, 2010: 194). Bu yönüyle, bir ekonomide mal ve hizmet biçimindeki çıktılar daha fazla üretildiği sürece (fiyat artışlarından bağımsız olarak) ulusal gelir (hâsıla) düzeyi artmış olmakta ve ekonomik büyüme de gerçekleşmiş olmaktadır. Bu kapsamda ekonomik büyüme, bir ülke ekonomisinin üretim ölçeğinin ve potansiyelinin genişlemesiyle ya da daha üretken kullanılmasıyla (üretim faktörlerinin miktarlarındaki ve/veya üretkenliklerindeki artışlarla) gerçekleşebilmekte ve üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kayması durumlarını belirtmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 208). Üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kayması ve böylece bir ülke ekonomisinin ekonomik açıdan büyümesi iki şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan birincisi, kısa dönemli iş çevrimlerine dayanmakta ve eksik istihdamdaki ekonominin bu durumundan çıkışı sırasındaki üretim artışlarıyla meydana gelmektedir. İkincisi ise tam istihdam koşulları veriyken, orta ve uzun dönemde mevcut üretim düzeyine yeni faktörlerin ilave edilmesiyle ve/veya teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkmaktadır (Küçüker, 2003: 4).

Bu yönüyle ekonomik büyüme, makroekonomik anlamda piyasanın daha çok arz boyutunu ilgilendiren bir kavram olmakta ve bir ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışarıya ve/veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasına yol açan unsurlar, iktisadi büyüme kuramları çerçevesinde açıklanmaktadır. İktisadi büyüme kuramları ise üretim olanakları eğrisinin dışarıya ve/veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kayması, uzun vadede potansiyel hâsıla ve/veya genel üretim ölçeğindeki büyümenin hangi faktörler tarafından belirlendiği, bunların iktisadi büyümeyi nasıl sağladıkları ve büyüme açısından hangilerinin daha önemli olduğu vb. gibi sorularla ilgilenmektedirler (Kibritçioğlu, 1998: 208). Bu yönüyle, orta-uzun dönemde ekonomik büyümeyi belirleyen faktör birikimindeki ve/veya üretkenliğindeki artışların altında yatan ekonomik nedenlerin tespit edilmesi, modellenmesi ve bunlardan iktisat politikası sonuçlarının türetilmesi, iktisadi büyüme teorilerinin temel uğraş alanlarını oluşturmaktadır (Küçüker, 2003: 4).

* *Doç. Dr. Ömer YALÇINKAYA, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İİBF/İktisat Bölümü, Ağrı/TÜRKİYE, e-posta: oyalcinkaya@agri.edu.tr*

Bu kapsamda çalışmada, Türkiye'nin (TR) İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına (İBBS) göre; TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve TRC şeklinde belirlenen alt düzeylerinin ekonomik büyüme performanslarının ve refah düzeyleri açısından 1992-2018 dönemindeki mevcut durumlarının incelenmesi ve TR düzeyi içerisindeki konumlarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışmada, TR alt düzeylerinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından 1992-2018 dönemindeki mevcut durumları ile TR düzeyi içerisindeki konumları, çeşitli reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden betimsel olarak incelenmektedir. Bu yönüyle çalışmada, TR alt düzeylerinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumlarının betimsel olarak ortaya konulması ve TR düzeyi içerisindeki konumlarının karşılaştırmalı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi tasarlanmaktadır. Türkiye'deki düzeylerin (bölgelerin ve illerin) ekonomik büyüme performansı ve refah düzeyi (gelir seviyesi) açısından gelişim süreci doğu, batı, kuzey ve güney düzeyleri arasında önemli farklılıklar gösterdiğinden, TR alt düzeylerinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumlarının karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelendiği çalışma bulgularının, politika yapıcıları tarafından düzeyler arasındaki gelir eşitsizlikleri ile ekonomik sorunların giderilebilmesine dönük bölgesel politikaların tasarlanmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Girişi izleyen ikinci bölümde, ekonomik büyümenin ve ekonomik büyüme performansının ölçülmesine yönelik çeşitli göstergeler kısaca açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde, TR ile alt düzeylerin 1992-2018 dönemindeki ekonomik büyüme performansları çeşitli reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden karşılaştırmalı bir bakış açısıyla betimsel olarak incelenmektedir. Çalışma TR ile alt düzeylerinin ekonomik büyüme performansı açısından 1992-2018 dönemindeki mevcut durumlarının değerlendirildiği ve politika önermelerinin sunulduğu dördüncü bölümle tamamlanmaktadır.

II. EKONOMİK BÜYÜMENİN ÖLÇÜLMESİ

Ekonomik büyümenin inceleme alanı, ekonomideki toplam mal ve hizmet üretimi ve bunun değişim süreci olduğundan, yakından ilişkili olduğu temel kavramlar Nominal ve Reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) olmaktadır. Nominal GSYH, bir ekonominin sınırları içerisinde belirli bir dönemde (üç ay veya genellikle bir yıl içerisinde) üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin üretildikleri dönemin piyasa fiyatları üzerinden değerleri toplamını göstermektedir. Reel GSYH ise bir ekonominin sınırları içerisinde belirli bir dönemde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin temel bir dönemin (cari dönemde fiyatlar genel düzeyindeki artışların-enflasyonun etkisini ortadan kaldırabilen) piyasa fiyatları üzerinden değerleri toplamını belirtmektedir (Ünsal, 2017: 5-14).

Nominal ve Reel GSYH değerlerinin bu şekilde piyasa değerleri üzerinden hesaplanmasına toplam üretim yaklaşımı adı verilirken, Nominal ve Reel GSYH değerleri toplam harcama ve toplam gelir yaklaşımlarıyla da ölçülebilmektedir. GSYH değerleri toplam üretim yaklaşımında, ekonominin tüm sektörlerindeki firmaların piyasa değerlerinin ya da katma değerlerinin toplanmasıyla, toplam harcama yaklaşımında ekonomideki tüm alıcıların üretilen çıktıları satın almak için yaptıkları harcamaların toplanmasıyla ve toplam gelir yaklaşımında ise üretim faktörleri sahiplerinin üretim sürecinde elde ettikleri gelirlerin (ücret, rant, kâr ve faiz) toplanmasıyla hesaplanmaktadır. Üç yönteme göre de hesaplanan GSYH değerleri, ekonomideki belirli bir dönemdeki gelir ve harcama akımlarının birbirine denk olması nedeniyle istatistiki

farklar bir kenara bırakıldığında birbirine eşit olmaktadır (Berber ve Bocutoğlu, 2010:21-30).

Bununla birlikte, ekonomik büyüme ile GSYH ilişkisi analiz edilirken, Nominal GSYH ile Reel GSYH arasındaki, Reel GSYH düzey değerleri ile büyüme hızları arasındaki ve Reel GSYH ile Kişi Başına Düşen-KBD Reel GSYH değerleri arasındaki ayrımların dikkate alınması gerekmektedir. Nominal ve Reel GSYH değerleri arasındaki farklılık, bir ekonomide belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmet biçimindeki toplam çıktının cari dönemdeki enflasyon nedeniyle piyasa değerlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, Nominal GSYH değerleri bir ekonomide belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarlarındaki ve fiyatlarındaki değişimleri birlikte gösterirken, piyasa fiyatlarında meydana gelen değişimler sabit olduğundan Reel GSYH değerleri sadece bir ekonomide belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarlarındaki değişimleri belirtmektedir. Bu nedenle, ekonomik büyüme analizlerinde üretim miktarlarındaki ve fiyatlardaki değişimleri birlikte gösteren Nominal GSYH değerleri yerine sadece üretim miktarlarındaki değişimleri gösteren Reel GSYH değerleri esas alınmaktadır (Ünsal, 2016: 3-5).

Reel GSYH düzey değerleri ile Reel GSYH büyüme hızları arasındaki ayrım ise bir ekonomide belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarlarındaki değişimlerin nasıl ölçüldüğüyle ilişki olmaktadır. Bu açıdan Reel GSYH büyüme hızları, bir ekonomide belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarlarındaki değişimleri gösteren Reel GSYH düzey değerlerinde meydana gelen değişimleri yüzde cinsinden hesaplamaktadır. Reel GSYH büyüme hızları, ulaşılmak istenilen amaçlara göre kısa dönemli (dönemlik) veya uzun dönemli (ortalama) olmak üzere genellikle iki farklı şekilde ölçülebilmektedir. Kısa dönemli ekonomik büyüme hızlarında, bir ekonomide belli bir dönemde (üç ayda veya genellikle bir yılda) Reel GSYH düzey değerlerinde meydana gelen değişimler yüzde cinsinden ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle, bir ekonomide belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin bir önceki döneme göre yüzde kaç oranında değiştiğini göstermektedir. Uzun dönemli ekonomik büyüme hızlarında ise bir ekonominin Reel GSYH düzey değerlerinde meydana gelen değişimler, birden çok dönemi kapsayacak şekilde ortalamalar cinsinden hesaplanmaktadır. Bu yöntemle hesaplanan ekonomik büyüme hızları Reel GSYH düzey değerlerinin iki dönem arasında ortalama olarak ne ölçüde değiştiğini belirtmekte ve iki dönem arasında üretim miktarında meydana gelen değişimleri ortalama olarak göstermektedir (Berber, 2017: 18-19).

Bu yöntemlerle hesaplanan kısa ve uzun dönemli ekonomik büyüme hızlarına brüt büyüme hızları adı verilmekte ve brüt büyüme hızları, Reel GSYH'nin niceliksel artışlarıyla ilgili olduğundan ekonominin üretim gücünü veya üretim gücündeki artışları göstermektedir. Bu yönüyle brüt büyüme hızları toplumun refah düzeyi hakkında bilgi vermemekte ve toplumun refah düzeyi Reel GSYH'nin niteliksel artışlarıyla ilgili olan net büyüme hızlarıyla ölçülmektedir. Net büyüme hızları, brüt büyüme hızlarından nüfus artış hızlarının çıkarılmasıyla hesaplanmakta ve böylece Reel GSYH ile kişi başına düşen Reel GSYH değerleri arasındaki ayrımı ortaya koymaktadır. Nitekim bir ülke ekonomisindeki üretim artışları aynı oranda toplum refahına yansımamakta, üretim artış süreci yaşarken nüfus artış hızına bağlı olarak; toplum refahının artması, sabit kalması veya azalması mümkün olabilmektedir. Bu kapsamda, üretim artış süreci yaşarken nüfus artış hızına bağlı olarak; brüt büyüme hızının nüfus artış hızından büyük olması durumunda toplumun refah düzeyi artarken, brüt büyüme hızının nüfus artış

hızından küçük olması durumunda ise toplumun refah düzeyi azalmaktadır (Berber, 2011: 17-19). Tüm bunlar dikkate alındığında; Nominal GSYH'ye kıyasla reel GSYH, Reel GSYH düzey değerlerine kıyasla Reel GSYH büyüme hızları ve Reel GSYH düzey değerleri/büyüme hızlarına kıyasla kişi başına düşen Reel GSYH düzey değerleri/büyüme hızları bir ekonominin ekonomik büyüme performansını/refah düzeyini ölçmede daha anlamlı göstergeler olmaktadır.

III. TR DÜZEYLERİNİN REEL ULUSAL HESAP GÖSTERGELERİ AÇISINDAN MEVCUT PROFİLİ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin (TR) İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına (İBBS) göre TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve TRC şeklinde belirlenen alt düzeylerinin ekonomik büyüme performanslarının ve refah düzeyleri açısından 1992-2018 dönemindeki mevcut durumlarının ve TR düzeyi içerisindeki konumlarının betimsel olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu düzeyler ile kapsadıkları iller ise sırasıyla TR1 (İstanbul), TR2 (Batı Marmara: Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, Çanakkale), TR3 (Ege: İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak), TR4 (Doğu Marmara: Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), TR5 (Batı Anadolu: Ankara, Konya, Karaman), TR6 (Akdeniz: Antalya, Isparta, Burdur, Adana, Mersin, Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye), TR7 (Orta Anadolu: Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Yozgat), TR8 (Batı Karadeniz: Zonguldak, Karabük, Bartın, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Samsun, Tokat, Çorum, Amasya), TR9 (Doğu Karadeniz: Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane), TRA (Kuzeydoğu Anadolu: Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TRB (Ortadoğu Anadolu: Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) ve TRC (Güneydoğu Anadolu: Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) şeklindedir (TÜİK). Bu amaçla bölümde, TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve TRC şeklindeki alt düzeylerin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumları ile TR düzeyi içerisindeki konumları, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV-2019) çalışmalarından 1992-2018 dönemi için derlenen çeşitli reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. (Çalışmada TR alt düzeylerinin reel ulusal hesap göstergeleri açısından mevcut profilinin 1992-2018 dönemi için incelenmesinde, TEPAV-2019 tarafından ilgili verilerin bu dönem aralığında hesaplanması etkili olmaktadır).

Bu kapsamda bölümde, TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve TRC şeklindeki alt düzeylerin reel ulusal hesap göstergeleri açısından mevcut profili, öncelikle düzeylerin Toplam Reel GSYH değerleri ile Toplam Reel GSYH değerleri kullanılarak hesaplanan kısa ve uzun dönemli ekonomik büyüme hızları üzerinden incelenmektedir. (Düzeylerin Toplam Reel GSYH değerleri ile Toplam Reel GSYH değerlerinin kısa ve uzun dönemli büyüme hızları, TEPAV-2019 tarafından Milyon Türk Lirası-TL olarak ve Zincirlenmiş Hacim Endeksine göre hesaplanan verilerin kullanılmasıyla yazarlar tarafından hesaplanmaktadır). Akabinde TR alt düzeylerinin reel ulusal hesap göstergeleri açısından mevcut profili, düzeylerin Kişi Başına Düşen (KBD) Ortalama Reel GSYH değerleri üzerinden araştırılmaktadır. (Düzeylerin KBD Ortalama Reel GSYH değerleri, TEPAV-2019 tarafından ABD Doları (Bin USD) olarak ve Zincirlenmiş Hacim Endeksine göre hesaplanan verilerin kullanılmasıyla yazarlar tarafından hesaplanmaktadır).

TEPAV (2019) "1992-2018 Dönemi için Gece Işıklarıyla İl Bazında GSYH Tahmini: 2018'de 81 İlin Büyüme Performansı" başlıklı

çalışmada "Gece Işıkları Veri Yöntemi" kullanılarak ulusal ölçekte ve il bazında GSYH değerleri 1992-2018 dönemi için gerçeğe yakın bir şekilde ve temsili olarak hesaplanmaktadır. GSYH değerleri hesaplanamayan düzeylerin GSYH değerlerinin geceleri düzeylerden elektrik tüketimi kaynaklı uzaya yayılan suni ışıkların yoğunluğu üzerinden hesaplandığı Gece Işıkları Veri Yöntemi kullanılarak TEPAV (2019) tarafından 1992-2018 dönemindeki ulusal ve il düzeyindeki GSYH değerleri aşağıdaki aşamaların izlenilmesiyle hesaplanmaktadır.[1] Bu kapsamda, ilk aşamada il bazındaki düzeylerin Gece Işıkları Veri Yöntemiyle elde edilen gece ışıkları verileri farklı nitelikteki sinyal süreçleme yöntemleriyle filtrelenmekte ve ardından 1992-2018 dönemindeki toplam ışık değerleri ile ulusal düzeydeki ekonomik büyüme oranları birbirleriyle oranlanarak tek bir seriye dönüştürülmektedir. İkinci aşamada, TÜİK tarafından en son 2017 yılı için açıklanan il bazındaki nominal GSYH değerleri zincirlenmiş hacim endeksine göre yeniden hesaplanmakta ve Gece Işıkları Veri Yöntemiyle elde edilen gece ışıkları verilerine ait büyüme oranları kullanılarak gece ışıkları verileri parasal değerlere dönüştürülmektedir. Son aşamada ise gece ışıkları verilerine ait parasal değerlerin ileriye ve geriye dönük kullanımıyla 1992-2018 dönemi için ulusal ölçekte ve il bazındaki düzeylerin reel GSYH değerleri ile kişi başına düşen reel GSYH değerleri temsili olarak hesaplanmaktadır (TEPAV, 2019: 1-17)[2].

Çalışmada, TR alt düzeylerinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumlarını ve TR düzeyi içerisindeki konumlarını belirten bu reel ulusal hesap göstergelerinin 1992-2018 dönemindeki değerlerine ait betimsel istatistiklerden elde edilen bulguları aşağıdaki gibi özetlemek mümkün olmaktadır.

Bu kapsamda, TR alt düzeylerinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından 1992-2018 dönemindeki mevcut profilini, Toplam Reel GSYH değerleri (Milyon TL) ile bu değerlerin TR İçerisindeki Payları (%) açısından gösteren betimsel istatistiklere göre; 1992-2018 döneminde TR alt düzeylerinin tümünde Toplam Reel GSYH değerlerinin kesikli de olsa bir artış trendi içerisinde olduğu ve Toplam Reel GSYH değerlerinin TR içerisindeki paylarının ise inceleme dönemi boyunca benzer değerleri aldığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve TRC düzeylerinin 1992-2018 dönemindeki Toplam Reel GSYH değerlerinin süreç içerisinde arttığını göstermekle birlikte, bu düzeylerin Türkiye geneline olan katkılarının ise inceleme dönemi boyunca önemli ölçüde değişmediğini ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle bu sonuçlar, 1992-2018 döneminde Türkiye genelindeki gelişmelerle paralel TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve TRC düzeylerinin fiyat artışlarından bağımsız olan nihai mal-hizmet üretme kapasitelerinin süreç içerinde arttığını ve/fakat tüm düzeylerin Türkiye geneline olan katkılarının zaman içerisinde önemli ölçüde değişmediğini göstermektedir.

Bununla birlikte ilgili betimsel istatistiklere göre; TR alt düzeylerinin Toplam Reel GSYH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının, toplam nüfus ve ekonomik büyüklükleriyle orantılı olacak şekilde 1992-2018 dönemindeki en yüksek değerlerini TR1 düzeyinde en düşük değerlerini ise TRA düzeyinde aldığı belirlenmiştir. Ayrıca, TR alt düzeylerinin Toplam Reel GSYH değerlerinin ve bu değerlerinin TR içerisindeki % paylarının büyüklüğü açısından 1992-2018 dönemi boyunca genel olarak TR1, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR2, TRC, TR9, TRB ve TRA şeklinde sıralandıkları da tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açılardan farklı özelliklere sahip olan TR alt düzeylerinin, fiyat artışlarından bağımsız olan nihai mal-hizmet üretme kapasitelerinin 1992-2018 dönemi boyunca sı-

rasıyla en fazla TR1, TR3, TR4, TR5 ve TR6 düzeylerinde olduğunu en az ise TR7, TR8, TR2, TRC, TR9, TRB ve TRA düzeylerinde olduğunu göstermektedir. Diğer yandan sonuçlar, TR alt düzeylerinin, fiyat artışlarından bağımsız olan nihai mal-hizmet üretme kapasitelerinin 1992-2018 dönemi boyunca en yüksek TR1 düzeyindeki İstanbul'da olduğunu, en az ise TRA düzeyindeki Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan'da olduğunu ortaya koymaktadır.

TR alt düzeylerinin Toplam Reel GSYH değerlerinin ve TR içerisindeki % paylarının 1992-2018 dönemindeki mevcut durumu analiz edildikten sonra, düzeylerin ekonomik büyüme performanslarının kısa (yıllık) ve uzun (ortalama) dönemli ekonomik büyüme hızları üzerinden de incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, TR alt düzeylerinin Toplam Reel GSYH düzey değerleri üzerinden hesaplanan kısa ve uzun dönemli ekonomik büyüme hızlarının 1993-2018 dönemindeki gelişim seyrine ilişkin betimsel istatistiklere göre; TR ile alt düzeylerinin kısa dönemli ekonomik büyüme hızlarının Türkiye ekonomisinde ekonomik genişleme ve daralmaların yaşandığı yıllarla uyumlu bir gelişim trendi izlediği belirlenmiştir. Bu doğrultuda, TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve TRC düzeylerindeki yıllık ekonomik büyüme hızlarının Türkiye ekonomisinde iç ve dış gelişmelerden kaynaklı ekonomik daralmaların yaşandığı 1994, 1999, 2001 ve 2007-2009 yıllarıyla paralel olarak negatif değerler aldığı tespit edilmiştir.

Bununla birlikte ilgili betimsel istatistiklere göre; TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve TRC düzeylerinde yıllık ekonomik büyüme hızlarında 1994, 1999, 2001 ve 2007-2009 yıllarında meydana gelen daralmaların TR düzeyindeki daralmalardan bazı yıllarda daha büyük/küçük olduğu da tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, TR alt düzeylerinin fiyat artışlarından bağımsız olarak belli bir yıldaki nihai mal ve hizmet üretme kapasitelerinin 1994, 1999, 2001 ve 2007-2009 yıllarında azaldığını ancak diğer tüm yıllarda arttığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan ilgili betimsel istatistiklere göre; TR alt düzeylerinin 1993-2018 dönemindeki uzun dönemli ekonomik büyüme hızlarının pozitif değerler aldığı ve 1993-2018 dönemindeki ortalama ekonomik büyüme hızlarının büyüklüğünün sırasıyla TR3, TR2, TR4, TRC, TR1, TR6, TRB, TRA, TR9, TR8, TR5 ve TR7 şeklinde olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte ilgili betimsel istatistiklere göre, TR3, TR2, TR4, TRC, TR1 ve TR6 alt düzeylerinin 1993-2018 dönemindeki ortalama ekonomik büyüme hızlarının TR ortalamasının üzerinde olduğu, TRB, TRA, TR9, TR8, TR5 ve TR7 alt düzeylerinin 1993-2018 dönemindeki ortalama ekonomik büyüme hızlarının ise TR ortalamasının altında olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve TRC şeklindeki tüm düzeylerin fiyat artışlarından bağımsız olarak 1993-2018 dönemindeki nihai mal-hizmet üretme kapasitelerinin/potansiyellerinin ortalama cinsinden arttığını göstermektedir. Ayrıca sonuçlar, TR3, TR2, TR4, TRC, TR1 ve TR6 alt düzeylerinin 1993-2018 dönemindeki nihai mal-hizmet üretme kapasitelerindeki artışların TR ortalamasının üzerinde olduğunu ve TRB, TRA, TR9, TR8, TR5 ve TR7 alt düzeylerinin 1993-2018 dönemindeki nihai mal-hizmet üretme kapasitelerindeki artışların ise TR ortalamasının altında kaldığını ortaya koymaktadır.

TR alt düzeylerinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından 1992-2018 dönemindeki mevcut profilinin Reel GSYH değerleri üzerinden betimsel olarak incelenmesinin ardından, bölümde TR ile alt düzeylerinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından 1992-2018 dönemindeki mevcut profilinin ekonomik büyüme performansını ölçmede daha anlamlı bir

gösterge olan KBD Ortalama Reel GSYH değerleri üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Bu kapsamda, TR alt düzeylerinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından 1992-2018 dönemindeki mevcut profilini, KBD Ortalama Reel GSYH değerleri (Bin USD) ile bu değerlerin TR İçerisindeki Payları (%) açısından gösteren betimsel istatistiklere göre; TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve TRC şeklindeki tüm düzeylerin KBD Ortalama Reel GSYH değerlerinin, 1992-2018 döneminde kesikli de olsa bir artış trendi içerisinde olduğu ve önemli ölçüde artmakta olduğu belirlenmiştir. Bu durum, 1992-2018 döneminde TR alt düzeylerinin tümünde fiyat artışlarından bağımsız olan nihai mal-hizmet üretme kapasitesinde meydana gelen artışların nüfus artışlarından daha fazla olduğunu göstermekte ve bütün düzeylerdeki toplam nüfusun ortalama refah düzeyinin süreç içerisinde arttığını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte ilgili betimsel istatistiklere göre; 1992-2018 döneminin büyük bir bölümünde düzeylerin KBD Ortalama Reel GSYH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki % paylarının büyüklüğünün sırasıyla TR1, TR4, TR5, TR, TR2, TR3, TR6, TR7, TR9, TR8, TRA, TRB ve TRC şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, TR alt düzeylerindeki toplam nüfusun 1992-2018 dönemindeki ortalama refah düzeyleri açısındaki mevcut sıralamalarının da TR1, TR4, TR5, TR2, TR3, TR6, TR7, TR9, TR8, TRA, TRB ve TRC şeklinde olduğunu göstermektedir. TR1, TR4 ve TR5 düzeylerindeki toplam nüfusun ortalama refah seviyelerinin TR ortalamasının üzerinde olduğu ve TR2, TR3, TR6, TR7, TR9, TR8, TRA, TRB ve TRC düzeylerindeki toplam nüfusun ortalama refah seviyelerinin ise TR ortalamasının altında kaldığı da yine ilgili betimsel istatistiklerden tespit edilmiştir. Bu durum, TR1, TR4 ve TR5 düzeylerine kıyasla TR2, TR3, TR6, TR7, TR9, TR8, TRA, TRB ve TRC düzeylerinde toplam nüfustaki artışların, fiyat artışlarından bağımsız nihai mal-hizmet üretme kapasitesindeki artışlardan görece daha fazla olduğuna işaret etmektedir. Diğer yandan bu sonuçlar, TR2, TR3, TR6, TR7, TR9, TR8, TRA, TRB ve TRC düzeyindeki illerin toplam nüfusunun ortalama refah seviyesi açısından TR ortalamasının altında kaldığı göstermekle birlikte, TRA (Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TRB (Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) ve TRC (Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) düzeylerinin toplam nüfusunun ortalama refah seviyesi açısından TR ortalamasına en uzak olan İlleri içerdiğini ortaya koymaktadır.

IV. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRMELER

Bu çalışmada, Türkiye'nin (TR) İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına (İBBS) göre; TR1 (İstanbul), TR2 (Batı Marmara), TR3 (Ege), TR4 (Doğu Marmara), TR5 (Batı Anadolu), TR6 (Akdeniz), TR7 (Orta Anadolu), TR8 (Batı Karadeniz), TR9 (Doğu Karadeniz), TRA (Kuzeydoğu Anadolu), TRB (Ortadoğu Anadolu) ve TRC (Güneydoğu Anadolu) şeklinde belirlenen alt düzeylerinin ekonomik büyüme performanslarının ve refah düzeyleri açısından 1992-2018 dönemindeki mevcut durumlarının incelenmesi ve TR düzeyi içerisindeki konumlarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışmada, TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve TRC şeklindeki alt düzeylerin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından 1992-2018 dönemindeki mevcut durumları ile TR düzeyi içerisindeki konumları, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) çalışmalarından 1992-2018 dönemi için derlenen çeşitli reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden betimsel

olarak incelenmektedir. Bu yönüyle çalışmada, TR alt düzeylerinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumlarının betimsel olarak ortaya konulması ve TR düzeyi içerisindeki konumlarının karşılaştırmalı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi tasarlanmaktadır. Çalışma sonucunda, 1992-2018 döneminde TR alt düzeylerinin ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumlarını ve TR düzeyi içerisindeki konumlarını, reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden ortaya koyan genel bulguları şu şekilde özetlemek mümkün olmaktadır.

Bu kapsamda çalışmada, TR'nin tüm alt düzeylerinin; 1992-2018 dönemindeki Reel GSYH değerlerinin kesikli de olsa bir artış trendi içerisinde olduğu ve Reel GSYH değerlerinin TR içerisindeki paylarının ise inceleme dönemi boyunca benzer değerleri aldığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve TRC düzeylerinin; 1992-2018 dönemindeki Reel GSYH değerlerinin süreç içerisinde arttığını göstermekle birlikte, Türkiye geneline olan katkılarının ise inceleme dönemi boyunca önemli ölçüde değişmediğini göstermektedir. Bununla birlikte sonuçlar, 1992-2018 döneminde Türkiye ekonomisinde meydana gelen gelişmelerle paralel TR'nin tüm alt düzeylerinin; nihai mal-hizmet üretme kapasitelerinin süreç içerinde arttığını ve/fakat Türkiye geneline olan katkılarının zaman içerisinde önemli ölçüde değişmediğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada ayrıca TR alt düzeylerinin Reel GSYH değerleri ile bu değerlerin TR içerisindeki paylarının büyüklüğü açısından 1992-2018 dönemi boyunca genellikle TR1, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR2, TRC, TR9, TRB ve TRA şeklinde sıralandıkları tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açılardan farklı özelliklere sahip olan TR alt düzeylerinin, nihai mal-hizmet üretme kapasitelerinin 1992-2018 dönemi boyunca sırasıyla en fazla TR1, TR3, TR4, TR5 ve TR6 düzeylerinde olduğunu en az ise TR7, TR8, TR2, TRC, TR9, TRB ve TRA düzeylerinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sonuçlar, TR alt düzeylerinin, nihai mal-hizmet üretme kapasitelerinin 1992-2018 dönemi boyunca en yüksek TR1 düzeyindeki İstanbul'da olduğunu, en az ise TRA düzeyindeki Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan'da olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan çalışmada, TR alt düzeylerinin Reel GSYH değerleri üzerinden hesaplanan 1993-2018 dönemindeki kısa dönemli ekonomik büyüme hızlarının, Türkiye ekonomisinde ekonomik genişleme ve daralmaların meydana geldiği yıllarla uyumlu olduğu ve pozitif değerler alan uzun dönemli ekonomik büyüme hızlarının ise bazı düzeylerde Türkiye ortalamasının üzerinde/altında olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda, TR'nin tüm alt düzeylerindeki yıllık ekonomik büyüme hızlarının Türkiye ekonomisinde iç ve dış gelişmelerden kaynaklı ekonomik daralmaların yaşandığı 1994, 1999, 2001 ve 2007-2009 yıllarıyla paralel olarak negatif değerler aldığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve TRC şeklindeki tüm düzeylerin belli bir yıldaki nihai mal-hizmet üretme kapasitelerinin 1994, 1999, 2001 ve 2007-2009 yıllarında azaldığını ancak diğer tüm yıllarda arttığını ortaya koymaktadır.

Çalışmada uzun dönemli ekonomik büyüme hızları pozitif değerlerler alan TR alt düzeylerinden; TR3, TR2, TR4, TRC, TR1 ve TR6'nın 1993-2018 dönemindeki ortalama ekonomik büyüme hızlarının TR ortalamasının üzerinde olduğu ve TRB, TRA, TR9, TR8, TR5 ve TR7'nin 1993-2018 dönemindeki ortalama ekonomik büyüme hızlarının ise TR ortalamasının altında olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve

TRC şeklindeki tüm düzeylerin 1993-2018 dönemindeki nihai mal-hizmet üretme kapasitelerinin/potansiyellerinin ortalama cinsinden arttığını göstermektedir. Ayrıca sonuçlar, TR3, TR2, TR4, TRC, TR1 ve TR6 alt düzeylerinin 1993-2018 dönemindeki nihai mal-hizmet üretme kapasitelerindeki artışların TR ortalamasının üzerinde olduğunu ve TRB, TRA, TR9, TR8, TR5 ve TR7 alt düzeylerinin 1993-2018 dönemindeki nihai mal-hizmet üretme kapasitelerindeki artışların ise TR ortalamasının altında kaldığını ortaya koymaktadır.

Çalışmada son olarak TR'nin alt düzeylerinin tümünün Kişi Başına Düşen Reel GSYH değerlerinin, 1992-2018 döneminde kesikli de olsa bir artış trendi içerisinde olduğu ve önemli ölçüde artmakta olduğu belirlenmiştir. Bu durum, 1992-2018 döneminde TR'nin alt düzeylerinin tümünde nihai mal-hizmet üretme kapasitesinde meydana gelen artışların nüfus artışlarından daha fazla olduğunu göstermekte ve bütün düzeylerdeki toplam nüfusun ortalama refah düzeyinin süreç içerisinde arttığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte çalışmada, 1992-2018 döneminin büyük bir bölümünde düzeylerin Kişi Başına Düşen Reel GSYH değerlerinin ve bu değerlerin TR içerisindeki paylarının büyüklüğünün sırasıyla TR1, TR4, TR5, TR2, TR3, TR6, TR7, TR9, TR8, TRA, TRB ve TRC şeklinde olduğu, TR1, TR4 ve TR5 düzeylerindeki toplam nüfusun ortalama refah seviyelerinin TR ortalamasının üzerinde olduğu ve TR2, TR3, TR6, TR7, TR9, TR8, TRA, TRB ve TRC düzeylerindeki toplam nüfusun ortalama refah seviyelerinin ise TR ortalamasının altında kaldığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, TR1, TR4 ve TR5 düzeylerine kıyasla TR2, TR3, TR6, TR7, TR9, TR8, TRA, TRB ve TRC düzeylerinde toplam nüfustaki artışların, fiyat artışlarından bağımsız nihai mal-hizmet üretme kapasitesindeki artışlardan görece daha fazla olduğuna işaret etmektedir. Diğer yandan bu sonuçlar, TR2, TR3, TR6, TR7, TR9, TR8, TRA, TRB ve TRC düzeyindeki illerin toplam nüfusunun ortalama refah seviyesi açısından TR ortalamasının altında kaldığı göstermekle birlikte, TRA (Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TRB (Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) ve TRC (Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) düzeylerinin toplam nüfusunun ortalama refah seviyesi açısından TR ortalamasına en uzak olan illeri içerdiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmadan elde edilen tüm bu sonuçlar, TR'nin tüm alt düzeylerinin reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden ölçülen ekonomik büyüme performansının ve refah düzeyinin inceleme dönemi boyunca sürekli olmasa da arttığını ve bir gelişim trendi içerisinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sonuçlar, TR'nin tüm alt düzeylerinin reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden ölçülen ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından TR düzeyi içerisindeki konumunun, örneklem dönemi boyunca nispeten durağan bir süreç izlediğini ve önemli ölçüde değişmeden kaldığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan çalışmanın bulguları, inceleme döneminde TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8 ve TR9 düzeylerinin reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden ölçülen ekonomik büyüme performansı ile refah düzeyi açısından mevcut durumunun ve TR içerisindeki konumunun; sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açılardan farklı özelliklere sahip olan TRA, TRB ve TRC düzeylerine kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda, ulusal ve bölgesel düzeydeki politika yapıcıları tarafından, TRA, TRB ve TRC düzeylerinin ekonomik büyüme performansları ile refah düzeyleri açısından mevcut durumlarının ve TR içerisindeki konumlarının iyileştirilebilmesine yönelik ekonomi politikalarının geliştirilip uygulanması gereklilik arz etmektedir. Bu yolda, öncellikle

kamu kesimi tarafından TRA, TRB ve TRC düzeylerinin nihai mal-hizmet üretme kapasitelerindeki tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün yapısı ile gelişme önceliği dikkate alınarak yeni yatırımların yapılması veya mevcut yatırım alanlarının geliştirilmesine yönelik politikaların izlenmesi gerekmektedir. Sonrasında, bu türden politikaların TRA, TRB ve TRC düzeylerinde özel sektör tarafından yapılacak yatırımlara vergi muafiyeti, yatırım teşvikleri vb. şeklinde kamu kesimi tarafından sağlanacak olan özendirici politikalarla da desteklenmesi gereklilik arz etmektedir. Böylelikle TRA, TRB ve TRC düzeylerinin reel ulusal hesap göstergeleri üzerinden ölçülen ekonomik büyüme performansları ile refah düzeyleri açısından TR, düzey ortalamasına yaklaşabilmeleri ve inceleme döneminde TR düzeyi ortalamasıyla aralarındaki mevcut farkın kapatılabilmesi mümkün olabilecektir. Tüm bunların yanında TR'nin alt düzeylerinin ulusal hesaplar profilini benzer göstergeler üzerinden incelemeyi konu edinecek çalışmalarda, TR1, TR4, TR5, TR2, TR3, TR6, TR7, TR9, TR8, TRA, TRB ve TRC düzeylerindeki illerin çalışılmasının bölgesel ekonomik gelişmişlik farklılıklarının somut bir şekilde ortaya çıkarılmasında ve bölgesel ekonomik gelişmişlik farklılıklarının giderilebilmesine yönelik bölgesel politikaların tasarlanmasında önemli olabileceği değerlendirilmektedir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

[1] Gece Işıkları Veri Yönteminin, veri kaynakları ve hesaplama yöntemi hakkında kapsamlı bilgi için bakınız: (TEPAV, 2019: 1-17).

[2] Gece Işıkları Veri Yöntemine göre ulusal ölçekte ve il bazındaki düzeylerin reel GSYH değerleri ile kişi başına düşen reel GSYH değerlerinin hesaplama yöntemi hakkında kapsamlı bilgi için bakınız: (TEPAV, 2019: 1-17).

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Berber, M., Bocutoğlu, E. (2010). Makro İktisada Giriş, Trabzon: Derya Kitabevi.

Berber, M. (2011). İktisadi Büyüme ve Kalkınma: Büyüme Teorileri ve Kalkınma Ekonomisi, (4. Baskı). Trabzon: Derya Kitapevi.

Berber, M. (2017). İktisadi Büyüme ve Kalkınma, (6. Baskı). Trabzon: Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım.

Eğilmez, M. (2010). Makro Ekonomi: Türkiye'den Örneklerle, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hanson, J. L. (1986). A Dictionary of Economics and Commerce, London: Pitman.

Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53(1-4), 207-230.

Küçüker, C. (2003). Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu, Turkish Economic Association Discussion Paper, No:2003/5.

TEPAV. (2019). 1992-2018 Dönemi için Gece Işıklarıyla İl Bazında GSYH Tahmini: 2018'de 81 İlin Büyüme Performansı, (Haz., Ayşegül T. Düşündere), Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Değerlendirme Notu Mart 2019: N201907.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu Bölgesel İstatistikler, https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/.

Ünsal, Erdal. M. (2016). İktisadi Büyüme, (2. Baskı). Ankara: BB101 Yayınları.

Ünsal, Erdal. M. (2017). Makro İktisat, (11. Baskı). Ankara: Murat Yayınları.

Yalçınkaya, Ö., Kaya, V. (2017). Eğitimin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: PISA Katılımcıları Üzerinde Bir Uygulama (1990-2014), Sosyoekonomi, 25(33), 11-35.

AĞRI IN SELIMNAMES (EPISTLES OF SELIM)

Vesile ALBAYRAK SAK*

ABSTRACT

It is possible to say that the Ottoman historiography that started with the genres of Menakbnâme, Gazanâme and epic took place with some delay. Ahmedî is ranked as the first with his poetic work titled "İskendernâme" The Palace Calendars (Vakayinâmes) is ranked as the second. The first periods of the Ottomans were recorded very briefly in these calendars. The Tevârih-i Âl-i Osmans, ranking as the third, begins with the migration of Suleyman Shah to Anatolia.

The Works bearing the names of the sultans in the period of Ottoman Turkish literature constitute a separate group. This tradition of naming which emerged for the first time during the reign of Yavuz Sultan Selim revealed the dates mentioned in his name, these Works are called "Selimnâme". However, after Sultan Süleyman the Magnificentand Selim II, this tradition has not been continued except for a few exceptions. Selimnâmes, written mostly during the reign of his son Kanuni Sultan Süleyman, sheds light on the life of Yavuz Sultan Selim, who achieved great success during the short period of his reign, and the determination of these period events.

Ağrı, named for Mount Ararat (Turkish: ***Ağrı Dağı***) with its location, characteristics and mythical narrations which is located within its provincial borders, has been the gateway to Anatolia, was a cradle of many civilizations and has been under the rule of many tribes starting from the oldest periods of history. The city, experienced the influences of Urartian, Persians, Byzantines, Abbasids, Karakoyunlus, Akkoyunlus and Safavids, was annexed to the Ottoman territories by Sultan Selim I at the end of the Battle of Chaldiran (Turkish: ***Çaldıran Savaşı***) in 1514 and became a *sanjak* under the Ottoman rule which is affiliated sometimes with Van and sometimes with Erzurum, and which Doğubayazıt was the center.

In 1514, Sultan Selim I, known as Selim the Grim (Turkish: ***Yavuz Sultan Selim***), launched a major campaign against Shah Ismail, shah of Iran and religious leader who founded the Safavid dynasty, seen as sheikh and shah, considered as *pîr-i mürîdân,* reinforced his political presence with the conquest of Tabriz, Diyarbakir and Iraq and annoyed Ottoman administration due to his attitude towards the Sunnis. Selim I divided this route from Erzincan to Tabriz, the center of Azerbaijan, into forty stages. Janissaries, in Sakalli mansion of Eleşkirt, pleading that the enemy is not in the battlefield, rebelled against Selim I under cover of the allegation that to advance means destroying the soldier in vain. Selim I, decisive in certainly fighting against Shah Ismail, had to sacrifice Hemdem Pasha. The battle readiness continued in the mansions of Karaköy (Karapınar), located across the Three Churches, subnet of Eleşkirt, Bazirgan Village, Dana Sazı and Mount Ararat, however, the Ottoman army and Selim I, who would arrive at Chaldiran hills after a few days, had many more incidents in these mansions.

Our study is based on the narration of Ağrı in the Selimnames which discusses many events such as Şahkulu Rebellion in 16th century, Selim's struggle for the throne with his father and brothers and Iran Campaign and which is one of the most important works of Ottoman history and literature.

***Key words*:** *Yavuz Sultan Selim, Selimnâme, Ağrı.*

* *Asst. Prof. Vesile ALBAYRAK SAK, Necmettin Erbakan University, Konya/TURKEY, e-mail: albayrak_vesile@hotmail.com*

SELİMNÂMELERDE AĞRI

Vesile ALBAYRAK SAK*

GİRİŞ

Osmanlılarda tarih yazma geleneğinin ilk eserlerin basit ve acemice oluşu göz önüne alınırsa biraz gecikme ile başladığını söylemek mümkündür. Osmanlı tarihçiliğinde ilk sırayı "İskendernâme" adlı manzum eseriyle (Ünver,1983: 21) Ahmedî alır. İkinci sırayı Saray Takvimleri (Vakayinâmeler) almaktadır. Bu takvimlerde Osmanlıların ilk devirleri çok kısa kaydedilmiştir. Üçüncü sırayı alan Tevârih-i Âl-i Osmanlar ise Süleyman Şah'ın Anadolu'ya göçüyle başlar.

Osmanlı tarihçiliğinin gelişme döneminin bir bölümünü de Selimnâmeler ve Süleymannâmeler teşkil etmektedir. İstanbul'un fethiyle hızlanan ve çoğu Kanuni devrinde yazılan bu gazanâmeler Osmanlı tarihçiliği bakımından önemli kaynak oluşturmaktadırlar. Özellikle Osmanlı Devletinin sınırlarının ve gücünün doruğa çıktığı bu devirde sanat faaliyetleri de artmış, şair ve ediplere değer verilmiş, onların yazıp getirdikleri eserler hükümdarlar tarafından ödüllendirilmiştir. Birçok tarihçi hem bu nedenle hem de kahramanlıklarla dolu fakat kısa bir hayat süren Sultan Selim'in ilgi çekici devrini farklı kaynaklara dayanarak defalarca yazmışlar ve oğlu Sultan Süleyman'a sunarak önemli mevkilere getirilmişler ya da para yanında tımarla da ödüllendirilmişlerdir (Argunşah, 2009:32).

İlk defa Yavuz Sultan Selim devrinde ortaya çıkan ve onun ismiyle anılan bu tarihler Selimnâme olarak adlandırılsa da bu gelenek Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim'den sonra sürdürülmemiştir. Kısa süren saltanatı döneminde önemli işler başaran Yavuz Sultan Selim hakkında çok sayıda eser ortaya konmuştur. Umumiyetle, Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Trabzondaki valiliği (H.915=M.1509) zamanından başlayarak, önce Gürcülerle, sonra da babası ve kardeşleri ile olan mücadelelerinden, nihayet tahta geçip Safevî ve Memlüklerle giriştiği savaşlarından bahseden müstakil eserlerden olan bu Selimnâmeler, bilhassa Selim devrini idrak edip onunla sefere katılan müelliflerin kaleme alışlarıyla gayet mevsuk tarihî ve edebî eserler olup devir olaylarının tespitine ışık tutmaktadırlar (Tekindağ, 1970:197).

Bu eserlerden bazıları kaybolmuş, kimisi tamamlanamamış, birkaçı da yeniden yazılmışlardır.

a. Kaynaklarda adı geçmesine rağmen birçoğu kaybolmuş olanlar: İznikli Derûnî, Niğdeli Hâkî, Hayatî, Şuhûdî

b. Tamamlanamayanlar: Ârifî

c. Yazılan bir Selimnâmeyi kopya edenler, nesirden nazıma, nazımdan nesire çevirenler: Celalzâde ve Kemal Paşazâde'nin eserlerinden yararlanan: Sa'di b. Abdülmüteal

Şükrî'nin eserini dilini kaba, eski ve tatsız, sözlerini gevşek; üslûbunu yavan görerek yeniden yazanlar: Cevrî ve Çerkesler Kâtibi Yusuf

Babasının yazdığı ve eksik bıraktığı Selimnâmeye zeyil yazarak tamamlayanlar: İdris-i Bitlisî'nin oğlu Ebu'l-Fâzıl Mehmet Efendi.

Keşfî, Şükrî-i Bitlisî, Celalzâde Mustafa Çelebi, Hoca Sadeddin, Muhyî, Şîrî, Mahremî, İshak Çelebi ve Kemal Paşazâde Selimnâmeleri Türkçe, İdris-i Bitlisî ve Şirazlı Adâ'î Farsçadır. Ayrıca

* *Dr. Öğr. Üyesi Vesile ALBAYRAK SAK, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya/TÜRKİYE, e-posta: albayrak_vesile@hotmail.com*

Nazım-nesir karışık olanlar: İdris-i Bitlisî, Muhyî, Hoca Sadeddin

Manzum olanlar: Adâ'î -yi Şirâzî, Mahremî, Şükrî-i Bitlisî, Şîrî

Mensur olanlar: Keşfî, Celalzâde Mustafa, İshak Çelebi.

Selimnâmelerin tümü Selim devrini bütün olarak vermezler

Bir kısım Selimnâmeler Selim'in sadece tahta çıkışına kadarki hayatını anlatır. İshak Çelebi Selimnâmesi gibi. Bir kısmı ise kardeşi Ahmed ile olan mücadelesinden sonra Çaldıran Savaşı'na geçer. Muhyî Selimnâmesi bu şekildedir.

Bir kısmı da Selim'in hayatını tam olarak verseler bile seferlerde konaklanan yerler, bu konak yerlerinde yaşananlar, ordunun durumu gibi detaylara sahip değildirler. Şîrî ve Keşfî Selimnâmeleri gibi.

Aşuben niçe kûhile beyâbân

İrişdi Şâh tâ ser-hadd-i İran Şîrî (Danacı,1981: 50)

Devrin dinî, ahlaki, edebî, sosyal ve ekonomik yönden bir ayna, değerli birer kronikleri olan Selimnâmeler, tarihçiliğimiz açısından büyük bir değer ifade etmelerinin yanında olayları kısa ve özlü anlattıklarından okunmaları kolay ve ilgi çekicidir.

AĞRI'NIN SELİMNÂMELERDE ELE ALINIŞI

Çalışmamızda Ağrı şu Selimnâmelerde ele alınmıştır:

Şükrî-i Bitlisî, Celalzâde Mustafa Çelebi, Hoca Sadeddin, Mahremî, İdris-i Bitlisî, Şirazlı Adâ'î.

1514'te Safevîlerin ilk hükümdarı olan, Sünnilere karşı tutumu sebebiyle Osmanlı yönetimini huzursuz eden Şah İsmail'e karşı Yavuz Sultan Selim Doğu'ya sefere çıkmıştır. Erzincan'dan Azerbaycan'ın merkezi olan Tebriz'e kadar katedilecek yolu kırk merhaleye taksim eden Yavuz (Tekindağ, 1967: 61) Ağrı konaklarında hayli olay yaşamıştır.

Bu olaylardan biri Eleşkirt konaklarında vuku bulan yeniçeri isyanıdır. Çaldıran ve Mısır seferlerinin günlüğü olan Haydar Çelebi Ruznâmesi'nde de yer alan olay (Senemoğlu, 1976:73) Selimnâmelerde detaylı olarak ele alınmaktadır.

16. yüzyılın tanınmış seyhülislam ve tarihçilerinden biri Hoca Sadeddin 1514-1520 yılları ararsında I. Selim'in çok yakınında bulunan babası Hasan Can'dan dinlediklerini Tâcü't-Tevârih isimli eserinde anlatmış, tarihî olayların arka planında olup bitenleri eserinin IV. cildinde ifade etmiştir.

Hoca Sadeddin eserinde menzil detaylarına girmemiş ancak Eleşkirt konağında olanları Selim'in en yakınındaki babası Hasan Can'dan anlatmıştır.

Padişahın görkemli karaçadırı Eleşkirt düzünde kurulduk da, Yeniçeri taifesi yeniden, bid'atleri yıkan Padişahın otağına varup hep birden ayıttılar. " Üç aydır ki durmaksızın dağ ve ovaları aşup çöllerde dolaşmaktan halimiz alt üst olmuş ve çektüğümüz sıkıntı haddi çoktan aşmıştır. Yol yorgunluğu canımıza yetti. Eğer işi kötülük olan düşman arlanmaktan uzak olmasa ve namus yolun tutmuş olsa böyle bir köşede gizlenmezdi.

Kızılbaş eğer biraz cesaret bulsaydı
Toprağından yabancıları geçirmezdi

Eğer adaletli sultan ve gönül ıssı hakan devletlü niyeti dizginlerin gerü çevirmeyi buyurmazlarsa üzüntü yükünden ve sıkıntı dikenlerinden halimiz pek zor ve direnme gücümüz de ayaklar altında ezilmek üzeredir. Padişahın lütuflarından dileğimiz budur ki, bu kullarına merhamet buyurup olmayacak tasarıların boğuntusuna bizi atmaya ve taşıyama-

yacak denlü ağır yükü yükleyerek gücümüzü yıkmaya. Bu güçsüz kulların alup İran viranelerine gitmeye. Yakınmayla dolu bu sözler ulu Padişahın kulağına irişicek, ol sabırsızların aceleciliklerinden, dayanıksızlıklarından oluşan ölçüsüz sözlerinden kırılup buyurdu ki, " Bu pis dinsiz, askerini ölüm tehlikesiyle karşı karşıya bıraksa onlar şevk ile can verirler. Köpüren sele, yakıcı ateşe şen şatır girerler. Çocukların şahları uğruna kendi elleriyle doğrarlar. Bunlarsa seçenek dizginlerini güçlü elime bırakmadıkları yetmezmiş gibi, bizim tasarılarımız dizginini dahi kısmaya girişirler. Kulluk töresi bu mudur? Bağlılık davası sadece söz ve lafla mıdır? Çoluk ve çocuk derdiyle eli bağlı olanlar, rahat döşeklerini gözleyenler gitsünler. Döşeli konaklarında huzur itsünler. Biz bunca yola dönmeğiçün gelmedik. Halifeliğin ağır yükünü ve bin türlü afet ve tehlikeyi tek bu işi sonuçlandırmak amacıyla yüklenmiş iken, başarının ilk ürünleri de oluş ucuna varmış bulunuyorken, tasarlanan işten dizginleri çevirmek hiç akıllı adamın harcı ve aklını kullananın tutumu olur mu?

Dize-Ben bu amaçtan geçmem ki ana gönül vermişim

Sıkıntı çekmeyince rahatlık gevheri ele girmez. İstek zindanında yatmayan sabahın doğuşuna irmez. Zora dayanması ve günün acısına tuzlusuna alışması olan gaziler bana yoldaş olsun. Çoluğu çocuğu derdinde olup düşlerle bağlı olanlar bu yola yaramaz. Ayakların şişmesine dayanamayan, ateş alevine dalamayan, amaç yolunda konak aşamaz. Yaşam cevherin korumayı öngören hıyanet yolundakinden gerektiği zaman yardım gelmez. O bağlılık yoluna yelmez. Bizi isteyen can fedaların kılıç ve okluğu belinde ve zehir içmekten, kahır çekmekten kaçınan canına düşkünlerin seçenekleri kendü ellerinde olsun."

El uzatmam isteğe tâ başarı gelince bana
Sevdiğim için ya can gider ya gelir can canıma.

Yeniçeri taifesi Padişah hazretlerinin temiz yüreğinde bir değişme olmadığını ve niyeti kantarmasını tasarladıkları biçimde çeviremeyeceklerini göricek, ister istemez görkemin gölgelediklerini Kapu hizmetinde kalıp, değeri zafer olan özengisi yanınca yürüyüp Azerbaycan iline bahar selleri gibi aktılar.

Öykü: Rahmet canına, merhum babam ol tanrının gufranı gölgesinde yatan Cem gösterişli Padişahtan bu öyküyü kendi kulağıyla dinlemiş ve bize de anlatmıştı. Padişah yeniçerilerden yakınmalarını yineleyip bu denli ayak direyerek dönmek konusunda dayatmalarının bir kez değil, durmadan yinelendiğini söylemişti. Hatta bir gün alemi feleğe değen otağından oturup babama konuşma şerefini verdiğinde, İran seferinin geniş bir açıklamasını yapmış ve yeniçerinin densizce davranışlarıyla yaramazlıklarını anlatırken, şol otağ örtüsünde olan delikleri görür misün ve neden olduğun bilür misün? deyü buyurmuştu. Babam eydir. Her ne denlü düşündiysem de bir şey aklıma gelmedi. Padişah buyurdu ki, ol densizler nice kez yolumuz üzere durdular ve harbeleri üzere çarklar çevirüp bozgundan laf urdular. Düşmen yok biz kande giderüz deyüp terbiye ucundan taşra çıktılar. Biz ise aldırmayup dizginleri başka yöne çevirdik. Onlar da ol zorunla ardımızca geldiler. En sonunda bir gece yıldırmak kasdıyla otağa tüfek attılar. İşte bunlar o haddini bilmez kötü yoldakilerin işidir. Azerbaycan'da kışlamayı engellemek de onların gereksiz sözbirliği ve Divan üyelerinin fesadı sonucu olmuştur. Eğer ol zamanda tasarladığımız önlemlere boyun eğseler ve rızamıza uymuş olsalar dinsizlerin varlıkları oluş yüzünden hiç kuşkusuz kazınmış olurdu. Takdir izin virmediği yüzden, ol direnenler uluc doruğuna çıktılar ve gerçeği tutmakta ırak kalmakla ol pek önemli yandan kış telaşı ve soğukların bastırması, bir yandan Gürcü aznavurları bela sarığı gibi başlarına üştü. İttükleri muhalefetten pişman ve söz dinlemeyip başlarına gittiklerinden perişan olup kışkırtanları lanetlemeye başladılar. Onları kızıştıran ve

bu sefere karşı olan ikiyüzlüleri küfür ve lanet taşlarıyla taşladılar. Anınçündür ki, kışkırtıcı ve kızıştırıcı oldukları saptanan erkânın haklarından gelindi. Öç hançeriyle her birinin sözbirliği torbaları delindi. Sözün özü yeniçeriden böyle çirkince davranışlar görüldükçe, bahanenüz düşmenin gelmediğiyse düşmen ileridedür. Cenk eri iseniz bilemce gelüp uğraş tutkusu deminde düşmenden yüz döndürmüş olman ve savaş gününde, oynaşta duruşmadan yorulman, deyü kırgınlığımı belirterek anları adı batasıca düşmandan yana yürütürdüm. Ol haddin bilmezler de bu zorunla atımın üzengisi dibinde yürüyüp gelirlerdi (Parmaksızoğlu, 1979: 192-194-195).

Hoca Sadeddin "Rum Sultanı ile Acem Şahının Uğraşı" başlığı altında Eleşkirt'teki yeniçerinin isyanını gelen haberle bastıran Yavuz'un, bu güzel haberin müsebbibine de nasıl ihsanlarda bulunduğunu anlatır.

Göm ve görkemle, kalabalık ordusuyla Eleşkirt'ten geçerek ol yöreyi nice bayraklarla lale bahçelerine çevirdikte, dil almaya giden Mihal oğlu Mehmed Bey'den Bali Çavuş gelip Diyarbakır hâkimi olan Ustaclu oğlu'nun Hoy'a varub Şah İsmail'in de yakın yire geldüğin bildirdi. Gerçeklere ulaşamayan Şah'tan da haberci gelüp kapalı bir mektup getürdi ki, mezhebiyle ilgili karalamaların yanıtlarını ve de sapkın inançlarının haşa Oniki imam sözlerine dayalı olduğunu belirtmekteydi. Padişahın ulaştığını, Irak'ta bulunuyorken haber aldığını, epeyce bir yol olmağın bu nedenle geciktiğini özür yoluyla açıklamaktaydı. Ayrıca mektupta haddinden aşkın boş sözler ve de laflar sıralamıştı. İskenderin yolunu izleyen Padişah, bu sözlerden iyice kırılıp uğraş alanına bir an önce girmeğe can attı. Cihanda dönen güneş gibi konakları aştı. Maku kalesine bağlı yurtluklardan Kazlıgöl yurduna indiğinde, zaferleri gölge edinen öncü sipahilerin beyi ünlü beylerden Şehsüvar oğlu Ali Bey, Kızılbaş öncülerinden köpek gibi kana bulanmış bir kızılbaşla birkaç eli bağlı, yüreği dağlı Kızılbaşı gönderdi. Bunlar şaşkın Şah'ın Hoy ovasına indiğin haberini verdiler. Şehsüvar oğlu'nun sayısız başarıları, keremi deryalar gibi olan Padişahın beğenisini çekmekle kerem denizini köpürtüp, lutuf dalgalarını havaya götürüp bir kaltağı gümüş, tırıs gider al at gönderdi ki, ziyn-i zincir tılâ ile bezenmişti. Ayrıca altın kakmalı bir kılıç, ağır bahada iki giysi ile bin filori de armağan etti (Parmaksızoğlu, 1979: 195).

Adâ'î-yi Şîrâzî 2670 beyitlik Farsça Selimnâmesinde Yavuz Sultan Selim devrinin tarihî olaylarını tarihlerini belirtmemek gibi önemli bir eksiklikle sunmuş, Eleşkirt dolaylarındaki yeniçeri isyanını şu beyitlerle anlatmıştır:

Sabahleyin doğan güneş gibi bir kuşluk vakti
Yoldaki konaklardan Eleşkirt dolaylarına geldi.

Hükümdarın otağı başını yine gökyüzüne değdirmiş
Padişahın konaklamasıyla dünya yine huzur bulmuştu

Karanlık gece dünyadan elini eteğini çekince
Memleketleri baştanbaşa güneşe teslim etti

Sabah olduğu zaman yürekli yeniçeriler
Âlemin sığınağı olan hükümdar çadırını kuşatıp

Padişaha durumu arz ederek dediler ki
"Ey hükümdar, dünya senin buyruğunla dönsün

Sen yeniçerilerden diğerlerine varıncaya kadar
Tüm orduyu, düşmanı defetmek için beslemektesin

Şu anda orduyu Rum ülkesinden kaldırıp
Bu yabancı diyarlara getireli üç ay olmuştur

Başı sonu belli olmayan sınırsız bir orduyu
Kızılbaş'ı ele geçirmek üzere yola çıkardın

Eğer Kızılbaş'ın birazcık cesareti olsaydı
Ülkesini yabancıların eline bırakmazdı

Onlardan hemen hemen hiçbir iz kalmamış
Yoksa hükümdara (mutlaka) haber ulaşırdı

Düşman pişmanlık duyup aman dilediğine göre
Feleğin sığınağı hükümdarımız cömertlik gösterse

Yeniçeri askerleri bu şekilde konuştukları sırada
Ordudan bir bağırıp çağrışma yükseldi havaya

Yaradılışı kutlu Ali Bey'in yanından
Bir topluluk geldi Dulkadiroğulları'ndan

Yoldan gelip hükümdarın huzuruna varınca
Yücelikte bir aydan başka bir aya geldiler

Yüklerinden de açıkça belli olduğu üzere
(Getirdikleri) birkaç Kızılbaş yanlısının kafalarıydı

Yeniçeri askerleri artık bu delilleri görünce
Söyledikleri o sözlerden vazgeçerek sustular

Sultan, doğunun padişahı (güneş) gibi parlayarak
Şanlı bir şekilde (yeniden) yola koyuldu.

(Bilgen, 2007:77-78)

Kayıtlarda adı Hakimüddin İdris b. Hüsameddin Ali olarak geçen İdris-i Bitlisî, Akkoyunluların sarayında Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Bey'in maiyetinde kâtip olarak çalışmış, 1485'te II. Bayezid'in dikkatini çekmiş, 1501'de İran'dan kaçarak Osmanlı hükümdarının maiyetine girmiştir. I.Selim'in maiyetinde İran seferine katılan Bitlisî'nin (Babinger,1992: 52) Doğu Anadolu Bölgesinin Osmanlı topraklarına katılmasında büyük katkıları olmuştur. I.Selim'in vefatından (22 Eylül 1520) iki ay kadar sonra (8 Kasım 1520) vefat eden İdris-i Bitlisî'nin müsvedde halinde kalan eseri Kanuni Sultan Süleyman'ın görevlendirmesiyle oğlu Ebu'l-Fazl'a verilmiş, eser ancak II. Selim'in padişahlığının ilk yıllarında tamamlanmıştır. Söz konusu Farsça eserde Doğu'yu iyi tanıyan Bitlisî, " Süleyman Mekânlı Sultanın Erzurum, Eleşkirt ve Azerbaycan Şehrinde Nusret Sirayetli Sancağı Yükseltmesinin ve Mektuplarının Cevaplandırılmasından Sonra Devlet Düşmanları ve Muhaliflere Güreşe Tutuşmaya Yönelişte Hızlı Davranmasının Hikâyesi" başlığı altında İran Seferinin lüzumuna değindikten sonra Eleşkirt konaklarındaki harap yerlerin nedenini anlatmakta, bulunulan coğrafya hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Hayır işini ertelemek kötülükte acele etmek gibidir." Bu bakımdan İskender hasletli Sultan, ilhat şiarlı ve sapıklıkla kötülüğün tezahürü olan o taifenin durumunu öğrenip anladıktan sonra, yüce Allah'ın " Allah'a yardım edenlere O da yardım eder."[1]şeklindeki nusret dolu teşvikine ve vaadine dayanarak vuruşma ve savaşa azmetme kararını verdi. dedikten sonra:

Sultan Tercan dolaylarından Tebriz'e dek göç ede ede ilerledi. Tercan'dan Hoy ve Salmas memleketine dek kesinlikle bitki ve hayvan izine rastlanmaz olduğundan o bir aylık yolda hiçbir mamur yer ve insanların oturduğu hiçbir mesken bulunmadığından, kaçınılmaz olarak, hareketiyle yeryüzünün titrediği ve dağları, ovaları, suyu ve otu binek hayvanlarıyla askerlerinin ayaklarının bir anda çöle ve seraba dönüştürdüğü o kalabalık ve uçsuz bucaksız ordu, Tercan'dan Erzurum'a vardığı halde o arada hiçbir insan izi görmedi.

Çünkü o vilayet, önceden Türkmen ve Kızılbaş topluluğunun zulmü nedeniyle uzun süre yerleşim dışı kalmış, oranın bütün köy ve beldeleri darmadağın olmuştu. O bölgede eski yıkıma ek olarak sapkın Şah tarafından bütün Diyarbekir ve Kürdistan memleketlerinin valisi olarak atanan Muhammed Hân Ustaclu, dünya sultanlarının padişahının İran memleketlerine yönelişini haber alınca kaçmayı tercih ederek bütün adamlarını, hayvanlarını, halkını ve o bölgenin Türk ve Kürt aşiretlerini göç ve sürgün ettirip Bingöl ve Eleşkirt yolundan Azerbaycan tarafına naklettirdi. Yolu üzerindeki bütün otlakları ateşe vererek zulüm ve zorbalık ateşini eski buyruk doğrultusunda tutuşturdu. Böylece o bölgelerde, dağlarda ve vadilerde orduya yardımı dokunacak bir bayındırlık eserinin kesinlikle kalmamasına çalıştı

ve geçim gereçlerinin bulunmaması kalabalık mücahit ordusunu belki Kızılbaş'a saldırmaktan alıkoyar diye düşündü. Oysa yolların, ovaların ve dağların durumunu ayrıntılarıyla bilen İskender hasletli Sultan, mücahitler ordusunun gidiş yönünü suyu ve otu bol olan başka bir yere çevirdi. Deniz ve kara yoluyla o kadar yiyecek, içecek ve silah hazırlamıştı ki akla hayale sığmazdı, mekânın genişliğinden ve varlık âleminin yüzeyinden haberdar hayal ve kavrayış için o kadar yiyecek muhal görünürdü ve düşünce onun sınırına ulaşamazdı. Buna rağmen bazen bir ırmak, mücahitler ordusu konaklayınca susuzların içme suyunu karşılamaya yetmedi ve o bölgenin yaylağında onca çayır ve otlak bulunmasına rağmen her ot için bir binek hayvanı vardı. BEYİT:

"Sayılamayacak kadar fazla bir ordu. Ne otlak fazla ne de su."

Erzincan ve Tebriz arasındaki viraneliğin ilahi hikmeti şuydu: Allah'ın koruduğu dağ ve ovalardaki otlaklar Allah ordusunun merası ve dinin sığınağı olan Sultan'ın ordusunun otlağı olunca o ordunun at sürüsüne yetebilecek kadar arpa ve saman sekizinci göğün harmanından bu yıldız tanelerine yeterli gelmiyor, Samanyolu hamallarının taşıdıkları, o kalabalık güruha yetmiyordu. Fakat Rabbanî yardımın bereketinden ve zamandaki olayların güzelliğinden, alçak, yüksek, zorlu ve rahat menzillerin ve merhalelerin arası ve o otlak ve çemenle dolu ovaların ve dağların fezası sanki güngörmüş çiftçilerin çabalarıyla yıllar sonra ekilip dikilmiş ya da yüce cennet bahçesinin yeşilliği gibi serbest ve kesintisiz kılınmıştır. Özellikle son derece sağlam ve güzel kokulu rengârenk çiçekleriyle çok güzel ve nezih bir şehir olan Erzurum civarı, yine cennetten bir toprak parçası olan Pasin memleketi ve yeşillik ve yemişlerle dolu, Fırat'ın berrak suyunun kaynağı Eleşkirt dağları…(Kırlangıç,2001:161-163)

İdris-i Bitlisî yeniçeri isyanından bahsetmez ancak Dulkadiroğlu Ali Bey'in gönderdiği Kızılbaş başlarını ve Şah İsmail'in Hoy Ovası'na indiği haberini ulaştıran habercileri gönderişini anlatır.

Sultan'ın ordusunun öncü birlikleri, dil almak ve gözcülük yapmak üzere daha ileri çıktıkları o menzillerde, bunlar arasında yer alan yüce kıymetli sipehsâlâr Şehsuvaroğlu Zü'lkadr Ali Bey, Kızılbaş'ın öncü taifesinden ileri gelenlerin bir hayvan yükü teşkil eden başlarını, nusret şiarlı sancakların karşılanışına ilişkin her türlü haberle birlikte gönderdi ve sapkın Şahın ve ordusunun Hoy ovasına indiğini, düşmanların mağlubiyetini ve mücahitlerin galibiyetini müjdeledi (Kırlangıç,2001: 163).

İdris-i Bitlisî Kızılbaş'tan baş kesilip dil alındığını söylemekte bir başka ifadeyle "dil alma" yöntemine de başvurulduğunu belirtmektedir. İslâm ve Türk tarihinde istihbarat için esir alma yöntemi sıklıkla uygulanmıştır. Osmanlı Devletinde ihtiyaç hasıl olduğunda başvurulan bu durum bu sefer esnasında da uygulanmış, "baş ve dil getirmek" uygulaması askerin maddi, manevi kazanç sağlamasına imkân tanımıştır (Gökalp 2014: 47).

Selimnâmelerde anlatılan bir diğer olay ise Eleşkirt konaklarından Dana Sazı konağında vuku bulan "güneş tutulması" olayıdır. Doğu askerinin yenileceğine yorulan bu olay İdris-i Bitlisî Selimnâmesinde şöyle anlatılır:

Zaman sultanlarının efendisinin bu hareketinde Allah'ın vereceği fethe ve yardıma dair belirtilerden ve Allah'ın yardımını alıp din ve devlet düşmanlarına ve hasımlarına karşı zafere ulaşacağının delillerinden biri şudur: Sabit ve hareketli yıldızları gözetleyen müneccimlere ve hareket halindeki atmosferde bulunan yıldızları inceleyen bilgelere birkaç suret göründü. Birincisi, 28 Şaban 920 (17 Ekim 1514) Pazar günü altıncı burcun başlangıcında sabah vakti gerçekleşen tam güneş tutulmasıydı. Tutulmanın merkezi doğu ufku üzerindeydi. Öyle ki fecr-i sâdıkın doğuşundan itibaren güneşin ışıkları, kırk bir dakika yükselinceye dek bu karanlıkta kaldı. Nücum kurallarını bi-

lenlerin ittifakı ile ve anlayış sahiplerinin anlayışı ve tecrübesi gereğince doğudaki bu güneş tutulması, doğu ülkesi padişahının devletinin zevalinin tamamen kaçınılmaz oluşuna ve batı ülkesi tarafından apaçık fetih güneşinin doğuşuna, zalim düşmanların mahşer vaktinde korkutulması ve dinin teyidi yönünde apaçık bir delil ve isbatlı bir hükümdü: "Saat yaklaşır ve ay yarılır."[2]

Garip olaylardan biri de şuydu ki güneş tutulması sırasında, doğu padişahı olan sapkın Şahın ordusubatı sultanının ordusuyla öyle bir vaziyette mukabeleye koyulmuştu ki sanki güneşin ateşi, tutulma halinde, zalim tabiatlı düşmanlar ordusunun karanlığından, o kara kalpli taifenin karanlık ve kara bahtlı temellerini, basiret sahiplerinin bakışları arasında ortadan kaldırmak için harekete geçmişti. Tutulmuş güneş, doğu ufku üzerinde, Kızılbaş'ın göğü andıran çadırları arasından görülüyordu ve kıyamet alâmetlerinden olan tekabül ve tezat hükmünce güneşin batıdan doğuşu bütün haşmeti ve göz alıcılığıyla anlaşılıyordu. Güneşin tutulduğu o günün akşamında güneşin batışından sonra sapkın Şahın ordugâhının tepesinde atmosferden kuyruklu yıldızın kopmuş başı şeklinde renkli buhar parçalarına benzer bir ateş küresi gökkuşağı şeklinde belirdi. Savaş sahiplerinin hükümleri gereğince, o kansızlar topluluğunun başları üzerinde dönen ve beliren kanlı başlar, bu güçlü mücahitlerin savaşçılıklarında ve merhametin tezahürü olan gazilerin kılıçlarının uçlarında belirecek olan en belirgin alametlerdi. Öyle ki anılan o alametlerin ve meşhur tavırların ortaya çıkış işaretlerinin gerekleri, kesinlikle bekleyip duraklamaksızın safların karşılaşmasında ve tarafların yüz yüze gelmelerinde meşru ve belirgin olacağı üzere İslam sultanının ve hilafet makamlı hakanın zafere kılavuz olan askerlerinin iç açıcı gönül aynalarında saadet üzere yüzünü gösterdi. Şeytan ordusunun karanlık gecesinin kara bahtlı hâkimiyeti, kötüler topluluğunun akşam karanlığının belirmesine yol açan o bilinmez güneş tutulmasının ortaya çıkardığı olaylar yüzünden mukadder ve müyesser olmadı. Zafer ve ikbal sabahı, şeriat şiarlı gazilerin ve mücahitlerin yüzlerine doğdu. Kötü mezhepliler fırkası, dinsiz râfizîler, devletsiz zümreler, küfür hareketli münafıklar, özellikle o mülhitlerin başı dâra layık serdârı, malından mülkünden vazgeçerek bahtsızlık ve mağlubiyet çölüne yönelip firar halinde, taht üzerinde durup dinlenmek yerine hüsran ve aşağılanma toprağına oturdu (Kırlangıç,2001:163-164-165).

Nişancı lakabıyla bilinen Celalzâde Mustafa Çelebi yetmiş yaşlarında yazdığı içinde çok sayıda mesnevi tarzında nazım bulunduran mensur Selimnâmesinde devrinin bütün olaylarını anlatmakta, teferruatlı bilgiler vermektedir. Celalzâde, Selimnâmesinde Şah İsmail ve ordusunun yenileceğine yorulan güneş tutulması olayını şöyle anlatır:

Cemâziyu'l-Ahir ayının yirmi sekizinci günü Tana Sazı diye bilinen yer ve yurd zafer nişanlı utaka konak olmuştu. Şanı yüce Allah'ın takdiri ile ibretli sabah vaktinde, güneş tutulduğundan, cihanı aydınlatan gün, yüzü perdeli doğdu. Maharetli müneccimler mağlubiyet işaretli asker, doğu askeri üzerine saldırır. Mutluluk şansı Rum mücahitlerindir, dediler (Uğur- Çuhadar,1990: 373)

Bayazıt Kalesi'nin Osmanlı topraklarına katılışı ise İdris-i Bitlisî ve Celalzâde Mustafa Çelebi Selimnâmelerinde anlatılmaktadır.

Celalzâde Mustafa Çelebi Dana Sazı'ndaki güneş tutulmasının ardından ertesi günü gerçekleşen Bayazıt Kalesi'nin Osmanlı hâkimiyetine girişini şöyle anlatır:

Ertesi gün meşhur Acem kalelerinden Bayezid kalesi halkına "daha var mı"[3] nişanlı zafer müjdeleyen asker, uğultusu görülüyordu. Vahşi asker saldırısıyla tam bir şaşkınlık kuşatarak, gelip âlemin sığınağının huzuruna girerek, üstün itaat gösterip, emre uydular (Uğur-Çuhadar,1990: 373).

İdris-i Bitlisî ise durumu şöyle anlatır:

Anılan Cemaziyelahir ayının 28'inde (20 Ağustos1514) Danasazı menzilinde musibetin doğu askeri tarafına geleceğine delalet eden güneş tutulması nedeniyle Azerbaycan'a bağlı Bayezid Kalesi'nin korkuya kapılan halkı itaat edip bağlılık gösterdi (Kırlangıç, 2001:154).

Bayazıt Kalesi, Çaldıran Savaşı öncesinde Osmanlı topraklarına katılsa da Doğu'daki kaleler (Kemah-Mardin Kalesi) ve iller (Diyarbakır, Erzincan, Mardin, Ağrı gibi) Çaldıran Savaşı'nın ardından Osmanlı topraklarına dâhil olmuş, Doğu illeri ancak bu zaferin neticesindeki (1514) mücadelelerle huzur bulmuştur.

Bitlis'in yetiştirdiği ikinci tarihçi altı dil bilen (Arapça, Farsça, Türkçe, Kürtçe, Ermenice, Hintçe) mesnevi tarzında Azeri Türkçesi ile Selimnâme yazan (Uğur,1991:13) Şükrî-i Bitlisî'dir. Hakkında Mevlânâ Âşık ve Mevlânâ Şümrî gibi isimler de kullanılan Şükrî-i Bitlisî Yavuz Sultan Selim'le İran seferine katılmış Şehsüvaroğlu Ali Bey'in sultan hakkında verdiği bilgilerin ve kendi gördüklerinin ışığı altında Selimnâmeyi kaleme almıştır. Şehsüvaroğlu Ali Bey'in idam ettirilmesinden sonra yerine göreve getirilen Haliloğlu Koçi Bey'e Şükrî telif ettiği eserini göstermiş fakat Koçi Bey verilen bilgilerin çoğunun yanlış olduğunu söylemiş, Şükrî de güvenilir olduğu gerekçesiyle eserini Koçi Bey'in anlattıkları doğrultusunda değiştirmiştir. Daha önceki Selimnâmelerde eksik olan detaylara sahip olan eser Hoca Sadeddin Efendi ve Gelibolulu Mustafa Âlî gibi tarihçiler tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'a vezir-i azam İbrahim Paşa vasıtasıyla takdim edilen eser Kanuni tarafından beğenilmiş, padişah ondan Süleymannâme kaleme almasını istemişse de buna Şükrî'nin ömrü yetmemiştir.

Şükrî, seferde konaklanılan yerler ve şahıslar hakkında eşsiz bir kaynak olan söz konusu eserinde Eleşkirt konağının başlarından, Aydınbey konağından başlayarak hemen bütün Ağrı konakları hakkında bilgiler vermektedir. İran Seferi'nde konaklanılan yer ve konaklarda vuku bulan olaylar hakkında detaylı bilgiler veren Şükrî, Ağrı'nın konaklarını ve bu konaklarda gerçekleşen olayları da eksiksiz vermiştir.

Kal'adan çün göçdi ol ferhunde-fâl
Kondı **Aydın Beğ** köyine bî-melâl

Vardı Şâh andan leşker üzre tîz
Kondı ol **Toprak Hisâr**'ın bî-sitîz

Göçdi andan kondı **Tuzla Suyu**'na
Tuzla'dan hod **Gayb Işığ**'ın köyüne

Geldi bu menzilde Çavuş Balı hemân
Böyle takrîr itdi ol rûşen-beyân

Kim Mihal-oğlı Muhammed Beğ benâm
Bendeye bu nev'a gösterdi peyâm

K'Ustacalı oğlı geldi nâm ile
Hoy'a vardı kondı fikr u hâm ile

Âmid u Mardîn ile itmiş vedâ'
Maslahata Şâh itsün istimâ'

Böyle diyü virdi anda ol cevâb
Şeh didi göçmek durur imdi savâb

Hem o günde **Alatağ**a yağdı kâr
On yedi güni Ağustos'un şümâr
Göçdi andan dahî ol Şâh-ı kibâr
Yer yüzin bayraklar itdi lâle-zâr

Kondı **Sakallu**'yı Şâh-ı ser-firâz
Hüsrev-i şîr-efken u düşman-güdâz

Şehsuvâr-oğlı 'Ali Beg'den revân
İşbu menzilde bir er geldi devân

On Kızılbâş başın ol çâbuk-süvâr
Şah'a göndermiş garaz bu i'tibâr

Şâh çün gönderdi anun da'vâsını
Cûşa getürdi kerem deryâsını

Çavlad' izhâr itdi Dârâ-yı cihân
Virdi bir at u bir altun boz doğân

Bir murassa' zîn u bir altun licâm
Ol semender üzre dahî in'âm-ı âm

Kıpkızıl altun zincirin bile
Viribdi bu cümlei anun ile

İki fâhir hıl'at u şimşîr-i zer
Kabzası üç filor(in u) çok güher

Bir kerem gösterdi Şâh-ı şîr-dil
Kim 'Ali bin Şehsüvâr oldı hacîl

Mâcerâ sordı ol erden tâc-dâr
Böyle takrîr itdi ol bâsah-güzâr

K'iy ferîd-i 'asr Dârâ-yı zemîn
Yâver olsun Şâh'a Rabbü'l-'âlemîn

Çikdı Şâh emriyle ol 'âlî-cenâb
Gice gündüz ılgadı bî havf u hâb

Şah İsmail hakkında toplanan bilgiler arasında en ilginç olanı Türkmen emirlerinden Ferahşad Bey'in Şeyh Ahmed adlı casusunun getirdiği bilgiler olup Şükrî de buna işaret ettikten sonra Ağrı konaklarına devam eder.

Nâmile Şeyh Ahmed ol pür-hîle-dâr
Hîle vü telbîs ile bulmuş zafer

Göçdi andan dahî Şâh-ı nev-hırâm
Yürüdi ikdâm ile her subh u şâm

Üçkilisa oldı andan sonra yurd
Geldi bu menzilde hem bir reh süpürd

Şehsüvâr-oğlı'ndan olda dost-kâm
Zü'l-kadir-oğlı ki pür-bende benâm

Bu hod on bir baş getürdi bir mezîd
Ana dahî anca lutf itdi ferîd

Kondı **Bâzirgân Suyı**'n andan sipâh
Dana Sazı'na yöneldi bârigâh

İşbu menzilde dutuldı âfitâb
Âfitâba her küsûf oldı hicâb

Hod Cemâzi'l-Âhir ayında zamân
Hem yigirmi sekizinci gün 'iyân

Sâzdan göçdi Şeh-i pür-ihtişâm
Hod **Karapınar**'a kondı nîk-nâm

Ovacuk Sahrâsı'na çün geldi Şâh
Şâh'a kuruldı otak kondı sipah

Bu mevkide yeni tertibat alan Selim iki gün sonra Çaldıran tepelerine vasıl olmuş, şafakla beraber savaşa girişme veya askere 24 saat istirahat verme cihetlerinden birini tercih etmek üzere Divânın reyine müracat etmiş; devlet ricalinin istirahat yönlü tekliflerine rağmen ordudaki akıncıların mühim bir kısmının Alevî ve Şiîlere taraftar olması sebebiyle istirahat anında düşmanla anlaşma ihtimali düşünülerek Rumeli Defterdarı Piri Mehmed Çelebi el-Cemâlî'nin istirahat verilmemesi teklifi Selim tarafından da uygun görülmüştür.

Manzum bir başka Selimnâme ise II. Bayezid'in sefer ve zaferlerinden bahseden Mahremî'ye ait olup (Levend, 2000:176) 12280 beyitten müteşekkil üç ayrı kitap olarak telakki edilen eserdir. Eserde Tatavlalı Mahremî I. Selim'in tahta geçmesi ve memlekette huzuru sağlaması, II. Bayezid'in ölümü, Şah İsmail'e karşı savaş hazırlıkları, Çaldıran Savaşı ve Şah İsmail'in yenilmesi, Hoy şehrinden geçerek Tebriz'e gidilmesi ve alınması, Gürcülerin İspir'i teslim etmeleri, savaş olmadan Bayburd'un alınması ve kışın Amasya'da geçirilmesinden manzum olarak bahsetmektedir. Mahremî, Selimnâmesinde Yavuz'u, Neriman, Kahraman, Rüstem gibi İran destanı

Şehnâme kahramanlarından daha üstün betimlemelerle vermekte, Yavuz'un Erzurum'dan Aladağ'a gelişini şöyle anlatmaktadır:

Daḫı irişmeden şeh merz-i Rūm'a
İrişdi mevkibi tā Erzurum'a

Çün irdi ser-ḥad-i mülk-i 'Irāḳ'a
Yüceldi fitne vü ḳopdı ṭarāḳa

Bu resme kerr-ile meh gibi ḫusrev
Öñince kevkeb-āsā leşker-i nev

Geçüb seylāb gibi Alaṭaġ'ı
'Adū ḫūnıyla idüp ala ṭaġı

İrişdi Çaldıran ṣaḥrāsına tünd
Ne ṣaḥrā oldı ṭaġ u ṭaş pür-cünd
(Aynur, 1993:274-278)

SONUÇ

Türk tarih ve edebiyatının önemli eserlerinden olan Selimnâmeler Yavuz Sultan Selim devri olaylarını anlatan eserlerdir. Bu eserler Yavuz'un kısa fakat oldukça hareketli, seferlerle dolu dokuz yıllık taht süresini, Selim'in fetihlerini hem tarihlerin eksik bıraktığı yerleri hem de savaşları bütün ayrıntılarıyla belirttiği için daha canlı, daha alımlıdırlar. Şiîlik inanç kisvesi altında Anadolu'yu Türkmenler vasıtasıyla karıştıran Şah İsmail'e karşı çıkılan İran Seferi zaferiyle Yavuz sadece dini olarak değil ticari, siyasi, askeri başarıyı da elde etmiş; Doğu ve Güneydoğu sınırları güçlenen Osmanlı nüfuzu ile rahatlamıştır.

Doğudan İran sınırı ile çevrili olması münasebetiyle tarihî süreçte Safevîlerle mücadele eden Yavuz'un İran Seferi'nde Ağrı'dan geçmesi Selimnâmelerde anlatılmaktadır.

Şükrî-i Bitlisî, Celalzâde Mustafa Çelebi, Hoca Sadeddin, Mahremî, İdris-i Bitlisî, Şirazlı Adâ'î Selimnâmelerinde Ağrı, Eleşkirt'ten itibaren Aydınbey, Toprakhisar, Tülbentli, Kabasakal, Sakallı, Üç Kilise, Bazirgan Suyu, Dana Sazı konaklarıyla ele alınmaktadır. Bu konaklardan

Aladağ: Karlı oluşu ile Şükrî-i Bitlisî; cinaslı kullanımı ile Mahremî Selimnâmesinde

Sakallı: Yeniçeri isyanı ile Şirazlı Adâ'î ve Hoca Sadeddin Selimnâmelerinde

Üç Kilise: Şehsüvaroğlu Ali Bey'in gönderdiği habercinin Şah İsmail'in Hoy Ovası'na indiği haberini vermesiyle isyanın yatıştırılması, Şirazlı Adâ'î ve Hoca Sadeddin Selimnâmelerinde

Dana Sazı (Şahlı Gölü): Doğu askerinin yenileceğine yorulan güneş tutulması ile Şükrî-i Bitlisî, Celalzâde Mustafa Çelebi, İdris-i Bitlisî Selimnâmelerinde

Yine Dana Sazı (Şahlı Gölü): Bayazıt Kalesi halkının kalenin anahtarını Yavuz'a teslim etmeleri ile Osmanlı hâkimiyetine girişleri, Celalzâde Mustafa Çelebi, İdris-i Bitlisî Selimnâmelerinde

Eleşkirt konaklarının coğrafi durumu İdris-i Bitlisî Selimnâmesinde

Ağrı'nın bütün konak yerleri ve vuku bulan olayları ile Şükrî-i Bitlisî Selimnâmesindedir.

Bütün bunlardan sonra Ağrı hakkında en geniş bilgi Şükrî-i Bitlisî, Hoca Sadeddin, İdris-i Bitlisî; en az bilgi ise Mahremî Selimnâmesindedir.

Sonuç olarak Selimnâmelerde Eleşkirt ve Doğu Bayazıt ilçeleri ile zengin bir tarihe sahip olan Ağrı, Yavuz'un İran'a çıkış kapısı olarak yer almaktadır. Diyebiliriz ki tıpkı diğer Doğu illeri gibi Ağrı da uzun yıllar süren Safevî baskı ve yıkımlarına maruz kalmış; Yavuz'un Doğu'ya açılan hayallerinin de çıkış kapısı olmuştur.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Kur'ân-ı Kerim, Hac Suresi 22/40.

[2] Kur'ân-ı Kerim, Kamer Suresi 54/1.

[3] Kur'ân-ı Kerim, Kâf Suresi 50/30.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Argunşah, M. (2009). Türk Edebiyatında Selimnâmeler. *Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/8, 31-47. Doi:10.7827/TurkıshStudies.936

Aynur, H.(1993).*Mahremî ve Şeh-nâmesi I. Kısım Yavuz Sultan Selim D*önemi. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Babinger, F.(1992).*Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri.* Mersin: Kültür Bakanlığı.

Bilgen, A. (2007).*Adâ'i-yi* Şîrâzî *ve Selim-nâmesi.* Ankara:Türk Tarih Kurumu.

Danacı,N.(1981).*Selim-nâmeler ve* Şîrî'nin *Selim-nâmesi.*(Yayımlanmamış Mezuniyet tezi). İstanbul Üniversitesi/ Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

Gökalp, H. (2014). Bir Askerlik Terimi Olarak til/tıl/dil ile Kurulan Unutulmuş Deyimler.İnternatıonal *Journal of Language Academy.*Volume 2/3, Autumn, 40-73.

Kırlangıç,H.(2001).İdrîs-*i Bidlîsî Selim Şah-nâme.* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Levend, A, S.(2000).*Gazavât-n*âmeler ve *Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Parmaksızoğlu, İ.(1979).*Hoca Sadettin Efendi Tacü't-Tevarih*.İstanbul: Kültür Bakanlığı.

Senemoğlu, Y.(1976).*Haydar Çelebi Ruznâmesi.*İstanbul:Tercüman.

Tekindağ,Ş.(1967). "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi".*Tarih Dergisi,*22,49-78.

Tekindağ, Ş.(1970) "Selim-nâmeler". *Tarih Enstitüsü Dergisi*,1,197-230.

Uğur, A. (1988).Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Bazı Yerlerin Osmanlı İmparatorluğuna Katılması. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 43-57.

Uğur, A.,Çuhadar, M.(1990).*Celâl-zâde Mustafa Selim-nâme*.Ankara: Kültür Bakanlığı.

Uğur, A.(1991).İdris-i Bitlisi ve Şükri-*i Bitlisi.* Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Uğur, A.,Çuhadar,M.,Gül, A.(1995). Şükrî-*i Bitlîsî Selim-nâme.*İstanbul: İsis.

Ünver, İ. (1983).*Ahmedî İskender-nâme.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

"ÜÇKILISE VILLAGE AT THE ENDS OF XIXTH CENTURY AND ITS IMPORTANCE IN TERMS OF ARMENIAN PROBLEM"

Yakup KARATAŞ*
Rabia ELÇİ**

ABSTRACT

Taşteker village,which is connected to today's Taşlıçay district of Ağrı province,was known as Üçkilise during the Ottoman period.The village has had an Armenian church and Monastery since ancient times. Üçkilise village which is accepted as one of Anatolian Armenians,was a strategic and critical settlement when it was considered together a monastery which was named as (Meyemana) Virgin Mary in the official records.

Religious authorities in the village had direct and close relations with the Armenian Patriarchate. Üçkilise was dismissed for any nonconformity or was removed from the center of the Armenian priest came into prominence as their detention colony. Actually today, the name of Eçmiyazin where near Erivan is known as Üçkilise. Armenian clergy centers around Bayezid, Malazgirt and Muş were also pass for Üçkilise in Armenian literature.

In this study,the village of Üçkilise has been addressed and the name confusion has been tried to be prevented. Üçkilise which is said to be located between Bayezid and Diyadin at the same time was one of the frequented places of western itinerants.

Üçkilise which was attached to the Armenian patriarchate in İstanbul as a religious authority and also officially to the Ottoman Civil Administration, maintained its strategic importence in the Armenian events that began in the late 19th century and became a refuge for the rebellious Armenians and the priests who rebelled against the state.

Due to close attention of Persian and Russian Armenians in the region, Üçkilise had become an important element of foreign policy as well. Being in the midst of the incidents in the turmoil and terror caused by the Armenians, the state's attention and concentration on the village, church and monastery increased and the security of the region and protection from external interventions were adopted as a priority policy.

The problems that arose in this region were closely related, judical processes were followed with sensitivity and all kinds of grievances were tried to be averted in legal terms. Because of its presence at the Russian and Persian borders, the Sanjak of Bayezid became an important agent of these internal security policies. In general,the reflection of the state policies to the region, determination of the place of the people of the region before the state and reflection of the revolutionary Armenian activities on the region emerged as issues to be determined.

* *Assoc. Prof. Yakup KARATAŞ, Agri Ibrahim Cecen University Faculty of Science and Letters, Dept. of History. Ağrı/TURKEY, e-mail: ykaratas@agri.edu.tr*

** *Rabia ELÇİ, Agri Ibrahim Cecen University Instıtute of Social Sciences, Master Student, Ağrı/TURKEY, e-mail: rabia.rei9@gmail.com*

In this study, the related process in the light of official records and local recources were emphasized and the reflections of the important developments in that period were discussed. As a result of the researches, the priest Nerses,which has emerged as an important name in the history of the region, has been especially focused on.

As one of the leading actors of the Armenian events, Nerses' activities were included and the relations of Armenians abroad with the Ottoman Armenians were evaluated. On the other hand, official records were reached to eliminate suspicions about the murder of the murdered Üçkilise priest Simon, and judicial process were followed.

The absence of an independent study on the Üçkilise reveals the importance of this presentation. This study, which was prepared by making use of various funds such as internal correspondence from Ottoman official sources, court records, Patriarchate supplies and Yıldız Palace documents, will contribute to the history of Üçkilise Armenians and also Bayezid Sanjak together with Taşteker village.

As a result, Bayezid, a banner of the Erzurum province and general profile of Üçkilise village connected to this area in the late 19th and early 20th centuries will be extracted.

Key words: *Ottoman Empire, XIXth Century, Bayezid Sanjak, Armenian Problem, Üçkilise Village.*

"XIX. YÜZYILIN SONLARINDA ÜÇKİLİSE KÖYÜ ve KÖYÜN ERMENİ SORUNU AÇISINDAN ÖNEMİ"

Yakup KARATAŞ*
Rabia ELÇİ**

GİRİŞ

Bugün Ağrı ili Taşlıçay ilçesine bağlı olan Taşteker Köyü Osmanlı döneminde Üçkilise Köyü[1] ismiyle bilinmekteydi. Diyadin kazasına bağlı olan köyde yine resmi kayıtlara göre Meryemana Manastırı[2] olarak bilinen bir de manastır bulunmaktaydı. Diyadin Erzurum Vilayetinin Bayezid Sancağına bağlı bir kaza statüsündeydi. Bugün Taşteker *(Üçkilise)* Köyü'nün bağlı bulunduğu Taşlıçay 1954 yılında nahiyelikten kaza statüsüne yükseltilmiştir.[3] Dolayısıyla Üçkilise Köyü Osmanlı resmi evrakında Diyadin'e bağlı olarak gösterilmiştir. 1959-1968 yılları arasında Türkçe'ye ya da Türk kültürüne ait olmadığı değerlendirilen 12.211 köy ismi değiştirilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında Ağrı'da 374 köyün ismi değiştirilmiştir.[4] İsmi değiştirilen köylerden biri de Üçkilise köyüdür.[5]

1805 yılında Diyadin bölgesinden geçen Fransız seyyah Pierre Amedee Jaubert uzaktan bakılınca kaleyi andıran bir manastıra denk geldiğini kaydetmişti. Üçkilise Köyünde bulunan bu manastırdaki rahipler seyyahın ifadelerine göre her ne kadar münzevi halde iseler de eşkıyanın sebep olduğu tehlikelerden şikâyetçi idiler. Burada sürekli münzevi halde bulunan keşişler vakitlerini dua ederek geçiriyorlardı. Ziyaretçilerini duvarların üzerinden bir ip atarak içeri kabul ediyorlar ve aldıkları tek sadaka olan ekmekten ve sütten ikram ediyorlardı.[6]

Üçkilise'de bulunan Ermeniler dini ve ruhani açılardan Ermeni Patrikhanesine ve Eçmiyazin Katogikosluğuna bağlı bulunmakla birlikte mülki ve idari açılardan Osmanlı tabiiyetinde idiler. Bölgedeki Ermenilerin güvenlikleri ve dini yaşantıları devletin teminatı altındaydı. Örneğin 1802 yılındaki bir kayda göre Bayezid'deki Üçkilise'de ikamet eden Rahip Danyal'ın patrik tarafından atandığı belirtilerek dini ayinler konusunda kendisine müdahale veya mümanaat edilmemesi gerektiği vurgulanmıştı. 1838 yılında bölgede bulunan Erzurum İngiltere Konsolosu James Brant da kayıtlarında köydeki üç adet kiliseye yer vermiş ancak kiliselerden ikisinin yıkık bir halde bulunduğunu eklemişti. Yine Brant'a göre köydeki manastır 306 yılında inşa edilmişti.[7] Brant'ı destekleyen sonraki kimi tespitlere göre köy, ismini buradaki üç adet kiliseden almaktaydı. 1850 yılında kiliselerden biri ayaktaydı. Burası Bayezid Sancağı'nda bulunan Ermenilerin ruhani merkezi idi. Bölge Ermenilerinin ayinleri buradaki murahhas marifetiyle idare olunuyordu. Ermeni ahali kilisenin ihtiyaçlarını görmekteydi. 1828'de buradaki Ermenilerin mühim bir kısmının Rusya'ya gönderilmesiyle kilisenin gelirleri düşmüştü.[8] Diğer taraftan Eçmiyazin'deki Üçkilise, düzen bozucu veya kanun dışı hareketleri olan rahipler için bir sürgün yeri mesabesinde idi. Zira 1803'te Bayezid Sancağı'ndaki Üçkilise'de bulunan Rahip Sahak'ın, bazı uygunsuz hareketlerinden dolayı İstanbul Patriği Ovannes tarafından tedibi arz edilmiş ve Eçmiyazin'e nefyedilmesi istenmişti. İsteğine uygun

* *Doç. Dr. Yakup KARATAŞ, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ağrı/TÜKİYE, e-posta: ykaratas@agri.edu.tr*

** *Rabia ELÇİ, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Ağrı/TÜRKİYE, e-posta: rabia.rei9@gmail.com*

olarak sürgün için emir çıkarılmıştı.[9] Tıpkı Eçmiyazin gibi Bayezid'deki Üçkilise de ilerleyen yıllarda düzen bozucu rahiplerin sürgün yerlerinden biri haline gelmişti. 1820 yılında Kiğı'daki Kirakos Ermeni Manastırı rahibi Ovannes, bulunduğu yerden alınarak bir yasakçı refakatinde Bayezid'e sürgün edilmişti[10]. XIX. yüzyılın sonlarında köyde 12 hanede 36 gayrimüslim yaşamaktaydı.[11]

OSMANLI YÖNETİMİNDE ÜÇKİLİSE ERMENİLERİ

Üçkilise Köyündeki Ermeniler tıpkı Osmanlı ülkesinin diğer yerlerindeki gayrimüslimler gibi devletin güvencesi altında yaşamlarını sürdürüyor, herhangi bir haksızlığa uğradıklarında sorunlarını devlet çözüyordu. Üçkilise Köyündeki kilisenin bağlı bulunduğu dini-idari hiyerarşik düzen Osmanlı arşivindeki kayıtlarla sabitti. Sultan II. Mahmud dönemine ait bir hatt-ı hümayun Ermeni cemaatinin Osmanlı ülkesindeki idari bağlarını ifade etmekteydi. Bu kayda göre İzmir-Menemen-Güzelhisar ve buralara bağlı Ermeni Murahhasalığı, Bayezid'deki Üçkilise ve Revan'daki Eçmiyazin *(Üçkilise)*, İstanbul'daki Patrikhane'ye bağlı olarak idare edilmekteydi. Buralarda yetkilendirilecek rahipler Patrikhane tarafından teklif ediliyor ve merkezi hükümetin onayından sonra görevlerine başlıyorlardı.[12]

Buna göre Bayezid'deki kiliseye patrik atanması gerektiğinde bölgede bulunan Ermeni ahalinin ileri gelenleri bir isim üzerinde ittifak ederler, söz konusu ismi Patrikhaneye arz ve mahzarla bildirirlerdi. Patrikhane de bu talebi merkezi hükümete intikal ettirirdi. Patriğin görevine başlayabilmesi, Divan-ı Hümayunca eline ruus veya menşur verilmesine bağlıydı.[13]

Manastır ve kilise ile ilgili tasarruflar yahut planlamalar devletin onayından sonra yürürlüğe girerdi. 1859 yılının Ağustos ayında Ermeni Patrikhanesi ve Ermeni Millet Meclisinden kaleme alınan bir dilekçede Bayezid'deki Üçkilise Manastırının bazı duvarlarının yıkılmaya yüz tuttuğu belirtilerek tamir edilmesi için izin istenmişti. 19 Ağustos'taki bu arzuhale 26 Ağustos'ta yani oldukça makul ve kısa bir süre zarfında olumlu cevap verilmiş, 12 Eylül'de de Bayezid Mutasarrıflığına konu ile ilgili yazı yazılmıştı.[14] Görüleceği üzere Patrikhane Osmanlı ülkesindeki Ermenilerle Devlet arasında bir aracı rolü üstlenmişti.

Ara sıra Üçkilise Köyündeki Ermeni ahali ile konargöçerler ya da Ermenilerin kendi aralarında sıkıntılar yaşanmakta ise de bunlar gündelik hayatın akışı içerisinde olağan problemler olarak ele alınıyor ve büyük siyasi hadiselere dönüşmüyordu. Hukuki süreçlerin işlemesinde ve hizmetlerin yürütülmesinde Ermenilerin diğer toplumlardan farklı bir statüleri bulunmuyordu. Mesela 1859 yılında yine Bayezid'deki Üçkilise rahibi Simon Vartebet kilise içerisinde kendi odasında feci surette öldürülmüş ve bu olay uzun sürecek bir hukuki sürece zemin hazırlamıştı. Bu hadiseden her ne kadar bölge Müslümanları sorumlu tutulmak istenmişse de sonraki süreçte kaleme alınan yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Simon'un katili, komşu köy olan Kumlubucak Köyünün rahibi Kirkor'du.[15]Bu örnekte Osmanlı Devleti kendi tebaasından bir gayrimüslim cemaatin kendi içindeki bir cinayet olayında hakkaniyet ve adalet prensiplerinden vaz geçmemiş, duygusal bir davranış sergilememiş, yönlendirmelere kapılmamış ve ciddi bir devlet politikası yürütüp hadisenin gerçek faillerini ortaya çıkararak gerekli cezai işlemleri uygulamıştır.

ERMENİ SORUNU VE ÜÇKİLİSE ERMENİLERİ

XIX. yüzyılın ortalarına kadar Ermeniler diğer Müslim ve gayrimüslim toplumlarla beraber yaşamlarını devam ettirmekteydi. Ancak bu tarihlerden itibaren özellikle Türkler ve Müslümanlarla araları bozulmuş ve eski sadık ve itaatkâr tavırlarını terk ederek açıkça dev-

lete ve millete düşmanlık etmeye başlamışlardır. Bu davranış değişikliğinin çok farklı sebepleri bulunmaktadır. Özetlemek gerekirse; Rusların Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenmesi (1774), Fransız İhtilali (1789), 1828 ve 1878 Osmanlı-Rus Savaşları, 1878 Berlin Antlaşması, Batılı devletlerin tahrik, teşvik ve finansman destekleri, Ermeni Patrikhanesi ve kilisesinin ayrılıkçı faaliyetleri, ihtilalci Ermenilerin girişimleri, Balkan ve I. Dünya Savaşları, gayrimüslim okul ve cemiyetlerinin ve misyonerlerin faaliyetleri, Bulgaristan ve Bosna-Hersek olayları gibi Osmanlı tarihinin son yüz yılına damgasını vuran gelişmeler beraber değerlendirilmelidir.[16] 1878 yılından itibaren Osmanlı ülkesinde ve dışarıda ihtilalci Ermeni cemiyetleri kurulmaya başlamıştır.[17]

Ermenilerin bağımsızlıklarını kazanma mücadelesinde kilise ve din adamlarına büyük bir pay düşmüş, Ermeni ruhbanı, Ermeni tebaayı isyanlara teşvik edici propagandalar yürütmüşlerdi.[18]

Başta İstanbul Ermeni Patrikhanesi olmak üzere diğer Ermeni Kiliselerinin ruhani reisleri Patrik Nerses Varjabedyan'ın 5 Mayıs 1879'da tüm Ermeni Kiliselerine, cemaatlerine ve okullarına yollamış olduğu bir genelge[19] dolayısıyla dini görevlerinden uzaklaşmış olup, milliyetçilik fikri etrafında birleşerek Ermeni birliğini sağlamaya yönelik siyasi faaliyetler yürütmüşlerdir. Ermeni papazları vaazlarını siyasi propagandaya dönüştürmüş, özellikle İstanbul Ermeni Patriği Zaven Eghiayan[20] Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere propagandacılar göndererek güç sahibi Ermenilerin isyancıları desteklemesini ve ihtilal fikirlerini yaymalarını istemiştir. Ruhbanın bu gibi faaliyetleriyle halkı, isyanları desteklediklerini takdirde sonunda mükâfatlandırılacaklarına inandırmaları kiliseye olan güveni arttırmış, din adamlarının söylemlerinin gücünü zirveye çıkarmıştır.[21] Ermeni Kilisenin Ermeni meselesine bu denli dâhil oluşu Mıgırdıç Hırimyan, Nerses Varjabedyan, Zaven Eghiayan ve Mateos İzmirliyan dönemlerinde gerçekleşmiş, din adamları Hınçak ve Taşnak örgütleri tarafından isyan hareketlerinin içine çekilmiştir. Patrik Mateos İzmirliyan tam bir Ermeni ihtilalcisi olup terör örgütlerinin *"Ermeni bağımsızlığı"* adı altındaki faaliyetlerini hemen hemen her vilayette desteklemiştir. Hırimyan patrik seçildikten sonra Van'da Varrak Manastırı'nda matbaa kurmuş ve Vilayet-i Sitte'de Rus denetiminde bir Ermeni devleti kurulması için Rus Çarı Nikola'dan yardım talep etmiştir.[22] Zaven Efendi ise *"Bağımsız Ermenistan"* kurulması için yurt dışından silah ve para yardımları alıp, Rum Patrikhanesi'nin desteğini sağlayarak Rum-Ermeni Birliği Komitesi'nin[23] kurulmasını sağlamıştır. Ermeni İhtilal Komitelerini ve isyanları desteklemeyen din adamları ise Ermeni teröristlerin şiddetli muamelelerine maruz kalmış ve dahi katledilmişlerdir.[24] Gönüllü ya da zorunlu olarak sürece dâhil olan din adamları sayesinde Anadolu'daki Ermeni Kiliseleri birer silah deposu halini almış, kilise etrafında örgütlenen birçok farklı anarşi birimi ortaya çıkmıştır. Hınçak ve Taşnak başta olmak üzere diğer Ermeni çeteleri Avrupalı devletlerin silah yardımına, Kıbrıs ve Mısır'dan Adana ve Mersin sahillerine gelen İngiliz gemileri vasıtasıyla erişiyor ve bunları ülkenin her tarafına dağıtıyorlardı.[25]

1890 yılında Anadolu'nun birçok yerinden Ermeni Kiliselerinin silah deposu haline geldiği haberi alınmış bunun üzerine Erzurum Valisi kiliselerde arama başlatmıştır. Hınçak komitesi bunu fırsat bilerek halkı isyana teşvik etmiş ve Erzurum başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde Ermeni terör örgütleri tarafından isyan başlatılmıştır. Erzurum'daki olaylardan bir kaç ay sonra isyan civar köy ve sancaklara sıçramıştır.[26] Karışıklık yaşanan bir diğer bölge ise Bayezid Sancağının Karakilise *(Ağrı)* kazası olmuştur.[27]

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra tıpkı 1828'deki savaştan sonra olduğu gibi Bayezid bölgesinden pek çok Ermeni Rus

tarafına eğilim göstermiş ve Rus topraklarına göç etmişti. Bayezid Mutasarrıf Vekili Yusuf Ziya Bey Erzurum valisine yazdığı bir yazıda; Valinin, geçmiş hizmetlerine mükâfat olarak Üçkilise Rahibi Ovannes Efendiye gönderdiği altın saati kendi eliyle rahibe teslim ettiğini ve orada bulunan Ermenilere sadakatlerini takviye etmek için etkili nasihatlerde bulunduğunu belirtmişti. Savaştan sonra Rus tarafına geçen Ermenilerin pek çoğunun pişman olarak Osmanlı ülkesine geri dönme isteklerinden de bahsetmişti. Yusuf Ziya Bey'e göre Osmanlı idaresinde iken gördükleri rahat ve huzuru Rus idaresinde maruz kaldıkları zulüm ve hakaretle kıyaslayan Ermeniler geri dönmek ve eski yerlerine iskân edilmek istiyorlardı. Hatta kırk civarında Ermeni hanesi firar ederek bu amaçla gelip kabul edilmişlerdi. Ziya Bey kalan Ermenilerin de geri döneceklerini tahmin ettiğini belirtmişti. Ziya Bey'in bu dilekçesini Dâhiliye Nezareti'ne ileten vali Nezaretten ilginç bir cevap almıştı. Nezaret; Rus istilasından dolayı gayrimüslim ahalinin zihinlerinin bozularak Ruslara meyil ettiklerini, bunlardan kendi isteği ile dönmek isteyenlere bir şey denilemeyeceğini ancak geri kalanların dönebilmeleri için ilave bir çaba içerisine girilmemesi gerektiğini belirtmişti.[28] Nezaretin bu yaklaşımı bir üst politik duruşu temsil etmekte idi. Nitekim ilerleyen yıllarda Ermenilerin yol açacakları tedhiş, terör ve katliamlar Dâhiliye Nezaretinin isabetli bir görüş ortaya koyduğunu ispat edecektir.

1890 yılına gelindiğinde hem Bayezid'deki Ermenilerin hem de ruhbanın yabancı propagandalarının tesiri altına girdikleri anlaşılmaktadır. 1890 yılının Mayıs ayında farklı bir kimlikle bölgede gezerek gizli bir Ermeni komitesi için para toplayan bir Ermeni papazının, Bayezid'deki Üçkilise papazı olduğu tahakkuk etmişti. Karakilise'de yakayı ele veren papazın ya başkente gönderilmesi ya da uzak bir yere görevlendirilmesi için Dâhiliyeden Adliye ve Mezahib Nezaretine uyarı yazısı gitmişti.[29]

Bayezid Mutasarrıflığından kaleme alınıp doğrudan Yıldız Sarayına gönderilen bir yazıda da Eçmiyazin'de yapılacak dini bir tören için çok sayıda Ermeninin bölgeye gideceği ve Van'ın İngiliz Konsolosunun da törende bulunmayı planladığı belirtilmişti. Hatta Bayezid İdare Meclisinden Serkis Ağa da güya ticari bir amaçla bölgeye giderek bilgi toplayıp o bilgileri devlete vereceğini söylemişti. Söz konusu ayin faaliyetleri sırasında Osmanlı aleyhine kararlar alınacağı ihtimalden uzak tutulmamıştı.[30] Gerçekten de Serkis Ağa Kafkasya'da gezerek çok önemli bilgiler toplamış ve bunları devlete intikal ettirmişti. Iğdır, Revan ve Tiflis'te kendini hemfikir göstererek Ermeni ileri gelenleri ile görüşmüş, Rusya Ermenilerinin Osmanlı ülkesinde olaylar çıkarmaya hazırlandıklarını tespit etmiş, Ermenilerin en baş müşevviklerinin ise Daily News Muhabiri Fitzgerald isimli bir gazeteci olduğunu aktarmıştı. Bu gazeteci oradaki Ermenilere kanlı olaylar meydana getirmelerini tembih ediyordu.[31]

Ermeni anarşisinin artması üzerine sınır güvenliği için tedbirler geliştiren Osmanlı hükümeti tehlike arz eden Bayezid Ermeni Murahhasının başka yere nakli için Adliye ve Mezahib Nezareti ile irtibata geçmişti. Durumu Patrikhane'ye de bildiren Dâhiliye Nezareti papazın bölgeden uzaklaştırılmasını istemiş ancak patrikhane oldukça yaşlı olan Papazın azledildiğini ifade ederek Üçkilise'de ikamet ettirildiğini belirtmişti.[32]

Osmanlı sınırları dışında büyümekte olan tehdit ve tehlikelere ilaveten içerideki kimi ruhban da boş durmamakta ve yabancı devletler nezdinde bölge insanını suçlu çıkaracak girişimlerde bulunmaktaydı. Öyle ki Erzurum'daki Rus konsolosu Bayezid'e gitmek üzere yolda iken ve Üçkilise Köyü civarına yaklaşmışken buradaki Ermeni eski papazı bir tertip ile Ermenilere silahlarla ateş ettirmiş ve bu hareketi güya Kürt aşiretlerinin yaptığını belirtmişti. Babıali'den Adliye Nezaretine

gönderilen pusulada durumun tahkik edilmesi istenmişti *(Haziran 1893)*.[33]

1895 yılında Bayezid Sancağı Tahrirat Müdürlüğü görevinden ayrılmış olan Avni Bey'in Padişaha iletilmek üzere kaleme aldığı bir arizası dikkate değer bulunmuştur. Altı yıl yazı işleri müdürlüğü görevini yürüttüğünü ifade eden Avni Bey, arizasını devlete olan sadakatinin bir gereği olarak kaleme aldığını ifade etmiştir. Avni Bey yazısında Rus ve İran sınırlarının[34] tahkim edilmesi, pasaport, muayene ve gözlem noktalarının artırılması, asker ve jandarma mevcudunun güçlendirilmesi, Hamidiye Alaylarının menfaatleri gibi hususları uzun uzadıya anlatmıştır. Avni Bey yukarıda bahsi geçen idare meclisi üyesi Serkis Efendi hakkında oldukça sıra dışı denebilecek ifadelerde bulunmuştur. Avni Bey, Serkis Efendi'nin gayet zengin bir Ermeni olduğunu, servetinden dolayı herhangi bir takibe uğramadığını, dışarıdaki Ermeni komitelerinden talimatlar aldığını ve Tiflis'teki Ermeni Komitelerine nakdi yardımlarda bulunduğunu belirtmiştir. Yine Avni Bey'e göre Üçkilise Rahibi Ohannes de Serkis Efendi gibi Ermeni terörünün lider kadrosundan olup 93 Harbi'nde çok sayıda Kürt ağa ve silahlısını Ruslara yem edip öldürten kişiydi. Avni Bey ismini saydığı diğer Ermeni militanlar ile birlikte Serkis ve Ohannes'in de Ermeni terörünü şiddetlendirdiğini belirtmişti.[35] Görüldüğü üzere Ermeni terör faaliyetlerinin Erzurum vilayetini karmakarışık bir hale getirdiği bir dönemde Bayezid havalisi de bu karışıklıklardan nasibini almıştır. Ermeni rahip ve diğer yetkililer komitacı Ermeni faaliyetlerini kolaylaştırıcı ve destekleyici roller üstlenmişlerdi.

Üçkilise Ermeni papazlarının terör ve anarşiyi tırmandırmaktaki çabaları XX. yüzyılın başlarında da devam etmiştir. 1903 yılında Erzurum Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda Diyadin'deki Üçkilise'de bulunan Meryemana Manastırı Keşişi Nerses'in propaganda faaliyetleri konu edilmiştir. Nerses, etrafına topladığı Ermenilere; *"Osmanlı Devleti meşguldür, kendi mülkümüz olan araziler için canımızı dahi feda edip Ermeni Devletini canlandıralım. Bu sırlarımızı dışarı çıkaranları şuradaki ziyaret çarpsın"* şeklinde nutuklar irad etmişti. Bunun üzerine Bayezid Mutasarrıflığı Nerses'i gözaltına almış ve soruşturmasına başlamıştı.[36] Bayezid Bidayet Mahkemesi Nerses'e 15 ay hapis cezası vermişti. Erzurum'da tutuklu bulunan Nerses hakkında, kilise nikâh cemiyetinde Osmanlı Saltanatı hakkında bazı uygunsuz ifadelerinden dolayı da ayrıca bir dava açılmıştı. Zaptiye Nezaretinin ifadesine göre Üçkilise'de papazlık yaptığı sıralarda bazı fesat hareketlerine girişmiş olmasında dolayı daha önce de mahkûm edilip İstanbul'a getirilmiş olan Nerses, Padişahın affına mahzar olduktan sonra Patrikhanece görevine iade edilmişti. Patrikhane Nerses'in İstanbul'a getirilerek kendilerince dahi sorguya alınması için hükümetten izin istemişti. Osmanlı hükümeti de gönülsüz de olsa Patrikhanenin bu talebine müspet cevap vermişti. Ancak Nerses'in cezasını çektikten sonra İstanbul'a gelebileceği hususu da ilaveten bildirilmişti.[37] Anlaşıldığı kadarıyla bu son olay göstermektedir ki Nerses, bozguncu eğilimlerini terk etmemiş ve Ermeni davasına hizmetten geri durmamıştır.

Üçkilise Köyü'ndeki zararlı Ermeni faaliyetlerinin bir sonucu olarak köyde biri subaylara diğeri de hizmetçilere mahsus iki koğuştan oluşan, fırın, mutfak, ambar ve çamaşırlığı bulunan bir askeri daire inşa edilmiş ve 25 Haziran 1904'te hizmete açılmıştı.[38] Bölge halkının güvenliğini sağlayacağı ve anarşi girişimlerine meydan vermeyeceği muhakkak olan bu askeri dairenin faydası çok geçmeden anlaşılmıştı. Zira 1904 yılının ortalarında Rusya'dan gelerek bölgede terör estirmeye niyetlenen 40-50 kişilik bir Ermeni çetesi Üçkilise Köyü'ndeki manastıra kadar gelip orada saklanmak istemişler, etrafta hazır bulunan güvenlik güçlerinin mukavemetini gören çeteciler bölgede bulunan dağlara kaçmışlardı.

Bu eşkıyalardan 10'a yakını öldürülmüş, gasp ettikleri hayvanların bir kısmı geri alınmıştır. Firar eden eşkıya üzerine asker gönderilmiştir.[39] Üçkilise'nin dağlık alanlarında yakalanan bu eşkıyadan örgütsel doküman elde edilmiştir. 14 Osmanlı askerinin şehit olduğu bu operasyonda Ermenilerin bomba kullandığı hatta küçük topları bulunduğu haber verilmiştir.[40] Elde edilen örgütsel dokumanlar ciddiyetle incelenerek çetelerin faaliyet ve planları hakkında bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Gelen çeteciler Rus tarafından sızdıkları için Ruslar da gerekli tahkikatı yürütebilmek için söz konusu dokümanları istemişler ve ilgili evrakın kopyaları Ruslarla paylaşılmıştır.[41] Anlaşıldığı kadarıyla Üçkilise Köyü Ermeni anarşi faaliyetleri için hem önemli bir istasyon hem de bir propaganda merkezi idi. Aynı yıl Erzurum Valisi Nazım Bey'in bir yazısında Üçkilise Manastırının inşası zamanında manastırın dört köşesinde samanlıklar vücuda getirildiği, bu ilavelerin şüphe uyandırdığı ve eşkıyanın saklanmasına müsait yerler hazırlandığı belirtilmişti. İbadethaneye dokunulmamak şartıyla şüpheli bölümlerin yıktırılması için izin istenmişti.[42]

Ermeni din adamlarının Ermeni meselesindeki rolleri ile ilgili olarak pek çok arşiv belgesinde teferruat yer almaktadır. Propaganda faaliyetlerinin yanında silahlı mücadeleye giren papazlar da kayıtlara yansımıştır. Örneğin Üçkilise yakınlarındaki Cevcan Köyünün Keşişi Karabet 1905 yılında Osmanlı askeriyle girdiği bir çatışmada öldürülmüş ve üzerinden zararlı neşriyat ile örgütsel belgeler çıkmıştır.[43] Bir başka ilginç şahsiyet de Papaz Mıgırdiç'tir. Hayli enteresan bir hayat hikâyesi olan Mıgırdiç'in, şerir bir adam olduğu sabit olmasından dolayı İstanbul'da kalması uygun görülmemiş ve uzak bir yere görevlendirilmesi gereği tavsiye edilmiştir. En sonunda Mıgırdiç'in Bayezid Murahhaslığına tayin edilmesi üzerine Erzurum ve Bayezid'deki idari makamlar kendisinin sürekli gözetim altında bulundurulması konusunda uyarılmıştır.[44]

II. Meşrutiyet Döneminde Ermeni faaliyetleri aratarak devam etmiş ve Meşruti hükümetler de buna mukabil güvenlik tedbirlerini genişletmişti. Bu dönemde yine ön planda din adamları yer almıştır. Ermeni meselesinde Müslim ve gayrimüslim ahalinin rahat ve huzurunu kaçıran, iki toplum arasına nifak sokan başlıca aktörler, Kafkasya'dan gelen komitacı ajanlar ve kimi Ermeni papazları idi. Mesela 1 Ekim 1913 gecesi Üçkilise Manastırı üzerine silahlı bir grup hücum ve manastırı muhasara etmiş, çatışma karşılıklı yedi saat devam etmişti. Papaz Ohannes bu konuyla ilgili şikâyetini 27 Ermeni'ye de imzalatmıştı. Ermeni Patrikhanesinin müracaatı ile Hükümet, derhal konunun detaylı bir şekilde araştırılması için tahkikat başlatmıştı. Tahkikat neticesinde Üçkilise Manastırı'na yönelik bir saldırının olmadığını, Manastırın bulunduğu bölgedeki Yoncalı Köyü'nün Ermeni Muhtarı Harut ve köy heyeti yazılı olarak beyan etmişlerdi. Ayrıca huzursuzluğa yol açan başka bir durumun da bulunmadığını, herkesin işi ve gücü ile meşgul olduğunu belirtmişlerdi. Muhtar Harut, köy ihtiyar heyeti ile köyün Müslüman ve Hıristiyanlarından 30 kişi Papaz Ohannes hakkında bir şikâyet dilekçesi de vermişlerdir. Bu dilekçede, Ohannes'in ruhaniyet kisvesi altında devamlı fesat işleriyle uğraştığı, geceleri kilisenin üzerine çıkarak silah attığı, Ermenileri Müslümanlar aleyhine kışkırttığı belirtiliyordu.[45] Papaz Ohannes bu sözde saldırı ile ilgili olarak Gürnuruz Köyünden Şeyh Hasan'ı sorumlu tutmuştu. Şeyh Hasan da kaleme aldığı bir dilekçede kendisine açıkça iftira atıldığını belirtmiş ve hadisenin etraflıca soruşturulmasını istemiş, papazın bu gibi fesat ve nifak hareketlerinin bölge halkının huzurunu kaçırdığını da eklemişti.[46]

Bölgedeki Ermeni-Rus işbirliğinin devam ettiği sırada, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında çıkabilecek bir savaş halinde Ermeniler özellikle Erzurum, Van, Bitlis gibi bölgelerde silahlandırılmış ve sınır boylarında Ruslara yardım ederek Osmanlı Devleti'nin iki ateş

arasında bırakılması planlanmıştı. Bu bağlamda Bayezid Sancağında bulunan Ermeniler de Ruslar ile işbirliğine girişerek Rusya'ya kaçmışlardır.[47]

Cihan harbinde Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya ile savaşıldığı bir dönemde Ermenilerin bağımsızlık isteği ile ayaklanması, düşmanla iş birliği yapması, savaş zamanında vatana ihanet suçunu işlemesi, Müslüman halka karşı katliam yapması ve halkın da kendini korumak için mukabele etmesi zorunlu ve meşru bir tedbir olarak tehciri gündeme getirmişti.[48] Tehcir işgallerden dolayı her bölgede uygulanamamıştı. Keza Rus işgalinden dolayı Bayezid Sancağında da uygulanmamıştır. Çünkü I. Dünya Savaşı sırasında Gönüllü Ermeni Birlikleri sayesinde Doğu Anadolu'ya ve Anadolu'nun ortalarına kadar ilerleyerek işgale başlayan Ruslar Bayezid'i de işgal etmişlerdi.[49] Savaştan sonra Bayezid Sancağında neredeyse hiç gayrimüslim unsur kalmamıştır.[50] Dolayısıyla Üçkilise Köyünün sakini olan Ermenilerin dahi Rus tarafını iltizam ettikleri ve savaşın zorlayıcı şartlarının bir sonucu olarak bölgeyi boşalttıkları ileri sürülebilir.

SONUÇ

Osmanlı Döneminde Erzurum Vilayetine bağlı bir Sancak olan Bayezid'in bir kazası olan Diyadin'e bağlı Üçkilise Köyü buradaki kilise ve manastırdan dolayı hassas bir mevki idi. Bugün Taşlıçay ilçesine bağlı olan Taşteker Köyü *(Üçkilise)* hem Osmanlı Devleti'nin, hem Ermeni Patrikhanesinin hem de Eçmiyazin'deki Ermeni Katogikosluğunun çokça önemsediği yerlerden biri idi. Üçkilise Ermenileri bölgede yabancı tesirleri başlamadan evvel Osmanlı toplumunun diğer unsurları ile birlikte yaşamlarını sürdürüyordu. Ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru bölge Ermenileri ile Türkler ve Kürtler arasında ortaya çıkan siyasi meseleler, Ermeni Meselesi çerçevede ele alındığında hayli önem kazanmaktadır. Yabancı tesirlerin yanı sıra Ermeni ruhban sınıfının da ayrılıkçı ve bölücü hareketlere katılması ve dahi çetecilerle birlikte hadiselerin aktörlerinden olması onların konumlarını tartışmalı bir hale getirmiş ve Devlet tarafından önlemler alınmasını gerektirmiştir. Dış tesirlere açık olarak iğfallere kolayca kapılan Ermeniler devrimci Ermeni çetelerinin, misyonerlik faaliyetlerinin ve Rus yayılmacılığının ileri bir karakolu durumuna gelmiştir. Bu çalışmada hadiselerin resmi kayıtlar ışığında ele alınmasıyla, Osmanlı Devletinin, adalet ve hakkaniyet prensiplerinden ödün vermeden devam ettirmeye çalıştığı idari bütünlüğünü ve toplumsal refah ve huzuru, bozguncu ve müfsit Ermenilerin ihlal ettiği gerçeğine ulaşılmıştır. Bu ihlallerde bölgedeki Ermeni ruhbanında kilit bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Ermeni iftira ve kara propagandalarının sosyal dengeyi bozduğu ve bu yüzden de Müslim ve gayrimüslim tüm ahalinin nice acılar çektiği görülmüştür.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Osmanlı ülkesinde birkaç yerde daha Üçkilise adı altında yerleşim yerleri bulunmakta idi. Ayrıca Bugün Ermenistan'ın başkenti Erivan yakınlarındaki Eçmiyazin bölgesi de keza Osmanlı kayıtlarında Üçkilise olarak adlandırılmaktaydı. Yakup Karataş (2019), "Üçkilise Ermenilerinin Dâhili İdaresinde Osmanlı Devletinin Rolü", *Dil, Tarih ve Coğrafya Alanında Güncel Çalışmalar*, Mauritius: Lambert Academic Publishing, ss. 292-293.

2 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA. Dâhiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Belgeleri Muamelat Kısmı) *DH. TMIK. M.* 153/13, 14 Eylül 1903.

3 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, İçtima: 4, 4.III. 1954. Taşlıçay 10.496 nüfus ve 36 köyün bağlı olduğu bir ilçe olarak kurulmuştu.

4 Harun Tunçel (2000), "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10/2, ss. 23-34.

5 *Köylerimiz (1968)*, Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 505.

6 Yakup Karataş (2019), "Pierre Amedee Jaubert'in Seyahatnamesinde Bayezid", Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı (Elginkan Vakfı 4. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri), İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 515.

7 Hakan Kaya (2018), Osmanlı-İran Sınırında Bir

Serhad Sancağı Bayezid (1548-1848), (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, ss. 73-74.

8 Karataş, "Pierre Amedee Jaubert'in Seyahatnamesinde Bayezid", s. 515.

9 *BOA. Cevdet Adliye (C. ADL.),* 76/4567.

10 *BOA. C. ADL*. 71/4285.

11 Yakup Karataş (2011),"XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Dair Tespitler", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul, S. 52, s. 118.

12 BOA. Hatt-ı Hümayun (HAT), 784/36655, 13 Haziran 1824.

13 *BOA. HAT* 119/4853, 4 Mayıs 1802.

14 BOA. Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı, (HR. MKT.), 304/80, 12 Eylül 1859.

15 *BOA. MVL*. 677/30, 28 Haziran 1864.

16 Gürsoy Şahin (2018), Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri, İstanbul: Gökkubbe Yayınları, s. 91 vd.

17 Ali Arslan (2005), Kutsal Ermeni Papalığı (Eçmiyazin Kilisesinde Stratejik Savaşlar), İstanbul: Truva Yayınları, s. 63-64.

18 Ülkü Ağırtaş (2014), "Ermeni Meselesi (1918-1923)" *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (7); https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/183243, (ET: 12.11.2019)

19 Ayşe Zamacı (2019), "Ermeni Milliyetçiliğinin Siyasallaşmasında Ermeni Muallimlerinin Faaliyet ve Rolleri" , Ermeni Araştırmaları, S. 61, s. 52.

20 Osmanlı Ermenilerinin son patriği olup, 1913-1916 yılları ile 1918-1922 arasında görev yapmıştır. Seyfi Yıldırım (2009), "Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin Siyasî Faaliyetleri 1918-1922", Hacettepe Üniversitesi, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 9, s. 7.

21 Davut Kılıç (2007), "Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Din Adamlarının Siyasi Faaliyetlerinden Bazı Örnekler", Fırat Ü*niversitesi,* İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12/2, ss. 3-6.

22 Abdurrahman Küçük (2014), "Ermeni Meselesi ve Ermeni Kilisesi Üzerine Düşünceler", *Yeni Türkiye*, S. 60, s.22-24.

23 Bülent Atalay (2008), "Türk İstiklâl Savaşı Dönemi'nde Rum-Ermeni İşbirliği" , Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 24 (70) , s. 99.

24 Mustafa Çabuk, Semra Tombul (2019), "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Muş'ta Ermeni İhtilalcilerin Ermenilere Zulmü (1892-1906)", *Asia Minor Studies Dergisi*, 7/1, s. 2.

25 Ramazan Erhan Güllü (2012), "1895-1896 Ermeni İsyanlarının Osmanlı Vilayet İdaresine Etkileri –Halep Örneği-", *Ankara Üniversitesi OTAM*, S. 32, s. 7.

26 Küçük, a.g.m., s23.

27 Muammer Demirel(2010), "Ağrı ve Doğubayazıt'ta Ermeni Olayları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7/1, s.194-197.

28 *BOA. DH. MKT, 1325/43, 12 Kasım 1878.*

29 *BOA. DH. MKT. 1723/28, 11 Mayıs 1890.*

30 BOA. Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı (Y. PRK. UM.), 19/4, 11 Ekim 1890.

31 *BOA. Y. PRK. UM. 19/41, 6 Kasım 1890.*

32 *BOA. Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM), 502/25, 4 Ağustos 1891.*

33 BOA. Babıali Evrak Odası (BEO), 227/16955, 26 Haziran 1893.

34 *BOA. DH. MKT*. 2107/140, 19 Eylül 1898.

35 *BOA. Y. PRK. UM*. 31/40, 17 Ocak 1895.

36 BOA. DH. ŞFR. 311/39, 19 Ağustos 1903, *DH. TMIK. M.* 153/13, 14 Eylül 1903.

37 *BOA. DH. TMIK. M. 202/20, 26 Mayıs 1905.*

38 *BOA. DH. MKT*. 864/29, 25 Haziran 1904.

39 *BOA. DH. TMIK. M*. 177/10, 16 Temmuz 1904.

40 *BOA. Y. PRK. UM*. 70/35, 26 Temmuz 1904.

41 *BOA. A. MKT. MHM.* 548/34, 4 Eylül 1904.

42 BOA. DH. ŞFR. 330/88, 23 Temmuz 1904.

43 *BOA. DH. TMIK. M. 203/12, 6 Ağustos 1905.*

44 *BOA. DH. TMIK. M*. 208/13, 20 Ekim 1903.

45 Yıldırım, II. Meşrutiyet Döneminde Bayezid Sancağı, s. 92.

46 *BOA. DH. H*. 45/2, 9 Ekim 1913.

47 Demirel, "Ağrı ve Doğubayazıt'ta Ermeni Olayları"; Yusuf Sarınay (2007) , "İstanbul'da Ermeni Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler (1914-1918)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C.XXIII, S 67-68-69, ss.103-131.

48 Yakup Karataş (2018), "I. Dünya Savaşında Erzurum Vilayetinin Demografisine Dair Tespitler", *Current Research in Social Sciences*, 4/2, s. 51.

49 Makul Yıldırım (2018), II. Meşrutiyet Döneminde Bayezid Sancağı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı, s. 127.

50 Karataş, "I. Dünya Savaşında..", s. 56.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Ağırtaş**,** Ülkü *(2014), "Ermeni meselesi (1918-1923)" Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 *(7)* https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/183243, *(ET: 12.11.2019)*

Arslan, Ali *(2005),* Kutsal Ermeni Papalığı *(Eçmiyazin Kilisesinde Stratejik Savaşlar)*, İstanbul: Truva Yayınları.

Atalay, Bülent *(2008)*, *"Türk İstiklâl Savaşı Dönemi'nde Rum-Ermeni İşbirliği"* , Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 24 *(70)*, ss. 93-112.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı *(BOA. A. MKT. MHM)*, 502/25, 4 Ağustos

1891, 548/34, 4 Eylül 1904.

BOA. Babıali Evrak Odası *(BEO)*, 227/16955, 26 Haziran 1893.

BOA. Cevdet Adliye (C. ADL.), 76/4567, 71/4285.

BOA. Dâhiliye-Hukuk Kısmı belgeleri *(DH. H.)* 45/2, 9 Ekim 1913.

BOA. Dâhiliye Mektubi Kalemi Evrakı *(DH. MKT)*, 1325/43, 12 Kasım 1878, 1723/28, 11 Mayıs 1890, 2107/140, 19 Eylül 1898, 864/29, 25 Haziran 1904.

BOA. Dâhiliye Şifre Kalemi Evrakı (DH. ŞFR.) 311/39, 19 Ağustos 1903, 330/88, 23 Temmuz 1904,

BOA. Dâhiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Belgeleri Muamelat Kısmı) DH. TMIK. M. 153/13, 14 Eylül 1903, *202/20, 26 Mayıs 1905, 177/10, 16 Temmuz 1904, 153/13, 14 Eylül 1903, 203/12, 6 Ağustos 1905, 208/13, 20 Ekim 1903.*

BOA. Hatt-ı Hümayun *(HAT)*, 784/36655, 13 Haziran 1824, 119/4853, 4 Mayıs 1802.

BOA. Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı, *(HR. MKT.)*, 304/80, 12 Eylül 1859.

BOA. Meclis-i Vala Evrakı *(MVL)*, 677/30, 28 Haziran 1864.

BOA. Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı *(Y. PRK. UM.)*, 19/4, 11 Ekim 1890, 19/41, 6 Kasım 1890, 31/40, 17 Ocak 1895, 70/35, 26 Temmuz 1904.

Çabuk, Mustafa, Tombul, Semra *(2019)*, *"Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Muş'ta Ermeni İhtilalcilerin Ermenilere Zulmü (1892-1906)"*, *Asia Minor Studies Dergisi*, 7/1, ss. 1-14.

Demirel, Muammer *(2010)*, *"Ağrı ve Doğubayazıt'ta Ermeni Olayları"*, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7/1, ss. 193-203.

Güllü, Ramazan Erhan *(2012)*, *"1895-1896 Ermeni İsyanlarının Osmanlı Vilayet İdaresine Etkileri -Halep Örneği-"*, *Ankara Üniversitesi OTAM*, S. 32, ss. 1-33.

Karataş, Yakup *(2018)*, *"I. Dünya Savaşında Erzurum Vilayetinin Demografisine Dair Tespitler"*, *Current Research in Social Sciences*, 4/2, ss. 48-59.

Karataş, Yakup *(2011)*,*"XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Dair Tespitler"*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul, S. 52, ss. 103-122.

Karataş, Yakup *(2019)*, *"Pierre Amedee Jaubert'in Seyahatnamesinde Bayezid"*, Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı *(Elginkan Vakfı 4. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, ss. 507-529.

Karataş, Yakup *(2019)*, *"Üçkilise Ermenilerinin Dâhili İdaresinde Osmanlı Devletinin Rolü"*, Dil, Tarih ve Coğrafya Alanında Güncel Çalışmalar, Mauritius: Lambert Academic Publishing, ss. 292-293.

Kaya, Hakan *(2018)*, Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı Bayezid *(1548-1848)*, *(Yayımlanmamış Doktora Tezi)* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kılıç, Davut *(2007)*, *"Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Din Adamlarının Siyasi Faaliyetlerinden Bazı Örnekler"*, Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12/2, ss. 1-9.

Küçük, Abdurrahman *(2014)*, *"Ermeni Meselesi ve Ermeni Kilisesi Üzerine Düşünceler"*, *Yeni Türkiye*, S. 60, ss. 1-33.

Köylerimiz (1968), Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları.

Sarınay, Yusuf *(2007)* , *"İstanbul'da Ermeni Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler (1914-1918)"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C.XXIII, S 67-68-69, s.103-131.

Şahin, Gürsoy (2018), Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri, İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, İçtima: 4, 4.III. 1954.

Tunçel, Harun *(2000)*, *"Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler"*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10/2, ss. 23-34.

Yıldırım, Makul *(2018)*, II. Meşrutiyet Döneminde Bayezid Sancağı *(1908-1918)*, *(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı.

Yıldırım, Seyfi *(2009)*, *"Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin Siyasi Faaliyetleri 1918-1922"*, Hacettepe Üniversitesi, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 9, ss. 5-40.

Zamacı, Ayşe *(2019)*, *"Ermeni Milliyetçiliğinin Siyasallaşmasında Ermeni Muallimlerinin Faaliyet ve Rolleri"* , Ermeni Araştırmaları, S. 61, ss. 47-72.

A SUFI PARLIAMENTARIAN IN THE AGRI CULTURAL AND SOCIAL LIFE: SHEİKH QASIM KUFRAVÎ

Abdulcebbar KAVAK*

ABSTRACT

During the reign of Sultan Abdulhamid II, the Ottoman Parliament, which was opened under the name Majlis Umumî, was composed of two chambers called Majlis Ayan and Majlis Mebusan. While the members of the Majlis Ayan elected the Sultan, the members of the Majlis Mebusan were elected by the people. Ağrı was first represented in the Ottoman Parliament by the Second Constitutional Monarchy in the last period of the Ottoman Empire. Sulayman Sudi Acarbay served as the first representative of the Bayazıt Sanjak in the Parliament during the first and two legislative periods between 1908-1914. In the 3rd and 4th periods between 1914-1920, Mehmed Shefik Baydar represented Bayazıt Sanjak.

In the Turkish Grand National Assembly, between the years 1920-1923 the Sanjak of Bayazıt was represented by five deputies. These: Atıf Bayazıt, Dr. Rafik Saydam, Hajı Mehmet Onay, Sulayman Sudi Acarbay and Shavkat Bayazıt. In the ongoing process, personalities belonging to elite families of the province continued to represent Ağrı. Among these figures, a parliamentarian who stands out with his identity as a scholar, sufi, academician and writer draws attention. This person is Sheikh Qasım Kufravî.

Sheikh Qasım Kufravî, who served in the Turkish Grand National Assembly representing Ağrı for four terms since the legislative period, is a member of the Kufravî Lodge, which operates under the Naqshbandi-Khalidî branch in Bitlis. The founder of this lodge is Sheikh Muhammad Kufravî. Sheikh Muhammad Kufravî, after the madrasah education, turned to Sufism and attended by attending the conversations of the well-known Qadirî and Naqshbandî sheikhs of the period. Most recently, Sayyid Taha, who was in the Nahri of Shamdinli of Hakkâri, entered the Hakkâri district. After receiving an order from him, he settled in Bitlis and conducted scientific and mystical activities in the Kufravî Lodge he founded. The members of this lodge, which showed great benefits in the War of Independence, played a positive role in raising public awareness in the fields of science and spirituality, belief and morality through the nadrasah they opened in many cities, including Ağrı.

One of the greatest representatives of the Kufravî Lodge in Ağrı was Sheikh Qasım Kufravî, one of the descendants of Sheikh Muhammad Kufravî. Sheikh Qasım Kufravî gained a respectable place in the political and social life of Ağrı not only with his parliamentary identity, but also with his sufi identity. One of the most respected scholars of the pain, Mullah Muhammad Kasorî, Sheikh Abdulvahap Kufravî and Sheikh Vahyeddin Kufravî were the most prominent of his students. Sheikh Qasım Kufravî played a role in the continuation of the classical oriental madrasah tradition and lodge activities in Ağrı through his students whom he trained and instructed. Kufravî, who played a constructive role in the struggle between the people and the solution of the problems, thus contributed to the social peace. İn this paper, we will try to examine Sheikh Qasım Kufravî and his contributions to the social life of Ağrı.

***Key words*:** *Ağrı, Politica, Society, Sufi, Parliamentarian, Sheikh Qasım Kufravî*

* *Assoc. Prof. Abdulcebbar KAVAK, Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of İslamic Sciences, Ağrı/TURKEY, e-mail: akavak@agri.edu.tr*

AĞRI'NIN SİYASÎ ve TOPLUMSAL HAYATINDA ETKİLİ OLMUŞ MUTASAVVIF BİR PARLAMENTER: ŞEYH KASIM KÜFREVÎ

Abdulcebbar KAVAK*

GİRİŞ

Türkiye İran sınırında yer alan Ağrı, tarih boyunca pek çok devlet ve kavmin idaresinde kalmıştır. Urartu, Pers, Bizans, Abbasî ve Safevîlerden sonra 1548 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Cumhuriyet dönemine kadar Bayazıt sancak merkezi, aynı zamanda vilayet merkezi olarak hizmet vermiştir. 1927 yılında vilayet merkezi Bayazıt'tan Karaköse'ye taşınmıştır. 1938 yılında ise vilayetin adı Ağrı olarak değiştirilmiştir.[1]

1893 nüfus sayımına göre Ağrı ve ilçelerinin toplam nüfusu 52.067 kişi olarak tespit edilmiştir. Bunun 47.399'u Müslüman, 3255'i Ermeni ve 1413'ü diğer unsurlardan oluşmaktaydı.[2]

Ağrının (Bayazıt Sancağı) Osmanlı döneminde siyasî alandaki temsiliyeti İkinci Meşrutiyetle başlar. Sultan İkinci Abdülhamid döneminde Meclis-i Umûmî adıyla açılan Osmanlı Parlamentosu,[3] Meclis-i A'yân ve Meclis-i Mebûsân adlı iki meclisten oluşmuştur. Meclis-i A'yân üyelerini padişah seçerken, Meclis-i Mebûsân üyeleri halk tarafından seçilmiştir.[4] Ağrı, ilk olarak Osmanlının son döneminde 2. Meşrutiyetle kurulan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında, Bayazıt Sancağı adıyla temsil edilmiştir. 1908-1920 yılları arasında dört yasama dönemini içeren bu süreçte, 1908-1914 yılları arasında ilk iki yasama döneminde mebusluk yapan Süleyman Sudi Acarbay, aynı zamanda Bayazıt Sancağının Meclis-i Mebusan'daki ilk temsilcisidir. 1914-1920 yılları arasındaki 3. ve 4. dönemlerde ise Bayazıt Sancağı'nı Mehmet Şefik Baydar temsil etmiştir. TBMM'de ise, 1920-1923 yılları arasında Bayazıt Sancağı beş mebusla temsil edilmiştir. Bunlar; Atıf Beyazıt, Dr. Refik Saydam, Hacı Mehmet Önay, Süleyman Sudi Acarbay ve Şevket Beyazıt'tır.[5] Devam eden süreçte Ağrı'yı vilayetin seçkin ailelerine mensup şahsiyetler temsil etmeye devam etmiştir. Bu şahsiyetler içinde âlim, mutasavvıf, akademisyen ve yazar kimlikleriyle öne çıkan bir parlamenter dikkat çekmektedir. Bu zât Şeyh Kasım Küfrevî'dir.

ŞEYH KASIM KÜFREVÎ'NİN HAYATI

Cumhuriyet döneminde Anadolu'daki Nakşibendî-Hâlidî şeyhleri arasında adı öne çıkanlardan biri de Şeyh Kasım Küfrevî'dir. Babası Şeyh Abdülbaki, büyük babası ise Bitlis Küfrevî Tekkesinin kurucusu Şeyh Muhammed Küfrevîdir. Şeyh Kasım Küfrevî, 1336/1920 yılında Bitlis'te doğmuştur. Beş yaşında iken Anadolu'da meydana gelen Şeyh Said hadisesinin ardından ailesi İstanbul'a sürgün edilmiştir. Henüz küçük yaşta başladığı Kur'an eğitimini hafız olarak tamamlamış ve ailesinin yanında Arapça ve İslamî ilimler öğrenmeye başlamıştır.

Eyüb'te İlkokulu bitirdikten sonra Ortaokula Fatih Gelenbevi Ortaokulunda devam etmiştir. Lise öğrenimini ise İstanbul Erkek Lisesinde tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne 1939 yılında kaydolmuş ve bu bölümü pekiyi derece ile bitirmiştir. 1945 yılında

* *Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Ağrı/TÜRKİYE, e-posta: akavak@agri.edu.tr*

Eski Türk Dili ve Edebiyatı kürsüsünde asistan olarak göreve başlamıştır. 1949 yılında tamamladığı "Nakşibendîliğin Kuruluşu ve Yayılışı" konulu teziyle doktor unvanını almıştır.[6]

Şeyh Kasım Küfrevî, akademik kimliğinin yanında tasavvufî kimliğiyle de tanınmıştır. Ailesinden gelen irşad geleneğini devam ettirmiştir. Bu arada siyasetle de uğraşmış ve birkaç dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Ağrı milletvekili olarak görev yapmıştır.

Yaşarken ilim ve tasavvuf erbabına yardımcı olmuş ve bu iki alandaki faaliyetleri desteklemiştir. Şeyh Kasım Küfrevî, 1992 yılında ikamet ettiği İstanbul Mecidiyeköy'de Hakkın rahmetime kavuşmuş ve Eyüb Gümüşsuyu Mezarlığına defnedilmiştir.[7]

MENSUP OLDUĞU KÜFREVÎ AİLESİ

Şeyh Kasım Küfrevî, tasavvufî kimliğiyle öne çıkan Küfrevî ailesine mensuptur. Küfrevîler, Anadolu'da Nakşibendî-Hâlidîliği aktif bir şekilde temsil eden sûfî ailelerden biridir. Ailenin aslen Siirt'e bağlı Kufra (Şirvan) lı oluşu sebebiyle, Küfrevîler olarak tanınmışlardır. Ailenin toplumsal alanda tanınmasında etkili olan Şeyh Muhammed Küfrevî (ö. 1313/1896), Şirvanlı alim Şeyh Yusuf İzzeddin el-Bağdadî el-Medenî'nin oğludur. Annesi Halide Hanım'ın Halid b. Velîd'in soyundan geldiği söylenir. Medine-i Münevvere'de yaşayan aile, önce Irak'a ardından Anadolu'ya göç ederek Siirt'e gelmiş ve Şirvan beldesine yerleşmişlerdir.[8]

Küfrevî ailesinin bazı mensupları ile Şirvan'ın yöneticileri olan Şirbeyler hanedan mensupları arasında yapılan evlilikler,[9] aileyi bölgede daha etkili bir konuma getirmiştir. Bu akrabalık bağı sayesinde Küfrevîler, ilmî ve tasavvufî kimliklerini de kullanarak çok daha geniş bir alanda etkili olmayı ve faaliyet yürütmeyi başarmışlardır. Şirbeyler Hanedan mensuplarından Şeyhi Bey ve Halil Bey ile bunların bazı çocukları, Bitlis Küfrevî Tekkesinde eğitim görmüşlerdir.

Uzun bir tasavvufî geçmişe sahip olan Küfrevî ailesinden Şeyh Muhammed Küfrevî, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Hakkâri'nin Şemdinli bölgesinde büyük bir tasavvufî harekete öncülük eden Seyyid Taha Hakkarî'den (ö. 1269/1853) tasavvuf icazeti almıştır. Şeyhinin yönlendirmesiyle Bitlis şehrinde Küfrevî Tekkesinin temelini atmıştır.[10] Bu tekke, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına kadar ailenin yürüttüğü tasavvufî faaliyetlerin merkezi olmuştur.

Alvarlı Efe Küfrevî Tekkesini "Makarr-ı ârifân" olarak tavsif ederek şöyle metheder:[11]

Makarr-ı ârifân merkez-i irfan
Sezâdır reşk ede cennetde Rıdvan

Hakîkat menzili rahmet-i Rahmân
Nüzûl-i feyz-i İlâhî'de her an

Hayât-ı cavidan âb u hevâsı
Muhabbet idi ehlinin nevâsı

Ulemâsında var şân u şerâfet
Verirdi sözleri ruha halâvet

Küfrevî ailesinden isimleri öne çıkan şahsiyetler arasında Şeyh Muhammed Küfrevî (ö. 1313/1896), Şeyh Abdülhadi Küfrevî (ö. 1333/1914), Şeyh Abdülbari Küfrevî (ö. 1338/1920), Şeyh Abdülbaki Küfrevî (ö. 1363/1943), Şeyh Nesim Küfrevî (ö. 1370/1950), Şeyh Kasım Küfrevî (ö. 1992) ve Şeyh Abdülvehhab Küfrevî (ö. 2010) yer almaktadır.

Küfrevî ailesi ve yetiştirdikleri talebeler özellikle medreselerde Arapça ve İslamî ilimler öğreterek pek çok talebenin ilim tahsiline katkı sunmuşlardır. Diğer yandan yürüttükleri tasavvufî eğitimle onlarca mutasavvıfın yetişmesini sağlamışlardır. Ailenin en çok etkili olduğu iller arasında Bitlis başta olmak üzere Erzurum, Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan bulunmaktadır.[12]

İLMÎ YÖNÜ

Şeyh Kasım Küfrevî akranlarına göre çok daha donanımlı ve güçlü bir ilmî altyapıyla ilmiye sınıfı arasındaki yerini almıştır. Zira bir taraftan ailesinden klasik medrese eğitimi alırken, diğer taraftan Cumhuriyet dönemi modern eğitiminden geçerek her iki süreci de yakından tanıma imkânı bulmuştur. Bu durum onu pek çok meslektaşına göre daha donanımlı ve ayrıcalıklı kılmıştır. Gençlik döneminden itibaren birden çok dil öğrenen Şeyh Kasım Küfrevî'nin Kürtçe ve Türkçe dışında çok iyi seviyede Arapça bildiği, ayrıca İngilizce, Almanca, Fransızca, Farsça ve Urducayı da öğrendiği ifade edilir.[13] İlmî birikimi, güçlü hitabı ve münazara kabiliyeti ile başta Zahid Kevserî (ö. 1372/1952) olmak üzere Ezher Üniversitesi hocalarının dikkat ve takdirine mazhar olmuştur.

Milli Eğitim Bakanlığının yayınladığı "İslam Ansiklopedisi" için kurulan redaksiyon ve telif kurulunda görev alan Şeyh Kasım Küfrevî, bu vesileyle birden çok maddeyi yazma imkânı bulmuştur. "Nakşibendîliğin Kuruluş ve Yayılışı", "Hz. Peygambere Dil Uzatanlar", "Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri" onun kaleme aldığı başlıca eserleridir.[14] İçinde nadir eserlerin de bulunduğu dört bine yakın eserle zengin bir kütüphaneye sahip olan Şeyh Kasım Küfrevî'nin bu kütüphanesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Kütüphanesine bağışlanmıştır.[15]

Vahyeddin Küfrevî, Şeyh Kasım Küfrevî'nin ilmî yeterliliğinden bahsederken, Doğu Anadolu'da içlerinde Molla Sadreddin Yüksel, Molla Muhammed Sâdık ve Molla Ali gibi alim şahsiyetlerin zaman zaman onu ziyaret ettiklerini ve ilmî konulara vukûfiyeti hususunda ondan övgüyle söz ettiklerini dile getirmektedir.[16]

TASAVVUFÎ YÖNÜ

Şeyh Kasım Küfrevî'nin yetiştiği dönem Türkiye'de tekke ve zaviyelerin kapatıldığı ve tasavvufî faaliyetlerin yasaklandığı yıllara denk gelmiştir. Buna rağmen o, aile ortamında babası Şeyh Abdülbaki Küfrevî'den tasavvufî eğitimini almıştır. Babasından aldığı irşad izni ile halifesi olarak Nakşibendî-Hâlidî tasavvuf geleneğini devam ettirmiştir.

Şeyh Kasım Küfrevî'nin Şah-ı Nakşibend'e kadar uzanan tarikat silsilesinde şu zevât yer almaktadır:

* Muhammed Bahaeddin Nakşibend el-Buhârî (ö. 791/1389)
* Alaeddin Attar (ö. 802/1399)
* Yakup Çerhî (ö. 847/1443)
* Ubeydullah Ahrar (ö. 895/1490)
* Muhammed Zahid (ö. 922/1516)
* Derviş Muhammed (ö. 970/1562)
* Muhammed Hâcegî İmkenegî (ö. 1008/1599)
* Muhammed Baki Billah (ö. 1014/1605)
* Ahmed es-Sirhindî (ö. 1034/1624)
* Muhammed Ma'sûm es-Sirhindî (ö. 1098/1686)
* Seyfeddin es-Sirhindî (ö. 1100/1689)
* Nur Muhammed Bedevûnî (ö. 1135/1723)
* Habîbullah Mazhar Can-ı Cânân (ö. 1195/1780)
* Abdullah ed-Dihlevî (ö. 1240/1824)
* Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî (ö. 1242/1827)
* Seyyid Abdullah Şemdînî (ö. 1235/1819)
* Seyyid Taha Hakkarî (ö. 1269/1853)
* Pîr Muhammed Küfrevî (ö. 1313/1896)
* Şeyh Abdülhadi Küfrevî (ö. 1333/1914)
* Şeyh Abdülbaki Küfrevî (ö. 1363/1943)
* Şeyh Kasım Küfrevî (ö. 1992)

İlmî ve akademik çalışmalarının yanında uzun bir süre siyasetle meşgul olan Şeyh

Kasım Küfrevî'nin, tasavvufî faaliyetlere fazla zaman ayıramadığı söylenebilir. Bununla beraber Ağrı vilayetinde irşad izni verdiği üç talebesinden bahsedilmektedir. Bunlar:[17]

1. Molla Muhammed Kasorî
2. Şeyh Abdülvehhab Küfrevî
3. Şeyh Vahyeddin Küfrevî

Şeyh Kasım Küfrevî, talebelerinden Patnoslu Şeyh Abdülvehab Küfrevî'yi (ö. 2010) irşad vazifesini yürütmek üzere yerine tayin etmiştir.[18]

AĞRININ SİYASÎ VE TOPLUMSAL HAYATINDA ŞEYH KASIM KÜFREVÎ'NİN YERİ

Şeyh Kasım Küfrevî'nin siyasî hayatında Ağrı'nın özel bir yeri vardır. Çünkü o, parlamentoya ilk adımı Ağrı milletvekili sıfatıyla 1950 yılında atmıştır. Ailesinin Bitlis'ten Kars'a, Erzurum'dan Van'a kadar bölge halkı arasındaki saygın konumu ve toplumsal hayattaki etkileri, Şeyh Kasım Küfrevî'yi siyasî alanda çalışmaya sevk eden önemli bir faktördür. Mensubu olduğu ailenin uzun bir süredir yürüttüğü toplumsal hadiselerde arabuluculuk ve birlik ve beraberliğe katkı görevini 1950'li yıllardan itibaren Şeyh Kasım Küfrevî üstlenmiştir.

Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Partinin siyasî alanda yerini aldığı 1950 yılı, Şeyh Kasım Küfrevî için de önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü Küfrevî, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 9. Dönem milletvekilleri arasında Ağrı'yı temsil eden üç milletvekilinden biri olarak meclise girmiştir.[19] Şeyh Kasım Küfrevî'nin özellikle Demokrat Parti'den milletvekili adayı olması, ailesinin çok partili döneme geçiş hususundaki olumlu siyasî görüşünü ve tercihini ortaya koymaktadır.

Sırasıyla 9. (1950-1954),10. (1954-1957) ve 11. (1957-1960) dönemlerde Demokrat Parti listesinden Ağrı'yı temsil eden Şeyh Kasım Küfrevî, 1960 darbesinin ardından pek çok meslektaşı gibi o da tutuklanarak Yassıada'ya götürülmüştür. Mahkeme sürecinin sonunda tahliye edilen Küfrevî, bu defa askere celp edilerek 1962-1964 yılları arasında Ankara Polatlı Topçu okulunda askerlik görevini ifa etmiştir.[20]

1960 darbesinden dolayı ara verdiği siyasî hayatına 1965 yılında bu defa Cumhuriyetçi Güven Partisi listesinden Ağrı milletvekili olarak devam etmiştir. TBMM 13. ve 14. Dönemlerinde Cumhuriyetçi Güven Partisi milletvekili olarak mecliste bulunmuştur. 1973 yılında bu defa Ağrı Senatörü olarak seçilen Şeyh Kasım Küfrevî, 1980 darbesine kadar bu görevle siyasî hayatını sürdürmüştür. 1980 darbesi onun aktif siyasî hayatının da sonu olmuştur. Bu tarihten sonra uzun süredir çok ciddi ilgilenemediği ilmî ve tasavvufî çalışmalarına geri dönmüştür.[21]

30 yılı aşkın siyasî hayatındaki yoğun temposuna rağmen sahip olduğu İlim ve tasavvuf kimliklerini tamamıyla ihmal etmeyen Şeyh Kasım Küfrevî, zengin kütüphanesinde yer alan Arapça, Farsça ve diğer dillerdeki bir kısmı yazma nüshalardan oluşan eserleri okumaya devam etmiştir. Yetiştirdiği talebeleri, özellikle Ağrı ve çevresinde Osmanlı döneminden beri devam eden klasik şark medrese geleneğini sürdürerek pek çok talebe yetiştirmişlerdir. Ayrıca irşad izni verdiği talebelerinden Molla Muhammed Kasorî, Şeyh Abdülvehhab Küfrevî ve Vahyeddin Küfrevî, Nakşibendî-Hâlidî tasavvuf geleneğini Ağrı ve ilçelerinde yaymaya devam etmişlerdir.[22]

Şeyh Kasım Küfrevî'nin Ağrının toplumsal hayatına da katkıları olmuştur. Zaman zaman meydana gelen aşiretler arası kavgalar, bazen çok sayıda masum insanın ölümüne sebep olmuş ve uzun süre devam eden husumet ve fitnelere yol açabilmiştir. 1970'li yıllarda Ağrının Patnos ilçesinde iki aşiret arasında meydana gelen kavga otuza yakın insanın ölümüyle sonuçlanmış ve iki aşiret bir türlü

barışa yanaşmamışlardır. Bu hadise üzerine Ağrıya davet edilen Şeyh Kasım Küfrevî kırk günlük bir arabuluculuk sonucunda iki aşireti barıştırmış ve ilçede bozulan toplumsal birlik ve beraberlik ruhunu yeniden tesis etmiştir.[23]

SONUÇ

Ağrı vilayeti Türkiye-İran sınırında stratejik bir konumda yer almaktadır. Ağrı vilayetinin merkezi, 1927 yılına kadar Bayazıt Sancağı iken, bu tarihten sonra vilayet merkezi Karaköse'ye taşınmıştır. Ağrı ilk olarak Osmanlı döneminde İkinci Meşrutiyetle kurulan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında, Bayazıt Sancağı adıyla temsil edilmiştir. Osmanlı dönemine denk gelen 1908-1920 yılları arasında dört yasama dönemini içeren siyasî süreçte, Ağrı (Bayazıt Sancağı)'yı Süleyman Sudi Acarbay ve Mehmet Şefik Baydar temsil etmiştir. Cumhuriyet döneminde ise 1920-1923 yılları arasında Ağrı (Bayazıt)'yı temsil eden beş mebus sırayla Atıf Beyazıt, Dr. Refik Saydam, Hacı Mehmet Önay, Süleyman Sudi Acarbay ve Şevket Beyazıt'tır. Devam eden süreçte Ağrı'yı vilayetin seçkin ailelerine mensup şahsiyetler temsil etmeye devam etmiştir. Bu şahsiyetler içinde Şeyh Kasım Küfrevî, âlim, mutasavvıf, akademisyen ve yazar kimlikleriyle öne çıkmıştır.

Şeyh Kasım Küfrevî, tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar Bitlis'te tasavvufî faaliyet yürüten Küfrevî Tekkesi'ne mensuptur. Ailesinin 1926 yılından itibaren İstanbul'da zorunlu ikamete mecbur bırakılması sebebiyle eğitimine İstanbul'da başlamıştır. Bir taraftan babası Şeyh Abdülbaki Küfrevî'den klasik medrese eğitimi alırken, diğer yandan devlet okullarında modern eğitimine devam etmiştir. 1939 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne kaydolmuş ve bu bölümü pekiyi derece ile bitirmiştir. 1945 yılında Eski Türk Dili ve Edebiyatı kürsüsünde asistan olarak göreve başlamıştır. 1949 yılında tamamladığı "Nakşibendîliğin Kuruluşu ve Yayılışı" konulu teziyle doktor unvanını almıştır.

Güçlü bir ilmî altyapıya ve tasavvufî kimliğe sahip olan Şeyh Kasım Küfrevî, Türkiye'de çok partili dönemin başladığı 1950 yılından itibaren Ağrı milletvekili sıfatıyla Türkiye Büyük Millet Meclisinde beş dönem görev yapmıştır. 1973 yılında Ağrı Senatörü olarak siyasî hayatına devam eden Şeyh Kasım Küfrevî, bu görevini 1980 darbesine kadar sürdürmüştür.

Şeyh Kasım Küfrevî, ilim, tasavvuf ve siyaset alanlarının dışında özellikle Ağrı ve çevresinde aşiretler arasındaki olumsuz hadiselerde arabulucu görevi de üstlenmiştir. Bu şekilde toplumun birlik ve beraberliğinin sağlanmasında olumlu rol oynamıştır.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Yusuf Halaçoğlu, "Ağrı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I/479.

2 Halaçoğlu, "Ağrı", I/480.

3 Selda Kaya Kılıç, "Osmanlı Devletinin Anayasal Sürece Geçişi", Devr-i Hamid, Haz. Mehmet Metin Hülagü vd., Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, V/9.

4 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1962, VIII/230; Ali Akyıldız, "Meclis-i A'yân", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII/243; Meclis-i Mebûsan ve Meclis-i Âyan Tutanak Terimleri Sözlüğü, Haz. Hasan Ferhat Aydın, Özlem Çakır, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 134.

5 Ağrı Valiliği, Geçmiş Dönem Milletvekillerimiz, www.agri.gov.tr; Dünden Bugüne Ağrı Milletvekilleri ve Parlamenterleri, Diyadinnet.com.

6 Vahyeddin Küfrevî, Pir Muhammed Küfrevî, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013, s. 130-131; Muhammed Küfrevi, "Küfrevî, Kasım", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2016, EK-2/102.

7 Muhammed Küfrevi, "Küfrevî, Kasım", EK-2/102.

8 Vahyeddin Küfrevî, Pir Muhammed Küfrevî, s. 9.

[9] Selahaddin Erden, Şirbeylerin Tarihçesi ve Şeceresi, y.y., Ağrı, 2002, ss. 31-34.

[10] M. Şefik Korkusuz, Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendi, Kilim Matbaacılık, İstanbul 2010, 33; Hüseyin

Kutlu, *Hâce Muhammed Lütfî Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri,* Damla Yayınevi, İstanbul 2006,s. 23; Vahyeddin

Küfrevî, *Pir Muhammed Küfrevî,* s. 16.

[11] Hâce Muhammed Lütfî, Hülâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lütfî, Esen Ofset, İstanbul 2013, s. 582.

[12] Vahyeddin Küfrevî, Pir Muhammed Küfrevî, s. 22, 71-142.

[13] Vahyeddin Küfrevî, Pîr Muhammed Küfrevî, s. 131-132; Muhammed Küfrevi, "Küfrevî, EK-2/102.

[14] Vahyeddin Küfrevî, Pîr Muhammed Küfrevî, s. 131-132; Muhammed Küfrevi, "Küfrevî, EK-2/102.

[15] Muhammed Küfrevi, "Küfrevî, EK-2/102.

[16] Vahyeddin Küfrevî, Pîr Muhammed Küfrevî, s. 135.

[17] Mustafa Bilici, Hayatu'z-zaman ve tevârîhu'l-avân, Serhadkasor Neşriyat, İstanbul 2005, I/113; Vahyeddin Küfrevî, Pîr Muhammed Küfrevî, s. 142-149.

[18] Muhammed Küfrevî, "Küfrevî, EK-2/102.

[19] Bilici, Hayatu'z-zaman, I/113; Vahyeddin Küfrevî, Pîr Muhammed Küfrevî, s. 132.

[20] Vahyeddin Küfrevî, Pîr Muhammed Küfrevî, s. 132.

[21] Vahyeddin Küfrevî, Pîr Muhammed Küfrevî, s. 132.

[22] Bilici, Hayatu'z-zaman, I/114-126; Vahyeddin Küfrevî, Pîr Muhammed Küfrevî, s. 142-149.

[23] Vahyeddin Küfrevî, Pîr Muhammed Küfrevî, s. 136-138.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Akyıldız, A. (2003). "Meclis-i A'yân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Bilici, M. (2005). *Hayatu'z-zaman ve tevârîhu'l-avân,* İstanbul: Serhadkasor.

Erden, S. (2002). *Şirbeylerin Tarihçesi ve Şeceresi,* Ağrı.

Hâce Muhammed Lütfî. (2013). *Hülâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lütfî,* İstanbul: Esen Ofset,

Halaçoğlu, Y. (1988). "Ağrı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Karal, E. Z. (1962). *Osmanlı Tarihi,* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kaya Kılıç, S. (2011). "Osmanlı Devletinin Anayasal Sürece Geçişi". *Devr-i Hamid,* Haz. Mehmet Metin Hülagü vd., Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Korkusuz, M. Ş. (2010). *Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendi,* İstanbul: Kilim Matbaacılık.

Kutlu, H. (2006). *Hâce Muhammed Lütfî Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri,* İstanbul: Damla.

Küfrevi, M. (2016). "Küfrevî, Kasım". *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Küfrevî, V. (2013). *Pir Muhammed Küfrevî,* İstanbul: Kaynak.

(2015). *Meclis-i Mebûsan ve Meclis-i Âyan Tutanak Terimleri Sözlüğü,* Haz. Hasan Ferhat Aydın, Özlem Çakır, Ankara: TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.

İnternet siteleri

Ağrı Valiliği, Geçmiş Dönem Milletvekillerimiz, www.agri.gov.tr

Dünden Bugüne Ağrı Milletvekilleri ve Parlamenterleri, Diyadinnet.com.

AN ANALYSIS APPROACH TO THE POINTS THAT WRITE ON THE AĞRI MOUNTAIN

Müzahir KILIÇ*

ABSTRACT

We express our feelings with the most beautiful poems. We express the poetry, which we are unable to say one by one, or what we cannot say, by taking shelter behind the metaphor. We tell our loved ones that we sent to the back of the mountain.

Without these mountains / the flower did not fade / Death was the commandment of God / No separation.

He doesn't consent to the separation of death. Because death is Allah's command. Separation is based on other reasons, especially poverty.

Mount Ararat is another, that stance, majesty, insurmountable and is the symbol of grave. It's a date. He is a witness of a religious phenomenon. Noah's ship is believed to be on Mount Ararat. Because the highest place in the flood is Mount Ararat, it is likely to sit there. As a religious cosmogony in Şırnak and other regions, we will focus on this issue and associate Mount Ararat with the Flood and take an analytical approach to the poems written on it.

There are thousands of poems written on Ağrı and Mount Ararat. The hope, expectation, lack of road, blizzard, storm and the most severe natural conditions behind the mountains cannot be expressed in any place other than Ağrı Mountain. The "most in of everything is hidden in Mount Ararat. Mount Ararat is an obstacle for all love and love. Mount Ararat is also a passion: Nakhichevan, Iran and Turkey look at him with envy. On the other hand, the enemy's eye is on him. But he is, above all, a great monument to our independence.

Key words: *Ağrı, Mount Ararat, poetry analysis, emotion.*

* *Dr. Müzahir KILIÇ, Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Education, Department of Turkish Education, Ağrı/TURKEY, e-mail: muzahirk@msn.com*

AĞRI DAĞI ÜZERİNE YAZILAN ŞİİRLERE HASRET TEMASI BAKIMINDAN TAHLİLCİ BİR YAKLAŞIM

Müzahir KILIÇ*

GİRİŞ

TEMA

Them, tem, tema (Fr): Bir yazı veya müzik parçasında işlenen, geliştirilen buluş, görüş veya düşünce. Bir yazıda sözü edilen nesne ve olay konuyu, yazının ana fikri onun özünü, bu özü taşıyan konuyu işlerken geliştirilen buluş, görüş, düşünce ve duygu unsurları da temayı oluşturur. (TDEA: 1998)

Tem da farklı kanaatler olabilir. Edebiyatta konu-tema tartışması sürüp gitmektedir. Şu var ki, konular sınırsız ama temalar sınırlıdır. Her şey konu olabilir ama her şey tema olamaz Ağrı Dağı üzerine yazılan her şiirin bir konusu olabilir ama bu şiirleri biz temalarına göre sınıflandırırız. Mesela; cimrilik, isyankârlık, kahramanlık, vatan sevgisi, ayrılık, ihanet, aşk, iktidar vb mesaj niteliğindeki hissiyatlar temaları teşkil etmektedir. Temalar hissiyatın aktarımıdır. Acıyı, kederi ayrılığı esere tema oolarak alır ve duygularımızla edebi bir dille süsleriz.

Ağrı dağı deyince akla ihtişam ve yüzyılların tanığı ve nişanesi aklımıza gelir. Bu tebliğde biz Ağrı Dağı üzerine yazılan şiirlerde "ayrılık" temasını değerlendirmeye çalışacağız. Bildiri konusunu seçtikten sonra araştırmalarımızda gördük ki; ayrılık ve hasret teması üzerine çok fazla şiir yazılmamıştır. Bu konuda değerli emeklerine başvurduğumuz İsmet Alpaslan hocanın "Ağrı Üzerine Şiirler" kitabı hareket noktamız oldu. Şahsımın da Ağrı Dağı üzerine yazmış olduğum "Kadim Misafir, Ağrı Dağı" şiiri ondaki yücelik ve tarihin tanığı özellikleri üzerine yazılmıştır.

Efsanelerin de realitenin de diyarı Ağrı.. Ağrı yaşam koşullarının en zor olduğu illerden biri. Şiddetli soğukları, kısa süren yaz mevsimi insanların yüzünü hep batıya çevirmesine sebep olmuştur. İranlı bir tır şoförü kışın aracı bozulunca soğuktan ve olumsuzluklardan şikâyetini yanındakilere "Ağa, burada kalıyorsunuz diye size para mı veriyorlar?" diye dile getirir. Çünkü soğuktan yana şikâyetçi olmamak elde değil… Biz işe şikâyetle başladık bunun arkası da gelmez. Peki, hiç güzel tarafı yok mu? Elbette var. Kısa sürse de baharı Ağrı'da yaşamak bir ayrıcalıktır. Bunun için Ağrı üzerine yazılmış şiirlerde bu güzelliği bulmak mümkün. Bir de Ağrı, Ağrı Dağı ve Ağrı özlemi üzerine yazılmış şiirlere bakmak lazım. Ağrı Dağı başlı başına bir özlemdir, idealdir. Sahiplenme olgusudur. Türklerin dışında birçok milletin sahiplenmek istediği ulu bir dağdır. Nahcivan, Azerbaycan gibi Türk Devletleri ona gururla bakarlar, onu görmek Türkiye'yi görmek gibidir. Ermenilerin Ararat dediği veya eski eserlerde Ararat ve benzeri adlarla anılan dağ âşıklar için tam bir dert ortağıdır. Azerbaycanlı şair Memmed Aslan diyor ki:

Ağrın alım, Ağrı dağı, ağrıma
Nedir seni ağrılara uğradan
Sisden ayrıl seni basım bağrıma
Ne gazandım bu geldiğim uğurdan [1]

Yaz gününde başının boranlı oluşunu, üzerindeki yarıkların gözyaşının izi olduğunu soarar, sorar da hüzünlenir. Çünkü nice kavgalara şahitlik etmiş, nice gamı kederi sinesinde saklamış bir dağdır. Ağrı dağı, insanlığın yüzyıllarına şahitlik eden yüce bir dağdır. Çok şey bilmek yüktür, Ağrı dağı da bu yükü alasıyla

* *Dr. Öğr. Üyesi Müzahir KILIÇ, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ağrı/TÜRKİYE e-posta: muzahirk@msn.com*

yüklenmiştir. Aşklara, sevdalara, savaşlara, ayrılık ve hüzünlere şahitlik etmiş ve tarihi bir kitabesi olarak karşımızda durmaktadır.

Ağrı üzerine yazılmış şiirler arasında Ahmet Muhip Dranas, Arif Nihat Asya, Zeki Ömer Defne, Bahaettin Karakoç gibi ünlü şairlerin yanında Araştırmacı-Yazar İsmet Alpaslan'ın tespitlerine göre 200'ün üzerinde şair Ağrı Dağı ve Ağrı üzerine şiir yazmıştır. Bu teveccüh İstanbul, Edirne, Bursa gibi şehirler hariç Türkiye'de birçok şehre nasip olmamıştır. Kaldı ki Ağrı tarihi ile ilgili yazılmış, Edebiyat ve kültürü ile ait fazla bir yazma eser de bulunmamaktadır. Cumhuriyet sonrası il olan Ağrı'nın tarihi de çok eski değildir. Yıllarca Osmanlı'nın sancağı olmuş Doğubayazıt elbette tarihi itibariyle daha eskidir.

Ağrı'nın folklor, kültür ve edebiyatına büyük hizmetleri olan ve aynı zamanda şair olan İsmet Alpaslan bir şiirinde:

Çık bir gün Ağrı doruğuna
Acı ve kinleri bulutlara dür
O mu yüce sevgin mi?
Bir de oradan gör. [2]

diyerek acı, keder, kin, nefret, özlem, sevgi, adına ne varsa Ağrı Dağı'nın şahitliğinde olduğunu ve daha iyi görmek isteyenlerin onun tepesine çıkmaların dile getirir. Biz kederlerimizi ifade ederken "başım dumanlı" deriz. Ağrı dağının başının dumanlı olması aşırı kederli oluşuna teşbih edilir. Dağ üzerindeki derelerin akan suların meydana getirdiği yarıklar olarak kabul edilir. Akan sular dağın bağrını yarmıştır. .

Burada Fuzuli'nin bir beytini hatırlatmak yerinde olur:

Zevk-i tiğinden aceb yok olsa gönlüm çak çak
Kim mürur ilen bırakır rahneler divare su[3]

(Gönlüm senin kılıca benzeyen keskin bakışlarının zevkinden gönlüm parça parça olsa buna şaşılır mı? Çünkü su ada aka aka zamanla duvarda yarıklar meydana getirir.)

Âşık Ali' de Ağrı dağına farklı bir gözle bakar;

Yine yâda düştü cennetin bağı
Neçe kapısı var nece otağı
Nuh gemisi peygamberin bulağı
Sende çok nişane var Ağrı Dağı

Hatırına getirdiği Cennet köşesi Ağrı Dağı'dır. Orası bir yurttur, evdir. Kaç kapısı var demekle aslında bir gerçeği gizlemektedir. Zira Ağrı Dağı yükseklerine her taraftan yol vermez. Âşık Ali, diğer bir şiirinde Ağrı dağının tepesindeki kar için: *"Payızın, baharın olup zevistan? Senden eksik olmaz kar Ağrı Dağı"* sözleriyle tepesinin sürekli karlı olduğunu söyler. Herkesin de Ağrı Dağı'na tırmanması kolay değildir. Eteklerinde yaylanmak otağ kurmak mümkün olsa da yukarıya, tepeye tırmanmak kolay değildir. Nuh'un Gemisi ve Peygamber Çeşmesi onun nişaneleridir. Ağrı üzerine yazılan Efsanelerde özellikle Nuh'un Gemisi ilgili geniş bilgilere ulaşmak mümkündür.[4]

Ağrı üzerine şiir yazanlar bazen özlemlerini Ağrı Dağı ile bazen de Murat Nehri ile paylaşırlar. Ağrı Gülesor köyünde öğretmenlik yapan M. Sevki Özdemir, duygularını dörtlüklerde paylaşır:

Sen hangi ellerden gelip gidersin
Dertli gönlüm gibi çağlayan Murat
Nedir derdin, niçin böyle inlersin?
Var mı seni de bir bağlayan Murat

Mevsimler geçtikçe Şevki gibi derdinin artmasını ve hicranlı gönlüne okların batmasıyla dertlerinin tazelendiğini bu dertlere ortak olarak Murat suyunu seçmesi şiirde dile getirdiği diğer konulardır. Ağrı Dağı için de "*bir gece sana mihman olaydım*" diye bir özlemini dile getirir. Çünkü başından çok ceng ü cidal geçmiştir. Çok ayrılıklara ve yaralı gönüllere durak olmuştur. Onların hikâyesini Ağrı Dağından dinlemek ister. Uzaklarda olup, Ağrı dağını, Murat'ın akışını ve diğer güzellikleri özlem olarak anlatan şairleri de hatırlatmak gerekir.

Ağrı'ya hayranlığını dile getiren Celal Başer, duygularının zirvesini yaşamaktadır. Her güzelin bir sevdalısı olduğunu, Ağrı'nın sevdalılarının çok olduğundan bahseder. Coşkusunu içinde önü alınmaz bir sel olarak tarif eder:

Bugün yine içimde önü alınmaz sesin
Gönlümün beğendiği güzellerden güzelsin
Yılda bir değil seni gün içre bin anarım
Ağrı'm senin için doğdum, senin için yanarım

Ağrı Dağı'nın yüceliği düşman çatlatmaktadır. O, gök kubbenin direğidir ve başı hep yücelerde olmalı, bir taşı bile kan içmeden heba edilemez.

Mehmet Nuri doğan özlemini şu dizelerle açıklar:

Şimdi sessiz sesiz garip garip ağlarız
Hasretinden yürekleri dağlarız

Öyle ki, Ağrı dağını, sofrasında aş, gözlerinde yaş ve bağrına bastığı taş olarak tarif eder. Meşhur atasözünde geçen "Bülbülü altun kafese koymuşlar ah vatanım demiş" Elbette toprak başka bir şey, doğup büyüdüğün, her taşında toprağında bir anı beslediğin, ana kucağı olarak gördüğün yer senin kutsalındır. Özlemek, hasretini çekmek en doğal olanıdır.

Efkarî, bir başka hisseder ve hislerini şiirle paylaşır.

Efkârî kurban olsun hecelerine
Garip gündüzüne, gecelerine
Gelsen de Ağrı'nın yücelerine
İçimdeki koru söndüremezsin.

İçindeki korun büyüklüğünü ifade için Ağrı dağının yücelerine çıksa da söndüremeyeceğini söylüyor. Belli ki içindeki hasret ve özlem tarifsiz derecededir. İklim şartları itibariyle yükseklere çıktıkça ısı düşmekte bu sebeple de Ağrı Dağı'nın tepesinden kar eksik değildir.

Turan Şahbaz (Âşık Mihmanî) şiirinde Ağrı'nın güzelliklerini methederek başlar. Öncelikle Ağrı Dağını tasvir eder:

Her seher güneşin başından doğar
Aydınlatır bir nur her yanın Ağrı
Bu nur-u Mevla'dır zulmeti boğar
Allah'tan kullara ihsanın Ağrı

Yiğitler diyarı Ağrı'nın tüm güzelliklerini coşkun bir dille, heyecanlı bir yürekle anlatır.

Ağrı Dağı üzerine yazılmış birçok şiirden dikkatimi çeken bir konu da ebced hesabıyla Arif Nihat Asya'nın "Ağrı Ziyareti" adını verdiği şiirin tarih düşürme (ebced) hesabıyla yazdığı şiirdir:

"Köyler bize yol boyunca tespih oldu"
Gerçekti sözüm… nedense tesbîn oldu
Buldum aradığımı "Sevgilim Ağrım" dedim;
Ebced üzerinden bu da tarih oldu.

آغری سوکیلم = H. 1373 / M.1958

Ağrı ziyareti ile ilgili şiir aynı zamanda bu ziyareti 1958 yılında gerçekleştirdiği şiirde düşürülen tarihten anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi sempozyumu dolayısıyla sunmuş olduğumuz bu bildiri, Ağrı üzerine yazılmış şiirlerde Ayrılık Teması değerlendirilmiştir. Şiirler incelendiğinde görüldü ki ayrılık, özlem, hasret temaları yerine daha çok milli duyuş ifade eden temalar daha çok kullanılmıştır. Özellikle Ağrı dağı geçmişten geleceği kadim bir vakarın temsilcisidir. Milli ve dini değerlerin temsilcisi ve şahididir. İnsanlığın yeniden doğuşu veya tufandan sonra varlığını devam ettirmesi Nuh'un gemisi ve gemiye sığınanlarla olmuştur.

Ağrı üzerine yazılmış şiirler yalnız Ağrılı şairler tarafından kaleme alınmış değildir. Ağrıya bilvesile ayağı düşen, ikamet eden, görevi gereği bulunan yüzlerce şair öncelikle Ağrı Dağı ve Ağrı üzerine çok güzel şiirler yazmışlar, bu şiirlerinde tabii güzellikler ve doğa şartları olmak üzere çeşitli temaları işlemişler-

dir. Başta Ağrı Dağı olmak üzere, İshak Paşa Sarayı, Ağrı'nın kurtuluşu 15 Nisan, Murat Nehri, Balık Gölü Ağrı yaylaları ve ilçeleri üzerine şiirler yazılmıştır.

Ağrı Dağı doğal, kültürel ve dini turizm sebebiyle bir cazibe merkezidir. Ağrı ve Ağrı Dağını ziyaret edenler bu muhteşem manzara karşısında hissiyatlarının tercümanı olan güzel şiirlerle bu mekânları tasvir etmeye devam edeceklerdir. Bu sebeple Ağrı üzerine şiir yazan şairlerin duygu yüklü yüreklerinden dolayı tebrik ediyor, hayatta olanlara sağlık, ölenlere rahmet diliyorum.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Alpaslan İsmet, Şiirimizde Ağrı, sh, 154

2 Age. ,sh, 28

3 Akar, Prof. Dr. Metin, Su Kasidesi Şerhi, TDV Yayınları, sh. 25

4 Alpaslan, İsmet, Ağrı Efsaneleri, Ağrı Kitapları Dizisi: 1

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Akar, Prof. Dr. M: "Su Kasidesi Şerhi" TDV Yayınları Ankara, 2000

Alpaslan, İ: "Ağrı Efsaneleri", Ağrı Kitapları Dizisi: 1, İzmir 2010

----------:"Ağrı Üzerine Yazılmış Şiirler" Ağrı Kitapları Dizisi: 2, İzmir 2010

----------:"Ağrılı Şair ve Yazarlar" Ağrı Kitapları Dizisi: 3, İzmir 2012

----------:"Öğretmen Yazarlar Dizisi, "Şiirimizde Ağrı" MEB Yayınları İstanbul, 1988

"İlimiz Ağrı" Özgül Yayınları, Isparta

Karaca, K, "Ağrım Ağrı" Ağrı, 2011

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, C.8, sh. 303, İstanbul 1998

FROM NOAH'S ARK TO KARAKOÇ'S RESURRECTION THOUGHT: BEİNG ON THE ROAD

Erdoğan ERBAY[*]

ABSTRACT

When Noah is mentioned in the history of the prophets, the concepts of flood and ship come to mind. The events taking place around these three concepts and their results have always found their place among the subjects of literature and art. The events and their results constituted a very rich area in terms of preparing tales, epics, poetry, story, mythology, novel and theater. The paintings aroused by the catastrophe in the human imagination stand out as issues that men of literature and art cannot give up.

Sezai Karakoç's attitude in the exchange and relationship of tradition and innovation is to lean on tradition and continue to produce values in her own age. In particular, he bases his imagination of civilization on the concept of resurrection while taking the style of those who shape and shape the tradition in a procedural circle.

From time to time, behind the veil of being ignored and tried to forget the case of the twentieth century in the capacity of the previous actors behave, how to behave differently, this behavior never gives up tracking. He walks in the footsteps of the teachings of civilization so that one can find the lost paradise, goodness and beauty.

Karakoç, who looks at events as his own and not with the eyes of the other, is in pursuit of analysis with a wisdom and gratitude of the great changes that took place in Noah and his era, which still existed as 'catastrophe' in the mind of humanity. Aside from the fact that events are called a 'catastrophe' the desire to show loyalty to the service as a breath of effort to achieve catastrophe during the event of 'catastrophe' is a hallmark of Karakoç's point of view. Noah, the flood and the ship incident, as a "lamenting people" as to the extent to which it can be seized and to reach the results, it is very important for those who follow the trail.

Every ring of the chain of prophecies, beginning with Adam and ending with Muhammad, are bright stars that illuminate the path of the cause. Karakoç's idea of 'resurrection' is the reflection of the twentieth century of the demand for the labor of the case that will continue until the apocalypse under the guidance of the masters. Sezai Karakoç's view of Noah, his resistance and his resurrection, as a result of his resurrection, carries all the dimensions of a case. The essence of this point of view is 'workmanship for the case represented by the prophets.

Sezai Karakoç's reference to Noah is built with broad and deep meanings, very different from the ideas that almost everyone accepts. He enters into the annotation of the ship which Noah built as a prophet and the narratives that formed around the ship. Noah's reason for building the ship and the function of the ship and the substitution of Karakoç's idea of resurrection reveals the loyalty of the worker who followed in the footsteps of the master. Karakoç is one of the servants of the ship built in order to restore the order. Moreover, Noah's Ark is not lost in

[**] *Prof. Erdoğan ERBAY, Atatürk University Faculty of Letters Erzurum/TURKEY, e-mail: eerbay@atauni.edu.tr*

Karakoç thought. Because the ship is alive with an eternal trial, and is ready at the beginning of the waterfall to open the door of a new era.

This study is designed to show how Noah is portrayed as a tutorial and guide in Sezai Karakoç poetry. One of the aims of the article is to try to reveal the main characteristics of Karakoç's view of the event. In addition, Karakoç's stance and resurrection, which traces the trainer and the guide, will be analyzed and analyzed within the framework of the teacher-worker relationship.

***Key words*:** *Noah, flood, ship, Sezai Karakoç, 20th century.*

NUH'UN GEMİSİ'NDEN KARAKOÇ'UN DİRİLİŞ DÜŞÜNCESİNE: YOLDA OLMAK

Erdoğan ERBAY*

GİRİŞ

Felah bulup kurtuluşa ermek, aşkın değerler yolunda göğe ve yukarıya doğru atılan adımlarla mümkündür. Yerin dibine geçişle göğe yükseliş arasındaki bağ, hak ile batıl; çıkış ile batış mücadelesinin varlığına işarettir. Hak, her anlamda üstte/üstün ve izzetlidir. Batıl ise, her durumda aşağıda, batık ve zelildir. Yeryüzünün Hak yolunda ilk öğretici ve rehberleri olan peygamberler, hak ve adalet zemininde yükselişin de temsilcileri olmuşlardır. Hak ve adaleti yeryüzünden silip batılın hâkimiyetini destekleyen kimselerse, aşkın olandan kopmuş çürük ve kokuşmuş davasızlardır.

Kurtuluşun yönü daima yukarıya doğrudur, bir çıkıştır. Dolayısıyla, ilk peygamberden son peygambere kadar, hakka ve hakikate çıkan yolun ivmesi yukarıya doğrudur. Hz. Nuh'un gemisinin sularla birlikte yükselmesi, onun davasına inananlar için çıkıştır, kurtuluştur. Davaya inanmayanlar için alçalma, zillet ve batıştır. Hz. Yusuf'un kuyuda toprağa tutunarak yükselmesi, asıl vazifeye giden yolda tabi tutulduğu imtihanın başlangıcıdır. Kuyu kavramı, mana itibariyle insan zihninde imge ve derinlik ile çıkılamaz bir çerçeve çiziyor olsa da, Hz. Yusuf için hem maddi hem de manevi manada yükselişin has noktasıdır. Hz. Peygamber'in Mirac'a yükselişi, Hakk'ın yüceliği ile Batıl'ın seviyesizliğine işaret etmesi bakımından olağanüstü bir örnektir. Zira, insana insanca muameleyi dahi zillet addeden seviyesiz cahiliye mantığı ve geleneğinin zulmete boğduğu devri, hak, hukuk ve adaletin hâkimiyeti sayesinde, her zaman aydınlık Saadet Asrı'na nasıl dönüştüğünün de ispatıdır. O, ilk insan ve ilk yol gösterici Hz. Âdem'le başlayan, son peygamber, en güzel insan ve her zaman yol aydınlatıcı Hz. Muhammed'de en mükemmel hâline kavuşan davanın eridir. Bu kutlu silsilenin çok önemli halkalarından Hz. Nuh ve Tufan, Karakoç'un ibret göstermek bakımından üzerinde durduğu hadiselerdendir. Hz. Nuh'un yaşadıklarını sadece insanlar ibret alsınlar diye anlatmaz. Çünkü, bir peygamber olarak Hz. Nuh'un mücadele ettiği inkârcılık, Karakoç'un yaşadığı çağa da damga vurmuş, 'alpinist bir dava eri' olarak Hakk'ı yüceltmek için hiçbir engele takılmadığı gibi, inancın beslediği ümidi de her zaman diri tutmuştur. Bu durum onun satırlarına şu cümlelerle dökülür: "Benim inandığım ve bağlandığım dava, ilk insan ve ilk yol göstericinin, dünyayı dolduran inkâra karşı özgür inanç gemisinin kaptanı olan Hazreti Nuh'un Ebedî Kurtuluş Sancağını uygarlıklar başkentine diken…" (Karakoç, 2018: 10) inancın davasıdır.

NUH, KARAKOÇ VE YİRMİNCİ ASIR

Bir asrı bizzat yaşayarak, bir asır öncesini de, sözlü gelenek ve yazılı metinler sayesinde idrâkine kazıyan Karakoç, 'Nuh'un işçisi' olarak 'çağa' sahip çıkmanın ölçüsünü belirler. Karakoç, **Fecir Devleti**'nin ruhunu haykırır: "Çağa er kişinin kası gerilir/ Bu ülkü bir kılıç gibi keskindir/ Uzar uzar kalbimizin içinden/ Kalbinizin içine kadar/ Sizi öldürmek için değil/ Sizi diriltmek için/ Tutun ki bu kılıcıdır Ali'nin/ Halid İbn-i Velid'in." (Karakoç, 2012: 418) Her mümin gibi, Karakoç da, yaşadığı çağın sorumluluğunu duyar. Sorumluluğun gereği, sahip çıkmaktır. Varlığını bir ülküye adamış erin kılıcı, aynı ülküye davet edeceği gönüllere diriltmek için uzanır. Gönlü diriler, öldürmenin kolay, diri kılmanın güçlü-

* *Prof. Dr. Erdoğan ERBAY, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Erzurum/TÜRKİYE, e-posta: eerbay@atauni.edu.tr*

ğünü bilirler. 'Nuh'un inanç gemisi' gönlünün onarılmasına rıza gösterenleri taşıdı. Geminin taşıdıkları, Diriliş'in erleri idi.

Yaşadığı asrın, insanı ve insanî değerleri ayaklar altına aldığını gören Karakoç, asrın azgınlığına, Üçüncü Ayin şiirinde "Yeni bir düş kurarlar 20. yüzyıl kızgınlığında" (Karakoç, 2012: 497) mısraı ile itiraz eder. Aslında, yirminci asır, Batı'nın sahte bir medeniyet kurmak için, insanlığın biriktirdiği bütün kıymetleri türlü bahanelerle yok ettiği zaman diliminin adıdır. Bir taraftan dünya savaşları, diğer taraftan yeryüzünün muhtelif yerlerinde sudan sebeplere dayandırılarak fitili ateşlenen kavgalar yüzünden, asrın suratı simsiyah bir zulme boyanmıştır. Karakoç için bu hâl, Nuh Tufanı öncesindeki tablonun aynısıdır. Bu yüzden, Bâtıla karşı Hakk'ın yanında duranları kurtarıp diriltecek bir Nuh Gemisine ihtiyaç vardır: "Erdem sitesinin bir işçisiyim. Bu sebeple kapitalist veya komünist siteler gibi zulüm sitelerini yıkmak borcumu hiçbir zaman unutmuyorum. Şeytanın kentini darmadağın etmeye andiçmişim." (Karakoç: 2018: 14) Yirminci asır pozitivist düşüncesinin üretip dinin yerine ikamesi hayal edilen sistemlere karşı Karakoç, mensup bulunduğu 'erdem sitesi'ne sahip çıkar. Zira, erdemli olanla erdemsiz olan arasında cereyan eden kavganın erdemlinin lehine sonuçlanması, 'sitenin erdemli işçisi'ne bağlıdır. Alınan ahidin özü, sözüne sadakattir. Hakikat medeniyetinin dayanaklarından kılıç, tarih boyunca inancın hizmetkârı olmuştur.

NUH (AS)'TAN ÖNCE: BOZULUŞ VE YIKILIŞ

Sezai Karakoç, **Sesler / Kış Anıtı** adlı şiirinde, öncelikli olarak Nuh Tufanı'na kadar insanın yaşadığı ve geçirdiği devirleri tahlile girişir. Zira, böyle bir anlatıma duyulan ihtiyacın nedeni, Tufan öncesi yeryüzünde nelerin nasıl yaşandığını tasvir eden bir tablo çizmektir. Ardından, insanlığın geçirdiği iniş çıkışları görmek, Tufan'ın gelişini haber veren hadiseler zincirini çözmektir. En son noktada, Tufan'ın hangi şartlarda vuku bulduğunu daha da derinleştirmek, bununla birlikte yıkılışa giden süreci insanın zihninde canlandırıp, hadisenin vahametini göz önüne sermektir. Felâketin nihaî bir sonuç, kökten ve temelden bir yıkılış, varlık adına bir bitiş değil; varlığın devamı adına yeniden bir diriliş, inanç bayrağının ilelebet dalgalanmasına zemin hazırlayan bir oluş, davası olan mümin için ayağa kalkış olarak görmek gerekir.

Hakikat, zaman, mekân ve şartlara bağlı olarak değişmez. Hiçbir güç de bunu tersyüz edemez. Hakikate, bir hakikat eri şuuruyla bağlılık duyan Karakoç, hakikatin derin manası ile ân'a yönelir. Ân'ın aynasına aksedip belirgin hâle gelen değerler üretmekten maksat, bizzat bildiği ve inandığı davanın evreni kucaklama arzusudur. Temellük ettiği sadece bir miras değil, vahdete götüren yolun tek ve tartışılmaz ölçüsüdür. İnsanlığın yürüyüş seruveninde, medeniyete renk veren milletlerin karakterlerini yansıtan hususiyetler yol gösterici olmuştur. Bu hususiyetler, yeryüzüne düzen verme iddiası taşıyan insan ve toplumların hangi görünüşle kendilerini takdime çalıştıklarının da açık işaretleridir.

Karakoç, öncelikli olarak Nuh Tufanı'na doğru giden sürece dikkat çeker. Zira, tarih, insanın sebep olduğu hadiseler zincirinin şahididir. Hakka ve adalete uygun, olumlu, güzel ve insana yakışır faaliyetleri bildirdiği gibi; yeryüzünü fitne ve fesada boğan, olumsuz, çirkin ve insanlık dışı uygulamaları da ihbara memur bir muhbirdir. Aslında, Karakoç için geçmiş, ânın yüreğinden sızarak geçenlere, kendinden öncekilerin hikâyelerini nakleden bir kitabedir. Elbette, Nuh Tufanı'nın belgesi de, sözdü. Sözle başlayan varlık, sözle sona erebilirdi. Nuh peygamber, 'Ben, sizin başınıza acıklı bir azabın gelip çatmasından korkuyorum!' (Hûd: 5-6) ikazında bulunurken kullandığı tek şey, söz olmuştur. Kavmi, O'nun, yaşanacakları haber veren sözüne kulak verip haddini bilmek yerine, O'nu yalanlamayı tercih etmiştir. Putlarına tapmak gibi bir alışkan-

lığı sürdürebilmek için, uydurdukları yalanların doğruluğuna inanan kavim, hakikati açık ve sarih bir şekilde ortaya koyan sözlere yüz çevirmiştir.

Karakoç, bu bölümde, inanç bayrağının taşıyıcıları peygamberlerin kurup imar ettikleri beldeleri, medeniyetlere mekân olmuş şehirleri, belde ve şehirlerin öne çıkan özelliklerini, söz konusu belde ve şehirlerin temsil ettikleri değerleri teker teker sayar. Belde ve şehirlerin temsil ettikleri değerlerin bir tarafını din, bir tarafını kültürel unsurlar, bir tarafını da medeniyetin kodları belirler. Değer ve erdemlere sahipliği hakkıyla yerine getiren mekânlar, insanlığın hafızasında iyi ve güzel hâl ile yer edinirken; öz benliğini muhafazada ihmalkâr davranan mekânlar, felâket ve yıkımla yer işgal ederler. İşte, Karakoç'un Tufan öncesi çizdiği tablo, yıkılış hâlinin görüntüsüdür: "Şam ve Bağdat kırklara karışmıştır/ Elde kala kala bir Mekke bir Medine kalmıştır/ O da yarım kalmıştır/ Urfa ufala ufala/ Bir pul olacak çarpık balıklar üstünde/ Belki bir toz bulutu/ İstanbul'a küflenmiş/ Bir Avrupa akşamı dadanmıştır/ Eski şehirlerin kimi göğe çekilmiş/ Kimi yedi kat yerin dibine batmıştır/ Yavaş yavaş çiseleyen yaz yağmuru Babil'dir/ Lût şehri ansızın gelen gök sesidir/ Bardaktan boşanan İskenderiye'dir/ Isparta bir güz kırağısı Kudüs bitmeyen bir kış/ Roma her şimşek çakışında bir kere daha yakılır/ Atina'yı bir lodos çizer ufuklara/ Sonra birden silinir ters dönmüş bir fırtınayla/ Bir boğa rüzgârıyla sabahın lâmbası bir poyrazla." (Karakoç, 2012: 160-161)

NUH (AS)'TAN SONRA: OLUŞ VE DİRİLİŞ

Karakoç'un, şiirin bu noktasına kadar çizdiği tabloda karşılaştığımız hâl, felâket zannedilen hadiseler zincirinin, Nuh'un Gemisi sayesinde kurtuluş güneşinin doğuşuna bir hazırlık olduğudur. Bir merhametin insanı kucaklaması ve kuşatması için, çöküşün son noktasına ulaşmış olması lâzım gelmektedir. Zira, sözle haber verilen korku ve felâket, "Ey arz! Suyunu, yut! Ey gök! Sen de, tut! Denildi. Su, kesildi. İş, olup bitirildi." (Hûd: 44.) ilahî sözle sona erdirilmiş ve olması gereken yerine gelmiştir: "Nuh şehri boğulmuştur/ O kurtaran geminin enkazı yoktur/ Çünkü o gemi ölmemiştir/ Bir şelâle üstündedir sağdır dipdiridir/ Bir yay gibi yeni bir çağa gerilmiş/ Bir tufan öncesinin telâşı içindedir/ Üflenecek Sûr için kulağı kiriştedir/ Her deprem ölü bir şehrin öfkesidir/ Zavallı bir diriliş girişimidir/ Eski olan kendini yapmak için/ Yeninin düzgün taşlarını devirir/ Böylece gündüz bir kere daha taşların altında kalır/ Afrodit'in heykeli tam ortasından biçilir/ Putlar öğlenin yüksek fırınında erir/ Bir mangal dolusu kül haline gelir/ Her deprem sanki muzip bir tarihçinin işidir." (Karakoç, 2012: 161) Karakoç'un, Nuh ve Tufan'a yaptığı göndermenin özünde yatan hakikat, kalabalıkların ve insanlık hafızasının olumsuz ve kötü algıya mahkûm ettiği bir hadisenin, insanlık tarihi ve insan için taşıdığı esrardır. İnsanlar için kurulan şehir boğulsa da, Ebül-beşer tarafından inşa edilen geminin halkı, söze tabi olup kurtuluşa ermişlerdir. 'Ölmemiş' ve 'enkazı' bulunmayan bir geminin 'enkazı'nı bugün hâlâ Cudi'de arayan insan, hiç ölmeyecek bir hakikatin tenvir ettiği aydınlık yoldan dahi haberdar değildir. Zira, Hz. Nuh'un gemiyi inşa etmesi sadece Tufan'dan felah bulmak için değildi. Bununla beraber, 'yeni bir çağa' hazırlık içindi. Davası olan insanları, yeni dava erlerine kavuşturmak niyetiyle yola çıkan gemi, 'dipdiri ve sağ'dır. Susayanları kandırmak için, bir 'şelâle'nin başında beklemektedir. Öyle ki, fıtrata ait hususiyetler bir tarafa bırakılırsa, Tufan'dan sonra insanlık tarihi açısından en etkili kuvvet, sözün kuvveti olmuştur. Mehmed Ziver'in ifadesi ile "Hakîkaten tûfândan sonra fıtrata â'id hâdisât istisnâ edildiği hâlde sahne-i beşeriyyette her gûnâ harekât ü inkılâbâtı vücuda getiren te'sîr, kuvve-i kelâmdır." (Mehmed Ziver, 2017: 59)

Sezai Karakoç, **Fırtına** şiirinde de, "Suyunda balık olan Nuh halkı battı" (Karakoç,

2012: 164) derken, Nuh ve Tufan'a göndermede bulunur. **Hızırla** Kırk Saat'in 15. şiirinde varlığını aşkın değerlere adamış bir insanın bakış açısının, Nuh ve Tufan'dan ne manalar devşirebileceğini göstermektedir: "Nuh'un bir işçisiydim/ Günlüğümü biriktirdim tahta aralarında/ Bulursanız Nuh'un gemisinden bir parça bir kalas/ İçinde altın vardır işte bu işarettir sana/ Altının üstünde Nuh'un mührü/ Dünyanın en ilkel yazısıyla/ İlkel ama sade ilkel ama canlı/ İlkel ama güzelliğiyle çarpar insanı/ Ben İbrahim'in sır kâtibi/ Yakub'un dedektifi/ Yusuf'un hapishane arkadaşı/ Düş yorumu öğretmeni/ Ama görmedim yavuz bir öğrenci/ Aydın kılıçların şelâlesi/ Musa gibi." (Karakoç, 2012: 203) Beşerin atası sıfatı ile Hz. Nuh'a 'işçilik' eden Karakoç, yeryüzünde dirilişi sağlamanın usulünü öğrenmiştir. Sayı itibariyle çokluğun, gücü ve imkânı elinde bulundurmanın, arza hâkimiyette kâfi sebep olmadığı sırrına da ermiştir. Bugün yeryüzünde ne varsa, üzerinde Hz. Nuh'un mührünü taşır. Çünkü, arza hayat aşılayan ne varsa, Hz. Nuh'un nesli başta olmak üzere, onunla birlikte inanç gemisine binenler sayesindedir. İşte, Karakoç, 'alpinist bir diriliş eri olarak' 'erdem sitesini' imarda, Hz. Nuh'tan tedris ettiği sadelik, irade ve itaatle tek başına yirminci asrın tufanlarına meydan okumayı bilmiştir. Halkanın başında bulunan Hz. Nuh'un işçisi, hiç değişmeyen, bozulmayan, asla eskimeyen Tevhid şuurunun yirminci asırdaki sesidir.

Sezai Karakoç, **Hızırla** Kırk Saat'in 34. şiirinde, Hz. Nuh ve Tufan'dan çok hususî manalar devşirir. Nuh'un Gemisi bütün yeryüzünü dolaştıktan sonra, durak yeri Cudi'ye misafir olur. Hep diri ve canlıdır. Diriltir ve canlandırır. Bitiş ve yok oluş zannedilen hadisenin, yeryüzünde yürüyen, uçan, koşan, yüzen ve konuşan ne kadar canlı varsa, hepsinin dirilişine zemin hazırlamıştır. Her şey Cudi'den arza yürümüş, arz canlanmış, yeryüzü imar edilmiştir. Öyleyse, Tufan yeryüzünün dirilişi için bir başlangıçtır. Allah'ın elçilerine kulak verenlerle, dini ölçüleri boğmaya çalışanlar arasında ebediyen var olacak mücadelenin, kaynak yeri, kökenidir. Herkes ve her şey, Tufan'ın ardından fıtrî hususiyetleri dairesi içinde, en güzel, en cömert ve en mükemmel hâliyle varlığa hizmet etmektedir. Karakoç için Tufan, ölü ile dirinin, çöküş ile ayağa kalkışın ortak noktasıdır: "Bal aktı incirlerden/ Yağ aktı zeytinlerden/ Yeni bir ülke buldu narlarda/ Türlü hastalığın bakıcısı arılar/ En küçük minicik bir zikirdir karıncalar/ Kızgın taşlar üstünde/ Dizilirler bir tesbih gibi/ Evrensel bir teşbihtir/ Nuh Tufanı'nın armağanı/ Arılar karıncalar/ Filler güvercinler/ Cudi tepelerinden/ Yayılan akan/ Mezopotamya'ya/ Dünyaya/ Nasıl ki/ Filler görürler düşlerinde/ Hindistan'ı/ ve çölü ve develeri/ Bir şaman gibi coşarlar/ Haykırırlar ip kırarlar/ Saray yıkarlar/ Ağızdan akan bir köpük gibi savururlar/ İçlerinde serap biriktirdikleri/ Bir özlem öfkesini." (Karakoç, 2012: 272-273)

BATI, BÂTIL VE HZ. NUH

Karakoç için Hz. Nuh, insanı inkâr edip hakikati dışlayan medeniyetin bozgun üfleyici sesine karşı hakikat medeniyetini ayağa kaldırıcı bir neferdir. Zira, **Dipnotu** şiirinin **Evin Ölümü** kısmında, Diriliş medeniyetinin temeli olan ailenin bir fesada uğramasını engelleyecek er sıfatıyla Hz. Nuh'a göndermede bulunur. Çünkü, bir peygamber olarak Nuh, ilahî düzeni bozan bütün fillere son vermek ve nizam-ı âlemi yeniden sağlamakla mükelleftir. İlahî mesajı tebliğle haddi aşan sosyal bir yapının asıl sorumluluk alanına geri dönmesi sağlamak esastır. Bir topluluğun, kurtuluş yolunun Hakk'ın yanında saf tutmak olduğunu fark edip, Hak ile Bâtıl arasındaki çizgiye dikkat çekmek de asıldır: "Batının fısıltısı içlerindeydi/ Oğul önce gitmişti onlar da gidecekti/ Bir Nuh olsa önleyecekti belki/ Sular ama ta dağlara vurmuştu." (Karakoç, 2012: 317)

SONUÇ

Nuh, insanlık tarihinde sembol isimlerden

birisidir. Çünkü, insanlığın yeryüzü yürüyüşünün kırılma noktalarının başında, Nuh Tufanı yer almaktadır. Tufan'dan önce ve Tufan'dan sonra kavramlarının içerdiği mana değeri, bir 'bitiş'in felâketi ile bir 'diriliş' şuurunun vuku bulmasına zemin hazırlayan aynı hadiseye bağlı olarak gerçekleşmesi, ilahî adaletin tecelli şeklinin insanlık tarihi açısından ne gibi olağanüstülükler ihtiva ettiğini de ortaya koyar. Aile fertleri dâhil, elçi olarak ikaz ettiği kavminin gittiği yolun doğruluktan uzaklaşan bir karakterle şekillendiğini haber verici ve uyarıcı sıfatıyla Nuh ve Tufan, çok önemli iki kavramı öğretmiş olur.

Karakoç'ta Nuh ve Tufan, özellikle temel iki hususu temsil ederler. İki hususta ilki, Tufan'dan önceyi tasvir eden 'bitiş-çöküş-yok oluş' meselesidir. İkinci husus ise, 'ayağa kalkış-kurtuluş-diriliş' meselesidir. İnsanlığın hafızası, Tufan'dan önceyi çok fazla dikkate almazken, bu aşamada cereyan eden vakalar zincirine de önem vermez. Özellikle, öne çıkarılan husus, Tufan ve sonrasındaki gelişmelerdir. Hâlbuki Karakoç'un Nuh'u, Tufan öncesini, Tufan'ı ve Tufan sonrasını ele alış biçimi, söz konusu genel algının tam tersinedir. İşte bu farklı bakış açısı, yirminci asır müminin, yaşadığı asra Nuh öğretisini yeniden ve ebedi olarak söyletme gayretidir.

Sezai Karakoç'ta Nuh ve Tufan'ın derin manalarından birisi de, sözle var olan insanın, söze itibarla hayata devam hususunda gayret göstermesi ve verilen ömrü sözlerin en güzeli ile tamamlamak gerektiği hakikatidir. Çünkü, mümin için ahdine sadakat, Allah'ın ruhlara hitabındaki kulluk esasını unutmamaktır.

Karakoç'un, Nuh ve Nuh Tufanı tefekküründen çıkarılabilecek hususî ve derin sırlardan bir diğeri de, Nuh'a 'işçilikten' dolayı kazanılan irfan ve basiret sayesinde hadiselerin cereyan şekli ve gayr-ı tabii gelişmelerin felâkete, daha acısı helâke dönüştüğünü kavramaktır. Nihayetinde, dışarıdan bakanlara bütün bir yok oluş tablosu resmeden hâlin, bütün varlıklar için felaha gebe olduğunu idrâk imtiyazına erebilmektir. Ayrıca, bir gözcü sıfatıyla kalabalıkların göremediğini, vuku bulmadan önce görmek, işaretleri fark ederek yola düşmektir. Aynı zamanda, felâket ve helâkin doğuracağı kurtuluş çağına neferlik vazifesini kabulde tereddüt etmemektir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Mehmed Ziver, (2017). *Hikmet-i Edebiyye*, (haz. B. Ş. Konyalı), Konya: Çizgi Kitabevi.

Karakoç, S. (2012). *Gün Doğmadan*, İstanbul: Diriliş Yayınları.

Karakoç, S. (2018). *Diriliş Neslinin Amentüsü*, İstanbul: Diriliş Yayınları.

A STUDY ON AHMED-I HANI AND HIS MATHNAWI TITLED MEM U ZIN

Yasin KILIÇ*

ABSTRACT

This study is discussed in three parts. In the first part, the biography of Ahmed-i Hani is presented. Information about the works of the author is given in the second part while the literary personality, intellectual world, and educator personality of Ahmed-i Hani are studied in the third part. The descriptive method and document review method are used in the study.

The author of the famous mathnawi titled 'Mem u Zin,' an Ottoman poet, scholar and sufi, Ahmed-i Hani, was born in 1061 (Islamic calendar)/1651 (Gregorian calendar) in Hanik village of Yuksekova district in Hakkâri. The author was nicknamed Hani since he was born in the village of Hanik or since he was a member of the Hani tribe. Hani was initially trained by his family. He then received education in Baghdad, Damascus, Aleppo, Cairo and Iranian madrasas. He studied fields like Arabic, Islamic sciences, Sufism, poetry and rhetoric, and was interested in astronomy. He joined the Naqshbandi sect. He wrote his works "Nubahara Bicukan," "Akidaya Iman," "Divan" and "Mem u Zin" in Kurdish. Apart from these, the author has another work titled "Carkuse."

Hani wrote his poem "Carkuse" in the form of a mulemma. He wrote each verse of this poem in a different language (Arabic, Persian, Turkish, Kurdish).

Ahmed-i Hani wrote his famous mathnawi titled "Mem u Zin" in Cizre, the region's center of science and culture, where he lived for a while. The author explains the initiative behind writing his mathnawi as his intention to prove that the Kurdish people were not lack of wisdom, knowledge, books, or of true and metaphorical love, by putting down his words on paper in a neat manner. Nevertheless, the poet stated that Kurdish artists were poor and unprotected, and that, those wise people who had an understanding of talent, failed to support the literary people or artists of the society. If someone who admired the value of art and literature had supported him, Hani would have raised the flag of his verses on top of the sky, and would have had Eli Heriri and Feqiye Teyran, who were among the famous poets of the Kurdish society, envy him with his magnificent words. In his later couplets, Ahmed-i Hani stated that Eli Heriri and Feqiye Teyran were spiritually fascinated by him.

After explaining his reason behind writing his mathnawi under title "sebebe nezma kitabe bi vi ezmani," Ahmed-i Hani comes to the main topic. The main characters of the story are as follows: Tacdin, Arif and Caker (Ceko) as cousins of the ruler of Botan. Their father is the vizier of the ruler. Mem is the son of the Divan clerk and Tacdin's closest friend and ally. Siti and Zin are the sisters of the ruler. Bekir (Beko) who plays the bad character is the ruler's servant. The story of Mem and Zin takes place in the town of Cizre in the Botan region.

* *Assoc. Prof. Yasin KILIÇ, Agri Ibrahim Cecen University, Faculty of Education Department of Turkish Education, Ağrı/TURKEY, e-mail: ykilic@agri.edu.tr*

The subject of the story is the love between Tacdin and Siti, and Mem and Zin; it covers the experiences of these lovers and the struggles they go through for the sake of uniting. Tacdin and Siti who are from the noble society are among the main characters of the story get married. However, since Mem comes from a lower level, he is not allowed to marry Zin. Mem is put in a dungeon as a result of Beko's slander and dies there. The story ends with Zin's death as a result of her unbearable grievance for Mem. This work is a mathnawi of love between Mem and Zin, which begins metaphorically, then turns into a true and divine love.

In this work, Ahmed-i Hani reflects his views on politics, art, language and literature; the customs and traditions of the locals; and their life views. He praises integrity, goodness, innocence, weakness, helplessness, and love through the personalities of Mem and Zin, while he vilifies evil, adulation, and incitement through Beko's personality. He exemplified the pain and calamities that incitement and mischief bring through the suffering and deaths of Mem and Zin. It is possible to see Muhyiddin-i Arabi's understanding of Sufism and the influence of Genceli Nizami, Mevlana, Cami and Fuzuli in this work.

In this study, all the works of Ahmed-i Hani are introduced and especially his mathnawi titled "Mem u Zin" is reviewed in more detail. Hani reflects the local language and culture in his works. The beauty of integrity and the negative consequences of adulation and slander are exemplified in his mathnawi titled "Mem u Zin." Hani's works can be used in values education. His works can be translated in a suitable level for primary and secondary school students and can be made available to the students for their benefit.

***Key words*:** *Ahmed-i Hani, education, Mem u Zin, education of values.*

AHMED-İ HANÎ ve MEM Û ZÎN ADLI MESNEVİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yasin KILIÇ*

GİRİŞ

Ahmed-i Hânî, on yedinci yüz yılın ikinci yarısında yaşamış, Nakşibendî ve Kadirî tarikatlerinden etkilenmiş, yaşadığı dönemde insanları ilmî, dinî ve ahlakî bakımından eğitmiş büyük bir mutasavvıftır. Osmanlı İmpatratorluğu'nun Doğu ve Güney bölgelerinde eserleri üç yüz yıl boyunca ders kitabı olarak okutulmuş büyük bir eğitimcidir. Yazarın kaleme aldığı eserleri özellikle Mizanü'l Edeb veya Mem û Zîn adlı eseri, Fuzulî'nin Leyla vü Mecnûn adlı eserine eş değer olup başyapıttır.

Daha 14 yaşında iken eserlerini yazmaya başlayan, bilgeliği, zekaveti ve ilmiyle öne çıkan Hânî; Kürtçe, Arapça, Farsça ve Türkçe'de şiirler, eserler yazabilecek kadar usta bir edebiyatçıdır (Çelik, 2018:34). Bu çalışmada sanat, kültür ve edebiyat dünyamızın önemli şahsiyetlerinden biri olan Ahmed-i Hanî'nin edebi kişiliği, eserleri tanıtılmaya çalışılmış, dil, edebiyat ve eğitimle ilgili görüşleri incelenmiştir.

YÖNTEM

Araştırma üç bölüm olarak ele alınmıştır. Birinci bölümde Ahmed-i Hanî'nin biyografisi anlatılmıştır. İkinci bölümde yazarın eserleri tanıtılmış, yazarın Mem û Zîn mesnevisi ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Üçüncü bölümde Ahmed-i Hanî'nin edebî kişiliği, eğitimciliği, ahlâk anlayışı ve fikir dünyası irdelenmiştir. Araştırmada betimsel araştırma yöntemi ile ve doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır.

AHMED-İ HANÎ'NİN HAYATI

Osmanlı şair, alim ve mutasavvıfı olan Ahmed-i Hanî H. 1061/ M. 1651 tarihinde dünyaya geldi. Ahmed-i Hânî, Mem u Zîn adlı mesnevisinin son bölümünde 1061/1651 tarihinde dünyaya geldiğini, "Mem o Zîn" kitabını 44 yaşında tamamladığını kayda geçmiştir:

Lewra ko dema ji xaybê fek bu
Tarixê hezâr o şist o yek bu
İsâle gihêşte çil o çaran
Wi pişirewê günah-kâran

Tercümesi: Sen gayptan (dünyaya) ortaya çıktığında bin altmış bir (1061) tarihiydi. Günahkârların öncüsü, bu sene (yaşı) kırk dörde ulaştı (Yüksel, 2019:https://www.rudaw.net; Bozarslan, 1968:498).

Hâni'nin doğum yeri ve lakabı ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı kaynaklara göre, Şeyh Ahmed-i Hanî'in Hakkâri iline bağlı Gevar/Gever (Yüksekova) kazasının Hânik köyünde dünyaya geldiği, bunun için kendisine Hânî lakabı verildiği ifade edilmektedir. Bazı kaynaklarda ise Hakkâri civarında bulunan Kürt aşiretlerinden Hanî aşiretine mensup olması münasebeti ile bu lakabı almıştır. Hanî'nin babasının adı Molla İlyas'tır. O da, Hanî gibi bir medrese âlimidir. Annesinin adı ise Gülnigar'dır (Bozarslan, 1968:14; Resûl, 2007:42).

Ahmed-i Hanî, ilk eğitimini babasından aldı. Daha sonra Bağdat, Şam, Halep, Kahire gibi şehirlerde; İran medreselerinde ilim öğrendi. Arapça, İslamî ilimler, tasavvuf, şiir, belagat vb. alanlarda tahsil gördü, astronomiyle ilgilendi, Nakşibendî tarikatine intisap etti.

* *Doç. Dr. Yasin KILIÇ, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Ağrı/TÜRKİYE, e-posta: ykilic@agri.edu.tr*

Ahmed-i Hanî gençlik yıllarında Botan Beyi'nin meclislerinde bulundu, bölgenin beyleriyle samimi dostluklar kurdu. Hanî, meşhur Mem û Zîn adlı mesnevisini ömrünün bir kısmını geçirdiği, bölgenin ilim ve kültür merkezi olan Cizre'de kaleme aldı (Özervarlı, 1997:32).

Ahmed-i Hanî 40-41 yaşlarındayken Beyazid'e yerleşti. 1102/1690-91'de bu ilçede kendi adına Muradiye Camii'ni inşa ettirmiş ve bu camide imamlık yapmıştır. Beyazid Mîri, Mîr Muhammed'e divan kâtipliği yapmıştır ve onun meclisinin müdavimlerinden olmuştur. Mîrliği temsilen Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a gitmiş, Mîr adına İran Ordu Komutanı ile yapılan anlaşmaya imza atmıştır. Mîr'in vefatının ardından yazdığı bir mersiye ile ona duyduğu sevgiyi ve yakınlığı ifade etmiştir (Mem, 2002:22)

Şeyh Ahmed-i Hanî ömrünün sonlarına doğru kendi adına kurduğu medresede, gençlere İslâmî ilimlere yönelik dersler vermiş, çevresindeki gençleri İslâmî ahlak ve terbiye ile yetiştirmeye çalışmıştır.

Şeyh Ahmed-i Hanî 1119/1707 yılında Beyazid'de vefat etmiş, naaşı onun adına yaptırılan caminin bitişiğine defnedilmiştir. Bu cami 90'lı yıllara kadar ayakta kalmış. Ancak cami 90'lı yılların başında yıktırılarak yerine yeni bir cami ve Ahmed-i Hanî için bir türbe inşa edilmiştir (Karabey, 2006:59).

AHMED-İ HANÎ'NİN ESERLERİ

Ahmed-i Hanî, bölge insanına faydalı olmak adına Nûbahârâ Biçûkân ve Akîdayâ İmân adlı Kürtçe eserler kaleme almıştır. Bu iki eserin dışında yazarın, Çarkûşe, Divan, Mem u Zîn adlı eserleri bulunmaktadır.

1. Nûbahârâ Biçûkân: Arapça-Kürtçe manzûm bir söz1ük olup, Arapça gramer eğitimine başlayacak olan çocuklara kolaylık sağlamak amacı ile telif edilmiştir. Eser klasik manzum sözlük geleneğine uygun bir biçimde, her biri farklı vezinde on dört bölümden oluşmaktadır. Eserin her bölümünün başında çocuklara dinî ve ahlaki öğütler verilmekte, eserde çocukların dürüst, ahlaklı, faziletli, sabırlı, mücadeleci olmalarına yönelik mesajlar bulunmaktadır (Gecit, 2013:130). Eser 220 beyit ve yaklaşık olarak 1000 Kürtçe - Arapça sözcükten oluşmaktadır:

Örnek

Beytin Kürtçesi

Îbnî kure, bintî keçe, sihrî xezûr e, mam î 'eme 'Emmet mete, 'imamet şaş, ceddet çî ye? Xwe pîreda

Beytin Türkçesi

Kur erkek, keç kız, xezûr kayınpeder, amca mamdır

Met haladır, şaş sarıktır, anneanne nedir? O da pîredadır (Sönmez, 2018:671).

2. Akîdayâ İmân: Bu risale Ehl-i Sünnetin inancına göre İslamî mesele ve akaidelere dair konuların anlatıldığı 80 beyitlik Kürtçe bir manzumedir (Baskı yeri ve tarihi yok).

3. Çârkûşe: Bu eser mülemma türü ile yazılmış olup, her bir mısraı farklı bir dilde (Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe) yazılan şiirlerden oluşmaktadır. Bu manzumelerde aşk, ayrılık ve kavuşma gibi temalar işlenmiştir (Karabey, 2006:60).

4. Dîvân: Ahmed-i Hanî'nin gazel, kaside, kıta, mulemma, mustezad nazım şekilleri ile kaleme aldığı şiirlerden oluşmaktadır. Bu eser ilk olarak Mela Mahmudé Beyazidî (1799-1867) tarafından Hanî'nin 25 tane şiirinin yer aldığı bir divançe şeklinde düzenlemiştir. Bu eser Petersburg Genel Halk Kütüphanesinde kayıt altına alınmıştır. Abdullah Varlı, Ahmed-i Hanî'nin Divanı'na daha önce divanda yer almayan 109 şiiri almıştır. Şairin divanı, Almanya, Rusya ve Suriye'de basılmıştır (Yıldırım, 2011:37-38).

5. Mem û Zîn: Ahmed-i Hanî Mem û Zîn adlı eserinin konusunu, 1393'te Cizre'de erkek kahraman Mem ile kadın kahraman Zîn arasında yaşanmış olan aşk hikâyesinden; ayrıca yöre halkı arasında sözlü olarak anlatılan "Memâ Alan" destanından almıştır. Yazar her iki anlatıda (ilave, ekleme gibi) bazı tasarruflarda bulunarak, sade bir dil ile Mem û Zîn adlı aşk mesnevisini yazmıştır. Bu eserinde dinî ve tasavvufî terminolojiye yer vererek esere tasavvufî aşk mesnevisi özelliği kazandırmıştır. Hanî, milattan önceki yüzyıllardan beri anlatıla gelen Memâ Alan destanını kendi çağına taşımıştır. Destana modern özellikler kazandırmış ve bu anlatıyı ölümsüzleştirmiştir. Şair eserinde akıcı ve sanatkârâne bir üslup ve canlı tasvirler kullanmıştır.

Şairden önce 'Eliyé Heriri (1530-1600) ve Melayé Ciziri şiirlerinde Mem û Zîn hikâyesine telmihte bulunmuşlarıdır. Eser mesnevi nazım şekli ile "Mef'ûlü / mefâ'ûlü / fe'ûlün" aruz kalıbı ile yazılmıştır. Bu eser 2656 beyitten ibaret olup, tasavvufî bir aşk mesnevisidir. Mem û Zîn Kürt edebiyatının şaheserlerinden biridir.

Mesnevinin giriş bölümü "besmele", "tevhid", "munacaat", "na't", "şefaat", "miraç", "ithaf" ve "eserin yazılış sebebi" alt başlıklarından oluşmaktadır. 36 beyitlik "besmele" kısmında Allah'ın adı yüceltilmiş, besmelenin önemi̇nden söz edilmiştir. Tevhit ve munacaat kısımlarında Allah'ın şanından ve yüceliğinden, sonsuz rahmet ve merhamet sahibi olduğundan söz edilmekte; şair kusur ve hatasına karşılık Allahın af ve bağışlamasını istemektedir. Eserin na't, şefaat ve miraç kısımlarında, Hz. Peygamber'den övgü ile söz edilmekte, Hz. Muhammed'ın yüzü suyu hürmetine kâinatın yaratıldığından, miraç olayı ile Hz. Peygamber'in Allah'ın huzuruna çıktığından söz edilmekte ve Allah'tan Peygamber'in şefaati talep edilmektedir.

Ahmed-i Hanî "ithaf" kısmında diğer eserlerin aksine eserini belli bir devlet büyüğüne veya bir şahsa ithaf etmemiş, doğrudan mensubu bulunduğu Kürt halkına ithaf etmiştir. Bu kısımda her bir Kürt beyinin Hatem gibi cömert, Rustem gibi yiğit ve kahraman olduğunu ifade etmiştir. Kürtlerin gayret kılıcı ile adaleti sağladıklarını, kimselerin minnetini çekmediklerini, himmetlerinin yüce, gayretlerinin ise yüksek olduğunu belirtmiştir. Kürtler bu denli güzel hasletlere sahip olmalarına rağmen, onların bu özellikleri kendi aralarında birlik olmalarına engel olmuş, birbirleri ile sürekli didişip durmuşlar.

Ahmed-i Hanî altıncı bölümde "sebebe nezma kitabé bi vi ezmanı" (kitabın bu dille yazılmasının nedeni) başlığı altında eserin yazılış sebebini 51 beyitle açıklamıştır. Beyitlerden[1] bazıları Türkçe çevirileri ile birlikte aşağıya aktarılmıştır:

Safî şemirand vexwarî durdî
Manendé durré lisané Kurdî (238)
Duruyu bir yana itip içti tortuyu,
İnci gibi olan Kürt dilini

Înaye nizam û intizamé
Kéşaye cefa ji boyî 'amé (239)
Düzene koydu, intizama getirdi.
Böylece amme için çekti cefa.

Da xelq-i nebijitin ku Ekrad
Bé me'rifet in, bé esl û binyad (240)
Ki el demesin Kürtler
İrfansız, asılsız ve temelsizdirler.

Enwa'é milel xudan kitéb in
Kurmanci tene di béheséb in (241)
Çeşitli milletler kitap sahibidir.
Sadece Kürtler cahildirler

Bébehre ne ew ji ışiqbazî
Farix ji heqîqî û mecazî (244)
Onlar aşktan yana hepten nasipsiz,
Hakîkî ve mecazî aşktan da anlamazlar.
Kurmanc ne pirr di bêkemal in

Emma di yetîm û bêmecal in (245)
Kürtler sanıldığı gibi kemalsiz değiller
Ama gel gör ki yetim ve takatsizler

Fi'l-cumle ne cahil û nezan in
Belkî di sefîl û bêxudan in (246)
Toptan tümü cahil ve bilgisiz değil elbet
Lakin oldukça yoksul ve sahipsizler

Ger dê hebûwa me jî xudanek
'Alî keremek, letîfedanek (247)
Olsaydı bizim de kimimiz kimsemiz
Hünerden anlayan bir yüce kerem sahibimiz

Min dê 'elema kelamê mewzûn
'Alî bikira li banê gerdûn (250)
İşte ben o an manzum sözler bayrağını
Çıkarıp göğün en tepesine dikerdim
Bînave rûha Melê Cizîrî
Pê hey bikira 'Elî Herîrî (251)
Melayê Cizîrî'nin ruhunu geri getirirdim
Onunla 'Elî Herîrî'yi diriltirdim

Keyfek we bida Feqiyê Teyran
Hetta bi ebed bimaye heyran (252)
Öyle bir sevinç verirdim ki Feqîyê Teyran'a
Sonsuza kadar hayran kalırdı o da
(Tek, 2015:9-10)

Ahmed-i Hanî, Mem û Zîn adlı mesneviyi yazma nedenini açıklarken, özetle Kürt halkının ilimsiz ve irfansız, kitaptan yana nasipsiz, hakikî ve mecazî aşktan yana boş olmadıklarını ispatlamak için, sözlerini inci dizer gibi bir araya getirip mesneviyi yazdığını ifade etmiştir. Ancak şair Kürt halkının yoksul ve sahipsiz olduğunu, hünerden anlayan, kerem sahibi olan kişilerin bulunmadığını ifade etmiştir. Eğer kendilerine sahip çıkan, sanat ve edebiyatın değerini takdir eden biri bulunsaydı, Hanî, manzum sözlerinin bayrağını göğün tepesine dikecek, muhteşem sözleri ile Kürt halkının meşhur şair ve âşıklarından 'Elî Herîrî ve Feqîyê Teyran gibi şairlerin kendisine gıpta etmesini sağlayacaktı. Ahmed-i Hanî daha sonraki beyitlerde, sözlerinin inci ve elmas gibi değerli olduğunu, manzumeleriyle 'Eli Herirî'nin ve Feqîyê Tayran'ın ruhlarını şad ettiğini ifade etmiştir.

Ahmed-i Hanî "sebebe nezma kitabé bi vi ezmanı" başlığı altında mesnevinin yazılış nedenini açıkladıktan sonra asıl konuya geçer. Hikâyenin başlıca kahramanları şunlardır: Tâcdîn, Ârif ve Çâker Botan Beyi'nin amca çocuklarıdır. Babaları Bey'in veziridir. Divan kâtibinin oğlu olan Mem, Tâcdîn'in en yakın arkadaşı ve dostudur. Sîtî ve Zîn, Botan Beyi Mir Zeyneddin'in kız kardeşleridir. Kötü karekter rolündeki Bekir (Beko) ise Bey'in kapıcısıdır. Mem ile Zîn'in hikâyesi Botan bölgesinin Cizre kasabasında geçmektedir.

Hikâyeyin konusunu Tacdin ile Sitî ve Mem ile Zîn'in aşkları; bu sevgililerin birbirlerine kavuşabilmeleri uğruna verdikleri mücadeleler ve yaşadıkları olaylar oluşturur. Hikâye'nin kahramanlarından ve soylu bir tabakaya mensup olan Tâcdîn ile Sîtî evlenirler. Ancak Mem aşağı bir tabakaya mensup olduğu için Zîn ile evlenmesine müsaade edilmez. Mem, Beko'nun iftiraları sonucunda zindana atılır ve orada ölur. Hikâye Mem'in acısına dayanamayan Zîn'in ölümü ile son bulur. Eser, Mem ile Zîn'in arasında önce mecazî olarak başlayan sonra hakikî ve ilahîye dönüşen bir aşk mesnevisidir.

Ahmed-i Hânî eserine siyaset, sanat, dil ve edebiyat hakkındaki görüşlerini, bölge halkının gelenek ve göreneklerini, hayata bakış açılarını yansıtmıştır. Doğruluğu, iyiliği, masumiyeti, zayıflığı, çaresizliği, aşkı Mem ile Zîn'in kişiliklerinde övmüş; kötülüğü, dalkavukluğu, fitneciliği Beko'nun şahsında yermiştir. Fitne ve fesadın kişilere yaşattığı acıları, meydana getirdiği felaketleri Mem ve Zîn'in çektiği sıkıntılarla ve ölümleri ile örneklendirmiştir. Eserde Muhyiddîn-i Arabî'nin tasavvuf anlayışını; Genceli Nizâmî, Mevlânâ,

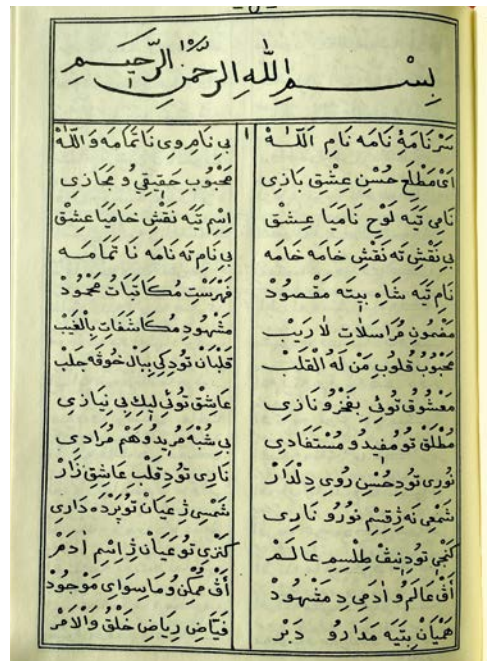
Câmî ve Fuzûlî'nin etkilerini görmek mümkündür (Karabey, 2006:61).

Mem û Zîn mesnevîsi ilk defa 1335/1919'da Mizanü'l Edeb adı ile Kürt Tamîm-i Ma'ârif ve Neşriyât Cemiyeti tarafından Mükslü Hamza Bey'in yazdığı ön sözle birlikte Arapça alfabesiyle İstanbul'da yayımlandı. Eserin ikinci baskısı 1947 yılında Beşîr Şeyh Hasan tarafından Halep'te yayımlandı. Gîvî Mukriyânî yazdığı ön sözle birlikte 1954 Mem û Zîn mesnevisini Erbil'de yayımladı. Margareta B. Rudenko, Mem û Zîn eseri üzerinde doktora çalışması yaptı. Prof. Kanadâ Kurdo bu doktora çalışmasına bir ön söz hazırladı. Bu çalışmayı 1962 yılında Moskova'da Rusça tercümesiyle birlikte yayımladı. İranlı Ubeydullah Eyyubiyân 1962 yılında Farsça Çirîkey Mem û Zîn'i yazdı. M. Saîd Ramazân el-Bûtî 1957 yılında Dımaşk'ta, mesneviyi Arapçaya çevirdi. M. Emîn Bozarslan 1968'de eseri Türkçeye çevirdi ve İstanbul'da yayımladı. 1975 yılında eserin 2. baskısını yaptı, eserin bır kısmını sansürledi. Bozarslan, 1995'te eser üzerinde kapsamlı bir çalışma yaptı, eserin daha önceki baskılarında çıkardığı bölümleri ilave ederek Stockholm'da yayımladı (Karabey, 2006:62) . Jan Dost 2010 yılında eser üzerinde kapsamlı bir çalışma yaptı ve bu çalışmayı "Ehmedé Xanî Mem û Zîn" adı ile İstanbul'da yayımladı. Bu çalışmalar dışında Mem û Zîn'le ilgili çok sayıda yayın bulunmaktadır.

AHMED-İ HANÎ'NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ, EĞİTİMCİLİĞİ VE AHLÂK ANLAYIŞI

Ahmed Hanî eserlerinde akıcı ve canlı bir üslup, renkli tasvirler ve sanatkârane bir dil kullanmıştır. Manzumelerinde tezat, tenasüp, teşhis, iktibas, istiare, mecaz, telmih gibi Doğu edebiyatlarında sıkça kullanılan edebî sanatları kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitler şairin Kürtçe konusundaki görüşlerini içermektedir:

Mem u Zin mesnevisinin Arap alfabesi ile yazılmış ilk sayfası

Kurmancîye sirfe bégumane
Zér nîne bibén sipîde mane
Kürtçe duru bir dildir, buna şüphe yoktur.
Altın değil ki desinler beyaz kalmıştır.
Ger dé bibuwa bi derbé menqûş
Nedma wehe bérewac u mexşûş
Eğer o akçeye sikke basılarak süslenseydi
Kalmayacaktı geçersiz ve sahteymiş gibi
Çibikim ku qewi kesade bazar
Nîne ji qumaşî ra xerîdar
Ne yapayım ki Kürtçenin pazarı durgundur
Bu değerli kumaşın hiçbir müşterisi yoktur (Yıldırım, 2011:255-256).

Yukarıdaki beyitlerde Kürtçeyle ilgili şu görüşlere yer vermiştir: Kürtçe saf ve duru bir dildir, buna şüphe yoktur. Ancak bu lisan altın değil ki desinler, değerinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Eğer bir dil kullanılmazsa, o dille edebi eserler telif edilmezse zamanla unutulup gider. Eğer Kütçeyle okunup yazılsayıdı,

bu kültür mirasımıza sahip çıkılsaydı, geçersiz olmayacak, sahteymiş gibi de durmayacaktı.

Son beyitte yazar Kürtçe ile okunup yazılmadığını, bu dille edebî eserlerin meydana getirlimediğini, kendisinin bu konuda çaresiz kaldığını belirterek üzüntüsünü dile getirir.

Ahmed-i Hanî'nin eserleri ve hayatı incelendiğinde onun eğitim konusunda oldukça hassas olduğu, eğitimi toplum için çok önemli gördüğü anlaşılmaktadır. Örneğin, Nûbahârâ Biçûkân isimli eserini yöre insanının çocuklarına Arapçayı öğretmek amacıyla telif etmiştir. İnşa ettiği medreselerinde, gençlere İslâmî ilimleri öğretmeye, ders ve irşatlarıyla toplumun ahlakî değerlerini yükseltmeye çalışmıştır.

SONUÇ

On yedinci yüz yılın ikinci yarısında yaşamış büyük bilge ve mutasavvıf olan Ahmed-i Hanî, Bağdat, Şam, Halep, Kahire gibi şehirlerdeki medreselerde İslamî ilimler, tasavvuf, şiir, belagat vb. alanlarda eğitim aldı, kırklı yaşlarında Beyazid'e yerleşti. Mîr Muhammed'e divan kâtipliği yaptı, kendi adına kurduğu medresede, gençlere İslâmî ilimler öğretti. Nûbahârâ Bıçûkân ve Akîdayâ İmân, Çarkûşe, Divan ve Mem u Zîn adlı eserler kaleme aldı. Eserlerinde siyaset, sanat, dil ve edebiyat hakkında görüşlerine yer verdi. Mem û Zîn adlı mesnevisinde doğruluğu, iyiliği, masumiyeti, aşkı Mem ile Zîn'in kişiliklerinde övdü. Kötülüğün, dalkavukluğun, fitnenin meydana getirdiği olumsuzlukları, bunun insanlara ne tür acılar yaşattığını mesnevisindeki olaylarla örneklendirdi.

Eserlerinde akıcı ve canlı bir üslup, renkli tasvirler ve sanatkârane bir dil kullandı. Kürtçenin saf ve duru bir dil olduğunu, bu kültürel mirasımıza sahip çıkmamızın gerekliliğini vurgulamıştır. Toplumu eğitmenin önemine inanmış, bu amaçla eserler kaleme almıştır.

Ahmed-i Hanî'nin eserleri ilk ve ortaöğretim öğrencilerinin seviyesine uygun bir biçimde tercüme edilip, bu eserler onların istifadesine sunulabilir. Ahmed-i Hanî'nin eserleri üzerinde yüksek lisans ve doktora seviyesinde çalışmalar yapılabilir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Beyitlerin sonlarındaki numaralar, mesnevideki beyitlerin sıra numarasını ifade etmektedir.

KAYNAKÇA /BIBLIOGRAPHY

Bozarslan, M. E. (1968). *Ehmedê Xanî, Mem u Zîn Türkçesi.* Gün Yayınları Başmusahip Sokak, Tan Ap. No. 6 İstanbul.

Çelik, A. (2018). Ahmed-i Hânî'nin Eqîdeya Îmanê İsimli Risalesinin Hadis İlmi Açısından İncelenmesi, *2. Uluslararası Ahmed-İ Hânî Sempozyumu "İslam Düşüncesinde İnsan" Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.*

Gecit, M. S. (2013). Hoca Ahmed Yesevî ile Şeyh Ahmed-i Hânî'nin Divân-ı Hikmet ve Mem u Zin Eserlerindeki İtikadî Esasların Mukayesesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, *13*(1), 123-156.

H. Mem, H. (2002). *Üçüncü Öğretmen Xani,* Simurg Yay. İstanbul. 2002.

Karabey, T. (2006). Ahmed-i Hanî Hayâtı, Eserleri ve Mem u Zîn Mesnevisi.

A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 30 Erzurum 2006 TAED 30, 2006, 57-64 62.

Özervarlı, M. S. (1997)Hânî, Şeyh Ahmed Mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul. c.16, s.32.

Resûl, İ. M. (2007), *Ehmedê Xanî ve Mem û Zin.* (çev.: Kadri Yıldırım), İstanbul.

Sönmez, N. (2018). Şeyh Ahmed-İ Hânî'nin Mem û Zîn Mesnevisinde Ayetlerden İktibaslar. *(I-IV Bölüm). Electronic Turkish Studies, 13(20).*

Tek, A. (2015). Osmanlı Edebıyatında Mem û Zîn Mesnevisi ve Yayılımı, *Doktora Tezi, Türk Edebiyatı Bölümü İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara.*

Yıldırım, K. (2011). *Ahmedê Hanî'nin Fikir Dünyası.* AKYAD, Berdan Matbaası, İstanbul.

Yüksel, M. (2019).https://www.rudaw.net/turkish/opinion/170320181. (Erişim tarihi 10.04.2019.)

RELIGIOUS-SUFI VIEWS OF AHMED-I HANÎ IN THE CONTEXT OF WORKS OF ENTITLED HIS "NUBARA BIÇÛKAN, IMAN AKIDESI, DIVAN"

Mehrali CALP*

ABSTRACT

In this study, the place of Ahmed-i Hani in our religious and mystical lives is discussed. In this context, the moral and mystical motifs in the works of Ahmed-i Hani, a scholar and grateful person, were determined.

The aim of the research is to determine the moral and mystical motifs in the works of Ahmed-i Hani, to emphasize its place and importance in the religion and sufism culture. This study is a qualitative study. The study group of the research consists of the works Nubara Biçûkan, İman Akidesi and Divan written by of Ahmed-i Hani and the publications about him. Both the Qur'an and Hadith; Resources such as Kuşeyri Rişalesi, Kimyayı Saadet, İhya'u Ulüm'id-Din, Mektubat, Cezire-i Mesnevi have been reached and the works of Ahmed-i Hanî were tried to be reached the findings on the subject. Data were obtained through document scanning and subjected to descriptive analysis.

Is Ahmed-i Hanî a sufi poet, or is he a master, an interlocutor, a moralist trying to find solutions to society's problems? This issue needs research. In this study, this aspect of Ahmed-i Hanî will be investigated. It can be argued whether Ahmed-i Hanî was a powerful mystical poet, but his concern was not merely to say poetry, but rather a moralistic attitude than a poet.

As a resûlt, there is no doubt that Ahmed-i Hanî is a versatile scholar, verse and master who has been blended in religious culture. Ahmed-i Hânî, who is educated in the Islamic faith and culture, is a poet besides being a scholar devoted himself to the guidance of the people.

Key words: *Ahmed-i Hânî, religion, fiqh, Sufism, Allah friendly, love, wahdat.*

* *Assoc. Dr. Mehrali CALP, Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Education, Department of Turkish Language Teaching, Ağrı/TURKEY, e-mail: mehralicalp@hotmail.com*

AHMED-İ HANÎ'NİN "NUBARA BIÇÛKAN, İMAN AKİDESİ, DİVAN" ADLI ESERLERİ BAĞLAMINDA DİNÎ - TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Mehrali CALP*

GİRİŞ

E[1]cdadımız, hükümranlık kurd[2]uğu coğrafyalarda bir taraftan yol, köprü, sebil, bedestân (çarşı), han, hamam gibi sosyal kurumlar inşa ederek toplumun maddi ihtiyaçlarını karşılarken bir taraftan da onların zihin ve gönül dünyasını donatacak ilim–irfan sahiplerini yetiştirmeye çalışmıştır. Vatanlaştırılan bu topraklarda her dönem topluma ışık tutan, toplumun sıkıntılarına çare arayan âlim, arif, düşünür ve mutasavvıf yetişmiş; bu abidevi sahşiyetlerin emek ve çabaları milletimizin gönlünde taht kurmuştur. Bu şahsiyetlerin büyük bir kısmı, tasavvuf terbiyesinden geçerek benlik duygusundan ve dünyevî ihtiraslardan sıyrılmış, Hakk'ın rızasını kazanmayı hayatlarının gayesi haline getirmiş ârif ve kâmil insanlardır.

Ömrünün sonlarına doğru kendi adına kurduğu Hânî Medresesinde İslâm dînine âit dersler vermiş ve çevresindeki gençlerin İslâmî terbiye ile yetişmesine çalışmıştır. Medresede kullanılan ilim dili Arapça idi. Ahmed-i Hânî, ayrıca bölge halkı çocuklarına faydalı olabilmek için Nûbahârâ Bıçûkân ile Akîdayâ İmân isimli kendi yazdığı eserleri de ders kitâpları arasına almış ve okutmuştur (Karabey, 2006).Bunların yanı sıra, tasavvufî terbiyeden geçerek, nefis tezkiyesi ve ruh tasfiyesini gerçekleştirmiş ve insanları bu yolda irşâd etmek üzere icazet almış, Nakşibendiyye ekolüne mensup gönül ehli bir Allah dostudur.

Her dinde olduğu gibi, İslâm'ın da fıkhî/şer'î ve akîdevî anlamda ortaya koyduğu temel birtakım hüküm ve kurallarının yanında, bir de mistik ve derûnî boyutu vardır. Başka bir ifadeyle, Kur'ân ve Sünnet'in, yani İslâm'ın bir zahiri bir de bâtını vardır. Onun zahirî boyutunu, genel anlamda Fıkıh ve Kelâm disiplinlerinin ortaya koyduğu kurallar ve hükümler oluşturur. Bir müslüman bu disiplinler vasıtasıyla dinini öğrenir ve bu çerçevede yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışır (Türer, 2009).

…

Tarihî süreçte Osmanlı'nın düşünce ve kültür hayatını şekillendiren olgular arasında tasavvufî hayat ve buna bağlı olarak tasavvufî şiir veya diğer bir deyişle tekke şiiri önemli bir yer tutmaktadır. (Kılıç, 2004).

…

İslâm tasavvufu, son ve en mükemmel ilâhî din olan Müslümanlıkla güzel bir uyum sergiler. Tasavvuf yoluna girenlerin son peygamber olan hatemülenbiya Hz. Muhammed (asv.)'e indirilen Kur'anıkerimin hükümlerine uymamış olmaları düşünülemez. Sapmalar hariç, tasavvuf yolunun yolcuları şeriata son derece bağlıdır. Emribilmaruf ve nehyi anilmünkeri yerine getiren, yani Allahü Tealâ (cc.)nın yap dediklerini yapıp, yapma dediklerinden kaçınan insanlardır. Bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın rızasını kazanmayı hayatlarının yegâne gayesi haline getirmiş, bunu elde etme yolunun da kendi nefislerini terbiye etmenin bazı adab ve usullerini ihdas etmişler (Kırkkılıç, 2004).

* *Doç. Dr. Mehrali CALP, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi AD Öğretim Üyesi, Ağrı/TÜRKİYE, e-posta: mehralicalp@hotmail.com*

AMAÇ

Ahmed-i Hanî, mutasavvıf bir şair midir yoksa toplumun dertlerine çare bulmaya çalışan bir mürşit, bir mübelliğ, bir ahlakçı mıdır? Bu husus araştırılmaya muhtaçtır. Bu çalışmamızda Ahmed-i Hanî'nin bu yönü araştırılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın amacı, Ahmed-i Hani'nin "Nubara Biçûkan, İman Akidesi ile Divan" adlı eserlerindeki ahlakî ve tasavvufi motifleri belirlemek, din ve tasavvuf kültürü içindeki yerini ve önemini vurgulamaktır.

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Ahmed-i Hani'nin Nubara Biçûkan adlı eserinde Dinî-Tasavvuf Edebiyatımızdaki hangi dinî-tasavvufî görüşlere/öğretilere yer vermiştir?

2. Ahmed-i Hani'nin İman Akidesi adlı eserinde Dinî-Tasavvuf Edebiyatımızdaki hangi dinî-tasavvufî görüşlere/öğretilere yer vermiştir?

3. Ahmed-i Hani'nin Divan adlı eserinde Dinî-Tasavvuf Edebiyatımızdaki hangi dinî-tasavvufî görüşlere/öğretilere yer vermiştir?

YÖNTEM

Nitel bir çalışma olan bu Araştırmanın nesnesini Ahmed-i Hani'nin Nubara Biçûkan, İman Akidesi ile Divan adlı eserleri oluşturmaktadır. Onun Mem u Zîn ve Çar Kuşe adlı eserleri çalışmanın dışında tutulmuştur. Veriler belge tarama yoluyla elde edilmiş ve betimsel analize tabi tutulmuştur.

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlar. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi bağlamında ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Önemli olan, bilinmek istenen şeyin gözlenip belirlenebilmesidir (Karasar, 2003: 77).

Çalışmanın Maddesi/Nesnesi (Çalışma Grubu)

Bu araştırmanın çalışma nesnesi, Ahmed-i Hani'nin Nubara Biçûkan, İman Akidesi ile Divan adlı eserleri oluşturmaktadır.

VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ

Bu araştırmada veri toplama yöntemi/aracı olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Ahmed-i Hani'nin Nubara Biçûkan, İman Akidesi ile Divan adlı eserlerinin çevirileri üzerinde çalışılmıştır. Hüseyin Esen-Osman Tunç tarafından hazırlanan Nubara Biçûkan ile İman Akidesi adlı eserler esas alınmıştır. Diğer bir eser, içinde çoğu gazel olmak üzere çeşitli nazım şekilleri bulunan küçük bir Divandır. Ayrıca Ahmed-i Hani hakkında yazılmış çeşitli yazı, konuşma ve makaleler taranmıştır. Veriler belge tarama yoluyla elde edilmiş ve betimsel analize tabi tutulmuştur.

BULGULAR

1. Nûbara Biçûkan adlı eserindeki Dînî Tasavvufî Görüşleri

Nûbara Biçûkan, hemen her türlü klasik eserlerin "Besmeleyle başlamayan işin sonu kadüktür." hadisinin ruhuna uygun olarak besmele ile başlamaktadır. Eser, her biri farklı vezinde on üç bölümden meydana gelmektedir.

Bu bölümde Nûbara Biçûkan adlı eserin bazı beyitlerine yer verilmiştir.

Tablo: *1. Allah (cc)'ın Ad ve Sıfatları, Hz. Muhammed (SAV)in Övgüsü*

Bismillahirrehmanirrehîm Mebde'ê her 'ilmeki navê 'elîm *s. 18*	Allahın adıyla ki o rahmandır ve rahîm Her bir ilmin mebde'inde var ism-i "âlim"
Hindî selewat in hemî Li Resûle me yê ummî *s. 18*	Varsa ne kadar salavâtla övgüler olsun Ümmî Resûlümüze ki o peygamber
Divêtin tu bizanî bi dil navêd îmaman Muhammed, Malik, Ehmed, ewê dîtir ki Nu'man *s22*	Dört imamın adını, bilmelisin gönülden; Muhammed, Mâlik, Ahmed, Nu'mân'dır ilklerden
Mubeşşer bûne deh kes ji eshaban bi te'yin Ku dê biç'ne bihiştê, Xudê mizgini da wan s. *22*	Sahâbelerden on kişi açıkça müjdelenmuş Allah müjde vermiş onlara, cennete girecekler.

Tablo: 1'de Nûbara Biçûkan'da, "O rahîm ve rahman olan Allah'ın CC adıyla, her bir ilmin mebde'inde O var; ism-i "âlim" dir. "Dünyada mümin ve kâfire; ahirette ise, yalnızca mümine merhamet eden Allah'ın adıyla başlıyorum." anlamındaki "bismillahirrehmanirrehîm" klasik esrleri başında kullaılması olmazsa olmazlardandır. Hani de bu düstura uymaktadır.

Resûlümüze salavâtla övgüler olsun; dört Halife ve dört imamı tanıma, müjdelenen on sahâbenin adlarıını öğrenmenin gerekliliği" gibi temel dinî bilgiler yer almaktadır.

Tablo: *2. Tasavvufla İlgili Terim ve Konuların Öğretimi*

Her çî ku ji dunyayê berdaşite damen bû Bê şubhe di niv'âmê evraşite gerden bû *s 58*	Bu dünyadan kim ki çekmiş el etek Şüphesiz halk arasında başı olur yüksek
Bizan çar in 'enaşir; "Ax û av û ba û agir", hem Mewalid in eve hersê; "Nebat û me'den û heywan"	Bil ki anâsır dörttür: "toprak, su, hava ve ateş" Mevalîd şu üçüdür: "nebât, maden ve hayvân
Tebayî; germi û sarî, zuwaî û terrî her çar Wereng şefra' û sewda', belxem û xûn beje exlatan	Tebâyi' şu dörttür: sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık Aynı şekilde; şafrâ', sevdâ, balgam ve kan "axlat"tır
Uşellî êla şafi'i Ehmedda Fela tense ya şafi'i, Ehmeda! *s. 86*	Bin kere salât olsun şefaatçim Ahmed'e Ey Şeffatkârım! N'olur Ahmed'i de unutma.

Tablo: 2'de Nûbara Biçûkan'da, "Bu dünyadan elini eteğini çekmiş kimseler, hırs, tamah ve dünyaya rağbet gibi kötü huylarından sıyrılanlar, Hakkın rızasına kazanıp halk arasında da rağbet görürler.

Sözlükte zühd "bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek" gibi anlamlara gelir. Malı az olan kişiye müzhid, az yemek yiyene zâhid, az olan şeye zehîd, dünyaya karşı perhiz hayatı yaşamaya zehâdet denir. Zühdün karşıtı rağbettir (Kāmus Tercümesi, "zhd" md.).

Bu dünyadan el etek çekmiş olanlar zühd hayatı yaşayan zâhidlerdir. Zühd, rağbetsiz olmak yüz çevirmek demektir. … Kendisini dünyadan çeken ve dinî hayata veren âhirete yönelen kişiler için kullanılır bir tâbirdir. Süfyan-ı Sevrî, dünya ile ilgili isteği azaltmayı, zühd olarak tanımlar.

Dünyaya gönül vermemek de zühddür. Nakşibendîler dünyadan el etek çekme sadedinde şöyle derler:

> "Der tarik-i Nakşibendî lâzım âmed çâr terk
> Terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk"

Ahmed-i Hani, temel yüksek dinî-ahlaki meziyetler yanında tasavvufi öğretilerden "nüzûl-urûç" öğretisi kapsamında dört unsur: "toprak, su, hava ve ateş"; üç mevalîd: "nebât, maden ve hayvân; dört tabiat: "sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık" gibi tasavvufla ilgili konuların öğretimi üzerinde durur.

Anâsır-ı erbaa "dört unsur" demek olup klasik felsefede toprak, su, hava ve ateşten ibarettir. İslâm kaynaklarında anâsır-ı erbaa yerine ustukussât-ı erbaa, erkân-ı erbaa, tabâi'-i erbaa, mevâdd-i erbaa, ümmehât-i erbaa, ümmehât-i süfliyye, usûl, mebâdî ve kavâbis gibi daha başka terimler de kullanılmıştır. Bu terimler pek çok âlim ve düşünür tarafından eş anlamlı sayılmışsa da aralarında bazı küçük farklar bulunmaktadır. Nasıl kâinatta unsurlar dört tane ise bir yılda dört mevsim, insan bedeninde dört karışım (ahlât-ı erbaa) ve organlar arasında da dört ana organ vardır. https://islamansiklopedisi.org.tr/anasir-i-erbaa

2. İman Akidesi (Akîde-i Îmân) adlı eserindeki Dînî Tasavvufî Görüşleri

Eser, ehl-i sünnet ve'l-cemaat anlayışına uygun olarak iman esaslarını açıklamaktadır. Eser manzum tarzda yazılmış olup seksen beyitten oluşmaktadır.

Tablo: *3. Allah'ın (cc) Sıfatlarının Öğretimi*

Se Ehmed, sena ke bi qewlê sehîh Li tewhîdê barî bi lefzê fesih *s. 92*	Ey Ahmed, övgüyle, sağlam ifadelerle anlat Tevhid-i Bâri'yi, apaçık sözlerle anlat.
Xude yêk e, bêhevrê û bêheval Ne me'zûliye, ne mirin, ne zewal *s.92*	Allah birdir, yoktur onun refik ve şeriki Ne ölümü var, ne zevâli, ne de mâzuliyeti
Ebed dê hebitin ezel her heye Di dunyê û 'uqbê Xudanê me ye *s.94*	O, varlığı ezeli ve ebedi olandır O, dünya ve ukbada malikimizdir.

Tablo: 3'te Allah birdir, ortağı yoktur, ölümsüzdür, ne zevâli, ne de mâzuliyeti var. Varlığı ezeli ve ebedi olandır. O, dünya ve ukbada malikimizdir. Muhammed aleyhisselam ve bütün diğer elçilerinin hepsi haktır.

Tevhid, Allah'ın zâtında, sıfatlarında, mâbud oluşunda bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul etme anlamında terimdir. Sözlükte "tek ve bir olmak" anlamındaki vahd (vahdet, vühûd) kökünden türeyen tevhîd "bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek" demektir. Mâtürîdî kelâmcılarına göre ilâhî fiiller Allah'ın zâtıyla kāim ve kadîm mânalar olduğundan tevhidin anlamı içinde yer alır. Ancak söz konusu fiiller tanım bakımından sıfat kavramı içinde mütalaa edilmiştir. Mu'tezile'ye göre ilâhî fiiller hâdis olup zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmez. Eş'arîler ise fiilleri müstakil bir sıfat kabul etmeyip kudretin taalluku çerçevesinde düşünmüştür. Tevhidin karşıtı şirktir. Bu sebeple Kur'an'da Allah'ın birliğini konu edinen kavram ve ifadelerin yanında O'nun şerikinin bulunmadığını belirten beyanlar da vardır, bunların sayısı diğerlerinden çok fazladır. Kur'ân-ı Kerîm'de tevhid kelimesi geçmez, ancak "vahd" kökünden gelen vâhid, ahad, vahde(hû) yer alır. TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/tevhid

Tablo: *4. Hz. Muhammed Aleyhisselamın Miracı*

Resûlê di wi cümle heqq in temam Xususen Muhammed 'eleyhis-selam *s.94*	Elçilerinin hepsi bi't-temam haktır; Hasseten Muhammed aleyhisselam
Buraqê digel Refrefê dest bi dest Bi emre Xudê ew birin pêşedest *s. 92*	El ele verdi Refref ile Burak Allah'ın CC emr ile huzura götürdüler.
Di heft asimanan ewî, ew Perran Bi qasi du qewsan vi bal xwe gehand *s. 92*	Onu yedi göğün tâ üstüne çıkardı, Kendine iki yay kadar yaklaştırdı.
Hilanin Xudê perde rakir niqab Cemala Xudê dit ewi bê hicab *s. 92*	Huda perdeyi kaldırdı, nikabı attı, Allah'ın cemâli ona perdesiz göründü.
Du caran bi çavan cemala wi dit Li derra melahid dibeje nedit *s. 92*	İki kez gördü cemâlullahı gözleriyle İnkâr etse de mülhitler bunu sözleriyle

Eger tu dibeji; "Li k udi Xuda" Xude go: "L inik sidreti'l-munteha1 *s. 96*	Onu gözleriyle nerede gördü diyorsan Kuşkusuz Allah CC buyurdu.

Tablo: 4'te Bütün peygamberlerin hak olduğu ve Hz. Muhammed aleyhisselamın C. Hak katında ayrı bir mevkiye sahip olduğuna işaret edildikten sonra Allah'ın CC emri ile Refref ve Burak'ın iki cihan serverinin Allah katına götürülüşü, Hz. Muhammed aleyhisselamın iki yay kadar C. Hakk'a yaklaşması Allah'ın CC kendine perdeyi kaldırdığı, ona perdesiz göründüğü, Allah'ın cemâlini baş gözlüyle iki kez gördüğü anlatılmaktadır. Hz. Muhammed (sav)ın gözleriyle onu nerede gördüğünü soruyorsan, Allah; "sidretül-münteha"da, buyurdu. (Vennecmi) suresinde bu âyet, Peygamber Efendimizin mi'rac esnasında mazhar olduğu ilahi tecellinin ifadesidir. (Kâbe kavseyn) iki kavs miktarı, (ev ednâ) da belki ondan yakın demektir.

Yukarıdaki mısra {14} عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى ayetine işaret etmektedir. Necm sûresinde mi'racdan bahsedilirken Resûlullah'ın rabbinin en büyük alâmetlerinden (âyet) bir kısmını gördüğü ifade edilir (53/18). Buradaki büyük alâmetten maksat bazılarına göre ufku kaplayan yeşil refref (belki yaygı) veya ufku kaplayan cennetten yeşil refreftir (belki cennetin yeşil görünümünün bir uzantısı, Buhârî, "Bedʾü'l-ẖalḳ", 7, "Tefsîr", 53/1; Taberî, XXVII, 76-77; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, VI, 452-453).

İslâmî gelenekte Hz. Peygamber'in mi'racda kullandığı bineğin (burak) bir nevi merdiven (mi'rac), meleklerin kanatları, Cebrâil'in kanadı veya refref olduğu (Davudoğlu, II, 622), Resûl-i Ekrem'in sidretü'l-müntehâdan sonraki merhaleye kadar olan mesafeyi bir çeşit örtü olan refrefin üzerinde katettiği zikredilirse de buna dair âyet ve hadislerde herhangi bir bilgi yer almamaktadır (Mollaibrahimoğlu, 1991, s. 67).

Sidretü'l-Müntehâ: Cennette bir ağaç. Mahlûkun Allah'a doğru giderken ulaşabileceği son nokta. Bundan sonrası sadece Allah'a mahsustur. Sidreden sonrasına ulaşmak mümkün değildir. Zira mahlûk, burada mahv olmuş, toz hâline ge

Refref: Hz. Peygamber (s)'i Miraç gecesi sidre-i müntehâ'ya götüren varlık. Refref-i A'lâ: Varlıklardan ve zatî emirlerden olan İlâhî makamdan ibarettir. Refref, aşk sembolüdür. Zira insanı Allah'a ulaştıran aşktır. (Cebecioğlu, tarihsiz).

Tablo: *5. Allah'ın (Cc.) Zâti ve Sübûti Sıfatları*

Sifatê seb'e e ji bo Zulcelal Bizan heft in, ey arifê bu'l-kemal *s. 98*	Bil ey kemale doğru koşan arif kişi Celal sahibi Allah'ın yedidir sıfatı
Xweşi, şinû zanin û vin û kelam Bihistin digel ditine bu temam *s. 98*	Hayat, kudret, ilim, irade ve kelâm Sem' ve basar ile oldu hepsi tamam
Qedim in weki zati, cümle sifat Ne eynê di zati ne, ne xeyre zat *s. 98*	Kadimdir bu sufatların tümü Zat gibi Ne Zat'ın kendisidir bunlar, ne gayrısı,
Xude nine cewher, ne cism û ered, Ne kull e, ne be'd e, bizan bê xered *s. 98*	Ne cevherdir, ne cisim, ne araz Ne küll'dür, ne cüz, bil bunu bî-garaz!
Bizan bende muxtare fe'la xwe ye Ne xaliq, ne mecbure fe'la xwe ye *s. 100*	Bil ki kul serbesttir fiillerini seçmede Amma ne hâlik, ne mucberdir fiillerinde.

Tablo: 5'te, Allah'ın (cc.) zâti ve sübûti sıfatları sayılmaktadır: "Celal sahibi Allah'ın sıfatının yedi olduğu zikr ediliyor. Bunlar: hayat, kudret, ilim, irade, kelâm, sem've basardır. bu sıfatların tümü Zatı gibi kadimdir, bunlar ne Zat'ın kendisidir, ne gayrısı, ne cevherdir, ne cisim, ne araz, ne küll'dür, ne cüz; bunları garazsız bil! Kul fiillerini seçmede serbesttir."

Akıl sahibi insanın yapmakta olduğu fiil

ve davranışları, hiç şüphe yok ki kendi tercihi ve irâdesiyle olmaktadır. Bir işi yapma ya da yapmama husunda herhangi bir zorlama söz konusu değildir.

Yüce Allah'ın kemal sıfatları sonsuzdur. Fakat öğrenip bilmemiz için İslam âlimleri bunları belirli başlıklar altında toplamışlardır.

Zati ve Nefsi Sıfatları: Zati ile ilgili bir tek sıfatı vardır; o da Vücud'tır. Vücud Allah'ın var olması ve yokluğunun mümkün olmamasıdır.

Selbi Sıfatları

Vahdaniyyet: Allah'ın bir olmasıdır.

Kıdem: Allah'ın öncesi yoktur yani ezelidir.

Beka: Allah'ın zat ve sıfatıyla baki olmasıdır.

Muhalefetuhu lil havadis: Allah'ın yaratanlara benzememesidir.

Kıyam binefsihi: Allah'ın kendi varlığıyla var olmasıdır.

Subuti Sıfatları: Allah'u Teala'da bulunan ve zatından ayrılmayan sıfatlardır. Sübuti sıfatları İman Maturidi'ye göre sekiz İmam Eşari'ye göre ise yedidir. Eş'ari irade sıfatının kapsamında. Tekvin (yaratma) sıfatının olduğu görüşündedir.

Hayat: Allah'ın Hayat sahibi olmasıdır. Ancak o'nun hayatı hiçbir şekilde yarattıklarına benzemez. Aynen hayat sıfatı gibi Allah'ın hiçbir sıfatı yarattıklarının kavrayacağı bir nitelik değildir.

İlim: Allah'ın her şeyi bilmesidir.

İrade: Allah'ın her şeyi dileyip o dilediği şeyin hemen olmasıdır, "Ol" derse, olur."

Kudret: Allah'ın her şeye güç yetirmesidir.

Semi: Allah'ın her şeyi işitmesi demektir.

Basar: Allah'ın her şeyi görmesi demektir.

Kelam: Allah'ın konuşması demektir. Allah'ın konuşması iki türlüdür. biri hakiki konuşma yani sadece Allah'ın bildiği ve kendisine has olan konuşma diğeri de Lafz-i konuşma yani yarattıklarının anlayacağı şekilde konuşmasıdır.

Tablo: *6. Hz. Muhammed Aleyhisselamın Allah'ın İzniyle Günahkârlara Şefaat Etmesi*

Weliyyan keramen diken je zuhur Diken xerge, adet qelek je sudur *s. 102*	Velilerden kerametler eder zuhûr Harikulade çok şeyler eder sudur.
Betal e tenasux mehal e hulûl Meke ittihada du tiştan qebul *s. 102*	Tenasüh bâtıldır, muhaldır hulûl İki şeyin ittihadını etme kabul,
Şefa'et diken enbiya, ewliya Bi izna Xudê bo kesê eşqiya s. *106*	Şefaat eder enbiyâ, evliyâ Allah'ın izniyle günahkârlara.

Tablo: 6'da "Allah'ın izniyle enbiyâ, evliyâ günahkârlara şefaat etmesi, velilerden kerametler zuhûr etmesi; tenasühün bâtıl, hulûlün imkânsız olmasıdır, iki şeyin ittihadının kabul edilmemesi" konuları ele alınmıştır.

Velî: Evliyanın müfredi. Dost mânâsına gelir. (tasv. ıst.) Velâyet, yani evliyalık hâline sahib olan kimse. Hakk'a vâsıl olan sâlik. Keramet, tıpkı mûcize gibi tabiat kanunlarıyla açıklanamayan olağan üstü ve sıra dışı bir olay olup mahiyeti itibariyle mûcizeden farklı değildir; aralarındaki fark meydana geliş şekliyle ilgilidir. Mûcize peygamberlerden, keramet tam olarak ona bağlı olan velîlerden zuhur eder. Ancak peygamber peygamberliğini iddia eder ve bunu ispat için mûcize gösterir. Gösterdiği mûcize ile inanmayanlara meydan okur. Peygamberi örnek alan velî ise velîlik iddiasında bulunmadığı gibi kimseye meydan da okumaz. Birinde mûcizenin izharı, diğerinde kerametin zuhuru söz konusudur. Mûcize gibi kerametin de yaratıcısı ve hakiki sahibi

Allah'tır.

Sûfîler kerameti Allah Teâlâ'nın velî kuluna bir ikramı ve lutfu olarak kabul etmişler, Allah'ın kendisine itaat eden ve O'na yaklaşmaya çalışan velîlere bunu ihsan edeceğini söylemişlerdir. İlâhî bir lutuf olmakla beraber keramete mazhar olan bir velî kendisinden böyle bir hal zuhur ettiği için bu halin bir mekr, istidrâc ve ibtilâ olmasından korkar. Bu ihtimali dikkate alan velî kerametle denenmek istendiğini düşünerek endişe eder. Bir yandan Allah'ın lutfuna nâil olduğu için O'na şükreder, daha çok bağlanır, öte yandan da bunun sorumluluğundan ve getireceği sonuçlardan kaygılanır. Bundan dolayı kendisinden zuhur eden hali ifşa etmez ve bu hal sebebiyle insanların gösterdiği teveccühün nefsini şımartabileceğini hesaba kadar.

Tenâsüh: Sözlükte "gidermek, bir şeyi silip yok etmek" anlamındaki nesh kökünden türeyen tenâsüh "bir şeyi olduğu gibi başka bir yere nakletmek veya kopyalamak, bir şeyi iptal ederek başka bir şeyi onun yerine koymak" gibi mânalara gelir. Terim olarak "insan şahsiyetinin bir bölümünü oluşturduğu kabul edilen ve gözle görülmeyen mânevî unsurun (ruh, can, nefes, jiva, atman, purusa, pudgala) ölümden sonra bu âlemde başka bir bedene geçmesi" şeklinde tanımlanır (et-Taʿrîfât, "Tenâsüḫ" md.; Tehânevî, Keşşâf, "Tenâsüḫ" md.; ERE, XII, 425). Türkçe'de ruh göçü, yeniden doğuş ve Batı dillerinden geçen reenkarnasyon terimleriyle ifade edilir

3. Hani'nin Divan Adlı Eserindeki Dînî Tasavvufî Görüşleri

Hani farklı konularda kaleme aldığı şiirlerinden oluşan bir Divân'a sahiptir. Bu eser, içinde çoğu gazel olmak üzere çeşitli nazım şekilleri bulunan küçük bir divandır. Bu eser, kendisinin hayatta iken bir araya getirmediği şiirlerinin ölümünden sonra öğrencileri tarafından bir araya getirtilmesiyle oluşturulmuştur.

Aşağıdaki beyitler Divân'ındandır:

Wân cümle **Ene'l-Haqq** got, min Vâhıdê Mutlaq got Sâqî bi-xwe ez girtim câmek meyê noşin dâ	*Onlar hepsi "Ene'l-Hakk" dediler, ben Vahid-i Mutlak"* dedim. Saki bizzat beni yakaladı (ve) bana bir kadeh şarap verdi.

Ene'l Hak: "Ben Hakk'ım" Hallâcı Mansûr'un söylediği meşhur bir söz. Allah'ın kudretinin kendisinde tecelli ettiğine işaret etmektedir. Giden ve gelen bir tek hakikat olduğundan, ben Hakk'ım demek; varlık değil, yokluk icabıdır.

Nesimî de iki ıstılahı bir arada kullanır:
Küllî yer ü gök oldı "Mutlak"
Söyler def ü çeng ü ney "Ene'l-Hakk" (Nesîmî)

Diğer bir beyitte de Hani yalnız "bir"i gördüğünü şöyle dile getirir:

Her çi ku me ber pê kir, hindi me nezer lê kir Min seyrek li **yekê** kir, levrâ me dil ü din dâ	Her neye, nereye bakıyorsak yalnız birini görüyoruz. Zira biz gönlü de, dini de verdik.

Hayali Bey de âşık ile maşûkun bir olduğunu ifade eder:

'Âşık u ma'şûk birdir iki görür müdde'i
Nice bir ta'lîm edem dünyâya şaşı gelmişe (Hayali Bey)

Ahmed-i Hanî'nin divanı incelendiğinde, tasavvufi remiz ve mazmunları ustalıkla kullanduğu görülür. Bu mazmunlar mutasavvıf Klasik Türk Edebiyatı şairlerince kullanılanlarla örtüşmektedir.

Mazmunların bir kısmı rakamlara ve harflere dayanır. Bazı rakam ve harflere belirli bazı anlamlar yüklenmiştir (dört; dört unsuru -anasır-ı erba'a- dokuz; dokuz kat göğü, altı; altı ciheti ifade ettiği gibi).

Min noşi ü ser xweş bûm, fi'l-hâli müşevveş bûm Ez-**çâr** u **neh** ü şeş bûm, min tekye bi-bâlin dâ	İçtim ve kendimden geçtim, aklım karıştı. Ben dört, dokuz, altı idim, (bir) yastığa (İlahî mutlak varlığa) dayandım.

Burada sekr (sarhoşluk) hali söz konusudur. Mürüdin kuvvetli gelen bir 'hâl' ile kendini kaybetmesidir. Bu beyitte aynı zamanda kavs-i nüzûl ve kavs-i ürûca telmih var.

Hâlıkımnı izler min tün kün cihân içinde

Tört yanımdan yol indi Kevn ü mekân içinde.

Törtdin yitige yittim tokuznı güzer ittim

Ondın ikige kildim çerh-i Keyvân içinde. (Ahmet Yesevî)

Ahmed-i Hani'nin "Divan"ında geçen ve tamamı Osmanlı Türkçesiyle yazılan yedi beyitlik bir şiiri onun Türkçe'ye ne ölçüde hâkim olduğunu göstermektedir.

Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün

Beydâ-yı fenâ gerçi benim reh-güzârımdır
Ankâ-yı bekâ himmet-i hem-râh-ı perimdir

Vehm eylemezem sehm-i belâ kavs-ı felekden
Atılsa çu destimde tevekkül siperimdir

Ben bâğ-ı cihân içre 'aceb nahl-i belâyem
Başımda belâ berg u meşekket semerimdir

Sâkî bana imdâdı kılıp fâtih-i bâb ol
Meyhâne tarîkimdeki evvel seferimdir

Ben 'âşık-ı dîdârî ne hâcet gam-i dîvâr
Cennet dahi bir perde-yi kat'-i nazarımdır

Pervâne-yi perr-suhte-yi şem'-i kadimim
Nîrân-ı cehennem şerer-i bâl u perimdir

Âlâm u cefâsiyle hoşem ben reh-i 'ışkın
Hânî bana bu yolda kadem çeşm-i serimdir

Yukarıdaki mısralar divan estetiği bakımdan oldukça dikkate değer. Zira Ahmed-i Hanî'nin kullandığı mazmunlar Klasik Türk Edebiyatımızdan beslendiğinin göstergesidir. Ayrıca makta beytin ilk mısrasında Fuzuli'nin etkisi de açıkça görülmektedir. Bu gazelde geçen "sehm-i belâ kavs-ı felekden atılsa: feleğin yayından belâ okunun atılması, tevekkül, belâ, meyhâne" gibi mazmun ve ıstılahları Hanî'nin tasavvufî mefhum ve motifleri ustalıkla kullandığının göstergeleridir.

Bu şiirin "Bu cihan bahçesinin içinde acayip bir hurma ağacıyım ben, yapraklarım başımdaki belalar, meyvem çektiğim cefalardır." şeklinde nesre çevrilenebilen üçüncü beytinde:

Bu bağ-ı cihan içre aceb nahl-ı belâyım
Başımda belâ berg ve meşakkat semerimdir

Hani bela, cefa ve sıkıntılar çektiğini söylemektedir. Divan estetik ve üslubu içinde dile getirdiği duyguları ilahi aşk yolunda karşılaştığı zorluklar olmalıdır.

Bu şiirde Hani, Allah'ın cemaline taliptir; onun dışındaki her şey masivadır. Hani'nin gönlünü ve ruhunu çeldirecek bir engel durumundadır. O kadar ki cennet dahi bir perde hükmündedir. Bu noktada "Cennet cennet dedikleri / Birkaç köşkle birkaç huri / İsteyene sen ver anı / Bana seni gerek seni" diye çağıran Yunus'un dilini kullanmaktadır.

Hani, Allah'ın Celal ve Cemal sıfatlarına âşıktır. Tecelliye sebep 'aşk olmuştur. 'Aşk nefsi yenmenin yegâne vasıtadır. Bizi ancak 'aşk Hakk'a kavuşturabilir. Hakikî 'aşk insan rûhunun (rûh-ı mutlak) olan Allah'a karşı bir iştiyakıdır.

Aşktır vasıta-ı vuslat-ı yâr
'Aşktır râbıta-ı kurb-ı Nigâr

Ahmed-i Hânî bir mutasavvıf şair olarak, bütün varlığın Vücûd-ı Mutlak'ın yani Allah'ın CC esma ve sıfatlarından ibaret olduğu görüşündedir. Şair bir çeşit tasavvuf yolu olan, "Vahdet-i Vücûd" nazariyesini şiirlerinde ba-

şarıyla kullanmıştır. (Çeçen, 2009)

Tasavvufta esas fikir, kâinatta ancak bir tek vücudun bulunduğuna inanmak ve başka varlıkları, o vücudun muhtelif tecellilerinden ibaret addetmektedir. Tasavvuf, felsefenin ileri sürdüğü meseleler içinde ancak vücut bahsi ile meşgul olmuştur.

Ehl-i sünnet itikadına göre Allah birdir. Kemal sıfatları ile muttasıftır. Noksandan münezzehtir. Ezelî ve ebedîdir. Allah eşya ve mevcudatı yoktan var etmiştir. O, yarattıklarının hiçbirine benzemez.

Sôfîlerin bu meseledeki bakış açısı ise şudur:

Bir tek vücut vardır O da (vücud-ı mutlak) tır. Ezelî kudret ondadır. Başka hiçbir vücut yoktur. Yegâne varlık (Allah)tır. Kâinatta gördüğümüz eşya, hakikî ve müstakil bir mevcudiyete mâlik değildir. Cenab-ı Hakkın birer suretle tecellisinden ibarettir.

Görülüyor ki, ehl-i sünnet itikadı ile mutasavvıfların telâkkisi arasındaki esaslı fark, ehl-i sünnetin, eşya ve mevcudatı Allah'tan gayrı, Allah'ın mahlûku addetmesine mukabil, mutasavvıfların, eşya ve mevcudatı Allah'ın muhtelif tecellisinden ibaret telâkki etmesindedir.

SONUÇ

Ahmed-i Hanî'nin güçlü bir şair olup olamadığı tartışılabilir, fakat onun derdinin şiir söylemek olmadığı, onun bir şair olmaktan daha çok ahlakçı tavrıyla hareket ettiği söylenebilir.

İman Akidesi aslı eserin ihtiva ettiği konuları kısa bir analize tabi tutuğumuz da, eser tevhid, nübüvvet, Allah'ın sıfatları, şefaat, dua, âhiret gibi konuları ihtiva etmekle birlikte ef'âl-i 'ibâd/kulun yaptığı fiiller gibi meseleleri de barındırmaktadır.

Tasavvufî anlayış, dünyevileşmenin altında ezilen ruhlara soluk olmuş; içinde yaşanılan bu dünyanın değil, ama öteki âlemin mutluluk ümidini aşılamış, hatta öteler ötesine ufuk açarak "Ondan geldik yine ona döneceğiz." mefkûresiyle "vâsıl-ı Hak" olma idealini gönüllere yerleştirmiştir.

Tasavvuf bir çeşit İslam felsefesidir. Ancak felsefî olmaktan çok itikadî bir anlayış olması hasebiyle büyük bir değer olarak yüzyıllarca müslümanların hayatında yer almış ve özellikle şairlerce, gerek açık bir şekilde, gerekse şiirin derinliklerinde işlenmiştir.

Sonuç olarak, Ahmed-i Hanî'nin dinî kültür içinde yoğrulmuş çok yönlü bir âlim, mübelliğ ve mürşid olduğunda şüphe yok. İslam inanç ve kültürü içinde yetişmiş Ahmed-i Hânî, insanları Hak yoluna irşâd etmeye kendini adamış bir âlim olma yanında, aynı zamanda şâir, ârif ve fâzıl bir Allah dostudur. Ahmed-i Hanî, iyi bir şairdir; ancak tek derdi şiir söylemek değildir. O, bir şairden daha çok eğitici ve öğretici yönü ağır basar. Eserlerinden yaptığımız alıntılar bu görüşümüzü desteklemektedir.

Ahmed-i Hanî samimi bir dindar, âlim ve terbiyeci; her ortamda birlik ve beraberliğin pekişmesine çalışan bilge bir şahsiyettir. Hayat serüvenine ve eserlerine bakılırsa onun ana gayessinin kötülüklerden sakındırmaya ve iyilikleri özendirmeye çalışan bir Allah dostu olduğu görülür. Bu ve benzeri nitelikleridir ki birçok alanda etkili olmuş, iz bırakmıştır.

ÖNERİLER

Klasik edebiyatımızda ele alınan farklı konuların zihinleri bilgi ve irfanla aydınlanmış her yaştaki aydına tanıtılması, bu eserlerde ortaya konan ruh, fikir, iman ve ahlak ilkelerinin aslını değiştirmeden bugünkü zevk ve anlayışa göre sunulması eğitim ve kültür hayatımız bakımından önemli bir yere sahiptir. Kültürel değerlerle beslenmek, geleceği güven altına almak demektir. Onun için, geçmişi ile barışık, öz güveni yüksek nesiller yetiştirmenin

yolu tarihî ve kültürel mirasa sahip çıkmaktan geçer. Sahip olduğumuz değerlerin özü bozulmadan zamana uygun bir üslûpla tekrar günümüze taşınmalıdır. Ahmed-i Hânî gibi tarihe mal olmuş ve insanlarımıza hizmet etmiş olan ilim-irfân ehli şahsiyetlerin hayatlarını, yaptıkları hizmetleri ve örnek kişiliklerini günümüz insanına tanıtmak, onlara karşı vefa borcumuzu ödemektir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

[1] tenasüh reenkarnasyon: ruhun bir bedenden diğer bedene intikali

[2] hulûl Allah'ın cisimlere girmesi şeklindeki batıl inanç

KAYNAKLAR/BIBLIOGRAPHY

Aslan, İ. (2009), Büyük Şair, Düşünür ve Mutasavvıf Ahmed-Î Hanî'yi Anma Paneli Açılış Konuşması, (2009) Büyük Âlim ve Mutasavvıf Ahmed-i Hanî (Panel Bildirileri), Baskı Tarihi: Haziran.

Buhari, Müslim, Ahmed ibni Abbas'tan tahric etti. (Camiul usul: 19/348 ve sonrası.

Cebecioğlu, E (Tarihsiz). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ABD maddesi

Çeçen, H., (2009) Ahmed-İ Hani'de Divan Şiiri Hususiyetleri, Büyük Âlim ve Mutasavvıf Ahmed-i Hanî (Panel Bildirileri), Baskı Tarihi: Haziran 2009, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, Panel: 002, Baskı Tarihi: Haziran 2009

Çetin M. (2009). Ağrı Valisi Sayın Mehmet Çetin'in Büyük Âlim ve Mutasavvıf Ahmedi Hanî'yi Anma Paneli Açılış Konuşması, Büyük Âlim ve Mutasavvıf Ahmed-i Hanî Panel Bildirileri, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, Panel: 002, Baskı Tarihi: Haziran 2009

Doski, Cevahirü'l-Maanî, s. 220. ÇEÇEN, Halil, Ahmed-İ Hani'de Divan Şiiri Hususiyetleri, Büyük Âlim ve Mutasavvıf Ahmed-i Hanî (Panel Bildirileri

Çeçen, Halil, Ahmed-İ Hani'de Divan Şiiri Hususiyetleri, Büyük Âlim ve Mutasavvıf Ahmed-i Hanî (Panel Bildirileri

el-Bûtî, Said Ramazan, (2016) Mem u Zîn, Çeviren: Abdulhadi TimurtaşİI Kültür Turizm Müdürlüğü, Ağrı. EnesBasın Yayın Matbaacılık Ltd. Şti. İstanbul.

file:///C:/Users/A%C4%B0CU/Desktop/00%20Arabaya%20binerken%20okunan%20dua%20Sorularla%20%C4%B0slamiyet.html (Erişim tarihi: 25.08.2018)

http://www.kuranmeali.org/95/tin_suresi/5.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx

http://sosyolojisi.com/felsefi-anlamda-cevher-felsefe-akimlari-2/46473.html

Kāmus Tercümesi, Fîrûzâbâdî'nin el-Ḳāmûsü'l-muḥîṭ adlı Arapça sözlüğünün Mütercim Âsım Efendi tarafından el-Okyânûsü'l-basît adıyla yapılan tercümesi

Karabey, T. (2006). Ahmed-İ Hânî (1651-1707) Hayâtı, Eserleri ve Mem o Zîn Mesnevisi, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 30 Erzurum, TAED 30, 2006, 57-64

Karasar, N. (2003), Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ankara.

Kırkkılıç, H. Ahmet (2004), Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf, Timaş Yayınları, İstanbul.

Mollaibrahimoğlu, S., (1991) Mi'raç Gerçeği, İstanbul, s. 67.

Nazmî'nin Türkçeye çevirdiği ve Müzahir Kılıç ile hazırladığı Mem u Zîn

Nubara Biçûkan ile İman Akidesi Ahmed-i Hani (2016), hazırlayanlar Hüseyin Esen-Osman Tunç, İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Ağrı. EnesBasın Yayın Matbaacılık Ltd. Şti. İstanbul.

TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/tevhid

Türer, O., (2009), Ahmed-i Hânî ve Tasavvufî Gelenek, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, Panel: 002, Büyük Âlim ve Mutasavvıf Ahmed-i Hanî (Panel Bildirileri), Baskı Haziran 2009.

Uludağ, Süleyman (1978), Kuşeyri Risalesi, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, K. (2009). Eserleri Bağlamında Ahmed-i Hanî'nin Dil ve Edebiyat Yönü, Büyük Âlim ve Mutasavvıf Ahmed-i Hanî (Panel Bildirileri), Baskı Tarihi: Haziran.

IC İBRAHİM ÇEÇEN FOUNDATION AS AN EXAMPLE OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN AĞRI PROVINCE

Meral DİNÇER*

Social responsibility is an ethical and sensitive attitude towards social, cultural, economic and environmental issues as individuals or groups. Being beneficial to society is essential in social responsibility. This behavioral pattern is the act of providing a benefit or being responsible, like the concept itself, for the whole of humanity, rather than himself, due to the groups or communities in which the individual lives. Social responsibility activities of organizations, on the other hand, are carried out through non-profit organizations, enterprises, non-governmental organizations, associations and foundations. The social responsibility activities carried out by profit-making enterprises for social benefit and development are called "Corporate Social Responsibility". This responsibility is an opinion that develops business behaviors and activities that are beneficial to society and is based on an objective responsibility behavior in order to prosper the public.

The needs also change with the changing world. In many countries, companies support the government with their initiatives and contributions. It is an accepted fact today that the state facilities are not sufficient to meet all the areas of need and businesses have to protect the interests of the society while continuing their activities in the business world. Developing cooperation, allowing creative solutions and contributing to the increase of societal trust is significant while discharging social responsibilities.

One of the best examples of this is the IC İbrahim Çeçen Foundation which carries out the "social responsibility awareness and investments" on behalf of IC İbrahim Çeçen Holding in principle.

İbrahim Çeçen, Chairman of the IC İbrahim Çeçen Investment Holding, as a businessman raised in this country, has always adopted himself the motto of serving the country with a sense of social responsibility. From the thought of "Everyone who lives on these lands have a debt of gratitude to these lands", in 2004, he has founded the IC Foundation by combining social responsibility with the corporate structure. Today, IC Foundation continues its activities with the employees of Ankara Center and Ağrı Branch.

Based on the fact that Ağrı is one of Turkey's poorest cities in terms of national income per capita, and on the grounds that it is the city where İbrahim Çeçen was born and it is the city which has the most limited facilities in Turkey; Ağrı has been designated as the pilot region of the foundation. The goal of İbrahim Çeçen and the purpose of IC Foundation is to contribute to the living standarts of the city in terms of social, cultural, and economic fields.

The greatest monument of the foundation is the Ağrı İbrahim Çeçen University, which is named as "it's my debt of gratitude to my country and my most significant investment" by İbrahim Çeçen. As a second example in Turkey, although the university has been established

* *Dr. Meral DINCER, Ağrı İbrahim Çeçen University, Department of Psychological Counseling and Guidance and Director of İbrahim Çeçen Foundation, Ağrı/TURKEY, e-mail:meral.dincer@icvakfi.org.tr*

by the foundation, the entire university has the characteristics of being a donation to the state. İbrahim Çeçen, who has made the investment with the aim of making Ağrı province more livable, integrates with the university's industry, agriculture, non-governmental organizations and most importantly with the public, was honored with "Order of Merit" by NGAT. In addition, he has brought primary school and other remanent pieces into Ağrı, Erzincan, Ankara, and Van provinces and provided a non-refundable grant to more than 15.000 students.

The university, which has been founded by the foundation with the fact that civil society organizations are the greatest support to the state in today's social needs, contributed to the revealing of visible economic and socio-cultural change in Ağrı. In order to transform knowledge into social welfare and benefit, especially with the contributions of congresses, seminars, symposiums in academic field, the university is supported by the IC Foundation. In order to increase the participation of young people in the region, especially female students, who are financially disadvantaged, to higher education, most of the student grants are directed to Ağrı. In order to increase employment in the region, various vocational training and entrepreneurship courses are organized by the IC Foundation. In addition to the social assistance such as renovations of primary schools, equipment supports, clothing, books, toys and stationery aids for students; the projects for sports, arts, health, for the needs of disabled persons are also carried out by the IC Foundation.

All corporate social responsibility activities aimed and realized by the Foundation, which require cooperation and fusion with other public and professional organizations, educational institutions and non-governmental organizations, ensure the embracing of Ağrı province for common purposes and increase social cohesion and responsibility.

Key words: *Social Responsibility, Foundation, Non-Governmental Organizations.*

AĞRI İLİNDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK ÖRNEĞİ OLARAK IC İBRAHİM ÇEÇEN VAKFI

Meral DİNÇER*

SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMI

Sosyal sorumluluk kavramını oluşturan "sosyal" ve "sorumluluk" kelimelerinin sözlük anlamlarına baktığımızda sosyal; "toplumla ilgili, toplumsal"; sorumluluk ise, "bir kimsenin kendisinin ya da başkalarının davranışları için bir kimseye ya da bir yetkiliye hesap verme ve bu davranışların doğurabileceği sonuçlara katlanmayı kabul etme zorunluluğu" olarak tanımlanmaktadır. (http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk/sozbul,.asp?kelime=sosyal)

Sosyal sorumluluk ise, bir organizasyonun kendi menfaatleriyle beraber toplumun sosyal refahını da korumak ve yükseltmek için gayret içine girme zorunluluğu olarak görülmektedir (Bartol., David, 1991:115)

Geçmişten bugüne toplumlarda sosyal sorumluluğun en önemli sorumlusu ve takipçisi devlet ve hükümetler olmuştur, özellikle devletin ekonomi üzerindeki hâkimiyetinin kesin olduğu dönemde, toplumsal refah ve huzurun sağlanması görevi öncelikli olarak devletler tarafından yerine getirilmiştir. Bu nedenle sosyal nitelikli çeşitli faaliyetler devlet eliyle ve devlet kontrolünde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Ancak daha sonraları, işletmeler güçlenip, günümüze doğru devletlerin ekonomik yaşamdaki işlevleri sınırlandırılırken, devletler toplum üzerindeki kollayıcılık görevlerini; bir yandan yasal düzenlemelerle işletmeleri sosyal sorumlulukları konusunda aktif olmaya zorlayarak, diğer yandan da özendirici bir takım teşviklerle onları topluma artı değer sunmaya yönlendirerek yerine getirmektedir. Bu sayede devletler, temel amaç olan sosyal refah ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesini sağlamaya çalışmaktadır. (Yönet, 2011: 241)

Ekonomik, teknolojik ve politik gelişmeler dünyada herkesin birbirine olan bağlılığını artırmaktadır. Refah düzeyinin geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması için bireylere olduğu kadar kurumlara da önemli sorumluluklar düşmektedir. Başta BM olmak üzere AB, OECD, Dünya Bankası gibi uluslar üstü kuruluşlar "Kurumsal Sosyal Sorumluluk" kavramına önem vermektedirler, çünkü, sürdürülebilir ekonomik gelişme için şirketlerin içinde yaşadıkları ve etkin oldukları topluma ilişkin bilgi ve ilgilerini geliştirmeleri gerekmektedir.

Başarılı şirketler de sadece ürün ve hizmetleriyle değil aynı zamanda topluma yaptıkları katkılarla da farklılık yaratmaktadırlar. Çünkü başarılı şirketler, toplumsal saygınlık kazanmanın kurumun değerini artırdığını bilmektedirler.

Kurumsal Sosyal Sorumluluk kavramı, birey olarak varlıklı kişilere, işadamlarına ya da şirket genel müdürlerine (CEO) değil, kar amaçlı örgütlere, yani şirketlere ilişkindir ve bu şirketlerin büyük bir bölümü küreselleşme ile sayıları artan, güçlenen ve etki alanları genişleyen çok uluslu şirketlerdir. Kurumsal Sosyal Sorumluluk'daki kurumsal kavramı "Bir tüzel kişilik olarak şirketlere ilişkin olan" anlamındadır ve bu açıdan bakıldığında bireylerle, kar amaçlı olan ya da olmayan örgütlerle, devlet birimleriyle ilişkilendirilerek kullanılabilecek sosyal sorumluluk ifadesinden farklı olarak şirketlerin toplumsal performansları ile ele alınan bir olguya işaret etmektedir (Van.,

* *Dr. Meral DİNÇER, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İbrahim Çeçen Vakfı Müdürü, Ağrı/TÜRKİYE, e-posta: meral.dincer@icvakfi.org.tr*

Çabuk, 2011: 49).

Toplumsal ihtiyaç ve beklentiler ise, tarih boyunca yaşanan koşullara göre sürekli değişmektedir. Dolayısıyla topluma karşı sorumlu olmak veya sorumlu davranmak anlayışı da toplum tarihi boyunca var olmakla birlikte tarihin her döneminde farklı şekillerde uygulanmıştır. Özellikle sanayi devriminden önceki dönemlerde dini değerler, toplumsal gelenek ve göreneklerle şekillenmiş olduğu görülen sosyal sorumluluk anlayışı çoğunlukla yardım ve bağış gibi hayır işleri ya da hayırseverlik anlamına gelmektedir. Kuramsal çerçeveden bakıldığında hayırseverlik Kurumsal Sosyal Sorumluluk anlayışının bir parçası olsa da her iki kavram arasında önemli farklar bulunmaktadır. Öncelikle Kurumsal Sosyal Sorumluluk, kurumların iş stratejilerine entegre olan bir değeri ifade etmektedir. Belirli bir sosyal konu hakkındaki farkındalığı ve ilgiyi arttırmak için özel olarak tasarlanmış iletişime yönelik çabalardır. Ayrıca sosyal sorumluluk uygulamaları kurumların toplumlara ve çevreye karşı gerçekleştirdikleri somut hareketleri gösterme fırsatını temsil ettiğinden dolayı kurumun kendisi tarafından ilan edilmektedir (Kotler., Lee, 2008: 142-158).

Kurumsal Sosyal Sorumluluk kavramının tarihsel gelişimine Türkiye açısından bakıldığında da dünyadaki gelişimiyle benzer şekilde dini değerlerden kaynaklanan hayırseverlik kültüründen geliştiği söylenebilir. İnsanların doğası gereği toplum içinde yaşamalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan hayır işlerinin İslam anlayışına göre kurumsallaşması ise Osmanlı toplumunda ahilik/lonca teşkilatı ve vakıflar yoluyla olmuştur. Günümüzdeki sosyal sorumluluk anlayışıyla birebir örtüşmese de Osmanlı Devleti'nde sosyal hayatın içinde önemli bir konuma sahip olan bu kurumların toplumsal dayanışmayı geliştirdiklerini yadsımak mümkün değildir. Gerçekte sosyal sorumluluk anlayışı toplumsal yapıya bağlı olarak gelişip şekillenmektedir. (Göcenoğlu, 2008:7).

Değişen dünya düzeniyle birlikte çevresel ve toplumsal sorunlar da artmaktadır. Nesli tükenen canlı türleri, bulaşıcı hastalıklar, giderek dengesizleşen gelir dağılımları, artan yoksulluk ve işsizlik insanlığın dolayısıyla da örgütlerin geleceğini tehdit etmektedir. Bu açıdan daha yaşanabilir bir dünya ve sürdürülebilir insani gelişim için tüm örgütlere sorumluluklar düşmektedir. Bu nedenle örgütlerin sosyal sorumluluğu bir yaşam felsefesi olarak ele alması ve uygulaması gerekmektedir (Paksoy, 2008).

Hızla gelişen ve değişen teknoloji, küreselleşmenin getirdiği baskılar, artan rekabet ve kıt kaynaklar örgütlerin faaliyetlerinde artık kendilerininkiyle beraber toplum ve çevrenin çıkarlarını da korumalarını gerektirmektedir (Moser., Dilling, 2007: 303). Çünkü, örgütlerin en temel etik değerlerinden birisinin, toplumsal sorumluluk kavramı olduğu söylenebilir.

Günümüzde büyük şirketlerin başarısı artık yalnızca ticari kriterlere göre değil uyguladığı sosyal sorumluluk projeleriyle topluma ne oranda katkı sağladığı ile ölçülmektedir (Aydede, 2007:11). Sosyal sorumluluk projeleri işletmelerin yaptığı hayırseverlikten çıkarak işletmelerin politikalarını oluşturmaktadır. Rakiplerine karşı güçlü olmak isteyip güçlü bir imaj ve itibara sahip olmak isteyen bir işletmelerin eski yönetim anlayışından vazgeçip güçlü ve etkili bir sosyal sorumluluk anlayışıyla geleceği gören devamlılığı sağlayan bir vizyona sahip olmaları zorunlu hale gelmiştir.

İnsanlara yaşadıkları toplumlarda sorumluluklar yüklenmiştir. Aile, sosyal çevre, okul, iş gibi ilgi alanlarına göre yüklenmiş olan sorumlulukların yerine getirilmediği toplumlarda, kargaşa, adaletsizlik, fakirlik, cahillik vb olgular türemiş, bunlara paralel toplumsal huzursuzluklar artmıştır. "Sosyal Sorumluluk" insanî ve ahlâkî bir boyuttur. İnsanın, karşı

taraftan herhangi bir menfaat beklemeden ve kendisini topluma karşı sorumlu hissederek, toplumun değer yargılarına, normlarına, gelenek ve göreneklerine, ülkenin kanun ve kurallarına, dini duygularına vb insanî değerlerin inceliklerine uygun hareket ederek gönüllü faaliyetlerde bulunmasıdır sosyal sorumluluk. Sosyal sorumlulukta ki en önemli amaç, toplumsal faydadır. Kişisel çıkarlar gözetilmeksizin toplumun ihtiyaçları ve sorunları hedef alınarak gerçekleştirilen işlemler gerçek bir sosyal sorumluluk olarak değerlendirilebilir.

GÖNÜLLÜ KURULUŞLARIN TOPLUMA ETKİLERİ

Toplum içinde yaşayan insanlar, birlikte yaşamanın getirdiği sorumlulukla, bazı sorunlara karşı ortak hareket etme gereksinimi duymuşlardır. Karşılaşılan ihtiyaçları giderme veya çeşitli sorunların üstesinden gelme için başlayan bireysel çabalar, zamanla yerini ortak çalışmalara ve birlikte harekete yöneltmiştir.

Vatandaşlar toplumsal hizmetlerin yerine getirilmesini devletten beklenen bir hak olarak görmektedir, ancak ne kadar gelişmiş ve kaynakları zengin olursa olsun devletin her toplumsal sorununun üstesinden gelebileceği, kamu kuruluşlarıyla çözüm üretilebileceği beklenmemelidir. Toplumdaki bireylerin etkin, bilinçli, örgütlü katılımı da büyük önem arzetmektedir. Böylelikle bazı amaçları gerçekleştirmek ve geniş halk kitlelerini bilinçlendirmek için uğraşan ve gönüllülük esasıyla çalışan gruplar vardır *(*Dinçer, 1994a:21).

Türk toplumunda vakıflar ve dernekler, çok uzun bir geçmişe sahip olmakla beraber, özellikle son yirmi yıldır batı dünyasının da etkisiyle gelişen ve gelişmeye devam eden "Gönüllü Kuruluşlar" anlayışı, hükümet çevrelerinde hâlâ yeterince yer etmemiştir. Gönüllü kuruluşların toplum hizmetlerinde önemli roller oynamaları, karar mekanizmalarına katılmaları, uluslararası kuruluşlardan finansman desteği sağlamaları söz konusu olsa da, bürokrasinin çeşitli kademelerinde hâlâ bazı sıkıntılarla karşılaşılmaktadır.

Medenî Kanun'da ise vakıf, başlı başına mevcudiyeti haiz olmak üzere bir malın belli bir gayeye tahsisi olarak tanımlanmaktadır. Vakıf, özellikle Türk-Islâm medeniyetinin mükemmelleştirdiği bir müessese olmakla beraber, Islâmiyetten önceki Türklerde de bazı vakıf örneklerine rastlanır. Türk vakıflarının ilk yazılı belgesi, MÖ 1280'de yazılmış bir Eti vakfiyesidir, Uygur edebiyatının elde kalan belgelerinde de vakfa rastlanmıştır.

Türk-İslâm tarihi boyunca, sultanlar, sadrazamlar, vezirler, ağalar ve zenginler vakıflar kurarak, çeşitli sosyal yardım hizmetinde bulunmuşlardır. Bu vakıfların amaçları arasında, şehirlerin kurulması, imarı, yolların temizlenmesi, yaşlı ve engellilere yardım için fon tahsisi, fakir cenazelerinin kaldırılması, yoksullara düğün yapılması, çeşmelerin tamiri, mahkûmların ihtiyaçlarının karşılanması gibi sosyal yardım hizmetleri vardır. Bunların yanında; kış aylarında kuşların beslenmesi, hasta leyleklerin tedavisi, çocukların kırdıkları kap kaçağın tazmini, mürekkebi bitenlerin divitlerine mürekkep konulması, topaçsız çocuklara topaç alınması gibi amaçlara hizmet eden vakıflar da vardı.

İnsanların iyiliksever ruhu, kendilerinden sonra bir isim bırakma isteği, dinî açıdan sevap işleme duygusu, ihtiyaç sahiplerine hizmet ve yardım etme arzusu, medenî bir toplumda mükemmelliğe ulaşma isteği ve kurumlar oluşturarak yaşatmadaki üstün kabiliyeti, vakıfları geliştirmiş ve yaygınlaştırmıştır. Özellikle Osmanlılar döneminde vakıfların toplumun değişik alanlarına yayıldığını, dinî hizmetlerden eğitime, sağlıktan spora, sosyal yardımdan sanata ve araştırmaya kadar değişik ihtiyaçları karşılamak için tesis edildikleri görülmektedir. O dönemde vakıflar önemli bir iktisadî varlık olarak, hayrî nitelik yanında sosyo-ekonomik bir kuruluş niteliğini de kazanmışlardır.

İnsanların bir araya gelerek tek başına gerçekleştiremeyecekleri amaç ve çalışma konuları doğrultusunda düşünce ile eylemlerini birleştirmek suretiyle kurdukları dernekler ve vakıflar devlete nazaran daha "çabuk", daha "kararlı", daha "korkusuz", daha "istekli" çalışmaktadır. Devlet kademesinde bir kaç ayda yapılan bir iş, bir gönüllü kuruluşun etkin çalışmasıyla bir iki günde bitirilebilmektedir *(*Dinçer,1994a:31). Bu durumda böyle çalışan gönüllü kuruluşlara devlet tarafından görevler verilmesi ve devletin de bundan yararlanması daha akılcı olmaz mı?

Gönüllü kuruluşlar bir yığın veya kalabalıktan öte, sadece bir araya gelmiş bir grup niteliğinden çok, bir anlam ifade eden ve gelişen toplumsal şartlara göre, gerek dünyadaki gerek Türkiye'deki değişime ayak uydurabilen aktif, kendini yenileyebilen, kendi konusunda en iyiyi yapmayı hedefleyen, geniş halk yığınlarını kendine çekmesini becerebilen, idareci ve basınla da işbirliğinde bulunabilen, bir olumsuzluk karşısında ses çıkarabilen, ama neden ses çıkardığını da akılcı bir biçimde izah edebilen kuruluşlardır (Dinçer, 1994a:32).

İBRAHİM ÇEÇEN VAKFI'NIN KURULUŞ AMACI

Değişen dünya ile ihtiyaçlar da değişmektedir. Birçok ülkede şirketler girişim ve katkıları ile devlete destek olmak durumundadır. Devlet imkanlarının tüm ihtiyaç alanlarını karşılamaya yetmediği ve işletmelerin, iş dünyasında faaliyetlerini sürdürürlerken, toplumun da menfaatlerini gözetmek durumunda oldukları günümüzde kabul görmüş bir gerçektir.

Buna en iyi örneklerden biri, büyük şirketlerin görevlerinden adledilen "sosyal sorumluluk bilinci ve yatırımlarını" IC İbrahim Çeçen Holding adına, ilkeli adımlarla planlayarak gerçekleştiren IC İbrahim Çeçen Vakfı'dır.

IC Yatırım Holding'in Yönetim Kurulu Başkanı İbrahim Çeçen, bu ülkenin yetiştirdiği bir iş insanı olarak, daima sosyal sorumluluk bilinciyle, ülkesine hizmet etmeyi görev bilmiştir. "Bu topraklarda yaşayan herkesin, yine bu topraklara borcu vardır" düşüncesinden hareketle, sosyal sorumluluğu kurumsal yapı ile birleştirerek, 2004 yılında IC Vakfını kurmuştur.

IC Vakfı kurucusu ve IC Yönetim Kurulu Başkanı İbrahim Çeçen, hayatının her döneminde eğitimin toplum için taşıdığı önemin bilinciyle hareket etmiş; kendinden sonraki nesillere eğitim alanında daha iyi koşullar sunmayı, ihtiyacı olan ve gelecek vaat eden öğrencilere destek sağlamayı amaç edinmiştir. Türkiye'nin kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla birçok atılımda bulunan İbrahim Çeçen, 1984 yılından itibaren eğitimi desteklemeyi misyon edinmiş ve düzenli olarak karşılıksız burs vermeye başlamıştır. 2004 yılında, eğitim hizmetlerini kurumsallaştırmak, örnek teşkil etmek amacıyla İbrahim Çeçen Vakfı'nı kurmuş olup, 15 yıldır faaliyetlerini sürdürmektedir. Bugüne kadar 15.000 'den fazla gence karşılıksız burs verilmiştir.

IC Vakfı, eğitim alanında birçok ulusal ve uluslararası projeye imza atmakla beraber, yaptırdığı okulları devlete bağışlayarak, birçok öğrencinin diğer okulların ihtiyaçlarına yardım eli uzatmaya çalışarak eğitime katkılarda bulunmuştur. Ankara, Ağrı, Erzincan ve sonrası Van Erciş'te yaptırılan 5 ilkokul bunun bir göstergesidir. IC Vakfı, yaptırdığı ve kurucumuzun adını taşıyan okulların, tadilat, tefrişat gibi tüm ihtiyaçlarını da sağlamaktadır.

İbrahim Çeçen Vakfı, eğitim, sağlık, spor, kültür ve sanat alanlarında farklı kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaparak yürüttüğü projelerle, ülkemizin gelişimine katkıda bulunmayı amaç edinmiştir. Bu hedef doğrultusunda tüm Türkiye çapında faaliyetlerimizin yanı sıra; İbrahim Çeçen'in de doğup büyüdüğü Ağrı ili pilot bölge olarak seçilmiştir.

İBRAHİM ÇEÇEN VAKFI İÇİN AĞRI İLİNİN ÖNEMİ

Ağrı kişi başına düşen milli gelir ile, Türkiye'nin en yoksul şehirlerinden biri olduğu gerçeğinden yola çıkarak, hem İbrahim Çeçen'nin doğduğu şehir, hem de Türkiye'nin imkanları en kısıtlı ili olduğundan yola çıkarak Ağrı vakfın pilot bölgesi olarak belirlenmiştir. IC Vakfı'nın amacı sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda ilin yaşam standartlarının yükseltilmesi yönünde faaliyetlerde bulunarak, ili daha yaşanır hale getirici projeler gerçekleştirmektir. IC Vakfı, ulusal ve uluslararası projeleri ile istihdam, dezavantajlı gruplara farklı destekler, eğitim kurumları ve sivil toplum örgütleri ile ortaklaşarak, ülkemizin geleceğine katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Özellikle pilot il Ağrı'yı daha yaşanabilir kılmak adına, üniversitenin akademisyenleri ve öğrencileri ile birlikte sağlık, spor, kültür, sanat alanlarında teşvikler yapılmakta ve sosyolojik araştırmalara öncülük edilmektedir. IC Vakfı, mevcut sorunlara çözüm önerileri olabilmesi için projeler düzenlemekte, farklı çözüm önerilerini kamu ile paylaşmaktadır.

İBRAHİM ÇEÇEN VAKFI'NIN AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ'NDE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ÇALIŞMALAR

İbrahim Çeçen Vakfı'nın ülkemizde eğitime sağladığı katkının en belirgin göstergesi ve en önem verdiği projesi Ağrı'da yapılan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'dir. Tamamı devlete bağış niteliğinde olan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fiziksel olarak kampüs ve binaların yapılarak bağışlanmasının yanı sıra, İbrahim Çeçen Vakfı olarak sosyal ve kültürel anlamda Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesini, kuruluşundan itibaren destekleyecek projelerin çalışmalarına başlanmış bulunmaktadır.

Üniversite eğitimde, kültürde, sosyal alanda ekonomik hayatın canlanmasında lokomotif olmuştur. Ağrı'nın yaşam biçiminin bu üniversite ile birlikte gelişmesi ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nden mezun olacak gençlerin, ülkemizin her köşesinde ekonomik, bilimsel, sosyal ve kültürel geleceğine damga vurması en büyük hedeftir.

Türkiye'nin her ilinden ihtiyacı olan başarılı üniversite öğrencilerine ve AİÇÜ öğrencilerine karşılıksız eğitim bursu ve yemek bursu da vermektedir.

Burs verirken aynı zamanda nitelikli bireyler yetişmesini hedefleyen IC Vakfı, Ağrı'da öğrenciler için farklı alanlarda eğitimler düzenleyerek, kişisel ve kariyer gelişimlerine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. T.C Avrupa Birliği Bakanlığı Eurodesk işbirliğiyle düzenlenen Avrupa Fırsatları Bilgilendirme Toplantısı, Etkili İletişim, Diksiyon, Beden Dili vb.

Özellikle istihdamı artırmaya yönelik, sertifikalı Sıvacılık Kursu, Tıbbi Sekreterlik ve Dökümantasyon kursu ve Girişimcilik Kursu IC Vakfı tarafından açılmıştır. Bu aşamada AİÇÜ Sürekli Eğitim Merkezi ve KOSGEB gibi kurumlarla işbirliği yapılarak, ilin kalkınması için ortak amaç ve birlik temelleri atılmasına vakıf öncülük etmiştir.

Akademik olarak üniversitenin gelişimi ile Ağrı ilinin gelişimi paralel olacaktır. Bu nedenle ana kaynak olan akademisyenlerin desteklenmesi gerektiği düşüncesi ile IC Vakfı, eğitime ve bilime teşvik ilkesi gereği, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Akademisyenlerine, yayınladıkları bilimsel makale sayısına göre, "Akademisyen Makale Teşvik Ödülleri"ni gelenekselleştirmiştir. Benzer amaç ile bursiyerler arasından fark yaratarak dereceye giren öğrenciler IC Vakfı tarafından ödüllendirilmektedirler.

Bir şehrin, bir yörenin tanıtımının en etkin yollarındandır sanat… Bu anlayışla yola çıkan IC Vakfı, "Ağrı Sanatla Buluşuyor" Projesini gerçekleştirmiştir. Bir şehrin tanıtımı için sa-

nattan yola çıkarak, bu kapsamda konularında tanınmış ve değerli 9 ressam, Ağrı'nın tüm ilçelerini ve önemli yerlerini ziyaret ederek, resmi yapmışlardır. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde çeşitli atölye çalışmaları, sunumlar, öğrenci kulüpleri ile farklı etkinliklerle renklenen projede, Ağrı İbrahim Çeçen İlkokulu minikleri de ziyaret edilerek, kentin sanatla bütünleşmesi sağlanmıştır. Proje kapsamındaki eserler Ankara, Antalya, İstanbul ve Ağrı'da sergilenmiştir.

Ağrı'nın tanıtılması bağlamında birçok proje gerçekleştiren İbrahim Çeçen Vakfı, Ankaralı fotoğraf sanatçılarını Ağrı'ya davet edip kenti ve ilçelerini gezdirerek, fotoğraflarla belgelenmesini sağladığı "Ağrı'nın Kalbine Yolculuk" Projesini yürütmüştür. Proje kapsamında fotoğraf sanatçılarının Ağrı Fotoğrafları kitaplaştığı gibi, Antalya, Ankara, İstanbul ve Ağrı'da sergilenmiştir.

Sanatın tanıtıcı gücü ile Ağrı sevgisi, elbette iç dinamikleri de etkileyerek, öncelikle Ağrılı olmayan vakıf çalışanlarına sirayet etmiştir. IC Vakfı Müdürü Meral Dinçer Ağrı Kadınları temalı resim çalışmalarını gerçekleştirmiş ve eserler "Tuvale Yansıyan Ağrı" adı altında Ankara ve Ağrı'da 5 ayrı yerde sergilenmiştir. Bu eserlerin çoğu da kendisi tarafından Ağrı Devlet Hastanesi'ne bağışlanmış, satılanlar ise Ağrı'daki öğrencilere burs olarak verilmiştir.

IC Vakfı her sene, farklı spor dallarında, ulusal ve uluslararası platformda Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'ni başarı ile temsil eden ve dereceye giren sporcu öğrencilerimize, çeşitli alanlarda teşvik amaçlı ödüller sunmaktadır.

Üniversiteyi en iyi şekilde temsil için sporcu öğrencileri çalıştıran eğitimcilerimiz ise, IC Vakfı'nın spora teşvik ilkesi gereği, ödüllendirilmektedirler. Aynı amaçla farklı alanlarda Ağrı'yı temsil eden sporcular ve spor kulüpleri, yine IC Vakfı tarafından desteklenmektedir.

Spor alanında başarılı öğrencilere burs desteği, başarılı sporculara sponsorluk, bursiyerlerin ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin özellikle kayak, atletizm gibi spor başarılarında, hem sporculara hem de onları hazırlayan eğitmenlerine para ödülleri gibi teşvikler, IC Vakfı'nın faaliyet alanlarındandır. Üniversiteye yaptırılmış olan fitness salonu, stadyum ve tenis kortları, Ağrı'yı spor alanında, uluslararası bir platforma taşıyacaktır.

Uluslararası Spor Bilimleri Öğrenci Kongresi, yoğun bir katılım ile Ağrı'da düzenlenmiştir ve ana sponsorluğunu IC Vakfı üstlenmiştir.

Spor alanında istihdama katkı sağlamak amacı ile Ağrı'da Antenörlük Kursu düzenlenmiştir. IC Vakfı katkıları ile antrenörlük sertifikası programına katılarak profesyonel antrenörlük sertifikası alan katılımcılar, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fitness Salonunda çalışmaya başlamışlardır.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi yerleşkesinde hizmete açılan bisiklet ve yürüyüş yolunun faaliyete girmesinin ardından yürütülen "Sağlıklı Yaşam İçin Bisiklet sürüyorum" projesi kapsamında IC Vakfı, üniversite öğrencileri için 200 adet bisiklet temin etmiştir.

IC Vakfı tarafından 3 tenis kortu yaptırılmış olup, Türkiye'nin en prestijli uluslararası tenis turnuvası Profesyonel Tenisçiler Birliği (ATP) Challenger Turu olan Ağrı CUP'a ev sahipliği yapmıştır.

IC Vakfı ve Ağrı Amatör Spor Kulüpleri Federasyonu, Ağrı'da bir ilk olarak, Minikler Futbol Şenliği düzenlemiştir. Gelenekselleşen IC Vakfı Minikler Futbol Şenliği, öğrencileri spora teşvik etmek ve yetenekli sporcuların saptanarak yollarının açılması için il bazında önemli bir hamledir.

Yine Ağrı'da ASKF'nun ulusal önemli bir organizasyonu olan "Sporun En'leri" Ödül-Töreni, İbrahim Çeçen Vakfı'nın destekleri

ile düzenlenmektedir. IC Vakfı, Ağrı İli için Spor alanında yaptığı katkılar ile özel ödüle layık görülmüştür.

IC Vakfı, sağlık alanına yine sağlık bursları destekleri ile katkıda bulunmuştur. Elbette "bağışçılık" esasında, tüm gönüllü kuruluşlar gibi, vakfın da en hassas noktası sağlıktır. Özellikle engellile için, tekerlekli sandalye, akülü araba tedariki gibi kampanyalar ve farkındalığı arttırmaya yönelik çalıştaylar düzenleyerek, faaliyetler sürdürülmektedir. IC Vakfı, gerek sağlık alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının çağrıları, gerek bireysel yardım talepleri olsun, bugüne kadar yaptığı gibi, Ağrı'da ihtiyacı olanlara el uzatmaya devam etmektedir.

AİÇÜ'de düzenlenen 'Engelli Bakım ve Rehabilitasyon Çalıştayı, IC Vakfı sponsorluğu ile AİÇÜ Sürekli Eğitim Merkezi öncülüğünde düzenlenmiştir.

Ağrı Halk Sağlığı Müdürlüğü ve IC Vakfı arasında yapılan işbirliği ile, Yarınlara Tem"İZ" Bırakıyoruz Projesi kapsamında, Ağrı genelinde 4000 anaokulu ve ilköğretim öğrencisine kişisel hijyen ve öz bakımın önemini anlatmak, içerisinde diş fırçası, diş macunu, tuvalet kağıdı, ıslak mendil, sıvı sabun ve aileler için hijyen eğitim broşürü bulunan hijyen paketlerimiz ile eğitim verilmiştir.

IC Vakfı Mezun Bursiyer Diş Doktoru İlhami Yıldız ve ekibi ile İlköğretim Okulu Öğrencilerine Ağız ve Diş Sağlığı Taraması ve Tedavileri periodik aralıklarla yapılmaktadır.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Beden Eğitimi Meslek Yüksek Okulu Eğitmenlerinin Sosyal Sorumluluk projesi kapsamında çalıştırılan ve yarışmalara hazırlanan engelli öğrenciler, IC Vakfı destekleri ile Bedensel Engelliler Türkiye Yüzme Şampiyonası ve Milli Takım Seçmesi Yarışlarına katılmış ve derece almışlardır. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin olimpik yüzme havuzunda yüzmeyi öğrenen ve bu başarıyı elde eden çocuklar, şehre büyük gurur yaşatmışlardır.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğrencileri arası "Ağrı İçin Bir Fikrim Var" Genç Girişimci Proje Yarışma ile Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde okuyan gençlerin yaratıcılık yönünü geliştirmek, girişimcilik yönünü teşvik etmek, hem kendi geleceklerine, hem Ağrı'ya ve dolayısıyla da bölge kalkınmasına katkı sağlayabilecek projeler üretmelerini sağlamak hedeflenmektedir. Amaç, Ağrı İli için neler yapılması gerektiği konusunda sorumluluk bilinci oluşturarak, düşünen, sorunlara çözüm üretebilen kendine güvenli gençleri ortaya çıkarmaktır.

IC Mentorluk Projesi ile de bursiyerlerin gelecekle ilgili planlarını yaparken daha emin adımlar atmalarını sağlamak amacıyla IC Holding şirketlerinde çalışanlar ile IC Vakfı bursiyer öğrencilerini eşleştirmek, IC çalışanlarının kariyer ve iş hayatında edindikleri deneyimleri bursiyerler ile paylaşmalarını sağlamak ve onları iş hayatına en iyi şekilde hazırlamaktır. Mentorluk programı ile IC Vakfı bursiyerlerinin kararlarını daha sağlıklı bir şekilde almalarına destek olmak, üniversite ve yetişkin hayatına en iyi şekilde hazırlanmalarına olanak sağlamak amacıyla, onları deneyim sahibi olan IC şirketi çalışanları ile bir araya getirerek paylaşımda bulunmaları hedeflenmiştir.

IC Gönüllüler Projesi ile amaç, IC Mezun Bursiyerlerinin ve IC Holding bünyesindeki yöneticiler ve çalışanların dikkatini çekerek, vakfa ve bursiyerlere maddi manevi katkılarını sağlayabilmektir.

IC Vakfı Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğrencilerinin Erasmus Programı yol sponsoruğunu üstlenmektedir. Diğer Avrupa Birliği ülkelerinden, Erasmus Programını Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde tamamlamak isteyen öğrenciler, yine IC Vakfı sponsorluğundan faydalanmaktadır.

IC Vakfı desteği ile çeşitli dönemlerde

yurtdışından akademisyenlerin üniversiteye gelişi sağlanarak, değişim programları ile eğitimin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'nca, Hayat Boyu Öğrenme Programı (LLP) Leonardo Da Vinci (LDV) Yenilik Transferleri (IT) Proje Faaliyetleri kapsamında, İspanya, İtalya, Romanya, Yunanistan ve Türkiye'den temsilen İbrahim Çeçen Vakfı ortaklığında geliştirilen "Yourvid YESdigital başlıklı uluslararası eğitim projesi tamamlanmıştır.

"Japonya Büyükelçiliği Hibe Projesi" kapsamında "Ağrı Suvar Köy Okulunun Yenilenmesi" projesi, yüzlerce proje içinden seçilerek, başarı ile tamamlanmış olup, okul iç ve dış mekan kullanımı ile eğitim ve öğretime tam anlamıyla elverişli halde restore edilmiştir. Ayrıca bu iyileşme sayesinde yoksulluk ve zor doğa şartları nedeniyle dışlanmışlık hissi içerisindeki köy nüfusunun sosyalleşmesine katkıda bulunulmuştur.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin ev sahipliğini yaptığı "Kafkasya Üniversiteler Birliği Uluslararası Ağrı Sosyal Bilimler Kongresi', IC Vakfı sponsorluğu ile gerçekleştirilmiştir.

Ağrı İli'nin Turizm Potansiyeli Araştırma Yarışması" düzenlenmiş ve dereceye giren eserler, para ödülünün yanı sıra, Vakıf tarafından kitap olarak yayınlanmıştır.

IC Vakfı ana sponsorluğu ile Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi ve Nahcivan Devlet Üniversitesi'nin birlikte düzenlemiş olduğu Uluslararası Heykel Workshop Etkinlikleri, "Nahcivan ve Doğu Anadolu Abideleri -Uluslararası Sempozyumu" gerçekleşmiştir.

IC Vakfı ve Ağrı İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün işbirliği ile Ağrı'daki birçok kurumun paydaşlığında "Korkmuyorum! Yalnız Değilim" sloganıyla "Çocuk İstismarı ve Bağımlılıkla Mücadele" Projesi gerçekleştirilmiştir. İhmal ve İstismar mağduru çocukların olay sonrasında yaşadıkları suçluluk duygusunun azaltılması ve psikolojik destek sağlanması, okul müdürü, müdür yardımcısı ve öğretmenlerin ihmal ve istismar mağduru olan çocuğa yaklaşım tarzında farkındalık kazandırılması ve bağımlılıkla mücadele konularında toplumu bilinçlendirmek amaçlanmıştır.

IC Vakfı, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin Öğrenci Kulüpleri ile sosyal sorumluluk ve gönüllülük bilincini arttırmak, kulüplere maddi ve manevi katkı sağlamak ve aktivitelerini arttırmak amacı ile "Öğrenci Kulüplerine Hibe Destek Programı" düzenlenmektedir. Hibe Destek Programları çerçevesinde, öğrenci kulüplerinin projeleri içinden, vakıf tarafından oluşturulan jüri ile belirlenen projeler ödüle layık görülerek, belirlenen süreç içinde gerçekleştirilmiştir. Öğrenci Kulüplerine Hibe Desteği kapsamında gerçekleştirilen projelerin bazıları "En Uzak Köye En Yakın Destek", "Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin Ağrı iline Katkıları", "Ağrı İçin Çal", "Nuh'un Kentinin Dört Bir Yanına Tiyatro, Müzik Şenliği", "Şehrimin Üniversitesini Tanıyorum", "Çocukların Dilinden Ağrı", "İyilik Bulutu", "Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Ses Yarışması", "International Day – Yabancı Öğrenciler Festivali", "Pi Günleri – İlköğretim Öğrencilerine Matematik Sevgisi Aşılama"dır.

ICANAS Uluslar arası Fen Bilimleri Kongresi 4 yıl boyunca desteklenmiştir. Yine Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu IC Vakfı destekleri ile gerçekleştirilmektedir.

IC Vakfı "bağışcılık" ilkesi gereği, özellikle eğitim ve sağlık alanlarında, dezavantajlı gruplara destek vermektedir. IC Vakfı'nın sosyal yardımları, tüm ülkeden gelen ihtiyaç taleplerini karşıladığı gibi, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Şehirlerine bağlı köy ilkokullarının iyileştirilmesine ve burada çalışan eğitimcilerimizin yaşadıkları zorluklara dikkat çekmekte ve onların seslerini kamuda

duyurmaya yönelik çabalar, çeşitli sosyal yardım projeleri ile artarak devam etmektedir. Elbette bu illerin en başında Ağrı yer almaktadır. Bunların yanı sıra IC Vakfı, birçok sivil toplum örgütüne, amaçları doğrultusunda bağışlarda bulunmaktadır. IC Vakfı'nın sosyal yardımlarında, IC Gönüllüleri, IC Bursiyerleri ve Mezun Bursiyerleri, IC Holding Şirketleri ve Şirket çalışanları da çeşitli kampanya ve projeler ile katkıda bulunmaktadırlar.

IC Vakfı Ağrı ile ilgili yayın desteği ile kitaplar da basmaktadır. Prof. Dr. Yusuf Çetin'in "Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri ile Ağrı, Editör Prof. Dr. Faruk Kaya'nın Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin Ağrı'nın Sosyo Ekonomik Yapısına Etkileri ve Kentin Üniversite Algısı, Editör Prof. Dr. Kerem Karabulut'un Ağrı İlinin Sosyo –Ekonomik Profili, İsmet Koçkar, Salih Turhan, Aydın Kasar, Şinasi Ünal'ın Ağrı Türküleri ve Oyun Havaları, IC Vakfı'nın Ağrı iline yönelik yayınlardan bazılarıdır.

Yine yılda iki defa basılan AİÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi ve AİÇÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi 4 yıldır düzenli olarak IC Vakfı desteği ile okurlar ile buluşmaktadır.

Üniversitelerin bilgi ve bilim üretme yanında bir diğer fonksiyonu, sosyal sorumluluklarıdır. Bu alanlarda da en yüksek seviyeye ulaşılması gerektiği düşüncesinin verdiği sorumluluk duygusuyla, bu ülkenin yetiştirdiği bir işinsanı olarak İbrahim Çeçen de kendisine görev düştüğü bilinciyle, ülkesini seven ve Türkiye'nin parlak geleceğine katkıda bulunmak isteyen her kişi ve kurum gibi, bu topraklara borcunu ödeme yükümlülüğünü taşımaktadır. Bu sosyal sorumluluk duygusuyla, "en kıymetli yatırımım" dediği üniversite, Ağrı'nın sanayisiyle, tarımıyla, sivil toplum kuruluşlarıyla ama en önemlisi halkıyla bütünleştikçe daha büyük anlam kazanmaktadır.

Bugün bölgenin önemli bir devlet üniversitesi olan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'ne IC İbrahim Çeçen Vakfı yoluyla sağlanan iletişim ve işbirliği ile destekleyerek, topluma değer katan, yenilikçi uygulamaları ve başarıları ile saygın ve örnek bir üniversite olarak, daha iyi yarınlara taşıma amaçlanmaktadır. Kamu kurumları, meslek kuruluşları ve eğitim kurumlarının da üniversite işbirliği ile Ağrı halkının yararına atılımlar yapacakları, Ağrı halkının da bu esere, kendi üniversitesine sahip çıkmaları, üniversiteden azami derecede yarar sağlamaları hedeflenmektedir.

Ağrı halkının üniversiteden beklentileri yüksektir. Bilimsel çalışmalar yaparak şehrin adının duyulması ve şehrin imajına katkıda bulunması, istihdamı artırma, şehrin eğitim, ekonomi, sağlık vb. alanlardaki temel problemleri çözme, sosyal, kültürel, sanatsal ve spor alanlarına yönelik daha fazla faaliyet gerçekleştirilmesi, öğrenci sayısının artırılarak şehrin sosyo- ekonomik gelişimine katkıda bulunulması, yerel yönetimlerle işbirliği yaparak hizmetlerin kalitesinin artırılmasına katkı sağlanması bu beklentilerin başlıcalarıdır.

Bir şehrin, geçmişten günümüze gelişiminin nabzını en doğru şekilde orada yaşayanların tuttuğu gerçeğinden hareketle, toplumsal yaşam memnuniyeti sıralamalarında ülke genelinde son sıralarda olan Ağrı, bugün bir sivil toplum kuruluşunun yatırımları ile halkta umudu artırmıştır. Vakfın projeleriyle "Kurumsal Sosyal Sorumluluk" bilincinin birçok alanda olumlu olarak dönüştürmeye başladığı bir şehir olarak Ağrı, ülkemize değer katabilecek diğer kurumlar için de dikkatle incelenmesi gereken bir örnektir.

IC Vakfı'nın, Kurumsal Sosyal Sorumluluk örneği olarak, şehrin ihtiyaçlarının önceliklerini, kurduğu ve daima desteklediği Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi aracılığı ile karşılamaya yönelik hamleleri her alanda devam etmektedir.

SONUÇ

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Aydede, C. (2007). *Yükselen Trend Kurumsal Sosyal Sorumluluk*. İstanbul: Mediacat.

Bartol, K. M., David, C. M. (1991). *Management.* New York: McGraw- Hill.

Boran, T. G. (2016). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk*. İstanbul: Beta.

Dinçer, M. (1990a). Sürdürülebilir Kalkınma. *Mühendis ve Makine*, 365. Ankara: TMMOB Makine Mühendisleri Odası .

Dinçer, M. (1990b). Ortak Geleceğimiz. *Denetim*, 5 (4). Ankara: Devlet Denetim Elemanları Derneği.

Dinçer, M. (1991). Çevre Gönüllü *Kuruluşları*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı.

Dinçer, M. (1994). Gönüllü Kuruluşların Toplumdaki Yeri. *Gönüllü Kuruluşlar Toplantısı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı.

Dinçer, M. (1995). Türkiye'deki Gönüllü Kuruluşlar Üzerine Yapılan Bir Çalışmanın Değerlendirmesi. *Gönüllü Kuruluşlar Konferansı.* Ankara: Türkiye Çevre Vakfı.

Göcenoğlu, C., Işın, O. (2008). Türkiye' de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Değerlendirme Raporu. http://www.unglobalcompact.org/docs/networks_around_world_doc/ Network_material/CSR_Report_in_Turkish.pdf.

http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk/sozbul,.asp?kelime=sosyal

Kotler, P., Nancy L. (2008). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk.* Çev.S. Kaçamak. 2.b. İstanbul: MediaCat.

Moser, S. C., Dilling, L. (2007). *Creating a Climate for Change: Communicating Climate Change and Facilitating Social Change*. Cambridge University.

Özgen, E. (2006). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri*. İstanbul: Mavi Ağaç Kültür Sanat.

Paksoy, F. (2008). Kurumsal Sosyal Sorumluluk. http://www.kssrehberi.com/?page_id=2.

Taşlıyan, M. (2012). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Modern İş Dünyasının Vicdani Gereği*. Ankara: ASO.

Van H. H., Deren, S., Çabuk, D. (2011). Kurumsal Sosyal Sorumluluk. *Dünden Bugüne Halkla İlişkiler.* Metin Işık., Mustafa Akdağ (Ed.), Konya: Eğitim Kit..

Yönet, E. (2011) Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk. *Sosyal Bilimler Dergisi.* Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi,

TURKISH PRISONER IN AZERBAIJANI PRESS

Yücel KARAUZ*

ABSTRACT

The press is the most important element shaping the value judgments of individuals and society. While the press transmits news and information to the public, it does not only shape it about certain events and facts. In other words, it makes the fundamental differences between right and wrong, good and bad, beautiful and ugly. The transfer of basic judgments to the individual is called 'socialization'. Socialization is the process that makes the human community " society '.

The common cultural identities of the nation are the backbone of the definition of society. Socialization is the participation of the individual in group activities and the awareness of the behaviors and norms appropriate to the expected role of the individual. The most important factor in the socialization of the individual is the social structure itself. The nation draws into the social rules that come to the individual applied in the process of socialization with a traditional behavior.

Thus, the individual enters the learning process in an environment where learning conditions have been established. In a society where individuals are heavily influenced by the press, the press is the determinant of the most widely accepted values. Historically, press activities shed light on the past as an archive source in historiography.

As known, the geographical, political and strategic importance of the Caucasus has been a rivalry between the different empires. This region has a special importance for the Turkish people. The Caucasus, which has been a part of the settlement of the Turkish people since ancient times, has played the role of a bridge between the Turkish peoples living in Anatolia and Central Asia since the Middle Ages. For the last two hundred years, the Caucasus region has been one of the main areas and niches of Turkish-Russian influence.

The Ottoman Empire, which controled the strategic areas of the three continents for hundreds of years, has not been ready to become a full-blown warrior in the early 20th Century. After a series of wars, political and economic crises, the Ottoman Empire began to recede, increasing its defiance and revolt against the Ottoman Empire, with the support of many European countries and Russia. After the Balkans, the Ottoman Empire was even more economically and militarily positioned and a new battle was not ready.

Tsarist Russia invaded the Caucasus before the start of World War I, it is known that region played an important role in the invasion of Ottoman Turkey by Russian troops. The first gathering, quarantine malls and the camps of Turkish prisoners captured in the hills of (Caucasus), Azerbaijan, South Caucasus. The Azerbaijani population, in the Caucasus peninsula, should not be ashamed of the Turkish soldiers captured by the Russian army, the attitude of the Ottoman Turks, but not just the history of Azerbaijan, is now one of the most important pages of Turkish history.

* *Yücel KARAUZ, PhD student at Baku State University, Bakü/AZERBAYCAN, e-mail: azarbaycan2013@gmail.com*

Drawing on the cognitive methodology that has been irreversible in historical studies, it examines the deepening of the realities of the successors of the continuum, and the perspectives on the evolution of the relationship between the two nations and the two states.

The article analyzes information about Turks captured by the Russians during World War I in the Azerbaijani press of that period. The analyses of articles published in the newspapers "Kaspi", "Açıq söz", "İqbal", "İqdam", "Hümmət" proves that Azerbaijani intellectuals paid special attention to the Turkish prisoners who were under heavy conditions on Nargin islands, have made calls to improve their detention conditions and helped prisoners. M.Rasulzade, N.Narimanov, O.Orucov, X.Ibrahimov were especially distinguished among the intellectuals who made such calls in the press of that period.

The press mentioned at the beginning of the cultural sociological and historical sense on individuals and nation. The role that is required to play becomes very important when integrated with geostrategic realities. The 1914-1918 year, the Azerbaijani press from publications that have made the Turkish war prisoners have benefit to the emergence of a real, of relations and especially the 'one nation, two states' joy and sorrow, which has made enormous contributions to Turkey fraternal Azerbaijan in common.

At the same time, these activities of the Azerbaijani press contributed greatly to the socialization of Azerbaijan and contributed to the construction of national and religious identity. This situation is also a great example in terms of the history of the press in the world, in terms of the role that the press should play in the modern world, in terms of public awareness and socialization. At the same time, it contributes to the formation of social consciousness and behavior of society by affecting value judgments.

Key words**:** *Caucasian, Turkey, Prisoner, Press, Azerbaijan, Ottoman.*

AZERBAYCAN BASININDA TÜRK ESİRLERİ

Yücel KARAUZ*

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşının gidişatı Azerbaycan'ın sosyal ve siyasal durumuna esaslı hızda etki etmiş Dünya Türk Dayanışma fonunda Milli güçlerin faal azmi artmıştı. Kafkasya Cephesindeki Askeri operasyonların başlamasının üzerinden çokta zaman geçmemiş, ilk Türk esirlerinin Tiflis ve Bakü'ye getirilmesi de olayların akışına, yön almasına etkisini göstermiştir.

1915 yılı Ocak ayından – 15 Eylül 1918 tarihine kadar muhtemel olasılıkla her gün Azerbaycan Türk Gazeteleri Kars, Ardahan, Batum ve başka yerlerde ki Müslüman harpzadelerin başına gelen felaketleri halka tebliğ ederek onları kardeşlerine yardım etmeye teşvik ettiler. Altını çizmemiz gerekiyor ki, bu dönem Azerbaycanda hangi siyasi grupa ait olmasından, sol ve ya sağ politik parti taraftarı olmasından asılı olmadan gazete ve dergiler türk kardeşlerine yardımda bulunmanın önemli olduğunu defalarca sayflarında yazmışlar.

"Kaspi" Gazetesi savaş haberlerini "Tiflis'ten" "Türkiye Cephesi" "Müslümanlar ve Savaş" "Telgraf" " Bakü ve Savaş" başlıkları altında yayınlayıp, bilgileri Tiflis'ten gelen muhabirlerin verdiği haberlere göre hazırlıyorlardı. Bu esirlerin içerisinde sivil vatandaşlar, ihtiyarlar ve çocuklar vardı. Türk esirlerin içerisinde ölüm vukuatları çoğalmış, bulaşıcı hastalıklar başını almış gidiyordu. Esirler içerisinde çok sayıda yaralı vardı.

1. GAZETELER;

İkbal gazetesi 22 Aralık 1914 yılı

İkbal Gazetesi'nde Mehmet Emin Resulzade yazdığı bir makalede Azerbaycan Halkının çok yardımsever bir halk olduğunu yardıma muhtaç herkese şimdiye kadar elinden gelen her tür yardımı yapmaktan kaçınmadığını, muhtaç olan insanlara yardım etmenin zaten bir vatandaşlık görevi olduğunu ifade ettikten sonra, müslüman mültecilere yardım etmenin vatandaşlık vazifesi olmasının yanı sıra ırkdaşlık ve dindaşlık görevi olduğunu da vurgulamıştır. Mehmet Emin Resulzade bu makalesinde Müslümanların yaşadıklarını felaketlere dikkatleri yönlendirmek amacı ile Bakü Müslüman toplumunun hayırseverliğinin Müslüman mültecilere yardım etmek için bir şube oluşturmasını ve diğer toplum komitelerinin ona yardımcı olmasının lazım olduğunu ifade ederek şunları söylemiştir; "... Tabi ki, her şeyden önce söz konusu Müslüman mültecilerin mevcudiyeti ve nerelerde bulundukları, nerelerden kaçtıkları hakkında yeterli bilgi toplayıp, tahkikat yapmak ve hemen gerekli bağışların toplanıp mahalline harcamaya bakmalıyız. İhtiyaç her geçen gün artıyor. Ödeneği bir an dahi geciktirmemeli. Bu konuya dair hiç kimse Müslümanları ayrımcılıkla, seçicilikle suçlayamazlar. Müslümanlar diğer vatandaşlarla birlikte üzerlerine düşen vazifesini zerre kadar ihmal etmemiş ve etmeyecektir. Vukuf Erbabı, her milletin yoksuluna ancak o milletten olan yardım ederse yakınlaşıp hakiki ve manevi birliği yürüte bileceklerinin farkındalar. .Bu ispata ihtiyacı olmayan bir gerçektir. Bu konuda iki görüş olamaz."

İkdam Gazetesi 25 Aralık 1914 yılı

Bakü'deki zenginlerin yardım etmek için harekete geçmemesini ağır bir dille eleştiren Hacı İbrahim Kasımov Azerbaycan'ın cahil

* *Yücel KARAUZ, Bakü Devlet Üniversitesi doktora oğrencisi, Bakü/AZERBAYCAN, e-posta: azarbaycan2013@gmail.com*

Müslüman kesimine seslenerek; "Kardeşlerim milletin iyi ve kötü gününde hayır ve şerrinde sizlerin önemi çok büyüktür. Kars firarilerinin durumu çok kötü. Ne kadar güçlü bir şekilde yardım ederseniz en azından bu yardım onların yoksulluk derdinden kurtulmasına çare olur. "

Kaspi Gazetesi 10 Ocak 1915 yılı

1. Dünya Savaşının özetini bütünlükte bünyesinde barındıran Rus dilinde yayınlanan Kaspi Gazetesi ilk sayısının 1914 yılı Aralık ayı ve 1915 Ocak-Şubat aylarında Türk esirleri hakkında bilgiler yayınlayarak, Rus Ordusunun başarılı askeri operasyonlarını okurlarına sunuyordu. Gazetenin "Tiflis'ten" köşesi adı altında yankılanan makalelerinde Kars civarında Ocak başlarında 523 kişilik asker ve 4 subayın esir alınarak Nargin Adası'na sürüldüğü belirtilmişti. "

İkdam Gazetesi 12 Ocak 1915 yılı

Bu olaylar üzerine, yardıma yetişen Kırmızı Haç kurumları rehinlerin durumunu fark etmiş ve Rus yetkili mercilerine şikâyette bulunarak, bu durumun derhal çözülmesini talep etmişlerdir. Yine Azerbaycan Türk Gazetelerinde Türk rehinlerin nakledilmeleri sırasında yüzlerce Türk esirin havasızlıktan, açlıktan ve hastalıktan şehit olduğu haberleri sonucu, Çar 2. Nikola'nın dayısı ve Rus Kızılhaç Kurumunun Başkanı Oldenburg Şehzadesi bu konu hakkında ilgilenmek ve bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Şöyle ki; 12 Ocak 1915 yılı tarihli İkdam Gazetesi ; Oldenburg Şehzadesi Türk rehinlerin çok kötü durumda olduklarından hakarete uğradıklarını bunun için gerekli her türlü yerlere talimat vererek Türk rehinlere eziyet edilmemesi, trenle nakilleri sırasında geçit istasyonlarında rehinelerin indirilerek hava aldırılması ve istedikleri takdirde kendileri için yemek almalarına engel olunmaması hakkında emir verdiğini yazmıştır.

Kaspi Gazetesi 14 Ocak 1915 yılı

"Bakü ve muharebe" Başlığı altında basılan yazıda 1915 yılının 13 Ocak tarihinde cepheden Bakü'ye 750 yaralı esir getirildiği bildirilmiştir.Bu yaralı esirlerin 400'ü Bakü'nün çeşitli askeri hastanelerine ve Nargin Ada'sına yerleştirilmiş, 350 kişi ise Vladi Kafkasya Demiryolu aracılığıyla Rusya'nın çeşitli rehin kamplarına gönderilmiştir.

Basiret Gazetesi 17 Ocak 1915 yılı

Yapılan haberde; " Şehzade Oldenburg'un Türk esirlerin durumlarının iyileştirilmesine ilişkin bazı çabalar gösterdiği ifade edilmiştir. Şöyle ki; O, hasta ve yaralı Türk esirlerinin askeri hastaneden başka özel kliniklerde de muayene ve tedavi edilmeleri konusunda Türk esirleri arasında olan hekimlerin kendi yaralı ve hasta askerleri ile ilgilenmelerine izin verilmesi ve Türk esirlere sunulan yemeklerin kalitesinin iyileştirilerek sütlü irmik ve çorba yerine, pilav ve koyun eti verilmesi gibi Türk esirlerinin durumlarının iyileştirilmesi yönünde emir ve talimatlar verdiği de görülmektedir."

İkdam Gazetesi 4 Şubat 1915 yılı

"Müslüman askeri esirlerin durumu Kars ve civarındaki şehir ve kasabaların rüzgârı gibi her taraftan ve her kaynaktan elde edilen bilgilere göre dehşetli bir ihtiyaç ve felaket içindedir. Resmi ve gayrı resmi haberlerin onayına göre oradaki müslümanların birçoğu arpa kavurması yemek zorunda kalmış ve soğuğa karşı hiçbir çare bulamayıp donarak ölüyorlardı."

Kaspi Gazetesi 12 Mayıs 1915 yılı

"Tiflis'ten Bakü'ye esirler çeşitli trenler aracılığı ile gönderiliyor. 1915 yılı Mayıs ayının 11'inde 4 sayılı posta treninde Tiflis'ten Bakü'ye 27 subay ve 190 kişilik çeşitli branşlardan subay heyeti getirildi. Subaylardan ikisi Avusturyalıydı. "

Açık söz Gazetesi 02 Ekim 1915 yılı

"…. halkı yurdundan yuvasından edilmiş olan Anadolu Türklerine destek olmaya, sefalet içerisinde boğulanlara, esirlere yardım eli uzatmaya çağırarak, bu amaçla hayır kermesleri düzenliyordu."

Açık söz Gazetesi 25 Ekim 1915 yılı

"Geçen sene Ekim ve Kasım aylarında Kafkasya hattı savaşında, Bakü'ye getirilen Türk esirleri arasında hakka kavuşanların, defin ve taziye işlemlerine bakmak üzere Cemiyet-i Hayriye adına İsmail Bey Sefer Aliyev cenapları görevlendirilmiş ve namaz kılınarak kefen de biçilmek suretiyle 290 şehit defin edilmiştir. "

Açık söz Gazetesi 26 Kasım 1915 yılı

"İşçi Devrimi ile birlikte Bakü'de oluşturulan "İşçi ve Asker Vekilleri Konseyi Özel Komisyonunun" esirlerin bulunduğu Nargin Adası'ndaki durumu araştırmak üzere bir heyeti temsilci olarak göndermiştir. Bu heyetin araştırmaları sonucunda adada esirlerden günlük 30 kişinin Hakka kavuştuğu bunlardan çoğunun ishal ve yüksek ateşten dolayı hayatını kaybettiğini, adada 1300 hasta ve yaralı olduğunu, fakat Nargin Adası'ndaki hastanenin 400 kişilik kapasitede olduğu için hastaların çoğunun barakalarda yatmak zorunda kaldığını, yiyecek ve içeceklerinin de olmadığını bildirmişti. "İşçi ve Asker Vekilleri Konseyi Komisyonu"nun bu özel haberi üzerine bir toplantı çağrısı yapılarak temsilcilikleri aracılığıyla, bundan böyle Adaya esir gönderilmemesini ve barakalarda yatan hastaların Bakü Hastanelerine nakledilmesine karar verildi. Esirler için odun mazot, su ve diğer benzer ihtiyaç maddelerinin gönderilmesi kararını da alan komisyon adadaki bu kötü şartların ortaya çıkmasında en önemli faktör olarak; adadaki inzibati idari birimin kötü yönetimi yüzünden olduğunu dikkate alarak, bu konuda da çaba gösterme kararı almıştır. Yine de bu konseyin icra komisyonu Şehir idaresine başvurarak Nargin Adası'ndaki esirlere yardım amacıyla oluşturulacak komisyonun toplantısına kendilerinden de oluşacak temsilci çağrılmasını talep etmiş, bunun üzerine bir süre sonra toplanan şehir idaresi Dr. Nərimanov ilə Dr. Anebikyan'ı bu maksatla oluşturulan komiteye dâhil etmişlerdir. "

Himmet gazetesi 28 Kasım 1917 yılı

Gözyaşı Döktüren Cezire (Ada) isimli makalesi ile çıkış yapmıştır. Azerbaycan Aydınlarından olan Nerimanov bu makalede hapis kampındaki durumu açık ve keskin cümlelerle ifade edip kaleme almıştır. Keşke bu Cezire'ye gitmeseydim. Keşke bir deri bir kemik bedenleri , manasız gözleri , ahuzar eden insanları görmeseydim keşke..." Efendim su!" " Efendim yemek!" " Efendim kıyafet!" sözlerini duymaz olaydım. Keşke çıplak dudakları soğuktan titreyen , yüzleri morarmış annesiz, babasız yavrularla konuşmasaydım. Keşke hastanede başları tuğla üzerinde can veren yiğitlere denk gelmeseydim. 1200 insan evladı hazır ölüm nöbetinde bekleyedurmuştur. Yaklaşık 6 bin kişi de bu nöbet için sırada hazır bekliyordu. Tifo mu? Veba mı? veya başka bir bulaşıcı hastalık mı ? Bu hastalıklar bu insanları adaya kurban mı edecektir? Hayır ! Hayır! açlık susuzluk ve soğuk! Müslümanlar ! " Efendim su!" deyip gözlerinize baktığında siz inanmış insanlar mısınız? İnsaniyete dair kanunlarınız var mı? Siz milleti temsil eden fertler misiniz? Zavallı Millet yavrularına cevabınız nedir? Size bakan sizi ahkam kesmeye çağıran bu gözlerden bu sözleri okuyabilirsiniz. Okurken de kalbiniz sıkışır, gözleriniz gayrı iradi sel olur göz yaşı döker...

Ben ağladım ben, mezarlar arasında gününü geçiren, türlü türlü hastaların ağlamalarını duyan onların son anlarına alışmış hallerine dayanamayıp kendimden geçip gayri ihtiyari ağladım. Ağlamamak elde mi? Zamanında anne babasının göz bebeği ol-

muş çocuklar sonra vatan kahramanı olmuş bu yiğitler şimdi susuz bir adada can verirken kuru patlamış dilini çıkararak "Efendim su!" "Efendim yemek!" diye dileniyor. Şimdi bende kulakları duyanlara vicdanı uyanmışlara yüzümü çevirerek, o zavallı Cezire esirlerinin sözlerini tekrarlıyorum; "Efendim su!" "Efendim yemek!" " Efendim kıyafet!" Bu gözyaşı döktüren Cezire sizi bekler. Size umut bağlar, emin olunuz ki siz de benim gördüğümü görseydiniz ve elinizden birşey gelmediğini düşünseydiniz siz de benim kadar, benim gibi Keşke bu Ceziye'ye gelmeseydim derdiniz. Arkadaşımız Doktor Nerimanov Esir işlerine dair oluşturulmuş komusyonda esirlerin durumlarına ilişkin mükemmel rapor düzenleyerek, düşüncelerini aktardı. Komisyon üyeleri bütün teklifleri kabul ederek Tiflis'e telgraf gönderdiler. Arkadaşımız Neriman Nerimanov'un tasvirine göre ;

1. Bu Cezire'ye (Adaya) Bir daha esir göndermemek gerekir.
2. İhtiyarları savaşa katılmayan ahali ve çocukları vatanlarına geri göndermek bunun yanı sıra çocukların hayır cemiyetine teslimini gerçekleştirmek.
3. Kısa zamanda hastaları Cezire'den şehre nakletmek.
4. Yemek ve içeceklerini artırarak iç ve dış giyecekleri temin etmek.

Bu tekliflerinden bir kaçına icraat bazında başlanıldı. Yaklaşık üç yüz hasta esir şehirdeki 16. Kontrol Dairesine yatırıldılar. Cezire'de kalan esirlerin durumları öncekine nispetle şu anda iyidir. Biraz da utanmak lazım, birkaç yalancı pehlivanlar şimdi ortaya düşerek türlü türlü sözler konuşarak, kendimize bir borç olarak şunu yazıyoruz esirlerin durumu hem Hayır cemiyeti , hem de gayri müslüman teşkilatlarına, aynı zamanda Tiflis'te oturan müslüman vekillerine zaten çoktan belliydi. Fakat bu zamana kadar bir iş dahi yapmamışlar görmemişler veya görmek istememişler. Şimdi bu işleri açan ve bu yolda korkmadan açıkça esirlerin durumlarını insanlara topluma bildiren kim oldu? Hangi fırka oldu. Fakat Bolşevikler ve icra komisyonunda hem de belediyede bu meselenin açık bir şekilde sözlerini söyleyerek devam ettiler ve edecekler.

Açık Söz Gazetesi 30 Kasım 1917 yılı

"Adadaki esirlerin durumu hakkında gerek gazetelerde çıkan çeşitli haberler gerekse temsilciliğini yaptığı çeşitli araçlarla gidenlerin durumu görmüş oldukları bu manzaralar karşısında Bakü Şehri Belediyesi çeşitli millet ve tarikat temsilcilerinden oluşan bir tahkikat komisyonu meydana getirerek Nargin Adası'na göndermiştir. "

Açık Söz Gazetesi 7 Aralık 1917 yılı

Tahkikat Komisyonu üyeleri Nargin Adası'nda gördüklerini aşağıdaki gibi şerh etmişlerdir. Cezire'de yaşanan dehşetli durumun izlerini gören komisyon üyeleri hüngür hüngür ağlamaktan kendilerini alamadılar. 400 kişi kapasiteli hastanede 1200 hasta balık gibi birbirinin üzerine dökülerek bazısı can vermiş bazıları "Efendim su!" " Efendim yemek!" diye bağırıyordu. Bir taraftan o gün hayatını yitirmiş 40 esir birbirinin üzerine yığılı vaziyette duruyordu. Günlük 40'a kadar esir açlıktan, susuzluktan ve soğuktan ölüyordu. Üzerlerine giyinecek kıyafetleri, yakacak yakıtları yok. Bir çoğu başlarının altına tuğla koymuşlardır. Kuru ahşap üzerinde yatmaktan birçoklarının yanlarında vücutlarında sırtlarında büyük yaralar oluşmuştu. Sivil esirler arasında 80 yaşında ihtiyarlarla birlikte 2 yaşından 15 yaşına kadar küçücük çocuklar da vardı.

Himmet Gazetesi 11 Aralık 1917 yılı

Nargin Adası hakkında arkadaşımız Neriman Nerimanov'un Belediye'de söylediği sözler aşağıdaki gibiydi; Adanın hali her taraftan berbattır. Buradaki evler insanlar için inşa edilmemiş, Bu evler karanlık, keskin kokulu,

soğuk barakalardan oluşmaktadır. Bunların soğuk olmasının sebebi sadece yakıt eksikliğinden mi kaynaklanıyor? Hayır! Burada hiçbir zaman yakacak yoktu. Çünkü odun yok. Bu barakaların soğuğa dayanıklı olmayışına sebep ahşapların aralarındaki delikler ve bacaların camsız pencereleridir. Ben sağlamlar için pişen çorbayı gördüm. Köpeğini seven insan köpeğine o çorbayı yedirmez. Su da burada çoğu zaman bulunmamaktadır. Burada insanlar susuzluktan da can vermekteler.Bu zavallı esirlerin durumlarını, vaziyetlerini, daha aşikar açık bir şekilde dikkate almak için burada bir kaç kelime bir şeyler söylemek isterim. Günlük ortalama 40- 45 insan hayatını kaybetmektedir. Ne ise bu Cezire bir mezarlık gibidir. Bu mezarlığın kenarında hazırda 1000 kişi sırada beklemekte 7000 sağlam kişi de bu ölüm nöbetine hazırlanmaktadır. Bu duruma dayanmak için taş kalpli olsan dahi vicdansızlığa devam etmen gerekir. Öfkeli sinirli halinde bile insan hakkında bu derece vicdansızlığa izin verse bile bundan daha beteri olamaz. Fakat gururla her saat , her gün haftalar , aylar yıllarla bu harekette bulunmak insanlık işi değildi. İnsan evladı ile böyle davranılmaz. Bağımsız Rusya'da dahi böyle bir durum göremezsin. Hatta vahşiler arasında bile böyle bir durum görülmemektedir.

Açık söz Gazetesi 13 Aralık 1917 yılı

Bakü'de rehinlerin durumunun iyiliğe doğru düzeltilmesi özellikle Türk esirlerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda çaba gösteren partilerden birisi de Müsavat Partisiydi. Müsavat Partisi esirlere yardım konusunda Cemiyeti Hayriye ve Muhtaçlara yardım Cemiyeti ile birlikte çalışılması ve bu cemiyetin desteklenmesinin gerekli olduğunu savunmuştu. Nargin Adası'ndaki esirlerin durumunun iyileştirilmesi üzerine ellerinden gelen desteği vereceklerini ifade eden Müsavat Partisi Gazetelere de ilanlar vererek halkı bu konuda yardıma teşvik etmişti.

Açık söz Gazetesi 14 Aralık1917 yılı

"Nargin adasındaki rehinelerin durumu son derece vahimdir. Soğuklar gittikçe arttığından çaresizlerin durumu dehşetli hal almaya başlıyor. Ortalama, günlük açlık ve soğuktan 30- 40 esir vefat ediyor. Bu yüzden acilen yardıma ihtiyaç vardır. Para, yorgan, döşek ve her ne vere bilirseniz bir şekilde yardımcı olunuz."

Açık Söz gazetesi 24 Aralık 1917 yılı

Muhtaçlara yardım Cemiyeti bu şekilde Azerbaycan Halkından toplamış olduğu yardımlar, destekler iaşeler sayesinde Nargin Adası'ndaki Türk esirlerinin yemek giyecek ısınma türündün ihtiyaçlarının karşılanmasını kısmen de olsa temin etmiştir. Bu yardımların başka esirler için ayrıca 20 Bin Manat değerinde para harcayan dernek Türk esirlerin yanında oradaki diğer tüm esirlere de destek olma çağrısında bulunmuşlardır.

Açık Söz Gazetesi 7 Ocak 1918 yılı

Geçen günlerde Nargin Adası'nda esir sıfatıyla yaşam mücadelesi veren 130 kişilik küçücük Türk yavruları şehre getirilerek Çemberekent ilçesinin karşısındaki mülke yerleştirildiler. Bu yavrulara ilgi göstermeyi muhtaçlara yardım hayır derneği kendi üzerine almış ve bütün masrafları da üstlenmiştir. Bu yetimler bu öksüzler evini geçindirmek cemiyete her ay 10 bin Manat'a mal olmuştur.

Açık Söz Gazetesi 15 Ocak 1918 yılı

Biz Nargin'de bulunan askeriye mensupları dünyadan mahrum bırakıldık. 20 nci Asır dünyasında böyle bir adada yapılan insanlık dışı muamelenin bir eşi dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir kurumda hiçbir hapis kampında görülmemiştir. Medeniyetin gelişmekte olduğu bir dünyada milletler devletler çok felaketler görmüş, çok acı ve ızdırap çekmiş, çok ağlamış çok öldürülmüş olsa da bunlar bir

gerçektir. Yalnız şurası da acı bir gerçektir ki; Bu insanlık dışı muamele 20. Asır medeniyetine ters düşmekle Nargin Adasına yapılan bu davranışlar hiçbir kültüre sığmıyor. Göreceksiniz ki geçmiş esirler arasında en çok kültür ve adalet esiri olması gereken şu 20. Yüzyıl çağında bu adada yapılan haksız kıyamet ve vahşet ortamı tarihten bu yana bize belli olan sefahatinde esirlerin meclis mahkemeleri tarafından uğradıkları insanlık dışı muameleler dünyaca görülmemiş, evimiz olan bu evrende emsali yaşanmamıştır. Tarih beşer medeniyetin gelişmekte olduğu bir çağda ideolojik rejim tarafından çok felaketler görmüş, daha fazla ızdırap çekmiş daha çok ağlamış, öldürmüş ve katledilmiştir. Bunlar yaşanmış olabilir ama şu gerçeklik var ki ;ıssız topraklarda yapılan bu katliam,20. Yüzyıl kültüründe Nargin Adasında yapılan katliamla mezalimle kıyaslanamaz. Onlar hiç olmazsa beşeriyetin ihtiyacını temin etmek, dünya saadetine ve yeni bir devlet kuruluşunu topluma kabul ettirmek için yapılıyordu. Hatta bu cinayetin failleri ve ortakları bunun bir cinayet değil gereksininim olduğunu bile bilmiyorlardı. Hâlbuki bugün Nargin Adasında öldürülenler sırf insan öldürmek için vurulup öldürülüyor. Bizi her şeyden ziyade bir şeye şahit olduk. Bu durumun dünyanın dikkatine sunarak Rus askerleri tarafından tecavüze ve taarruza uğrayan arkadaşlarımıza karşı icra etmekte mecbur olduğumuz son vazifemizi görevimizi yerine getirdik.

Açık Söz Gazetesi 16 Ocak 1918 yılı

'Türk esirlerine yardım komitesi adı altında basılmış Tanbov'da Türk esirleri hakkında' makalesinde de Rusya'nın bu bölgesinde mahpus hayatı yaşayanlar hakkında bir hayli sayıda bilgi etmek mümkündür. Vakit Gazetesi Açık söz Gazetesinin gönderdiği bilgiye istinaden "Kaspi Denizindeki Türk esirlerin durumları" hakkında bilgileri okurlarına iletmiştir. Makalede yazıyordu : " Bakü Hayır Derneği"tarafından esirlere yardımlar edilmiştir. Bu derneğin sayesinde aynı zamanda 700 kadar engelli derhal vatanlarına gönderileceklermiş. Bakü Hayır Cemiyetine teşekkür ediyoruz, 700 engelli belki de Nargin Adası'ndan vatanlarına gönderilmişlerdir. Bütün bu gerçekler belirtildikten sonra belli oldu ki 1917 yılı kasım ayının başlarında " şu çaresizler " kendi vatanlarına değil, Tambov'a getirilmişler : " Şimdi zavallılar Tambov'dadır. O adadan hareket ettikleri vakit sayıları 600 den fazla idi Tambov'a kadar vardıklarında 527 kişiye düşmüşlerdir. Yarısı yolda hastalanarak Hakka kavuşmuşlardır."

Nargin adasından Türkiye'ye gönderilmek adıyla götürülen esirlerin Tambov'da durumlarının dayanılmaz olduğunu yazan gazete birkaç müslümanın bu esirlere yardımcı olduğunu, fakat bunun yetersiz kaldığını söyleyerek şunları dile getirmişler :"Şimdi bu çaresizlerin kaçı açlıktan vefat ediyor, bu çaresizlerin sayıları çok olduğundan Tambov Müslümanları'nın onlara ayırdığı 1500 Ruble para yardımı onlara yetersizdir."

Bütün Müslümanları para yardımı toplamaya çağıran komisyon bu yardımı Azerbaycan halkından da beklediklerini vurguladı. Azerbaycan Türklerinin kardeş yardımı devam ediyor, bu işte faal olan insanlara gazetelerde teşekkürler yazıyordu.

Nargin'de yaşayan ailelere, hastalara ve bebeklere daha fazla dikkat gösterilmesini vurgulayan Muhtaçlara Yardım Cemiyeti özellikleri çocukların korunmasını,onların ayrı ayrı ailelere himayeye verilmesini gerçekleştiriyordu.

Muhtaçlara Yardım Gazetesi 18 Ocak 1918

Muhtaçlara Yardım Gazetesi'nin ilk sayısı 18 Ocak 1918 yılında basıldı. " Esirlerin ve muhtaçların tüm ihtiyaçlarından bahseden manşet haberiyle ayda iki kez basılması ön görülen gazetenin başyazarı Azerbaycan gazeteciliğinde keskin kalem üstadı olarak döneminin seçkin aydını Halil İbrahim idi.

Kendi özgü imzası ile Sadece 4 sayı olarak yayınlanan gazete Türk esirlerinin, onların sorunlarının çözümüne haberlerinin tamamında yer vermişti. Gazete Muhtaçlara Yardım Cemiyetinin yayın organı olduğu için cemiyetin resmi bilgilerini okurlara sunarak alınan tedbirler, toplanan iaşe ve maddi yardım hakkında yazılar basılıyordu. Makalenin çoğunluğu Muhtaçlara Yardım Cemiyetinin başkanı Oruç Orucov'a ve Halil İbrahim'e aittir.

İlk sayıda Halil İbrahim'in " yarın", Oruç Orucov'un "Muhtaçlara Yardım" makalesiyle birlikte cemiyet yöneticilerinin " Nakdi Yardım ve Eşya Toplama Hakkında Talimatı" yayınlanmıştır. Talimattan belli olduğu kadarıyla dernek yöneticilerinin 11 Ocak 1918 tarihli kararla esirlere para ve eşya toplamak için derneğin başkanı O. Orucov belirledikleri kurallar hakkında dernek üyelerine bilgi vermiş Bakü'nün çeşitli mahallerinde bu işi gerçekleştirecek şahıslar belirlenmiştir. Şehir belirli semtlere bölünerek her bir dairede faaliyet gösterecek şahıslar artık çalışmaya başlamışlardır. Örneğin; Hacı Babababeyov Camii Mahallesine Hacı Kerim ve Hacı Muhtar atanmış, onlara bu işte Emircanov ve Melik Muhammedoğlu'nun yardım etmesi öngörülmüştü. Şehrin Çemberekent ve diğer mahallerinde de bu türden listeler tertip olunmuştu.

Halil İbrahim Türk esirlerine yardımın Azerbaycan Türkleri için kardeşlik borcu olduğunu vurgulayarak yazmıştı: "Kendi yurdundan, aziz vatanından uzak düşmüş gurbet diyarlarda açlık, susuzluk ve bunların sonucunda felakete maruz kalmış çocukları, adem evlatlarını ölümden kurtaralım! "

Yayınlanan ilandan cemiyetin kararıyla ertesi gün (yani ocağın 19'unda) yani Cuma günü esirlere nakdi yardım ve eşya toplamak için belirlenmiş ve adların yayınlanan muhterem şahıslar cemiyetin idaresine teşrif buyurmalarını bekledikleri belli oluyor. Toplanan yardımların miktarlarının ve bağışlayanların isimleri gazetenin tüm sayfalarından yayınlanmış, verdikleri miktar açıkça belirtilmiştir. "Teşekkür Arzı" başlıklı yazıda "ölüm adasından" şehre getirilen esir Türk çocuklarının aralarında görme engelli olanlarda var ve bu çocuklar şehre nakil olduklarında onların sağlığının ve temizliğinin yapıldığı görülüyor. Örnek olarak çocukların Kadirov hamamına götürüldüğünü gösterebiliriz. Tüm masraflar ise hamam sahibi tarafından karşılandığı belli oluyor diye yazılmıştı.

Gazetenin ikinci sayısında ' Esirlerin şikayeti' makalesi Nargin'de ölüm hayatı yaşayan insanların dilinden kaleme alınarak onları ziyaret etmeye gitmek için tenezzül etmeyen imkanı olan şahıslar sert bir dille eleştiriliyordu. ' Esirler Günü' başlıklı yazıda 19 Ocak/ta cemiyetin düzenlediği nakdi ve eşya yardımı toplama kampanyası hakkında bilgi verdiği görüldü. 3. Sayıda Oruç Orucov'un ' Muhtaçlık ' adlı geniş yazısı basılmıştı. Yazar insanları merhamete ölüm ayağında olan kimsesizlere yardıma çağırarak , bunu Müslüman Birliği'nin talebi olduğunu da vurgulamıştı. Çok az sayıda örneği olan

' Muhtaçlara Yardım' Gazetesi ne yazık ki 4. Sayısından sonra kapatıldı. Son sayısında yayınlanan ilandan derneğin imkanlarının kısıtlandığı belli olmuştu. Nakdi yardım toplayan bunun için kurumdan makbuz alanlardan toplanan yardım az dahi olsa kuruma teslim edilmesi çağrısı yapılmıştı. Buna çok ihtiyacımız var. Gazeteni bu sayısında Cemiyete dahil olan yardım ve apara yardımı hakkında da bilgi verilmişti.

Açık Söz Gazetesi 18 Ocak 1918 yılı

Muhtaçlara yardım gazetesinin yayınlanması hakkında bilgi verilmiş, Bakü'de tesis edilmiş cemiyetin aynı isimde gazete bastıracağını, bu gazetede esir Türklere ve ihtiyacı olanlara yardım edenlerin listesinin yayınlanması gazetenin esas amacı olarak sunulmuştur. Aynı gün "Nakdi Yardım" başlıklı yazıda şunlar yazılmıştı; Nargin ölüm Adasında yardımsız ilaçsız ölümün pençesine bırakılmış Türk esirlerine ve Anadolu asker mensuplarına bir

kardeş hediyesi olarak Semerkant "Erbab" Cemiyeti tarafından gönderilmiş1500 Manat para yardımı Bakü'deki muhtaçlara yardım için adreslerine ulaştırılmıştır. Nakdi yardımın ikinci kısmı da yakın zamanda gönderilecektir. Türk esirlerin durumunu öğrenmek onlara maddi yardımda bulunmak için, Rusya'nın çeşitli bölgelerinde yardım için müslüman komisyonlar oluşturan Yusuf Akçuralı'nın bu komisyonların birlikte faaliyet göstermesine çalışması ve toplanan yardımların dağıtılması için yaptığı iş olumlu sonuçlar vermiştir. Akçuralı'nın Osmanlı Devletinin askeri kontrol komisyonuna verdiği raporda çok sayıda bilgiye rastlamak mümkündür. Açık söz Gazetesinin yayınladığı " Esirler Günü" makalesinde ise 19 Ocak'ın Esirler Günü ilan edildiğini Muhtaçlar için kıyafet yorgan döşek gibi ihtiyaç eşyalarının toplanacağı bilgisi verilmişti. Yazıdan her mahalle için belirlenmiş yetkili şahısların atandığı belli oldu. Bu şahısların sabah erken saatlerden itibaren nakdi para ve eşya toplayacağını belirleyen yazar yardımın kimlere yönelik olduğu sorusuna şöyle yanıt verdi: Bu 30'u 40'ı bir yerde tek seferde rahmetli olan esirler içindir. Esirlere karşı şefkat ve merhamet bizden bunu talep ediyor. Bugün merhamet kesesinin ağzı geniş açılsın,ve üzerimize açılan eller boş olarakgeri göndermeyelim." Açık söz" takımının yürüttüğü bu tür eylemler ve tedbirler aldıkları önlemler Azerbaycan Halkının milli birliğinden şefkat duygularından ve islama karşı saygılarından kurallara uyma geleneğinden doğuyordu. Kardeş Yardımı dergisinin daha çok satılarak bir hayli para toplanması için daha çok ilan verdiğini de görüyoruz.

Himmet 8 mayıs 1918 yılı

Nerimanov'un cesareti ve teşebbüsleri ile ruh bulan ilham alan diğer Milli Görüşlü aydınlarda çeşitli basın yayın kuruluşlarında Anadolu Türklerinin zor durumlarını kaleme alarak yaptıkları çıkışlarla mevcut sorunları sosyalleştirmeye toplumsallaştırmaya çalışıyorlardı. Yazar Sultan Mecit Ganizade Türk yavrularının çektikleri eziyetlerden kedere büründüğünü üzüntüyle bildirerek savaşın dehşet veren halinden bahsetmiş ve tüm Terakki yanlısı gelişmeye açık aydınların dikkatini Nargin'e çevirmiştir. Aydınlar Nargin'de çocuklar için okul açılması fikri ile çıkış yaptılar ve bu talep yerine getirildi. Mustafabey Alibeyov Himmet . Gazetesine gönderdiği mektupta şunları yazmıştı: Adada çocuklar için okul açılmalı fakat bu okula ne müfredat verilmiş ne de yazı araç gereçleri. Et yememekten iyi beslenmemekten çocukların gözleri zayıflamış.

2. "KARDEŞ YARDIMI VE TÜRK ESİRLERİNE YARDIM KOMİSYONU VE MUHTAÇLARA YARDIM"

Rusya'da yaşanmış 1917 yılı Şubat devriminden sonra Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde, merkezi illerde müslüman milli komisyonları oluşturuldu. İçeriğini milliyetçi zengin kesimin ve aydınların oluşturduğu, en güçlü ileri görüşlü, öncü teşkilat Bakü Milli Komisyonuydu. Alimerdan Bey Topçubaşoğlu'nun , M.B. Resulzade'nin, M.H.Hacınskinin başkanlık ettiği bu kurum "genel milli çıkarları koruma" tezinden yola çıkarak milli faaliyet programlarını kabul etmiştir. Sırf bu teşkilatın yürüttüğü esas işlerden biri de Nargin'de tutulan esirlerin durumların iyileştirilmesine çalışmak bütün imkanları kullanarak onların o kamplardan kaçışlarını düzenliyorlardı. Kardeş Yardımı, Türk Esirlerine yardım komisyonu, Muhtaçlara yardım ve Bakü İslam Hayır Cemiyetleri, Müslüman Kadınları Hayır Teşkilatının esas amaçları esirlere yardım etmek, onların vatanlarına dönüşünü gerçekleştirmek, öksüz çocuklara ihtiyarlara , hastalara yardım elini uzatmaktı. Bu yönde faaliyet gösteren Kardeş Yardımı cephe bölgelerinde sahipsiz kalmış ve esir alınmış Türk evlatlarını toplayarak Çocuk Esirgeme kurumuna gönderiyor, hasta ve ihtiyarlara da yardımcı oluyor her fırsatta esirlerin kaçışlarını düzen-

liyorlardı.

Azerbaycan'ın çoğunluk bölgelerinde düzenli yerleri olan bu Cemiyetin en güçlü kolu Bakü'de faaliyet göstermekteydi. Türk esirlerin kaçışını 1915 yılından itibaren düzenleyen bu Cemiyetin faal üyeleri nakdi para toplanmasını da gerçekleştiriyordu. Bu amaçla da Kardeş Yardımı adlı sadece bir sayısı yayınlanan gazete ve daha sonra dergi bastırarak toplanılan birikmiş maddi yardımı Kars çevresinde yaşanan olaylardan zarar görenlere dağıtmışlardı. Dergi hakkında Mirzabala Memmedzade şunları yazmıştır: Bu mecmua devrimden önce başlayıp devrimin birinci ayında Şubatın başında yayınlanmalıyken daha sonra yayınlamayı başarabildik. Bu dergide Anadolu'ya yapılmış yardımları koordine eden Bakü müslüman hayır cemiyetinin baş yardımcısı Xosrov Paşa Sultanovun və Rusıya Devlet Yönetimi üyesi Məmməd Yusif Cəfərovun da makaleleri yazıları yayınlanmıştır. Rapor mahiyeti taşıyan bu makaleler yapılan yardımlar hakkında yeteri kadar bilgi almayı sağlamıştır., Gazetenin 2 Ocak sayısında Kardeş Yardımının 1 Manat 30 gepiye ayrı şehirlerde 1 Manat 70 gepiye satıldığı hakkında verilen ilandan bu işi daha çok satmak ve daha çok yardım için yaptıkları belli olmuştur.

"Milli Manşet" başlığı altında yayınlanan haber hapishanede olan mahpusların durumundan bahsetmektedir. Makale yazarı haberinde, Mevlüt Bayramı gününde müslüman askerlere verilen ziyafette Türk Esirlerinde bulunduğunu sayıları 43 olan bu esirlerin 3-4'nün subay olduğunu, kıyafetsiz çıplak bir halde bulunduklarını ifade etmektedir. Esirlere yardım Cemiyetinin topladığı kıyafet ve ayakkabıların esirlere verildiğini, subay esirlerin her birine 100'er Ruble yerde kalanlara ise 10 Ruble para verildiği yazılıyordu. Tedbirde nutuklar söylenerek, Türk Tatar dilinde esirlerin konuşmaları dikkat çekmiştir.Esirler Günü ilan edildiğini Muhtaçlar için kıyafet yorgan döşek gibi ihtiyaç eşyalarının toplanacağı bilgisi verilmiştir. Bu işleri yürütmek üzere her mahalle için belirlenmiş yetkili şahısların atandığını, bu şahısların sabah erken saatlerden itibaren nakdi para ve eşya toplayacağını belirtilmiştir.

İdareye mektup

Bakü'nün Nargin Adasında şu anda bulunan 1800 kadar Osmanlı esirleri 2 aydır karınlarına ekmek girmemiş bir kaşık yağısız ve tuzsuz çorba ile idare etmiştir. Bütün hastanelere düşen din kardeşlerimizin bu perişan hallerine merhamet olarak Erzurum Vilayetinin Tazegül kazasından Abdullahoğlu Rasim Cavit Beyle sefalet içinde yaşanan din kardeşlerinin hayatını kazanmak için Rus komutanın yolunu keserek ona hitaben şöyle demişti: Biz bu din kardeşlerimizi bu gibi açlık ve sefaletten kurtarmak için bu perişan durumu siz cenap komutana arz etmek için 5 saat kadar uğraşarak zor bela meşakkat içinde un temin ederek mutfaklarda çorba yaptırarak orada bulunan esirlere sunduktan sonra tekrar sizin yanınıza geri döndüm. Sizden ricam esirlerin tamamına ekmek temin olmasını sağlamanızdır. Aksi halde bizi bu Nargin'den çıkarmanın icabına bakarsınız. Bundan sonra çorbalarımız basit olacaktır diye cevabını alıp tugayına geri dönmüştür. Oradaki esirlerin yaşamını sürdürmelerine çaba gösterdiği için esirler için çok fedakarlık ettiği görülmüştür. Erzurum İlinin Tazegül köyünde yaşanmıştır bu olanlar.

3. KİTAPLAR : BİR ÖKSÜZ ASKER'İN HİKAYESİ

Bu kitap 1917 yılında Bakü'de Hacı Selim Kasımzade Seyyah tarafından yayınlanmıştır. Ermeni ve Rus askeri birliklerin Anadolu'da yaptıkları katliamları bir çocuğun dilinden kaleme alan yazar kendisi de mülteci ve esirlere yardımda bulunmuştur. Kitap ilk defa Arap alfabesinden Azerbaycan alfabesine nakille yayınlanmıştır.

4. MAKALELER

Hüseyin Cavit (Harp ve Felaket) Ali Nazmi (Arş İleri) Ali Razı Yusufzade (Konanlara) Ahmed Cevad (Yazık) Ömer Faik Numanzade (Ben Kimim) Halil İbrahim (Savaş ve Kadınlar) , Reşit Yusifzade(Din Yetkililerimiz) Sultan Mecit Ganizade ve diğer yazar , aydın gazeteciler savaşın ortaya çıkardığı facialara Türk Milletinin suçsuz günahsız insanlarının başına getirilen musibetlere karşı itirazlarını seslerini eserleri ile yükseltmişlerdir.

Gazeteci Yazar M. Ceferov'un "Müslüman savaş mağdurlarına yardım işi ve müslüman vekilleri " başlıklı makalesinde şunları yazmıştı: Binaenaleyh medyamızın davet sesi ne kadar uzaktan duyulsa da kardeş yardımı dalgası müslüman alemini ne kadar derinden geniş çevrelerse ölüm pençesinden o kadar çok kurban kurtarmış oluruz ki bununla da yapacağımız yardımlar asıl amacına ulaşmış olacaktır. Sultanov Makalesinde Batum vilayetlerinde Ahıska'da Tiflis Erzurum ve Beyazıt'ta ve diğer yerlerde savaştan zarar görmüş facialarla yüzleşmiş ihtiyar kadın çocuklara yardım yapılmış bebekler için 5 öksüz evi açılmış, bütün maddi yardımlar müslümanlar tarafından yapılmış demiş bu yardımları duygusal notlarla okurlarına ulaştırmış, Cemiyetin bu hizmeti çok büyüktür diye belirtmişti.

Hüseyin Cavit " Harp ve Felaket " isimli eserinde savaşın oluşturduğu facialara edebi fikir bildirerek Türk Milleti'nin yaşadığı acıları esirlerin suçsuz insanların acılarını, sızılarını kaleme almıştı. bunun yanı sıra büyük aydın Azerbaycan Halkının tarihi kökenine vararak Milli tefekkürün ayrılmaz kısmı olan Türkçülük düşüncelerini ideolojilerini topluma lanse ediyordu.

Ali Nazmi "Arş İleri" şiirinde savaştan önce yaşanan güzel hayatı tasvir ederek sonra onların karşılaştıkları zorlukları şiir tarzında ifade etmiştir.

Bali Razi Yusifzadə "Misafirlere " şiirini yazmış mısralarında:

Koca Kafkas aç merhamet kucağını
uzaklardan gelmiş bir çok misafirin
kadınlar çocuklar yaşlılar,
göğsü yaralı kanlı çabalar...

Ahmed Cevad ise:

Deniz derde düşer dalgalar ağlar.
Dağlara dert gelse dumana yazık.
Sensiz öz elinde garip kesilip
Turnalardan haber umana yazık....

Ömer Faik Numanzade "Ben kimim?" makalesinde Türkleri mücadelelerle , kahramanlıklarla dolu tarihi geçmişinden örnek ve ibret almaya çağırmıştır, Ey Türk geçmişinden ibret al. Daha vücudun sağlam iken yaşamaya yeteneğin gücün yetiyorsa asi vücudunu tanı değerini anla! diye hitap etmişti.

Halil İbrahim ise **"Savaş ve Kadınlar"** isimli makalesini yayınlatan 1. Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan Türk hanımlarının gösterdikleri candan fedakarlığı, aktifliği değerlendirerek yazmıştır. Bu hususta herkesten fazla belaya düşen müslüman kadınlar olmuştur. Bu zavallıların kocaları savaşa gitmedilerse dahi kocası savaşa gidenlerden daha çok musibete düştüler. Zira erkekler aile reisleri savaşa gidenleri az da olsa himaye eder, fakat bu zavallı kadınların oğulları, kardeşleri, kocaları kısmen öldürülerek, kısmen suçsuz oldukları bir durumla ihanetle itham edilerek yurtlarından sürülüp mahkum edilip kurşuna dizildiler, kısmen de hain damgası ile idam edildiler. Anadolu esirlerine Azerbaycan vatanseverlerinin aileleri ise daima üzüntü çektiklerini , her daim takip edildiklerini dile getirerek yazmışlardır.Kısacası bu savaşta kadınlarımızın yaşamadığı tek bir bela kalmadı.

Raşit Yusifzade "Din Yetkililerimiz" başlıklı makalesinde böyle felaketli günlerde ilahiyat insanlarının ve yetkililerinin para toplanmasında manevi destek için gösterdik-

leri yardımı özellikle hatırlamış yazar müslüman borcunu yerine getirmeyen kendisini Allah adamı diye tanıtan bazılarını eleştirmiş ve şunları söylemişti: Doğrudur dindar kesim içinde millet ve halk ihtiyaçları bellidir. Durumun farkında olan aydın görüşlü, terakkiperver bir kesim yok değildir elbette fakat bunlar denizde bir damla misalidir. Bu derginin satışından biriken yardım sayesinde esirlerin göçmenlerin ihtiyacını karşılayan aydınlar Açık söz Gazetesi çevresinde daha sıkı birlik olarak Türk fikir birliğini tebrik etmiş Bağımsız Azerbaycan oluşturmanın ideolojik, siyasi yollarını aramıştılar.

Kılman Musayev ise şunları yazmıştı: Burada tahtadan yapılmış barakalara ışık bacadan açılmış camlardan düşüyordu. Bir kaç barakada ahşaplar olsa da mahpusların çoğunluğu kuru toprak zemin üzerinde yatıyorlardı. Kış aylarında barakalar ısıtılmıyordu. Su yetersizdi. Arada bir şehirden getiriliyordu. Böyle bir yaşamdan mahpuslar bıkmış bunalmışlardı.

Prof. Musa Kasımlı "Azerbaycan'a getirilmiş Osmanlı esirlerinin Kaderi" makalesinde Ruslar'ın neden Nargin'i seçtiğine şu şekilde ışık tutmuştu: Osmanlı esirleri Güney Kafkasya'ya getirildiği gibi Rusya imparatorunun nakil ve hijyen sorumlusu Albayı A. F. Oldenburg hem onların ağır durumları hakkında hem de alacağı tepkiden rahatsız olmuştur. Buna göre Çar iktidar devlet kurumları Türk esirler için hapis kamplarını toplumun dikkatinden gözünden uzakta oluşturmayı düşünmüştü.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Basın, bir milletin toplumsallaşmasına çok büyük katkı sağlar. Azerbaycan basını, 1914-1918 yılları arasında yürüttüğü faaliyetler ile basının toplumsal hayatta alması gereken rolü bugüne bile ışık tutacak şekilde göstermiştir. Harp esirleri ile ilgili o döneme ait gerçek veriler ile tarihi arşiv oluşturmuştur. Yaşanan olumsuzlukların kamuoyu ile paylaşılması sonucu esirlerin yaşam koşulları iyileştirilmiştir. Bu faaliyetler Azerbaycan'ın toplumsallaşma süreci ile dini ve milli kimliğinin güçlenmesine katkı sağlamıştır. **"bir millet iki devlet"** olan ve **"sevinci ve kederi ortak"** olan Türkiye Azerbaycan kardeşliğinin bugünkü nesillere taşınmasına çok önemli katkı sağlamıştır. Sonsuza kadar sürecek bu kardeşliğe katkı sağlayan Can Azerbaycanlı kardeşlerimize saygı minnet ve şükranlarımı sunarım.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Açık Söz Gazetesi 30 Kasım 1917 yılı
Açık söz Gazetesi 15 Ocak 1918 yılı
Açık söz Gazetesi 02 Ekim 1915 yılı
Açık söz Gazetesi 13 Aralık 1917 yılı
Açık söz Gazetesi 14 Aralık1917 yılı
Açık söz Gazetesi 16 Ocak 1918 yılı
Açık söz Gazetesi 18 Ocak 1918 yılı
Açık söz gazetesi 24 Aralık 1917 yılı
Açık söz Gazetesi 25 Ekim 1915 yılı
Açık söz Gazetesi 26 Kasım 1915 yılı
Açık Söz Gazetesi 7 Aralık 1917 yılı
Açık söz Gazetesi 7 Ocak 1918 yılı
Basiret Gazetesi 17 Ocak 1915 yılı
Himmet , 8 mayıs 1918 . yılı
Himmet Gazetesi 28 Kasım 1917 yılı
Himmet Gazetesi 11 Aralık 1917 yılı
Himmet gazetesi 5 Aralık 1917 yılı
İkbal gazetesi 22 Aralık 1914 yılı
İkdam Gazetesi 12 Ocak 1915 yılı
İkdam Gazetesi 25 Aralık 1914 yılı
İkdam Gazetesi 4 Şubat 1915 yılı
Kaspi Gazetesi 14 Ocak 1915 yılı
Kaspi Gazetesi 10 Ocak 1915 yılı
Kaspi Gazetesi 12 Mayıs 1915 yılı
Muhtaçlara Yardım Gazetesi 18 Ocak 1918 yılı

PROPHET NOAH'S LINEAGE: THE CASE OF SAYYİDS

Mahmut BIRİFKANİ*

ABSTRACT

It is scientifically debated when and how the human generation began. According to the Holy Books, the generation of people started with Prophet Adam. According to the Old Testament, the generation of people uninterruptedly continued from Prophet Adam until Prophet Noah. However, according to the Old Testament, the generations of human beings, with few exceptions, were completely destroyed by being inundated with Noah flood. The Holy Quran does not mention whether the human generation is completely inundated with the flood. It is reported in the Old Testament, history and the genealogy books that human generation after Noah continued with his children Shem, Ham and Japheth. These texts also include the genealogies of the descendant generations. Although these genealogical trees are often interrupted after a certain time, sayyids have protected genealogical trees, though it is controversial. Historians divided the Arabs from Noah's son Sam, into three groups: (1) al-Arab al-Baida: These are Arabs like ʿĀd, Thamud and Jurhum al-Ula. Since we do not have written documents about these tribes in the history books, we have limited information about them. (2) al-ʿArab al-ʿĀribah: These are Arabs descended from Qahtan b. Abir. Their homeland is Yemen. Jurhum al-Thānī, the tribe of Ismail's wife, is a descendant of Qahtan and they were living in Bakkah (Mecca) neighborhood in the period of Hz. Ismail. (3) al-ʿArab al-Mustaʿribah: These are Arabs descendants of Hz. Abraham's son Hz. Ismail. Hz. Ismail was originally Hebrew and Arabized in the process and his descendants called al-ʿArab al-Mustaʿribah. Adnanis from Kedar, the son of Ismail, and the descendants of the Quraysh tribe, a branch of the Adnanis, were taken care of by the Arabs of the time because they resided in the city of Mecca, where the Kaaba was located. Hashimis, a branch of the Quraysh tribe, been frequently debated by historians and genealogists as Prophet Muhammad's belonging to this branch, historians and genealogists and Niqabat al-Ashraf books were kept in order to preserve these family trees at different periods. Hundreds of individual books have been written about the generations of the sayyid who reached Prophet Muhammad especially through Hz. Fatima. As a result, some of the family trees from Prophet Noah were interrupted for a few generations after Noah while another has survived to the present day. The sayyids who are -ʿArab al-Mustaʿribah and the descendants of Prophet Muhammad have survived to the present day. As a result, it should be known that all people are siblings and that the generation is a means of culture and acquaintance and is not a means of superiority in any way.

Key words: *Arab, Sayyid, Generation, Lineage, Genealogy.*

* *Researcher-Author Mahmut BIRİFKANİ, Presidency of Religious Affairs, İstanbul/TURKEY, e-mail: ahlati@hotmail.com*

HZ. NUH'UN ZÜRRİYETİ SEYYİDLER ÖRNEĞİ

Mahmut BİRİFKANİ*

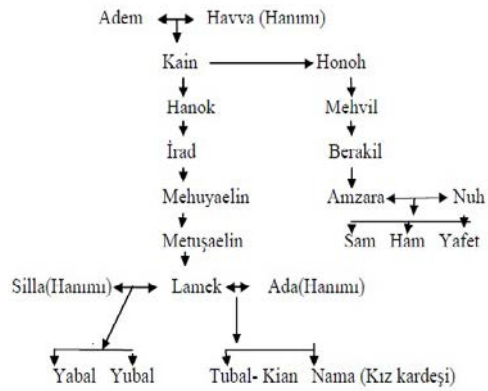
İnsan neslinin ne zaman ve nasıl başladığı bilimsel olarak tartışma konusudur. Kutsal kitaplara göre insan nesli, Hz. Adem ile başlamıştır. Eski Ahit'e göre insan nesli Hz. Adem'den Hz. Nuh'a kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Ancak yine Eski Ahit'e göre Nuh Tufanı ile birlikte, pek azı müstesna olmak üzere, insan nesli tümüyle gark olmak suretiyle yok olmuştur. Kur'an-ı Kerim ise insan neslinin mevzubahis tufanla birlikte tümüyle gark olup olmadığından söz etmemektedir.

Tekvin'de (Tekvin,4:1-2) Tufan'dan önceki dönemden bahsederken Hz. Adem'in ilk oğlu olan Kain'in çiftçi; kardeşi Habil'in ise koyun çobanı olduğu vurgulamıştır. Allah'a takdim edilen kurbanlardan Habil'in kurbanının Allah tarafından kabul gördüğü, Kâin'in kurbanının ise kabul görmediği ve bu yüzden Kâin'in Habil'i öldürdüğü belirtilmektedir. Kuran'da ise Kâin ile Habil'in hikayesine isim verilmeden değinilmiştir (Maide: 27-31).

Gerek Ahd-i Atîk'te gerekse İslam tarihi kaynaklarında Kain'in zürriyetinin tufana kadar devam ettiği belirtilir. Taberi'nin belirttiğine göre Hz. Nuh'un hanımı olan Amzara, Berakil kızı, Mehvil oğlu, Honoh oğlu Kayn(Kain), Adem oğlu bu ailedendir ve Amzara; Sam, Ham ve Yafes'in annesidir. (Taberi, 1967a, 173)

Bu itibarla tüm insanların Şit'in soyundan geldiği şeklindeki bir iddia, baba tarafı açısından doğru olsa dahi yanlıştır. Nitekim insanlar Amzara'nın torunudur ve Amzara da Kain'in soyundandır.

Hz. Adem'in oğlu olan Kain'den gelen, takriben Hz. Nuh dönemine kadar devam eden, daha sonra baba tarafı kesintiye uğrayıp neslin kızları vesilesiyle devam eden bir şecere örneği şu şekildedir (Şekil 1):

Hz. Adem'den günümüze kadar gelen şecereler iki şekilde muhafaza edilmiştir:

1. Tevatür yoluyla: Nesilden nesle aktarma şeklinde devam eder. Bu bilgiler daha sonra tarih ve nesep kitaplarına aktarılmıştır.

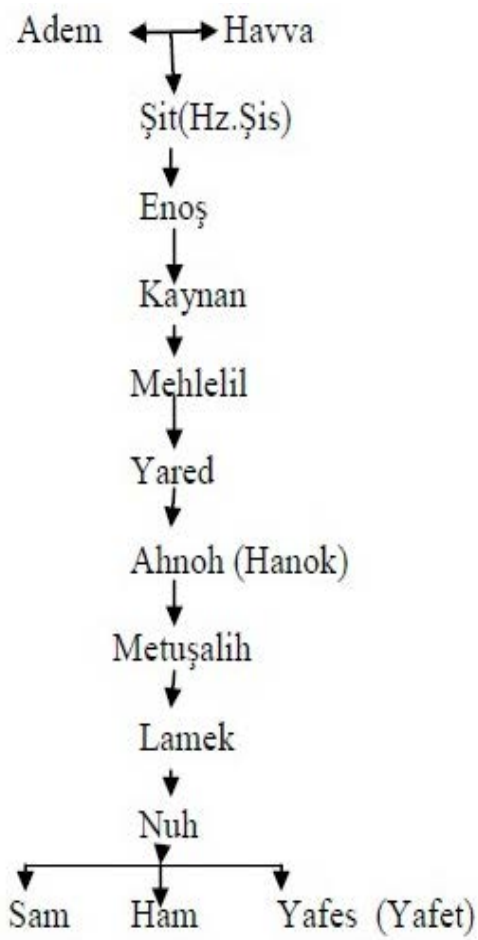
2. Kutsal kitaplar yoluyla: Günümüze ulaşan şecereleri barındıran en önemli yazılı kaynaklardır. En eski şecere, Ahd-i Atîk'in tekvin bölümünde geçmektedir. Ahd-i Cedîd'de ise Matta ve Luka İncilleri, Hz. İsa'nın nesebiyle ilgili iki farklı şecere vermek suretiyle nesep konusuna değinmiştir. Luka'nın Hz. Adem'den itibaren 24. sırada yer alan Yahuda'ya kadar verdiği bilgi Ahd-i Atîk ile örtüşür. Ne var ki Ahd-i Atîk'te Şaleh, Arpakşad'ın oğlu olarak geçerken Luka'da Şaleh b. Kaynan b. Arpakşad olarak geçmektedir. Bunun sebebi ya Luka'nın elinde Ahd-i Atîk'in değişik bir nüshasının olması veya İncili Luka'dan nakledenlerin bu soyu sehven kayda geçirmeleridir. Hz. Meryem'den Hz. İbrahim'e kadar olan şecere, Matta incilinde ve Taberi'nin tarihinde hemen hemen

* *Araştırmacı Yazar Mahmut BİRİFKANİ, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul/TÜrKİYE, e-posta: ahlati@hotmail.com*

aynı bilgiyi vermektedirler (Taberi, 1967a, 585-586).

Bu çalışmada Ahd-i Atîk'te geçen şecere esas alınmıştır. Bu seçimin iki temel sebebi vardır: Şecere aktarımı sözlü aktarıma dayandığı için şecerelerin zamanla değişime uğramış olması ve yazılı kaynaklarda yer alan Ahd-i Atîk'in Ahd-i Cedîd'den daha eski olması.

Tevrat'ta Hz. Adem'in oğlu olan Şit'ten Hz. Nuh'a kadar gelen ve tufandan sonra da devam eden şecerelerin omurgasını teşkil eden ana şecere şu şekildedir (Şekil 2)

Hz. Nuh'tan sonra insan neslinin onun çocukları olan Sam, Ham ve Yafes ile devam ettiği Eski Ahit ile tarih ve nesep kitaplarında bildirilmektedir. Bu metinler ayrıca soyu devam eden nesillerin soyağaçlarına da yer vermektedir. Bu soy ağaçları, genellikle belirli bir zamandan sonra kesintiye uğramış olmasına rağmen, ihtilaflı olmakla birlikte, seyyidlerin soy ağaçları gibi korunan soy ağaçları da vardır. Tarihçiler Hz. Nuh'un oğlu olan Sam'dan gelen Arapları üçe ayırtmışlardır:

(1) Arab-ı Baide: Bunlar Ad, Semud ve Cürhüm'ül Ula gibi Araplardır. Tarih süreci içerisinde bu kavimlerden bahseden yazılı belgelere sahip olmadığımız için haklarında sınırlı bilgiye sahibiz. Bunlarla ilgili haberleri Kurandan ve eski Arap şiirlerinden azda olsa öğreniyoruz. Nesep kitaplarına baktığımızda Arab-ı Baide Nuh'un oğlu olan Sam'ın çocuklarıyla başlamıştır. Örneğin Sam'ın oğulları olan Ad, Semud, Tasm, Cedis, Ümeym, Amalika ve Casim aynı zamanda Arab-ı Baide kabilelerinendir. Yani Arab-ı Baide, Sam'ın yalnızca bir çocuğundan değil birkaç çocuğu vasıtasıyla yaşamaktaydı. Taberi'nin naklettiğine göre Cezime adındaki kişi Arap Yarım Adası'nda ve Şam'da hüküm süren Amr b. Zarib b. Hisan b. Üzeyne b. Hemeydea b. Huber el- Amileki'yi öldürmüştür (Taberi, 1967a, 627). Yine Taberi'nin naklettiğine göre Tasm ile Cedis arasındaki savaştan kaçan Riyah b. Mürre'nin Tasm'ı şikâyet etmesi üzerine Tubba b. Tubba Esad Tüban Ebi'l Kerb b. Melkilkerb b. Tuba b. Akran tarafından Cedisilere son verilir (Taberi, 1967a, 629-631). Görüldüğü gibi Arab-ı Baidenin son neslinin şecereleri tarih kitaplarında değinmiştir.

(2) Arab-ı Aribe: Kahtan b. Abir'in soyundan gelen Araplardır. Abir, Hz. Hud'dur. Tevrat'ta Abir'in iki oğlunun olduğu vurgulanır. Bunlar Peleg (Falıc) ve Yektan'dır. Yektan (Yoktan) Araplarca Kahtan olarak bilinmektedir. Arab-ı Aribe'nin anavatanları Yemen'dir. Hz. İsmail döneminde Bekke (Mekke) yakınında oturmakta olan ve Hz. İsmail'in hanımının kabilesi olan Cürhümü's

Sani, Kahtan'ın neslindendir. Tevrat'ta Yektan'ın 13 çocuğunun adı da geçmektedir. Bunlar; Almudan, Salef, Hadremevt, Yareh, Heduram, Uzal, Dikleh, Ubal, Ebinmayil, Tuba, Ufir, Heveyle ve Yubab'dır. Ancak tarih ve nesep kitaplarında adı geçen ve Evs ve Hazrec'in atası kabul edilen Ya'reb'in adı geçmemektedir. Kanaatimizce ya Ya'reb bir isimdir ve böylece o on üç isimden biri lakaptır veya Ya'reb bir lakaptır ve Tevrat'ta geçen o on üç isimden biri ise onun adıdır. Büyük bir olasılıkla Ya'reb, Tevrat'ta geçen Yubab'ın kendisidir. Yektan'ın (Yoktan) Kahtan'a dönüşmesi örneğinde olduğu gibi Yubab da Ya'reb'e dönüşmüştür.

Arab-ı Aribe'nin şecereleri günümüze kadar kesintisiz olarak gelen soy ağaçları türündendir. Ahmed b. Ali el-Ensari "Mealimu Tarihi Ali'l Ensari" adlı eserde kendisinin de mensup olduğu Ebü'l Berekat el-Ensari ailesinin şeceresini Kahtan'a kadar yükseltmiş ve bu ailenin tarihini geçmişten günümüze kadar anlatmıştır. Bu kitaba göre Ebü'l Berekat ailesi Kahtani'lerin Hazrec kolundan gelen Enes b. Malik'in soyundandırlar. Bu aile ataları Medine-i Münevvere'den Kazvin'e (İran) göç etmiş, oradan da Rey'e bağlı olan Zerende'ye yerleşmiş, daha sonra ise Medine'ye geri dönmüşlerdir. Ayrıca bu aile gittikleri yerlere nispeten Amili, Kazvini, Taberi ve en çokta Zerendi lakabı almışlardır. Bu aile Medine'de Ebü'l Berekat el-Ensari ailesi olarak bilinmektedir. Ebü'l Berekat Efendinin babasının ismi Muhammed, annesinin ismi de Şeyh Muhammed Kaşıkçı kızı Meryem'dir. Ebü'l Berekat H.1275 doğumludur. Bu zat Medine'nin zenginlerinden ve ileri gelenlerindendi. H.1324'te Medine'de vefat etmiştir. Beş defa evlenen Ebü'l Berekat'ın kız ve erkek olmak üzere toplam dokuz çocuğu ve çok sayıda torunu olmuştur. Bu kitabın yazarı olan Ahmed, Ali'nin oğlu ve Ebü'l Berekat el-Ensari'nin ise torunudur. Kitabı yazdığı sırada Ahmed'in altı çocuğu vardı.

Hz. Adem'den günümüze kadar kesintisiz olarak gelen Arab-ı Aribe'den bir şecere örneği şu şekildedir (Şekil 3):

1.Adem	26. Sa'lebe	51.Muhammed	76.Ali
2.Şit (Hz.Şis)	27.İmrülkays	52.Hasan	
3.Enoş	28. Harise	53.Mahmud	
4. Kaynan	29. Amir Mütssama	54.Muhammed	
5.Mehlelil	30.Amr Muzeykıya	55.Hasan	
6.Yared	31. Sa'labe	56.Yusuf	
7.Ahnoh (Hanok)	32. Harise	57.Ali	
8.Metuşalih	33. Hazrec	58.Abduvahhab	
9. Lamek	34.Amr	59.Muhammed	
10. Nuh	35.Sa'lebe	60.Abdullah	
11.Sam	36. Teymüllah Neccar	61..Şems Muhammed	
12.Arpakşad(Erfahşad)	37.Adi	62.Şihab 1.Ahmed	
13.Şaleh(Şelah)	38. Ganm	63.Abdurrahman	
14.Eber(Aber)	39. Amir	64.Şihab 2.Ahmed	
15.Yaktan(Kahtan)	40. Cündeb	65.Abdulkerim	
16.Ya'reb	41. Heram	66.Yusuf	
17.Yeşcer	42. Zeyd	67.Abdulkerim	
18.Sebe(Abduşşems)	43. Dümdüm	68.Abdurrahman	
19.Kehlan	44. Nadr	69.Ali	
20.Zeyd	45.Malik	70.Hüseyin	
21.Malik	46. Enes	71.Abdurrahman	
22.Nebt	47.Akrame	72.Muhammed	
23.Gavs	48. Muhammed	73.Ebu'l Berekat	
24.Ezd	49. Hasan	74.Ali	
25.Mazın	50. Yusuf	75.Ahmed	

(3) Arab-ı Müsta'ribe: Hz. İbrahim'in oğlu olan Hz. İsmail'in soyundan gelen Araplardır. Dolayısıyla Hz. İsmail aslen İbrani olup süreç içerisinde Araplaşmış ve onun soyundan gelenler Arab-ı Müsta'ribe olarak adlandırmıştır. Ayrıca Hz. İsmail'in hanımının kabilesi olan Cürhümü's-Sani, Arap kökenli Kahtani soyundandır.

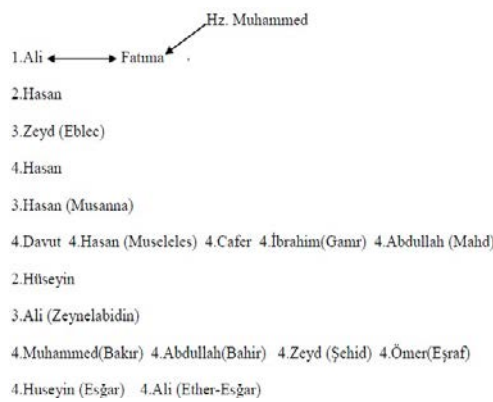
Tevrat'ta (Tekvin 25:13-16, 39) Hz. İsmail'in Nebayot, Kedar (Keydar), Edbeel (Edbeil), Mibsam, Mişma, Duma, Massa, Hadad, Tema (Teyma), Yetur, Nafiş ve Kedema . (Kidma) adında on iki çocuğunun adı zikredilmektedir. Bütün bir Arab-ı Müsta'ribe soyunun şecereleri Hz. İsmail'in bu on iki çocuğuna dayanmaktadır. Hz. Muhammed'in kabilesi olan Kureyş-Adnaniler, Hz. İsmail'in oğlu olan Kedar'ın (Kaydar) soyundan gelmektedir. Hz. Muhammed'den Adnan'a kadar olan şecerede ihtilaf söz konusu değildir. Adnan'dan Hz. İsmail'e kadar olan şecere ise ihtilaflıdır. İbn-i Abbas'a isnat edilen bir hadiste:

"Resulullah (a.s) nesepte İded'e ulaşınca şöyle derdi: Nesepçiler yalan söylerler. Nesepçiler yalan söylerler." (Albani, 1992, 228) Fakat muhaddisler bu hadisin mevzu hadis olduğunu söylerler. Hadisin sahih olduğunu iddia edenler şu ayeti delil olarak göstermişler: "Ad ve Semud kavimlerini, Ress halkını ve bunların arasında pek çok nesilleri de helak ettik". (Furkan: 38) Oysa "…bunların arasında pek çok nesilleri de helak ettik" ayetinde öyle bir tablo ortaya çıkmıyor. Örneğin Nuh'un kavmi helak oldu ama yukarda geçtiği gibi neseplerini bilinmektedir.

Taberi, Adnan ile Hz. İsmail arasındaki isimleri aktaran değişik rivayetler zikreder. Bu rivayetlerde dört isim sayanlar olduğu gibi otuz dokuz isim sayanlar da vardır (Taberi, 1967b, 271-277). Bu çalışmada esas alınan Bahru'l Ensab ise Adnan ile Hz. İsmail arasındaki isimleri zikrederken usulleri ve füruları birlikte zikretmektedir. Adnaniler ve Adnanilerin bir kolu olan Kureyş kabilesinin nesebine, dönemin Arapları tarafından - bu kabilenin Kâbe'nin yer aldığı Mekke şehrinde ikamet etmeleri sebebiyle - özen gösterilmiştir. Kureyş kabilesinin bir kolu olan Haşimiler, Hz. Muhammed'in bu kola mensup olması dolayısıyla tarihçiler ve nesepçiler tarafından sıkça ele alınmış ve değişik dönemlerde bu soy ağaçlarının muhafaza edilmesi için Nikabet'ül Eşraf defterleri tutulmuştur. Özellikle Hz. Fatıma vasıtasıyla Hz. Muhammed'e ulaşan seyyidlerin nesepleri hakkında yüzlerce müstakil kitaplar yazılmıştır. Buna örnek olarak Cemheretü'n-Neseb ve Ensabü'l Eşraf adlı eserler, ilk nesilleri fiilen görmek suretiyle kaleme alınan nesep kitaplarıdır. Çeşitli asırlarda ve farklı dillerde seyyidlerin şecereleri ile ilgili eserler kaleme alınmıştır ve günümüzde de bu tür çalışmalar devam etmektedir. Türkiye'de Bırifkan Seyyidleri ve Irak'ta el-Müşecerü'l Vafi adlı eserler, bu tür çalışma örneklerindendir.

Hz. Muhammed'in Kasım, Abdullah ve İbrahim adında erkek çocukları; Zeynep, Rukiyye, Ümmü Külsüm ve Fatıma adında kız çocukları vardır. Hz. Muhammed'in erkek çocukları küçük yaşta vefat etmişlerdir. Kız çocuklarından olan Rukıyye ve Ümmü Külsüm'den çocuk kalmazken kızı Zeynep'ten ise İmame adlı bir kız kalmıştır. İmame Hz. Fatıma'dan sonra Hz. Ali ile evlenmiş ve bu evlilikten Muhammed adlı bir çocuk dünyaya gelmiştir. Bu çocuk küçük yaşta vefat etmiştir. Hz. Ali'nin şehadetinden sonra İmame, Muğira b. Haris ile evlenmiş ve bu evlilikten Yahya adlı bir çocuk dünyaya gelmiştir. Bu çocuk da küçük yaşta vefat etmiştir.

Hz. Muhammed'in soyu, risalet ve imameti birleştiren kızı Hz. Fatıma ile devam eder. Hz. Fatıma ile Hz. Ali'nin soyundan gelen seyyidler iki ana koldan ve on iki esbattan günümüze kadar devam etmiştir (Şekil 4a):

Hz. Hasan ve Hüseyin'in torunlarından olup 4. sırada yer alan zatlar, Âl-i Beyt'in 12 esbatı olarak adlandırılmaktadır.

Ali b. Ebu Talib'in diğer hanımlarından dünyaya gelip nesli günümüze kadar devam çocukları şu şekilde sıralanabilir (Şekil 4b):

Hz. Ali ve Hz. Fatıma'dan kalan çocuklar; Hasan, Hüseyin, Muhsin, Zeyneb-i Kübra ve

Zeyneb'i Suğra (Ümmü'l Külsüm) şeklinde sıralanabilir. Hz. Ali'nin diğer hanımlarından kalan çocukları ise Muhammedü'l Hanefiye, Ömer, Rukiyye, Abbas, Cafer, Abdullah, Muhammedü'l Esğar (Ebubekir), Abdullah, Yahya, Ümmü Hasan, Remle, Nefise, Zeyneb-i Suğra, Ümmü Hani, Ümmü'l Kiram, Cümane (Ümmü Cafer), Ümame, Ümmü Seleme, Meymune, Hatice, Fatıma, Ümmü Külsüm ve Ümmü Külsüm'ü Suğra'dır (el-Necefi, 1999, 255).

Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın büyük oğlu olan Hz. Hasan'ın günümüze kadar devam eden soyunun örneği ise Tabatabai ailesi olarak gösterilebilir.

Tabatabai lakabı, şekil 5'te altıncı sırada yer alan İbrahim Tabatabai'den gelmektedir. Tabatabai ailesi; başta İran, Irak ve Mısır olmak üzere dünyanın değişik yerlerinde yaşamaktadırlar. Bu aile bulundukları yerlerde ilim, irfan ve tasavvuf'la meşhurdur. Yüzlerce âlimin mensup olduğu bir ailedir. Çok sayıda nesep kitabı bu aileye yer vermiştir. Tabatabailer zaman içerisinde değişik isimler de almış olabilir. Örneğin yukarıdaki şecerede 31. sırada yer almakta olan Muhammed Mehdi'den (1742-1797) sonra Alû Bahrü'l-ulûm ("Bahrü'l-ulûm ailesi") lakabını almışlardır.

Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın büyük oğlu olan Hz. Hasan'ın günümüze kadar devam eden soyunun örneği Tabatabai ailesi (Şekil 5):

1.Ali b.Ebi Talib	14.Ebi'l Meed	30.Murtaza
2.Hasan	15.Ubad	31.Muhammed Mehdi(Bahrülûlum)
3.Hasan Müsanna	16.Ebi'l Mekarim	32. Rıza
4. İbrahim(Gamr)	17.Ubad	33. Hüseyin
5.İsmail(Dibac)	18.İsmail	34. İbrahim
6. İbrahim(Tabtaba)	19.Kavamüddin	35. Hasan
7. Ahmed	20.Mecdüddin	36. Muhammed Taki
8. Muhammed	21.Hasan	37.Hüseyin
9. Ahmed	23.Celaleddin Emir	
10. Muhammed	24.Şah Esedüllah	
11. Ali	25.Murad	
12.Tahir	28.Abdülkerim	
13.Hamza	29. Muhammed	

Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın küçük oğlu olan Hz. Hüseyin'in günümüze kadar devam eden soyuna ise Baalevîler örnek gösterilebilir.

Baalevîler, Medine-i Münevvere yakınlarında bulunan Ureyd köyünden Basra'ya; H.319'da ise Yemen'in Hadramut (Hadramevt) şehrine göç etmiş, daha sonra Hicaz, Irak, Endonezya, Mısır ve dünyanın değişik yerlerine dağılmışlardır (Şekil 6):

1. Ali b. Ebi Talib	11.Muhammed	21.Ali
2. Hüseyin	12.Aleviy	22.Muhammed Semit
3. Muhammed Bakır	13.Ali(Hal'i Kasem)	23.Abdullah
4. Cafer-i Sadık	14.Muhammed	24.Salim
5. Ali Ureydi	15.Aleviy	25.Ali
6.Muhammed Nakib	16.Abdurrahman	26.Abdurrahman
7.İsa Romi	17.Ahmed	27.Ahmed
8.Ahmed Muhacir	18.Aleviy	28.Abdurrahman
9.Ubeydullah	19.Ahmed	29.Zeyn
10.Aleviy	20Abdurrahman	30. Muhammed
		31.Zeyn
		32.İbrahim
	33.Zeyn (Ebu Muhammed. d.1936)	
	34. (Muhammed-Ömer-Ahmed adlı çocukları vardır)	

Seyyidlerin nüfusunun ne kadar olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Mesela Ahlati-Bırifkani şeceresinde yer alan Seyyid Şemseddin Kutbü'l Ahlati-Bırifkani'nin (ö. h.1085) soyundan gelenlerin yaklaşık 15 bin nüfusa sahip olduğu gözlenmektedir. Seyyid nüfusunun ortaya çıkarılması neredeyse olanaksızdır. Çünkü bazı seyyid aileleri tarih süreci içerisinde kaybolmuşlardır. Hz. Adem'den günümüze kadar devam eden şecerelerin hangi yöntemlerle alındığı, Ahlati-Bırifkani seyyidlerinin şeceresi üzerinden şu şekilde gösterilebilir (Şekil 7):

Bu şecerede Hz. Adem'den Hz. İsmail'in oğlu olan Kedar'a kadar Tevrat esas alınmıştır. Kedar'dan Adnan'a kadar olan kısım için Bahrü'l-Ensab esas alınmıştır. Adnan'dan dokuzuncu imam olan Ali Hadi'nin oğlu Cafer'e kadarki kısım ise istinasız bütün nesep kitaplarında ittifak ile geçmektedir. İmam Ali Hadi'nin oğlu Cafer'den Hüseyin Celaleddin'in oğlu olan Muhammed Sadreddin'e kadarki kısım Bahrü'l-Ensab'da geçmektedir. Muhammed Sadreddin oğlu Eyyüp'ten Yusufun oğlu olan Salih'e kadar Mısır Nikabetü'l Eşraf defterlerinde geçmektedir. Ahmed'in babası olan Ali Zeynelâbidîn günümüze kadar olan bölüm ise aile kayıtlarımızda bulunmaktadır. Bazı aile şecereleri bir şahıstan başlayarak Hz. Adem'e kadar yükseltebilirler ama o şecereler genellikle Adnan'dan sonra çok yanlışlıkların içine girebilirler.

Sonuç olarak Hz. Nuh'tan günümüze gelen soy ağaçlarının bir kısmı Hz. Nuh'tan birkaç nesil sonra kesintiye uğrarken diğer bir kısmı ise günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Arab-ı Müsta'ribe olan ve Hz. Muhammed'in soyundan gelen seyyidlerin soy ağaçları günümüze kadar kesintisiz olarak gelmeyi başarmıştır. Bununla birlikte bütün insanların kardeş olduğu, nesebin bir kültür ve tanışma vesilesi olup hiçbir biçimde üstünlük aracı olmadığı bilinmelidir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Albani, M. N. (1992). *Silsiletü'l Ehadisu'd-Defieti ve'l Mevdua ve İsraha Seyyie fi'l Ümme* (Cilt 1). Riyad: Mektebetü'l Maarif

Awkar, A. & Feghali, B. (2007), "Ahdi Kadim İbri-Arabi" Tekvin içinde, 5-6, Antonine Üniversitesi, Baabda, Lübnan (Şekil 1).

Awkar, A. & Feghali, B. (2007), "Ahdi Kadim İbri-Arabi" Tekvin içinde, 7-8, Antonine Üniversitesi, Baabda, Lübnan (Şekil 2).

Bahru'l-Ulûm, S. M. (1984). *el-Fevâ'idu'r-Ricaliyye*. Tahran: Mektebetü's-Sıdk (Şekil 5)

Bırifkani, S. M. (2011). *Bırifkan Seyyidleri*. Ankara: Poyraz Ofset (Şekil 7).

Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberi (1967a). *Tarihu'r Rüsüli ve'l müluk* (Cilt 1). Kahire: Darü'l Maarif.

Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberi (1967b). *Tarihu'r Rüsüli ve'l müluk* (Cilt 2). Kahire: Darü'l Maarif.

Ebu Muhammed Zeyn, S. H. (2005). *Kitabu'l Menhecu'l Müstevi Şerhu Usuli Tarikati's- Sadat'i Baalevi*. Hadramut: Daru'l İlmi ve'd-Da've (Şekil 6).

el-Ensari, Ahmed b. Ali (1998). *Mealimu Tarihi Âli'l Ensari* (Şekil 3).

el-Necefi, Seyyid Muhammed b. Ahmed el-Huseyni. (1999). *Bahru'l Ensab*. Daru'l Mücteba li'n-Neşr ve't-Tevzi' (Şekil 4b)

Fevde, Ali b. İbrahim (2016). *El-Müşecceru'l Mübesset fi Ensabi'l Hasan ve'l Huseyn* (Cilt 2). Kahire: Daru'l Kutub (Şekil 4a)

AN INveSTIGATION OF UNIveRSITY STUDENTS' VIEWS ABOUT THE ENVIRONMENTAL IMPACTS OF TOURISM: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN UNIveRSITY SAMPLE

Ahmet ÇAVUŞ[*]
Selçuk DEMİRTAŞ[**]

ABSTRACT

Tourism takes place on a certain environment, it is affected by that environment and influences the environment. In this perspective, the relationship between environment and tourism is important. The aim of this study is to reveal the opinions of the students of Ağrı İbrahim Çeçen University on the environmental impact of tourism in Ağrı.

For this purpose, 542 university students in third and fourth grade in different faculties of Ağrı İbrahim Çeçen University were interviewed in March-May 2019. The data obtained were subjected to t-test and variance (One-Way ANOVA) analysis in SPSS 21 program. Students' perception on environmental impacts of tourism; age, sex, marital status, place of birth, education level, duration of residence, income status and frequency of communication with tourists were the variances which were tested. According to the test results; significant differences found among gender, age and income.

Key words*: *Tourism, Ağrı, Environmental Impacts of Tourism, University Students.

* *Assoc. Prof. Ahmet ÇAVUŞ, Erzurum Ataturk University Faculty of Tourism Main Campus, Erzurum/TURKEY, e-mail: ahmetcavus@atauni.edu.tr*

** *Master's Students Selçuk DEMİRTAŞ, Ataturk University, Erzurum/TURKEY, e-mail: selcuk.demirtas15@ogr.atauni.edu.tr*

ÜNİveRSİTE ÖĞRENCİLERİNİN TURİZMİN ÇEVRESEL ETKİLERİNE YÖNELİK BAKIŞ AÇILARININ İNCELENMESİ: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİveRSİTESİ ÖRNEĞİ

Ahmet ÇAVUŞ*
Selçuk DEMİRTAŞ**

GİRİŞ

Dünyada, son yüzyılda hızlı kentleşme ile birlikte; trafik problemi, hava kirliliği, aşırı stres ve benzeri sorunlar daha da artmıştır. Bu sorunlar, insanların daha fazla dinlenme, gezip-görme, eğlenme ve yaşamlarında boş zaman ayırma ihtiyaçlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Bahar ve Kozak, 2012, s: 1). Yirminci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde sosyo-kültürel, ekonomik, psikolojik ve çevresel değişimler; ihtiyaçlar ve turizm alışkanlıkları büyük etkiler ortaya çıkarmıştır. Bundan hareketle uluslararası seviyede yaygınlaşan bir turizm hareketi oluşmuştur. (Usta, 2016, s: 2).

Birçok araştırmada farklı boyutlarda ele alınan turizm etkilerini; sosyal, kültürel, çevresel ve ekonomik etkiler olarak sınıflandırmak mümkündür (Jurowski ve Gursoy, 2004, s. 297).

Turizmin ekonomik ve sosyo-kültürel etkileri gibi çevresel etkilerinin de önemi büyüktür. Bunun için birçok akademik çalışmada, turizm tüketim faaliyetlerinin; çevreyi olumlu ya da olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur (Bulgan, 2017, s:3). Bozulmuş bir çevrede turizm aktivitelerinin devamlılığından söz edilemeyeceği gibi bölgede yaşayan halkın yaşamları da olumsuz etkilenebilecektir. Bu yüzden turizm ve çevre ilişkisinin önemi bilinmelidir. Turizmin olumlu çevresel etkilerine örnek olarak; tarihi ve arkeolojik alanların korunması, çevre değerinin arttırılması, çevre kalitesinin iyileştirilmesi, çevrenin ön plana çıkarılması, altyapı olanaklarının geliştirilmesi gösterilebilir. Turizmin olumsuz çevresel etkilerine ise: görsel kirlenme ekolojik bozulmalar, su-hava ve gürültü kirlilikleri, arkeolojik ve tarihi alanların zarar görmesi, alan kullanım sorunları, katı atıklar ve biyolojik çeşitliliğin azalması örnek verilebilir (Kervankıran, 2014, s. 4).

Bir başka ifadeyle "doğal çevre" olarak da adlandırılan ekolojik çevre ile turizm arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü turistik aktivitelerin büyük bir kısmı turistik çekiciliklerin önemli öğelerinden olan ekolojik çevrede gerçekleşmektedir (Hussein ve Saç, 2008, s: 82). Belirli bir bölgeye ya da ülkeye ilişkin turizm talebinin oluşması ve bu talebin sürdürülmesinde fiziksel çevre önemli bir unsur oluşturmaktadır. Aynı zamanda turistlerin seyahat edecekleri bölgeyi ve kalacakları süreyi saptamalarında fiziksel çevre önemli derecede belirleyicidir. Daha net bir ifade ile fiziksel çevre ve turizm, birbirinden ayrılmaz bir ilişki içerisindedir. Turizm tümüyle fiziksel çevrede gerçekleşirken, aynı zamanda fiziksel çevrenin çekim öğeleri, turizm talebinde önemli bir etki oluşturmaktadır. Dünyada özellikle son 30-40 yılda oluşan çevresel ağır tahribat, çevre ile turizmin ayrılmazlığını iyice arttırmaktadır. Bu alan ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar,

* *Doç. Dr. Ahmet ÇAVUŞ, Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi Merkez Kampüs, Erzurum/TÜRKİYE, e-posta: ahmetcavus@atauni.edu.tr*
** *Yüksek Lisans Öğrencisi Selçuk DEMİRTAŞ, Atatürk Üniversitesi, Erzurum/TÜRKİYE, e-posta: selcuk.demirtas15@ogr.atauni.edu.tr*

önümüzdeki yüzyıl içerisinde turizm talebini belirleyecek tek seçeneğin fiziksel çevre olabileceği ile alakalı görüş bildirmektedirler (Kınacı, Albuz Pehlivan, ve Seyhan, 2011, s. 16).

Turizmin bir bölgede verimli bir şekilde sürdürülebilirliği açısından turizmin çevresel etkilerinin insanlar tarafından nasıl algılandığının bilinmesi ve olumsuz etkilerin alt seviyelere indirilmesi veya önlenmesi için gerekli araştırmaların yapılması önem arz etmektedir. Bu bakış açısıyla yapılan araştırmada, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde okuyan öğrencilerin, Ağrı ilinde turizmin pozitif ve negatif çevresel etkilerini algılama düzeyinin ortaya konması amaçlanmıştır. Ağrı ilinde turizmin gelişiminde turizmin çevresel etkilerinin nasıl algılandığının ve üniversite öğrencilerinin turizmin çevresel etkilerini algılamada nasıl bir bakış açısı sergilediklerinin bilinmesinin de katkısı olabilir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE VERİLERİN TOPLANMASI

Bu çalışma, nicel verilere dayalı olarak hazırlanmıştır. Veriler anket tekniği ile elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan anket formu, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yer alan demografik özelliklere ilişkin; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, doğum yeri, gelir düzeyi, ikamet süresi ve turistlerle iletişim olmak üzere toplam 8 sorudan; İkinci bölüm ise turizmin pozitif ve negatif çevresel etkilerine yönelik toplam 8 adet 5'li likert tipi olmak üzere toplamda 16 sorudan oluşmaktadır. İzin verilen birimlerde minimum örneklem sayısından fazla olarak toplam 800 anket formu oluşturulmuş, 2019 yılı Mart, Nisan ve Mayıs aylarında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğrencilerine yüz yüze uygulanmıştır.

ARAŞTIRMADA ELE ALINAN SORULAR

- Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğrencilerinin turizmin çevresel etkilerine yönelik algılamaları ile demografik özellikleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
- Öğrencilerin turizmin çevresel etkilerine yönelik algılamalarında, yaşlarına göre anlamlı bir fark var mıdır?
- Öğrencilerin turizmin çevresel etkilerine yönelik algılamalarında, cinsiyetlerine göre anlamlı bir fark var mıdır?
- Öğrencilerin turizmin çevresel etkilerine yönelik algılamalarında, medeni durumlarına göre anlamlı bir fark var mıdır?
- Öğrencilerin turizmin çevresel etkilerine yönelik algılamalarında, eğitim düzeylerine göre anlamlı bir fark var mıdır?
- Öğrencilerin turizmin çevresel etkilerine yönelik algılamalarında, doğum yerlerine öre anlamlı bir fark var mıdır?

Tablo 1: *Evren İçindeki Örneklem Büyüklükleri*

Evren Büyüklüğü	Güvenirlik Derecesi	Güven Aralığı	Örneklem Sayısı	Güvenirlik Derecesi	Güven Aralığı	Örneklem Sayısı
1.000	%95	5	278	%99	5	400
10.000	%95	5	370	%99	5	624
20.000	%95	5	377	%99	5	644
50.000	%95	5	381	%99	5	657
100.000	%95	5	383	%99	5	661
500.000	%95	5	384	%99	5	665
1.000.000	%95	5	384	%99	5	665

Kaynak: (Akalın, 2018, s:113).

- ❖ Öğrencilerin turizmin çevresel etkilerine yönelik algılamalarında, ikamet sürelerine göre anlamlı bir fark var mıdır?
- ❖ Öğrencilerin turizmin çevresel etkilerine yönelik algılamalarında, gelir durumlarına göre anlamlı bir fark var mıdır?

EVREN VE ÖRNEKLEM

Bu çalışmanın evrenini Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde 2018-2019 akademik yılında öğrenim görmekte olan tüm öğrenciler oluşturmaktadır. Üniversite verilerinden hareketle; toplam öğrenci sayısının 13.347 olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla araştırmanın evreni, öğrenci sayısı olan 13.347'dir.

Örneklem büyüklüğünün kabul edilebilmesi için %95 güven aralığında en az 370 olması yeterli görülmektedir.

Bu çalışmada seçkisiz örnekleme yöntemlerinden tabakalı örnekleme metodu ile örneklem seçimine gidilmiştir. Tabakalı örneklem metodu; evrendeki alt grupların belirlendikten sonra bu grupların evren büyüklüğü içindeki oranlarıyla örneklemde temsil kabiliyeti kazandıran bir örnekleme yöntemidir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, ve Demirel, 2010, s. 85). Orantılı dağılım tekniği ile gerçekleştirilen tabakalı örneklem metodu örneklem seçiminde, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi bölümleri alt tabakaları oluşturmaktadır.

VERİLERİN ANALİZİ

Elde edilen ***800*** adet anket formundan eksik ve hatalı verilerin tespit edilip ayıklanmasının ardından ***542*** adet anketin uygulamaya alınmasına karar verilmiştir. Elde edilen verilerin SPSS 21.0 paket programında analizi gerçekleştirilmiştir. Veriler analizde işlenirken öncelikle ***Cronbach Alpha*** değerleri hesaplanmış geçerli ve güvenli olduğu sonucu ortaya çıkmış olup sonrasında katılımcılara ilişkin demografik değişkenlerinin ***frekans analizleri*** ve verilerin ***ortalama*** değerleri ortaya çıkarılmıştır.

Tablo 2: *Turizmin Çevresel Etki Boyutlar*
Güvenirlik Analizi

Boyutlar	**Cronbach's Alpha**	**Madde Sayısı**
Turizmin Çevresel Pozitif Etkileri	0,720	4
Turizmin Çevresel Negatif Etkileri	0,779	4

Alpha (α) katsayısına göre ölçeğin güvenirliliği aşağıdaki gibi değerlendirilmektedir (Kayış, 2014, s: 405).

$0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir,

$0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçe ğ in güvenirliği düşüktür,

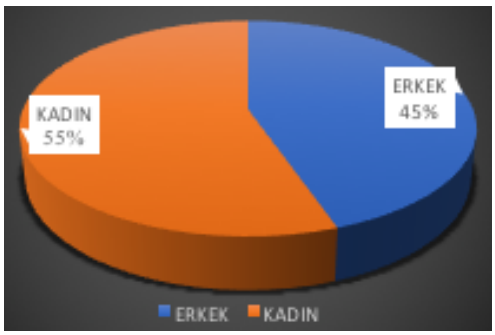
$0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir

$0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Verilere normallik testi uygulanmış ve dağılımın normal olduğu saptanmıştır. Bu nedenle ***parametrik analizlerin*** yapılmasına karar verilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri ile turizmin çevresel etkilerine yönelik algıları arasındaki farklılığa bakmak için ***t-testi*** ve ***varyans analizi*** *(One-WayANOVA)* yapılmıştır.

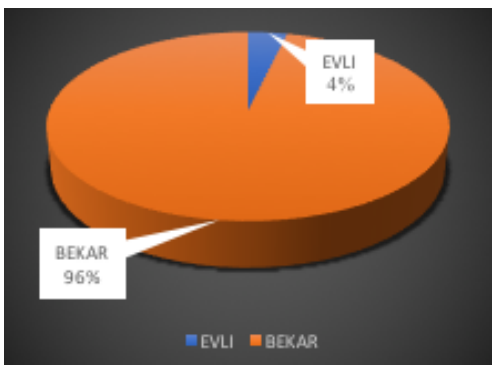
BULGULAR

Araştırmaya Katılan Kişilerin Demografik Özellikleri

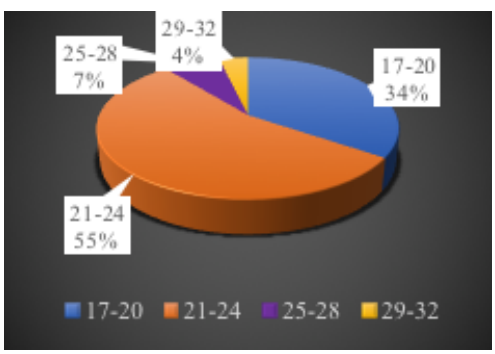
Şekil 1: *Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımları*

Araştırmaya katılan 542 katılımcının cinsiyetlerine göre dağılımlarına bakıldığında %55'i kadın (300 kişi), %45'i ise erkektir (242 kişi).

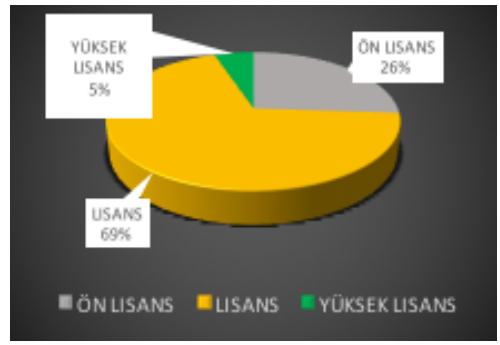
Şekil 2: *Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımları*

Araştırmaya katılan 542 katılımcının %96'sı bekar (522 kişi), %4'ü ise evlidir (20 kişi).

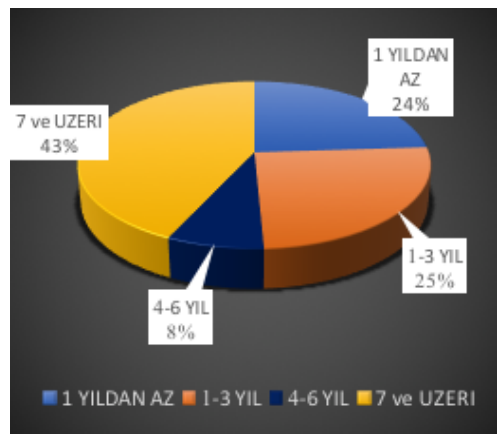
Şekil 3: *Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımları*

Araştırmaya katılan 542 katılımcının %34'ü 17-20 (187 kişi), %55'i 21-24 (296 kişi), %7'si 25-28 (39 kişi), %4'ü 29-32 (20kişi) yaş grubunda olduğu belirlenmiştir.

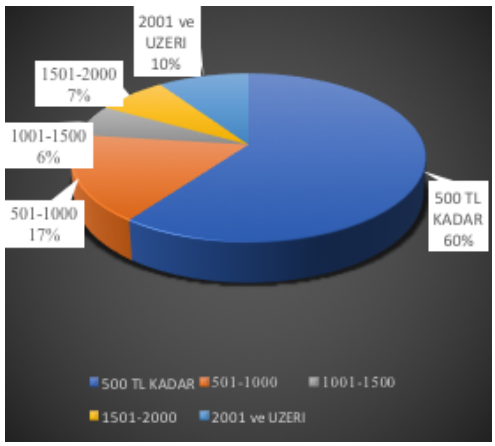
Şekil 4: *Katılımcıların Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımları*

Araştırmaya katılanların %69'u lisans (373 kişi), %26'sı ön lisans (141 kişi), %5'i ise yüksek lisans (28 kişi) öğrencisidir.

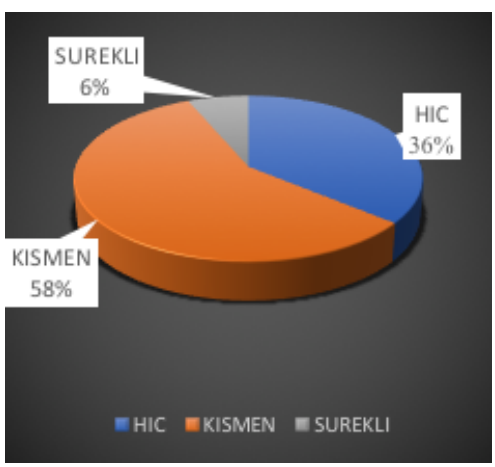
Şekil 5: *Katılımcıların İkamet Sürelerine Göre Dağılımları*

Araştırmaya katılanların %24'ü 1 yıldan az (130 kişi), %25'i 1-3 yıl (137 kişi), %8'i 4-6 yıl (42 kişi), %43'ü 7 yıl ve daha fazla (233) Ağrı'da ikamet etmektedirler.

Şekil 6: *Katılımcıların Gelir durumuna Göre Dağılımları*

Araştırmaya katılan 542 katılımcının gelir durumu incelendiğinde %60'ı 500₺'ye kadar (326 kişi), %17'si 501-1000₺ (91 kişi), %6'sı 1001-1500₺ (33 kişi), %17'si 1501-2000₺ (40 kişi), ve %10'u 2001₺ ve üzerinde (52) olduğu saptanmıştır.

Şekil 7: *Katılımcıların Turistlerle İletişim Kurma Sıklığına Göre Dağılımları*

Araştırmaya katılan 542 katılımcının turistlerle iletişim sıklığı dağılımlarına bakıldığında %6'sı sürekli (35 kişi), %58'i kısmen (312 kişi) ve %36'sı hiç (195 kişi) olarak belirlenmiştir.

Tablo 3: *Katılımcıların Turizm Algıları Alt Boyut Düzeylerine İlişkin Betimsel Bulgular*

Ölçek	$\bar{x}$	ss
Turizmin Çevresel Pozitif Etkileri	3,95	0,73
Turizmin Çevresel Negatif Etkileri	2,59	0,93

Katılımcıların turizm algıları alt boyut ortalamaları incelendiğinde, Turizmin çevresel pozitif etkileri düzeylerinin ($\bar{x}$ = 3,95), Turizmin çevresel negatif etkileri düzeylerinin ($\bar{x}$ = 2,59) olduğu tespit edilmiştir.

Verilerin dağılımlarını belirlemek için; aritmetik ortalama, medyan, çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiş olup, aritmetik ortalama ve medyanın eşit ya da yakın olması, çarpıklık ve basıklık katsayılarının ±2 sınırları içinde bulunmasından verilerin dağılımının normallikten geldiği belirlenmiştir (George ve Mallery, 2003).

Katılımcıların turizm algılarının cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda; turizm çevresel negatif etkileri düzeyinin cinsiyetlerine göre farkının istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlendiğinden (t=2,095; sd=540; p=0,037; p<0.05) Cinsiyeti kadın ($\bar{x}$ = 2,66) olanların turizmin çevresel negatif etkileri düzeyinin erkek ($\bar{x}$ = 2,49) olanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların turizm algılarının doğum yerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem *t-testi* sonucunda; herhangi bir farklılık görülmemiştir.

Turizmin çevresel negatif etkileri düzeylerinin yaşlarına göre farkının istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlendiğinden (F=2,816; P=0,039; p<0.05) Yaşı 21-24 yaş ($\bar{x}$ = 2,68) olanların turizmin çevresel negatif etkileri dü-

Tablo 4: *Katılımcıların Turizm Algılarına Ait Verilerin Dağılımına Ait Normallik Testi Sonuçları*

Ölçek	Statistic	Sd	p	$\bar{x}$	Medyan	Çarpıklık	Basıklık
Turizmin Çevresel Pozitif Etkileri	0,137	542	0	3,94	4,00	-0,500	-0,031
Turizmin Çevresel Negatif Etkileri	0,086	542	0	2,58	2,50	0,271	-0,357

Tablo 5: *Katılımcıların Turizm Algılarının Cinsiyetlerine Göre Farklılaşma Durumuna Ait*
Bağımsız Örneklem T-testi Sonuçları

Ölçekler	Cinsiyet	n	$\bar{X}$	ss	t	sd	p
Turizmin Çevresel Pozitif Etkileri	Erkek	242	3,94	0,74	-0,276	540	0,783
	Kadın	300	3,95	0,72			
Turizmin Çevresel Negatif Etkileri	Erkek	242	2,49	0,92	2,095	540	0,037*
	Kadın	300	2,66	0,93			

***p<0.05**

Tablo 6: *Katılımcıların Turizm Algılarının Doğum Yerlerine Göre Farklılaşma Durumuna Ait*
Bağımsız Örneklem T-testi Sonuçları

Ölçekler	Doğum Yeri	n	$\bar{X}$	ss	t	sd	p
Turizmin Çevresel Pozitif Etkileri	Ağrı	239	3,92	0,74	-0,681	540	0,496
	Diğer	303	3,96	0,72			
Turizmin Çevresel Negatif Etkileri	Ağrı	239	2,62	0,96	0,835	540	0,404
	Diğer	303	2,56	0,91			

***p<0.05**

Tablo 7: *Katılımcıların Turizm Algılarının Yaşlarına Göre Farklılaşma Durumuna Ait*
Tek Yönlü Anova Testi Sonuçları

Ölçek	Yaş	n	$\bar{X}$	ss	Sd	F	p	Scheffe
Turizmin Çevresel Pozitif Etkileri	17-20 yaş	187	3,95	0,70	3	0,060	0,981	
	21-24 yaş	296	3,94	0,74				
	25-28 yaş	39	3,94	0,80				
	29-32 yaş	20	4,01	0,78				
Turizmin Çevresel Negatif Etkileri	17-20 yaş	187	2,51	0,87	3	2,816	0,039*	(2-4)
	21-24 yaş	296	2,68	0,97				
	25-28 yaş	39	2,35	0,76				
	29-32 yaş	20	2,33	0,98				

*p<0.05; 1.Grup= 17-20 yaş; 2.Grup= 21-24 yaş; 3.Grup= 25-28 yaş; 4.Grup= 29-32 yaş

Tablo 8: *Katılımcıların Turizm Algılarının Ağrı'da İkamet Etme Sürelerine Göre* Farklılaşma Durumuna Ait Tek Yönlü Anova Testi Sonuçları

Ölçek	Ağrı'da İkamet Süresi	n	$\bar{X}$	ss	Sd	F	p	Scheffe
Turizmin Çevresel Pozitif Etkileri	1 yıldan az	130	3,87	0,71	3	0,953	0,415	
	1-3 yıl	137	4,00	0,70				
	4-6 yıl	42	4,05	0,75				
	7 yıl ve üzeri	233	3,94	0,75				
Turizmin Çevresel Negatif Etkileri	1 yıldan az	130	2,56	0,92	3	0,415	0,742	
	1-3 yıl	137	2,55	0,93				
	4-6 yıl	42	2,50	0,81				
	7 yıl ve üzeri	233	2,63	0,96				
*p<0.05; 1.Grup= 1 yıldan az; 2.Grup= 1-3 yıl; 3.Grup= 4-6 yıl; 4.Grup= 7 yıl ve üzeri								

Tablo 9: *Katılımcıların Turizm Algılarının Gelir Durumlarına Göre* Farklılaşma Durumuna Ait Tek Yönlü Anova Testi Sonuçları

Ölçek	Gelir Durumu	n	$\bar{X}$	ss	Sd	F	p	Scheffe
Turizmin Çevresel Pozitif Etkileri	500 TL ye kadar	326	3,88	0,76	4	2,474	0,044*	(2-3)
	501-1000 TL	91	4,01	0,76				
	1001-1500 TL	33	3,87	0,59				
	1501-2000 TL	40	4,14	0,66				
	2001 TL ve üzeri	52	4,13	0,52				
Turizmin Çevresel Negatif Etkileri	500 TL ye kadar	326	2,61	0,94	4	0,586	0,673	
	501-1000 TL	91	2,58	0,97				
	1001-1500 TL	33	2,67	0,89				
	1501-2000 TL	40	2,40	0,86				
	2001 TL ve üzeri	52	2,52	0,93				
*p<0.05 **p<0,01; 1.Grup= 500 TL ye kadar; 2.Grup= 501-1000 TL; 3.Grup= 1001-1500 TL; 4.Grup= 1501-2000 TL; 5.Grup= 2001 TL ve üzeri								

zeylerinin 29-32 yaş ($\bar{x}$= 2,33) olanlara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların turizm algılarının Ağrı'da ikamet etme sürelerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü anova testi sonucunda; herhangi bir farklılık bulunmamıştır.

Turizmin çevresel pozitif etkileri düzeylerinin gelir durumlarına göre farkının istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlendiğinden (F=2,474; P=0,044; p<0.05) Gelir durumu 501-1000 TL ($\bar{x}$= 4,01) olanların turizmin çevresel pozitif etkileri düzeylerinin 1001-1500 TL ($\bar{x}$= 3,87) olanlara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Araştırma bulguları değerlendirildiğinde katılımcıların cinsiyete göre turizm algıları farklılık göstermiştir. Buna göre kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre çevresel negatif etkileri daha yüksek düzeyde algılamaktadır. Bu durum cinsiyeti kadın olan katılımcıların, erkek katılımcılara göre çevrede oluşan negatif etkilere daha çok duyarlı olduklarını göstermektedir.

Yaşa göre, '21-24' yaş grubundakilerin diğer yaş guruplarından farklı olarak turizmin çevresel negatif etkilerine yönelik algı düzeyleri daha yüksek çıkmıştır. Yaşı 21-24 yaş olanların turizmin çevresel negatif etkileri düzeylerinin 29-32 yaş olanlara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu duruma etken, katılımcıların %54,6'sının 21-24 yaş grubu aralığında olmasından kaynaklandığı şeklinde düşünülmektedir.

Gelir durumuna göre, '501-1000' arası gelire sahip bireylerin diğer gelir gruplarından farklı olarak turizmin çevresel pozitif etkilerine yönelik algısı daha yüksek olmuştur. Gelir durumu 501-1000 TL olanların turizmin çevresel pozitif etkileri düzeylerinin 1001-1500 TL olanlara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu durum geliri düşük olan bireylerin daha çok kaygılı, hassas bakış açısıyla çevrelerine baktıkları, ayrıca turizmin bölgede daha çok yapılanması ve gelir getirici etkisine inandıkları düşünülmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde üniversite öğrencilerinin Turizmin çevresel pozitif etkilerini, Turizmin çevresel negatif etkilerine göre daha olumlu algıladıkları görülmüştür. Bu durum, üniversite öğrencilerinin eğitim düzeylerinin yüksek olmasıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca üniversite öğrencileri, her ne kadar turizmin çevreyi pozitif etkilediklerini düşünseler de bu duruma temkinli ve bilinçli yaklaşarak olası negatif etkileri de görmezden gelmedikleri elde edilen bulgulara göre söylenebilir.

Bunun yanı sıra turizm; doğal ve tarihi mekanların tahribatının önlenmesine, flora ve faunanın korunmasına, çevresel duyarlılığı arttırıcı gibi birçok etkiye sahiptir. Turizmin çevresel olumsuz etkilerini minimum seviyelere, olumlu etkilerini daha yukarılara çekebilmek için insanların eğitim düzeyleri belirleyici faktörlerden olabilmektedir. Turizm ve çevre ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda daha temiz bir çevre, sürdürülebilir turizm ve yaşam kalitesi açısından önemli politikalar geliştirilip uygulanmalıdır. Aynı zamanda çevre dostu aktivitelerin oluşturulması ve toplumlara ulaştırılması gerekmektedir. Bunlardan hareketle turizm aktivitelerini gerçekleştirirken insanların daha bilinçli hareket etmeleri açısından hemen hemen her eğitim düzeyindeki okullarda turizm ile çevre eğitimine yer verilmelidir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Akalın, M. (2018). *Örnek Açıklamalarıyla Sosyal Bilimlerde Araştırma Tekniği Anket.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bahar, O., & Kozak, M. (2012). *Turizm ve Rekabet.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Bulgan, G. (2017). Kavramsal Boyutu ile Turizm. M. Demir içinde, *Genel Turizm Kavramlar ve Farklı Boyutlarıyla Değerlendirme* (s. 1-31). Ankara: Detay Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi.

George, D., & Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference.* Boston: Pearson.

Hussein, A. T., & Saç, F. (2008). *Genel Turizm Gelişimi-Geleceği.* Ankara: Siyasal Yayınevi.

Jurowski, C., & Gursoy, D. (2004). Distance Effects on Residents' Attitudes Toward Tourism. *Annals of Tourism Research, 31*(2), 296-312.

Kayış, A. (2014). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri.* (Ş. Kalaycı, Dü.) Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Kervankıran, İ. (2014). Beypazarı/Ankara Örneğinde Turizmin Ekonomik, Toplumsal ve Çevresel Etkilerine Yerel Halkın Yaklaşımı. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(31), 133-153.

Kınacı, B., Albuz Pehlivan, N., & Seyhan, G. (2011). *Turizm ve Çevre (Çevre Koruma).* Ankara: Pegem Akademi.

Özgüç, N. (2007). *Turizm Coğrafyası.* İstanbul: Çantay Kitapevi.

Usta, Ö. (2016). *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım.* Ankara: Detay Yayıncılık.

DIE MÄRCHEN UND GESCHICHTEN AUS (M)EINER KINDHEIT IN OSTANATOLIEN

Yücel FEYZİOĞLU*

ABSTRACT

Ein Dorf, das seinen Rücken an den Kısırberg lehnt und sein Gesicht dem Berg Ararat neigt, dort wurde ich geboren. Als ich ein Kind war, wusste ich des Ruhmes und der Bedeutung des Berges Ararat nicht. Nur seine weißen Gipfel auch im wärmsten Sommer waren für mich unvergesslich. Ich bin mit Märchen und Sagen um diesen Berg aufgewachsen. Alles war für mich ganz normal.

Erst als ich ferne (andere) Länder bereiste und mir die Menschen dort von der Schönheit des Ararat erzählten, haben sie in mir das Interesse an diesem sagenumwobenen Berg geweckt. Voller Faszination kehrte ich in die Erinnerung an meine Kindheit zurück und schrieb jene Märchen und Sagen nieder.

Einsehen: *Berg Ararat, Geschichte, Legende, Kind.*

* *Freelance researcher Yücel FEYZİOĞLU, writer, Köln/GERMANY, e-mail: feyzioglu1@gmail.com*

BİR AŞKIN FARK ETTİRDİĞİ MASAL ve EFSANELER

Yücel FEYZİOĞLU*

Ağustos 1974 tarihinde Frankfurt'ta bir Alman okulunda öğretmenliğe başladım. Erkek olarak bir ben varım bir de okul müdürü. Gerisi bayan. Çoğunluğu 68 kuşağından, genç ve güzel insanlar. Birlikte ders planları yapıyoruz, birlikte tiyatroya, konsere gidiyoruz, voleybol oynuyoruz. Birlikte ABD emperyalizmi Vietnam savaşını durdursun diye yürüyor ve kazanıyoruz. O zaman benim Almancam zayıf. Ders planlarıma ve Alman ders programlarını kavramama yardım ediyorlar. İçlerinde E. Adında bir meslektaşım var ki, yardımsever ve ilgimi çok çekiyor. Beraber olmaktan zevk alıyoruz. Resmi kuruluşlardaki bütün işlemlerimi o çözüyor. Anlamadığım cümleleri sabırla tekrar tekrar anlatıyor. Bazan birlikte çıkıp bir cafede oturuyoruz. Kıza âşık oluyorum. Birgün bana diyor ki, "benim dersimi izlemek ister misin?" "Tabii!" diye cevap veriyorum, okulun atölyesine iniyoruz. Orada ilkokul 4.sınıf çocuklarına araba tamiri öğretiyor. Bir VW arabayı birlikte söküp takıyorlar. Tıpkı bizim köy enstitüleri gibi yaparak yaşayarak öğretiyor. Çok etkileniyor ve kendime daha yakın buluyorum onu. Cafede oturduğumuz birgün elini avucumun içine alarak: "Seni seviyorum E.," diyorum. "Ben de seni seviyorum Yücel, ama arkadaşım var. Ona söz vermişim, seninle birlikte olamayız. Ama günün birinde ondan ayrılırsam seni arayacağım, söz." "Bekleyeceğim," diyorum. Ayrılmaz iki dost oluyoruz. Bana soruyor birgün: "Sen Türkiye'de hangi kentte doğdun?" "Kars," diye cevap veriyorum ama gözlerinin önünde canlanması için de, "Ağrı Dağı'nın biraz kuzeyinde bir kent. Ağrının beyaz zirvelerine bakarak bir köyde büyüdüm," diye ekliyorum. Işıltılı gözlerle bakarak: "Sen kutsal bir kişiliksin desene!" diyor.

O zamana kadar Ağrı Dağı'nın ününü ve önemini çok bilmiyordum. Yaz aylarında bile yükselen bembeyaz zirveleri beni etkiliyordu. O dağların masal ve söylenceleriyle büyümüştüm. Her şey bana doğal geliyordu. O masalları anlatıyorum. "Yazsana, çok ilginç!" diyor.

Onun birgün bana dönmesini bekliyorum.

Gittiğim her ülkede Ağrı Dağı'nın hayranlık uyandıran ününü ve görüntüsünü fark ettiriyorlar bana ve o dağları daha çok seviyorum. Çocukluğumdan kalan o masalları ve Nuhun Gemisi efsanesini yazmam E'ye ve o dağlara olan saygımdandır. Şimdi o masallardan birini okuyacağım size. Masalı günümüzle bağlamanızı rica edeceğim.

AĞRI DAĞLARI'NIN DEVLERİ

Derler ki, dünyanın en eski, en büyük mağarası Ağrı Dağı'nın altındaymış... Bu mağarada dünyanın en zengin hazinesi varmış. Yakutlar, zümrütler, topazlar, safirler, altın madenleri... Bu hazineyi yedi dev koruyormuş. Yedi kardeş dev... Her gece biri, her gündüz diğeri nöbet tutuyormuş...

İnsanoğlu bu hazineye göz koymuş. İlle de onu almak, zengin olmak istiyormuş... Bir gün bir çok pehlivan bir araya gelmiş. Devleri öldürüp hazineye el koyma kararı vermiş.

Hepsi atları mahmuzlayıp mağaranın önüne sürmüş... Gelmişler ki, ak saçlı, ak sakallı Hızır dede mağaranın önünde duruyor. Şöyle dile gelmiş dede: "Hayrola koçak yiğitlerim, siz hara, bura hara? Ne işiniz var bu dağda?"

Pehlivan başçısı cevap vermiş: "Mağarayı basıp hazineyi çıkaracağız ay dede!"

* *Araştırmacı yazar Yücel FEYZİOĞLU, Köln/ALMANYA, e-posta: feyzioglu1@gmail.com*

"Hımmm!" demiş dede, "hazinenin sahipleri var, duymadınız mı?"

"Duyduk! Onun için bire on geldik. Devleri öldüreceğiz, hazineyi kapıp gideceğiz."

Hızır dede yumuşacık yanıt vermiş: "Yiğitlerim, siz onları öldüremezsiniz. Onlar büyülü devlerdir. Öldürdüğünüz an çoğalırlar, bire yedi olurlar... Şimdiye dek onları yenen olmadı."

Gençler biraz böbürlenerek kendilerini tanıtmışlar: "Ama dede, bize pehlivan derler. Bizden habersiz bir kuş bile uçmadı, bileğimizi büken daha anadan doğmadı."

"Unutmayın!" demiş dede. "Bu devleri de daha yenen olmadı."

Gençler sormuş: "Peki bize bir öğüdün var mı?"

"Evet, var! Atlarınızı sürüp geri gidin. Hepiniz taylı birer kısrağa binin. Geri buraya gelin. Taylar kapıda kalsın. Atlarınızı dörtnala mağaraya sürün. Çok garip sesler duyarsanız, bilin ki devler uyanıktır. Sakın birine bile dokunmayın... Alabilirseniz yerden avuçlayıp çamur bile olsa alın... Bu işi sakın durarak yapmayın. Derhal taş olursunuz. Atların başını aynı hızla geri çevirip kaçın... Devler arkadan koşacak... Onlar atlarınızdan daha hızlıdır. Atlar tayları kaptırmamak için daha da hızlanacak, taylara ulaşacaklar, kurtulacaksınız. Devler tayları görür görmez, büyüleri bozulacak, derhal geri dönecekler... Mağaradan aldıklarınıza bakacaksınız, alan da pişman olacak, almayan da. Sakın pişman olmayın."

Gençlerden biri Hızır dedenin ne demek istediğini merak etmiş: "Yani dede neden pişman olmayalım?"

"Ele geçirdiğiniz çamur da olsa hepsi mücevhere dönüşecek, varsıllığınız aşıp taşacak, ama her şey cesaretle, yavaş yavaş ve sabırla..."

Gençler daha da heyecanlanmışlar, geri dönüp taylı kısraklara binip gelmişler. Tayları mağaranın ağzında bırakmış, atları dörtnala içeri sürmüşler... İçeriyi lâl-ı cevherler aydınlatıyormuş, atlar çamura batıyor, her yandan inanılmaz homurtular yükseliyormuş... Hepsi inanılmaz kıvraklıkta biniciymiş, içeri girdikleri gibi hızla atları geri çevirmişler. Çevirirken eğilip çamuru avuçlamışlar, devler arkalarına takılmış. Atlar hızlanmış. Devler yetişecekken kısraklar can havliyle dışarı çıkıp taylara katılmış. Devler yaklaşamamış, geri mağaranın derinliklerine dönmüşler...

Yiğitler avuçlarını açmışlar ki ne açsınlar!.. Kiminin elinde çok çamur var, kiminin elinde az... Gün ışığı görür görmez çamurlar dünyanın en pahalı cevherleri olmuş... Işıltısı bütün Aras ovasını tutmuş... Bir avuç alan neden çok almadım diye pişman olmuş, az alan neden az aldım diye...

Hızır dedenin sözünü anında unutmuşlar: "Mağaraya girip bir daha alalım," demiş biri.

İçlerinden başka biri uyarmış: "Dede böyle demedi. Başımıza bir hal gelebilir. Dedeyi bekleyelim, onun öğüdünü alarak karar verelim..."

"Doğru!" demiş hepsi. Beklemeye koyulmuşlar. Ne gelen olmuş, ne giden. Sonunda yorulmuşlar. İçeri girip biraz daha cevher almaya karar vermişler. Yine tayları dışarıda bırakmış, atları dörtnala içeri sürmüşler... İçeride ne horultu ne gürültü... İstedikleri kadar çamur almış, ceplerini, koyunlarını koltuklarını doldurmuşlar, atları hızla sürüp kaçmışlar... Çamurlar güneş ışığını görür görmez pehlivanlarla birlikte taşlaşıp oldukları yerde kalmış.

Şimdi derler ki Ağrı'nın eteklerindeki o kara taşlar, o yaralı taşlar, mücevherleri kaçıran, o pehlivanlarmış, o günden sonra bir daha mağaraya giren olmamış...

NEDEN BÖYLE, HİÇ DÜŞÜNDÜNÜZ MÜ?

İki gündür çoğunuzu ilgi ile dinliyorum. Büyük çoğunluk Ağrı Dağı Efsaneleri ve Nuhun Gemisini büyük bir huşu içinde ne kadar

kutsal olduğunu anlatıyor. Sizlerden önce zaten binlerce kez anlatılmış. Yeni bir şey söylüyor musunuz? Neden bu kadar kutsal? Niçin üç semavi dinde de Nuhun Gemisi anlatılıyor? Günümüzle bağı ne?

Sizlere bir serzenişte bulunacağım, kusura bakmayın: Bir arkadaş bile günümüzle bir bağ kurmuyor. Oysa bilimsel bir çalışmanın sonucunda günümüzle bağ kurulması, bu çalıştay sonucunda bir kazanım elde edilmesi gerekmiyor mu? Bence gerekiyor. Ben Ağrı Dağı, Nuhun Gemisi Efsanesi ve Aras Havzasının geçmişine değinip günümüzle bağlamak istiyorum:

Efsaneye göre tufandan sonra insanlar ile canlılar 'Nuh'un Gemisi' ile bu dağa konmuş. Sular çekilince herkes ayağını burada toprağa basmış, çevresine dikkatle bakmış. İki koldan dağlar, Kısır Dağı'na kadar koridor açıyormuş. Dağlar yüksek, vadiler derin, yarlar uçurum... Yarlardan akan dereler Aras'a karışıyormuş. Dağ doruklarında kar, boran... Dağların karnı şişkin... Dağlar bakır, kristal, demir, gümüş... Dağlar tuz kayalıkları... Altın, amyant, arsenik... İnsanlar hemen işe sarılmışlar. Tarihi bilgilere göre insanoğlu dağların karnını ilk kez burada açmış, maden çağına bu vadide ulaşmış... İlk zenginlikler buradan...

İlk kaleler Aras Dağları'nın doruklarında kurulmuş. Karakız Kalesi, Madur Kalesi, Haydut Kalesi ve daha başka kaleler: Morbet, Gökçe Kale, Kara Kale, Narin Kale, Keçivan Kalesi... İnsanlar buralarda hayat ve güvenlik aramış... Ağrı Dağı ve Nuhun Gemisi insanlığın böyle bir ihtiyacını karşıladığı için kutsal olmuş. Yoksa ne önemi olabilir?..

Urartulardan sonra bütün maden ocakları kapanmış. Kaleler yıkılmaya terkedilmiş. Ya da bir yığın haydut bu kaleleri yıkarak altın aramışlar. Bugün sadece tuz ocakları çalışıyor. Maden Teknik Arama sitesine girdiğinizde bu havzada maden rezervlerinin yattığını göreceksiniz. İşte günümüzün bağı budur. "Ağrı Dağı'nın Devleri" ocakların önünü kesmiş. Maden vermiyorlar. Nuhun Gemisi efsanesinin anlamı ve günümüzle bağı da budur. 5. Ağrı Dağı ve Nuhun Gemisi Çalıştayından bunların bilince çıkarılmasını beklerdim.

Ağrı Dağı ve Aras havzası kendi zenginliğini keşfedecek insanları bekliyor. 'Nuh'un Gemisi'nden yeniden inecek insanları bekliyor. Bu insanları motive edecek olanlar sizlersiniz.

Dikkatiniz için teşekkür ederim.

PEKİ, ÂŞK HİKÂYESİNİN SONU NE OLDU?

Bilerek hikâyenin sonunu anlatmıyorum. Bakalım merak edenler olacak mı? Toplantıya öğle yemeği için ara verildiği zaman merakla soruyorlar: "Sonradan E., seni aradı mı?"

"Aradı," diyorum, başıma toplanıyorlar. "Ama aradan 32 yıl geçmişti. Ben Frankfurt'tan Köln'e taşınmıştım. Birgün telefonumda E.,-nin sesini duydum: Yücel ben geldim, Köln' deyim, dedi. Bekle geliyorum diye cevap verdim. E ile buluşmadan önce 12.yy'dan kalma şato lokantasına telefon ettim. İki kişilik bir masa hazırlayın, çiçekler ve mumlar koyun, güzel bir ortam hazırlayın dedim. E'yi alıp bu şatoya götürdüm. Omuzlarına inen upuzun düz saçları kırlaşmış, yüzü olgunlaşmış daha da çekici bir kadın olmuştu. Önce şatoyu gezdirdim, sonra bizim için hazırlanmış masaya oturduk. Çok duygulandı, mutlu oldu, gözleri doldu: "Anladım Yücel dedi, bizim aşkımız 12.yy'da kaldı." Evli olduğumu eşimi üzmek istemediğimi uygun bir dille anlattım. Ola ki bir gün ayrılırsak ben de seni arayacağım," dedim. "Ama sana sonsuz teşekkür ederim sevgili E. Yaz dediğin masalları yazdım. Şimdi on binlerce çocuğun elinde dolaşıyorlar. Umarım çocuklar bu masalları birgün gerçeğe dönüştürecektir."

REFLECTIONS OF THE ARMENIAN MASSACR INTO LITERATURE

Zeynelabidin MAKAS*

ABSTRACT

When social events start to affect society life, art becomes involved. It becomes no more individual. Poets, authors, poet singers are some of those who get involved. Although today's technology replaces these names, the functions of these were more effective in the past. Because these artists were carrying out the function of communication. Participation and dissemination changed into the dimension of the event. This situation also determines the life of the event.

Nationally we have a structure who don't approve any kind of acts which affect the history of humanity. But this situation doesn't mean that we are sheep surely. When those who have misevaluated us throughout history, try to terminate our red lines and get the necessary lesson, they have chosen to miscall us as 'Barbarian Turk'.

When we examine Turkish-Armenian relations throughout history, it is not so bright. When the issue is examined based on the historical documents and knowledge, it is seen that the cause of the negative events is one sided. Although our collocutors and their followers don't wish to face these facts, history has the last word.

We wish we could express pleasing things while describing the relations between two nations but the situation has exceeded the desired limits. A moral is to be pointed. We aim to attain this result through our rescript.

Key words: *Turkey, Armenia, literature, poetry, massacre.*

* *Assoc. Prof. Zeynelabidin MAKAS, Retired Academician, Iğdır/TURKEY*

ERMENİLERİN YAPTIĞI KATLİAMLARDAN EDEBİYATA YANSIYANLAR

Zeynelabidin MAKAS*

Üzerinde yaşadığımız coğrafya birçok nedenden dolayı tarihin bilinen zamanından itibaren dünyanın en kırılgan noktalarından biri sayılmaktadır. Özellikle Kafkasya ve Ortadoğu bu özelliğini günümüzde de muhafaza etmektedir. Sık sık el değiştiren bu bölgede sınırlar oldukça esnek bir durum arz eder. Bölge, doğal kaynaklarının yanı sıra etnik açıdan da hayli zengindir. Tarihî kayıtların bildirdiğine göre bu guruplara XVII-XVIII. yüzyıllarda Ermeni adlı bir halk daha ilave edilir. İlkin tebaa konumundaki bu halk, hakim milletlerin zayıf düşmeleri halinde fırsattan istifade etmeği adeta bir gelenek haline getirmiştir.

Dünyanın gelmiş geçmiş en büyük imparatorluklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Zayıflamaya, parçalanmaya yüz tuttuğu bir dönemde biraz da hakim güçlerin asılsız vaatlerine kanarak sahne almış ve anılan bölgeyi yıllarca adeta bir kan gölü haline getirmişlerdir. Ne gariptir ki, güçlü devletlerin iti itle boğuşturma stratejisi varlığını günümüzde de hızını kesmeden devam etmektedir. Acaba kıssadan hisse çıkarmak bu kadar zor mu?

Nedense bazı milletlerin ne yaptıkları katliamların, ne de devletlerinin sınırı belli değildir. Onlara kimse hesap sormuyor veya soramıyor. Anılan bölgeye başka yerlerden farklı amaçlar için getirilip yerleştirilen Ermeniler de bu imtiyaza sahiptir. Hıristiyan âleminin şımarık çocuğunun yaptıkları hep yanında kalmıştır, Hazar'dan Ege'ye, Karadeniz'den Akdeniz'e adı geçen bu halktan zarar görmeyen aile yok gibidir, denilebilir. Ezilen insanların mensubu olduğu milletlerle ülkelerin ilgili makamlara yaptıkları şikayetler muhatap bulamayınca, devreye şahıslar ve toplum girerek, dertlerini zaman zaman dile ve tele dökmüştür. Millet olarak, aynı coğrafyayı paylaştığımız milletlerle iyi geçinmeyi düstur edinmişizdir. Bunu bize kutsal kitabımız da emr etmektedir. Nasıl yorumlanır bilemiyorum ama, ancak bazı komşularımızı rahmetle anmak şansımız olmadı. Bu bedbaht milletlerin ilk sırasına galiba Ermenileri koymak zorundayız. Kafkasya ve Doğu Anadolu'da yoğun bir şekilde katliam yapan Ermenilerin adı yöre halkı arasında daima nefretle anılmaktadır. Sadece destan, hikaye, atasözü, deyim, fıkra, manzum türle, vb. gibi edebî ürünlerimizde değil, küfür ve beddularımızda da Ermeni adına müracaat ederiz,Herhangi birine aşırı derecede kızan birinin muhatabına hitaben " Ermeniden dönme, Ermeni dölü, dığa (erkek çocuk), Ermeni sıpası; muhatap kadın ise axçik (genç kız) demesi , en ağır küfürler arasındadır. Aşırı tepki gösteren, ağlayıp sızlayan sünnet olacak çoçuklara; ' sünnet olmazsan Ermeni kalırsın ifadesi, en etkili telkin yoludur. Yine herhangi birinin insaftan yoksun olduğunu vurgulamak için 'sen Ermeni misin, senin yaptığını Ermeni yapmaz' gibi ifadeler sıkça kullanılır, Birine beddua ederken ' seni Ermeni suratında mezara gidesin ' ifadesine baş vurulur. 'Ermenileşmek', birçok olumsuz özelliği bünyesinde barındıran bir deyim olarak diller ezberi konumundadır. Alkolikler için Ermeni gibi xum dibinde yatandır" benzetmesi yapılmaktadır.

Ermenilerin yaptığı katliamlar nesilden nesle aktarıldığı için, düşmanlık ve intikam duyguları bilinçaltında kendilerine yer bulur doğal olarak. Bu cümleden, çocuk yaşlarımızda rastladığımız kaplumbağaya bile Ermeni

* *Doç. Dr. Zeynelabidin MAKAS, Emekli Öğretim Üyesi, Iğdır/TÜRKİYE*

veya Müslüman olduğunu sorardık.Şayet kaplumbağa kıbleye doğru giderse Müslüman, aksi istikamete doğru giderse Ermeni olduğuna hüküm edilerek öldürülürdü. Günümüzde bile kuzey, Ermeni kıblesi olarak telakki edilir ve birine kızan " seni başını Ermeni kıblesine doğru keserim" ifadesini kullanır.

Erivan'da yaşayan yaşlı bir Türk ölüm döşeğinde iken çocuklarına keşişi çağırmalarını söyler. Keşiş gelir, adam Ermeni olmak, Hıristiyan olarak ölmek istediğini belirtir. Herkes şaşırır. Keşiş,büyük bir sevinçle bütün dini pratikleri kısa zamanda adama yaptırır, bu iş tamam deyince, adam, şimdi huzur içinde ölebilirim der. Sebebini sorarlar. O da hiç olmasa dünyadan bir Ermeni eksilmiş olacak diye cevap verir. Bir arada yaşadıkları dönemlerde bazıları da Ermenilerden öç almak için onlarla kirve oluyormuş.

"- Qızım sen bu oğlanı sevirsen mi?

Esli xan paşanın ayaklarına yapışıp dedi:

- Sene qurban olum paşa, bu menim sevgilimdi. Atam meni ona vermek istemir, bizi feraq oduna yandırır, verdiyi sözde durmu

Bu mısralar Azerbaycan Dastanları adlı eserin ikinci cildinden alınmıştır. Anlaşılacağı üzre, mevzu Kerem ile Aslı hikayesidir. Bilindiği gibi halk hikayelerimiz arasında en yaygın olanıdır. Aşık ile maşuk muratlarına nail olamaz,yanıp kül olurlar. Kerem, Ziyad hanın oğlu, Aslı ise keşişin kızıdır. Keşiş, verdiği sözü tutmaz. Bir din adamının verdiği sözden dönmesi, elbette manidardır. Gerçi o günden bu güne keşişlerin fikrinde olumlu yönde değişen fikrinde değişiklik pek yoktur. Sözbu hikayeden ve zamandan açılmışken, başta bu hikaye olmak üzere, bazı hikayelerimizin Ermeniler tarafından millileştirilmeğe çalışıldığını belirtmek isteriz. Hatta tıpkı bu hikayede olduğu gibi, diğer hikayelerde de adeta bir Ermenistan haritası çizilmektedir. XX. Yüzyılın başlarında Aşık Civani'nin önderliğinde yapılan bu özelleştirme neticesinde birçok hikayemiz Tiflis'te Ermenice neşrolunmuştur. Önemli bir husus ise, Ermeni damgası vurulan hikayelerin meydana geliş tarihlerinin çok eskilere götürülmesi gayretidir. Bununla kendi tarihlerinin, kültürlerinin, bölgedeki varlıklarının çok kadim olduğunu ifade ve ispat etmek isterler. Yani katliam sadece insanla sınırlı tutulmamıştır.

Bu hikayenin Anadolu varyantlarının birinde yaşlı bir kadının yardımıyla Kerem ile Aslı Erzincan'ın Akrep Bağları semtinde bir araya gelir. Sevgililer arasında manzum şöyle bir konuşma geçer:

Aslı:

Kerem, sende akıl fikir olsaydı
Öz elinde sultanıdın, xanıdın.
Uymazıdın men tersanın feline
Gence gözelerin birin alıdın.

Kerem:

Şirin Aslı'm bir minnetim var sene
Men yazığı bîvefa mı sanıdın?
Sende olsa bu aşkıhn bir zerresi
Menden beten ataş alıp yanıdın.

Aslı:

Her iyidin bir mi talihi, bahtı,
Her insan bekler mi verdiyi ahdı?
Sen niye terk ettin o tacı, tahtı?
Sultan olup öz elinde qalıdın.

Kerem:

Bizim yerde atlı yeter yayaqa
Baksana rengine dönüp boyaqa.
Küfr ile dolmusan başdan ayaqa
Ağlın olsa, qız Müslüman oludun.

Aslı:

Xan Esli düşüpdü feryada, oda,
Bilirem qırxlardan içmisen bada.
Meni sene yazsayıdı ol xuda
Bura gelmez, tâ Gence'de alıdın.

Kerem:

Kerem der ki, o sözlerin bahana,
Gel seni götürüm ol İsfahan'a,
Acısaydın taca, tahta, divana
Bura gelmez, qız yanımda qalıdın.

Bu hikaye üzerinde kalem oynatan Ermeni araştırmacılar Kerem'in Aslı'yı islamiyete davet ettiğini, Aslı'nın ise bunu kabul etmeyip, dini aşkına tercih ettiğini gururla ifade ederler. Oysa bu çürük bir iddiadan ibarettir. Zira günümüzde durum hiç de iddia edildiği gibi değildir. Bu hikaye ile ilgili çok şey söylenebilir ama, mevzuu değiştirmemek adına, önemli bir olaya parmak basmak isteriz. Ermeni olmasına rağmen, Aslı'nın da belirttiği gibi verdikleri sözde durmamak, Ermenilerin fıtratında vardır. Bunu, Ermenilerin 1907-1908 de fırsattan istifade edip, Erivan ve havalisinde çıkardıkları bir isyanı konu alan destanında Aşik Elesger'in çıraklarından Alçalı Muharrem de şu mısralarla ifade etmektedir:

Ermeniler yığva koydu, şah ile divan eyledi,
Qoburnatr, yanaralın qetline ferman eyledi,
Kırıldı keşiş marhaza, her biri yüz kan eyledi.
Pristavlar, leçenlikler ah çekdi. Efgan eyledi.
Ermeninin qaydasıdır müselmanla behs eylemek
Müselmanda qayda deyil qovqa salıp, ses eylemek.
Hınzırın adetidir yazıp pozulqan eylemek
Şeriatta halal yazıp kısasa kısa eylemek
Çox qırıldı Ermeniler, harda ki, tuğyan eyledi.

Ulaşabildiğimiz kaynakların hiç birinde Ermenice şiirler yazan, saz çalan, aşıklık mesleğini icra eden ne bir aşiğa, ne de bir şaire rastlayamadık. Ancak Türkçe-özellikle Azerbaycan Türkçesi- şiirler yazan, aşıklık sanatını icra eden, düğün derneklerde hikayeler anlatan Ermeni sanatkarların sayısı onlarla, hatta yüzlerle ifade edilmektedir. Sadece Keşişoğlu mahlaslı 14 Ermeni aşığı tespit edilmiştir. Çünkü Grabar adı verilen ve kilise terimleriyle dolu eski Ermeni dili yapısı itibariyle şiir diline uygun değildir. Gerçi Aşkrabar dedikleri modern Ermenicenin de eskisinden pek farkı yoktur. Bu yüzden Ermeni aşık ve şairler yoğunlaşan duygularını Türkçeyle ifade etmişlerdir.

Bazı adamlara hayran qalmışam
Bülbülü beyenmez, gülü beyenmez.
Cebinde paslı bir bıçak da yoxdur
Hançerin qaşında leli beyenmez.
Adam var yuvası yurdu derbeder
Ömrü küçelerde, yollarda geçer.
Palıt kozasını hurma zanneder
Şamlardan süzülen balı beyenmez.
Denizde tor atan balıkçılar var,
Tuttuğu lakanı şahmayı sanar,
Bazarda, küçede çene vuranlar
Eve girer, Rüstem-Zal'ı beyenmez.
Çobana ne lazım mirvari, elmas
Üzlü peynir olsun yanında biraz.
Üstünde yorgan yox, altında palaz
İpeyi, atlası, şalı beyenmez.
Oynayın da. sevinin de, gülün de,
Göz seviner gözeliyi görende.
Sayat Nova meclislere girende
Şenlik sever, qalmaqalı beyenmez.

Sayat Nova'nın Tiflis muhitinde yetişen Ermeni asıllı bir şair olduğunu bilmeyenler, bu şiirin Azerbaycanlı bir Türk'ün yazdığına hükmederler. Şiirin redifi de bize Tufarganlı Aşık Abbas'ı hatırlatmaktadır.

Vara vara kime edim şikayet
Ehl-i tabib gerek bile derdimi.
Artıra artıra o çarx-ı felek
Dönderdi deryaya, sele derdimi.
Ağlaram, sızlaram, eylerem geqan,
Akar gözlerimden ab-ı ırağan.
Daha bu diyarda bulunmaz derman
Daha ne getirim dile derdimi?
Bir günü bu felek belimi büker
Bir gamze çekiben belimi büker,
Ne gergedan, ne ner, ne maya çeker
Gütürüp verseler file derdimi.

Keşişoğlu edir fani dünyada
Artdı gam hicranım hadden ziyada,
Çünki mene verdin mene ay bâr-i hüda
Daha verme özge kula derdimi.

Şiirin müellifi;

"Mende olan derdin hicran yükünü

Ne gergedan taşır, ne de fil çeker." Diyen Çıldırlı Aşık Şenlik'le sanki aynı ustadan ders almış gibi.

Örnekler o kadar çok ki, ciltler bile aciz kalır. Dilleri başta olmak üzere, bizden çok şey öğrendi Ermeniler. Ne yazık ki, insanlığı öğrenmediler, öğrenmek de istemiyorlar. Çünkü bu asil haslet, her millete nasip olmuyor.

Hangi birini söyleyelim? Ermeni mezalimi adı altında Anadolu'da yayımlanan onlarca kitabı mı, henüz yazıyla tanışmayıp gönüllerde kabuk bağlamış yaraları mı, Hınçaç, ve Taşnakların Anadolu ve Kafkasya'da yaptıkları vahşice katliamları mı, Asala'nın Türk diplomatlarını haince şehit etmelerini mi, geride bıraktığımız asrın doksanlı yıllarından itibaren yüzlerce yıllık Azerbaycan topraklarında yoğunlaştırdıkları işgal ve katliamlarından mı, takriben otuz yıldan beri her yıl anımı yapılan Şuşa, Laçın, Qubadlı, Kelbecer, Cebrail, Ağdam, Hankendi,Fuzuli, Zengilan, gibi şehirler için söylenen şiirlerden, sahnelenen dramlardan mı, Karabağ 'a hasrolunan bayatılardan mı, buralarda katledilen binlerce Azerbaycanlı Türkler için yazılan ağıtlardan mı, qaçqınların ah-nâlesinden mi, yoksa Hocalı katliamından mı? İnsanlık tarihinden cevap bekleyen o kadar çok sorumuz var ki!.....Bu konu üzerine en az yazanlardan biri olmama rağmen, dönüp geriye baktığımda Türkiye'de yayımlananların yanı sıra 2014'te Bakü'de Mismarlı Dolap adlı bir kitabın ve zaman zaman Azerbaycan dergisinde okuyucuyla tanışan birçok hikaye ve şiirin müellifiyim.

HOCALI ŞİKESTESİ

Aşık qardaş, yaman derdli çalırsan
Yoksa söhbet Hocalı'dan gedecek.
Oğrunun yadına daş mı salırsan?
Qonağ duyuq düşüp, qan eyleyecek.
Qonağ da deyende alem bilir ki
Ermeniler xerçenk kimi bir şeydir.
Meeettel qalıpdır en fentbaz tülkü
Bu nece mekirdir, bu nece işdir?!
Böyük, kiçik, arvad, kişi demeden
Bir şeheri bir gecede qırırlar.
Soyqırım yapırlar heç çekinmeden
Sonra da bu işden gurur duyurlar.
O gün diri diri yandı Xocalı
Ah-nâle qarışdı yağ qoxusuna.
Bir kebebxanaya döndü Xocalı
İnsanlık yatmışdı kış yuxusunda.
Bir tarafta gülle, bir yanda şaxta
Buzdan adam oldu yola düşenler.
Qezetler de yazmadılar bu hakda
Suç ortağı bir domuza dönenler.
Kâr oldu dünyanın fil kulakları
Eşitmedi bu feryadı nedense.
Qeribedir, sözde İnsan Hakları(!)
Fikir vermir ölen asker Hesen'e.
Neçe iller öttü bu hadiseden
Bu hesaplar kıyamete kalmasın.
Bir dileyim vardır ulu kudretten
Başka Xocalılar viran olmasın.

HOCALI YANQISI

Adımızla tanış olandan beri
Nedense bizimle düz gelmir dünya.
Görünür, özünden yoxdur xeberi
Ele buna göre düzelmir dünya.
Bazan üz tutkuram tarih babaya
Görürem, çox zaman düzünü demir.
Söhbeti azdırır suya, havaya
Astarını deyir, üzünü demir.
Kömeye çağırın Loğman hekimi
Köhne yaramdan da Xocalı axır.
Dünyanın tarazı düzelen kimi
Ortaya kimliksiz milletler çıxır.

Qondarma qomşumuz çox qan eyledi,
Sığmayır avuca, gelmeyir ele.
Dünen qırğın salan Ermeni idi
Seher kim olacak, sualdır hele.
Sadık tebaamız dedik onlara,
Başadüşmediler bizi başsızlar.
Kıydılar binlerce masum canlara
Xocalı'da ocak yanmaz, taş sızlar.
Ey yolcu, yaxşı bak bu kabristana
Burda diri diri yananlar yatır.
Bir yanda körpeli minlerce ana
Bir yanda soğukdan donanlar yatır.
Namert tapdağında qalan her yerde
Hardasa daşın da adı deyişir.
Adalet paylayan (!) mahkemelerde
Haklıyla haksızın yeri sef düşür.
Bize nağıl deyir gelen heyetler
"Göyden alma düşecekdir, gözleyin"!
Vaxtımızı satan saktın niyetler
Deyirler sabredin, çox telesmeyin.
Vatanım Qarabağ, ünvanım qaçqın,
Hasretimin yaşı yirmi beş oldu.
Bu boyda soyqırım, her yer didergin…….
Göresen insanlık harada qaldı?

Daha önce de ifade edildiği gibi, Ermenilerle tanıştığımızdan beri eli kalem tutan birçok şair, yazar, vakanüvis, ozan, halk şairi gibi birçok edibimiz hep onların yaptıkları yıkım, soykırım, vahşilik, katliam gibi sözde meziyetlerinden yazmaktadır. Henüz açılmamış binlerce belge arşivlerimizde beklemektedir. Şimdilik zeytin yağı gibi yüzeye çıkıyorlar. Dünya gerçekleri görmeye başlayınca, dibe çökecekleri muhakkaktır. Son noktayı patenti bize ait olan cinaslı bir maniyle koymak istiyorum.

Ezizinem, er meni
Âlem bilir er meni.
Dünya sene de qalmaz
Ey qan içen Ermeni!

THE DISAPPEARING DISHES IN THE MOUNT ARARAT REGION'S TRADITIONAL CUISINE

Güzin Sühran BELLİ*
Oktay BELLİ**

The main feature separating the Mount Ararat region from the other geographical regions of Anatolia is the thriving culinary culture in the plains, valleys and uplands together with its dishes.

The Mount Ararat region has glorious uplands with abundant pastures, rich mountain grass and cold, clean spring water. A large number of the people living in the countryside successfully continue the transhumance tradition. From antiquity to the present day, the most important economic source of income is cattle farming and, in particular, sheep and goat farming.

Although meat is a very valuable source of protein in human diet, it is not a food people use frequently in every meal because it is expensive. For this reason, the head, feet, tripe, intestines, tail, skin and horns of slaughtered cattle, sheep and goats are also utilised as well as the meat.

The various dishes made with meat by the people living in the uplands and countryside are simpler and more natural. The kinds of grain, bean, dried meat or vegetable dishes made with meat or meat chopped with a cleaver cooked by the people living in the cities and towns are both difficult and appealing to the palate and eye.

The tasty, satisfying, nourishing dishes made with meat in the traditional cuisine of the Mount Ararat region, constitute the oldest and most original foods of Anatolia, the Caucasus, Nakhchivan, Azerbaijan, Northwest Iran and Mesopotamia.

The oldest and most original dish in the traditional culinary culture of the Mount Ararat region is the shepherd's steamed dish (çoban buğulama) locally known as *goşteberg* cooked by people in the uplands without the use of cauldrons, pots, crocks or earthenware pots. The meat of the slaughtered animal is chopped and stuffed into cleaned tripe, placed over a fire in a pit, which is then covered with earth, and cooked.

Among the pilafs that are gradually disappearing from the traditional culinary culture of the Mount Ararat region are Zibilli Pilaf, İlikli Pilaf, Sarımsaklı (Garlic) Pilaf, Pilaf made with dried ribs (Kurutulmuş Kaburga) and Dutlu (Mulberry) Pilaf.

Some of the dishes made with meat that are becoming forgotten are Dağ Kebab, Zeğme, Goşteberg (shepherd's steamed dish) and Poç (Poççik) Paça.

The most important pudding that is disappearing is Zülbiya (Zülbiye).

PILAFS

ZIBILLI PILAF

Green lentils are boiled and the water is drained. Rice is placed in boiling water in a

* *Güzin Sühran BELLİ, Deputy Director of Belli Education Cultural History and Archaeology Research Center, Researcher-Writer Specialist on Eastern Anatolian Traditional Cuisine, İstanbul / TURKEY, e-mail: guzinsuhranbelli@gmail.com*

** *Prof. Oktay BELLİ, Director of Belli Education Cultural History and Archaeology Research Center, İstanbul / TURKEY, e-mail: oktaybelli@gmail.com*

separate pan, lightly boiled and softened, and the boiled green lentils, noodles and mung beans are added. These ingredients are boiled together and when the liquid has been absorbed a few eggs are broken into a bowl. Two to three spoonfuls of the boiled ingredients are put into the bowl of egg and whisked together. Butter or clarified butter is melted in a pan and the whisked mixture is poured in and cooked. The pilaf, cooked in a separate pan, is poured on top and the whole mixture is lightly stirred with a wooden spoon. Butter or clarified butter melted and heated in a separate frying pan is poured over the pilaf which is then steeped a little longer over a low heat and served.

Since *zibilli* pilaf, made with the addition of a variety of ingredients, requires great effort, it is cooked only once at the Nowruz festival on 21st March, and prepared with great care. Cooked with great enthusiasm and eaten with pleasure for centuries, *zibilli* pilaf is delicious and nutritious.

This original dish from the traditional culinary culture of the Mount Ararat region is made to increase plenty and prosperity in the new year (21 March). However, because it has not been cooked for a long time it is about to disappear. A similar dish is made with different ingredients and with different names in the traditional culinary cultures of Nahkchivan, Azerbaijan and Iran.

PARTRIDGE MEAT PILAF

The partridge is cooked and the juice drained. Bulgur wheat that has been picked over and washed is cooked with clarified butter and salt in the juice and steeped over a low heat. The partridge meat is divided into pieces in a different pan, lightly fried in clarified butter and arranged on the pilaf put on plates, and served.

Although this delicious pilaf cooked with partridge meat is very popular in the traditional cuisine of the regions of Mount Ararat and East Anatolia, it is not made these days due to the lack of partridges.

TRIPE PILAF

The tripe of cattle, sheep or goat is cleaned thoroughly and washed and the rough part is peeled off and thrown away. The tripe is again cleaned by scraping with a knife, washed thoroughly and then chopped into small pieces. It is placed in a pan and cooked well in hot water.

Bulgur and salt are added to a sufficient amount of cooked tripe and water and cooked together. More fat is not added because the tripe has enough fat. The tripe pilaf is steeped, put on plates and served with *ayran*, a yogurt drink.

The tripe pilaf dish, just like the tripe dish, has been popularly cooked since time immemorial in the traditional culinary culture of Nahkchivan and Northwest Iran as well as that of the Mount Ararat region. In the past, this dish was mainly cooked in an earthenware pot over the fire of a tandoor. Since the cleaning and washing of tripe is difficult and laborious, this tasty, nutritious dish is about to disappear because very little is made these days.

ILIKLI PILAF

This original pilaf made with bulgur or rice is made with the juice of cooked tail and trotters. Since the tail and trotter liquid is fatty, fat is not added to the pilaf. As an option, broken bulgur or lentils may also be added to the bulgur or rice pilaf. The dish is very tasty and nutritious because the marrow in the tail separated from the joints and in the trotters divided into pieces is added to the pilaf together with the tail and trotter juice. For this reason, the pilaf is usually given mostly to child-

ren, sick and old people to give them strength and energy.

The *ilikli* pilaf made from of old in the Mount Ararat and Northeastern Anatolian regions with their cold harsh climate is unfortunately about to be forgotten because it is seldom made these days.

PILAF COOKED WITH DRIED RIBS

At the end of autumn and beginning of winter, the rib section of calves or beef cattle is cut in strips and thoroughly salted with ground rock salt. It is hung on string outdoors where the cold wind blows, and dried. After two to three weeks, the colour of the meat changes, the meat is removed from the string and separated into pieces.

The pieces of rib are washed, left in an earthenware pot with enough water and cleaned bulgur. The pot is then hung in a tandoor over embers. This tasty bulgur pilaf cooked with the distinctive flavour of dried ribs is served with griddled bread or bread from the tandoor.

This original dish was apparently made in the traditional cuisine of the Northeastern Anatolian region which has always had a cold climate, but these days it is seldom made and seems to have been almost forgotten.

POÇÇIKLI PILAF

A few segments separated from the sheep's tail are cleaned of their fat and divided into two or three pieces at the joints. They are put in a pan, covered with enough water and salt and cooked. The *poççiks* that have absorbed the juice are placed in a frying pan and fried in their own remaining tail fat until browned and, just like meat, put and served on a pilaf of rice or bulgur cooked in the juice of the *poççiks* that were boiled in a separate pan.

The fried segments are very tasty since they have a distinctive flavour. However, this dish which is laborious to make is about to be forgotten because it has not been made for a very long time.

Ararat, (M. Lordoğlu)

SIRMOLU (WILD GARLIC) PILAF

The *sirmo* plant (wild garlic) picked in spring and summer is thoroughly washed, cut and lightly boiled in hot water to soften it. Bulgur that has been picked through and washed, clarified butter and enough water and salt are put into a pan and left to cook. The *sirmo* is taken out of the hot water, added to the pilaf and cooked with it.

The delicious *sirmolu* pilaf is praised by the famous Turkish traveller, Evliya Çelebi, who came to Bitlis in 1647. *Sirmolu* bulgur pilaf cooked widely in the countryside is unfortunately on the point of disappearing because it is seldom cooked these days.

KENGERLI (THISTLE) PILAF

The thistle growing on the mountain slopes and in the valleys is a prickly plant. The prickles of the young shoots are taken off, and the shoots are peeled and chopped. They are left to soften in hot water that is not boiling. The bulgur that has been picked through and cleaned, clarified butter, and enough salt and water are put in a pan and left to cook, the thistles are added and cooked together. The pilaf is steeped, put on plates and served with yogurt or *ayran*.

Kengerli bulgur pilaf cooked more widely by people living in the countryside is almost disappearing because, like *sirmolu* pilaf, it is seldom made.

MULBERRY PILAF

The cleaned and washed bulgur or rice are put in a pan with enough water and salt and cooked. In a different bowl, the dried mulberries are picked through and washed and after being drained, are put on the pilaf that has been left to steep. The clarified butter or butter is melted and heated in a separate frying pan and poured over the pilaf. The mulberries are mixed with the pilaf and put on a plate and served with lavash bread.

This pilaf is usually made in the winter with dried mulberries and is very tasty. Like gum the mulberries need to be chewed well because of the splendid flavour they give to the pilaf.

We get our first historical information about mulberry pilaf again from Evliya Çelebi, the famous Turkish traveller who came to Bitlis in the middle of the 17th century and attended a feast there. Evliya Çelebi calls this tasty dish, **Dud Pilav.** However, this delicious pilaf has been forgotten because it has not been made for a long time.

DISHES MADE WITH MEAT

DAĞ (MOUNTAIN) KEBAB

A shank of lamb is placed in a crock with milk to cover it, butter and enough salt and put in the oven. It is baked for 2.5 – 3 hours. The butter is also to prevent the milk from curdling. When the meat is cooked there should be no milk left. When it is to be eaten, heated butter is also poured over it and the dish is served hot eaten with bread baked in a tandoor or griddled bread.

Dağ (Mountain) Kebab

The *dağ* (mountain) kebab cooked in a crock has a natural flavour because the bony meat is cooked to the consistency of Turkish delight. For this reason *dağ* kebab really bursts with flavour.

It is thought that this delicious dish that is popularly cooked in the Mount Ararat Region's traditional cuisine has been made since antiquity. However, because this tasty dish is seldom made these days in the traditional cuisine of both the Mount Ararat region and Northeastern Anatolia, it seems to have been forgotten. Another reason for this dish being rarely made is the fact that lamb has become very expensive. This original dish in the traditional cuisine of Mount Ararat is called the food of the wealthy.

ZEĞME

Zeğme

A newly slaughtered kid, lamb or the meat of a young sheep is cut up in large pieces from the joints and after being washed is put in a broad, shallow pan. Adding enough water to cover, it is boiled over a low heat. When the meat has absorbed the juice, it is cooked with hot water and plenty of salt on it. Rather more salt is needed for the meat to cook without falling apart. Cooked in their own juice and fat, the pieces of meat are lightly fried in melted butter in a frying pan.

A bulgur or rice pilaf cooked in butter in a separate pan is put on a tray and the large pieces of meat lightly fried in butter are arranged on top. It is eaten with lavash or griddled bread.

The mutton cooked to the consistency of Turkish delight is quite delicious. *Zeğme* is one of the original dishes of the traditional cuisine of the Mount Ararat region and apparently it has been made with a rice or bulgur pilaf since time out of mind. However, *zeğme* is not a dish that is cooked frequently. It is regarded as a dish for special days because it is made for highly regarded people and guests.

GOŞTEBERG (A STEAMED DISH – SHEPHERD'S STEAMED DISH)

The main ingredient of the *go*şteberg dish is fresh meat. If the number of people to eat it is small, lamb is used, and if there are more, mutton. The tripe of the slaughtered animal is very carefully removed and care is taken not to tear it. The tripe is turned inside out, thoroughly cleaned and washed, and any tears are sewn. This is because while the food is cooking the juice must on no account trickle onto the fire.

The diced bony and boneless meat is stuffed into the tripe that has been turned inside out thoroughly cleaned and washed, and the opening and holes are sewn up. Enough ground rock salt is sprinkled on the meat. The tripe is shaped into a crock or earthenware pot. The herb goşteberg or mushrooms picked from the uplands are chopped and put together with the meat in this interesting, delicious dish. This is why this tasty dish is called goşteberg.

The goşteberg herb that grows, but is not farmed, on the uplands in the Mount Ararat region, particularly on the Sinek upland is used from the last week in May until 15th June. Because this interesting plant sprouts after the 15th June, it is no longer used. This is why *goşteberg* is a seasonal dish.

A hole like a small tandoor is dug in dry soil. Sticks collected earlier from the surrounding area are put in the hole and burnt. When the fire becomes embers, some of the embers

Goşteberg

are taken out and the tripe is placed over the fire with the sewn part on top. The embers previously taken out are placed on top of the tripe. In other words, for the food to cook well there must be heat both underneath and on top. On top of this is left an upturned griddle and this is well covered with mud or earth to keep the air out.

The cooking time varies between two to two and a half hours according to the state of the embers. When the cooking has finished the earth is taken off. The griddle covering the tripe is removed and the fire that has gone out and become ash is put to one side. The cooked dish is taken out and left to cool. As such, the tripe is solid and very hard like an actual crock.

Goşteberg

Goşteberg

The tripe is put on a tray and opened at the sewn section. The broth has remained entirely inside, just as in a pressure cooker. That is why this interesting and tasty dish is called **buğulama** or steamed. The dish is quite delicious because no air is let in and the juice and aroma have stayed inside. Poured onto a wide tray, the food is eaten collectively with lavash or griddled bread.

The *goşteberg* (steamed) dish made by shepherds on the famous Sinek Upland in the region of Mount Ararat fits into a very special group of dishes made seasonally.

This tasty dish is made with the goşteberg herb that keeps its property without disintegrating or losing its colour and aroma, despite cooking with the meat for about a couple of hours. The meat is much tastier because the flavour of the herb is transferred to the food.

The *goşteberg* dish is a cooking method developed before man found cooking vessels such as crocks, earthenware pots, pans and cauldrons. This is why it is one of the oldest dishes of the Mount Ararat region. Herodotus, considered the father of history, mentioned this dish being made among the Scythians in Crimea for the first time about 2450 years ago. However, this old and original dish is fast disappearing today.

POÇ (POÇÇİK) PAÇASI

The tail of a bovine animal is skinned and thoroughly washed after being cleaned and cut at the joints. The segments are placed in a small cauldron or a large pan, water is added and they are well cooked. One or two whole peeled onions and a couple of handfuls of coarsely ground wheat are thrown in. The reason for adding the coarsely ground wheat is for the juice of the tail pieces to thicken.

After a few hours, a few large cut potatoes and carrots can be added. Vinegar with garlic or lemon juice is drizzled on the *poç paçası*

served on plates with bread from the tandoor. The food is eaten with bread from the tandoor or griddled bread.

Only after the seventeenth century did potatoes and carrots begin to be added to this nutritious, tasty dish cooked since time immemorial, and it became more of a main meal than soup.

A great number of bovine animals are reared by the local people on Mount Ararat and in Northeastern Anatolia and the feet, head, tripe and intestines of these animals, as well as their tails, are used and *poç paçası* is cooked.

Poç (Poççik)

This tasty, nutritious dish is usually eaten early in the morning just as trotters and tripe are, and is of a consistency between soup and a main meal. In the Mount Ararat region with its harsh, cold climate, *poç paçası* gives people great energy. From antiquity to the present day, *poç paçası* has been cooked with relish in the traditional cuisine of Mount Ararat and Northeastern Anatolia resulting in one of the most important foods for a healthy diet

Poç (Poççik)

Just like hooves, *poç pacası* is fed mainly to the sick, the old and people with a weak constitution and those who have broken bones to give them strength and energy. Just like *poç paçası,* pilaf made with the juice from *poç paçası* and the bone marrow from the juice is fed to sick and old people. This healthy nutritious food is seldom made because of the difficulty in obtaining tails and the length of the cooking time.

ZULBIYA (ZULBIYE)

Sheep or water buffalo milk is poured into a large pan and boiled over a low heat stirring well and then put to one side to cool. In another pan, sheep or water buffalo milk is stirred and boiled over a low heat and left to cool. The thick layer of cream on the cooled milk is removed with a strainer and arranged in a tray. The layer of cream accumulated in the other pan is removed without being separated and put on the cream on the tray. The milk in the pan is boiled again over a low heat and the layer of cream formed is taken and spread over the cream in the tray.

Walnuts crushed in a mortar are scattered evenly on the tenth layer and extracted honey is poured on the twentieth layer. A thin sheet of filo pastry rolled out from a dough of flour, milk and egg is laid on the top layer.

The prepared ingredients are upturned into another tray and another sheet of filo pastry is laid on the part remaining on top and it is covered with a griddle. Some of the embers in a tandoor are taken out and the tray is placed on the embers in the tandoor, and the embers previously removed are scattered on top of the griddle. The pudding stays in the tandoor for about ten minutes and is then ta-

ken out and cut into diamond shaped slices. When cool it is placed on plates and served.

Zülbiya pudding requires great effort and has almost disappeared because it is very difficult to prepare. *Zülbiya* pudding is prepared by the wealthy farmers in the district of Eleşkirt on feast and special days and has become the subject of sayings. When a person who is full up is invited to dinner, they thank their host saying, '**enjoy your food, even if there was zülbiya I couldn't eat another mouthful.**'

This original, old pudding of the Mount Ararat region has disappeared because it is so seldom made. Another important reason why this delicious pudding prepared using many kilos of milk is seldom made is the fact that economically it is very expensive.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Alpaslan, İ. 1995: *Her Yönüyle Ağrı*, Ankara.

Alpaslan, İ. 1998: *Cumhuriyetin 75. Yılında Ağrı*, Ankara.

Belli, G. S.-O. Belli 2009a: "Ağrı Dağı Geleneksel Mutfak Kültürü ve Yemekleri-Traditional Culinary Cultur and Food in the Mount Ararat Region", (ed. O. Belli), *I. Uluslararası Türk Kültüründe Ağrı Dağı Sempozyumu, 28-29 Haziran 2008 Iğdır,* Atatürk Kültür Merkezi Yayını, No. 365, Ankara, 369-416.

Belli, G. S.-O. Belli 2009b: "Goşteberg: The Mount Ararat Regions Dish-Ağrı Dağı Bölgesi'nin Unutulan Yemeği: Goşteberg", (ed. O. Belli), *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi, 08-10 Ekim 2008 Doğubayazıt* İstanbul 623-628.

Belli, G. S.- O. Belli 2011: "Anadolu'nun Bilinen En Eski Diyet Yemeği: Abdigör Köftesi-Abdigör Köftesi (Meatballs), Anatolia's Olders Known Diet Meal", (ed. O. Belli), *III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 12-14 Ekim 2010 Ağrı İbrahim* Çeçen Üniversitesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 6, İstanbul, 697-706

Belli, G. S.- O. Belli 2012: "Aras Havzası Geleneksel Mutfak Kültürünün En Zengin Yemek Çeşiti: Pilavlar-The Most Diverse Dishes of the Aras Plateau's Traditional Culinary Culture: Pilaffs", (eds. O. Belli-V. E. Belli), *II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu, 13-15 Aralık 2011 Iğdır*, Iğdır Valiliği İl Özel İdaresi Yayını, Erzurum, 606-630.

Belli, G. S.-O. Belli 2018a: *Ağrı Geleneksel Mutfak Kültürü ve Yemekleri*, (Sorumlu Editör: O. Belli), Ağrı Valiliği Yayını, No: 1, İstanbul.

Belli, G. S. –O. Belli 2018b: "The Traditional Culinary Culture and Food of the Iğdır-Tuzluca Region-Iğdır-Tuzluca Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Yemekleri", (eds. O. Belli-C. Çelik-V. E. Belli), *II. Uluslararası Türk Kültüründe Ağrı Dağı Sempozyumu, 13-14 Mart 2016*- Iğdır, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 6, İstanbul 2018, 433-464.

Dağdeviren, M. 2014: "Uşkun Çullaması, *Yemek ve Kültür*, 32, İstanbul,48-49.

Sürmeli, N. 2013: *Iğdır Mutfak Kültürü*, Iğdır Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul.

Şen, A. B. 2012: *Geçmişten Geleceğe Iğdır Halk Kültürü,* İnançlarıyla*, Gelenekleriyle Ritüelleriyle*, Iğdır Valiliği Yayını, Ankara.

AĞRI DAĞI BÖLGESİ GELENEKSEL MUTFAK KÜLTÜRÜNDE UNUTULMAKTA OLAN YEMEKLER

Güzin Sühran BELLİ*
Oktay BELLİ**

Ağrı Dağı Bölgesi'ni Anadolu'nun diğer coğrafi bölgelerinden ayıran en önemli özelliğin başında, ova, vadi ve yüksek yaylalarda gelişen mutfak kültürü ve yemeklerinin bir arada bulunması gelmektedir.

Ağrı Dağı Bölgesi, soğuk ve temiz kaynak suları ile zengin dağ çayırı ve otlakları bol olan ünlü yaylalara sahiptir. Kırsal kesimde yaşayan insanların çok büyük bir kısmı, yaylacılık geleneğini başarılı bir şekilde sürdürmektedir. Eski Çağ'dan günümüze kadar bölge halkının en önemli ekonomik geçim kaynağının başında, büyükbaş ve özellikle küçükbaş hayvan besiciliği gelmektedir.

Et, insanların beslenmesinde çok değerli bir protein kaynağı olmasına karşın, pahalı olması yüzünden insanların her yemekte sık kullandığı bir besin değildir. Bu yüzden kesilen büyükbaş ve küçükbaş hayvan etinin yanı sıra, hayvanın başı, ayakları, işkembesi, bağırsakları, kuyruğu, derisi ve boynuzları da değerlendirilmektedir.

Kırsal kesimde ve yaylalarda yaşayan insanların et ile yaptığı yemek çeşitleri, daha sade ve doğaldır. Şehir ve kasabalarda yaşayan insanların satır kıyması ve et ile yaptığı tahıllı, baklalı, kurutulmuş veya sebzeli yemek çeşitleri, hem zahmetli, hem de damak ve göz zevkine hitap etmektedir.

Ağrı Dağı Bölgesi geleneksel mutfak kültüründe, et ile yapılan lezzetli, doyurucu ve besleyici yemekler, Anadolu, Kafkasya, Nahçıvan, Azerbaycan, Kuzeybatı İran ve Mezopotamya'nın en eski ve özgün yiyeceklerini oluşturmaktadır.

Ağrı Dağı Bölgesi geleneksel mutfak kültürünün en eski ve özgün yemeğini, insanların yaylalarda kazan, tencere, güveç veya çömlek kullanılmadan, kesilen hayvanın eti doğranarak, temizlenmiş işkembeye doldurulan ve açılan çukur içinde yakılan ateş üzerine konulan, üstü toprak ile kapatılarak pişirilen çoban buğulama ve yöresel deyimle goşteberg yemeği oluşturmaktadır.

Anadolu'nun et ile pişirilen en eski diyet yemeği de Ağrı Dağı Bölgesi'ne aittir. Şimdiki bilgilerimize göre, Doğubayazıt'da 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan ve ünlü İshak Paşa Sarayı'nı yaptıran Kör Abdi Paşa adıyla tescil edilen Abdigör Köftesi, Anadolu, Kafkasya, Nahçıvan, Azerbaycan ve Kuzeybatı İran Bölgesi geleneksel mutfak kültürünün en eski diyet yemeğini oluşturmaktadır.

Ağrı Dağı Bölgesi geleneksel mutfak kültüründe unutulmakta olan pilavlar arasında, Zibilli Pilav, İlikli Pilav, Sarımsaklı Pilav, Kurutulmuş Kaburga ile Yapılan Pilav ve Dutlu Pilav gelmektedir.

Et ile yapılan ve unutulan yemekler arasında, Dağ Kebabı, Zeğme, Goşteberg (Buğulama-Çoban Buğulama) ve Poç (Poççik) Paçası gelmektedir.

* *Güzin Sühran BELLİ, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdür Yardımcısı / Araştırmacı - yazar, Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü Uzmanı, İstanbul / TÜRKİYE e-posta: guzinsuhran@gmail.com*

** *Prof. Dr. Oktay BELLİ, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdürü, İstanbul / TÜRKİYE e-posta oktaybelli@gmail.com*

Unutulan en önemli tatlı ise, Zülbiya'dır (Zülbiye).

PİLAVLAR

ZİBİLLİ PİLAV

Yeşil mercimek haşlanarak, suyu süzülür. Ayrı bir tencerede, kaynayan su içine pirinç konularak hafifçe kaynatılıp yumuşatılır, içine erişte, haşlanmış yeşil mercimek ve maş konulur. Bu malzemeler birlikte kaynatılıp, suyu çekildikten sonra, bir kab içine birkaç yumurta kırılır. İçine, suyu çekilen malzemeden 2-3 kaşık konularak, birlikte çırpılır. Bir tencere içine, tereyağı veya sarıyağ konularak eritilir ve bunun üzerine çırpılan karışım dökülür ve pişirilir. Bunu üzerine, ayrı bir tencerede yapılan ve demlenmekte olan pilav dökülerek, tahta bir kaşıkla hafifçe karıştırılır. Demlenen pilavın üzerine, ayrı bir tavada eritilen ve kızdırılan tereyağı veya sarıyağ dökülerek, kısık ateşte demlendirilir ve daha sonra servis edilir.

Çeşitli malzemelerin katılmasıyla yapılan zibilli pilav, büyük emek isteyen bir yemek olduğu için, yılda ancak bir kez 21 Mart Nevruz Bayramı'nda büyük bir özenle hazırlanarak pişirilmektedir. Yüzlerce yıldan beri büyük bir istekle yapılan ve zevkle yenilen zibilli pilav, oldukça lezzetli ve besleyicidir.

Ağrı Dağı bölgesi geleneksel mutfak kültürünün bu özgün yemeği, yeni yıl'da (21 Mart) bolluk ve bereketin artmasını sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Ancak, uzun bir süreden beri yapılmadığı için unutulmak üzeredir. Benzer yemek, farklı malzemeler ile Nahçıvan, Azerbaycan, İran geleneksel mutfak kültüründe yapılmakta ve farklı isimler almaktadır.

KEKLİK ETLİ PİLAV

Keklik pişirilir ve suyu süzülür. Suyuna, yıkanmış ve ayıklanmış bulgur, sarıyağ ve tuz konularak pişirilir ve kısık ateşte demlendirilir. Ayrı bir tencerede parçalara ayrılan keklik eti, sarıyağ ile birlikte hafifçe kavrulur ve tabaklara konan pilavın üzerine dizilerek servis edilir.

Ağrı Dağı ve Doğu Anadolu bölgesi geleneksel mutfak kültüründe keklik eti ile yapılan lezzetli pilav oldukça yaygın olmasına karşın, günümüzde keklik olmaması yüzünden yapılmamaktadır.

KARINLI PİLAV

Büyükbaş veya küçükbaş hayvanın işkembesi iyice temizlenerek yıkanır ve pürüzlü olan tiftik kısmı soyularak atılır. Tekrar bıçakla kazınarak temizlenen ve iyice yıkanan işkembe, doğranarak küçük parçalara ayrılır. Tencereye konan işkembeye sıcak su konularak iyice pişirilir.

Bir tencereye yeterince pişmiş işkembe ve suyu, üzerine bulgur ve tuz eklenerek birlikte pişirilir. İşkembenin yeterince yağı olduğu için ayrıca yağ konulmaz. Demlenen ve tabaklara konan karınlı pilav ayran ile birlikte servis edilir.

Karınlı pilav yemeği, tıpkı işkembe yemeği gibi, çok eskiden beri Ağrı Dağı bölgesinin yanı sıra, Nahçıvan ve Kuzeybatı İran bölgesi geleneksel mutfak kültüründe sevilerek pişirilmektedir. Eskiden bu yemek, güveç veya çömlek içinde ve tandır ateşi üzerinde daha çok pişirilmekteydi. İşkembenin temizlenmesi ve yıkanması zor ve zahmetli olduğu için, bu lezzetli ve besleyici yemek, günümüzde çok az yapıldığı için unutulmak üzeredir.

İLİKLİ PİLAV

Bulgur veya pirinç ile yapılan bu özgün pilav, pişirilen poç paçasından alınan su ile yapılmaktadır. Poç paçası suyu yağlı olduğu için, pilava ayrıca yağ konulmaz. İsteğe bağlı olarak, bulgur veya pirinç pilavına, lepe veya mercimek de katılmaktadır. Eklemlerinden ayrılan kuyruğun ve parçalara bölünen ayak kemiklerinin içinde bulunan ilikler, poç paça

suyu ile birlikte pilava katıldığı için, pişirilen yemek çok lezzetli ve besleyici olmaktadır. Bu nedenle pilav, genellikle çocuk, hasta ve yaşlı insanlara güç ve kuvvet vermesi için daha çok yedirilmektedir.

Soğuk ve sert bir iklime sahip olan Ağrı Dağı ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde, eskiden beri yapılan ilikli pilav, günümüzde çok az yapıldığı için, ne yazık ki unutulmak üzeredir.

KURUTULMUŞ KABURGA İLE YAPILAN PİLAV

Sonbahar sonu ve kış mevsiminin başlangıcında, dana veya sığırın kaburga kısmı, şeritler halinde kesilir ve öğütülmüş kaya tuzu ile iyice tuzlanır. Soğuk rüzgarın estiği açık havada ipe asılır ve kuruması sağlanır. Aradan iki veya üç hafta geçtikten sonra, rengi değişen etler ipten alınır ve parçalara ayrılır.

Yıkanan kaburga parçaları, içinde yeterince su ve ayıklanmış bulgurun olduğu çömlek içine bırakılır ve tandırda kor haline getirilen ateşin üzerine gelecek şekilde askıya alınır. Kurutulmuş kaburganın kendine özgü rayihası ile pişen lezzetli bulgur pilavı, tandır veya sac ekmeği ile birlikte servis edilir.

Çok eskiden beri soğuk iklime sahip Kuzeydoğu Anadolu bölgesi geleneksel mutfak kültüründe yapıldığı anlaşılan bu özgün yemek, günümüzde çok az yapıldığı için, hemen hemen unutulmuş gibidir.

POÇÇİKLİ PİLAV

Koyun kuyruğundan ayrılan birkaç poççik, üzerindeki yağlardan temizlenir ve eklem yerlerinden iki veya üç parçaya ayrılır. Bir tencere içine konulan poççiklerin üzerine yeterince su ve tuz konularak pişirilir. Suyunu çeken poççikler, bir tava içine alınarak, kendi üzerinde kalan kuyruk yağları ile pembeleşinceye kadar kızartılır, ayrı bir tencerede kaynatılmış poççiklerin suyu ile pişirilen pirinç veya bulgur

Ağrı Dağı, (M. Lordoğlu)

pilavının üzerine tıpkı et gibi konularak servis edilir.

Kızartılan poççiklerin kendine özgü bir tadı olduğu için, oldukça lezzetlidir. Ancak yapılması zahmetli olan bu yemek, çok uzun bir süreden beri yapılmadığı için, unutulmak üzeredir.

SİRMOLU (YABANİ SARIMSAK) PİLAV

İlkbahar ve yaz mevsiminde doğadan toplanan sirmo bitkisi (yabani sarımsak) iyice yıkanır ve doğranarak, sertliği gitmesi için sıcak suda hafifçe haşlanır. Tencereye ayıklanmış ve yıkanmış bulgur, sarıyağ, yeterince su ve tuz konularak pişirilmeye bırakılır. Sıcak sudan alınan sirmo bitkisi de, pilava eklenerek birlikte pişirilir.

Oldukça lezzetli olan sirmolu bulgur pila-

vı, 1647 yılında Bitlis'e gelen ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi tarafından da övgü ile anlatılmaktadır. Kırsal kesimde çok yaygın olarak pişirilen sirmolu bulgur pilavı, günümüzde az yapıldığı için, ne yazık ki unutulmak üzeredir.

KENGERLİ PİLAV

Dağ yamaçları ve vadilerde yetişen kenger, dikenli bir bitkidir. Genç sürgünlerin dikenleri ayıklanıp soyulur ve doğranır. Yumuşaması için kaynamayan sıcak su içinde bekletilir. Tencereye, ayıklanmış ve temizlenmiş bulgur, sarıyağ, yeterince su ve tuz konularak, pişirilmeye bırakılır, içine kengerler eklenir ve birlikte pişirilir. Demlenen pilav tabaklara konularak, ayran veya yoğurt ile birlikte servis edilir.

Kırsal kesimde yaşayan insanlar tarafından daha yaygın olarak pişirilen kengerli bulgur pilavı, tıpkı sirmolu pilav gibi az yapıldığı için, unutulmak üzeredir.

DUTLU PİLAV

Bir tencere içine ayıklanmış ve yıkanmış bulgur veya pirinç, tuz ve yeterince su konularak pişirilir. Ayrı kab içinde ayıklanan ve yıkanan kurutulmuş dut, süzüldükten sonra, demlenmekte olan pilavın üzerine konulur. Ayrı bir tavada eritilen ve kızdırılan sarıyağ veya tereyağı, pilavın üzerine dökülür. Dut, pilav ile karıştırılarak tabağa doldurulur ve lavaş ekmeği ile birlikte servis edilir.

Genellikle kış mevsiminde kurutulmuş dut ile yapılan bu pilav, oldukça lezzetlidir. Dutun pilava vermiş olduğu olağanüstü lezzet yüzünden, ağızda tıpkı bir sakız gibi, daha fazla çiğnenmek istenmektedir.

Dutlu pilav konusundaki ilk tarihsel bilgimizi, yine 17. yüzyılın ortalarında Bitlis'e gelen ve buradaki ziyafete katılan ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi'den öğrenmekteyiz. Evliya Çelebi bu lezzetli yemeği, "***Dud Pilav***" olarak isimlendirmektedir. Ancak bu lezzetli pilav çok uzun bir süreden beri yapılmadığı için unutulmuştur.

ET İLE YAPILAN YEMEKLER

DAĞ KEBABI

Bir güveç içine kuzu inciği ve bunun üzerini kapatacak kadar süt, tereyağı yeterince tuz konulduktan sonra fırına verilir ve yaklaşık olarak 2,5- 3 saat pişirilir. Tereyağının konulması, aynı zamanda sütün kesilmesini önlemek içindir. Et piştiğinde, sütün tamamen bitmesi gerekmektedir. Yenileceği zaman, ayrıca üzerine kızdırılmış tereyağı dökülerek, sıcak olarak servis edilir, tandır veya sac ekmeği ile birlikte yenilir.

Süt ile birlikte pişirilen dağ kebabının hazırlanması

Güveç içinde yapılan dağ kebabı yemeğinde, kemikli et lokum kıvamında piştiği için, doğal bir lezzete sahiptir. Bu yüzden dağ kebabı yemeği, gerçek anlamda damak çatlatan bir lezzete sahiptir.

Ağrı Dağı bölgesi geleneksel mutfak kültüründe sevilerek pişirilen bu lezzetli yemeğin, Eski Çağ'dan beri yapıldığı sanılmaktadır. Ancak günümüzde, gerek Ağrı Dağı bölgesi, gerekse Kuzeydoğu Anadolu bölgesi geleneksel mutfak kültüründe bu lezzetli yemek çok az yapıldığı için, unutulmuş gibidir. Bu yeme-

Dağ Kebabı

ğin az yapılmasının bir başka nedeni, koyun etinin çok pahalı olmasıdır. Ağrı Dağı bölgesi geleneksel mutfak kültüründe bu özgün yemek, zengin yemeği olarak da isimlendirilmektedir.

ZEĞME

Yeni kesilmiş oğlak, kuzu ve genç koyunun eti, eklemlerinden iri parçalar halinde doğranır ve yıkandıktan sonra, yayvan bir tencere içine konulur. Üzerine yeteri derecede su eklenerek, hafif ateşte kaynatılır. Etin suyu çekilince, üzerine sıcak su ve bol tuz konularak pişirilir. Etin dağılmadan pişmesi için, tuzun biraz daha fazla konulması gerekmektedir. Kendi suyunda ve yağında pişen et parçaları, bir tava içinde eritilen tereyağında hafifçe kavrulur.

Ayrı bir tencere içinde tereyağı ile pişirilen bulgur veya pirinç pilavı, bir tepsiye konulur ve bunun üzerine de tereyağında hafifçe kavrulan iri et parçaları dizilir ve lavaş veya sac ekmeği ile birlikte yenilir.

Lokum kıvamında pişen koyun eti, oldukça lezzetlidir. Ağrı Dağı bölgesi geleneksel mutfak kültürünün özgün yemeklerinden biri olan zeğmenin, çok eskiden beri pirinç veya bulgur pilavı ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak zeğme, hemen her dönemde çok sık pişirilen bir yemek değildir. Özel günlerde, çok saygın insanlara ve konuklara yapıldığı için, özel gün yemeği olarak kabul edilmektedir.

Zeğme

GOŞTEBERG (BUĞULAMA - ÇOBAN BUĞULAMA)

Goşteberg yemeğinin ana malzemesini, taze et oluşturmaktadır. Yemeği yiyecek kişi sayısı az ise kuzu, fazla ise koyun eti kullanılmaktadır. Kesilen hayvanın işkembesi çok dikkatli bir şekilde çıkartılır, yırtılmamasına özen gösterilir. İşkembe ters çevrilir ve iyice temizlenerek yıkanır, yırtık olan yerler dikilir. Çünkü yemek pişerken, suyunun kesinlikle ateş üzerine akmaması gerekmektedir.

Kuşbaşı biçiminde doğranan kemikli ve kemiksiz et, iyice temizlenerek yıkanan ve ters çevrilen işkembenin içine doldurulur, ağzı ve delik kısımları dikilir. Etin üzerine yeterince öğütülmüş kaya tuzu serpilir. İşkembeye bir çömlek veya güveç biçimi verilir. İlginç ve lezzetli yemeğin içine, et ile birlikte yaylalardan toplanan goşteberg bitkisi veya mantar da doğranarak konulmaktadır. Bu yüzden lezzetli yemek "***goşteberg***" adını almaktadır.

Ağrı Dağı bölgesindeki yaylalarda, özellikle Sinek Yaylası'nda yetişen ve tarımı yapılmayan Goşteberg bitkisi, mayıs ayının son haftası ile haziran ayının 15'ine kadar kullanılmaktadır. 15 Haziran tarihinden sonra bu ilginç

bitki filizlendiği için, artık kullanılmamaktadır. Bu yüzden Goşteberg, mevsimlik bir yemektir.

Kuru toprağın içine, küçük bir tandır gibi çukur açılır. Daha önce çevreden toplanan ağaç parçaları çukurun içine konularak, yakılır. Ateş kor haline gelince bir kısmı dışarıya alınır, işkembenin dikilen kısmı üste gelecek şekilde ateşin üzerine yerleştirilir ve bunun üzerine de, dışarıya alınan ve kor haline getirilen ateş bırakılır. Yani yemeğin iyice pişmesi için işkembenin hem altında, hem de üstünde ateşin olması gerekmektedir. Bunun üzerine ters çevrilmiş sac bırakılır ve üzeri çamur veya toprak ile iyice kapatılarak hava ile teması kesilir.

Goşteberg bitkisi

Kuzu eti ile goşteberg bitkisinin karıştırılması

Goştebergin iskembe içine doldurulması

Yemeğin pişme süresi, kor halindeki ateşin durumuna göre 2 - 2,5 saat arasında değişmektedir. Pişme süresi tamamlanınca, üzerindeki toprak açılır. İşkembenin üzerini kapatan sac kaldırılır ve üzerindeki sönmüş, kül haline gelmiş ateş de kenara alınır. Pişmiş olan yemek, dışarıya alınır ve soğumaya bırakılır. İşkembe bu haliyle, gerçek anlamda bir güveç gibi katı ve çok serttir.

Bir tepsi içine konulan işkembe, daha önce dikilen yerlerinden açılır. Etin suyu, tıpkı bir düdüklü tencerede olduğu gibi, tümüyle içinde kalmıştır. Bu yüzden bu ilginç ve lezzetli yemeğe ***"buğulama"*** adı da verilmektedir. Hiç hava almadığı için, etin suyu ve kokusu içeride kaldığından dolayı, yemek oldukça lezzetlidir. Geniş bir tepsi içine dökülen yemek, lavaş veya sac ekmeği ile birlikte insanlar tarafından toplu olarak yenilmektedir.

Ağrı Dağı bölgesindeki ünlü Sinek Yaylası'nda çobanlar tarafında yapılan "***goşteberg***" (***buğulama***) yemeği, mevsimlik yapılan çok özel yemek grubuna girmektedir.

Goşteberg bitkisi ile yapılan bu lezzetli yemek, et 1,5-2 saat goşteberg bitkisi ile pişmesine karşın, bitki dağılmadan, rengini ve kokusunu kaybetmeden özelliğini korumaktadır. Yemeğe bitkinin tadı geçtiği için, et çok daha lezzetli olmaktadır.

Goşteberg yemeği, insanoğlunun güveç, çömlek, tencere, kazan gibi pişirme kablarını bulmadan önce geliştirmiş olduğu bir yemek pişirme yöntemidir. Bu yüzden Ağrı Dağı bölgesinin en eski yemeklerinden birini

oluşturmaktadır. Bu yemekten ilk kez, günümüzden yaklaşık 2450 yıl önce tarihin babası sayılan Heredotos Kırım'da İskitler arasında yapıldığından söz etmektedir. Ancak, bu eski ve özgün yemek, günümüzde unutulmak üzeredir

POÇ (POÇÇİK) PAÇASI

Büyükbaş hayvanın kuyruğu derisinden soyulup, temizlendikten ve eklem yerlerinden kesildikten sonra, çok iyi yıkanır. Küçük bir kazan veya büyük boy bir tencere içine konulan poçlar sıcak su eklenerek iyice pişirilir. İçine, kabukları soyulmuş, ancak parçalara ayrılmamış bir-iki tam soğan ile bir-iki avuç yarma konulur. Yarmanın konulmasının nedeni, poç paçasının suyunun helmelenmesini sağlamak içindir.

Birkaç saat geçtikten sonra, yemeğin içine birkaç adet iri doğranmış patates ve havuç konulabilir. Tabaklara konulan ve tandır ekmeği ile birlikte servis edilen poç paçasının üzerine, sarımsaklı sirke veya limon suyu konularak, tandır veya sac ekmeği ile birlikte yenilmektedir.

Çok eskiden beri pişirilen bu besleyici ve lezzetli yemeğe, ancak 17. yüzyıldan sonra patates ve havuç eklenmeye başlanmış ve yemek kıvamına getirilmiştir.

Ağrı Dağı ve Kuzeydoğu Anadolu'da halkın beslediği çok sayıdaki büyükbaş hayvanın

Dana poç

Poç (Poçik) paçası

ayakları, başı, işkembesi ve bağırsaklarından faydalanıldığı gibi, kuyruğundan da faydalanılıp, poç paçası yapılmaktadır.

Tıpkı, paça ve işkembe gibi, genellikle sabahın erken saatinde yenilen bu lezzetli ve besleyici yemek, çorba ile yemek kıvamındadır. Poç paçası, sert ve soğuk bir iklime sahip olan Ağrı Dağı bölgesinde, insanlara çok büyük bir enerji vermektedir. Eski Çağ'dan günümüze kadar Ağrı Dağı ve Kuzeydoğu Anadolu geleneksel mutfak kültüründe sevilerek pişirilen poç paçası, insanların sağlıklı beslenmesinde en önemli yiyeceklerden birini meydana getirmektedir.

Poç paçası, tıpkı tırnak paçası gibi, hasta, yaşlı ve bünyesi zayıf düşmüş insanlar ile vücutlarında kemik kırığı olan insanlara güç ve kuvvet vermesi için daha çok yedirilmektedir. Hatta poç paçası suyu ve suyundan çıkan kemik iliklerinden yapılan pilav da, tıpkı poç paçası gibi hasta ve yaşlılara yedirilmektedir. Bu sağlıklı ve besleyici yemek, kuyruğun zor temin edilmesi ve yemeğin pişirilme süresinin uzun olmasından dolayı, çok az yapılmaktadır.

ZÜLBİYA (ZÜLBİYE)

Geniş bir tencere içinde koyun veya manda sütü iyice karıştırılarak hafif ateşte kaynatılır ve soğuması için kenara alınır. Bir başka tenceredeki koyun veya manda sütü karıştırılarak, kısık ateşte kaynatılır ve soğuması için bekletilir. Soğuyan sütün üzerindeki kalın kaymak tabakası, el kevgiri ile alınarak bir tepsi içine yerleştirilir. Diğer tencerede biriken kaymak tabakası da, dağılmadan alınır ve tepsideki kaymağın üzerine konulur. Tenceredeki sütler kısık ateşte tekrar kaynatılarak, oluşan kaymak tabakası alınıp, tepsi içindeki kaymağın üzerine serilir.

Onuncu tabaka üzerine, havanda dövülmüş ceviz içi eşit şekilde serpilir, yirminci kat üzerine ise, süzme bal dökülür. En üst kat üzerine, un süt ve yumurta karışımı hamurdan açılan ince bir yufka serilir.

Hazırlanan malzeme, bir başka tepsi içine ters çevrilerek alınır ve üstte kalan kısmına, yine ince bir yufka serilir ve üzeri bir sac ile kapatılır. Tandır içinde bulunan köz ateşinin bir kısmı dışarı alınır ve tepsi tandırdaki közün üzerine yerleştirilir ve dışarıya alınan közler de, sac üzerine serpiştirilir. Tandırda 10 dakika kadar bekletilen tatlı, dışarıya alınarak bir baklava gibi dilimlenir ve soğuduktan sonra tabaklara konularak servis edilir.

Büyük emek ve zaman isteyen zülbiya tatlısı, oldukça zor hazırlandığı için, unutulmaya yüz tutmuştur. Hayvan besiciliği yapan Eleşkirt yöresindeki zengin insanların bayram ve özel günlerde hazırladığı zülbiya tatlısı, deyimlere konu olmuştur. Tok olan insan yemek sofrasına davet edildiğinde, "***sizlere afiyet olsun, zülbiya bile olsa bir lokma yiyemem***" diyerek teşekkür edilmektedir.

Ağrı Dağı Bölgesi'nin bu özgün ve eski tatlısı, günümüzde çok az yapıldığı için unutulmuştur. Kilolarca sütün kullanılması ile hazırlanan bu lezzetli tatlının çok az yapılmasının bir başka önemli nedeni de, ekonomik yönden çok pahalı olmasıdır.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Alpaslan, İ. 1995: *Her Yönüyle Ağrı*, Ankara.

Alpaslan, İ. 1998: *Cumhuriyetin 75. Yılında Ağrı*, Ankara.

Belli, G. S.-O. Belli 2009a: "Ağrı Dağı Geleneksel Mutfak Kültürü ve Yemekleri-Traditional Culinary Cultur and Food in the Mount Ararat Region", (ed. O. Belli), *I. Uluslararası Türk Kültüründe Ağrı Dağı Sempozyumu, 28-29 Haziran 2008 Iğdır,* Atatürk Kültür Merkezi Yayını, No. 365, Ankara, 369-416.

Belli, G. S.-O. Belli 2009b: "Goşteberg: The Mount Ararat Regions Dish-Ağrı Dağı Bölgesi'nin Unutulan Yemeği: Goşteberg", (ed. O. Belli), *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi, 08-10 Ekim 2008 Doğubayazıt* İstanbul 623-628.

Belli, G. S.- O. Belli 2011: "Anadolu'nun Bilinen En Eski Diyet Yemeği: Abdigör Köftesi-Abdigör Köftesi (Meatballs), Anatolia's Olders Known Diet Meal", (ed. O. Belli), *III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, 12-14 Ekim 2010 Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 6, İstanbul, 697-706

Belli, G. S.- O. Belli 2012: "Aras Havzası Geleneksel Mutfak Kültürünün En Zengin Yemek Çeşiti: Pilavlar-The Most Diverse Dishes of the Aras Plateau's Traditional Culinary Culture: Pilaffs", (eds. O. Belli-V. E. Belli), *II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu, 13-15 Aralık 2011* Iğdır, Iğdır Valiliği İl Özel İdaresi Yayını, Erzurum, 606-630.

Belli, G. S.-O. Belli 2018a: *Ağrı Geleneksel Mutfak Kültürü ve Yemekleri*, (Sorumlu Editör: O. Belli), Ağrı Valiliği Yayını, No: 1, İstanbul.

Belli, G. S. –O. Belli 2018b: "The Traditional Culinary Culture and Food of the Iğdır-Tuzluca Region-Iğdır-Tuzluca Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Yemekleri", (eds. O. Belli-C. Çelik-V. E. Belli), *II. Uluslararası Türk Kültüründe Ağrı Dağı Sempozyumu, 13-14 Mart 2016*- Iğdır, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 6, İstanbul 2018, 433-464.

Dağdeviren, M. 2014: "Uşkun Çullaması, *Yemek ve Kültür*, 32, İstanbul,48-49.

Sürmeli, N. 2013: *Iğdır Mutfak Kültürü*, Iğdır Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul.

Şen, A. B. 2012: *Geçmişten Geleceğe Iğdır Halk Kültürü, İnançlarıyla, Gelenekleriyle Ritüelleriyle*, Iğdır Valiliği Yayını, Ankara.

ÂŞHIK BİNALİ KILIÇ FROM AĞRI

Akif ARSLAN[*]
Cüneyt ÇELİK[**]

ABSTRACT

Minstrel literature, one of the most inportant elements of oral literature has survived until today by feeding from different cultures and geographies. Minstref tradition has named as 'kam-baksı'in Pre-Islamic tradition, later as 'poot' and today as 'minstref' the tradition of minstref whic has been filtered from Pre-Islamic Turkish folk culture to the present, still exists in different parts of the turkish world minstref tradition exists still in different parts of turkey and afso in the northeastern anatolia region including Ağrı. One of the minstrels to be discussed in this study is Âşık Binali Kılıç, one of the living representa tives of Ağrı minstrel tradition. Accordinlg, the main purpose of this study is to analyze Âşık Binali Kılıç's life, art and works and to present his position and importance in minstrel tradition ın order to achive this purpose, gualitative research medhods such as document analysis and interview methods have been used. The universe of this study is about two thousant poems of the poed and the sample is eleven syllylabic twenty-five poems, which have been published before. In this research, various information abaut the life of Âşık Binali Kılıç have been given firstly, and then the subject of the poems in the sample has emphasizet. Moreover, languafe, style and formal features of the poems have been disscussed. At the and of the study, it has found that subjects such as 'love, foncy, temporariness of the possessions, aduice, Dede Gorgut, Nazilli district of Aydın, money, reason of human, existence, divine love, robbery, goose, inattention, council of âşık, Mount Ağrı, Tutak district of Ağrı, the liberation of Ağrı, mortyrdom, deathe, armageddon' have been discussed in the poems. Twenty four of the poems have four stanza, one of the poem has five stanza, in the poems rhetorics such as metaphor, similitude, reference, diagnosis, axaggeration have been used. It has been concluded that Binali Kılıç mostly used 'abab, cccb, dddb…' ryhme scheme inhis poems.

***Key words*:** *Ashık Binali Kılıç, Ağrı*

[*] *Prof. Dr., Ağrı Ibrahim Çeçen University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literatüre, aarslan@agri.edu.tr*

[**] *Graduate student, Ağrı Ibrahim Çeçen University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literatüre, celikcuneyt12@gmail.com*

AĞRILI ÂŞIK BİNALİ KILIÇ

Akif ARSLAN[*]
Cüneyt ÇELİK[**]

GİRİŞ

Türk halk kültürünün önemli bir bölümünü teşkil eden 'ozan-baksı' edebiyat geleneğinin devamı olan âşıklık geleneği, köklerini Orta Asya'dan almış ve geçmişten günümüze Türk kültürüne ait unsurları bünyesinde mayalayarak varlığını günümüze kadar sürdürmüştür.[1] Eski Türklerde kam, şaman, ozan, baksı gibi adlarla anılan gelenekli şiir temsilcileri, halk şairliği yanında yüzyıllar boyunca toplumun değişen ihtiyaçlarına göre farklı işlevler yüklenmiştir.[2] Âşık edebiyatı sanatçıları, genel ve özel toplantılar, ziyafetler, ölüm merasimleri, av törenleri vb. gibi hayatın her alanında önemli bir rol oynamışlardır.[3]

Kültür kaynaklarının Orta Asya'dan Anadolu'ya çağlar boyunca süren süreçte Türk şiirini şekillendirici etkisi vardır. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra dünya görüşü ve yaşama biçimlerinde görülen değişiklikler hayatın her alanında olduğu gibi Türk edebiyatına da yansımıştır.[4] Âşık edebiyatı 12. yüzyılda, Tekke edebiyatıyla bütünleşip ardından yavaş yavaş şekillenerek Tekke edebiyatından ayrılan ve 15. yüzyılın sonlarına doğru geniş halk kitlelerine ulaşıp Âşık edebiyatı adıyla günümüze kadar sayısız âşığı bünyesinde barındıran bir edebiyattır.[5] Halk arasında tasavvufî kaideleri yaymaya çalışan tarikatlarda, 12. yüzyıldan başlayarak Türk dili ve hece vezni ile Türk Halk Edebiyatı örneklerine uygun bir şekilde yeni bir şiir türü vücuda getirmiştir.[6]

12. yüzyılda Türkistan'da kurulan Yesevi Tarikatı İslami bilgi, ahlaki, tasavvufî düşünce ve kurallarını öğretmekle görevli olan ozan ve dervişler, Anadolu'ya gelerek 13. yüzyılda Anadolu'da Mevlana ve Yunus Emre gibi iki büyük mutasavvuf yetiştirmiştir. Klasik İslam kültürüne bağlı Mevlana, Farsça şiirler ile yüksek zümreye hitap ederken, Yunus Emre ise sade bir dille yazdığı şiirler ile halk çevrelerinde büyük bir etki bırakmıştır.[7] 13. ve 16. yüzyıllar arasında Anadolu'da büyük bir gelişme gösteren Tekke edebiyatında özellikle Yunus Emre'den sonra 'Kaygusuz Abdal, Hatayî, Pir Sultan Abdal' gibi Bektaşî tarikatına mensup derviş şairler tarafından sade bir dil ve hece vezni ile şiirler yazılmıştır.[8] Tekke edebiyatına geçen muhtelif unsurlar Âşık edebiyatının oluşmasına zemin hazırlamış ve 13. asırdan sonra mutasavvuf âşıklar kendilerini diğer şairlerden ayırmak, ilham kaynaklarının kudsî ve ilahî mahiyetini göstermek için 'âşık' adını kullanmaya başlamışlardır.[9]

15. yüzyılın ilk yarısından sonra Tekke edebiyatının önemli bir kolu olan Bektaşî edebiyatı, fikir ve eğilimleri açısından Âşık edebiyatının yapı taşını oluşturmuştur.[10] Bu dönemde, Bektaşî tekkeleri, Osmanlı topraklarının ulaştığı her yerde, Yeniçeri Ordusu'dan, ıssız dağ başlarına kadar yayılma göstermiştir. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nda yetişen âşıkların büyük bir kısmı Bektaşî tekkelerine mensuptu.[11] Sazın şiire koşulması ve sade bir dil kullanılması ilkin batınî, daha sonra Alevi ve Bektaşî tekkelerinde görülmüş, ordan da Bektaşî Ocağı'na bağlı orduya geçmiştir.[12] Hurûfîliğin etkisiyle din dışı konularda şiir yazan tekke âşıkları Tekke edebiyatından ayrılarak yeni bir

[*] *Prof. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aarslan@agri.edu.tr*

[**] *Yüksek Lisans Öğrencisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, celikcuneyt12@gmail.com*

zümre edebiyatı oluşturmuştur.[13]

"15. yüzyılın ortalarına kadar devam eden 'ozan', tasavvuftan gelen etkiyle 'âşık' adıyla yayılmaya başlamıştır. 16. yüzyıldan günümüze kadar gelen zengin halk kültürü şiir geleneğinin taşıyıcıları, genellikle şiirlerinde hece ölçüsü kullanmış, eğitim görenler ise aruz ölçüsüyle de şiirler söylemiştir. Âşıkların bir bölümü Alevî-Bektaşî düşünce ve zevklerinden uzaklaşarak, dinî-tasavvufî konular dışında sade bir dille eserler vererek sazlarıyla köy, kasaba ve şehir çevrelerinde gezerek çeşitli ezgilerle geniş kitlelere ulaşmıştır."[14]

15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında Anadolu'da âşıkların tekkelerin dışında etkin bir biçimde din dışı şiir söyleme olanağına kavuşmalarının yarattığı ortamda, 16. yüzyılda âşık kahvehanelerinin tekkelerin karşısında alternatif sosyal eğlence kurumu olarak belirmesiyle Âşık edebiyatı yeni bir kimlikle ortaya çıkmıştır.[15]

Âşık tarzı, ilk örnekleri vermeye başladığı 16. yüzyılın sonlarından beri gerek vezin ve şekil bakımından, gerekse dil ve üslup bakımından kendini göstermiştir.[16] Her yörenin kültür ve beğenisiyle oluşan Âşık edebiyatı, diğer kaynakların yanı sıra anonim ürünlerle de beslenmiş, halkın dünya görüşünün yanında estetik modellerini de şiirlerine yansıtmış, farklı çevrelerde kurulan yeni etkileşim de şiire yansımıştır.[17] Bu yüzyılda divan şairlerinin büyük merkezlerde toplanmalarına karşılık âşıklar, Anadolu ve Rumali'den başka Mısır, Suriye, Kuzey Afrika gibi imparatorluğun uzaklardaki topraklarına yayılmışlardır.[18] Yine bu dönemde Pir Sultan Abdal, Köroğlu gibi âşıkların yanında kara ve deniz ordusunun içinde Yeniçeri dediğimiz Kayıkçı Kul Mustafa, Bahşı, Öksüz Âşık gibi asker kökenli âşıklar hamasi içerikli şiirler ve cenk türküleri söyleyerek askerlere moral vermişlerdir.[19]

17. yüzyılda Osmanlı kültürü ileri düzeye ulaşmıştır.[20] Divan şiirinin çevresine yakın olan âşıklarda divan şiirinin etkileri görülmeye başlamıştır. Bu dönemde gelişimini tamamlayan Âşık edebiyatı güçlü temsilcileri ile altın çağını yaşamış ve bu yüzyıldan sonra âşıklar köy köy, diyar diyar dolaşıp icralarını gerçekleştirerek Âşık edebiyatının gelişmesine ve günümüze kadar ulaşmasına büyük katkıda bulunmuşlardır.[21] Âşıklık geleneğinin farklı kitlelere yayılarak ilgi alanını genişletmesi, biçim ve tür konusunda önemli açılımlar göstermesi, âşık kahvehanelerinin ve fasıl geleneğinin oluşması yine bu yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler arasındadır.[22]

18.yüzyılda âşıklar, siyasal tarihimizde önemli olaylar olmasına rağmen 17. yüzyılda yetişen usta âşıkların gücüne ulaşamamıştır.[23] 17. yüzyılda klasik edebiyata özenme hareketi 18. yüzyılda daha ileri düzeye ulaşmıştır. Klasik edebiyata özenen âşıklar, kendi tarzlarının dışına çıktıkları için asıl alanlarını boş bırakmış fakat klasik şiirde de başarılı olamamıştır.[24]

19. yüzyıl, Âşık edebiyatının en parlak dönemlerinden biridir. Bir yandan iyi bir eğitim alıp aruz ile başarılı şiir yazanlar, divan düzenleyenler diğer yandan Anadolu'da sade bir dille şiir yazanlar bu döneme damgasını vurmuştur. Aynı zamanda Erzurumlu Emrah Kolu, Ruhsati Kolu bu dönemde ortaya çıkmıştır.[25]

20 yüzyılda önemini kaybetmeye başlayan Âşık edebiyatı, cumhuriyetten sonra maddi ve sosyal hayattaki değişimler bu zümreyi yaratan ve besleyen toplumsal şartları da değiştirmiştir.[26] Bu dönemle birlikte dil sadeleşmeye başlamış, hece ölçüsüyle âşıklar şiirlerini söylemiş ve var olan kitle iletişim araçlarıyla geleneksel kültürü halka ulaştırmaya başlamışlardır.[27]

Türk halk kültüründen süzülerek günümüze kadar gelen âşıklık geleneği günümüzde önemini kaybetmesine rağmen halen Türk dünyasının farklı bölgelerinde varlığını sürdürmektedir. Türkiye'nin de bazı bölgelerinde icra edilmeye devam eden âşıklık geleneği,

Ağrı'yı da kapsayan Kuzey Doğu Anadolu Bölgesi'nde de yaşamaktadır. Bu çerçevede ele alınabilecek şairlerden biri de Ağrı âşıklık geleneğinin yaşayan temsilcilerinden olan Âşık Binali Kılıç'tır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı Âşık Binali Kılıç'ın hayatı, sanatı ve eserlerini inceleyerek şairin âşıklık geleneği içerisindeki yerini ve önemini ortaya koymaktır.

BİNALİ KILIÇ'IN HAYATI

1953 yılında Ağrı'nın Tutak ilçesine bağlı Sincan Köyü'nde dünyaya gelen Âşık Binali Kılıç, altı çocuklu bir ailenin altıncı ve tek erkek çocuğudur. Binali Kılıç'ın babasının adı Rufai, annesin adı Cemile'dir. Kılıç, ilköğretimini Sincan Köyü İlköğretim Okulu'nda tamamlamıştır. Binali Kılıç ilkokuldan sonra Van'ın Erçiş ilçesinde Erçis Ernis Öğretmen Okulu'nu kazanmasına rağmen evin tek erkek çocuğu olmasından dolayı Rufai Bey Binali Kılıç'ı Erçiş'te bulunan okula göndermemiştir. Babası yaşlı olduğu için başta çobanlık olmak üzere inşaatta çeşitli işlerde çalışan Binali Kılıç, babası vefat ettikten sonra 1973 yılında Sincan Köyü'nden Ağrı'nın ilçesi olan Tutak'a taşınmıştır. 1979 yılında Sivas'ta askerlik yapan Âşık Binali 1981 yılında terhis olmuştur. Askerden geldikten sonra Binali Kılıç, Sevgi Hanım ile evlenmiş ve ikisi erkek biri kız olmak üzere üç çocuk babasıdır.

Âşık Binali Kılıç 1981 yılında askerden döndükten sonra İş Bankası'nda memur olarak çalışmaya başlamıştır. Maddi durumlardan dolayı okuma fırsatı bulamayan Binali Kılıç memuriyet hayatı sırasında açık öğretim sınavlarına girerek Ağrı Atatürk Orta Okulu'nu ve Ağrı Naci Gökçe Lisesi'ni bitirmiştir. Okuma arzusu hiç tükenmeyen Kılıç, üniversite sınavlarına girerek Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Davranış Bilimi Bölümünü kazanmış ve iki yılda bu bölümden mezun olmuştur. İki bin yılında İş Bankası'ndan emekli olan Binali Kılıç, Aydın'nın Nazilli ilçesinde bir ev alarak Nazilli'ye yerleşmiştir. İki bin altı yılında küçük oğlu olan Murat Mümin Kılıç'ın Ankara'da üniversite kazanmasından dolayı Kılıç, Ankara'nın Sincan ilçesine taşınmış ve halen orada ikâmet etmektedir.

ÂŞIK BİNALİ KILIÇ'IN USTA-ÇIRAK İLİŞKİSİ VE ÂŞIKLIK SÜRECİ

Âşıklık geleneği yalnızca çalıp söylemeye dayanmayan bir usta tarafından öğrenilmesi gereken bir iştir. Bir kişinin âşık olarak nitelenebilmesi için çağlar boyunca gelişen geleneğe uyması gerekir.[28] Çıraklık eğitimi ustanın teorik bilgileri adaya aktarmasından çok adayın ustayı dinlemesi ve izlemesi esasına dayanır.[29]

Belli bir âşığın yanında çırak eğitimi almadan kahvehane ortamında yetişen âşıklarda vardır. Yaşayan âşıklar içinde 'bütün âşıklar benim ustamdır' diyen âşıkların yanında, hayatta olmayan biri ya da daha fazla âşığın şiirlerini okuyup ezberleme ve o şiirleri sıklıkla icra etme yoluna giden, onu/onları manevi ustası olarak kabul eden âşıklarda bulunmaktadır.[30]

Âşık Binali Kılıç'ın döneminde, kitle iletişim araçları tv, radyo, vb. gibi insanları meşgul eden teknolojik ürünler olmadığından, o dönem hem seyir zevki yüksek olan, hem de öğretici yönü bulunan âşıklığa büyük bir ilgi olmuştur. Âşıkların programlarına katılan Binali Kılıç o âşıklara özenerek âşık olmaya karar vermiştir. Âşık Binali Kılıç'ın ustası yoktur. Kılıç, ustası olmadığından manevi ustası olarak Yunus Emre, Âşık Sümmani, Âşık Şenlik'i seçmiş ve onların şiirlerini örnek alarak şiirler yazmaya başlamıştır.

Âşık Binali Kılıç memuriyet hayatına atıldıktan sonra çok sevdiği âşıklığı ikinci plana atmıştır. Memuriyet hayatından dolayı zaman bulduğu ölçüde âşık programlarına katılan Binali Kılıç, âşıkları kendi evine davet ederek onlarla programlar yapmıştır. Ağrı'da kaldığı süre içerisinde ilk şiirleri, Ağrı'nın yerel bir

gazetesi olan Mesuliyet Gazatesi'nde yayınlanan Kılıç, yine bu dönemde Ağrı'nın yerel bir kanalı olan ART TV'de altı yıla yakın Muhsin Özen başta olmak üzere birçok Ağrılı ve çevre illerden gelen âşıklarla hafta sonları, 20:00-24:00 saatlerinde âşık programları yapmıştır.

İki bin yılında emekli olan Binali Kılıç çocukluğundan beri gönül vermiş olduğu âşıklık mesleğini aktif bir şekilde icra etmeye başlamıştır. Emekli olduktan sonra Aydın'ın Nazilli ilçesine taşınan âşık, Nazilli'de bulunan Ağrılılar Derneği'ne giderek orada âşıklarla programlar yapmaya başlamıştır. Yine bu dönemde Türkiye'nin birçok yerinde şenlik, festival, âşık bayramı, yarışma vb. gibi programlara katılan Âşık Binali birçok plaket, madalya almış ve birden fazla ödül kazanmıştır.

İki bin altı yılında en küçük oğlu olan Murat Mümin Kılıç'ın üniversiteyi kazanmasından dolayı Ankara'ya taşınan Âşık Binali Kılıç, burada da gönül vermiş olduğu âşıklık mesleğini aktif bir şekilde icra etmeye çalışmıştır. Binali Kılıç, Ankara'nın Sincan ilçesinde bulunan Gönül Konağı Kahvesi ve Etimeskut'ta bulunan Kent Konseyi'nde haftanın belirli gün ve saatleri içerisinde âşık programları yapmaktadır.

Âşık Binali Kılıç'ın iki binin üzerinde şiiri bulunmaktadır. Sadece şiir ile yetinmeyen Âşık Binali basılmaya hazır durumda bulunan Garip İnsanlar adlı bir romanı, Güneş ile İsmail, Mustafa Bey, Rüzgâr ve Su olmak üzere üç tane de hikâyesi bulunmaktadır. TRT'nin düzenlemiş olduğu Dede Korkut konulu şiir yarışmasında altıncı olan âşık, TRT Avaz'ın düzenlemiş olduğu Dede Korkut konulu şiir yarışmasında da Dede Korkut Bronz Heykeli ödülünü almıştır. Bunun yanında Binali Kılıç'ın birçok şiiri kültür sanat dergilerinde, antolojilerde, bitirme tezinde, yerel gazetelerde yayınlanmıştır.

MAHLAS

Âşıkların şiirlerinin genellikle son bendinde kullandıkları adlara mahlas denir.[31] Mahlaslar genellikle usta âşıklar tarafından çırağa verilirken günümüzde çıraklık geleneği zayıfladığı için bazı âşıklar mahlaslarını kendisi seçerler.[32]Âşığa mahlası ya ustası tarafından verilir, ya bade içilirken verilir, ya da âşık kendi mahlasını kendi seçer.[33]

Âşık Binali Kılıç'ın âşıklık mesleğinde ustası olmamıştır. Âşık Binali, ustası olmadığı için mahlasını kendisi seçmiştir. Kılıç'ın ilk şiirleri, Ağrı'nın yerel gazetesi olan Mesuliyet Gazetesi'nde '**Dost Dereli**' mahlası ile yayınlanmıştır. Binali Kılıç daha sonra yapmış olduğu atışmalarda leb-değmez bölümünde zorlandığı için içinde '*b-p-m*' dudak harleri ile '*v-f*' diş-dudak harleri bulunmayan '**Hüsranî**' mahlasını kendisi bularak kullanmaya başlamıştır. Âşık Binali, Hüsranî mahlasını halen kullanmakla beraber son zamanlarda kendi adını şiirlerinde mahlas yerine kullanmaya başlamıştır.

SAZ ÇALMA

Âşıklık geleneğinde âşıklar saz çalmayı usta âşıktan öğrenir. Her âşık ilk önce usta âşığın saz çalma tekniğini benimsemek zorundadır. İlerleyen zamanda âşık, kendi saz çalma tekniğini oluşturmaktadır.[34]

Âşık Binali Kılıç kendi ustası olmadığından saz çalmayı da yine kendi çabalarıyla öğrenmiştir. 1977-1978 yılları arasında Kayseri'de inşaatta çalıştığı sırada İnşaat bekçisi olan Yozgatlı Mehmet Çakıcı'nın saz çalmayı bildiğini öğrenen Binali Kılıç, Mehmet Çakıcı'dan kendisine saz çalmayı öğretmesini istemiştir. Mehmet Çakıcı ise İnşaatta, öğlen yemek arasında fırsat bulduğu ölçüde Binali Kılıç'a ders vermiştir. Âşık Binali Kılıç Mehmet Çakıcı'nın desteği ve gerekli olan yönlendirmelerle kısa sürede saz çalmayı öğrenmiştir.

RÜYA MOTİFİ (BADE)

Âşıklık geleneğinde rüya nedeniyle âşık olmak oldukça yaygındır.[35] Âşık adaylar rüyada sevgili ile karşılaşabilir, bilge bir kişiden

nasihat dinleyebilir, hatta gerek sözlü gelenek yoluyla, gerek yazılı eserlerden okuduklarını bilinçaltında günlerce ya da yıllarca muhafaza edebilir.[36] Âşıklar rüyada gördükleri pir, Hızır, sevgili vb. kutsal olarak kabul ettikleri kişilerin elinden bade içitikten sonra maddî aşktan manevi aşka, sade bir kişilikten sanatçı bir kişiliğe geçer ve bu geçişte maddî manevi bilgileri, doğaçlama şiir söylemeyi ve saz çalmayı öğrenir.[37]

Âşık Binali Kılıç badeli âşık olduğu konusunda ikilemdedir. Bade motifine inanan âşık, birçok badeli âşık olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında Binali Kılıç rüyasında bir kız ile tanışır ve kızla el ele tutuşur. Rüyadan sonra ablasını ziyaret etmeye giden Âşık Binali rüyasında gördüğü kızı ablasının yaşamakta olduğu köyde görür ve kıza âşık olur. Binali Kılıç, maddi imkânsızlıktan dolayı kızı istemeye dahi gidemez ve kızı başkasına verirler. Âşık Kılıç, görmüş olduğu bu rüyanın ve rüyadan sonra o kızı görüp kavuşamamanın âşıklığı üzerinde etkisi olduğunu ifade etmiştir.

ÂŞIK BİNALİ KILIÇ'IN ŞİİRLERİNDE NAZIM BİÇİMİ VE TÜR

Hece vezni Türk diline en uygun ölçüdür. Heceli biçimleri belirleyen en önemli öğe kafiyedir. Şiir içinde kafiyenin sıralanış ve tekrarlanış kuralları âşık şiirinin biçimini oluşturur. Âşık şiiri belirli bir ölçü ve kafiye kurallarına uyarak genellikle dört dizeden meydana gelmiş kurallardır.[38] Nazım biçimini şiirin dış yapısı, türünü de şiirin muhtevası belirler. Şiirin dış yapısı incelenirken vezni ve vezne bağlı olarak kalıbı, uyak örgüsü, nazım birimi, bent sayısı gibi hususlar göz önünde bulundurulur.[39]

Bu çalışmada Âşık Binali Kılıç'ın daha önce antolojilerde, yerel gazetelerde, dergilerde yayınlanmış 11 heceli yirmi beş şiiri incelenmiştir. Bu şiirlerden 'Hatırlar mısın?, Sensin,[40] Vefa Borcun Kalmadı, Yâri Düşlemek,[41] Bizde Gördüm Ben Seni, Görünür, Eyler misin Beni Yâr?, Olmasaydın Be Para, Hem de En Güzel, Sevda Diyorlar,[42] Gel Deyin Bana, Doyamıyorum,[43] İki Kaz, Kala Kala İki Kazım Kalmıştı,[44] Sinek İle Atışma, Bu Okuldayım,[45] Âşık Binali, Faydalı, Erdiği Zaman,[46] Değil midir (Dedim-Dedi)?, Gören Yok, Söz Tükendi,[47] Ağrı Dağı'na, 14 Nisan Tutak'ın Kurtuluşu'na' adlı şiirler dört hanelidir, 'Tutak'ım'[48] adlı şiir ise beş hanelidir.

ÂŞIK BİNALİ KILIÇ'IN ŞİİRLERİNDE KAFİYE VE REDİF

Mısra veya ibare sonunda yer alan, telâffuzu aynı, görev ve anlamı farklı olan ek ve kelimelere kafiye denir.[49] Kafiyeden sonra gelen aynı anlam ve görevdeki harflerin hepsine de redif denir. [50]

YARIM KAFİYE

Yarım kafiye söz içinde tek ses benzerliğine dayanan kafiye türüdür. Çalışma kapsamındaki 'Hatırlar mısın?, Sensin, Vefa Borcun Kalmadı, Yâri Düşlemek, Bizde Gördüm Ben Seni, Görünür, Eyler misin Beni Yâr?, Olmasaydın Be Para, Hem de En Güzel, Sevda Diyorlar, Gel Deyin Bana, Doyamıyorum, İki Kaz, Kala Kala İki Kazım Kalmıştı, Sinek İle Atışma, Bu Okuldayım, Faydalı, Erdiği Zaman, Değil midir?, Gören Yok, Söz Tükendi, Ağrı Dağı'na, 14 Nisan Tutak'ın Kurtuluşu'na, Tutak'ım' adlı şiirlerde yarım kafiye tespit edilmiştir. Örnek olarak; *Hatılar* mısın? adlı şiirde birici, ikinci, üçüncü dizedeki 'oldun mu?' ifadesi redif, 'k' sesi ise yarım kafiyedir.

…

Ağlayan çocuğa beşi**k oldun mu?**
Gözü görmeyene ışı**k oldu mu?**
İlmin güzeline âşı**k oldun mu?**
Kur'an'da Yasin'i hatırlar mısın?

TAM KAFİYE

Tam kafiye sözcük içinde iki ses benzerli-

ğine dayanan kafiye türüdür. Çalışma kapsamındaki 'Hatırlar mısın?, Sensin, Vefa Borcun Kalmadı, Yâri Düşlemek, Bizde Gördüm Ben Seni, Görünür, Eyler misin Beni Yâr?, Olmasaydın Be Para, Hem de En Güzel, Sevda Diyorlar, Gel Deyin Bana, Doyamıyorum, İki Kaz, Kala Kala İki Kazım Kalmıştı, Sinek İle Atışma, Bu Okuldayım, Âşık Binali, Faydalı, Erdiği Zaman, Gören Yok, 14 Nisan Tutak'ın Kurtuluşu'na, Tutak'ım' adlı şiirlerde tam kafiye tespit edilmiştir. *Vefa Borcun Kalmadı* adlı şiirde birinci, ikinci, üçüncü dizelerdeki 'sı' hecesi redif; 'na' hecesi ise tam kafiyeye örnektir.

…

Hep sen oldun bu gönlümün su**nası,**
Benim eşim, üç yavrumun a**nası,**
Huzur rengim, ak elinin kı**nası,**
Çaldım gitti, bana borcun kalmadı.

ZENGİN KAFİYE

Zengin kafiye sözcük içinde üç ya da daha fazla ses benzerliği bulunan kafiye türüdür. Çalışma kapsamındaki 'Sensin, Vefa Borcun Kalmadı, Yâri Düşlemek, Bizde Gördüm Ben Seni, Görünür, Olmasaydın Be Para, Sevda Diyorlar, Doyamıyorum, İki Kaz, Sinek İle Atışma, Bu Okuldayım, Âşık Binali, Erdiği Zaman, Değil midir?, Gören Yok, Söz Tükendi, Ağrı Dağı'na, 14 Nisan Tutak'ın Kurtuluşu'na, Tutak'ım' adlı şiirlerde zengin kafiye tespit edilmiştir. Âşık Binali'nin şiirlerinde yarım ve tam kafiye türüne oranla daha az zengin kafiye olduğu ortaya çıkmıştır. *Görünür* adlı şiirde birinci, ikinci, üçüncü dizelerdeki 'man' hecesi zengin kafiye örnektir.

…

Bizim dağlar taştır, bunların or**man,**
Buralarda meyve, bizdeki har**man,**
Bunlar ambar yapar, biz merek sa**man,**
Bizimki buradan tozlu görünür.

TUNÇ KAFİYE

Birbiriyle uyaklı sözcüklerden biri alt dizedeki diğer sözcüğün içinde yer alıyorsa buna tunç kafiye denir. Çalışma kapsamındaki 'Sensin, Bizde Gördüm Ben Seni, Görünür, Eyler misin Beni Yâr?, Olmasaydın Be Para, Sevda Diyorlar, Gel Deyin Bana, Doyamıyorum, Sinek İle Atışma, Âşık Binali, Değil midir?, Gören Yok, 14 Nisan Tutak'ın Kurtuluşu'na' adlı şiirlerde tunç kafiye tespit edilmiştir. *Sevda Diyorlar* adlı birinci, ikinci, üçüncü dizelerdeki 'dır' hecesi redif 'az' hecesi ise tunç kafiyeye örnektir.

…

Binali, sevdaya ne desem **azdır,**
Sevgilinin kârı, ettiği n**azdır,**
Âşığın bağrına bastığı s**azdır,**
Telinin adına sevda diyorlar.

ÂŞIK BINALI KILIÇ ŞIIRLERINDE KAFIYE ŞEKILLERI

Âşık şiirinin yegâne nazım şekli koşmadır.[51] Türk halk şiirinin en yaygın şekli olan koşma, aşk duygularını ve tabiat güzelliklerini anlatan lirik şiirdir. Ayrıca sosyal konuları anlatan koşmalarda bulunmaktadır. Koşmalar 6+5 veya 4+4+3 olmak üzere 11'li hece vezni ile söylenen dörtlüklerden meydana gelir.[52] Koşmalarda sıklıkla abab, cccb, dddb, veya aaab, cccb, dddb, ya da xbyb, cccb, dddb kafiye örgüsü kullanılmaktadır.[53]

Âşık Binali Kılıç şiirlerinde genel olarak koşma tipi kafiye türünü kullanmıştır. Binali Kılıç'ın şiirlerinde tespit edilen koşma tipi kafiye şekilleri:

Binali Kılıç'ın şiirlerinde abab-cccb-dddb (Vefa Borcun Kalmadı, Bizde Gördüm Ben Seni, Hem de En Güzel, Âşık Binali, Erdiği Zaman, Ağrı Dağı'na, 14 Nisan Tutak'ın Kurtuluşu'na), **abab-aaab-aaab (**Sensin, Olmasaydın Be Para, Gel Deyin Bana, Doyamıyorum, Faydalı), **abab-aaab-cccb** (Yâri Düşlemek), **aaaa-bbba-ccca** (Bu Okuldayım, Söz Tükendi), **abab-cccb-cccb-dddb (**Eyler misin Beni Yâr?), **abab-bbbb-bbbb** (Görü-

nür), **aaaa-aaaa-aaaa-bbba** (Sevda Diyorlar), **abab-cccb-bbbb-dddb** (İki Kaz), **abab-bbbb-cccb** (Kala Kala İki Kazım Kalmıştı, Değil midir?, Hatırlar mısın?), **abxb-cccb-dddb** (Gören Yok), **abab-cdcd-eeeb-fffd** (Sinek ile Atışma), **aaabb-cccbb-ddddb** (Tutak'ım) şekilli kafiye örgüleri kullanılmıştır.

ÂŞIK BINALI KILIÇ'IN ŞİİRLERİNDE KULLANILAN EDEBÎ SANATLAR

TEŞBÎH

Çalışma kapsamındaki 'Hatırlar mısın?, Vefa Borcun Kalmadı, Yâri Düşlemek, Bizde Gördüm Ben Seni, Görünür, Eyler misin Beni Yâr?, Olmasaydın Be Para, Sevda Diyorlar, Gel Deyin Bana, Doyamıyorum, Sinek İle Atışma, Bu Okuldayım, Âşık Binali, Erdiği Zaman, Değil midir?, Ağrı Dağı'na, 14 Nisan Tutak'ın Kurtuluşu'na, Tutak'ım' adlı şiirlerde teşbîh sanatı tespit edilmiştir. Teşbîh sanatına örnek olarak; *Gel Deyin Bana* adlı şiirde "*Bir gonca misali açmaya geldim*" denilerek ilahî aşk yolunda daha ham olduğunu belirtmek amacıyla âşık, kendisini açmamış bir goncaya benzetmiştir.

…

Eziyet yolunu geçmeye geldim,
Aşkın şarabını içmeye geldim,
Bir gonca misali açmaya geldim,
İster diken, ister gül deyin bana.

İSTİÂRE

Çalışma kapsamındaki 'Vefa Borcun Kalmadı, Bizde Gördüm Ben Seni, Olmasaydın Be Para, Bu Okuldayım, Erdiği Zaman, Gören Yok, Söz Tükendi, 14 Nisan Tutak'ın Kurtuluşu'na, Tutak'ım' adlı şiirlerde istiâre sanatı tespit edilmiştir. İstiâre sanatına örnek olarak; *Tutak'ım* adlı şiirde "Üstüne nur yağar gün batışında" denilerek gün batımında oluşan güneş ışıklarının güzelliği nura benzetilmiştir. Bu dizede benzeyen olan güneş ışıkları verilmemiştir.

…

Üstüne nur yağar gün batışında,
Misafirperverlik temel taşında,
Ârif meclisinin köşe başında,
Sofraya şairler sunan Tutağım.
Sanki bir diyar-ı Kenan Tutağım.

TEŞHİS

Çalışma kapsamındaki 'Görünür, Eyler misin Beni Yâr, Olmasaydın Be Para, Doyamıyorum, Sinek İle Atışma, Erdiği Zaman, Ağrı Dağı'na, Tutak'ım' adlı şiirlerde teşhis sanatı kullanılmıştır. Teşhis sanatına örnek olarak; *Görünür* adlı şiirde "*Yeşiller içinde nazlı görünür*", "*Bazı sırları var gizli görünür*" denilerek insan özgü olan nazlanma ve sırları olma özellikleri Aydın'nın Nazilli ilçesine atfedilerek kişileştirme yapılmıştır.

Oğlum Nazilli'yi sormuşsun benden,
Yeşiller içinde nazlı görünür.
Çarşısı görünmez gelip gidenden,
Bazı sırları var gizli görünür.

TELMİH

Çalışma kapsamındaki 'Hatırlar mısın?, Sensin, Yâri Düşlemek, Eyler misin Beni Yâr?, Olmasaydın Be Para, Doyamıyorum, Erdiği Zaman, Gören Yok, 14 Nisan Tutak'ın Kurtuluşu'na' adlı şiirlerde telmih sanatı kullanılmıştır. Telmih sanatına örnek olarak; Sensin adlı şiirde "En şerefli sensin buyuruyorsun" denilerek Kur'an'da, "Biz elbette insanı en güzel şekilde yarattık."[54] âyetine telmihte bulunmuştur.

…

Mevla ayak vermiş kalk yürüyorsun,
Gözlerinde sağlam bak görüyorsun,
En şerefli sensin buyuruyorsun,
Çiçek sende, öz sendedir, gül sensin.

TENÂSÜP

Çalışma kapsamındaki 'Sensin, Eyler misin Beni Yâr?, Hem de En Güzel, Sevda Diyorlar' adlı şiirlerde tanâsüp sanatına başvurulmuştur. Tanâsüp sanatına örnek olarak; *Eyler misin Beni Yâr?* adlı şiirde "*Bülbül olsam feryat etsem zar ile*", "*Gül olurda eyler misin beni yâr*?" dizelerinde bülbül-feryat-zar, gül-yâr kelimeleri arasında tenâsüp yapılmıştır.

…

Biliyorum sevgi olmaz zor ile,
Canımı uğruna koysam var ile,
Bülbül olsam feryat etsem zar ile,
Gül olurda eyler misin beni yâr?

LEFF Ü NEŞR

Çalışma kapsamındaki 'Bizde Gördüm Ben Seni, Gel Deyin Bana' adlı şiirlerde leff ü neşr sanatı kullanılmıştır. Leff ü neşr sanatına örnek olarak; *Gel Deyin Bana* adlı şiirde "Âşık oldum kaşı Leyla›ya düştüm", "İster Mecnun ister çöl deyin bana" denilerek âşık-Mecnun, Leyla-Mecnun, âşık-çöl kelimeri arasında leff ü neşr yapılmıştır.

…

Bir anda derin bir deryaya düştüm,
İster akil, ister deli deyin bana.
Âşık oldum kaşı Leyla›ya düştüm,
İster Mecnun ister çöl deyin bana.

İSTİFHÂM

Çalışma kapsamındaki 'Hatırlar mısın?, Vefa Borcun Kalmadı, Eyler misin Beni Yâr?, İki Kaz, Sinek İle Atışma, Bu Okuldayım, Degil midir?, 14 Nisan Tutak'ın Kurtuluşu'na' adlı şiirlerde istifhâm sanatı kullanılmıştır. İstifhâm sanatına örnek olarak; *Bu Okuldayım* adlı şiirde "*Kum muyum, çakıl mı, kaya mıyım ben*?", " İğne mi, gergef mi, oya mıyım ben?", "*Nakış mı, iplik mi, boya mıyım ben?*" mısralarında anlamı güçlendirmek için soru sorulmuştur.

…

Kum muyum, çakıl mı, kaya mıyım ben?
İğne mi, gergef mi, oya mıyım ben?
Nakış mı, iplik mi, boya mıyım ben?
İlim görmek için bu okuldayım.

MÜBALAĞA

Çalışma kapsamındaki 'Bizde Gördüm Ben Seni, Sevda Diyorlar, Gel Deyin Bana, Sinek İle Atışma, Söz Tükendi' adlı şiirlerde mübalağa sanatı kullanılmıştır. Mübalağa sanatına örnek olarak; *Sevda Diyorlar* adlı şiirde "*Sevdalının gözü akan pınardır*" denilerek üzüntünün büyüklüğünü göstermek için abartma yapılmıştır.

…

Sevdanın tarifi çetindir, zordur,
Delinin adına sevda diyorlar.
Sevdalının gözü akan pınardır,
Selinin adına sevda diyorlar.

NİDA

Çalışma kapsamındaki 'Değil midir (Dedim-Dedi)' adlı şiirde nida sanatı kullanılmıştır. Nida sanatına örnek olarak; *Değil midir (Dedim-Dedi)?* adlı şiirde "*Dedim ey sevdiğim bu ne güzellik?*" denilerek ey nidasıyla seslenme yapılmıştır.

Dedim ey sevdiğim bu ne güzellik?
Dedi benden beyaz kar değil midir?
Dedim asalet mi bunca özellik?
Dedi akıbeti pir değil midir?

ÂŞIK BINALI KILIÇ'IN ŞİİRİNDE ELE ALDIĞI KONULAR

Çeşitli bireysel ve toplumsal konuları dile getiren âşıklar, şiirlerinde aşk, özlem, yiğitlik, vatan, hasret, gurbet, ölüm, toplum, din, ilahî aşk, zamandan yakınma, doğa gibi konuları yoğunlukla işlemiştir.[55]

Âşık Binali Kılıç'ın şiirlerinde ele aldığı

konular:

Hatırlar mısın? adlı şiirde kendisiyle yüzleşme halinde olan âşık, kendisini Yunus Emre ve Mecnun gibi ilahî aşk yoluna davet edişini dile getirmiştir.

…

Gel Binali aşka kanan biri ol,
Yunus gibi aşka yanan biri ol,
Mecnun gibi sevdalanan biri ol,
Aşkın çilesini hatırlar mısın?

Allah insanoğlunu, dünyayı en güzel ve kusursuz bir şekilde yaratmıştır. Âşık Binali *Sensin* adlı şiirde insanoğlunun ve dünyanın mükemmel bir şekilde yaratıldığını anlatarak, insanoğlunun bu güzelliği idrak edip kendisini ve Allah'ı tanımasını öğütlemektedir.

…

İdrak et başını kaldır semaya,
Çalış emeğini verme ***hevaya,***
Âşık olmak istiyorsan Mevla'ya,
Mecnun sende, aşk sendedir, çöl sensin.

Ailesine ve eşine sevgi ile bağlı olan Âşık Binali, *Vefa Borcun Kalmadı* adlı şiirde eşine olan derin sevgisini dile getirerek, her daim yanında olan eşinin kensine vefa borcunun kalmadığını dile getirmiştir.

…

Binali der, kabul olsun muradın,
Nerede o genç kız, nerde bu kadın?
Hep vefalı oldun vefa aradın,
Buldum gitti, bana borcun kalmadı.

Yâri Düşlemek adlı şiirde ölüm gerçeği, dünya ve ömrün geçiciliği üzerinde duran âşık, bir tek gerçek ve var olanın Allah (sevgili) olduğunu ifade ederek, insanlara ve kendisine Allah tarafından verilen bu ömrü Allah'ın rızası doğrultusunda yaşamayı öğütlemektedir.

Emeğin de boştur, ömrün de boştur,
Dostun hayalini kuramadıkça.
Beden de sarhoştur, can da sarhoştur,
Sevgiliye gönül veremedikçe.

Dede Korkut, Oğuz Türkleri tarafından eski destanlarda anlatılan Türk kültürünü, bozkır hayatını, töreyi, geleneği çok iyi bilen bir bilgedir. *Bizde Gördüm Ben Seni* adlı şiirde âşık, 'ozanların piri' olarak nitelediği Dede Korkut'u efsanevi ifadeler kullanarak anlatmıştır. Ayrıca TRT Avaz'ın Dede Korkut konulu şiir yarışmasında altıncı olan bu şiir plaket ile ödüllendirilmiştir.

Dede Korkut ozanların pirisin,
Bizde gördüm, yolda gördüm ben seni.
Çiçekten çiçeğe konan arısın,
Özde gördüm, balda gördüm ben seni.

İki bin yılında emekli olan Âşık Binali Aydın'nın Nazilli ilçesine taşınmıştır. Binali Kılıç'ın oğlu babasını arayarak ondan Nazilli'yi anlatmasını istemiştir. Bunun üzerine Âşık Binali *Görünür* adlı şiirde Aydın'ı ve ilçesi olan Nazilli'yi tasvir etmiştir.

Oğlum Nazilli'yi sormuşsun benden.
Yeşiller içinde nazlı görünür,
Çarşısı görünmez gelip gidenden,
Bazı sırları var gizli görünür.

Eyler misin Beni Yâr adlı şiirde sevgiliye kavuşma arzusu içinde olan âşık, sevgiliye cevabını beklemeden soru sorarak ona olan aşkını anlatmaktadır.

Bahar seli gibi kopsam bayırdan,
Göl olurda eyler misin beni yâr?
Kızılelma olsam kudret-i sırdan,
Dal olurda eyler misin beni yâr?

Olmasaydın Be Para adlı şiirde âşık, paranın sebep olduğu olumsuzlukları dile getirmiştir.

Beni ne hallere koydun bir bilsen,
Keşke sen hiç olmasaydın be para.
Yinede istemem dostum değilsen,
Keşke sen hiç olmasaydın be para.

Hem de En Güzel adlı şiirde bayrak, vatan, ulus kavramları üzerinde duran âşık, dünyanın geçiciliğini dile getirmiştir.

Bayrak, ulus, bir de vatansız olmaz,
Hür olmak güzeldir hem de en güzel.
Hava, güneş ve su, hayatsız olmaz,
Var olmak güzeldir hem de en güzel.

Âşıkların şiirini besleyen olmazsa olmaz konulardan biri sevdadır. Âşık Binali *Sevda Diyorlar* adlı şiirde edebiyatta sembolleşen bazı ifadeleri kullanarak sevdanın tanımını yapmaya çalışmıştır.

…

Kerem sevdalanmış, kül bahanedir,
Mecnun divanedir, çöl bahanedir,
Bülbülün gözü kör, gül bahanedir,
Çalının adına sevda diyorlar.

Âşığın sevgiliye olan aşkı gerçekte beşeri aşk değil ilahî aşktır. Âşığın sevgili yolunda çektiği cefa, sıkıntı ise nefsi ile mücadelesidir. *Gel Deyin Bana* adlı şiirde ilahî aşka talip olan Âşık Binali nefsini dizginlemek için cekmiş olduğu cefayı anlatmaktadır.

…

Binali'yim terazide tartıldım,
Parça parça, dirhem dirhem satıldım,
Ben beni yok saydım, bittim kurtuldum,
İster cevher, ister pul deyin bana.

Âşık Binali, dünyaya ve insanlara güzel bakmanın ve güzel olan her şeyin ayrı bir lezzetinin olduğuna inanmaktadır. *Doyamıyorum* adlı şiirde âşık bir takım örnekler vererek bu güzelliklerden aldığı hazzı ifade etmiştir.

…

Bin bir çeşit güller yetiren bağın,
Türlü meyve veren kara toprağın,
Gazel olup yere düşen yaprağın,
Güz muhabbetine doyamıyorum.

İki Kaz adlı şiirde âşık, çalınan iki kazının pişirildiğini öğrendikten sonra duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir.

…

Birkaç gün önceden plan kurmuşlar,
Kara kazın kanadını kırmışlar,
Ocaklar yakmışlar, et kavurmuşlar,
Yerine yiyeydiz, b..k dedi Osman.

Kala Kala İki Kazım Kalmıştı adlı şiirde âşık, son iki kazını gelen misafirlere kestiğinden dolayı yaşadığı üzüntüyü ifade etmiştir.

…

Görmeye gelmişler Sincan Köyü'nü,
Tükettiler çocukların payını,
Çocuklar, şekersiz içti çayını,
Sizi dava etmez miyim, o yanda?

Âşık Binali kişileştirmiş olduğu sinek ile ironik ifadeler kullanarak karşılıklı atışma şeklinde yazmış olduğu *Sinek ile Atışma* adlı şiirde sineğin, kendisini gaflet uykusundan uyanışa davet edişini anlatmaktadır.

…

Âşık Binali
Herhalde yanmıştı yan yan yürüdü,
Islak ayakları yerde sürüdü,
Binali der pişman gibi göründü,
Mahcup gibi selam sundu bu sinek.

Sinek
Aldırmadım ayağımda yaşıma,
İkazda bulundum arkadaşıma,
Ağır aksak çekip gittim işime,
Bilmem uyandı mı bu tembel adam?

Mamak Belediyesi'nin düzenlemiş olduğu programda şiir okuluna kayıt olan Âşık Binali, ilk derste "Neden geldin?" sorusuna "İlim görmek, kendimi tanımak için bu okuldayım." şeklinde yazmış olduğu *Bu Okuldayım* adlı şiiri ile cevap vermiştir.

…

Binali'yim bir kapalı perdeyim,
Pencerem kapalı ben içerdeyim,
Ben kimim, ben neyim, acep nerdeyim,
Yolum görmek için bu okuldayım.

Âşık Binali adlı şiirde âşık, kendisini tanıtarak hayatından bazı kesitler aktarmıştır.

...

Maziye baktıkça az mı ağladım?
Kara sevda çektim bozuldu tadım,
Adımı demiştim Kılıç soyadım,
Ben Tutak Sincan'dan Âşık Binali.

Faydalı adlı şiirde âşık, faydalı olan en küçük bir seyin bile faydasız olan her işten daha üstün olduğunu dile getirmiştir.

Faydasız sohbetten, faydasız sözden,
Köşede boynunu buran faydalı,
Duymayan kulaktan, görmeyen gözden,
Düşkünün hâlini gören faydalı.

Âşık için sevgiliye vuslat tek arzudur. Sevgili ile kavuşma hayaline giren âşık, dünya ve onun nimetlerinden elini ayağını çeker. Âşık Binali *Erdiği Zaman* adlı şiirde sevgili ile vuslat hayali içinde olduğundan dünya ve onun nimetlerinden elini ayağını çektiğini belirterek sadece ilahî aşk ile mest oluşunu anlatmaktadır.

Seherde gözlerim uykuyu neyler,
Yâr ile vuslata erdiği zaman.
Aşk ile çırpınır korkuyu neyler,
Huzuru divanda durduğu zaman.

Değil midir(Dedim-Dedi)? adlı şiirde âşık, güzelliğini övdüğü sevgili ile sembolik olarak yapmış olduğu karşılıklı sohbeti anlatmıştır.

Dedim ey sevdiğim bu ne güzellik?
Dedi benden beyaz kar değil midir?
Dedim asalet mi bunca özellik?
Dedi akıbeti pir değil midir?

Gören Yok adlı şiirde dünyanın geçiciliği, ölüm gerçeği, mahşer zamanı, cennet ve cehennem gibi olgular üzerinde duran âşık, kendisini ve insanları dünya denen virana kaptırmaması konusunda öğütlemektedir.

Gel Binali, gönül verme virana,
Sünneti terk etme sarıl Kur'an'a,
Kimisi cennete, kimi nirana,
Tatlısını, acısını gören yok.

Söz Tükendi adlı şiirde âşık, bir babanın tek oğlunun askerde şehit edilmesinden dolayı babanın duymuş olduğu derin üzüntüyü dile getirmiştir.

…

Yakası rengini kaybetti kirden,
Kalkmaya çalıştı olduğu yerden,
Şehit haberini verdiler birden,
"İçim…" dedi söz tükendi yutkundu.

Ağrı Dağı'na adlı şiirde Âşık Binali, Ağrı Dağı'nı kişileştirerek tasvir etmiştir.

Nedir bu sitemin, nedir bu hâlin?
Ne kadar heybetli bir duruşun var.
Yok mu doruğuna varan bir yolun?
Bulutlar misali duman başın var.

14 Nisan Tutak'ın Kurtuluşu'na adlı şiirde Ağrı'nın ilçesi olan Tutak'ın düşman işgalinden kurtuluşunu destansı bir dille anlatmıştır.

Tarihten bir yaprak parladı bugün,
Fatih'in atına bindiği gündür.
Millet kaderini zorladı bugün,
Halkımın gözyaşı dindiği gündür.

Ağrı'nın Tutak ilçesinde doğup büyüyen âşık, Ağrı'ya ve Tutak'a karşı büyük bir sevgi beslemektedir. *Tutak'ım* adlı şiirde âşık, çeşitli benzetmeler kullanarak Tutak'ı betimlemiştir.

…

Binali der Van Yolu'nun çıkışı,
Ne tatlıdır Esmer, Suvar yokuşu,
Buradan bakılır bir kuş bakışı,
Dünyalara değer inan Tutağım.
Sanki bir diyar-ı Kenan Tutağım.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'nin de bazı bölgelerinde icra edilmeye devam eden âşıklık geleneği, Ağrı'yı da kapsayan Kuzey Doğu Anadolu Bölgesi'nde de varlığını sürdürmektedir. Bu çerçevede ele alınabilecek şairlerden biri de Ağrı âşıklık geleneğinin yaşayan temsilcilerinden olan Âşık Binali Kılıç'tır. Bu doğrultuda çalışmanın konusunu Âşık Binali Kılıç'ın hayatı, sanatı ve eserleri oluşturmuştur. Binali Kılıç'ın çeşitli dergi, yerel gazete, ansiklopedi ve antolojilerde yayınlanan 11 heceli yirmi beş şiiri çalışmanın örneklemini oluşturmuştur.

Âşık Binali Kılıç'ın ele alınan şiirlerinde 'aşk, ilahî aşk, sevgi, dünyanın geçiciliği, ölüm, öğüt, Dede Korkut, Aydın'ın Nazilli ilçesi, para, insanın var olma sebebi, hırsızlık, kaz, gaflet, Ağrı Dağı, Ağrı'nın ilçesi Tutak, Tutak'ın Kurtuluşu, şehit, mahşer' konularının ele alındığı görülmüştür. Şiirlerin yirmi dördü dört haneli, biri ise beş haneli olup şiirlerde istiâre, teşbîh, telmih, teşhis, mübalağa, leff ü neşr, nida, tenâsüp gibi söz sanatları kullanılmıştır. Âşık Binali Kılıç'ın incelenen şiirlerinde en çok 'abab, cccb, dddb…' şeklindeki kafiye örgüsünün kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Âşık Binali Kılıç'ın döneminde kitle iletişim araçları, televizyon, radyo vb. gibi insanları meşgul eden teknoljik ürünler olmadığından o dönemde âşıklığa büyük bir ilgi olmuştur. Âşık Binali katılmış olduğu âşık programlarından etkilenerek âşık olmaya karar vermiştir. Binali Kılıç'ın ustası olmadığı için manevi ustası olarak Yunus Emre, Âşık Sümmani, Âşık Şenlik'i seçmiş ve onların şiirlerini örnek alarak şiir yazmaya başlamıştır. Âşık Binali, iş hayatına atılmasıyla fırsat bulduğu ölçüde âşık programlarına katılmış ve âşıklarla programlar yapmıştır.

Âşık Binali Kılıç memuriyet hayatından dolayı ikinci plana atmış olduğu âşıklık mesleğini emekli olduktan sonra aktif bir şekilde yapmaya başlamıştır. Küçük yaşlardan beri şiir yazan Âşık Binali'nin iki binin üzerinde şiiri bulunmaktadır. Sadece şiir ile yetinmeyen Âşık Binali basılmaya hazır durumda bulunan Garip İnsanlar adlı bir romanı, Güneş ile İsmail, Mustafa Bey, Rüzgâr ve Su olmak üzere üç tane de hikâyesi bulunmaktadır.

Âşık Binali Kılıç'ın farklı hece ve farklı türlerde yazmış olduğu şiirleri ve basılmaya hazır durumda bulunan roman ve hikâyeleri bir başka araştırma konusunu oluşturabilecek niteliktedir.

Ağrı'da unutulmaya yüz tutmuş âşıklık geleneğini devam ettirmeye çalışan birçok gelenek temsilcisi bulunmaktadır. Âşık Binali Kılıç gibi bu gelenek temsilcileri bir an önce tespit edilmeli ve eserleri kaybolma tehlikesine karşı kayıt altına alınmalıdır.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Zülfikâr Bayraktar, Âşıklık Geleneğinin Yaşatılmasında Kültürel İcra Mekânı Olarak Eğitim Kurumlarının Rolü: İzmir Halk Âşıkları Derneği Örneklemi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - Yıl 7, Sayı 1, Haziran 2014, s: 20-35.

2 Bayram Durbilmez, Âşık Edebiyatı ve Taşpınarlı Halk Şairleri, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, s:19.

3 Dilaver Düzgün, M. Ö. Oğuz (Ed.), Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, s: 287.

4 Erman Artun, Âşık Edebiyatı Araştırmaları, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s:85.

5 Zekeriya Kaptan ve Yasemin Yurduşen, Âşık Edebiyatı Halk Şiirinin Tarihsel Gelişim Süreci, Alevilik Araştırmaları Dergisi, 2014 / Yıl: 4 Sayı: 8, s: 195-212.

6 M. Fuat Köprülü, Saz Şairleri, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s: 41.

7 Erman Artun, Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s:27

8 M. Fuat Köprülü, Saz Şairleri, s:41.

9 M. Fuat Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s: 178.

10 Zekeriya Kaptan ve Yasemin Yurduşen, Agm, s: 201.

[11] M. Fuat Köprülü, Saz Şairleri, s:43.

[12] İlhan Başgöz, İzahlı Türk Halk Şiiri Antolojisi, Pan Yayınları, İstanbul, 2014, s: 40.

[13] Erman Artun, Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, s: 33.

[14] Erman Artun, Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, s: 37-38.

[15] Mehmet Yardımcı, Âşık Edebiyatı Araştırmaları, Ürün Yayınları, İzmir, 2003, s:12.

[16] M. Fuat Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, s: 179.

[17] Erman Artun, Âşık Edebiyatı Araştırmaları, s: 95.

[18] Erman Artun, Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, s: 37.

[19] Mehmet Yardımcı, Age, s: 16.

[20] Erman Artun, Âşık Edebiyatı Araştırmaları, s: 95.

[21] Zekeriya Kaptan ve Yasemin Yurduşen, Agm, s:195-212.

[22] Dilaver Düzgün, Age, s: 294.

[23] Erman Artun, Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, s: 40.

[24] Dilaver Düzgün, Age, s: 297.

[25] Saim Sakaoğlu, Âşık Edebiyatı Araştırmaları, Kömen Yayınları, Konya, 2014, s: 41.

[26] Erman Artun, Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, s: 44.

[27] Zekeriya Kaptan ve Yasemin Yurduşen, Agm, s: 195-212.

[28] Erman Artun, Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, s: 63.

[29] Dilaver Düzgün, Age, s:318.

[30] Dilaver Düzgün, Age, s:318-319.

[31] Bayram Durbilmez, Age, s:168.

[32] Erman Artun, Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, s: 65.

[33] Bayram Durbilmez, Age, s:169.

[34] Dilaver Düzgün, Age, s:318.

[35] Erman Artun, Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, s: 67.

[36] Dilaver Düzgün, Age, s:316.

[37] Bayram Durbilmez, Age, s:186.

[38] Erman Artun, Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, s: 89.

[39] Bayram Durbilmez, Age, s: 49

[40] Cemal Yıldırım, Geçmişten Günümüze Ağrılı Ozanlar, Yeni Metbaa, Ağrı, 2002, s: 101-104-105.

[41] Bekir Âlim, (Ed.), Şairler Şeçkisi Şiir Antolojisi 10 (Haz: Serin, S., Kayaturan, Ş., Pınarbaşı, F., Kılıç, N., Umar, F., Hüseyin, A.), Sivas Yazarlar ve Şairler Derneği Kültür Yayınları, Sivas, 2018, s: 116-117.

[42] İsmet Alpaslan, Ağrılı Şair ve Yazarlar, Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2012, s: 302-306.

[43] Bekir Âlim, (Ed.), Şairler Şeçkisi Şiir Antolojisi 9 (Haz: Serin, S., Kayaturan, Ş., Pınarbaşı, F., Kılıç, N., Umar, F., Hüseyin, A.), Sivas Yazarlar ve Şairler Derneği Kültür Yayınları, Sivas, 2017, s: 117-119.

[44] Güzin Şekran Belli ve Oktay Belli, Kars Bölgesi'nde Kaz Kültürü ve Kaz Etinden Yapılan Geleneksel Yemekler, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayınları, No:1, İstanbul, 2012, s: 81-83.

[45] Ankara Şiir Rüzgârı Antolojisi (Haz. Eroğlu, A.,), Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara, 2009, s: 99-101.

[46] Bekir Âlim, (Ed.), Şairler Şeçkisi Şiir Antolojisi 4 (Haz: Serin, S., Kayaturan, Ş., Pınarbaşı, F., Kılıç, N., Umar, F., Hüseyin, A.), Sivas Yazarlar ve Şairler Derneği Kültür Yayınları, Sivas, 2004, s: 434-436-440.

[47] Bekir Âlim, (Ed.), Şairler Şeçkisi Şiir Antolojisi 11 (Haz: Serin, S., Kayaturan, Ş., Pınarbaşı, F., Kılıç, N., Umar, F., Hüseyin, A.), Sivas Yazarlar ve Şairler Derneği Kültür Yayınları, Sivas, 2019, s: 144-147-148.

[48] İsmet Alpaslan, Ağrı Üzerine Şiirler, Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2010, s:116-362-363.

[49] Menderes, Coşkun, Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010, s:232.

[50] Mehmet Yardımcı, Age, s: 27-33.

[51] Mehmet Açа, M. Ö. Oğuz (Ed.), Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, s: 260.

[52] Abdurahman Güzel ve Ali Torun, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014, s: 275.

[53] Erman Artun, Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, s:92-93.

[54] Kur'an-ı Kerim, (Hz. Fatih Araz) Tîn Suresi Âyet 95/4, Aydın Yayınevi, İstanbul, 2014, s:598-523.

[55] Erman Artun, Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, s: 123.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Açа, M., Oğuz, M. Ö. (Ed.) (2018). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Âlim, B. (Ed.) (2004). Şairler Şeçkisi *Şiir Antolojisi 4,* (Haz: Serin, S., Kayaturan, Ş., Pınarbaşı, F., Kılıç, N., Umar, F., Hüseyin, A.), Sivas: Sivas Yazarlar ve Şairler Derneği Kültür Yayınları.

Âlim, B. (Ed.) (2017). Şairler Şeçkisi *Şiir Antolojisi 9,* (Haz: Serin, S., Kayaturan, Ş., Pınarbaşı, F., Kılıç, N., Umar, F., Hüseyin, A.), Sivas: Sivas Yazarlar ve Şairler Derneği Kültür Yayınları.

Âlim, B. (Ed.) (2018). Şairler Şeçkisi *Şiir Antolojisi 10,* (Haz: Serin, S., Kayaturan, Ş., Pınarbaşı, F., Kılıç, N., Umar, F., Hüseyin, A.), Sivas: Sivas Yazarlar ve Şairler Derneği Kültür Yayınları.

Âlim, B. (Ed.) (2019). Şairler Şeçkisi *Şiir Antolojisi 11,* (Haz: Serin, S., Kayaturan, Ş., Pınarbaşı, F., Kılıç, N., Umar, F., Hüseyin, A.), Sivas: Sivas Yazarlar ve Şairler Derneği Kültür Yayınları.

Alpaslan İ. (2010). *Ağrı Üzerine Şiirler*, İzmir: Birleşik Matbaacılık.

Alpaslan, İ. (2012). *Ağrılı Şair ve Yazarlar*, İzmir: Birleşik Matbaacılık.

Ankara Şiir Rüzgârı Antolojisi, (2009). (Haz. Eroğlu, A.,), Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.

Artun, E. (2001). Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Artun, E. (2008). Âşık Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Başgöz, İ. (2014). İzahlı Türk Halk Şiiri Antolojisi, İstanbul: Pan Yayınları.

Bayraktar, Z. (2014). Âşıklık Geleneğinin Yaşatılmasında Kültürel İcra Mekânı Olarak Eğitim Kurumlarının Rolü: İzmir Halk Âşıkları Derneği Örneklemi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* - Yıl 7, Sayı 1, Haziran, s, 20-35.

Belli, G. Ş., Belli, O. (2012). *Kars Bölgesi'nde Kaz Kültürü ve Kaz Etinden Yapılan Geleneksel Yemekler,* İstanbul: Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayınları.

Coşkun, M. (2010). *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Durbilmez, B. (2018). Âşık Edebiyatı ve *Taşpınarlı Halk Şairleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Düzgün, D., Oğuz, M. Ö. (Ed.) (2018). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Güzel, A., Torun, A.(2014). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı,* Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaptan, Z., Yurduşen, Y. (2014). Âşık Edebiyatı Halk Şiirinin Tarihsel Gelişim Süreci. *Alevilik Araştırmaları Dergisi,* Yıl: 4 Sayı: 8, s, 195-212.

Köprülü, M. F. (2012). *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Köprülü, M. F.(2004). *Saz Şairleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kur'an-ı Kerim, (2014). (Hz. Fatih Araz) Tîn Suresi Ayet 95/4, İstanbul: Aydın Yayınevi.

Sakaoğlu, S. (2014). Âşık Edebiyatı Araştırmaları, Konya: Kömen Yayınları.

Yardımcı, M. (2003). Âşık Edebiyatı Araştırmaları, İzmir: Ürün Yayınları.

Yıldırım, C. (2002). *Geçmişten Günümüze Ağrılı Ozanlar,* Ağrı: Yeni Metbaa.

INveSTIGATION OF ECONOMIC EFFECTS OF AĞRI SPORT TOURISM POTENTIAL

Barış KARAMIZRAK*

ABSTRACT

Although sports increase their influence among people, it is seen that it is a continuously growing market economically. It is seen that some provinces and even some countries in our country, which are growing economically, entered into a race to get a share from this market. Especially in the summer months, due to the extremely hot weather, athletes and professional teams train in the warmer and cooler regions. In addition, it is seen that high altitude zones have more effect for athletes to get more efficiency in terms of condition. In particular, the training at an altitude of 1700-2300 meters allows the athlete to get more efficiency. The Agri province in terms of altitude and it is seen that Turkey's highest altitude has to be among the six provinces in the summer and have a great potential in sports tourism due to the passage cool.

Sports tourism is defined as the type of tourism that travels for sports activities. Some people consider sports tourism only as active sportsmen, while others include those traveling to watch sports. Although sports tourism is increasing its importance day by day, it has great economic benefits. When it is considered economically, it is seen that it has a great contribution to the promotion of the country and province in addition to the effect of increasing employment. Sports industry and tourism has an important place especially in the economies of developed countries when examined in terms of vehicles sold, facilities built and their operating costs, organized events and economic inputs of these events (box office-buffet revenues, participation-judge fees, etc.). The number of sports organizations organized internationally and the number of athletes participating in these organizations and the travels of professional athletes for training and training activities are rapidly increasing and globalizing; this brings a market full of extraordinary opportunities to the sector as a tourism and travel product.

Tourism relations in recent years, growing sport activities, Turkey is one of the areas with potential for development of tourism in our country can be considered emerging, and are considered suitable as a major source of tourism. Our country has an important potential in terms of sports tourism with its social, cultural and historical infrastructure as well as the dynamism of the young population. Facilities for which sports infrastructure is completed have great importance for sports tourism. This infrastructure may vary according to the branch of sports and accordingly, their capacities and audience potentials vary.

The most important aim of this study is to focus on the sports tourism potential of Ağrı province, how it should be developed in terms of camping tourism and the economic capacity of provinces such as Erzurum and Bolu which are developed especially in terms of camp tourism. It will be discussed. First, the concept of high altitude will be emphasized. It will be emphasized that the concept of high altitude takes place, in which intervals the high altitude has more effect on performance and also the strengths, strength and condition of the high

* *Sivas Cumhuriyet University Ph.D. Student, b.karamizrak5@gmail.com*

altitude training which can be effected especially by young athletes. Secondly, the effects of height on performance will be emphasized. The concept of hemoglobin will be emphasized and its meaning will be explained. Thirdly, how the altitude and camp tourism interaction occurs, after which the impact of the Olympics will be better understood. Fourth, the Erzurum camp is one of the most important centers in Turkey and Bolu camp centers will be examined in detail and emphasized that studies should be applied where the modeled Agri. Finally, it will be focused on how the camp centers increase tourism and employment and how much they will increase in Ağrı.

***Key words*:** *Pain, Sport Tourism, Climate,*

AĞRI'NIN SPOR TURİZM POTANSİYELİNİN EKONOMİK ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Barış KARAMIZRAK*

GİRİŞ

Spor, son yıllarda gittikçe hayatımızın bir parçası olmasının yanında bu faaliyetlerden büyük gelirler elde edilebilmektedir. Günümüzde, milyonları peşinden sürükleyen futbol takımları, aynı anda tüm dünyanın merakla takip ettiği ödüllü spor organizasyonları gibi faaliyetlerin varlığı bilinmektedir. Bu faaliyetleri ve benzerlerini, spor turizmi başlığı altında incelemek mümkündür. Zaten, uluslararası spor olaylarına katılım amacıyla yapılan seyahatler, tatil geçirme dışındaki amaçlarla, turizmin içine giren seyahat türleri arasında kabul görmektedir (Özgüç, 1998:36).

Sportif faaliyetler, kendi içerisinde pek çok alt gruba ayrılabilir. Ancak, onlarca spor türü arasında özellikle futbol, basketbol, gibi takım oyunları ile atletizm ve salon sporları gibi performansa dayalı türlerin gerek seyirci sayısı ve gerekse elde edilen gelirlerin çokluğu sebebiyle diğer sporlara göre daha ön plana çıktığı görülmektedir. Bu spor türlerinde gelirlerin sürekli olması, takımların veya ferdi olarak sporcuların başarılı olmasına bağlı olduğu görülmektedir. Arzu edilen bu başarıya ulaşılması kuşkusuz birçok önkoşula bağlıdır. Bazı yönleriyle coğrafi temellere dayanan antrenman ve kamp organizasyonları ise bu başarının ön koşulları arasında yer almaktadır. Antrenman bilgisi adıyla bilimsel çalışmalara konu olan bu olgunun, sporcular için önemi ve vazgeçilmezliği çok açık olarak görülmekte ayrıca bu konu başlı başına bir uzmanlık alanı olarak ele alınması gerekmektedir (Koca vd, 2007:18-19).

Sezon boyunca yapılan antrenman çalışmaları çeşitli dönemlerden oluşmaktadır. Bunların en önemlisi olarak kabul göreni ise kuşkusuz hazırlık dönemleri olduğu bilinmektedir. Yıllık antrenman periyotlarının en önemli bölümünü oluşturan söz konusu bu dönem, sporcuların bedensel, teknik, taktik, teorik ve zihinsel olarak müsabakalara hazırlandıkları süreç olduğu görülmektedir. Hazırlık dönemi süreleri, takım oyunlarında 1 ay, atletizmin kimi dallarındaysa 5–6 ay kadar sürebilmektedir (Sevim, 2002:167). Oyun ve oyuncu için büyük öneme sahip olan bu hazırlık dönemlerini, yaygın olarak kullanılan ismiyle kamp dönemi olarak da adlandırıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada Ağrı ilinin mevcut kamp turizm potansiyelinin değerlendirilmesi ve ulusal, uluslararası bir cazibe noktası olabilmesine yönelik öneriler getirilmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla ulusal ve uluslararası kamp merkezleri incelenerek Ağrı ilinde uygulanabilirliği üzerinde durulmaktadır.

YÜKSEK RAKIMIN PERFORMANSA ETKİSİ

Yüksekliğin organizma üzerine etkilerini inlemeye yönelik ilk çalışmalar, 1968 yılına dayanmaktadır. Bu konu 1968 olimpiyatlarının 2240 m yükseklikte bulunan Mexico şehrine verilmesi ile birlikte bazı tartışmalar meydana getirdiği görülmektedir. Olimpiyat oyunlarının bu yükseltide yapılacak olması, bu yükseltide yarışmaya katılacak sporcunun ani ve uzun süreli uyumlarını tespit etmeye yönelik çalışmaların yapılmasını sağlamış ve bu konudaki teorik bilgi birikiminin güncelleşti-

* *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Doktora Öğrencisi, b.karamizrak5@gmail.com*

rilmesini zorunlu kılmıştır (Tanrıkut 2011:1). Spor yaparken, deniz seviyesinden yüksek yerleşim yerlerinde koşu veya spor yapıldığın da deniz seviyesindeki yerleşim yerlerine göre daha zorlanıldığı görülmektedir.

Deniz seviyesinden yükseğe çıkıldıkça havanın nem, ısı ve yoğunluğunda bir azalma meydana geldiği görülmektedir. Hava sıkıştırılabilir bir madde olduğundan dolayı, havanın ağırlığı deniz sevisinde maksimum düzeydedir, yükseğe doğru çıkıldıkça basıncı azalır. Rakım yükseldikçe atmosfer basıncı ve oksijen oranı bir azalış göstermektedir. Hava sıcaklığının düştüğü görülmektedir. Bu durumda vücut, oksijen basıncının azalışını telafi etmek için birtakım fizyolojik değişimler göstermektedir. Vücudunuz yüksekliğe daha uyum göstermemişse baş ağrısı, bulantı, nefes darlığı ve çarpıntısı gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Yüksek yerde oksijen az olmasından dolayı kan temizlenir ve soğuk havada daha fazla kalori harcanır. Vücut kendi iç dengesini oluşturarak soğuğa karşı dayanıklı hale gelir. Yüksek irtifada, vücutta gerçekleşen değişim kişiden kişiye değiştiği için bu süreçte kendi vücudumuzu tanıyor olmamız önemlidir (Vahapoğlu 2017:1).

Yapılan çalışmalar yüksek irtifanın sağladığı oksijeni az alanlarda yapılan hipoksik egzersizlerin sporcularda performans ve dayanıklılığı artırıcı yönde etki yaptığını ortaya çıkarmaktadır. İnsan vücudunun; irtifası yüksek alanlarda bu yüksekliğe uyum sağlamak adına hemoglobinin artması, alyuvarların çoğalması ve yüksek solunum hızı gibi göstergeleri içeren bir dizi değişikliğe gittiği sonucuna ulaşılmaktadır. Alyuvar üretiminin artması sebebi ile yüksek irtifada vücudun oksijen taşıyabilme kapasitesini artırdığı gözlenmektedir. Uygun yükseklikte ve sürede yapılan yüksek irtifa antrenmanının ardından sporcuda oksijen kullanma kapasitesi ve hemoglobin seviyesi artarak kas dokusunu oksijenli ve oksijensiz ortamlarda dayanıklı hale getirmektedir. Bu antrenman sporcunun daha düşük rakımlarda performansını ve dayanıklılığını artırmasını sağlamaktadır. Her tür spor branşın da antrenörler sporcularından bekledikleri yüksek dayanıklılık ve performansı özellikle sezon başlarında yaptıkları yüksek irtifa hazırlık kamplarında elde etmeyi amaçlamaktadır (http://erzurumdayatirim.kudaka.org.tr, 2017).

Yüksek rakımlı bölgelerde oksijen daha az olmasından dolayı vücuttaki kan hemoglobin miktarını artırmakta ve kan vücutta daha iyi depolandığı görülmektedir. Bu da hem fizyolojik gelişimi hem de egzersiz performansın daha çok artmasını sağlamaktadır. Teorik olarak yüksek irtifada yapılan antrenmanlar deniz seviyesinde yapılanlardan daha hızlı fizyolojik değişimlere neden olur. Hemoglobinin oksijenle doyumunun % 98'den %87'ye düşmesi organizmayı anlamlı düzeyde etkilemese de (3.048 metreye kadar), daha yüksek rakımlarda insan metabolizması bu şartlardan etkilenir.

Yüksek irtifa-performans ilişkisine fizyolojik olarak baktığımızda ise yüksek rakımda havadaki oksijen miktarı deniz seviyesine göre daha düşüktür. Vücut bu düşük oksijenli ortama uyum sağlayabilmek için daha fazla EPO (eritropoietin) yani kan hücreleri yapımını uyaran hormon salgılar. Bu hormon da kandaki alyuvar sayısını, yani kandaki oksijen miktarını artırır. Egzersiz sırasında kaslara daha fazla oksijen temini sağlanır. Ayrıca yorgunluk maddesi olan laktat (laktik asidin sodyum potasyum tuzu) birikimi gecikmiş olur (Vahapoğlu, 2017:1).

YÜKSELTİ VE SPOR KAMP TURİZMİ ETKİLEŞİMİ

Spor ve yükseklik arasındaki ilişki incelendiğinde genel olarak iki görüş karşımıza çıkmakta, ilk olarak yüksekliğe uyum sağlama diğeri ise yüksek rakımlı yerlerde çalışarak daha alçak rakımlarda performansı arttırma

biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan vücudunun sportif yönden verimliliğini artırabilmek için her geçen gün yeni araştırmalar yapılmakta olup yüksek yerlerde bazı kan parametre değerlerinin artma eğiliminde olduğu elde edilen sonuçlar arasındadır. 1968 yılında Mexico City'de yapılan Olimpiyat oyunlarında Kenyalı sporcuların atletizmin dayanıklılık branşlarında ki elde ettikleri başarıları, spor dünyasının, sporcuların deniz seviyesinde başarılı olabilmeleri için yükseklik antrenmanı mantığını kabullenmelerine sebep olduğu görülmektedir. Bundan dolayı olimpiyatlar öncesi, çoğu ülkeler önemli miktarda para harcayarak, sporcuların yarışmalara daha iyi hazırlanmalarını sağlamak amacıyla rakımı yüksek yerlerde kamp yapmaktadır (Doğar, 1995:1-2).

Sporcuların sezon öncesi ve sezon arası kamp yeri rakım, sıcaklık, nemlilik, rüzgâr, konum, doğal çevre, iklim ve bitki örtüsü ve beşeri çevre özellikleri dikkate alınarak seçilmektedir (Koca, Zaman ve Coşkun, 2007). Sezon öncesi ve sezon arası kamp dönemlerinde destinasyon seçimi için dikkate alınan özellikler göz önünde bulundurulduğu takdirde yüksek irtifa kamp merkezlerinin avantajları ortaya çıkmaktadır. Yüksek irtifada yapılan antrenman çalışmaları, sporcuların sezon içi performans düzeylerini ve dayanıklılık seviyelerini olumlu yönde etkilemektedir. Sporcuların bedensel anlamda fayda sağlaması için seçtikleri yüksek irtifa kamp merkezinin en az 1700 – 2300 m yükseklikte olması gerekmekle birlikte, hazırlık döneminin en az 2–3 haftalık bir çalışma programından oluşması gerekmektedir (Toy ve Eymirli, 2012). Sporcuların bedensel olarak daha iyi bir hazırlık süreci yaşamaları yönünde büyük bir avantaj yaratan yüksek irtifa kamp merkezleri dünyada olduğu gibi Türkiye'de de birçok profesyonel kulüp tarafından tercih edilmektedir (Demir ve Demir 2013). Dünyada Avusturya gibi yüksek irtifa özelliği taşıyan bölgeler, Türkiye'deki büyük çaptaki futbol kulüpleri de dahil olmak üzere birçok ünlü kulüp tarafından tercih edilmektedir.

Her ne kadar yükseldikçe havada bulunan oksijen oranı azaldığı görülse de, bu olay oksijen açlığı denilen duruma yol açarak solunum organlarının daha yoğun çalışıp güçlenmesine ve insan kanının temizlenerek yenilenmesini sağlamaktadır (Ülker, 1992:5). Yüksek yerlerde yapılan kamplar, sporcuların kondüsyon kapasitesini artırmakta birlikte, kan değerlerini olumlu yönde düzenlemekte ve bu yolla elde edilen kazanımları uzun süre korumalarına ortam hazırlamaktadır. Bu nedenle, sporcular veya takımı yönetenler sezon öncesi çalışmalarını yüksek yerlerde yapmayı tercih etmektedirler. Bunun için tercih edilen kamp yerlerinin yükseltisi çoğunlukla 1700 ile 2300 m. arasında değişmektedir.

Ağrı, bu açıdan uygun illerimizden biridir. Yükseltisi 1640 ile 2400 m. arasında değişen Ağrı kenti ve kentin bazı dağları bu yükselti kuşağında kalmaktadır. Yükselti, spor-kamp turizmi faaliyetleri üzerinde başlı başına belirleyici bir role sahip olmasının yanı sıra, iklim ve bitki örtüsü gibi doğal çevre faktörlerini de doğrudan etkilemektedir**.**

ERZURUM VE BOLU KAMP MERKEZLERİNİN EKONOMİK OLARAK İNCELENMESİ

Erzurum da bulunan Yüksek İrtifa Kamp Merkezi bölgenin turizm potansiyeli açısından büyük önem taşımaktadır. Buna bağlı olarak Erzurum'un konaklama tesisleri ve bu tesislerin özellikleri futbol turizmi açısından kayda değer bir arz kaynağı oluşturmaktadır. Erzurum Yüksek İrtifa Kamp Merkezi, Palandöken Dağı eteklerinde kurulduğu için konaklama yeri ile kamp alanın uzaklık mesafesini önemseyen spor kulüpleri genel olarak Palandöken Dağında bulunan konaklama işletmelerini tercih etmektedir.

Tablo 1: *Erzurum'da Kamp Turizmine Hizmet Eden*

Otellerin Özellikleri

KONAKLAMA İŞLETMESİ	YILDIZ	O D A SAYISI	YATAK SAYISI
Sway Hotels	5 Yıldzlı	181	450
Polat Resort Hotel	5 Yıldzlı	230	637
Palan Otel	4 Yıldzlı	158	316
D e d e m a n Palandöken	4 Yıldzlı	186	376
Dedeman Ski Lodge	4 Yıldzlı	66	150
Snow Dora Hotel		83	166
Toplam		904	2095

Kaynak: *Yeni Turistik Ürün Olarak Futbol-Kamp Turizmi: Erzurum Yüksek İrtifa Kampı Örneği, Bayraktar vd, 2017, s205.*

Şekil 1'de spor kulüplerinin konaklama tercihlerini kullandıkları konaklama işletmeleri verilmekle birlikte Erzurum'da yer alan diğer konaklama otellerine değinilmemektedir. Şehir merkezinde yer alan turizm işletme belgesine sahip yedi adet konaklama işletmesi ve dört adet yiyecek içecek işletmesi bulunmaktadır. Şekil 1'de Erzurum da futbol kampı için gelen spor kulüplerinin tercih ettiği konaklama otellerinin kapasiteleri incelendiğinde oda sayısının toplamda 904 ve yatak sayısının toplamda 2095 olduğuna ulaşılmaktadır. Konaklama otelleri yöneticileri, Yüksek İrtifa Kamp Merkezi yöneticisi ve menajerlik şirketi yöneticisi ile yapılan yüz yüze görüşmede Yüksek İrtifa Kamp Merkezi'ne olan talebin toplam oda sayısı ve yatak sayısı açısından 2019-2020 sezonu itibariyle karşılanamadığını açıklamaktadır. 2019 yılı itibariyle yurtdışı gelen takım sayılarında önemli derece de bir artış olduğu görülmektedir.

Erzurum yüksek irtifa kamp merkezi üç yıldır faaliyete geçmesine rağmen takım sayısı ve sporcu sayısında önemli bir sayıya ulaşmaktadır. 2019-2020 sezonunda süper lig den, 18 takımın 10'u, toplamda ise yaklaşık 250 spor kulübü yüksek irtifa kamp merkezini tercih etmiştir. İl ekonomisine katkısı ise yaklaşık olarak 35 milyon TL olarak değerlendirilmektedir.

Bolu ili ise yükseltiden çok ilin yaklaşık yüzde 65'i ormanlarla kaplı olmasından dolayı Erzurum yüksek irtifa kamp merkezi yapılmadan önce Türkiye'de ki spor kulüplerinin yüzde 90'ının kamp yaptığı bir bölgeydi. Son

Tablo 2 : *Erzurum'da bulunan futbol sahaları ve özellikleri*

Tesis Adı		Yükseklik	Konaklama İşletmelerine Uzaklığı	Faaliyet Durumu
Kazım Karabekir Stadyumu		1825 m.		
Kazım Karabekir Stadyumu çevresindeki futbol sahaları	1. Futbol sahası	1829 m.	7.1 km.	Kullanımda
	2. Futbol sahası	1830 m.		
	3. Futbol sahası	1833 m.		
	4. Futbol sahası	1835 m.		
	5. Futbol sahası	1836 m.		
	6. Futbol sahası	1840 m.		
Atatürk Üniversitesi	1. Futbol sahası	1880 m.	5.3 km.	Kullanımda
	2. Futbol sahası	1900 m.		
Yüksek İrtifa Kamp Merkezi	1. Futbol sahası	1979 m.		
	2. Futbol sahası	1980 m.		
	3. Futbol sahası	2000 m.	2.1 km.	Kullanımda
	4. Futbol sahası	2006 m.		
	5. Futbol sahası	2020 m.		

Kaynak: (Erzurum'un Yüksek İrtifa Sporcu Kampları Açısından Potansiyeli, Toy & Eymirli, 2012, s. 5).

yıllar da bu durum Erzurum lehine dönmüş olsa bile yine de yerli ve uluslararası takımların gözde kamp merkezleri arasındadır.

KAMP MERKEZLERİNİN TURİZM VE İSTİHDAM YÖNÜNDEN ANALİZİ

Turizmdeki teknolojik gelişmeler ve ortaya çıkan yeni eğilimler, endüstri içerisinde bir rekabet ortamı olmasını sağlamaktadır. Oluşan bu rekabet ortamı beraberinde alternatif yeni ürün oluşturmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Rekabet koşullarının artması işletmeleri yeni bir pazar arayışı içine sokmakta birlikte yeni politikalar geliştirmeye itmektedir. Turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler hem rekabet ortamına ayak uydurabilmek hem de değişen turistik eğilimlere cevap verebilmek için turistik ürün çeşitlendirmesi çalışmaları yapmaktadır. Turizm sektörünün mevsimsel özellik taşıması bölge ekonomileri için bir kırılganlık ortaya çıkarmaktadır. Kıyı turizmine hizmet veren destinasyonlar için kış mevsimi, kış turizmine hizmet veren destinasyonlar için yaz mevsimi ölü sezon olarak görülmekte ve turizmin olumlu etkilerinin bütün yıla yayılmasına engel olmaktadır. Alternatif turistik ürün üretebilme ve arz edebilme potansiyeli açısından Türkiye'nin yeterli kaynak ve imkâna sahip olması yönüyle büyük bir avantaja sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kamu ve özel sektör girişimleri bu doğrultuda faaliyetler oluşturmaya çalışmaktadır. Turistik ürün çeşitlendirme çalışmalarının başarıya ulaşabilmesi için mevsimsel farkların ortadan kaldırılmasını sağlamak en önemli amaç olmakla birlikte ve ölü sezondan doğan kırılganlıkları da azaltmayı sağlamak en önemli hedeftir. (Bayraktar vd., 2017:200).

Sezon içindeki başarının ön şartı ya da vazgeçilmezi olarak kabul gören bu hazırlık kamplarını bazı yönleriyle turizm aktivitesi içinde değerlendirmek mümkündür. Çünkü takım sporlarında her bir takım için yaklaşık 50 kişiyi bulan sporcu, çalıştırıcı ve yardımcılar, masör, doktor, yöneticiler, malzemeciler ve diğer yardımcı personel ile birlikte önemli bir nüfus, bu aktiviteye katıldığı görülmektedir. Takımların oynadıkları liglere ve seyirci sayısına göre yerel ve ulusal, hatta kimi durumlarda uluslararası medya mensupları ve bazı fanatik seyirci gruplarının da katılımıyla bu sayı artmakta ve dolayısıyla söz konusu faaliyetler bir anda kitlesel turizm etkinliklerine dönüşebilmektedir. Farklı spor türlerinin hazırlık dönemleri olarak da tanımlanabilecek olan bu kamp dönemlerinin, turizm olgusu içinde değerlendirilmesi olayını kısaca spor-kamp turizmi olarak adlandırmak mümkündür (Koca vd, 2007: 208).

İklim koşullarının futbol takımlarının kamp yeri seçiminde önemli bir etken olduğu, yaz dönemi hazırlık kampları için daha serin bölgelerin tercih edildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Çok fazla rüzgar almayan, oksijen düzeyi yüksek ve güç kazanma amaçlı çalışmalara kolaylık sağlayabilecek yüksek rakımlı ve düşük nem oranına sahip yerler ideal kamp yeri olarak görülmektedir (Olszak, 2012; Wangerin, 2006). Buna karşın kış döneminde yapılan kamp ve hazırlık çalışmalarında en önemli etken ılıman hava ve düşük nem oranı (Feld, 1993) olarak belirlenirken ayrıca aşırı yağmur ve rüzgar gibi olumsuz durumlar olarak sayılmaktadır. Dolayısıyla yaz ve kış dönemi kamp ve hazırlık çalışmalarında futbol takımlarının iklim koşullarında farklı değerlendirmeleri ortaya çıkmaktadır. Bu farklılık turizm açısından olumlu bir değerlendirme yapılmasına etki etmektedir (Demir ve Demir, 2004).

Kamp turizminin istihdam yönünden ele alındığında ise istihdamı artırıcı etkisinin fazla olduğu görülmektedir. Özellikle Erzurum Yüksek İrtifa Kamp merkezi incelendiğinde, kamp merkezi yapılmadan önce kış sporları nedeniyle de konaklama ve diğer etkenlerin istihdam yarattığı görülmektedir. Fakat kış sporları turizminin yarattığı istihdam sezon-

luk olmasından dolayı yazın işletmelerin bazıları çalışanları çıkararak istihdamı azalttığı bazı işletmelerin ise yazın faaliyet göstermediği görülmektedir. Kamp merkezlerinin yapımından sonra ise işletmelerin çalışanlarını çıkarmadığı hatta talebi karşılamak amacıyla istihdam yarattıkları görülmektedir. Yüksek irtifa kamp merkezinin yapımından sonra Erzurum da istihdam yönünden 3000 civarında direk veya dolaylı olarak artırdığı görülmektedir.

KAMP MERKEZLERİNİN AĞRI İLİNDE UYGULANABİLİRLİĞİNİN İNCELENMESİ

Birçok yönüyle turizm faaliyetleri içinde yer alan bu sportif etkinliğin doğal ve beşeri çevre etmenleri ile güçlü bağlarının olduğu sonucu şüphesizdir. Önemi gün geçtikte artan bu faaliyet kolunun coğrafi özelliklerini ortaya koyarak, bu kapsamda önemli bir potansiyeli olduğunu düşündüğümüz Ağrı kentinin spor-kamp turizmi olanaklarını belirlemek bu araştırmanın başlıca amaçlarıdır. Çeşitli özelliklerinden genel hatlarıyla söz edilen spor-kamp turizmi faaliyetlerinde, kamp yeri seçimini etkileyen en önemli faktör coğrafi etmen sonucuna ulaşılmaktadır. Yeryüzü şekilleri, yükselti ve klimatik faktörler gibi doğal çevre etmenleri açısından Ağrı kenti ve yakın çevresinin söz konusu faaliyet için çeşitli üstünlüklere sahip olduğu; alt yapı, organizasyon ve amaca uygun beşeri yatırım varlığı yönünden ise geliştirilmesi ve yatırım yapılması gerektiği görülmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat–Van Bölümü sınırları içerisinde yer alan ve yüzölçümü 11.099 km² kadar olan Ağrı ili kabaca doğu-batı yönünde uzanan bir depresyon alanı ile onu çevreleyen dağlık sahalardan meydana gelmiştir. Yükseltisi 1630 m. civarında olan Ağrı Ovası tabanından çevreye doğru gidildikçe kademeli olarak yükselti artmakta ve vadiler derinleşmektedir. Etrafı yüksek dağlık - tepelik alanlarla çevrili olan araştırma sahasında kısa mesafelerde önemli yükselti farkları görülür. Nitekim vadi tabanları ile çevrede yer alan yüksek dağlık sahalar arasındaki bağıl yükselti farkı, birçok yerde 1000 m.yi geçmektedir. Sahanın topoğrafik niteliklerine bağlı olarak, iklim elemanlarının da kısa mesafelerde farklandığı görülür. Bilhassa sıcaklık ve yağış şartlarında görülen bu farklılık, iklim tipini de aynı ölçüde etkilemiştir (Kaya, 2018: 8).

Kamp merkezlerinin Ağrı da uygulanabilirliği için özellikle iklimlerinin birbirine benzer olması ve komşu olmalarından dolayı Erzurum yüksek irtifa kamp merkezi analiz edilerek Ağrı ilinde uygulanabilirliği üzerinde durulmuştur. Özellikle ağrı ikliminin ve yükseltisinin kamp merkezlerinin kurulumu için ideal olarak belirtilen bir avantajının olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Türkiye'nin rakım yönünden en yüksek altıncı ili olması sebebiyle sporcuların kondüsyon yönünden performanslarının artırılması için ideal bir rakıma sahiptir. Bu kamp merkezlerinin yapımı özellikle kış turizminin de gelişmesine neden olacaktır. Küpkıran Kayak tesislerinin ve Bumin dağı kayak tesislerinin bulunduğu bölgenin yükeltisinin 1800-2300 arasında değişen değerlerde olması kondüsyon için istenilen en önemli aralıktadır. Burada yapılacak kamp merkezi ve konaklama merkezlerinin aynı zamanda kış turizm potansiyelinin artmasını sağlayacaktır. Özellikle Erzurum da yüksek irtifa kamp merkezlerinin yapımından sonra kış turizminde de bir artış meydana getirdiği görülmektedir.

Kamp merkezlerinin Ağrı' da uygulanabilirliği için Erzurum da kamp yapan 17 takımla yaptığımız görüşmelerde Ağrı ilinde böyle bir kamp merkezinin kurulması halinde tercih edilebilecekleri belirtmektedirler. Özellikle Erzurum'da 2019 yılı fiyatlarının çok yüksek olduğunu belirten kulüp yetkilileri, Ağrı'nın maliyet yönünden biraz daha ekonomik ol-

ması durumunda daha avantajlı konuma geçebileceğini belirtmektedirler. Diğer önemli bir hususun ise kurulacak kamp merkezlerinin, konaklama otellerinin yanında yer alması Ağrı ilinin kamp turizminde diğer rakiplerinin önüne geçireceği sonucuna ulaşılmaktadır.

SONUÇ

Ağrı ili görüldüğü üzere yükselti ve ikliminden dolayı sporcu kamp merkezinin kurulması için en uygun illerden birisidir. Yükseltisinin sporcu gelişimi için en değerli aralık olan 1800 ile 2300 arasında yer alması Ağrı ilinin daha da ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Ayrıca yakın iklime sahip ve sınır komşu olması nedeniyle Erzurum'un son 3 yılda başarılı bir şekilde adını duyurduğu yüksek irtifa kamp merkezinin Ağrı da yapılması için iyi bir örnek olduğu görülmektedir. Kamp merkezlerinin yapılması halinde spor kulüplerinin de turist olarak değerlendirilmesinden dolayı yılda yaklaşık sadece yaz ayında 10.000 ile 20.000 arası yerli ve yabancı kişinin Ağrı'ya gelmesi anlamına gelmektedir. Kamp merkezleri için yapılacak olan konaklama tesislerinin kış turizmini de canlandırdığı düşünülürse bu sayının 50.000'leri bulacağı öngörülmektedir.2018 verilerine göre Ağrı ilini ziyaret eden turist sayısı 100.000 civarında olduğuna göre Ağrı'nın turist sayısını %50 dolayında artıracağı görülmektedir.

Özellikle konaklama işletmelerinin ekonomik anlamda inşaat sektörü gibi birçok kalemi etkilemesi dolayısıyla Ağrı'da ki esnafların da bundan dolaylı olarak il ekonomisini olumlu yönde etkileneceği görülmektedir. İran ve Azerbaycan sınırına yakın olmamız nedeniyle buradaki yükseltinin düşük olması ve kamp turizmi potansiyelinin gelişmemiş olması bu ülkede ki futbol kulüplerinin Ağrı iline gelerek kamp yapması aynı zamanda ülkemize döviz girdisi olarak yansımasının yanı sıra, Ağrı ilinin tanıtımı açısından da oldukçe büyük rol oynayacağı sonucu kaçınılmazdır.

Ağrı ilinin yazlarının serin geçmesi ve iklim yönünden uygun olması kamp turizm potansiyeli açısından oldukça önemlidir. Ayrıca kamp turizmi için istenen yükselti aralığının merkezi yerlerde bulunması da önemli bir avantajdır. Küpkıran kayak tesisleri ve Bumin dağı kayak tesisleri Ağrı iline uzaklığı yaklaşık 5 ile 15 dakika arasındadır. Bu durumda Ağrı iline gelecek olan spor kulüplerinin çok fazla yolculuk yapmadan kamp merkezlerine ulaşması anlamına gelmektedir. Ayrıca kampa gelecek spor kulüplerinin antrenman dışında gezebilecekleri tarihi ve kültürel yerlerin bulunması da Ağrı ilinin avantajlı bir konuma sahip olmasını sağlamaktadır.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Tanrıkut A. Yüksek İrtifanın Sporcuların Gelişim ve Performansına Etkisi Https://Fizik-Tedavi.Org/Yuksek-İrtifanin-Sporcularin-Gelisim-Ve-Performansina-Etkisi/

Bayraktar, Y , Aksakallı, Z , Selçuk, G . (2017). Yeni Turistik Ürün Olarak Futbol-Kamp Turizmi: Erzurum Yüksek İrtifa Kampı Örneği. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi , 2 (2) , 199-210 .

Demir, Ş. & Demir, M. (2013). Futbol ve Turizm: Futbol Takımlarının Kamp Yeri Seçiminin Alternatifturizm Kapsamında Değerlendirilmesi. Ekev Akademi Dergisi, 17(56), 361-374.

Demir,M.Vedemir,Ş.Ş.(2004).Turistikürünçeşitlendirmesikapsamındafutbolturizmi:Antalyabölgesindebiraraştırma.Dokuz Eylül Üniversitesi Sbe Dergisi, 6 (2), 94-116.

Doğar, V, A. (1995). Yüksek İrtifada Yaşayan Elit-Orta Uzun Mesafe Koşucuların Yüksek İrtifa ve Deniz Seviyesindeki Fiziksel Performansları İle Çeşitli Kan Parametrelerinin Karşılaştırılması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Vahapoğlu, E. Https://Www.Ecevahapoglu.Com/Yuksek-Rakimda-Spor/

Kaya, F. (2018). Ağrı İlinin Coğrafi Analizi, Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili, Ankara.

Feld, F.(1993). Managementofthecriticallyinjuredfootballplayer.Journal Of Athletic Training, 28 (3),206-212.

Koca, H , Zaman, S , Coşkun, O. (2011). Erzurum'un

Spor-Kamp Turizmi Potansiyeli. Doğu Coğrafya Dergisi , 12 (18) ,205-224 .

Korgavuş, B . (2017). Erzurum Palandöken'in Kış Turizmi Açısından Değerlendirilmesi. Ata Planlama ve Tasarım Dergisi , 1 (1) , 13-23.

Özgüç, N. (1998). Turizm Coğrafyası. Özellikler-Bölgeler. Çantay Kitapevi, İstanbul.

Sevim, Y. (2002). Antrenman Bilgisi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Toy, S. & Eymirli, E. (2012). Erzurum'un Yüksek İrtifa Sporcu Kampları Açısından Potansiyeli. Erzurum:T.C. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı.

Ülker,İ. (1992). Dağ Turizmi, T.C. Turizm Bakanlığı Yayınları, Devran Matbaacılık, Ankara.

Wangerin,D. (2006). Soccer İn A Football World: The Story Of America's Forgotten Game. Usa:Wscbookslimited.

THE IMPORTANCE OF HOT SPRING IN THE DEVELOPMENT OF AĞRI

Cihan Yavuz ÖRNEK*

ABSTRACT

Due to located on the land of high altitude, Ağrı province could not achieve the desired development. Altitude and climatic conditions can be effective in providing cheap energy that will play an important role in the development of the region. In addition to this Ağrı has another energy source as well. Since the region is located on the earthquake fault line, there are hot water spas within the provincial borders. The amount of hot water can be significantly increased by hundreds of meters deep drilling. Accelerate of development in the region, significantly depends on amount of hot spring water. In the region, widely greenhouse cultivation and industrial plants processing are established. Wind power plant and tourism are important for development. Hot water widely will contribute to both greenhouse cultivation and animal husbandry throughout the province. Cooling water should not be drained to the land. Salinity can ruin agriculture. It can be send back to the point where the water hot comes out. Phytoplankton can be used to grow agricultural and animal products.

***Key words*:** *Development of Ağrı, drilling to increase the amount of hot water in Ağrı, Ağrı and hot water spas, Ağrı and wind energy, phytoplanktone,*

* *Asst. Prof. Dr. Istanbul University, Marine Science and Management Institute, yavuzboyu@gmail.com*

AĞRI'NIN KALKINMASINDA KAPLICALARIN ROLÜ

Cihan Yavuz ÖRNEK*

Bu çalışmamızda dünyaca tanınan Ağrı Dağı'nı sınırlarında barındıran, Anadolu'nun İran'la bağlantısını sağlayan yol üzerinde bulunan Ağrı ilimizin gelişmesine katkı sağlayacak yeni bir projeye temas edeceğiz.

Ağrı il sınırlarının yüzölçümü 11.376 km²'dir. Topraklarının yüzde 46'sını dağlık alanlar, yüzde 29'unu ovalar, yüzde 25'ini plato ve yaylalar oluşturmaktadır. Dağlık alan olması ve soğuktan dolayı arazinin yalnız % 20'si tarıma elverişlidir.

Bu ovalar; Ağrı-Eleşkirt Ovası (2000 km2, ilin en büyük ovasıdır), Doğubayazıt Ovası, (600 km2, ovanın toprağı verimli olmadığından tarıma elverişli değildir), Tutak Ovası ve Patnos Ovasıdır. Ovaların alanı 3000 km2 civarındadır.

Ağrı en sert karasal iklimin hüküm sürdüğü illerden biridir. İlin merkezi deniz seviyesinden 1640 m yüksekliktir. Kışlar çok sert geçer. Türkiye de en soğuk gün Ağrı'da 13 Ocak 1940 ta -43 ^{0}C olarak tespit edilmiştir. Yazları sıcaktır. İlkbahar ve sonbahar kısa sürer. Az yağmur, daha çok kar yağar. Senenin ortalama 120 günü karla kaplıdır. Yıllık ortalama yağış miktarı 528,5 mm'dir. (Karadeniz bölgesinde yıllık yağış miktarı 1000-1200 mm'dir). En yağışlı Ay 66,8 mm ile nisan ve en kurak ay da 12,3 mm ile ağustostur. Ağrı'nın yıllık ortalama sıcaklığı 6,1 ^{0}C, en soğuk ayın ortalaması -21 ^{0}C civarındadır.

Bu olumsuz şartlar ilin kalkınmasını da tabi ki önlemektedir. Peki, ilin kalkınması için neler yapılabilir.

3000 km2 ova bölgenin kalkınması için önemli bir kaynaktır. Bu ovalarda seracılıkla tarımın pek çok ürünü elde edilebilir. Peki, bu seraları ısıtacak maliyeti çok düşük olan enerji kaynağına nasıl ulaşacağız.

Bunun iki kaynağı vardır. Birincisi yüksek kesim olduğu için dört mevsimde hemen hiç dinmeyen dağlardaki rüzgârlardır.

Burada üzerinde duracağımız ikinci kaynak yeraltındaki muhtemel bol miktardaki sıcak sulardır.

Bilindiği gibi Ağrı ilimiz deprem kuşağında bulunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak bölgede sıcaklığı 40-45 ^{0}C'yi bulan sıcak su kaplıcaları bulunmaktadır.

Maden Tetkik Arama Enstitüsü tarafından yapılan çalışmalar sonucu, bölgede özellikle, Ağrı Merkez ve Diyadin ilçelerinde sıcak kaplıca suyu rezervlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

İl sınırlarında bulunan bu sıcak su kaynakları Ağrı'nın gelişmesi için çok önemli bir kaynak olabilir.

Kaplıcaların bulunduğu yerde deniz seviyesine kadar kazı yapıldığı takdirde çok miktarda sıcak su kaynağına ulaşılacağını tahmin ediyorum. Denizden bin metre yükseklikteki Afyon Sandıklı'da sıcak su kaynağına ulaşmak için bin metre kazı yapılıyor yani deniz seviyesine iniliyor. Ağrı'da bin metrenin altındaki sondajlardan yeterli suyun çıkması mümkün olmayabilir. Afyon'da sıcak su sera ısıtmada kullanılmaktadır. Deniz seviyesine kadar inildiğinde, yani 1500-2000 metre sonda yapıldığında bölgede önemli derecede sıcak su kaynağına ulaşılabilir.

Bol miktarda sıcak su kaynağına ulaşıldığı takdirde bölgedeki ovalarda devasa kurulacak

* *Dr. Öğr. Üyesi. İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, yavuzboyu@gmail.com*

Ağrı Gündem Gazetesi. www.flickr.com/photos/33058279@N05/

seralar bu suyun geçtiği borularla, kaloriferlerle ısıtılır. Ağrı Ovaları çok verimli bir araziye dönüşür. Yılda en az iki ürün alınır. Domates dâhil pek çok tarım ürünü yetiştirilir. Tarım ürünlerini işleyen birçok işletme kurulur. Sıcak su Ağrı ilini öyle şenlendirir ki ovada seranın kurulmadığı yer kalmaz.

Elektrikle çalışan küçük tarım aletleri ile seralarda ekim, toplama ve kesim yapılır. Bu araçlara herkesin sahip olması gerekmez. Devletten veya ilgili yerlerden bir kaç gün için kiralanabilir. İş gücü en aza indirilerek tarım teşvik edilir.

Bu yüzden kaplıca sularının bulunduğu Ağrı'da devletimiz sıcak su arama çalışmalarına girmelidir. Bir kaç yüz metrelik sondalar yetersizdir. Deniz seviyesine kadar inilmelidir.

Sıcak su sağlandığı takdirde soğuyan suyun bir kısmı ihtiyaç varsa reverse ozmoz sisteminden geçirilerek sulamada kullanılır. Kullanılan ayrıştırma sisteminin sudaki tarım için faydalı mineralleri tutmaması istenir. Toprağın asidik veya bazik olmasının önüne geçilir. Soğuyan su tekrar yeraltına gönderilebilir. Bu Afyon'da yapılmaktadır. Ziraat mühendislerimiz toprak analizleri yaparak suya yapılması gereken işlemleri belirtirler. Tarımda, özellikle sera tarımında yüksek verim için mutlaka ziraat mühendislerinin ve akademisyenlerin tavsiyeleri alınmalıdır.

Diğer önemli bir konu; tarım arazileri mirastan dolayı çok küçük parçalara bölünebilmektedir. Her parçaya sera kurulmamalı. Sera imalat maliyetinin minimuma indirilmesi için genişlikte tek bir ölçü seçilir ve o ölçüde imal edilir. Bunun yanına ikinci bir sera eklenebilmelidir. Seranın uzunluğu değişken fakat genişliği standart olmalıdır. Yani isteğe bağlı sera genişliği seçilmemeli. Bu fiyatın yükselmesine sebep olur. Bölünüp küçülen araziler hesaba katılmalıdır. Yazın sıcak günlerinde sera üzerindeki saydam malzeme bir motorla üst üste katlanıp dikey duruma getirilebilmelidir.

Bu seralar Ağrı ilimizin çok kalkınması elbette vesile olacaktır. Batıya göç edenlerin de cazibesini kazanacaktır.

Burada belediyeye önemli bir görev düşmektedir.

Bu aşamada belediye arazi sahiplerinden alacağı izinle kullanılmayan, tarıma müsait boş arazileri motorlu araçlarla bir yüzde karşılığında işlemelidir. Böylece az da olsa iş imkânı doğacaktır.

Valilik, belediye, üniversite, bölgedeki kalkınma ajansları, işadamları ve diğer kurumlar sıcak su kaynağına ulaşmak için gerekli çalışmaların yapılması için seferber olmalıdırlar.

Bu aşamada dağların üstünde binlerce rüzgâr enerji santrali kurulabilir. Ele geçen

enerji seraları ısıtmakta kullanılır. Bu kadar yüksek kesimde bulunan bir bölgenin rüzgâr enerjisinden istifade etmemesi bir kayıptır.

Dağ eteklerinde kurulacak seralarda hayvancılık da yapılabilir. Kış boyu bu sıcak, güneşli seralarda tutulan hayvanlar baharda sıcaklarla beraber ovanın dışına çıkarılır.

Sağlıklı kaplıca sularının revers osmosis ile suyu uzaklaştırılarak elde edilen katı çökeleği, yani bilim dilinde tuzları sağlık maksadı ile pazarlanabilir. Bu katı çökelek evlerde su içinde çözündürülerek sağlık maksatlı banyolarda ve havuzlarda kullanılabilir. Lut Gölü'nün suyu dünyada pazarlanmaktadır.

Ağrı'da üniversite ile ortak çalışan bilimsel bir araştırma merkezinin kurulması çok yerinde olur. Araştırma merkezlerindeki bilim insanları yalnız araştırmaya ayırırlar, eğitime zaman ayırmazlar.

Bu araştırma merkezinde sanayiye, toplum sağlığına ve ekonomiye katkı sağlayacak malzeme bilimi, doğal ürünler, ilaç geliştirme ve diğer araştırmalar yapılabilir.

Perlit gibi yalıtkan malzemelerin inşaat sanayinde kullanılarak ısı yalıtım malzemeleri üzerine araştırmaların geliştirilmesi önemlidir. Mükemmel yalıtım malzemeleri geliştirildiğinde her binanın üstüne çatı değil bir sera yapılır. Gelecekte büyük şehirlerde bu yapılacaktır. Şimdi dahi yapılmaktadır.

YOSUNLARIN AĞRI İLİMİZİN KALKINMASINDAKİ ÖNEMİ

Toprağının düşük veriminden dolayı tarıma elverişli olmayan 600 km2 gibi geniş bir alana sahip Doğubayazıt Ovası'nda verimli tarım elbette mümkündür. Bunun için yosunlardan istifade edilir.

Deniz, göl ve bazı nehirlerin ekosisteminin önemli bir bölümünü yosunlar (yani algler, fitoplanktonlar) oluşturmaktadır. Bilim Dünyası'nda algae olarak bilinirler, deniz yosunlarına seaweed de denir. Yosunların boyutları, ağırlıkları ve şekilleri çok büyük farklılaşmalar gösterir. Boyutları birkaç mikrondan 60 metreye, ağırlıkları ise mikrogramdan birkaç tona kadar değişebilir. Çok basit yapıda olanları olduğu gibi yüksek bitkilerdekine benzer gelişmiş yapıda olanları da bulunmaktadır. Dev yosun olarak bilinen Macrocystis pyrifera 60 metre uzunluğa erişir. Günde 61 cm kadar uzar. Büyüme rekoru bunlara aittir. Büyük yapılı yosunlara kelp de denmektedir. Bu tip yosunlar okyanusların ormanlarıdır. Tek hücreli alglere mikroalg denilmektedir. Balıklar bunlarla beslenirler. Canlı hayatın ilk besin kaynağıdır. Bunlar olmasaydı canlı hayat olmazdı.

FİTOPLANKTONLARIN CANLI HAYATA OLAN FAYDALARI

Deniz ve okyanuslardaki tek hücreli yosunlar yani fitoplanktonlar (phytoplankton) atmosferin oksijeninin %70'ini üretirler. Global ısınmaya engel olurlar, sera etkisini azaltırlar. Yağışlarda önemli rol oynarlar. Yağmur yağmasını sağlarlar. Deniz kirliliğini önlerler. Havadaki CO2'i kullanarak miktarını düşürürler. Canlı hayatın besin zincirinin ilk halkasıdır. Günümüzde Uzakdoğu'da olduğu gibi bütün Dünya'da geleceğin önemli gıda maddesidirler. Tarımın arttırılmasında gübre olarak büyük öneme sahiptirler. Et, süt, yumurta verimini ve kalitesini arttırırlar. Üzerlerine püskürtüldüğü ağaçları ve meyveleri zararlılardan korurlar. Topraktan ağaca zararlı maddelerin geçişini önleme özelliğine sahiptirler. Bu maksatla kullanılacak yosunlar tek hücreli tatlı su yosunlarıdır. Gelecekte yeni ilaçların eldesinde kullanılacaklardır. Potansiyel biyodizel yakıt kaynağıdırlar. Biyodizel için en faydalı kaynaktırlar. Bu yosunların çoğaltılması için nehir veya göle gerek yoktur. Fotobiyo reaktörlerde çoğaltılmaktadırlar.

Ağrı ilimizde üniversite ve belediyenin ortaklaşa bir yosun araştırma merkezinin açmaları ülkemiz ve bölgemiz için çok faydalı olacağı kanaatindeyiz.

THE SCHOOLIN PROCESS OF SYRIAN STUDENTS AT PRIMARY AND SECONDARY LEveL IN VAN

Cihat UĞURLU*

ABSTRACT

Migration is defined as an event in which people leave their previous location individually or collectively and settle in another location. Additionally, while migration may occur voluntarily it may also occur involuntarily. As a result of the Syrian war in 2011, millions of people, including children, one of the most vulnerable groups, were affected by this war and left their hometowns. Many people migrated to various cities of Turkey during this influx of migrants. The city of Van has also been one of the migrants' destinations.

This study examines and investigates the total number of Syrian children in primary and secondary education in Van, the level of schooling and adaptation, the problems they face during the educational process and degrees of success. To this end, both the Syrian students and relevant authorities were interviewed, and methods were proposed to solve the problems Syrian students faced in education.

Key words: *Migration, Van, Education, Syrian Children, Adaptation*

* *Research Assistant, Van Yüzüncü Yıl University Faculty of Science and Literature Department of Geography, Van/TURKEY, e-mail: cihatugurlu@yyu.edu.tr*

VAN'DAKİ İLK ve ORTA ÖĞRENİM DÜZEYİNDEKİ SURİYELİ ÖĞRENCİLERİN OKULLAŞMA SÜRECİ

Cihat UĞURLU*

GİRİŞ

Göç, kişilerin bulunduğu mekânı bireysel ya da toplu olarak, daimi ya da geçici surette terk edip başka bir mekâna gitmesi olayı olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte göç hareketi, isteğe bağlı meydana geldiği gibi zorunlu olarak da gerçekleşebilmektedir. Bazen ulusal sınırların dışına doğru gerçekleşen göç olayı bireyin yaşamında kalıcı izler bırakabilmektedir. Nitekim bu göç olayı, bireyin ait olduğu toplumdan kopuşuna sebep olmakta ve başka bir kültürel ortama dâhil olmasını gerektirmektedir. Bu yerinden olma durumu çoğunlukla savaş ve çatışma hallerinde ortaya çıkan can ve mal kayıpları tehlikesi nedeniyle doğmakta ve kitlesel bir harekete dönüşmektedir. Sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı toplumun yaşadığı bir travma olan bu göç hareketinde toplumun tüm kesimi etkilenmektedir (Ağır ve Sezik, 2015: 98). Travmatik bir olaydır diyoruz, çünkü insan; kültürel, fiziksel ve sosyal olarak kayıplar yaşar. Kültürel aşinalık ile birlikte dil, inanç sistemi ve sosyo-ekonomik statü kaybı meydana gelir (Berger, Weiss, 2003: 24). 2011 yılında Suriye'de yaşanan iç savaş neticesinde de benzer şekilde toplumun tamamının etkilendiği bir travma meydana gelmiş ve bu olay neticesinde başta Türkiye olmak üzere yakın ülkelere milyonlarca insan göç etmek durumunda kalmıştır. 2011 yılıyla birlikte Türkiye'ye giriş yapan Suriyelilere yönelik açık kapı politikası uygulanmış olup geçici koruma statüsü tanınmıştır (AFAD, 2017) Bu uygulama neticesinde milyonlarca insan Türkiye'ye göç etmiştir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin Nisan 2019 verilerine göre yaklaşık 5.6 milyon Suriyeli, mülteci konumundadır. Bu insanların yaklaşık 3.6 milyonu Türkiye'de olup bir milyona yakını Suriye'ye komşu Lübnan'da bulunmaktadır. Diğer bir milyondan fazla nüfus ise sırasıyla Ürdün, Irak ve Mısır'a yerleşmiş durumdadır (UNHCR, 2019).

Suriye'den göç eden insanlar barınma merkezlerinde kayıt altına alınıp tüm ihtiyaçları AFAD'ın koordinasyonunda; İçişleri, Dışişleri, Sağlık, Milli Eğitim, Maliye Bakanlıkları, Gıda Tarım ve Hayvancılık, Ulaştırma ve Genelkurmay Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Gümrük Müsteşarlığı ve Kızılay'ın ortak çalışmalarıyla yürütülmektedir. AFAD, misafirlerin bir kısmını 10 ilde bulunan 26 barınma merkezinde ağırlamaktadır fakat; büyük çoğunluğu Türkiye'nin çeşitli illerine yerleşmiş durumdadır (Şimşir ve Dilmaç, 2018: 1722). Toplanma merkezlerinde kayıt altında olan göçmenlerin ihtiyaçlarının büyük bir kısmı karşılanmakta, sorunlarına çözüm üretilmeye çalışılmaktadır. Ancak kayıt dışı bulunan göçmenler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Nitekim göçmenlerin yarısından çok daha fazlası kamp dışında yaşamaktadır. Bu nedenle göçmenler sosyal uyumdan barınma ve konut ihtiyacına, sağlıktan eğitime kadar farklı alanlarda çok sayıda problemler yaşamaktadırlar. Bu problemlerden en önemlilerinden biri de okul çağındaki Suriyeli öğrencilerin okullaşma düzeyleri ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan diğer problemlerdir (Özdemir ve Diğerleri, 2009:

* *Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Van/TÜRKİYE, e-posta: cihatugurlu@yyu.edu.tr*

24). Göç olayı nedeniyle ülkelerini terk edip, başka bir ülkeye yerleşmek zorunda kalan insanlar arasında en fazla mağdur olanlar kuşkusuz çocuklardır. Çocukların okula erişim konusu ise başlı başına önemli bir mevzudur. 2017 yılı sonu itibariyle dünyada toplam 25,4 milyon mülteci bulunmakta ve bu kişilerin 19,9 milyonu UNHCR'nin yetkisi altındayken, yarısından fazlası (% 52) ise çocuktur. Bu kişilerin 7,4 milyonu okul çağındadır (UNHCR, 2017). Dünyadaki ortalamaya kıyasla mültecilerin okula erişme oranının çok düşük olduğu bilinmektedir. Yaş ilerledikçe bu açık giderek artmaktadır; % 84'lük küresel ortalamaya kıyasla, ergenlik çağındaki mültecilerin yalnızca % 23'ü ortaöğretime devam etmektedir. Yükseköğrenimde ise, küresel ortalama % 34 iken mültecilerin % 1'inden azı üniversiteye gitmektedir. Mülteci sayısının artışı ile okula kayıt yapan çocuk sayısı arasında doğru orantının olmaması dikkat çekmiş ve bu konu üzerinde çalışma kararı alınmıştır. Bu amaca yönelik olarak ülkesi dışında bir ülkede eğitim gören uluslararası öğrenciler için kültürel çevreye uyumlarının düzeyi (Dato-on, 2000: 428) son derece önemlidir. Çünkü kamp alanlarında kayıt altında olan çocuklara Suriye müfredatına uygun şekilde dersler verilirken kamp dışında bulunanlar için aynı durum geçerli değildir. Bu durum ise uyum ve eğitim sorunları ihtimalini doğurmaktadır. Devlet, Suriyeli çocukların eğitimlerini sürdürebilmeleri için onları farklı şehirlere göndererek devlet okullarına kaydetmiştir. Ancak yine de okula gidemeyen çok sayıda Suriyeli çocuğun olduğu görülmektedir. Bu nedenle çalışmamızda Suriyeli okul çağındaki toplam çocuk sayısı, çocukların uyumları, okullaşma oranları, yaşadıkları sıkıntılar ve başarı düzeyleri gibi konular detaylıca araştırılmış olup konunun muhatabı olan öğretmenlerle, yabancı uyruklu ailelerle ve göçmen öğrencilerle hem anket hem de mülakatlar yapılarak çalışma desteklenmiştir.

1. YÖNTEM

1.1 ARAŞTIRMANIN MODELİ VE AMACI

Bu çalışmada, araştırma alanına gidilerek daha gerçekçi ve bilimsel veriler elde etmek için nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşmeler ve tanımlayıcı birtakım verilerin elde edilmesi için de nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılarak karma yöntem kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden fenomoloji (olgubilim) deseninin kullanıldığı bu çalışmada yüz yüze görüşmeler ile veriler toplanmıştır. Bu yöntemde, incelenen olguya dair deneklerden doğru ve ayrıntılı bilgiler alabilmek için mümkün olduğunca doğrudan sorular sormaya çalışılır. Deneklerin yaşantılarını sansürsüz paylaşmaları için yoğun çabanın sarf edildiği bu yöntemde katılımcıların demografik bilgilerinin gizli tutulmasına özen gösterilir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 111). Anketler içinse nicel araştırma desenlerinden olan genel tarama deseni kullanılmıştır. Bu yöntemde deneklerin bazı demografik özellikleri, belirli bir konuya ilişkin tercihleri, bir olgu hakkındaki görüşleri, bir davranışı yapma sıklıkları veya bir değişkene ilişkin tutumları tespit edilmeye çalışılır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 107). Çalışmamızda bu yöntem vasıtasıyla Van'da bulunan yabancı uyruklu vatandaşların okul çağında olan çocuklarının okullaşma düzeyleri, öğrenim düzeyleri, karşılaştıkları sorunlar ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı öğretmenlerin deneyimleri ortaya çıkarılmak amaçlanmaktadır. Bununla birlikte öğrenimle ilgili çözüm önerileri geliştirmek, konuyla bağlantılı yapılacak çalışmalara model oluşturmak, yabancı uyruklu öğrencilerle öğretmenlerin okul deneyimlerini belirlemek gibi başka amaçlar da taşımaktadır.

1.2. ÇALIŞMA GRUBU VE SINIRLILIKLAR

Bu çalışmada, karma yöntem tercih edilerek katılımcılara hem anketler uygulanmış

hem de detaylı mülakatlar yapılmıştır. Araştırmamızın amacına uygun olarak menşei ülkesi Suriye olan ve onların okul çağındaki çocuklarıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte Van'da Suriyeli öğrencisi olan öğretmenlerle de anket ve mülakatlar yapılarak konunun detaylandırılması sağlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 30 aile, 30 Suriyeli öğrencisi olan MEB'e bağlı öğretmen ve 70 Suriyeli öğrenci ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Anket yaptığımız öğrencilerden 38'i kız, 32'si ise erkek olup bu öğrencilerin % 69'u 10-15 yaş grubunda, % 13'ü 16-19 yaş aralığında ve % 18'nin de 9 yaşın altında olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte ankete katılan öğrencilerden 50'sinin ilkokul 2 ile 6. (2,3,4,5,6) sınıf öğrencisi olduğu görülmüştür. Milli eğitime bağlı katılımcı öğretmenlerin % 58'i erkek, % 42'si de kadınlardan oluşken; Ailelerle yapılan ankette ise katılımcıların % 47'sinin erkek % 53'nün de kadın olduğu belirlenmiştir. Bunların yanı sıra Van'daki ilk ve orta öğrenim düzeyindeki yabancı uyruklu öğrencilerin okullaşma düzeylerini belirlemeye yönelik yapılan saha çalışmasının ilk sınırlılığı bunun sadece Van'a uygulanmış olmasıdır. Bu nedenle elde edilen sonuçların ülkedeki tüm yabancı uyruklu öğrencilere genellenmesi söz konusu değildir. Diğer bir sınırlılık ise deneklerin cevaplarının doğru ve samimi olduğu varsayılarak değerlendirmenin yapılmasıdır. Araştırmamızın son sınırlılığı ise belli bir süre zarfında yapılmış olmasından kaynaklanabilecek algı değişmesi ihtimalidir.

1.3. VERİLERİ TOPLAMA YÖNTEMİ

Hem nitel hem nicel araştırma yöntemlerinin bu çalışmada birlikte kullanılması deneklerle ilgili detaylı ve bilimsel verilerin sağlanması amacıyla tercih edilmiştir. Hem yabancı uyruklu aileler hem onların çocukları hem de öğretmenleriyle görüşmeler sağlamak amacıyla 3 ayrı anket formu hazırlanmıştır. Görüşme formlarının hazırlanmasında yöntem konusunda uzman akademisyenlerin görüşlerine başvurulmuş ve gerekli düzeltmeler yapılarak formların son şekli oluşturulmuştur. Fenomoloji ve genel tarama tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada veriler, Van'da bulunan yabancı uyruklu göçmen aileler, onların çocukları ve MEB'na bağlı öğretmenlerle yarı yapılandırılmış sorular yoluyla toplanmıştır. Van'da bulunan yabancı uyruklu bireylerin deneyimlerine başvurulacak ve bu konuda ailedeki birey sayısı, okul çağındaki birey sayısı, okullaşma düzeyleri, okullaşmaları önündeki engeller, Van'ı tercih etme nedenleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte aynı şekilde yarı yapılandırılmış sorular vasıtasıyla hem yabancı uyruklu öğrencilerle hem de öğretmenlerle görüşmeler sağlanmıştır. Araştırmamızda yabancı uyruklu bireylerin Türkçeyi okuyup anlamada zorluk çekebilmeleri ihtimali de göz önüne alınarak sorular en sade haliyle hazırlanmış olup, sözlü olanları da benzer şekilde sorulmuştur. Yapılan mülakatlarda katılımcılardan rızaları alınarak ses kayıt cihazları kullanılmıştır. Rızası olmayanlarda bu cihazlar kullanılmamıştır. Bununla birlikte görüşmelerden elde edilen veriler doğrudan aktarıldığından bilim etiğine uygun şekilde katılımcıların isimleri yerine K1, K2 gibi kodlar tercih edilmiştir. Görüşmeler 05 Temmuz ile 22 Eylül 2019 tarihleri arasında yapılmış olup yaklaşık 3 ay sürmüştür. Saha çalışmasında elde edilen verilerde değişiklik yapılmadan bilgisayar ortamına aktarılarak yazıya dökülmüştür.

2. TÜRKİYE'DE İLK VE ORTA ÖĞRENİM DÜZEYİNDEKİ SURİYELİ ÖĞRENCİLER

Küreselleşme ile birlikte ulaşım ve iletişim teknolojisinde yaşanan baş döndürücü gelişmeler dünyanın her tarafını daha ulaşılabilir hale getirmiş, insan etkileşimini daha mümkün kılmıştır. Teknolojinin insanlara verdiği imkânlar; yaşanan sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmelerden insanların daha kolay ve rahat haberdar olmalarını sağlamış ve farklı

kültürlere mensup insanların birbiriyle daha fazla bağlantı kurması yolunu açmıştır. İnsanlar birtakım kaygı ya da amaçları uğruna yaşadığı ülkenin dışında okumayı ve yaşamayı artık daha çok tercih eder duruma gelmiştir. Bu durum Avrupa ve Amerika gibi yoğun göç alan ülkelerin dışında Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde de etkisini arttırarak göstermektedir. Türkiye'nin eğitim alanında son zamanlarda önemli gelişmeler kaydetmesi ve özellikle Erasmus gibi öğrenci ve öğretim elemanı değişimi fırsatı veren bir programın hayata geçirilmesi ile burs imkânlarının arttırılması Türkiye'yi eğitim açısından daha cazip hale getirmiştir. Bu nedenle başta dil, tarih ve kültürel anlamda Türkiye ile yakınlığı olan ülkelerden her yıl çok sayıda öğrenci eğitim almak için Türkiye'ye gelmektedir. Türkçe'nin de yabancı dil olarak okutulmasına önem verilmesi ve buna yönelik adımlar atılması gelen öğrenci sayısını daha da arttırmıştır. Bu amaca yönelik olarak Türk dünyası öğrenci projesi kapsamında 1991 yılından itibaren gençler lise ve üniversitelerde okumak, yüksek lisans ve doktora yapmak amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı Tarafından ülkemize getirilmesi de bunun bir ayağıdır (Açık, 2008: 2). Gönüllü eğitimlerin dışında bir de savaş, çatışma gibi insan yaşamının tehlikeye girdiği ortamlarda kendi rızası dışında doğduğu toprakları bırakıp Türkiye gibi farklı ülkelerde eğitim almak durumunda kalan öğrenciler bulunmaktadır ki; bunların başında Suriyeli öğrenciler gelmektedir.

2011 yılında Suriye'de patlak veren iç savaş neticesinde okul çağında olan binlerce çocuk Türkiye başta olmak üzere farklı ülkelere göç etmiştir. Nitekim ülkelerini terk etmek durumunda kalan insanlar arasında en çok mağdur olanlar çocuklardır. Bugün Suriye'de 5.3 milyon çocuğun da dâhil olduğu 13 milyondan fazla insan acil yardım eli beklemektedir. Okul çağında olduğu halde okula gidemeyen 2 milyondan fazla çocuk bulunmaktadır. 3 okuldan biri kullanılamamaktadır; Çünkü ya yıkılmış ya zarar görmüş ya da askeri amaçlarla kullanılmaktadır (UNİCEF, 2018). Suriye'de yaşanan bu insanlık dramından en çok etkilenen ülke, yakın olmasından ötürü Türkiye olmuştur. Aileleriyle birlikte okul çağında olan çok sayıda çocuk, yaşanan bu kaos ortamından kaçarak Türkiye'ye sığınmıştır. Türkiye kendisine sığınan bu insanları topluma kazandırma ve eğitim alma gibi çok önemli bir ihtiyacı karşılamak için İl Milli Eğitim Müdürlükleri, Belediyeler ve Sivil Toplum Örgütleriyle işbirliği içinde hareket etmektedir. Bu nedenle devlet bu insanları farklı şehirlere dağıtarak çocukların devlet okullarında eğitim almaları için çalışmaktadır. İlk başlarda eğitimler daha çok kamplarda geçici eğitim merkezleri bünyesinde yapılmaktaydı. Ancak sayılarının giderek artması ve geri dönüş umutlarının da zamanla azalması nedeniyle çocukları geçici eğitim merkezlerinden devlet okullarına kayıtlanmaları için çalışmalar yapılmıştır. Fakat çocukların eğitim hakkını sürdürebilmesi ve aynı zamanda sosyalleşebilmeleri amacıyla devlet okullarına yerleştirilmeleri kabul edilebilir olsa da, uygulamada başta dilden kaynaklı sorunlar nedeniyle birtakım sıkıntılar yaşanabilmekte ve eğitimin kalitesi düşebilmektedir (İmamoğlu ve Çalışkan, 2017: 532). Bu sorunu ortadan kaldırmak için MEB tarafından Suriyeli öğrencilerin tüm yönleriyle Türk eğitim sistemine entegrasyonu ile ilgili çalışmalar da yapılmaktadır. Bu çalışmaların başındaysa MEB ile AB Türkiye Delegasyonu arasında imzalanan "Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi"(PICTES) projesidir (Şahin ve Doğan, 2018: 14). Projenin temel amacı göçle gelen öğrencilerin uyum süreçlerine katkı sağlamaktır. Bunun yanı sıra öğrencilerin okula devamını sağlamak için Türkiye Cumhuriyeti ve Dünya Bankası arasında imzalanan Şartlı Nakit transferi yardımıyla öğrencilere maddi destek sağlanmaktadır. Tek şartı okula devamlılık olan yardımla ilk okulda kız öğrenciler için 40 TL erkek öğrenciler içinse 35 TL, orta

okulda ise kız öğrenciler için 70 erkek öğrenciler için de 65 TL destek sağlanmaktadır (Taylan ve Ok, 2018: 411).

Ancak tüm çalışmalara rağmen okul çağında olup da okula gidemeyen çok sayıda Suriyeli çocuğun olduğu bilinmektedir. UNİCEF'in yaptığı son tahminlere göre kamplarda yaşayan okul çağındaki çocukların % 20'si ve kampların dışında yaşayan çocukların ise yaklaşık % 74'ü okula gitmemektedir. Kız çocukları veya engelli çocukların okula kayıt yaptırmama, okulu bırakma ve derslere düzenli şekilde devam sağlayamama riski daha yüksektir. Çocukların erken yaşta okulu bırakmalarının ardında yatan diğer sebeplerin arasında; çocukların aile ekonomisine destek sağlaması için çalışmaya zorlanması ve iş imkânlarının sınırlı olması gibi ekonomik nedenlerin yanı sıra alınan eğitimin resmi bir belge ile sertifikalandırılmaması gibi nedenler yer almaktadır. Bu gibi nedenlerden dolayı son zamanlara kadar okullaşma oranı çok düşük kalmıştır. Göç idaresinin verdiği bilgilere göre (Eylül 2019) 1.082.172 eğitim çağında olan Suriyeli öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrenciler aşamalı bir şekilde devlet okullarında kayıtlanmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda öğrenim gören 633.271 (570.288 Suriyeli- 62.983 Iraklı) öğrenci Türkçe müfredatla eğitim görmektedir. Bu rakam aslında okul çağında olduğu halde halen okula gidemeyen çok sayıda çocuğun olduğunu da göstermektedir. 4 ildeki geçici eğitim merkezlerinde (23 tane) 25.278 öğrenci Türkçe öğretimi dersi alırken, 26.278 öğrenci de açık okullarda eğitimlerine devam etmektedir. Türk eğitim sistemine erişim sağlayan 684.728 öğrencinin % 50.82 si erkek (348.006) % 49.18' i de kız (336.722) öğrencilerden oluşmaktadır (MEB, 2019). TBMM'nin 2018 yılında yayımladığı rapora göre ise 2017 yılı Kasım ayı itibariyle okul çağındaki Suriyeli çocuk sayısı 976.200'dür. Bunların 333.000'i devlet okullarına kayıtlanmışken, 305,000'i ise geçici eğitim merkezlerinde okullaştırılmıştır. Okula kaydı yapılan toplam çocuk sayısı ise 638,000 olarak verilmiştir. Ortalama okullaşma oranının % 62 olarak verildiği raporda en yüksek okullaşma oranı ilkokulda (% 95) olduğu gözlemlenirken, ortaokul ve lise düzeyinde oranların daha düşük olduğu belirtilmektedir (TBMM, 2018). Bu okullaşma oranı kayıt altında olan nüfus için verilmiş olup kayıt altında olmayan önemli bir kitlenin olduğu ve sayılarının da doğumlarla birlikte arttığı bilinmektedir. 2018 yılında TBMM tarafından yayımlanan rapor her ne kadar % 50'si 18 yaşın altında olan savaş mağduru Suriyelilerin eğitime katılımlarını sağlamak adına çok başarılı çalışmalar yapıldığını kaydetse de uluslararası alanda faaliyet gösteren MIPEX (Göçmen Uyum Politikası İndeksi) Türkiye'nin bu konuda sonlarda olduğunu belirtmektedir. Göçmenlerin entegrasyonu konusunda araştırma yapan MIPEX bazı araştırmacılar tarafından taraflı olarak görülse de 2014 yılında 38 ülke arasında yapılan 8 farklı alanda Türkiye'nin sonlarda yer aldığını belirtmektedir (MIPEX, 2019).Her ne durumda olursa olsun çocukların eğitim ihtiyaçlarının karşılanması en temel gereksinimlerden biridir. Çünkü eğitim bireyin suça karışma, şiddet uygulama, toplumsal rahatsızlık kaynağı olma gibi durumlarını törpüleyerek kişiyi topluma kazandırma ve toplumsal barışa katkı sağlamasına olumlu yönde etki ettiği gibi, göç eden bireyin 3. bir kişinin aracılığı olmaksızın bağımsız hareket etmesini ve doğasıyla toplumsal uyum ve kabulü de hızlandırmaktadır. Aksi taktide eğitimden mahrum kalan birey uyum ve kabul sorunlarının yanında daha farklı sorunlara da kaynaklık edecektir. Bir milletin kimliğini oluşturmada, insan yetiştirmede bu denli önemli bir araç olan eğitim, ülkemizde Anayasanın 42. Maddesine göre herkese tanınan bir hak olarak kabul edilmiş olup zorunlu nedenlerle ülkemizde bulunan çocuklar da hukuki statülerine bakılmaksızın bu kapsam içerisinde değerlendirilmektedir (İmamoğlu ve Çalışkan, 2017: 531).

3. VAN'DA ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER VE SAVAŞ MAĞDURU SURİYELİLER

Van, Türkiye'de Ortadoğu ülkelerine yakın büyükşehir statüsüne sahip şehirlerden biridir. Sahip olduğu konum ve çekiciliklerinden dolayı çevre ülkelerden çok sayıda turist almasının yanı sıra göçmenlerin de ulaşmak istediği yerlerden biridir. Ülkemizin güneyinde meydana gelen gelişmelerden en çok etkilenen şehirlerden biri olan Van, yakın zamanda meydana gelen Suriye savaşı neticesinde Türkiye'nin tüm şehirlerinde olduğu gibi Suriyeli göçmenlerin geldiği şehirlerden biri olmuştur. Çok sayıda göçmenin bulunduğu Van'da Suriyeli göçmenler de önemli bir sayıya sahiptir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün verdiği bilgilere göre 2.153 (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2019) olan sayı kayıt altında bulunan toplam Suriyeli sayısını göstermektedir. Bununla birlikte kayıt altına alınmayan çok sayıda Suriyelinin olduğunu da söylemek mümkündür.

Göç eden bu insanlar arasında çok sayıda okul çağında olan çocuğun da bulunduğu bilinmektedir. Çatışmalardan dolayı doğduğu toprakları terk etmek durumunda olan göçmen çocuklarının büyük bir kısmının okula kayıt yapmadığı ya da yaptıramadığı da aynı zamanda bilinen bir gerçektir. Bu noktada okulun uzak olması ve ailenin servis tutacak maddi güçten yoksun olması okullaşma oranını azaltan etkenler olarak öne çıkmaktadır. Savaştan dolayı okula birkaç yıl ara vermek zorunda kalan ancak Van'a geldiğinde tekrar devam kararı alan öğrencinin sınıf düzeyine göre yaşça büyük olması da okula devamında bir diğer engeldir. Nitekim bir öğretmen (K.Ö.3) bu durumdan şöyle yakınmıştır: "Öğrencileri rastgele sınıflara dağıttıkları için biz sorun yaşıyoruz. Mesela ergenlik çağına gelmiş bir öğrenciyi benim sınıfa (3. Sınıf) vermişler, çocuk benim boyumda. Oysa benim öğrencilerim çok daha küçük». Okula kayıt yaptırma aşamasında gerekli olan birtakım yasal işlemler ve bu bilgilerden yoksun olma ve dil bilmeme sorunu da ortaya çıkan bir başka engeldir. Fakat cinsiyetler arasında okullaşma oranı açısından farkın kız öğrenciler aleyhine olduğu aynı zamanda görülmüştür. Bu hususta, belli bir kalıba konulmuş cinsiyet rolü, dini inanışlar, gelenekler ve özellikle erken evlilikler gibi nedenlerden dolayı eğitime erişim sorunu kız çocukları arasında çok daha yaygın olan bir vakadır. Bugün Suriyelilere ev sahipliği yapan 5 ülkede (Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır) yaklaşık 700.000 kız ve erkek öğrenci eğitime erişememektedir (3RP United Nations, 2019-2020). Türkiye'de devlet okullarına kayıtlanan Suriyeli öğrenci sayısı 680.000' geçmiştir (MEB, 2019). İnsan kaynakları, özellikle eğitim uzmanları ile finansal kaynakların eksikliği ve kararsızlığı küresel mülteci eğitimini hem kaliteden hem de koruyuculuktan uzaklaştırmaktadır (Bircan ve Sunata, 2015: 228). Van'da da benzer durumun olduğu görülmektedir. Nitekim Van'daki toplam Suriyeli göçmen sayısının 2.153 (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2019) olduğu göz ününe alındığında 2019 yılında Van'da lise ve altı öğrenim gören toplam Suriyeli 519 öğrencinin olması (Şekil 3) bu durumu destekler niteliktedir. Van'da 2018 yılında kayıtlanan toplam 795 öğrencinin menşei ülkelerine baktığımızda (Şekil 4) ilk sırada yakın olmasından dolayı İranlıların 250 öğrenciyle ilk sırada bulunduğu ikinci sırada 237 öğrenciyle Afganistan uyruklu öğrenciler ve üçüncü sırada da 221 öğrenciyle Suriyelilerin geldiği görülmektedir.

Şekil 1: *Öğrenim Düzeylerine Göre 2018 Yılında Van'a Gelen Suriyeli Öğrenciler*

Düzey	Erkek	Kız	Toplam
Ana Okul Okulu	7	6	13
İlk Okul	79	73	152
Orta Okul	23	22	45
Lise	7	4	11
Toplam	**116**	**105**	**221**

Kaynak: *Van İl Milli Eğitim Müdürlüğü*

Van İl Göç İdaresi Van ilinde 05-25 yaş grubunda 1.185 kişinin olduğunu belirtmiştir, toplam 2.153 Suriyeli nüfusu göz önüne aldığımızda var olan nüfusun genel itibariyle dinamik bir yapıda olduğunu söylemek mümkünüdür. Ancak her ne kadar gelenlerin büyük bir kısmı genç nüfustan oluşsa da çeşitli sebeplerden dolayı okula kayıt yapamayan ve devam edemeyen öğrenci sayısı çok fazla olduğu bilinmektedir. Tablo 1'e de baktığımızda okullaşma oranının erkek öğrenciler arasında daha fazla olduğu ve gelen öğrencilerin genel olarak ilkokul öğrencileri olduğu görülmektedir.

Şekil 2: *Van İlinde Okul Çağındaki Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyeliler*

	Erkek	Kadın	Toplam
05-25	596	589	1.185

Kaynak: *İl Göç İdaresi, 2019*

Şekil 3: *Yıllar itibariyle Van'a Gelen Suriyeli Öğrenciler (Önceki yıllarda gelenler toplamadâhildir)*

Tarih	Toplam
30.09.2011	0
01.10.2012	1
01.10.2013	9
01.10.2014	8
01.10.2015	14
01.10.2016	56
20.11.2017	141
12.11.2018	221
Genel Toplam	**519**

Şekil 4: *Öğrencilerin Menşei Ülkeleri ve sayıları*

Uyrukları (Menşei Ülkeleri)	Öğrenci Sayıları
Afganistan	237
Arnavutluk	1
Azerbaycan	8
Bulgaristan	1
Irak	67
İran	250
Kazakistan	1
Kore	4
Mısır	4
Pakistan	1
Suriye	221
Genel Toplam	**795**

Kaynak: *Van İl Milli Eğitim Müdürlüğü*

Yıllar itibariyle Van'a gelen öğrenci sayısının şiddet olaylarının tırmanışıyla birlikte arttığı gün geçtikçe gelen öğrenci sayısına da yansıdığı görülmüştür. İç savaşın henüz yeni başladığı yıl olan 2011'de Van'a gelen öğrencinin olmadığı görülmüştür (Önceki yıllarda vardı); fakat can ve mal kaybı ortamının doğurduğu tedirginlikle beraber tüm Türkiye'de olduğu gibi Van'da da Suriyeli öğrenci sayısı gittikçe artmıştır. Ne zamandan beridir Van'dasınız sorusuna verilen cevaplarda öğrencilerin % 23'ü 2-3 sene , % 37'si 4-5 sene, % 33'ü 6-7 sene olarak belirtmiş olduğu ve % 7' si de 8-9 senedir Van'da olduğunu belirtiği görülmüştür. Van'da eğitim gören Suriyeli öğrenciler arasında okullaşma oranının artmış olduğu görülse de bunun zorunlu göçten kaynaklandığını söylemek mümkündür. SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) 'nın da yaptığı çalışmada (Tablo5) 2015-2016 senesinden 2017-2018 yılına kadar Türkiye'deki Suriyeli öğrencilerin okullaşma oranının % 30'dan 65'e (tahmini) çıktığını belirtmektedir. Aynı araştırmaya göre 2017 yılına kadar geçici eğitim merkezlerine kayıtla-

nan Suriyeli öğrenci sayısının hızlı bir şekilde arttığı görülürken resmi okullarda bu artışın çok daha yavaş olduğu belirlenmiştir; ancak 2018 yılında resmi okullara kayıt yapanların sayısının geçici okullarda kayıtlı olanları geçeceğini tahmin edilmektedir (Seta, 2018); yani geçici eğitim merkezlerinde bulunan öğrencilerin resmi okullara kaydırılacağı belirtilmektedir. Nitekim 2017 yılıyla birlikte okullaşma oranı hızlı bir şekilde yükselmiştir. Bu durumun başlıca sebebi ise Milli Eğitimin almış olduğu GEM' lerin kapatılması kararı (3 yıl içinde kademeli bir şekilde kapatılması kararı alınmış) ve sığınmacıların eğitim hizmetlerinin MEB üzerinden yürütülmesi konusunda yapılan değişikliktir (Tanrıkulu, 2018: 2595)

Doğduğu, büyüdüğü ve çocukluğunun geçtiği yeri; yani ata yurdunu terk ederek başka bir ülkenin topraklarına göç eden bu insanlardan bir kısmı çocuklarının eğitim hayatlarının aksamaması için Türkiye'nin sunmuş olduğu fırsattan istifade ederek çocuklarını devlet okullarına kaydetmiştir. Tamamının aileleriyle kaldığı öğrencilerle yapılan anket sonucuna göre öğrencilerin yarısından fazlasının kendi kararıyla okula gittiği ve % 44' nün de aile isteği sonucu gittiği görülmüştür. Öğrencilerden uzun süredir Van'da olanların dil ve iletişim becerilerinin gelişmesinden dolayı dersleri iyi bir şekilde anladığı ve aktif olarak derse katıldığı görülmüş ve buna paralel olarak okullarını sevdiklerini beyan etmişlerdir. Öğretmenlerin de öğrencilerle olan iletişimde olabildiğince yardımcı olmaları öğrencilerin okula daha bağımlı ve istekli olmalarına neden olmuştur. Nitekim öğrencilerin öğretmenleriyle olan iletişim memnuniyetini % 71 ile çok iyi, % 16'sı iyi, % 3'ü normal ve % 10' u da kötü olarak değerlendirmeleri de bu durumu kanıtlamaktadır. Öğrencilerin adaptasyon sorununu en kısa ve sorunsuz şekilde atlatabilmeleri için öğretmelerin yanı sıra bazı okul yönetimlerinin de rehberlik eğitimleri verdiği görülmüştür.

Bunun yanı sıra öğrencilerin %31'i okul saati dışında aile ekonomisine katkı sağlamak amacıyla peçete, araba süsü, su gibi ürünleri sattığı belirlenirken kendileri ve aileleri tarafından dillendirilmeyen ama aslında kentin belli noktalarında dilendikleri de (belki de dilendirildikleri) hem öğretmenler hem de diğer Suriyeli öğrenciler tarafından dile getirilmiştir. K.Ö 26 bu durumu şöyle örneklemiştir: "*Ailelerinin ekonomik durumu iyi değil. Öyle*

Şekil 5 :*Yıllar İtibariyle Suriyeli Öğrencilerin Okullaşma Oranları*

Yılı	Çağ Nüfusu	Okula Giden Nüfus	Okullaşma Oranı
2014-2015	756.000	230.000	% 30
2015-2016	834.842	311.259	% 37
2016-2017	833.039	496.426	% 60
2017-2018 (Tahmini)	850.000	550.000	% 65

Kaynak: *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı)*

Şekil 6: *Alan Araştırması Bulguları: (%)*

Okula gitmede belirleyici olan faktör	Kendi Kararım	55,7	**Öğretmenlerle olan iletişim ve memnuniyet düzeyi**	Çok İyi	71,4
	Ailemin Kararı	44,3		İyi	15,7
Dersleri iyi şekilde anlama ve derse katılma	Evet	74,3		Normal	2,9
	Hayır	25,7		Kötü	10,0
Okudukları okulu sevme durumu	Evet	92,9	**Rehberlik eğitiminin varlığı**	Evet	57,4
	Hayır	7,1		Hayır	42,6

Şekil 7: *Alan Araştırması Bulguları*

Okul Çağında Olan Çocuk Sayısı	1	17,9	**Okula Giden Çocuk Sayısı**	1	32,0
	2	25,0		2	48,0
	3	7,1		3	12,0
	4	35,7		4	8,0
	+5	14,3	**Van'da Çalışan Öğrenci**	Evet	25,9
				Hayır	74,1
Okula Gidemeyen Çocuk Sayısı	1	40,0	**Eğitim Memnuniyetleri**	Evet	95,8
	2	6,7		Hayır	4,2
	3	20,0	**Barınmalarını Karşılama Şekilleri**	Kira	96,7
	4	16,7		Diğer	3,3
	+5	3,3			

oluyor ki bazen biz kendimiz yardım ediyoruz. Ama çocuklarının okumalarını çok istiyorlar. Geçen gün, ramazanda, bir fırının önünde Suriyeli öğrencim; bir haftadır okula gelmiyor, tesadüfen ben de ramazanda gördüm. Baktım beni gördü şöyle başını çevirdi, ben çaktırmadım ama dileniyordu. Çok da üzüldüm ben". Bir kız öğrenci ise Suriyeli sınıf arkadaşının durumunu şöyle anlatıyor: "*Gidiyorlar caminin önünde oturuyorlar para topluyorlar, hatta bugün gördüm. Babası evde oturuyor annesiyle dileniyor".*

Ülkelerini savaş ve çatışma gibi nedenlerle terk edip gelen Suriyeli öğrencilerin (% 92'si geliş nedeni olarak belirtti) % 80'i Van'a gelmeden önce Türkçe bilmediğini, % 17'sinin de kısmen Türkçeyi bildiğini belirtmiştir. İlk başlarda hem kendileri hem öğretmenler açısından iletişim sorununun yaşanması zamanla aşılmış ve kısa sayılabilecek süre içerisinde (1,2 yıl içinde) okuma, yazma ve konuşma açısından Türk öğrencilerden ayırt edilemez duruma gelmeleri öğrencilerin uyumunu kolaylaştırdığı gibi, okul başarı düzeylerinin de yükselmesine neden olmuştur. Nitekim öğrencilerden yakın arkadaşları Türk olanların % 87 gibi yüksek bir oranda çıkması da aslında arkadaş ortamına alıştıklarını göstermektedir. K. Ö. 6 da öğrencisinin başarı ve uyumunu şöyle belirtiyor: " *Muhammedin anne babası Suriye'de zaten akademisyendiler, bu yüzden ona çok ilgi gösteriyorlar, yani okul konusunda çocuğun gelişimine önemli oranda katkı sağlıyorlar. Bu yüzden Muhammet okulumuzun en başarılı öğrencilerinden biridir. Kız kardeşi de öyle…"* K.12 *"Onlar dili daha çabuk öğreniyorlar, daha yatkınlar hatta derslerde de öğrencilerimizden daha başarılılar. İçlerinde çok zeki* çocuklar var*".* Öğrencinin okul ve arkadaş ortamına uyumunda öğretmenler kadar ebeveynlere de pay düştüğü bu aşamada öğretmenlerimizin gerekli hassasiyet ve ciddiyeti göstererek öğrencileri kazanma adına her çabayı sarf ettiği görülmüştür. Nitekim öğrencilerle yapılan anket çalışmasında öğrencilere sorduğumuz; öğretmenlerin bilgi, beceri ve derse katılımınızı arttırmak için çabaladığını düşünüyor musunuz soruna % 82'lik bir kesimi evet cevabını, % 3'lük bir kesimi de fikrim yok cevabını vermiştir.

Ailelerle yaptığımız anket çalışmasında aile büyüklüğü 5+ kişi olanların oranı % 73 olarak belirlenen Suriyeli ailelerde okul çağında olan çocuk sayısının da fazla olduğu belirlenmiştir. Ancak okula giden çocuk sayısıyla orantılı olmadığı görülmüştür. Çeşitli nedenlerle okula gidemeyen öğrencilerden bir kısmının şehrin farklı noktalarında ekonomik kazanç sağlamak amacıyla bir şeyler satmaya

çalıştığı (ya da dilendiği) veya ucuz iş gücü olarak bir yerde çalıştığı belirlenmiştir. Ebeveynlerin okul ile ilgili görüşlerinin alınmaya çalışıldığı ankete belki de çaresizlikten olsa gerek ebeveynlerin neredeyse tamamı eğitimden memnun olduklarını belirtmişlerdir. Aynı şekilde ailelerin neredeyse tamamı çok kötü koşullar altında metruk evlerde bir miktar para karşılığında kaldıkları görülmüştür. Ev bile sayılmayacak bu yapılardan emlakçılara verilmesi ihtimalinden dolayı çıkarılma tedirginliği de yaşıyorlar.

KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Son çeyrek yüzyılda yakın komşularda meydana gelen şiddet olayları neticesinde binlerce insan ölmüş ve yüzbinlerce insan da evsiz yurtsuz kalmıştır. Can ve mal kayıplarının eşlik ettiği korku ve telaş kitlesel göç hareketlerine neden olmuştur. Bu göç hareketlerinden en çok etkilenen ülkelerden biri de doğasıyla Türkiye olmuştur. Türkiye'ye akın eden bu insanlar çok sayıda sorunla karşılaştıkları gibi çoğu zaman bir takım sorunların da kaynağı olmuşlardır. Van da bu göçmenlere ev sahipliği yapan kentlerden biri olmuştur. Çalışmamızın da konusunu oluşturan Suriyeli öğrencilerin okullaşma ve eğitim sorunu, yaşanan sıkıntıların başında gelmektedir. Nitekim bu alanda hem öğrenciden hem öğretmenden hem de aileden kaynaklı birtakım problemlerin olduğu yapılan anket araştırmasında belirlenmiştir. Okullarda uyum konusu ise en çok karşılaşılan problemdir. Nitekim Başta AB olmak üzere çok sayıda ülke göçmen kabulü konusunda gittikçe daha da zorlaştırdıkları prosedüreler uygulamaktadırlar. Uluslararası alanda göçmen kabulünü bu kadar zorlaştırmalarındaki esas neden göçmenlerin uyum sorunudur (Yıldırımalp, İslamoğlu ve İyem, 2017: 108). Dolayısıyla göçmen konumunda olan bir öğrencinin en ivedi ihtiyaçlarından biri de bulunduğu ortama uyum sağlamasıdır. Bu uyumun en iyi şekilde gerçekleştiği mekân ise okullardır (Şimşek ve Kula, 2018: 17). Okula uyum öğrencinin akademik başarısını olumlu yönde etkilediği gibi sosyal anlamda faaliyetlere de aktif katılımına katkı sağlamakta. Fakat uyum konusunda sorun yaşayan ve yabancılık hisseden öğrenciler çok sayıda problem yaşadığı gibi birtakım sorunlara da kaynaklık etmektedir. Milli Eğitime bağlı öğretmenlerle yaptığımız mülakatta böyle bir durumun söz konusu olduğu belirlenmiştir. K.Ö. 18: " *Ortama yabancılar bu durumdan dolayı sınıf arkadaşlarıyla bazen kavga ediyorlar. Çocuğun aklı orda* sürekli

Aynı şekilde K.Ö. 29'da: *Savaş psikolojisini bir türlü atlatamadıkları için bastırılmış duyguları var bence; onlarla çok fazla ilgilenmeme rağmen kendilerini buraya ait kabul etmiyorlar, sürekli bir kimlik çatışması var.*

İletişim kurmaları ve dolayısıyla arkadaş edinerek ortama daha hızlı adapte olmalarının önündeki en büyük engelin dil sorunu olduğu belirlenmiştir. Dil konusunda yaşanan problem bu insanların diğerlerine göre daha dezavantajlı konuma düşmelerine hatta bazı durumda haklı oldukları halde haksız muameleye maruz kalmalarına neden olduğu belirlenmiştir. K.Ö 11 bu durumu şöyle örneklemiştir: *Birbiriyle çok iyi anlaşamıyorlar, kültürel farklılıktan dolayı, yanlış anlaşılmalar da oluyor dil bilmedikleri için, bizim öğrencilerimiz bize anlatabiliyorlar ama onlar anlatamıyorlar bu yüzden durum farklı bir sonuca varıyor.*

Bunların yanı sıra; dil bilmeme sorununun kaynaklık ettiği birtakım bürokratik problemler, göçmenlerin birden fazla yerde eğitim almalarının neden olduğu koordine eksikliği, devlet okullarında var olan fiziki altyapı eksikliği, öğretmenlerin öğrencileri anlamda güçlük çekmeleri ile öğretim materyallerindeki yetersizlikler (Eren, 2019: 2015) gibi sorunlar öğrencilerin en fazla yaşadıkları problemlerin başında gelmektedir.

Savaşla birlikte cereyan eden fiziksel işkence, şiddet, yoksulluk, sağlıksız beslenme,

aile bölünmesi gibi travmatik nedenler göçmen çocukların birçok konuda dezavantajlı konuma düşmelerine neden olmuştur. Yaşanan bu travmatik deneyimler çocukların fiziksel, sosyal, duygusal ve bilişsel süreçlerini etkilemekte (Taylan ve Ok, 2018: 407) ve şiddete meyletmelerine neden olmaktadır. Bu durum ise okul arkadaşlarıyla kavga etmeleri, dersleri takip etmemeleri ve okul kurallarına uymamaları sorunlarını doğurmaktadır. K.Ö.21 öğrencisinden şöyle yakınmıştır " *Onlar çok saldırgan çünkü oradaki psikolojik durumdan kaynaklanıyor, doğru düzgün okula gelmez, anlamıyor zaten, bu sefer oyuna, saldırganlığa başvuruyor".* Öğrencilerin bu tür eylemlere meyilli olmalarını ailelerine bağlayan öğretmenlerin olduğu da aynı zamanda mülakatlarda ortaya çıkmıştır. « *Ailelerinden gerekli desteği göremiyorlar, çocuğa destek olamadıkları için biz sorun yaşıyoruz. Eğitimleriyle de pek ilgili değiller ebeveynler. Mesela ben bir iki defa sadece annesiyle görüşebildim. Bir velim, "hocam çok uğraşmayın" dedi bana. Adamlar geçici olduklarını düşündükleri için çok önemsemiyorlar*(K.Ö 2). Öğrencilerin hazırbulunuşluk durumlarının zayıf olması, eksik ya da yetersiz bilgiye sahip olmaları, motive olamama, okuma yazma bilmeme, ders sorumluluğu almama, derse ilgi duymama, birbirine karşı saygılı olmama (Şahin ve Doğan, 2018: 16), aileden yeteri kadar akademik destek almamak, kültür ve akademi uyuşmazlığı, çevreye olan güvensizlik ve okula devam konusunda gerekli hassasiyeti göstermeme ile ders araç gereçlerini temin edememe yaşanan diğer sorunlar olarak belirlenmiştir.

ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

- Başta en önemli hususlardan biri, Suriyeli çocukların okullaşma oranını arttırmaktır. Bu vesile ile öğretmenlerde, okul yöneticilerinde ve Suriyeli ailelerde farkındalık yaratmak için çaba sarf edilmeli; bir takım çalışmalar başlatılmalıdır.
- Öğrencilerin derslere aktif bir şekilde katılımını sağlamak, başarı göstermek ve aynı zamanda sınıf arkadaşlarıyla kaynaşmasını sağlamak için Türkçeyi öğrenmelerine yönelik derslere başlamadan önce hazırlık sınıflarında geçirilmelerini sağlamak. Bunun yanı sıra kendi kültürlerine özgü özellikle dil konusunda birtakım dersler sunmak.
- Suriyelilerin okullaştırılmaları konusunda her ne kadar Türkiye büyük çaba sarf etse, büyük kaynaklar aktarsa da bu kaynaklar yeterli olmamaktadır. Bu durumdan ötürü okullaşma oranının arttırılması için toplumdan yardım alınması ve daha fazla kaynak aktarılması gerekir. Özellikle AB kaynaklarından aktarılan paranın okul ve derslik gibi kullanımlara açılması gerekir.
- Okula gidemeyen çocukların tespitini sağlamak için öğretmenler, okul yöneticileri, STK'lar, Suriyeli toplumunun kanaat önderleri tüm kesimlerle birlikte çalışmalar yürüterek okula gidemeyen çocukları tespit ederek kayıtlanmalarını sağlamak(Taştan ve Çelik, 2017: 14)
- Yaşanan savaş ve kaos ortamının çocukların psikolojilerinde yerini göz önüne alarak okullarda aktif rehberlik ve psikolojik destek hizmetleriyle öğrencilere destek olunmalıdır.
- Öğrencilerin okula olan isteklerini arttırmak için öğretmenlerde öğrencilere yönelik pozitif tutumlar geliştirmeleri yönünde farkındalık oluşturulmalıdır.
- Okul çağındaki çocuğun geliri dışında başka geliri olmayan ailelere maddi destek sağlayarak; çocuğun herhangi bir işte çalışmasından ziyade okula devam etmesini sağlamak.

- Geçici barınma merkezlerinden resmi okullara kayıtları arttırmak için yeni okul ve derslikler yapılarak eğitime katılımları sağlanmalıdır.
- Öğrencileri sınıflara eğitim düzeyine göre dağıtmaktansa yaşı, eğitim durumu, dil bilme becerisi gibi birtakım kaideleri ölçüt alarak yerleştirmek ve Türkçeyi kısa sürede öğrenmeleri için dersler vererek verimliliği arttırmak.

SONUÇ

İnsanlık tarihinden bu yana var olan göç eylemi, insanların daha iyi yaşama ve çalışma koşullarına ulaşma isteğiyle meydana gelen bir mekân değiştirme eylemi olarak varlığını sürdürmektedir. Bu mekân değiştirme olayı iradi yani isteğe bağlı olabildiği gibi gayri iradi de olabilir. II. Dünya Savaşından bu yana Orta Doğu'da meydana gelen en büyük zorunlu göçlerden biri de yakın zamanda Güney sınırımızda, Suriye'de, meydana gelen iç karışıklık ve buna bağlı yaşanan insan hareketliliğidir. Suriye'de ortaya çıkan can ve mal güvenliği milyonlarca insanı yerinden yurdundan etmiştir. Bu zoraki göç olayında en çok etkilenen ülkelerin başında yakın olmasından ötürü Türkiye gelmektedir. Yaklaşık 3.6 milyon insanın geldiği Türkiye'de devletin yanı sıra halk da seferber olmuş ve insanların yaraları sarılmaya çalışılmıştır. Bu kitlesel göç hareketiyle en hassas ve savunmasız gruplardan olan çocuklar da nasibini almıştır. Nitekim binlerce okul çağındaki çocuk göçle birlikte Türkiye'ye ulaşmıştır. İç savaş, bu çocukların geleceğe hazırlanmaları önünde büyük bir set örmüştür. Ancak Türkiye bu insanları geri göndermek yerine açık kapı politikası uygulayarak insanların temel ihtiyaçlarının yanı sıra en önemli ihtiyaçlarından biri olan eğitim ihtiyacını da karşılamaya çalışmıştır.

Yaşanan bu kitlesel göç hareketine hazırlıksız yakalanan Türkiye ilk başlarda çatışmaların kısa bir süre sonra sona ereceği ve dolayısıyla insanların geri döneceğini tahmin etmekteydi. Bu yüzden eğitimler daha çok geçici eğitim merkezlerinde sağlanmaktaydı. Fakat çatışmaların beklenenden uzun sürmesi hem Suriyelilerin hem de Türkiye hükümetinin göçmenlerin geri dönmeleri yönündeki beklentilerin değişmesine neden olmuştur. Bu yüzden eğitimler GEM'lerden resmi okullara taşınmıştır. Bu vesileyle Suriyeli öğrencilerin okullaşma oranları hızlı bir şekilde yükselmiş olup MEB bu oranı daha da yükseltmek ve göçmenlerin eğitime katılımlarını sağlamak için büyük çaba sarf etmektedir. Ancak buna rağmen çeşitli sebeplerle okula kayıt yapmayan ya da yapamayan çok sayıda öğrencinin varlığı söz konusudur. Kamplarda yaşayanlar arasında okullaşma oranı daha yüksek iken kamp dışında yaşayanlar arasında bu oranın daha düşük olduğu bilinmektedir. Bu durumun asıl nedeni ise kamplarda yaşayanların devlet kontrolünde ve kayıt altında olmalarıdır. Bunun yanı sıra dil sorunu olmak üzere kültürel, ekonomik, mekânsal ve sosyal sorunlar yaşadıkları görülmüştür.

Van kenti de Suriyeli göçmenlerin ve onların okul çağındaki öğrencilerine ev sahipliği yapan yerlerden biridir. İki binden fazla Suriyelinin bulunduğu kentte ne kadar kayıt dışı bireyin bulunduğu henüz belli değilken çok sayıda okul çağında çocuğun da olduğu belirlenmiştir. Her ne kadar okul çağındakilerin sayısı fazla olsa da başta ekonomik sıkıntılar olmak üzere bir takım sebeplerden dolayı okullaşma oranı düşük kalmaktadır. Okullaşma oranının erkekler arasında daha yüksek olduğu kentte öğrencilerin büyük bir kısmının ilk okul öğrencisi olduğu görülmüştür. İç savaşın başladığı yıl olan 2011 de Van'a hiçbir öğrenci gelmemişken kaos ortamında şiddetin yükselmesi ile birlikte gelenlerin sayısı da yükselmiştir. Türkiye'nin sunmuş olduğu eğitim fırsatından yararlanan öğrenciler okul dışında çoğu zaman aile ekonomisine katkı sağlamak amacıyla farklı işlerde çalıştığı/çalıştırıldığı belirlenmiştir. Suriye uyruklu öğrencisi olan MEB öğretmenleri öğrencilerin daha hızlı

adapte olmaları için özel çaba sarf ettikleri, öğrencilerin gelişimi için özel çaba gösterdiği görülmüştür. Bunlara rağmen öğrencilerin birtakım problemler yaşadığı ve bundan dolayı bazen rahatsızlık sebebi de oldukları belirlenmiştir. Türkiye'nin sunmuş olduğu eğitim fırsatından istifade eden çok sayıda öğrenci ve ailesinin genel olarak eğitim sistemi, okul yöneticileri ve öğretmenlerden memnun oldukları görülmüştür.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Açık,F., (2008), Türkiye'de Yabancılara Türkçe Öğretilirken Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Doğu Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü "Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Türkçe Öğretimi Sempozyumu" (27-28 Mart 2008)* Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, KKTC, 1-11

Ağır,O ve Sezik, M., (2015), "Suriye'den Türkiye'ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları", *Birey ve Toplum Dergisi*, 5, (9), 95-123

Berger, R., ve Weiss, T., (2003), İmmigration and Posttraumatic Growth-a missing Link, Journal Of İmmigration & Refugee Services, 1, (2), 21-39

Bircan, T. ve Sunata, U., (2015), "Educational Assessment of Syrian Refugees in Turkey", *Migration letters*, 12, (3), 226-237

Dato-on, M., C., (2000), "Cultural Assimilation And Consumption Behaviors: A Methodological Investigation", *Journal Of Managerial Issues*, 12, (4), 427-445

Eren, Z., (2019), "Yönetici ve Öğretmen Görüşlerine Göre Göçmen Çocukların Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 213-234

Gürbüz, S., ve Şahin, F., (2018), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz*, Ankara, Seçkin Yayınları

İmamoğlu, H., V., ve Çalışkan, E., (2017), "Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Devlet Okullarında İlk Okul Eğitimine Dair Öğretmen Görüşleri: Sinop İli Örneği", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, (2), 529-546

Özdemir, S, M., Benzer, H. ve Akbaş, O., (2009), "Almanya'da Yaşayan 15-19 Yaş Türk Gençlerinin Eğitim Sorunlarına İlişkin Bir İnceleme (Kuzey Ren Vestfalya Örneği)", *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 10, (1), 23-40

Şahin, M. ve Doğan, Y. (2018), "Suriyeli Öğrencilerin Bulunduğu Sınıflarda Fen Bilimleri Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar: Nitel Bir Çalışma", *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 1,(1), 13-33

Şimşek, H. ve Kula, S., S., (2018), "Türkiye'nin Göçmen Politikasında İhmal Edilen Boyut: Eğitsel Uyum Programı", *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, (2), 5-21

Şimşir,Z., ve Dilmaç, B., (2018), "Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Eğitim Gördüğü Okullarda Öğretmenlerin Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri", İlköğretim Online, 17, (2), 1719-1737

Tanrıkulu, F., (2018), "Suriye Krizi Sonrası Türkiye'deki Sığınmacıların ve Göçmenlerin Eğitimi: Geçmiş, Bugün ve Gelecek Perspektifleri", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, (3)

Taştan, C. ve Çelik, Z., (2017), *Türkiye'de Suriyeli Çocukların Eğitimi: Güçlükler ve Öneriler, Ankara*, Eğitim Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi, 14

Taylan, H., H., ve Ok, B., (2018), Konya'daki Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Çocukların Eğitim Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar, *Göç Mültecilik ve İnsanlık Zirvesi (26-28 Ekim 2018)*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 399-422

Yıldırımalp, S., İslamoğlu, E. ve İyem, C., (2017), "Suriyeli Sığınmacıların Toplumsal Kabul ve Uyum Sürecine İlişkin Bir Araştırma", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, (2), 107-126

Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNCHR), (2019), Syria Regional Refiguee Response, https://data2.unhcr.org/en/situations/syria (28.04.2019)

United Nations International Children's Emergency Fund (Unicef), (2018), Unicef's Response To The Syria Crısıs, https://www.unicef.org (04.10.2019)

3RP United Nations,(2018), Regional Refugee and Resılıence Plan In Response To The Syria Crısıs, https://data2.unhcr.org, (04.10.2019)

3RP United Nations, (2019), Regional Strategico Overview 2019-2020, https://data2.unhcr.org, (04,10,2019)

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), (2017), Suriye Afet Raporu, https://www.afad.gov.tr/tr/25296/Suriye-Raporlari, (28. 04. 2019)

Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNCHR), (2017), Turn The Tide Refugee Edication In Crisis, https://www.unhcr.

org/5b852f8e4.pdf, (28,04,2019)

United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF), (2019), Suriyeli İnsani Yardım Operasyonu: Eğitim, http://unicef.org.tr/sayfa.aspx?id=73, (29, 04, 2019)

Migrant Integration Policy Index (MIPEX), (2014), http://www.mipex.eu/ (25,09,2019)

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), (2018), İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu, https://www.tbmm.gov.tr (25,09,2019)

Milli Eğitim Bakanlığı, (2019), Geçici Koruma Kapsamı Altındaki Öğrencilerin Eğitim Hizmetleri, https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_11/06141131_11Ekim2019internetBulteni.pdf (Erişim Tar. 07.11.2019)

Van İl Göç İdaresi, (2019)

Van İl Milli Eğitim Müdürlüğü, (2019)

"ASHIK FAMILY" TERM IN MINSTREL LITERATURE
-Example of Ağrı and Sivas-

Doğan KAYA*

ABSTRACT

What heredity is has never been exactly explained. Even though heredity is qualified as hereditary characteristics from parents to children, there can be children without the characteristic of their parents. In other words, blood related people can have both alike and unlike sides.

The offsprings of all living creatures physically resemble their parents. A human's offspring is also a human, rabbit's is a rabbit, rhino's is a rhino. The reason of this is inheritance. Yet when the personalities are at stake, these resemblances are not seen. As a matter of fact, there are siblings with different personalities even if they are from the same family and grow up in the same environment. Behaviours, achievements, enjoyments and desires of individuals are directly related to inheritance. Biological inheritance can be defined as certain characteristics being inherited from generation to generation with genes during the reproduction process.

Qualities of individuals have two kinds: genetic and acquired qualities. Genetic qualities are the ones genetically inherited from generation to another. The other one is acquired after the life events. These are directly related to the person and aren't inherited to children such as knowledge, attitude, experience and behaviour.

Though heredity is defined as qualities inherited to child from parents, there could be children without the qualities of the parents. In other saying, kindred people can have similar and different qualities.

Despite the fact that hereditary qualities are directly related to the individual, one of the children from the same family can manifest with the characteristics of their father or mother. The main quality of the parent is inherited to one of the children. If father or mother is ashik, one of the children becomes ashik like their parent.

In this regard, the undoubted part of the heredity should not be ignored when individuals become ashik. There are many ashiks in minstrel literature with the same quality.

There are such families to exemplify in Sivas and Ağrı. Yüzbaşıoğlu, Esme Şahin, Kasım Ülger and Çınar families are some of these. In a district of Ağrı, Tutak, there are many ashiks in the "Kılıç" family. The ashiks/minstrels in question can be son, daughter, grandchild from the same family or even husband, wife and daughter in love with close blood relations.

In this paper, "Ashik Family" term will be comparatively studied with reference to the examples from Sivas and Ağrı, and we will try to come to a conclusion.

***Key words*:** *Ashik Family, Ağrı, Sivas, Literature*

* *Dr., Retired lecturer, drdogankaya@gmail.com*

ÂŞIK EDEBİYATINDA "ÂŞIK AİLE" KAVRAMI
-Ağrı ve Sivas Örneği-

Doğan KAYA*

İrsiyet (Herdity-Heredite-Kalıtım)'in ne olduğu kesin olarak izah edilememiştir. İrsiyet, anne ve babadan çocuğa geçen özellikler olarak nitelendirilirse de, ebeveynlerin özelliklerini taşımayan çocuklar da çıkabilir. Bir başka deyişle, aynı soydan insanların hem birbirlerine benzeyen hem de benzemeyen yanları bulunabilir.

Bütün canlıların yavruları, fizikî yapıları itibariyle kendisine benzer. İnsanın yavrusu insan, tavşanın yavrusu tavşan, kartalın yavrusu yine kartal, timsahın yavrusu yine timsahtır. Buna sebep, soyaçekimdir. Ancak kişilikler söz konusu olduğu zaman, bu benzerlik esasının bozulduğu görülür. Nitekim aynı aileden olduğu ve aynı çevrede yetiştiği halde farklı kişilikte kardeşlerin olduğu bir gerçektir. Kişilerin davranışları, başarıları, zevkleri ve arzuları doğrudan kalıtımla ilgilidir. "Biyolojik kalıtım, çoğalma süreci içerisinde, birtakım özelliklerin genler yoluyla, bir kuşaktan ötekine geçmesi olarak tanımlanabilir.[1]"

Kişilerdeki nitelikler irsî ve sonradan kazanılan nitelikler olmak üzere iki çeşittir. Genetik yolla bir nesilden diğer nesle geçen niteliklere irsî nitelikler denir. Diğeri ise, hayat sürecince yaşanılan olaylar sonrasında elde edilir. Bunlar doğrudan doğruya kişiyle ilgili olup irsî yollarla çocuklara geçmeyen bilgi, tavır, tecrübe, davranış gibi niteliklerdir.[2]

İrsî nitelikler her ne kadar kişiyle doğrudan ilgili ise de, aynı aileye mensup çocukların birinde baba veya annesinin karakteristik özellikleri görülür. Ebeveynin ön planda olan bir vasfı, çocuklarından birine sirayet eder. Biz, bununla ebeveynin bir daldaki istidadını kastediyoruz. Sözgelişi, baba iyi bir marangoz ise, çocuklarından biri de marangozluğa heveslidir. Şayet baba veya anne âşıksa, çocuklardan biri de ebeveyni gibi âşık olur. Nitekim yirmi üç çocuğu olan *Ruhsatî*'nin sadece bir çocuğu *(Minhacî)* kendisi gibi âşık olmuştur. Bu husus bazı âşıklarda çocukta değil de torunda ortaya çıkar. *Sefil Selimî*'nin altı çocuğu da şiire istidatlı değildir, ancak torunu Sadullah Selimî saz çalmakta ve şiir söylemeye çalışmaktadır. Bazen de hiç bir çocuğa babasının bu özelliği geçmez. Sözgelişi sekiz çocuk sahibi İsmetî ile on altı çocuk sahibi *Baharözlü Feryadî*'nin çocuklarının hiç birinde âşıklık vasfı yoktur. Yıldızeli'nin Yusufoğlan köyünden olan *Mehmet Çınar, Ali Çınar, Abidin Çınar (Çınarcan), Muharrem Çınar* ve *Tekin Çınar* beş kardeş âşıktırlar.

Sivas yöresinde soyunda âşık olan âşık sayısı hiç de az değildir. Bunlar babadan, anneden, dededen gelme bir soyaçekim ile âşıklığa yönelmiş kimseler olup başlıcası şunlardır:

Ayşe Berk: Serdarî'nin üçüncü kızıdır.

Asan-Musa Tektaş: Dedeleri Musa Tektaş (Mazlumî) âşıktır.

Bülent: Âşık Gülşadî (Yılmaz Altay)'nin oğludur.

Cahit-Cafer Tuncer: Kardeş şairlerdir.

Ezginî: Mihmanî (Hasan Yüzbaşıoğlu)'nin oğludur.

Hayati: Babası (Ömer) ve dedesi (Fahimî) şairdir.

Gafilî: Âşık Kuddusî'nin oğludur.

Gülhanım: Mihmanî'nin kızıdır.

Özkan: Turgut Yalçın'ın oğludur.

* *Dr., Emekli Öğretim Üyesi, drdogankaya@gmail.com*

İcazet: Babası Âşık İdrakî, dedesi Âşık Ahmet, halasının oğlu Âşık Sanatî'dir.

İsmetî: Annesi Serfiraz, zaman zaman kendisinden şiir söylermiş.

Kaya Özkan: Âşık Garip Özkan'ın oğludur.

Kul Gazi: Annesi Gülfidan âşıktır.

Mustafa Özbek: İzzet Özbek'in oğludur.

Mustafa Soylu: Âşık Halil Soylu'nun oğludur.

Minhacî: Ruhsatî'nin oğludur.

Nedim: Dedesi Mehmet Efendi şairdir.

Pir Ali ve *Pir Gaib Abdal:* Pir Sultan'ın oğulları olduğu tahmin ediliyor.

Rızayî: Kurbanî'nin oğludur.

Sevdalı: Babası Mevlüt Efendi, kardeşi Eyüp Sarıoğlu da şairdir.

Şemsî: Babası Ali Rıza şairdir.

Veli: Annesi (Kamer) ve babası (Hüseyin) âşıktır.

Vahit Çetin: Babası Süleyman Çetin âşıktır.

Zakirî: Annesi âşıktır.

Bu konuya daha geniş perspektiften bakacak olursak, Sivas'ta **aile âşıkları** diyebileceğimiz pek çok âşığın olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan Yüzbaşıoğlu, Esme Şahin, Kasım Ülger, Yurdagül bazılarıdır.

Şarkışla'nın Saraç köyünden olan **Yüzbaşıoğlu** güçlü bir âşıktır. Yüzbaşıoğlu da ortaya koyduğu eserler ve sağlığındaki icraatlarıyla âşıklık geleneği içinde adından söz ettirecek birisidir. Bu yönüyle, gerek köyünde gerekse ailesi fertleri arasında oldukça etkili olmuş, böylelikle yeni simaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kendisinin haricinde ailesinde beş âşık daha vardır. Bunları Yüzbaşıoğlu'na yakınlık derecelerine göre şöyle sıralayabiliriz:

Yeter Ana : Eşi
Gülhanım Yıldırım : Kızı
Nurettin Yıldırım (Kara/Kara Nurettin) : Oğlu
Servet Yıldırım (Emanetî) : Oğlu
Hülya Yıldırım (Şahinî) : Gelini[3]

Adından söz edeceğimiz ikinci aile **Esme Şahin**'in ailesidir. Bu ailenin odak hüviyetindeki şahsı, Esme Şahin'dir. Ailedeki diğer halk şairleri ise şunlardır:

Memiş Şahin : Esme Şahin'in eşi
Hasan Hüseyin Şahin : Esme Şahin'in oğlu
Adeviye Özertürk : Esme Şahin'in kızı
Abdülkadir Ozansoy : Esme Şahin'in oğlu
Kiraz Kılıç : Esme Şahin'in kızı
Medine Ata : Esme Şahin'in halası[4]

Şarkışla'da iki ailede yine aynı tablo karşımıza çıkar.

Turan Yılmaz ve Safiye Yılmaz'ın çocukları olan Zülbiye Sığırcı, Günayar Erdoğan, Şahin Yılmaz, Murtaza Yılmaz ve Günayar'ın kızı Yurdagül Erdoğan yaşayan halk şairlerindendir.[5]

Musa Çınar ile çocukları *Gülçınar* (Ayten Çınar), *Ahmet* ve *Fatma* da aynı aileye mensup âşıklardır.

Diğer taraftan aynı durumu **Derdiyar**'ın soyunda da görürüz. Dedesinin babası *Hacı Abdullah*, dayısı *Abdullah Aydoğan*, amcazadesi *Ömer Tanrıverdi*, amcazadesi *Murat Tanrıverdi* de halk şairidir.

Bir âşık aile de Ulaş'ın Acıyurt köyünde vardır. Buradaki mihver şahsiyet **Kasım Ülger**'dir.

Kenan Ülger : Oğlu
Cevdet Ülger : Yeğeni
Leyla Şimşek : Kızı
Ekrem Ülger : Yeğeni
Aydın Ülger : Oğlu[6]

Yukarıdaki aile âşıklarına biraz önce ad-

larını zikrettiğimiz Yıldızeli'nin Yusufoğlan köyünden beş kardeş âşık olan *Mehmet Çınar, Ali Çınar, Abidin Çınar (Çınarcan), Muharrem Çınar* ve *Tekin Çınar* ile bunların dayıları olan *Ali Sultan (Sultan)*'ı da dâhil edebiliriz.

Sivas yöresinde âşıklıkla irsiyet arasındaki ilgi azımsanmayacak derecededir. Bu bakımdan Sivas'ta âşık sayısının fazla oluşunun, yöre insanının şair yaradılışlı kimseler olmasından kaynaklandığını söylersek, hatalı davranmış sayılmayız.

…

Aynı sülâle içinde farklı zamanlarda artarda şairlerin yetişmesi durumu **Ağrı**'da da karşımıza çıkmaktadır. Tutak'ın İsaabat köyünde İsa Bey ile başlayan âşıklar zinciri halkası günümüze kadar gelmiştir. İrsî niteliklere bağlayacağımız bu durumun başka illerde de var olduğunu bilmekteyiz. Âşık Edebiyatında başlı başına irdelenmesi gereken bu konuda biz İsa Bey ve onun soyundan gelen âşıkları söz konusu edeceğiz.

Kılıç sülâlesinin odak hüviyetindeki şahsiyeti İsa Bey'dir. Onun soyuna ait 16 âşık tespit edebildik. Bunlar, evlat ve torun silsilesi ile günümüze kadar gelmektedir. Söz konusu âşıkların başlıcası şunlardır:

1. *İsa Bey,*
2. *Muharrem Bey* (Dedesi İsa Bey, babası Miralay Abdülkadir Bey'dir. Kardeşi: Bedir Bey, Oğlu; Memduh Kılıç)
3. *Bedir Kılıç* (Dedesi İsa Bey, babası Miralay Abdülkadir Bey, Çocukları: Muharrem, Rüstem, Kâzım, Abdulkadir/Gamgüder, Süleyman*),*
4. *İhsan Kılıç (Divanî)*, (Babası; İsa Bey'in oğlu olan Hacı İbrahim'in oğlu Sait Bey),
5. *Memduh Kılıç* (Babası, Muharrem Bey),
6. *Abdülkadir Kılıç (Gamgüder)*, (Büyük dedesi İsa Bey, Babası Bedri Bey),
7. *Türkan Ertürk* (Büyük dedesi İsa Bey, Babası Bedri Bey, Gamgüder'in kardeşi),
8. *Bahattin Kılıç* (Babası İhsan Kılıç)
9. *Melih İsa Sururi* (Büyük dedesi İsa Bey, Babası Bedri Bey, Gamgüder'in kardeşi),
10. *Mehmet Dursun Kılıç* (Abdülkadir Bey'in oğlu Mustafa'nın oğlu),
11. *Yavuz Kılıç* (Memduh Kılıç'ın oğlu),
12. *Ömer Kılıç* (Muharrem Bey'in torunu, İlyas Bey'in oğlu),
13. *Keziban Özoktay* (Türkan Ertürk'ün kızı),
14. *Durmuş Kılıç* (Dedesi İhsan Kılıç, babası Bahattin Bey),
15. *Nazif Kılıç* (Dedesi İhsan Kılıç, babası Bahattin Kılıç).
16. *Ethem Kılıç* (Gamgüder, Türkan Ertürk ve Melih İsa Sururi ile kardeştir.)

İSA BEY

1830'lu yıllarda Gürcistan'da Borçalı eyaletinin Arıklı ilçesinde doğmuş; 1908-1910 yılları arasında Tutak'ın İsaabat köyünde vefat etmiştir. Borçalı'da soylarına Salyanoğulları denilir. 1293 (1877-1878)'de Çıldır'a oradan da Ağrı'nın Tutak ilçesine gelmiş, Yukarıderik köyünü satın almıştır. Sonradan bu köyün adı İsaabat olmuştur. Şiirleri, Osmanlı-Rus savaşlarının çetin geçtiği dönem dolayısıyla yazıya geçirilememiştir. Ancak iki şiiri (Çıldır, Göç Destanı) tespit edilebilmiştir. Sazı çalmayan ancak irticali kuvvetli bir âşıktır. Evi, pek çok âşığa mekân olmuştur. Bunlardan birisi de Âşık Şenlik'tir. İsa Bey'in soyu, bugün Kılıç soyadını kullanmaktadır. İsa Bey'den sonra bu sülaleden pek çok âşık yetişmiştir.

MUHARREM BEY

Çıldır Urta'da doğmuş olup doğum tarihi

tespit edilememiştir. 1932'de vefat etmiştir. Dedesi İsa Bey, babası Miralay Abdülkadir Bey'dir. Bedir Kılıç'ın kardeşidir. İdadi mezunudur. Tutak'ta kaymakamlık yapmıştır.[7]*

BEDİR KILIÇ (BEDRÎ)

Dedesi İsa Bey, babası Miralay Abdülkadir Bey'dir. 1910 yılında İsaabat köyünde doğmuş, köyünde ve Tutak'ta yaşamıştır. İdarecilik yapmış ve ticaretle uğraşmıştır. Halkın sevip saydığı aydın bir insandır. 1954'te bir anlaşmazlık sebebiyle vurularak öldürülmüştür. Edebî değeri yüksek derecede olan şiirleri mahalli gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Şiirlerinde Bedrî mahlasını kullanmıştır. "Kurt ve Koyun Masalı" ve "At Destanı" edebiyatımızda iz bırakacak derece başarılı şiirlerdir.[8] Çocukları Abdülkadir (Gamgüder), Türkân, Ethem ve Melih İsa Bey de şairdir.

İHSAN KILIÇ (DİVANÎ)

Babası, İsa Bey'in oğlu olan Hacı İbrahim'in oğlu Sait Bey'dir. 1913'te İsaabat'ta doğmuştur. Toprakları 1915 yılında Ruslar tarafından işgal edilince ailesi Sivas'ın Kangal ilçesin göç etmiş 1923 yılında tekrar önceki yurtlarına dönmüştür. Geçimini çiftçilikten sağlamıştır. 28 Ocak 2006'da vefat etmiştir. Mezarı köyündedir. Herhangi bir tahsil görmemekle beraber dili sağlam ve şiir tekniği güçlüdür. 1933 yılında gördüğü bir rüya sonrası kendisine bade ve Divanî mahlası verilmiştir. Öğrendiği halk hikâyeleri ile Türk hikâye geleneğine katkılarda bulunmuştur. Murat ile Aşnatelli, Maksudî ile Cefaî adlarında tasnif ettiği ancak basılmayan hikâyeleri vardır. Sevenleri ve ziyaret edenleri sadece Tutak'takilerle sınırlı kalmamış pek çok önde gelen âşık mutlaka ziyaretine gitmiştir. 400 kadar şiiri vardır. Hakkında bitirme tezleri hazırlanmış[9] ve kitaplar[10] yayımlanmıştır.

MEMDUH KILIÇ,

Babası aynı zamanda şair olan Binbaşı Muharrem Bey'dir. 1915'te işgal sebebiyle topraklarını terk edip Sivas'a göçen ailesi 1923'te tekrar eski yurtlarına dönmek için göçerken yolda doğmuştur. Ortaokul ve lise tahsilini Erzurum'da yapmıştır. Hayvancılık ve ziraat işiyle uğraşmıştır. Kibar, misafiri sever ve herkesin sayıp sevdiği bir şahsiyettir. 10 Şubat 2002'de vefat etmiştir. Şiire 13 yaşında bir rüya sonrasında başlamıştır. Yetişmesinde amca oğlu İhsan Kılıç (Divanî)'ın büyük rolü olmuştur. "Hilâl ve Seher" adlı bir hikâye tasnif etmiştir. Sefer Firganî ile Cevdet Seyranî'nin yetişmesinde etkili olmuştur. Sazı olmamakla beraber şiir tekniğine hâkim, irticali kuvvetli bir âşıktır.

ABDÜLKADİR KILIÇ (GAMGÜDER)

Rumi 1336 (M. 1920)'de Tutak'ta doğmuş, ömrünü Tutak'ta geçirmiştir. Büyük dedesi İsa Bey'dir. Babası Bedri Kılıç'tır. Bedri Bey, İsa Bey'in oğlu olan Abdulkadir Bey'in dördüncü oğludur.[11] Belediye Başkanlığı yapmış, ticaretle uğraşmıştır. Şiire 11 yaşında başlamıştır, ustası babasıdır. Saz çalmayan, fakat irticali olan güçlü bir halk şairidir. 3 Temmuz 2000 günü vefat eden Abdülkadir Kılıç, şiirlerinde "Kadrî" ve daha çok da "Gamgüder" mahlasını kullanmıştır. Sayısız şiir yazan Gamgüder hakkında 1 kitap[12], 3 adet de mezuniyet tezi[13] hazırlanmıştır. Yedekli şiiri olan Hatırımda Kalanlar 212 bent, Kardaşımla Hasbıhal adlı şiiri 223 dörtlüktür.

Gamgüder bazı şiirlerinde sülâlesindeki âşıkları söz konusu etmiştir. İşte onlar iki tanesi:

Derik'te

Ulu dedem Hacı İsa Paşa'dır
Aşk kaynağı sağlayan var Derik'te
Bedir Bey babamdır ismiyle Şair
Yürekleri dağlayan var Derik'te

Ondadır hakiki aşkın nişanı
Bülbül avazlıdır şirin lisanı
İhsan Bey, mahlası Âşık Divanî
Karaları bağlayan var Derik'te

Kalemi çok güzel ilhamla dolmuş
Biçare hasretle sararıp solmuş
Feryâdı zâr ile derde tuş olmuş
Memduh Kılıç (Çağlayan) var Derik'te

Âşıklar safında saysalar eğer
Ölüme mahkûmdur, hiç vermez değer
İdam sehpasında bir de ***Gamgüder***
Yâr yâr diye ağlayan var Derik'te[14]

Babası Bedri bey'le ilgili olarak şu deyişi söyler:

Söyelenir

Soyum Karapapak, aslım tertemiz
Doğu Kafkasya'nın Türklerindeniz
Zurzuna kazamız Urta'danız biz
Çıldır Gölü kenarında söylenir

Hacı İsa derler, dedem el başı
Toplamış başına kavim kardaşı
Bin sekiz yüz yetmiş yedi savaşı
Göç o yılın baharında söylenir

Ağrı'dan Tutak'ta gelmiş yer almış
Yurdu İsaâbat köyünde kalmış
Fahri Paşa olmuş, güzel nam almış
Zenginliği civarında söylenir

Kadir Bey oğludur Alay Bey'iymiş
Büyük harpte yiğitlerin yeğiymiş
Alayda güzide aslan tekiymiş
Şehit olmuş mezarında söylenir

Bir şair idiy ki irfanı tamam
Gerçek kıymetini ben anlatamam
Üstadım hem hocam Bedir Bey babam
Üfül etti asarında söylenir

Feryâd sarfiyatın gamdır iradın
Ah çekmekten başka neye yaradın
Abdulkadir Kılıç ***Gamgüder*** *adın*
Kalsa birkaç eş'arında söylenir[15]

TÜRKAN ERTÜRK

Gamgüder'in kardeşidir. 1929'da İsaabat'ta doğmuş, 2012'de vefat etmiştir. Mezarı İsaabat'tadır. İlk okul mezunudur. Turan Ertürk'le evlenmiş, bu evlilikten üç oğlu üç kızı olmuştur. 15-20 kadar şiiri vardır.

ETHEM KILIÇ

Bedir Kılıç'ın oğludur. Şair olduğunu bize İsmet Alpaslan bildirmektedir. Gamgüder, Türkan Ertürk ve Melih İsa Sururi ile kardeştir. [16]

BAHATTİN KILIÇ

8 Şubat 1941'de Tutak'ın İsaabat köyünde doğmuştur. Divanî mahlasını kullanan Âşık İhsan Kılıç'ın oğludur. İsmet İnönü'nün korumalığını yapmış ve köyünde çiftçilikle uğraşmıştır. Âşık olmasında ailesinin ve evlerinde yapılan âşık toplantılarının rolü olmuştur. Şiir tekniği başarılıdır. Saz çalmayan, ancak irticali olan bir âşıktır. Şiirlerinin bir kısmı İsmet Alpaslan tarafından Güller Benimdir adlı kitapta yayımlanmıştır.[17] Hakkında Divanî Divanı'nda ve Ağrılı Şair ve Yazarlar adlı kitaplarda bilgiler bulunmaktadır.[18]

MELİH İSA SURURİ

1946'da İsaabat'ta doğmuştur. Dedesi Abdülkadir Bey, babası: Bedir Bey olup Gamgüder'in kardeşidir. Lise mezunudur. Memurluktan emekli olmuş, 2018'de vefat etmiştir. Mezarı İsaabat'tadır. 50 kadar şiiri vardır.

MEHMET DURSUN KILIÇ

1949'da İsaabat'ta doğmuştur. Babası Abdülkadir Bey'in oğlu Mustafa'dır. Emekli öğ-

retmen olup halen Söke'de yaşamaktadır. 15 kadar şiiri vardır.

YAVUZ KILIÇ

1955 doğumludur. Memduh Kılıç'ın oğludur. Öğretmenlik ve okul müdürlüğü yapmıştır. 40-50 şiiri vardır.

ÖMER KILIÇ

Doğum yılı, yer: 1957'de doğmuştur. Muharrem Bey'in torunu, İlyas Bey'ien oğludur. Ağrı Eğitim Fakültesinden mezun olmuş; öğretmenlik yapmıştır. Halen Konya Millî Eğitim Müdür Yardımcısı olarak çalışmaktadır. 100'ün üzerinde şiiri vardır.

KEZİBAN ÖZOKTAY

1971'de doğmuştur. Türkan Ertürk'ün kızıdır. İki oğlu vardır. Halen Finike'de yaşamaktadır. 50 kadar şiiri vardır.

DURMUŞ KILIÇ

Dedesi, Divanî mahlasını kullanan İhsan Kılıç; babası Bahattin Kılıç'tır. 10 Şubat 1975'te İsaabat köyünde doğmuştur. Erzurum'da özel işletmecilik yapmaktadır. Şairlik yoluna girmesinde dedesi ve babasının büyük payı vardır. Şiire 1996'da başlamıştır. Şiirleri Divanî Divanı ve Güller Benimdir[19] adlı kitaplarda yayımlanmıştır.

NAZİF KILIÇ

10 Şubat 1983'te İsaabat köyünde doğmuştur. İhsan Kılıç (Divanî)'in torunu ve

Bahattin Kılıç'ın oğludur. Ağrı Eğitim Fakültesini bitirmiştir. Geçimini dershane işletmeciliğinden sağlamaktadır. Erzincan'da yaşamaktadır. Şiire 2006'de dedesi Divanî'nin ölümünden sonra yönelmiştir. Şiirlerinde kimi zaman mahlas olarak adını kullanmıştır.

SONUÇ

1. Elimizde en az şiiri bulunan İsa Bey (2 şiir), en fazla şiiri bulunan âşık ise Gamgüder'dir.

2. Cömert ve misafirperver karakterde bir soya sahip olan âşıklar, Ağrı halkının sevip saygı duyduğu şahsiyetler olmuşlardır.

3. Sadece bu sülâleye ait değil Âşık Edebiyatı alanında en fazla birime ait şiir, bu kolun şairi Gamgüder'e aittir. (Yedekli şiiri olan *Hatırımda Kalanlar* 212 bent, *Kardaşımla Hasbıhal* adlı şiiri 223 dörtlüktür.)

4. Bu ailenin âşıklarında saz salma geleneği yoktur. Saz çalmak, inanç gereği hoş karşılanmamış, ayıplanmıştır. Saz çalmama düşüncesi ve kararlılığı başlangıçtan günümüze kadar devam etmiştir.

5. Tıpkı saz çalmama düşüncesinde olduğu gibi maşukayı bulmak, ona kavuşmak düşüncesiyle gurbete çıkma da hoş görülmemiştir.

6. Şiir teknikleri yüksektir. Sıradan bir konu hakkında dahi (Bedrî'nin Kurt ve Koyun Masalı", "At Destanı" gibi.) hacimli şiirler ortaya koyma başarısını göstermişlerdir.

7. Söz konusu âşıklar içinde pek çoğu irticalen şiir söyleyebilme kabiliyetine sahip olup bunlar âşıklarla yaptıkları karşılaşmaları sazsız yapmışlardır.

8. Bazıları musannif şairdir. Sözgelişi Memduh Kılıç *Hilâl ve Seher,* İhsan Kılıç (Divanî) da *Murat ile Aşnatelli, Maksudî ile Cefaî* adlarında iki hikâye tasnif etmiştir.

9. Genellikle mahlas olarak adlarını kullanmışlardır. Bazılarının iki mahlas kullandığı olmuştur. (Abdülkadir Kılıç şiirlerinde; "Kadrî" ve daha çok da "Gamgüder" mahlasını

10. İçlerinde, Gamgüder'in kardeşi Türkan ve onun kızı Keziban Özoktay gibi içlerinde kadın âşıklar da vardır.

11. Âşıkların çoğu tahsillidir. İçlerinde kaymakamlık (Muharrem Bey, Bedir Bey), belediye başkanlığı ve okul müdürlüğü (Yavuz Kılıç, Ömer Kılıç) yapanlar vardır.

12. Bazıları hakkında akademik çalışmalar yapılmış (Divanî, Gamgüder), kitaplar (Bahattin Kılıç) hazırlanmıştır.

13. Sülâle âşıklarını İsa Bey'den başlatmaktayız ve dolayısıyla aklımıza bir âşık kolu gelmektedir. Acaba yeni bir âşık kolu olarak "İsa Bey Kolu" diye bir koldan söz edebilir miyiz?

Âşık Kolu; çıraklık geleneği içinde, birbiri ardınca yetişen âşıklar tarafından, odak hüviyetindeki usta âşığa bağlılık duyarak, ona ait üslup, dil, ayak, ezgi, konu, hatıralar ve hikâyelerin devam ettirildiği mekteptir. XIX. yüzyıldan itibaren, var olagelen âşık kollarından başlıcası; *Erzurumlu Emrah, Ruhsatî, Dertli, Sümmanî Derviş Muhammed, Huzurî ve Şenlik Kolları'dır*. Bir âşık kolunun var olabilmesi yahut yeni bir âşık kolunun ortaya çıkabilmesi için birtakım belirleyici ögelerin var olması gerekir. Ögelerin sayısı, çeşitliliği ve değişik oluşu, kolların belirlenmesine ve farklılaşmasına yol açar. Bu ögeleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Odak hüviyetindeki usta âşığın dil ve üslubu,

2. İşlediği konular,

3. Usta âşığın başından geçen ve hafızalardan silinmeyecek izler bırakan çeşitli olaylar,

4. Usta âşığın karşılaşmaları,

5. Usta âşığın tasnif ettiği hikâyeler,

6. Usta âşığın kendisine ait ezgiler,

7. Usta âşığa ait ayaklar.

Meseleye bu çerçevede baktığımızda İsa Bey'in özellikleri taşımadığını görmekteyiz ve dolayısıyla "İsa Bey Kolu" diye bir âşık kolunun varlığından söz edemeyiz.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Feriha Baymur, Genel Psikoloji, İst., 1976. s. 209-210.

2 Feriha Baymur, a. g. e., s. 213.

3 Doğan Kaya, "Bir Âşık Ailesi: Âşık Yüzbaşıoğlu ve Ailesindeki Diğer Âşıklar", Folklor ve Edebiyat, S. 28, 2001, s. 69-

4 Doğan Kaya, "Şarkışlalı Bir Âşık Aile", Folklor/Edebiyat, 2002/4, S. 32, s. 297-308.

5 Doğan Kaya, "İrsiyet, Âşıklık ve Dört Âşık", Erciyes, S. 297, Eylül 2002, s. 16-19.

6 Doğan Kaya, Acıyurtlu Halk Şairleri, Sivas, 1999, 148 s.

7 * Bu şairlerden Muharrem Bey, Melih İsa Sururi, Mehmet Dursun Kılıç, Ömer Kılıç, Keziban Özoktay hakkındaki bilgiler Mehmet Dursun Kılıç'tan alınmıştır.

8 İsmet Alpaslan, Ağrılı Şair ve Yazarlar, Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2012, s. 295.

9 Fuat Haznedar, Tutaklı Âşık Divanî- Hayatı Sanatı ve Eserleri, Erzurum, 1968 (Bitirme Tezi). / Üstün Kaldırımcı, Ağrı'dan Derlenmiş Üç hikâyede Epizot Çalışmaları, Erzurum, 1972 (Betirme Tezi). / Hasan Eren, Divanî (Ağrılı Halk Ozanı), Erzurum, 1973 (Bitirme Tezi).

10 İhsan Kılıç-Âşık Divanı, Aşktan Serpintiler-Bizden Size Şiirler, Tutak Kaymakamlığı, 1996. / Âşık İhsan Kılıç, Divanî Divanı, Doğu Yayınları, Cilt 1-2-3, Erzincan, 2011.

11 İsmet Alpaslan, Ağrılı ve Şair Yazarlar, s. 281-283.

12 Halil Altay Göde, Âşık Gamgüder Hayatı Sanatı Şiirleri, Isparta, 2010.

13 Celal Hilmi Birdal, Tutaklı Halk Şairlerinden Çağlayan ve Gamgüder, Erzurum, 1969 (Bitirme Tezi). / Saadet Kalay, Âşık Gamgüder (Abdulkadir Kılıç)'ın Hayatı ve Şiirleri, Erzurum, 1980 (Bitirme Tezi). / Nurcan Servetoğlu, Hasret ile Muhabbet Hikâyesi, Âşık Kadir Kılıç, Erzurum, 1980 (Bitirme Tezi).

14 Mehmet Zeki Kılıç, Âşık Gamgüder (Hayatı, Sanatı, Eserleri), Konya, 2012, s. 204 (S. Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

15 Mehmet Zeki Kılıç, a. g. tez, s. 381-382.

16 İsmet Alpaslan, Ağrılı ve Şair Yazarlar, s. 295.

17 İsmet Alpaslan, Âşık Bahattin Kılıç-Güller Benimdir, İzmir, 2012.

18 Âşık İhsan Kılıç, Divanî Divanı, Erzincan, 2011, s. 169-182. / İsmet Alpaslan, Ağrılı ve Şair Yazarlar, Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2012, s. 290-294.

19 Âşık İhsan Kılıç, Divanî Divanı, Erzincan, 2011, s. 183. / İsmet Alpaslan, Âşık Bahattin Kılıç-Güller Benimdir, s. 161-163.

MAN`S ASTONISHMENT AT SEEING GOD`S CREATION AND EXPLAINING THE FOLLY OF NOAH`S TRIBE

Ebulfez EZİMLİ*

ABSTRACT

Self-expression of Noah`s mytological origin, the exist of mytology, the superiority of human.

The begining of humanity: comprehension reality of humankind and the time itself. The mistakes of humans on self protection and thiking.

Realization of God`s creatures: The things on Earth and heaven, the creation of all thes isthe sign of God`s act.

Demons, Jinns and their ancestors have been created by God.

However the creature that will shock everyone-the creation of one more sign.

Expressions ahd shocks ware everywhere .

Emotional waitig of angels and Demon`s mischief have appeared Human`s thinking and vizion are on the base of 3 universe:

1) Heaven; 2) The Earth; 3) Humans.

The epos-the creation of SHUMER, Ural-Altay presente all these in one origin.

The sky is 17- fold. These layers are a broad and deep family of light.

There are beauty and goondness., good spirits here. The creator of this family is- Ulgen.

Ulgen is the name of the first human mind and the onlygod of the mind, imagined with great power.

İn the creationof the earthe, there are people on earth as well as other creatures and angels. There were evil spirits anddemons sent from the underground World.

The underworld is a dark family of 7 or 14 hills.

This family is ruled by a devil called Erlik Man called what he could not see with his eyes.

Creates words, expesses, describes, animates. These are real meanings. Explainingand understanding of Noah`s self-expression views.

We did send NOAH to this people and he harried among them a thousand years less fifty: but the

* *Assistant-Professor, Nakhchivan State University, Nakhchivan Teacher-Training Institute, Azerbaijan. E-mail: ezimliebulfez@yahoo.com.tr*

Deluge overwhelmend them while they (persisted) sing (spider 14).

But we saved him and the companions of the Ark and we made the (Ark)a sing for all people`s (Spider 15).

The save Sefine`s people was an example fort he World/ Causes of prophets (Remamber) Noah when he cried (to Us) aforetime:

We listened to his (prayer) and delivered him and his family from great distress (Guran, Prophets 76).

We helped him again pople who reject Our Signs: trulythey were a people given to Evil: so We drovned them (in theFlood) all together (Guran, Prophets 77).

And remenber we took from the Prophets their Govrnant as from thee: from Noath Abraham, Moses, and Yesus the son of May We took from? Them a solemn covenant (Allies 7)

Allah-Teala may question the Trithful about their truthfulness and He has prepared fort he Unbelievers a grievous Penalty (Allies 8)/.

The storm disaster/ The exist of mind and thinkig after the storm has given a new beginning.

The main meaning of the mountain of Aghri is the mountain of God. Man is the highest point in the creation of God.

The mountain of Aghri means gravity. What is gravity? We are the highest point of all concepts. Because We can express ourselves in the Wil of God.

Key words: *Noah`s storm, Aghri mountain, Quran in the, tribe of Noah, Sefine`s people*

YARATILIŞIN HAYRETİ ve NUH KAVMİNİN GAFLETİ ÜZERE GERÇEKLİĞİ ANLATIM TEZAHÜRLERİ

Ebülfez EZİMLİ*

GİRİŞ

"Hel eta ele el-insani hinun min ed-dehr lem yekun şey'en mezkura" =İnsanın başı üstünden öyle bir Devr geçmiş ki, o zaman hiç yada düşen değildi"("Kur`an-i Kerim", İnsan, 1)

Evvel ve Evvel. İlk bakışta, hiç ne yok idi; ancak bu 'yokluk' özü ele var olmanın nişanlarını saklamıştır kendinde. O var olan Allah-tır ki, *"gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve aydınlığı var eledi* (En'am sursi,1). ve O "Ol" nidası ile yarattı, hükme saldı: *'O gökleri ve yeri* örnekleri yokken yaratandır' (En'am,101). Her şey her zaman Var Olandan başlıyor; ve bütün oluşlara nişan verme de onunla evvel tapıp.

Evvel- Evvldir; ve Evvel O-ndan başka bir varlığın olmaması demektir: ve evvel-bitmeyen devam demekdir. Bunları İlkin Zaman ve Zamandan Evvelki Zaman boşluğundan ifade etmek için neden başlamalı? Bir başa şundan başlamalı ki, zaman kendi kendimi başlada bilerdimi? Elbette, yok.

Zaman- ilkin olarak, bir An olmadır: meselen, "OL" demedir.

Zaman insan üçün zahiridr; zamanın zamanı yoktur, her şey var olma ve yaranmanın devam etmesi halındadır; hudut yoktur- zaman anlayışında.

Yaranma her an var ve her saniye devam ediyor. Zaman yalnız insan üçün var olandır ve insan var olmanın zamanı içindedir: zaman hem de Heyati-dünya -Dünya Hayatıdır. Zamana Zaman başlangıcı veren Bır Kudret var ve O Kudretin nazarı ile zaman kendini anlamağa başladı. Kudret aleminde Zamanın yaranması yoktur ki, başlaması da olsun: Zaman Ezeli ve Ebedi var olandır: sonu olmayandır ebediyettir: evveli olmayan Evveldir.

Her şey Evvelin Evvel olma hikmetine bağlıdır. ve her şey, hem de Ahir-in Ahir olma hikmetinde karar tapıp: "O öyle bir Evveldir ki, O-ndan önce hiçbir varlık yoktur; öyle bir ahırdır ki, O-ndan sonra hiçbir varlık yoktur"(Nehcül-Belağe, 1993, sah.34/

Evvel hem de Kadim olmanın menbeidir. Bütün haller Allah-a mahsustur. ve kadim olma- hem de sonsuz omanın devamıdır. Bir hikmetde deildiği gibi: "Kadim olması, özünden başka her şeyin sonradan yaratılmış olması,zamandan evvel mevcutluğu şeksizdir" (Nehcül-Belağe",sah.31. / I kısım, hutbe IV.)

Nuh as. zamanı insanın kendine lakeytlik zamanlarini belirledi. Nuh as.-dan evvelki zamanlarla Nuh zamanı-- erası arasında varlık aleminin kendini belirlemesi ile başladı yeni dünya zamanı.

***

I. "Eyyamillah": Nuh aleyhi selamdan evvel başlanan eyyamlar ve zamanın Nuh devranları. Bütün eyyamlar Allah-ındır. "zekkirhum bi eyyamillah"-yada sal Allah-ın eyyamlarını (İbrahim suresi, aye:5). Çünkü bütün eyyamlar insan için gizli hazine ibret alemleridir.

Nuh aleyhi selama-dek ele devirler-zamanlar geçmiş ki, insanların o zamanlardan ve devirlerden hiç ne yadına düşmez. *Meğer*

* *Doçent Doktor; Naxçıvan Devlet Üniversitesi ve Naxçıvan Müellimler Enstitüsünde Tarih-Filologiya, Diller ve Edebiyat Bölümlerinde Öğretim Üyesi Azerbaycan e-posta: ezimliebulfez@yahoo.com.tr*

insan kendi-kendinin yadına düşürmü? Ne zaman yaratıldığını ayırd ede biliyormu insdan?

İlk bakışta, hiç ne yok idi; ancak bu "yokluk" *hesap edilenin* özü ele var olmanın nişanlarını saklamıştır kendinde.

Birincisi, ona göre ki, zamanın kendinden önceki zaman hakta bir bilgisi olmamıştır.

İkincisi, ona göre ki, zaman kendini bulma halında olmamıştır.

Üçüncüsü, insanla zaman arasında sürekli olarak *gafillikler* olub. *Gafillik gaflette* olmaktan gelen haldır. *GAFLET* nedir? *GAFLET:*

- gerçek olandan habersiz olma, insanla kendi arasında tezatların oluşumudur:

- ilahi hikmetlere mehel koymama ve kendi boşluğu içerisinde yaşamaktır;

- bu, tekebbür fesatları içerisinde çabalamadır:

- bu hem de zamandan habersiz yaşamının mazmun karakteridir.

Bu halda, İnsan—zamansızdır: bu zamansızlıkla, onun kendinin geldisi ile gettisi arasında bir anlayışı olmaz: başka canlılar gibi olar…

Allah-Teâla insanı yaratmakla zamana zamanlar katmış ve beşeri o zamanların içerisinde kamala yetirmiştir. İnsanın kamalı ona verilen Ruhla, Ağıl ve idrakla, hiss ve duygu ile, anlama ve anlatma ile, kalple, tefekkür ve nitele-konuşma ile vücuda gelmiştir.

İnsanın kamalı onun *ağlının işığı ilə işıklandı, nuru ile nurlandı*. ve insan, var oluşlara, yaratılışa bağlandı; bu yaratılışa dair fikirler izhar etti, mana ve mazmunlar verdi. ve insan zamana ruhu ile, ağlın ve kalbin, hiss ve tuyğunun nuru ile miyarlar koştu: varlık nişanlarına mitoloji ağıl gerçekliklerinden nişanlar koştu.

Allah-Teâla İnsana çok zamanlar eta eyledi. Bunları dokuz zaman tahtından taktim ede bileriz:

1. İlkin- başlangıç zaman: bu zahiri başlangıcdır: çünkü zaman başlangıç olmanın özüdür: hiç ne yaratılmamıştan evvelmevcut idi.

2. Nuh aleyhi selama kadarki zaman: beşerin yarywzwnde olmanın zamanıdır: Adem aleyhi selamın dünyaya getirilmişi ile başlıyor: bunu Adem as.zamanı adlandırırız.

3. Nuh as. eyyamı ve Nuh aleyhi selamın Zamanı: tufana kader olan zaman: halen Adem zamandır.

4. Tufan Zamanı: haberin verilmesin anından başlıyor.

5. Gemi Zamanı: iman edenlerin hilası içindir.

İnsanı hilas Zamanı: Cudide: Ağrı mekanında mekan tutma.

Hilastan sonrakı yaşam zamanı: başka sözle: Cudi Zamanı:

Nuh- aleyhi selamdan sonraki Zaman;

Ahır Zaman.

Zamanı insan kendinin mitoloji dünyasının içerisine aldı: yaratılışın sırlarına hayret etti ve bu hayretler içerisinden kendini anlama ve anlatma müstevsine çıkardı. *Zaman-insanın özünü zamanlaştırdı.*

Zamanlar öttükçe insan yaratılışın koynunda kendini unutma haline düşür ve kendine bakışında özünü kayıp etme burulğanlarına salırdı.

İnsanın ilkin hayreti özünü bulma ile başladı.

Özünü bulması onun anlamının birinci zamanı idi.

İnsan, gördüklerine nişan verdi ve ka-

inatın, yeryüzünün ve bütün görüklerinin fövqünde dayandı. İnsanın kendini ifade ede bilme ilmi ile zahiri ve batını varlıklara münasebet bildirmeye başladı.

Birincisi: insanın ruhundaki psikoloji gizlinler yüze çıktı, ağıl ve düşünce onun mitoloji gerçekliklerden kendini ifade etme ilmini nizama saldı.

Bütün bunlar ilkin bəşəri təfəkkürün başlanğıcı, devamı və yeni mitolojinin doğuluşu demek idi. Bu, bilavasite insanın ağıl ve idrak, kalp ucalığını inikas ettirirdi.

Ve bütün bunlar insan—dünya, yer, gök ve yaratılış heyret ile bağlı olan hikmetlerin tezahür meseleleridir.

II. Yaratılışta İnsanın Hayreti. İnsan-yaratılştır ve yaratılışın özüne hayrette olan varlıktır. Her bir düşünce de bu *hayretten gelip ve her gelişin özü başka bir gelişi doğurup ve her doğuluşun gelişi insanda olan gürüm, düşünce, hayal, anlam ve anlatma tarzlarından doğan alametlerdir.* Bu anlamda, yaratılışla bağlı olan ne varsa, özü-özünü anlatır ve bu anlatıda:

- Yaratılış bir Hayrettir:
- İnsan özü bir Hayrettir;
- Bütünlükte bütün Alemler birer-birer Hayrettir.
- Her şey yaratanın—Allah- Teala-nın Öz Kudretinden gelen Hayrettir.
- Ve Bütün Alemler Hayret Miracında karar tutu

Bütün bunlar İnsan aklının tezahürleri olarak, yüze çıkan mitolojilerin doğuluşunu esaslandırmıştır.

İnsan--hikmettir. Bu "laged xalegnel-insane fi ehseni- tekvim" (Tin suresi, aye, 4) ayeti ile de işarelenmiştir. Böyle bır yansıma ile desek, *hayrette hayret var ve hayretten hayret doğurdu.* Bu anlamda: insan hayret idi ve insanın hayrette olmağı onun kendinin makamını anlatmış olurdu; ama insan kendini anlama ilmine vakıf ola bilme hayretine bürüne bilmiyordu ve insan, İlahi hikmetleri anlamakta, imansızlıkta da kendini körlük boşluğuna salırdı. Bununla: hikmet (insan) kendi hikmetinin değerini tam kavraya bilmediğini gösterirdi.

İnsan aklı hikmet mihrabıdır ve insan bu ağıl süzgeci ile *yaratılışlara bakış verdi:* düşüncelerini aydınlattı: kainata, yer alemine en mahram ve en hayretli bir münasebetlerde bulundu; Akıl himetleri ile yaratılış alemlerine tasbit ve tasnifler verdi: kendinin anlatma ve ifade etme üsluplarını icat etdt; ve bununla kendinin Akıl potesiyalarını aıkara çıkardı.

Bu da, insanın Güzel biçimde oluşunun sırlarına ait olan hikmet idi: insan kendini ifade etme ilmi idi…

Bu **hikmetin ilkin adı--*Mitoloji*** idi.

Bu teoriyle böle bir teorini de ispat etmiş oluyuruk ki, İnsan ağlının ve düşünesinin, hayal ve tasavvurunun **İlkin Hikmet Mihrabı-- Mitolojidir.**

Ve Mitoloji ilkin ve devamı anlatımlar, manalandırmalar ilmidir- Ağlın ve Tefekkürün, Dıl ve Nitkin mahsulüdür. Ağıl-ın mtolojini oluşturması bakımından her şey öz gerçek prizmasındadır. Ağıl prizmasından gelen her şey gerçektir.

III. Akli-Mitoloji Zaman: Zaman ve Zaman. Ağıl ve düşüncenin mitoloji üzrə anlayışlarının tarihi kadim ve kadimden de kadimdir**.** *Mitolojilik hem de Kadimliyin ve İnsani kavrayış ve anlatımların, akıl, tefekkür ve düşüncenin, dille ifade edilmenin Zaman Deryasıdır. Mitoloji zaman- Akli zamandır: insan aklinin icatlarıdır.*

Bu, bir Zaman deyil, zamanlar alemidir. Bütün başlağıclar, zamanlar ve oluşlar Allah-ın hikmetine mahsustur. Evvel de O-dur,

Ahır da: "Evveline bir evvel tasavvur edilmediği gibi, sonu da yoktur" (Nehcul-Belağe,-sah.31).

Zamanlar O-nun-Allah-Tealanın hudutladığı âlemlerle başladı; ve yaratılış bakımından bütün âlemler O-nun verdiği Zamanla hududlandı -zamanlandı. Böylece, bütün zamanlar O-nun Kudret nizamı ile nizamlanmştır ve:

"*Onun için mahdut bir an yoktur; Onun nezerinden kenarda zaman da yoktur"* (Ali İbn Ebutalib. Nehcül-Belağe". Bakı, "Sabah",1993, seh.21)

Hayret Miracında yaratılanlar bakımından her şeyin bir ilkin başlanğıcı var ki, bu ilkin də var olan Qüdret-ten gelip. Başka sözle desek: Her şey onu yaratanın (Allah-Tealanın) Yaratılış sırlarından kopup gelmiştir: bu anlamda, bütün alemlerin Özüne has Heyret Alemi vardır və her alem de kendinde olan milyon-milyon sırları ile yüklüdür.

Allah-ın yaratdıklarına bağlı olma üzere bütün anlatımlar, yerlerin ve göklerin yaradılması- yerlerde ve göklerde neler varsa-hepsının yaradılması Allah-Teala-nın kendi büyüklüğünün ve kudretinin işaretleri idi. Allah-Teala-nın böyle bir ayeti de var: *"arşı su üstünde iken gökleri ve yeri altı günde yaratmış O… (*Hud suresi, aye: 7).

Bu, adi zaman demek değil: bütün zamanları kendi varlığında saklama hikmetinde olan Zamandır.

Ve en ali işaretlerden birisi -- İnsan idi.

İnsan bütün zamanlarda kendi başlangıcında olup: ilkin zamandan ta ahır zamana dek.

İNSAN, yaratılışından üstün olma mənşəyine malikdir. Alamət budur ki, insanın yaradılmasınadek varlıq Alemi özünde idi. Bu Alem insanla yenilendi. ve insanın yartılışı ile ağıl ve tefekkürün kaynakları yüze çıktı; ve bu yüze çıkma ile İnsan kendi üstünlüğünü *A*şkar etdi. Bununla İikin Mitoloji Tezahürler yüze çıktı.

Ve belelikle, İnsanın doğuluşu ve kendini ifade etme yansımaları M*itolojinin Doğuluşu* demek idi.

Mitoloji, Akıl gerçekliğinin kavram ve anlamıdır. Bu anlamda, Mitoloji, Akl-ın kavrama, idrak etme, tasavvur ve hayal gerçekliklerini, ilmi- mizanl**ı**, akla uygun esaslarda ifade yansımaları yüze çıktı; insan, Allah-ın ona bexş ettiği aklının psikoloji-ilmi hayretleri içerisinde oldu.

Nuh as. Eyyamına-dek, Zaman kendi varlığının sırları içerisinde idi. Zaman kendi varlığını devamlı olarak sürdürüyordu. Aydın ve sakin, hasrette olan boşluklar ve var oluşları ile hayret ve taaccüpler içerisinde olan varlıklar—hepsi Öz zamanları içerisinde idi. Varlıklar bilirdi ki, "Yaratılanları kudrei ile O yaratmıştır" (Ali İbn Ebitalib,).

Ve bütün kudretler O-nun hikmeti ile sakin ve memnun idi.

Nuh as.-adek be**şe**rin ve zamanın kendini anlama gerçeklikleri ağıl ve idrak, kalb, dilnitk, görme, hayal etme ve tasavvura getirme idrakinde olup.

Umumen, Yerler ve Göklerin yaratılması zaman ve mekan anlayışlarından çok genişdir. Yerlerde ve Göklerde neler varsa- *zamandan ve zamanın hudutlarından öncedir*.

Yerin ve Göklerin yaratılışı insan idrakinin kavrayışına sığmaz; sadece olarak, o yaratılmışların zamanından yok, *insanın yaratılışı* ile başlanan zamanın anlatımlarından ve tespitlerinden bahis etmek olar. Burada, Zaman Özünü bir sıra mitoloji zaman yönteminden-anlata bilir.

Birinci zaman- görünümlere münesebetin fazlından gelen miyardır. Bunu *Mıtoloji Zaman müddeti* gibi seciyelendire bileriz. Beşerin yaratılışı ile başlanan zamanda *İnsanın*

yaratılışlara dair anlatıları mitolojinin başlangıcıdır.

Bu, Adem aleyhi selamın yaratılışı ile başlanan Zamandır. Bu anlamda: Adem es-dan Nuh es-adek olan zaman kendi hudutları içerisinde nizam tapan zamandır.

Umumen, İnsanın yaratılmasınadek olan zaman zaman anlayışından çok geniştir.

Meselenin mazmun ehatesi: Zamanlar iç-içe ve töreme ve töretme hasselerine ve mazmunlarına maliktir. Bu zaman koordinasiyalarını bu cür tasnif etmek olar:

1) Mitolojiden evvelki zaman- Düşzamanı;

2) Mitolojinin başalnğıç zamanı Mitoloji yanaşmaların ilkin Zamanı;

3) Mitolojinin devamı üzere zaman;

4) İnsanın-beşerin yaranması ve yaşamı üzere zaman;

5) İnsanın kendini anlama ve anlatmasının dilemması Zamanları. Bu zaman birkaç tiplidir: A) Nuh-dan evvelki beşeri zaman; B) Nuh devri-Tufandan evvelki zaman zamanı; C) Tufan zamanı; C) Tufandan sonrakı zaman; D) Ağrı-Cudi zamanı; E) Ahır Zaman.

Bütün zamanlarda mitoloji gerçeklikler devam edir. Bu gerçeklikte beşerin hayatı ve düşünceleri, iman ve inamı, itikat ve tasavvurları, anlama ve anlatımları gibi münasebetler önde dayanır. ve burada her şey insanın heyreti ve kafleti üzere koordinatlara bağlıdır.

Nuh -adek mitoloji gerçekliklerden kendini ifadetmenin mahsusi zamanları vardır. Bu zamanlar üç varlık nişanları üzere karakteritir:

ilkin yaratılış üzere düşüncelerin mitolojisi;

bəşəri təfəkkürün başlanğıcı mitolojisi;

beşeri tefekkürün devamı;

yeni mitolojinin doğuluşu: insanın ucalığı.

Belelikle, Nuh as.-adek bəşərin və zamanın kendini anlama gerçeklikleri insanın kendini ve yaratılışı anlaya bilme müstevisine bağlı idi.

IV. Mitolojinin Düşzaman Başlanğıcı. Mitolojininn Baçlanğıcı Düşzamandır. Bu, aklın ifadeleri içindedir. Düşzaman tasavvurunda, helelik, en derin başlanğıc Avustralya aborigenlerinin mitoloji bakışlarında iz alıp. Başka sözle desek, mitoloji anlatımların en kadim zaman kultu Avstraliya insanının icatlarından zahir oluyor. Mesela, şurada Düşzaman deyilen bir zamanın **özüne has** mitolojisi var. Bu, adi zaman ölçüsü değil: zamandan evvelki zaman anlatımı, zamanda mevcut olma ilminin düşünce felsefesidir. Şurada 400 kabilenin çokçeşitli, fikir ve düşünce modelleri vardır. Mitolok Mark Daniels de bu zamana tarihin ilkin işaretleri kontekstinden – mitoloji türeyişler bucağından bahis etmiştir(Mark Daniels, 2016,15).

Düşzamanın 70 bin yıllık tarihi vardır. 70 bin yıl öncenin bakışları ile zamanın doğuşu başlıyor. Böyle ki, Gökkurşağı Yılanı ile kuraklıklar sulu hala dönüyor. Bu nasıl oluyor? Bu Ağıl ve idrakla, hayal ve düşünce ile oluyor. Bu anlamda, insandaAğıl ve idrakin ilkin forması en tipik modeldir: bu, tipik modeldir; bununla, insan keşif edir: her ne varsa, ona öz müstevisinden tasvir verir, öz manasından mana verir, öz anlatımından anlatma verir.

Yeryüzüne ve canlı yaratılışlara *iki felaket* bela getirip.

Birincisi, *Kuraklık belasıdır*. İkincisi, Nuh aleyhi selamın Tufan belas**ı**.

Her yer kuraklığa bürünüp, canlı hayat mahvolmak üzeredir. Esas obraz Gökkurşağı Yılanıdır. O, bütün Avsturalya-yı kat ediyor. Gökkurşağı Yılanı ile hayat kendi varlığına kovuşur: "Gökkurşağı Yılanı Avustralya-yı

boydan boya katederken geçtiği yerlerde buraktığı izler vadileri, nehirleri ve dere yataklarını oluşturur. Kurbağalara seslenir ve kurbağalar topraktan suya dolup ağırlaşmış karınlarıyla çıkarlar. Gökkurşağı Yılanı kurbağaların karınlarını gıdıklar, ve (bu zaman-- E.T.E) su dünyaya fışkırır, nehirleri ve gölleri doldurur. Buradan da tam yaşam- hem bitkiler hem hayvanlar doğar (seh. 18)

Gökkurşağı Yılanı Avustralyada dünya timsalı – yani yaratılışın ilkin mansupluğu mazmununu ifade ediyor. Bu, mitoloji anlamın hayali ifadesidir.

Bütün bunlar Yaratılışın ilkin başlangıcından evvelki başlangıca ve özünü anlatma mitolojisinin ifade nişanlarıdır.

V. İnsanın Kendini İfadesinin Hikmeti. Yeryüzüne gelen ikinci felaket *Dünya Tufanı* oldu. Birinci felaket suların çekilmesi idiyse, ikinci felaket yeryüzünün suya karg olması felaketi idi. Dünya tufanı Nuh aleyhi selamın adı ile-- Nuh-un Tufanı da adlanır**.**

Nuh Tufanı felaketi—tekebbürlük, Özünü anlamama, özünü küçük tutma ve imansızlıklara cevap olarak, gelen felaketler idi: bu, hem Gök felaketi, hem de Yer felaketi idi.

Bütün alemlerin, o cümleden İnsanın yaratılması Allah-Teala-nın Kendi Büyüklüğünün ve Kudretinin daha bir Hayretli işareti idi… Allah öyle bir işareye işare tuturdu kı, o işare ile hele neler zahir olacaktı: cinler, şeytan ve şeytan soylular da yaratılmıştır… Ama halen yaranmışları hayret ve taaccüpte koyacak bır Mahlukun yaratılması isteyi gizlinde idi… varlıklar o mahlukun- insan-ın hasretinde idi.

Halen tefekkür aşikâra çıkarılmamıştı. Cinlerın-melekleрın ve iblisin niyetleri uzak idi Tefekkür ve Akıldan… Akıl ve tefekkür İblis-in beğenilmeyeceği bir varlığa-İnsana verilecek ve o İnsan da Allah-Tealanın ona irade ettirdiği kendi Varlık Nişanlarını ifade edecek…

Ve Yaratılma ile her şey öz nizamına bağlı idi. Nizam olma yerlerin ve göklerin ilmi kudretinin hikmeti ile berkarar olmuştur.

Allah-Teala Daha bir nişanın-İnsanın yaratılacağını beyan etti--teşviş ve taaccüpler, merak ve hayretler alemi bürüdü… melekler- mihirli ve maraklı beklemeleri ile teşvişe büründüler.

İblis inat keş tekebbürü ile kendi batini fesatlarını kaynatmağa başladı…

Belelikle, dünyanın *mitoloji nefesi* beşer âleminin- insanın yaratılması ile başlangıç taptı. Bu başlangıçla *Mitoloji canlıdır: mitoloji insan ağıl ve düşüncesinin, tefekkür ve tasavvurunun, hayal ve duygularının ifade ilmidir*. Bu anlamda, mitoloji de insan gibi:

nefes alır-nefes verir, nefesliyor;

- söz söylemi ile sözlüyor, ad verir-adlandırıyor;

- düşünce ile mana verir- manalandırır, mazmun açıklıyor;

- en esası: yaratılanlar hakkında kendi akıl tutumları ile insan mazmun ve mana nişanlarını en gerçek yönlerden ifade ediyor..

Mitoloji ifade etme ile insan beşerin açıklama ve manalandırma, tasvir etme ve anlatma felsefesini yaratmış olur. Bu mitoloji yansımalarda insan-kainat- ay, güneş ve yıldızlara, yere- tabiata ait neler varsa- hepsi nefes-nefesedir. Burada insan kendi kendini akıl icazları, anlatım idrakları ile aşkar etmiş oluyor. İnsan kendi ağıl ve hayalinin, düşünce ve tefekkür sırrının alt ve üst katında olan gizlinlere kendi hikmet-Akıl-kalp-anlam-basiret ve fehim hazinesinden tasvir veriyor.

İnsan zamanın üst katındadır: onun bakı**ş ve görüşlerinin hepsi ona bahş edilen ağıl ve düşüncenin, hüss ve duyg**unun, görüm ve sezimin sergilemeleridir.

Bu, insanın kendini ifade etme imidir**.**

İnsan düşüncə və təfəkkürü üç aləm üstündə nizam tapıb:

1) göy aləmi, 2) yer aləmi; 3) insan aləmi.

Ural-Altay və Sumer "Yaradılış" dastanı bu aləmləri bir mənşə-mənbədən təqdim edir.

Göy alemi: on yeddi qat halındadır; bu qatlar dərin və geniş bir nûr alemidir. burada gözəllik və xeyirxahlıq, xeyirxah ruhlar vardır bu aləmin yaradıcısın tengri kayra han = ülgen'dir. ülgen ilkin düşüncə və ağıldan tek tanrı inanıclarını andırır; bu düşüncede Tanrı büyük bir qüdret hlında təsəvvür edilir.

Yeriding pütkeni --yerin yaratılışı: yeryüzündə insanlar, habelə başka canlılar ve yer melekleri var idi. Yeraltı dünyadan göndərilmiş şer ruhlar və cinler de vardır.

Yeraltı alem- yeddi yaxud on dört tabaka -kat halında karanlıklar âlemidir:

bu alemde Erlik adlı şeytan hüküm ediyor.

İnsan âlemi -- üstün âlemdir:

- Allah- Teâla ona çok üstünler verip;

- Ən əsası odur ki, insana ən üstün âlem olan Akıl âlemi verilip;

- Yaratılışın ilkinden insana bilgi-ilim verilip: ilmilik onun mayasındadır:

- Yaratılanların adları öyretilip ona:

- bununla İnsan- ad verip-adlandırıp, gözle göre bilmedikleri yerlerden malumat verip:

- besiretle, fehmle, idrakla anladıp;

- İnsan sözle ifadə edip, gözle ve ruhla, hayal ve düşünce ile tasvir verip-canlandırıp.

*Akıl insanda mekândır. Ak*ıl- bir âlemdir-tutumları yerleri vegökleri ahata ediyor.

İnsanda bir de Kalb alemi vardır ki, burada bütün ruhu ile İnsan--*Aşkdır*. İnsan Aşkın karşısında hayrette kalır. *Onda Aşk mekan salır ve Aşk özü mekan olur.*

İnsan ruhen ve aklen her şeye münasebet gösterme cesaretinde olup. O, Aklı ile ifade edip. Bunlar gerçek manalandırmalardır.

VI. Nuh as. Gavminden Gelen Küfürlerin Mazmun İşaretleri. İşaretler çokkatlıdır. Birinci işaret: akıl ve düşünce yetmezliyi. Nasıl olmuş, Allah her kese Akıl ve düşünce âlemi vermemiştirmi?

Söhbet Akıl-da deyildi, söhbet onda idi ki, Nuh as. kavmi ondan mahrum olmuş hala salmıştır kendini. Her şey onların nefs ve sersem hayallarının yükü altına atılmıştır. ve bu, sürekli olarak devam edirdi. Batil içinde vurnuhan insan kendini hiçbir halda göre ve anlaya bilmezdi.

Batilin Yok Oluşu için Nuh as. bir peyğember olarak gönderildi onlara. Lakin Peyğemberlik Hükümleri de yetmedi onlara. Nuh kavminin anlama və anlatma tarzı onların küfrlerinin anlam ve söylem tarzı demek idi. Anlam- onların aklına ait değildi. Akıl onlara bir fayda vermedi; çünkü onlar aklın deyil, şeytanın kemendinde oldular

Nuh alehisselama-dek olan eyyamla Nuh eyyamı ayrı-ayrı kavimlerin mekan ve menzil zamanları olup. İnsanların kafleti ve cahilliyi, tekebbürleri yüzünden Nuh as.-un İlahi hükümler karşısınakı cevabdehliği Zaman karşısında solğunlaşmakta devam edirdi. Nuh aleyhisselam öz kavminin fitne-feli, anlamazlıkları ve imansılıkları karşısında hayret burulganına tüştü. Nuh as-la kavmi arasında uzun yıllar iman devası gedirdi Muminin suresinde denildiyi gibi:

"Öz kavmine göndermiştik Nuh-u elçi olarak. "Ey kavmim! Tekçe Allah-a ibadet eleyin. Ondan başka Tanrı yoktur. Ondan çekinmez misiniz?" dedi.(Muminin,aye: 23).

Ama kavmin bütün kalp ve akıl gözleri kapanmış halda idi.

Nuh as. Ahd alnıan peyğemberdir: "Bir zaman biz peyğəmbərlərdən əhd almışıq; səndən də, Nuh-dan da, İbrahim-dən də, Musa-dan da, Maryam oğlu İsa-dan da. Biz onlardan muhkem bir ahd almışık"-(Ahzab (Muttakiler demektir),ayə:7).

Ahd alma- Nuh as-ın Makam yüceliğinin nişanıdır.

Allah doğru danışanlardan doğruçuluqları barədə soruşsun, və kafirlər üçün ağrılı-acılı bir azap hazırlasın (Ahzab, ayə: 8)

Hz. Nuh as. gavminin koordinatları pozuk olduğuna göre beşerin gafleti ve cehaleti de git-gide kalınlaşırdı**.**

Hud suresinde Nuh ve Kavmi hakkında bele deyilir: *"Öz kavmine gönderdik Biz*

Nuh-u elçi olarak. Dedi: " ben size açık-aşkar haberdarlık eleyenem (aye:25).

Tekçe Allah-a ibadet eleyin. Yohsa ki, korxuram, acı günün azabına tüşesiniz" (aye:26).

Ancak kavmi Nuh as.-ı saya salmadı, onu yalancı adlandırdı, saymazlıkta devam ettiler devamlıkta israr ettiler:

"Onun kavminden olan kafir kübarlar dediler: "Görürük, sən de bizim gibi bir beşersen sadece. Görürük aramızda olan alçalmışlar koşulurlar sene tüşünüp- taşınmadan. Yoktur sizdin bizden bir üstünlüğünüz. Biz sizi yalancılar sayırık"(aye: 27).

Nuh dedi: "El kavmim, eger aşkar delille göndermişse Rabb-im beni, rahmet göndermişse bana Öz dergahından ve bunlar size karanlık kalmışsa, değin, hiç macbur ederik ki, istemeğe-istemeğe bunları kabul edesiniz?" (Hud, aye: 28.)

"Ey kavmim, peyğemberlik etmeğime evez olarak sizden servet ummuram, ecrimi Allah verer. İman getirenleri de sizden ötrü anımdan kovan değilem… Rab-lerine kovuşar onlar... Ben görürem, habersiz kimselersiz" (Hud suresi, aye: 29).

Ey kavmim, onları kovar olsam, kim bana yardım eleyer, kim beni Allah-ın kazabından koruyar? Bunu düşünmez misiniz?(Hud suresi, aye:30).

Ben size demirem, bendedir Allah-ın hazineleri. Ben geybi/ kaybi de bilmezem.

Demirem, ben meleyem. Sizin hor baxtığınız kesler için de demerem: "Bir hayır vermeğecek onlara Allah. Onların içini Allah daha iyi bilir. Ben bele bir söz desem, Zalımlardanam-demeli" (Hud suresi, aye: 31).

Nuh as zamanında Nuh as. kavminin anlama və anlatma tarzı tazat halında idi. Nuh as. Mülayim ve şafkatlı şekilde anlatır, amma gavmi o tarzda-yani mülayim ve anlama tarzında değil: bu tarzla gavmin abalığı ve cahilliği daha da kalınlaşırdı. "Muminin" suresinde bu barede buyurur Allah (c.c): "*Kavminden olan kafir kübarlar dediler: "Bu da sizin gibi bir beşerdir sadece, isteyir ağalıq eleye size. Allah isteseydi, melekleri göndererdi, bunu yox. Biz dede-babadan bele şey eşitmemişik (Muminin, aye: 24). Bunda bir delilik var, fikir vermeyin, bir müddet gözleğin/bekleyin/, belke, vaxtı gele, öle o" (Muminin, aye: 25).*

Nuh as. Allah-ın vahiylerinin koruması altında idi. Nuh as-da kendini ifade etmesi ne kadar ali lsa da, gavmi o kadar alçaklık altında idi. Nuh as-ın özünü ifadə etmə bakışları ona verilen hikmetlerin mazmun bakışlarıdır. Nuh as. "öz kavmi" içerisine göndeilmiştir:

Bu gönderilme hem de bütün beşerin hilası için idi: *"Öz qövmünə göndərmişdik Nuh-u elçi olarak. Bin yıldan elli yıl eskik ömür sürdü soydaşları* içində. zalımlıq elədiklərin*e* görə *o tufan yakaladı onları(Ankebut, aye:14).*

Bin yıldan elli yıl eskik bir zaman içerisinde Nuh as. kendi kavmini yola getire bilmedi, eksine, kavmin küfrleri get-gede arttı.

Çünkü Nuh as. kavmi korazehinlik içerisinde idi: ne anlıyor, ne da anlamağa meyl salıyordu; çünkü onlarda derk yok idi: çünkü kendilerini anlamazlık burulğanına salmışlar. Derk olmayan yere iman dahil olmaz, anlamazlık olan yerde küfür at oynadar. Nuh kavminde imansızlar zalım ve azğın idi; Necmsuresinde dyildiyi gibi: *"Daha öncə Nuh qövmünü məhv eləmiş (Allah). Onlar daha zalım, daha azğın idilər (Necm suresi, aye:52***).**

Allah-a asilik və ondan gelen beşeri isteklerin ve Belanın tehirə salınma ve 900 yıl bekleme sebepleri ne idi?

Nuh as. kavminden adamlar Nuh as-a karşı sert bakışlarından, imansızlık girdabından ve inatlarından el çekmirdiler:

"Ey Nuh, bizmile höcet etdin, höcetinden uzak gittin. Doğru sözlü, düzemelli

kimsesense, di getir başımıza vaad ettiğin azabı" dediler (Hud suresi, 32).

"Nuh as. buyurdu: "ancak Allah getirer o azabı, isteseniz eger. Siz O-nu aciz koya bilmezsiniz" dedi1 (Hud suresi, 32).

Allah-Teala Nuh eleyhi selama sabr tasiye edrdi: *"Artık senin kavminden iman getiren getirip, getirmeyen de getirmeğecek. İmansızların işleklerinden üzüymeyesen"* (Hud suresi, 36).

Nuh as. kendini kavminin biröyüt, ibret alma halinda olmadıklarını ve almayacaklarını anlıyordu,çünkü Allah yola gelmeyenleri azdırar, doğru yola getirmez:

"Öğut de vermek istesem eger, vereceğim öğüdün olmaz faydasi- azdırmak istemişse sizi Allah. O-dur Rabb-iniz Sizin, O-nun dergahına döneceksiniz" (Hud suresi, 34).

İmanı ve yeryüzünü cehalet burulganından kurtarmak üçün Allah-Teala Nuh as-a gemi düzeltmeyi tezleştirmek gösterişi verdi:

"Sendedir gözümüz, düzelt dediyimiz gemini. Zalımların baresinde bir daha Ban-a hitab eleme. Suda boğulacaklar" (Hud suresi, 37). Gemi hilas- necat tapma üçün seçildi; buu da başka bir ali lütf idi insan üçün.

Hilas üçün gerek bir akıl imanın ola: lakin imansızlık get-gede kalınlaşırdı ve ve lağ ediyordu imansız ve cahiller:

"Gemi düzeldirdi Nuh, onu lağa koyurdu kavminin kübarları ötüştükçe birer-birer yanından. Nuh dedi:"Siz lağ etmeyinide olun, biz de size lağ ederik belece" (Hud, 38).

"Görersiz kimlerin başına gelecek alçaldıcı o azap, kimlere kısmet olacak abedilik bir azap" (Hud suresi, 39).

Ve Gemi hem de azabın müjdesi idi, ancak kavmin necat yolları çoktan bağlanmıştır.

VII. Belanın Texire /Tehire Salınma Sebebleri

Nuh-un özünü ifade etmə bakışlarında bir dözülmezlik yarandı*: "İlahi, bu zalım tayfa beni meğlub etti, onlardan benim intikamımı al"/Kamer suresi,10/.*

İntikam alma isteyi ve yardım dileme son hadd idi: kendinin felaket burulğanlarını hiç zaman göre bilmez gaflet bataklıklarına olan besiretsizler:

"Rabbim, bana yardım eyle, beni danırlar" dedi Nuh (Muminin aye: 26). Biz de ona vehiy eledik: *"Gözümüz önünde bir gemi düzelt. Amrimiz yetişentek, tendir kaynayan zaman önce dediklerimiz kimselerden savayı öz aileni, arvadlı-uşaklı hamını mindir gemiye. ve zalımlar barede bir daha Ban-a hitap eleme. Suda boğulacaklar"*(Muminin, aye: 27)

Nuh kavvmünden gelen küfrlerlerin mazmun işaretleri get-gede kabarırdı. Bu kabalığın her an artması, artmakta devam etmesi o demek idi ki, batil kendi kendini yok oluşa sürüklüyor. Batilin yok oluşu hüküm halı aldı: *"Öz qövmünə göndərmişdik Nuhu elçi olarak.*

min yıldan elli yıl eskik ömür sürdü soydaşları içində. zalımlıq elədiklərin görə o tufan yakaladı onları(ankebut, aye:14). biz də səfinə əhli ilə(gəmidəkilerlə) onu hi las eledik,bunu alemlere ibret eledik"(Ankebut,aye:15).

Nuh tufanı və gəmi ilə xilas:yalandan iman gətirənlərin ayırd edilməsi üçün bir m**ü**hlet idi.

Başlangıçlara bağlı olmanın korazehinliyi: insanın cahilliyi və ondan gələn asilik—hepsi hem de gemisizlik idi: insan Aklı lövber sala bilmirdi; çünkü Akıl onlardan kafil olmuşdur, onlar da—Akıldan.

Allah-Teala "Enbiya" surəsində buyurur: "öncə də Nuh yalvarmışdı biz-ə. qəbul buyurduq duasını, özünü, ailəsini o böyük sıxıntıdan xilas elədik-76. Ayələrimizi danan kimsələrin əlindən qurtardıq onu. pis bir gövm idiler, hamısını gerg eledik sulara-77 (Enbiya surəsi).

Nuh as. Alah-dan beklenen azabı göndermesini dua etti. Ancak belenın gelişi uzun sürdü: çok zaman geçti; sebeb o idi ki, Allah bilirdi münafiklerin olduğunu ve onlar hak yolda olanların içine karışıp kendilerini iman ehli gibi gösterecek ve sonra öz mekrli planlarını yerine yetirmeye çalışacak: Allaha ve Peyğemberine asilik edecekler. İlahiyatçı alim Menzer Ağayevanın işarelediyi gibi, "eğer senin azab istediğin vaht men kafirleri helak edib öldürseydim, o zaman sene iman getirib, sonra mürtet olanlar diri galacaqdılar. O zaman Menim sene, halis iman getieən muminlere, habele senin nübüvvetine sarılanlara verdiyim vade düzgün olmazdı. Çünkü Men vadə vermiştim ki, onları yer üzünün canişinleri edeceğim. Men onların ekseriyyetinin zeif imanlarından arhayın idim. Batinlərinin habis, niyyetlerinin bed olmasını bilirdim. Bu halda, onları Özüme nece-nasıl canişin bilerdim ve onlara nece əmin-amanlıq behiş ede bilerdim? Onların imanları hakiki olmadığına göre yer üzerinde sonradan canişin olacaqları taktirdə öz mühaliflerini öldürecekdiler ki, özlerini kudrete çatdırsınlar. Eger onlar nifaq, münafiklik ve bedniyyet hususiyyetleri ilə özlərini muminlerle yanaşı görseydiler, heç kes onları tanımasaydı, daha da yüreklenecek ve öz kardeşlerini düşmençiliye çekecek ve risalet elde etmek üçün müharibe aparacaqdılar. Onların muminlerin arasında olması ile yanaşı dinde nece aramlıq, möminlər arasında əmin-amanlıq bekarar ola bilerdi?!" (Ağayeva M. 2013).

Böylece, Nuh as-ın 950 yıl kendi kavmine iman bilgileri veresinden bir fayda gelmedi. Başka bir halde, öyle şahıslar da var idi ki,-hiyle ile kendilerini imanlı gösteriyordu; başka sözle, imansızlar kendilerni gizledirdiler. Bu cür adamlar sonralarkendi fitne-fesatlarını yürüdecek ve yeryüzünde batil ayak açıp yürüyecek,nasıl ki, Peyğemberimiz Muhemmed sav zamanında o cürhiile işledenler bu gün de islam adından batillerini yürüdürler.

VIII. Belanın Gelişi. **"***Bunlardan da öncə Nuh qövmünün adamları danmışdılar bəndəmizi. "Bu, dəlidir" -demişdilər. Əlacsız qalmışdır Nuh (Qamər surəsi, ayə.9). Yalvardı rəbbinə: "Mən məğlubam, yardım elə"(-Gamer suresi, ayə,10).*

Açdıq göyün qapılarını, göydən leysan yağdı yerə(Gamer suresi, ayə11).

Bulaqlar qaynatdıq yerin yarıqlarından (lap ilkindən yerüzü elə sular deyildirmi? Yenidən sulara bürüməkdə bir səbəb var idi-insanın nankörlüğü ve cahilliyi, dikbaşlığı. Tanrı suyu yaratmqala başqa nələr varsa, hamısını sudan yaratdı. Nuh Tufanı ilə sular bütün dünya-yer üzünü bürüdü- Allahın buyuruğu ilə imanı olanları ve bütün hereketde olan canlılardan cüt-cüt götürdü Nuh. Həyat yenidən onlarla başladı

"Nihayet, gelip çattı amrimiz, kaynadı tandir (sular). Nuh-a dedik: "dediyimiz o kimseler bir yana, iki-iki, öz tayı ile beraber yerleştir gemiye her şeyi. Aileni ve imana gelenleri de bindir gemiye". İmana gelenlerinse sayı çok az idi (Hud suresi,40)

Bela nasıl kaynadı? Gamer suresinde denildüyi gibi: *"Bulaklar gaynatdık yerin yerin yarıklarından. Allahın əmrini yerinə yetirmək üçün göylə yerin suları birləşib axın oldu(Gamer suresi, ayə,12).*

"Nuh dedi:" Haydı, binin gemiye; geminin getmesi de, dayanıb durması da Allah-ın amriledir. Bağışlayandır, Rahimdir rabb-im benim, şübhesiz. (Hud suresi,41).

Geminin Hareketi. Nuh as-n oğlunun inatkarlığı ve oğlunun hilası için Allah-dan isteyi ve Allah-ın Nuh as-a cevabı:

"Aparırdı onları dağlar gibi kabaran dalğalr arasıyla gemi, kenarda duran oğlunu sesledi Nuh :"Oğlum, bin gemiye bizimle, kafirlerle kalmayasan" (Hud suresi,42).

Nuh as-ın oğlu imansızlık burulğanında idi diğerleri gibi, o burulğandan çıka bilmirdi. Atasına cevab verdi ki:

"Bir dağa sığınaram, koruyar sudan beni dağ"-dedi oğlu. "Bu gün Allah-ın amrine hiç ne engel ola bilmez, O-nun rahm elediyi kimselerden savayı, hiç kimse kurtula bilmez"-dedi Nuh. (Hud suresi,40).

Evlat mehebbeti ile Nuh Allah-a yalvardı ki, onu bağışlasın

"Rabb-ini sesledi Nuh: "Rabb-im benim ailemdendir oğlum, Sen-in vaadin (ailemi hilas elemek vaadi) hakk vaadidir. Sen hakimlerin hikmetlisisen". *(Hud suresi,45).*

Bu istekle Nuh-un üzerine gölge düşdü ve Nuh gözü gölgeli oldu: Allah-tan şefaet dilemeye yüzü olmayacak hala düşt**ü**.

Allah-ın cevabı:

"Ey Nuh, senin ailenden deyildir o ("leyse min ahlik"). Tuttduğu iş yaramaz bir iştir. ve sen de menden bilmediyin bir şeyi dileme. Meslehet bilirem, cahillerden olmayasan"-dedi Allah" (Hud suresi,46).

Nuh as. Allah-Teala-dan kendinin bağışlanmasını diledi:

"Bilmediyim bir şeyi senden dilemeğimden Sen Öz-ün beni koru, Rabb-im. Bağışlamasan beni, acımasan halıma, ziyana uğrayanlardan olaram" -dedi Nuh (Hud suresi,47).

Ve dalga girdi arasına onların, boğuldu Nuh-un oğlu.

IX. Sefine Ehlinin Hilası. Hilas—hem beşere ve de alemlere olan ucalık idi**.** Bu ele bir hilas oldu ki, zaman yeniden doğdu: zaman zamanın içerisinde hifz edildi. Sefine ehlini hilas etmek alemlere Rahmet ve Bereket idi. Gemi ehli- ilkinde Yeryüzü ehli idi, sular qovuşdu bir-birine, gemi ehli sular ehli oldu… ve sular öz makamlarına çekildi, Gemi de Cudi-de mekan aldı- mekan verdi ve böylece Gemi ehli Cudi-Ağri ehli oldu.

Bununla yeryüzü Öz büyüklüyünü ve cavabdehliyini bir daha hükm etdi, Gemi ehli

Necata kavuştu. ve Sefine ehlini hilas etmek alemlere ibret idi: *"Biz də səfinə əhli ilə(gəmidəkilerlə) onu hilas eledik, bunu alemlere ibret eledik"(Ankebut, aye:15).*

Bu hilas Allah-Teâlâ'nın Büyük Rahmetinin Lütfü idi. Bu, beşerin-insan neslinin yaşamasının devam etmesi demek idi.

Nuh as. Tufanı ve Gəmi ilə hilas yalandan iman gətirənlərin ayırd edilməsi ve insanı cehalet ve imansızlık oklarında korumak idi.

Başlangıçlara bağlı olmanın korazehinliyi: insanın cahilliyi və ondan gələn asilik.

Allah-Teala "Enbiya" surəsində buyurur: "Öncə də Nuh yalvarmışdı Biz-ə. Kabul buyurduk duasını, özünü, ailesini o büyük sıkıntıdan hilas elədik (Enbiya suresi,76).

Ayələrimizi danan kimsələrin əlindən qurtardıq onu. pis bir kavim idiler, hamısını gerg eledik sulara-77 (Enbiya surəsi).

"Ey Yer, ud suyunu! Ey sema, tut suyunu!"-değildi. Su çekildi, bitti iş. Cudiye oturdu gemi, "zalımlar uzak olsun Allah-ın rahmetinden" denildi" (Hud suresi,44).

X. Ağrı- Cudi Makamında Makam Tutma. Tufandan sonra ağlın və düşüncənin-yaranışın yeni başlangıçları yarandı. Dünya öz merkezini buldu: Ağrı Dağı, Cudi mekanları dünyanın yeni başlangıcı, merkez makamı oldu: *"Ey Nuh, sağ-salamat en gemiden. Xeyir-bereket vererik sene ve seninle olanlardan töreyen ümmetlere. Ancak o ümmetlerden eleleri de olacak ki bir müddet yaşadarık, sonra ağrılı bir azaba uğradarık onları" deyildi.*

Ağrı Dağı özü de bir Gemidir: yere emisidir.

Ağrı-- Cudi mekanları Mübarek yerlerdir. Dünyanın Merkezidir Ağrı. İnsan neslinin hıfz oluşuna olan Necat mekanıdır. Beşərin Yeryüzünde yeniden yaşamasının, doğuluşunun ve var oluşunun necet mekanıdır.

Bu. Lütüf Adem eleyhisselamın ve Hevva-nın yaratılışının makamında olan bir Başlanğıçtır.

Alla-Teâlâ insanı- Adem ve Hevva-nı (e.s) Yeryüzüne gönderdi: yeryüzünü şereflendirmek için. Adem eleyhi selamdan Nuh eleyhi selama olan Zaman erasında İnsan Kendini tam göre bilmedi: insan ağıl ve düşüncelerini gerçek olanlar üzerinde cemleştire bilmedi: anlayışı zaif oldu, ağıl idrakını anlaya bilmedi. İlk insanların Hayreti kader bir kalpde, düşünvce ve imanda ola bilmedi. Adem as-ın övladından gelen bencillik ve ağıl zaiflikleri get-gede insanı kendi Hikmetinden uzaklaştırdı. Nuh es. en uzun zaman aleminde kiçik ve besit ağılların elinde sanki bir oyuncak, lağ, alay hedefi oldu. Allah-a bağlanma ağılı da daha kalmamıştır: özünü ağıllı ve bilici sanan adamların fitnesi get-gede artırdı. Harda bir aydınlık var idise, ora kın püskürdü: pozğunluk ve korazehınlık, ağılsızlık o aydınlığa hücum etti: Allah-Teala neye sesledıse, ona hikke ve hiddetle yanaşdılar, çünkü insan yalnız kendini üstün saydı: lovğalandırdı kendini.

Ağrı Dağı mekanları, "Muminin" suresinde (aye:28) deyildiği gibi, "Mübarek bir yerdir": Allah-Teala rehmet olaraq, Nuh-a (e.s.) gönderdiyi ayəde buyurur: "Ey Nuh, elə ki sen ve seninle olanlar rahatladınız gemide yerinizi, "Hemd olsun Allah-a, bizi xilas elemiş zalım kavmin elinden" söyle (Muminin, aye:28). "Mübarek bir yere gönder meni, Rebbim, sen gönderenlerin en yahşısısan" söyle (Muminin, aye: 29).3e

Ağrıda ağrı: ağrı ağırlıq, büyüklük, yücelik, alilik demektir: ağırlık nedir? Özünü özünde tutma makamıdır. özünü anlama ve anlatma, öz varlığını anlama bakışıdır.

Ağrı Dağının esas menası da *Tanrı Dağı* anlamı taşıyor.

Biz, bir insan gibi, hər hansı bir anlayışın-kavramın baş tacıyık. Çünki biz kendimizi ifade etmək faziletindeyik. Allah-Tealanın yaratılışında insan en ali yücelikten vasıf edilmiştir.

Tanrı dağları ezemeti bu mezmunda mevcuttur. A**ğrı** Dağının esas menası da Tanrı Dağı anlamı taşıyor.

Biz her hansı bir anlayışın-kavramın baş tacıyık. çünki biz kendimizi ifade etmək faziletindeyik. Allah-Teâlâ'nın **Lütfünde** insan en ali yücelikten vasıf edilmiştir.

Allah doğru danışanlardan doğruçuluqları barədə soruşsun, və kafirlər üçün ağrılı-acılı bir əzab hazırlasın-(Ahzab, ayə:8)

Biz- Sefine/Gemi ehliyik. Gemi Nuh eyyamından gelen mekandır: o o, zamanın da mekanıolub ve olmakda devam ediyor.Dünyanın yaddaşı olan geminin oturuş mekanı Cudi—Ağrı mekanları oldu.

SONUÇ

Biz- evvele aitiz- ve Biz—Ahire mansupuz. O-nun Hikmetindeyiz: O yaratandır ve yaratılış İlmiile O, Hikmete hikmet verdi, Hikmetten Hikmet doğurdu. ve bununla O, Evvel-e mansup olan her şeyin yaratılışına Hayret ezemeti vermiştir.

Evvel ve Evvel Bütövlüktür: bu Bütövlükte Her şey Hayret doğurur ve Allah-Teala insanı o heyretin en üstün katında karar verdi. İnsan bir sırr olarak, öz aleminde olmalı idi ve o Alemde ola bildimi? O nişan idi ve o nişanlarıvar olmanın nişanlarını saklamıştır kendinde

Birincisi, heç bir aleme verilmeyen bir alem-Akıl alemi verdi insana: Akıl odur ki, onunla insan bir hükümrandır: bir halife olarak gönderildi Yeryüzüne. Hükmanlık- halifelik odur ki, insan kendini anlaya ve anlata bilmelidir:

Kendini Anlaması-hikmete aitir; eger anlam yoksa- demeli, insanın hikmeti de yoktur.

İkincisi, o bir nişandır, bir nişan olmağı ile emanettir -yeryüzüne gönderildi.

Üçüncüsü, Yeryüzü üstünlüğüne layik olma feziletine bağlanmalı idi insan.

Hiç ne yok idi, ancak İnsanın yaratılışı var idi ve o gizlinde idi. Allah-Teala Gizli Bir Hazine gibi- hikmetlerin yaratılış gizlinlerini onunla- insanla anlatmak istedi ve insan- Akıl Fazli ile anlamağa mahkum edildi. Bununla İnsan, gördükleri önünde hayrette kaldı ve Hayret Hayret getirdi.

İnsan-düşünceleri önünde hayrette kaldı; insan hem yaratılış nişanlarını, hem de özünü anlatmak ilmini yüze çıkardı: Akıl süzgecile, Alemleri Yaratanı Düşündü ve düşündükçe Kamala Yetti- Aşkı buldu: Özü Aşk oldu. Aşk- Hayrettir: demeli, insan-Hayrettir.

Böylece, Hayret onun--İnsanın Mitoloji anlatımlarını yüze çıkardı.

Ve Mitoloji ilkin düşünceve anlamdır, ilkin görüm ve tasavvürdür, ilkin düşüncenin iradesi olarak- yüzeçıkan fikir ve düşünce, anlamavesezme ilmdir:hayalın dahili ve gizingörümlerinin inikasıdır. Demli, mitoloji, manalandırmalar ve açımlarla Akıl - Ağlın ve Tefekkürün, Dıl ve Nitkin gizlinlerive hayret yaratanları anlatmak düşüncesidir. Akılın mtolojini oluşturmasında her şey öz gerçek prizmasındadır. Çünkü Akıl prizmasından gelen her şey gerçektir.

Akıl insanda makam tuta bilmirdi, çünkü insan onu deyersiz anlayışları içerisinde saklamağa çalışırdı. İnsan- nasıll deyerler, kendinigizledirdi.

Nuh aleyhi selamdan evvel başlanan devranlar əle Nuh eyyamları arasinda bir bağlantılar--benzerləkler vardir. Bütün eyyamlarda özünü Dikbaş vetekebbürlü aparanlar, hiylegerler, nadan ve cahilerçokolub. İnsan imansız ve Akılsız oldumu- bütün halları ile lanetlenmişolup. İnsanın cahil ve zalaım, nankör olmalarını Allah-Teala Mukaddes kitab ve Sühuflarda—peyğemberlere gönderdiyi Sehifelerinde bildirmiştir..

Yaratılışta neler varsa, hepsine meftun olan, heyran kesilen insan- nefsinde esir olub ve özünün deyerini hiçe endirmiştir. Bu cür insanlarda Hayret olmur.

İnsan kendi kendini anlatandır:her kes özünün akıl süzgecinden deyil, tekebbüründen, nefsin kölesi olmaktan belalara düşüb her zaman.

Akıl menziline bağlı olan **İnsan** mitoloji anlatımları ile gerçekliye Hayretini tezahür ettirmiştir.

İnsan kendine ve yaratılış alemine kendinin Akıl himetleri ile yanaşmakla kendini vevarlıkları yaratanın sırlarına Hayret etmiştir.

Mitolojininn Başlanğıcı Düşzamandır: bu zamanın mazmun ve menşeyini de insan anlatmıştır.

Nuh zamanının mazmununda cahillik ve tekebbürlük daha kabarık hal almştır.

İntikam alma isteyi ve yardım dileme son hadd idi: kendinin felaket burulğanlarını hiç zaman göre bilmeyen imansız mahluklar ceza bataklığında boğuldular. Yalnız Gemi necat Dünyasıoldu.Bütün dünya—Bir Gemiye sığıştırıldı—insanlara ibret olsdu-gördükleri Sefine Ehlini Hilası. Hilas—hem beşere ve de alemlere olan ucalık idi. Bu ele bir hilas oldu ki, zaman yeniden doğdu: zaman zamanın içerisinde hifz edildi.

Belanın Gelişi bir necat oldu- iman ehli olanlara: yeryüzü de tazelendi. Zaman knedine bir başlanğıc- evvel verdi; bütün alemAğrı Dağında- Cudi mekanlarında necat taptı.

Ağrı- Cudi Makamında olan ucalık- iman ehli olanların şerefine bezendi. Hayat ve yaşam kendi Makamnı Buldu. Tufandan sonra ağlın və düşüncənin-yaranışın yeni başlangıçları yarandı. Dünya öz merkezini buldu: Ağrı Dağı, Cudi mekanları dünyanın yeni başlanğıcı, merkez-- makamı oldu.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Kur'ani-Kerim

Hezret Emir Ali İbn Ebutalib. Nehcül-Belağe". Bakı, "Sabah",1993, seh.21

Ağayeva Menzer: Nuh as-ın ehvalatı. Ağayeva Menzer. 16 Haziran 2013.

Altay Türklerinin Yaratılış Destanının Özeti... - Eodev.com

eodev.com/gorev/356809

Avstraliya Xalqlarının Efsaneleri **: "Böyük Tufan Haqqında Hekaye**"// BKZ: Dünya Xalqlarının Efsaneleri. "Genclik", Bakı, 1990, sah.453.

4. Daniels, Mark. Bir nəfeste Dünya Mitolojisi. 7. Baskı. Edütör Gökşe (Gündoğdu), İstanbul-2016

5. Dünya Xalqlarının Efsaneleri, Bakı, 1990, sah.453).

THE SIMULAR IMAGE OF SPACE IN NAHÇIVAN AND EASTERN ANATOLIAN FOLK POETRY

Elkhan YURDOGHLU-MAMMADOV*

ABSTRACT

In folk literature, our grandfathers and grandmothers had blown and puffed the word so much and used it as a measure of face-to-face, and they used to hide the meaning of a treasure in every sentence. In this respect, folk poetry is of particular importance. We can also see that local features manifest themselves in our verses, laments, lullabies, and verses expressed by our lovers in different genres.

Due to the absence of his brother and neighbor Azerbaijan's and Turkey in the examples of folk literature there are many similarities in the two countries. Especially with Azerbaijan's Nakhchivan Autonomous Republic border region with Turkey Turkey Produkte compared with the folk literature of Eastern Anatolia, sometimes you may not find any detail to be compared.

In accordance with our subject, we have dealt with the verse genres of Nakhchivan and Eastern Anatolia folk literature and, more specifically, the examples of folk poetry. In these examples, we tried to draw attention to the symbolicity of geographical space, as well as the literary imagery of this symbolism.

Namely, in the folk poetry compiled from the Autonomous Republic of Nakhchivan, Nakhchivan, Agri, Sharur, Elince, Sederek, Batabat and other places appear in the symbolic image function. We can observe this in the verse genres of folk literature samples collected from Eastern Anatolia. The names of Ağrı, Iğdır, Erzurum, Erzincan, Kagizman, Kars, Van, Bitlis and other places are symbolized in folk poetry.

Examples can help to express our idea more clearly. That is to say, in the Turkish folk literature genres, we see the most examples of mania in the Nakhchivan region, or any region of Eastern Anatolia, compiled from two different samples. In this time, we will see that the space mentioned in mania represents that region symbolically, and this time it gains a vivid image. In Nakhchivan, a mani is often mentioned by people:

Nuh adına mekan var,	There's a place for Noah,
Ayağından çeken var.	There's a pull in your foot.
Düşman ister dağıda	Enemy on the mountain
Haktan onu tiken var.	You got him right there.

At the same time, in a region of Erzurum in Eastern Anatolia, he says:

* *Elkhan Yurdoghlu-Mammadov – Associate professor, dr. Head of Folklore Department of Art, Language and Literature Institute of Nakhchivan Branch of Azerbaijan National Academy of Sciences, e-mail: elxan.yurdoglu@yahoo.com*

Erzurum devrilesin,	Let Erzurum take over,
Çark olub çevrilesin.	Turn the wheel.
İçinden yarim çıkmış,	Half out of you,
Himinden devrilesin.	Let him fall.

There is a place called Noah in every one of the two manises we have given. Azerbayc At the same time, Erzurum is depicted as an image in the man compiled from Erzurum, and thus symbolizes the region itself.

Apart from the two manias of Nakhchivan and True Anatolia, which we give only as an example, we encounter such symbolic imagery in different types of folk poetry.

The folk literature of Nakhchivan or Eastern Anatolia is compiled as an inexhaustible hgazine of spiritual civilization and is still being compiled and will continue in this way. In the verse genres of folk literature published in Nakhchivan, we come across examples with faces about space. This can also belong to the Eastern Anatolia region. Let's open a parenthesis to indicate that, among the verse types of folk literature, how much lament, lullaby, song, folk song, sometimes puzzles and so on, even though the mania always showed a marked superiority. This will therefore manifest itself clearly in our paper.

Key words: *Nakhchivan, Eastern Anatolia, folk poetry, image, simular*

NAHÇIVAN ve DOĞU ANADOLU HALK ŞİİRİNDE MEKANIN SİMGESEL İMGESELLİĞİ

Elhan YURDOĞLU-MEMMEDOV*

Halk edebiyatında dedelerimiz, ninelerimiz sözü o kadar üfleyip püflemişler, yüz ölçüb bir biçerek evire-çevire kullanmışlar ki, her cümlesinde bir hazine değerinde manayı gizlemişler. Bu bakımdan halk şiiri de ayrı bir önem arzetmekte. Manilerimizde, ağıtlarımızda, ninnilerimizde, aşıklarımızın farklı türlerde dile getirdikleri mısralarında yöresel özelliklerin kendini gösterdiğini de görebiliyoruz.

Azerbaycanın ve Türkiyenin kardeş ve komşu olması dolayısıyla iki ülkenin halk edebiyatı örneklerinde de bir çok benzerlikler bulunmaktadır. Özellikle Azerbaycanın Türkiye ile sınır bölgesi olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiyenin Doğu Anadolu bölgesinin halk edebiyatını kıyasladıkta bazen kıyaslanacak hiç bir detay bulamayabilirsiniz.

Konumuz gereği biz de Nahçıvan ve Doğu Anadolu halk edebiyyatının nazım türlerini, daha belirgin şekilde söylersek halk şiiri örneklerini ele aldık. Bu örneklerde coğrafi mekanın simgeselliği, aynı zamanda bu simgeselliğin edebi türdeki imgeselliğine dikkat çekmeye çalıştık.

Şöyle ki, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinden derlenen halk şiirinde Nahçıvan, Ağrı, Şerur, Elince, Sederek, Batabat ve diğer mekanlar simgesel imge fonksiyonunda karşımıza çıkıyor. Bunu biz Doğu Anadoludan derlenen halk edebiyatı örneklerinin nazım türlerinde de gözlemleyebiliyoruz. Ağrı, Iğdır, Erzurum, Erzincan, Kağızman, Kars, Van, Bitlis ve diğer mekan adları halk şiirinde simgeselleşiyor, dede ve ninelerimiz tarafından imgeleşerek örneğin hangi yöreye ait olduğunu belirtmekle yanısıra şiirin kendisine de bir canlılık kazandırıyor.

Nahçıvan ve Doğru Anadoluya ait halk şiirinin farklı türlerinde yeteri kadar simgesel imgeliklerle karşılaşıyoruz ki, tebliğimizde bu konuya geniş şekilde ışık tutacak, kapsamlı araştırma ortaya koymaya gayret edeceğiz.

İster Nahçıvan, isterse de Doğu Anadolu illerinin halk edebiyatı manevi medeniyyetin tükenmez hazinesi olarak derlenmiş, halen derlenmekte, bundan sonra da bu şekilde devam edecektir. Nahçıvanda yayınlanan halk edebiyatının nazım türlerinde mekanla ilgili yüzlerle örneğe rastlıyoruz. Bunu Doğu Anadolu yoresine de ait edebiliriz. Bir parantez açarak onu da belirtelim ki, halk edebiyatının nazım türleri arasında ne kadar ağıt, ninni, şarkı, türkü, bazen bulmaca ve saire olsa da, maniler her zaman belirgin bir üstünlük sergilemiştir. Bu da dolayısıyla bizim tebliğimizde de kendini açık şekilde göstermiştir. Toplanmış bu örneklerde mekan adı geçenlerini aşağıdaki başlıklar altında toparlayabiliriz.

1. Direk ait olduğu yöre adını simgeleyen mekan imgeleri;

2. Ait olduğu yörenin farklı yerlerini (köy, dağ, göl, nehir v.s.) adının çekilmesiyle simgeleşen mekan imgeleri;

3. Farklı bölgelerin simgeleştiği mekan imgeleri;

4. Farklı ülke, özlellikle komşu ülke yörelerinin simgeleştiği mekan imgeleri.

* *Doç. Dr. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, Güzel Sanatlar, Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Halk Edebiyatı Bölüm Başkanı, e-posta: elxan.yurdoglu@yahoo.com*

Birinci başlık – direkt ait olduğu yöre adını simgeleyen mekan imgelerinin yer aldığı örnekler içerisinde biz Nahçıvan yöresinden Nahçıvan, Ordubat, Sederek, Şerur ve diğer yöre adlarını gösterebiliriz. Bu mekanların yer aldığı halk şiirlerinde yörenin kendine has özellikleri gösterilmekle beraber, mekana hitap edilen örnekleri de tespit edebiliyoruz. Bu yüzden de örneklere bakmamız lazım:

Nahçıvanın yolları,
Alçak uca kolları.
Süpürge ver süpürüm,
Yarım gelen yolları.[1]

Eziziyem Şerurdan,
Çaylar akır Şerurdan.
Mayam yoğrulub menim,
Ezemetden, gürurdan.[2]

Nahçıvanın Duz dağı,
Duz tepesi, duz dağı.
Çekdi yar sinem üstden,
Dağ üstünden yüz dağı.[3]

Ezizim kalası var,
Elince kalası var.
Nuh yurdu Nahçıvanın,
Merd oğlu, balası var.[4]

Biz aynı başlık altında gruplaştırılan mekan imgeli halk şiiri örneklerini Doğu Anadoludan derlenmiş manilerde, şarkılarda da görebiliyoruz. Örneklere bakalım:

Erzurum evrulesen
Çarh olup çevrulesen
İçinden yarim çıhmış
Himinden devrülesen[5]

İydirimin yolları
Alçak uca dağları
Mendil alım süpürem
Yarim gelen yolları[6]

Bir şarkıda ise Iğdır şöyle imgeleşiyor:

Iğdır'ın yolları daşdı
Menim yarim (ay balam) galem gaştı
Niye menden uzaklaşdı
Harda galdı ay balam menim yarim
Gara gözüm ay balam vefakarım

Sular gelir aka aka
Men galmışam (ay balam) baka baka
İndi gele burdan çıka
Menim ela gözlü yarim

Iğdır'ın yolları beşem
Gözlemektir (ay balam) yari peşem
Üç ay oldu görmemişem
Harda galdı ay balam menim yarim
Gara gözlüm ay balam vefakarım[7]

Doğu Anadolu coğrafyasına dahil olan illerin arazi bakımından büyüklüğü, burada nüfuzun da yoğunluğunu kendiliğinden ortaya koyuyor. Böylelikle de ne kadar nüfuz fazla olursa o kadar da insanlar arasındakı iletişimin sıklığı meydana geliyor. Bu da halk edebiyatının – halk şiiri örneklerinin daha fazla örneğinin meydana gelmesine sebep oluşturuyor. Bu yüzden de biz araştırmamız zamanı karşımıza çıkan mekan imgelerinin simgeleştiği örnekleri her iki bölge – Nahçıvan ve Doğu Anadolu bölgesi üzre ayırdık. Bu yüzden de Iğdıra ait olan örneklerden sonra Ağrı ile ilgili örnekleri taktim etmek isteriz:

Ağrı ağrı içinde
Ağrı dağlar içinde
Ağrıya dokunmayın
Köyün oğlanları içinde[8]

Aman Ağrı canım Ağrı
Evim barkım yurdum Ağrı
Gurbet elde senden ayrı
Sana hasret kaldım Ağrı[9]

Şimdi ise Doğu Anadolunun Bingöl ilinin simgeleştiği ve imgesel fonksiyonda yer aldığı örneklere bakalım:

Haydi Bingöl el ele

Yarışalım ilimle
Kardeşlik duygularla
Sarılalım gül ile[10]

Bingöl dört dağ içinde
Yanarım yağ içinde
Kim Bingöl'ü sorarsa
Birtanem var içinde[11]

Bingöl yayla balısın
Çiçeğimsin dalımsın
Bin çuval altınım var
Ondan pahalı mısın?[12]

Doğu Anadoluda halk şiirinde mekan olarak ismi sıkça karşımıza çıkan illerden biri de hiç şübhesiz Erzincandır. Aşağıdakı halk şiiri örneklerinde de biz mekan olarak Erzincanın imge gibi simgeleştiğini görüyoruz:

Yaşa pınarım yaşa
Kebabım dola tasa
Ne yapacak Ayşe'ye
Erzincan'daki paşa[13]

Erzincan düze gider
Dağ boyu süze gider
Yar yolunu şaşırmış
İnşallah bize gider[14]

Erzincanla ilgili türkülerde de bölgenin imgeleştiği örnekler çoktur. Bir türküye bu anlamda bakabiliriz:

Erzincan Erzincan yolun düz gider
Allar geymiş bir kınalı kız gider (kız gider of)
Yaralıdır göynüm yarıma gider
Her yanını bürümüş duman Erzincan

Yarin diyarına düşeydi yolum
Bağladı boynuna uladı kolum (uladı kolum of)
Soyumu sorarsan doğudur elim
Her yanını bürümüş duman Erzincan.[15]

Van da konumuzun dışında değil. Hatta şöyle ifade etsek düşünüyorum ki, hiç de gerçeğin sınırlarını aşmayız. Halk şiiri türlerinin Doğu Anadolu yöresindeki örneklerinde Van en çok karşımıza çıkıyor. Özellikle mani türünde bunu aydın şekilde tespit edebiliyoruz:

Su gelir deste gider
Dolanır dosta gider
Şen olsun böyle Van›ı
Rüt gelen yüklü gider.[16]

Van bağında gül biter
Güllerde bülbül öter
Nice bin şehit versek
Yalnız Van bize yeter.[17]

Van bağına, Van bağına
Gül diktim yar bağına
Güller gana boyandı
Ermedim muradıma.[18]

Erekten indim Van'a
Sedir gurdum eyvana
Oğlun mana aşığtır
Sana noli geynana.[19]

Araştırmamız zamanı ait olduğu yörenin farklı yönlerini (dağ, göl, nehir, köy ve s.) adını çekilmesiyle simgeleşen mekan imgeleri de yer almaktadır. Bu tür örnekleri ister Nahçıvandan, isterse de Doğu Anadoludan derlenmiş halk şiiri türleri içerisinde bulabiliriz. Bu yüzden de araştırmaya tabi tuttuğumuz örneklerde Nahçıvan yöresinin bir çok köyleri, nehirleri, kaleleri imgeleşmiştir. ve bu imgeler sadece adıgeçen yeri değil, aynı zamanda bölgeyi simgeleştiriyor. Biz bu simgeliği derlenmiş örnekleri söyleyen dedelerin, ninelerin kendi duygu ve düşüncelerini dile getirirken ortaya koyduklarını görüyoruz. Dedelerimiz, ninelerimiz konumuzla ilgili simgeleri de ustalıkla halk şiirini kullanarak halka ulaştırmışlar. İlk olarak Nahçıvandan derlenmiş örneklere dikkat edelim. İki farklı şarkı metninde bakalım:

I metin:

Bizim kendimizde duman havalı,
Yendim bahçamıza yamac kayalı.
Geldim Tezekende götdüm kavalı,
Bir ceyran ovladık Sarhankalalı.
Gardaş bı ceyranı hardan almısan,
Ovluyub, getirib tora salmısan.[20]

II metin:

Oturub serv çinar kölgesinde hemdem ile,
Pürreyi çay içende lezzeti var Dırnısımın.
Edeb ile getirir istol üste Seyyidi çay
Başka alem, özge dem hörmeti var Dırnısımın[21]

Maniler de bu manada dikkat çekici:

Aşık deyer Kelekli,
Olub niye kelekli.
Babaların yurd yeri,
Nevelerin Kelekli[22]

Ezizinem kış dağa,
Bu yol geder Kışlağa.
Namerdin yolu düşsün,
Yay arana, kış dağa[23]

Ezizinem halhala,
Bu yol geder Halhala.
Cefa çekdim yar sevdim,
Gorhuram ki, halh ala[24]

Bundan ilave dağların, yaylaların, köylerin, mukaddes yerlerin simgeleştiği mekan olarak yer alan imgeler de halk şiirinde kendine yer bulmuştur. Yine iki farklı türkü sözüne bakalım:

I metin:

Eyricede ekdim meke
Üreyim bağladı leke
Sen gelince öldüm belke[25]

II metin:

Yaycının yolları çayır, çimendi,
Yarımın gözleri yakut, yemendi.
Bir parça mektubun neçe tümendi?
Yazıb gönderesen men bivefaya[26]

Kağızın ağına bah,
Dönder gırağına bah.
Könlün beni istse
Batabad dağına bah[27]

Arpaçayı akır hey,
Göyde şimşek çakır hey.
Gözledim yar gelmedi,
Gözüm yola bakır hey[28]

Asefkef ocağında,
Şam yanar bucağında.
Burdan bir gelin keçdi,
Ağ oğlan kucağında[29]

Nahçıvanda "Aras" nehrinin özellikle imgeleştiği yüzlerle örnek karşımıza çıkıyor. Burada "Aras" nehri derdin, kederin, ayrılığın simgesi gibi de imgeleştiği, daha çok halkın ikiye parçalanması, topraklarının Çar Rusyası ve İran arasında bölüştürülmesi fonunda kendi akrabalarından, kardeş ve bacılarından ayrı düşmesini Aras nehrine yüz tutarak dile getirmişler. Bu zaman Aras nehri canlı bir imge gibi görülüyor. Coğrafi akım istikametinin bir halkı ikiye bölmesi dedelerimizin, ninelerimizin yarasını yuyan suya değil, yaralarını daha da acıtan tuza çevirmiştir. Bu yüzden de Arasın imgeleştiği ve Nahçıvanın simgeleştiği yüzlerle örnek ortaya çıkmıştır ki, onlardan da bazılarını örnek verebiliriz:

Araz, Araz, han Araz,
Her gölden kalkan Araz.
And verirem Allah'a,
Gel eyleme kan, Araz[30]

Arazı keçen de var,
Suyunnan içen de var.
Çehmeyin kardaş adı,
Üreyi keçen de var[31]

Araz, Araz, can Araz,
Derdine kurban, Araz.
Ahın beni yandırdı,
Dur, kalk, alış, yan, Araz[32]

Arazım han Arazdı,
Gah derin, gah dayazdı.
Bir yanında yaz güler,
Bir tarafı ayazdı.[33]

Araz, Araz, han Araz,
Dağlardan aşan Araz,
Yardan bir haber getir,
Evimi yıkan Araz[34]

Doğu Anadolu halk şiiri örneklerinde de ait olduğu yörenin farklı bölgelerinin imgeleşerek simgelik oluşturduğu köyler, ilçeler, göller, dağlar ve sair örnekler sık-sık karşımıza çıkıyor:

Avih'in yolu ince,
Düşümde gördüm gece,
Kuşler kurbanız olem,
Yarimin hali nice.[35]

Araz üste köz üste
Kebap yanar köz üste
Goy meni öldürsünler
Bir ala göz gız üste[36]

Altın yüzük var benim
Parmağımda dar benim
Bu Eleşkirt içinde
Kara kaşlı yar benim[37]

Enver Paşa hücum dedi
Yarıldı Moskof'un ödü
Zalım Allahüekber dağı
Neçe yiğit aslan yedi[38]

Bardız Deresi kan çağlar
Analar ciğerin dağlar
Çil Horoz dağı salında
Neçe nişanlılar ağlar[39]

Allahüekber yan yatar
Kırazmış da güneş batar
Allah(hü)ekber'in döşünde
Neçe bin şehitler yatar[40]

Eriç'in altı bağlar
İndim bir gelin ağlar
Al gelini vurmuş
Murat alacak çağlar[41]

Ekin ektim düzlere
Diken oldum gözlere
İşte ben gidiyorum
Harput kalsın sizlere.[42]

Ayrılmışam eşimden
Eşimden yoldaşımdan
Mastar dağı ben miyim
Duman kalkmaz başımdan[43]

Ve bu şarkıda ise Demishan imgeleşerek simgelik oluşturmuştur:

Demishan'ın yamacı
(Koluna kol bağına mercanına)
(Elim soğuk değdi yarin canına)
Çift gezer iki bacı
(Koluna kol bağına mercanına)
(Elim soğuk değdi yarin canına)
Büyüğü hele mele
(Koluna kol bağına mercanına)
(Elim soğuk değdi yarin canına)
Küçüğü can ilacı
(Koluna kol bağına mercanına)
(Elim soğuk değdi yarin canına)[44]

Araştırmalarımız zamanı halk şiiri örneğinin derlendiği yöreye ait olmayan, daha doğrusu farklı yörelerin simgeleştiği mekan imgelerine de rastlıyoruz. Şöyle ki, Nahçıvandan derlenmiş halk şiirinde Bakünün, Gencenin, Şirvanın ve başka yörelerin, aynı zamanda Doğu Anadoludan derlendiği halde İstanbulun, İzmirin, Ankaranın ve başka illerin imgeleri de karşımıza çıkıyor. Önce Nahçıvandan derlenmiş örnekleri gözden geçirelim:

Gızıl üzük var benim,
Barmağıma dar benim.
Viran galmış Bakıda
Bir sevdiyim var benim[45]

Genceden gel Genceden,
Atın yesin yoncadan.
Sevib ala bilmesin
Belin sınsın iceden[46]

Şuşanın Han bulağı,
Olub viran bulağı.
Üstünde şehid düşüb,
Olubdur kan bulağı[47]

Ezizim Gazakdadı,
Yol gedir Gazaktadı.
Bu kızın sevgilisi
Ne yaman uzaktadı[48]

Karabağda bağ olmaz
Kara salkım ağ olmaz.
Oğlu ölen ananın
Üreyinde yağ olmaz[49]

Bir çay vardır Hekeri,
Bir el vardır, köçeri.
Yarab, balam böyüsün,
Olsun düşmen çeperi.[50]

Vediden durna keçdi,
Bilmedi bu ne köçdü.
El döndü didergine,
Here bir yana köçdü[51]

Nahçıvan Azerbaycanın, Doğu Anadolu da Türkiyenin bir bölgesidir. Fakat araştırmaya tabii tuttuğumuz halk şiiri örnekleri arasında Nahçıvandan derlenip de Azerbaycana ait olmayan ülkelerin farklı mekanlarının simgeleştiği imgesel örnelere de pek çok rastlıyoruz. Fakat bu bakımdan Doğu Anadoludan derlenen halk şiiri örneklerinde aynı fikri söyleyemiyoruz. Şöyle ki, verdiğimiz yarımbaşlık altında sadece bir örnekle karşılaştık. O da Azerbaycanın Karabağ bölgesinin simgeleştiği mekan imgeli bir manidir. Önce Nahçıvandan derlenen örneklere bakalım ve sonda Doğu Anadoludan derlenen o yegane maniyi taktim edeceğiz:

Ağrıdan gel, Ağrıdan,
Başmakçığım sarğıdan.
Men ele kız deyilem,
Gardaş başın ağrıdan[52]

A Tebriz, Sona Tebriz,
Günleri sana, Tebriz.
Bizi ayrı salanı,
Od tuta, yana, Tebriz.[53]

Bir kuş gelir Derbendden,
Demir kapı Derbendden.
Sinemde defterim var,
Yazılıbdır her derdden[54]

Gel gedek Erzuruma,
Yol geder Erzuruma.
Devesi ölmüş erebem,
Dözerem her zuluma[55]

Men aşık Hoyda kaldı,
Merendde, Hoyda kaldı.
Ölmeyinden deyilem,
Gözümde toy da kaldı[56]

Ay geder, ulduz geder,
Mekke yolu düz geder.
Kiyamet onda kopar,
Dul kişiye kız geder[57]

Sisyanın boz dağları,
Tutubdu toz dağları.
Tutaydım yar elinden
Aşaydım tez dağları[58]

Yerevanın yollarında,
Bend oldum kollarında.
Ben bazubend olaydım
Yarımın kollarında[59]

Savalan buz bağladı,
Yolu yarpız bağladı.
Bir naşı tebib geldi,
Yarama duz bağladı[60]

Ezizim Dağıstana,
Yol geder Dağıstana.
Necesen bir ah çekem
Ahımdan dağ isdana[61]

Gün geder şamda meler,
Urumda, Şamda meler.
Yakasız köynek geyen,
Bacasız damda meler[62]

Tebriz üste Hoy, Selmas, hakışta,
Almanı versem almaz, hakışta.
Deynen almanı alsın, hakışta,
Bu dünya bele kalmaz, hakışta.[63]

Iğdır manileri arasında ise yarımbaşlık altında gruplaştırdığımız şu maniyle karşılaştık:

Garabağ'da talan var
Meni derde salan var
Get bayram ele gel
Gözü yolda kalan var[64]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, halk şiirinde, folklordan gelen nazım türlerinde ister Nahçıvan yöresinden derlenmiş, isterse de Doğu Anadolunun farklı illerinden derlenmiş örneklerde o yörenin kendisi başlıca imge olarak, bir karakter fonksiyonunda iştirak etmektedir. Bununla da maninin, şarkının, türkünün, bulmacanın, ağıtın, ninninin, okşamanın "Ben şu yöreye aitim" iddasını söylemesine imkan sağlamıştır.

Şunu da belirtelim ki, bazı örnekler hem Nahçıvanda, hem de Doğu Anadoluda karşımıza çıkıyor. Bu zaman "ama"lı sorulara ne gibi yanıt verebiliriz? Bu da folklorun, halk edebiyatının gezerlilik karakterinden doğan bir varsayımdır ki, zamanla tacirler, seyyahlar, bazı zamanlarda hatta savaşlar zamanı dövüşçüler yerli halktan duyduklarını sonrakı zamanlarda kullanmakla, yahut da esir aldıkları insanların kendi insanları ile kaynayıp karışmasından aynı halk edebiyatı örneklerinin farklı yörelerde var olması ihtimali de ortaya çıkıyor.

Konumuz gereği halk edebiyatının nazım türlerinde, halk şiirinde mekan adları, yer-yurt isimleri simgesel imge fonksuyonu kazanmış oluyor.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Amanoğlu E. Azerbaycan halk edebiyatında Nahçıvan manileri. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2003, 104 s. s.22

2 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. I cild. Nahçıvan: Ecemi, 2010, s.324

3 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. I cild. Nahçıvan: Ecemi, 2010, s.333

4 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. III cild. Nahçıvan: Ecemi, 2011, s.417

5 Erzurum türküleri, manileri ve tekerlemeleri. https://www.erzurumsayfasi.com/haber/erzurum-turkuleri-manileri-ve-tekerlemeleri-h102.html

6 Iğdırın manileri. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/igdir-manileri-2-liste/37241

7 Zorlu T. Iğdır'ın Yolları Daşdı. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/igdir-in-yollari-dasdi/30856

8 Özbek M. Folklor ve Türkülerimiz. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/agri-dagindan-astim/20042

9 Terzioğlu M. A. Ağrı Yöresinde Kayıt Altına Alınmamış Türküler Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2015, s. 18.

10 Bingöl yöresi manileri. https://www.maniveatasozleri.com/bingol-yoresi-manileri/

11 Bingöl yöresi manileri. https://www.maniveatasozleri.com/bingol-yoresi-manileri/

12 Bingöl manileri. http://www.darkopruhurs.com/?Syf=26&Syz=218081

13 Dündar S. Erzincan Erzincan yolun düz gider. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/erzincan-erzincan-yolun-duz-gider/28523

14 Erzincan manileri 5. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/erzincan-manileri-5/45524

15 Dündar S. Erzincan Erzincan yolun düz gider. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/erzincan-erzincan-yolun-duz-gider/28523

16 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

17 Kayaçelebi Ü. Van manlier. "http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

18 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

19 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

20 İsmayıl M. El sözü – yurd yaddaşı. Bakı: Elm, 2010, s.101

21 İsmayıl M. El sözü – yurd yaddaşı. Bakı: Elm, 2010, s.120

22 İsmayıl M. Halk yaddaşının izleri. Bakı: Elm, 2005, s.94

23 İsmayıl M. El sözü – yurd yaddaşı. Bakı: Elm, 2010, s.91

24 İsmayıl M. El sözü – yurd yaddaşı. Bakı: Elm, 2010, s.91

25 İsmayıl M. El sözü – yurd yaddaşı. Bakı: Elm, 2010, s.109

26 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. II cild. Nahçıvan: Ecemi, 2011, s.334

27 Amanoğlu E. Azerbaycan halk edebiyatında Nahçıvan manileri. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2003, 104 s. s.5

28 Amanoğlu E. Azerbaycan halk edebiyatında Nahçıvan manileri. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2003, 104 s. s.32

29 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. I cild. Nahçıvan: Ecemi, 2010, s.311

30 İsmayıl M. El sözü – yurd yaddaşı. Bakı: Elm, 2010, s.88

31 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. III cild. Nahçıvan: Ecemi, 2011, s.309

32 Nahçıvan bayatıları. Bakı: Nurlan, 2009, s.40

33 Nahçıvan bayatıları. Bakı: Nurlan, 2009, s.41

34 Nahçıvan bayatıları. Bakı: Nurlan, 2009, s.42

35 Ağrı manlier.https://edebiyatvesanatakademisi.com/agri-turkuleri/agri-manileri/45120

36 Ağrı manlier.https://edebiyatvesanatakademisi.com/agri-turkuleri/agri-manileri/45120

37 Ağrı manlier.https://edebiyatvesanatakademisi.com/agri-turkuleri/agri-manileri/45120

38 Sarıkamışta ölenlerin ağıtı. https://bekirhoca.com/turku-hikayeleri/sarikamista-olenlerin-agiti/

39 Sarıkamışta ölenlerin ağıtı. https://bekirhoca.com/turku-hikayeleri/sarikamista-olenlerin-agiti/

40 Sarıkamışta ölenlerin ağıtı. https://bekirhoca.com/turku-hikayeleri/sarikamista-olenlerin-agiti/

41 Edremit Vana bakar. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/edremit-van-a-bakar/28074

42 Demirbaş E. Ekin ektim düzlere. https://sarki.bikuple.net/enver-demirbag-ekin-ektim-duzlere-sarki-sozu-29705

43 Kaş C.A. Harput tarihin'de manilerle gezinti. http://www.buyukhaber.com/harput-tarihinde-manilerle-gezinti-makale,650.html

44 Hatunoğlu Ş. Demishanın Yamacı. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/demishan-in-yamaci/27496

45 Amanoğlu E. Azerbaycan halk edebiyatında Nahçıvan manileri. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2003, 104 s. s.79

46 Amanoğlu E. Azerbaycan halk edebiyatında Nahçıvan manileri. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2003, 104 s. s.42

47 Nemet S. Poetik yaddaşımızda ağılar. Nahçıvan, Kızıldağ, 2007, s.105

48 İsmayıl M. El sözü – yurd yaddaşı. Bakı: Elm, 2010, s.83

49 Nemet S. Poetik yaddaşımızda ağılar. Nahçıvan, Kızıldağ, 2007, s.138

50 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. II cild. Nahçıvan: Ecemi, 2011, s.312

51 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. III cild. Nahçıvan: Ecemi, 2011, s.389

52 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. I cild. Nahçıvan: Ecemi, 2010, s.333

53 Nemet S. Poetik yaddaşımızda ağılar. Nahçıvan: Kızıldağ, 2007, s.102

54 Gasımova L. Yaycı ve yaycılılar. Bakı: Şirvanneşr, 2002, s. 118

55 Nemet S. Poetik yaddaşımızda ağılar. Nahçıvan, Kızıldağ, 2007, s.135

56 Nemet S. Poetik yaddaşımızda ağılar. Nahçıvan, Kızıldağ, 2007, s.139

57 İsmayıl M. El sözü – yurd yaddaşı. Bakı: Elm, 2010, s.91

58 Amanoğlu E. Azerbaycan halk edebiyatında Nahçıvan manileri. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2003, 104 s. s.71

59 Amanoğlu E. Azerbaycan halk edebiyatında Nahçıvan manileri. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2003, 104 s. s.76

60 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. I cild. Nahçıvan: Ecemi, 2010, s.318

61 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. I cild. Nahçıvan: Ecemi, 2010, s.329

62 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. I cild. Nahçıvan: Ecemi, 2010, s.398

63 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. I cild. Nahçıvan: Ecemi, 2010, s.387

64 Iğdırın manileri. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/igdir-manileri-2-liste/37241

65 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. I cild. Nahçıvan: Ecemi, 2010, s.311

66 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. I cild. Nahçıvan: Ecemi, 2010, s.311

67 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. III cild. Nahçıvan: Ecemi, 2011, s.417

68 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. II cild. Nahçıvan: Ecemi, 2011, s.309

69 İsmayıl M. El sözü – yurd yaddaşı. Bakı: Elm, 2010, s.102

70 https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/igdir-manileri-2-liste/37241

71 Özbek M. Folklor ve Türkülerimiz. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/agri-dagindan-astim/20042

72 Bingöl yöresi manileri. https://www.maniveatasozleri.com/bingol-yoresi-manileri/

73 Bingöl yöresi manileri. https://www.maniveatasozleri.com/bingol-yoresi-manileri/

74 Bingöl yöresi manileri. https://www.maniveatasozleri.com/bingol-yoresi-manileri/

75 Bingöl manileri. http://www.darkopruhurs.com/?Syf=26&Syz=218081

76 Bingöl manileri. http://www.darkopruhurs.com/?Syf=26&Syz=218081

77 Bingöl manileri. http://www.darkopruhurs.com/?Syf=26&Syz=218081

78 Bingöl manileri. http://www.darkopruhurs.com/?Syf=26&Syz=218081

79 Bingöl manileri. http://www.darkopruhurs.com/?Syf=26&Syz=218081

80 Bingöl manileri. http://www.darkopruhurs.com/?Syf=26&Syz=218081

81 Bingöl manileri. http://www.darkopruhurs.com/?Syf=26&Syz=218081

82 Bingöl manileri. http://www.darkopruhurs.com/?Syf=26&Syz=218081

83 Bingöl manileri. http://www.darkopruhurs.com/?Syf=26&Syz=218081

84 Bingöl manileri. http://www.darkopruhurs.com/?Syf=26&Syz=218081

85 Bingöl manileri. http://www.darkopruhurs.com/?Syf=26&Syz=218081

86 Engin F. Erzincana girdim. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/erzincan-a-girdim-1/28525

87 Yamacı A. Erzincandan Kemahtan 1. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/erzincan-dan-kemah-tan-1/28528

88 Uçar R. Erzincandan Kemahtan 2. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/erzincan-dan-kemah-tan-2/28529

89 Erzincan manileri 5. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/erzincan-manileri-5/45524

90 Erzincan manileri 5. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/erzincan-manileri-5/45524

91 Vanlıdır dedikleri. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/vanlidir-dedikleri-van-manileri-1/45009

92 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

93 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

94 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

95 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

96 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

97 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

98 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

99 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

100 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

101 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

102 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

103 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

104 Çelik A. Vanlıyam, şanlıyam. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/vanliyam-sanliyam/23552

105 Çelik A. Vanlıyam, şanlıyam. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/vanliyam-sanliyam/23552

106 Çelik A. Vanlıyam, şanlıyam. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/vanliyam-sanliyam/23552

107 Vanlıdır dedikleri. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/vanlidir-dedikleri-van-manileri-1/45009

108 Vanda yaptım çiğ köfte. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/van-da-yaptim-cigkofte-maniler-3/45012

109 Vanda yaptım çiğ köfte. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/van-da-yaptim-cigkofte-maniler-3/45012

110 İsmayıl M. Halk yaddaşının izleri. Bakı: Elm, 2005, s.100

111 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. I cild. Nahçıvan: Ecemi, 2010, s.311

112 Özbek M. Folklor ve Türkülerimiz. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/agri-dagindan-astim/20042

113 Sana derler dertli Ağrı. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/sana-derler-dertli-agri/34539

114 Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

115 Ağrı manlier. https://edebiyatvesanatakademisi.com/agri-turkuleri/agri-manileri/45120

116 Mavi Vandır gölümüz. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/mavi-van-dir-golumuz-maniler-4/45013

117 Arpaçayın kenarı. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/arpacay-in-kenari/24710

118 Sarıkamışta ölenlerin ağıtı. https://bekirhoca.com/turku-hikayeleri/sarikamista-olenlerin-agiti/

119 Sarıkamışta ölenlerin ağıtı. https://bekirhoca.com/turku-hikayeleri/sarikamista-olenlerin-agiti/

120 Sarıkamışta ölenlerin ağıtı. https://bekirhoca.com/turku-hikayeleri/sarikamista-olenlerin-agiti/

121 Sarıkamışta ölenlerin ağıtı. https://bekirhoca.com/turku-hikayeleri/sarikamista-olenlerin-agiti/

122 Sarıkamışta ölenlerin ağıtı. https://bekirhoca.com/turku-hikayeleri/sarikamista-olenlerin-agiti/

123 Sarıkamışta ölenlerin ağıtı. https://bekirhoca.com/turku-hikayeleri/sarikamista-olenlerin-agiti/

124 Edremit Vana bakar. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/edremit-van-a-bakar/28074

125 Edremit Vana bakar. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/edremit-van-a-bakar/28074

126 Edremit Vana bakar. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/edremit-van-a-bakar/28074

127 Kaş C.A. Harput tarihin'de manilerle gezinti. http://www.buyukhaber.com/harput-tarihinde-manilerle-gezinti-makale,650.html

128 Kaş C.A. Harput tarihin'de manilerle gezinti. http://www.buyukhaber.com/harput-tarihinde-manilerle-gezinti-makale,650.html

129 Hatunoğlu Ş. Demishanın Yamacı. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/demishan-in-yamaci/27496

130 Sarıkamışta ölenlerin ağıtı. https://bekirhoca.com/turku-hikayeleri/sarikamista-olenlerin-agiti/

131 Sarıkamışta ölenlerin ağıtı. https://bekirhoca.com/turku-hikayeleri/sarikamista-olenlerin-agiti/

132 Nemet S. Poetik yaddaşımızda ağılar. Nahçıvan, Kızıldağ, 2007, s.118

133 Nemet S. Poetik yaddaşımızda ağılar. Nahçıvan, Kızıldağ, 2007, s.118

134 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. II cild. Nahçıvan: Ecemi, 2011, s.326

135 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. II cild. Nahçıvan: Ecemi, 2011, s.374

136 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. III cild. Nahçıvan: Ecemi, 2011, s.379

137 İsmayıl M. Halk yaddaşının izleri. Bakı: Elm, 2005, s.138

138 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. II cild. Nahçıvan: Ecemi, 2011, s.286

139 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. III cild. Nahçıvan: Ecemi, 2011, s.377

140 Nemet S. Poetik yaddaşımızda ağılar. Nahçıvan, Kızıldağ, 2007, s.102

141 Amanoğlu E. Azerbaycan halk edebiyatında Nahçıvan manileri. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2003, 104 s. s.22

142 Amanoğlu E. Azerbaycan halk edebiyatında Nahçıvan manileri. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2003, 104 s. s.71

143 Amanoğlu E. Azerbaycan halk edebiyatında Nahçıvan manileri. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2003, 104 s. s.75

144 Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildde. II cild. Nahçıvan: Ecemi, 2011, s.279-280

[145] İsmayıl M. El sözü – yurd yaddaşı. Bakı: Elm, 2010, s.122

[146] İsmayıl M. Halk yaddaşının izleri. Bakı: Elm, 2005, s.104

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Ağrı manlier. https://edebiyatvesanatakademisi.com/agri-turkuleri/agri-manileri/45120

Amanoğlu E. Azerbaycan halk edebiyatında Nahçıvan manileri. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2003, 104 s.

Arpaçayın kenarı. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/arpacay-in-kenari/24710

Bingöl manileri. http://www.darkopruhurs.com/?Syf=26&Syz=218081

Bingöl yöresi manileri. https://www.maniveatasozleri.com/bingol-yoresi-manileri/

Çelik A. Vanlıyam, şanlıyam. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/vanliyam-sanliyam/23552

Demirbaş E. Ekin ektim düzlere. https://sarki.bikuple.net/enver-demirbag-ekin-ektim-duzlere-sarki-sozu-29705

Dündar S. Erzincan Erzincan yolun düz gider. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/erzincan-erzincan-yolun-duz-gider/28523

Edremit Vana bakar. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/edremit-van-a-bakar/28074

Engin F. Erzincana girdim. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/erzincan-a-girdim-1/28525

Erzincan manileri 5. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/erzincan-manileri-5/45524

Erzurum türküleri, manileri ve tekerlemeleri. https://www.erzurumsayfasi.com/haber/erzurum-turkuleri-manileri-ve-tekerlemeleri-h102.html

Gasımova La. Yaycı ve yaycılılar. Bakı: Şirvanneşr, 2002, 300 s.

Hatunoğlu Ş. Demishanın Yamacı. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/demishan-in-yamaci/27496

Iğdırın manileri. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/igdir-manileri-2-liste/37241

İsmayıl M. El sözü – yurd yaddaşı. Bakı: Elm, 2010, 168 s.

İsmayıl M. Halk yaddaşının izleri. Bakı: Elm, 2005, 144 s.

Kaş C.A. Harput tarihin'de manilerle gezinti. http://www.buyukhaber.com/harput-tarihinde-manilerle-gezinti-makale,650.html

Kayaçelebi Ü. Van manlier. http://www.bolgegazetesivan.com/yazar-van-manileri-320.html

Mavi Vandır gölümüz. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/mavi-van-dir-golumuz-maniler-4/45013

Nahçıvan bayatıları. Bakı: Nurlan, 2009, 356s.

Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 ciltte. I cilt. Nahçıvan: Ecemi, 2010, 512 s.

Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 ciltte. II cilt. Nahçıvan: Ecemi, 2011, 496 s.

Nahçıvan Folklor Antologiyası. 3 ciltte. III cilt. Nahçıvan: Ecemi, 2011, 496 s.

Nemet S. Poetik yaddaşımızda ağılar. Nahçıvan, Kızıldağ, 2007, 142 s.

Özbek M. Folklor ve Türkülerimiz. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/agri-dagindan-astim/20042

Sana derler dertli Ağrı. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/sana-derler-dertli-agri/34539

Sarıkamışta ölenlerin ağıtı. https://bekirhoca.com/turku-hikayeleri/sarikamista-olenlerin-agiti/

Terzioğlu M.A. Ağrı Yöresinde Kayıt Altına Alınmamış Türküler Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2015, s. 18. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/agri-daginin-gulleri/34533

Uçar R. Erzincandan Kemahtan 2.https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/erzincan-dan-kemah-tan-2/28529

Vanda yaptım çiğ köfte. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/van-da-yaptim-cig-kofte-maniler-3/45012

Vanlıdır dedikleri. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/vanlidir-dedikleri-van-manileri-1/45009

Yamacı A. Erzincandan Kemahtan 1. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/erzincan-dan-kemah-tan-1/28528

Zorlu T. Iğdır›ın Yolları Daşdı. https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/igdir-in-yollari-dasdi/30856

İLAVE

Yukarıda metin dahilinde veremediğimiz ve yarımbaşlıklar halinde incelediğimiz Nahçıvan ve Doğu Anadolu halk şiiri örneklerinin çok fazla olması dolayısıyla makalemize ilave olarak burada belirttğimiz başlıklar altında taktim ediyoruz.

1. Direk ait olduğu yöre adını simgeleyen mekan imgelerinin yer aldığı örnekler:

Nahçıvandan derlenmiş örnekler:

Nahçıvanı il aldı,
Bir yar sevdim, el aldı.
Kaş ki, sevişmeyeydim,
Arzum gözümde kaldı[65]

Nahçıvan yolu yavşan,
Halım olub perişan.
Bir ile kimi gelmesen,
Goyallar mene nişan[66]

Ezizinem sözü var,
Nahçıvanın sözü var.
Her nakışda Ecemi,
Barmağının izi var.[67]

Nahçıvanın sal duzu, hakışta,
Yemeye az sal duzu, hakışta.
Emikızının kefidir, hakışta,
Ere gedir baldızı, hakışta[68]

Cebrayılın danası
Ölüb kalıp derede
Gelin gedeh getireh
Ordubada yetireh
Ordubadın kuşları
Kakkıldaşır den üste...[69]

Doğu Anadoludan derlenmiş örnekler:

Get İydire incir al
Saatıma zincir al
Uzak yoldan gelipsen
Gir goynuma dincin al[70]

En meşhur çiçek balı
Gezersen yaylaları
Bin bir renk çiçeklerden
Ağrı'nın çiçek balı[71]

Şu dere buz bağlamış
Dibi nergiz bağlamış
Baba beni evlendir
Bingöl'de kız kalmamış[72]

Bingöl tarlası çeltik
Güzeli sanki keklik
O güzel benim olsa
Yüreğim eder şenlik[73]

Bingöl'de çalışırım
Ustama danışırım
Dün gece rüya gördüm
O yarla konuşurum[74]

Bingöllüyüm Bingöllü
Hayatım sensiz ölü
Kız ben daha ölmedim
Saramaz elin dölü[75]

Bir yar sevdim Bingöllü
Savurdu yürek külü
Leyla diye severken
Mecnundur gönlüm çölü[76]

Bingöl etrafı dağdır
İçinde sevdiğim vardır
Aşkta karşılık vermez
Meğer yüreği dardır[77]

Bingöl balı olaydım
Sofrada bulunaydım
Yarin kahvaltısında
Ağzına dolanaydım[78]

Bingöl aşağı çarşı
Durma güneşe karşı
Güneş seni kıskanır
Fırlatır uzay taşı[79]

Bingöllüye vuruldum
Aşkına hayal kurdum
Başlık param yok idi
Kapıya köle oldum[80]

Bingöllüyü severim
Aşkla yanan fenerim
Şartlarını söylesin
Varım yoğum sererim[81]

Bingöl deprem fayında
Felaketi yayında
Canım ciğerim sızlar
Yarim enkaz altında[82]

Bingöl deprem görmesin
Anneler üzülmesin
Mevlam bizi korusun
Ciğerler süzülmesin[83]

Bingölün altı dere
Güzeli gönlüme gore
Eğer bana varmasa
Varsın sağıra köre[84]

Bingöl tarlası çeltik
Güzeli sanki keklik
O güzel benim olsa
Yüreğim eder şenlik[85]

Erzincan'a Girdim

Erzincan'a girdim ne güzel bağlar
Erzurum'a vardım dumanlı dağlar

Elleri koynunda bir güzel ağlar
Oy anam anam hallarım yaman

Yüce dağ başında çadır açarım
Nazlım seni burdan alıp kaçarım
Kahve bulamazsam kenger içerim
Oy anam anam hallarım ağlar

Anama söyleyin lamba yakmasın
Çuha şalvarıma uçkur takmasın
Oğlum gelir diye yola bakmasın
Oy anam anam hallarım yaman[86]

Erzincan'dan Kemah'tan 1

Erzincan'dan Kemah'tan
Yar gelir oynamaktan
Kolumda can kalmadı
Tef çalıp oynamaktan

(Bağlantı)
Oy dağlar oy dağlar
Sılada yarim ağlar
Ağlarsa anam ağlar
Kalanı yalan ağlar

Ağlama ninem (anam) ağlama
Boşuna ciğer dağlama
Ben gidersem gelirim
Nafile kara bağlama

Erzincan'ın deresi
Hayli de çeker arası
Mehmedimi vurdular
Yedi yerden yarası[87]

Erzincan'dan Kemah'tan 2

Erzincan'dan Kemah'tan (Dellocan Dellocan)
Yar gelir oynamaktan (Dellocan Dellocan)
Yarin parmağı şişmiş (Dellocan Dellocan)
Def çalıp oynamaktan (Dellocan Dellocan)

Erzincan'dan Kemah'tan (Dellocan Dellocan)
Kervan gelir sabahtan (Dellocan Dellocan)
Anam babam Erzincan (Dellocan Dellocan)
Sen ne hoşsun ıraktan (Dellocan Dellocan)

Anam babam Erzincan (Dellocan Dellocan)
Sen ne hoşsun ıraktan (Dellocan Dellocan)
Bu yıl Fırat pek coşmuş (Dellocan Dellocan)
Kışın çok kar yağmaktan (Dellocan Dellocan)

Anam babam Erzincan (Dellocan Dellocan)
Sen ne hoşsun ıraktan (Dellocan Dellocan)
Durur sisler içinde (Dellocan Dellocan)
Erzincan ta uzaktan (Dellocan Dellocan)

Durur sisler içinde (Dellocan Dellocan)
Erzincan ta uzaktan (Dellocan Dellocan)
Etrafını dağ tutmuş (Dellocan Dellocan)
Farkın yoktur çanaktan (Dellocan Dellocan)[88]

Erzinan'da bir kuş var
Kanadında gümüş var
Gitti ibiş gelmedi
Ecep bunda bir iş var[89]

Erzincan elinizde
Kurtulam dilinizden
Yeşil başlı ördek olsam
Su içmem gölünüzden[90]

Van'dan çıktım galaya,
Baktım mavi deryaya,
Men nereden düştüm,
Böyle gara sevdaya.[91]

Van'dan çığtım galaya
Bağtım mavi deryaya
Men nereden düştüm ki
Böyle gara sevdaya.[92]

Van'a gelmez olaydım
Seni görmez olaydım
Göynüme ataş düştü
Keşke sevmez olaydım.[93]

Değme dala guş gonmaz
Her erkek yiğit olmaz
Vanın deligannisi
Aramağnan bulunmaz.[94]

Dama goydum yağacağ
Yarın vapur galğacağ
Yârim Van'dan giderse
Bana kimler bağacağ.[95]

Gurut ezdim ecele
Ğer ğabar ver gecele
Yârim Van'a gelende
Gurban kesim ecele.[96]

Yılana bağ yılana
Çığmış dağı dolana
Eller gurban, men gurban
Van'lı güzel oğlana.[97]

Bağçalarda maydanoz
Maydanozu yoldunuz
Toprağ başlı Vanlılar
Siz de tango oldunuz.[98]

Kerdiye ektim biber
Hesretin bana yeter
Van'dan gız alanların
Yüzleri daim güler.[99]
Mendilim dalda galdı
Gözlerim yolda galdı
Van'ın dilberlerine
Gönlüm tağılı galdı.[100]

Van'a gurdum pıtırğ
Yârim gelsin otırağ
Bir o desin bir de ben
Bu sevdadan gurtulağ.[101]

Bileziğim var benim
Bileğime dar benim
Van'da dillere destan
Gara gözlü yar benim.[102]

Men bir Van'lı dilberem
Yuvarlanıp giderem
Çoğ gonuşma geynana
Oğlun alır giderem.[103]

Masa üstünde piçah
Bu gız meni vuracah
Gızım sen meni vurma
Vanli senın olacah[104]

Sahana ekdim biber
Hasretin mana yeter
Van'nan gız alannarın
Üzleri daim güler[105]

Üreğim nasıl dayana
Van yerine Cihan yana
Her daşına bir can feda
Can bir yana Van bir yana
Vanlıyam Şanlıyam
Giderem Van'a doğru uy aman aman aman
Yolum İran'a doğru yar elinden el aman
Kes başım kanım aksın uy aman aman aman
Kadir bilene doğru yar elinden el aman

Vanlıyam hem (men) şanlıyam
Kılıcı kanlıyam
Özüm sözüm hep birdir
Men bu yurda bağlıyam
Giderim belesine uy aman aman aman
Bahçevan mehlesine yar elinden el aman
O yar mennen ayrılmış uy aman aman aman
Düşecem ensesine yar elinden el aman

Vanlıyam hem (men) şanlıyam
Kılıcı kanlıyam
Özüm sözüm hep birdir
Men bu yurda bağlıyam
Ereg'in karı menem uy aman aman aman
Gün vursa erimenem yar elinden el aman
İstersen gücen bana uy aman aman aman
Men sana gücenmem yar elinden el aman

Vanlıyam hem (men) şanlıyam
Kılıcı kanlıyam
Özüm sözüm hep birdir
Men bu yurda bağlıyam[106]

Van yolu incedir
Ne karanlık gecedir
Kuşlar kurbanız olam
Teyzemin hâli nicedir.[107]

Van'da yaptım çiğ köfte
Attım yapıstı tavana
Haber saldım anana
Verecek senı bana[108]

Van yolu taslıdır
Ekmegı lavaslıdır
Sevdim bır kızını
Tam bır tas kalplıdır.[109]

2. Ait olduğu yörenin farklı bölgelerinin (dağ, göl, nehir, köy ve s.) adının çekilmesiyle simgeleşen mekan imgelerinin yer aldığı örnekler:

Nahçıvandan derlenmiş örnekler:

Düşergahım Küküdür,
Yüküm kurğuşun yüküdür.
Dindirmeyin meni, ay eller
Yüküm kaza yüküdü[110]

Asefkefin daşıyam,
Kızıl üzük kaşıyam.
Siz Allah yer eleyin,
Men garib yoldaşıyam[111]

Doğu Anadoludan derlenmiş örnekler:

Ağrı dağından uçtum
Çayır çimene düştüm
Ne belalı başım var
Vefasız yare düştüm[112]

Ağrı dağının gülleri
Dertli öter bülbülleri
Dünyada yok bir benzeri
Ceylan gözlü güzelleri

Sana Derler Dertli Ağrı
Sana derler dertli Ağrı
Başın hep dumanlı karlı
Aslı'ya kavuşmak için
Kerem seni aştı Ağrı

Aman Ağrı canım Ağrı
Yol ver yare gidem gayrı[113]

Çiçeğin ağına bağ
Destele bağına bağ
Eğer meni seversen
Çığ Erek dağına bağ.[114]

Eleşkirt yolu Burma
Ceplerim dolu hurma
Yar Allah'ın seversen
Beş Günden fazla durma.[115]

Ereğin yoli ince
Düşümde gördüm gece
Mana bi şeyler oldi
Seni gördüğüm gece[116]

Arpaçay'ın kenarı
Yeri yeri yandım oy
Acık yandır feneri
Gülü canımsın oy oy

Yarim nerden öğrendin
Yeri yeri yandım oy
Nazlanmada hüneri
Gülü canımsın oy oy[117]

Sarıkamış'ta var maşın
Urus yığmış ağır koşun
Bizim uşak açık, çılpak
Dağlarda buyudu kışın[118]

Sarıkamış saza döndü
Dağları gülzara döndü
Serçe canlı Ermeniler
Hepisi şahbaza döndü[119]

Soğanlı'da soğan olur
Kar,tipisi boran olur
Urus'u bozgun görenler
Anasından doğan olur[120]

Çadırlar dağa kuruldu
Hücum borusu vuruldu
Bir Sarıkamış uğruna
Doksan bin fidan kırıldı[121]

Allah(hü)ekber başı duman
Olduk Urus'a perişan
Kör olasın Hakkı Paşa
Sen eyledin bizi pişman[122]

Allah(hü)ekber Kars'ın dağı
Mübarek şehit yatağı
Allah(hü)ekber'de söndü hep
Doksan bin evin ocağı[123]

Edremit'nen Engil'nen
Habar aldım beginnen
Menım bir guşum vardi
Tene yar göbeğinnen[124]

Torpah galeyi aşdım
Gapi gapi dolaşdım
Mercimek Mehlesında
O gızla garşilaşdım[125]

Edremit Van'a Bakar
Edremit Van'a bakar
İçinde Şamran akar
Öyle bir yar sevmeşim
Her gören ona bakar

O süsem o sümbül o gül o bağıdır
O inci o mercan beyaz gerdanındır
Oynamak sıçramak eğlenmek çağındır

Kale dibi kayalık
Dibinde oynar balık
(Denizde dolu balık)
Kızın gönlü oğlanda
Oğlan da kıza (ona) yanık

O süsem o sümbül o gül o bağıdır
O inci o mercan beyaz gerdanındır
Oynamak sıçramak eğlenmek çağındır[126]

"Harputttan aldım bakır
Yosmam gözlerin çakır
O güzel gözlerine
Kurban olsun bu fakır[127]

Perteğin önü kelek
Harput'a gidek gelek
Elin elimde olsun
Kapı kapı dilenek[128]

Demishan su çatağı
(Koluna kol bağına mercanına)
(Elim soğuk değdi yarin canına)
İçi yiğit yatağı
(Koluna kol bağına mercanına)
(Elim soğuk değdi yarin canına)
Yar küsmüş dama yatmış
(Koluna kol bağına mercanına)
(Elim soğuk değdi yarin canına)
Ben olayım yatağı
(Koluna kol bağına mercanına)
(Elim soğuk değdi yarin canına)[129]

Sarıkamış al kan oldu
Zalım Urus murat aldı
Kimsesiz kız, dul gelinler
Kara giyip saçın yoldu[130]

Allahüekber kar,boran
Tırmandık dağlara yayan
Gökten ateş dökülse de
Yılar mı hiç Ali-Osman[131]

3. Farklı bölgelerin simgeleştiği mekan imgelerinin yer aldığı örnekler:

Nahçıvandan derlenmiş örnekler:

Gözlerim kan ağlayır,
Sinemi gam dağlayır.
Gele bilmirem, Bakı,
Yolu felek bağlayır[132]

Bakı her vaht Bakıdı,
Şeherlerin pakıdı.
Kolun kırılsın, felek,
Bura paytaht Bakıdı.[133]

Şuşanın Han bulağı,
Olub viran bulağı.
Üstünde şehid düşüb,
Olubdur kan bulağı[134]

Göyçedi,
Köksü göyçe-göyçedi.
Viran kalan elimin,
Birisi de Göyçedi[135]

Gözlerim kan ağladı,
Sinemi dağ bağladı.
Gele bilmedim, Bakı,
Yolumu düşman bağladı[136]

Şahım Şirvan içinde,
Kılıncı kan içinde[137]

4. Farklı ülkelerin yörelerinin simgeleştiği mekan imgelerinin yer aldığı örnekler:

Nahçıvandan derlenmiş örnekler:

İrevan hoş İrevan,
Suyu serhoş İrevan.
Gözelleri çekilib,
Kalıbdı boş İrevan[138]

Göyde güneş çıkıbdı,
Hak nahakkı yıkıbdı.
Tebriz meni ana tek
Öz koynuna sıkıbdı[139]

Bahçada gülüm yandı,
Ay keçdi, ilim yandı.
O kadar Tebriz dedim,
Ağzımda dilim yandı[140]

Ağ deve düzde galdı,
Yükü Tebrizde galdı.
Oğlanı dert apardı,
Dermanı kızda galdı[141]

Men aşığam heşemdi,
Zülf üzünde heşemdi.
Men Sisyan terlanıyam
Sona almağ peşemdi[142]

Tebriz üstü Miyana,
Gül bülbüle dayana,
Oyna bülbülü oyna,
Belki yarim oyana[143]

Erbile,
Karvan gedir Erbile.
Sirrini ele sakla,
Ne gardaş, ne er bile.[144]

Erzurumda çıkdı düze,
Kan içinde üze-üze,
Ordum geldi bizim düze,
Hudam, bize kömeh eyle,
Yavrumuza kömeh eyle[145]

Dodağı gül kaymağı,
Yığıb yemeyin gelir.
Burnu Horasan fındığı,
Sındırıb yemeyim gelir.
Gözleri kaynar bulak
Eyilib içmeyim gelir,
Kaşları kara kalem,
Götürüb yazmağım gelir[146]

THE SITUATION OF ANIMAL HUSBANDRY AND SOLUTION OFFERS OF THE PROBLEMS RELATED TO ANIMAL BREEDING OF AĞRI PROVINCE

Esra GÜRSOY[*]
Muhlis MACİT[**]

ABSTRACT

This study was to determine the existence the situation of animal husbandry and the number of milked cattle and the amount of milk produced of Ağrı province between the years of 2004 -2018 were examined, and its problems and proposals for solutions were discussed

Animal husbandry the province of Ağrı in 2018 shows an increase of 206% compared to 2004 respectively. The total assets of the Provincial animal husbandry for 1.43% of the total animal husbandry of Turkey. While the number of pure breed and culturel crossbreeds in the province increased over the years, it was determined that the number of native breeds and buffaloes decreased. Pure breed and culturel crossbreeds in 2018 compared to 2004 respectively; 40% and 261% increase, while the number of native breeds and buffaloes; 45% and 30% decrease. In 2018, there was a increase 30% in pure breed and 352% in culturel crossbreeds, decrease 48% in native breed and 52% in buffalo compared to 2004. 95% decrease was observed in the amount of milk produced.

The fact that the enterprises in the province are in the form of small family enterprises, the shelters are not suitable for the living conditions of the animals and the feeding of hay in their rations are among the most important problems. It is necessary to increase the plant size by modernizing the plants and to include new quality forage crops in the plantation areas. Farmers should be educated in the fields of meadow-pasture management, animal health, care and feeding.

***Key words*:** *Ağrı, cattle, milk production*

[*] *Celal Oruç Animal Production College, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversity*

[**] *Department of Animal Science, Agricultural Faculty, Atatürk Üniversity*

AĞRI İLİ BÜYÜKBAŞ HAYVAN VARLIĞININ MEVCUT DURUMU SORUNLARI ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Esra GÜRSOY*
Muhlis MACİT**

GİRİŞ

Ağrı İli; ülkemizin doğusunda Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü sınırları içinde yer almakta ve akarsu havzası özelliği göstermektedir. Matematik konum olarak yaklaşık 38° 59' - 40° 02' kuzey paralelleri ile 42° 15' - 44° 36' doğu meridyenleri arasında yer alan ilin yüzölçümü 11.099 km²'yi bulmaktadır. Ağrı İli bu yüzölçümü ile ülkemiz topraklarının yaklaşık % 1,4'lük bölümünü kaplamakta olup, yüzölçümü büyüklüğü bakımından Türkiye'de 26. sırada yer almaktadır (Kocaman vd., 2015:1056).

Ağrı ilinin ana topoğrafik şekillerini dağlar, bunlar arasında yer alan vadiler, tepelik alanlar, aşınım yüzeyleri ve ova düzlükleri oluşturmaktadır. İl toprakları doğudan İran İslam Cumhuriyeti (Maku İli, Bazargan İlçesi), batıdan Erzurum İli, kuzeyden Kars ve Iğdır illeri, güneyden Bitlis ve Van illeri, güneybatıdan ise Muş İli ile çevrilidir. Ülkemizin en doğusunda yer alan il toprakları doğuda Küçük Ağrı Dağı'nın doğu etekleri, batıda Saç Dağı Geçidi, çevrilidir. Büyük kesimini dağların kapladığı ve ortalama yükseltinin 2000 m'ye ulaştığı düzlük alanlar, ilin kuzeyinde doğu - batı doğrultusunda Eleşkirt'ten Türkiye - İran İslam Cumhuriyeti sınırına kadar devam eder. Bunun yanı sıra ilin en büyük akarsuyu olan Murat Nehri'ne paralel olarak da kuzey - güney doğrultusunda iki büyük ova (Tutak ve Patnos ovaları) yer almaktadır (Kocaman vd., 2015:1056).

Türkiye'nin çayır-mera alanları 14.617.000 ha'dır (TÜİK 2019a). Bu alan içinde İlin çayır-mera alanı 542.731 ha, yayla alanı ise 169.550 ha (Tablo 1) olup ilin sahip olduğu bu alan ile Türkiye çayır-mera ve yayla alnı içinde önemli bir yere sahiptir (AİTOM, 2014:9).

Tablo 1: *Ağrı ili'nin Arazi Dağılımı*

Arazinin Dağılımı	Alan (Hektar)	Toplam Alana Oranı
Tarım arazisi (İşlenen)	361.000	31,73
Çayır-Mer'a arazileri	542.731	47,70
Yayla	169.550	14,90
Tarıma Elverişsiz Alan	64.531	5,67
GENEL TOPLAM	**1.137.600**	**100**

İlin sahip olduğu coğrafi yapısı, iklimi ve çayır-mera alanlarının genişliği nedeniyle hayvancılık geçim kaynağı olarak önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısı ile Ağrı İlinin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bu çalışmada, 2004-2018 yılları arasında Ağrı ilinin büyükbaş hayvan varlığının mevcut durumu ve sorunları gözden geçirilmiş, çözüm önerileri üzerinde tartışılmıştır.

AĞRI İLİ BÜYÜKBAŞ HAYVAN VARLIĞI VE TÜRKİYE HAYVANCILIĞINDAKİ YERİ

Yeterli ve dengeli beslenmemizde hayvansal ürünler başta gelmekte ve ikamesi mümkün olmayan bir niteliktedir. Hayvancılık içerisinde yer alan hayvansal ürünler; hem insan gıdası içerisinde bulunması gereken hem de

* *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eleşkirt Celal Oruç Hayvansal Üretim Yüksekokulu, egursoy@agri.edu.tr*
** *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümü, mmacit@atauni.edu.tr*

istihdam açısından düşünüldüğünde, hayatımız da, ülkemizin gelişmişliğin de ve dışa bağımlılığı azaltmakta çok önemli bir yere sahiptir. Ancak Ağrı İlinde de çoğu illerimizde olduğu gibi büyükbaş hayvan işletmeleri maalesef çoğunlukla geleneksel aile işletmeciliği şeklinde ve rasyonları da yetersiz düzeydedir. Ağrı İli büyükbaş hayvan varlığı ve yıllar itibari ile dağılımı Tablo 2'de verilmiştir (TÜİK 2019b).

Ağrı İli büyükbaş hayvan toplam sayıları yıllar itibari ile bir artışın olduğu gözlenmiştir. Bu artış 2004 yılından 2018 yılına göre %206 artış bir olmuştur, İl de kültür ve kültür melezi sayılarında yıllar itibari ile artış olurken, yerli ırk ve manda hayvan sayılarında azalış olduğu belirlenmiştir. Kültür ve kültür melezi ırk 2018 yılı sayıları 2004 yılına göre sırasıyla; %40 ve %261 bir artışın olduğu, yerli ırk ve manda sayılarında ise sırasıyla; %45 ve %30 bir azalışın olduğu gözlenmiştir. İlde büyükbaş hayvan yetiştiricilerinin yeli ırk ve manda ırkı ile bir yetiştirme tarzından kültür ve kültür melezlerine geçiş yaparak yetiştiricilik yaptıkları bu yönde bir farkındalığın yerleştiği kanaatine varılmıştır.

Toplam Ağrı İli 2018 yılı büyükbaş hayvan varlığı 2004 yılına göre %206 bir artış göstermiştir. İlin toplam büyükbaş hayvan varlığı Türkiye'nin toplam hayvan varlığının % 1,43'ünü oluşturmuştur. Türkiye büyükbaş hayvan varlığı ve yıllar itibari ile dağılımı Tablo 3'de verilmiştir (TÜİK b).

Türkiye büyükbaş hayvan varlığı yıllar (2004-2018) itibari ile değişim göstermiştir. Kültür, kültür melezi ve manda ırkı hayvan varlığı yıllar itibari ile artış gösterirken yerli ırk hayvan sayılarında azalan yönde bir eğilim olmuştur. 2018 yılında 2004 yılına göre kültür, kültür melezi ve manda sayılarında sırasıyla %299, %60 ve %72 artış, yerli ırk sayısında %55 bir azalma gözlenmiştir. Toplam büyükbaş hayvan sayısında ise %69 bir artış olduğu belirlenmiştir.

SÜT ÜRETİMİ

Ağrı ilinde 2018 yılında sağılan büyükbaş hayvan sayısı (Tablo 4) Türkiye'nin (6.413.789 baş) %2.14'ü iken, üretilen süt miktarı aynı yılda Türkiye'de üretilen süt miktarının (20.112.619 ton) %1.56'sı kadardır. İl genelinde kültür ve melezinde yıllar itibari

Tablo 2: *Yıllar İtibariyle Ağrı İli Büyükbaş Hayvan Sayıları Dağılımı (Baş)*

Yıl	Kültür	Kültür Melezi	Yerli	Manda	Toplam
2004	16.530	61.220	260.628	2.799	80.549
2005	15.587	58.100	237.013	2.575	76.262
2006	13.525	60.187	214.613	2.232	75.944
2007	13.003	56.441	205.882	2.324	71.768
2008	10.335	54.722	192.644	2.082	67.139
2009	10.285	52.499	188.423	1.822	64.606
2010	13.814	70.061	147.013	1.193	85.068
2011	16.149	84.837	179.015	1.453	102.439
2012	15.424	118.074	187.062	1.651	135.149
2013	15.593	118.588	156.896	1.306	135.487
2014	19.932	131.195	170.583	1.234	152.361
2015	19.904	139.325	167.101	1.335	160.564
2016	21.084	136.566	163.410	1.575	159.225
2017	20.764	198.424	132.753	1.660	220.848
2018	23.219	221.244	142.865	1.966	246.429

(2004-2018) ile sağılan hayvan sayısı ve üretilen süt miktarında bir artışın olduğu, yerli ve manda ırklarında azalış olduğu görülmüştür (TÜİK 2019b).

Sağılan hayvan sayısı (baş) ve üretilen süt miktarında (ton) 2018 yılında 2004 yılına göre kültür ırkında %30, kültür melezinde %352 artış olurken, yerli ırk da %48 iken manda ırkında ise %52 sağılan hayvan sayısında, %95 üretilen süt miktarında azalışın olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3: *Yıllar İtibariyle Türkiye Büyükbaş Hayvan Sayıları Dağılımı (Baş)*

Yıl	Kültür	Kültür Melezi	Yerli	Manda	Toplam
2004	2.109.393	4.395.090	3.564.863	103.900	10.173.246
2005	2.354.957	4.537.998	3.633.485	104.965	10.631.405
2006	2.771.818	4.694.197	3.405.349	100.516	10.971.880
2007	3.295.678	4.465.350	3.275.725	84.705	11.121.458
2008	3.554.585	4.454.647	2.850.710	86.297	10.946.239
2009	3.723.583	4.406.041	2.594.334	87.207	10.811.165
2010	4.197.890	4.707.188	2.464.722	84.726	11.454.526
2011	4.836.547	5.120.621	2.429.169	97.632	12.483.969
2012	5.679.484	5.776.028	2.459.400	107.435	14.022.347
2013	5.954.333	6.112.437	2.348.487	117.591	14.532.848
2014	6.178.757	6.060.937	1.983.415	122.114	14.345.223
2015	6.385.343	5.733.803	1.874.925	133.766	14.127.837
2016	6.588.527	5.758.336	1.733.292	142.073	14.222.228
2017	7.804.588	6.536.073	1.602.925	161.439	16.105.025
2018	8.419.204	7.030.297	1.593.005	178.397	17.220.903

Tablo 4: *2004-2018 Yıllar Arası Ağrı İli Sağılan Hayvan Sayısı (Baş) ve Süt Üretimi (Ton)*

Yıl	Kültür		Kültür Melezi		Yerli		Manda	
	SH (Baş)	Süt (Ton)	SH (Baş)	Süt (Ton)	SH (Baş)	Süt (Ton)	SH (Baş)	Süt (Ton)
2004	5.086	18.565,36	18.722	50.437,07	85.694	117.401,33	872	876,729
2005	4.959	18.099,62	18.198	49.026,49	72.418	99.212,44	830	834,98
2006	4.441	16.210,96	16.530	44.531,60	59.057	80.907,82	676	680,509
2007	3.948	14.409,03	15.382	41.440,19	54.109	74.129,93	686	689,693
2008	3.520	12.848	14.874	40.069,91	53.275	72.987,02	559	562,777
2009	3.705	13.522,52	15.175	40.880,70	59.280	81.214,04	500	503,493
2010	4.792	17.489,34	24.506	66.019,81	49.929	68.403,33	178	179,521
2011	5.394	19.686,35	28.094	75.685,24	59.743	81.848,18	163	163,656
2012	5.072	18.513,97	44.029	118.614,23	63.561	87.078,08	177	177,851
2013	5.406	19.731,32	51.247	138.058,88	55.707	76.318,10	173	174,511
2014	6.448	23.534,32	56.949	153.421,15	59.712	81.805,99	249	250,494
2015	6.406	23.380,15	59.252	159.625,32	57.077	78.195,22	283	284,728
2016	6.589	24.051,46	56.106	151.150,00	55.129	75.527,22	325	326,477
2017	6.140	22.410,12	77.114	207.746,19	41.837	57.316,64	356	358,206
2018	6.630	24.199,21	84.772	228.376,20	44.917	61.536,24	418	420,83

YEM BİTKİLERİ ÜRETİMİ

Yetiştiriciliği yapılan hayvanın ırkı kadar rasyonlarında kullanılan yem kalitesinin de önemi büyüktür. Ağrı İlinde mevcut çayır-mera ve yaylaların varlığı yem bitkisi üretimini negatif yönde etkilemektedir. Ağrı tarım arazilerinin geniş olmasına rağmen üretilen yem bitkisi oranı ruminant hayvanların ihtiyacını karşılayamamaktadır. İlde üretilen yem bitkileri ekim alanı tablo 5'te verilmiştir (TÜİK 2019c).

İl de en çok üretimi yapılan yem bitkilerinin ekim alanında buğday ve arpa yem bitkisi ekim alanında yıllar itibari ile azalış görülürken, fiğ yonca ve silajlık mısır üretim alanında artışın olduğu gözlenmiştir. Buğday ekilen alan (da) 218 yılında 2004 yılına göre %41, arpa da %11 bir azalış görülürken, fiğ de %354, yonca da %333 mısır da %1188 bir artış görülmüştür. Ekiminin artış görüldüğü yem bitkilerinin devlet desteklemelerinden ve silajlık mısırın özellikle süt üretiminde büyük faydası olduğunun üreticiler tarafından farkına varıldığı düşünülmektedir.

BÜYÜK BAŞ HAYVANCILIKLA İLGİLİ SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

İlin büyük çoğunluğunda geleneksel küçük ölçekli aile işletmeleri hakimdir. TÜİK verilerine göre kültür ve melezi ırkların yetiştirilmesinde artan sayıları itibari ile yetiştiriciler tarafından benimsendiği aşikârdır. Ancak karlı bir hayvan yetiştiriciliğinde sorunun sadece ırkta olmadığı aynı zaman da yetiştirilen hayvanın rasyon ve çevre şartlarının da bu yönde iyileştirilmesi gerektiği farkındalığı yoktur. Geleneksel aile işletmelerinde, İlin kış şartlarından dolayı oldukça soğuk geçen kış aylarında ahırların bacaları dahil olmak üzere havalandırmaları kapatılarak hayvanlar yoğun metan gazına maruz kalmaktadır. Bunun sonucunda kış boyunca havasız ortamda yetiştirilen hayvanların akciğer problemleri meydana gelmektedir. Hayvanın çok sıcak ortamdan rahatsız oldukları bilinmemekle beraber onların yem tüketiminde azalma olmasına beraberinde verim azalmasına neden olmaktadır. Hayvanların merada ki karların erimesinden hemen sonra meraya götürülmesi ve kapasitesinin üzerinde otlatılıp tekrar kar yağma

Tablo 5: *2004-2018 Yıllar Arası Ağrı İli Ekimi Yapılan Yem Bitkileri Alanı (Dekar)*

Yıl	Buğday	Arpa	Fiğ	Yonca	Smısır
2004	1.566.240	545.570	16.260	123.770	410
2005	1.512.740	597.460	5.520	146.490	560
2006	1.146.396	539.993	-	409.100	1.406
2007	994.908	555.904	152.628	600.651	1.393
2008	990.068	332.789	121.703	885.832	1.275
2009	963.927	488.479	67.000	841.500	1.900
2010	1.006.377	507.000	51.258	784.000	925
2011	1.078.044	489.000	60.900	668.900	675
2012	1.048.510	460.500	68.198	739.913	1.220
2013	1.092.573	491.200	63.555	679.100	2.885
2014	1.091.207	470.635	70.600	695.883	2.990
2015	1.037.357	474.773	68.720	688.770	4.105
2016	1.026.794	474.091	89.575	584.090	5.280
2017	20.764	198.424	132.753	1.660	220.848
2018	23.219	221.244	142.865	1.966	246.429

zamanına kadar meralarda otlatılması nedeni ile çayır ve meraların kalitesi düşmekte, hayvanın meralarda otlatılması onların beslenmesi açısından yeterli görülerek ek bir yemleme yapılmamaktadır. İl de ruminantların kaliteli kaba yem açığını kapatacak yeni yem bitkileri ekilmemektedir. Hayvan besleme de masrafların %70'ini yem masrafları oluşturmasına rağmen bu yönde bir önlem alınmamaktadır. Yem fiyatlarının ve kesif yem fiyatlarının maliyetli olması nedeni ile yoğun bir şekilde rasyonlarda saman kullanılmaktadır. Samanın besleme açısından çok düşük değerlere sahip olduğu, hayvana doygunluk verdiği, veriminde artış sağlamayacağı bilinmemektedir. Elde edilen sütün pazarlanamaması nedeni ile süt sığırı yetiştiriciliğinden uzak durulmakta süt buzağıya verilmekte ve ailenin süt ve ürünleri ihtiyacını karşılamak amacı ile kullanılmaktadır. Hayvan desteklemeleri esas bu işi yapan işletmelere verilmemekte ve yıllarca işletmecilik yapıp ancak desteklerdeki koşuları sağlayamayan aile işletmeleri desteklemelerden faydalanamamaktadır.

- Kültür ırkı sayısı artırılarak modern barınaklar yapılmalı ve diğer işletmelere örnek olmalıdır. Irk ıslahı ile modernizasyon birlikte yapılarak verim artırılabilir.

- Barınaklarda havalandırmalar dikkate alınarak iyileştirilme yapılmalı, bu yönde yetiştiriciler bilgilendirilmelidir.

- Örgütlenme artırılarak örgütlenme şartı ile devlet destekleri artırılmalıdır. Esas faaliyet olarak hayvancılık yapan işletmelerin desteklenmesi, kaliteli üretim yapan işletmelerin ayrıca desteklenmesi gerekmektedir.

- Yetiştirme ve besleme konularında eğitimler verilmelidir. Buzağı ölümlerini en azına indirmek için gerekli eğitimler verilerek buzağıların kolostrum almaları mutlaka sağlanmalıdır.

- Buzağı, düve ve laktasyondaki hayvanların dönemlerine göre beslenme programı yapılmalıdır.

- Pazar imkanları sağlanarak süt ve süt ürünlerinin artışı sağlanmalıdır.

- İl iklim ve toprak yapısına uygun yeni kaliteli yem bitkileri demonstrasyonları yapılmalı çiftçiler bu konuda bilgilendirilmelidir.

- Yeni yem bitkileri ekimi yapılmalı, boş araziler ekim yapılarak değerlendirilmeli ve ekim nöbeti yapılmalıdır.

- Silajlık mısır üretiminde artış yapılarak beslemede önemi anlatılmalıdır.

- Çayır-mera ıslah çalışmaları yapılmalı, çiftçilere mera kullanımı hakkında bilgi verilmeli ve duyarlılığı artırılmalı, hayvanlar meraya Valiliğin belirlediği tarihlerde çıkartılmalı, mera kapasitesinin üzerinde hayvan otlatılmamalıdır.

- Meraya çıkmadan önce hayvanlar aşılanmalı ve hastalıkların il genelinde yayılması önlenmelidir.

- Kalitesi düşük meralarda hayvanlara mutlaka ek yemleme yapılmalıdır.

- Sokak sütçülüğünün önüne geçilerek, süt işleme tesis sayılarının artırılması gerekmektedir

- Doğum, ölüm belli zamanlarda yapılan ölçüm ve tartımlar, kızgınlık takibi gibi konularda kayıt tutulmalıdır (Gürsoy ve Macit, 2013:61; Şahin, 2013:83; Aysöndü ve Koçyiğit, 2017:603) .

Sonuç olarak çiftçilere hayvan besleme, yetiştirme, çayı-mera yönetimi, sağlık ve sürü yönetimi hakkında eğitimler verilmelidir. Esas olarak yetiştiricilik yapan işletmelere devlet desteği sağlanmalı ve elde edilen ürünlerin pazarlanmasında yardımcı olunmalıdır. Bu problemlerin çözülmesi ile işletme sayılarının artacağı, şehre göçlerin azalması ile beraber işsizliğe çözüm olacağı ve hayvansal üretimde dışa bağımlılığın azalacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Ağrı İl Tarım ve Orman Müdürlüğü **(AİTOM). (2014).** Faaliyet Raporu. https://agri.tarimorman.gov.tr/Menu/2/Faaliyet-Raporlari

Aysöndü, M.H. ve Koçyiğit, M. (2016). "Erzincan İli Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılığının Mevcut Durumunun İrdelenmesi ve Çözüm Önerilerinin Ortaya Konulması", Uluslararası Erzincan Sempozyumu, (28 Eylül-1 Ekim 2016) cilt 3, (603-611), Erzincan.

Gürsoy, E. ve Macit, M. (2013). Erzincan İli Büyükbaş Hayvan Varlığı, Sorunları ve Çözüm Önerileri. Alınteri Zirai Bilimler Derg., 24(1):53-62.

Karabulut, K. (Ed.) (2018). Ağrı İlinin Sosyo Ekonomik Profili,. AİÇÜ Yayınları, Yayın No: 19, ISBN: 978-605-81711-0-7.

Kocaman, S. Kaya, F. Korkusuz, T. (2015). Ağrı İlinin İdari Coğrafya Analizi, Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Hayati Doğanay, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:1056, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

Şahin, K. (2013). Iğdır İlinin Hayvansal Üretim Yapısı ve Potansiyelinin Belirlenmesi. SERKA, Proje No: TRA2-12-DFD/0004.

TÜİK. (2019a), http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001 (Erişim tarihi: 01.06.2019).

TÜİK. (2019b), https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=101&locale=tr (Erişim tarihi: 01.06.2019).

TÜİK. (2019c), https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr (Erişim tarihi: 01.06.2019).

ARTISTIC EXPRESSION OF RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL CONCEPTS

Gülnaz SATTAROVA*

This study analyzed genre changes in modern Uzbek narrative, the principles of renewal, and national and religious philosophical concepts based on the stories of Nazar Eshankul and Khurshid Dostmukhammed. Some works are compared with the dramatic poem «The Road to Paradise» by Abdulla Aripov

***Key words*:** *Literary work, story, analysis, structural changes, character, religious-philosophical interpretation.*

* *Dr. Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore, e-mail: noza1969@mail.ru*

İLAHİ KAVRAMLARIN SANATSAL İFADESİ

Gülnaz SATTAROVA*

Edebi eserlerin dini-felsefi yönden yorumlanması edebiyatta yenilik değil. Dini-felsefi görüşleri insan aklı-tasavvuruna edebi eser aracılığıyla sindirme yöntemi klasik edebiyat örneklerinden malümdür.

Bahsekonu yöntem 21.Yüzyıl edebiyatımızda yeni şekillerle zenginleşti. Bağımsızlık sonrası Özbek hikayelerindeki yenilenme prensiplerini incelerken, hikayelerden, çeşitli kompleks tasvirlerin ve timsalların, rumuzsal felsefi şekil gelişmelerin dini ve mitolojik görüşler ışığında yansıtılması prensibi geniş yer aldığını görüyoruz.

Yüce mütefekkir Celalettin Rumi'nin 'İçindeki içindedir' eserinde konuyla ilgili şöyle denmiştir:

'Hani derler ya; insan, söz söyleyen hayvandır; şu halde insan iki şeyden ibâret. Şu dünyada hayvanlığının payı olan şu özentilerdir, şu dileklerdir. Onun özüne gıda olanlarsa bilgidir, hikmettir, Tanrıyı görüştür. İnsanın hayvanlığı, Tanrıdan kaçmadadır, insanlığı, dünyadan kaçmada".[1]

Bu bir tek Rumî'nin düşüncesi değil, belki insanoğlu yaşamının temel manasıdır. Ayni hikmete mitolojide iyilik ve kötülük arasındaki muharebe, Batı felsefesinde ise Dialektik Kanunyet diye isimlendirilmiştir. Bugünün Özbek nesrinde, özellikle hikayelerde işte şu kanuniyeti yansıtan hikayeler çoktur.

Yazarlarin eserlerinde geleneksel ile yeni yöntemlerin karışması, tür imkanları ve o imkanları yenilemeye olan ihtiyaç dini-felsefi görüşler acısından araştırılırken, N. İşankul'un komleks yapıyı ve fantastik detaylamaları içeren 'Ecr' hikayesine dikkat ettik. N. İşankul, İtalyan yazarı Dante Alighieri'nin 'İlahî Komedi' eseri yapısını kullanarak, onu Doğusal anlamla doldurmuştur. Eskiden gelen baba ve çocuk sorununu ahiret aleminde yansıtmıştır. Bildiğimize göre, Özbek Edebiyatında Dante'nin 'İlahi Komedi' eserinden etkilenerek yazılmış dev eser – şair A. Aripov'un 'Cennete Yol' dramatik poemi olup, poemde, insanın reel alemde yaptıkları cehennem, araset ve cennet mizanlarıyla değerlendirilmiştir. Değerlendirmede eski Doğu felsefesine, "Kur'anı kerim" ayetlerine ve Hz. Muhammed (SAV) hadislerine dayanılmıştır. İnsanoğlu huyundaki gıpta, açgözlülük, dedikoduculuk, rüşvetcilik, sahtekarlık, yalancılık gibiler eleştirilmiştir. Kötü huylara sahip kişiler işlediği günahlarına göre cehenneme veya arasete gönderiliyor. Dünyada iyilik için hizmet edenlere ise cennetin kapıları açıktır. 'Ecr' hikayesinde sözkonusu eserlere mahsus bir detay bulunmaktadır. Karakterler genelde iki kişiden, yani baba ve oğuldan oluşmuştur. Hikayenin başından sonuna kadar Evlat kendine verilen cezayı ödüyor. Yani, babasını araset çölünden ta cennetin kapısına kadar ömüzünde taşıması gerekiyor. Bu İlahî cezadır.

'Cennete Yol' eserinde baba ve oğul ilişkisi aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

"BAŞKA KİŞİ:

Geçen gün ağlayıp gitti ak sakallı bir ihtiyar,

Yedi kere Hac sevabı olmamış kabul.

DELİKANLI:

Neden şimdi?

* *Doç. Dr. Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Özbek Dili, Edebiyatı ve Folkloru Enstitüsü, noza1969@mail.ru*

BAŞKA KİŞİ:

O alemde oluşup bir hal

Babasına hürmetsizlik etmiştir bir kez...

DELİKANLI:

Binlerce şükr eyley Perverdigar'a[2]
Benden razı gitmişlerdir kıblagâhlarım[3]
Akıl bilmez bebekliğim saymazsak eğer:
Saygısızlık yapmamışım... Yok günahlarım..."[4]

A. Aripov baba-oğul ilişkisini delikanlı dilinden yorumlarken, Doğunun kadim maneviyetibe, ahlakına dayanmıştır. Hakikaten de, Doğu ülkelerinde babaya çok eskiden yüksek değer verilmiştir. Millet arasında "Baban razı – Allah razı" diye atasöz var. "Kur'ani Kerim"-de anne-babaya saygıyla davranmanın, onları razı etmenin ödülü cennettir, diye belirtilmiştir:

"Bismillahir Rohmanir Rohiym". "Hayır, kıyâmet gününe yemin ederim. ve hayır, levvame (kınayan) nefse yemin ederim. İnsan (öldükten sonra) onun kemiklerini asla biraraya getiremeyeceğimizi mi sanıyor? Hayır, Biz, onun parmak uçlarını bile yeniden düzenlemeye kaadiriz'. (Kiyamet suresi, Ayet No.1-2)".

Bir başka surede: "Rabbin, ondan başkasına kul olmamanızı ve anne ve babaya ihsanla davranmanızı kaza etti (taktir etti, hükmetti). Eğer ikisinden birisi veya her ikisi senin yanında yaşlanırlarsa onlara (ikisine) "öf" deme. ve onları (ikisini) azarlama ve onlara kerim (güzel, yumuşak) söz söyle! ve onlara (ikisine), merhamet ederek ve tevazu ile kanat ger! ve "Rabbim, onların beni yetiştirdiği gibi ikisine de merhamet et!" de' (İsrâ Suresi, Ayet No. 23-24).

"Ecr" hikayesinin kahramanı hayatı boyunca çok ağır günahları işlemiş birisidir. Babasını ömüzüne artmiş halde Araset'in kırmızı sahrasında zorlukla adım atar. Hatta baba onun ömüzünde oturmadan yorulmuştur:

"Senin gibilerden daha doğmanızdan önce vazgeçmek gerekiyordu. Ama malesef, doğdunuz-büyüdünüz, sonrasında kendi büyüdüğünüz topraklara tükürdünüz, sizleri büyüten kişileri mahvettiniz. Yetmemişcesine, göksünüze vura vura "Halkperveriz insanperveriz" diye iddia ettiniz. Az kaldı. Çok az kaldı. Ömüzünden inerim: ben kendi yoluma, sen kendi yoluna! Başka karşılaşmayacağız".

Baba-oğulun yolları ahirette ayrılmıştır. Baba cennete, oğul cehenneme hükmedilmiştir. Evladın cehennemî olmasının nedeni: halkına ihanet etmiş, yurduna tükürmüş olmasıdır. Bir başka nedeni: Tanrı'yı unutmuştur. "Sizlerin büyük hatanız işte: O'nu 'kovaladınız'. O her şeyin başlangıcıydı. Çünkü dünyanın ismi O idi. Dünyaya isim veren, suslayan usta da O idi. Dünyayı O'ndan ayırmak imkansızdı. Siz bunu itiraf etmediniz", diye oğlunu tenbih ediyor.[5]

Zübeyde denen kör kıza tecavüz etmiş, akabinde kız intihar etmiştir. En kötü cinayeti – yalancı alemin rütbesi-ünvanı diye babasını öldürmüştür. Sömürgecilere karşı mücadele eden babasını idam etmiştir. 'Bizler ancak silahlı kişilerden eski asayış hayatımızı silahla geri almayı istemiştik. Bütün suçumuz bu idi, başka hiç bir şey değil", diyor Baba. Ancak, katil rejim o suçtanm yararlanarak babayı evlat eliyle öldürüyor. Dağ tepesinde, insanların göremeyeceği bir yerde, risk dolu bir zirvede babasının atına kırbaç vuruyor. Babasını atıyla beraber uçuruma uçuruyor. Yaptığını gizlemek için yalandan ağlayarak, paramparça ceset tepesine iki çobanı davet ediyor... Ancak halkın ağzına elek tutulamaz: halk ona Pederküş (Baba Katili) diyor. Ancak rejimin yüksek rütbeli kişisi olduğu için yaptıklarını yuzuna değil, arkasından konuşuyorlar. Evlat ömür boyu kendini Pederküş diyenleri göz altına almakla, hapise atmakla öldürtmekle uğraşıyor. Ama Allah'ın kesin cezasından kaçıp kurtulamıyor.

N. İşankul'un yukarıda adı geçen hikayesi sömürgeci rejimin şahıs maneviyetine yapan tecavüzü hakkındadır. Kendini çok seven korkak Evlat sömürgeciler döneminde bir çok millettaşının, hatta kendi babasının bile başını yemiş, milletine, Vatanına ihanet etmiştir. Yaptıklarından ancak Ahirette pışman oluyor. Ama, geçiken pışmanlıktan fayda yok. Yazar eserde hainliğin, baba katili olmanın ne kadar faci bir şey olduğunu vurguluyor. Öyle insanların kalbinde siyah leke olduğunu, hainliğin uyruğa ait olmayacapını, genelde her hangi bir ikişi düğnyaya imtihana geleceğini edebi boyalar vasıtasıyla çizilmiştir. Baba katili oğula verilecek cezanın öbür dünyaya sevkedilmesi kesinlikle gelecek ceza uyarısı olarak yansımıştır. Yazar bu vakayı seçerken, dini masallara, "Kur'an"a ve 'Hadisler'e dayanmıştır. "Ecr", olayların dini-felsefi yönden değerlendirmesinin 90.yıllar edebiyatında edebi prensip haline geldiğini gösteriyor.

H. Dostmuhammed "Sussuzhaneye Yol" hikayesinin yazılmasıyla ilgili çöyle izah veriyor: "Çok oldu, İtalyan yazarı Dino Buzzati'nin "Yedi Kat" hikayesinden etkileniyorum. Nihayet, o fevkalade hikayeyi serbestcesine tercüme ederek, "nezire" bir hikaye yazdım".[6]

İzahta 'nezire' kelimesi tırnak içine alınmıştır. Bu da "Sussuzhaneye Yol"un tam olarak nezire olmadığını bildirmektedir. Klasik şiirimizde nezire sanatı çok işlenmiştir. Meşhür bir şiirin şekli (vezni, kafiyesi) alınarak o şekile fiilen yakın başka bir mana sindilmesine nezire denmiştir. Örn. Ömer Han şiirlerine Fazlî Namanganî'nin ithaf ettiği nezirelerdir. Elbette, nezirenin yazilmasına şiirin şekildeki ve manadaki mükemmelliği neden oluyor. Nezire yazanın o şiirden çok etkilenmesi yeni şiirin meydana gelmesine neden oluyor. H. Dostmuhammed'de, 'Yedi Kat' hikayesine nezire yazarken çok etkilendiğini belirtiyor. 'Yedi Kat' hikayesinin serbest tercümesiyle kendi hikayesini ard arda koyuyor. İşte bu durum, nezire geleneklerinde görülmeyen olaydır. Bunun yanı sıra, metinin (orjinal hikayenin ve 'nezire'nin) art arta gelmesinden amaç mukayesedir. Bütün eserin temelini, özelliğini mukayese oluşturmaktadır. Belirttiğimiz özellik, nezire sanatından temelen farklı halde, eserin genel akışına, yazar amacına hizmet ediyor. Yazarın amacıysa, hikaye okunurken ve değerlendirilirken ortaya çıkıyor.

'Yedi Kat' hikayesinin kahramanı Dino Korte, "'Sussuzhaneye Yol"un kahramanı Zahid Yakın denen kişilerdir. Her ikisi de ufak bir hastalık nedeni hastaneye geliyorlar. Her iki hikayedeki hastane 7 katlıdır. Ancak, Dino Korte'yi 7.Kata, Zahid Yakın'ı 1.Kata yerleştiriyorlar. Hastanenin profesor hekimi Dino Korte'nin hastalığı hakkında şöyle diyor: 'Hastalığın semptomları, evet, var, – diye anlattı Profesör. – Ancak merak etmenize gerek yok, en azından 2-3 haftada geçer-gider'.

İşte şu laf Dino Korte'ye moral veriyor. Demek ki, boşuna merak etmiş. Her şey belli oldu: iki ya da, çok uzatsa üç hafta sonra köyüne dönecek'.

Zahid Yakın'a bundan da 'ufak' taşhis söyleniyor. Hastane çalışanı olan kayınkardeşi Öktem şöyle diyor: 'Kim sizi hasta dedi? Profesör benim hocam. Tek bir ricayla işte en sakin, en güzel oda sizin. İnsanlar yıllarca sıra bekliyorlar... Adamın dinlenmesi gerekir. Ha, yani... Abinizi kendim tedavi edeceğim' dedi Hoca".[7]

Yani, başlangıçta her iki hastanın, yani Doğulu ve Batılı adamın durumu aynıdır. Dino Korte'nin de, Zahid Yakın'ın da hastalığı yehlikeli değil. Hastanenin komfortü, odaların temizliği, sakinlik ve düzen ikisinin de hoşuna gidiyor. Hemşirelerin âdabı yine moral verici.

Ama, odalar değiştirilince her iki hasta rühiyetindeki fark ortaya çıkıyor. 'Çocuklu bir kadın geliyor' bahanesiyle Dino Korte'ye aşağıya – 6. Kattaki odaya indirileceği güzelce ve nezaketle bildirildiğinde, Dino endişeleniyor. Hatta isyan da ediyor: "O, her şey olup

bittiğini, evet dedikten sonra kadın karşısında yüzünün kızarmasına gururu yol vermeğini kabul etti. Yine de Profesör'e şikayet etmeyi düşünürken, odaya bir kadın ve bir erkek girip, eşyaları hazırladılar.'

Zahid Yakın ise 2. Kata çıkartılırken, seviniyor. 2. Kattaki oda düzeni ve kat hemşiresi Şevkiye'nin güzelliği hoşuna gidiyor. Az zaman sonra Dino Korte'yi 5. Kata indiriyorlar. O hem cismen hem ruhan ezilmeye başlıyor. 5. Kata ilk geldiğinde o'na 'Bu katın en sağlam hastası sizsiniz' diyorlar. Bir kaç gün geçince Dino Korte durumunun kötüleşmedinin devam ettiğini, ayağına tedavi edilemez 'kırmızı yaralar' taştığını görüyor. Durumu doktora söyleyince, doktor 'Bizim klinikte hastaların tedavisi için her şey hazirdir. Ancak bir tarafı var. Gama Işın aletlermizi 4. Kattadır. Günde 3 kez ışınlanmak için kattan kata inip çıkmanızı şahsen ben tavsite etmem'. Böylece, 'nazikcesine', yani aldatarak Dino Korte'yi 4. Kata kadar indiriyorlar.

Zahid Yakın'ı 3. Kata götürdüklerinde 'Profesör Zahid Yakın'ın kızmasını, hatta melamet etmesini bekledi. Bilakis, hasta hiç kızmadı, şikayet de etmedi'. Dino Korte durumundan şikayet eden mektuplarını karısına yazıyordu. Zahid Yakın ise acımakta olan karısına teselli ediyor:

'Rabiye, sana teşekkür ederim. Oğlumuz iyi büyüdü. Ama tepemde birisi oturacak duruma gelmedim daha. Aksine, her zamankinden daha gayretliyim. Allah'a şükr'. [8]

Zahid Yakın'ı 4. Kata götürdüklerinde moralı iyiydi. Yukarı kata kendi isteğiyle çıkmıştı. Dino Korte'yi 2. Kata indirmek istediklerinde o ağlıyor. Doktorlar onu avutmaya uğraşıyorlar. Ölümüne ruhan razı olan Dino Korte tamamen düşkün halde en altın bir üstüne – 2. Kata kadar inmeye razı oluyor. Açıkçası, doktorların uydırdukları uydurulara Dino Korte'nin uymaması imkansızdı. Kattan kata, odadan odaya taşınırken, Dino Korte'ye olan acımız gittikçe artıyor. 1. Kata inmesi kesinleşince, gözümüze çok faci bir kısmet sahibi olarak yansıyor.

Zahid Yakın'ı 5. Katta Mucahide, 6. Katta Müşahede, ve nihayet, 7. Katta Cazibe isimli hemşire karşılıyor. Yukarı katlara yükseldiği sürece cismen zayıflaştığını, maddî dünyadaki rızkının gittikçe azaldığını anlıyor. Ancak, bu anlayış onu depresyona sokmuyor, bilakis, moral veriyor.

Hastane doktorları Dino Korte'yi sanki mezara gömmüş gibi, 1. Kata atmışlarsa, Zahid Yakın 7. Kata kadar yükseldiğinde her kes o'na hevesle bakıyor. Doktorlar o'nu meleğe benzetiyorlar. Halbuki, cismen ölüyordu.

'Melek değilse oraya kadar yükselirmiydi? 7. Kata!'

Profesör o'nun şahsiyetini her kesten yüksek görüyor. Ölümünü müsübet diyen meslektaşlarına:

'Gürültü yapmayın, arkadaşlar! (Ölüm) sizin ve bizim için değil, hasta için Cazibedir, - Profesörün boğuk ama güçlü sesi fısıldamaları bastımıştı. – Zahidbay'a – Zahid Yakın gibi insanlara nasıp etmiş Cazibedir o.'

Hikaye, yazarın sonsözüyle tamamlanıyor: 'O gün, bir birinden çok uzakta olan Batı ve Doğunun iki şehrinde ayni zamanda iki hasta vefat etti.'[9] Yazar, Doğuya ve Batıya mensüp iki kişi hayatını paralel çizerken, ne hikaye devamında ve ne de sonunda olaylara karşı kendi görüşünü açıklamıyor. Sonuçlamayı, 'nezire' hikayedeki mecazîliği okura bırakıyor. Aynen şu özelliğiyle bahsekonu hikaye geleneksel Özbek hikayesinden temelen farklanıyor.

Kıssadan hisse çıkartmak, okuru belli bir sonuca sürüklemek Özbek geleneksel hikayesine, hem de 20. Yüzyıl hikayelerine özel olduğu malümdür.

H. Dostmuhammed, Dino Buzzati gibi, hastaneye ve onun katlarına mecazî mana ve-

riyor. Her iki yazar da hastane deyince hayatı düşünüyorlar.

Dino Buzzati Batı kişisinin ölüme doğru, yaşam aldatmalarına aldanarak hayat lezzetlerine teşne ola ola, gittikçe aşağıya düşe düşe ilerleyeceğini Dino Korte örneğinde gösteriyor. O'na göre Batı kişisi için ölüm – faciadır, ebedi karanlıktır, yokluktur. H. Dostmuhammed ise hayat ve ölüm sorununa Doğu felsefesine göre yanaşıyor. Belli bir oranda tasavvuf felsefesine dayanıyor. Mesela, Zahid ismi sufîlere aittir, ilk sufîlere zahid demişler. Zahid Yakın ölüme doğru giderken, ruhunun daha da sağlamlaştığını, içinde bir sevinç oluştuğunu tekrar tekrar söylüyor. Bununla beraber, her katta onu mecazî isimli hemşireler karşılıyorlar. 2. Kattaki Şevkiye – yaşamın zevkine şevkine işarettir. 5. Kattaki Mücahide ismi arapça 'cehd' kelimesinden alınmış olup, yaşam lezzetlerinden vazgeçmeye cehdetmek anlamındadır. 6. Kattaki Müşahede – dünya hayatına ibret gözüyle bakmayı, 7. Katın hemşiresi Cazzibe Alem-i Ebediyya'nın cazibesini anlatıyor. Ne zaman insan yaşam lezzetlerine aldanmadan hayatını iman ve inançla geçirdiyse, onun için ölüm facia olamaz. Alemi Fânî'den Alemi Ebediyya'ya sakincesine geçer-gider. Ölüme ebediyet yolundaki bir basamak olarak bakar.

Kısacası, H. Dostmuhammed Doğu ve Batı dünyasını mukayese ediyor. Hayatı ve ölümü doğu felsefesi ışığıyla bakıyor. Hayatın anlamı maddi alem değerlerine kul olmakla değil, iyilikle imanla ve inançla olacağını delilliyor. Yani, hayat hakkındaki Doğu felsefesiini çağdaş şekilde yeniden canlandırıyor. 20.Yüzyıl Özbek edebiyatında orjinal değerlendirmeye yol açıyor.

- Bir çok hikayelerde yaşam olaylarını Doğu ahlakının esası olan 'Kur'anı Kerim'e ve 'Hadisler'e göre geğerlendirme yöntemi kullanıldığı görünmektedir. 80.yıllarında büyük şairimiz A. Aripov'un 'Cennete Yol' dramatik destanıyla başlanan bahsekonu gelenek N İşankul'un 'Ecr' hikayesinde belli dönem kişilerinin karakterinin incelenmesi şeklinde devam ettirilmiştir. İnsanın hayatta yaptıkları ahiret terazusunda ölçüleceği ve ceza ya da ödül verileceği baba katili hain Evlat karakteriyle yansıtılıyor.

- H. Dosmuhammed'ın "Sussuzhaneye Yol" hikayesi Özbek edebyatı için yeniliktir dersek yanlış olmayacaktır. Doğu ve Batı ahlakını, yaşam fersefesin yansıtmak eserdeki esas düşüncedir. Bunun için, Dino Buzzati'nin Batı yaşamını mecazî yansıtan "Yedi Kat" hikayesi vasıta olmuştur. Yazar Doğu dünyasının, Doğu yaşam tarzının ebediyyetini, hayatîliğin tasavvuf felsefesine dayanarak göstermiştir. Bununla bir tek Sovyetler dönemi edebiyatında, belki 90.ların edebiyatında da görülmeyen yeni yorumlamaya erişmiştir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Румий Жалолиддин. Ичиндаги ичиндадир (Турк тилидан У. Абдувакоб таржимаси) Тошкент: Ёзувчи. 1997. 57-бет. / Celalettin Rumî, İçindeki içindedir (Türkçeden U. Abdulvahab tercümesi), T., Yozuvçi. 1997 y. 57.s.

2 Perverdigar – Tanrı anlamında.

3 Kiblagâh – direkt: Kıbla'nın bulunduğu yer. Mecazî anlamda: Kıbla gibi kutsal kişi, yani baba.

4 Орипов А. Сайланма. Тошкент: Шарқ, 1996, 415-416-бетлар. / / Aripov A. Seçmeler. T., Şark, 1996 y., 415-416.ss.

5 Эшонқул Н. Ажр // Ёшлик. 1989. № 9. 20-бет. / İşankul N. Ecr // Yoşlik (Gençlik), 1989, No.9, 20.s.

6 Дўстмуҳаммад Х. Жимжитхонага йўл // Тафаккур. 2001. № 3. 69-71 б. / Dostmuhammed H. Sussuzhaneye Yol // Tefekkür, 2001. No. 3. 69-71. ss.

7 Дўстмуҳаммад Х. Ўша манба. 69-71-бетлар. / Dostmuhammed H. Adıgeçen kaynak. 69-71.ss.

8 Дўстмуҳаммад Х. Ўша асар. 78-79-бетлар. / Dostmuhammed H. Adıgeçen eser. 78-79.ss.

9 Дўстмуҳаммад Х. Жимжитхонага йўл // Тафаккур. 2001. № 3. Б. 78-79-бетлар. / Dostmuhammed H. Sussuzhaneye Yol // Tefekkür, 2001. No. 3. 78-79. ss.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Жалолиддин Румий. Ичиндаги ичиндадур (туркчадан У. Абдулваҳоб таржимаси), Т., Ёзувчи, 1997 й., 57-б. / Celalettin Rumî, İçindeki içindedir (Türkçeden U. Abdulvahab tercümesi), T., Yozuvçi. 1997 y. 57.s.

Орипов А. Сайланма, Т., Шарқ, 1996 й., 415-416 бб. / Aripov A. Seçmeler. T., Şark, 1996 y., 415-416. ss.

Эшонқул Н. Ажр // Ёшлик, 1989, №9, 19-20 бб. / İşankul N. Ecr. // Yoşlik. 1989. No. 9. 19-20.ss.

Дўстмуҳаммад Х. Жимжитхонага йўл // Тафаккур, 2001, №3, 78-79 бб. / Dostmuhammed H. Sus-suzhaneye Yol // Tefekkür, 2001. No. 3. 78-79. ss.

REFIK SAYDAM FROM DEPUTY OF DOGUBEYAZIT (AGRI) TO BEING PRIME MINISTER

Hacer GÖL*

Mr. Refik was born on September 8, 1881 in Istanbul. He is a graduate of Military Medical School. He served as a military physician in the Balkan Wars. Mustafa Kemal is on the 18th of May in Bandirma Ferry in 1920, appointed as the deputy of the Grand National Assembly of Turkey has made Dogubayazit. During this period, he had many speeches expressing the problems of the region. At the same time, he served as the Head of Health Department of the Ministry of Defense. Later, he became Minister of Health. It has been instrumental in the opening of hospitals, child care houses and maternity hospitals in many provinces in our country. In 1928, he established the Hygiene Institute and School and the Tuberculosis Dispensaries in Istanbul and Ankara. Between 1931-38 he served as Minister of Education and Finance. He is one of the doctors who treated him during Atatürk's illness. Republic of Turkey Prime Ministry between the years 1939-1942 were made both are important witnesses of the Ottoman Empire to be understood that both the establishment of the Republic of Turkey. He has held such important positions that his Dogubayazıt depiction has been little remembered or even disappeared in history. Therefore, the subject of our study will be the reflection of Refik Saydam's position in Doğubayazit. Archive materials, newspapers, memoirs of the period, the minutes of the assembly and research works will be given information about the subject.

Key words: *Dogubayazıt, mebus, TBMM, immigrant, Tuberculosis*

* *Dr., Bitlis Eren University, Faculty of Art and Sciences, History Departmant, hacergol@gmail.com*

DOĞUBEYAZIT(AĞRI) MEBUSLUĞUNDAN BAŞBAKANLIĞA GİDEN YOLDA REFİK SAYDAM

Hacer GÖL*

GİRİŞ

Refik Bey Osmanlı Devleti döneminin de yetişmiş askeri bir tıbbiyelidir. Devletin geçirdiği önemli safhalara tanıklık etmiş bir kişidir. Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemini bilfiil yaşadığı gibi bu dönemlerde birçok olaya dâhil olmuştur. Mustafa Kemal'in ve daha sonraki dönemde de İsmet İnönü'nün yanında yer almıştır. Yeniliklere açık kişiliği yanısıra sağlık alanında yaptığı hizmetlerle günümüzde de anılmaktadır. Mesleki birikim ve tecrübesini özellikle sağlık sektörü için yapılan birçok çalışmalar, kurulan kuruluşlar, çıkarılan yasalar vs. konularda göstermiştir. Trablusgarp, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sırasında özellikle sağlık alanında katkıları olmuştur. Cumhuriyet döneminin bulaşıcı hastalıklarla mücadeleyi başlatan ve bu hastalıkların azaltılmasında önemli rol oynayan bir sağlıkçıdır. Mustafa Kemal ile tanışmasından ölümüne kadar yol arkadaşlığı yapmıştır. Türkiye'nin dördüncü başbakanıdır. Onu askeri tıbbiyeden başbakanlığa getiren şartlar şüphesiz ki önem taşımaktadır.

1-REFİK BEY'İN HAYATI

Refik Bey 1881'in 8 Eylül'ün de İstanbul Fatih'te Çırçır Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası Hacı Ahmet Efendi dönemin tanınmış tüccarlarındandır. İlköğrenimine mahalle mektebinde başlamış, 1892'de Fatih Askeri Rüştiyesi, 1896'da Çengelköy'de Askeri Tıbbiye İdadisi'ne kaydolmuştur. 1906'da ise Askeri Tıbbiye'den mezun olmuştur. Almanca ve Fransızca bilmektedir. Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde stajını tamamlamış ve 1907 de kura ile II. Ordu'ya tayin olmuş ancak bir yıl daha Gülhane'de kalarak Histoloji ve Embriyoloji Dalında asistanlık yapmıştır. 15 Nisan 1908'de II. Ordu Merkez Hastanesi'ne, 29 Haziran 1908'de III. Ordu XVI. Alayı III. Taburuna tayin ve 2 Ağustos 1908'de asıl memuriyetine iade edilmiştir. Bu sırada Yemen'e memur edilmişse de gitmemiştir.[1] 23 Mayıs 1910'da Levazımat-ı Umumiye Dairesi Fes Fabrikasına tayin edilerek burada vazifeye başlamıştır[2]. Almanya ve Fransa'ya gönderilmek üzere askeri doktorlar için açılan müsabakalara katılmış ve Fransa'ya gidecek listede yer almıştır. Ancak Mahmut Şevket Paşa'nın emriyle müsabakayı kazanan bütün öğrenciler Almanya'ya gönderilmiştir. 4 Ağustos 1910 da on bir doktor, üç eczacı kimyager ve üç baytar zabiti ile Almanya'ya gitmiştir. Berlin Askeri Tabip Akademisinde kurs görmüştür. Daha sonra Brandenburg'da Altıncı Zırhlı Süvari Alayı'nda staj yapmış ve süvari alayı ile Sonbahar Kolordu manevrasına, Danzig'de Askeri Sahra Sıhhi Tesisat Formasyonlarına, Şpandav'da Sahra Nakliye Kurslarına, sanki Alman Ordusunda bir Sıhhiye Subayı gibi fiilen katılmıştır. Berlin'e dönerek Scharite'de yüksek tekâmül eğitiminde bulunmuştur.[3]

Mustafa Kemal Paşa ile ilk kez tanışması Trablusgarp Savaşı sırasında Derne'de olmuştur. İtalyanların Derne'ye saldırdıkları sırada özellikle halk arasında ishal tıp dilinde diare denilen hastalıktan ordu perişan olmuştu. Bölgede kirli sudan kaynaklanan başka hastalıklar da baş göstermişti. Mustafa Kemal'in de Derne'de böbrek sancıları çektiği bilinmektedir. Hilal-i Ahmer ekibi içinde yer alan, işinde titizliği ile dikkat çeken Dr. Refik Bey'e Mustafa Kemal'in diğer arkadaşları arasında

* *Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hacergol@gmail.com*

yer verilmiştir.[4] 26 Eylül 1912'de Dr. Refik Bey İstanbul'a dönmüştür. 29 Eylül'de Antalya Redif Kıtası İkinci Seyyar Hastanesi'ne tayin olmuştur. 1912'de Balkan Savaşlarının çıkmasıyla XVIII. Kolordu Karargâhı ile cepheye hareket etmiş, askeri hekim olarak çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Çatalca'ya geri çekilişten sonra bulaşıcı hastalıklar ve özellikle de kolera mücadelesinde önemli hizmetleri vardır. Hadımköy İstasyon Sevkiyat Tabipliğinde, Zabitan Muayene Komisyonunda, Çatalca Ordusu Sıhhiye Müfettişliğine bağlı Muayene Komisyonunda ve 30 Eylül 1913'te İleri Hareket Ordu Seyyar Hasta Nakliye Müfrezesi Baştabipliği görevlerinde bulunmuştur.[5] Edirne'de ordu kumandanlığı emrinde kolera mücadelesinde hizmet etmiştir. Balkan Savaşlarında Dr. Refik Bey 20.000 askerin koleradan, 6000 askerin dizanteriden kırıldığına, şahit olmuştur. Ayrıca savaşta doktor sayısının yetersizliğini görerek, doktorları buraya göreve davet etmiştir.[6]

9 Kasım 1913'te terhis edilerek İstanbul'da Askeri Kimyahane'de kurulan Ordu İaşe Nizamnamesi Tetkik Komisyonu'na üye olarak tayin edilmiştir. 6 Ocak 1914 'den 1918 yılına kadar Umumi harp sırasında kurulan Dr. Süleyman Numan Bey'in başkanlığındaki I. Sahra Müfettiş-i Umumisi Muavinliği 'ne tayin edilmiştir. Mütarekeye kadar burada kalmıştır. Bu arada 29 Mart 1916 da Almanya Berlin'de toplanan cerrahi kongresine katılmıştır.[7] Yine aynı yıl Aralık ayı içinde Galiçya Cephesini teftiş etmiştir. Bütün bu görevlerden sonra özellikle salgın hastalıklarla mücadele konusunda uzmanlaşmıştır. Bakteriyoloji Enstitüsü'nü örgütlemek için büyük çaba harcamıştır. O dönemin yaygın bulaşıcı hastalıkları olan Tifo, Dizanteri, Veba ve Kolera aşılarının, Tetanoz ve Dizanteri serumlarının burada üretilmesini sağlamıştır. I. Dünya Savaşı boyunca Ordu'nun gereksinim duyduğu tıbbi malzemeler buradan karşılanmaya çalışılmıştır. Dr. Refik Bey, Tıp literatürüne de geçen Tifüse karşı bir aşı hazırlamıştır. Onun hazırladığı aşı ve serumlar I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda da kullanılmıştır. Ardından Kurtuluş Savaşı sırasında bu serumlar ve aşılar birçok hayatı kurtarmıştır.[8]

2- MUSTAFA KEMAL İLE BİRLİKTE BANDIRMA VAPURU'NDA, KONGRELERDE VE ANKARA'DA

Dr. Refik Bey, 5 Mayıs 1919 tarihinde önce IX. sonra III. Ordu Müfettişliği adını alan Mustafa Kemal Paşa'nın Karargâhında Sıhhiye Müfettiş Muavini sıfatıyla görevlendirilmiştir. 16 Mayıs 1919 tarihinde 04.30 da hareket eden Bandırma Vapuru'nun yolcuları arasında yer almıştır. Samsun'a çıkmadan önce zor şartlarda geçen yolculuğun yorgunluğunu bir çeşit naneli limonata hazırlayarak ve vapurdakilere ikram ederek gidermeye çalışmıştır.[9]

19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal ile birlikte Samsun'a ayak basmıştır.[10] Milli Mücadele'ye ilk adımı atanlar arasındadır. Mustafa Kemal'in ekibi ile birlikte Samsun'da Mıntıka Otel'de birkaç gün kalmıştır. Karadeniz Bölgesi'ndeki durumun ne olduğu anlaşılmaya çalışılmış ve bölge ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur[11].

Bundan sonra ise Anadolu'da sömürgeci güçlere karşı bir örgütlenme başlatmak için Sivas'a doğru yola çıkılmıştır. Dr. Refik Bey sadece Mustafa Kemal ile birlikte Samsun'a çıkmakla kalmamış, Ordu müfettişliği karargâhı ile birlikte Havza, Amasya, Erzurum'a gidiş, Erzurum ve Sivas Kongreler süreci, Kurtuluş savaşının başlatılması, Bağımsız Türkiye Cumhuriyetinin kurulması sırasında hep Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket eden ekip içerisinde yer almıştır.

Samsun'dan yola çıkan Mustafa Kemal'in karargâhı önce Havza'ya doğru ilerlemiştir. Mustafa Kemal'in Samsun'da başlayan böbrek sancıları ve zaman zaman tutan sıtma krizleri yol boyunca da devam etmiştir. Dr. Refik Bey

ve yol arkadaşı ve meslektaşı Dr. İbrahim Tali Bey tarafından bu sancılar takip ve tedavi edilmiştir.[12]

Havza'ya gidebilmek için dönemin şartlarında bir otomobil bulunmuş, yolda otomobilin sık sık bozulması karşısında yeni bir vasıta bulmak zarureti ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu sırada Mustafa Kemal gülerek Dr. Refik Bey'e "Doktor Havza'ya kadar yürüyebilir misin?" demiştir. Nihayet yarım saat ilerdeki köye gidip oradan bir araba tedarik edilmiş, hep beraber yola çıkılmıştır. İşte Mustafa Kemal köye yürüyerek gidilirken "size yorulmamanız için bir çare tavsiye edeceğim, dağ başını duman almış marşını biliyor musunuz" demiş ve bu marşı söylerlerse zamanın da daha hızlı geçeceğini belirtmiştir. Orada olanlardan hiçbiri bu marşı bilmemektedir. Bunun üzerine kendisi gür ve dinç sesiyle notasına da uyarak

"Dağ başını duman almış,
Gümüş dere durmaz akar,
Güneş ufuktan şimdi doğar,
Yürüyelim arkadaşlar" diyerek belki de gelecek günlerde güneşin Türkiye üzerinde yükseleceğinin müjdesini vermiştir. [13] İşte bu marşı ilk defa duyanlar ve bu coşkuyu yaşayanlar arasında Dr. Refik Bey'de vardır. Havza yolunda söylenen bu marş daha sonra kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin neredeyse temel sloganı niteliğinde olmuştur. Havza'ya ulaşıldığında büyük bir miting yapılarak işgallere karşı ulusun tepkisi dile getirilmiştir.

Mustafa Kemal bilindiği üzere XIX. Ordu Müfettişi sıfatı ile Samsun'a gönderilmişti. Havza'da yayınlanan Havza Genelgesinden sonra İtilaf devletleri bu durumdan rahatsız olmuşlar ve şikâyetlerini İstanbul Hükümeti'ne bildirmişlerdi. İstanbul Hükümeti de onu geri çağırmakta çareyi bulmuştu. 22 Haziran 1919'da ihtilal niteliğindeki Amasya genelgesi yayınlandı. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'i tekrar çağırmış ve yetkilerinin elinden alınacağını söylemiştir. Bütün bunlar Mustafa Kemal Paşa ve yanındakileri yıldırmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Karargâhın Erzurum'a varışından üç gün sonra 5 Temmuz gecesi Erzurum Müstahkem Mevkii Komutanlığı'na ait bir binada "geceleyin adeta gizli bir cemiyet kurmuşçasına" bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıya katılanlar arasında Dr. Refik Bey de yer almaktadır.[14] Oldukça uzun süren bu toplantının önemi hemen hemen Milli Mücadelenin ilk toplantılarından biri olmasıdır.[15] Burada, Mustafa Kemal Paşa hedeflerini milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve bu hedefe mutlaka ulaşmak olarak belirttikten sonra bu yolda iktidar, azim, imkân ve cesaret göstermeyenler varsa hemen orada aralarından ayırılmalarını söylemiş ve toplantıya katılanları bu yolda düşünmek üzere vicdanlarıyla başbaşa bırakmıştır. Bir sonraki toplantıda ise Münir Bey ciddi bir mazereti olduğundan dolayı bir süre görevine ara vermiş ancak onun haricinde tüm katılanlar kararlarını verdiklerini bu gaye uğruna ölmeye hazır bulunduklarını beyan etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa da bu gayeye hizmet için mücadelenin başına geçirilmiştir. [16]

İşgalci güçlerin şikâyetleri karşısında Mustafa Kemal kendisine baskı yapan İstanbul Hükümetine 7/ 8 Temmuz gecesi "sine-i millette bir ferdi mücahit" olarak çalışmak üzere çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa ettiğini bildirmiştir.[17] Bu istifayı takiben 8 Temmuz gecesi Dr. Binbaşı Refik Saydam, Binbaşı Hüsrev Gerede, Teftişle Kalem Amiri Hayati, Atatürk'ün Hususi Kalem Müdürü Yaver Cevat Abbas ve Muzaffer Beyler de kendiliklerinden ordu ve askerlikten istifa etmişlerdir. 8 Temmuz tarihli Takvimi Vakayı gazetesi Paşa'nın memuriyetinin hitam bulduğunu ilan etmişti.[18] Görüldüğü üzere beraber yürünen kurtuluş yolunda Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları kader birliği yapmıştır.

Memleketin içinde bulunduğu bütün bu zor durum Mustafa Kemal ve arkadaşlarını

yıldırmamıştır. Ülkenin her yanından gelecek delegeleri toplamak için Sivas'a gitme hazırlıkları da başlamıştır. İşte bu sırada, 19 Ağustos'ta dönemin Sivas Valisi Reşit Bey, telgraf başında Mustafa Kemal ile görüşmek istemiştir. Paşa'nın yanında Süreyya, Mazhar Müfit, Hayati, Dr. Refik ve Cevat Abbas vardır. Vali Reşit Bey, Paşaya Fransız zabitlerin eğer Paşa ve ekibi Sivas'a gider ve orada bir kongre düzenlerlerse 5-10 gün içerisinde Sivas'ı işgal edeceklerini ve buna izin verirse vali olarak kendisinin de sorumlu tutulacağı tehdidini iletmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal "bendeniz ne Fransızların ve ne de herhangi bir devlet-i ecbebiyenin sahabetine tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük nokta-i siyanet ve memna-i şefaat milletimin sinesidir."[19] diyerek cevap vermiş ve bu tehditlerin kendisini yıldırmak için söylenmiş olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Samsun'a bir tabur göndermek isteyen İngilizler bundan pişmanlık duyduklarını çünkü güçlü bir direnişle karşılaştıklarını ifade etmiştir. Paşa'nın Sivas valisine verdiği cevap karşısında Dr. Refik Bey çok etkilenmiştir. Bir konuşmalarında kendilerine; "paşam bir mücadelenin içindeyiz belki muvaffak olacağız belki olamayacağız fakat netice ne olursa olsun Reşit Paşa'ya verdiğiniz cevapta kullandığınız 'herhangi bir devlet-i ecnebiyenin sahabetine tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük nokta-i siyanet ve memna-i şefaat milletimin sinesidir' cümlesi dahi başlı başına Türk milletine yadigâr kalacak bir ders ve milli veciz niteliğindedir" demiştir.[20]

Çıkılan zorlu yolculukta en önemli sıkıntılardan biri de kuşkusuz ekonomiydi. Her gün bulgur pilavı yiyen heyete Mazhar Müfit Bey bir defaya mahsus olmak üzere moral yükseltmek amaçlı olsa gerek bir sürpriz yapmış, keyifli bir öğle yemeği hazırlatmıştır. Bu değişiklikten heyetteki kimsenin haberi yoktur. O gün pirzola ve helvanın yenmesi karşısında Dr. Refik Bey şaşkınlığını gizleyememiştir. Mazhar Müfit Bey için ise "Nihayet paraya kıydı" demiştir. Aslında bu olay kurtuluş mücadelesinin içinde olan kişilerin bile durumun ne kadar vahim olduğu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını göstermesi açısından önemlidir. [21] Ayrıca bu yolda yokluklar kimseye hissettirilmeden halledilmeye çalışılmıştır.

Sivas yollarında Paşa'nın rahatsızlığının nüksettiği ve Dr. Refik Bey'in kendisini tedavi ettiği bilinmektedir.[22] Bu şartlar altında Sivas'a gidilmiş ve bir kongre tertip edilmiştir. Tüm bu süreçler bilfiil Dr. Refik Bey'in dahil olduğu bir ortamda gerçekleşmiştir. Bu arada Dr. Refik Bey, 10 Eylül 1919 da Erzurum Hastanesi Bulaşıcı Hastalıklar Servisi Şefliğine atanmışsa da 27 Aralık 1919 da Mustafa Kemal ile Ankara'ya gelmiş ve beraber başladıkları bu yolda mücadeleye devam etmiştir.[23]

3-BAYEZİD VEKİLİ DR. REFİK BEY

Milli Mücadele hareketinin başarıya ulaşmasında en önemli etkenlerden birisi de rasyonal davranılmasında gizlidir. Yayınlanan genelgeler, yapılan kongreler sonrasında tam bağımsız bir devlet kurmaya giden bir yol izlenmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İngilizlerin baskısı sonucu kapatılması ve birçok üyesinin tutuklanması nedeniyle halkın temsil edildiği bir Meclisin yeniden toplanması zarureti ortaya çıkmıştır. Bunun yapılması içinde merkez olarak Ankara seçilmiştir. Mustafa Kemal'in yol ve dava arkadaşlarından Dr. Refik Bey, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Bayazıd'den milletvekili seçilmiş ve 23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara'da açılan ilk TBMM'nin 338 azasından biri olurken, açılışta bulunabilen 115 mebusundan da biri olmuştur. Ayrıca oluşan ilk hükümette de 11. Mayıs 1920'de Milli Müdafaa Vekâleti Sıhhiye Dairesi Reisliği 'ne de atanmıştır.[24]

Bayazıt'ın tarihine bakıldığında Doğu Anadolu'da İran'a çıkan son kapı olması nedeniyle stratejik bir önemi vardır. Ayrıca Ruslar tarafından ilk ve defalarca işgal edilen bölgelerden biridir. Osmanlı Devleti'nde bir il olan

Bayazıt bu kadar büyük önem taşıması nedeni ile ilk TBMM'de Mustafa Kemal'in yakınında bulunan ve dava arkadaşlarından biri ile temsil edilmiş olsa gerektir.

Dr. Refik Bey, Bayazıd mebusluğu sırasında mecliste 10 oturumda söz almıştır. Bu oturumlar şu konularla ilgilidir:

1- Mülki ve askerî müessesatı sıhhiyenin tevhidine dair mazbatalar münasebetiyle sözleri: Kastamonu vekili Suat Bey, yanlış siyasetler sonucu uzun harplere giren memleketin özellikle de Anadolu'nun ıssız bir çöl haline geldiği ve bu nedenle meclisin sıhhiye teşkilatını yeniden düzenlenmesi gerektiğini söylemiştir. Bu teşkilattan bütün şahısların yararlanabilmesi sağlanmalıdır. Mevcut duruma bakıldığında Sıhhiye teşkilatının hizmet eden müesseselerin hepsi askeri hizmet altındadır. Bu nedene sivil ve askeri sıhhiye teşkilatlarının birleştirilmesini istemiştir. Böylece hem doktor, hem çalışan işçilerden, hem bütçeden tasarruf edileceğini gibi ilaç depoları da tek elde toplanacaktır. Doktorların çoğu merkezlerde toplanmış ve kazalarda halk çaresiz ve tedavisiz kalmıştır. Umumi hastalıklar için mücadeleye ihtiyaç vardır mesela frengi gibi. Bu gibi hastalıklar tedavi edilemediği için hızla yayılmıştır. Bunun içinde askeri ve sivil teşkilatın birleşmesi teklif edilmiştir. Tabur ve bölüklerin sıhhiye vekâleti yine kendilerinde kalacaktır, ama Sıhhiye Nezaretine bağlanmasında fayda vardır. Böylece nezaret elinde ne kadar kuvvet olduğunu anlar ve değerlendirir. Suat Bey'in bu görüşleri karşısında yine Kastamonu vekili olan Abdülkadir Kemali Bey askeri teşkilatın yüksek mevkide bulunduğu için bozulmasına taraftar olmadığını belirterek karşı çıkmıştır. Dr. Tevfik Rüştü Bey ise nüfus probleminin her zaman gündemde olduğunu söylerken askeri hekimlik ile normal halk hekimliğinin aynı şey olmadığına dikkat çekerek itiraz etmiştir. Sulh zamanında olsa bunun düşünüleceğini, ancak savaş zamanında böyle bir şey olamayacağını ve bu teklifi kabul etmediğini söylemiştir. Karahisarısahip Milletvekili Mehmet Şükrü Bey ise sunulan bu mazbata ile ne askeri ne mülkiye hekimliğinin kalkmayacağı sadece nezaretin birleştirileceği bütçe ve depo yönünden tasarruf sağlanacağı görüşünü dile getirmiş, örnek olarak Almanya'da hiç askeri tıbbiye olmadığını söylemiştir. Doğu Bayazıd vekili Dr. Refik Bey ise buna hemen itiraz etmiştir. Kendisinin Almanya'da bulunduğunu ve durumun böyle olmadığını dile getirirken, sıhhiye teşkilatının kurulmasının zaruri olduğunu sözlerine eklemiştir. Ancak bunun askeri tıbbiyeyi ortadan kaldırmak için bir sebep olmadığına, her iki hekimliğinde görev alanlarının farklı olduğuna dikkat çekmiştir. Harp durumunun devam ettiğini hatırlatmıştır. Mülkiye hekimliğini halkın sağlığı, halkın hayatını öne koymasının zorunlu olduğunu, bunun ise asla askeri hekimliğin kaldırılması anlamı taşımadığını belirtmiştir. Teklif oylama sonucunda kabul edilmemiştir. [25]

2- İstanbul'dan gelecek memurin ve zâbitanın Anadolu'ya kabul edilmemeleri hakkındaki teklifi kanuni münasebetiyle sözleri: bunların Dâhiliye Nezareti'ne müracaatları istenmiş, Dr. Refik Bey ise buradan sonra da Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne gitmelerinin gerekli olduğunu söyleyerek yol göstermiştir.[26]

3- Tedariki Vesaiti Nakliye Kanununun 20 ve 21.mevaddı muadelesi makamına kaim kanun münasebetiyle sözleri: Tedariki vesaiti Nakliye Komisyonu ile ilgili telif ettiği kanun layihasında komisyonun kimlerden oluşacağı üzerine bir konuşma yapmıştır. [27]

4- 1336 senesi Müdafaai Milliye Bütçesi ve bu meyanda müzakere edilen teklifler ve sual takrirleri münasebetiyle sözleri[28]

5- Muallimin ve talebenin askerlikten tecilleri hakkındaki Kanun münasebetiyle sözleri: Müdafaa-i Milliye Vekâletinin bu durumdaki kişileri ilgili kanun üzerine tecil

edeceğini söylemiştir.[29]

6- Bayazıd Mebusu Süleyman Sudi Beyin, muhacirlere dair sual takriri münasebetiyle:[30]

7- Yunanlılar tarafından tahribedilen Sivrihisar ve Mihalıççık kazaları dâhilindeki Bazı köyler ahalisinden açıkta kalanlara yardım yapılıp yapılmadığına dair sual münasebetiyle: buradaki köylülere yardım için Garp Cephesi kumandanı ile görüştüğünü, bunlar aracılığı ile kağnı, orduda kullanılmayan hayvan vs. nin verilmesine başlandığını dile getirmiştir. Bunlara Hilal-i Ahmer tarafından yapılan yardımlardan da bahsetmiştir.[31]

8- Muş Mebusu Mahmud Said Beyin, Vilâyatı Şarkiye muhacirini hakkındaki sualine cevabı: Dr. Refik Bey kendisi Muhacirin İdaresi'nin, Dâhiliye Vekâletinden Sıhhiye Vekâletine aktarıldığı için söz almış ve bu konuda yapılan çalışmaları dile getirmiştir.[32]

9- Kars Mebusu Cavid Beyin, lğdır ve Sürmeli kazaları halkına yardımda bulunulmasına dair sual takririne cevabı: Dr. Refik Bey, Kars, Ardahan ve Batum dışında kalan yerlerden muhacir gelmediğini bunların mülteci değil muhacir olarak adlandırılması gerektiğini ve bu statüde değerlendirilmelerini yaptığı konuşmasında vurgulamıştır. [33]

10- Şark hudutları haricindeki yerlerden hicret etmiş ahalinin muafiyetten istifade etmesine dair teklifin reddi hakkındaki Lâyiha Encümeni mazbatası münasebetiyle[34]

Bunların yanı sıra "İstanbul›da bulunan Tevfik Paşa ile cereyan eden muhaberat vesilesiyle Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın Mecliste vâkı beyanatının Meclisin muhassalai mücahedat ve mücadelesi olduğu" nun beyanına dair bir takrir sunmuştur.[35]

Meclise sunduğu 2 tane de teklif vardır. Bunlar;

1- Nısabı Müzakere Kanununun tadiline dair (2/242 M.): Bu kanun meclisin iç işleyişi ile alakalı bir kanun teklifidir. Meclisin görev süresinin zamana ve şartlara bağlı olmadığı, mebusların iki ay mazeretli olmadıkları halde toplantıya katılmazlarsa üyeliklerinin düşeceği ve çeşitli nedenlerle mebusların sık sık harici yerlerde olduklarından kararların aksamaması, karar yeter sayısı mebus toplamından bir fazla olması gibi konulara değinmiştir. [36]

2- Başkumandanlık Kanununun 5 Ağustos 1338 tarihinden itibaren 3 ay daha temdidine dair (2/545 mükerrer) hakkındadır. [37]

Yukarıda yazılanlardan da görüldüğü üzere mebusluk görevi yanında Sıhhiye Vekâletine baktığı için ve özellikle muhacirler konusu, askeri ve mülki sağlık teşkilatının birleştirilmesi gibi konular nedeniyle söz almıştır. Ayrıca Başkumandanlık kanunun uzatılması ve meclisin iç işleyişine dair kanun teklifi de sunacak kadar etkin bir kişidir. Memleketin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında bu dönemde Doğu Bayazıt'ın özel sorunlarından ziyade genel sorunlar üzerinde durulmuştur. Dr. Refik Bey açısından ilk siyasi deneyimini Doğu Bayazıt mebusu olarak gerçekleştirmiştir.

Dr. Refik Bey Doğu Bayazıt mebusu iken Milli Savunma Bakanlığına bağlı Sağlık Daire Başkanı olarak da görevini devam ettirmiştir. 8 Eylül 1920'de TBMM'de kabul edilen bir karar gereği iki görevi üzerinde taşıyamayacağı için mebusluk görevinden istifa etmiştir. 1 Mart 1921'de yarbaylığa terfi ettikten sonra 10 Mart 1921'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak kurulan ilk Cumhuriyet Hükümetinde yer almıştır. 1937 yılı sonuna kadar da çeşitli dönemlerde bu görevi tekrar üstlenmiştir.[38] Bunun yanı sıra 8 Ağustos 1925-25 Ocak 1939 tarihleri arasında Kızılay Genel Başkanlığı görevini üstlenmiştir. 28 Şubat 1926'da İstanbul mebusluk görevini de sürdürürken isteği doğrultusunda askerlikten emekli olmuştur.[39]

4- DR. REFİK SAYDAM'IN İSTANBUL MEBUSLUĞU VE BAŞBAKANLIĞI

Dr. Refik Bey, TBMM'de ikinci dönem 1 Mart 1921'de Sıhhiye Dairesi Başkanlığına getirilirken aynı zamanda İstanbul Milletvekilliği yapmıştır. Ölümüne kadar mecliste İstanbul Milletvekilliği görevini icra etmiştir. Atatürk'ün ölümü üzerine Celal bayar kabinesinde 11 Kasım 1938'den 25 Ocak 1939'a kadar 2,5 ay İçişleri Bakanlığı ve CHP Genel Sekreterliği vazifelerinde bulunmuştur. Daha sonra Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü tarafından Celal Bayar'ın yerine 25 Ocak 1939'da başbakan tayin edilmiştir. Ölümü olan 9 Temmuz 1942 yılına kadar da başbakan olarak kalmıştır. 11. ve 12 T.C hükümetlerini kurmuştur. II. Dünya Savaşı onun başbakanlık dönemine rastlamıştır.

Başbakanlığı dönemine kendisinden çok İsmet İnönü'nün damga vurduğu, önemli kararlarda öne çıktığı bilinmektedir. Türkiye'nin karşılaştığı iç ve dış meselelerin halledilmesi sırasında oldukça çok güçlüklerle karşılaşmıştır. Türk -İngiliz -Fransız ittifakının imzalanması, Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması onun başbakanlığı sırasındadır.[40]

Başbakan Dr. Refik Saydam İstanbul'un iaşe durumunu düzeltmek için İstanbul'a giderek çalışmaya başladı.[41] Konu ile alakalı birçok toplantı düzenlemiştir. Bu toplantılarından birinde 7 Temmuz 1942 Salı günü öğleden önce beraberinde ticaret vekili Mümtaz Ökmen ve iaşe müsteşarı ile birlikte İthalat ihracat tüccarlarını kabul etmiş, onların vaziyetleri hakkında ve bilhassa halkın ucuz iaşesi konusunda konuşmalarda bulunmuştur. Öğleden sonra da belediye azaları ile şehir ve belediye işlerine görüşmüştür. Fırıncı, değirmencilerle, odun kömür satıcıları ile ekmek ve yakacak hususunda tartışmıştır. Akşam yemeğini otel gazinosunda yedikten sonra o günü İstanbul için faydalı bir iş yapmanın keyfi içinde tamamladığını düşünmüştür. Hatta vaktiyle Aşık Garibin Halep'ten ayrılırken Halep için yaptığı bir temenniyi İstanbul'u kastederek tekrarlamış ve neşe içinde "Şen olasın Halep Şehri" diyerek sandalyesinden kalkıp Kaldığı Pera Palas Oteli'ndeki odasına çıkmıştır. 7'yi 8'e bağlayan bu Temmuz gecesi saat 24:00'te kendisine bir fenalık hissi gelmiş her ne kadar önce kendi durumu kontrol altına almaya çalışmış ancak daha sonra doktor çağırmışsa da yaşama tutunamamıştır. Kalp sektesinden vefat etmiştir.[42] II. Dünya savaşının en zorlu günlerinin başbakanlık görevini üstelenen ve "gerekirse A'dan Z'ye kadar bozuk olan herşeyi değiştireceğim" diyecek kadar da reformcu bir kişiliğe sahip olan Dr. Refik Saydam'ın istediği reformları yapmaya ne yazık ki ömrü yetmemiştir.[43]

SONUÇ

Dr. Refik Bey, Milli Mücadele Döneminden 1942 yılındaki ölümüne kadar titizliği, azmi, çalışkanlığı ile vatanı uğruna çalışan önemli bir siyaset ve sağlık adamı olmuştur. Vazife aldığı her konuda dürüst, samimi çalışmaları ve aynı zamanda da nezaketli tavrı ile örnek bir kişiliğe sahiptir. Balkan Savaşları, Mütareke dönemi ve Kurtuluş Savaşı sırasında özellikle sağlık alanında önemli hizmetleri vardır. Kurtuluş mücadelesine hiç kuşku duymadan atılan ilk kişilerden birisidir. Cumhuriyet döneminin yetiştirdiği önemli bir devlet adamıdır. Türkiye Cumhuriyetinin temellerinin atılmasında katkıları büyüktür. Doğu bayezit mebusu olarak ilk TBMM'de yerini alırken o zamanın koşulları icabı özelden çok memleketin genel durumu ile alakalı işlerle meşgul olmak zorunda kalmıştır. 14 yılı aşan sağlık bakanlığı, 4 yıla yakın başbakanlığı döneminde bilgisi, tecrübesi çalışkanlığı, dürüstlüğü ve samimiyeti ile cesaretle hareket etmiştir. Türkiye'de sağlık alanında önemli reformları vardır. Özellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadelede hizmetleri çok büyüktür.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 DAB (Devlet Arşivleri Başkanlığı), BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), 30.01.58.228.3.2

2 Osmanlı devletinde gerek normal hayatta gerekse askeri giyim kuşamda önemli bir aksesuar olarak kullanılan fes daha önceleri Avusturya'dan getirilirken 1908'de Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhak etmesi üzerine bu alım satım durdurulmuş ve yerel bir fes fabrikası kurulmuştur. Dr. Refik Bey'de 23 Mayıs 1910'da burada Genel Levazımat Dairesi Fes Fabrikası Hekimliğine atanmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz: Kemal Arı, "Cumhuriyetin Sağlık Devrimcisi Refik Saydam", Vatan ve Sıhhat Tıbbiyenin Yurtseverliği, (ed: Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak), İzmir 2015, s.295

3 DAB, BCA, 30.01.58.228.3.4

4 İbrahim Süreyya, Dr. Fikret, Deli Halit, kel Ali, Nuri ve Fuat yüzbaşılar da bu gruptadır. Daha sonra Ali Fethi de gruba eklenmiştir. Nuyan Yiğit, Atatürk'le 30 yıl, İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü, Remzi kitabevi, İstanbul 2006, III. Baskı, s. 46-48

5 DAB, BCA, 30.01.58.228.3.4

6 Özlem Yıldız, "Bandırma Vapurunda Atatürk'ün Yanında Olan Tıbbiyeliler", Vatan ve Sıhhat, Tıbbiyenin Yurtseverliği, ed: Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, İzmir 2015, s.204

7 DAB, BCA, 30.01.58.228.3.5

8 Arı, agm, s.298

9 Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler, haz: Sami Önal, Litaratür Yayınları, İstanbul 2003, IV. Baskı, s.25

10 Karargâh heyetinde şu zatlar vardır: Kurmay Başkanı Kurmay Albay Kazım (General Kazım Dirik), Kurmay Binbaşı Husrev (Gerede, mebus ve buyukelci), Arif (Albay, İzmir suikastı olayında idam edilmiştir), Dr. İbrahim Tali (mebus), Dr. Refik (Saydam, mebus, vekil, başvekil) yaverler: Cevat Abbas (mebus) ve Muzaffer, kalem heyeti, Sivas'taki Kolordu Kumandanlığına atanan Albay Refet (Paşa- Bele) aynı vazifedeydi. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Mustafa Kemal 1981-1919, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, XVIII. Basım, s.371

11 Arı, agm, s.299

12 Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl, Derleyen: Turgut Gürer, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019,IV. Baskı, s. 135

13 , Vali Paşa Kazım Dirik Bandırma Vapurundan Halkın Kalbine, Haz: K. Doğan Dirik), Gürer Yayınları İstanbul 2016, II. Baskı, s. 64, Yiğit, age, s. 109

14 Mazhar Müfid Kansu, Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber, C.I, TTK yayınları, Ankara,1988, s.30-32

15 Bu toplantıya katılan diğer kişiler şunlardır: Mustafa Kemal Paşa 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Hüseyin Rauf Bey Erzurum Valisi Münir Bey İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey Ordu Müfettişliği Erkânıharp Üyesi Kazım Bey Erkânı Harp Binbaşısı Hüsrev Bey, Mazhar Müfid Bey

16 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk 1919-1920, C.I, TTK yayınları, Ankara 2012, s.60, Dirik, s. 60, Kansu, age, s.40

17 Mustafa Kemal, age, s.64

18 Kansu,age, s.40

19 Mustafa Kemal, age, s.108

20 Kansu, age, s.159

21 Mahmut Goloğlu, Milli Mücadele Tarihi –III, 1920, Üçüncü Meşrutiyet, Birinci Büyük Millet Meclisi,

İstanbul 2014, II. Basım, s. 44

22 Kans,age, s. 237

23 Dr. Refik Saydam 1881-1942 Ölümünün 40. Yılı Anısına, Sağlık ve sosyal yardımlaşma bakanlığı tanıtma ve istatistik birimi, Ankara 1982, s.10

24 DAB, BCA, 30.01.58.228.3.5

25 TBMM ZC, Devre I, C.3, içtima: 59 (5.9.1336) s.561-562

26 TBMM ZC, İ:123 27.12.1336,C.2,s.55

27 TBMM ZC, İ:145, 5.2.1337, C.2, s.94,96

28 TBMM ZC, İs.140,256

29 TBMM ZC, İ: 154,21.2.1337, c.2,s.340

30 Bilindiği üzere I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesinden sonra Anadolu toprakları işgal edilmeye başlamıştı. 1920 yılı Eylül ayında Doğu Harekâtı sonunda Doğu sınırımız Gümrü Antlaşması ile çizildi.

31 TBMM ZC, İ:104, 2.11.1337, C:1, 45-46

32 TBMM ZC, İ:40,20.6.1337, C.1,s. 423-424

33 TBMM ZC, İ:20 1.12.1337,s.419

34 TBMM ZC; İ: 120, 1.12.1337. C.1, s.422-423

35 Daha detaylı bilgi için bkz: TBMM ZC, İ:139, 29.01.1337.C.1, s.

36 TBMM ZC, İ:4,7.3.1337. C.1

37 TBMM ZC, 20.7.1338, İ:77,C.1,s. 430-435

[38] 10 Mart 1921-16 Mayıs 1921, 19 Mayıs 1921-20 Aralık 1921, 30 Ekim 1923-6 Mart 1924, 6 Mart 1924-21 Kasım 1924, 4 Mart 1925-26 Ekim 1937 tarihleri arasında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak görev yapmıştır.

[39] Dr. Refik Bey askerlik hayatında 22 Ekim 1905'de yüzbaşı, 1 Mart 1911'de Kıdemli Yüzbaşı, 1 Haziran 1915'de binbaşı, 1 Mart 1921'de yarbay, 28 Mart 1928'de ise askerlik görevinden emekli olmuştur. Yaptığı hizmetler karşılığında 1916 yılının ocak ayında 4. Rutbeden Prusya Harp Alameti Liyakat Nişanı, 4. Rütbeden Mecidi Nişanı, Ekim ayında, Avusturya Harp Alameti Fransuva Josef Muharip Salip Rütbesi, 2. Rütbeden Prusya, Demir Salip Nişanı, 1917 yılının Şubat ayında 3. rütbeden Bavyera, Harp alameti Askeri Liyakat Nişanı, Eylül ayında Muharebe, Gümüş Liyakat Madalyası, Aralık Ayında Muharebe, Gümüş Liyakat Madalyası 1918 Ağustos Ayında Gümüş Hilali Ahmer Madalyası 1923 Ağustosunda İsiklal Madalyası almıştır. Emekliliğinden sonra ise 1930 Ağustosunda İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından Fahri Profesörlükle onurlandırılmıştır daha detaylı bilgi için bkz: "Refik Saydam'ın Aldığı Terfi ve Taltifler ile Hizmet yer ve Tarihleri", Sağlık Bülteni, Dr. Refik Saydam Özel Sayısı, C.I,S.3, 1982, s.9, Fethi Tevetoğlu, Atatürk'ün Samsun'a çıkanlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 232

[40] Bu dönem ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz: Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, (1938-1945), C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, s.270-284, 587

[41] "Başvekil bu sabah İstanbul'a geldi" Akşam, 3 Temmuz 1942, "Başvekil bu sabah şehrimize geliyor" Tan, 3 Temmuz 1942, "Başvekil Şehrimizde" Tan, 4 Temmuz 1942

[42] Hilmi Uran, Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım, (1908-1950), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, II. Basım, s.308

[43] "Dr. Refik Saydam'ın ölümünün 49. yılı nedeniyle yapılan anma çalışmaları" Sağlık Bülteni, Dr. Refik Saydam Özel Sayısı, C.I, Ankara 1982, S.3, s.17

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Süreli Yayınlar:

AKŞAM

TAN

Arşivler:

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Zabıt Cerideleri:

TBMM ZC

Araştırma Eserleri, Anı, Dergi ve Makaleler:

Arı, Kemal, "Cumhuriyetin Sağlık Devrimcisi Refik Saydam", Vatan ve Sıhhat Tıbbıye'nin Yurtseverliği, (ed: Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak) , İzmir 2015.

Atatürk'le 30 yıl, İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü, Haz. Nuyan Yiğit, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006, III. Baskı

Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl, Derleyen: Turgut Gürer, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, IV. Baskı

Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam, Mustafa Kemal 1981-1919, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, XVIII. Basım

Dr. Refik Saydam 1881-1942 Ölümünün 40. Yılı Anısına, Sağlık ve sosyal yardımlaşma bakanlığı tanıtma ve istatistik birimi, Ankara 1982

Dr. Refik Saydam'ın ölümünün 40. yılı nedeniyle yapılan anma çalışmaları" Sağlık Bülteni, Dr. Refik Saydam Özel Sayısı, C.I, Ankara 1982, S.3

Goloğlu, Mahmut, Milli Mücadele Tarihi –III, 1920, Üçüncü Meşrutiyet, Birinci Büyük Millet Meclisi, İstanbul 2014, II. Basım

Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler, haz: Sami Önal, Litaratür Yayınları, İstanbul 2003, IV. Baskı

Kansu, Mazhar Müfid, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.I, TTK yayınları, Ankara, 1988

Koçak, Cemil, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, (1938-1945), C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 1986

Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk 1919-1920, C.I, TTK yayınları, Ankara 2012

Tevetoğlu, Fethi, Atatürk'ün Samsun'a çıkanlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987

Uran, Hilmi, Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım, (1908-1950), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, II. Basım

"Refik Saydam'ın Aldığı Terfi ve Taltifler ile Hizmet yer ve Tarihleri", Sağlık Bülteni, Dr. Refik Saydam Özel Sayısı, C.I,S.3, 1982

Vali Paşa Kazım Dirik Bandırma Vapurundan Halkın Kalbine, Haz: K. Doğan Dirik), Gürer Yayınları İstanbul 2016, II. Baskı

Yıldız, Özlem, "Bandırma Vapurunda Atatürk'ün Yanında Olan Tıbbıyeliler", Vatan ve Sıhhat, Tıbbıye'nin Yurtseverliği, Ed: Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, İzmir 2015

HIDDEN GARDENS /SECRET GARDENS; EXAMPLE OF DİYARBAKIR

Hasan YILMAZ*
Medine ÇELİK**

ABSTRACT

With the tempo of life in the city, we often forget the existence of nature and confine ourselves to concrete masses. However, we should know that urban open green spaces have positive effects on the mental structure of people. Green spaces, intersections and refuges that are connected with the increasing concrete masses are a factor for us to overcome the longing for nature in daily life.

The courtyards that contain the hidden garden feature that gives the spaces a different design understanding with their close relationship with the buildings, contain nature in the buildings.

I thought that the examples of landscape elements, location, accessories, are ausage, plant, water, lighting, flooring in the courtyard gardens of Diyarbakır, which I have evaluated with the special landscape planning criteria, will give a broad information about the courtyard gardens / hidden gardens in Diyarbakır.

Key words: *Hidden Gardens, SecretGardens, Equiptment of Garden, Diyarbakır*

* *Prof. Dr., Atatürk University Faculty of Architecture & Design Department of Landscape Architecture, Erzurum-Turkey, hyilmaz@atauni.edu.tr*
** *Ataturk University Instıtute of Sciece, Graduate Student of Landscape Architecture*

AVLU BAHÇELERİ/SAKLI BAHÇELER; DİYARBAKIR ÖRNEĞİ

Hasan YILMAZ*
Medine ÇELİK**

1. GİRİŞ

İnsanlar kırsal alandan çok sağladığı fırsatlardan dolayı daha çok kentsel alanlarda yaşamak istemekte olup, bu yüzden kentsel mekanları planlama daha önemli duruma gelmektedir (Piselli et al., 2018).

Ülkemizde hızlı ve dramatik bir kentleşme hareketleri sonucu birçok kent bugün önemli çevre sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Başta açık-yeşil alanların yok edilmesi olmak üzere, ulaşım, altyapı, otopark sorunu olmak üzere, kamusal mekanların yetersizliği, tarım alanların elden çıkması, kültürel ve tarihi dokunun tahribi veya dönüşümü, katı atık sorunu, görsel kirlilikler neredeyse tüm kentlerimizde değişik ölçeklerde karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz, 2018).

Peyzaj incelemeleri kültürü anlamanın ve açıklamanın en önemli araçlarından biridir (Arı, 2005). "Her peyzaj kendisini yaratan kültürü yansıtır," "kültürlerin kaynağı, yayılması ve gelişmesi hakkında kıymetli ipuçları ihtiva eder" ve "kültürün maddi olmayan özelliklerinin araştırma aracı" işlevi görür; bu öneminden dolayı kültürel coğrafyanın ana temalarından birini oluşturur (Jordan-BychkovandDomosh, 2003).

Bahçeler, parklar ve diğer tüm yeşil alanlar kentin yeşil dokusunu oluşturur. Kentin yeşil dokusu içinde özellikle parklar, binalara yakın olması nedeniyle, gerek ev yaşamında, gerek iş yaşamında kent halkının doğaya olan özlemini özel bir çaba sarf etmeksizin giderebilmesine olanak sağlamaktadır (Hindistan, 2006).

Dış mekan üzerinde herhangi bir amaca göre yapılaşmanın olmadığı ve herhangi bir rekreasyonel kullanımı için uygun potansiyel imkanı bulunan alanlar olarak algılanmaktadır. Örneğin su yüzeyleri, üzerinde bitkisel eleman bulunmayan veya çok sınırlı sayıda bulunan meydanlar ve ulaşım alanları açık alan olarak tanımlanmaktadır(Arseven, C.E 1950.), (Akdoğan,G 1987.), (Özbilen, 1991.)

Sokaktan uzakta ve bahçenin bir köşesinde yer alanlar: Komşu arsalara bitişik olanlarda, komşuya bakan cephede hiç pencere yoktur. Pencereler tamamen kendi bahçelerine bakmaktadır.

Ağaçlı ve çiçekli bahçenin ortasında yer alanlar: Evin dört yönü de bahçeye baktığı için, istenen yönlere rahatlıkla pencere açma olanağı söz konusudur. Yüksek kerpiç duvarlardaki büyük kapı kanatları aralanıp içeri girildiğinde, işte bu ağaçlı, çiçekli bahçe ve köşesinde bahçenin özelliklerle yüklü Edirne evi yer almıştır. Klasik Edirne evlerinin özelliği,yerleşme şeklinin fazla yoğun tutulmaması sayesinde geniş bahçeler içinde olmalarıdır. Karakter, şehir evinden ziyade kır evine yakındır. En küçük evlerin bile hatırı sayılabilecek büyüklükte bahçeleri vardır. Bu yerleşim modeli, kuşkusuz yatayda yaygın bir doku oluşturmaktadır. Bu sayede insan yaşamının en güzel dilimleri evlerde sürdürülebilmektedir(-Yazgan M., Erdoğan E., Öztürk H.,2006).

Avlu bahçeleri veya saklı bahçeler; bir binanın ön tarafında veya ortasında çevresi duvar veya bina ile sınırlanmış, üstü açık olarak

* *Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Peyzaj Mim. Böl. Erzurum, hyilmaz@atauni.edu.tr*
** *Atatürk Üniv. Fen Bilimleri Enst. Peyzaj Mimarlığı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi*

meydan gibi bırakılmış, sokağa geçişi bir kapı aracılığıyla sağlanan alanlara verilen genel adıdır(Angın ve Yılmaz, 2018).

Bu çalışmada, geleneksel Türk bahçelerinde önemli yer tutan avlu bahçeleri saklı bahçe kapsamında Diyarbakır örneğinde ele alınmıştır. Bahçelerin mevcut alan kullanımlarının belirlenmesi hedeflenmiştir. Bazı tasarım kriterlerine göre her bir avlu bahçesi sınıflandırılmıştır.

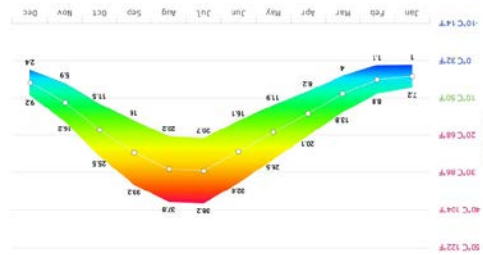
2- MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın ana materyalini Diyarbakır kent merkezinde bulunan avlu bahçeleri oluşturmaktadır. Diyarbakır kenti, sönmüş volkanik Karacadağ'dan Dicle'ye uzanan geniş bazalt platosunun doğu kenarında kurulmuştur. Kent, tarihin her döneminde büyük medeniyetlerin, kültürel ve ekonomik hareketlerin merkezi olmuştur(Diyarbakır Valiliği, 1990).

Kentin en önemli tarihi ve kültürel dokusunu Diyarbakır Kalesi ve surları ile Hevsel Bahçeleri oluşturmaktadır. Hevsel Bahçeleri, bahçe kültürünün çok önemli olduğu bir coğrafyada yer alan tarihi boyunca halkın kullanımına açık sivil bir bahçe olarak özgün bir değer ortaya koymaktadır. 30'dan fazla uygarlığın izlerini taşıyan bir bölgede 8 bin yıl gibi çok uzun süredir bahçe olarak var olmasıyla, tarımsal değerinin dışında, kültürel ve tarihi olarak da özgün bir yere sahiptir.

Karasal iklimin etkisi, avlu oluşturmayı ve gölge oluşması için sokakları dar yapmayı; kenti sınırlayan burçların içinde yapı yapma zorunluluğu, konutların bitişik yapılmasını sağlamıştır. Yapı malzeme olan bazalt taşın kullanımı ile birlikte, avlulu geleneksel konutlar geniş bir avlu etrafına dizili odalardan ve eyvanlardan oluşmuştur.

Yukarı Fırat bölümü ile Güneydoğu Anadolu iklimi arasında bir geçiş sahasında yer alan Güneydoğu Toroslar'ın iklimi, bir taraftan ana çizgileriyle kuzeyinde ve güneyinde yer alan bu iklimlerin özelliklerini taşırken, diğer taraftan da kendine özgü iklim şartlarıyla dikkat çekmektedir. Güneydoğu Toroslar'ı çevresindeki alanlardan farklı kılan asıl iklim özelliği ise yağış miktarının fazlalığı ve yağış rejiminin farklılığıdır. Şekil 1'de görüldüğü üzere kentin yıllık sıcaklık ortalaması 22°C , en sıcak ay ortalaması 38.2 °C ile Temmuz Ayı, en soğuk ay 7 °C ile Ocak ayındadır. Diyarbakır 490 mm yıllık yağışa sahiptir(Yiğit, 2002).

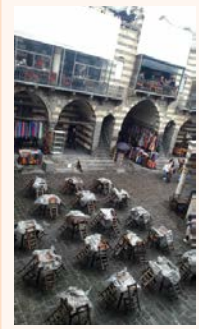
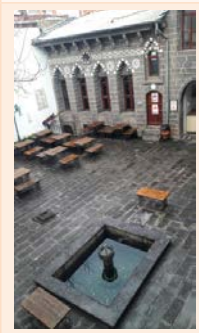
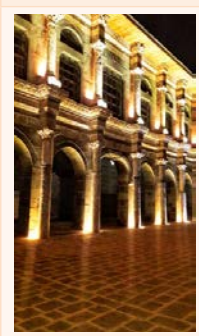
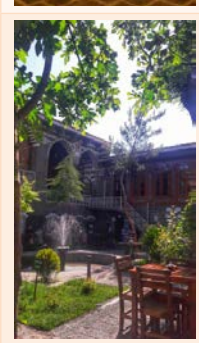
Şekil1: *Ortalama aylık sıcaklık (gündüz ve gece) içinde Diyarbakır, Türkiye. Sıcaklık iklim modeli yaşındaki 1957-2018 verilerine dayalı olarak oluşturulmuştur(URL1).*

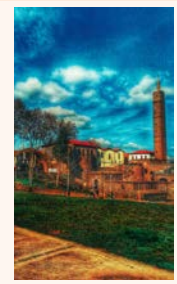
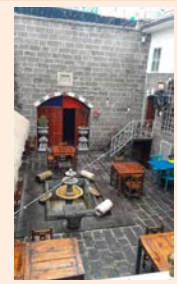
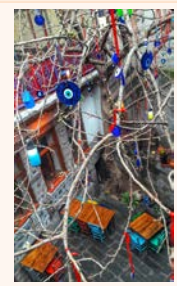
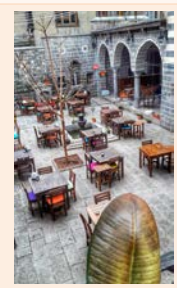
Diyarbakır havzası ortası çukur ve nispeten yeni tabakalarla örtülü, kenarları ise daha eski araziyle çevrili büyük bir çanaktan ibarettir. İçinde yer yer düzlük, tepelik alanlar, plato sahaları ve geniş tabanlı vadiler yer alır. Havza topraklarının % 31'i ova, % 69'u plato sahalarına karşılık gelmektedir (Sözer, 1969). Havza coğrafi olarak bir bütünlük gösterir. Aynı özellik nüfus yerleşme ve ekonomik faaliyetlerde de görülmektedir. Toplu yerleşme karakterindeki köy yerleşmeleri yanında mezra yerleşmeleri gevşek dokuda görülmektedir.

Diyarbakır ilinde kırsal nüfus (456.660 kişi) %27 ve şehirsel nüfus (1243.241) %73'tür. Kırsal nüfus geniş tarım alanları ve önemli hayvancılık potansiyeline sahip alanlarda yoğunlaşmıştır (TÜİK,2017).

Çalışmada materyal olarak kullanılan avlu bahçeleri ve kent içindeki konumları Şekil 2'de verilmiştir. Bütün avlu bahçeleri kentin tarihi dokusu içinde yer almaktadır.

Tablo 1: *Diyarbakır kenti önemli avlu bahçeleri ve tarihi özelikleri*

AVLU İSMİ	YAPIM TARİHİ	EN ÖNEMLİ KÜLTÜREL PEYZAJ KARAKTERİ	MEVCUT GÖRSEL
Hasanpaşa Hanı	XIX. yüzyılın ilk yarısında da Diyarbakır'ın en önemli hanlarından birisi olduğu görülmektedir(URL2).	En çok dikkat çeken yerlerinin başında batı cephesi gelmektedir Üzerinde kare bir çerçeve içerisine alınmış olan kufi batı kapısı dışarıya taşkınlık yapmamakta içeriye dönük bir eyvana benzemektedir(URL2).	
Ahmet Arif Müzesi	Kentin en güzel sivil mimari örneklerinden biri olan yaklaşık 120 yıllık konak(URL3).	Avlunun duvarlarında Arif'in eserlerieyvan olarak adlandırılan bölümün duvarlarını ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden yetişmiş edebiyatçıların fotoğrafları süslüyor.	
Ulu Cami	Camii Hz.Ömer (r.a) döneminde 639 yılında yapılmıştır(URL4).	Yapı, geniş bir avlu etrafında dizili mekânlardan oluşmaktadır.	
Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi	Ünlü şairimiz Cahit Sıtkı Tarancı'nın doğduğu ve çocukluk yıllarını geçirdiği ev1733 yılında inşa edilmiştir(URL5).	Merkezi bir avlu etrafında sıralanmış tamamen bazalt taş kullanılarak inşa edilmiştir.	

Hz. Süleyman Cami	1155-1169 yılları arasındayapılmıştır(URL6).	Çevresinde 27 Sahabe kabrinin bulunması sebebiyle en çok ziyaret edilen mekânlar arasında(URL6).	
Sultanlar Konağı	500 yıllık tarihe sahiptir(URL7).	Antika eşyalarla döşenen Hürrem Sultan Konağı, sizi eski zamanların tarihi dokusuna, zarafetine ve şıklığına götürüyor(URL7).	
Tarihi Kafe 2	Tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte birçok tarihi dokuya komşuluk etmiş bir geçmişe sahiptir.	Bu mekândaki avlu daha çok saklı bahçe tarzında bizlere sunulmaktadır.	
Şükrü paşa Konağı	Tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte birçok tarihi dokuya komşuluk etmiş bir geçmişe sahiptir.	Tarihi konakta bulunana avlu bahçesi örneği mekanın en çok tercih edilip insanlar tarafından kullanılan kısımdır.	
Tarihi Kafe 1	Tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Diyarbakırın tarihi dokusunu oluşturan dar sokaklarından birinde geleneksel konut mimarilerinden olan bir avlu örneğine sahiptir.	Zemin döşemesinde ve duvar da aşınma ve iklim şartlarından en az etkilenen özelliğe sahip olan gözenekli bazalt taşı kullanılmıştır.	

Çalışmada yöntem olarak birinci aşamada, kent merkezinde yer alan ve tarihi özellik taşıyan 9 adet avlu/saklı bahçe belirlenmiştir (Şekil 2). İkinci aşamada her bir bahçenin alan kullanımları yerinde yapılan araştırma ve incelemelerle belirlenmiş, görsel materyalle ortaya konmaya çalışılmıştır. Bir sonraki aşamada her bir bahçe için bazı tasarım kriterlerine göre (alan büyüklüğü, bitki varlığı, gölge oranı, su ögesi, kullanım tipi, kullanım yoğunluğu vb. gibi) sınıflandırılması yapılmıştır. Çalışmanın son aşamasında bazı önerilere yer verilmiştir.

Şekil 2: *Araştırmada ele alınan tarihi avlu bahçeleri ve kent içindeki konumları*

3-ARAŞTIRMA BULGULARI

Diyarbakır kentinde ele alınan 10 bahçenin tarihi ve mimari özellikleri Tablo 1'de verilmiştir. Görsel materyallerde de görüldüğü üzere her bir avlu bahçesi özgün mimari ve kültürel peyzaj özellikleri göstermektedir. Tarihleri oldukça eskiye dayanan avlu bahçelerinin en eskileri Hasanpaşa Hanı olup, en yenisi ise Tarihi Kafe 1 dir(Tablo 1).

Diyarbakır kentiyle özdeşleşen 9 farklı alanın bazı tasarım kriterlerinegöre mevcut alan kullanımları belirlenmiştir (Tablo 2).

Yapılan gözlemlerde Hasanpaşa Hanı'ında bitki materyali bulunmayıp avlu ve yapı bazalt taşıyla döşenmiştir. Avlu merkezinde şadırvan bulunmaktadır. Gölge oranı %100 olan avlu örneğini değerlendirilen diğer avlu örneklerine oranla en yüksek gölge oranına sahip olup üst örtü (membran) kullanıp avlunun gölge kalması sağlanmıştır. Avlu içi alan büyüklüğü diğer avlu örneklerine oranla %75-100 arasında bulunmaktadır. Avlu örneği ticaret amaçlı kullanıldığından dolayı çok yoğun bir mekan durumundadır. Avlu içerisinde bitkiyle kapalılık oranı gözlemlenmemiştir.

Ulu Cami ibadet amaçlı kullanılan avlu örneği olup bitki materyali bulundurmamaktadır.Avlu merkezinde şadırvan olup, gölge oranı oluşturabilecek avlu üst örtüsü saptanmamıştır.Alan büyüklüğü %100 olup değerlendirilen 9 avlu örneğinden en büyük avlu örneğine sahiplik etmektedir.Zemin de çim oranı olmayıp zemin tamamıyla bazalt taşıyla döşenmiştir. Alan kullanımı ibadet amaçlı olduğundan dolayı çok yoğun bir avlu örneği olduğu saptanmıştır.

Hz.Süleyman Cami bitki materyali bulunmayıp, avlu içerisinde şadırvan örneği bulunmaktadır.Alan büyüklüğü değerlendirilmesinde %50-75 aralığında bir orana sahip bir avlu örneği olduğu, gölge oranı oluşturabilecek üst örtü bulundurmadığı, zeminde çim bulunmayıp bazalt taşıyla döşeli olduğu, ibadet amaçlı kullanıldığı için çok yoğun bir ortam olduğu saptanmıştır.

Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi bitki materyali %100 oranda olup 9 avlu örneği arasından fazla bitki materyaline sahip avlu olduğu saptanmıştır.Zeminde ki çim oranı %70-100 olup en fazla çim oranına sahip olup, avlu alan büyüklüğü %50-75 arasında bir değer alma-

Tablo 2: *Araştırma alanındaki avlu bahçelerinin mevcut alan kullanımları ve bazı tasarım özelikleri*

	Hasan-paşa hanı	**Ulu cami**	**Hz. Süley-man cami**	**Cahit Sıtkı Tarancı müzesi**	**Ahmet Arif Müzesi**	**Şükrü paşa konağı**	**Sul-tanlar konağı**	**Tarihi kafe2**	**Tarihi kafe1**
Bitki materyali	-	-	-	100	50-75	50-75	50-75	25-0	75-100
Havuz				×	×	×	×	-	×
Avlu tipi	İç Avlu	İç Avlu	L Tipi	İç Avlu	L Tipi	I Tipi	I Tipi	U Tipi	L Tipi
Eyvan	×	-	×	×	×	-	-	×	-
Kullanım tipi	Kafe	İba-det	İbadet	Müze Kafe	Kütüp-hane Müze	Kafe	Kafe	Kafe	Restau-ant Kafe
Gölge oranı	100 (memb-ran)	-	-	-	-	-	100 (şem-siye)	× (Ağaç)	-
Alan bü-yüklüğü	75-100	100	50-75	50-75	50-75	75-100	25-50	25-50	25-50
Zemin-deki çim kullanımı	-	-	-	75-100	50-75	25-50	25-50	25-50	25-50
Yoğunluk oranı	Çok	Çok	Çok	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Az
Bitkiyle kapalılık oranı	-	-	-	-	-	-	-	100	25-0

maktadır.Avlu içerisinde havuzla birlikte suyolları olduğu saptanmıştır.

Ahmet Arif Müzesi avlusu içerisinde bulunan bitki sayısına göre oranlandırılan bitki materyali oranı %50-75 arasında bir değer alan avlu örneğidir.9 avlu örneğiyle büyüklük oranı kıyaslandırıldığında %50-75 arasında bir oranda yer almıştır. Avlu içerisinde havuz ve suyolları bulunmaktadır.Zeminde ki çim oranı 9 avluya oranla %50-75 arasında orana sahip olduğu saptanmıştır.

Şükrüpaşa Konağı avlu alan büyüklüğü oranı %75-100 arasında bir orana sahip olup, avlu içerinde havuz örneği suyolları bulunmakla birlikte, zeminde ki çim oranı %25-50 arasında değerlendirilip, avlu içerisinde bulunan bitki sayısına göre değerlendirilip oranlandırdığımız bitki materyali oranı %50-75 arasındabir oranda olduğu saptanmıştır.

Sultanlar Konağı avlu içerisinde bulunan bitki materyali oranı %25-50 oranda olup, avlu içerinde havuz bulunduğu, avlu üst örtüsü olarak şemsiye kullanılıp gölge oranı %100 lük bir değerle oranlanan 9 avlu örneği arasında en yüksek gölge oranına sahip olduğu saptanmıştır.

Tarihi Kafe 2 avlu içerinde bulunan bitki materyali örneği 9 avlu örneğiyle değerlendirildiğinde %25-0 arasında bir orana sahip olmuştur. Avlunun bitkiyle kapalılık oranı %100 olup avlu üst örtüsü olarak bitki kullanıldığı, avlu içerisinde havuz bulunmayıp tulumba örneği olduğu gözlemlenmiştir. Alan kafe olarak kullanılıp yoğunluk oranının orta derecede ol-

duğu saptanmıştır.

Tarihi Kafe 1 avlu da bulunan bitki materyali oranı %75-100 olup, avlu da havuz örneği olmayıp tulumba ve suyolları olduğu gözlemlenmiştir.Zeminde ki çim oranı %25-50 arasında olup, alan kullanımı ticaret amaçlı da olsa kullanım yoğunluğunun az oranda olduğu saptanmıştır.

Yapılan gözlemlerde 9 avlu bahçesinde bulunan bitki materyalleri aşağıda verilmiştir.

Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi; *Ficus carica,Prunus domestica, Rosahybrida, Menthapiperita, Euonymusjaponica, Thujiaorientalis, Cedruslibani*

Ahmet Arif; *Cedruslibani, Rosahybrida,* Hyacinthusorientalis

Sultanlar konağı; *Rosahybrida, Loniceracaprifolium, Lagestromeiaindica*

Şükrüpaşa konağı; *Rosahybrida,Parthenocissusquinquefolia, Thujiaorientalis*

Tarihi kafe2; *Marusalba, Parthenocissusquinquefolia*

Tarihi kafe 1; *Parthenocissusquinquefolia, Rosahybrida,Menthapiperita, Platanusorientalis. Aptenia cordifolia*

Avlu bahçelerinde Sarmaşık olarak yoğun kullanılan P*arthenocissusquinquefolia*(Amerikan sarmaşığı), iğne yapraklı olarak*Cedruslibani(toros sediri)*ve *Thujiaorientalis*(top mazı) meyve ağacı olarak *Prunus domestica*(erik)*Ficus carica* (incir) Marus alba (dut) kokulu bitki olarak *Rosahybrida* (gül) ve Menthapiperita (nane)kullanılmıştır. Avlu bahçesi örneklerinde çoğunlukla bitki materyali yer alamamakla zeminin çoğunlukla bazalt taşıyla kaplı olduğu gözlenmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de tarihi ve kültürel dokusunu korumuş kentler yoğun ilgi görmektedir. Koruma tüm fiziki çevreyi kapsamalıdır. Tarihi doku geçmişin yaşam kültürlerini günümüze getiren açık hava müzeleri gibidirler. İnsan ölçeğindeki yaşama mekanları sunan tarihi mekanlar kentlerin yaşam kalitesini artıran, geleceğe umut aşılayan yaşanabilen kentlerdir.

Tarih boyunca her dönemin her kültürün etkisiyle oluşan avlular, genel anlamda bütün dönemlerde daha çok yaşanılabilir şartların sağlanması için oluşturulmuş saklı bahçeler halinde kullanılmıştır.Bu özelliğiyle insanların doğadan bir parçayı da avlu bahçelerinde bulmaları sağlanmıştır. Nitekim (Jim, 2017)'e göre kentsel mekanlarda yaşayan insanlar daha çok doğadaki kırsal yaşantı evlerine benzer tasarımlara sahip konutlarda yaşamak istemektedir.

Diyarbakır geleneksel konut mimarisi sosyo-kültürel yapı ve fiziksel mimarlık sentezinin çözümlerini bulundurmaktadır. Kentin simgesel örneğini oluşturan tarihi avlular kentin marka değerini de artırmaktadır.Koruma altında olan avlu örneklerinin koruma ve kullanma dengesi de uyum içerinde olduğu gözlenmektedir.

Yapılan çalışma sonucunsa tarihleri oldukça eskiye dayanan avlu bahçeleri kentin mimari karakterini tanımlayan, bütünleyen geleneksel bir yapı göstermektedir. Avlularda suyun kullanılması, yüksek duvarlar, kısmen gölgeli mekanlar avluların biyoklimatik konforuna katkı sağlamaktadır. Bitkisel materyalin fazla kullanılmadığı avlularda daha çok ticari amaçlı kullanım söz konusudur. Bu bahçeler dinlenmeye, ibadete hizmet etmeye ve geçmişin tarihi ve kültürel izlerini yakından izlemeye fırsat veren saklı bahçeler durumundadır.

Avluların korunması yanısıra, binanın kimliğine zarar vermeyecek şekilde avlu ve yapı yüzeylerine uygun bitkilendirme ile daha yaşanabilir mekanlar elde edilebilir. Nitekim

Irga et al.,(2017)'e göre özellikle yeşil alan artırılmasında sorun yaşanan alanlarda yapı yüzeyleri bitkilendirmesi sadece kentleşme ile ortaya çıkan sorunları azaltmaya yönelik olmayıp, aynı zamanda arsa kıtlığı olan kentsel mekanlarda da ilave yeşil alan sağlamaktadır. Benzer şekilde uygun alanlarda çatı yüzeylerinde gölgeli meklanlar sağlamaya yönelik bitkisel uygulara yer verilebilir. Diyarbakır avlu bahçelerinde bu amaçla sadece Amerikan sarmaşığı kullanıldığı tespit edilmiş olup, özelikle çatılarda asma (*Vitisvinifera*)'lara yer verilebilir. Bu amaçla mekana sağlayacağı biyoklimatik konfor yanında, ekonomik olarak meyve ve yaprağından da yararlanılabilir. Geniş olarak çevresel, ekonomik ve sosyal faydaları bulunan yeşil çatılar sürdürülebilir kentsel gelişmede planlama stratejisi olarak yaygın olarak kullanılmaya başlanılmıştır(Li et al., 2014; Francis andJensen, 2017). Tarihi bahçelerde kullanılacak tüm bitki türleri bölgenin karakterini yansıtan doğal bitkilerden seçilmelidir.

Geleneksel Türk Bahçelerinin en tanımlayıcı özelliğini oluşturan avlu bahçelerinin en iyi örneklerini gösteren bu bahçelerin sürüdürülebilirliğinde tüm alan kullanım kararlarında koruma-kullanma dengesine dikkat edilmelidir. Nitekim 2016 yılında yayınlanan BM'inQuito Bildirgesinde tarihi ve kültürel kimliğinin korunmasına yönelik önemli kararlar alınmıştır.

Dünyada insan nüfusu kent merkezlerinde yoğunluk kazanmakta ve kent insanı her geçen gün doğadan izole edilmiş bir duruma gelmektedir. Kentsel mekanlarda açık-yeşil alanlar birçok ekolojik, işlevsel, rekreasyonel, estetik ve ekonomik fonksiyon üstlenirler (Fuller et al., 2007; Yılmaz ve ark, 2008; Grahn ve Stigsdotter, 2010; McPearson et al., 2011; SrivanitandHokau, 2013; Peschardt et al., 2016). Özelikle yoğun kentsel yapı kitleleri arasında bir nevi cep parkları özelliği gösteren avlu bahçeleri, büyük parklarının yoğun kent dokusundaki çok önemli görevler üstlenen temsilcileridir.

Kentleri birbirlerinden ayıran en önemli belirleyici faktör kimliktir. Bu kimlik ve karakterin ortaya çıkmasında kentin mimari yapısı etkilidir. Günümüzde birbirine benzeyen kentlerimizdeki en önemli sorun özgün kent kimliğinin yeterince korunamamasıdır. Bu kimliğe göre kentler tarihi, ticaret, turizm, tarım veya modern kent görünümünde olabilir (Yılmaz, 2018). Dönemin yaşantısını kültürünü,iklim planlamasını, doku ve renk uyumunu, insan ölçeğinde yaşanabilir mekanlar sunan geleneksel Diyarbakırkonut mimarisi ve avlu sistemini neredeyse yok sayan yeni yapılara mesajlar vermektedir. Yaşanılabilir alanlar için bu unsurların yeni yapılara öncü olması benimsetilmelidir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Arseven CE, 1950. "Ev" ve "Peristil". M.E.B. Devlet Kitapları Sanat Ansiklopedisi, Cilt-2.

s:1607. Milli Eğitim Basımevi. İstanbul.

Arı, Y., 2005, Amerikan Kültürel Coğrafyasında Peyzaj Kavramı. Doğu Coğrafya Dergisi, Haziran 2005, Sayı: 13, Erzurum, s. 311-339.

Akdoğan G, 1987. Doğa Düzenleme Ders Notları, Yıldız Üniversitesi F.B.E. Peyzaj Planlama

Yüksek Lisans, İstanbul

Angın SN, YılmazH, 2018. Ankara Kenti'nin Bazı Saklı Bahçeleri, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fak. Derg., 49(2):124-13

Diyarbakır Valiliği, 1990. İlk KültürTturizm Müdürlüğü Broşürü, Diyarbakır.

Francis LFM, JensenMB, 2017. Benefits of greenroofs; A systematicreviewof theevidenceforthreeecosystemservices. Urban Forestryand Urban Greening, 28:167-176.

Fuller RA, Invine KN, Devine-Wright P, Warren PH, Gaston KJ.,2007.Psychologicalbenefits of greenspacesincreasewithbiodivinity. BiologyLetters, 3(4):390-384.

Grahn P, StigsdotterUK, 2010. Therelationbetweenperceivedsensorydimensions of urban greenspaceandstressrestoration. Landscapeand Urban Planning, 94(3-4):.149-157.

Hindistan, A., 2006. Avluların Peyzaj Tasarım Kriterleri Yönünden Değerlendirilmesi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Li-

sans Tezi, İstanbul

Li F, Yan T, LiuJ, Lai Y, Uthes S, Lu Y, Long Y, 2014. Research on socialandhumanisticneeds in planningandconsruction of greenbuildings. SustainableCitiesandSociety, 12:.102-109

Irga PJ, Braun JT, Douglas ANJ, Pettit T, Fujiwara S, Burchett MD, Torpy FR, 2017. Thedistribution of greenwallsandgreenroofthroughoutAustralia; Do policyistrumentsinfluencethefrequency of projects?. Urban Forestryand Urban Greening, 24:164-174

JimCY., 2017. Greenroofevoluationthroughexamplares; Germinalprototypesto modern variants. SustainableCitiesandSociety, 35: ss.69-82

Jordan-Bychkov and Domosh, 2003'dan Spain, Daphne. 1992, Gendered Spaces. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Peschardt KK, Stigsdotter UK, Schipperrijn J,2016. Identififyingfeatures of pocketparksthatmay be relatedtohealltypromotinguse. LandscapeResearch, 41(1):79-94.

Piselli C, Castaldo VI, Pigliautile I, Pisello, AI, Cotana F, 2018. Outdoorcomfortconditions in urban areas; On citizens' perspectiveaboutmicroclimatemitigation of urban transit area. SustainableCitiesandSociety, 39:16-36

Srivanit M, Hokau K,2013. Evaluatingthecoolingeffects of greeningforimprovingtheoutdoorthermalenvironment at an institutionalcampus in thesummer. Buildingand Environment66:158-172.

Sözer A.N, 1969. Diyarbakır Havzası, Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yay. Tarih ve Coğr. Dizi No:4, Ankara

Özbilen A, 1991. Kent içi Açık Alanlar ve Dağılımı, Tarihi Eserler ve Gelişen Yeni Yapılaşma,

K.T.Ü. Orman Fakültesi, Genel Yayın No:155, F.Y.N.:17, Trabzon, 1991.

Yılmaz H, 2018. Yaşanabilir kentler/yaşanabilir kent bileşenleri. İkinci Uluslararası Mimarlık ve Tasarı Kongresi, 11-12 Ekim, Çağrılı Bildiri, Çanakkale.

Yılmaz H, Demircioğlu NY, Yılmaz S, 2008. Effects of snowreflectedlightlevels on humanvisualcomfort. EnvironmentalMonitoringandAssesment, 144:367-375.

Yiğit A, 2002. Güneydoğu Torosların yöresel etüdü, F.Ü Sosyal Bilimler Dergisi, 12(1): 47–77

Yazgan M.E., Erdoğan E., Öztürk H.,2006. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Edirne kentinin doğal ve kültürel özelliklerinin peyzaj mimarlığı ve turizm açısından değerlendirilmesi

TÜİK, 2017. Nüfus İstatistikleri, Ankara.

WEB KAYNAKLAR

URL1: http://hikersbay.com/climate-conditions/turkey/diyarbakir/diyarbakir-iklim-kosullarinda.html?lang=tr

URL2: http://www.mekan360.com/sanaltur_hasan-pasa-hani_1669.html

URL3: https://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/632035-ahmet-arif-muzesi-tamamlandi-galeri

URL4: http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/diyarbakir-ulu-camii

URL5: http://www.diyarbakirmuzesi.gov.tr/birimler.aspx?kid=1005

URL6: https://dogruhaber.com.tr/haber/85119-diyar-i-sahabenin-gulu-hz-suleyman-camii

URL7:http://www.diyarbakir.com/sultanlar-konagi/

NOAH´S FLOOD AND LAKE VAN

Ilham GADJİMURADOV*

ABSTRACT

The biblical account of Noah's Flood in the Old Testament states that the ark landed on the Mountains of Ararat. Elsewhere in the Bible there are references to a Land of Ararat north of Assyria. This suggests that the legend of the Flood may have been set in the area of the ancient Kingdom of Urartu around Lake Van. The Lake Van region is an important area for geomythology. Since the Pleistocene the adjacent volcanoes were an important source of obsidian, and early metallurgy developed in the region. In the Chalcolithic and Early Bronze age since 7000 years BP the climate became favorable for human settlements, agriculture and livestock rearing. Lake Van is set in a tectonically active area along a subduction zone. Earthquakes occur along major faults, and Nemrut Volcano was active in the Holocene. Volcanic eruptions would have been witnessed by people living in the area and may have inspired ancient legends. People migrating from and travelling through the region could have spread these legends to adjacent areas in Mesopotamia and the Levant. Lake Van is a closed basin, and the lake level is influenced by climatic and tectonic processes. Short lived catastrophic rises in lake level of Lake Van may have occurred since the beginning of the Chalcolithic linked to exceptionally heavy rainfall related to volcanic eruptions, or to tsunamis created by earthquakes or by pyroclastic flows entering the lake. One of these catastrophic events before the Middle Bronze Age may have given rise to the legend of Noah's Flood. Future geoarchaeological research is required to clarify the changes in lake level of Lake Van during the Holocene and locate ancient settlements below the current lake level. These surveys could be integrated with detailed interdisciplinary studies of Holocene volcanic and tectonic activity and climate change to better understand the fluctuations of the lake level.

***Key words*:** *Ararat, Urartu, Noah´s Flood, Lake Van, lake level, Nemrut volcano*

* *Freelance researcher, writer, Bonn/Germany, i.gadjimuradov@gmx.de*

NUH TUFANI ve VAN GÖLÜ

Ilham GADJİMURADOV*

Kasım 2017'de beri Van Gölü'nde, Adilcevaz açıklarında su altında kalmış eski yerleşimlerin kalıntılarının keşfedildiği basına yansıdı (Resim 1). Arkeologlar Van Gölü içindeki bu kalıntıları henüz incelemediler. Bu bulgular, yaklaşık 15-20 m. derinde, Van Gölü'nde su altı arkeolojisinin potansiyelini göstermektedir. Göl çevresindeki eski kalıntılardan Urartu ve daha önceki zamanından kalanların zaman içinde tahrip edildiği ve yağmalandığı bilinmektedir. Göl suları altındaki eski kalıntılar korunmuş halde günümüze kalmış olabilirler. Van Gölü'nde yapılan bilimsel çalışmalar göl seviyesinin geçmişte daha aşağı seviyelerde oldugunu göstermektedir (Cukur 2015).

Van Gölü, Avrasya, Anadolu ve Arap plakalarının birleştiği noktada tektonik olarak çok aktif bir bölgede yer almaktadır (Dicle ve Üner 2017, Resim 2). Göl Nemrut Yanardağı'nın patlamasından sonra Tatvan yakınında oluşan tıkanma sonucunda oluşmuştur (J. H. Maxson, 1936). Bu patlamadan önce Van Gölünün Dicle ve Firat ile baglantisi oldugu muhtameldir (Resim 3). Van Gölü seviyesinin dalgalanmaları uzmanlar tarafından saptanmışdır. Son yüz bin yildır Van Gölünün kapalı bir havza olduguna ve su seviyesinin iklımla bagli olarak degistigine inanılıyordu. Son zamanlarda, tektonik ve volkanik etkinin de önemli bir rol oynadığına dair kanıtlar artmaktadır (Cukur et al. 2014).

Araştırmamız için ilginç olan öncelikle son 5-6 bin yıldan beri gerçekleşen şiddetli su seviyesinin yükselmeleridir. Mevcut kıyı bölgelerde gölün daha sığ olan alanlarının sualtı arkeolojisi için özellikle önemli olabileceği varsayılabilir. Göl sedimanlarının polen analizleri, Tunç Çağı›nda, Van Gölü havzasında iklim koşullarının optimal olduğunu göstermektedir (Wick et al 2003:671). Eski daha küçük gölün kıyılarında, muhtemelen bugünkü kadar yerleşim vardı. Bu yerleşimler muhtemelen bir sel sonucu sular altında kalmıştır (Resim 4). Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken, Nuh'un Gemisinin mahsur kaldığı Eski Ahit Tufan hikayesindeki Ararat topraklarının belirtilmesidir (Yaratılış 8:4). Ortaçağ Tevrat çevirilerinde yapılan bir yanlışlık nedeniyle burası, Türkiye'nin doğusundaki Ağrı Dağı ile özdeşleştirilmektedir. Ancak, söz konusu dağ bölgedeki yerel dillerde farklı adlarla anılmaktadır: Ermenice *Masis*, Türkçe *Ağrı-Dağı*, *Ararat* adı geçerli değildir. İncil'de Ararat adı, Doğu Anadolu'daki dağlık bölgeyi belirtmek için kullanılır (Yeremya 51:27; 2. Krallar 19:37; Yeşeya 37:38). Şüphesiz, Nuh'un Gemisi hikâyede *Ararat Dağları* adı verilen ve merkezinde Van Gölü havzası bulunan Ararat/Urartu ülkesi anlamına gelmektedir (Resim 5). Ararat/Urartu adının farklı biçimleri Semitik dillerin özellikleriyle açıklanabilir. Eski Doğu metinlerinde ayrıca, kullanılan adın başka yazılışları da vardır (Urarat, Uruatri, Urardhu, Urashtu).

Nuh Tufanı ile ilgili hikâyeler farklı kültürlerin folklorunda korunan gerçek bir felaketin hatırası mı, yoksa sadece bir efsane mi? Böyle bir felaket, Antik Çağ yazarlarının icadı değilse küresel mi, yerel mi? Küresel felaket teorisinin savunucuları Tufan efsanelerinin dünyadaki birçok ülkede yayılmış olmasına dayanarak bu afeti kolektif bir hafızanın varlığını göstermesi gerektiğine inanmaktadır. Aynı zamanda, burada, dini tasavvurların çok hızlı bir şekilde yayıldığı akılda tutulmalıdır. Tevrat'taki motifler daha eski yerel felaketlerin yansımaları ile karışmasının sonuçları

* *Araştırmacı yazar, Bonn/Almanya, i.gadjimuradov@gmx.de*

olabilir. Burada, İslâm ilahiyatçılarının bir kısmının Hristiyan geleneğini takip ettiği ve Tufan'ı küresel ölçekte tarihsel bir olay olarak gördüğü not edilmelidir. Ancak Kur'an Nuh peygamberi reddeden insanların cezalandırılmasından, yani yerel bir felaketten söz etmektedir (Hud Suresi, 25-26, A´raf Suresi, 64; 72). Yani Kur'an'da Tufan ile ilgili küresel felaket söz konusu değildir. Bilimsel açıdan suyun tüm dünyayı ve hatta yüksek dağları kapladığı bir afetle ilgili tartışma anlamsızdır. Bu bakımdan, önce Nuh Tufanı ile ilgili motiflerin asıl vatanın coğrafyasını belirlemek gerekir.

Tufan hakkındaki en eski çiviyazılı kaynakların bugünkü Irak topraklarında, Güney Mezopotamya›da bulunduğu bilinmektedir. Bu nedenle bazı araştırmacılar Mezopotamya'yı söz konusu afetin anavatanı olarak görüyorlardı (Woolley 1929:31). Ancak, Fırat ve Dicle nehirlerinin taşkınlarının bile, nüfusun felaket bölgesini terk etmek için yeterli zaman olduğundan, tüm yaşamı tahrip eden bir sel felaketi hakkındaki efsanelerin ortaya çıkmasına temel teşkil etmesi olanaklı değildir. Aynı durum, Amerikalı jeologlar William Ryan ve Walter Pitman'ın Karadeniz teorisi hakkında da söylenebilir. Buna göre sel felaketi, 8000 yıl kadar önce, buzulların erimesi ve deniz seviyesindeki genel bir yükseliş nedeniyle, Akdeniz sularının Karadeniz'e boşalması sonucu olmuştur (Ryan ve Pitman 2000). Yazarlar bu olayın eski Doğu efsaneleriyle ilişkisini ve suların şiddetli yükselme mekanizmaları gösterememişlerdir. Yaşanan felaketin burada tamamen farklı bir coğrafyada gerçekleştiği söylenmelidir. Oysa Tufan ile ilgili eski metinlerde olayın volkanik bir bölgede meydana geldiğini göstermektedir.

Bölge coğrafyasına dönersek, dikkatimizi deniz seviyesinden 1650 m yükseklikte bulunan Van Gölü havzası çekmektedir. Şiddetli yağışların yol açtığı seller Van Gölü havzasında son zamanlarda da yaşandı (Deniz ve Yildiz 2007:707-711). Eski zamanlardaki gayzerlerin, volkanik püskürmelerin, kasırgaların, depremlerin ve tsunamilerin göl çevresindeki eski yerleşimler üzerindeki korkunç etkisi sadece tahmin edilebilir. Tevrat (Yaratılış 7:11-12) ve Kur'an (11:40) metinlerdeki Tufan ile ilgili belirli bölümler ancak hikâyenin volkanik çevre doğası varsayılırsa anlaşılabilir. Burada Tufan'ın nedeni sadece yağmur değil, aynı zamanda yerin altından fışkıran sulardır. Bu fışkırmalar, genellikle volkanik patlamaların sonucu ortaya çıkan gayzerlere işaret etmektedir. Benzer oluşumlar günümüzde İzlanda gibi genç volkanik bölgelerde izlenebilir (Resim 6).

Nuh Tufanı hikâyesinde belirtilen şiddetli yağmurlar da volkanik patlamaların bir sonucu ortaya çıkmış olabilir, çünkü magma ve lavlar yeraltı ve yer üstü sularıyla temas eder ve daha sonra yağış şeklinde düşen büyük su kütlelerinin buharlaşmasına neden olabilir (Stothers 1984:1191–1198). Nemrut volkanı patladığında kraterde 8 km çapında bir göl vardır. Bu gölün sularıyla lavların teması sonucu sıcak çamur akıntılarının oluşumuna yol açmış olmalıdır. Bazı İbrani kaynaklarda Tufan sırasında sıcak sulardan bahsetmesi özellikle ilgi çekicidir (Talmud, Rosh Hashanah 12a). Kur'an'da (11:40) Tufan ile bir *kaynar fırın* bağlantısının olması tesadüf değildir. Bazı Kur'an çevirmenleri *fırın* sözcüğünü çoğu zaman atlamaktadır, ancak bu ifade Tufan'ın doğasını anlamak için son derece önemlidir. Buna göre Tufan efsanesini genç bir volkanik bölgeye yerelleştirmek olanaklıdır. Van Gölü havzası özellikleri bakımından böyle bir bölgedir.

Van Gölü'nün Holosen dönemdeki seviye değişiklikleri uzmanlar tarafından araştırılmış ve bunda Nemrut Yanardağı'nın etkisi olduğu yorumu yapılmıştır (Çagatay et al. 2014:15). Burada özellikle ilgi çekici olan MÖ 2500-3000 yıllardaki göl seviyesinin şiddetli yükselişidir. Bu yaşlandırma Tufan efsanelerinin yaşı hakkındaki diğer teorilerle de çakışmak-

tadır (Resim 7).

Ayrıca, Kur'an'da (11:42) Tufan ile ilgili ayette *dağlar kadar yüksek dalgalar* ifadesi dikkat çekmektedir. Bu da genellikle güçlü depremler sonucu meydana gelen tsunamilere işaret ediyor olmalıdır.

Eğer Nuh Tufanı Van Gölü çevresindeki gerçek bir felaketin bir yansıması ise, Nuh'un selden sonraki kurtuluş yeri gölün kıyısından uzak olmayan yüksekliklerden biri olmalıdır. İslam geleneğinde Nuh Dağı, Van Gölü'nün güneyindeki Çudi Dağı olarak kabul edilir. Ancak burada, Gevaş ilçesindeki gölün güneydoğu kıyılarında yükselen Ça*d*ır Dağı'nın anılması daha muhtemeldir. Bu dağın eski adı *Artos*, eski kaynaklarda Nuh'un Gemisi'nin durduğu dağ olarak anılan *Qardu/ Kardos* Dağı adıyla uyumludur. Bu adın aynı zamanda genellikle Nuh ile özdeşleştirilen İyon mitolojisindeki Deukalion'un Zeus'un tufanından kurtulduğu dağın adı olan *Athos* ya da *Othrys* ile ilginç bir benzerliği vardır. Cudi/ Çadır, Artos/Athos/Othrys/Kardos gibi bu adların benzerliği tesadüf olabilir, ancak bir kasırga, şiddetli yağış ve sel durumunda, Van Gölü çevresinde yer alan yerleşimlerin sakinlerinin, yakındaki adalarda veya dağların eteklerinde su baskınlarından kurtulmaya çalıştığını varsaymak mantıklıdır. Bu bağlamda, Van Gölü'ndeki Akdamar adası ile ilgili yerel bir efsane ilginçtir. Eski bir sel efsanesinin izi olarak da düşünülebilecek bu öyküde adanın kıyılarına ulaşmak için yüzen ve göl sularında boğulan genç bir adamdan söz edilir.

Sıkça tartışılan bir konu da, çok sayıda hayvanın kurtarılması gerekliliği ile ilgili olarak Nuh'un Gemisi'nin büyüklüğüyle ilgilidir. Küresel sel tezinin takipçilerine ait önemli argümanlarından biri, Nuh'un gemiyi inşa etmesine olan ihtiyaçtır, zira yerel bir felaket durumunda Nuh ve ailesi felaketten haberdar oldukları için bölgeyi önceden terk edebilirdi. Ancak, Eski Ahit'te bir gemi değil ağaç bir yapı (İbranice *teba/teva*) söz konusudur. Bu sözcük olasılıkla Semitik dillerde geçen kerpiç ya da nehir taşlarının inşa edilen bir evden farklı olması gereken ağaç kütüklerinden yapılan bir ev anlamına gelmektedir. Kur'an'da tahtalar ve çivilerden yapılmış bir şeyden söz edilmektedir (54:13). Kur'an ve Eski Ahit'te yer alan bir geminin tanımlanmasındaki belirsiz durum, ahşap ev kavramının Semitik kültürlere özgü olmadığını göstermektedir. Her durumda, geminin "tahta sandık" anlamına gelen bir terimle ifade edilmiş olması olanaklı değildir.

Asıl anlam bu hikâyede de gizlidir. Nuh tufan tehlikesinin farkındadır (Tevrat'a göre Tanrı tarafından uyarılmıştır) ve ahşap bir ev inşa etmiştir. Kendisini ve evini sudan korumak için, Eski Ahit'te belirtildiği gibi kütükleri reçine ile sıvamıştır. Bu eski teknik şimdiye kadar değişmedi. Böyle bir evi inşa etmek eski zamanda çamurdan ve taşlarından ev inşa etmekten daha zordur. Böyle bir ev suya çok daha fazla dayanaklıdır. Muhtemel sel felaketlerine karşı korunmak için kütüklerden yapılmış bir evin sal gibi özel bir temel üzerine kurulduğu varsayılabilir (Resim 8). Eski Ahit aynı zamanda üç bölmeden veya kattan oluşan özel bir yapıdan söz etmektedir. Birinci kat hayvanlar için, ikinci kat insanlar için ve üçüncü kat ise kuşlar içindir. Anadolu'da ve Kafkasya'da halen, alt katta hayvanların, bunun üzerinde insanların ve çatı katında kuşların yaşadığı evler inşa edilmektedir. Bu tür evlerde, tavukların yırtıcı hayvanlardan korunmak için çatı katına çıktıkları bir merdiven vardır.

Eski Ahit'te Nuh'un kurtarması gereken canlıların miktarı da tesadüf değildir. Çiftler halinde evcil hayvanlar anlamına gelmektedir. Bir çift kirli hayvan, yani köpekler ve kediler gibi, birkaç temiz hayvan ve kuş çifti, yani büyük ve küçük boynuzlu hayvanlar, tavuklar gibi... Bu bir köylü çiftliğinde bulunan ortalama hayvanların miktarı kadardır ve tüm bu canlılar gerekli yemlerle birlikte geniş bir köylü evine kolayca sığabilir.

Nuh Efsanesi Tunç Çağı zamana ait olduğu anlaşılan bir ailenin mucizevi bir şekilde kurtuluşunu anlatan bir operasyonu anlatır gibidir. Bu tür efsanelerin doğru anlaşılması ve yorumlanması için, tüm hayvanlardan temsilcilerin kurtarılması senaryoları hakkında peri masalları icat etmek ve bunlara inanmak doğru değildir, böyle yaklaşımın bilimle hiçbir ilgisi yoktur. Din bakımında, Kur'an sözü edilen temel olgu peygamberleri ve onların uyarılarını redd eden halkların bölgesel afetlerle cezalandırmasıdır.

Eski efsanelerin ve inançların analiz edilmesinde kullanılan jeomitoloji yönteminin uygunluğunu gösteren en canlı ve inandırıcı örnek *Nemrut* efsanesidir. Bu efsanenin çeşitlemeleri, Nemrut Dağı'nın tepesine yüksek bir kule inşa eden tanrı tanımaz kral Nemrut'u anlatır. Nemrut kuledan Tanrı'yı ateşli oklarıyla vurmak ister. Tanrı, Nemrut'un sarayını yerle bir eder, onu çökmüş kulenin altında gömer. Bu sırada büyük bir duman sütunu yükselir (Karaoğlu ve Kılıç 2017:28-37). Bu anlatıda bir volkan patlamasının anlatıldığı göze çarpmaktadır. Burada anlatılanın Kral Nemrut efsanesi değil, bugünkü Nemrut volkanının jeolojik tarihi olduğuna şüphe yoktur (Gadjimuradov 2004:340-357).

Nemrut Dağı'nın adı Tevrat'ta kral *Nimrod* adıyla özdeştir. O burada *büyük bir avcı* olarak tanımlanmaktadır (Yaratılış 10:9). Zira volkan patlaması sonucu milyonlarca hayvan ölmektedir. Bu olguyu bir efsane halinde kaydetmiş olmalıdır. Ayrıca bu betimlemenin Nimrod'un Babil Kulesi efsanesi ile de bağlantısı vardır. Bu efsanedeki motifler de tesedüfen orada yer almış değildir ve Nemrut ile ilgili anlatıların Van Gölü çevresindeki volkanlarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Söz konusu efsanede geçen adların başka bölgelerde de karşımıza çıkması coğrafi yayılmasına işaret etmektedir: eski Mezopotamya kaynaklarda geçen *Ninurta*, Adıyaman'daki *Nemrut Dağı* vb. Benzer şekilde, Nuh Tufanı efsanesi de Van Gölün'den Mezopotamya ve Orta Doğu'daki bölgelere yayılmıştır.

SONUÇ

Bu makalenin kapsamı sınırlıdır. Eski doğu mitolojisiyle ve dinleriyle ilgili konuların yorumlanmasında Van Gölü çevresinin önemini tam olarak açıklamak olanaksızdır. Bölgedeki genç yanardağlar olan Nemrut, Süphan ve diğerlerinin, Firavun Nemrut, Nuh Tufanı ve Cennet Bahçesi efsaneleri gibi rivayetlerin ortaya çıkmasında çok önemli bir rol oynadığına şüphe yoktur. Ayrıca, eski çağların ve kültürlerin bir tür müzesi ya da arşivi olan Van Gölü, jeoarkeolojik olarak tamamen yeni bir inceleme alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda gölün 50-100 m derinliğe kadar tabanında yapılacak çalışmalar arkeolojik bakımdan büyük bir potansiyel taşımaktadır. Kuzeyda Adilcevaz, kuzeydoğuda Erciş ve batıda Van ve Akdamar açıklarında bu su altı çalışmaları yapılmalıdır. Böyle bir çokbilimli çalışmaya arkeologların, tarihçilerin, jeologların ve jeofizikçilerin katılımı özellikle önemlidir. Bu tür projeler, bölge turizmine ve ekonomi gelişmesine büyük katkı sağlayacağı gibi, gelecekte meydana gelebilecek doğal afetlere karşı önlem alınmasını da sağlayacaktır. Bu gerekçelerle yerel makamlar bu tür projelere destek vermelidir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

D. Cukur, S. Krastel, M. N. Çağatay, E. Damcı, A. F. Meydan, and S.-P. Kim, *Evidence of extensive carbonate mounds and sublacustrine channels in shallow waters of Lake Van, eastern Turkey, based on high-resolution chirp subbottom profiler and multibeam echosounder data*. In: Geo-Marine Letters, Vol. 35, No. 5, pp. 329-340, 2015.

S. Dicle and S. Üner, *New active faults on Eurasian-Arabian collision zone: Tectonic activity of* **Özyurt** *and Gülsünler faults* (Eastern Anatolian Plateau, Van, Turkey), Geologica Acta, Vol. 15, No. 2, June 2017, 107-120.

J. H. Maxson, 1936. *Nemrut Gölü*, M.T.A. Institute Publ. No: 5, pp. 49-57.

D. Cukur, S. Krastel, H. U. Schmincke, M. Sumita, Y. Tomonaga, and M. N. Çağatay, *Water level changes in Lake Van, Turkey, during the past ca. 600 ka: climatic, volcanic and tectonic controls*, Journal of paleolimnology, vol. 52, no. 3, pp. 201–214, 2014.

L. Wick, G. Lemcke, and, M. Sturm, *Evidence of Late Glacial and Holocene climatic change and human impact in eastern Anatolia: high-resolution pollen, charcoal, isotopic and geochemical records from the laminated sediments of Lake Van, Turkey*. In: The Holocene, Vol. 13, No. 5, p. 671, 2003.

L. Woolley, *Ur of the Chaldees*, E. Benn Limited, p. 31, 1929.

W. Ryan and W. Pitman, *Noah's flood: the new scientific discoveries about the event that changed history*. New York: Touchstone, 2000.

O. Deniz, M.Z. Yildiz, *The ecological consequences of level changes in Lake Van*, Water Resources 34 (6), 2007, pp. 707-711.

Richard B. Stothers: *The Great Tambora Eruption in 1815 and Its Aftermath*. In: *Science*. 224, No. 4654, 1984, pp. 1191–1198.

Çagatay, M.N., et al., *Lake level and climate records of the last 90 ka from the Northern Basin of Lake Van,*

eastern Turkey, Quaternary Science Reviews (2014), p. 15, http://dx.doi.org/10.1016/j.quascirev.2014.09.027. (Lake level Holocene maximum according to C. Kuzucuoglu et al., *Formation of the Upper Pleistocene terraces of Lake Van/Turkey*, Journal of Quaternary Science, 2010, Vol. 25, Issue 7, pp. 1124–1137*).*

Ö. Karaoğlu and S. Kılıç, *Nemrut Volkanı ve Kral Nemrut'un Efsanesi*, *Mavi Gezegen*, No. 22, pp. 28-37, 2017.

I. Gadjimuradov, *Die vulkanische Urheimat der altanatolischen Sukzessions- und Steingeburtsmythen*, Altorientalische Forschungen, 2004, Band 31, Heft 2, pp. 340-357.

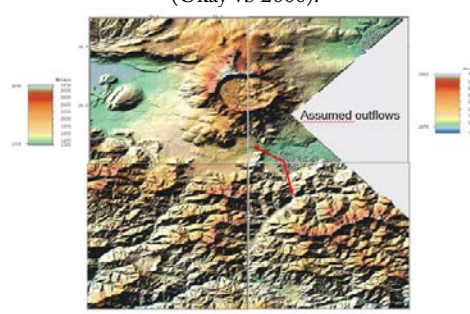
Okay et al 2000, Okay, A.İ., Kaşlılar-Özcan, A., İmren, C., Boztepe-Güney, A., Demirbağ, E., Kuşçu, İ. 2000. *Active faults and evolving strike-slip basins in the Marmara Sea, northwest Turkey: a multichannel seismic reflection study*. Tectonophysics, 321, 189-218.

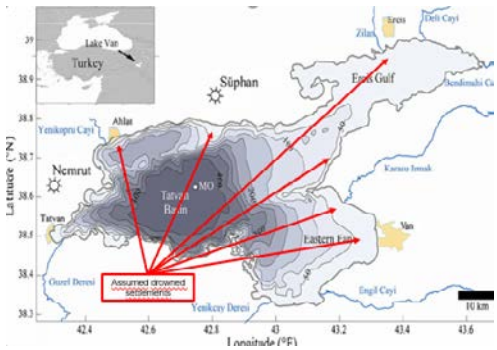
Resim 1: *Van gölün zeminindeki eski surların kalıntıları (Fotoğraf: Tahsin Çeylan)*

Resim 2: *Van Gölü çevresinin tektonik haritasi* (Okay vb 2000).

Resim 3: *Nemrut volcanı ve Van Gölün batısındaki volkanik tıkanma yerleri.*

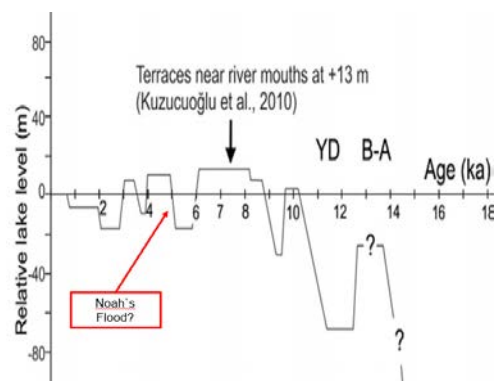
Resim 4: *Sualtı arkeoloji için önemli bölgeler.*

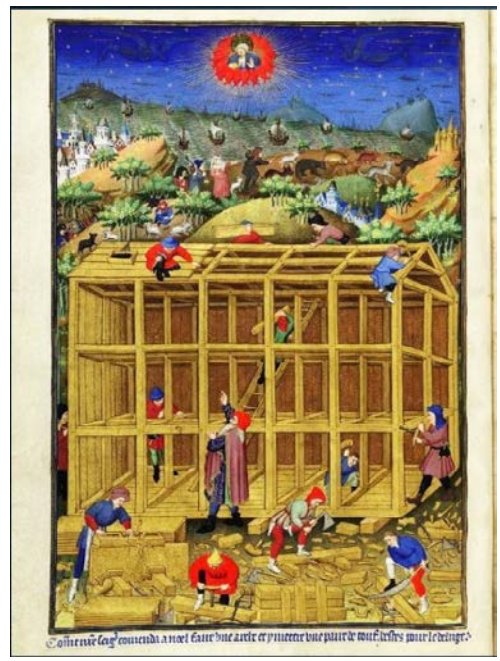
Resim 5: *Doğu Anadolu'daki Urartu/Ararat bölgesi.*

Resim 6: *İzlanda'daki Strokkur gayzeri.*

Resim 7: *Van Gölü seviye dalgalanmaları.*

Resim 8: *Nuhun "gemisi" ahşap bir ev şeklinde (muhtamelen 1410–1430). British Library, Additional MS 18850, f. 15v.*

THE TRADITION OF GUEST CULTURE AND HOSPITALITY IN AND AROUND THE PROVINCE OF ARARAT IN PARTICULAR, THROUGHOUT THE SOUTHEASTERN AND EASTERN ANADOLU REGION

Mehmet Ali AVCI[*]
B. Yavuz HATUNOĞLU[**]
Roger AVCI[***]

ABSTRACT

The Turkish people have a long history and spread to many parts of the world and interact with different cultures and have established many states with different names throughout history. As a result of these interactions, he influenced many people and was also influenced by the culture of many people. This study focuses on the tradition of hospitality, which forms an important part of Turkish culture and civilization and is engrained in the Personality of the Anatolian people. Hospitality is a characteristic concept for many nations, while it is a special concept for the Turkish nation. Specific boundaries have been drawn for this concept.

According to Turkish culture and tradition, the guest is sacred and has been sent along with his sustenance by God. How to treat the guest and how to host the guest is specifically underlined in many places, both religiously and socially. In Turkish culture, however, the guest's origin, religious, social status, ethnic group, age and ethnic life, regardless of the guests have shown a special desire. The most beautiful place in the house is designed for them. The rooms where they can stay and the places where they can sit are specially arranged. Special pillows and cushions are made and sold in many regions of Anatolia for guest rooms.

Today, it can be said that even if the population is weakened in the big cities and in the regions where the crowded daily work passes intensively and where economic relations precede human relations, it is possible to say that it experienced its Old Glory Days in the small settlements and especially in the inner regions of Southeast, Eastern Anatolia and Anatolia. In our researches, it was seen that Anatolian people live their traditions that are engraved in their hearts to their memory.

In some parts of Anatolia, it was observed that the dignitaries known as Ephesians and Agas built guest mansions and prepared a special budget for these guest rooms. It was found that people, passengers and civil servants, such as teachers assigned to the area, were staying in these mansions for very long periods of time.

Key words: *guest, Anatolian people and hospitality in Turkish culture, hospitality*

[*] *Visual Arts Teacher, Mardin Artuklu IMKB Anatolian High School mirmehmetaliavci@gmail.com*
[**] *Asst. Assoc. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Social Sciences yhatunoglu@gmail.com*
[***] *Visual Arts Teacher Mardin Artuklu Okay Yaşar Anatolian High School, avcijiyan@hotmail.com*

GÜNEYDOĞU ve DOĞUANADOLU BÖLGESİ GENELİNDE, ÖZELDE AĞRI ve MARDİN İLİ ÇEVRESİNDE MİSAFİR KÜLTÜRÜ ve MİSAFİRPERveRLİK GELENEĞİ ve İNANIŞLARI

Mehmet Ali AVCI[*]
B. Yavuz HATUNOĞLU[**]
Roger AVCI[***]

GİRİŞ

Anadolu'da bir deyişe göre "Tarihimizin derinliklerinde ne kadar geriye bakarsanız, geleceğinize dair o kadar ileriyi görürsünüz" ve o kadar ileriye yönelik güçlü planlar yaparsınız ve bir o kadar az yanılma payıyla hareket edersiniz. Bugün millet olarak kendi kültürümüzü gelenek ve göreneklerimizi tarihin derinliklerinden başlamak üzere incelemeli ve buna göre geleceğimize yön vermeye çalışmalıyız. Millet; ortak kültür, geçmiş, tarih ve yaşanmışlıkların tezahürdür sözünden hareketle asırlardır birçok alanda Türk kültüründe önemli bir yer tutan geleneklerine göreneklerine eğilmeli ve bunlara gereken önemi vermeliyiz. Bu gün dış güçlerin üzerimizde oynadıkları en büyük oyun bizi bize yabancılaştırmadır. Özellikle sosyal ve görsel medya üzerinden bize yabancı kültürlere hayranlık duymamızı, kendimizden nefret etmemizi aşılamaktadırlar. Gün geçtikçe kendine yabancılaşan başkalarının güdümünde ve kültürünü, geleneklerini tanımayan kitleler yetiştirilmektedir.

Bu çalışmamızda amaç; uzun bir tarihi geçmişi olan ve dünyanın birçok bölgesine dağılarak farklı kültürlerle etkileşime geçmiş ve tarih boyunca değişik isimlerle birçok devlet kurmuş olan Türk halklarının geleneklerinden misafirperverliği incelemektir. Anadolu halkı tarihsel süreci içerisinde millet olarak birçok halkla etkileşime geçmiştir. Bu etkileşimler sonucunda birçok halkı etkilemiş ve birçok halkın kültüründen de etkilenmiştir (Avcı. 2012. s.1). Bu çalışmamızda Türk kültür ve medeniyetinin önemli bir bölümünü oluşturan ve Anadolu insanının kişiliğine kazınmış misafirperverlik geleneği üzerinde durulmaktadır. İleride yapılacak olan daha kapsamlı çalışmalara ön ayak olmak ve onlara bir nebze de olsa katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Orta Asya ve ilk Müslüman Türk topluluklarında yapılan hanlar ve kervansaraylar misafirlere ve yöreye gelen tüccarlara ne kadar değer verdiklerinin göstergesidir. Her dönemde yapılan saraylar, hanlar ve kervansaraylarda parası olmayanlara bile aylarca hizmet edildiği birçok araştırmanın sonucunda ortaya konmuştur.

Arapçadan dilimize geçen misafir ya da Türkçeleştirilmiş haliyle konuk, kısa süre için bir başkasının mekânına, evine giden ve ağırlanan kişiye verilen addır (Altunbay. M, 2016). Daimi olarak bir yerde kalıcı olarak yaşayan kişi misafir olarak tanımlanmaz. Dini ve geleneksel motiflerin yazılı olamayan öğretisine göre misafirlikte geçecek sürenin alt sınırına Anadolu'da belli bir süre konulmazken, üst sınırı ise üç gün olarak bilinir. Burada ev sahibinin de izni ve müsaadesi çerçevesinde

[*] *Görsel Sanatlar Öğretmeni, Mardin Artuklu İMKB Anadolu Lisesi mirmehmetaliavci@gmail.com*
[**] *Yard. Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi yhatunoglu@gmail.com*
[***] *Görsel Sanatlar Öğretmeni Mardin Artuklu Okay Yaşar Anadolu Lisesi avcijiyan@hotmail.com*

süre uzatımlarına gidildiği görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında misafirlikte geçen sürenin kısa oluşu ve geçiciliği söz konusudur. Misafirperverlik geleneğine gündelik hayattaki fonksiyonu açısından baktığımızda, misafirlik ile ilgili bu kadar çok inanışın olması ve misafirperverlik geleneğinin bu kadar güçlü olması Türklerin Müslümanlığı seçmelerinin yanında eski göçebe topluluk kültürünün de etkilerinin olduğu söylenebilir. Zira Göktürk anıtlarındaki yazıtlardan anlaşıldığı üzere misafirin bir iletişim ve çevreden alınan haberlerin bir aracı sayılmaktaydı. Göçebe topluluklar misafirlerine en iyi yemekleri hazırlar onların rahat etmeleri için ne gerekiyorsa yapar daha sonra onların yola çıkmalarına izin verirlerdi. Bu gelenek Orta Asya'dan günümüze nesilden nesile aktarılarak mili bir özellik haline gelmiştir. Bu kültürün oluşmasında geleneksel kuralların yanında dini motiflerinde olduğu tespit edilmiştir.

Misafirperverlik birçok ulus için karakteristik bir özellik taşırken Türk ulusu için özel bir kavramdır. Toplumun kültürel mirasının bir parçası olan misafirperverlik Türk kimliği ile adeta özdeşleşmiştir. Bu kavram için özel sınırlar çizilmiştir. Misafir, konuk ve misafirperverlik ile ilgili Türk kültür tarihinde ilk örneklerine Orhun abidelerinde rastlanmaktadır. Ayrıca Kaşgarlı Mahmut'un ünlü eseri Divanı Lügat-ı Türk eserinde konuk ile ilgili konuklamak sözüne rastlanmaktadır (Kaşgarlı. M, 2019). Türk kültür ve geleneğine göre misafir kutsaldır ve tanrı tarafından rızkı ile birlikte gönderilmiştir (Altun. S, Khvedeliani. T, 2019). Misafire karşı nasıl davranılacağı, misafirin nasıl ağırlanacağı dinsel ve sosyal olarak birçok yerde özel olarak altı çizilerek belirtilmiştir. Bununla birlikte Türk kültüründe misafirin kökeni, dini, sosyal statüsü, etnik grubu, yaşı ve etnik yaşantısı fark etmeksizin konuklara karşı özel bir istek göstermiştir. Evin en güzel yeri onlar için tasarlanmıştır. Kalabilecekleri odalar, oturacakları yerler özel olarak düzenlenir. Misafir odaları için Anadolu'nun birçok bölgesinde özel yastıklar ve minderler yapılıp satılmaktadır. Anadolu'nun dağ köylerinde oba kültürüne ve göçebe topluluklarında bile çadırın içerisinde misafirlere ayrılan bölümler vardır.

Geleneksel Türk misafir anlayışı ve kapıya gelenin geri gönderilmemesi ile ilgili olarak Tanrı misafiri deyimi vardır. Bu tabir kapıya ansızın gelen tanıdık tanımadık tüm misafirler için kullanılmaktadır. Anadolu da darda kalan, kalacak yeri olmayan ve yiyecek içecek yönünden sıkıntı çeken kimselerin önüne gelen her kapıyı düşünmeden çalıp ihtiyacını karşıladığı bir yerdir. Anadolu bu gün bile Orta doğu'da darda kalan, savaşlar ve iç çatışmalar yüzünden yerinden yurdundan ayrılmak zorunda kalan insanların sığındıkları en güvenilir bölge olmuştur. Farklı bir ülkeden herhangi bir nedenden dolayı Anadolu'ya göç edenin, gelenin, yani misafirin ölüm tehlikesi var ise misafirperverlik koşulsuz olarak yerine getirilmelidir anlayışı hâkimdir (Alpakgir Cevheri. G, 2014)

Bu inanışların yanı sıra Türk halk kültüründe önemli bir yer tutan misafirperverlik ile ilgili olarak atasözlerinin çok oluşu misafire ve bu geleneğe dair bakış açısını yansıtması bakımından önemlidir. Bu atasözleri ve deyimlerin birçoğu misafirin önemini vurgulamaktadır. "Ev sahibi misafirin hizmetkârıdır", "konuk ev sahibinin devesidir, nereye bağlarsa orada durur", "Misafirin rızkı ardından gelir", "misafir misafir üzerine olur ev ev üzerine olmaz", "adam adama yük değil, can gövdeye mülk değil", "misafirin ayağı uğurludur", "balıkla misafir üç gün oluncaya kadar (Yurtbaşı, 2012, s. 370).

Adabımuaşeret hükmünde de olan bu anlatım ve sözlerin bazıları şöyle sıralanabilir. "Bir yemem diyenden kork, bir de oturmam diyenden" "deveci ile görüşen kapısını yüksek yapar", "gel demek kolay git demek zordur", "misafir umduğunu değil bulduğunu yer", "misafir misafiri istemez ev sahibi ikisini de

istemez", "Şaşkın misafir ev sahibini ağırlar". Gibi sözlerin deyimlerin çokluğu bu konunun önemini açısından dikkat çekicidir.

Halk arasında Anadolu kültüründe misafirin geleceği ile ilgili çeşitli inanışlarda bulunmaktadır. Bu inanışlar misafirin geleceğine işaret etmektedir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çay bardağının üzerinde demlenen çayın pörtüsü yüzerse misafirin geleceğine işaret sayılırdı. Bu yüzen pörtü uzunsa misafir erkek ve uzun yoldan geldiğine inanılırdı. Orta Asya Türkleri geleneğinde bu güne kadar gelebilen buna benzer işaretler vardır. 1-3 yaşlarında çocuklar bacaklarının arasından arkaya bakarsa, sinek yemek ya da çayın üzerinde dönüp dolaşırsa, kedi yüzünü yalarsa misafirin geleceğine işaret sayılmaktadır (Polat. K, Esen. S, 2016. s. 7).

Bu gün Büyükşehirlerde, teknolojinin ve modern yaşam tarzının hâkim olduğu, nüfusun kalabalık, gündelik işlerin yoğun olarak geçtiği, ekonomik ilişkilerin insani ilişkilerin önüne geçtiği bölgelerde zayıflamış olsa bile küçük yerleşim yerlerinde ve özellikle Güneydoğu, Doğu Anadolu ve Anadolu'nun iç bölgelerinde eski ihtişamlı günlerini yaşadığı söylenebilir. Bu bölgelerde zayıflamasının altında güvenlik ve ekonomik ilişkiler önemli bir etken olarak görülebilir. Ama yaptığımız araştırmalarda hala Anadolu insanın belleğine yüreğine kazınan misafirperverlik geleneğini yaşattığı görülmüştür. Anadolu'nun bazı bölgelerinde efeler, ağalar olarak bilinen ileri gelenlerin, kanaat önderlerinin, misafir konakları yaptırdıkları ve bu misafir odaları için özel bir bütçe hazırladıkları görülmüştür. Bu konaklarda durumu kötü olan insanların, yolcuların ve bölgeye atanan öğretmen gibi devlet memurlarının çok uzun süreler kaldıkları tespit edilmiştir. Anadolu'nun her köyünde kurulan köy odaları, hemen hemen her evde özel olarak döşenmiş misafir odaları, evin bir köşesinde bekleyen misafir havluları, misafir terlikleri, bazı kamu kurum kuruluşların misafirhaneleri geleneksel Türk misafirperverlik kültürünün bir göstergesidir.

Türk halkı tarih boyunca dost olduğu kişilere vefa duygusu ile bağlı olmuşlardır. Böylece aralarında barış ve dostluklarını anlatan bazı semboller geliştirip bunlara çeşitli anlamlar yüklemişlerdir. "Tuz-Ekmek hakkı" bu sembollerden birisidir. Tuz-ekmek hakkı dostluk, minnet, şükran, vefa, konukseverlik, cömertlik ve misafirperverliğin göstergesidir. Aynı sofradan yemiş olan insanların arasında tuz-ekmek hakkı doğmaktaydı. Bu hukukta onlar için sonsuz bir dostluk ve arkadaşlığın kapılarını açardı. Bu ilişkide ihanete asla yer yoktur. Günümüzde dedelerimizden dinlediğimiz gerçek hayat hikâyelerinden hırsızların girdikleri evlerden biraz tuzu bile tattıklarında artık o evden bir şey almadıkları anlatılmaktadır. Misafir olarak gidilen evlere asla ihanet edilmezdi. Çok büyük bir suç işlenildiğinde bile ocağına düştüm denilerek hasımlarının evine gittiklerinde affedildiklerinden bahsedilir.

Anadolu toplumunda kapıların dışında kapı zili niyetine iki kapı tokmağı vardır. Bunlardan biri ince diğeri tok seslidir. Erkek misafirler geldiğinde bu tok sesli tokmakla kapı çalınır ki misafiri karşılamaya erkekler çıkardı. Eğer ince tokmak ise kadın geldiği anlaşılır ve evin hanımı gelen misafirleri karşılardı. Misafirler kapıda karşılanır ve misafirin içeriye girmesi istenir. Misafir gelirken ve gideren ona kapıyı açmak ona gösterilen saygının ve hürmetin bir göstergesi sayılırdı. Kapıda ayakkabısının önü içeriyi gösterecek şekilde düzeltilir, eğer dışa doğru düzeltilirse misafirin erken gitmesinin istendiği anlamını taşırdı.

Türk halk geleneğine göre, misafirlik gündelik hayatta çok önemlidir; hem ev sahibi hem de misafir için son derece faydalıdır. Çünkü içtenlikle misafir ağırlama hem misafirin hem de ev sahibinin edep ve ahlakını iyi yönde geliştirir. Eğer misafir ve ev sahibi farklı iki millettense, o iki milletin dostluk ve kar-

deşlik bağlarının kuvvetlenmesini sağlar.

Orta Asya Türklerinin ruhi dünyasındaki misafirperverlik geleneğinin yerini meşhur Şair "Alıkul Osmanov" şöyle dile getirmektedir:

Gönlüm kaba, başım tuman kengirep
Üçgün boldu bizge meyman kelelek
Copçumun bul kandayça
şıldını Daamı coktay,
cegen tokoç cegen et Sıylap berer,
belen Kırgız daamı bar
Ey Coldaş bizdikine kele ket (Polat. K, Esen. S, 2016. s. 7).

Burada şair kendilerine üç gündür misafir gelmediği için gönlünün sıkıntılı, başının dumanlı olduğunu bildirmekte, yedirecek, içirecek yemeği olduğunu söyleyerek evine misafir çağırmaktadır. Geleneğe göre, gerek davetli, gerekse davetsiz gelen misafiri Anadolu halkı çok sıcak karşılar, adres sormaya geleni bile önce eve alıp ona sıcak çay, kımız ikram eder, sonra gideceği yeri gösterirlerdi. Çünkü Türk halk inanışına göre eve gelen biri boş çıkmamalı, hiç olmazsa bir lokma ekmek ya da bir bardak su ikram edilmelidir. Buna "Nan oğuz tiyuu" (Ağza bir lokma ekmek alma) denir (Polat. K, Esen. S, 2016. s. 7).

Kemal Polat ve Saliha Esen'in Kırgız Türkleri'nin hayatlarında gelenek ve inanışların rolü adlı makalelerinde; Ele su verme, yemekten önce ve sonra yapılır. Bunun belli kuralları vardır. Yemeğe kadar sağ taraftan, yemekten sonra sol taraftan başlanarak, suyu şarıldatmadan, etrafa sıçratmadan dökmek lazımdır. Ellerine su dökülen misafir başköşeye oturtulur. Geleneğe göre herkes Âmin diyerek ellerini yüzüne sürer. Bundan sonra misafir, "Biz geldik kaza-belâ gelmesin" der; Ev sahibi de "Aytkanız gelsin" (dediğiniz gerçekleşsin) şeklinde karşılık verir. Hal hatır sorulduktan sonra hemen "Dastarkon" serilip yemekler getirilmeye başlanır. Misafirin kendi rızkıyla geldiğine inanan Anadolu halkı, geniş nezaket sahibi cömert insanlardır. Misafirden hiçbir şeyi esirgemez (Polat. K, Esen. S, 2016. s. 7).

Hayatta insanların birbirlerine iyi dilekte bulunması, hayır dua etmesi, insanlar arası ilişkileri sağlamlaştıran güzel geleneklerden biridir. Eğer bir insan, yemek yenirken sofra kalkmadan gelir, sofraya yetişirse o kişinin kaynanası tarafından sevildiğine inanılır. Orta Asya geleneğinde ise bu durumda gelen kişi sofraya yetişmişse, yemek yiyenler ve yemek veren ailenin iyiliği için çalışan, onlara dua eden, hep iyiliklerini dile getiren, daima onların lehinde söz söyleyen birisi olduğu kabul edilir. Yemek yemeye yetişemeyen, sofra kalkarken gelen birisi ise onların kötülüğünü isteyen, aleyhlerinde söz söyleyen biri olarak görülür. Pişmekte olan yemeğin üzerine gelen birinin ise rızık, bereket getirdiğine inanılır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Misafirin ev sahibi ile olan ilişkinin hürmet sevgi ve saygı çerçevesinde olduğu, saygıda kusur edilmediği görülmektedir. Bununla birlikte misafirin ev sahibi tarafından en iyi şekilde ağırlanması, ona hediyeler vermesi Türk kültürünün bir geleneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk kültüründe

Misafir tarafından ev sahibine hürmet etmesi, ona dua etmesi

Ev sahibi bey'in büyüklüğünün şanın yüceltilmesi ve evinin, köyünün yüceltildiği

Ev sahibi tarafından misafirin en iyi şekilde ağırlandığı

Konuğun rahat ettirildiği

Kimi yerlerde üç gün olan sürenin kimi yerlerde ayları bulduğu ve bu sürede üst sınırın olmadığı

Gelen misafirin oturma-kalkma gibi hareket tarzının toplumun genel kültürüne aykırı olmaması gerektiği

Ev sahibi-misafir ilişkisinin sevgi saygı çerçevesinde olduğu yapılan birçok araştırma gibi bizim araştırmamızda da ortaya konmuştur.

Sonuç olarak bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile İç Anadolu'nun birçok yöresinde kurulan taziye evleri geleneğinin bir devlet politikası çerçevesinde yörenin mimari dokusu da göz önünde tutularak geliştirilmeli, çok katlı olarak tasarlanmalı ve bir iki katının yöreye günübirlik gelen misafirlere ayrılmalıdır. En azından hastanelerin olduğu yerlere yakın bir yere kurulacak olan böylesi bir yapıda hasta yakınlarının konaklamalarına ayrılmalıdır.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Altun.S,https://scholar.google.com.tr/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=g%C3%BCrc%C3%BC+misafirperverli%C4%9Fi&btnG=

Altun. S, Khvedeliani. T, (2019),Turan-Sam Stratejik Araştırmalar Merkezi, Vaja Pşavela'nın "Misafir ve Ev Sahibi" Adlı ŞiirindeMisafirperverlik Âdeti: "Bugün O Benim Misafirimdir..." Kars.

Altunbay. M, (2016), Temel Bir Değer Olarak Dede Korkut'ta Misafirperverlik ve İzzeti İkram, Akademik Bakış Dergisi, S, 6.

Avcı. M. A, (2012), Çağdaş Türk Resim Sanatında Kimlik Sorunu, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Bilimi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ağrı.

Güler. S, (2010), Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkınlıkları, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S. 26. Kütahya.

Kaşgarlı. M, Divan-ı Lügat'it Türk, (Çev. Besim Atalay). file:///C:/Users/E%C4%9Fitim/Downloads/0053-(3)Divani%20lughatit%20turkturkiye-3-(52.903KB).pdf adresinden erişilmiştir. Erişim tarihi 18.07.2019.

Kaya, F, Akpınar, E. Katadgu Bilig'de Türk Yemek Adabı ve Kültürü, Turkish Studies Dergisi. Volume 12/21.

Polat. K, Esen, S. (2016), Kırgız Türkleri'nin Hayatında Gelenek ve İnanışların Rolü, Üniversal Journal Of Theology, 1 (1), 20-30.

Reboul. O, (1995), Değerlerimiz Evrensel midir, Eğitim Yönetimi Dergisi, Yıl 1, S, 3.

Alpakgir Cevheri. G, (2014), Mültecilik Kavramının ve Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmede Yer Alan Hakların Koşullu Misafirperverlik Üzerinden Değerlendirilmesi, III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Kitabı, Sakarya.

Yurtbaşı. M, (2012). Sınıflandırılmış Atasözleri sözlüğü, İstanbul.

IMPACT AND IMPORTANCE OF FICTION IN THE PROCESS OF CHILD DEveLOPMENT

Mehmet Latif BAKIŞ*
Ayda KARGAR**

ABSTRACT

The basic and common aims of the disciplines of Philosophy, Psychology and Ethics are the question of human happiness. The issue of human happiness is examined according to the fact that human being is a whole with the values and realms of being. On the other hand, happiness is a matter that is realized by criticizing the oppositions and differences called "good-bad" and "pleasure-pain" according to the projection of human thought and soul world. The approach that Kant has formulated as "what can I know? There has been used by the disciplines of Moral Philosophy and Psychology for the happiness of human beings, although it has been used a bit differently:" How can I be happy? ". In general, happiness is based on a few principles; a) To be aware of the purpose of human existence, b) To know the nature of the human being very well and to distinguish his position here c) To know himself as an anatomical being of human… The Stoics, one of the ancient Greek thinkers, who thought that a conscious conscious life with purpose, contained the mystery of happiness, emphasized the necessity of being subject to the laws of nature. Islamic moral philosophers have taken this to an even higher level. First, they approached the issue with the moral sensitivity that one should act in accordance with the order and purpose in nature; this attitude was accepted as the basis for social / social order. Secondly, it is about how human beings interact physically (organic) and spiritually with the universe in which man is a compound being composed of four basic elements. The second approach, which is the subject of sociology with its first approach, examines a problem about human biology and psychology and the relationship between medicine and morality as the subject of our argument. Fire, air, water and soil elements, which are the four main elements that are accepted as essential in the formation of the existence, also have equivalents in human organism; they are blood, phlegm, yellow bile, black bile; a more general approach is that temperature, cold, dryness and old age are the basis of assets. Relation of these characteristics with physical geography; the effects of geography on human morality and personality and thus on culture; The issue is based on the province of Ağrı and tries to reach a conclusion by forming contexts.

Key words: *Geography, Morality, Culture, Ibn Khaldun, Anatomy*

* *Lecturer, Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences, Department of History of Philosophy, bakislatif@gmail.com*

** *PhD Student, Ankara University Institute of Social Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences, Department of Psychology of Religion, Ayda.karegar@yahoo.com*

ÇOCUĞUN GELİŞİM EVRESİNDE COĞRAFYA ve KÜLTÜRÜN ETKİLERİ ve ÖNEMİ -Ağrı Örneği-

Mehmet Latif BAKIŞ*
Ayda KARGAR**

GİRİŞ

Felsefi çabaların doğa üzerinden yürütüldüğü Antik Yunan'da, eşyanın hakikati meselesi arkhe kavramı ekseninde çözümlenmeye çalışılırken; Sokrates'le birlikte konu insanın neliği meselesine evrilmiştir. Anasır'ın sevgi ilkesiyle bir araya gelerek varlığı oluşturduğu görüşü Empedokles'le birlikte kabul görmüş ve insanın da tabii bir varlık olarak aynı unsurları barındırdığı hükmüne varılmıştır. Sokrates'le birlikte doğadan insana doğru dümen çeviren felsefe; bir değerler toplamı ya da bir diğer ifadeyle bir değer varlığı olan insanın, dört temel elementin terkibinden ibaret olan tüm varlıklarla ortak özellikleri olması yanısıra, onu diğer varlık türlerinden ayıran temel esasın ne olduğu ve ayriyeten doğanın bir parçası olması hasebiyle, doğal yaşamın veya unsurların insanın ruhsal-zihinsel-fiziksel ve ahlâki tabiati ile ilişkisi hakkında yeni bir düşünce ekseninde yol almaya başlamıştır.

İnsan ile tabiat arasındaki münasebet, ruh ile madde, zihin ile duygu, gıda ile ahlak ve fizyoloji ile karakter arasında da aranmıştır.

Çoğunlukla Aristo ve Platon'un görüşlerinden etkilenmiş olmakla birlikte, Kynikler, Sofistler, Stoacılar, Epikürosçular ve Skeptikler gibi Yunan felsefe ekollerinin ahlâk ve insan hakkında ileri sürdükleri görüşlerinden etkilenmiş; onların görüşlerini hem şerh etmiş hem de geliştirip yaymış olan İlâm filozofları da, tabiatın çeşitli unsurlarıyla insan yapısı üzerinde etkilerinin olduğunu temellendirerek ileri sürmüşlerdir.

Tabip filozoflar olan Zekeriya Ebubekir er-Razi ve İbn Sina, Kimyager filozof Câbir b. Hayyân, İhv'an-ı Safâ, İbn Haldun vb. birçok İslâm filozofları, farklı yaklaşımlara rağmen insanın fiziksel ve ruhsal yapısının etkileşimi üzerine ortak denebilecek bir çaba sarf etmişlerdir.

Dolayısıyla da bu çalışmada İslâm filozoflarının yaklaşımlarını baz alarak insanın ahlâki-ruhsal-zihinsel ve fiziksel gelişimi üzerinde tesir eden hususiyetleri refere ederek, Ağrı coğrafyası özelinde bir genel (ortalama) insan tipolojisi sunmaya çalışacağız. Ancak konuyu irdelerken, olayları ve yaklaşımları kendi zamansal bağlamlarıyla değerlendirmeye ve sosyal bilim açısından bir vigizm tehlikesine de düşmemeye dikkat edeceğiz. Sosyal bilim alanı fen, matematik ve fizik alanları gibi herkesin üzerinde ittifak edeceği kesin genel geçer yargılar bildirmediğinden; ve laboratuar çalışmalarıyla ortaya konması imkanı bulunmadığından çoğunlukla gözlemlere ve tecrübelere dayanmaktadır. Genel kaidelerden özel hususlara doğru konular irdelenir. Yargılayıcı ve dolayısıyla da sabitleyici bir mutlak dil kullanılmaz; daha çok dişil dil yani ihtimal veya olasılık dili kullanılır. Yani bir diğer ifadeyle "bütün kuğular beyazdır" tavrı değil, "şu ana kadar görülen kuğuların beyaz olmaları dolayısıyla bütün kuğuların beyaz olabileceği düşünülmektedir" tarzı ihtiyatlı bir dil tercih edilmektedir. Genel dediğimiz ilkeleri müs-

* *Lecturer, Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences, Department of History of Philosophy, bakislatif@gmail.com*

** *PhD Student, Ankara University Institute of Social Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences, Department of Psychology of Religion, Ayda.karegar@yahoo.com*

takil konulara tatbik ederken, sosyal bilim sahasının disiplinine dikkat edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu sahada çalışmalar yürütülürken dikkat edilmesi gereken husus şudur: Bilimsel disiplin, zihnin üç ilkeyi esas alarak hareket etmesini gerekli görür; 1-Temellendirme, 2-Bağlam Oluşturma, 3-Sürdürülebilirlik!..

Biz de isimleri yukarıda mezkür bulunan ahlâk filozoflarının ortaya koymuş oldukları ilkeler ekseninde çalışmamızın sınırını, imkânını ve sorunlarını temellendirerek tesis etmeye çalışacağız.

AHLÂK'IN TANIMI VE KAYNAĞI

Ahlâk kelimesi Arap dilinde yarat(ıl)ma, var olma/edilme, var bulunmak gibi anlamlara gelen hulk kökünden türemiş olup, çoğunlukla karakter, seciye, mizaç, huy, alışkanlıklar ve ayrıca töre, gelenek, görenek vb. anlamlar için kullanılmaktadır[1].

İslâmi terminolojide ve ahlâk felsefesinde ise ahlâk, doğrudan ahlâki fail olarak insanın insanla, insanın tabiatla ve insanın Yaradan'la münasebeti neticesinde varılan bir yargı ya da değer olarak ifade edilmektedir.

Ahlâkı oluşturan hususiyetlerin veya ahlâk denilen değerlere kaynaklık eden unsurların neler olduğu konusunda farklı yaklaşımlar olmakla birlikte,[2] Ahlâkın başlangıcının alışkanlıklar olduğu yargısı daha genel bir kabule dayanmaktadır.

Buradan hareketle adım adım ahlâk meselesine inerken sırasıyla "ahlâk"tan murat edilenin ne olduğunu, genel olarak "ahlâk" diye tanımlanan öncüllerinin ve/veya birimlerinin tefrikini de yapmaya çalışarak konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

Ahlâkı oluşturan temel unsurlar olarak; "meşguliyetler", "alışkanlıklar", "huy", "karakter", "kişilik" ve "mizaç" zikredilmektedir. Benzerlikler ve farklılıkları kısaca şöyle izah edilebilir: a)Hepsinin ortak yönü, bir ilinek olmalarıdır. İlintilendikleri kişide "şahsiyet" olarak tanımlanmaktadırlar. b)Benzer yönleri, hepsinin de bir devamlılıkla varlığa geçmeleridir. c)Fark olarak ise sadece "mizaç"ın bir hazır bulunuşluğa sahip olduğu, diğerlerinin tamamının bir uygulama ve süreklilik neticesinde edinildiği olarak zikredilebilir.

Hepsinin bir meşguliyet ve alışkanlık sürekliliği ile başlayıp bir şahsiyet tanımlamasıyla bitmesi dolayısıyla insan için "alışkanlıkların çocuğu" denmesi kaçınılmaz bir tanım olarak zikredilmektedir. Epiktetos'un dediği gibi; "alışkanlıklarımızın ve kabiliyetlerimizin gelişmesinin vesilesi onları eylemlere tatbik etmekten geçer."[3] Eylemlerin devamlılığı otomatlaşmış bir disiplini oluşturduğu gibi, eylemsizliğin sürekliliği de tersi yönde (yani olumsuz) bir tavrın yerleşmesine neden olabilmektedir. Sözgelimi; sürekli yürümek veya kitap okumak bu eylemlerin daha da haz alınarak sürdürülmesini tetiklerken; sürekli hareketsizlik veya kitap okumama halleri de ruhsal, fiziksel ve düşünsel bir tembelliğe sebebiyet vermektedir. Pek çok fiziki hastalığın sebeplerinin alışkanlıklara veya tekrarların sürekliliğine bağlı olduğu ifade edilebilir. Fiziki hastalıklar için söz konusu olan durum ruhi hastalıklar için de geçerlidir. Bu husus İbn-i Haldun'un coğrafyanın kader olduğu yönündeki meşhur yaklaşımıyla da destek bulmaktadır.

Fiziki coğrafya sadece ampirik ve sensualist bir epistemolojiye kaynaklık etmekle kalmayıp, deneyimleme olanağı verdiği unsurları üzerinde bir tasarrufta da bulunmaktadır. Özellikle şuur varlığı olan insanın, özne olma bilinciyle tabiatle muhataplığında karşılıklı bir münasebetin veya etkileşimin yaşandığı bilinmektedir. İnsanın fail olması her ne kadar etkin olmaklık hakkını öncelikli olarak insana verse de, idealist filozofların iddialarının aksi görüşe sahip olanlar açısından insanın doğayla muhataplığında insan etkin değil, başlangı-

cında edilgin bir özne olarak varlık sergilemektedir. Değer, duygu, yargı ve bilgilerinin kaynağı doğanın insan hafızasına kazandırdıklarından başka bir şey değildir. Anatomik yapısı da bulunduğu coğrafyanın özelliklerine göre şekillenen insanın başlangıcı tabiatı biçimlendirmek değil, tabiat tarafından veya tabiatla birlikte biçimlenmek şeklinde tezahür etmektedir. Bu hususta Lao Tse şöyle diyor: "Kişi içinde bulunduğu yerin yasasına uyar. Yer göğün yasasın ayar. Gök Tao'nun yasasın uyar." Hiçbir şarta bağlı olmadan kendi kendisiyle yetindiği için Tao, mutlak olarak nitelendirilir.[4] Buradan çıkarılabilecek bir mesaj şu olabilir; 'Mutlak olanın kanunlarına tabi olmakla başlayan tabii düzen, yüksekte veya yüce olanın belirleyiciliği ile ve sonrasında gelenin tabiiyeti ile kozmosun sürekliliği sağlanmak durumundadır.' Dolayısıyla da mutlaklık özelliği bulunmayan her türlü varlık (nefs) için esas olan, tabiatının gereğine muvafık bir seyir takip etmesi olmalıdır. Bu hususa Epiktetos "fıtri"lik görüşü ile yaklaşmakta ve şöyle demektedir: "Fıtrî özellikler bariz ve belirleyicidir. Hayvanlarda da durum böyle… Her hayvan kendine has bir özelliğe sahiptir. Horozda ibik; aslanda yele vardır. Demek ki tanrıların(!) bize armağan ettiği fıtrî özellikleri iyice tanımalı, onları benimsemeli ve muhafaza etmeliyiz."[5] Bu örneklemeleri fiziki tabiat-canlı organizma etkileşimi konusu bağlamında biraz daha genişletmek mümkün; sözgelimi ekvatoral bölgenin iklim özellikleri, orada yetişen bitki ve hayvan türlerini belirlerken, kutuplar bölgesindeki canlılık çeşitliliği daha az ve fiziksel özellikleri nispeten daha farklı olabilmektedir. Yüksek rakımlı dağlık ve kurak coğrafyanın insanlarının vücutları daha tüylü iken, ılıman, yağışlı veya nemli iklimin insanlarının fiziksel ve tensel özellikleri daha farklı olabilmektedir… Bu ve benzeri örnekler, varlığın coğrafi kanunlara tabiiyetinin de bir bakıma örneği olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle İbn-i Haldun'un meşhur "coğrafya kaderdir" ifadeleriyle ortaya koyduğu gerçeklik de coğrafyanın (doğanın/tabiatın) insanın hem fizik ve kültür yapısına hem de psikolojik ve ruhsal yapısına tesirlerinin kaçınılmazlığı anlamında olup, kayda değer bir tespit olarak kabul görmektedir.

Mevcut çalışmada ortaya koymaya çalıştığımız husus, fizik evrenin insanın anatomisine ve onun da insan karakter ve ahlâki yapısına tesirlerini incelemek ve varılan netice doğrultusunda konuyu Ağrı özelinde temellendirmeye, bağlam oluşturmaya ve yaklaşımın sürdürülebilirliğini tespit etmeye çalışmak olacaktır.

TABİAT-TIP VE AHLÂK İLİŞKİSİ

Antik Yunan filozoflarının, varlıkların temelinde var olduğunu ifade ettikleri "anasır"ın[6] insanın fiziksel yapısında da bulunduğu ifade edilmiş; bu yaklaşım İslâm ahlâk filozoflarının da dikkatlerini cezbetmiş; onların da tababet ile tabiat arasında var olan bu benzerliğe ve uyuma dikkat çekerek, buradan ahlâka yol bulmalarına öncülük etmiş olduğu düşünülmektedir.

Dış tabiatte bulunan ateş, hava, su ve toprak unsurlarının insan organizmasında da bulunduğu kabul edilmiş; ancak insanı diğer mürekkeb varlıklardan ayıran hususun ne olduğu merak konusu olup, cevaplar da yine muhtelif şekillerde tezahür etmiştir: İnsan için "iradi varlık", "konuşan hayvan", "düşünen hayvan", "homo faber", "homo cultura", "Düşünen kamış", "her şeye alışan varlık", "insanın kurdu"[7] vb. tanımlamalar yapıldığı gibi; ahlâk ilmi açısından insan için "ahlâk varlığı" ya da "ahlâki fail/ahlâki özne" gibi tanımlamalar da yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla ahlâk varlığı olarak kabul edilen insan için ahlâk derken "erdemler"in kast edildiği görülmektedir. Bunlar (bu erdemler) ise çeşitlilikleriyle bir bütün olarak zikredilmektedir. Özetle zikredecek olursak bu erdemleri şöyle saymak mümkündür: Bilgelik, Cesaret, Şecaat, Adalet ve Merhamet…

Bu erdemlerin siyasi devlet yapısındaki kurumsal karşılıkları ise sırasıyla şöyle ifade edilebilir: Eğitim, Ordu, Ekonomi, Hukuk ve Din!..

Platon'un autopik[8] ve Farabi'nin autopik devlet anlayışlarına göre, yukarıda zikredilen ve birey ve siyasi devlet yapısının sahip olmasının gerekliliği dillendirilen özellikler, ideal ahlâki özne ve ideal erdemli toplum ya da devletin şifreleri olarak ön plana çıkarılmaktadır. Bu "ahlâki fail olmaklık durumu nasıl mümkün olur?" sorusu, bu yönde temellendirilmiş cevaplar aramaya sevk eder. İşte pek çok çeşitlikteki yaklaşımlardan sadece iki tanesini konumuz bağlamında burada irdeleyecek olursak; 1-Fizik coğrafyanın ahlâka tesiri, 2-Anatominin ahlâka tesiri şeklinde iki alt başlık açmak durumundayız:

1-FİZİKİ COĞRAFYANIN AHLÂKA TESİRİ

Genel olarak ahlâk düşüncesini psikoloji üzerine konumlandıran Cahız; fizik düşüncesini de ahlâka uyarlarken; insanın tüm eğilimlerinin temelinde cinsellik, beslenme ve konuşma gibi birkaç doğanın olduğunu; diğer eğilimlerin bunlardan kaynaklandığını ve insanın –bu nedenle- tüm eğilimlerinin çatıştığını" dile getirir,[9] Fizik-ahlâk ilişkisini erdemlerin ve toplumsal ilişkilerin de temeli olarak ileri süren Cahız'ın yanı sıra, Sokrates erdemden bir bilim oluşturuyor; iyiliğin uygulanmasını ondan edinilen bilgiyle özdeşleştiriyor; böylece ahlâksal yaşamı düşüncenin rasyonel işleyişi içinde eritecek olan öğretiyi hazırlıyor.[10] Erdemden bir bilim oluşturulması çabasının Stoacı ahlâk anlayışında da gözlendiği ifade edilebilir. Stoacılara göre ahlâkın tesis edilmesi ve sürdürülebilmesi tamamen insanın tabiatın kanunlarına tabi olmasıyla ilişkilidir. Bir yasaya tabi olmak, aynı zamanda hem toplumsal bir sorumluluk farkındalığı hem de mesuliyet bilinci için önem arz etmektedir. Bu durum, toplumsal olan ahlâkın tesisi ve devamlılığı için de vaz geçilmezdir. Tabiatın kanunlarına tabi olmak Stoacıların düşüncesine göre iki yönlü bir gerekliliktir; a)Tanrı'nın emirleri ve kanunları tabiata derç edilmiştir; onlara tabi olmak Tanrısal buyruklara uygun yaşamak demek olacaktır. Nitekim ahlâkın kaynağı insanüstü bir irade olduğu düşüncesi Çağdaş alman düşünürü Immanuel Kant'ın da deontik ahlâk anlayışının da temelini oluşturur. b)Aynı Tanrı'dan geldikleri için kardeşler olan insanların tabiatın kanunlarına tabi olmaları, onların dünya vatandaşı (kozmopolitan) olmalarının da bir gereğidir.[11] Esasen tabiattaki kanunların işleyişinden anlam ve amaç bağlamında bir çıkarım yapılmasının gerekliliği dinlerin de telkinidir. Sözgelimi Kur'ân-ı Kerîm'de geçen pek çok ayet, inananlarının ve genelde ise tüm insanların, bakıp kendi sorumluluklarının bilincine varmalarını öğütlemekte olduğu anlaşılmaktadır.[12] Bu yönüyle tabiatın da bir ayetler silsilesi olarak kabul edildiği bilinmektedir.

Müşahede ve tabiat kanunlarına uymayan bilgilerin tarihi değerinin olamayacağını[13] ifade eden tarihçi ve sosyolog İbn Haldun, coğrafyanın kader olduğu yönündeki meşhur olmuş ifadesi veya yaklaşımı, geçen asırlara rağmen geçerliliğini –nispeten de olsa-[14] korumaktadır. Buna Epiktetos "tabiatın mutlak iradesini idrak etmek"[15] değerlendirmesi yapmaktadır.

İslâm ahlâk düşüncesi literatüründe doğa bilimlerinden özellikle tıp ve fiziğin çok dikkate alındığını söyleyebiliriz.[16] Klasik İslâm düşüncesinde bedenin kan, balgam, sarı safra ve siyah safra olmak üzere dört sıvıdan oluştuğu ve bunların her birinin sıcaklık-soğukluk, kuruluk-yaşlık açısından karşılıklarının olduğu kabul edilmektedir:[17] Ahlâk kitabına "et-Tıbbu'r-Ruhani" adını veren Ebubekir Zekeriyya e-Razi, dört elementin varlıklardaki ortak karşılıklarının "sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık" olarak anlaşılması gerektiğini; bunların da insan anatomisinde "kan, balgam,

sarı safra, siyah safra"ya karşılık geldiğini belirtir. Câbir ibn Hayyan ise bunu "kan, balgam, safra ve dalak" olarak ifade eder.[18] İbn Sinâ'nın da benzeri bir tasnifi tercih ettiği görülmektedir.

Konu başlığıyla uyumluluk arz etmesi bakımından da olsa, hemen şu soruyu sormakta fayda vardır: Fizik evrenin işleyiş ve yapısı insan anatomisini nasıl etkilemektedir; ve bu, insan ahlâkına nasıl tesir eder?

İbn Haldun'a göre, coğrafi iklime göre anatomik özellikler de farklılaşır veya belirginleşir. Kuzey ve güney kutupları ile bu kutuplara yakınlıkları bulunan yerlerin iklimleri, sıcaklık ve soğukluk ölçüsüne göre orada yaşayan insanların tenlerini, göz renklerini, tüylü ya da tüysüz oluşlarını, kısalık ve uzunluklarını belirginleştirmiştir. İklimlerin mukayeseleri yapılırken de en mutedil iklimin ekvatoral (ılıman) iklim olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla en mutedil ahlâk ve fizik yapı da yine orta (ekvatoral) iklim insanlarında görülmekte olduğu ileri sürülür.

Kuzey ikliminde, soğukluk nedeniyle sıcaklık azalır, bütün mevsimlerde soğuk şiddetli olur ve bunun tesiriyle halkının derisi beyazlaşır, tüy ve kılları azalır ve seyrekleşir. Soğukluğun şiddeti gözlerin rengine de etki ederek gözler mavi rengine bürünür, ciltler alaca ve benli olur. tüy ve kıllar kızarır. Soğukluğun yüksek rakım ve kuruluğuyla birlikte ciltler siyahlaşır, itidalden uzak bu iklimin insanlarının ahlakları da itidalden uzaklaşmıştır. Güney kesiminin ılıman ikliminde ise insanların ten renkleri kumral veya melez (buğday) bir hal kazanır. Ilıman özellik gösteren yerlerin halklarının ahlâkları da fizikleri gibi mutedil iken; sıcaklığın fazla oluşunun tesiriyle renkler de kararır, ahlâklar da aşırı bir hal kazanır. Dolayısıyla İbn Haldun'a göre deri renkleri (nin çeşitliliği) de havanın şartlarına tabi olduğunun delilidir.[19] İbn Sina'dan bir alıntıyla da savını destekleyen İbn Haldun'un bu yaklaşımına göre şu husus ifade edilebilir: sıcaklığın fazla olduğu iklimin insanlarında kan fazla galebe çalar; ılıman ve ani değişikliklerin yoğun olduğu iklimlerde sarı safra fazla olur; havasının kapalı ve ikliminin sert soğuk olduğu yerlerin insanlarında siyah safra baskın olur. Balgam ise nem, rutubet ve soğuk tabiatlıdır. Dolayısıyla insan fizyolojisini iklimin büyük bir oranda belirginleştirdiğinin kabulü söz konusudur.

Bu durumu Türkiye iklimine ve coğrafi yapısına uyarlayacak olursak şu çıkarımı yapabiliriz: Karadeniz iklimi nemli ve sürekli değişken olduğundan sarı safra ve buna bağlı olarak da insanların kişilikleri asabi, ten renkleri sarı olmakta; arazinin çok engebeli olması dolayısıyla da sosyal ilişkiler daha zayıf, yaşam mücadelesi sürekli bir hareketliliği ve gayreti kazandırır. Güneş ve bulutun sürekli ve ani değişim ve dansı, Karadeniz insanının da agresif karakterde olmasını netice vermiştir.

Akdeniz iklimi nemli ve sıcak, sahil kenarı ve yeşillikli olması, güneşli gün sayısının fazla olması gibi nedenlerle insan fizyolojisi de kan unsurunun baskın olmasına, halkının neşeli ve keyfe düşkün olmasına, vücudun nem kaybı yaşamaması ve zeytin ve narenciye gibi tabiatı sağlıklı olan bitkilerle temasları dolayısıyla tenleri pürüzsüz, tüysüz ve fit bir fiziki yapıya sahip olmalarını kolaylaştırmıştır.

Benzerlikler arz etmesine rağmen Ege Akdeniz'den nispeten daha çok tarıma dayalı bir yaşamı mümkün kıldığından, insanlarının gıdalanmasında ve fiziki yapısında daha farklı bir insan karakterinin oluşumuna neden olmaktadır. Güneşli iken yağmurun yağması; ya da yağmur yağacak zannıyla tedbirli davranırken sıcak güneşin etkisiyle ter içinde kalınması işten bile değildir. Bu hal bilhassa kıyı Ege halkının samimiyet ve bağlılıklarında bir kararlılığın olmamasına tesir etmiş olabilir.

Marmara Bölgesinin jeopolitik bir konumda olması, ülkelerin ve denizlerin, hava akışlarının sürekli geçiş güzergâhında olma-

sının kazandırdığı bir ufuk zenginliği, fikir çeşitliliği ve imkânlar çokluğu söz konusudur. Zorlu bir yaşamın söz konusu olduğu bu bölgenin insanının karakteristik özelliği ise bencilliğin, bireyselliğin ve fikri uyanıklığın ön plana çıkması şeklinde ifade edilebilir.

İç Anadolu geniş toprak arazileriyle bir ferahlık verse de bozkır etkisi hissedilebilmektedir. Toroslar'dan ovaya doğru akışa geçen yeraltı suları, ovanın bitkilerinin derinden beslenmesine vesile olur. Toprakla haşır neşir olan Orta Anadolu insanının en bariz karakteri Konya ve havzasının insanında gözlenmektedir. Davasına bağlılık o toprağın da bir kazanımı olarak telakki edilebilir.

Güney Doğu coğrafyası su ihtiyacının fazla olması, buna karşılık nem kaybı ve sıcaklığın da fazla olması dolayısıyla insanlarının fiziki yapılarının(ten renklerinin) siyah veya siyaha yakın, adalelerinin ise gevşek, ancak kan akışının fazlalığı dolayısıyla üreme sistemlerinin daha güçlü ve aktif olmasını netice vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Tabiatçe me'yus bir karakter özelliği gözlenmektedir.

Doğu Anadolu fiziki coğrafyası çoğunlukla dağlıktır. Kış ve yaz mevsimleri arasında derin sıcaklık farklarının gözlendiği bu coğrafyada nemin az, sıcak ve soğuğun kuru, bitki örtüsünün zayıf olması gibi nedenlerle insanların anlama, algılama ve yeniye açılma hususlarında zayıflık göze çarpmakta; tutuculuk ve asabiye daha ağır basmaktadır. Dağlarının çoğu volkanik karakter arz eden bu coğrafyanın insanında da benzeri bir ahlâki özellik tezahür eder. Yayla insanı gece ve gündüzü ve dört mevsimi en net haliyle ve keskin hatlarla yaşar. Dolayısıyla sevgisini, nefretini, hüznünü ve kızgınlığını en bariz bir şekilde dışına aksettirir. Yayla suyunu derinden alır, insanı da sevgisine, davasına, kinine gönülden (derinden) bağlıdır. Volkanik dağın için için yanıp göynümesine rağmen dıştan sessiz-sakin görünmesi, o toprakların insanlarında da derin bir iç hesaplaşmayı ve usaresiz gibi içine gömük yaşamayı tabiat haline getirmiştir. "bir dokun bin ah işit" denen bir özellikle, sessiz ve kendi halinde olan bu iklimin insanının dertleri eşelenmeye görsün, volkanlar gibi erir benliği. Ancak yayla-ova ve sarp kurak dağ yamaçlarında yaşayanlarının fizik, kişilik ve ahlâki tutumları ve de kültürleri farklılıklar arz etmektedir. Bir bakıma bu teferruat bilgisiyle biz; " O halde bu tür özelliklerin ahlâka tesiri nasıl tezahür etmektedir?" muhtemel sorusunun cevabını da belirginleştirmiş olmalıyız: İnsanlar ve toplumlar kendini meydana getiren unsurların karakterlerine göre değişiklik gösterir. Nitekim Hilmi Ziya Ülken'e göre, Felsefe de kendini meydana getiren unsurların karakterlerine göre değişiklik gösterir.[20] Bu da genel geçer ve sabit bir felsefe tanımının yapılmasını olanaksız hale getirmektedir. Sürekli akış ve değişimin olduğu dinamik bir evren, dinamik bir insanlık toplumu, dinamik bir tarih ve dinamik bir insanlık fikir yatağı gerçekliklerine rağmen sabit bir değer ve tanım mümkün görünmemektedir. Yine Ülken'in ifadeleriyle söyleyecek olursak; "yeni zamanlar, yeni hayat anlayışlarının ortaya çıkmasına neden oluyor; yeni idealler ortaya çıkıyor."[21]

2-ANATOMİK YAPININ AHLÂKA TESİRİ

Hareket ve sükûnet bakımından cisimlerden bahseden ilimlere tabii ilimler[22] diyen İbn Haldun, tababet ilmine de tabii ilimler kategorisinde yer vermektedir. Sağlam ve hasta olmak bakımından insan vücudunu inceleyen Tıp ilmine göre[23] sağlamlık ve hastalık, tabii olan insan organizmasının tabii seyrine göre değerlendirilmesidir. Tabiatta bulunan düzenin insan anatomisinde de karşılığı bulunmaktadır. Gök cisimlerinin birbirlerine mesafeleri, hareketlerindeki hızları, mevsimlerin rutini vb. insani hususiyetler; bedendeki nabız ve kalp atışları ile organizmadaki unsurların (azaların) birbirleriyle irtibatları hususiyetlerine tekabül etmektedir. Dolayısıyla insan organizması ile fizik evren arasında bariz bir

ilişkinin olduğu gerçektir. Bunu yaklaşımı İhvan-ı Safa ekolünde de görmek mümkündür:

İhvan-ı Safa ekolüne göre insanın ahlâki yapısının oluşumunda tesiri bulunan dört sebepten birisi de gök cisimleri ve fiziki evrendir.[24] Bu düşünce ekseninde kaleme alınmış eserler, yapılmış çalışmalar azımsanmayacak bir sayı ve gerekçeler ihtiva etmektedir. İslâm Peygamberi'nin (sav) torunlarından ve Caferilik mezhebinin de kurucusu olan İmam Cafer-i Sadık'ın felekiyat ilmiyle meşgul olduğu, bu hususta ilk denebilecek derecede kayda değer cifirsel hesaplamalarla da örülü bir astrolojik eser yazdığı bilinmektedir. Türkçe'ye Yıldızname olarak çevrilmiş olan bu eserin kadim mesdrese eğitim geleneğimizde okutulduğu da bilinmektedir. İmam-ı Şafii'nin İlmü's-Sima'sı ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifatname'si de keza benzeri konuları irdelemiş eserler olarak bilinmektedir.

İnsanın önce anatomisine sonra da ahlâki yapısına ve sonra da kültür ve değer algısına tesirleri dolayısıyla, fizik evrenin "küçük dünya" olarak da tanımlanan insan üzerindeki tesirleri gerçektir.

H. Bergson'a göre de her ahlâkın kaynağı biyolojiktir.[25] Geçmişteki insanların organik beslenmeleri ve sağlıklı bir bünye ve kişiliğe sahip olmaları ile modern zamanların genetiği değiştirilmiş unsurlarla beslenmeleri ve hazırcı bir kolaylaştırılmış hayat yaşamaya özendirilmelerinin kaçınılmaz akıbeti olarak tezahür eden hastalıklar, ruhsal ve zihinsel travmalar; ve haliyle de söz ve fiillerdeki tutarsızlıklar mukayese edilmeye değerdir.

Helal olmayan, temiz olmayan ve de tabii bir sürecin neticesi olmayan(doğal olmayan) gıdaların insanın zekâsına, ruhuna, ahlaki yapısına ve dolaylı olarak da toplumuna ve devletine, kültürüne tesirlerinin bulunduğu hiçbir dönemde kat'i bir şekilde ret edilmemiştir.

Calinos (Galenos), Kindî ve İbn Haldun'un da üzerinde durdukları gibi; hava(iklim) insan karakterine tesir ettiği gibi; bu benzeri mezkür hususlar beyinlerin zayıflığına ve bunun da doğal bir neticesi olarak akılların da zayıflamasına neden teşkil edebilmektedir.

KONUYU AĞRI ÖZELİNDE DEĞERLENDİRMEK

Yukarıda sayılanlar eşliğinde biz konuyu – makalemizin de başlığında vurgulanmış olması hasebiyle- Ağrı havzası özeline indirgemeye ve olası bir durum tespiti yapmaya çalışalım. Bunu yaparken bir kez daha hatırlatmada fayda mülahaza ediyorum: Sosyal bilimler sahası bir laboratuvar sahası gibi değildir; bir mekanik fizik alanı gibi değildir. Dinamik ve değişkenliği süreklilik arz eden bir canlı alandır. O itibarla genel ifadeler ve genel yargılar hassas bir dille kullanılırken özelimize ilişkili kılmaya çalıştığımız meseleleri temellendirmeye, olaylar ve olgular arasında bağlamlar oluşturmaya ve elde ettiğimiz verilerin sürdürülebilir olmasına dikkat etmek durumundayız. Temellendirme dediğimiz birinci adım ve kısmen ikinci adım merhaleleri yukarın itibaren tesis edilemeye çalışıldığını hatırlatarak; işin bağlam oluşturma dediğimiz ikinci aşamasından devamla neticeye ulaşmaya çalışalım.

Anlaşıldığı üzere, ahlâki vasıflar iki gruba ayrılabilir: a)Tabii veya yerleşik vasıflar ve b) Kazanılmış veya alışılmış vasıflar!..[26] Ahlâkın bu her iki türüne de yukarıda detaylıca değinildiği üzere, Ağrı coğrafyasının iklimi, ihtiyaçlarını; ihtiyaçlar yaşam biçimini; bu da insanlar arasındaki ilişki düzeyini ve bu ilişkilerde öncelikleri belirlemede etkili olmaktadır. Yanı sıra, iklimine göre insan fizyolojisi ortalama olarak bir fikir verebilmektedir.

Kışların çok uzun ve sert olması, kar yağışlarının ulaşımı güçleştirmesi, güneşli gün sayısının az ve rakımın yüksek, havanın da çoğunlukla sisli-puslu olması; barınma amaçlı yerleşim alanlarının(binaların-evlerin) duvarlarının yüksek yapılmasına, bu da gün aydınlığının evin içine daha az nüfuz etmesine ne-

den olmaktadır. Millet bahçeleri veya mesire alanları ya da göl-deniz-orman vb. çeşitlikte ve zenginlikte bir tabiat alanının olmaması gibi tabii sebepler, bu coğrafyanın insanlarının çoğunlukla karamsar, öfkeli, bencil, günü kotaran, geçimsiz ve disipline edilebilirliği az olan bir insan tipolojisi üretmektedir.

Anatomik olarak siyah safra özelliğinin ağır bastığı fikrini uyandıran bu iklimim insanlarının tutumları da, yine aynı anatomik verilere uygunluk arz etmektedir.

Tabiatle muhataplığından etkilenip şekillenen insanın, tabiatı dizayn ederek ondan da olumlu bir ruhsal dünya dizayn etmesinin imkân dâhilinde olduğu ifade edilebilir. Bu hususta Valilik, belediyeler ve resmi kurum ve kuruluşlara ciddi bir sorumluluğun bindiğini hatırlatmada fayda vardır.

1834 yılında bucak, 1869 yılında ilçe olan ve ancak 1927 yılında il merkezi olabilmiş olan Ağrı;[27] kadim bir vilayet geçmişine sahip olmamasının da talihsizliği olarak şehirleşme özelliği yeteri kadar göstermemektedir. Bu hal şehir yaşam koşullarının ve adabının yerleşmesini geciktiren önemli hususlardan birini teşkil etmektedir. İlçelerinin kendisinden daha kökli bir geçmişe sahip olduğu bu günkü Ağrı'nın yaklaşık 50 elli yıl öncesinin insanlarının karakter ve düşünce biciyle bu günkü insanlarının karakter ve ahlak yapısı arasında da önemli bir farklılığın olabileceğini –tüm coğrafyalar için geçerli olan bu hususu Ağrı için de- kabul etmek gerekir. Bu farklılıkların birden fazla faktöre bağlı olarak izahatı yapılabileceği gibi; aynı coğrafya ve benzeri iklim yapısına rağmen bu kuşaklar arası farklılık ve değişimi büyük oranda kitle iletişim araçlarının ve sanal dünya hegemonyasının gücü ile açıklanabileceğini düşünmekteyiz.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Bkz. Celal Türer, Ahlâktan Felsefeye Felsefeden Ahlâka, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 23; Doğan Özlem, Etik Ahlâk Felsefesi, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 27; Yunus Cengiz, "Ahlâk İlmi ve Diğer İlimlerle İlişkisi", İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi, (Ed. Murat Demirkol), Bilay Yayınları, Ankara 2018, s. 19

2 Kimi düşünürler ve ahlâkçılar insan için "alışkanlıkların çocuğudur" tanımlaması yaparken, kimilerine göre ahlâkın kaynağı toplum, kimilerine göre doğa, kimilerine göre biyolojik yapı veya kalıtım, kimilerine göre ise aşkın bir varlıktır. Fakat çoğunlukla ahlâk ilkelerinin ve uygulamalarının ne olduğu hususunda cevabın müeyyideler ekseninde verildiğini ve burada da toplum ve Din'in etkin olarak ön plana çıktığını görmekteyiz. Ahlâk'tan kasıt kişinin fiillerinin belirlenimi ve mutat bir süreklilik kazanması ise, etkin unsurun "alışkanlıklar" olduğu kanaati hâkim rol almaktadır.

3 Epiktetos, Söylevler, Çev. Yahya Kurtkaya, Şule Yayınları, İstanbul 2014, s. 208 ve devamında şu örneklerle konuyu pekiştirmektedir Epiktetos; "Yürüme yeteneği kazanmak için sıkça yürümeye; koşma becerisi kazanmak için de düzenli koşmaya ihtiyaç duyarız. Sıkı bir okuyucu olmak için bolca okumaya; nitelikli bir yazar olmak için yazma egzersizlerine gereksinim vardır." Bkz. a.g.e., s. 208

4 Murtaza Korlaelçi, "Çinlilerin Felsefesi", Felsefe Tarihi, (Ed. Murtaza Korlaelçi), Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara 2012, s. 62

5 Epiktetos, Söylevler, s. 80

6 Anasır: Unsurlar demek olup, Antik Yunan düşünürlerinin ilk felsefe okullarından olan ve doğa üzerine felsefe geliştiren Milet okulu mensuplarının irdeledikleri "arkhe"(çokluğun kendisinden türediği ilk unsur) nedir?" meselesine dair bir takım görüşler ileri sürülmüştür. İlkin Thales herşeyin özünde bulunan şeyin (arkhe'nin) "su" olduğunu ifade edip bu görüşünü temellendirmeye çalışmış; sonrasında da Anaksimandros arkhe olarak "apeiron"u, Anaksimenes "Hava"yı, Demokritos "Ateş"i, Ksenophanes "Toprak"ı arkhe olarak ifade edip görüşlerini delillendirmeye çalışmışlarıdır. Ancak Empedokles'in arkhe olarak bu sayılan dört maddi unsurun birlikte anılması gerektiği görüşü daha makbul görülmüş ve dört unsurun birlikte varlıkların temelini teşkil ettiği anlamında "anasır-ı erbaa/dört unsur", kısaltılmış haliyle de "anasır" ifadesi kullanılagelmiştir. Empedokles'e göre bu dört unsurun her birini bir bütüne dönüştürerek varlığın tezahürüne zemin hazırlayan etkin unsur "sevgi", bunların ayrışıp kaosun olmasına neden olan unsur ise "nefret" duygularıdır.

7 Bkz. Afşar Timuçin, Gençler İçin Felsefe Tarihi, Bulut Yayınevi, İstanbul 2011, s. 43

[8] Ütopya diye kısaca ifade edilen düşünce iki farklı tarza okunup anlaşılmalıdır: 1-Eutopia: Gerçekleşebilirlik imkânı bulunmayan demektir. Platon'un, yöneticisinin "filozof kral ya da kral filozof" olarak tanımladığı devlet ideası buna örnektir. Zira Filozof, her türlü dünyevi ve geçici heveslere mesafeli durabilen bir kişi olduğu için övülmüştür. Bu anlamda onun kral olmayacağı bilinmek durumundadır. Şayet kral olmay kabul etmişse, o vakit de erdemlerden uzak olduğu için filozofluğu tartışmalı hale gelecektir. İki durumun bir arada olmasına imkân bulunmayacağından "Filozof Kral" idaresi mümkün görünmemektedir. 2-Autopia: Gerçekleşebilirliği mümkün olan ama zor olan demektir. Farabi'nin "el-Medinetü'l-Fazıla"sı buna örnektir. Erdemli şehir devletin yöneticisinin hemen hemen tüm erdemlere sahip olması gerekir. Buna "er-Reisü'l-Evvel/İlk Başkan" denir. Vasıf ve temellendirmelere bakıldığında sırasıyla Peygamberler, Filozoflar, Bilginler ve erdem hususiyetleri bulunan dirayetli diğer şahısların kastedildiği görülmektedir.

[9] Yunus Cengiz, "Ahlâk İlmi ve Diğer İlimlerle İlişkisi", İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi, s. 26

[10] Henri Bergson, Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı, (Çev. M. Mukadder Yakupoğlu) Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 55

[11] H. Bergson, Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı, s. 54

[12] Mülk Süresi 67/3-4; Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190; Nur 24/44; İsrâ 15/12; Ahzab 33/62

[13] İbn Haldun, Mukaddime, C. I, (Çev. Arslan Tekin), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul 2016, s.41

[14] Nispeten denmesinin sebebini özetle şöyle açıklamakta fayda mülahaza ediyorum: İbn Haldun başarılı bir toplum bilimci ve tarihçidir. Bulunduğu zaman diliminde yaşanmış olan olayları ve müşahede ettiklerini, kendi bağlamında değerlendirip, oldukça da kayda değer önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Onun el-İber'i yazdığı 13.-14. yüzyıllar, pek çok açıdan bugünün şartlarıyla oldukça köklü farklılıklar arz eder. Sağlıklı bir okuyuş yapmak ve objektif bir değerlendirmede bulunabilmek için, İbn Haldun'un bulunduğu dönemi bu günle kıyas ederek değerlendirmemek gerekir. Aksi takdirde bu vigizm hatasına yol açacağı gibi bilimsel açıdan da sorun teşkil edecektir. Söz gelimi İbn Haldun, coğrafyanın insanın öncelikle fiziksel yapısına sonra da ahlâki yapısına tesirlerini bilmüşahede aktarırken, insanın doğar doğmaz bulunduğu iklime ve kültürün özelliklerine maruz kalışını nazara verir. ve bu husus doğru bir değerlendirmedir. Ancak günümüz modern asrında coğrafyanın kişiliğe ve kültüre tesirlerini aynı kararlılıkta savunmak çok da kolay görünmemektedir. Teknolojinin ve kitle iletişim ağlarının dünyayı global bir köye çevirdiği bir zamanda, zemin artık tali bir hüvviyet kazanmaktadır. Çocukların daha ebeveynleriyle ve kültürleriyle ya da coğrafyalarının özellikleriyle muhatap olamadan teknolojinin her çeşidiyle ve zengin içerikleriyle muhatap oluşları, artık iklime dayalı müstakil bir şahsiyet durumunu da egale edebilmektedir. Tunus'un çöllerindeki bir bedevinin, Galler bölgesindeki bir yerlinin, İstanbul'un merkezindeki bir modern sosyete ailesinin bireylerinin, zamanı takip etme, zamanının bilgisine vakıf olma, teknolojinin dikte ettiği ihtiyaçları kabul etme ve hâkim kültürü kabullenme vb. hususlarda birbirlerinden farklarının olduğunu iddia etmek oldukça güçtür. Dolayısıyla İbn Haldun'un yaklaşımını ancak kendi bağlamında değerlendirmek bize sağlam veri sunacak olduğu gibi; İbn Haldun'un yaklaşımının geçerliliğinin hiç bulunmadığını –zamanımız açısından da- iddia etmek de yine temellendirilmesi ya da sürdürülebilirliği güç görünmektedir. Coğrafyanın ya da iklimin insanın karakterine ve kültüre tesirleri zamana göre değişiklik arz etse de insan psikolojisine ve fiziki yapısına tesirleri geçerliliğini halen daha muhafaza etmekte olduğu söylenebilir.

[15] Epiktetos, Söylevler, s. 84

[16] Yunus Cengiz, "Ahlâk İlmi ve Diğer İlimlerle İlişkisi", İslam Ahlâk Esasları ve Felsefesi, s. 25

[17] Yunus Cengiz, "Ahlâk İlmi ve Diğer İlimlerle İlişkisi", İslam Ahlâk Esasları ve Felsefesi, s. 25

[18] Bkz. Hilmi Ziya Ülken, İslâm Felsefesi eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru Kaynakları ve Etkileri, Doğu Batı Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2017, s. 50

[19] İbn Haldun, Mukaddime, C. I, s. 198

[20] Hilmi Ziya Ülken, Yeni Zamanlar Felsefesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016, s. 5

[21] H.Z. Ülken, Yeni Zamanlar Felsefesi, s. 5

[22] İbn Haldun, Mukaddime, C. II, (Çev. Arslan Tekin), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul 2016, s.1086

[23] İbn Haldun, Mukaddime, C. II, 1087

[24] İhvan-ı Safa'ya göre insanın ahlâkının oluşmasında dört şeyin tesiri vardır: a)Yaratılıştan sahip olunan mizaç ve karakter, b)İçinde doğup büyüdüğü çevre ve iklim, c)Aile ve okulda alınan dini eği-

tim, d)Çocuğun ana rahminde ve doğduğu sırada gökteki yıldızların durumu ve tesiri..Bkz. Necip Taylan, Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi, Ensar Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2014, s.142-143

[25] H. Bergson, Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı, s. 90

[26] Macid Fahri, İslâm Ahlâk Teorileri, (Çev. Muammer İskenderoğlu-Atilla Arkan), Litera Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 138

[27] Ağrı ilinin Kara Kilise'den Kara Köse'ye ve vilayet olmasına doğru, sürecin işleyişiyle ilgili detay bilgi için bkz: http://www.karakosehaber.com/karakiliseden-ismi-karakoseye-cevrilen-agri-ne-zaman-il-oldu-1319h.htm

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Kur'ân-ı Kerîm

Bergson, H. : *Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı*, (Çev. M. Mukadder Yakupoğlu) Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013.

Cengiz, Y. : "Ahlâk İlmi ve Diğer İlimlerle İlişkisi", *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi,* Ed. Murat Demirkol, Bilay Yayınları, Ankara 2018.

Epiktetos, *Söylevler*, Çev. Yahya Kurtkaya, Şule Yayınları, İstanbul 2014.

Fahri, M. : *İslâm Ahlâk Teorileri*, (Çev. Muammer İskenderoğlu-Atilla Arkan), Litera Yayıncılık, İstanbul 2004.

İbn Haldun, *Mukaddime,* C. I-II, (Çev. Arslan Tekin), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul 2016.

Korlaelçi, M. : "Çinlilerin Felsefesi", *Felsefe Tarihi*, (Ed. Murtaza Korlaelçi), Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara 2012.

Özlem, D. : *Etik Ahlâk Felsefesi,* Notos Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

Taylan, N. : *Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi*, Ensar Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2014

Timuçin, A. : *Gençler İçin Felsefe Tarihi,* Bulut Yayınevi, İstanbul 2011.

Türer, C. : *Ahlâktan Felsefeye Felsefeden Ahlâka,* Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

Ülken, H. Z. : *İslâm Felsefesi eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru Kaynakları ve Etkileri,* Doğu Batı Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2017.

_____: *Yeni Zamanlar Felsefesi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016.

http://www.karakosehaber.com/karakiliseden-ismi-karakoseye-cevrilen-agri-ne-zaman-il-oldu-1319h.htm

THE ARTISTIC LANGUAGE FEATURES OF THE "NOAHPROPHET AND THENOAH STORM" THEME IN THE WORKS OF NAKHCHIVAN LITERARY ENVIRONMENT REPRESENTATIveSIN THE NINETEENTH AND BEGINNING TWENTIETH CENTURY

Mehriban ASADULLAYEVA (GULİYEVA)*

ABSTRACT

Topics, related to Prophet Noah have been addressed in written and verbal Azerbaijani literature. In the article, the theme of the Prophet Noah and the legend of the Flood of Noah, which has long been the subject of discussion, is considered in Azerbaijani poetry based on specific facts. Reflection of the legend about Noah and Noah's Deluge, being the subject for discussions during a long time in classic poetry of Azerbaijan is stated in the article with concrete facts.

There attract attention analyses conducted basing on creative works of the men of genius, such as Nizami, Khaqani. "Noah Prophet and the Noah storm", being the subject for discussions during a long time in classic poetry of feature in literary language in the works of the representatives of the Nakhchivan literary environment in the nineteenth and beginning twentieth century is stated in the article with concrete facts. There attract attention analyses conducted basing on creative works of the men of genius, such as Heyran xanum, Qüdsi Venendi, Fagir Ordubadi, Eynali Bey Sultanov Ali Sabri, Mahammad Taghi Sidgi, Husein Javid, Jalil Mammadguluzadeh, Mehmet Said Ordubadi and others.

***Key words*:** *Nakhchivan, literary environment, literary language, Noah, metaphor, epithet, style, artistic language*

* *Associate Professor Mehriban ASADULLAYEVA (Guliyeva), Nakhchivan State University, Faculty of Pedagogy, department Methods of teaching subjects and technology teacher, Nakhchivan / AZERBAYCAN, e-mail: quliyeva.mehriban@list.ru*

ON DOKUZUNCU YÜZYIL ve YİRMİNCİ YÜZYILIN BAŞLARINDA NAHÇIVAN EDEBİ ORTAMI TEMSİLCİLERİNİN ESERLERİNDE "NUH ve NUH TUFANI" KONUSUNUN SANATSAL DİL ÖZELLİKLERİ

Mehriban ASADULLAYEVA (GULİYEVA)*

Makalede XIX yüzyıl ve XX yüzyılın başlarında Nahçıvan edebi ortamı temsilçilerinin eserlerinde "Nuh ve Nuh tufanı" konusunun sanatsal dil özellikleri araştırılmışdır. Nuh ve Nuh tufanı efsanesinin Nahçıvan şifahi halk edebiyyatında, XIX yüzyıl ve XX yüzyılın başlarında Nahçıvan edebi ortamı temsilçilerini klassik poeziyasında ve yayının yansımasında, aynı zamanda mevzuya dair bedii örneklerden geniş şekilde kullanmışlardır. Azerbaycan klassik şiirinin yarandığı zamandan öten bin ile yaklaşık zaman kesiyinde yaranmış poeziya örneklerimize göz atsak malum olur ki, Hakaniden, Nizamiden yüzü bu tarafa görkemli Azerbaycan ediblerinin çoğunlukla Nuh mevzusuna deyinmiş, bedii sözün kudreti ile şu efsaneleşmiş tarihi olaya öz real münasibetlerini bildirmişler.

Edebiyyatımızda Nuh ve Nuh tufanı bir növ zamanın mizan-terezisine, yahud mehek taşına çevrilerek iyilik ve kötülüyün, beyaz ve siyahın, acı ve şirinin, ölüm ve hayatın karşılaştırması zemininde durur ve hemin mevzuya çeşitli aspektlerden yanaşan söz ustaları hem de Nuhu birkurtarıcı kutsal qüvve, Nuh gemisini ise aynı kurtarıcılığı hayata keçiren bir missiya gibi kaleme alırlar.

Azerbaycan klassik şiirinde bir tarafdan Nuha kurtarıcı gibi bakıb ondan yardım, penah dileyen olduğu gibi, dert-keder yüz verende ağrı ve ıztırablarının Nuhun yüzleşdiyi ağrı-acılardan az olmadığını tasvir edenler, hicran azabından dökdükleri göz yaşından Nuh tufanında olduğu gibi tüm alemi sel götürdüğünü tasvir edenler de var.

Edebi edebi ortamın temsilçileri eserlerinin belli makamlarında halk yaratıcılığı, nağıl ve destanlarımıza başvuru yaparak etkili eserler yazmışlardı. Gözlemlere dayanarak kahramanlar zoranlarda, çıkmaz vaziyyetle karşılaştığında mifik, mövhumi obrazlarla karşılaşırlar, ondan yardım dileyirler. XIX yüzyıl ve XX yüzyılın başlarında Nahçıvan edebi ortamı temsilçilerinin eserlerinde "Nuh ve Nuh tufanı" konusunun sanatsal dil özellikleri Heyran hanım, Kudsi Venendi, Fakir Ordubadi, Ali Mahbus, Hüseyn Cavid, Celil Memmedkuluzade, Memmed Said Ordubadi ve diger ediblerin yaratıcılığında da ilginç düşünceler ireli sürülmüşdür ki, bütün bunlar da bir daha kanıtlıyor ki, her bir tarihi olay heyatın güzgüsü olan edebiyyatda, o cümleden poeziya senetine sanatsal dilde yansıtılır. Çünki klassik şair ve yazarların eserlerinde adı çekilen her bir personaj müeyyen mantıksal semantik mezmunun taşıyıcısıdır. Klassik edebiyyatlarda başvurulan, adı çekilen mifik personajların belli bir kısmı yarımilahi varlıklardır ki, bizim de bahsettiyimiz bu qrupa bu kabilden olan Nuhun adını dahil etmeyi öneririz.

Nahçıvan edebi ortamı temsilçilerindən olan Heyran hanımın şiirleri klassik-kitab dilinin serrastlığını, ifade kesinliyini, emosional tesir derinliyini temsil etmek seviyyesindedir. Derdinin çokluğundan gileylenen Heyran

* *Doç. Dr. Mehriban ASADULLAYEVA (Guliyeva), Nahçivan Devlet Universitesi, Pedagoji fakülte, bölüm Fenlerin tedrisi metodikası ve texnologiya muallimliyi, quliyeva.mehriban@list.ru*

hanım da kanlı göz yaşından Nuh tufanına benzer tufan kopduğunu tasvir edir ve qarşısındakı güvendiyi insanı Nuhi-Nebi gibi bu tufanı duymağa, onun halını anlamağa çağırır:

Dildarıma hasret gözümün kanlı yaşından
Tufane bakıb, halımı bil, Nuhu-nebisen (4, s.60).

Kudsi Venendi XIX yüzyıl Nahçıvan edebi ortamınının ünlü şairlərindendir. Şiirlerinde Nuha dair duyuş ve düşünüşleri tespit etmek, kavramak amacıyla okunduğunda, karşımıza bütünlüklü olmasa da, epeyce poetik malzeme çıkmaktadır. "Şeyhali han Kengerlinin imaretinin tarifinde kıta, Allah bağışlasın, inşallah" başlığı altında kaleme aldığı şu eserini Kudsi Venendi kıta adlandırmış, lakin onu mesnevi formasında yazmıştır. Kudsi eserde Şeyhali hanın imaretini Boqratın tesvir etdiyi Yunanıstana, Kemkuh ve Kamtal dağlarının ezemet ve vüqarını ise Elbrus dağına karşı koyaraq Ordubadın füsunkar tebietinin bu imarete hoş rayihe verdiyini özel olarak vurğulayırdı:

Eger Elbrus Kemkuhu görse idi,
Yürekde Nuhun gemisini parçalardı.
Gözellerin zülfünden gelen etir kokusu,
Gülüstandan deyil, Kamtaldan gelir.
Seba onun kokusunu gülşene götürür,
Qönçenin kalbini o etir açır (3, s.26).

Şiirde fiiller diğer sözcüksel-gramer grupları ile karşılaştırıldığında büyük kantitatif avantajıyla ilgi çekir. Genel olarak, edebi ortamı temsilçilerinin eserlerinin neredeyse, hepisinde böyledir. Tabiki, basit fiiller diğer konuşma bölümleri ile karşılaştırıldığında ve birçok yönden içerik ve anlam güvenilirliği ile çok yönlüdür. Mecazi imge-ifadeler Nahçıvan edebi ortamı temsilçilerinin yaratıcılığında da izafet bileşiklere arap, fars kökenli sözlere büyük yer verilmiştir. Karşılaştırma ve benzerliklerle dolu şiir yazan Kudsi her iki hana hitaben yazırdı:

Ey felekmertebe, han oğlu müsemma be Halil,
Versün Allah sana Nuhsifet ömri-tevil (3, s.35).

Kudsinin divan şiirinin başlıca kaynakları arasında dini unsurlar oldukça geniş yer tutmaktadır. Dini unsurlar içerisinde bulunan Peygamber kıssaları da Klasik edebiyata kaynaklık etmesi bakımından önemlidir. Peygamberlerin çeşitli vasıfları, mucizeleri, telmihler ve teşbihler yoluyla birçok divan şairine muhteva bakımından ilham kaynağı olmuştur:

Heqqi-Şüeybü Eyyubi-müzter,
Yüz igirmi dört bin berheq Peyğamber,
Hakki-Süleyman, Nuhü İskender,
Et-tövbe, tövbe esteğfürullah (7, s.133).

Küdsinin şiirinde ara-sıra aruz hataları, kafiye zaafları gözlemlemek olur. Bazı durumlarda şiirin sesini ve akışkanlığını güzelleştiren unsurlar, yerli yerince ve yeterince kullanılmamıştır.

Nuh heqqaniyyetün etdi sübut tufan ilen,
Cismi mecruh olmadı şemşir ile peykan ilen,
Kerbela Nuhi alubdur destemazın qan ilen,
Tapmayub su Şahi-dini qan ile tufan eyledi (7, s.181).

Lakin kendi döneminin şartları içinde düşünüldüğünde Kudsi'nin şiiri, poetika bağlamında inandığı ilkelere ters düşmez:

Növhe eyleller hamı, el`an olublar biqerar,
Ademü Hevva töker göz yaşını biihtiyar,
Hezreti-İsanun olmuş imdi çeşmi eşkbar,
Nuh ile Musa olubla növhehan, ağlar sene (7, s.183).

Kudsi fars edebi dilinin poetik inceliklerini mükemmel bilen şair gibi konuşma yapmış ve divanında da yüksek sanatkarlık göstermiştir. Biqerar, biihtiyar, eşkbar, sehralere, deryalere, tersalere kimi kafiye oluşturarak Divanı'nı süstlemiştir:

Etfalımun destün dutub yüz dönderim

sehralere,
Nuhi-Nebitek, ya gedim varid olum deryalere,
Ya yol verün Rume gedim, olam enis tersalere,
Soldı İmamet gülşeni, soldı bimarım qalmayub (7, s.232).

Kudsi Venendi başka bir beytde ise Quranın 68-ci "Kalem" suresini nezerde tutaraq yazır:

Kudsiye kerem yolu ile nezer qıl,
Günahını "Nun velqelem"e bağışla.

Klassik Azerbaycan şiirinde Nuh mövzusuna en fazla başvuru yapan şairlerden biri de Kudsi Venendidir. Onun eserlerinde Nuhun uzunömürlülüyünden, tufan zamanı geminin onu kurtarmasından, Nuhun öz amalına olan böyük inamından behs eden çeşidli sanatsal tanım ve ifade araçları ile zengin beyt ve misralar dikkat çekiyor. Kutsi Venendinin şiirinden verilmiş bu tür örneklerde sanatsal tanım, metafor, metonomiya kullanma farkedilir. "Doladı destine, efsus ki, yalım qocalıq!" misraları ile başlayan poeziya örneyinde ihtiyarlık sanatsal tasvir vasıtalarının çox geniş yayılmış ve obrazlı tefekkürün en ilginc forması teşbihle öz sanatkarlık özelliğini doğruluyor. Şair bendlerin arasdında klassik lirikadakı beytlere benzer cüt misralar vermişdir. Tufan, perişan, asan, deyirman diğer misralardakı çetri-hüma, könlüme, nahuda gibi sözler çoğu zaman çarpaz qafiye üslubu ile, beytler ise mesnevi formasında qafiyelendirilmişdir. Hem de beytler kendinden öncr gelen beşlik bendlerdeki fikirlere yekun vurur, sanatsal tesiri kuvvetlendiriyor: Kudsi Venendide:

Geldi leşker gene ten mülküne, her yan qocalıq,
Eqlimi zülfsifet kıldı perişan qocalıq,
Nuhtek başıma gör getdi ne tufan qocalıq,
Aşinaler, demeyin sehldir, asan qocalıq,
Çevirir başıma min terse deyirman qocalıq!
Zağı-siyeh kölgesine kölgelenmenem,
Baş üste saye salmağa çetri-hüma gerek,
Tufani-qüsseden vere ta könlüme nicat,
Qem zövreqinde Nuh gibi nahuda gerek (8, s.62,).

Yukarıdaki beytde Nuh peyğambere ve onun gemi düzeldib öz qövmünü dünya tufanından kurtarmasına işare olunmuşdur. Şair kalbinin qüssesini tufana, onun nicatını ise gemini idare eden Nuha benzetmişdir, aşkının büyüklüyüne aşiqin dözümlülüyünü, aşk yolunun ağrılı-acılı olmasını sanatsal dilde şöyle anlatır:

Kari-eşqi siz sehl dutmayın, onde şir zehreçak olur,
Beyle möhneti-cövre, zahid,
Nuhtek min il sebr eden gerek.
Aşk deştine qoymagil qedem,
Önde çoktehlike vardır, fikr qıl,
Nehli-Turden ehzi-nar eden bir,
Kelimtek Ehrimen gerek(8, s.63).

İsim, sıfat, say, fiil ve zarf kibi sözcüksel-dilbilgisel söz qrupları ilə zengin çizgiler fikirler şairin yaratıcılığına elvanlıq rengarenglik getirir.

Sözcüksel-dilbilgisel söz qrupu kibi saylar Kudsi Venendinin dilinde belli inkişaf seviyyesi ile dikkat çekiyor. Özellikle mikdar sayıları yüksek işlem hızı ve işlevsel yeteneklere sahiptir; örneğin:

Nuh ağladı dokkuz yüz, bir elli, keştisi sübuti-müddeadur,
İsanı qerar kıldı serani-yelvac, şermi-hüzuri-biheyadur.
Sındırdı dişini Müstefanın, bin mertebe qetline rizadur,
Bir çoğuna içirdi zehr camın, bir şemme cefay-Müctebadur (8, s.103).

Şiirde fiiller diğer sözlük-gramer söz qrupları ile karşılaştırıldığında daha büyük nicelik avantajı doğuruyor. Genel olarak, bu edebi ortamın hemen hemen tamamındaki durumdur.

Tabii ki, basit fiiller konuşmanın diğer kısımlarınagöre daha içerik ve anlamlı. Metaforik ifadeler biçiminde, yüzeysel kombinasyonlar da Arapça Farsça kelimelere geniş yer verilir.

Fakir Ordubadinin yaratıcılığı boyu paklıq, saflıq ve kutsallık gibi yüksek ahlaki keyfiyyetler aşılayan, Nuh haqqında bakışları da öz seleflerinden ve çağdaşlarından farklıdır. O, sitemkar bir güzelin aşkına düşerse Nuh gibi taşqınla, ama sadece göz yaşından yaranacaq taşqınla üzleşeceyini düşünür ve özü de heyatı boyu ismet meqamında, ismet guşesinde yaşadığını yada salır, özünü qarğıyır ki, bu meqamdan çıksam qanım hedefe aksın:

Fakir bu sahneleri – ahunun kurtulub qaçmasını, şahla vezirin şire düçar olub telaş içinde kalmasını lirik çizimler fonunda veriyor. " Nuhu, Halili, Kelimi, İsanı " yardıma çağıran şah onlardan heç bir imdad görmür ve uykuda gördüyü imam Hüseyni kömeyine çağırır (3, s.220) .

İncelediğimiz tüm bedii nümunelerde Nuh mevzusundan ediblerimiz insanlara düzgün yol seçmekde, iyini kötüden, hakkı nahakdan ayırd etmekde, kötü amelden çekinmekde, iyi ameller sahibi gibi tanınmaqda, yanı sıra gerçeyin yüze çıkmasında yardımçı olur, onları hemişe hakka-adalete, savab işler görmeye çağırmaq için çeşitli sanatsal tanım ve ifade araçları kullanmışlardı.

Azerbaycan halkının hatırası, bu tarihi olayı, sözlü edebiyyatımıza işte "Nuhun tufanı", "Nuh peyğamber","Nuhun gemisi", "Nuh eyyamı" kelimesi anlamlannda gətirib çıkarmış ve sanatsal edebiyyata dahil etmişlərdi. Frazeloji vahidlərin Nuh eyyamından, dede-babadan kalma, eski zamanlarda leksik manalarında tazahür edir. Bir şeyin, hadisenin, faktın başka bir şey, hadise ve ya fakt ile benzerliyini göstermek için karşılaştırma bildiren ifadelerden istifade olunur. Edebi ortamın ünlü yazarları belli olayı daha bedii, obrazlı şekilde vermek, onun diger hadiselerden ferqli cehetini, esas elametini yaddaqalan terzde ifade etmek üçün mükayiseye ihtiyac duyur. "Karşılaştırma zamanı benzetme obyekti ile benzedilen çeşitli kömekçi sözlerle bağlanır" (1,s.92).

Salik Ordubadi yaşadığı toplumdakı haksızlığı, adaletsizliği, değişik zümreler arasındakı sosyal eşitsizliği görerek bunu yüksek bedii şekilde şiirlerinde aksettiren şairlerdendir. "Gülşəni-vəhdət" adlı divanında Salik Nuha müraciətində klasik edebiyatın bazı mümessilleri gibi, islamın kutsal makamları olan Nuh'un gelişi ile kin, nefretin de yok olacağını sanatsal kelmeler kurarak yansıtır :

Sipehi-kin dutubdur hamı afaq yüzün,
Cündi-eşrare bu gün Nuh ile tufan gelecek (9, s.129).

Şu beytde tarihde ünlü olan Nuh peyğamber ve onun zamanında baş veren dünya tufanına işare olunur. Revayete göre dünyanı bu tufanda su almış, Nuh peyğember ise Allahın emri ile böyük bir gemi düzeldib öz qövmünü ölümden kurtarmıştır. Şair bu öyküye işare ediyor.

Ali Mahpus da su probleminin çözülmesine Nuh mevzusu ile dokunmuş ve şöyle yazmışdır:

Yokdu pulun, halkı az deng ele, lal ol, dilim.
Pul açanı açmuyur top-tüfengü teber,
Yokdu, qelet eyleme, çık çöle, lal ol, dilim.
İndi bir eyyamdır, her gede bir şah olur,
Halkı salır gör nece engele, lal ol, dilim.
Bu feleki-hiyleger hiç kese etmez vefa,
Üstüne hancer eger çeksele, lal ol, dilim.
Çokları soltan edib, tahta çıkardı bu,
Sonuçta tahdan salıb zulümle, lal ol, dilim.
Yade sal İsgenderi, Nuhu, Süleymanı sen,
Varmı olardan eser, fikr ele, lal ol, dilim (2,s. 90).

Ali Mahbus yaratıcılığında da sanatsal tanım ve ifade araçlarından kullanarak Nuh

mevzusu öz sanatsal ifadesini böyle bulmuştu: "İkinci su kemeri başlanandan az qalır ki, yer üzünü fontan bürüsün, su Haça dağının başına kalksın. Hergah ben de başlasam "tarife" onda su kemeri işçilerinin qoltuqları şişer, suyu daha da "artırarlar", o zaman su ölkemizin her yerini basar. Hazret Nuhun gemisi de hazırda yoktur ki, bari onu binib kurtuluş bulak" (2,s.179) .

H.Cavid'in şiiri, Nuh'un konusuna daha çok odaklanıyor, şikâyetle, insanlığın adaletsizliği, okuyucuna dünyanın bir Nuh selinden daha fazla geçtiği kurgusal bir dili aktarabiliyor. Nuh'un sel'i dalgalı, bir dünyada küçük dikdörtgen olarak tasvir edilmiştir. Bununla birlikte, şairin düşüncesine göre, hayatlarını kontrolsüz geçiren insanlar, kaç yaşında olursa olsun nehri geçemezler. "Dans" şiirinde ise Nuh tufanını bedii dilde böyle seciyyelendiriyor:

Ruhum yenə ləbrizi-səadət...
Ya Rəb, bu nə tufani-lətafət!?
Göydən yerə enmiş kibi cənnət,
Yer-yer saçılır nuri-məsərrət.
Həp qol-qola pürşevqü şətarət
Dans etmədə-azadeyi-sanat
Ərvahi-lətifi-mələkiyyət (6, s.59) .

Mehmed Said Ordubadi'nin "Kanlı seneler"eseri, ermeni-müslüman davasının ağrılı-acılı bölümlərə yer vermişdir: "Sokakalarda kan döken ermeniler ele keçen elsiz-ayaksız, masum müslümanları kırıb kesmekde idiler". – Müslümanlar Bakü'deki ermenileri korumasaydılar, üç minə kadar ermeninin kana qeltan olması yeqin idi"; "Dashnaksutyun'a geldiklerinde, en son askeri silahlarla donanmışlardı". "Tüfeklerin çoğu aynı zamanda avcı tüfengi olup müslümanların Nuh babasından hatıra kalmış bir sıra antikvardan sayılırdı" (8,s.16) .

Nahçıvan edebi ortamının temsilçilerinden olan Hüseyn Nadim Nahçıvani de Nuh mevzusuna müracaat etmişdir. Nuhun gemisi haqqında bedii fikri şairin Divanında da rast gelmek olur:

Olmasaydı bu Eli, almazdı babi-Heyberi,
Çün müşehhes olmaz idi heqq din her ayine.
Olmasaydı bu Eli, pamal olardı dari-din,
Keştide Nuhe olubdur fethi-Heyber ayine (5, s, s.98).
Pamal, paymal – (ayaq altında kalma, mahv olma manasında)
O nurden öteri halk olub bütün alem,
O nure secde edübler temam melayikler.
Heman Elidi edüb Nuhe keştide imdad,
Heman Eli olub İsaye darde daver (5, s.100) .

Hüseyn Nadim Nahçıvani daha çok klassik poeziyaya ve M.Füzuli edebi mektebine mensup olan sanatkarlardan olmuştur. Nadim bu şiirində Azerbaycan dilli qazel və müxemmeslerinin izafetlerinden kullanır və şunların bir kısmı folklor dili için de işlekdir. Halk dilinde kullanmayan ereb-fars sözlerine və izafetlere yer verilmesi bakımından da Hüseyn Nadimin halk şiiri ve klassik noeziya janrlarının dili bir-birinə uygundur:

Heqqi-Şüeybü Eyyubi-müzter,
Yüz igirmi dört bin berheq Peyğamber,
Heqqi-Süleyman, Nuhü İskender,
Et-tövbe, tövbe esteğfürullah (5, s.133).
Nuh heqqaniyyetün etdi sübut tufan ilen,
Cismi mecruh olmadı şemşir ile peykan ilen,
Kerbela Nuhi alubdur destemazın kan ilen,
Tapmayub su Şahi-dini kan ile tufan eyledi (5, s.181).

Ayni seslerin, yakın mehrecli fonemlerin tekrarı, aliterasyon ve assonansın dizisi, misra ahengdarlığı, seslerin simmetrik tekrarlanma sistemi Hüseyn Nadim Nahçıvaninin şiirlerinde aktivlik teşkil edir. Şair ve yazarlarımız beşeriyyetin Ademden sonra ikinci babası olan Nuh peyğamber ve Nuhun tufanı ile ilgili mevzuya müraciet etmişdiler. Onların ekseriyyeti halkın tarihinden, etnoregional yaddaşından kenarda ola bilmediyi gibi, Nuhla

ilgili olan bedii düşünceler de insanının etnik hafıza tarihinin, aynı zamanda bedii dilimizin zenginleşmesinde önemli bir sayfasıdır.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Azerbaycan edebi dili tarihi. Dörd cildde. III cild. Bakı, "Şerq-Qerb", 2007, 336 seh.

Esger Qedimov. Ali Mahbus ve eserleri. "Nurlan" Bakı, 2009, 120 seh.

Esger Qedimov. XIX esr Ordubad edebi mühiti. Seçme fenn. Ali mektebler için derslik. Bakı, ADPU neşriyyatı, 2010, 546 seh.

Heyran hanım. Seçilmiş eserleri. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2004. 168 seh.

Hüseyn Nadim Nahçıvani. Divan. Bakı 2011, 713 seh.

Hüseyn Cavid. Əsərləri. Beş cilddə. I cild. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2005, 256 səh).

Kudsi Venendi. "Divan", I cild. Nahçıvan, "Ecemi", 2014, 413 seh.

Mehmed Said Ordubadi Taleyi və sanatı. "Ecemi" Yayıncılık-Poliqrafiya Birliyi. Nahçıvan-2012, səh.170

Salik Ordubadi. "Gülşeni – vehdet". Divan. Nahçıvan, "Ecemi" neşriyyatı, 2010. 248 seh.

PUBLIC INveSTMENTS IN LOCAL AND REGIONAL DEveLOPMENT: AN INveSTIGATION ON AGRI PROVINCE

Nazife Özge BEŞER*

ABSTRACT

With the phenomenon of globalization, together with the structural changes in social, political and economic fields, the necessity of discussing the concepts of space, city and urbanization has come to the forefront again. After the Industrial Revolution, spatial features began to be emphasized and regional growth dynamics became increasingly important between 1950-1970. In the 1990s, policies for local economic development began to be developed. There have been significant changes in the conceptualization of regional development and the implementation of regional policies. This transformation, which also led to changes in development policy instruments, has been shaped to identify the barriers to the economic development of the regions and the strategies necessary to remove them. This approach, which is described as "New regional development approach", enables the underdeveloped regions to become industrialized and reach the levels of development based on public investments. Public investment is one of the tools that governments use to reduce development disparities between regions. The state provides an additional purchasing power to the backward region by spending more than the public revenue from that region. Thus, the production capacity of the region will be increased through the public investments made and the incomplete infrastructure investments will be completed. Therefore, the region will become more attractive for businesses.

As a result of the concentration of economic and social activities around a center in almost every country, differences in development between regions have emerged and caused great imbalances. In this process, the economic activities of the regions decreased and the natural texture of the cities and the environment deteriorated and as a result, the economic and social costs of development increased. Among the objectives of regional development, the necessity to overcome these congestions has taken place. The aim of this study is to examine the state of public investments in Ağrı on the axis of local and regional development. For this purpose, the course of the public investments made in Ağrı province consists of; agriculture, mining, manufacturing, energy, transportation, communication, tourism, housing, education, health and other public services investments.

***Key words*:** *Regional Development, Local Development, Agri, Public Investments*

* *Asst. Prof. Agri Ibrahim Cecen University / Faculty of Economics and Administrative Sciences, nokilic@agri.edu.tr*

YEREL ve BÖLGESEL KALKINMADA KAMU YATIRIMLARI: AĞRI İLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Nazife Özge BEŞER*

1. GİRİŞ

Dünyada küresel rekabetin artmasıyla birlikte ulusal ve yerel düzeyde yönetimden yönetişime doğru bir gelişme izlenmiş ve buna dayalı olarak kalkınma kavramı da yeni bir boyut kazanmıştır. Ulusal kalkınmanın bir alt basamağını bölgesel kalkınma oluşturmaya başlarken, bölgesel kalkınmanın alt basamağını da yerel kalkınma oluşturmaya başlamıştır. Özellikle Sanayi Devriminden sonra hız kazanmaya başlayan yerel kalkınmanın önemi kentsel ve bölgesel dengesizliklerin hızlanmasıyla artmıştır. Bu kavram daha çok özel sektör yatırımlarını teşvik etmede yerel hükümetlerin kıt kaynakları yönettiği bir süreç olarak yerini almıştır. Dünya Bankasının tanımına göre, alt ulusal bölge olarak tanımlanan alandaki herkesin refah seviyesini ve yaşam kalitesini arttırmak için yerel otorite ve özel sektörün birlikte hareket etmesi olarak tanımlanmaktadır.

Ülkelerin paylaştığı bir süreç olan yerel ekonomik kalkınma, yerel aktörlerin çabalarıyla şekillenmiştir. Yerel aktörlerin bu amaçla yapması gereken şey kentsel ve kırsal alanlarda reklam çalışmalarıyla olabilmektedir. Araziler büyük ihalelere çıkarılarak bu yerlerin reklamının yapılması ve projeler gerçekleştirilmesi yine yerel aktörlerin görevi sayılmaktadır. Bu projelerin öncelikli alanlar dışında terkedilen bölgelere de uygulanması bölgelerarası eşitsizliği giderecektir.

Bölgesel eşitsizlikleri gidermek, dengeli ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için birçok politika ve araç geliştirilmiştir. Bunlardan en önemlileri arasında kamu yatırımları sayılabilir. Ekonomik faaliyetlerin yoğun olmadığı az gelişmiş bölgelerde sanayileşmenin geliştirilmesi için öncelikle o bölgelere devletin gitmesi ve atıl üretim alanını harekete geçirmesi gerekmektedir.

Bu amaçla çalışmada Ağrı iline yapılan kamu yatırımlarının durumunu yerel ve bölgesel kalkınma ekseninde incelemektir. İle yapılacak kamu yatırımlarının kazandıracağı yerel avantajların ili durgun durumdan üretken ve canlı bir duruma getireceği düşünülmektedir.

2. KALKINMA, BÖLGESEL/ YEREL KALKINMA VE KAMU YATIRIMLARI İLİŞKİSİ

İkinci Dünya Savaşından önce "büyüme" ve "ilerleme" kavramları olarak kullanılmaya başlanan kalkınma kavramı İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde daha kapsamlı olarak incelenmeye başlanmıştır. Savaşın bitişinden günümüze kadar geçen zamanda öne çıkan kalkınma kavramı büyük ölçüde fiziki sermaye birikimi süreci olarak algılanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde gerek sermeye birikimi yetersizliği gerekse ekonomik büyümenin hızının yavaş olmasından dolayı bu gibi ülkeler kalkınma politikalarını ekonomik büyümeyi hızlandırmaya dayalı politikalara öncelik vermişlerdir. 1950 ve 1960'lı yıllar hem gelişmiş ülkeler için hem de gelişmekte olan ülkeler için hızlı bir ekonomik büyüme sürecinin başladığı dönem olmuştur. İktisadi büyüme alanında olumlu bir gelişme yaşanmış olmasına rağmen, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasının önündeki temel sorunları çözememesi 1960'ların sonlarından itibaren kalkınma sürecinin yeniden şekillenmesi gerektiği sonucunu ortaya çıkarmıştır (Şenses, 2001, s.95).

* *Dr. Öğrt. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nokilic@agri.edu.tr*

Teknolojik gelişmenin hız kazanmasıyla birlikte ülkelerarasındaki sosyo-ekonomik gelişmişliklerde farklılık kazanmış ve özellikle az gelişmiş ülkelerde bu farklılıkların giderek artmasıyla kalkınma sorunu ön plana çıkmıştır.

Kalkınma, kişi başına gelirin arttırılmasının yanında az gelişmiş toplumlarda ekonomik ve sosyokültürel yapının iyileştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda kalkınma toplumdaki yapısal değişimler, üretim faktörlerinin verimliliğinin artması, sağlık alanındaki iyileştirmeler, eğitim alanındaki gelişmeler, sanayinin ihracattaki payının arttırılması gibi niceliksel ve niteliksel temel öğeleri kapsar.

Kalkınma, ülkelerin geri kalmışlık sürecini ele alırken sadece ekonomik etkileri dikkate almaz. Bunun yanında toplumsal etkileri de değerlendirir. Bir ülkedeki geri kalmışlığı belirleyen unsurlar, sadece teknoloji düzeyi ve sahip olunan üretim faktörlerinin miktarı değildir. Ülkenin sahip olduğu kurumsal yapılar, kültür ve tarihsel faktörlerde kalkınmışlık düzeyini belirlemektedir (Yanar, 2014, s.16).

Kalkınma kavramını yerel ve bölgesel kalkınma olarak iki farklı biçimde incelemek mümkündür.

i. Yerel Kalkınma: Yerel halkın ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında bölgenin ekonomik olarak canlandırılması, diğer bölgeler karşısında rekabet gücünün arttırılması ve bölgenin halkına yeni istihdam alanlarının sağlanması olarak tanımlanır (Eceral ve Özmen, 2009, s.49). Bölgesel kalkınma ulusal kalkınmanın alt basamağını oluştururken, yerel kalkınmada bölgesel kalkınmanın alt basamağını oluşturmaktadır (Zengin vd., 2014, s.104).

Yerel kalkınma politikaları; stratejik planlama yaklaşımı, dar kapsamlı politikalar, özel sektöre koşullu destek politikaları, canlandırma ya da ıslah politikalarından oluşmaktadır (Gül, 2004, s.205-209).

Yerel kalkınma fiziki, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi kalkınma olarak çeşitlendirilmektedir (Darıcı, 2007, s.217):

Fiziki Kalkınma: Kentin altyapı yatırımlarının yapılması ve fiziki yönden yeterliliğin sağlanmasıdır. Altyapı yatırımları bölge halkının refah düzeyinin artmasının yanında iş verimliliğini arttırıp maliyetleri azaltması bakımından önemlidir.

Sosyal Kalkınma: İnsan yaşamının maddi ve manevi olarak iyileşmesi ve toplumun refahının artması olarak tanımlanabilir.

Kültürel Kalkınma: Toplumun eğitim düzeyinin ve kültürel imkanlarının artması sonucunda ortaya çıkan kalkınma çeşididir.

Siyasi Kalkınma: Halkın demokratik kurallar ve uygulamalara katılımının sağlanması ve kararların birlikte alınması olarak ifade edilebilir.

Ekonomik Kalkınma: Toplumun kişi başına düşen gelirinin artmasının yanında sosyo-ekonomik ve kültürel değerlerinin de iyileşmesi anlamına gelir.

ii. Bölgesel Kalkınma: Ulusal çapta hazırlanan kalkınma planlarının bölgesel düzeylere indirgenmesidir. Bölgesel kalkınma kavramı çok eskilere dayanmamakla birlikte kavram, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra önem kazanmaya başlayan kalkınma kavramıyla birlikte ortaya çıkmıştır (Bildirir, 2005, s.7). Bir ülkede bölgelerin kalkınması sonucu o ülke de kalkınmaktadır. Dolayısıyla bölgesel kalkınma ve ülkenin kalkınması arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Bölgesel kalkınmanın en temel amaçlarından birisi gelir dağılımında adaletin sağlanması ve kaynak dağılımında etkinliğin sağlanmasıdır (Kaya, 2009, s.24).

Sanayileşmenin adaletsiz bir şekilde belirli bölgelerde toplanmasıyla bölgesel gelişmişlik açısından farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bölgesel kalkınma bu farklılıkları ortadan kaldır-

mak amacı ile geri kalmış bölgelerde adil bir biçimde refah dağılımını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için uygulanacak olan politikalar da bölgeler arası eşitsizliklere göre farklılık göstermektedir. Sanayinin gelişip bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılması için gerekli olan planlar aşağıda sıralandığı gibi olmalıdır (Türkmentekin, 1997, s.101).

-Bölgesel kalkınma politikaları hazırlanırken öncelikle bölgenin emek ve sermaye yoğunluk derecesine göre teknoloji seçilmelidir.

-Sanayilerin kurulmasında öncelik dayanıklı sermaye ve tüketim malları üreten sanayilere verilmesi gerekir.

-Bölgenin kendi iç kaynakların kullanılmasına olanak verilmelidir.

-Özel sektör yatırımları için kredi ve vergi gibi teşvik tedbirleri uygulanmalıdır.

Bölgesel kalkınma politikaları oluşturulmadan önce mevcut yönetimsel yapının örgütlenmesi, halkın yönetime katılımının sağlanması, bölgesel yönetim kademelerine yerinden yönetim verilmesi plan bölgenin oluşturulmasında göz önünde bulundurulması gereken faaliyetler arasında yer almaktadır. Geri kalmış bölgelerin geliştirilmesi ve kalkındırılması için yeni bir yönetim yapısının oluşturulmasının yanında bu yönetim birimlerine merkezi yetkinin de bir kısmının devredilmesi gerekmektedir (Köse, 2003, s.4-5).

3. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA VE KAMU YATIRIMLARI

Dünyada yaşanan Büyük Buhrana karşı dünya ülkelerinin hükümetleri ekonomi politikalarını belirlemek için büyük bir çaba içine girmişlerdir. Bu dönemde Türkiye'de 1993-1939 yılları arasında iki tane sanayi planı belirlenmiş ama İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır (Çelik, 2005, s.55).

Türkiye'de bölgesel kalkınma planları 1960'lı yıllardan bugüne kadar beş yıllık kalkınma planları şeklinde gerçekleşmiştir (Keskin ve Sungur, 2010, s.282). 1950'li ve 1960'lı yıllar piyasa ekonomisi sistemini benimsemiş pek çok ülkede Keynesçi politikaların inanç ve güvenle uygulandığı devletin ekonomiye katılım, düzenleme ve müdahalelerin arttığı, kamu iktisadi faaliyetlerin ve demokratik planlamacılığın revaçta olduğu dönem olmuştur (Şahin, 2014, s.123).

1963 ile 1999 yılları arasında uygulanan bölgesel planlar yapı itibariyle 1963 yılı öncesinin planlarından farklılık göstermektedir. Bu dönemde uygulanan politikalar daha çok sosyo-ekonomik problemlerin giderilmeye çalıştığı planlara dayanmaktadır. 1999 yılında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday statüsünün verilmesi üzerine Türkiye'de uygulanan planlarda AB Politikaları ile uyumlu hale getirilmeye çalışılmış ve bu doğrultuda kalkınma planlarına getirilen en önemli değişiklik sektörel uzmanlaşmanın gerçekleştirilmesi ve sanayi odaklarının oluşturulması hedeflenmiştir (Pirili, 2011, s.319).

Türkiye Planlı Dönemde uyguladığı kalkınma politikalarıyla hem sanayileşme hem de ekonomik büyüme açısından önemli başarılar kaydetse de bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları günümüze kadar devam etmiştir. Türkiye'nin Doğu ve Batı bölgeleri arasında önemli farklılıkların olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin uyguladığı kalkınma politikalarında kamu yatırımları farklılıkların azaltılmasında ve gelir dağılımı adaletinin sağlanmasında önemli bir politika aracı olarak kabul edilmektedir. Aşağıdaki Tablo 1'de, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesine ilişkin temel göstergeler verilmiştir.

Tablo 1'de 2017 yılında Türkiye'nin sahip olduğu 7 bölgeye ilişkin temel makroekonomik göstergelere yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere coğrafi bölgeler arasında nüfus, kişi başına gelir ve kamu yatırımlarının dağılı-

mında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. 2017 yılında kamu yatırımlarının bölgeler arasındaki dağılımına bakıldığında Marmara Bölgesi'ne yapılan yatırımların %31 olduğu görülürken, Doğu Anadolu Bölgesi'ne yapılan yatırımların %7 olduğu görülmektedir.

4. Ağrı İli' ne Yapılan Kamu Yatırımları

Geri kalmış bölgelerin temel özelliği yeterli istihdam alanlarının olmaması nedeniyle yaygın, gizli ve hatta açık işsizliğin varlığı, bunun sonucu olarak da gelir düzeyinin düşük olmasıdır. Bu bölgelerin cazibesi olmadığından dolayı bu bölgede hem girişimci bulunmamakta hem de başka bölgelerden girişimci gelmemektedir. Dolayısıyla bu bölgelere girişimcileri cezbetmek için, bu bölgelere faaliyete geçmek isteyenlere öteki bölgelerden sağlayabilecekleri avantajların fazlasını vermek gerekmektedir (Dinler, 2014, s.310). Bu bağlamda kamu yatırımları hükümetlerin bölgeler arasındaki farkları azaltmak için başvuracakları araçların başında gelmektedir.

Kamu yatırımları bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasında ve bölgesel gelişmişliği arttırmada önemli politika araçlarından birisidir. Özellikle gelişmişlik bakımından Türkiye'nin en geri kalmış bölgelerinden olan Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik kalkınmasının sağlanması için bu bölgelerin eğitim, sağlık, ulaştırma ve

Tablo 1: *Türkiye Coğrafi Bölgelerine İlişkin Temel Göstergeler (2017)*

Bölgeler	Toplam Nüfus Payı (%)	Kişi Başına Gelir (TL)	İstihdam (15 yaş üzeri %)	Kamu Yatırımlarının Payı %
Ege	0.1284	37628	49.3	0.1078
Akdeniz	0.1275	30054	45.5	0.0869
Marmara	0.3261	49947	49.2	0.3151
Orta Anadolu	0.1466	37095	45.7	0.2055
Karadeniz	0.0891	26290	50.75	0.1043
Güney Doğu Anadolu	0.1072	19683	37.6	0.1053
Doğu Anadolu	0.0747	19866	46	0.0747

Kaynak: *TÜİK, 2019. Veriler tarafımca derlenmiştir.*

Tablo 2: *Ağrı İline Yapılan Kamu Yatırımları*

Sektörler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Tarım	16420	31879	32560	36504	33960	35741	52523	33699	20000
Madencilik	71	4656	153	168	9523	11441	-	-	-
İmalat	2,001	911	-	1	-	-	-	-	-
Enerji	-	7	930	-	2	2	1750	2004	-
Ulaştırma-haberleşme	29789	29148	39225	16066	25436	25202	29166	36832	40602
Turizm	100	100	50	-	-	-	-	-	-
Konut	10286	124449	80894	85643	17402	6752	15805	15485	3652
Eğitim	36466	57366	51351	51560	60069	77931	100655	53292	11752
Sağlık	8332	4070	8100	15150	13002	8794	12875	35347	-
Diğer Kamu Hizmetleri	18343	27437	55679	71821	88385	49462	54928	28326	8000
Toplam	121808	280023	268942	276913	247779	215325	267702	204985	84006

Kaynak: *www.sbb.gov.tr, 2019.*

altyapı gibi sektörlerin kamu yatırımlarından daha fazla pay alması gerekmektedir (Pirili, 2011, s.320).

Ağrı ili gerek sosyo-ekonomik yapısı, gerekse Türkiye'nin bölgeleri arasında geri kalmış şehirlerinden birisi konumundadır. Ağrı'nın Türkiye'nin en geri kalmış şehirlerinden birisi olmasının en temel nedenlerinden biri olarak kamu yatırımlarındaki yetersizlikler sayılabilir. Aşağıdaki Tablo 2'de Ağrı iline yapılan kamu yatırımlarının 2010-2018 yılları arasında sektörel dağılımları gösterilmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde kamu yatırımlarının sektörel dağılımlarında 2010 yılı itibariyle tarım ve ulaştırma-haberleşme sektörlerinde ciddi artışların yaşandığı gözlenmektedir. Ulaştırma-haberleşme sektörü dışında diğer bütün sektörlerde 2018 yılında kamu yatırımlarında düşüş olduğu görülmektedir. Enerji, imalat ve turizm sektörlerine yapılan yatırımların ise yok denecek kadar az olması bölgenin gelişmesi ve kalkınması açısından olumsuz bir durum teşkil etmektedir.

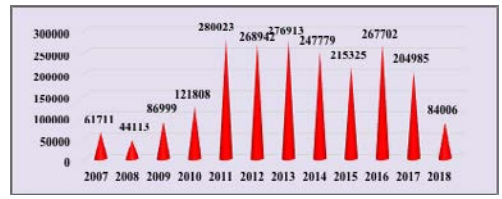
Grafik 1: *2018 Yılı Ağrı İline Yapılan Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı*

Kaynak: *www.sbb.gov.tr, 2019.*

Grafik 1, 2018 yılında Ağrı iline yapılan kamu yatırımlarının sektörel dağılımını vermektedir. Buna göre 2018 yılında en fazla kamu yatırımının yapıldığı sektör %37 oranıyla ulaştırma-haberleşme olarak görülmektedir. Sağlık sektörünün toplam yatırımlar içinde ikinci sırada yer alması olumlu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü sağlık ve eğitim sektörlerinin ilin sosyo-ekonomik kalkınmasını arttıracağı bir gerçektir. Bu açıdan bu alanlara yapılan yatırımların daha fazla arttırılması gerekmektedir.

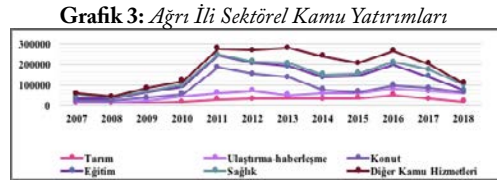
Grafik 2: *Ağrı İli Toplam Kamu Yatırımları*

Kaynak: *www.sbb.gov.tr, 2019.*

Grafik 2, Ağrı ilinde 2007-2018 yılları arasında yapılan toplam kamu yatırımlarını göstermektedir. Grafik incelendiğinde en fazla yatırımın yapıldığı yılın 2011 olduğu görülmektedir. 2008 yılından 2011 yılına kadar yapılan yatırımların sürekli olarak arttığı görülürken 2011 yılından sonra azaldığı dikkat çekici bir unsurdur. Özellikle 2018 yılında yapılan toplam yatırım miktarının 2009 yılında yapılan toplam yatırıma yakın olduğu ilin kalkınması ve gelişmesi açısından olumsuz bir durum olarak düşünülebilir.

Grafik 3: *Ağrı İli Sektörel Kamu Yatırımları*

Kaynak: *www.sbb.gov.tr, 2019.*

Grafik 3, Ağrı iline yapılan kamu yatırımlarının sektörel dağılımının seyrini vermektedir. Grafik incelendiğinde konut, eğitim ve sağlık sektörlerinde 2007-2008 arasında yatırımların azalış gösterdiği ve bu yıldan itibaren 2011 yılına kadar arttığı görülmektedir. Ulaştırma-haberleşme ve tarım sektörlerinde ise istikrarlı bir yapının hakim olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları dünyada olduğu gibi Türkiye'de de temel sorunlar arasında yer almaktadır. Türkiye'deki bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının nedenini ta-

rihsel, coğrafi ve iktisadi faktörlere bağlamak mümkündür. Kırsal bölgelerde yaşayan halkın tarıma bağlılığı ve tarımın verimliliğinin düşük olması, hizmet sektörlerinin yeterli düzeye erişememesi gibi sebeplerden dolayı kentlere olan göç artmıştır. Büyük şehirlere olan göçler nedeniyle sermaye de bu alanlara kaymış ve kırsal alanlardaki yatırımların ve ekonomik gelişmenin kaybolmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bölgesel gelişmişlik farkları ve dengesizlikler artmıştır.

Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının zamanla artmasıyla geri kalmış bölgelerde birtakım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlardan en önemlisi fakirlik kısır döngüsünün bu bölgelerde kolay kolay kırılamamasıdır. Geri kalmış bölgelerdeki insanların kişi başına düşen gelir seviyelerinin düşük olması tasarruf oranının düşük olmasına ve buda sermaye arzının düşük olmasına neden olmaktadır. Bu döngü piyasada yeni sermayenin yaratılamamasından dolayı sürekli olarak başa dönmesine neden olmaktadır.

Ekonomik ve sosyal faaliyetlerin bir merkez etrafında yoğunlaşması ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarının artmasıyla bölgelerin ekonomik etkinlikleri azalmış, kalkınmanın ekonomik ve sosyal maliyetleri yükselmiştir. Bölgesel kalkınmanın amaçları arasında ise bu tıkanıklıkların aşılması gereği yerini almıştır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Ağrı iline yapılan kamu yatırımlarının durumunu yerel ve bölgesel kalkınma ekseninde incelemektir. Bu amaçla çalışmada Ağrı iline yapılan kamu yatırımlarının seyri, toplam kamu yatırımını oluşturan; tarım, madencilik, imalat, enerji, ulaştırma, haberleşme, turizm, konut, eğitim, sağlık ve diğer kamu hizmetleri yatırımlarının söz konusu dönemde nasıl bir seyir izlediği ortaya konulmuştur.

Ağrı ili gerek sosyo-ekonomik yapısı, gerekse Türkiye'nin bölgeleri arasında geri kalmış şehirlerinden birisi konumundadır. Ağrı'nın Türkiye'nin en geri kalmış şehirlerinden birisi olmasının en temel nedenlerinden biri olarak kamu yatırımlarındaki yetersizlikler sayılabilir. Ancak Ağrı ilinde kamu yatırımlarının sektörel dağılımlarını incelediğimizde 2010 yılı itibariyle tarım ve ulaştırma-haberleşme sektörlerinde ciddi artışların yaşandığı gözlenirken, ulaştırma-haberleşme sektörü dışında diğer bütün sektörlerde düşüş olduğu görülmektedir. Enerji, imalat ve turizm sektörlerine yapılan yatırımların ise yok denecek kadar az olması bölgenin gelişmesi ve kalkınması açısından olumsuz bir durum teşkil etmektedir.

2018 yılında Ağrı iline yapılan kamu yatırımlarının sektörel dağılımları incelendiğinde ise, en fazla kamu yatırımının yapıldığı sektör %37 oranıyla ulaştırma-haberleşme olduğu görülmektedir. Sağlık sektörünün toplam yatırımlar içinde ikinci sırada yer alması olumlu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü sağlık ve eğitim sektörlerinin ilin sosyo-ekonomik kalkınmasını arttıracağı bir gerçektir. Bu açıdan bu alanlara yapılan yatırımların daha fazla arttırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Bildirir, H. N. (2005). Avrupa Birliği ve Türkiye Bölgesel Kalkınma Politikaları: Uygulamalar ve Alınan Sonuçlar, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep.

Çelik, Z. (2005). Planlı Dönemde Türkiye'deki Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme, *Planlama Dergisi* 2005/2 ss:61–71

Darıcı, B. (2007). Yerel Kalkınmada Küresel Yaklaşımlar ve Türkiye'nin Konumu, *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, Mayıs.

Dinler, Z. (2014). *Bölgesel İktisat*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Eceral Özelçi, Tanyel ve Özmen Altınkaya, Canan (2009). Beypazarı'nda Turizm Gelişimi ve Yerel Ekonomik Kalkınma, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalara Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 46-74.

Gül, H. (2004). Ekonomik Kalkınmada Yerel Alternatifler, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Cilt: 1, Pamukkale Üniversitesi Yayını,

Denizli, s. 205-209.

Kaya, A. (2009). Türkiye'de Bölgesel Net Mali Yansıma, *T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı* Yayın No: 2009/395.

Keskin, Hidayet ve Sungur, O. (2010). Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye'de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* Mayıs 2010, Sayı:21, ss.271-293.

Köse, Ö. (2003). Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 49, Ankara.

Pirili, M. U. (2011). Bölgesel Kalkınmada Kamu Yatırımlarının Rolü: Kuramsal Bir Değerlendirme, *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 309-324.

Şahin, H. (2014). *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, 14. Baskı. Bursa.

Şenses, F. (2001). Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme: Nereden Nereye?, *İletişim Yayınları*, İstanbul, s. 93-129.

Türkmentekin, E. (1997). *Küreselleşme ve Kalkınma*, Cantay Kitapevi, İstanbul, s.101.

Yanar, R. (2014). Kalkınma Ekonomisinin Kapsamı, Kalkınma Sürecinin Ölçülmesi ve Kalkınma Sürecini Belirleyen Etkenler, içinde: Türkiye'de Kalkınma (Edt. Selahattin Bekmez), Efil Yayınevi.

Zengin, E., Başkurt, M. ve Es, M. (2014). Yerel Yönetimler ve Yerel Kalkınma, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2).

TÜİK (2019). http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068 (Erişim Tarihi: 11.09.2019).

http://www.sbb.gov.tr/yatirimlarin-illere-gore-dagilimi/ (Erişim Tarihi: 16.09.2019)

THE EFFECTS OF BORDER TRADE ON THE LOCAL ECONOMY: AN INveSTIGATION ON THE GURBULAK BORDER GATE

Mesut YÜCESAN[*]
Erdal KARHAN[**]

ABSTRACT

Turkey abandoned import substitution policies after the 1980s, adopting the strategy of export-led growth. Turkey has an economic structure that increases the degree of integration with the global economic system every year after the 1980. In order to achieve the goals of economic growth and development, Turkey should use the existing foreign trade potential in the best possible way. The importance of border trade is increasing due to the geographical location of Turkey. Turkey is a land and sea borders with many countries. Especially in the recent years, the Trade Wars between the US and China started to accelerate the protectionism activities in international trade. The rise in protectionist policies in foreign trade leads to a decrease in the volume of global foreign trade. In addition to the negative effects of trade wars, the political instability known as the Arab Spring has led to the contraction of international trade. This political turmoil experienced in countries such as Turkey's borders with Iraq and Syria, which leads to a reduction in trade relations with the countries concerned. Major threat in Turkey's foreign trade, as this will adversely affect many countries of the world conjuncture has created in recent years. The development of border trade, a special form of foreign trade, seems to be a good alternative to minimize the negative effects of the Arab Spring and Trade Wars on international trade.

Ağrı governor by the first application of border trade in Turkey occurred in 1979 has been launched in the framework of the search for solutions to the oil crisis. After this date, border trade practices accelerated in order to strengthen our commercial relations with neighboring countries and accelerate the economic development of border provinces. One of the most current versions of these applications is the Border Trade Centers (STM). According to definition of STM of the Republic of Turkey Ministry of Commerce; Founded at the border and within the scope of cross-border trade involving exports and imports walkable area is defined as places outside the Customs Territory of the Republic of Turkey adopted. With the decision of the Council of Ministers published in 2016, the number of STM increased to 13 with the addition to the list in Kars. Border trade centers not only increase the amount of exports, but also increase the socio-economic development level of their regions. For this reason, border trade centers are generally located in disadvantaged areas with low income and high unemployment. In our country, Artvin, Ardahan, Igdir, Agri, Van, Hakkari, Sirnak, Mardin, Sanliurfa, Kilis, Gaziantep, Hatay and Kars are the preferred in this context. In this study, the current foreign trade structure of Gürbulak Border is analyzed with detailed data and the economic impacts on the province of Ağrı are determined.

***Key words*:** *Border Trade, Gürbulak Border Gate, Border Trade Centers, Agri Province.*

* *Ass. Prof. Mesut YÜCESAN, Canakkale Onsekiz Mart University, Lapseki Vocational School, Lapseki/Çanakkale/ TURKEY, e mail: mesutyucesan@comu.edu.tr*

** *Lecturer Erdal KARHAN, Agri Ibrahim Cecen University, Dogubayazit Ahmed-i Hani Vocational School Doğubayazıt/Agrı/TURKEY, e mail: ekarhan@agri.edu.tr*

SINIR TİCARETİNİN YEREL EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: GÜRBULAK SINIR KAPISI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mesut YÜCESAN*
Erdal KARHAN**

GİRİŞ

Ticaret, üretilen nihai mal ve hizmetlerin belirli bir bedel karşılığında tüketicilere ulaştırılmasını sağlayan alım-satım faaliyetlerinin tümü olarak tanımlanabilir. Söz konusu alım satım işlemleri bireyler, kurumlar ya da ülkeler arasında gerçekleşebilir. Ticaret genel olarak, iç ve dış ticaret olmak üzere ikiye ayrılır. İç ticaret herhangi bir ülkenin ulusal sınırları içerisinde gerçekleştirilen ticareti ifade ederken, dış ticaret ise ülkeler arasında gerçekleştirilen alım satım faaliyetlerini ifade etmektedir. Dış ticaret faaliyetleri dış alım yani ithalat ve dış satım yani ihracat işlemleri ile gerçekleştirilir. Sınır ticareti ise dış ticaret faaliyetlerinin özel bir türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkeler çok çeşitli nedenlerden dolayı çok eski tarihlerden itibaren birbirleri arasında ticaret yapmaktadırlar. Ülkeler arası ticaret faaliyetleri iktisat anabilimdalı altında yer alan uluslararası iktisat alanının inceleme konusunu oluşturmaktadır. Uluslararası iktisat ve dış ticaret kavramları birbirlerine yakın olsa da temelde farklı kavramlardır. Uluslararası iktisat ülkelerin kendi aralarında geçekleştirdiği her türlü ekonomik faaliyeti içerirken, dış ticaret uluslararası iktisada kıyasla daha dar bir anlama sahiptir. Dış ticaret uluslararası iktisadi ilişkilerin bir kısmını oluşturur ve ülkelerin birbirleriyle olan mal ithal (dış alım) ve ihracını (dış satım) inceler (Acar, 2005: 21). Ülkeler arasında ki dış ticaretin temelde dört nedeni olduğu söylenebilir. Bu nedenlerin en önemlisi ülkeler arasında ki fiyat farklılıklarıdır. Bu temel nedenin yanı sıra ülke içerisinde ki üretimin yeterli olmaması ve ülkeler arasında mal farklılaştırılması ve ülkelerin yerli talebi karşıladıktan sonra ülke içerisinde kalan üretim fazlası yani arz fazlalıkları dış ticaretin ortaya çıkmasının diğer nedenleri olarak gösterilebilir (Utkulu, 2005: 5).

Sınır ticareti, kara ve deniz sınırı bulunan ülkelerin ekonomik işbirliği ve tercihli ticaret anlaşması çerçevesinde bölgesel kalkınmayı sağlayabilmek için gerçekleştirdikleri özel bir ticaret türüdür. Sınırların denizlerle çevrili bulunduğu yerleri de içine alması açısından bazı bölgelerde kıyı ticareti olarak ifade edilmektedir. En dar anlamıyla sınır ticareti, iki ülke arasında o ülkelere ait menşeli ürünlerin karşılıklı olarak gümrük tarifesi ve dış ticaret politikalarını ortadan kaldırılmasını sağlayan bir dış ticaret şekli ve entegrasyon türüdür. Geniş anlamda ise sınırı bulunan iki komşu ülke arasındaki ekonomik işbirliği ve tercihli ticaret anlaşması çerçevesinde mevcut gümrük tarife indirim ve muafiyeti yolu ile anlaşmalı ürünlerin fiyatlarını aşağıya çekerek bölge halkının refah ve gelir seviyesini yukarı çekmeyi hedefleyen bir işbirliği anlaşmasıdır (Tan & Altundal, 2008: 13).

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgele-

* *Dr. Öğr. Üy. Mesut YÜCESAN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lapseki Meslek Yüksekokulu Lapseki/Çanakkale/TÜRKİYE, e-posta: mesutyucesan@comu.edu.tr*

** *Öğr. Gör. Erdal KARHAN, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Doğubayazıt Ahmed-i Hani Meslek Yüksekokulu Doğubayazıt/Ağrı/TÜRKİYE, e-posta: ekarhan@agri.edu.tr*

rinde komşu ülkelerle sınırı bulunan Artvin, Ardahan, Iğdır, Ağrı, Van, Hakkari, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Kilis, Gaziantep ve Hatay illerinde Sınır Ticareti kapsamında ve kurulacak Sınır Ticareti Merkezlerinde (STM) yapılacak ve belli kolaylıklardan yararlanacak ihracat ve ithalatı kapsamaktadır. Sınır illerine yönelik sınır ticareti uygulaması ile yöre halkının temel ihtiyaçlarının bir kısmının komşu ülkelerden temin edilmesi ve bölgeden ihracatın geliştirilmesi suretiyle dış ticaret altyapısının ve kültürünün yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır (DAKA Sınır Ticaret Raporu, 2016: 19).

Dünya'da çeşitli örnekleri bulunan sınır ticareti ve Türkiye'de ilk kez 1979 yılında petrol krizi ve döviz darboğazından sonra petrol krizine çözüm bulabilmek için Ağrı Valiliği, İran'ın Batı Azerbaycan Genel Valiliği arasında varılan mutabakat üzerine çeşitli tüketim malları verilmesine karşılık motorin ve benzin alımıyla başlamıştır. Başlangıçta sadece Ağrı ilinde yürütülmekteyken hızlı bir gelişme ile diğer sınır ve komşu illere de yayılmıştır. 1985 yılında Gaziantep Öncüpınar ve Karkamış sınır kapılarından Suriye ile sınır ticareti yapılmasına izin verilmiştir ve her geçen dönem sınır ticaretinin yapıldığı iller ve gümrük kapılarının sayısı artırılmıştır.

Sınır ticaretimiz Artvin,Ardahan,Iğdır,Ağrı,Van,Hakkari,Şırnak,Mardin,Şanlıurfa,Gaziantep, Kilis ve Hatay sınır illerimizden yapılmakta idi. En son karar ile KARS ilimizde bu kapsama alınmış ve böylelikle yetkili sınır ili, yetkili gümrük kapısı ve ticaret yapılan ülkeler kapsamı tabloya "KARS-DİLUCU-NAHÇIVAN" satırı eklenmiştir. (Gümrük Müşavirleri Derneği, 2019).

Ülkelerin sahip oldukları dış ticaret potansiyellerinden mümkün olduğunca yüksek düzeyde yararlanmaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu nedenle sınır ticaretinin geliştirilmesine yönelik yapılan düzenlemelerin temelinde de bu temel gerekçe yatmaktadır. Sınır ticaretinin geliştirilmesi ile elde edilmek istenen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir; (Topay ve Çeltikçi, 2016: 299).

Bölge halkının ihtiyaçlarının mahallinde sınır bölgelerinden kısa sürede temin ve tedarik edilerek bölge ekonomisine canlılık getirmek,

- Ülkenin iç bölgelerine oranla nakliyat ve fiyat farkları gibi nedenlerle bölge insanının daha ucuza mal temin etmesini sağlamak,
- Dış ticarette formalitelerin basitleştirilmesi ve bürokratik işlemlerin azaltılması yoluyla ticaret hacmini genişletmek,
- Bir takım avantajlar sağlayarak kaçakçılığın önüne geçmek,
- Dış ticaret formalitelerini azaltmak,
- Bölge insanının refah düzeyini yükseltmek,
- İstihdamı artırmak,
- Sınır iki ülkenin o bölgelerinde yaşayan halkın müteşebbis ruhunun oluşumuna katkıda bulunmak,

Söz konusu olumlu sonuçların elde edilmesi için politikalar hayata geçirilirken diğer taraftan da sınır ticaretinin olası olumsuz etkilerinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Özellikle sınır ticaretine konu olacak malların çok iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde sınır ülkeden gelecek olan malların üretildiği sektörlerde zarar ve devletin yaşadığı gelir kayıpları ortaya çıkabilecektir. Bu nedenle ilk olarak sınır ticaretine konu olan ürün gruplarının ve miktarlarının belirlenmesi oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca sınır illerinden kontrolsüz şekilde büyük şehirlere ulaşan sınır ticareti malları ekonomik yapıyı ve rekabet ortamını olumsuz etkileyebilecektir. Bu nedenle de kamu otoritesi söz konusu

olumsuzlukları dikkate alacak yasal düzenlemeleri hayata geçirmek zorundadır (Tekin, 2017: 716).

GÜRBULAK SINIR KAPISI İNCELEMESİ

Gürbulak Sınır Kapısı, 1936 yılında Atatürk'ün talimatıyla 1936 oluşturulmuş, 14 Mart 1937 tarihinde faaliyete geçmiştir. Gürbulak Sınır Kapısı 4 Eylül 1953 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile de hudut kapısı ilân edilmiştir. Kurulduğu 1936 senesinde vadiye simetrik şekilde konumlandırılan hizmet binasının yarısı İran'a verilmiş olup hala Bazargân Hudut Kapısı olarak hizmet vermeye devam etmektedir. Zaman içerisinde Gürbulak Sınır Kapısı'nda ticaretin çoğalması ve uluslararası kara nakliyatının öneminin artmasından dolayı Gümrük sahası ve eski hizmet binaları yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı sınır kapısının tekrardan düzenlenmesi gereksinimi ortaya çıkmıştır (Elyıldırım vd, 2012: 35).

Gürbulak Sınır Kapısı Doğubayazıt İlçe merkezine 35 km, Ağrı İl merkezine ise 133 km uzaklıkta bulunmaktadır. Sınır Kapısının toplam alan büyüklüğü 137.500 metrekaredir. Gürbulak Sınır Kapısı'nda yolcular için 3'er adet giriş ve çıkış peronu, ağır tonajlı araçlar için ise 4'er adet giriş ve çıkış peronu mevcuttur. Gümrükler Genel Müdürlüğü'nün taşra teşkilatı olarak Gürbulak Gümrük ve Muhafaza Baş- müdürlüğü de Gürbulak gümrük sahası içerisinde yer almaktadır. Müdürlük 24 saat hizmet vermekte; Başmüdürlük bünyesindeki idarelerde başta, TIR/ transit işlemleri olmak üzere ithalat, ihracat ve yolcu işlemleri yapılmaktadır. Gürbulak Sınır Kapısı'na 100 kilometre mesafede bir iç gümrük bulunmadığından, Bakanlar Kurulu Kararı ile 2007 yılında Gürbulak Gümrük ve Muhafaza Başmüdürlüğü'ne bağlı olarak Doğubayazıt Gümrük Müdürlüğü kurulmuştur. 2008 yılı içerisinde sınır ticareti kapsamındaki ihracat ve ithalat işlemleri hariç tüm ihracat ve ithalat işlemleri Doğubayazıt Gümrük Müdürlüğünden yapılmaya başlanmıştır (Tutar vd., 2012:23).

Ayrıca Gürbulak sınır kapısına 5 km mesafede yer alan Gürbulak Gümrük Müdürlüğü denetimi altında faaliyetlerine devam eden Sarısu Sınır Ticaret Merkezide söz konusu bölgede dış ticaret işlemlerinin gerçekleştirildiği bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Sarısu Sınır Ticaret Merkezi Ağrı Valiliği ile Maku Valiliği arasında 23.12.1992 tarihinde yapılan protokol ile başlamış ve halen günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir (Doğubeyazıt Kaymakamlığı, http://www.dogubayazit.gov.tr/gurbulak-sinir-kapisi).

Ağrı ili genel olarak ele alındığında dış ticaret açısından oldukça kısıtlı ve sınırlandırılmış bir yapıya sahiptir. Ağrı ilinin genellikle tarım sektörüne dayalı bir ekonomik yapıya sahip olması diğer bir ifade ile sanayi sektörünün diğer il ve bölgelere kıyasla az gelişmiş durumda olması dış ticaret rakamlarına da yansımaktadır. Aşağıdaki tablo 1'de de görüldüğü gibi ağrı ili genel olarak dış ticarette açık veren bir il konumundadır.

Tablo 1: *Ağrı İli Dış Ticaret Verileri*

YIL	İHRACAT	İTHALAT	DENGE
2011	77.697	71.206	6.491
2012	42.142	76.221	-34.079
2013	56.162	89.354	-33.192
2014	82.609	65.574	17.035
2015	87.645	99.832	-12.197
2016	52.134	144.691	-92.557
2017	43.092	192.270	-149.178
2018	27.548	96.879	-69.331

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), İllere Göre Dış Ticaret Verileri,

Tablo 2: *En Çok İhraç Edilen Mal Grupları*

FASILLAR	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları,aksam-parça-aksesuarı	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	Plastikler ve mamulleri
2016	3.720.846	2.415.726	2.198.572	1.586.719
2017	3.262.079	2.606.893	659.457	1.706.528

Kaynak:*https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp (Erişim Tarihi, 14.08.2019).*

Tablo 1'de dış ticaret açığının 2017 yılında en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Söz konusu zaman diliminde sadece 2011 ve 2014 yıllarında sınırlıda olsa bir dış fazla görülmektedir. Genel hatları ile Ağrı ili özelinde dış ticarette daha çok ithalat yapılan bir yapının varlığı görülmektedir.

Gürbulak sınır kapısında gerçekleştirilen faaliyetlerin yapısı genel olarak yolcu giriş çıkışları ve ticari mal taşıyan araçların hareketlerinden oluştuğu görülmektedir. Doğubeyazıt kaymakamlığının verilerine göre söz konusu yolcu giriş çıkışları ve mal taşımacılığı toplam faaliyetlerin yaklaşık olarak %80'inini oluşturmaktadır. Ayrıca Orta Doğu coğrafyasında yaşanan ve Arap Baharı olarak isimlendirilen siyasi karışıklıklarında Gürbulak sınır kapısının sahip olduğu potansiyelinin altında çalışmasına neden olmaktadır. Hem Arap Baharı hemde küresel ekonomik sistemde yaşanan ticaret savaşlarının tüm dünyayı etkilediği gibi Ağrı ili ve dış ticaretini de şüphesiz ki olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle içerisinde bulunduğumuz dönemin genel bir değerlendirme için uygun bir zaman dilimi olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Ayrıca yapılan dış ticaret işlemlerinin çeşitli nedenlerle sınırlandırıldığı ve bazı yıllara ait verilere ulaşılamadığı da görülmektedir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Gürbulak Sınır Kapısına ait dış ticaret verileri ihracat ve ithalat olmak üzere ele alındığında ilk sırada yer alan mal ve mal grupları aşağıdaki tablo 2 ve tablo 3' de özetlenmeye çalışılmıştır.

Gürbulak sınır kapısından yapılan ihracatın yoğunlaştığı mal grupları sırası ile kazanlar makineler, elektrikli makina ve cihazlar, motorlu kara taşıtları ile plastik ve mamülleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu mal gruplarının uzun yıllardır ihracatta ilk sıralarda yer almaktadır. Ancak özellikle son yılarda bölge ülkelerinde yaşanan sorunlar nedeni ile elde edilen verilerin güvenilirliği ve gerçeği yansıtma düzeyi oldukça sorunlu gözüktüğü için sadece 2016 ve 2017 yıllarına ait veriler üzerinden durum değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Tablo 3: *En Çok İthal Edilen Mal Grupları*

FASILLAR	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat
2016	8.049.807	854.592
2017	9.361.417	2.005.182

Kaynak: *https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp (Erişim Tarihi, 14.08.2019).*

Sınır ticaretinin olası olumlu etkilerinin başında yöre halkının ihtiyaç duyduğu tüketim mallarına ulaşımın hızlı ve uygun şartlarda gerçekleşmesi gelmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde sınır ticareti yolu ile Gürbulak sınır kapısından ithal edilen mal ve mal gruplarına bakıldığında yenilen meyveler, sert kabuklu meyveler ile kahve, çay ve baharatın ilk iki sırada yer aldığı görülmektedir.

SONUÇ

Ülkeler arasında var olan ticari ilişkilerin tarihi çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Ancak özellikle günümüzde küresel ekonomik sistemin gelişim göstermesi ile dünya dış ticaret hacminde de hızlı bir genişleme gösterdiği görülmektedir. Bu hızlı ilerlemeye rağmen A.B.D. ve Çin arasında başlayan ticaret savaşları ile birlikte bu genişlemenin yavaşladığı görülmektedir. Bu nedenle ülkeler alternatif dış ticaret imkanları yaratmak için arayışlarına hız vermektedir. Türkiye'de bu bağlamda sahip olduğu dış ticaret potansiyelini mümkün olduğunca etkin kullanabilmek adına sınır ticaretinin de içerisinde bulunduğu bir çok alanda politikalar üretmektedir. 2023 yılında gerçekleştirilmek istenen toplam ihracat miktarının 500 Milyar Dolar seviyesine çıkarılması gibi bir hedefle yola çıkılarak dış ticarete verilen önem vurgulanmıştır. Ancak Ortadoğu ülkelerinde yaşanan ve Arap Baharı olarak isimlendirilen siyasi karmaşa atılan adımların tam olarak karşılığının alınamamasına neden olmaktadır. Ağrı İlimiz ve Gürbulak sınır kapısı özelinde de bu olumsuz konjonktürün etkileri hissedilmektedir. Ağrı ilimizin mevcut dış ticaret faaliyetleri sonucunda sürekli olarak dış ticaret açığı veren bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Ağrı ili ve Gürbulak sınır kapısının sahip olduğu potansiyelinin çok altında bir dış ticaret hacmine sahip olduğu görülmektedir. Konjonktürel olarak yaşanan ekonomik ve siyasi sorunların ortadan kalkması ile birlikte bölge ekonomisinin hızlı bir şekilde toparlanacağı konusunda pozitif beklentilerin var olduğu görülmektedir. Orta ve uzun vadede Ağrı ilinin dış ticaret açığı veren yapısının dış ticarette fazla veren illerimiz arasına girmesi için bölge ihracatçılarının desteklenmesi ve ihracat fırsatları konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Acar, Sadık. *Uluslararası Reel Ticaret: Teori, Politika*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2004.

Doğu Anadoulu Kalkınma Ajansı (2016), "Sınır Ticareti Raporu Van ve Hakkari İlleri".

Doğubeyazıt Kaymakamlığı, , http://www.dogubayazit.gov.tr/gurbulak-sinir-kapisi).

Gümrük Müşavirleri Derneği, https://www.igmd.org.tr/Yeni-Duzenleme-Ile-Sinir-Ticaretimizde-Son-Durum haberi , Erişim Tarihi 06.09.2019.

Tan M. ve Altundal, F. (2008). Sınır Ticaretinin Gelişimi ve Mevcut Durumu, İTO Yayın No:2008-26, İstanbul.

Tekin, Ü.Engin (2017), "Türkiye'de Sınır Ticareti ve Bölgesel Kalkınmaya Etkileri", Social Sciences Studies Journal, Vol:3, Issue:6, ss, 714-720.

Türkiye Cumhuriyeti Doğubeyazıt Kaymakamlığı, http://www.dogubayazit.gov.tr/gurbulak-sinir-kapisi , Erişim Tarihi: 14.08.2019.

Utkulu, Utku. *Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2005.

Tutar, H., Elyıldırım, G., Demir, E., Aydoğdu, B., Erdal, M. ve Boztemir, İ. (2012). "TRA2 Bölgesinde Sınır Kapıları ve Sınır Ticareti: Sosyo-Ekonomik Bir Analiz Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Serhat Kalkınma Ajansı,

A PERSONALITY IN PAIN HISTORY AHMED-İ HANİ (EHMEDİ XANİ) LIFE AND ISLAMIC PHILOSOPHY

Necmettin KOÇ*

ABSTRACT

The political, literary or other features of the personalities shown on a narrow computer in their era were famous there after centuries. Muş Forgotten ve and un forgotten olduğ are those who achieved such fame after the death of a person, Ahmed-ı Hanî.

XVII. century, one of the important scholars who have cost the region of Ağrı and Xani, where he has remained until today. In this article, in order to overcome this deficiency, Ahmed-i Hanî's life and philosophy in his works, around him, searching for his place in the city of Ağrı is drying.

Key words: *Ahmed-i Hani, Ağrı Science and Ulama*

* *İnönü Universty, PhD student, necmkoc65@hotmail.com*

AĞRI TARİHİNDE ÖNEMLİ BİR ŞAHSİYET AHMED-İ HANİ (EHMEDİ XANİ) HAYATI ve İSLAM FELSEFESİ

Necmettin KOÇ*

Yaşadıkları devirde dar bir bölgede tanınan bazı şahsiyetlerin siyasi, edebî veya diğer özellikleriyle asırlar geçtikten sonra şöhret sahibi oldukları görülmektedir. İnsanlığın düşünce mimarları içerisinde saygın bir yeri olduğu halde kalın bir sır perdesi altında "unutulmuş" ve "unutturulan" bir kişi olan Ahmed-i Hanî' de ölümünden sonra böyle bir şöhrete ulaşan şahsiyetlerden biridir.

XVII. yüzyılda Zap havzasında yetişmiş önemli alimlerden biri olan Xanî hakkında bugüne kadar yapılan çalışmalar ne yazık ki yeterli değildir. Bu yazımızda söz konusu eksikliği gidermek üzere, Ahmed-i Hanî'nin hayatı ve eserlerindeki felsefesinden hareketle onun Zap havzası ulemaları içerisindeki yerini tespit etmeye çalıştık.

1. HAYATI

Ehmedê Xanî H. 1061 M. 1650/1651 yılında Beyazıt'ta doğmuştur. Xanî M.S. 844 yılında bugünkü Irakın Qendil ve Selq mıntıkasından Arap aşiretlerinin saldırılarından dolayı göç eden Kürt Hemidi ve Mehmudi kabilelerinden Hakkari yöresine yerleşen Mehmudî kabilesinin bir alt dalı olan Xanî aşiretindendir. Babasının adı Şeyh İlyas, annesinin adı Gülnigar'dır. Ağabeyi Kasım, ablaları Peri ve Gülizar, kız kardeşi Kıtan'la birlikte beş kardeşin dördüncüsüdür. Soy ağacına baktığımızda Şeyh İlyas E'yaz'ın oğlu. E'yaz Rustem'in oğlu, Rustem Şeyh Abdurraman'ın oğlu, Şeyh Abdurrahman Mir Ebdurrezak'ın oğludur.

Ehmedê Xanî genç yaşta ilim tahsiline başladı. İlk eğitimini ağabeyi Kasım'dan aldı. Akabinde ilim merkezlerine giderek bilimleri ve bilinenleri öğrenmeye başladı. Ahlat, Bitlis ve Botan medreselerinde öğrenci oldu. Feqiyê Teyran'a Ehmedê Cizîrî'ye hayranlık besleyen Xanî Şam ve Halep'te Hipokrat, Platon ve Aristo'yu, Bağdat'ta Farabi, Sührewerdi ve Muhyeddini Arabi'yi, Kirmanşah, İsfahan ve Tebriz'de Ali Heriri, Firdewsi, Hayyam, Nizami ve Cami'yi okudu.

Xanî'nin yaşadığı döneme bakıldığında 5 Osmanlı Sultanı, 3 Safevi Şahı ve 3 Bitlis Beyinin hakimiyet yıllarına tanık olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Sultanları III. Mehmet, II Süleymen, II. Ahmet II. Mustafa ve III. Ahmet. Safevi Şahları II. Abbas, I. Süleyman ve I. Hüseyin. Bitlis Beyleri Mir Ali Han, Murtaza Quli Han ve Xiyas Beg.

Xanî 1674 yılında dönemin Beyazıt Mir'i Muhammed Pir Belalı (Mirza Bey) tarafından yapımına başlanan sarayın temel atma töreninde uzun ve anlamlı bir konuşma yaparak İstanbul Topkapı Sarayından sonra bu kadar mükemmel bir sarayın kendi memleketinde yapılması onuru ve sevincini coşkulu bir şekilde dile getirmiştir. Sarayın yapımı 98 yıl sürmüştür. Sarayın yapımı tamamlandığında o dönem Beyazıt beyi İshak Paşa olduğundan bu saraya İshak Paşa ismi verilmiştir.

14 yaşından itibaren yazmaya başladığını belirten Xanî Kâbe'yi tavaf ettiği, Mısır'a gittiği ve icazetini Van-Hoşap E'taiyye Medresesi müderrislerinden Mele Cami'den aldığını eserlerinde bildirmektedir. Böylece bilgi hazinesini dolduran Xanî halvet hücresi olan Bazit'teki mekanına geri döndü.

* *İnönü Üniversitesi Doktora Öğrencisi, necmkoc65@hotmail.com*

Ehmedê Xanî dönemin Beyazıt Beyliğinde resmi katip olarak görev yapmıştır. Beyazıt Beyliğini temsilen Mahmut bey adına İstanbul'a gitmiş ve Osmanlı sultanıyla istişarelerde bulunmuştur. Medrese eğitimi ve katipliğin sağladığı avantajlar sayesinde Arapça, Farsça ve Osmanlıcayı anadili olan Kürtçe gibi öğrenmiştir. Divanında bu dört dille yazılmış "mülemma türü" şiirleri de vardır.

Zap havzası ve Anadolu toplumunun bir öncüsü olan bu çok yönlü bilge,1709 yılında doğduğu yer olan Beyazıt'ta vefat etmiştir. Mezarı Doğubayazıt İshak Paşa sarayının yanındadır. Günümüzde de yurt içinden ve yurt dışından sevenleri tarafından türbesi sık sık ziyaret edilmektedir.

2. ESERLERİ

Ehmedê Xanî ilim dili olan Arapça, edebiyat dili olan Farsça ve resmi dil olan Osmanlıcayı çok iyi bilmesine rağmen bütün eserlerini ana dili olan Kürtçe ile yazmıştır. Günümüze ulaşan eserleri şunlardır.

2.1. NÛBEHARA BIÇÛKAN (ARAPÇA-KÜRTÇE MANZUM SÖZLÜK)

Xanî'nin 1683 yılında yazdığı ve **Küçüklerin İlkbaharı** şeklinde Türkçeye çevirebileceğimiz bu ilk eseri Arapça-Kürtçe manzum sözlüktür. Ezber ağırlıklı bir eğitim sisteminin hakim olduğu medreselerde ezberi kolaylaştırmak için bu eser manzum olarak hazırlanmıştır. Sözlük yaklaşık 220 beyitten oluşmakta ve 1000'den fazla Arapça kelime ve terimler ile bunların Kürtçe karşılıklarını içermektedir

Xanî'nin eğitim ve dolayısıyla bilime verdiği önemden dolayı yazdığı bu ilk eseri dikkatle incelendiğinde içerdiği konuların gelişigüzel değiı;l yakından uzağa, kolaydan zora ve bilinenden bilinmeyene gibi pedagojik bir formasyonla hazırlandığı rahatlıkla görülebilir. Xanî Nûbehara Biçûkan'ın medreselerde ders kitabı olarak okutulmasını amaçlamıştır. Bu eseri aynı zamanda Kuran'ın anlaşılması babından da önemli işlev görmüştür. Nûbehara Biçûkan ilk defa Bitlisin Mutki ilçesinde Kaymakmlık yapan aynı zamanda Lübnanlı bir alim olan Yusuf Ziyaeddin Paşa tarafından yazılan **"el-Hediyyetü'l-Hamidiyye fi'l Luxati'l- Kürdiyye"** adlı Kürtçe-Arapça sözlük ile birlikte 1894 yılında Maarif Bakanlığının resmi izniyle İstanbul'da bastırılmıştır Yazar Ziyaeddin paşa bu eserini II. Abdülhamit'e ithaf etmiştir.

2.2. EQÎDEYA ÎMANÊ (İNANÇ RİSALESİ)

Xanî'nin bu eseri İslam literatüründe **"akait"** olarak adlandırılan ilim dalı kapsamına girmektedir. **Akait;** İslam dininin inanç esasları olan Allah inancı, melek inancı, kitap inancı, peygamber inancı, ahret inancı ve kader inancını konu edinen bir ilimdir. Diğer akait kitaplarında olduğu gibi Xanî'nin bu eserinde de inançla ilgili meseleleri üç kategoriye ayırdığını görmekteyiz. Bunlar **ilahiyat** ; Allah ile ilgili meseleler**, nubuvvat;** peygamberlik ile ilgili meseleler ve **sem'iyyat ;** işitme yoluyla varlıkları kabul edilen metafizik olgular

Xanî bu eserini 1687 yılında yazmıştır. Nüshalarının farklılığına göre 70-73 beyitten oluşan bu eser "mesnevi" tarzında hazırlanmıştır. Xanî 'Nûbehara Biçûkan gibi bu eserini de medreselerde okutulan ders kitapları arasına katmayı amaçlamıştır. . Nitekim Xanî'nin söz konusu bu her iki eseri de son zamanlara kadar Mezopotamya medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur

2.3. MEM Û ZÎN (DESTAN – MESNEVİ)

Ehmedê Xanî sosyal, siyasal, kültürel, felsefiik tabanlı ve tasavvufi düşüncelerinin bir bileşkesi olan 2656 beyitlik bu eserini 1695 yılında tamamlamıştır. Bu eser adını 1393

yılında Cizre'de yaşandığına inanılan bir aşk hikayesinin erkek kahramanı olan "Mem" ile sevgilisi "Zîn" isimlerinden almaktadır. Mem û Zîn destanı halk arasında anlatılan Mem û Zîn İdeal Memê Alan Aşk Masalı'ndan tamamen farklıdır. Xanî Mem û Zîn'de aşktan tasavvufa, Kürtlerin kaderinden Nevroza, İblis'ten ontoloji ve diyalektiğe birçok alanda yeni düşünceler geliştirmiştir. Şair bir beytinde düşünceleri için Mem û Zîn'ı vasıta kıldığını şöyle vurgulamaktadır.

Şerha xemê dil bikim fesane
Zîn û Memê bikim behane

İçimdeki dertleri açıklayıp efsaneleştireyim
Zin ve Mem hikayesini buna bahane edeyim" der

Xanî bu eserinde Kürtçenin **Kurmanci** lehçesinin **Bohtî, Mehmedî ve Silîvî** alt lehçelerini kullanmıştır. Bunun yanında az da olsa **Sorani** lehçesinden de istifade etmiştir. Dolayısıyla Kürtçenin herhangi bir lehçe veya alt lehçe taassubu gibi bir lükse girmemiş, bilakis onları birleştirme ve yakınlaştırma gibi bilimsel bir yol izlemiştir.

Xanî Mem û Zîn'de Kürtçe yanında oranları farklı olmak üzere Arapça, Farsça ve Osmanlıcadan da yararlanmıştır. Ehmedê Xanî'nin bu eseri Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığıca Prof.Dr. Namık Açıkgöz'e çevirisi yaptırılarak 2010 yılında Bakanlığın da yayınlarının arasına alıp yayımlanmıştır.

2.4. DÎWAN: (ŞİİR)

Ehmedê Xanî'ye ait olduğu iddia edilen şiirlerinin bir araya getirildiği **"Dîwan"ı** ile ilgili kronolojik süreç şöyle işlemiştir.

2.4.1. İlk kez Mela Mahmûdê Beyazıdî(1799-1867) Xanî'nin 25 tane şiirini yetmiş sayfalık bir divançede toplamış; dönemin Rus Erzurum Konsolosu ve Bayezîdî'nin yakın dostu A. Jaba bu divançeyi Rusya'ya götürüp **"Petersburg Genel Halk Kütüphanesi**'nde koruma altına almıştır.

2.4.2. İsmail Badi 1996 yılında Xanî'nin 20 şiirini müstakil bir divançede toplayıp çok sayıda el yazması nüsha ile karşılaştırdıktan sonra **Duhok**'ta bastırmıştır.

2.4.3. Mesûd Kettanî 1998 yılında Xanî'nin şiirlerinden topladığı 7 tanesini **Duhok**'ta yayımlamıştır

2.4.4. Muhammed Elî Qeredaxî topladığı 7 şiiri "**Bûjandinewey Mêjûy Zanayanî Kurd**" adlı kitabının üçüncü cildinde kaydetmiştir.

2.4.5. Abdurrahman Durre 2002 yılında Xanî'nin 27 parçadan oluşan şiirlerini **"Şerha Dîwana Ehmedê Xanî"** adı altında yayımlamıştır.

2.4.6. Abdullah M. Varlı 2004 yılında **"Dîwan û Gobîdeyê Ahmedê Xanî Yêd Mayîn"** adı altında yayımladığı Diwan'da 109 şiir kaydetmiştir.

2.4.7. Tahsîn İbrahîm Dostkî Xanî'nin 29 şiirini toplamış, bunları kaydettiği çalışmasına "**Cevheru'l me'anî fî şerhî Dîwanî Ehmed el- Xanî"** adını vermiş ve bu şiirlerini Arapça şerh etmiştir. Bu çalışma 2005 yılında **Duhok**'ta yayımlanmıştır.

3. EHMEDÊ XANİ'NİN İSLAM FELSEFESİ

Ehmedê Xanî'nin ilk eseri olan Nûbehara Biçûkan şöyle başlar

Bismillahirrehmanirrehim
Mebdeê her ilmekî navê Elim
Allah'ın adıyla; O'dur Rahman ve Rahim
O Bilgin'in adıyla başlamalı her türlü ilim.

İslami literatüre göre bir eser ne kadar mükemmel olursa olsun, Allahın adıyla başlanmadığı sürece eksik sayılacağına, hayır ve bereketten mahrum kalacağına inanılmakta-

dır. Nitekim Hz. Peygamber'in bir hadisinde şöyle denilmektedir; Allah'ın adı anılmadan başlanacak olan her önemli şey eksiktir. Xanî "Mem û Zîn"in başlangıç beytinde Hz. Peygamber'in bu hadisine edebi bir sanat olan telmih yoluyla şöyle işaret etmektedir:

Sernameê name namê Ellah
Bê namê Wî natemam e Wellah

Kitabın en başında Allah'ın adı anılır
Vallahi O'nun adı olmazsa eksik kalır

Ellah : Allah'ın özel ismi olup İslam'a göre O'ndan başkası için kullanılmaz. Başlıca anlamları şunlardır: Kendisine ibadet edilen, akılları hayretler içinde bırakan, ulu, huzur veren, gözle görülmeyen, kendisine sığınılan.

Elim : Arap dili morfolojisine göre **ilim**'den türeyen ve çokluk ifade eden mübalağa kipi olan bu sıfat; **bilgin**, **çok bilen** ve **çok bilgili** gibi birbirine yakın anlamlara gelmektedir. Xanî burada Allah'ın sıfatları arasında **ilim**'den türeyen **elim**"e öncelik vermekle dikkatleri **ilmin** önemine çekmektedir

Ehmedê Xanî'nin anlayışında insana hizmet, Hakka hizmettir. Bu idealinden hareketle toplumun aydınlanması için büyük çaba sarf etmiştir. Kur'an'ın ilk ayetindeki **oku** emrini kendisine ilke edinmiştir. Bilim ve eğitime verdiği önemden dolayı Beyazıt'te Muhammed Pır Belalı tarafından yaptırılan ancak işlevsiz ve harabeye dönen Gülgünil İlim külliyesini yeniden onartarak hizmete girmesini sağlamış aynı zamanda Beyazıt Beyliğine bu külliyenin masraflarının karşılanması için Zengezor köyünde bir vakıf kurdurtmuştur. Böylece bu vakfın gelirleri ile 1814 yılına kadar adı geçen yerde ilim tahsil eden talebelerin giderleri karşılanmıştır.

Xanî Mezopotamya'da yaşayan halkların yaşam tarzı ve tarihi üzerinde önemli çalışmalar yapmıştır. Halkların uygarlık seviyesine ulaşması için din, toplum ve devlet konusundaki fikirleriyle insanlık tarihinde yeni bir dönem açmıştır. . Eserlerinde Platon ve Aristo'nun toplum ve devlet konusundaki fikirlerine atıfta bulunarak bu konudaki görüşlerini İslam felsefesindeki adalet, eşitlik ve meşveret temelinde açıklar. Farabi'nin toplum ve devlet ile İslam sentezini analiz eder. Xanî eserlerinde hukuk ve adaleti esas alan devlet tezinin mimarı olduğunu kanıtlamış ve dolayısıyla halkların gönlünde bu konuda üçüncü filozof olarak ebedileşmiştir.

Xani büyük bir İslam alimidir. İslam dini ve toplum konusunda çok önemli mesajlar verir. Tasavvuf ehli olup ilmel yekin, eynel yekin ve hekkel yekin O'nda devamlı işleyen terbiye olgunlaşma süreçleridir. O ışıkçılık (işrakiye) meşailik,cebriye ve mütezile akılcı ekol takipçisidir. Onda amaç bilimdir, din araç hükmündedir. Din insanlar veya toplumlar içindir. Yoksa din için insan veya toplum feda edilmez. Xanî aklın önündeki perdeyi kaldırıp bilimin aydınlık makamına ulaşmayı amaç edinmiştir. İnançlara bağnazca yaklaşımı reddeder. İnsanın önündeki yanlış perdeyi kaldırıp hür inancın hurafeyi ve softalığı hapsedeceği inancındadır.

Xanî diyor ki; eğer hukuku, iradeyi ve özgür yaşamı kurarsanız sizler devamlı bir cennet yaşamında yaşarsınız. Bu karar ve hüküm evrenseldir ve tüm insanlık için geçerlidir. Xanî realist bir kimliğe sahiptir. Gününü kurtaran değil, zamanların kötü devranlarını bilime, şefkate ve inanca yönlendirendir. Ona göre bunun ilk basit temel taşı "sevgi" sözcüğüdür. Xanî diyor ki; sevgi aşktır. Aşk bilim ve sanattır. Bilim aydınlık, sanat güzelliktir. Güzellik de adalettir, eşitliktir. Bu da meşrulaştırılmış insan duygusu yani haktır.

Xanî'ye göre: Yaradan'ı bilmek, ona yanaşmak, onun sırlar hazinesi olan bilimleri elde etmekle olur. O halde insanın ilk sarılacağı şey bilim olmalıdır. Yaradan'ın evren sır kitabının ilk harfi insandır. Tüm sırlar onunla çözülecektir. Güzel yurdumun ve coğrafyamın hastalığının teşhis ve tedavisinin sırrı insan-

laşmadır diyor. Xanî'nin felsefesinde hayatın saygın tek şifresi doğruluktur. Doğruluğun çıkış kaynağı da bilimdir. Doğruluğun kullanılış tekniğinin sevgi ve şefkat olduğunu söyleyen bu büyük bilge umudu ve sevgiyi sürekli amaçlamıştır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ehmedê Xanî'nin gelişim çizgisi, şiirlerinin kronolojik sınıflaması yapıldığında kimliğinin ilk platformu tasavvuf ve İslam felsefesidir. . Xanî diyor ki: Ey yüce Allah'ın sevgili kulları! İki tane biyolojik güzel gözleriniz vardır. Aklı bilimle arılaştırıp **bir akıl gözü** oluşturun. Duygularınızı aşka ulaştırıp **bir gönül gözü** de ilave edin. Böylece dört gözlü olun ve olaylara dört gözle bakıp değerlendiriniz. Dininizi din alimlerinden öğrenin diyen Xanî Allah'ın veli bir kulu ve Hz. Muhammed'in insanlığa bıraktığı mirasa sahiplenen önemli bir bilgedir. Toplumda İslâm dininin özümsenmesini sağlayan tarihin rastladığı ender şahsiyetlerdendir. Bilime verdiği önem ve bu konu ile ilgili tavsiyeleri onu bugünlere taşımış ve gönüllerin sultanı yapmıştır.

Özcesi Xanî diyorki; Allah'ı bilmek, O'na yanaşmak, O'nun sırlar hazinesi olan bilimleri elde etmekle olur.

Mirza Mehmet YÜCE
Van Ehmedê Xanî Derneği Başkanı

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Abdullah M. VARLI : Diwan û Jinewariya Ehmedê Xanî Sipan Yayınları 2004 (Ahmed-İ Hani'nin Hayatı ve Divanı)

H. MEM : Üçüncü Öğretmen Xânî, İstanbul Kürt Enstitüsü Yay., İst., 2005.

H.MEM : Filozof Xanî'nin Tasarımı Bir Yayınları İstanbul 2005

Kadri YILDIRIM : Nûbehara Biçûkan Avesta Yayınları İstanbul 2005

Kadri YILDIRIM : Mem û Zîn Avesta Basın Yayın.2010

Kadri YILDIRIM : Ehmedê Xanî'nin Fikir Dünyası Ağrı Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği (Berdan Matbaacılık) 2013

SPORTS TOURISM IN AĞRI

Numan AKTAŞ*

ABSTRACT

Sports are activities that develop people both physically and spiritually and are carried out regarding certain rules. Sports supports physical and psychological development of people, also creates social and cultural opportunities. Sport is essentially a whole of leisure, recreation, recreation and healthy activities. In other words, it is based on the use of individual and social leisure time in harmony with nature and society (Zgurovski and Akın, 2016). Tourism, with a general meaning, is defined as domestic and international travel activities of the large group of people in order to relax, see new places and get to know different cultures. Thus; It is a social phenomenon that affects individuals, families, society and social classes (Bahar et al., 2015). Tourism sector is a sector which is becoming widespread both in our country and in the world with its employment, financial opportunities and environmental impact. As one of the important economic activities, tourism activities changes according to the geographical characteristics of the regions. Tourism activities arose from the necessity of daily or longer stay, travel, entertainment, rest, recognition of new cultures, education and health opportunities outside the places where people reside permanently are developing with the increase in national income, transportation and communication means. The concepts of sports and tourism appear as two closely related concepts. In addition to contributing to the promotion of the country in many respects, sports, which have become an important part of human life today, constitute an important tourism area with the tourism sector.

With the increase in individuals' education and income levels, rapid urbanization, population growth and technological developments, international tourism movements and trends have changed and new elements have emerged in tourism. Nowadays, tourism products have gained a different dimension than sun, sea and sand. In order to create successful tourism products in the future, it is necessary to conduct a good market research and to switch to modular products that can be arranged according to the wishes of the customers. Among the tourism trends developing and changing in this dimension, sports tourism has come to the forefront not only in our country but all over the world and has become an important part of the life of modern societies in recent years. Sports tourism is a developing economic activity in many countries of the world. Sport tourism is an alternative type of tourism that affects human health. Sports tourism is a social activity that helps people to recognize different cultures and countries. Tourists influence their destination and are influenced by their destination. In this way, links between different societies and cultures gets strengthened. Sports games, fairs, fairgrounds, festivals, and carnivals are organized to introduce people each other and every year thousands of people are encouraged to visit other countries and cities. Participating in sports activities as athletes or spectators is one of the important reasons for traveling. Sports activities that lead people to travel directly contribute to tourism. The development of sports tourism is directly related to the sports activities in a region. Sports tourism is defined as the entertaining journeys

* *Graduate Student of Master's Degree (MA), Ağrı İbrahim Çeçen University, Physical Education and Sports, naktas@agri.edu.tr*

of individuals who leaves permanent residence place for attending sport activities or as spectator (Gibson, 1998).

Turkey, a very rich country in terms of tourism resources, has a significant potential in terms of facilities and human resources. Tourism movements and sports tourism brand are new phenomena in Turkey. Ağrı province has a significant role in tourism in Eastern region with its legendary Ararat Mountain which has suitable trails for mountaineering and trekking in summer and for skiing in winter. In addition to having a satisfactory altitude especially in terms of mountaineering and being associated with the Noah Flood mentioned in the holy books, Mount Ararat is one of the significant mountain in our country with significant tourism potential. It has visual landscape and its elevation is 5137 meters. It is mysterious, paramount and source of numerous legends. In this context, the aim of this study is to determine the current status of sports tourism activities in Ağrı and to evaluate the potential of sports tourism in Ağrı. In addition, by drawing attention to Mount Ararat, it is aimed to develop suggestions and to raise awareness for the sport tourism potential of this mountain.

***Key words*:** *Ağrı Province, Sports Tourism, Sports, Tourism.*

AĞRI'DA SPOR TURİZMİ

Numan AKTAŞ*

GİRİŞ

Spor ve turizm arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkiyi açıklayabilmek için spor ve turizmin genel olarak ne olduğunu ve nerede kesiştiğinin bilinmesi gerekmektedir. Buna istinaden; spor, bireylerin zihinsel, duygusal, fiziksel ve sosyal yönden gelişmelerini sağlayan, liderlik, bilgi ve beceri yeteneklerini geliştirip güçlendiren bir araçtır. Aynı zamanda bireyin kendisini disipline etmesine, karşılaşacağı fizyolojik ve psikolojik sorunların bertaraf edilmesine yardımcı olan bir kaynaktır (Sunay ve Saracaloğlu, 2003, s. 43). Turizm ise günümüzde milyonlarca insanın öğrenme, dinlenme, eğlenme, gezip-görme gibi sosyal, kültürel ve psikolojik gereksinimlerini karşılamak üzere sürekli ikamet ettikleri yerden başka bir bölge veya ülkeye geçici olarak yaptıkları seyahatleridir. Aynı zamanda sosyal ve ekonomik alanda büyük etkiler doğuran bir aktivite olup, çağımızda toplumlar için temel bir ihtiyaç halini alan bir faaliyettir (Bahar ve Kozak, 2012, s. 2).

Bilinen bir gerçeklilik olarak bireylerin turizm faaliyetlerine katılmalarını sağlayan nedenler belirli farklılıklar göstermektedir. Bir turistin hangi amaç veya nedenle seyahate karar vermiş olduğunu, amaç ve nedenlerinin farklı olmasından kaynaklı bir durum olarak anlamak oldukça güçtür. Bunun yanı sıra konaklama ve seyahat süresince yapılan aktivitelerin ve kurulan ilişkilerin hangi noktada kesiştiğine bakılarak bazı sınıflandırmaların yapılması mümkündür (Usta, 2016, s. 11). Bu doğrultuda birçok turizm türü bulunmaktadır. Aynı zamanda yeni turizm türleri kazandırılmaya devam etmektedir. Spor turizmi de bu türler içerisinde yer almaktadır.

Sporun insanlara ve toplumlara çokça olumlu katkısı bulunmaktadır. Bunlar; sporun toplumsal dayanışmayı sağlayıcı etkisi, doğal çevrede yapılıyor olması, bireyleri sosyalleştirerek aile bağlarını güçlendirmesi, demokratik bir toplum yapısı oluşturmaya sağladığı katkı ve ulusal/uluslararası iletişimi arttırıcı etkisidir. Turizm ve spor bilimleri arasındaki ilişkiye bakıldığında; spor turizmi son zamanlarda alternatif turizm türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Olimpiyat Oyunları, yarışlar, Dünya Kupası, derbiler, Bölgesel/Ulusal/Uluslararası spor oyunları başlıca "spor turizmi" kapsamında bulunan faaliyetlerdir (Bulgan, 2017, s. 15).

Turizmde seyahat nedenlerinden biri de spordur. Gerek bireysel gerekse kitle turizmine ayrıca kolektif turizme hizmet eden bir amacı bulunmaktadır (Hussein ve Saç, 2008, s. 13). Öztürk ve Yazıcıoğlu (2002), Gibson (1998)'un "spor turizmi kişilerin eğlenmek amacıyla sürekli yaşadıkları yerden ayrılarak spor aktivitelerini seyretmek veya bunlara katılarak seyahat etmeleridir" şeklindeki tanımından yola çıkarak spor turizminde üç faktörün ön plana çıktığından söz etmişlerdir. Bunlar; oyunlara aktif olarak katılmak, aktivitelere katılanları desteklemek ve bu faaliyetlerin gerçekleştirildiği mekanları/bölgeleri ziyaret etmektir. Dolayısıyla spor turizmine ilişkin faaliyetlerinde üç şekilde gerçekleştiğinden bahsetmektedirler. Bunlardan ilki, oyunlara aktif olarak katılacaklara yönelik turizm faaliyetleri, ikinci olarak faaliyetlere doğrudan katılmayıp desteklemek amacıyla (seyirci) katılacak olanlara yönelik turizm faaliyetleri ve son olarak aktif sporcu olmayıp sportif aktivitelerde bulunmak isteyen kişilere yönelik turizm faaliyetleri olarak belirtmişlerdir. Spor turizmi kapsamında bulunan başlıca aktivite-

* *Mezun YL Öğrencisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, BESYO, naktas@agri.edu.tr*

lere ; futbol, kayak ve kış, golf, su altı dalış, akarsu turizmi örnekleri verilebilir.

Önemli bir sektör haline gelen turizmden, ekonomik anlamda pay almak isteyen ülkeler birbirleri ile rekabet halindedirler. Aynı zamanda turizmden faydalanmak isteyen bu ülkeler potansiyellerini iyi değerlendirmelidirler. Büyük bir turizm potansiyeline sahip olan ülkemiz, doğal ve beşerî kaynakları bakımından birçok turizm çeşidini bünyesinde barındırmaktadır.

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı; spor turizm faaliyetlerinin Ağrı'da mevcut durumunu tespit etmek ve Ağrı ilinin sahip olduğu spor turizmi potansiyelini değerlendirmektir. Ayrıca, Ağrı Dağı'na dikkat çekerek, bu dağın spor turizmi potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik öneriler geliştirmek ve farkındalık oluşturmaktır.

AĞRI İLİ VE SPOR TURİZMİ

Geçmişte birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Ağrı ili, sahip olduğu zengin tarihi mirası, doğal ve kültürel varlıkları, mimari kalıntıları, kış sporlarına elverişli olan dağları, kutsal kitaplarda geçen Nuh'un Gemisi ile efsaneleşip önem kazanan Ağrı Dağı ile önemli bir turizm potansiyeline sahiptir. Sınırları içinde farklı turizm çeşitlerine arz unsuru oluşturabilecek olan ilçelerinin olması, geliştirilebilecek ve değerlendirilmeyi bekleyen doğal turistik kaynakları açısından önemli bir konumdadır (Karabulut ve Köksal, 2018, s. 205). Bu zenginliğin içerisinde spor turizminin de yeri önem arz etmektedir. İklim ve coğrafyasının etkisiyle özellikle kış sporları bakımından önemli ölçüde potansiyeli bulunmaktadır. Yaz ve kış aylarında farklı spor aktivitelerinin yapılacağı alanlar mevcuttur. Yazın doğa yürüyüşü, dağ tırmanışı, bisiklet ve kamp faaliyetleri; kışın ise dağcılık (kış tırmanışı) ve kayak sporu yapılabilmektedir. Bununla beraber geliştirilebilir birçok spor türü için elverişli alanlar mevcuttur. Özellikle Ağrı Dağı'nın bu bölgede bulunması, Ağrı ilini daha da cazip hale getirmektedir.

Deniz seviyesinden yaklaşık 1640 m yüksekliği bulunan bu bölgede, Türkiye'nin 5137 m yüksekliği ile en yüksek dağı olan Ağrı Dağı'nın yanı sıra yükseltileri 3000 m'nin üzerine çıkan onlarca zirve bulunmaktadır. Ülkemizin en yüksek zirveleri listesinde ilk 10 dağdan 3'ü, ilk 50'ye giren beş dağ, Ağrı ili sınırları içerisinde bulunmaktadır. İlin en önemli yükseltilerine Ağrı Dağı (5137 m), Süphan (4058 m), Küçük Ağrı Dağı (3896 m), Tendürek (3533 m), Köse Dağı (3433 m), Aşağı Dağ (3274 m), Aladağ (3250 m), Kara Dağ (3243 m) ve Tizli Dağı (3200 m) örnek verilebilir. Dağcıların ilgi odağı olan bu zirvelerin büyük bir kısmı turistik tırmanışlar için elverişlidir (Demirel, 2013, s. 8).

AĞRI İLİNDE SPOR TURİZMİ POTANSİYELİ VE FAALİYETLERİ

Büyük Ağrı Dağı Tırmanışı*:* 5137 m yüksekliğe sahip olan Büyük Ağrı Dağı, ülkemizin en yüksek dağı olma unvanına sahiptir. Yaz ve kış aylarında iklimin ciddi farklılıkları sebebiyle yaz ve kış olmak üzere iki şekilde tırmanış faaliyeti yapılmaktadır. Dağın yaz tırmanışında gerekli kondisyona sahip ve sağlık problemi bulunmayan herkes rehber eşliğinde dağa çıkabilir.

Ağrı Dağı'na tırmanmak için kullanılan birkaç rota bulunmaktadır. Bunların en bilinenleri Iğdır rotası (kuzey) ve Doğubayazıt rotası (klasik rota)'dır. Turistik tırmanış, Doğubayazıt ilçe merkezine 15 km'lik bir mesafede, Ağrı Dağı'nın yamacında bulunan Eli Köyünden başlar. Tırmanış, normal hava koşullarında 3-4 gün sürmektedir. Yüksek irtifa tırmanışı olan dağda 3200 m ve 4200 m yükseklikte iki tane kamp alanı bulunmaktadır (Demirel, 2013, s. 38-42). Bu kamp alanlarını dağcılar dinlenme ve yüksek irtifaya karşı vücut adaptasyonu sağlamak için kullanmaktadırlar.

Büyük Ağrı Dağı kış tırmanışı ise hem kış şartlarının ağırlığı hem de 5000 m dolaylarında buzul yan geçişi sebebiyle ciddi ve iyi bir hazırlık gerektiren bir özelliğe sahiptir. Bunun yanı sıra kış tırmanışları yalnızca donanımlı, dağcılığı iyi bilen ve kendini yetiştirmiş dağcılar için uygundur (Mahruki, 2009, 5).

Küçük Ağrı Dağı Tırmanışı: Küçük Ağrı Dağı (3896 m), Büyük Ağrı Dağı'nın doğusunda yer almaktadır. Türkiye'nin en zor tırmanılan dağlarından biridir. Bu zorluğun nedeni zirveye doğru sivrileşen yapısı ve yumuşak kumlu bir yapıya sahip olmasıdır. En elverişli tırmanış rotası kuzeybatı yamacıdır. Tırmanış başlangıcı Doğubayazıt ilçe merkezine 22 km'lik bir uzaklığa sahip olan Güngören Yaylası'dır. Buraya gelebilmek için aynı isimli (Güngören) köye ulaşmak gereklidir. Bu köy ve yayla arasında volkanik patlamalar sonucu oluşmuş lav akıntıları ve ay yüzeyini andıran oluşumlarıyla son derece ilginçtir.

Köse Dağı Tırmanışı: Ağrı ilinin Eleşkirt ilçe sınırlarında bulunan Köse Dağı (3433 m) Eleşkirt Ovası'nın kuzeybatısında yekpare bir şekilde yükselmiştir. Rize sınırları içerisinde bulunan Kaçkar Dağları'nın zirvesinden bile görülebilmektedir. Dağ'ın kuzeyinde yer alan Kars ilinin Sarıkamış ilçesinden de ihtişamlı bir görüntüye sahiptir. Yukarıkopuz ve Gözaydın köyleri arasında kalan dağın topografik yapısından dolayı en kolay tırmanış güzergahı Gözaydın köyünün üzerindeki sırttan yapılabilmektedir. Köse Dağı tırmanışı, Ağrı Dağı tırmanışına iyi bir antrenman niteliğindedir (Yıldırım, 2014, s. 160).

Süphan Dağı Tırmanışı: Yukarı-Murat Havzası ile Van Gölü Havzası arasında yer almaktadır. Van Gölü'nün kuzeyinde, Bitlis ilinin Adilcevaz ilçesinden yükselen Süphan Dağı, Ağrı (5137 m) ve Cilo (4168 m) dağlarından sonra Türkiye'nin 3. yüksek dağı olarak bilinmektedir. Süphan Dağı Bitlis-Ağrı-Van illerinin sınır kavşağında yer almaktadır (Köşker ve Kahyaoğlu, 2015, s. 78). Dağcılık sporu ile ilgili çoğu bireyin dikkatini çeken Süphan Dağı'nın yaz aylarında profesyonel ekipmana ihtiyaç duymadan çıkılabilen bir dağ konumunda olması amatör dağcılara da tırmanış kolaylığı sağlamaktadır. Dağda; tur kayağı, yamaç paraşütü, yürüyüş, tırmanış aktiviteleri de yapılmaktadır. Bu faaliyetler için ulusal ve uluslararası seviyede dağcılık ve doğa sporlarına ilişkin faaliyet gösteren kulüpler, federasyon vb. organizasyon üyeleri tarafından ziyaret edilmektedir. Bunun yanı sıra birçok seyahat acentesi da Süphan Dağı varış noktalı tur programları düzenlemektedirler (Köşker ve Kahyaoğlu, 2015, s. 79-80).

Kayak Tesisleri: Ağrı ilinde kış turizmi ve kayak sporu amacıyla kurulmuş ilk merkez olan Bubi Dağı Kayak tesisleri 1981 yılında açıldıktan 1990 yılına kadar İl Gençlik ve Spor Müdürlüğü tarafından işletilmiş, sonrasında ulaşım imkanlarının kısıtlılığı, ilgisizlik ve güvenlik sıkıntılarından dolayı kapatılmıştır. (Kaya ve Kocaman, 2009, s. 301). Ardından 1999 yılında Ağrı il merkezine 45 km, Eleşkirt ilçe merkezine 4 km uzaklıkta Güneykaya Kayak Merkezi faaliyete geçmiştir. Bu merkez; bir otel, iki günübirlik tesis, bir kayak kulübü, çocuk oyun parkı, 1600 m'lik bir telesiyej, yürüyüş parkuru ve açık otoparkları bulunmaktadır. Güneykaya Kayak Merkezi bugün atıl durumda faaliyet göstermemektedir (Karabulut ve Köksal, 2018, s. 207).

Günümüzde hizmete devam eden Küpkıran Kayak Tesisleri, Ağrı ili Küpkıran Mahallesinde küçük bir kayak pistine sahiptir. Basit bir mekanik tesisin bulunduğu mekânda turizme ve rekreasyonel aktivitelere hizmet verecek düzeyde değildir. Burası daha çok sporcu eğitim merkezi öğrencilerine hizmet vermekte ve aynı zamanda kent sakinleri sınırlı düzeyde burada faydalanmaktadır (Kocaman ve Kaya, 2014, s. 103).

Güngören Yaylası - Serdarbulak Geçidi Yürüyüşü: Eski bir kervan yolu üzerindeki Serdarbulak, yüzyıllar boyu insanlığa hizmet

eden önemli bir geçittir. Büyük ve Küçük Ağrı dağları arasında yer alan geçit 2687 m. yüksekliğindedir. Ağrı ile Iğdır illeri arasındaki sınırı oluşturan yüksek bölge ve geniş bir yaylalık alandır. Aynı zamanda burası küçük Ağrı dağı tırmanma parkuru ile aynı güzergahı izlemektedir (Demirel, 2013, s. 78).

Balık Gölü Yürüyüşü: Ağrı ilinin, Taşlıçay ve Doğubayazıt ilçe sınırlarında bulunmaktadır. Taşlıçay'a 28, Doğubayazıt'a 60 km uzaklıkta olup yüz ölçümü 34 km²'dir. Balık Gölü'nün derinliği 100 m'den fazladır. Deniz seviyesinden 2250 m olan yüksekliği ile Türkiye'nin en yüksekte oluşmuş gölüdür (Kadanalı ve Yazgan, 2012, s. 8). Gölün sulak alan kapsamındaki bölümü 3.800 ha olup, kuzey tarafında üzerinde tarihi kalıntıların da bulunduğu 4 dekar boyutunda bir ada bulunmaktadır. Bahsi geçen ada da kuluçkaya yatan kadife ördek türü ve diğer kuş türleri sebebiyle ülkemizin en önemli 100 kuş yaşama ve koruma bölgesinden biri olarak kabul edilmektedir. Gölün kıyılarında kuğu, martı, angıt, karabatak gibi kuş türleri de görülmektedir (Kocaman ve Kaya, 2014, s. 94-95). Göl tam bir doğa harikası olarak göze çarpmaktadır. Fakat turizm faaliyeti yapılmamaktadır. Son günlerde Taşlıçay Belediyesi tarafından bir festival etkinliği düzenlenmiştir. Bu festival ile turizm faaliyetlerine teşvik edilmeye çalışılmıştır.

Buz Mağarası: Ağrı Dağı'nın güney eteklerinde bulunan Doğubayazıt ovasının kuzeydoğusunda bulunan Hallaç Köyü'nün, 3 km kuzeydoğusunda bulunan, bölge halkının "buzluk" olarak isimlendirdiği mağaranın ağzı, 100 m civarında uzun elips biçimli 8 m derinliği olan bir çukurdadır. Şaşırtıcı yanı ise 10 m kadar ilerleyince ortaya çıkmaktadır. Mağara dışında havanın 30° üzeri yakıcı sıcak ile karşıtlık oluşturan, buzdan sarkıt ve dikitlerle kaplı, karanlık, geniş bir mağara özelliğindedir (Arpat ve Güner, 1976, s. 95). Mağaranın en önemli özelliği ise yazın soğuk, kışın sıcak olmasıdır. Mağara ve çevresi adeta görsel bir şölen sergilemektedir. Ağrı Dağları ve volkanik arazilerin yakınında bulunması bu alanın cazibesini arttırmaktadır.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Ülkemiz turizm potansiyeli bakımından oldukça zengindir. Bu zenginlikten yeterince faydalanılmadığı aşikârdır. Ağrı ili de yüksek turizm potansiyeline sahip olmasına rağmen turizm faaliyetleri gelişim göstermemiştir. Bu sorunların genel olarak nedenlerine; tanıtım eksikliği, yeterli yatırımın yapılmaması, bilimsel çalışmaların yeterli olmaması, halkın duyarsızlığı gibi birçok örnek verilebilir. Aynı zamanda güvenlik açısından, bölgeyi ziyaret edeceklerin olumsuz algıları da turizm aktivitelerinin gelişmemesine neden olmaktadır.

Genel sorunlara öneri olarak; siyasiler, kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, yerel halk gibi birçok turizm paydaşının bölge turizmini canlandırma adına harekete geçmeleri gerekmektedir. Bölgede güvenlik sağlanmalı, tanıtım yapılmalı, turizm faaliyetlerini arttırıcı etkinlikler yapılıp turizme katılım için insanlar teşvik edilmeli, turizm alanları çevresi peyzaj ve mimari açıdan düzenlenmeli, turistik merkezlere ulaşım sağlanmalı ve bu doğrultuda yatırım yapılmalıdır.

Türkiye'nin en önemli coğrafi kaynaklarından olan ve birçok turizm türünü içerisinde barındıran Ağrı Dağı'nda dağcılık faaliyetlerini geliştirecek çalışmalar yapılmalıdır. Ağrı, Süphan ve Köse dağlarında kamp alanları oluşturulup bu alanlara; dağcıların temel ihtiyaçlarını karşılayacak tesisler yapılmalı. Bu tesislerde görevli olarak; doktor, rehber, aşçı gibi kalifiye personeller bulundurulmalı. Yerel halkın da dağcılık faaliyetlerine katılımlarını sağlayacak eğitim ve organizasyonlar yapılmalıdır.

Balık Gölü, Buz Mağarası, yaylalar ve geçitlerde yürüyüş alanları oluşturulmalı, çevre düzenlemeleri yapılmalı, bu alanlarda ulusal veya uluslararası spor müsabakaları yaptırıla-

rak, bölgenin önemli bir konum haline gelmesi sağlanmalıdır.

Ağrı ilinde atıl durumda bulunan Güneykaya Kayak Merkezi canlandırılmalı ve katılım için teşvik projeleri oluşturulmalı. Coğrafya ve iklimi göz önünde bulundurduğumuzda kış sporları için alternatif kış sporları tesisleri oluşturulmalıdır. Ağrı ilinin rakımı, kış mevsim şartları ve coğrafya özelliklerini fırsata çevirecek planlar yapılmalıdır. Örnek; futbol kamp merkezleri, verilebilir.

Turizmin birçok olumlu etkisi bulunmaktadır. Bu etkilerden olan "ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkilerin iyi araştırılması ve olumlu etkilenmek için çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu potansiyellerin canlandırılması, ülkeye ekonomik anlamda bir hareketlilik getirecektir. Bölge halkının refah seviyesinde, sosyalleşme düzeyinde ve fiziksel çevrede gelişmeler yaşanacaktır. Spor turizminin bir bölgede gelişmesi, insanların birbirleri ile kaynaşmasına, sağlıklı yaşamları gereği sporun öneminin vurgulanmasına dikkat çekecektir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Arpat, E., & Güner, Y. (1976). Ağrı Buz Mağarası; Ender Bir Doğal Anıt. *Yer Yuvarı ve İnsan, 1*(1), 95-96.

Bahar, O., & Kozak, M. (2012). *Turizm ve Rekabet.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Bulgan, G. (2017). Kavramsal Boyutu ile Turizm. M. Demir (Dü.) içinde, *Genel Turizm Kavramlar ve Farklı Moyutlarıyla Değerlendirme* (s. 1-31). Ankara: Detay Yayıncılık.

Demirel, E. (2013). *Ağrı Turizm Keşif Rehberi.* Kars: Serhat Kalkınma Ajansı.

Gibson, H. J. (1998). Sport Tourism: A Critical Analysis of Research. *Sport Management Review*, 45-76.

Hussein, A. T., & Saç, F. (2008). *Genel Turizm Gelişimi-Geleceği.* Ankara: Siyasal Yayınevi.

Kadanalı, E., & Yazgan, Ş. (2012b). Ağrı İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(1), 5-10.

Karabulut, K., & Köksal, Y. (2018). Ağrı İlinin Turizm Potansiyeli ve Turizmi Geliştirmeye Yönelik Çözüm Önerileri. K. Karabulut (Dü.) içinde, *Ağrı İlinin Sosyo-ekonomik Profili* (s. 205-227). Ankara: AİÇÜ Yayınları.

Kaya, F., & Kocaman, S. (2009). Turizm Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Eleşkirt (Güneykaya) Kayak Merkezi'nin Kış Turizm Potansiyelinin Sürdürülebilir Yöresel Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi. *Ekev Akademi Dergisi*(40), 299-316.

Kocaman, S., & Kaya, F. (2014). *Ağrı İlinin Turizm Coğrafyası.* Erzurum: Zafer Medya.

Köşker, H., & Kahyaoğlu, M. (2015). Süphan Dağı'nı Ziyaret Eden Yerli Turist Profili. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4*(1), 75-92.

Mahruki, A. N. (2009, Kasım 09). *Ağrı Dağı'nın İlk Tırmanışının 180. Yılı*. 2019 tarihinde www.nasuhmahruki.com: http://www.nasuhmahruki.com/agri-daginin-ilk-tirmanisinin-180-yili/ adresinden alındı

Öztürk, Y., & Yazıcıoğlu, İ. (2002). Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*(2), 183-195.

Sunay, H., & Saracaloğlu, A. S. (2003). Türk Sporcusunun Spordan Beklentileri ile Spora Yönelten Unsurlar. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 1*(1), 43-48.

Usta, Ö. (2016). *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Yıldırım, K. (2014). Nuh'un Şehri: Güneşi Kucaklayan Ağrı. *Ağrı İlinin Turizm Potansiyeli* (s. 15-279). içinde Ağrı: AİÇÜ Yayınları.

SOIL PROPERTIES AND AGRICULTURAL POTENTIAL OF AGRI PROVINCE

Sevda KARACA*

ABSTRACT

This study was carried out in Ağrı province, which is located between 420 12' - 440 28'eastern meridians, 380 55'-390 59'northern parallels, 8 districts, 4 towns and 562 village settlements. The aim of this study is to examine the characteristics of land assets in Ağrı province, to determine agricultural potential and to reveal the dimensions of misuse. In this context, the major soil groups of the province, land use, land capability classification and sub-classification, soil properties, land types, erosion, soil depth and slope conditions were examined.

At the beginning of the study, articles, books and other documents related to the main subject of the study were searched and examined. The reports, maps and other documents obtained from the Ministry of Agriculture and Forestry, Provincial Directorate of Agriculture and Forestry and Ağrı Municipality were examined and evaluated and the data were converted into maps on the computer. In the light of the information obtained, field observations were made and photographs were taken. Looking at the land's ability to use, it is seen that the VII. grade lands occupy the most space with a rate of 34.9%. Erosion and soil insufficiency are observed in all groups except I. class lands. 47.7% of the province's land is used as pasture and meadow, 31.2% is used as agricultural area. Agriculture is mainly carried out on regosols, colluvial soils and brown soils. Settlements, on the other hand, are spread over the lands of agricultural value. Soil depth, depending on the degree of slope varies depending on the soils are usually stony and rocky. First degree important agricultural lands, which have a very important place in the nutrition of the country's population, have a share of 16.2% in the provincial land. Non-agricultural land is 75%.

Dry farming is noteworthy even in first class agricultural lands. It is possible to grow crops with high economic value in these soils with irrigation projects. Under the current conditions of the province, the lands that cannot be cultivated are pastures. Some of these lands can be converted into agricultural land by making some improvements. Lands with various limitations can also be turned into pastures or existing pastures can be improved. In some, afforestation can both reduce the severity of erosion and gain forest land. Stony and rocky soils in the province emerged as a factor limiting agriculture. Cleaning and putting into use the stony lands whenever possible will definitely contribute to the provincial economy.

Key words: *Agrı Provınce, soil, agriculture, lithology, erosion.*

* *Doctor of Faculty, Ağrı İbrahim Çeçen University Faculty of Science and Literature Department of Geography, Skaraca@agri.edu.tr*

AĞRI İLİ'NİN TOPRAK ÖZELLİKLERİ ve TARIMSAL POTANSİYELİ

Sevda KARACA*

GİRİŞ

Ülkemizin nüfusu her yıl belli bir oranda artmakta, yaşam alanları gelişmekte ve genişlemekte, ekonomik faaliyetler çeşitlenmektedir. Bütün bu gelişmelerin baskısı altında mevcut arazi varlığımız özellikleri ve sınırlılıkları dikkate alınmadan kabiliyeti dışında kullanılabilmekte, bu ise değerli arazilerin geri dönüşü olmadan kaybedilmesine neden olabilmektedir. Böyle bir soruna dikkat çekmek, Ağrı ilinin toprak özellikleri ve tarımsal potansiyeli ile sınırlılıklarını belirleyerek bu sorunun Ağrı ilindeki boyutlarını ortaya çıkarmak amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Yaptığımız literatür taramasında çalışmamızı destekleyecek Ağrı ili ile ilgili tüm eserler incelenmiştir. Resmi kurum ve kuruluşlardan elde edilen tüm rapor ve belgeler değerlendirilmiş tablo ve haritaya dönüştürülmüştür.

Ağrı ili Doğu Anadolu'nun doğusunda, Yukarı Murat – Van Bölümünde Iran ile sınırı olan illerimizden biridir. Alanı 1137573 ha olup % 76'sı dağlık ve engebelidir. Yükseltisi kısa mesafelerde büyük değişiklikler göstermektedir. İl merkezinin yükseltisi 1620-1650 metre arasında değişirken en alçak yeri İran sınırında Sarısu Deresi'nin suladığı arazidir (1400m). Süphan Dağı'nın güney yamacında ve Küçük Ağrı Dağı üzerinde yükseklik 3800 metreyi aşmaktadır.

Paleozoikten güncele çeşitli jeolojik birimlerin yüzlek verdiği Ağrı ilinde beş zonal bir intrazonal ve üç azonal toprak tipi oluşmuştur. Tarıma elverişli alanlar fayların kontrolünde çökmüş arazilerdeki düzlüklerdir. Sıradağlar ile bazalt ve andezit lavlarının yayıldığı engebeli araziler geniş yer kaplar. Fazla eğimli bu arazilerde erozyon şiddetli gerçekleşmekte ve toprak giderek sığlaşmakta, verimsizleşmektedir. Verimsizleşen topraklar çiftçiler tarafından terk edilmektedir. Oysa Ağrı ili ülkemizde toprağın kimyasallarla en az kirlendiği ve organik tarıma en uygun şartlar sunan alanlardan biridir. Yanlış tarım tekniklerinin kullanılması da engebeli alanlarda erozyonu iyice şiddetlendirmektedir. Bununla beraber yanlış sulama yüzünden zaten var olan drenaj ve çoraklık problemi artmaktadır. Bu gibi drenajı bozuk sahalar kısmen de olsa ıslah edilerek tarıma kazandırılabilir.

GENEL FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

1.1) Jeolojik Özellikler:

Ağrı ili arazisinde paleozoik yaşlı kayalardan Kuvaterner çökellerine kadar zengin bir jeolojik desen yüzeylemektedir. Sahanın zeminini oluşturan paleozoik yaşlı temel üzerine diğer birimler uyumlu yer yer uyumsuz bir şekilde yerleşmiştir.

1.1. a) Paleozoik:

Türkiye jeoloji haritası Ağrı paftasından anlaşılmaktadır ki Ağrı ili arazisinde yüzlek veren en eski birimler üst Devoniyen – Alt Karbonifer ve Permo - Karbonifer yaşlı formasyonlardır. Üst Devoniyen – Alt Karbonifer, karbonatlar ve kırıntılı kayaçlarla temsil edilir. Doğubayazıt'ın Güngören ve Kazan köylerinde bu birim arazide görülmektedir. Permo Karbonifer yaşlı karbonatlılar ve kı-

* *Doktor Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Skaraca@agri.edu.tr*

rıntılılar ise yine Güngören'de yüzeylemiştir. Permiyen yaşlı mermerler Diyadin'de mostra verirken Üst Paleozoik şistleri Diyadin ve Tutak 'da birçok noktada karşımıza çıkmaktadır.

1.1.b) Mesozoik:

Ağrı'da arazide görebileceğimiz Mesozoik birimler Üst Kretase ya da Üst Kretase'de başlayıp Senozoik'de oluşumu devam eden birimler şeklindedir. Üst Kretase yaşlı ofiyolitik melanj (bazik ve ultrabazik kazaçlar, kumtaşı, kireçtaşı, tüf) Doğubeyazıt, Tutak, Eleşkirt, Diyadin ve Merkez ilçede yer yer karşımıza çıkmaktadır. Yine Üst Kretase yaşlı granitoyitler Taşlıçay, Hamur ve Diyadin'de yüzeydedir.

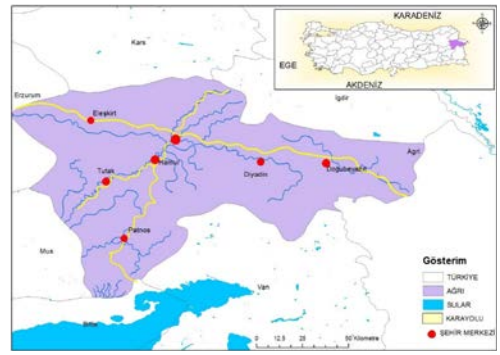
Üst Kretase - Paleosen pelajik kreçtaşları ile temsil edilir. Bu birimi merkez ilçede, Diyadin'de ve Doğubayazıt'ta görmek mümkündür. Üst Kretase – Eosen kırıntılı ve karbonatlı kayaçları Doğubayazıt, Diyadin ve Taşlıçay'da görülebilir. Sahada Mesozoik yaşlı serpantinler yaygın değildir. Merkez ilçenin kuzeyi ile Diyadin'de dar bir sahada karşımıza çıkar.

1.1.c) Senozoik:

Ağrı ili arazisinin bir parçası olmuş en yaşlı senozoik birim Üst Paleosen – Eosen'in kireçtaşlarıdır. Lütesiyen denizi tabanında biriken bu çökeller merkez ilçenin kuzeyinde Yazıcı Barajı ve çevresinde ayrıca Taşlıçay'da neritik kireçtaşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı döneme ait kırıntılı ve karbonatlı kayaçlara Doğubayazıt, Taşlıçay, Eleşkirt ve merkez ilçede birçok noktada rastlamaktayız.

Oligosen yaşlı birimler sahada kumtaşı, Çakıltaşı, kireçtaşı tabakalarıyla bazalt ara katkılar şeklindedir. Bu ayrılmamış volkanitler Tutak ilçesinde yüzeylemiştir.

Miyosen birimleri Ağrı ilinde oldukça çeşitlidir. Alt ve Orta Miyosendeki denizel ortam şartlarında oluşmuş neritik kireçtaşları merkez ilçenin kuzeyinde, Patnos'da ve Doğubayazıt'ta birçok noktada görülür. Yine bu dönemde karadan taşınan kırıntıların oluş-

Şekil 1: *Ağrı İlinin Konum Haritası.*

turduğu molas, marn, kumtaşı, çakıltaşı birimleri merkez ilçede, Doğubayazıt, Tutak ve Eleşkirt'te karşımıza çıkar. Eleşkirt ve Tutak'ta ortaya çıkan üst miyosen yaşlı kırıntılılar sahanın gölsel bir ortama dönüştüğünün işaretidir. Bu dönemde gölsel ürünlerle iç içe ya da ara katkılı olarak volkanik ürünler de gelişmiştir. Bugün sahada gördüğümüz yüksek şekiller ise (Büyük Kösedağ, Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı Dağı, Tendürek, Aladağlar, Süphan ve Kılıç Dağları) Üst Miyosen'e ait volkanik malzemenin yığılması sonucu oluşmuştur. Üst Miyosenin piroklastik kayaçlarına Hamur'da, Kılıç Dağları üzerinde, Eleşkirt'in batısında rastlamak mümkündür.

Patnos ilçesi kuzeyinde ve Patnos Havzası kenarlarındaki yüksek araziler Pliyosen bazaltıdır. Bu döneme ait andezitler ise Taşlıçay, merkez ilçe ve yer yer hamurda yayılış gösterirler. Yine Hamur ve Tutak'ın kuzeyinde pliyosen piroklastik kayaçları görülür. Sahada Pliyosen sadece volkanik ürünlerle temsil edilmez. Bu döneme ait gölsel karbonatlar Diyadin'de, karasal kökenli kırıntılı kayaçlar ise Hamur'da yüzeylemiştir.

1.1.d) Kuvaterner:

Doğubayazıt ve Taşlıçay'ın andezitleri ile Cumaçay ve kollarının yayıldığı alanda, Hamur, Tutak ve Diyadin'de birçok noktada görülen bazalt, pliyosen – Kuvaterner yaşlıdır. Murat Çayı ve kollarının yerleştiği düzlükler

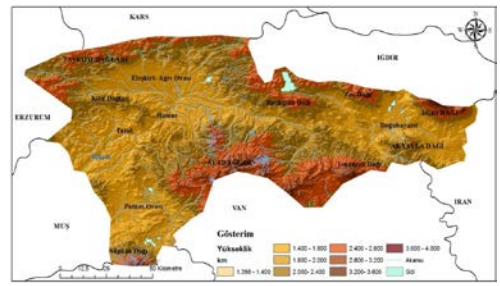
Pliyosen – Kuvaterner yaşlı ayrılmamış karasal kırıntılarla doldurulmuştur.

Ağrı ilinde Kuvaterner yaşlı andezit, bazalt ve piroklastik kayaçlar iç içe bulunurlar. Bu birimler özellikle Doğubayazıt'ın doğusu, Diyadin, Hamur ve Taşlıçay'ın güneyinde bir hat boyunca uzanır. Tutak, Hamur ve Eleşkirt ilçe merkezlerinin üzerinde bulunduğu araziler Kuvaterner alüvyonları ve molozları ile kaplıdır. Doğubayazıt'ın doğusunda Sarısu Vadisi boyunca ve Yağmur barajı çevresinde de bu formasyonu görmek mümkündür.

Güncel alüvyonlar ildeki akarsuların genişleyen vadi tabanlarında (Balık gölü Deresi, Murat Nehri ve kolları) ayrıca akarsuların indiği (Ağrı – Eleşkirt Ovası, Patnos Ovası, Doğubayazıt, Tutak, Hamur düzlüğü) ova tabanlarında birikmeye devam etmektedir.

1.2) Jeomorfolojik Özellikler

Ağrı ili temeli masif bir yapıdır (Karaköse, Akdağ, Diyadin masifleri). Paleozoik'te bu masif üzerinde bir öjeosenklinal bulunuyordu ve tabanda karbonatlı ve kireçli depolar birikiyordu (Devoniyen – Permiyen). Rejyonal bir metamorfizmaya uğrayan Öjeosenklinal alanında Kaledoniyen ve Varistik safhaları etkili olmuştur. Permiyen'de sahayı tamamen kaplayan deniz tabanındaki çökeller Pfalz safhasıyla kıvrımlanmış ve yükselmiştir. Triyas'da kıvrımlanma ve yükselme devam etmiş, Liyas'da denizel şartlarda kireçtaşı ve kum çökelmiştir. Bu çökeller Simerik safhasında tekrar kıvrımlanmıştır. Torid bu esnada su üstünde kalmış ve tahrip geçirmiştir. Kretase boyunca birikmeye devam eden çökeller Austrik Safhasıyla tekrar kıvrımlanmıştır (Altınlı, 1966: 35 - 68).

Şekil 2: *Ağrı İli yükseklik Haritası.*

Paleosen sonrası Van fazı ile bölge esas mimarisini kazanmıştır. Antiklinal ve Antiklinoryumlar dorukları, senklinal ve senklinoryumlar ovaları oluşturmuştur. Eosende bu yapının alçaltılarına ilerleyen deniz, oligosen ve Üst – Orta Miyosen boyunca varlığını korumuş bu dönemde çökelen marn, kireçtaşı, filiş, şeyl ve ince detritikler Savik ve yeni steirik safhalarıyla kıvrımlanmış, yükselmiş ve sahada denizel ortam sona ermiştir (Altınlı, 1966: 35 - 68) .

Üst Miyosen'de saha artık bir göl ortamıdır. Bir yandan marn, şeyl, miltaşı ve kumtaşı çökelirken diğer taraftan volkanizma etkili olmaya başlamıştır. Andezit, bazalt, trakit, riyolit lavları çıkış noktalarından çevreye yayılmıştır. Bu dönemde de devam eden sıkışma rejiminin etkisi altında (Rodanik Safhası) kıvrımlanıp yükselen sahada sıradağların (Doğu Toroslar – Karasu Aras Dağları) oluşumu devam etmiştir. Kalınlaşan kabukta açılma çatlakları oluşmuştur. Çizgisel bir hat oluşturan bu çatlaklardan çıkan lavlar batıda Kösedağ ve Sığınık volkanlarını, daha doğuda, Büyük Ağrı, Küçük Ağrı, Aladağlar, Tendürek ve Süphan dağlarının temelini oluşturmuştur.

Pliyosen Ağrı ve çevresinde oluşmuş yeni karasal ortamların aşınımı ve birikimi dönemi olmuştur. Bu dönemin depoları Valak Safhasıyla kıvrımlanırken sıkışmanın ekisiyle faylar ve şaryajlar meydana gelmiştir. Fayların kontrolünde oluşan çek – ayır havzalar Ağrı ilinin ovaları ve düzlüklerini meydana getirmiştir (Ağrı – Eleşkirt Ovası, Doğubeyazıt ovası,

Patnos Ovası, Tutak Hamur, Taşlıçay ve Diyadin düzlükleri). Kuvaterner'de kıvrımlanmış, yükselmiş, faylı, şaryajlı, volkan konilerinin yerleşmiş olduğu, bir akarsu şebekesinin kurulu bulunduğu sahada hem aşınma, taşınma ve birikme faaliyetleri hem de volkanik faaliyetler araziyi şekillendirmeye devam etmiştir. Yükselen kütlelerin üzerine yerleşen buzullar bu şekillendirici unsurlara eşlik etmiştir.

1.3) İklim Özellikleri

Ağrı ilinin iklimi hem bulunduğu konumu etkileyen genel hava dolaşımı içerisindeki hava kütleleri hem bölgesinden kaynaklanan ve Ağrı ile ilişkili hava akımları hem de kendi içerisindeki morfolojik ve hidrografik özelliklerin kontrolü altındadır. Genel, bölgesel ve yöresel etkiler bir araya gelerek Ağrı ilinin iklimini meydana getirmişlerdir. İl genel olarak Doğu Anadolu'nun karasal ve şiddetli karasal ikliminin özelliklerini gösterir.

1.3.1) Sıcaklık:

Kabaca bir üçgeni andıran Ağrı'da ölçüm yapan üç istasyonun verileri (Ağrı, Doğubayazıt, Patnos) esas alındığında yıllık ortalama sıcaklık merkezde (1632 m.) 6.2 0C, Doğubayazıt'ta (1725 m.) 9.2 0C, Patnos'da (1650 m.) 7 0C'dir. İlde en sıcak ay ağustos (29.8 – 29.1 0C), en soğuk ay ocaktır (-9.2 - 14.6 0C). Donlu gün sayısı Merkezde 156.1 gün, Doğubayazıt'ta 129.7 gün, Patnos'da 145.2 gündür.

1.3.2) Yağış:

Ağrı'nın yıllık ortalama yağış miktarı 521,8 mm, Doğubayazıt'ın 333,2 mm ve Patnos'da 468,3 mm'dir. En yağışlı aylar nisan ve mayıs, en az yağışın olduğu aylar ağustostur. Nisbi nem oranı Ağrı'da % 68, Doğubayazıt'ta % 61 Patnos'da % 63'dür. Bağıl nem oranının en yüksek olduğu ay kıştır. Kar yağışlı gün sayısı Ağrıda 47,9 gün, Doğubayazıt'ta 30,8 gün ve Patnos'da 28,7 gündür. Karla örtülü gün sayısı Ağrı'da 116,2 gün, Doğubayazıt'ta 70,9 gündür.

Ağrı ili yarı kurak yarı nemli bir iklim tipine sahiptir. Potansiyel evapotranspirasyonun yağış değerlerinden düşük gerçekleştiği ekim ayından itibaren toprakta su birikmeye başlamakta ve bu ay yarı nemli devre olarak ortaya çıkmaktadır. Toprakta su birikiminin devam ettiği ve birikmiş suyun 100'ün üzerinde gerçekleştiği Aralık-Nisan ayları arasındaki 5 aylık dönem ise nemli devre olarak belirmektedir. Haziran ayından itibaren yağış değerleri potansiyel evapotranspirasyon değerlerinden düşük olduğu için düşen yağış miktarı buharlaşma ile kaybolan yağış miktarını karşılayamamakta ve toprakta biriken su bu aydan itibaren tüketilmeye başlamaktadır. Bu durum Temmuz ayına kadar devam etmektedir. Temmuz ayından itibaren birikmiş su buharlaşma ile kaybolmaktadır. Yağışlar potansiyel evapotranspirasyonu karşılayamadığından su noksanı nedeniyle Temmuz-Eylül ayları arasındaki 3 aylık devrede tarımsal faaliyetler olumsuz yönde etkilenmektedir. Söz konusu devre kurak dönem olarak ortaya çıkmaktadır (Kaya, 2014: 27-55).

Ağrı' da hakim rüzgar yönü kuzeydoğu-güneybatıdır. En fazla rüzgar esme durumu % 26 ile ilkbaharda gerçekleşmektedir.

Ağrı ilinde üst toprağın sıcaklık ortalaması Ocak-Şubat aylarında -11,9 iken Temmuz ayında 12,5 ^{0}C'dir. 10 cm toprak derinliğinde yıllık ortalama sıcaklık Ağrı' da 11,3 0C, Doğubayazıt' da 13,5 ^{0}C'dir. Aynı derinlikte Şubat ayında -15,8 ^{0}C olan sıcaklık Doğubayazıt' da -5,7 ^{0}C'dir. 20 cm toprak derinliğinde Ağrı' da yıllık ortalama sıcaklık 11,3 ^{0}C, Şubat ayı sıcaklığı -7,6 ^{0}C, Doğubayazıt' da 13,4 ^{0}C ve Şubat ayı sıcaklığı -5,2 ^{0}C'dir.

1.4) Bitki Örtüsü

Davis' in hazırlamış olduğu Türkiye Bitki Örtüsü Haritasına göre (1971) Ağrı ili İran-Turan fitocoğrafya bölgesi içerisinde yer alır. Bu bölgeye has vejetasyon bozkır, antropojen bozkır dağ stebi, uzun boylu çayır ve orman formasyonundan oluşmaktadır. Louis'

in hazırlamış olduğu Türkiye Doğal Bitki Örtüsü Kuşaklarının Yayılışı Haritasına göre ise (1939) Ağrı ili arazisinde orman, fundalık ve bozkır bitkileri gösterilmiştir. Atalay' ın hazırladığı Türkiye' De Vejetasyon Formasyonlarının Genel Dağılışı Haritasında (2015) Ağrı arazisinde uzun boylu bozkır, çayır ve yer yer yüksek dağ çayırları gösterilmiştir.

Ağrı ilinde depresyonların ya da ovaların tabanlarında enlem, yükselti ve karasallığın etkisi ile oluşmuş yarı kurak iklimin bir neticesi olarak bozkırlar yayılmaktadır. Sahada görebileceğimiz bazı bozkır bitki örtüsü elemanları geven, çoban yastığı, kekik, yavşan otu, kılıçotu, gelincik, sığırkuyruğu şeklinde sıralanabilir. Ağrı' da 2000 metreye kadar bozkırın doğal yayılış alanı görülür. Ancak bu yükseltilerde daha nemli bir ortam gelişmiş ise uzun boylu bozkır çayırları bozkırın yerini alır. Engerek otu, çan çiçeği, sümbül, karanfil, peygamber çiçeği, aslandişi ve tüylü nane bu formasyonun elemanlarıdır. Yüksekliğin 2000 metrenin üzerine çıkması yağışı artıracağından ağaç yetişmesi için uygun şartlar oluşur. Ancak Ağrı' da kurakçıl orman ve fundalıkların görülmesi beklenen bu yükseltilerde doğal bitki örtüsünün tahrip edilmesi nedeni ile bozkıra göre daha uzun boylu ve daha geç solan antropojen bozkır yerleşmiştir.

Ağrı ili özellikle meşe ve ardıç gibi kurakçıl türler ile serin ve nemli iklimlerde iyi yetişen sarıçam için uygun şartlar sunmaktadır. Çünkü meşeler yıllık ortalama sıcaklığın 18 ila 6 0C olduğu yıllık ortalama yağışın 400 mm' nin üzerinde olduğu yerlerde yetişebilir. Ayrıca sarıçamın en iyi yetişme ortamlarından biri Kuzeydoğu Anadolu olup bu ağaç yarı nemli karasal iklimlerde uygun yetişme şartları bulur (Atalay, 2015).

Ağaç yetişme sınırının üzerinde Ağrı ilinde (2700-2800 m) subalpin ve alpin çayırlar katı başlar. Özellikle Karasu-Aras dağlarının üzerinde bu formasyona ait koyun yumağı, tavşan kulağı, civan perçemi, köy göçüren, kenger, güve otu, tilki kuyruğu gibi türler görmek mümkündür.

1.5) Su Kaynakları

Ağrı ili arazisi sularını Basra ve Hazar havzalarına göndermektedir. Sahanın en önemli akarsuyu Murat Nehri, kaynağını Tendürek ve Aladağlar'dan alır. Diyadin ilçesinde batıya dönerek akışına devam eder. Yan kollarının ulaştırdığı suları toplayarak Keban Barajına dökülür. Murat Nehri, Ağrı şehir merkezinin güneyinde Eleşkirt ve çevresinin sularını getiren Şeryan Çayı ve Ağrı'nın kuzey arazilerinin sularını toplayan Cuma Çay (Taşlı Çay) ile birleşir. Bu noktadan sonra nehir güneye doğru akışına devam eder. Önce Karasu ve Tuzlu Dereyi kendisine katar. Daha sonra Hamur ilçesinde Hıdırdodik, Merkeş ve Budikan derelerini alır. Buradan sonra Tutak İlçesine giren akarsuya Korku, Kavakyolu, Kesikçay ve Cem dereleri ulaşır. Patnos İlçesi sınırları içerisinde kaynaklanan Badişan Deresi ise il sınırları dışında Murat Nehrine katılır.

Ağrı ilinin doğusu sularını Aras Nehriyle Hazar gölüne gönderir. Balık Gölünden kaynağını alan Balıkgölü Deresi yaklaşık doğu istikametinde akarken geçtiği güzergah boyunca sulak alanlar oluşturur. Sarısu Deresi ise Tendürek Dağı eteklerinden, Topak Dağı'ndan kaynağını aldıktan sonra (Girnevik D.) Akyayla Dağları çevresinde bir yay çizerek doğuya döner. Sarıçavuş yakınlarında İran topraklarına girer.

Ağrı topraklarında göller önemli bir yer tutmaz. En büyük gölü Taşlıçay – Doğubayazıt sınırındaki Balık Gölüdür (34 km^2). Ağrı ilinde nispeten büyük olan diğer birkaç göl sazlık ve bataklık alanlarda suların biriktiği çukurluklarda oluşmuştur. Bunlardan Doğubayazıt sağlığında oluşmuş Saz (Kurtkapan) ve Gölyüzü (Şeyhli) gölleri arasında yağışlı dönemlerde gölcükler ve bataklıklar oluşur. Süphan Dağı eteklerinden inen dereler ve yüzey sularının biriktiği Patnos sazlığı alanında

ise Karabulak Gölü ve Beyaz Göl oluşmuştur. Yazıcı Barajı ve Patnos Barajı (Yukarı Göçmez) ise ildeki yapay su kütleleridir.

BÜYÜK TOPRAK GRUPLARI:

2.1) Zonal Topraklar

2.1.1) Kireçsiz Kahverengi topraklar

Kapladığı Alan: 408555 ha (İlin güney yarısını kaplamıştır. İl toplam alanının %35,9'u oranındadır).

Üzerinde bulunduğu **formasyon:** Üst Miyosen, Pliyosen ve Kuvaterner yaşlı bazalt, andezit ve Proklastik kayaçlar üzerinde gelişmiştir.

Yayılış alanı: Patnos ilçesinin tamamında, Tutak, Hamur, Taşlıçay ve Diyadin ilçelerinin güney yarısında özellikle dağlık alanlarda (Aladağlar, Kandil D. Süphan) yayılır.

Eğim: Genel olarak %12-20 eğim değerlerine sahip olmakla birlikte dağlık bölgelerde eğim yer yer % 30'u aşar.

Toprak derinliği: sığ, çok sığ yer yer litozoik.

Erozyon: Dağlık bölgelerde şiddetli ve çok şiddetli, diğer yerlerde orta şiddette gerçekleşmektedir.

Arazi Sınıfı: Toprakların % 44' I-II-III ve IV. sınıf arazilerdir.

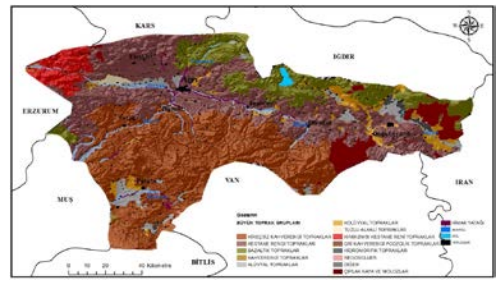
Sınırlılıkları: Dağlık ve engebeli alanlarda erozyon, toprak yetersizliği ve taşlılık (% 57).

Üstünlükleri: Drenajları iyidir, tuzluluk, sodiklik sorunları yoktur.

Kullanım Alanı: Neredeyse tamamı mera olarak kullanılmakla beraber kuru tarım da yapılmaktadır.

2.1.2) Kestane Renkli Topraklar:

Kapladığı Alan: 357701 ha, il arazisinin % 31,4'ü oranındadır.

Şekil 3: *Ağrı İli Büyük Toprak Grupları.*

Şekil 4: *Kireçsiz Kahverengi Topraklar, Tutak.*

Üzerinde bulunduğu **formasyon:** Üst Miyosen yaşlı andezit ve piroklastik kayaçlar, Miyosen ayrılmamış volkanitler, Kretase Ofiyoliti, Eosen kırıntılılar ve karbonalar, Miyosen kireçtaşı, Pliyosen karbonatları.

Yayılış alanı: Murat Nehri'nin sağ ve sol sahili boyunca uzanan arazilerde akarsuyu takip eder. Doğubayazıt ilçesi güneyi, Çakmak Dağları, Eleşkirt Ovası, Ağrı Ovası ve kuzeyinde Aras Güneyi Dağları'nın üzerinde görülmektedir.

Eğim: ova tabanlarında % 0-2, dağlık sahalarda % 12-20 arasındadır.

Toprak derinliği: Ova tabanlarında ve akarsu boylarında derin, dağlık sahalarda sığdır.

Erozyon: Dağlık sahalarda çok şiddetli, ova tabanlarında çok azdır.

Arazi Sınıfı: Toprakların % 44,9'u I-II-III ve IV. Sınıf % 45,1'i VI. ve VII. sınıf arazilerdir.

Üstünlükleri**:** Su kaynaklarına yakındır, ova tabanlarına yaklaştıkça toprak derinliği artmakta, eğim azalmaktadır, kireç isteği yüksek bitkiler için uygun şartlar sunar.

Sınırlılıkları: Toprak taşlı (%57), kayalıdır (% 9)., erozyon, yer yer toprak yetersizliği yetersiz drenaj, yaşlık.

Kullanım Alanı: Büyük bir kısmı mera olarak kullanılmaktadır. Ayrıca düzlük alanlarda yetersiz sulu tarım ve kuru tarım yapılır.

2.1.3) Bazaltik Topraklar:

Kapladığı Alan: 141541ha.

Üzerinde bulunduğu **formasyon:** Pliyosen – Kuvaterner yaşlı bazalt ve andezitler üzerinde oluşmuştur.

Yayılış alanı: Merkez ilçenin kuzeyinde, Aras Güneyi Dağları üzerinde, Balık Gölü çevresinde, Arı Dağı, Zor Dağı ve Ağrı Dağı üzerinde, Doğubayazıt ve Tutak'da (Döşkaya) yayılış gösterir.

Eğim: Eğim değerleri birçok yerde % 30'un üzerindedir.

Toprak derinliği: Toprak genellikle sığdır (20 – 50 m), dağlık alanlarda litozoik bir karakter kazanır

Erozyon: Şiddetli ve çok şiddetli gerçekleşir.

Arazi Sınıfı: Toprakların % 88,4'ü VI. ve VII. Sınıf arazidir.

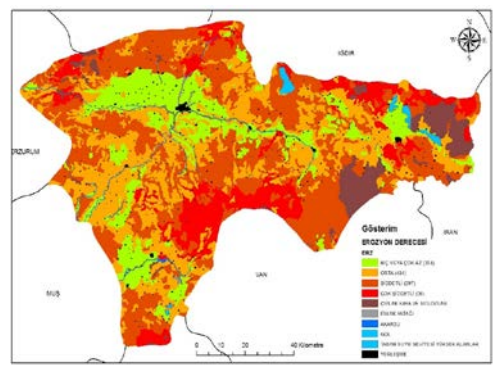
Üstünlükleri: Drenajları iyidir, yaşlık sorunları yoktur.

Sınırlılıkları: Toprak taşlı (% 44,1) ve kayalıdır (% 44,3). Kil oranı yüksektir, organik madde miktarı azdır ve verimleri düşüktür. Erozyon, engebe, toprak yetersizliği diğer sorunlardır.

Kullanım Alanı: Neredeyse tamamı (% 92) mera olarak kullanılır. Az miktarda sulu

Şekil 5: *Kestane rengi topraklar. Ağrı Ovası.*

Şekil 6: *Ağrı İlinde Erozyon Dereceleri Haritası.*

tarım, kuru tarım ve çayır olarak kullanılır.

2.1.4) Kahverengi Topraklar:

Kapladığı Alan: 228 ha.

Üzerinde **Bulunduğu Formasyon:** Kretase, Eosen ve Miyosen kırıntılıları ve karbonatlıları

Yayılış Alanı: Merkez ilçenin kuzeyinde çok dar bir alanda görülür.

Eğim: %20 – 30 arasında değişmektedir.

Toprak Derinliği: Sığ topraklardır (20 – 50 cm)

Erozyon: Şiddetli erozyona maruz kalmaktadır.

Arazi Sınıfı: VII. Sınıf arazilerdir.

Üstünlükleri: Drenajları iyidir, profillerin-

de çok miktarda kalsiyum vardır.

Sınırlılıkları: Şiddetli erozyon, taşlılık ve toprak sığlığı.

Kullanım Alanı: Mera olarak kullanılır.

2.1.5) Kırmızımsı Kestane Renkli Topraklar:

Kapladığı Alan: 36822 ha.

Üzerinde **Bulunduğu Formasyon:** Eosen karbonatlı kırıntılılar, Üst Miyosen karasal kırıntılılar, bazalt, andezit ve piroklastik kayalar.

Yayılış Alanı: Sadece Ağrı ilinin kuzeybatısında Aras Güneyi dağları ile Çakmak Dağları'nın birbirine yaklaştığı alanda bu topraklar görülür.

Eğim: Çoğu yerde % 30'un üzerindedir.

Toprak derinliği: Sığ, çok sığ ve yer yer litozoik.

Erozyon: şiddetli ve çok şiddetli.

Arazi Sınıfı: % 25'i III ve IV. Sınıf, % 33,9'u VI. ve VII. Sınıf arazidir.

Üstünlükleri: Bu alanda yağış daha fazladır.

Sınırlılıkları: Toprak yetersizliği, erozyon, yetersiz organik madde miktarı.

Kullanım Alanı: Önemli bir kısmı mera olarak kullanılır. Kuru tarım ve çayır arazisi olarak da kullanılır.

2.2) Azonal Topraklar

2.2.1) Alüvyal Topraklar

Kapladığı Alan: 57.491 ha

Üzerinde **Bulunduğu Formasyon:** Pliyosen-Kuvaterner ayrılmamış karasal kırıntılılar.

Yayılış Alanı: Akarsu boylarındaki ova ve düzlüklerde (Murat Nehri'nin kaynağını aldığı Diyadin İlçesinde akarsuyun sağ ve sol sahili boyunca, Taşlıçay'da, Merkez İlçe'de akarsu boyunca bir şerit halinde uzanır. Yine Murat Nehri'nin kolları olan Altınçayır, Şeryan Çayı, Badişan Deresi, Merkeş ve Budikan dereleri boyunca uzanan düzlüklerde alüvyal topraklar görülür. Bunlardan başka Balıkgölü Deresi, Doğubayazıt sazlığı ve Sarısu Deresi boyunca, Ağrı-Eleşkirt Ovası, Patnos Ovası, Doğubayazıt Ovası, Hamur, Tutak ve Diyadin Düzlüklerinde) yayılış göstermektedir.

Şekil 7: *Kırmızımsı Kestane Rengi Topraklar, Eleşkirt.*

Eğim: % 0-2 arasındadır.

Toprak derinliği: Derin topraklardır. (+90 m)

Erozyon: Çok az ya da hiç yoktur.

Arazi Sınıfı: % 58,5'i I. Sınıf, %34,6'sı II. Sınıf arazilerdir.

Üstünlükleri: Erozyon ve toprak yetersizliği sorunları yoktur. Her türlü kültür bitkisinin yetiştirilmesine elverişlidir.

Sınırlılıkları: Drenaj yetersizliği, yaşlık

Kullanım Alanı: Sulu tarım, yetersiz sulu tarım, kuru tarım.

2.2.2) Kolüvyal Topraklar:

Kapladığı Alan: 53976 ha

Üzerinde **Bulunduğu Formasyon:** Pliyosen – Kuvaterner karasal kırıntılılar, Kuvater-

ner ayrılmamış volkanitler.

Yayılış Alanı: Eğimin fazla olduğu arazilerin eteklerinde, vadilerin dik eğimli yamaçlarının akarsu yatağına dokunduğu hatlar boyunca (Zor Dağı, Akyayala Dağı, Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı, Aladağlar dağları yamaçları) ayrıca sel veya yüzeysel akışa maruz kalan arazilerde, akarsuların ağızlarında (Altınçayır, Derik, Çalı ve Kom Deresi) eğimin azaldığı yerlerde kolüvyal topraklar oluşmuştur.

Eğim: % 0- 20 arasındadır.

Toprak derinliği: Derin – orta derin yapıdadır.

Erozyon: Orta şiddettedir.

Arazi Sınıfı: % 15'i I. Sınıf, % 25,6'sı II. Sınıf, % 19'u III. sınıf arazi niteliğindedir.

Avantajları: Tuzluluk, sodiklik gibi sorunları yoktur, verimlidirler, drenajları iyidir.

Sınırlılıkları: Toprak yetersizliği, erozyon.

Kullanım Alanı: Mera (% 38), kuru tarım (% 27), sulu tarım, yetersiz sulu tarım ve çayır arazisi olarak kullanılır.

2.2.3) Regosoller:

Kapladığı Alan: 278 ha.

Üzerinde **Bulunduğu Formasyon:** Kuvaterner yaşlı bazalt ve Proklastik kayalar.

Yayılış Alanı: Patnos – Erciş sınırında Derekent civarında dar bir alanda görülür.

Eğim: % 6 – 12 arasındadır.

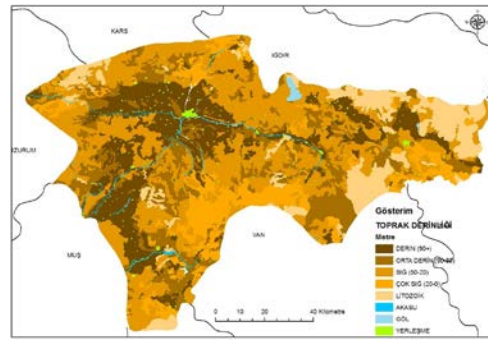
Toprak Derinliği: Sığ ve orta derin.

Erozyon: Şiddetli erozyona maruzdur.

Arazi Sınıfı: VI. Sınıf arazilerdir.

Üstünlükleri: Tuzluluk, sodiklik gibi sorunları yoktur, drenajları iyidir.

Sınırlılıkları: yüksek geçirgenlik, düşük

Şekil 8: *Ağrı İlinde Toprak Derinliği Haritası.*

Şekil 9: *Hidromorfik Topraklar.*

su tutma kapasitesi

Kullanım Alanı: Kuru tarım yapılmaktadır.

2.3) Intrazonal Topraklar

2.3.1) Hidromorfik Topraklar:

Kapladığı Alan:4909 ha.

Üzerinde bulunduğu formasyon: Ayrılmamış Kuvaterner.

Yayılış Alanı: Doğubayazıt'ta Zor Dağı ve Ağrı Dağı'nın eteklerinin ovaya indiği hat boyunca, burada oluşmuş Saz gölü ve Gölyüzü Gölü'nün çevresinde, Akyayla Dağı ve Ağrı Dağı'nın eteklerinin birbirine yaklaştığı çukur alan boyunca ayrıca Patnos'da Süphan Dağı'nın eteklerinin indiği düzlükte oluşmuş Beyaz Göl ve Karabulak Gölü çevresinde görülür.

Eğim: % 0 – 2 arasında değişir.

Toprak Derinliği: Derin topraklardır.

Erozyon: çok az ya da hiç yok.

Arazi Sınıfı: V.sınıf arazilerdir.

Üstünlükleri: Kuraklık, erozyon ve toprak sığlığı sorunları yoktur.

Sınırlılıkları: Yaşlık, gleyleşme, tuzluluk.

Kullanım Alanı: Çayır olarak kullanılmaktadır.

2.3.2) Tuzlu Alkali Topraklar:

Üzerinde **Bulunduğu Formasyon:** Ayrılmamış Kuvaterner.

Yayılış Alanı: Eleşkirt ilçesinde Şeryan Çayı boyunca Süzeçli, Körpeçayır, Uludal ve Doluçay mevkilerinde uzanır.

Eğim: % 0 – 2 arasında değişir.

Toprak Derinliği: Derin topraklardır.

Erozyon: Yok ya da çok az.

Arazi Sınıfı: I. Sınıf arazilerdir.

Üstünlükleri: Erozyon ve toprak yetersizliği sorunları yoktur.

Sınırlılıkları: Tuzluluk, sodiklik, drenaj yetersizliği.

Kullanım Alanı: Sulu tarım yapılmaktadır.

2.4) Irmak ve Taşkın Yatakları:

Kapladığı Alan: 4748 ha.

Üzerinde Bulunduğu Formasyon: Ayrılmamış Kuvaterner.

Yayılış Alanı: Ana akarsuya karışan derelerin aşağı mecralarında (Karaçay, Cem Deresi, Cumaçay,Altınçayır Deresi, Ahmetbey, Merkeş, Budikan ve Karasu dereleri kavuşum noktalarında), akarsu yataklarında (Badişan Deresi, Murat Nehri) yayılış gösterir.

Eğim: % 0 – 2 arasında değişir.

Toprak Derinliği: Derin topraklardır.

Erozyon: yok ya da çok az.

Arazi Sınıfı: VII. Sınıf arazilerdir.

Üstünlükleri: Erozyon ve toprak yetersizliği sorunları yoktur.

Sınırlılıkları: taşkınlar sebebiyle tarıma elverişli değildirler.

Kullanım Alanı: -

2.5) Çıplak Kaya ve Molozlar

Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı Dağı'nın güney yamaçları, Tendürek Dağı'nın kuzey yamaçları, Aladağlar üzerinde yer yer, ayrıca Kösedağ ve çevresinde çıplak kaya ve molozlardan oluşan araziler bulunur. Bu araziler Üst Miyosen, Pliyosen ve Kuvaterner'de oluşmuş bazalt ve andezit kütleler üzerinde yaygındır. Toplam alanları 58394 ha olup il yüzölçümünün % 5'ini oluştururlar. Ayrışmamış materyallerden oluştuklarından tarımsal önemleri yoktur.

2.6) Daimi Karla Kaplı Araziler:

Ağrı ilinde daimi karla kaplı araziler Ağrı Dağı'nın yüksek yamaçları dışında (145 ha) önemli bir yer tutmaz.

TOPRAKLARIN FİZİKSEL VE KİMYASAL ÖZELLİKLERİ

3.1) Fiziksel Özellikler

3.1.1) Tekstür:

Akarsu boyları ve akarsuların yerleştiği ova tabanları dışında Ağrı ilinin güney yarısı kireçsiz kahverengi topraklarla kaplanmıştır. Siltli tın, kil, killi tın, kumlu killi tın şeklinde bünyeye sahip olan topraklarda kil oranı dikkat çekmektedir. Bunlar orta ağır bünyeli topraklardır. Kestane rengi topraklar ise ilin kuzey yarısında hem dağlık alanlarda hem de ova tabanlarında önemli yer kaplar. Tekstürü

killi tın, tın, kumlı tın ve kil şeklindedir.

Bazaltik topraklar ilin kuzey sınırındaki dağlık kütleler üzerinde gelişmiştir. Toprakların bünyesi killi tın ve tın özelliktedir ve orta ağır bünyeli topraklardır. Akarsu yataklarının genişlediği kesimlerde ve ova tabanlarında oluşmuş alüvyal topraklar killi tın, Siltli killi tın, Siltli kil ve tın yapıdadır. Dağların etekleri boyunca, vadi yamaçlarında ve akarsu ağızlarında oluşmuş kolüvyal topraklar orta ağır ve orta bünyelidir. Bu topraklarda kaba malzeme fazladır. İlde sadece Eleşkirt'te tespit edilmiş olan tuzlu alkali topraklarda kil oranı yüksek olup ağır bünyeli topraklardır.

3.1.2) Strüktür:

Ağrı ili topraklarında genellikle A horizonu granüler B horizonu blok yapıda görülmektedir. Bazı ağır bünyeli topraklar ise strüktürsüzdür. İlde en çok yer kaplayan Kireçsiz kahverengi topraklarda A horizonu granüler B horizonu blok yapıdadır. Kestana rengi topraklarda A horizonu granüler B horizonu pirizmatik yapıdadır. B horizonunda yer yer köşeli ve yarı köşeli blok strüktür gelişmiştir. Kahverengi topraklarda A horizonunda granüler B horizonunda kaba yuvarlak - köşeli blok strüktür hakimdir. Bazaltik topraklarda A horizonu granüllerden bloğa kadar değişik strüktür gösterir. B horizonu ise blok yapıdadır. Halomorfik (solonetz) topraklarda strüktür kolumnar veya prizmatiktir. Organik madde bakımından zengin, ağır bünyeli hidromorfik topraklar kaba blok yapı ya da masif yapıdadır.

3.1.3) Gözeneklilik:

Gözeneklilik oluşumu toprak tiplerinin tekstürleri, strüktürleri ve organik madde miktarları ile bağlantılıdır. Ağrı ilinde kireçsiz kahverengi topraklarda özellikle A horizonunda taneler arasında bağlılığın zayıf olması gözenekliliği artırmıştır. Orta ağır bünyeli topraklardan olan kestane renkli topraklarda killi tınlı bünye sebebiyle gözeneklilik daha azdır (% 26 – 55). Kahverengi topraklarda, özellikle A horizonunda gözeneklilik belirgindir. Eleşkirt Ovası'nda dar bir alanda görülen tuzlu alkali topraklar killidir ve killerde gözenek oranı % 50 – 65 oranındadır. Kolüvyal topraklar ise farklı büyüklükteki unsurların bir arada bulunduğu bir toprak tipidir. Bu topraklar içerisinde ince unsurların oranı arttıkça gözeneklilik de artmaktadır. Regosoller zayıf oluşumlu, kaba bünyelidirler. Bu tip bünyelerde gözeneklilik % 37 – 55 arasında değişmektedir. Bazaltik toprakların horizonları iyi gelişmemiştir ve killi topraklardır. Kil topraklardaki gözenekliliği artırmaktadır. İldeki hidromorfik topraklarda organik madde miktarı gözenekliliği artırmış olmakla birlikte yüksek taban suyu seviyesi boşlukları doldurmuştur. Alüvyal topraklarda unsur boyutları irileştikçe gözeneklilik azalmaktadır.

3.1.4) Geçirimlilik:

Toprakların geçirimliliği birçok faktöre bağlı olmakla birlikte Ağrı ilinde toprak geçirgenliği bünye ve topografik koşulların kontrolündedir. Kireçsiz kahverengi topraklarda bünye killi tından kumlu tına doğru uzaklaştıkça geçirgenlik artmaktadır. Kestane rengi topraklarda kil oranı azaldığından geçirgenlik artmıştır. Bazaltik topraklar sığ olmaları, yayıldıkları dağlık ve engebeli sahalarda yüzeysel drenajın kuvvetli olması ve killi olmaları sebebiyle geçirgenliğin az olduğu topraklardır. Regosollerde ise geçirgenlik yüksektir. Çünkü bu topraklar hafif bünyelidir ve su tutma kapasiteleri çok düşüktür. Irmak ve taşkın alanlarındaki kumlu, çakıllı ve moloz malzemelerde de sızdırma özelliği yüksektir.

Ağrı ilinde dağlık arazilerden çeşitli şekillerde aşınıp eğim doğrultusunda eteklere doğru akan kolüvyal topraklarda iri unsurların arasını dolduran ince materyaller geçirgenliği azaltmaktadır. Ayrıca bu topraklar üzerinde eğimin fazla olduğu yerlerde yüzeysel akış geçirgenliği olumsuz etkilemiştir. Sahada eğimin son bulduğu dağlara komşu araziler-

de oluşmuş hidromorfik topraklarda ve taban suyu seviyesi yüksek alüvyal topraklarda zemin zaten nemli olduğundan hatta yağışlı dönemlerde toprak suya doygun ve yüzeyde göllenmeler olduğundan geçirgenlik olumsuz etkilenir.

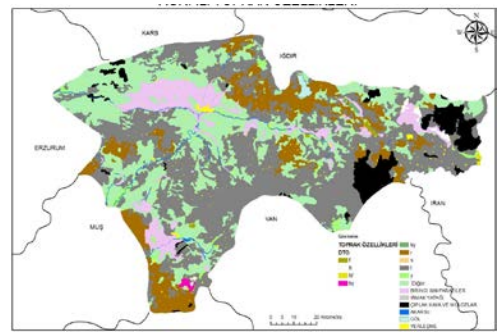
3.2) Toprakların Kimyasal Özellikleri

3.2.1) Toprak Reaksiyonu (Ph):

Yarı kurak ve yarı nemli iklim şartlarının etkili olduğu Ağrı ilinde yağış fazla olmadığından (300 – 600 mm) toprakta kuvvetli bir yıkanma gerçekleşmez. Şiddetli bir kuraklık da söz konusu olmadığından (yıllık sıcaklık ortalaması 6,2 – 9,2 0C) toprak hafif alkali, hafif asit ya da nötral özelliktedir. Ortalama pH değeri 7,57'dir (hafif alkali). Bu değer farklı toprak tiplerine göre değişmekle beraber tuzlu alkali topraklar dışındakiler bu sınıfın içerisinde kalmıştır. Çalışma alanı içerisinde en yüksek Ph değeri tuzlu alkali topraklar (pH 8,5) ile kestane renkli topraklara aittir (pH 8, 0). Bunlar alkalin ve orta derecece alkalin özellik göstermektedir. Kireçsiz kahverengi topraklarda ise pH değeri 6'lara gerileyerek asit değerlere yaklaşmaktadır. Kolüvyal topraklarda pH 7,1 – 7,8 civarında değişirken alüvyal topraklarda PH 6,7 – 8 arasındadır. Bu az çok birbirinden farklı değerler toprakların yıkanma derecesi, organik madde miktarı toprakların yıkanma derecesi, organik madde miktarı ve drenaj şartları ile ilgilidir. Genel olarak Ağrı ilinin güney yarısında hafif alkalin, orta kesim ile ova ve havza tabanlarında orta alkalin değerler, kuzeyde yine hafif alkalin değerler söz konusudur.

3.2.2) Kireç:

Çalışma alanı yarı kurak yarı nemli iklim şartları etkisinde bulunduğundan özellikle A horizonunun altında kireç birikimi için uygun şartlar oluşmuştur. Hatta bazı toprakların oluşumunda (Kestane rengi topraklar, kahverengi topraklar) kalsifikasyon önemli bir süreç olmuştur. Şeryan Çayı boyunca uzanan tuzlu

Şekil 10: *Ağrı İlinde Toprak Özellikleri Haritası.*

alkali topraklarda ise kireç kapilaritenin etkisi ile A horizonunda ve yüzeyde birikmiştir. Yavaş geçirgen ve zayıf drenajlı bu topraklarda B ve C horizonunda da kireç birikimi vardır.

Kolüvyal topraklarda drenaj iyi olduğundan kireçlenme sorunu yoktur (% 1,3 -1,6). Özellikle kireç ihtiva eden arazilerden geçen akarsuların (Besler Deresi, Girnevik Deresi, Balıkgölü Deresi, Akpınar Deresi, Murat Nehrinin Diyadin Kanyonu kesimi, Kom Deresi, Cumaçay) kireci yıkayarak taşıdığı ve biriktirdiği alüvyal topraklarda kireç oranı fazladır. Patnos ve Doğubayazıt'taki hidromorfik topraklarda drenaj kötü olduğundan kireçlenme ve tuzlanma gerçekleşmektedir.

Kestane renkli toprakların oluşumunda kalsifikasyon etkilidir. Yıkanmanın daha fazla olduğu merkez ilçe ve çevresinde A horizonunda kireç azalmaktadır (% 1 – 2). Geçirgenliğin iyi olması nedeniyle kireç daha alt horizonlarda birikmiştir. Bazaltik topraklar Ağrı'da yağışın arttığı dağlık kütleler üzerinde bulunmaktadır ve yüzeysel drenaj iyidir. Bu sebeple A horizonunda kireç oranı düşüktür. Kireçsiz kahverengi topraklar ilin güneyinde Süphan ve Aladağlar'ın yaydığı volkanik arazi üzerindedir. Doğal drenajla yıkanan bu topraklarda kireç oranı azdır (% 1-1,8).

3.2.3) Organik Madde:

Topraklardaki organik madde miktarı iklim, bitki örtüsü, topografya, ana metaryal ve

Şekil 11: *Toprakların Bazı Kimyasal Özellikleri (Kaynak: Ağrı İl Tarım ve Orman Müdürlüğü).*

İlçe	Köy	Toprak Türü	pH	Tuz %	Kireç %	Organik Madde %
Merkez	Beşbulak	Bazaltik	7,15	0	1,3	0,4
	Eskiharman	Kestane rengi	7,77	0,01	1,6	7,9
	Güvenli	Bazaltik	8,02	0,01	0	17,5
	Kovancık	Kestane rengi	7,8	0,02	0,8	0,2
	Tezeren	Kestane rengi	7,5	0,01	1	1,7
	Yurtpınar	Alüvyal	7,3	0,02	1,4	0,8
Taşlıçay	Aşağı Dumanlı	Kestane rengi	7,3	0,01	1	4,4
	Balçiçek	Kestane rengi	7,9	0,03	0,8	2,9
	Yankaya	Kireçsiz Kahverengi	7,4	0,02	1,5	1
	Tanrıverdi	Kireçsiz Kahverengi	7,6	0,02	1	1,2
	Tanyolu	Bazaltik	7,3	0,02	1	0,5
Eleşkirt	Düzyayla	Kestane rengi	7,8	0,02	2,3	15,8
	Goncalı	Kestane rengi	6,6	0	0,9	0,1
	Sultanabad	Alüvyal	8,1	0,01	0	16
	Tahir	Kırmızımsı Kestane Rengi	7,8	0,01	1,5	13,2
	Uludal	Kolüvyal	7,8	0,02	1,3	7,2
Doğubayazıt	Besler	Kestane rengi	7,1	0,01	0,8	0,3
	Bezirhan	Kolüvyal	7,2	0,02	1,6	0,1
	Bulakbaşı	Kestane rengi	7,5	0,01	1,4	0,3
	Sazoba	Alüvyal	7,9	0,02	1,4	7,7
	Uzunyazı	Alüvyal	6,7	0,01	1,03	0,5
Diyadin	Batıbeyli	Kireçsiz Kahverengi	7,9	0,02	1,02	1,6
	Hacıhalit	Kireçsiz Kahverengi	7,7	0,02	1,4	0,7
	Dedebulak	Alüvyal	7,4	0,01	0,2	0,5
	Yolcupınar	Kireçsiz Kahverengi	7,4	0,02	1,5	1,1
	Yukarı Tütek	Kireçsiz Kahverengi	7,1	0	1,8	0,1
Hamur	Danakıran	Kireçsiz Kahverengi	7,1	0,02	1,2	1,5
	Gümüşkuşak	Kireçsiz Kahverengi	7,05	0,02	1,7	0,6
	Kamışlı	Kireçsiz Kahverengi	7,6	0,02	1,3	0,8
	Nallıkonak	Kireçsiz Kahverengi	7,3	0,02	0,9	0,5
Tutak	Alacahan	Kestane rengi	7	0,02	1,1	0,4
	Aşağı Karahalit	Kireçsiz Kahverengi	7,8	0,02	1,3	11,6
	Bayındır	Kireçsiz Kahverengi	6,9	0,01	1,8	0,5
	Döşkaya	Bazaltik	7,6	0,02	1,6	0,4
	Güneşgören	Kireçsiz Kahverengi	7,2	0,01	1,6	0,5
Patnos	Çimenler	Kireçsiz Kahverengi	7,1	0,4	1,5	0,4
	Kızılkaya	Alüvyal	7,6	0,02	2,8	4,6
	Kızkapan	Kolüvyal	7,6	0,01	3,9	2,1

zaman faktörlerinin kontrolü altındadır. Toprağa düşen organik maddelerin ayrışarak bitkilerin yararlanabileceği duruma gelebilmesi için topraktaki sıcaklık, nem ve havalanma koşullarının uygun olması gerekir. Mevcut organik maddenin toprakta kalabilmesi ise drenaj şartları ile ilgilidir. Ağrı ilinde yarı kurak yarı nemli iklim koşulları altında oluşmuş kestane rengi topraklarda sıcaklık ve yağış miktarına bağlı olarak gür bir bitki örtüsü yoktur. Eğim değerleri iyi bir drenaj sağlamaktadır ve toprakta organik maddesinin yıkanmasını kolaylaştırmaktadır.

Mera olarak kullanılan yerlerde otlatma nedeniyle toprağa karışacak bitki miktarı da azalmaktadır. Bütün bunlara bağlı olarak kestane rengi topraklarda organik madde miktarı düşüktür. İlin batısında özellikle Ağrı – Erzurum sınırında ve Şeryan Çayı yamaçlarında oluşmuş Kırmızımsı kestane rengi topraklar sahasında yağış ve sıcaklığın nispeten artışına bağlı olarak organik madde parçalanması da artmış ve toprakta biriken organik madde miktarı azalmıştır. Kahverengi topraklarda ise kuzey yamaçlarda artmakla beraber organik madde miktarı orta derecededir (% 2 – 3). Kireçsiz kahverengi topraklarda drenaj iyidir ve yıkanma söz konusudur. Bu toprakların önemli bir kısmının mera olarak kullanılması da organik madde miktarını düşürmüştür.

Ağrı ilinin kuzeyinde dağlık ve engebeli bir arazi üzerinde bulunan bazaltik topraklar sahasında sıcaklık düşüktür, toprak sığ ve taşlıdır. Bu durum bitki gelişimi için uygun şartlar sunmaz. Bazaltik topraklar organik madde bakımından fakirdir (% 0,4) ve verimsizdir. İlin engebeli arazisinde yamaçların eteklerinde oluşmuş Kolüvyal topraklarda organik madde miktarı orta seviyededir. Kuzey yamaçlarda, drenajın kuvvetli olmadığı kesimlerde ve taban suyu seviyesinin yüksek olduğu noktalarda bu oran artmaktadır (% 7). Şeryan Çayı boyunca dar bir alanda bulunan tuzlu alkali topraklar çoğu bitkinin yetişmesine uygun değildir. Bu sebeple organik madde miktarı düşüktür.

Hidromorfik topraklar organik madde bakımından zengindir. Özellikle bu topraklar üzerinde yetişen çayır bitki örtüsü ve yetersiz drenaj organik madde miktarını artırmıştır (% 5 – 6). Taban suyu seviyesi yüksek alüvyal topraklarda da durum bu şekildedir. Patnos'da çok dar bir alanda görülen regosollerde düşük su tutma kapasitesi ve yüksek geçirgenlik yüzünden bitki örtüsü cılızdır, organik madde miktarı düşüktür.

TOPRAK SU İLİŞKİSİ

4.1) Tarla Kapasitesi:

Ağır bünyeli ve organik madde miktarı fazla olan toprakların tarla kapasitesi yüksek, kaba bünyeli ve organik madde miktarı az olan toprakların tarla kapasitesi düşüktür. Ağrı ili toprakları genellikle orta ağır bünyelidir. İlde tarla kapasitesi yüksek olan topraklar ağır bünyeli ve yüksek organik madde miktarı ile hidromorfik topraklar ve yine ağır bünyeli tuzlu ve alkali topraklardır.

Irmak yataklarında ve ova tabanlarında oluşmuş alüvyal topraklar orta ağır bünyeli, yamaçların eteklerinde oluşan Kolüvyal topraklar ise daha hafif bünyelidir. Bu sebeple alüvyal toprakların tarla kapasitesi daha yüksektir. Drenajı iyi olmayan alüvyal topraklarda tarla kapasitesi daha da artmaktadır. Regosoller de hafif bünyeli topraklar olduklarından tarla kapasiteleri düşüktür.

Kireçsiz kahverengi topraklar Patnos ilçesinde birkaç nokta dışında neredeyse tamamen ilin güney yarısını kaplamıştır. Bu topraklar killi, siltli, kumlu yapısıyla orta derecede bir tarla kapasitesine sahiplerdir. İlin kuzey yarısında birbirine paralel iki kuşak halinde uzanan kestane rengi ve bazaltik topraklar da orta derecede tarla kapasitesine sahiptir.

4.2) Solma Noktası:

Solma noktası toprağın tekstürü ve organik madde miktarı ile ilgilidir. Toprağın bünyesi ağırlaştıkça ve organik madde miktarı arttıkça solma noktasında bulunan su miktarı artmaktadır.

Ağrı ilinde tabansuyu seviyesi yüksek olmayan alüvyal topraklarda, kil oranı düşük kolüvyal topraklarda ve regosollerde solma noktası düşüktür. Hidromorfik topraklar ile tuzlu alkali topraklarda kil oranı arttığından solma noktası da yükselmiştir. Ağrı ili arazisinde en fazla yer kaplayan kireçsiz kahverengi, kestane rengi ve bazaltik topraklar da ise solma noktası kil oranının artıp azalmasına bağlı olarak değişmektedir.

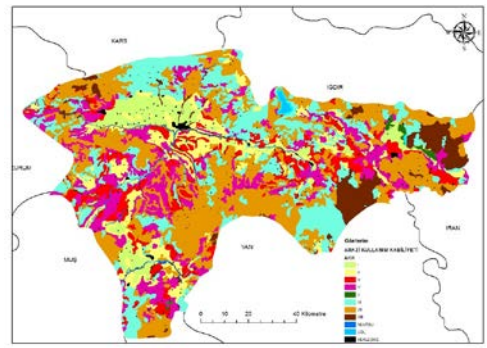
4.3) Alınabilir Nem:

Ağır bünyeli topraklarda alınabilir nem daima % 10 ve üzerindedir. Kumlu topraklarda ise % 5 – 10 arasında değişir. Organik madde miktarı alınabilir nemi olumlu etkiler. Ağrı arazisinde kireçsiz kahverengi topraklar ile kestane rengi toprakların oranını % 69 olduğu düşünüldüğünde genel olarak il topraklarının alınabilir nem kapasitesinin orta düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Bu topraklarda tın tekstürü arttıkça su tutma kapasitesi artmakta, kum oranı arttıkça azalmaktadır. Taban suyu seviyesi yüksek olmayan kumlu alüvyal ve kolüvyal topraklar ile regosollerde yüksek geçirgenlik sebebi ile alınabilir nem azdır.

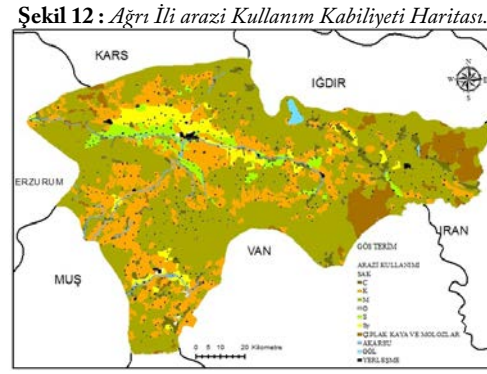
ARAZİ KULLANIM KABİLİYETİ

5.1) Birinci Sınıf Araziler:

İklime uygun her türlü kültür bitkisinin yetişmesine uygun olan birinci sınıf araziler Ağrı ilinde ova tabanlarında (Ağrı – Eleşkirt Ovası, Patnos Ovası) akarsu boylarında (Murat Nehri, Sarısu Deresi, Badişan Deresi) ve Doğubayazıt sazlığı alanında bulunmaktadır. Toplam alanları 80803 ha. olup il yüzölçümünün % 7'si oranındadır. Sulu tarım, yetersiz sulu tarım, kuru tarım, mera ve yerleşme faaliyetleri için kullanılmaktadır.

Şekil 12 : *Ağrı İli arazi Kullanım Kabiliyeti Haritası.*

Şekil 13: *Ağrı ili Arazi Kullanımı.*

5.2) İkinci Sınıf Araziler:

Genellikle ova tabanlarında birinci sınıf arazilerin çevresinde bulunurlar. Ayrıca Murat Nehri'ne karışan yan kolların çevresinde (Merkeş Deresi, Tuzlu Dere, Kavakyolu Deresi, Kesikçay, Şeryan Çayı) ve Patnos Sazlığın 'da görülürler. Özellikle kuru tarım yapılmakla birlikte yetersiz sulu tarım ve yerleşme amacıyla da kullanılmaktadır. İl yüzölçümünün % 9'u oranında olan bu topraklar birinci sınıf arazilere göre kültür bitkilerini yetiştirirken az da olsa sınırlılıklara sahiptir ve bazı önlemler almayı gerektirir.

5.3) Üçüncü Sınıf Araziler:

Bu tip araziler eğim ve yükselti değerlerinin biraz daha arttığı akarsu çevrelerinde (Balıkgölü Deresi, Sarısu Deresi, Murat Nehri'nin kaynak kesimi) görülmektedir. Tarım arazisi, mera, çayır ve ağaç yetiştirme alanı ola-

rak kullanılabilecek bu topraklarda özellikle kuru tarım yapılmaktadır. İl yüzölçümünün % 8,5'ini oluşturan bu topraklarda sınırlandırıcı iklim şartları ve düşük verim söz konusudur.

5.4) Dördüncü Sınıf Araziler:

Üçüncü sınıf arazilerin çevresinde, Ağrı Dağı, Süphan Dağı, Kılıç Dağı yamaçları ve eteklerinde bu tip arazileri görmek mümkündür. Bitkiler için şiddetli sınırlılıklara sahip olan bu topraklar (eğim, sığlık, drenaj, erozyon, tuzluluk – alkalilik, düşük su tutma kapasitesi sorunları, iklim tehdidi) yine de özel toprak koruma ve kullanma uygulamalarıyla tarım, mera, çayır ve orman arazisi olarak kullanılabilir. İl yüzölçümünün % 16,5'ini oluşturan bu topraklar mera (% 68.9), kuru tarım ve çayır arazisi olarak kullanılmaktadır.

5.5) Beşinci Sınıf Araziler:

Doğubayazıt sulak alanı ve buradaki göllerin çevresindeki bataklıklar, Patnos sulak alanı ve buradaki göllerin çevresindeki bataklıklar beşinci sınıf arazilerdir. Bu arazilerde taban suyu seviyesinin yüksek olması ve yetersiz drenaj gleyleşmeye sebep olmuştur. Bu sebeple kültür bitkilerinin gelişimini sınırlandırır. Sucul otlar ve ağaçların yetişmesine elverişlidir. İl yüzölçümünün % 0,4'üne denk gelen bu araziler çayır olarak kullanılmaktadır.

5.6) Altıncı Sınıf Araziler:

Bu tip araziler Ağrı ilinde özellikle dağlık alanlarda (merkez ilçenin kuzeyinde Aras Güneyi Dağları, Aladağlar, Mozik Dağı, Süphan Dağı), Balık Gölü çevresinde ve yer yer bazaltik topraklar üzerinde bulunur. Kültür bitkilerinin yetiştirilmesi için düzeltilemez sınırlılıklara sahip olan bu topraklar (dik meyil, olumsuz iklim, sığlık, taşlılık, sel basması tehlikesi, aşırı yaşlık) çayır ve mera için uygundur. İl arazisinin % 34,9'unu kaplayan bu araziler özellikle mera (% 40) az miktarda da kuru tarım arazisi olarak kullanılır.

5.7) Yedinci Sınıf Araziler:

Ağrı ilinde çok dik eğimli, sığ, taşlı ve erozyona maruz dağlık alanlar üzerinde (Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı, Zor, Akyayla, Aladağlar, Kılıç, Taşkom, Büyük Kösedağ, Süphan, Bulutpınarı Dağları) bulunurlar. İl arazisinin % 34,9'unu kaplayan bu topraklar kültür bitkilerinin yetiştirilmesi bir yana mera ve çayır ıslahı için bile uygun değildir. Neredeyse tamamı mera olarak kullanılır.

5.8) Sekizinci Sınıf Araziler:

Bu tip araziler çıplak kaya ve molozlardan oluşur (bazı akarsuların taşkın alanları ile Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı dağları yamaçları, Tendürek ve Süphan Dağı kuzey yamaçları, yer yer Kösedağ ve Çakmak dağları üzerinde). Ot, ağaç ve kültür bitkilerinin yetişmesine elverişli olmayan bu araziler il yüzölçümünün % 5,6'sını kaplar.

TARIMSAL POTANSİYEL

Ağrı ilinin buraya kadar ele alınmış olan iklim şartları, eğim, erozyon, drenaj, derinlik, taşlılık, yaşlık, su tutma kapasitesi, tekstür, strüktür, tuzluluk, alkalilik, organik madde miktarı, tarla kapasitesi, solma noktası gibi toprak özelliklerinin tümü dikkate alındığında tarımsal potansiyelleri bakımından farklı toprak grupları ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilk grup birinci derecede önemli tarım arazileri ya da mutlak tarım arazileridir. Ağrı ilinde bu nitelikteki araziler ya akarsuların yerleştiği ve alüvyonlarının yaydığı düzlüklerdir ya da mutlaka akarsu çevresindeki düzlüklerdir (Murat Nehri ve kolları, Şeryan Çayı ve kolları, Badişan Deresi ve kolları, Balıkgölü ve Sarısu dereleri boyunca uzanan araziler). İlde 185101 ha (% 16,2) arazi bu niteliktedir ve toprak sıcaklığı, derinliği, tuz ve sodyum miktarı, taşlılık (% 10), eğim değerleri (% 6'yı geçmez) yöreye uyum sağlamış her türlü kültür bitkisinin yetiştirilmesine uygundur. Taban suyu seviyesi ve geçirgenlik bitkilerin

büyümesini engellemez.

Tarımsal potansiyelleri bakımından diğer bir arazi grubu ikinci derecede önemli tarım arazileridir. Bu toprakların kültür bitkilerinin yetiştirilmesinde çok önemli sınırlılıkları olsa da (% 6 – 12 arasında eğim, erozyon, su basması, sığlık, yaşlık vb.) tahıl, bazı endüstri bitkileri ve yem bitkilerinin yetiştirilmesinde ekonomik öneme sahiptir. Ağrı ilinde bu nitelikteki arazilerin genellikle mutlak tarım arazilerinin çevresinde bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Doğubayazıt Ovası ve ilçe arazisi, bazı dağlık kütlelerin eteklerinde ya da ova kenarlarında (Patnos Ovası) yan kolların ana akarsuya kavuşum noktalarında (Cumaçay) bu tip arazileri görmek mümkündür. Bu gruptaki araziler Ağrı ilinde 95236 ha. (% 8) alan kaplar.

Ağrı ilinde karasal iklim şartları çay, antep fıstığı, zeytin, fındık, muz, turunçgiller ve incir gibi ihraç değeri olan bağ – bahçe bitkisi özel tarım ürünlerinin yetişmesine elvermediğinden üçüncü derecede önemli tarım arazileri grubu yoktur.

Ağrı ilinde işlemeli tarıma uygun olmayan ya da sınırlı uygun olan diğer araziler 853718 ha. olup il yüzölçümünün % 75'ine denk gelmektedir.

SONUÇ

Ağrı ilinde anakaya üzerinde oluşmuş topraklar sığ ve taşlıdır. Anakayanın yapısal ve renksel özellikleri topraklara da yansımıştır. Kireçsiz kahverengi topraklar bazalt, andezit ve piroklastik kayaçlar üzerinde bulunmasına rağmen kestane rengi topraklar kırıntılı, karbonatlı kayaçlar ile neritik ve pelajik kireçtaşları üzerinde oluşmuştur. Bazaltik topraklar bazaltlar ve andezitler üzerindedir. Silisyum içeriği yüksek olan granit, riyolit ve dasit gibi kayaçlar üzerinde açık renkli, sığ, kumlu ve asidik reaksiyonlu topraklar oluşurken silisyum içeriği düşük olan bazalt ve andezit üzerinde daha koyu renkli ve nispeten daha derin, killi, alkali ve pH derecesi daha yüksek topraklar oluşmuştur. Aynı durum metamorfik kayaçlar üzerinde de gerçekleşmiştir. Ancak sahada volkanik akıntılar henüz genç olduğundan arazi birçok yerde taşlı, kayalı ve engebelidir.

Kayaçların çözülmeye karşı dirençleri onların aşınma tempolarını artırmış ya da azaltmıştır. Kiltaşı ya da içerisinde kil oranı fazla olan kayalar geç aşındığından üzerlerinde daha ince toprak tabakaları oluşmuştur. Ayrıca bazalt, andezit, dasit ve riyolitlerde kayacı oluşturan minerallerin ince taneli olması ayrışmayı güçleştirdiğinden sığ toprakların oluşumuna neden olmuştur. Ofiyolitler üzerinde tınlı, alkali ve sığ topraklar gelişmiştir.

Tortul kayaçlar daha yumuşak ve gözenekli olduklarından daha çabuk ayrışmışlar ve daha derin topraklar oluşturmuşlardır. Ancak hepsi aynı ayrışma özelliklerine sahip değildir. Kireçtaşı, kiltaşı, silttaşı, şeyl ve dolomit üzerinde sığ ve orta derin, killi tınlı, bazik reaksiyonlu, marn üzerinde sığ topraklar gelişmiştir. Kuvars içeren kumtaşları üzerinde ise asidik, tınlı kumlu topraklar oluşmuştur.

Ağrı ilinin jeomorfolojik özellikleri toprak profillerinin oluşumu ve gelişimi üzerinde oldukça etkilidir. İlde kısa mesafelerde yükseltinin artarak değişmesi farklı sıcaklık ve yağış şartlarının, farklı bitki örtüsü türlerinin ortaya çıkmasına böylece farklı toprak tiplerinin oluşmasına neden olmuştur. İl arazisinde ova ve düzlükler % 16 oranında, toprak oluşumunu sınırlandıran yüksek eğimli, dağlık ve engebeli sahalar % 76 oranındadır. Eğimin bu kadar yüksek olması yağan yağmur ve eriyen kar sularının yüzeysel akışa geçmesini kolaylaştırmış sızmayı kısıtlamıştır. Gerekli suyu alamayan topraklarda ayrışma zorlaştığından toprak oluşumu yavaş gerçekleşmektedir. Bu kurak topraklarda özellikle de güney yamaçlarda tarla kapasitesi düşmekte, toprakların tarımsal potansiyelleri de azalmaktadır. Bitki

örtüsü cılız kaldığından erozyon şiddetlenmekte ve geride taşınması zor taşlı, kayalı sığ topraklar kalmaktadır. Dağ eteklerine indirilen aşınım malzemesi kolüvyal topraklar ile birikinti konilerini oluşturmuş fakat yamaçlarda horizonlaşmayı önlemiştir. İlde eğimin yetersiz olduğu sazlık ve bataklıklarda ise (% 0,4) toprakta biriken, yüzeyde ve toprak içerisinde drene olamayan sular gleyleşmeye sebep olmuştur.

Yarı kurak yer yer yarı nemli karasal şartlarının etkili olduğu Ağrı'da iklim ana kayanın etkilerini gizlemeye yetmemiştir. Ancak yine de toprak oluşumu ve gelişimi üzerinde iklimin önemli etkileri vardır. Enlem, yükselti ve karasallığın etkisi ile günlük ve mevsimler arasındaki sıcaklık farklarının fazla olması fiziksel ayrışmayı öne çıkarmıştır. Daha çok fiziksel ayrışmaya uğrayan kayaçlar eğim doğrultusunda eteklere doğru sürüklenmektedir. İlde gece ve gündüz arasındaki sıcaklık farkı, sık görülen erken ve geç donlar, vejetasyon devresinin kısa olması, yağış miktarının azlığı bitki çeşitliliğini azaltmış gür bir bitki örtüsünün gelişmesine engel olmuştur. Bu durum hem mevcut erozyonu şiddetlendirmiş hem de toprakta organik madde miktarını azaltmıştır. Toprakta suyun mevcut olduğu nemli dönemde ise buharlaşma şiddetli olmadığından kapilariteye bağlı tuzlanma ve alkalileşme yaygın değildir. Ancak temmuz, ağustos ve eylülde toprakta oluşan su noksanı tarımsal verimliliği düşürmektedir.

Ağrı ili toprakları hidromorfik ve halomorfik topraklar dışında orta ağır bünyeli olduğundan geçirgenlik, tarla kapasitesi, solum noktası ve alınabilir nem kapasitesi de orta düzeyde gerçekleşmektedir. Toprakların strüktürü genellikle A horizonunda granüler yapıda B horizonunda köşeli ya da blok yapıdadır. Bu sebeple A horizonunda geçirgenlik orta derecede B horizonunda daha azdır. İl toplam arazisinin % 41'i kültür bitkilerini yetiştirmeye uygundur. Ancak tarım potansiyeli yüksek bu topraklar amacı dışında kullanılmaktadır. Mera olarak kullanılan arazilerin içerisinde (% 48) I. ve II. Sınıf araziler olduğu gibi tarım alanları içinde de (% 31) VI. Hatta VII. sınıf arazi bulunabilmektedir. Birinci ya da ikinci derecede tarım arazisi olduğu halde tarım dışı kullanılan toprakların tarıma kazandırılması bu topraklar üzerinde yapılan yerleşme, mera, çayır faaliyetlerinin tarıma uygun olmayan arazilere taşınmalıdır. Mevcut durumlarıyla tarıma uygun olmayan V. ve VI. Sınıf araziler ise taşları temizlenerek, drenajları sağlanarak, erozyon için önlemler alınarak, bitki besin maddeleri eklenerek, kil oranları dengelenerek tarıma uygun hale getirilmesi ülkemiz tarımının geleceği için çok önemlidir.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Açlan, M., Turgut, İ.K. (2017). Şekerbulak (Diyadin-Ağrı) Dolaylarında Yüzeyleyen Volkanik Kayaçların Minerolojik- Petrografik ve Jeokimyasal Özellikleri. Çukurova Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi, 32(4), 163-174.

Açlan, M., Davran, N. (2019). Karlıca Volkanitlerinin (Hamur-Ağrı) Petrografik ve Jeokimyasal Özellikleri. Yerbilim, 40(1), 72-91.

Altınlı. E., (1966). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun jeolojisi. MTA Dergisi, 66-67.

Arni, P., (1939). Anadolu'nun Umumi Bünyesi ile Mineral ve Petrol Yatakları Arasındaki Münasebetler. MTA Mecmuası, 2/15.

Atalay, İ., (1983). Erzurum Ovası ve Çevresinin Toprakları. Ege Coğrafya Dergisi, 1(1), 68-99.

Atalay, İ., Gündüzoğlu, H. (2015). Türkiye'nin Ekolojik Koşullarına Göre Arazi Kabiliyet Sınıflandırılması. İzmir: Meta.

Atalay, İ., Efe, R. (2015). Türkiye Biyocoğrafyası. İzmir: Meta.

Atalay, İ. (2016). Toprak Oluşumu Sınıflandırılması ve Coğrafyası (5. Baskı). İzmir: Meta.

Avcı, V., Sunkar, M. (2017). Ağrı'da Yaşanan Sel ve

Taşkınlar İle Kentsel Gelişim Arasındaki İlişkiler. Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 395-403.

Aydındağ, A., Erkanol, D., (2014). Diyadin (Ağrı) Travertenlerinin Jeolojik Özellikleri Tektonik Açıdan Değerlendirilmesi. 67. Türkiye Jeoloji Kurultayı.

Belli, O., (2015). Tarih Boyunca Ağrı Dağı. Birinci Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu. Ağrı: Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları, 4-21.

BLUMENTHAL, M., (1959). Ağrı Volkanı ve Sedimanter Çevresinin Dağları, İ.Ü.Fen Fak. Mec. 3-4.

Ercan, T., Keskin, İ., Dönmez, M. (1993). Eleşkirt (Ağrı) Yöresindeki Tersiyer Yaşlı volkanizmanın Jeokimyasal Özellikleri ve Bölgesel Yayılımı, Jeoloji Mühendisliği, 42, 74-88.

Ercan, T. ve diğerleri. (1990). Doğu ve Güneydoğu Anadolu Neojen Volkanitlerine İlişkin Yeni Jeokimyasal, Radyometrik ve İzotopik Verilerin Yorumu. MTA Dergisi, 110, 143-164.

Karaoğlu, M., Çelim, Ş. (2018). Doğu Anadolu Bölgesi ve Iğdır'ın Jeolojisi ve Toprak Özellikleri. Journal of Agriculture, 1(1), 14-26.

Kaya, F., (2013). Ağrı Merkez İlçede Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Şartlarla İlişkisi. İnternational journal of social science, 6 (8), 297-328.

Kaya, F., (2014). Doğu Anadolu Karasal İkliminin Belirgin Olarak Yaşandığı Yörelerden Biri Olan Ağrı İlinin İklim Özellikleri. Journal of Agriculture, 26, 27-55.

Kaya, F., Karataş, Y. Beyazıt Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(30), 159-180.

Kaya, F. (2015). Diyadin (Ağrı) İlçesinde Jeotermal Seracılık. İnternational journal of social science, 37, 21-38.

Ketin, İ., (1966). Anadolu'nun Tektonik Birlikleri. Maden Tetkik Arama Dergisi, 20-34.

Lahn, E. (1945). Anadolu'da Neojen ve Dördüncü Zaman Volkanizması. Türk Coğrafya Dergisi, 7/8, 37-49.

Mater, B. (1998). Toprak Coğrafyası. İstanbul: Çantay.

Mutlu, H., Aydın, H., Kazancı, A. (2013). Diyadin (Ağrı) jeotermal sahasına yönelik jeokimyasal ve izotopik bulgular. 11. Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi, 47-67.

Saya, Ö., Günet, E., (2014). Türkiye Bitki Coğrafyası. Ankara: Nobel.

Şaroğlu, F., Güner, Y. (1979). Tutak Diri Fayı Özellikleri ve Çaldıran Fayı ile İlişkisi. Yer Yuvarı ve İnsan, 4(1), 11-14.

Şaroğlu, F., Güner, Y. (1981). Doğu Anadolu'nun Jeomorfolojik Gelişimine Etki Eden Öğeler; Jeomorfoloji, Tektonik, Volkanizma İlişkileri. Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, 24, 39-50. 2 Temmuz 2004 Doğubayazıt Depremi Yer-Yapı İlişkisi ve Yaşanan Kayıplar. Deprem Sempozyumu, 1074-1080.

Şaroğlu, F., Yılmaz, Y. (1986). Doğu Anadolu'da Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrim ve Havza Modelleri. Maden Tetkik ve Arama Dergisi, 107, 73-94.

Tapan, M., Özvan, A., Şengül, A. (2005).

Keskin, M., (1998). Erzurum- Kars Platosunun Çarpışma Kökenli Volkanizmasının Volkano Stratigrafisi ve Yeni K-Ar Yaş Grupları Işığında Evrimi: Kuzeydoğu Anadolu. MTA Dergisi, 120, 135-157.

Türkecan, A., (2017). Türkiye'nin Doğu Bölgelerinde Gözlenen Kuvaterner Yaşlı Volkanik Etkinlikler. Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni, 22, 63-78.

Yazgan, Ş., Kadanalı, E. (2012). Ağrı İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14 (22),5-10.

Zaman, M., Polat, S., Özdemir, M. (2000). Diyadin Kaplıcaları. Doğu Coğrafya Dergisi, 6(4), 349-377.

Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları (1991). Ağrı İli Arazi

Varlığı. Ankara.

Ağrı Valiliği İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü (2014). Çalıştay Raporu.

Ağrı İli Merkez İlçesi Sınırını Kapsayan Alanın İmar Planına Esas Jeolojik Jeoteknik Etüt Raporu. (2015). ARE Jeoteknik. Ankara.

Ağrı İl Gıda tarım ve hayvancılık müdürlüğü faaliyet raporu. (2017).

Ağrı Meteoroloji İl Müdürlüğü(2019), Uzun Yıllar Tüm Parametreler Bülteni.

Ağrı Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü Çevre Durum Raporu. (2017).

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü. (2015). Toprak Etüt El Kitabı. Ankara.

AN EVALUATION ON THE INDUSTRIAL STRUCTURE OF AĞRI PROVINCE

Şekip YAZGAN*
Murat İBİK**

ABSTRACT

Structural transformation refers to the shifts in the economy between agriculture, industry and service sectors. In this context, the concept of economic growth is generally expressed as a dynamic structural transformation process, in which the weight of production and employment shifts from agriculture to industry and then from industry to services. Structural transformation occurs as a result of the increase in productivity resulting from changes in the composition of sectors in favour of the industrial sector. For this reason, the industrial sector has an important position in terms of production increase and structural transformation. It is observed that many developing countries attach importance to industrialization in order to catch up with developed countries in terms of per capita income. In this context, the study aims to make a general evaluation of the current situation of the industry in the province of Ağrı, and firstly the distribution of the enterprises registered in the industrial registry according to the data of the Ministry of Industry and Technology is examined. The results obtained from the data line, between geographic regions of the Turkish industry is distributed in an unequal manner, a large proportion of registered businesses in the industrial registry in Turkey indicate that Turkey's western and located in the southern region. It is seen that this unequal distribution of industry at geographic level is valid in terms of R&D and innovation performances of the regions where the firms in the industrial sector are located. Eastern Anatolia Region, which is located in the province of Ağrı, ranks last in all regions in terms of the number of enterprises registered in the industrial registry and R & D and innovation performances of the regions. Considering the position of Ağrı in the provinces located in the Eastern Anatolia Region, it is seen that 176 of the 4267 enterprises registered in the industrial registry in the Eastern Anatolia Region are in Ağrı. This figure of 0,12's percent of registered businesses to the industrial track record in Turkey, the company registered the record industry in the Eastern Anatolia Region where the means of 4,12's percent in Agri province. Ağrı is in the middle ranks in the Eastern Anatolia Region in terms of the number of enterprises registered in the industrial registry and R & D and innovation performances of the provinces. Most of the enterprises in the province of Ağrı and hence the industrial employment is in the Low and Medium-Low technology levels according to their technology levels. Within this framework, when the production structure of Ağrı province is evaluated, it is considered that industrial goods that require low and medium-low technology level can be produced in Ağrı Province. In order to develop the industry of Ağrı, it is considered that in addition to carrying out activities aimed at developing university-industry cooperation and increasing the number of entrepreneurs in the province, additional support should be provided for international and national investors to invest in Ağrı Province.

***Key words*:** *Ağrı Province, Industry, Turkey.*

* *Assistant Professor, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversity, syazgan@agri.edu.tr*

** *The Ministry of Industry and Technology Provincial Deputy Director, murat.ibik@sanayi.gov.tr*

AĞRI İLİNİN SANAYİ YAPISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Şekip YAZGAN*
Murat İBİK**

GİRİŞ

Kalkınma literatüründe sıklıkla kullanılan bir kavram olan "yapısal dönüşüm" kavramı, ekonomideki tarım, sanayi ve hizmetler sektörleri arasındaki kaymaları ifade etmektedir (Doğruel ve Doğruel, 2018:269). Bu kapsamda ekonomik büyüme kavramı en genel haliyle, üretimin ve istihdamın ağırlığının önce tarım sektöründen sanayi sektörüne daha sonra da sanayi sektöründen hizmetler sektörüne doğru kaydığı dinamik bir yapısal dönüşüm süreci olarak ifade edilmektedir (Soydan, 2018:385). Yapısal dönüşüm, sektörlerin bileşiminde sanayi sektörü lehine değişim ile meydana gelen verimlilik artışı neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda sanayi sektörü ve daha dar anlamda imalat sanayi üretim artışı ve yapısal dönüşüm açısından önemli bir konumda bulunmaktadır. Gelişmekte olan birçok ülkenin kişi başına düşen gelir bakımından gelişmiş ülkelere yetişebilmek için sanayileşmeye önem verdikleri gözlemlenmektedir. Bu sebeple genelde sanayi sektörü özelde imalat sanayi, ekonomik büyümenin ve gelişmenin "motoru" (Kaldor, 1966) veya "lokomotifi" (Rodrik, 2016) olarak nitelendirilmektedir.

Literatürde sanayileşmenin ülkelerin ekonomik büyüme performansları üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların birçoğunun konuyu sanayi sektörünün ekonomik büyümenin motoru olduğunu ifade eden Kaldor Yasası çerçevesinde ele aldıkları görülmektedir. Kaldor Yasası, sanayi sektöründe ileri ve geri üretim bağlantılarının ekonominin diğer sektörleri tarım ve hizmetler sektörlerine göre daha kuvvetli olduğunu ifade etmektedir. Sanayi sektöründe ileri ve geri üretim bağlantılarının kuvvetli olması sayesinde, sanayi sektöründe yaratılan birim talep artışının ekonominin tümüne etkisi, diğer sektörlere göre daha kuvvetli olmaktadır. Bu itibarla sanayi sektörünün büyümesi ile toplam ekonominin büyümesi arasında pozitif yönlü güçlü bir bağlantı bulunmaktadır. Bunun yanında sanayi sektörü yeni teknolojilerin üretimi ve kullanımı açısından sağladığı olanaklarla da görece önemli bir sektör durumunda bulunmaktadır. Sanayi sektöründe üretkenliği arttırıcı teknolojik yenilikler, ekonominin diğer sektörleri olan tarım ve hizmetler sektörlerinde de uygulama alanları bularak, önemli pozitif dışsallıklar yaratmaktadır. Bu açılardan bakıldığında, sanayi sektörü sadece kendi içerisindeki üretim/teknolojik yenilik bağlantıları ile değil, aynı zamanda bu unsurlar üzerinden ekonominin tümüyle kurduğu bağlantılar yoluyla da sürdürülebilir ekonomik büyüme için kritik sektör durumunda bulunmaktadır (Tregenna, 2008; 2009). Sanayi sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki olumlu katkılarını ortaya koyan literatüre paralel olarak Türkiye'de de 2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planında sanayi sektörünün odak sektör olarak tespit edildiği ve plan hedeflerinin, "verimliliği odağına alan, sanayi sektörünün başat rol üstlendiği, ihracata dayalı istikrarlı bir büyüme modeli çerçevesinde belirlendiği" ifade edilmektedir (TCCSBB,2019:27).

Bu kapsamda, Ağrı ili sanayisinin mevcut durumunun genel bir değerlendirmesinin yapılmasının amaçlandığı çalışma, dört

* *Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, syazgan@agri.edu.tr*
** *Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (STB) İl Müdür V., murat.ibik@sanayi.gov.tr*

bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünü takip eden birinci bölümünde sanayi siciline kayıtlı işletme sayıları ve sanayi sektörlerinin bulunduğu illerin ve bölgelerin yenilik kapasite göstergeleri kullanılarak Türkiye'de sanayi sektörünün coğrafi dağılımı incelenmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, sanayi siciline kayıtlı işletme sayıları ve sanayi sektörlerinin bulunduğu illerin ve bölgelerin yenilik kapasiteleri göstergeleri bağlamında Ağrı ilinin Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi içerisindeki konumu ortaya konulmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Ağrı ili sanayisi, sektörel dağılım, istihdam, sınai mülkiyet hakları, Organize Sanayi Bölgesi (OSB) ve Sanayi Siteleri (SS) olarak ifade edilen Ekonomik Gelişim Bölgeleri ve dış ticaret göstergeleri açısından değerlendirilmektedir. Çalışma, bulguların değerlendirildiği sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır.

1. TÜRKİYE'DE SANAYİ SEKTÖRÜNÜN COĞRAFİ DAĞILIMI

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (STB) 2019 yılı verilerine göre sanayi siciline kayıtlı işletmelerin coğrafi bölgeler arasındaki dağılımları Tablo.1'de gösterilmektedir. Sanayi sektörünün bölgesel dağılımının ortaya konulmasının, coğrafi bölgelerde bulunan illerin sayısı, yüzölçümleri ve nüfusları gibi bölge toplamını yansıtan karşılaştırılabilir büyüklükleri farklı olsa da Türk sanayisinin mekânsal dağılımının konusunda yardımcı olacağı düşünülmektedir. Tablo.1 incelendiğinde, coğrafi bölgeler tanımı çerçevesinde yapılan sıralama sonuçlarına göre, Marmara Bölgesinin, Türkiye'de sanayi sicil belgesine sahip işletmelerin yüzde 39,32'sini bünyesinde bulundurarak ülke genelinde yer alan 7 bölge içerisinde ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Marmara Bölgesi'ni yüzde 21,02'lik pay ile İç Anadolu Bölgesi izlemektedir. İç Anadolu Bölgesi'ni ise yüzde 14,79'luk pay ile Ege Bölgesi takip etmektedir. Bu üç bölgeyi sırasıyla yüzde 9,14, yüzde 7,73, yüzde 5,04 ve yüzde 2,96'lık paylarla sırasıyla Akdeniz, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri izlemektedir. Tüm bu sonuçlara genel olarak bakıldığında, Türkiye'de sanayi siciline kayıtlı işletmelerin yüzde 84,28'sinin Marmara Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Ege Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi olmak üzere Türkiye'nin batı ve güney bölgelerinde konumlandığı, Karadeniz Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesinde ise sanayi siciline kayıtlı işletmelerin yüzde 15,72'sinin bulunduğu görülmektedir. Tüm bu sonuçlar Türk sanayisinin coğrafi bölgeler arasında eşit olmayan bir biçimde dağıldığını göstermektedir.

Tablo.1: *Türk Sanayisinin Bölge Düzeyinde Dağılımı*

BÖLGELER	SANAYİ SİCİLİNE KAYITLI İŞLETME SAYISI	PAY (%)
Marmara Bölgesi	56656	39,32
İç Anadolu Bölgesi	30284	21,02
Ege Bölgesi	21312	14,79
Akdeniz Bölgesi	13170	9,14
Karadeniz Bölgesi	11131	7,73
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	7256	5,04
Doğu Anadolu Bölgesi	4267	2,96
TOPLAM	**144076**	**100,0**

Kaynak: *STB (2019).*

Günümüzde sanayi sektöründe bulunan firmaların içerisinde bulundukları küresel rekabet koşuları, sanayi sektöründe bulunan firmaların Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine, yenilikçilik çalışmalarına ağırlık vermelerini zorunlu hale getirmektedir (İSO,2018: 13). Bu kapsamda sanayi sektörlerinin bulunduğu illerin ve bölgelerin yenilik kapasitelerinin ortaya konulması önem arz etmektedir. Belgin ve Avşar (2019), Türkiye'de illerin ve bölgelerin Ar-Ge ve yenilik performanslarını, Gri İlişkisel Analiz Yöntemini kullanarak ortaya koymaktadır. Söz konusu araştırmada, illerin veya bölgelerin Ar-Ge ve yenilik performans endeksi oluşturulabilmesi için önerilen model, performans bileşenleri olarak adlandırılan 5 temel bileşen (Beşerî Sermaye, Ar-Ge ve Yenilik Altyapısı, Bilimsel Araştırma Etkinliği, Ar-Ge Yetkinliği ve Kamu-Üniversite-Sanayi İş birliği (KÜSİ) ile Fikri Sınai Mülkiyet Hakları (FSMH) ve Ticarileşme) ve bu 5 temel bileşenin altında yer alan 29 adet göstergeden oluşturulmaktadır. Söz konusu araştırma sonucunda, 5 temel bileşende alınan performans puanlarına göre 7 coğrafi bölge içerisinde Marmara Bölgesinin birinci sırayı, ikinci ve üçüncü sıraları ise sırasıyla İç Anadolu Bölgesi ve Ege Bölgesinin aldığı görülmektedir. Genel olarak bakıldığında ise; Akdeniz ve Ege Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgelerinin birbirine yakın performans puanlarına sahip olduğu belirtilen araştırmada, Ar-Ge ve yenilik performans sıralamasında Doğu Anadolu Bölgesi son sırada bulunmaktadır (Belgin ve Avşar, 2019)[1].

Türkiye'de sanayi yapısının dağılımıyla ilgili yapılan yukarıdaki tespitler Türkiye'de sanayinin coğrafi bölgeler arasındaki dağılımının eşitsiz olduğunu göstermektedir. Sanayinin coğrafi düzeydeki bu eşitsiz dağılımının hem sanayi siciline kayıtlı işletme sayıları hem de sanayi sektöründe bulunan firmaların bulundukları bölgelerin Ar-Ge ve yenilik performansları açısından geçerli olduğu görülmektedir.

2. AĞRI İLİ SANAYİSİNİN TÜRKİYE VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İÇERİSİNDEKİ KONUMU

Ağrı İlinin içerisinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi, sanayi siciline kayıtlı işletme sayıları ve bölgelerin Ar-Ge ve yenilik performansları açısından 7 bölge içerisinde son sırada bulunmaktadır. Türkiye'de sanayi siciline kayıtlı işletmelerin yüzde 2,96'sı Doğu Anadolu Bölgesinde bulunmaktadır. Tablo.2'de Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan illerde, sanayi siciline kayıtlı işletme sayıları gösterilmektedir. Tablo.2 incelendiğinde, Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan sanayi siciline kayıtlı 4267 işletmenin 176'sının Ağrı'da bulunduğu görülmektedir. Bu rakam, Türkiye'de bulunan sanayi siciline kayıtlı işletmelerin yüzde 0,12'sinin, Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan sanayi siciline kayıtlı işletmelerin ise yüzde 4,12'sinin Ağrı ilinde bulunduğu anlamına gelmektedir. Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan sanayi siciline kayıtlı işletmelerin sayısı açısından ilk 3 sırayı Malatya, Erzurum ve Elâzığ illeri alırken, son sıraları ise Bitlis, Tunceli ve Ardahan illeri paylaşmaktadır. Sanayi siciline kayıtlı işletme sayıları bakımından Ağrı ili Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan 14 il içerisinde 8'inci sırada bulunmaktadır.

Ar-Ge ve yenilik performansı açısından Doğu Anadolu Bölgesi illerinin görünümü ise Tablo.3'de gösterilmektedir. Tablo.3 incelendiğinde, beşerî sermaye, Ar-Ge ve yenilik altyapısı, bilimsel araştırma etkinliği, Ar-Ge yetkinliği ve KÜSİ ile FSMH ve ticarileşme performans bileşenlerinin toplamını ifade eden Ar-Ge ve yenilik performansları açısından Ağrı İli Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan 14 il arasında 8'inci sırada bulunduğu görülmektedir. Ar-Ge ve yenilik performansları açısından, Erzurum, Elâzığ ve Malatya illeri Doğu Anadolu Bölgesinde ilk 3 sırayı paylaşırken, Iğdır, Bitlis, Ardahan illeri son sıralar-

da yer almaktadır. Ağrı ili, Ar-Ge ve yenilik performansları açısından Türkiye'de ise 81 il içerisinde 72'inci sırada bulunmaktadır (Belgin ve Avşar, 2019:39-40).

3. AĞRI İLİ SANAYİSİNİN YAPISI

Ağrı ili, ekonomisi temel olarak tarım ve hayvancılığa dayanan sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi açısından Türkiye'nin en geri kalmış illeri arasında bulunmaktadır. İldeki önemli istihdam alanları tarım ve hayvancılık sektörlerine dayalı olarak gelişen ticaret ve hizmetler sektörlerinde bulunmaktadır (Kaya, 2011:219-242). Bu durumun doğal sonucu olarak Ağrı İlinin sanayisi Türkiye'de sanayileşmesi ileri olan illere oranla daha geri durumda bulunmaktadır. Sektörel düzeyde Ağrı İlinin sanayi yapısı Tablo.4'de gösterilmektedir. Tablo.4'de, STB Sanayi Sicil Bilgi Sistemi verilerine göre Ağrı İlinde bulunan sanayi siciline kayıtlı 176 işletmenin ilk 10 sektör arasında yüzdesel dağılımları bulunmaktadır. Tablo.4 incelendiğinde, Ağrı İlinde sanayi siciline kayıtlı 176 firmanın 66'sının Gıda Ürünlerinin İmalatı sektöründe bulunduğu görülmektedir. Bu rakam Ağrı ilinde sanayi siciline kayıtlı işletmelerin yüzde 37,50'sinin Gıda Ürünlerinin İmalatı sektöründe bulunduğunu ifade etmektedir. Gıda Ürünlerinin İmalatı sektörünü yüzde 13,64'lük pay ve yüzde 8,52'lik paylar ile sırasıyla Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı ve Ağaç ve Mantar Ürünleri İmalatı ve Mobilya İmalatı sektörleri takip etmektedir. Ağrı İlin-

Tablo.2: *Doğu Anadolu Bölgesinde Sanayinin Dağılımı*

İLLER	SANAYİ SİCİLİNE KAYITLI İŞLETME SAYISI	İLLER	SANAYİ SİCİLİNE KAYITLI İŞLETME SAYISI
Malatya	1140	Ağrı	176
Erzurum	654	Muş	157
Elâzığ	538	Hakkâri	101
Erzincan	448	Iğdır	101
Van	318	Bitlis	81
Kars	245	Tunceli	78
Bingöl	187	Ardahan	43

Kaynak: *STB (2019).*

Tablo.3: *Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin Ar-Ge ve Yenilik Performans Sıralaması*

İLLER	SANAYİ SİCİLİNE KAYITLI İŞLETME SAYISI	İLLER	SANAYİ SİCİLİNE KAYITLI İŞLETME SAYISI
Erzurum	0,5080	Ağrı	0,5003
Elâzığ	0,5051	Muş	0,5002
Malatya	0,5045	Bingöl	0,5002
Van	0,5038	Tunceli	0,5002
Kars	0,5013	Iğdır	0,5001
Erzincan	0,5012	Bitlis	0,5001
Hakkâri	0,5007	Ardahan	0,5001

Kaynak: *Belgin ve Avşar, 2019:39-40.*

de bulunan sanayi siciline kayıtlı işletmelerin sektörel dağılımında ilk 10 sırada bulunan sektörlerdeki işletmeler Ağrı İlinde sanayi siciline kayıtlı işletmelerin yüzde 90,34'ünü oluşturmaktadır.

İstihdam açısından bakıldığında, Ağrı İlinde bulunan sanayi siciline kayıtlı işletmelerin sektörel dağılımında ilk 10 sırada bulunan sektörlerdeki işletmelerin istihdamda da büyük ağırlığının olduğu görülmektedir. Ağrı ilindeki toplam istihdamın yüzde 95'i ilk 10 sektörde bulunan işletmelerde istihdam edilmektedir. STB Ağrı Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü verilerine göre, Ağrı İlinde bulunan sanayi işletmelerin istihdam düzeyleri açısından, yüzde 66,7'si mikro, yüzde 14,9'u küçük, yüzde 2,1'i orta ve %0,7'sinin büyük ölçekli işletmeler olduğu görülmektedir (STB, 2018:2-3).

Tablo.4'de gösterilen Ağrı İlinde bulunan sanayi siciline kayıtlı işletmeler arasında ilk 10 sektörde bulunan firmaların Nace Rev. 2 Teknoloji Sınıflamasına göre teknoloji düzeylerine bakıldığında ise, firmaların Düşük (Gıda Ürünlerinin İmalatı, Mobilya İmalatı, Ağaç ve Mantar Ürünleri İmalatı, Tekstil Ürünleri İmalatı ve Giyim Eşyaları İmalatı) ve Orta-Düşük (Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı, Diğer Madencilik ve Taş Ocakçılığı, Kauçuk ve Plastik Ürünlerin İmalatı, Fabrikasyon Metal Ürünleri (Makine ve Teçhizat Hariç) ve Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması) teknoloji düzeylerinde bulundukları görülmektedir.[2]

Ağrı İlinde, sınai mülkiyet hakları olarak ifade edilen marka, patent, faydalı model ve tasarım başvurularının 2010-2018 dönemindeki seyri ise Tablo.5'de gösterilmektedir. Tablo.5 incelendiğinde söz konusu dönemde marka başvurularında süreklilik olduğu fakat patent, faydalı model ve tasarım başvurularını oldukça kesikli bir görünüm izlediği görülmektedir.

Ağrı İli sanayi yapısını Ekonomik Gelişim Bölgeleri kapsamında da değerlendirmek mümkündür. Türkiye'de bölgesel kalkınmayı sağlamak ve bölgeler arası eşitsizlikleri azaltmak için kamu yatırımları ve yatırım teşvikleri olmak üzere iki temel politika aracı kullanılmaktadır. Kamu yatırımlarıyla devlet, nispeten geri kalmış bölgelere yatırım yaparak, söz konusu bölgelerin üretim kapasitesini arttırmakta ve bölgenin işletmeler için cazip hale gelmesini sağlamaktadır. İkinci politika aracı

Tablo. 4: *Ağrı İli Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımı (İlk 10 Sektör) (%)*

NACE KODU ve SEKTÖR ADI		FİRMA SAYISI	PAY (%)
10	Gıda Ürünlerinin İmalatı	66	37,50
23	Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı	24	13,64
16	Ağaç ve Mantar Ürünleri İmalatı	15	8,52
31	Mobilya İmalatı	15	8,52
22	Kauçuk ve Plastik Ürünlerin İmalatı	14	7,95
08	Diğer Madencilik ve Taş Ocakçılığı	11	6,25
13	Tekstil Ürünleri İmalatı	5	2,84
14	Giyim Eşyaları İmalatı	3	1,70
18	Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması	3	1,70
25	Fabrikasyon Metal Ürünleri (Makine ve Teçhizat Hariç)	3	1,70

Kaynak: *STB (2019).*

olan yatırım teşvikleriyle ise devlet ekonomik faaliyetin geri kalmış bölgelere yönelmesini sağlamak ve sürdürülebilir yatırım ortamını tesis etmek amacıyla yatırım yapmanın maliyetini azaltarak ve/veya firmaların karlılıklarını arttırarak nispeten geri kalmış bölgelere yatırım yapmayı kolaylaştırmaktadır (Dinler, 2014:309). Firmalar tarafından geliştirilen ürünlerin ticari ürün haline getirildiği, mal ve hizmet üretiminin ve ticaretinin yapıldığı yerler olarak tanımlanan Ekonomik Gelişim Bölgelerine sağlanan teşvikler yatırım teşvikleri arasında yer almaktadır. Ekonomik Gelişim Bölgeleri ile Organize Sanayi Bölgeleri (OSB), Sanayi Siteleri (SS), Endüstri Bölgeleri (EB) ve Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB) ifade edilmektedir (Bulut, 2015:4). Ekonomik Gelişim Bölgeleri kapsamında Ağrı İlinde 1 adet OSB ve 5 adet SS bulunmaktadır. Doluluk oranı yüzde 5 seviyesinde bulunan Ağrı OSB'de bulunan işletmelerin ağırlıklı faaliyet alanları; asfalt plenti ve yol yapım malzemesi imalatıdır. Ağrı OSB'nin doluluk oranın düşük olmasının sebebi olarak, alt yapı eksikliği, güvenlik sorunu ve mevcut sanayi işletmelerinin meydana getirdiği gürültü kirliliği ve çevre kirliliği vb. olumsuzluklar ifade edilmektedir. Bunun yanında Ekonomik Gelişim Bölgesi kapsamında Ağrı Merkez ve Doğubayazıt, Diyadin, Patnos ve Eleşkirt ilçelerinde olmak üzere 5 adet Sanayi Sitesi (SS) bulunmaktadır. Ağrı ilinde faaliyet gösteren SS'lerinde bulunan işyeri sayıları, doluluk oranları ve çalışan sayıları Tablo.6'da gösterilmektedir. Tablo.6 değerlendirildiğinde, Ağrı İlinde en fazla işyerine sahip olan SS'si 350 işyeriyle Ağrı Merkez SS'dir. Ağrı Merkez SS'ni sırasıyla 150 işyeriyle Ağrı Patnos SS, 100 işyeriyle Ağrı Doğubeyazıt SS, 60 işyeriyle Ağrı Diyadin SS ve 50 işyeriyle Ağrı Eleşkirt SS'nin takip ettiği görülmektedir. Ağrı İlinde bulunan SS'lerinin doluluk oranlarına bakıldığında yüzde 74 ve yüzde 60 doluluk oranlarına sahip olan Ağrı Eleşkirt SS ve Ağrı Diyadin SS dışında ilde bulunan tüm SS'lerin doluluk oranları yüzde 100 seviyesinde bulunmaktadır. Bir işyerinde çalışan ortalama işçi sayıları açısından ise Ağrı Doğubayazıt, Ağrı Diyadin ve Ağrı Patnos SS'lerinde ortalama 3, Ağrı Merkez ve Ağrı Eleşkirt SS'lerinde ise ortalama 2 işçinin çalışmakta olduğu görülmektedir (STB, 2018:4-5).

Ağrı İlinin sınır ili olması, il sınırları içerisinde Gürbulak sınır kapısının bulunması nedeniyle dış ticaret yapısın da incelenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda Ağrı İlinde, ağırlıklı olarak İran, Gürcistan ve Azerbaycan gibi Türkiye'nin komşu ülkeleriyle ticaret yapıldığı görülmektedir. İhracatta ihracat tutarlarına göre öne çıkan sektörler, imalat sanayi, tarım ve ormancılık, madencilik ve taş

Tablo. 5: *Sınai Mülkiyet Hakları Bakımından Ağrı İlinin Durumu (2010-2018)*

YILLAR	MARKA	PATENT	FAYDALI MODEL	TASARIM
2010	36	0	0	0
2011	35	0	1	0
2012	52	0	0	2
2013	47	0	0	4
2014	40	0	1	3
2015	38	2	0	1
2016	36	1	0	4
2017	51	0	0	2
2018	45	1	0	4
TOPLAM	380	4	2	20

Kaynak: *TP (2019).*

ocakçılığı, gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri, toptan ve perakende ticareti, diğer sosyal toplumsal ve kişisel hizmetler olarak sıralanmaktadır. Ağrı İline ithalat açısından bakıldığında ise, imalat sanayi, tarım ve ormancılık, toptan ve perakende ticareti, madencilik ve taş ocakçılığı, diğer sosyal toplumsal ve kişisel hizmetlerin önde gelen sektörler olduğu, en fazla ithalat yapılan ülkelerin ise, İran, Çin, Özbekistan olduğu görülmektedir (STB, 2018:7-8).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yapısal Dönüşüm kavramı, ekonomideki tarım, sanayi ve hizmetler sektörleri arasındaki kaymaları ifade etmektedir. Bu kapsamda ekonomik büyüme kavramı en genel haliyle, üretimin ve istihdamın ağırlığının önce tarım sektöründen sanayi sektörüne daha sonra da sanayi sektöründen hizmetler sektörüne doğru kaydığı dinamik bir yapısal dönüşüm süreci olarak ifade edilmektedir. Yapısal dönüşüm, sektörlerin bileşiminde sanayi sektörü lehine değişim ile meydana gelen verimlilik artışı neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple, sanayi sektörü üretim artışı ve yapısal dönüşüm açısından önemli bir konumda bulunmaktadır. Gelişmekte olan birçok ülkenin kişi başına düşen gelir bakımından gelişmiş ülkelere yetişebilmek için sanayileşmeye önem verdikleri gözlemlenmektedir.

Bu kapsamda çalışmada, Ağrı ili sanayisinin mevcut durumunun genel bir değerlendirmesinin yapılmasının amaçlandığı çalışmada, ilk olarak Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerine göre sanayi siciline kayıtlı işletmelerin coğrafi bölgeler arasındaki dağılımları incelenmektedir. Bu doğrultuda veriler Türk sanayisinin coğrafi bölgeler arasında eşit olmayan bir biçimde dağıldığını, Türkiye'de sanayi siciline kayıtlı işletmelerin büyük bir bölümünün Türkiye'nin batı ve güney bölgelerinde konumlandığını göstermektedir. Sanayinin coğrafi düzeydeki bu eşitsiz dağılımının sanayi sektöründe bulunan firmaların bulundukları bölgelerin Ar-Ge ve yenilik performansları açısından geçerli olduğu görülmektedir. Ağrı İlinin içerisinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi, sanayi siciline kayıtlı işletme sayıları ve bölgelerin Ar-Ge ve yenilik performansları açısından tüm bölgeler içerisinde son sırada bulunmaktadır.

Ağrı İlinin Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde bulunan iller içerisindeki konumuna bakıldığında ise Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan sanayi siciline kayıtlı 4267 işletmenin 176'sının Ağrı'da bulunduğu görülmektedir. Bu rakam, Türkiye'de bulunan sanayi siciline kayıtlı işletmelerin yüzde 0,12'sinin, Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan sanayi siciline kayıtlı işletmelerin ise yüzde 4,12'sinin Ağrı ilinde bulunduğu anlamına gelmektedir. Ağrı İli, sanayi siciline kayıtlı işletme sayıları ve

Tablo.6: *Ağrı İlinde Faaliyet Gösteren Sanayi Siteleri*

SANAYİ SİTESİNİN ADI	DOLU İŞYERİ SAYISI	DOLULUK ORANI (%)	BİR İŞYERİNDE ÇALIŞAN ORTALAMA İŞÇİ SAYILARI
Ağrı Merkez SS	350	100	2
Ağrı Doğubeyazıt SS	100	100	3
Ağrı Diyadin SS	60	60	3
Ağrı Patnos SS	150	100	3
Ağrı Eleşkirt SS	50	74	2

Kaynak: STB (2018).

illerin Ar-Ge ve yenilik performansları açısından Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde orta sıralarda yer almaktadır. Ağrı ilinde bulunan işletmelerin ve dolayısıyla sanayi istihdamının büyük bir bölümü Nace Rev. 2 Teknoloji Sınıflaması teknoloji düzeylerine göre Düşük (Gıda Ürünlerinin İmalatı, Mobilya İmalatı, Ağaç ve Mantar Ürünleri İmalatı, Tekstil Ürünleri İmalatı ve Giyim Eşyaları İmalatı) ve Orta-Düşük (Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı, Diğer Madencilik ve Taş Ocakçılığı, Kauçuk ve Plastik Ürünlerin İmalatı, Fabrikasyon Metal Ürünleri (Makine ve Teçhizat Hariç) ve Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması) teknoloji düzeylerinde yer almaktadır. Türkiye'de bölgesel kalkınmayı sağlamak ve bölgeler arası eşitsizlikleri azaltmak için kullanılan politika araçlarından birisi olan yatırım teşvikleri içerisinde bulunan ve Organize Sanayi Bölgeleri ve Sanayi Siteleri olarak nitelendirilen Ekonomik Gelişim Bölgelerine sağlanan teşvikler açısından değerlendirildiğinde ise Ağrı İlinde doluluk oranı çok düşük düzeyde bir Organize Sanayi Bölgesi ve Ağrı Merkez ve İlçelerinde olmak üzere 5 Sanayi Sitesinin bulunduğu görülmektedir. Bu çerçeve içerisinde Ağrı İli sanayinin üretim yapısı değerlendirildiğinde, Ağrı İlinde düşük ve orta-düşük teknoloji düzeyi gerektiren sanayi mallar üretilebileceği düşünülmektedir. Ağrı İli sanayisinin gelişmesi için, üniversite-sanayi iş birliğini geliştirmeye ve ildeki girişimci sayısını arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunulmasının yanında uluslararası ve ulusal yatırımcıların Ağrı İlinde yatırım yapmasını sağlayacak ek desteklerin sağlanması gerektiği değerlendirilmektedir.

DİPNOTLAR/FOOTNOTES

1 Belgin ve Avşar (2019) tarafından yapılan araştırmada, Ar-Ge ve yenilik performansları olan Beşerî Sermaye bileşeninin alt bileşenleri, ilde aktif çalışan sayısı, ilde yüksek teknolojili sektörlerde çalışan sayısı, ilde orta yüksek teknolojili sektörlerde çalışan sayısı, Ar-Ge ve Yenilik Altyapısı bileşeninin alt bileşenleri, ilde toplam Ar-Ge merkezi sayısı, ilde toplam Teknoloji Geliştirme Bölgesi (TGB) sayısı, ildeki Ar-Ge ve TGB'lerde bulunan Ar-Ge personel sayısı, ilin Ar-Ge harcaması, Bilimsel Araştırma Etkinliği bileşeninin alt bileşenleri, ilde yüksek lisans dereceli mezun sayısı, ilde doktora dereceli mezun sayısı, ilde mevcut öğretim elemanı sayısı, ilde mevcut üniversitelerde bilimsel yayın sayısı, ilde mevcut üniversitelerde bilimsel atıf sayısı, Ar-Ge Yetkinliği ve KÜSİ bileşeninin alt bileşenleri, ilde TÜBİTAK tarafından fonlanan Ar-Ge projeleri destek miktarı, ilde TÜBİTAK tarafından fonlanan Ar-Ge projeleri destek sayısı, ilde KOSGEB tarafından fonlanan Ar-Ge projeleri destek miktarı, ilde KOSGEB tarafından fonlanan Ar-Ge projeleri destek sayısı, ilde desteklenen Santez projesi miktarı, ilde desteklenen Santez proje sayısı, FSMH ve Ticarileşme bileşeninin alt bileşenleri, ilde patent başvuru sayısı, ilde patent tescil sayısı, ilde marka başvuru sayısı, ilde marka tescil sayısı, ilde faydalı model başvuru sayısı, ilde faydalı model tescil sayısı, ilde tasarım başvuru sayısı, ilde tasarım tescil sayısı, ilin yurtdışı satış miktarı, ilde yüksek teknolojili sektörlerdeki ihracat miktarı, ilde orta-yüksek teknolojili sektörlerdeki ihracat miktarı olarak belirtilmektedir (Belgin ve Avşar, 2019:35).

2 Ağrı ilinde bulunan sanayi siciline kayıtlı işletmeler arasında ilk 10 sektör içerisinde bulunan firmaların dışındaki firmaların, 4 tanesi Orta-Yüksek (Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman İmalatı (28) ve Kimyasalların ve Kimyasal Ürünlerin İmalatı (20)), 7 tanesi Orta-Düşük (Metal Cevherleri Madenciliği (7), Madenciliği Destekleyici Hizmet Faaliyetleri (9), İçeceklerin İmalatı (11), Deri ve İlgili Ürünlerin İmalatı (15), Ana Metal Sanayii(24), Diğer İmalatlar (32)) ve 5 tanesi de Düşük (Bina İnşaatı (41), Bina Dışı Yapıların İnşaatı (42), Toptan Ticaret (Motorlu Kara Taşıtları ve Motosikletler Hariç) (46), Perakende Ticaret (Motorlu Kara Taşıtları ve Motosikletler Hariç) (47), Yiyecek ve İçecek Hizmeti Faaliyetleri (56), Binalar İle İlgili Hizmetler ve Çevre Düzenlemesi Faaliyetleri (81)) teknoloji, düzeylerinde bulunmaktadır. Sektör isimlerinin yanında bulunan parantez içerisindeki rakamlar sektörlerin Nace kodlarını göstermektedir. (STB,2019).

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Belgin, Ö., Avşar Apaydın, B. (2019). Türkiye'de Bölgeler ve İller Düzeyinde Ar-Ge ve Yenilik Performansının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Ölçülmesi. *Verimlilik Dergisi*, 2019/2, 27-48.

Bulut, T. (2015). Ekonomik Gelişim Bölgelerine Sağlanan Teşvikler- I Organize Sanayi Bölgeleri (OSB), Sanayi Siteleri (SS) ve Endüstri Bölgeleri (EB). *Kalkınmada Anahtar Verimlilik*,314, 4-17.

Dinler, Z. (2014). *Bölgesel İktisat*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Doğruel, A.S., Doğruel, F. (2018). Türkiye'de Yapısal ve Teknolojik Değişme. Nazım Engin, Erhan Aslanoğlu, Oral Erdoğan, Burhan Can Karahasan, Kenan Tata (Der.), *Türkiye Ekonomisinde Kalkınma ve Dönüşüm* içinde (s.286-267). Ankara: İmge Kitabevi.

İSO (2018), Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Sanayi Şirketlerinde Ar-Ge Faaliyetleri ve Performansa Etkileri. *Tematik Raporlar III*, İSO Yayın No: 2018/2.

Kaya, F. (2011) Ağrı Kent Profilinde Sosyoekonomik Boyutlarıyla Kentsel Yoksulluk, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2):219-242.

Kaldor, N. (1966) *Causes of the Slow Rate of Economic Growth in the United Kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kaldor, N. (1967). *Strategic Factors in Economic Development*. NY: Cornell University Press.

Rodrik, D. (2016). Premature Deindustrialization. *Journal of Economic Growth*, 21: 1-33.

Soydan, A. (2018). Türkiye Ekonomisinde Finansallaşma ve "Sanayisizleşme" Deneyimi. Nazım Engin, Erhan Aslanoğlu, Oral Erdoğan, Burhan Can Karahasan, Kenan Tata (Der.), *Türkiye Ekonomisinde Kalkınma ve Dönüşüm* içinde (s.381-421). Ankara: İmge Kitabevi.

STB (2018). Ağrı İl Sanayi Durum Raporu. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Ağrı İl Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü. https://sgm.sanayi.gov.tr (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

STB (2019). Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi Sicil Bilgi Sistemi. https://sanayisicil.sanayi.gov.tr/App_Pages/KullaniciIslemleri/Login.aspx. (Erişim Tarihi: 07.11.2019).

TCCSBB (2019). 11. Kalkınma Planı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/On-Birinci-Kalkinma-Plani.pdf (Erişim Tarihi: 1.10.2019).

TP (2019). İl Bilgi İstatistikleri. Türk Patent ve Marka Kurumu. https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/cityStatisticsList/(Erişim Tarihi: 07.11.2019).

Tregenna, F. (2008). Sectoral Engines of Growth in South Africa: An Analysis of Services and Manufacturing. *Working Paper Series*, No: RP2008/98, World Institute for Development Economic Research (UNU-WIDER).

Tregenna, F. (2009). Characterising Deindustrialisation: An Analysis of Changes in Manufacturing Employment and Output Internationally. *Cambridge Journal of Economics*, 33(3):433-466.

DETERMINING THE FAMILY STRUCTURE, FAMILY INTERACTIONS AND PROBLEMS OF FAMILIES IN AĞRI PROVINCE AND PROVIDING SOLUTION SUGGESTIONS

Bedri Yavuz HATUNOĞLU*
Erol SANCAR**

ABSTRACT

Families living in the province of pain with this working family in this context, examine the structure of the family, the effects on family interaction of count outs; family quality of life dynamics, family communication, parental responsibilities, emotional and family interaction and detect physical contact that is evaluated in the context of family interaction and dynamics of the family quality of life of individuals morfogeneziz and morfoztatiz framework is intended to try to understand.

The rapid development of digital technology as a result of globalization shapes social changes and transformations; it also affects the family in a serious way and even shapes it. Family is known as the place where social value systems are taught and shaped. From this point of view, change in the family affects all the structures (sub and super structures) in the society. What individuals learn in the family determines the structure of society and the direction of social change. When the reflections of the quality of communication and interaction in the family on social change are understood; communication, interaction and conflicts among family members emerge as issues that need to be examined with great importance. The aim of this study was to determine the problems among the family members and to examine the variables that affect the relationships and problems in the family. For this purpose, the problems of the family members were presented. Communication and interaction in the family takes place within the framework of rights and responsibilities based on status and role integration (Bronfenbrenner, 1961). Thus, the family is expected to be an institution that provides people with happiness and life satisfaction. However, cases and studies show that the family is often the source of the unhappiness of individuals and can cause serious harm to individuals. At this point, the family can be characterized by positive words such as intimacy, sharing, order, understanding, social support, as well as negative words such as control, prevention, violence and conflict (özmete, 2012). the status of a member and their respective roles. Communication and interaction in the family takes place within the framework of rights and responsibilities based on status and role integration (Bronfenbrenner, 1961). Thus, the family is expected to be an institution that provides people with happiness and life satisfaction. However, cases and studies show that the family is often the source of the unhappiness of individuals and can cause serious harm to individuals. At this point, in addition to positive concepts such as proximity, sharing, order, understanding, social support, the family can be characterized by negative words such as control, prevention, violence and conflict (Shek, 2002).

* *Dr. Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Social Sciences, Ağrı/TURKEY, e-mail: yhatunoglu@gmail.com*
** *Family Counselor- Sociologist, Pain, Family, Labor and Social Services Provincial Directorate, Ağrı / TURKEY, e-mail: erolsancar123@hotmail.com*

AĞRI İLİNDEKİ AİLELERİN AİLE YAPISINI, AİLE İÇİ ETKİLEŞİMLERİNİ, SORUNLARINI BELİRLEMEK ve BU KONUDA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ SUNMAK

Bedri Yavuz HATUNOĞLU*
Erol SANCAR**

GİRİŞ

Toplumlar var olduğu andan itibaren değer sitemlerinden (dini, ulusal, kültürel) kaynaklı aileye ve aile yaşamına özel önem vermişlerdir. Bu durum Türk toplumları için de geçerli olmuş ve bu konuda yaşam, gelenek, tarih ve kültür alanında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle de ailede görülen bağlar, düzen ve değerlerin korunması uzun bir geçmişe dayanarak nesilden nesile aktarılmıştır.

Modernleşme sürecinde (çağdaş küresel düzenden) kaynaklı tüm toplumlardan da kendini gösteren değişimler ailede de kendini göstermiştir. Geleneksel yaşam biçimlerinden açık bir şekilde ayrılan liberal yaşam biçimlerinde de düşünsel, kültürel ve toplumsal yapı ve düşünce tarzına yeni açılımlar getirmiştir. Bu durum toplumsal yapıda görülen çözülmeler arasında başlıca husus olarak toplumsal yaşamın yerini bireysel yaşamın almasıdır. Özel yaşama atfedilen değerlerin büyümesi, kişinin 'kendini keşfi' veya kişinin kendi maddi benine "tapınması" şahıs merkezli yaşam tarzının merkezde yer alması başlıca etkendir. Batıda son 50 yılda kabarık biçimde kendini gösteren ve kutsanan bu yaşam tarzı; geldiğimiz aşamada batı toplumlarında ailenin iflasında en önemli unsur olmuştur. Diğer taraftan daha çok yabancı araştırmacılar tarafından desteklenen cinsiyet eşitliği konusunun bu ülkelerde sürekli gündeme getirilmesi, bu konuda araştırmaların yapılması aile yapısını olumsuz etkileyen diğer faktörlerdendir. Atılı bir aile sosyoloğunun itirafında 'biz kadına ve çocuğa daha çok eşitlik istedik ve neticede aileyi otele dönüştürdük'. Aynı hataya biz de düşmememiz için dikkatli davranmalıyız. (Süleymanov, 209)Üzerinde durulması gereken önemli diğer konu da modern dönemlerde insanları cinsel eğilimlerinde ve isteklerinde görülen farklılaşmadır. Aşkın ve sevginin yerini çiftler arasında cinsel tercihlerin yer almasıdır. Geleneksel aile düzeninden kopuş, kimi zaman da özellikle medyatik unsurlar tarafından aile yaşamının eskimişliği tarzında ilerici-gerici yorumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diziler ve filmler yoluyla kahramanların yaşam tarzları, arabesk, pop sanatçılığı, mankenlik gibi meslekleri kendilerine uygun meslekler olarak idealize etmeyen başlamışlardır. Niteliklerini geliştirmeden kendilerine ve yeteneklerine emek vermeden, yaşamalarına neden olmaktadır. Bu yaşayış tarzının aileler ve ailenin geleceği üzerinde ciddi tehditler oluşturmaktadır.

AİLE İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ailedeki bireyler karşılıklı ilişki, iletişim ve etkileşim içindedirler. Ailedeki bireyler yaşamlarını birbirleriyle bağımlı ve birbirleri ile ilişki içinde devam ettirirler. Bu anlamda ailedeki sosyal ilişki, bireyler ve gruplar arasında cereyan eden etkileşim olarak tanımlanabilir.

* *Dr. Öğr. Üyesi Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Ağrı/TÜRKİYE, e-posta: yhatunoglu@gmail.com*

** *Aile Danışmanı- Sosyolog, Ağrı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü, Ağrı/TÜRKİYE, e-posta: erolsancar123@hotmail.com*

Böylece sosyal ilişki, bireyin, gündelik yaşam içinde gerek birincil gerekse ikincil gruplarda kurduğu tüm ilişkileri kapsar. Birey bu ilişkilerini statü ve rolleri aracılığı ile yerine getirir.

Aileye işlevselci açıdan yaklaşırsak, ailenin sosyal bir organizasyon olduğunu ve aile üyelerinin her birinin bir rolü bulunduğunu ve bu rolün hak ve sorumluluklardan oluşarak birbirini bütünlediğini söyleyebiliriz. Dolayısı ile aile üyelerinin yapması gereken görevler belirginlik kazanarak bir beklentiyi getirmekte ve kadından beklenilen görevler, erkekten beklenilen görevler gibi ayrımlaşmış bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Bu ayrımlaşmış yapı aile içi ilişkilerin statü ve roller bağlamında hiyerarşik bir yapı oluşturmasına ve babanın evin reisi olarak görevleri düzenlemesine yol açmaktadır.

Aile içi ilişkilere sembolik etkileşim çerçevesinden baktığımızda; aile üyelerinin her birinin "aktif aktör" olduğu görevlerin beklentiler yerine süreç içinde oluşan kurallar aracılığı ile yerine getirildiği görülür. Aile üyelerinin kendilerini hem süje hem de obje olarak algılamaları aile içinde karşılıklı anlaşmayı ve uzlaşmayı getirir.

AĞRI İLİNDE KÖY VE KENT AİLELERİNDE AİLE İÇİ İLİŞKİLER

Aile yapılarının göstergeleri bakımından köy ailesinin incelenmesi önemli bir yere sahiptir. Köy aileleri, içinde bulunduğu sosyal yapıyla etkileşim halinde olduğundan benzer özelliğe sahiptir. Bu anlamda Ağrı ilinde birbirine benzer köy ailelerinden bahsetmek mümkündür. Köy ailesi, kent ailelerinden bazı özellikleri bakımından farklılık göstermektedir.

Kent ailesi: Kent ailesinin genel anlamda özelliklerini şöyle özetleyebiliriz: Köy ailesindeki gibi kendi kendine yeterli olmayla birlikte, dışa açılma ve toplumdaki güçlerden yararlanma yaygınlaşmıştır. Her ne kadar kent ailesi, küçük aile özelliği gösterse de baba otoritesi vardır. Kent ailesinin işlevleri köy ailesine benzer bazı özelliklerin yanında psikolojik doyum, üreme ve çoğalma yoluyla neslin devamını sağlamak ve çocukları sosyalizasyon sürecinde sosyal çevreye hazırlamak işlevleri de söz konusudur. Akrabalık ilişkileri ve bağları (aşiretçi yapıdan kaynaklı), aile üyelerinin yakınlarının ve akrabalarının birbirleri üzerindeki sosyal denetim köy ailesi kadar olmasa da etkilidir. Fakat bu durum kentte geçmiş yıllara göre giderek zayıflamakta olduğu varsayılabilir. Örneğin oturma yeri seçmede aile yakınları ve akrabalarının etkisi daha azdır. Eş seçiminde köy ailelerine göre aile üyelerinin ve yakınlarının etkisi daha azdır. Bireylerin birbiriyle tanışarak evlenmesi daha sık görülür. Evlenme yaşı köylere göre daha yüksektir. Ev içi otorite ve karar vermede eşlerin eşitliği söz konusuyla da bu daha çok ekonomik, sosyal ve eğitim seviyesi yüksek ailelerde daha sık görülür. Boşanma, ayrılma gibi durumlarda ve çocuk yapmada eşlerin kendi aralarında karar verme konusunda erkeklerin oran olarak daha ön planda olduğu görülür. Hane halkı sayısı bakımından çekirdek aile özelliği göstermekteyse de babanın otoritesi güçlüdür. Ayrıca köyden ekonomik destek alır, hatta bazı özellikleri açısından köy ailesine benzemektedir.

Köy Ailesi: Aile içi ilişkiler, aile reisliği dediğimiz, ailede otorite örüntüsü ve karar verme yetkisinin kimde olduğu; ailede rol dağılımının ve iş bölümünün (görev ve sorumluluk paylaşımının) nasıl tanımlandığı; ailede kadının statüsü ve konumu (kadının statüsü ve konumunun tanımlanması ailelerdeki ilişkilerin niteliğini ortaya koymada ayırıcı bir özellik gösterir); karı-koca arasındaki ilişkilerin niteliği gibi yatay eksenli ilişkileri kapsadığı gibi, ailedeki çocuğun sosyo-ekonomik değeri ve anne ve babanın ya da aile büyüklerinin kız-erkek çocuklarıyla olan ilişkileri–aile içi dikey ilişkiler-içeren bir kavramsallaştırmadır.

AİLE İÇİ İLETİŞİM

İletişim, birlikte olma, bağlantı kurma ve bilgi alış verişini sağlar ilişkilerin sürdürülebilirliği bireylerin karşılıklı iletişimi ile mümkündür. Özellikle karı-koca arasındaki ilişkiyi sürdürmeyi sağlayan ya da bozan konular genel problemler değil bu konuların eşler arasında nasıl tartışıldığıdır. Eşlerin birbirleri ile ilgili rahatsızlık hissettiği durumu ortaya koyabilme ya da çocuklarla sağlıklı bağ kurabilmek için yapılması gereken tek şey iletişimi artırmaktır. İletişim değişim için en temel etkendir ve sağlıklı ilişkilerin de temelini oluşturur. Birbirleri ile açık, tamamlayıcı ve uygun bir şekilde iletişim kuran, mesajların içeriğine özen göstererek, açık olmaya çalışan ve aile bireyleri ile direk konuşan, duygu-düşüncelerini açıkça ortaya koyan aileler sağlıklı ailelerdir ve bu aile içi iletişim sürecini doğru bir şekilde yönettiklerini göstermektedir. Bireysel yaşamın özü iletişimdir ve insanı insan yapan bütün özellikler onun iletişim kurabilme becerisi sonucudur. İletişim her ne kadar başarı ve mutluluğun nedeni olsa da bunun yanı sıra mutsuzlukların da nedeni olabilmektedir. İletişimin amacı karışıklıkların ve yanlış anlaşılmaların ortadan kaldırılması amacıyla düşüncelerin paylaşılmasıdır. Ancak insanoğlunun bu konuda çok da yetenekli olmadığı yaşanan gerçeklerle anlaşılmaktadır. İletişimde sonucu belirleyen iletidir. İleti konuşma, susma, yazı, jest, mimik olabilir ve tüm bunları hazırlayan ise insandır. İnsanın iletişim şemasını belirleyen ise sahip olduğu bilişsel kalıplarıdır ve iletişimi şiddete dönüştüren ise bireylere dayatılan mutlaka uyulması gereken ahlaki yargılardır. İletişim bu yargılar içerisine hapsedildiğinde ise karşıdaki kişiyi yargılayıcı ve aşağılayıcı üslup ortaya çıkmaktadır. Bu da göstermektedir ki; iletişim kurmak kadar, iletişim kurarken kullanılan argümanlar da çok önemlidir. Araştırmacılar, terapistler, din adamları ve iletişim öğrencileri boşanma, çocuk istismarı, aile içi şiddet gibi problemlerin iletişim problemlerinden kaynaklandığının farkına varmıştır. İletişim ihtiyacı ilk defa ailede ortaya çıkar ve orada doyuma ermesi gerekir. Dolayısıyla iletişim sadece mesaj gönderme alma süreci değil, aynı zamanda bireyler için ruhsal bir ihtiyaçtır. İletişime ruhsal boyut kazandırmak ise ailenin temel görevlerindendir (Doğan & Doğan, 2011:198). Bu nedenle ailede iletişim ve bununla beraber etkileşim en önemli konulardan biridir. İletişimin olmadığı zaman yoktur. İki kişi yan yana olduğunda konuşmasalar da bunun bir anlamı vardır. Yanlış iletişim, etkileşim ya da yetersiz iletişim ailede sorunlara yol açan nedenlerin başında gelmektedir (Kaya, 2003:157). Aile içi iletişim, çocukların anne-babalarıyla, birbirleriyle, eşlerin birbirleriyle ya da çocuklarıyla, duygu ve düşüncelerinin birbirine aktarımında önemli bir yere sahiptir. İletişim karşıdaki kişiyi tanımanızda, ortak anlayış oluşmasına izin verir Mutlu ailelerde samimiyet hep birlikte olmaktan doğan yakınlık ve işlerin yolunda gitmesi çoğu zaman konuşma ihtiyacını unutturabilir, aynı zamanda konuşmaların sürekli kavgaya döndüğü ailelerde ise çatışmalardan kaçmak için konuşmadan uzak durulabilir. Ancak mutluluğun devamı ya da sorunların çözülebilmesi için karşılıklı konuşmadan daha etkili bir yöntem yoktur (Doğan & Doğan, 2011: 199). Ailede gerek eşler gerekse çocuklarla iletişim iki yönlü olmalıdır. Birinin sürekli dinlediği ya da direktif verdiği iletişim biçimi sağlıksız bir iletişim ortamına neden olur. Sağlıklı ailelerin en önemli özelliklerinden biri, iletişim konusundaki başarılıdırlar. Sağlıklı iletişim kurabilen aileler birbirleriyle açık, net, sık ve doğrudan iletişime geçerler. Başarılı bir iletişim kuran aile bireyleri birbirleriyle duygularını, düşüncelerini, hayallerini, korkularını, ümitlerini, acılarını, sevinçlerini, deneyimlerini ve ihtiyaçlarını paylaşır. Aile bireylerinin tümünün birbirleriyle kurduğu açık ve dürüst bir iletişim son derece değerlidir. Aile içerisinde bireylerin kendilerini ifade edememeleri, düşüncelerini söyleyememeleri bunun yerine başka şeyler koymaları, asıl söy-

lemek istediklerini tutarsız şekilde ortaya koymaları aile içindeki iletişim bozukluklarının göstergesidir.

SAĞLIKLI AİLELERDE SORUNLARIN ÇÖZÜMÜ

- Duygu ve düşünceler, olduğu gibi ifade edilmeli,
- Sorunlar o an içinde ele alınmalı ve geçmişte yaşananlar içine sokulmamalıdır
- Öğüt vermek yerine davranışlar somut bir biçimde ayrıntılı olarak ele alınmalıdır.
- Kişileri yargılamadan kendi duygu ve düşüncelerini ifade edebilmelidirler.
- Duygu ve düşünceler, olduğu gibi ifade edilmelidir; karşısındakinin ne beklediğine ya da en mükemmel olması gerektiğine göre ifadeler aranmamalıdır.
- Konunun özü ile konuya ilişkin olmayan ayrıntılar birbirinden ayırdedilmelidir. Örnek olarak çocuğunuza "dersine 10 dakika çalıştın" dediğinizde, çocuğunuz size: "hayır 20 dakika çalıştım" dememelidir.
- Sorunların çözümünde etkin dinleme kullanılmalıdır.
- Belirli bir zaman konusu içinde ancak bir çatışma üzerinde durulmalı, başka çatışma konuları çatışmaya katılmamalı. Örneğin: "hem geç kalıyorsun hem de bana yardım etmiyorsun" diyerek iki konuyu birden ortaya atmamak gerekir.
- Birinin haklı çıkması yerine her iki tarafın da anlaşabileceği bir çözüme yönelmek gerekir. "ben haklıyım, sen yanlış hareket ediyorsun" tarzında davranmamak gerekir.

Sağlıksız ailede gizli kurallar: kurallar bilinçaltındadır. Gizli ve açığa çıkmamıştır. Bu kuralları kimse tartışamaz. İşte sağlıksız ailede geçerli olan kurallar şunlardır:

1. **Denetleme:** çocuk duygu ve düşüncelerini ifade ederken hep korku içindedir. Ya da duygularını ifade edemez, bastırır. Söyleyeceklerini hep önceden kestirmek zorundadır. **Mükemmeliyetçilik:** her girişimde bireyin mükemmel olması beklenir. çoğu şey yapmacıktır., başkasının beğenmesi için yapılır. Kişinin kendi gerçeğinin hiçbir değeri olmadığını kendi düşünüş ve değerlendirilişinin önemsiz olduğunu ifade eder.
2. **Beş temel özgürlüğün inkârı**: kişilerin doğal olarak geliştirdikleri algılama, duygu, düşünce, davranış, arzu ve amaçları inkâr edilir. Bu durum kişini kendi gerçeğini inkâr etmesine neden olur. Böylece kişi tamamen dışa bağımlı, kendi iç dünyasıyla ilişkisi kopuk, robot gibi yaşar. Böyle bir kişinin mutlu olması da söz konusu olmaz.
3. **Konuşmanın yasak olması**: özellikle de çocukların duygu ve düşüncelerini ifade etmesine olanak verilmez. Bu duru çocuklarda değersizlik duygularına neden olur.
4. **Küskünlük ve kırgınlıkların sürdürülmesi**: Aile içindeki kırgınlık ve küskünlüklerin sürdürülmesi, kişilerin birbirlerini anlamasını ve sorunun çözülmesini engeller.
5. **Kimseye güvenmeme**: bireyler arasında güven duygusu yoktur. Güven var gibi görünse de temelde güvensizlik vardır. Bu ailede yetişen kişi kimseden saygı ve gerçek sevgi görmediği için kimsenin kendisine yardım edemeyeceğine inanır.

SORUN ÇÖZME BECERİSİ

Stres, kızgınlık, öfke duygusu, farkında olunan ya da olunmayan çatışmalardan kaynaklanır. Sadece kısa süreli duygusal gerginlikleri değil uzun süreli çatışmaları çözmek de, yaşamın önemli bir parçasını oluşturur. Çatışma değişik nedenlerden kaynaklanabiliyor çatışmaların çözümüne iki temel tutum içinde yaklaşılabilir.

1. Ben kazanacağım, o kaybedecek. **(Kazan / Kaybet)**
2. Her ikimizin de sonuçtan memnun olması gerekir. (**Kazan / Kazan** ya da **Kaybeden Yok**) yaklaşımları.

Kazan/Kaybet Yaklaşımı: İki kişiden biri varılan sonuçtan hoşnut kalmaz. Bu tutumda en güçlü olan, hileli davranan kazanır. Bu yöntem beraberinde karşılıklı ilişkilerde güvensizliği getirir. Karşısındakini kaybetme pahasına tartışma taraflardan birince kazanılır. **Kaybeden Yok Yaklaşımı:** Bir çatışma konusu ortaya çıktığı zaman, taraflardan her biri sadece kendi isteğinin yapılmasına olanak verecek bir çözümde ısrar edecek yerde, her ikisi de yaratıcı bir biçimde iki tarafı birden tatmin edecek bir çözüm yolu bulmaya çalışırlar. Çatışmayı çözebilecek değişik yollar düzenli bir biçimde gözden geçirilerek bu gerçekleştirilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Aile içi iletişim ailedeki her birey için önemli bir yer tutmaktadır. Bireylerin kendini ve çevresini anlayabilmesi için iletişime girmesi önemli ve gereklidir. Ailenin çocuğu veya ergeni etkin bir şekilde dinlemesi ve onlara karşı dürüst ve açık olması çocukların duygu ve düşüncelerini etkin bir şekilde ifade etmesinde etkili olabilmektedir. Bununla birlikte çocuğun benlik saygısının gelişebilmesi, çocuğun kendini ifade edebilen bir birey olarak görülmesi ve demokratik bir şekilde kararlar alınırken ona söz hakkı tanınmasının önemi göz önünde bulundurularak ailelerin bu konuda bilinçlenmesi de önemlidir. Bu düşünceden hareketle aile içi iletişimdeki sorunlar ile ilgili ayrıntılı araştırmaların yapılması, bu araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular göz önüne alınarak anne baba okullarının, aile ve çocuğun birlikte ele alınarak interaktif eğitim veya uzaktan eğitim programları kullanılarak bilinçlendirilmesine yönelik programların hazırlanması, iletişim kurulurken ben dilinin kullanılmasına, ileti gönderilen çocuğun yaş ve gelişim özelliklerinin, empatik bir davranışın gösterilmesine ve çocuğun söylediklerinin önemsenerek dinlenmesine dikkat edilmesi gerekmektedir.

Aile bireyleri değerlilik duygusunu yaşamalıdır. Bireye en güvenli ve en huzurlu yerin aile olduğu hissettirilmelidir. Sorumluluklar da hayatın zorlukları da aile içerisinde öğretilmeli, hayatın sorunlarla dolu olduğu ama bu sorunların çözülebileceği inancı verilmelidir. Sorunlarla yaşamak yerine tarafları mutlu edecek bir çözüme ulaşıncaya kadar yaratıcı bir biçimde sorunla uğraşmak yapıcı çözüm önerileri getirmektir.

İletişim kurmayı, paylaşmayı, sevgiyi, saygıyı ve mutluluğun yollarını kişi ailede öğrenmelidir. Ailedeki her bireyin düşünce ve duygusuna saygı duyulmalı, sorunların çözümünün büyüklerin beklediği çözüm yöntemi olmayabileceği unutulmamalıdır. Çocukların ve gençlerin özsaygılarını geliştirmek için ailelerin ve eğitimcilerin işbirliğiyle gerekli önlemler alınmalı, onlara güven ve destek ortamları sunulmalıdır.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

"Türkiye'de Aile Eğitimi ve Yerel Yönetimler/Sivil Toplum Örgütleri İçin Uygulamalı Bir Model Önerisi".

"Sağlıklı İnsan İlişkileri (6. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık. Bryan, Altı Yaşında Çocuğu Olan Annelere Uygulanan Aile Eğitimi Programının Aile İşlevleri ve Anne Baba Tutumları ile Çocuğun Gelişimi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. Dok-

tora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara. Ekinci Vural, D. (2006).

Aile Yaşantısı Eğitimi Amaç ve Gerekliliği. Ev Ekonomisi Dergisi, 8 (5). Temel, F. (1998). "Anne-Çocuk Eğitim Programı ve Yaygınlaştırılması". Çağdaş Eğitim, 247 (8-10). Temel, F. ve Ömeroğlu, E. (1993).

Cüceloğlu, D. (2002). İletişim donanımları. Remzi Kitabevi, İstanbul.

Gordon, T. (1997). Aile iletişim dili. (Çev: Emel Aksay). Sistem Yayıncılık,

(Bronfenbrenner, 1961).

AbulfezSüleymanov, Çağdaş Türk Toplumlarında Aile ve Evlilik İlişkileri, İstanbul, Ötüken Yayınları s. 209,

EVALUATION OF ACTIVITIES OF GUIDANCE AND RESEARCH CENTER WITH IMPORTANT CONTRIBUTIONS TO PAIN EDUCATION AND CULTURE

Yaşar BARUT*
Ekrem BÖLEK**
Levent DOĞAN***
Hüseyin Mert BARUT****

ABSTRACT

Education is a fundamental right and no one is deprived of education. Article 42 of our Constitution states that almak Nobody shall be deprived of the right to education and training.'Education, which is a long-term and very broad concept, includes private education. Special education; aims to prepare individuals who need special education to life and adapt to their environment. Another important part of the concept of education is guidance services. Guidance services are an area in which the individual benefiting from the right to education learns to overcome the problems that he / she will face in personal, social, professional and educational sense and will contribute to the development of these areas. In addition to the guidance services for all individuals within the Ministry of National Education, an Guidance and Research Centers biri is one of the institutions that provide services to individuals in need of special education. In these centers, educational evaluation and diagnostic services are provided for the students who need special education in order to get the best education, and all students are provided with personal, social, vocational and educational guidance services.

Key words:……..

* *Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Universitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışma Merkezi, Samsun, ybarut@omu.edu.tr*
** *Ağrı RAM Müdürü, ekrembolek90@hotmail.com*
*** *Ağrı Ram Rehber Öğretmen*
**** *Özel Eğitim Uzmanı*

AĞRI EĞİTİM ve KÜLTÜRÜNE ÖNEMLİ KATKILARI OLAN REHBERLİK ve ARAŞTIRMA MERKEZİ FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yaşar BARUT*
Ekrem BÖLEK**
Levent DOĞAN***
Hüseyin Mert BARUT****

GİRİŞ

Engel-Özür;Bireyin yaşadığı sürece yaş,-cinsiyet sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak toplumda oynaması gereken rollerin yetersizlik yüzünden yerine getirememesi durumudur. Yani birey belli bir zamanda, belli bir durumda yapması istenenleri yetersizlik yüzünden yapamazsa yetersizlik özür-engele dönüşür (Sarı, 2000). Engelli çocukların eğitiminin her basamağı (amaç, ilke, eğitim planı, oyun, okula ve aileye düşen görevler vb.) engelli, aile, öğretmen ve toplum için önem taşımaktadır.

Engelli bireylerin, okul dönemi sonunda toplumsal yaşama uyum sağlamada başarısız olmamaları için eğitim programları, bireylerin gereksinimleri doğrultusunda gözden geçirilmelidir. Bu gözden geçirme, öncelikle her engelli bireyin de eğitim hakkının olduğu bilinciyle başlamalıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesine baktığımızda, "Herkesin eğitim hakkı vardır" ifadesi, tüm bireylerin kendi kişiliğini geliştirmesi yönünde eğitim almalarının gerekliliğini vurgulamaktadır. Böylece özel eğitime gereksinimi olan bireylerin, normal gelişim özelliği gösteren bireylerle eşit eğitim ve yaşam fırsatlarından yararlanmaları için yasal, idari ve eğitsel düzenlemeler yapılmasının zorunluluğu da ortaya çıkmaktadır. Ülkeler de bu zorunluluk çerçevesinde bütün bireylere eğitim hakkını eşit şekilde sağlamak için çeşitli politikalarla hizmet vermektedir ve özel gereksinimli bireylerin, erken bebeklik döneminden başlayarak okul öncesi, ilköğretim, mesleki, lise ve üniversite eğitimlerine ilişkin gerekli düzenlemeler oluşturmaya çalışmaktadır. (Orhan,Genç,2015)

Dünya Sağlık Örgütünün (WHO) belirlemelerine göre, 6-18 yaş arasındaki çocukların %14'ü, özel gereksinimi olan çocukları belirtmektedir. Okul çağı dikkate alındığında bu oran daha da artmaktadır. Örneğin İngiltere'de bu oran %20, ABD'de ise %28'lere kadar ulaştığı belirtilmektedir (Eripek, 2002).

Unesco tarafından yapılan araştırmalara göre, Türkiye nüfusunun yaklaşık %10 unun engelli olduğu bilinmektedir. Bu veriler ışığında, ülkemizde yaklaşık 7-8 milyon engelli olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Genellikle toplumdan soyutlanmış olarak yaşayan ve öz bakımlarında yetersiz kalan engelli çocuklar için kapsamlı bir eğitim verilmesi önem taşımaktadır. (Ulutaşdemir,2007)

Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınlamış olduğu 2017-2018 örgün eğitim istatistiklerine göre okula devam eden özel gereksinimli öğrenci sayısı ilkokul kademesinde, 394 okulda 7.484 ü erkek 4.100 ü kız öğrenci olmak üzere

* *Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Universitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışma Merkezi, Samsun, ybarut@omu.edu.tr*
** *Ağrı RAM Müdürü, ekrembolek90@hotmail.com*
*** *Ağrı Ram Rehber Öğretmen*
**** *Özel Eğitim Uzmanı*

toplam 11.584 çocuk; ortaokulda,403 okulda 7.408 ü erkek 4.401 i kız öğrenci olmak üzere toplam 11.809 çocuk; lisede ise 428 okulda 16.396 sı erkek 9.013 ü kız öğrenci olmak üzere toplam 25.409 çocuk okullarda örgün eğitime devam etmektedir.Tüm kademelerde örgün eğitime devam eden özel gereksinimli öğreci sayısı toplamda 48.802 dir. Bu veriler dışında ülkemizde eğitimine evde, hastanede ve özel rehabilitasyon merkezlerinde devam eden özel gereksinimli çocukları da eklediğimizde daha sağlıklı veriler ortaya çıkacaktır. Bu veriler dikkate alındığında, hem ülkemiz eğitim sisteminde hem de dünya da özel eğitimin ne kadar önemli bir yeri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Özel gereksinimli olan çocukların kimler olduğunun doğru bir biçimde anlaşılabilmesi için bu terimin yanı sıra yetersizlik ve engel terimlerinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Yetersizlik, zihinsel, fiziksel, davranışsal ya da duyu organlarının zedelenmeye bağlı olarak tüm ya da kısmen işlevlerinde gözlenen kayıpların ortaya çıkardığı durumu ifade eder (Ataman, 1997). Engel, yetersizliği ya da özrü olan bireyin çevreyle etkileşiminde karşılaştığı problemi tanımlamaktadır. Yetersizlik bazı ortamlarda engele yol açabilir, bazı ortamlarda yol açmayabilir. Bir bacağında protez olan çocuk spor ya da oyun alanında problem yaşarken, sınıfında hiçbir problemle karşılaşmayabilir.(Ataman,2003).

Türkiye'de özel eğitim amacıyla açılan ilk kurumlar Kızılay (Hilal-i Ahmer), Yetimlerevi (Darüleytam), Düşkünlerevi (Darülaceze), Çocuk Esirgeme Kurumu (Himaye-yi Etfal Cemiyeti) olarak verilebilir. Cumhuriyet'in ilanından önce İzmir'de ilk açılan özel eğitim kurumu ise Sağır, Dilsiz ve Körler okuludur. Daha sonraki yıllarda bu konuyla ilgili birçok yasal düzenleme yapılmış ve bu kurumların sayısında artış olmuştur. Bu bağlamda üniversitelerde bu alanda eğitim verilmeye başlanmıştır. Bugün özel eğitime muhtaç ailelere devletçe parasal olarak eğitim desteği sağlanmaktadır (Barut,Kılınç veTürkmen,2017). Özel eğitim hizmetleri çeşitli kurumlar tarafından verilmektedir:

Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Genel Müdürlüğü Rehberlik ve Araştırma Merkezleri T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Çocuk Esirgeme Kurumu Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sivil Toplum Örgütleri Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezleri 07.07.2018 tarihli ve 30471 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğine göre ise, özel eğitime ihtiyacı olan bireyi; bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren birey olarak tanımlamaktadır. Engel türlerini ise "Ağır Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu olan, Hafif Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu olan, Orta Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu olan, Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu olan, Dil ve Konuşma Güçlüğü olan, Duygusal ve Davranış Bozukluğu olan, Görme Yetersizliği Az Gören, Görme Yetersizliği Total olan, İşitme Yetersizliği Az İşiten , İşitme Yetersizliği Total olan , Özel Öğrenme Güçlüğü olan, Serebral Palsili, Süreğen Hastalığı olan,Çok Ağır Düzeyde Zihinsel Yetersizliği olan, Orta Düzeyde Zihinsel Yetersizliği olan, Hafif Düzeyde Zihinsel Yetersizliği olan ve üç alt başlıkta (resim,müzik,zihinsel) Özel Yetenekli Birey" olmak üzere ondokuz başlık altında sınıflandırılmışlardır. Aynı yönetmelikte, Özel Yetenekli Bireyi: Yaşıtlarına göre daha hızlı öğrenen, yaratıcılık, sanat, liderliğe ilişkin kapasitede önde olan, özel akademik yeteneğe sahip, soyut fikirleri anlayabilen, ilgi alanlarında bağımsız hareket etmeyi seven ve yüksek düzeyde performans gösteren birey, olarak tanımlamaktadır. Rehberlik ve Araştırma Merkezi: Rehberlik hizmetleri ile özel eğitim hizmetlerini planlayarak hizmetlerin koordineli bir şekilde yürütülmesini sağlayan

kurumdur.

ÖZEL EĞİTİM ORTAMLARI

Özel gereksinimli bireylerin toplumun bir parçası olarak yaşamlarını sürdürmelerinin temelinde, eğitimlerinde fırsat eşitliğinden yararlanmaları yer almaktadır. Özel gereksinimli bireylerin eğitimi ele alındığında, ayrı ve birlikte eğitim olmak üzere iki farklı uygulama göze çarpmaktadır. Ayrı eğitim; özel gereksinimli bireylerin, özür türüne ve derecesine bağlı olarak geliştirilen özel programlar çerçevesinde, özel eğitim personeli tarafından gerçekleştirilen eğitimdir. Birlikte eğitim ise; özel gereksinimli ve normal bireylerin bir arada, normal sınıf öğretmenleri tarafından eğitilmelerini kapsamaktadır (Kırcaali-İftar ve Batu, 2005).

Özel gereksinimli bireylerin eğitim ortamlarıyla ilgili olarak "en az kısıtlayıcı eğitim ortamı" kavramı sıklıkla karşılaşılan kavramdır. En az kısıtlayıcı ortamı, bir öğrencinin ailesi ve akranlarıyla en fazla birlikte olabileceği ve aynı zamanda eğitim gereksinimlerinin en iyi şekilde karşılanabileceği eğitim ortamıdır. En az kısıtlayıcı eğitim ortamı, öğrencinin özelliklerine ve gereksinimlerine göre bireysellik gösterebilir. Aşağıda yer alan şekilde görüldüğü gibi hastane ya da bakımevi az sayıda öğrenci için en az kısıtlayıcı eğitim ortamı olarak görülürken, çok az destekli ya da desteksiz genel eğitim sınıfı çok sayıda öğrenci için en aza kısıtlayıcı eğitim ortamıdır.

- Hastane ya da Bakımevi
- Evde Öğretim
- Yatılı Özel Eğitim Okulu
- Gündüzlü Özel Eğitim Okulu
- Tam Gündüzlü Özel Eğitim Sınıfı
- Genel Eğitim Sınıfına Yarı Zamanlı Katılımla Özel Eğitim Sınıfı
- Kaynak Oda Destekli Özel Eğitim Sınıfı

Ülkemizde uygulanmakta olan güncel özel eğitim mevzuatından derlenen bilgiler ışığında sadece özel eğitime yönelik hizmet sunan okul ve kurumlar şu şekilde ifade edilebilir (MEB, 2014 (1), 2014 (2)):

1) Bilim ve Sanat Merkezi

2) Özel Eğitim Anaokulu

3) Özel Eğitim Anaokulu Erken Çocukluk Eğitimi Birimi

4) Özel Eğitim Okulu Bünyesinde Anasınıfı

5) Hastane Sınıfı

6) Özel Eğitim Okulu (İlk ve Orta Seviye)

7) İşitme Engelliler Okulu (İlk ve Orta Seviye)

8) Görme Engelliler Okulu (İlk ve Orta Seviye)

9) Ortopedik Engelliler Okulu (İlk ve Orta Seviye)

10) Hafif Düzey Zihinsel Engelliler Okulu (İlk ve Orta Seviye)

11) Özel Eğitim Uygulama Okulu (Orta veya Ağır düzey Zihinsel Engelliler ve Otistikler 1. Kademe)

12) Özel Eğitim Uygulama Okulu (Orta veya Ağır düzey Zihinsel Engelliler ve Otistikler 2. Kademe)

13) Görme Engelliler İmam Hatip Orta Okulu

14) Özel Eğitim İş Uygulama Okulu (Orta ve Ağır Düzeyde Zihinsel Engelliler 3. Kademe)

15) Özel Eğitim Mesleki Eğitim Okulu

16) İşitme Engelliler Özel Eğitim Meslek Lisesi

17) Zihinsel Engelliler Özel Eğitim Mes-

lek Eğitim Okulu

18) Görme Engelliler Özel Eğitim Meslek Eğitim Okulu

19) Hastane Sınıfı

20) Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi

Hem özel hem de genel eğitim hizmeti veren okullar;

1) Kaynaştırma Uygulaması

2) Özel Eğitim Sınıfı

3) Hastane Sınıfı

4) Destek Eğitim Odası

5) Evde Eğitim olmak üzere beş farklı uygulama şekli ile özel eğitim hizmeti sunmaktadır.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi 2018-2019 eğitim öğretim yılındaki engel türlerine göre veriler şu şekilde:

KAYNAŞTIRMA

Özel gereksinimi olan çocuklar için uygulanan kaynaştırma uygulamaları, genel ve özel eğitim uygulamalarının buluşma noktasıdır. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kaynaştırmanın tanımı çerçevesinde, özel gereksinimi olan çocukların eğitimlerini akranlarının devam ettiği okullarda ve onlarla aynı sınıflar-

EĞİTSEL TANI	ERKEK SAYISI	KIZ SAYISI	TANI SAYISI
Ağır Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu	34	13	47
Görme Yetersizliği Az Gören	20	13	33
Bedensel Yetersizlik	427	282	709
Hafif Düzeyde Zihinsel Yetersizlik	331	199	530
Dil ve Konuşma Güçlüğü	21	19	40
İşitme Yetersizliği-Total	11	10	21
Görme Yetersizliği Total	1	0	1
Özel Yetenekli Birey - Zihinsel	2	0	2
Duygusal ve Davranış Bozukluğu	1	0	1
Serebral Palsi	27	10	37
İşitme Yetersizliği Az İşiten	27	34	61
Hafif Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu	49	7	56
Ağır Düzeyde Zihinsel Yetersizlik	80	54	134
Orta Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu	46	8	54
Süregelen Hastalık	71	31	102
Orta Düzeyde Zihinsel Yetersizlik	209	156	365
Özel Öğrenme Güçlüğü	168	84	252
Normal	26	10	36
Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu	6	2	8

da sürdürmesi temel ilke olarak benimsenmiştir. (Sucuoğlu ve Kargın, 2006).

Bu nedenle Milli Eğitim Bakanlığı mevzuatında da Kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamaları: Özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin her tür ve kademede diğer bireylerle karşılıklı etkileşim içinde bulunmalarını ve eğitim amaçlarını en üst düzeyde gerçekleştirmelerini sağlamak amacıyla bu bireylere destek eğitim hizmetlerini de sunularak akranlarıyla birlikte tam zamanlı ya da özel eğitim sınıflarında yarı zamanlı olarak verilen eğitimdir. (Milli Eğitim Bakanlığı, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği,2018). Kaynaştırma uygulamalarını önemli yapan en birincil faktör dünyanın da gündemine oturan insan hakları, demokrasi, eğitimde fırsat eşitliği gibi kavramlara verilen önemdir (Fiscus ve Mandell,2002). Stainback ve Stainback ırklara göre ayrımcılıkla özel eğitim gerektiren çocukların ayrı eğitilmesini aynı paralelde görmektedirler (akt.Hall ve McGregor,2000).

Diğer taraftan kaynaştırma uygulamalarının en önemli unsuru olan Rehberlik Araştırma Merkezleri (RAM) çalışmaları ile bu sürecin adeta kilit noktası durumundadırlar. Milli Eğitim Bakanlığı, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde belirlenen mevzuatla ilgili tüm unsurları pratikte uygulamaya dönüştürme ve yürütme noktaları RAM'lardır. Milli Eğitim Bakanlığı Mevzuatında "Rehberlik ve araştırma merkezi; eğitim öğretim kurumlarındaki rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesine ilişkin çalışmalarla bölgesindeki özel eğitim gerektiren bireylerin tanılanması ve bu bireylere yönelik rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerini yürütmek amacıyla her il merkezi ile nüfus ve hizmet gereklerine göre ilçelerde Bakanlıkça açılır" denmektedir (MEB,Mevzuat). Bu nedenle de RAM'lardaki uygulamaları ve çalışanların görüşlerini alan araştırmalar bu açıdan ayrıca önem kazanmaktadır.

Okullardaki rehber öğretmenler ise Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde, Bireyselleştirilmiş eğitim programlarının bir parçası olarak görülürler. Mevzuata göre "Rehber öğretmenlerin, bulunduğu okul ve kurumdaki rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin yanında şu görevleri üstlenmesi de gerekmektedir:

a) Özel eğitime ihtiyacı olan öğrencilerin ailelerine yönelik aile eğitimi hizmetlerini planlamak, yürütmek ve gerektiğinde ilgili kişi, kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapmak.

b) Özel eğitime ihtiyacı olan öğrencilerin bireysel gelişimini değerlendirmek üzere formlar hazırlanmasında BEP geliştirme birimiyle, öğretmenler ve ilgili personel ile iş birliği yapmak.

c) Öğretmenler ve ailelerle iş birliği yaparak öğrenciler için bireysel gelişim raporu düzenlemek.

d) Öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla rehberlik ve danışma hizmetleri yürütme komisyonu, BEP geliştirme birimi, izleme ve yöneltme kurulu ile öğretmenlerle iş birliği yapmak" (MEB, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği). Yukarıdaki görev tanımı rehber öğretmenlerin kaynaştırma sürecindeki yerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kaynaştırma konusundaki yapılan yoğun çalışmalar nedeniyle rehber öğretmenlerin görev alanları daha da genişlemiştir. (Leinbaugh,1998; Can, 1998).

KAYNAŞTIRMANIN TARİHÇESİ VE YASAL DAYANAKLARI

1950'li yılların başlarında ABD'de çocukları özel eğitim okulunda okuyan aileler bir araya gelerek, çocuklarının kendilerine şans verildiğinde öğrenebildiklerini; dolayısıyla bu şansın kendilerine verilmesi gerektiğini savunmuşlardır. 1960'lı yıllarda ise eğitimciler çeşitli özür gruplarında ki çocukların normal yaşıtlarıyla eğitim almaları olasılığını sorgulamaya başlamışlardır.

ÖNERİLEN EĞİTİM	TANI SAYISI
Tam Zamanlı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları	739
Özel Eğitim İlkokulu (Bedensel)	52
Eğitime Devamı	37
Özel Eğitim Anaokulu (67-78 Ay)	4
Özel Eğitim Anaokulu (37-66 Ay)	28
Özel Eğitim Ortaokulu (Hafif Düzeyde Zihinsel)	1
Halk Eğitim Merkezi Kursları	30
Örgün eğitim kurumlarına devam edemeyecek ya da evde eğitim hizmetinden yararlanamayacak birey (Ö.E.H.Y. 36/6. Madde)	14
Özel Eğitim Sınıfı (Özel Eğitim Meslek Okulu Programı-işitme)	1
Özel Eğitim Uygulama Okulu-I. Kademe (Orta veya Ağır Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu)	51
Okul Öncesi Eğitim Tam Zamanlı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları (37-66 Ay)	113
Özel Eğitim Anasınıfı (37-66 Ay)	11
Özel Yetenek- Kaynaştırma /Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları (BİLSEM Öğrencileri için)	1
Özel Eğitim Uygulama Okulu-III. Kademe (Orta veya Ağır Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu)	5
Evde Eğitim	91
Birden fazla yetersizlik Özel Eğitim Sınıfı (Özel Eğitim Uygulama Okulu II. Kademe Öğretim Programı)	2
Birden fazla yetersizlik Özel Eğitim Sınıfı (Orta veya Ağır Zihinsel)	12
Özel Eğitim Sınıfı (İşitme-ilkokul)	1
Özel Eğitim Anasınıfı (67-78 Ay)	8
Özel Eğitim Ortaokulu (Bedensel)	3
Halk Eğitim Merkezi Kursları (Mesleki ve Teknik)	1
Özel Eğitim Uygulama Okulu I.Kademe (Orta veya Ağır Düzeyde Zihinsel)	71
Özel Eğitim Sınıfı (Hafif Düzeyde Zihinsel)	63
Erken Çocukluk Dönemi Eğitimi (0-36 Ay)	34
Özel Eğitim Meslek Lisesi (Bedensel)	1
Açıköğretim Ortaokulu	4
Birden fazla yetersizlik Özel Eğitim Sınıfı (Özel Eğitim Uygulama Okulu I. Kademe Öğretim Programı)	7
Özel Eğitim Anasınıfı (37-66 Ay)	26
	441

Özel Eğitim Uygulama Okulu II.Kademe (Orta veya Ağır Düzeyde Zihinsel)	60
Özel Eğitim Sınıfı (Hafif Düzeyde Zihinsel/Özel Eğitim Meslek Okulu Programı)	1
Özel Eğitim Sınıfı (Otizm-Orta veya Ağır)	16
Özel Eğitim İlkokulu (Hafif Düzeyde Zihinsel)	3
Tam Zamanlı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları (67-78 Ay)	27
Özel Eğitim Uygulama Okulu III.Kademe (Orta veya Ağır Düzeyde Zihinsel)	22
Özel Eğitim Meslek Okulu (Hafif Düzeyde Zihinsel)	17
Özel Eğitim Sınıfı (Orta veya Ağır Düzeyde Zihinsel)	65
Özel Eğitim Uygulama Okulu-II. Kademe (Orta veya Ağır Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu)	8
Açıköğretim Lisesi	6
Özel Eğitim Sınıfı (Otizm-Hafif)	9
Özel Eğitim Anasınıfı (67-78 Ay)	1
Özel Yetenek- Kaynaştırma /Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları	1

Kaynaştırma 1960'lı yıllarda tüm çocuklara eşit eğitim fırsatları sağlanması gerektiği görüşünden yola çıkan bir felsefe olarak başlamıştır. Bu felsefi görüş sonucunda özel gereksinimli çocuklar normal sınıflara yerleştirilmeye başlanmıştır. Daha sonraları kaynaştırma ile ilgili yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda kaynaştırmanın; etiketlemeyi ortadan kaldıran, çocuğun sosyal statüsünü yükselten, daha iyi bir öğrenme çevresi sağlayan, öğrencinin özelliğine daha uygun hizmet alabilmesini kolaylaştıran bir uygulama olduğu belirlenmiştir.

Tam Zamanlı Kaynaştırma; özel gereksinimli öğrencinin kaydının normal sınıfta olduğu; öğrencinin tüm gün boyunca normal sınıfta, normal sınıf öğretmeninden eğitim aldığı durumdur. Bu durumda sınıf öğretmeni öğrencinin sınıf içinde ki tüm gereksinimlerini karşılamakla sorumludur. Ancak bireysel gereksinimlerine bağlı olarak, öğrencinin destek ve ek hizmetlerden yararlanması söz konusu olabilecektir. (Barut,Kılınç veTürkmen. ????)

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi 2018-2019 eğitim öğretim yılında toplam 668 öğrenciye tam zamanlı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarına karar verilmiştir. Evde eğitim hizmetleri kapsamında 2018-2019 eğitim öğretim yılında merkez ilçede 41 diğer ilçelerimizde 50 öğrenci olmak üzere toplam 91 öğrenci için evde eğitim hizmeti almıştır. Bu eğitimlerde toplam 130 öğretmen görev almıştır.

ÖNERİLEN ÖZEL EĞİTİM HİZMETİ:

2018-2019 Eğitim Öğretim Yılı Kapsamanda Özel Eğitim Hizmetleri Bölümü Olarak;

- Okul idarelerimizin talepleri doğrultusunda 17 okulumuza Kaynaştırma ve Bütünleştirme kapsamında idarecilerimize ve öğretmenlerimizi bilgilendirme semineri verilmiştir.
- 13 okulumuzda Özel Eğitim sınıfları ziyaretleri yapılmıştır.

ÖNERİLEN EĞİTİM	TANI SAYISI
Tam Zamanlı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları	668
Özel Eğitim İlkokulu (Bedensel)	48
Eğitime Devamı	36
Özel Eğitim Anaokulu (67-78 Ay)	4
Özel Eğitim Anaokulu (37-66 Ay)	27
Özel Eğitim Ortaokulu (Hafif Düzeyde Zihinsel)	1
Halk Eğitim Merkezi Kursları	24
Özel Eğitim Sınıfı (Özel Eğitim Meslek Okulu Programı-işitme)	1
Örgün eğitim kurumlarına devam edemeyecek yada evde eğitim hizmetinden yararlanamayacak birey (Ö.E.H.Y. 36/6. Madde)	4
Özel Eğitim Uygulama Okulu-I. Kademe (Orta veya Ağır Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu)	48
Okul Öncesi Eğitim Tam Zamanlı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları (37-66 Ay)	105
Özel Eğitim Anasınıfı (37-66 Ay)	9
Özel Yetenek- Kaynaştırma /Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları (BİLSEM Öğrencileri için)	1
Özel Eğitim Uygulama Okulu-III. Kademe (Orta veya Ağır Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu)	5
Birden fazla yetersizlik Özel Eğitim Sınıfı (Özel Eğitim Uygulama Okulu II. Kademe Öğretim Programı)	1
Evde Eğitim	82
Birden fazla yetersizlik Özel Eğitim Sınıfı (Orta veya Ağır Zihinsel)	12
Özel Eğitim Sınıfı (İşitme-ilkokul)	1
Özel Eğitim Anasınıfı (67-78 Ay)	6
Özel Eğitim Ortaokulu (Bedensel)	2
Özel Eğitim Uygulama Okulu I.Kademe (Orta veya Ağır Düzeyde Zihinsel)	67
Özel Eğitim Sınıfı (Hafif Düzeyde Zihinsel)	57
Erken Çocukluk Dönemi Eğitimi (0-36 Ay)	30
Özel Eğitim Meslek Lisesi (Bedensel)	1
Açıköğretim Ortaokulu	3
Birden fazla yetersizlik Özel Eğitim Sınıfı (Özel Eğitim Uygulama Okulu I. Kademe Öğretim Programı)	2
Özel Eğitim Anasınıfı (37-66 Ay)	22
	375

Özel Eğitim Uygulama Okulu II.Kademe (Orta veya Ağır Düzeyde Zihinsel)	51
Özel Eğitim Sınıfı (Hafif Düzeyde Zihinsel/Özel Eğitim Meslek Okulu Programı)	1
Özel Eğitim Sınıfı (Otizm-Orta veya Ağır)	13
Özel Eğitim İlkokulu (Hafif Düzeyde Zihinsel)	3
Tam Zamanlı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları (67-78 Ay)	24
Özel Eğitim Uygulama Okulu III.Kademe (Orta veya Ağır Düzeyde Zihinsel)	21
Özel Eğitim Meslek Okulu (Hafif Düzeyde Zihinsel)	16
Özel Eğitim Sınıfı (Orta veya Ağır Düzeyde Zihinsel)	58
Özel Eğitim Uygulama Okulu-II. Kademe (Orta veya Ağır Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu)	8
Açıköğretim Lisesi	6
Özel Eğitim Sınıfı (Otizm-Hafif)	8
Özel Eğitim Anasınıfı (67-78 Ay)	1
Özel Yetenek- Kaynaştırma /Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları	1

- Merkezi sınavlar kapsamında 31 öğrencimize sınav tedbiri hizmetine tabi tutulmuştur.
- Evde Eğitim Hizmetleri kapsamında ilk okul ,orta okul ve lise kademleri olmak üzere 41 öğrenciye Evde Eğitim hizmeti sunulmuştur.
- Evde Eğitim Hizmeti kapsamında 131 öğretmen görev almıştır.
- Bakanlığın talebi doğrultusunda özel eğitim hizmetleri yönetmenliği çalıştayı yapılmış olup, ilgili kademelerden katılımcı olarak Branş öğretmenleri, Sınıf öğretmenleri, ilgili Şube Müdürleri, Okul müdür ve Müdür yardımcıları katılmıştır. Çalıştay raporlaştırılıp bakanlığa ulaştırılmıştır.

2018 EYLÜL-2019 HAZİRAN REHBERLİK HİZMETLERİ

- Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne Bağlı Kuruluşlarda Çalışan Personellere Yönelik Mahremiyet Eğitimi (52 Personel)
- İl Danışma Komisyonu Toplantısı gerçekleştirildi. Alınan kararlar:
  - ➢ Yeni atanan rehber öğretmenlere yönelik oryantasyon çalışması
  - ➢ "Bilinçli Teknoloji Kullanımı" ile "Yetenekler, Mesleki İlgi ve Değerler" yerel hedefler olarak belirlendi.
  - ➢ Ramda görev yapan rehber öğretmenlerde ilçe temsilcileri oluşturuldu.
  - ➢ Krize müdahale ekipler aktif olarak çalışması
  - ➢ Sınav komisyonları
- Sene Başı Rehber Öğretmenler Toplantısı yapıldı
- İlimize yeni atanan 45 rehber öğretmene

yönelik oryantasyon çalışması gerçekleştirildi.

- "Yaygın Eğitimde Rehberlik Hizmetlerinin Arttırılması" projesi başlatıldı.
- Ram öğretmenleri tarafından merkezde bulunan 49 okula ziyaretler gerçekleştirildi.
- BİLSEM Tanıtım Seminerleri 942 sınıf öğretmeni ile görüşülmüştür.
- Meslek ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü'nün "Mesleki ve Teknik Liselerde Devamsızlığın Azaltılması Çalışması" kapsamında 205 lise öğretmenine seminerler verildi.
- "Potansiyelimin Farkındayım Projesi" kapsamında "Meslek Bilinci ve Kariyer" konulu seminerler düzenlendi. 2610 öğrenciye ulaşıldı.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü işbirliğiyle 147 öğretmen ve idareciye "Tedbir Kararı Olan Öğrenciler Hakkında Bilgilendirme" semineri gerçekleştirildi.
- İl Milli Eğitim bünyesinde merkezde görev yapan 268 işkur personeline yönelik "İhmal ve İstismar" konulu seminer düzenlendi.
- "Daha Çocuk Yaştayım Eğitici Eğitimi" kapsamında 28 rehberlik öğretmenine yönelik eğitimler gerçekleştirildi.
- "Potansiyelimin Farkındayım Projesi" kapsamında "Verimli Ders Çalışma" konulu seminerler düzenlendi. 2223 öğrenciye ulaşıldı.
- AÇSH, Jandarma, Müftülük, İl Sağlık işbirliğiyle gerçekleştirilen "Köy Okullarında Mahremiyet Eğitimi" kapsamında 170 öğrenciye eğitimler verildi. Pilot olarak yapılan uygulamanın önümüzdeki sene devam etmesi planlanmaktadır.
- LGS Sınav Komisyonu tarafından 297 Ortaokul 8. Sınıf öğrencisine yönelik LGS Tanıtım Seminerleri düzenlendi.
- Bunların dışında çeşitli okullarda Eğitici Rehberlik, Aile İçi İletişim, İşbirliği Eğitimi, Ergenlik ve Gelişim Dönemleri, Akran Zorbalığı, Sınav Kaygısı ve Baş Etme Yolları konularında 818 öğrenci ile eğitimler düzenlendi.
- Ağrı ili merkez ilçede, Doğubayezıt, Diyadin, Taşlıçay, Eleşkirt ve Hamur ilçelerinde bulunan okullarda 2018-2019 Eğitim-Öğretim yılı içinde 117 rehberlik öğretmenleri tarafından aşağıdaki konularda öğrencilere, öğretmenlere ve velilere eğitim verilmiştir.

KONU	ÖĞRENCİ	ÖĞRETMEN	veLİ
Bağımlılıkla Mücadele	39.391	418	3.158
İhmal ve İstismardan Korunma	37.096	917	6.499
Bilinçli Teknoloji Kullanımı	16.028	119	741
Yetenekler, Mesleki İlgi ve Değerler	14.107	-	334

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Özel Eğitim Hizmetlerini il düzeyinde programlamak, organize etmek ve psikolojik yardım hizmetleri vermek, bireysel inceleme, engelli bireylerin tespiti, tanılama ve yerleştirme hizmetlerini gerçekleştirmek üzere çalışmalarını yürütmektedir. Kurulduğu günden itibaren organize bir şekilde çalışmalarını yü-

rütmeye başlamıştır. Ayrıca hizmetlerin tanıtımı ve diğer kurumlarla yapılan iş birlikleri sonucu Rehberlik ve Araştırma Merkezi kurumsallaşmasını büyük oranda tamamlamıştır.

Kurumun misyonu: İl ve ilçe düzeyinde rehberlik ve psikolojik danışmanlık ve özel eğitim hizmetlerinin, Türk milli eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri doğrultusunda özel eğitim gerektiren bireylerin genel ve mesleki eğitim görme haklarını kullanabilmelerini sağlamak; eğitim- öğretim kurumlarında rehberlik ve psikolojik danışma servislerinin, öğrencilerin kendilerini gerçekleştirmelerine, eğitim sürecinden yetenek ve özelliklerine göre en üst düzeyde yararlanmalarına ve gizil güçlerine en uygun şekilde kullanmalarına ve geliştirmelerine yönelik açık bir hizmet haline getirilmesidir.

Kurumun vizyonu ise bilgi çağının gerekli kıldığı; bilgi, değer ve teknolojik gelişmelerin yakından takip edilerek kullanılmasını sağlamak, diğer kurum ve kuruluşlarla birlik ve beraberliğin sağlanarak koordineli bir şekilde rehberlik psikolojik danışmanlık ve özel eğitim hizmetlerinin alanımız içerisindeki tüm bireylere ulaşmasını sağlamak. (konferans, seminer, panel, broşür, kitapçık vs.)

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Rehberlik ve Araştırma Merkezi Çalışma Ortamları hakkında bilgiler aşağıdaki tablo 1'de verilmiştir.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinin Mevcut Araç-Gereç Durumu hakkında bilgiler aşağıdaki tablo 2'de verilmiştir.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Rehberlik ve Araştırma Merkezlerince Personel Durumu hakkında bilgiler aşağıdaki tablo 3'de verilmiştir.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Rehberlik ve Araştırma Merkezlerince Gerçekleştirilen Etkinlikler hakkında bilgiler aşağıdaki tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 1: *Rehberlik ve Araştırma Merkezi Çalışma Ortamları*

Sıra No	Bina Türü	Yıllık Kira Tutarı (TL)	Müdür Odası	Müdür Yrd. Odası	PDR Bölüm Odası	Özel Eğ. Hiz. Odası	Grup Çal. Odası	Bireysel Çal. Odası	Memur Odası- Büro	Görüşme Odası	Test Odası	Gözlem Odası	Oyun Odası	Bekleme Salonu	Okuma Salonu	Hizmetli Odası	Eğt. Araçları Odası	Danışma Odası	Toplantı Salonu	Arşiv- Depo	TOPLAM	Isıtma Şekli	Taşınma Yılı	Donanım Durumu
1	Bağımsız Bina	0	1	1	9	13	0	0	1	1	1	0	0	2	0	1	2	1	2	2	37	Kalorifer	19	Yetersiz

Tablo 2: *Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinin Mevcut Araç-Gereç Durumu*

	Toplamlar	Alarm Sistemi	Baskı Makinesi	Bilgisayar	Diğer	Dizüstü Bilgisayar	DVD/VCD Oynatıcı	Faks	Fotokopi	Güvenlik Kameraları	Kamera	Projeksiyon Data-Show	Tarayıcı	Televizyon	Yazıcı
Mevcut	58	0	0	20	0	1	2	0	1	6	6	2	2	3	15
İhtiyaç	23	1	0	4	0	1	0	1	1	2	2	1	0	1	9

Tablo 3: *Rehberlik ve Araştırma Merkezlerince Personel Durumu*

Personelin Branşı	Kadrolu Mevcut Sayı	Görevlendirme Mevcut Sayısı	İhtiyaç Sayısı
PDR	9	0	1
Özel Eğitim	10	0	0
Memur-Daktilo	1	0	1
Hizmetli	2	0	2

Tablo 4: *Rehberlik ve Araştırma Merkezlerince Gerçekleştirilen Etkinlikler*

Etkinlik Türü	Etkinlik Konusu	Etkinlik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Veli Sayısı	Diğer Sayısı
Seminer	Aile İçi İletişim	1			32	
Seminer	Akran Zorbalığı ve Verimli Ders Çalışma	2	75			
Seminer	BİLSEM Tanıtım Semineri	7		942		
Seminer	Ergenlik ve Gelişim Dönemi	3	382			
Seminer	Ergenlik ve Gelişim Dönemi Semineri/Mesl	2	42			
Seminer	Kaynaştırma, Bütünleştirme, Özel Eğitim	17		224		
Seminer	Köy Okulları Mahremiyet Eğitimi	7	200			
Seminer	LGS Bilgilendirme Semineri	14	297			
Seminer	M.T.A.L.Devamsızlığın Azaltılması	8		205		
Seminer	Mahremiyet Eğitimi	1				40
Seminer	Meslek Seçimi Ve Kariyer	1	32			
Seminer	Sınav Kaygısı ve Baş Etme Yolları	1	7			
Seminer	Tedbir Kararı Olan Öğrenciler Hakkında B	5		147		
Seminer	Verimli Ders Çalışma	1	23			
Seminer	ihmal istismar bilgilendirme	1				268
Seminer	İhmal İstismar ve Mahremiyet Eğitimi	1			20	
Toplantı	Oryantasyon Çalışması	1		45		
Toplantı	Sene Başı Rehber Öğretmen	1		195		
Toplantı	Sene Başı İl Danışma Komisyonu	1		31		
Toplantı	Sene Sonu Rehber Öğretmen	1		207		
Toplantı	Sene Sonu İl Danışma Komisyonu	1		21		

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinin Hizmetiçi Eğitim Önerileri hakkında bilgiler aşağıdaki tablo 5'de verilmiştir.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Rehberlik ve Araştırma Merkezleri Ölçme Araçları ve Uygulama Sayısı hakkında bilgiler aşağıdaki tablo 6'da verilmiştir.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Bireye İlişkin Hizmetler hakkında bilgiler aşağıdaki tablo 7'de verilmiştir.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Konu Alanlarının Değerlendirilmesi hakkında bilgiler aşağıdaki tablo 8'de verilmiştir.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi

Tablo 5: *Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinin Hizmetiçi Eğitim Önerileri*

Yönetim Hizmetleriyle İlgili	Kimlere Yönelik
Özel Eğitim Bilgilendirme(Kaynaştırma, özel eğitim sınıfı eğitimi) eğitim öğretim bilincinin artırılması	okul müdürleri
Rehberlik Hizm. ile İlgili Zeka Testi Gelişim Testi	rehber öğretmenler
Özel Eğitim Hizm. ile İlgili Sınıf öğretmenlerine, branş öğretmenlerine ve idarecilere özel eğitim hakkında mahalli olarak hizmetçi eğitimlerin düzenlenmesi	Sınıf öğretmenlerine, branş öğretmenlerine ve ida

Tablo 6: *Rehberlik ve Araştırma Merkezleri Ölçme Araçları ve Uygulama Sayısı*

ÖLÇME ARACI	UYGULAMA SAYISI
Agte-Ankara Gelişim Tarama Envanteri	0
ASIS	137
Beier Cümle Tamam. Form A	0
Beier Cümle Tamam. Form B	0
Bender-Gestalt	0
CAT	0
Cattel 2A	0
Columbia Zihin Olgunluğu Ölçeği	0
Denwer	0
Diğer	0
Frostig Görsel Algı Testi	0
Geçda	0
Gessell Gelişim Testi	0
G.Harris İ.R.Ç	0
Görüşme Formu	1853
Görüşme Formu Görme	346
Görüşme Formu Ortopedi	478
Kaba Değerlendirme Formu	1040
KBIT-2	0
Kelime Söyleyiş	0
Kent Egy Testi	0
Kohs Küpleri	0
Kuder	0
Leiter	52
Louisa Duss Psik. Hik.	0
Metropolitan Okul Olğunluğu Ölçeği	0
Peabody	0
Performans Belirleme Testi	0
Porteus	0
Problem Tarama (L Takımı)	0
Problem Tarama (O Takımı)	0
Sesletim ve Ses Bilgisi Testi	0
Snellen	0
Stanford - Binet	23
Stanford - Binet Görme	0
TKT 5-7	0
TKT 7-11	0
TYT 6-8	0
TYT 9-11	0
WISC - R	0
WNV	24

Müdürlüğü idari hizmetleri Merkezi Sınav'a Yönelik Çalışmalar hakkında bilgiler aşağıdaki tablo 9'da verilmiştir.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri YKS'ye Yönelik Çalışmalar hakkında bilgiler aşağıdaki tablo 9'da verilmiştir.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Okul Rehberlik ve Psikolojik Danışma Servislerince Yapılan Psikososyal Koruma, Müdahale, Önleme Hizmetleri aşağıdaki tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 8: *Konu Alanlarının Değerlendirilmesi*

Konu Alanları	KIZ SAYISI	ERKEK SAYISI	TOPLAM
Sağlık Konuları	0	0	0
Okulla İlgili Konular	6	13	19
Aile ile İlgili Konular	3	2	5
Kişisel Konular	4	3	7
Arkadaşlık İlişkilerine Dayalı Konular	0	0	0
Sosyoekonomik Konular	0	0	0
Diğer	0	0	0

Tablo 8: *Konu Alanlarının Değerlendirilmesi*

Konu Alanları	KIZ SAYISI	ERKEK SAYISI	TOPLAM
Sağlık Konuları	0	0	0
Okulla İlgili Konular	6	13	19
Aile ile İlgili Konular	3	2	5
Kişisel Konular	4	3	7
Arkadaşlık İlişkilerine Dayalı Konular	0	0	0
Sosyoekonomik Konular	0	0	0
Diğer	0	0	0

Tablo 9: *Merkezi Sınav'a Yönelik Çalışmalar*

Yapılan Bilgilendirme Çalışmalarının Konusu	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Veli Sayısı	Mahalli Basın Sayısı
Sınav Hakkında Bilgi Verilen	297	14	0	0
Üst Öğretim Programları Hakkında Bilgi Verilen	32	21	0	0
Sınav Kaygısı ve Baş Etme Yolları Konusunda Bilgi Verilen	7	0	0	0
Tercih Danışmanlığı Kapsamında Hizmet Verilen	219	0	205	1

Tablo 10: *YKS'ye Yönelik Çalışmalar*

Yapılan Bilgilendirme Çalışmalarının Konusu	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Veli Sayısı	Mahalli Basın Sayısı
Sınav Hakkında Bilgi Verilen	0	36	0	0
Üst Öğretim Programları Hakkında Bilgi Verilen	32	0	0	0
Sınav Kaygısı ve Baş Etme Yolları Konusunda Bilgi Verilen	0	0	0	0
Tercih Danışmanlığı Kapsamında Hizmet Verilen	115	0	81	1

Tablo 11: *Okul Rehberlik ve Psikolojik Danışma Servislerince Yapılan Psikososyal Koruma, Müdahale, Önleme Hizmetleri*

PROGRAM TÜRÜ	Ulaşılan İlkokul Sayısı	Ulaşılan Ortaokul Sayısı	Ulaşılan Lise Sayısı	Ulaşılan Öğretmen Sayısı	Ulaşılan Yönetici Sayısı	Ulaşılan Öğrenci Sayısı	Ulaşılan Veli Sayısı	Eğitime Katılan Psi. Dan.
Psikoeğitim	0	0	0	0	0	0	0	0
İhmal - İstismar	0	0	0	298	0	37096	4841	0
Şiddeti Önleme	0	0	0	114	0	44017	1539	0

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Eğitsel Tanılama Sonuçlarının Dağılımı aşağıdaki tablo 12'de verilmiştir.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Okul Rehberlik Servislerince, Rehberlik hizmeti tablo 13'de verilmiştir.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Okul Rehberlik Servislerince Yapılan Çalışmaların Konu Alanlarına göre Değerlendirilmesi tablo 14'de verilmiştir.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Okul Rehberlik Servislerince Yapılan Çalışmaların Okul Rehberlik Servislerince Mesleki rehberlik ve yöneltme hizmetleri kapsamında yapılan çalışmalar tablo 15'de verilmiştir.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Okul Rehberlik Servislerince Sınavlar ve Sınav Kaygısına Yönelik Çalışmalar - Merkezi Sınav'a yönelik olarak yapılan çalışmalar tablo 16'da verilmiştir.

Ağrı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari hizmetleri Okul Rehberlik Servislerince Sınavlar ve Sınav Kaygısına Yönelik Çalışmalar - YKS'ye yönelik olarak yapılan çalışma tablo 17'de verilmiştir.

Sonuç olarak literatür ve elimizdeki bulgular incelendiğinde Ağrı'da Özel Eğitim ile

Tablo 12: *Eğitsel Tanılama Sonuçlarının Dağılımı*

Okul Türü	Yetersizliği Olmayan	Sınırda Zeka	Hafif Düzeyde Zihinsel	Orta Düzeyde Zihinsel	Ağır Düzeyde Zihinsel Yetersizlik	Çok Ağır Düzeyde Zihinsel Yetersizlik	Ortopedik Yetersizlik (Bedensel)	Görme Yet. Görmeyenler	Görme Yet. Az Görenler	İşitme Yetersizliği	Duygusal Davranış Bozukluğu	Otizm ve Diğer Yaygın	Dil ve Konuşma Güçlüğü: Ritim Boz. (Kekemelik)	Dil ve Konuşma Güçlüğü: Artikülasyon	Dil ve Konuşma Güçlüğü: Gecikmiş Konuşma	Dil ve Konuşma Güçlüğü: Diğer Konuşma Bozuklukları	Dil ve Konuşma Güçlüğü: Diğer	Öğrenme Güçlüğü	Eğitsel Tanı Konmayan	Birden Fazla Yetersizlik	Özel Öğrenme Güçlüğü	Süreğen Hastalık	Okul Devamlılığı Hastalığa Bağlı	TOPLAM
0-3 Yaş	0	0	70	50	10	0	105	0	0	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	0	
Okul öncesi	0	3	30	30	25	0	117	3	3	20	1	0	0	0	0	0	20	16	0	0	15	36	7	
İlkokul	0	11	304	16	23	0	248	20	20	15	0	2	0	0	0	0	40	10	0	0	150	156	4	
Ortaokul	0	7	100	120	10	0	240	10	10	15	0	0	0	0	0	0	40	17	0	0	40	11	2	
Ortaöğretim	0	15	27	50	15	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	40	0	0	0	50	0	0	
Yetişkin	0	0	0	0	30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	17	0	0	0	0	0	0	

Tablo 13: *Okul Rehberlik Servislerince, Rehberlik hizmeti*

TÜR ADI	GÖRÜŞME			Bireysel Rehberlik Hizmeti			Grup Reh. (Kişisel)		Grup Reh. (Eğitsel)		Grup Reh. (Mesleki)	
	Öğrenci	Veli	Öğrenci	PDR	Eğit. Reh.	Mes. Reh.	Grup Sayısı	Öğr. Sayısı	Grup Sayısı	Öğr. Sayısı	Grup Sayısı	Öğr. Sayısı
Okul Öncesi	683	606	241	251	242	84	8	180	56	917	25	213
İlkokul	7580	3403	1640	3771	3945	2113	189	4668	351	10864	145	3239
Ortaokul	23936	6740	2243	9260	11502	5794	897	5266	1966	23339	1383	13730
OrtaÖğretim (Lise)	19176	3801	1255	6392	9104	5912	198	2997	775	14456	1386	11205
Yaygın Eğitim	127	17	43	0	141	20	0	0	0	0	0	0
Diğer	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tablo 14: *Okul Rehberlik Servislerince, Rehberlik hizmeti*

Öğrenci görüşmelerinin Konu Alanlarına Göre Dağılımı	KIZ SAYISI	ERKEK SAYISI	TOPLAM
Sağlık Konuları	2591	2572	5163
Okulla İlgili Konular	9974	9123	19097
Aile ile İlgili Konular	5847	4836	10683
Kişisel Konular	9098	7939	17037
Arkadaşlık İlişkilerine Dayalı Konular	7975	6693	14668
Sosyoekonomik Konular	3243	3250	6493
Diğer	3406	3104	6510

ilgili Belli Başlı Sorunlar şu şekilde yordanabilir:

Kurumumuzun sorumlu olduğu bölgeler geniş bir alana yayıldığı, bulunduğumuz bölgenin şartları ve kurumumuzun aracının olmamasından dolayı her alana inmemiz çok zor oluyor.

Sorumlu bulunduğumuz bölgede ki özel eğitim sınıfında genellikle ücretli öğretmen çalışması ve bu öğretmenlerin alan mezunu olmamasından dolayı öğrenciler çok önemli kritik çağlarda profesyonel eğitimden mahrum kalmaktadır.

Özel eğitim için hizmet vermekte olan kurumların fiziki şartlarının yeterli olmaması

Kaynaştırma öğrencilerinin bulunduğu okulların öğretmen ve idarecilerinin özel eğitim hakkında gerekli bilgiye sahip olmaması

Kaynaştırma öğrencisi bulunana okulların fiziki şartlarının öğrencilere uygun olmaması.

Kurumumuza bağlı bulunan ve il merkezine taşıma için gerekli km mesafesini karşılayamayan Diyadin ilçesin de özel eğitim için uygun okul ve sınıfın bulunmaması

Bedensel engelli öğrenciler için okul bulunmaması.

Özel eğitim hizmeti veren kurumların materyal ve sınıf donanımı açısından çok yetersiz olması.

Özel eğitime muhtaç öğrencilerin ailelerinin özel eğitim hakkında gerekli bilgiye sahip olmaması.

Ailelerin hamilelik döneminde, doğum sırasında ve doğumdan sonra nelere dikkat edeceği hakkında bilgi sahibi olmamaları

Kurumumuzda hizmet alan bedensel engelli bireylerin çokluğu ve bu bireylerin değerlendirmesinin özel eğitim öğretmenleri tara-

Tablo 15: *Okul Rehberlik Servislerince Mesleki rehberlik ve yöneltme hizmetleri kapsamında yapılan çalışmalar*

Ziyaret Edilen Üst Okullar	Okul ve İşyeri Sayısı	Öğrenci Sayısı
Anadolu-Fen Lisesi	142	2408
Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi/Spor Meslek Lisesi	63	1449
Sosyal Bilimler Lisesi	42	1930
Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri	77	3027
İşyeri	26	589
Fakültte ve Yüksekokullar	57	2407
Diğer	47	1428

Tablo 16: *Okul Rehberlik Servislerince Sınavlar ve Sınav Kaygısına Yönelik Çalışmalar - Merkezi Sınav'a yönelik olarak yapılan çalışmalar*

Yapılan Bilgilendirme Çalışmalarının Konusu	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Aile Sayısı	Mahalli Basın
Sınav Hakkında Bilgi Verilen	10751	1592	4488	16
Üst Öğretim Programları Hakkında Bilgi Verilen	10615	1329	3932	18
Sınav Kaygısı ve Baş Etme Yolları Konusunda Bilgi Verilen	12215	943	2725	20
Tercih Danışmanlığı Kapsamında Hizmet Verilen	3604	486	1621	16

Tablo 17: *Okul Rehberlik Servislerince Sınavlar ve Sınav Kaygısına Yönelik Çalışmalar - YKS'ye yönelik olarak yapılan çalışmalar*

Yapılan Bilgilendirme Çalışmalarının Konusu	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Veli Sayısı	Mahalli Basın Sayısı
Sınav Hakkında Bilgi Verilen	0	36	0	0
Üst Öğretim Programları Hakkında Bilgi Verilen	32	0	0	0
Sınav Kaygısı ve Baş Etme Yolları Konusunda Bilgi Verilen	0	0	0	0
Tercih Danışmanlığı Kapsamında Hizmet Verilen	115	0	81	1

fından alınması ve uzman olan fizyoterapist tarafından değerlendirilmemesi.

Rehabilitasyon merkezlerinin uzman kişiler tarafından denetlenmemesi

ÖNERİLER;

Özel eğitim konusunda tüm öğretmenlerin ve idarecilerin bilgilendirilmesi

Özel eğitim konusunda tüm öğrencilerin ve velilerin bilgilendirilip toplum tarafından kabulünün sağlanması

Özel eğitim kurumlarının fiziki şartlarının iyileştirilmesi

Rehberlik ve araştırma merkezine ait araç tahsis edilmesi

Rehberlik ve araştırma merkezlerine fizyoterapist atanması

Rehabilitasyon merkezlerinin alanında uzman kişiler tarafından denetlenmesi

Özel eğitim kurumlarının sınıf donanımını ve materyallerinin iyileştirilmesi

Özel eğitim sınıfı ve özel eğitim okullarının her bölgeye yaygınlaştırılması

Özel eğitim öğrencileriyle muhattap olan tüm paydaşların(şoför,hizmetli,kantinci vb.) gerekli eğitimden geçirilerek özel eğitim hakkında bilgilendirilmesi.

Özel gereksinimli bireylerin ailelerine gerekli eğitimlerin verilmesi.

Tüm anne adaylarına doğum öncesi, hamilelik ve doğum sonrasında yapılması gerekenler hakkında bilgilendirme yapılması.

KAYNAKÇA/BIBLIOGRAPHY

Sarı, H. (2000). "Ananalysis of the policies and provision for chıldren with special educatıonal needs in England and Turkey", Oxford Brooks University, 24.

Ulutaşdemir, N. (2007). "Eğitimciler", www.egitim.com.

http://dx.doi.org/10.21560/spcd.35323

Eripek, S.(2002). Özel Eğitim. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Milli Eğitim Bakanlığı 2017-2018 Örgün Eğitim İstatistiği.

Ataman, A.(1997). Özel Eğitim Eğitim Bilimine Giriş. Ankara: Gazi Büro.

Ataman, A.(Ed.). (2003). Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Kaynaştırmaya Hazırlık Etkinlikleri "*Özel Eğitim* Dergisi, sayı:2,2000.

Sucuoğlu, B.,& Kargın,T. (2006). İlköğretimde Kaynaştırma Uygulamaları: Yaklaşımlar, Yöntemler, Teknikler. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Fiscus, E. D., & Mandell, G. J. (2002). Bireyselleştirilmiş eğitim programlarının geliştirilmesi: BEP. G.Akçamete, H.G.Şenel ve E.Tekin (Çev.). İstanbul: Seçkin Dağıtım.

Hall,L.J., & McGregor,J.A (2000).A Follow-Up Study of the Peer Relationships of Children with Disabilities in an Inclusive School - Statistical Data Included. Journal of Special Education. www.findarticles.com/p/articles/mi_m0HDF/is_3_34/ai_76157518.

Can,G. (1998). İlköğretimde Rehberlik. Eğitim Bilimlerinde Yenilikler, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. No: 1016. Açıköğretim Yayınları.

Leinbaugh, T.C. (1998). School counselors and the inclusion of students with disabilities. Ohio Journal of Professional Conseling. www.ohiocounselingassoc.com.

Milli Eğitim Bakanlığı. Özel Eğitim ve Rehberlikte Sayısal Sonuçlar. http://orgm.meb.gov.tr/Istatistikler/ istatistik2018/2019.

Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2018).

Rehberlik ve Araştırma Merkezi Özel Eğitim Hizmetleri Verileri,2018-2019, Ağrı.

Rehberlik ve Araştırma Merkezi Rehberlik Hizmetleri Verileri,2018-2019, Ağrı.

Kırcaali İftar, G. & Batu, S.(2005). Kaynaştırma. Eğitim ve Bilim,16,45-50.

V. ULUSLARARASI
AĞRI DAĞI VE NUH'UN GEMİSİ SEMPOZYUMU
THE FIFTH INTERNATIONAL MOUNT ARARAT AND NOAH'S ARK SYMPOSIUM

5137 m. yüksekliği ile Ağrı Dağı, Anadolu'nun en yüksek ve görkemli Dağı'dır. Ağrı Dağı'nı görkemli ve ünlü kılan onun yalnızca yüksekliği değil, dinsel kitaplara ve söylencelere konu olan kutsallığıdır. Ağrı Dağı, Eski Çağ'ın çok tanrılı dinlerinde olduğu gibi, tek tanrılı semavi dinlerin kutsal kitapları olan Tevrat ve İncil'e de "Nuh Tufanı" olayı ile konu olarak, günümüze kadar efsaneleşmiştir. Ağrı Dağı yalnızca Anadolu'da değil, Türkiye'nin komşusu olan devletlerden Gürcistan, Rusya, Ermenistan, Nahçıvan, Azerbaycan ve İran'da da kutsal dağ olarak kabul edilmektedir. Bu kadar geniş bir coğrafi bölgede yaşayan milyonlarca insanın sosyal yaşantısı edebiyat, dinsel inanç ve söylencelerine konu olan böylesine görkemli ve kutsal bir dağın benzerine, dünyanın diğer coğrafi bölgelerinde rastlamak mümkün değildir.